

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

354
HERODOTOS

TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

GÖRÖGÜL ÉS MAGYARUL.

FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKELL ELLÁTTA

GERÉB JÓZSEF.

ELSŐ KÖTET.

I—III. KÖNYV.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

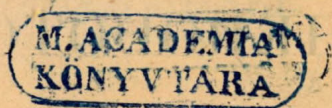
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1892.

Ára 2 frt 80 kr.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

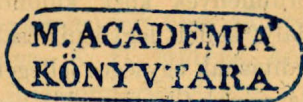
460807

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

R
1977

M. IUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtári 6576 /1970 sz.

ELŐSZÓ.

Midőn öt évvel ezelőtt szeretett tanáromnak, PONORI THEWREWK EMIL úrnak buzdítására *Herodotos* fordításába fogtam, s előzetes tanulmányaimnál fogva tisztán állt előttem a legelső történetírónak képe: azt hittem, könnyű lesz tulajdonságait, szeretetreméltó egyéniségét és naivságát, egy szóval jellemét magyar fordításában is úgy, a mint az eredeti nyelvében önkénytelenül nyilatkozik, visszatükröztetnem. Mint a görög prózának tulajdonképeni megteremtője, nyelvét az epikus költészet természetes forrásából kapta, s mint-hogy még nem érintette a rhetor-sophisták befolyása, a görög periodikus prózának e bámulatos mozgalma: azt hinné az ember, hogy szelid, folyékony előadása nem veszít sokat varázsából, ha idegen köntösben mutatjuk is be.

Ámde a magyar köntösben magyar észjárásnak kell nyilatkoznia, s ezt a görög gondolkodásmódtól óriási távolság választja el. A két nyelvnek eltérő vonásait kiegyenlíteni, a különböző sajátságokat lehetőleg kiegyeztetni csak akkor lehet, ha e feladatot kellő előmunkálatok gyámolítják, ha az írónak már több előleges fordítása lehetővé tette a jó fordítást. HERODOTOS azonban csak most jelenik meg először teljes magyar fordításban, s bár irodalmunkban többen foglalkoztak vele, az eddigi kísérletek közül csak BARTAL ANTAL-nak fordítását vehettem tekintetbe a két utolsó könyvben.*)

*) L. bővebben a Bevezetés V. pontját,

Ilyen körülmények közt, különösen a munka elején, igen sok akadályt kellett legyőzni; csak többszöri átdolgozás adhatott a fordításnak egységes jelleget. S ha a Magyar Tudományos Akadémiának Classica-philologiai Bizottsága a bírálói vélemény alapján kiadásra méltatta is, érzem, hogy a feladatot legfőlebb türhetően oldhattam meg csupán, arra törekedvén első sorban, hogy a fordítás irodalmi színvonalon álljon és könnyen legyen olvasható. HERODOTOS történeteinek az egyszerűség és közvetlenség hatását kell tenniök az olvasóra; minél inkább tartja tehát a fordítás lekötve az olvasó figyelmét, minél élénkebben foglalkoztatja egyszersmind phantasiáját: annál hivebben adja vissza HERODOTOS képét, ezt a finom embert, ki mint historikus egyszersmind kedélyes elbeszélő és előkelő író is volt.

A szempont e szerint, a mely munkámban vezérelt, a következő vala: lelkiismeretes és pontos ragaszkodás a görög szöveghez; a mondatszerkezet megtartása, ha lehetséges, különben pedig olyatén átdolgozása, a mint azt a magyar stílus sajátsága megköveteli. Vajjon e szempontból kiindulva, helyesen oldottam-e meg a feladatot, annak megítélését a jóindulatú olvasóra bízom. Lehetséges, hogy néha nagyon is hiven ragaszkodtam a szöveghez, néha viszont kelleténél szabadabban bántam el vele; munkám nem lehet kivétel: az *első* fordítással járó hibák itt sem tűnhettek el végkép.

A bevezetés utolsó szakaszában bővebben fejtegetem HERODOTOS szövegének hagyományát, s megokoltam, hogy miért vettem STEIN-nak szövegét a fordításhoz alapul. Munkámat a külföldi fordítások közül hárommal hasonlítottam össze: J. Chr. F. BÄHR (Hoffmann. Stuttgart), FRIEDRICH LANGE (Reclam. Leipzig) és GEORGE RAWLINSON (London. Murray) fordításaival; az első két könyvet azonkívül K. ABICHT-ével (Spemann. Berlin) is.

A bevezetésben a szöveg alatt mindenütt felsorolom

azon műveket, a melyeket HERODOTOS egyéniségének kidom-
borítása végett fölhasználtam; úgy hogy itt csak rövid össze-
foglalásukra szorítkozom. K. O. MÜLLER, ALEXIS PIERRON,
MAHAFFY és CHRIST irodalomtörténetében a történetíróra
vonatkozó fejezeteken kívül RAWLINSON, STEIN, ABICHT és
SAYCE jegyzetes kiadásában az író élettörténetére vonatkozó
bevezetések szolgáltak útmutatóul. A specialis művek közül
ki kell emelnem a következőket: Dr. F. C. DAHLMANN: Hero-
dot. Aus seinem Buche sein Leben (Forschungen auf dem
Gebiete der Geschichte, II. Band. 1. Abtheilung. Altona. J. Fr.
HAMMERICH, 1823) — bár e mű kissé elavult —; A. KIRCH-
HOFF: Über die Entstehung des Herodotischen Geschichts-
werkes. (Zwei akademische Abhandlungen. II. Auflage. Ber-
lin. Dümmler. 1878); Dr. A. BAUER: Herodot's Biographie
Eine Untersuchung (Sitzungsberichte der kais. Akademie zu
Wien. Hist.-philolog. Classe. Band 89. p. 391—420), s ugyan-
csak tőle: Die Entstehung des Herodotischen Geschichts-
werkes (Wien. 1878. Braumüller). Rendkívül szép formában
és magas szempontból jellemzi HERODOTOS egyéniségét ALFRED
CROISSET tanulmánya: «Hérodote et la conception moderne
de l'histoire», mely a Revue des deux mondes ez idei év-
folyamának májusi számában jelent meg, s egyik fejezetül
szolgál a CROISSET testvéreknek most megjelent görög iro-
dalomtörténetében.

A jegyzetek megszerkesztése alkalmával mindazon ki-
adásokat, melyek az ötvenes évek előtt jelentek meg, mellőz-
nöm kellett. Az ékiratok és az egyiptomi emlékek elolvasása
minden korábbi kiadást értéktelenné tett. A már előbb emlí-
négy jegyzetes kiadáson kívül még BÄHR-nek jegyzeteit is föl-
használtam, s különösen az első három könyvre vonatkozó-
lag nagy nehézséget okozott az a kérdés, hogy mennyit nyujt-
sak belőlük. Archæologiai szempontból kiindulva, maguk a
jegyzetek vaskos könyvvé halmozódnának föl, mert föl kel-

lene sorolni és megvitatni mindazon emlékeket, a melyek Keleten, különösen Egyiptomban fenmaradtak, s a melyek HERODOTOS adataival ellentétben állanak. A jelen vállalat célja azonban főleg magát az író^t akarja bemutatni, s így a jegyzeteket a nekik kijelölt szűk térre kellett szorítanom.

Különben az egész munkának berendezésében és helyesírásában azok a szabályok voltak irányadók, melyeket a Classica-philologiai Bizottság megállapított (l. PONORI THEWREWK EMIL előszavát «*Anakreon*»-kiadásához).

Végül kedves kötelességet teljesítek, midőn hálás köszönetemet nyilvánítom PONORI THEWREWK EMIL úrnak, a ki e mű megjelenése iránt érdeklődve, becses támogatását és tanácsait soha meg nem vonta, úgyszintén dr. CSENGERI JÁNOS úrnak, a kinek tanulságos birálata sok helyes útbaigazítást adott a fordításnak sajtó alá rendezése alkalmával, s ki a class. phil. Bizottság megbízásából a fordítás revisióját teljesítette.

Losonczon, 1891 október havában.

A fordító.

BEVEZETÉS.

A görög szellemnek melegágya a perzsa háborúk idejéig a kisázsiai, különösen az ion tengerpart vala. Itt szülemlett meg az a költői mozgalom, mely a nép isteneinek csodás tetteit és hőstörténetét naiv phantasiájával versekbe foglalta; ez a mozgalom teremtette a rhapsodusokat és hozta létre a homerosi költeményeket; körjük csoportosult a kyklikusok sora, kik a nemzeti, vallási és helyi hagyományokat igyekeztek megőrizni az utókor számára, míg a ez főleg a képzelem szép alkotásai iránt érdeklődött.

De a tengerparti élet változatossága, a nagy kereskedelem által fejlesztett műveltség a képzelem ellenében az értelem által fölkelte kíváncsiságot tolta mindinkább előre; olyan dolgok iránt kezdett érdeklődni, a mik igazak, vagy a miket legalább igazaknak hitt; s midőn a gondolkodásnak ez a módja megalakul, midőn az író nem törődik már annyira a szépséggel, sem a hatással, melyet a lélekre tesz: akkor a próza korszaka kezdődik. A költői rhythmus a képzelem által felizgatott érzelem természetes formája; viszont a próza szabálytalan menete olyan gondolkodásnak felel meg, mely csendet int az értelemnek és a dolgok igaz képét igyekszik megteremteni.

Csakhamar látjuk is, hogy a rhapsodusok szerepét a *logographusok*, azaz: a *prózaírók* veszik át, a kikről ugyan később lesz szó, de már itt érdemes megjegyezni azt az érdekes kapcsolatot, mely a kyklikusok egyik legutolsó képviselő-

jét, Panyasist, és unokaöcscsét, Herodotost, szellemileg egymáshoz fűzi.

A perzsa háborúk azonban nemcsak a görög politikai életre voltak rendkívüli hatással, hanem az irodalmi mozgalmakat is más irányba terelték. A chorikus lyrai költészet kivételével nincsen irodalmi műfaj, mely át ne alakulna, midőn Miletost, az ión művészet, philosophia és történetírás középpontját a perzsák a Kr. e. ötödik század elején elpusztították. Pusztulásáig ez a város uralkodott a gondolkodás minden mezején; romjai közül a legkiválóbb szellemek elköltöztek, s négy nagy név: ANAXAGORAS, ION, HIPPODAMOS és ASPASIA jelöli az ion szellem vándorlását Attika partjai felé. Miletos hatása ezután eltűnik, s csak a görög szellem gyászos hanyatlása idejében jelentkezik a miletosi történetekben a legmodernebb műfajnak, a regénynek csirája.

A prózai irodalom szintűgy megérezte az ión szellemen ütött sebet; mig ugyanis az általa teremtett próza természet-szerűen kifejlesztette az elbeszélő és philosophiai formát, Miletos pusztulása a prózát is Athénbe utasította, hol a politikai élettel legszorosabban összeforrt rhetorika ragadta körmei közé. Csak HERODOTOS művében láthatjuk példáját a tiszta ion prózának; de az ő tehetsége már nem tarthatta vissza az áramlatot. A miletosi történetírók élénk kíváncsisága, termékeny phantasiája, bőbeszédűségük, érzékük a rendkívüli és csodás iránt azonban megtalálták benne a méltó képviselőt; s habár dór városban született és megérte a peloponnesosi háborút is, hallhatta a sophisták tanítását és láthatta a rhetorika fejlődését Athénben: mindazonáltal olyannyira tiszta ion szellem, hogy nem egy tekintetben találó, ha őt a történetírás HOMEROSÁ-nak nevezik.

HERODOTOS-t a történetírás atyjaként is szokták említeni:¹⁾

¹⁾ Először Cicero de leg. I. 1.

de akkor nem szabad úgy értelmezni, a történetírást a mint azt a jelen század tudós felfogása megállapította. Ha HERODOTOS-t vagy akármelyik ókori történetírót olvassuk, rögtön szembeötlik, hogy műveik sokban különböznek a maiakétól. Nyelvezetük finom, dramatikus, ékesszóló, szép; szépségük azonban egyszerű, átlátszó, szinte szembeszökő; olyan, mint egy alacsony dombormű, melyen kevés alak szép rendben van elhelyezve, mind az első sorban. A kiemelkedő hősök vonásai nemesek, kifejezők; a nép azonban alig van jelezve s elmosódik a háttérben. Egyének, államok, háborúk érdeklik az ókori történetírókat, s midőn az eszményeket magyarázzák, alig mennek túl az erkölcsi motivumokon, szűk politikai szempontokon és primitív stratégiai bírálaton. Azon távolabb eső okokat, melyek vallást, szokásokat, intézményeket, hősöket, államokat, hadakat teremtek, alig keresik; s a mivel a mai kor oly sokat meg tud magyarázni, mint pénzügy, nemzetgazdaság, közigazgatás, azt csak ritkán és alig pár szóval érintik. Azonfelül nem becsülik kellőleg a hiteles documentumokat, a közvetlen forrásból merített tényeket; nem a tiszta valónak közvetlen benyomását, hanem a művészelképükön átszűrődött képet tüntetik föl; szóval: egyszerűsítene és idealizálnak, mint a költő.¹⁾

Az ókori történet sajátossága is fokozza a régi és új történetírás között jelzett különbséget. A kis állam hőse a szűk keretben jobban kiválik. A legnehezebb foglalkozások viszonylag könnyűk; a tudományok még csirájukban vannak, az ipar kezdetleges. A munkafelosztás még nem különítette el a társadalmi osztályokat. Egy athéni szónok vagy egy római patricius minden nehézség nélkül vezeti háborúba a hadsereget; s a közigazgatási szervezetnek is nagyon szűk

¹⁾ A. CROISSE. Hérodote et la conception moderne de l'histoire. Revue des deux mondes 1. Mai 1890. p. 174.

köre van. Az emberek közelebb állnak egymáshoz; a polgár ismeri polgártársát; így tehát az erkölcsi erőknél nagy szerepük van, s az embert annyira becsülik, a mennyit ér. Azonkívül az ókori ember sokkal egyszerűbb, lelki életében nincs oly sok bonyodalom, mint ma. A tudás nehézsége nem terheli eszét, a tények és tapasztalatok halmaza nincs rá zavaró nyomással. Ha modern író adja elő az ókor történetét, akkor az rögtön átalakul, ép azon különbségnél fogva, mely a mai embert a régi görögtől vagy rómainól elválasztja.

De a fő különbség okát már megjelöltem: ez az a művészlélek, mely az életet párhuzamos tények sorozatának tekinti, melyek egymással nem elegyednek össze. Ha tehát történetet ír, az eseményeket elkülöníti; nincs meg benne a dolgok egymásutánjának és összetartozásának érzete, az *actio* és *reactio* végtelen láncolatának tudata. Nem látja, hogy az események csodaszerű redőzete mellett tökéletlen képet ad a valóságról, ha azt egyszerű formákra vezeti vissza. Kétségtelen, hogy az ilyen eljárás többet ér, mint ha a tényeket rendszer nélkül halmozzuk össze és a lényegest a jelentéktelennel összekeverjük; — míg viszont egyszerűsíteni és eszményíteni már annyit tesz, mint uralkodni a tárgy fölött, melyre az író egyéni bélyegét nyomja. A modern történetírás tudósabb módszere fel tudja tüntetni a tények sokoldalúságát a nélkül, hogy összezavarná őket: az igazságot teljes nagyságában tárja fel és érteti meg. Ezt a régi történetíró nem tehette meg, nem előzhette meg korát s nem rendelkezett a tudomány mai segédeszközeivel. THUKYDIDES, POLYBIOS, SALLUSTIUS és TACITUS bizonyára mesterműveket teremtettek; de nem lépték át a határt, melyet szellemüknek koruk fejlettsége vont.

HERODOTOS azonban még nem jutott el e határig. A történetírás érett kora — mondja CROISSET ¹⁾ — kétségtelenül

¹⁾ Id. m. p. 175.

csak THUKYDIDES-szel kezdődik; s lehet mondani, hogy HERODOTOS azt a korszakot fejezi be, melyet a historiai művészet ifjúságának nevezünk; azon közbenső fokon áll, mely az első történetírók kísérletei és THUKYDIDES relativ tökéletessége közt van. Ő az első, ki szellemmel és irodalmi ízléssel folytatta az ion történetírók által tört utat, de nem járta meg végig; s ha nem hasonlít a logographusokhoz, ép úgy különbözik utódaitól is. A történetírás atyja valóban senkihez sem hasonlít; ő valami egyedül álló, ki az ókornak azon korszakában élhetett csupán, a melyben élt. Célunk főleg eredetiségét jellemezni, művének naiv üdeségét, gazdagságát, hibáit és érdemeit bemutatni. De előbb meg kell ismerkednünk magával, külső életével, mely művének jelleme oly nagy befolyással volt.

I.

A görög irodalmi férfiak életével nem igen foglalkoztak kortársaik, s az irodalomtörténeti és kritikai tudomány késő fejlődése okozta, hogy keveset, néha semmi biztosat sem tudunk róluk. Műveik alapján alkotott conjecturák támogatják csak azokat a gyér adatokat, melyek az írók halála után néha több század mulva keletkeztek; úgy hogy annál nehezebb ma életükről tiszta és biztos képet adni, minél nagyobb volt a hatás, melyet népükre tettek.

Igy vagyunk HERODOTOS-szal, a kinek születése évét sem tudjuk biztosan megállapítani. A Nero-korabeli tudós aszszony, PAMPHILA, sok érdekes történeti jegyzetet gyűjtött, s az ő számítása szerint ¹⁾ a Kr. e. 484. évben született. Legrégibb tekintélyünk erre vonatkozólag, halikarnassosi DIONYSIOS, csak általánosságban jegyzi meg, ²⁾ hogy kevéssel a

¹⁾ Aul. Gellius N. . . Attic. XV. 23.

²⁾ De Thucyd. e. V.

perzsa háborúk előtt, tehát talán valamivel előbb született 484-nél. Szülőhelyét illetőleg azonban az összes források meg-egyeznek, hogy az a kis-ázsiai tengerpart mentén fekvő Halikarnassos volt.¹⁾

Halikarnassos egy ión városnak, Troezennek, volt gyarmata; s habár a telepítés egy dór törzsnek és dór államnak a nevében történt, és a város sokáig tartozott a hat dór városnak szövetségéhez,²⁾ mindazonáltal megtartotta ión jellemét; s az itt talált feliratok azt bizonyítják, hogy az ötödik század elején az ión nyelvjárás és írás volt hivatalos használatban.³⁾ HERODOTOS születésekor a város perzsa főnhatóság alatt állott; s habár az óriási birodalom ép ekkor érte el virágzásának legnagyobb fokát, Halikarnassos mégis tudott magának némi önkormányzatot biztosítani. Körüle csoportosult még Kos, Nisyros és Kalydna szigete, s az a híres *Artemisia* uralkodott rajtuk, a kit a történetíró a legnagyobb magasztalásokkal halmoz el a perzsa háborúban kifejtett bátorságáért.⁴⁾

A szülői ház kétségkívül jómódú volt és nagy tekintélyben állott Halikarnassosban; már az a körülmény, hogy SUIDAS koráig is megőrizte a hagyomány nevüket,⁵⁾ jogot ad e következtetésre; még inkább az a nagy műveltség, mely HERODOTOS művében nyilatkozik, s a melyet egyszerű polgár fia nem igen szerezhetett meg. Atyját *Lyxes*-nek, anyját *Dryo*-nak vagy *Rhoio*-nak hívták, s valószínűleg ión származásúak valának. Támogatja e sejtelmet az, hogy egyikük test-

¹⁾ Aristoteles (Rhet. III. 9.) thurioibelinek mondja, mert sok éven át ez a város volt hazája.

²⁾ HEROD. I. 144.

³⁾ CURTIUS E. A görögök története. III. 329. s köv. l.

⁴⁾ VII. 99; VIII. 68., 101.

⁵⁾ SUIDAS sub voce HEROD.

vére volt PANYASIS-nak,¹⁾ a kit bizonyosan származása indított arra, hogy «Ionika» című művében az ión városok eredetét megírja.²⁾

Szülővárosának helyzete és a PANYASIS-szal való rokonság nagy befolyással voltak HERODOTOS lelkére. Halikarnassos igen alkalmas volt arra, hogy szabad és nagy látókört engedjen, mert Kária szélén eleven forgalmi pont vala. Megismerte itt a barbárokat és a görögöket, a dór és ión sajátságokat, a szárazföldi és tengeri erőket, a polgári szabadságot és kényuralmat. Ifjúsága arra a korra esik, midőn egy aránylag törpe nép szabadságszeretete diadalmaszkodik egy óriás birodalom beláthatatlan hadseregén, midőn a legbüszkébb önértet tölthette el a lelket, ha magát görögnek vallhatta. Tegyük hozzá PANYASIS vezető kezét, minden jel arra mutatván, hogy HERODOTOS-t nemcsak közönséges értelemben vett, hanem szellemi rokonság is fűzte hozzá. PANYASIS a már említett művén kívül különösen annak köszönhetette nagy hírnevét, hogy az eposzt nagy sikerrel művelte úgy hogy nevét mindjárt HOMEROS és HESIODOS mellett emlegették. Művének hőseül Heraklest választotta, azt a herost, ki a barbár és görög földön oly sokat utazott, s a kinek e tekintetben csak példáját követte HERODOTOS.³⁾ Azonkívül PANYASIS-t kortársai csodajelmagyarazónak (τραπετοσχόπος) hívták; az ő hatását mutatják tehát a jóslatokra és vallási intézményekre vonatkozó tág ismeretei, szintűgy a költőknek alapos tanulmánya. Első sorban HOMEROS volt rá hatalmas befolyással. Művének szerkezete, mint később kifejteti

¹⁾ SUIDAS sub voce PANYASIS.

²⁾ RAWLINSON History of HERODOTUS I. p. 5. HEROD. egy helyéből (VIII. 132) is ki akarja olvasni a család ión eredetét.

³⁾ Hogy mennyire érdeklődött ő e hős cultusa iránt, bizonyítja II. 44; csak azért utazik Ty. ba és Thasosba, hogy alaposabb információkat szerezhessen róla.

szándékozom, a homerikus költeményekre emlékeztet; de előadása módja, a történeteiben nyilatkozó hang, sőt a formulatok és kifejezések is HOMEROS-nak alapos ismeretét föltételezik. Idézi azonkívül HESIODOS-t; OLEN, MUSAIOS, BAKIS, ARCHILOCHOS, ARION, SOLON, SAPPHO, ALKAIOS, keosi SIMONIDES, ANAKREON, PINDAROS, LYSISTRATOS, ARISTEAS, PHRYNICHOS és AISCHYLOS nevét idézi; s bizonyára a többieket sem mellőzi, ha említésükre alkalma lett volna. Mint történetírónak át kellett tanulmányoznia az ión logographusokat, s HEKATAIOS-t nem egyszer használja s bocsátkozik vele vitába.¹⁾

A kis-ázsiai városok Xerxes hadainak leveretése után sorban igyekeztek lerázni magukról a perzsa jármot; s e politikai mozgalmakból Halikarnassos sem vonta ki magát, azokban SUIDAS-nak nem épen biztos, de hihető adatai szerint HERODOTOS is tevékeny szerepet játszott. ARTEMISIÁ-nak és fiának, PISINDELIS-nek uralkodása alatt e demokratikus jellegű küzdelem még nem tört ki, de unokájának LYGDAMIS-nak, nagyon meggyült vele a baja. Kezdetben a conservatív párt és a perzsa kormány által támogatva a mozgalmat leverte, a pártvezéreket elűzte, kik közül PANYASIS és HERODOTOS Samosba menekültek.²⁾ Itt tetőzhette be HERODOTOS a görög irodalomban való jártasságát; s az élénk közlekedés, mely Samost a görög városokkal, különösen Athénnel, szoros kapcsolatba hozta, adott neki biztos vezérfonalat, hogy hol keresse a görög szabadságharcz fényes diadalának forrásait. Az elűzött halikarnassosiak később több ízben kísérelték meg hazájukat visszaszerezni, mialatt PANYASIS életét veszítette; végre sikerült is a pártok kibékülése, a mennyiben LYGDAMIS sokat engedett hatalmából; sőt 454-ben már

¹⁾ II. 143; VI. 137.

²⁾ SUIDAS azonban téved, mikor azt hiszi, hogy HER. itt tanulta meg az ion nyelvjárást.

szabad városok sorában találjuk Halikarnassost. Ámde Herodotos-nak ezután sem tetszett hazája légköre; ¹⁾ valószínűleg ildigi életmódja is megszokatta vele az utazást, most pedig örülményei és történeti kutatásai még inkább fölkellették benne a vágyat, hogy a korabeli világot megismerje. Annyi bizonyos, hogy 445-ig utazott, mert ekkor találjuk Athénben, hol mint nagy világot látott embert a legelső körök beagadják.

A kereskedelmi összeköttetések az ión városok és kelet között, a perzsa birodalom által megteremtett közigazgatás és biztonság tették lehetővé az ókorban az ilyen nagy utazást. Már Solon idejében igyekeztek a kiváló szellemek a görög udvart és Egyiptom csodáit meglátogatni; Herodotos azonban még tovább hatolt. Támogatta ebben vagyoni helyzetete, még inkább talán perzsa alattvalói jellege, mert a görög telepeken kívül csak addig látjuk vándorolni, ameddig a nagy perzsa birodalom határai érnek, azontúl már csak hallomásból beszél. Hogy azonban mikor, hányszor és milyen sorrendben utazott, lehetetlen megállapítani. Keleti útját valószínűleg ifjabb korában tette, mikor a perzsa nép még nem idegenkedett annyira a kis-ázsiai görög emberektől; magát Görögországot és szigeteit nagyon könnyen és gyakrabban látogathatta meg mind hazájából, mind Samosból. Kis-Ázsiát a Halys folyamig alaposan ismeri, s Egyiptomról oly részletesen ír, hogy útját a Niluson fölfelé Elephantine városáig, valamint egyéb kirándulásait e vidéken szinte lépésről-lépésre kísérelhetjük. ²⁾ Valószínűleg akkor járt itt, midőn a libyai Inaros-nak a perzsa hatalom ellen fellázadása Athén beavatkozását is lehetővé tette, ³⁾ s midőn az egyiptomiak

¹⁾ Állítólagos sírverse szerint a gáncs üldözte onnan el.

²⁾ L. STEIN bevezetését jegyzetes kiadásához p. XV—XVII.

³⁾ 460 és 455 között; kitűnik ez III. 12.-ből.

szabadítóik iránti hálából minden görögöt nagy szívésséggel fogadtak s nem zárkóztak el tőlük oly idegenkedéssel, a mint az rendes szokásuk vala.

Egyéb utazásairól már nem szólhatunk kellő biztossággal. Ezelőtt reendesen túlozták is nagyságát; oka ennek HERODOTOS finom stilusa volt, mely sokakat félrevezetett. Ugyanis rendkívül sok adatot szerzett más szemtanuktól, s ezeket oly ügyesen használta föl, hogy könnyen azt hihetnők, hogy ő maga is ott volt,¹⁾ útjában nem sietett, kényelmesen megfigyelte a vidéket, a városokat, ezeknek csodaszerű épületeit, a templomokat, s mindig kíváncsi szemmel kutatta a lakosok szokásait és jellemét; a mint ez a perzsa, egyiptomi, kis-ázsiai és a többi görög államokra vonatkozólag művéből kimutatható. Thrakiáról már keveset beszél, valószínűleg azért, mert a görögök úgy is ismerték; Skythiának csak tengermellékét érintette, hasonlóképp Phoinikiának és Syriának is csak a partjai ismereteseek előtte. Volt azonkívül Kyprosan, Tyrosban, Kyrenében is; Karthagóig azonban már nem hatolt. Úgy látszik, hogy Thurioiból, a hol idősebb korában lakott, nem igen tett kirándulásokat; pedig Itáliát, Siciliát, Sardiniát és Karthagót könnyen elérhette volna innen. De így is elmondhatni, hogy alig volt korábban görög ember, a ki nagyobb utazásokat tett volna, mint ő.

Hogy HERODOTOS nagy utai után és művének első kidolgozása közben Athénbement, az nagyon természetes következménye annak a szép hivatásnak, a melyet ez a város a görög világban magának kiválasztott. 445-ben ugyan már hanyat-

¹⁾ Amde ép oly hiba a másik véglet, mely azt akarja bebizonyítani, hogy az összes skytha információkat másoktól kapta, s hogy sem Babylonban nem volt, sem Perzsiában Susát és Agbatánát nem látta, a mint ezt FRÖHLICH RÓBERT két értekezése igyekszik bebizonyítani. (Megjelentek a budapesti ág. ev. főgymn. 1889-i és 1890-érisítőiben.)

lani kezd, s az a nemes ideál, melyet PERIKLES szelleme czélul tűzött ki, mindinkább megvalósíthatatlannak mutatkozik; a Koroneánál kapott seb nem akar behegedni; a Spártával kötött fegyverszünet lejár; több lázadás fenyegeti a város hatalmi befolyását. Ámde ott volt a szellemi társaság, mely a történelemben ritkítja párját, s ellenállhatatlan erővel vonzotta magához a kiváló szellemeket. PERIKLES vala a középpont, s körülötte élnek ANTIPHON, a híres szónok, DAMON, a nagy zenész, PHEIDIAS, PROTAGORAS, ZENON, KRATINOS, SOPHOKLES, ALKAMENES, IKTINOS; s körükben tartózkodnak, ha csak rövid ideig is, HIPPODAMOS, ANAXAGORAS, és sok mások között HERODOTOS is.

E kiváló szellemek közül különösen kettőről tudjuk, hogy történetírónkhoz szorosabb viszony fűzte. SOPHOKLES igaz baráti vonzalmát nemcsak az a verse bizonyítja, melyet 440-ben intézett hozzá,¹⁾ hanem drámáinak több helye is, melyek HERODOTOS művének alapos ismeretére mutatnak.²⁾ Jelen-
tékenyebb hatással volt azonban PERIKLES-nek szelleme. A nagy államférfiú éles szeme fölfedezte benne azt a tehetséget, mely Athénnek nagy hasznára válhatik, ha idegen származású létére elismeri kivívott érdemeit; nagyon sokat érintkezhetett HERODOTOS-szal, mert a legjobb kormányforma,³⁾ a Kleisthenes állami reformjai,⁴⁾ Athén helyzete, érdemei, s egyáltalában az utolsó könyvek periklesi szellemben vannak megírva; s ha PERIKLES-nek őse, ALKMAION, nem játszik is történeteiben valami szép szerepet, annál szebb emléket emel HERODOTOS a dicső utódnak, midőn egyszerű epikus hangon

¹⁾ Kezdő sorait megőrizte Plutarchos Mor. p. 785 B.

²⁾ Így Antigone v. 905 sk. — III. 19; Oed. Col. v. 337 sk. — II. 35; egyéb helyeket idéz még Mahaffy: History of Greek classical literature I. 280—281 jegyz.

³⁾ III. 80.

⁴⁾ VI. 126.

elmeséli,¹⁾ hogy AGARISTE áldott állapotában azt álmodja, hogy oroszánt fog szülni, s néhány nap múlva PERIKLES-nek ad életet.

Nincs okunk kételkedni abban, a mit PLUTARCHOS állít,²⁾ hogy művét Athénben nyilvánosan felolvasta; s itt bizonyára nem egész művét, hanem különösen a görög háborúk történetét kell érteni; a miért azután egy ANYTOS nevű ember indítványára tíz talentumot szavaztak meg neki. Ez összeg kétségkívül jól eshetett az olyan embernek, a ki vagyonának nagy részét, talán mindenét utazásaira költötte. Ne higyük azonban, hogy Athén érdemetlenül becsülte volna meg őt, avagy viszont HERODOTOS ne nyújtott volna e szép összegnek megfelelő szolgálatot. Athén HERODOTOS könyveiből praktikus hasznót húzott; őt tüntetik fel középpont gyanánt a perzsákkal szemben, a kikkel még korántsem végeztek; s mivel folytonosan terjeszkedni iparkodott kelet felé, hasznos volt az ottlakó népekkel megismerkednie, valamint a perzsa birodalom hatalmi forrásait egybegyűjtve olvasnia. Mindezt megtalálta HERODOTOS művében; szintúgy megismerhette belőle Egyiptomot, a mely iránt egykor nagyon érdeklődött, s a Fekete tenger vidékét, a melylyel szoros kereskedelmi összeköttetésben állott. S ha mi sajnáljuk, hogy az ottani görög gyarmatokról keveset szól, meg kell gondolnunk, hogy ő főleg olyat ír, a mit a görögök nem tudtak, s a mi azokat érdekelte.³⁾

¹⁾ VI. 131.

²⁾ De malignit. Herod. Sokan nem tartják e művet tőle írottaknak.

³⁾ Holm (Griechische Geschichte II. 331—332) azt hiszi, hogy Herod. Athénnek politikai agense volt, s hogy valószínűleg azért szavaztak meg neki 10 talentumot, mert Athén érdekében sokat utazott és sok olyat tett, a mit művéből meg nem tudunk. Ámde ez túlzás és jóhiszemű megerősítése azon vádaknak, melyeket Plutarchos emel ellene, hogy t. i. Athén megvesztegette, s ezért részrehajló volt ítéleteiben.

A hagyomány athéni felolvasásain kívül még több vidéki felolvasásáról is megemlékezik, úgy hogy HERODOTOS utazó rhapsod színében tűnik föl, ki kedvtelve olvassa föl az összegyűlt néptömegnek dicső történeteiket. THUKYDIDES is utal ugyan HERODOTOS művének e sajátosságára;¹⁾ ámde ezen hagyományoknak nem igen sok hitelt adhatunk. PLUTARCHOS Thebaiba utaztatja, DIO CHRYSOSTOMUS Korinthosba, LUKIANOS pedig még Olympiába is, a hol a nép türelmetlenül várja előadását, de őt a felhős ég megakadályozza czélja elérésében.²⁾ Hasonlókép csak a régiek ama hajlamának, hogy híres embereket egymással kapcsolatba szeretett hozni, kell betudni SUIDAS azon adatát is,³⁾ mely szerint HERODOTOS Athénben egyszer OLOS házában is felolvasott, s a házi gazda fiát, THUKYDIDES-t annyira meghatotta a felolvasás, hogy sirva fakadt.

Bármennyire vonzotta is azonban Athén, bármennyire érdekelte fejlődése, úgy hogy újra meglátogatta, mikor a propylæumok 430-ban fölépültek⁴⁾ még sem válhatott állandó hazájává. Részben utazási hajlama volt ennek akadály, főleg azonban amaz ellentét, mely a benne élő ionismust és az athéni szellemet elválasztotta egymástól. Csodálatos, hogy mily kevés befolyást gyakorolt gondolkodására és stilusára ez a város. Nincs meg művében a tömör, nyomatékos attikai nyelvezet, mely mindent mérlegel, sem a fejtegető sophistikus szellem, mely az ión természetességnek, kellemnek és pathosnak megölője volt.⁵⁾ HERODOTOSnak éreznie kellett ez ellentétet, s ezért szívesen hozzá járult PERIKLES egyik szép alko-

¹⁾ I. 22.

²⁾ Mindezen adatokat megvitatja Rawlinson i. m. I. p. 14—15.

³⁾ Sub voce ὁρχῶν.

⁴⁾ V. 77.

⁵⁾ Ez az ellentét űzte el Athénből Anaxagorast, s talán Hippodamost is. Ez az ellentét teszi valószínűvé, hogy Herod. már jobbra készen volt művével, mikor Athénbe érkezett.

tásának megvalósításához, t. i. az alsó-itáliai Thurioi gyarmatosításához, a mi 443-ban történt.

Alsó-itáliai villongások voltak okai e város megalapításának. Kroton és Sybaris féltékeny szemmel nézték egymásnak fejlődését; s Sybarisnak, e régi achajai gyarmatnak, nagy virágzása 510-ben erőszakos támadásra ingerelte a krotoniakat; a sybarisiakat elűzték otthonukból, s azok Laosba és Skidrosba menekültek.¹⁾ Ötvennyolcz év mulva azonban idegen segítséggel visszahódították hazájukat, s a város ismét fejlődésnek indult. A krotoniak erre nemcsak a lakosokat elkergették, hanem a várost is lerombolták. A sybarisiak tehát követeket küldöttek Athénbe, a kiket PERIKLES igen szívesen fogadott. Kedvező határozatot eszközölt ki részükre, s gyarmatot szervezett. Minden vidékről jelentkeztek oda görögök, s a gyarmatosoknak egy LAMPON nevű ember volt a vezérük, a kinek állítólag jóstehetsége volt. A várost a régi Sybarishoz közel építették föl és egy közeli forrásról Thurioinak nevezték. Az építést a Peiraieus híres tervezője, HIPPODAMOS, vezette egyenes utcák szelték át a várost, melyek derékszögben keresztezték egymást; az a stilus, melyet később HIPPODAMOS névvel jelöltek. A gyarmatosok közt volt LYSIAS, a szónok hozzájuk csatlakozott később EMPEDOKLES és más nevezetesebb emberek, úgy hogy HERODOTOS előkelő szellemi társaságot találhatott új otthonában.

Az időt itt művének végleges kidolgozására fordította itt szóhette be azon adatokat, melyek a későbbi eseményekre utalnak, valamint itt kellett megadnia történeteinek azt a egységes szellemet, melyet vallásos világfelfogása sugallt. Valamint születésének, úgy halálának az idejét, sőt helyét sem tudjuk biztosan megmondani. Már említettük, hogy 430-ba újra meglátogatta Athént, s művében van egynehány hely,

¹⁾ Herod. VI. 21.

melyek egészen a 428. évig terjedő eseményekre vonatkoznak; ¹⁾ tovább azonban nem megy, s ha néhány helyet DAHLMANN ²⁾ későbbi időkre való utalásnak magyaráz, hibás felfogásból indul ki. ³⁾ Valószínű tehát, hogy a 428. évnél nehezen élt egy pár évnél tovább; erre mutat az is, hogy a siciliai expeditióról semmit sem tud, s bizonyára őt is elűzték volna Thurioiból 412-ben, a mikor a peloponnesosi párt elkergette az athénieket.

Halálának helyéről háromféle hagyományunk van. SUIDAS ⁴⁾ említi, hogy HELLANIKOS-szal és EURIPIDES-szel együtt élvezte Pellában II. AMYNTAS, makedon királynak vendégszeretetét, s itt halt volna meg 394-ben, tehát körülbelül 90 éves korában. De ezt ő maga is valószínűtlennek tartja, ⁵⁾ s azt hiszi, hogy Thurioiban halt meg. Van ugyan egy adatunk, ⁶⁾ hogy Athénben, talán a dögvész alatt vesztette el életét; hihetőbb azonban az a hagyomány, hogy Thurioiban érte a halál, a hol sírkövén a következő epigramma állott:

Ἡρόδοτον Λύξω κρύπτει κόνις ἄδε θανόντα,
 Ἰάδως ἀρχαίης ἱστορίας πρύτανιν,
 Δωρίδος ἐκ πατρὸς βλάστοντ', ἀστῶν γὰρ ἀτλητον
 Μῶμον ὑπεκπροφυγὼν Θούριον ἔσχε πατρίην.

Magyarul a következőkép hangzanék:

Herodotos, Lyxes fia, fekszik holtan e sírban,
 Első historikus régi ión talajon.
 Dóris volt a hazája, de polgártársai gáncsa
 Onnan messze üzé, s Thúrii nyerte meg őt.)

lett a hona.

¹⁾ III. 160: VI. 98.

²⁾ Herodot. Aus seinem Buche sein Leben. Altona 1823.

³⁾ E helyek: IX. 73; III. 15; I. 130.

⁴⁾ Sub voce Hellanicus.

⁵⁾ Sub voce Herod.

⁶⁾ L. bővebben: Dr. Ad. Bauer: Herodot's Biographie (Sitzungsber. d. kais. Akad. zu Wien. Hist.-phil. Classe Band 89. p. 415—418.)

II.

Az írás használatának elterjedése után már talán Kr. e. a kilenczedik században, a nyolczadikban bizonyosan valánál Görögországban történeti följegyzések, melyek a történet könyvek keletkezésének szükséges föltételei és előzményei. Minthogy pedig az írás tudománya először a papok között terjedt el, e följegyzések első sorban templomokban, papok által történtek, tehát vallásos jellegűek. Papok és papnők a különböző játékokon győzők névsora, jóslatok, csodák, járványokra és nevezetes évfordulókra vonatkozó megemlékezések voltak az első történeti adatok, melyeket a fölirattal ellátott fogadalmi ajándékok gazdagítottak. Később a városi prytaneumokban is fölhalmozódtak ilyen történeti följegyzések és okiratok: királyok és hivatalnokok névsorai, törvények, szerződések, különféle tanácshatározatok és jóslatmagyarázatok; s ezeknek gyűjtése az archivumokban nemcsak szokásos, hanem szükséges is volt, habár az archivumok megbízhatóságát nagyon megingatták később a gyakori kéziratcsempészetek.

Főntebb kifejtettük azonban, hogy mindaddig, míg az írás csakis a mindennapi élet szükségeinek a kielégítésére, valamint ilyen időszakos följegyzésekre használatos, prózai irodalom nem fejlődhetik. Szükséges ahhoz az észnek speculativ érdeklődése olyan tárgyak iránt, melyek a képzelmet és érzelmet nem érintik, vagyis a prózai irodalom akkor alakul meg, midőn az archivumok a történeti könyveket teremtik elő. Ilyen művek HERODOTOS működése előtt száz évvel, tehát a hatodik század közepén tűnnek föl először, s szerzőik a költőkkel szemben, a kik versben énekelték meg az eseményeket, logographusok, azaz prózaírók. A név nagyon találó; mert ők még nem történetírók, nem *historikusok*, a szó görög értelmében, minthogy még nem kutatnak és nem vizsgálják a tényeket. Ők csak annyiban különböznek a köl-

töktől, hogy prózában írják le a hagyományokat; műveik prózai eposok, melyek a költészet legtöbb jellemvonását megőrizték; ép úgy hiányzik bennök a kritika, mint megvan a mythosok szeretete; ezért veti meg őket oly mélyen THUKYDIDES.

Ha végig tekintünk a logographusok során, azokon a műveken, melyekről a fönmaradt gyér töredékek vagy pusztá hagyományok nem igen adnak tiszta fogalmat, azt találjuk, hogy tárgyuk nagyobb részt városok alapítása vagy mythikus genealogiák. Csak kevesen foglalkoztak más népeknek hagyományaival ¹⁾ vagy idegen országok leírásával. ²⁾ Legtöbben viszhangjai annak a letűnt aristokratikus társadalomnak, mely a rhapsodok osztályát teremtette meg, hogy a nemesek udvaraiban az ősök dicsőségét előadja. A logographusok is a nemes családok traditióit örökítik meg, vagy azon városét, a melyhez tartoznak; azokat a gyakran csodás eseményeket adják elő, melyekről a templomok és városok évkönyvei emlékeznek, felcizfrázra részletekkel, melyeket a szájhagyomány phantasiája eszelt ki, ellentmondva gyakran a költőknek, mert inkább adnak hitelt annak, a mit mindennap hallanak maguk körül. Látókörük tehát a szűkebb haza, távolabbi görög események nem érdeklik őket; s érdemük legfőbb az, hogy a nemzeti hagyományokat a helyi traditiókkal gazdagították. Élénk érzékük volt, mondja halikarnassosi DIONYSIOS, ³⁾ a regényes fordulatok iránt, s annál valószínűbbeknek hitték azokat, minél körülményesebben voltak részletezve.

Nyelvük a népies ión dialektus, mert majdnem mindnyájan a kisázsiai ión vidéken születtek; stilusuk egyszerű,

¹⁾ Így pl. lampsakosi Charon és miletosi Dionysios a perzsa birodalomról írtak, Xanthos pedig Lydiáról.

²⁾ Mint pl. Karyandai Skylax, argosi Akusilaos és Hekataios.

³⁾ De Thuc. l. c. IV.

legtöbbször száraz; nincs benne philosophia, sem pathos. De némelyikükben megvolt a természetes könnyedség, mely a későbbi mesterkéeltség korában az előbb említett kritikusal tetszett. Történeti könyveikben azonban nem tükröződik vissza a nemzeti élet, mint a későbbi nagy klasszikus írókban; nincs bennük kritika, tehát nem tudományos művek, nincs bennük compositió, s így nem művészeti termékek. Tényleg nem lehet máshoz hasonlítani, mint a naiv krónikákhoz, melyek a nemzetek irodalmában a történeti műveket megelőzik.

HERODOTOS-nak lénye, a művében nyilatkozó hang nem valamely radikális ujitónak a jellemét tárja elénk; s mégis, ha a logographusokkal összehasonlítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a hagyományok tiszteletben tartása mellett egészen más művet teremtett. Első sorban is művének *tárgya* nem a régmúlt, nem isteni vagy hősi genealogiák és nemesi családfák, nem valamely város mythikus alapítása, hanem Görögországnak küzdelme Ázsiával, Kroisos-tól kezdve a perzsa háborúig. A kor tehát még félig a jelené, kezdete alig előzi meg száz évvel az író, s öregebb kortársai a szabadságharczok szenvedéseiről személyes tapasztalatokat tudtak vele közölni.¹⁾ Történeteit ugyan a görögök és barbárok régi harczaira vonatkozó mythosokkal kezdi meg; de már a harmadik laptól kezdve Kroisos-ról beszél. Elbeszélése folyamán gyakran visszatér a mesés korokhoz, de mindannyiszor csak kitérőleg, s a történeti középpontot sohasem téveszti szem elől. Mindezen körülmények mellett nem érhetette el azt a fokot, a hol THUKYDIDES áll, a ki a saját férfikorában megért történeti tényeket adja elő, sem a hová POLYBIOS tudott emelkedni, ki múlt eseményekről ír ugyan, de hiteles adatokkal dolgozik. HERODOTOS abban az időben élt, mikor csak úgy lehetett teljesen hiteles

¹⁾ Igy Thersandros IX. 16.

történetet írni, ha, mikép THUKYDIDES, saját tapasztalatait vagy ismerőseinek közléseit dolgozza fel az író. Ő nem jutott el e fokig, nem hagyja el végkép a logographusok által tört nyomot; de újítása, hogy a jelenkort teszi történeteinek tárgyává, nagyon nevezetes haladás volt.

Ép ily részleges haladás konstatálható az előadás *elemeit* tekintve: történeteiben a nem igaz elemek, azaz a sok regényes anekdota, legenda és mythos mellett szaporodnak a pozitív tények. HERODOTOS-nak egyik főjellemvonása, hogy könyveiben csak úgy hemzsegnek az episodikus történetek; az iónok szerették elbeszélni hosszú utaik után azokat a csodás dolgokat, melyeket a beutazott vidékeken hallottak vala. S ha a modern ember, bármily meglepőknek tartja is őket történeti munkában, gyönyörködve olvassa, annál nagyobb élvezettel csüngtek rajtuk a régiek. Akkor, midőn a prózai beszély még nem fejlődött ki, némileg a történetíró pótolja e szórakoztató műfajt; s HERODOTOS műve a gondolkodás azon fokának felel meg, mely a képzeletben ép úgy gyönyörködik, mint az igazban. A pozitív elemek azonban mindinkább előnyomulnak, különösen a *földrajzi adatok és a népszokások*. A kereskedő és kíváncsi görög nép már az Odysseus- és az Argonauta-mythosban megmutatta, mennyire szerette a földrajzot; s habár eleinte csodásnak ismerte a világot, HEKATAIOS után már alaposabb ismereteket követelt. HERODOTOS az ő nyomát követi, midőn a beutazott földek leírására különös gondot fordít; ¹⁾ de egyszersmind újító is, hogy a földrajzot a történethez kapcsolja, s ezzel történeteinek keretet és támaszt szolgáltat.

Hasonlókép újításnak kell vennünk, hogy *igaz háború-*

¹⁾ Herodotos földrajzi forgalmait gondosan összeállította Bournáz Ernő Herodotus földrajza című értekezésében, mely a brassai róm. kath. főgymnasium 1882. és 1884. évi értesítőjében jelent meg.

kat és igaz politikát visz be történeteibe. A logographusok, midőn városalapításokat és genealogiákat írtak, csak képzelt háborúkat szőhettek műveikbe, az események alig volt pozitív alapjuk. HERODOTOS-nál a görögök küzdelmei, a perzsa háborúban követett görög politika kétségbe vonhatatlan tények, melyeket tanulmányozni és elemezni lehet. HERODOTOS tehát az első, ki a háborúkat és politikát előtérbe tolja; a későbbi történetírók bizonyára mélyebbre hatoltak, de ebben a tekintetben a historia mai napig is HERODOTOS-nak nyomdokait követi.

E három újítás: a mű tárgya, az előadás elemei és igaz háborúk s igaz politika a történet *anyagára* vonatkoznak. De ha változik az anyag, változnia kell a *léleknek* is, mely feldolgozza. Ezt jelzi már a műnek bekezdése is: «A halikarnasossi HERODOTOS-nak *kutatásai* vannak itt összegyűjtve.» Fölébredt tehát a kutatás és kritika szelleme, mely nem elégszik meg azzal, hogy a történetíró egyszerűen összegyűjtse és egymás mellé állítsa az igazaknak hitt hagyományokat. HERODOTOS a kutatást komoly dolognak tartja, gyakran nagy utakat tesz, hogy a különböző forrásoknak utána járjon és megegyezésükről vagy eltéréseikről meggyőződjék, s többször hangoztatja, hogy nem lehet mindent elhinni, a mit mások mondanak. THUKYDIDES azonban nincs vele megelégedve, s midőn elveti a régibb történetírók irányát, hogy inkább akarnak gyönyörködtetni, semmint tanítani, bizonyára HERODOTOS-ra is céloz. Bár a történetírás atyja ugyanazt az elvet tűzte ki, mint nagy utóda: türelemmel kutatni az igazságot, ezen általános elvnek valószínűsítésére nem voltak még oly határozott szabályai, mint THUKYDIDES-nek, a ki mestereleg alkalmazta őket. Forrásaival szemben követett módszerével tehát bővebben kell majd foglalkoznunk.

Hasonlókép ki kell majd később fejtenünk világnézetét, mely egy másik, nem kevésbé nevezetes reformra vezette,

hogya a történetben a *tények törvényeit* kutassa. Szemében a népek története nem az érdekes vagy borzasztó válságok véletlen játéka; az eseményeknek mélyebb okaik vannak, melyeket eszünk megérthet, s a melyeknek kikutatása által a történet tanítássá válik. A történet philosophiájának e conceptiója nevezetes és merész újítás, mely haladást jelez az események tudományos megmagyarázásában.

Mielőtt azonban methodusára és világnézetének taglalására áttérnénk, vegyük előbb szemügyre művét, annak tartalmát s azt a sokat vitatott kérdést, hogy hol és mikor írhatta meg történeteit.

Mert HERODOTOS nemcsak mint historikus vívott ki nagy nevet, hanem a próza terén mint *irodalmi ember* is újító szellem. A logographusok városoknak és családoknak az évkönyveit írták meg, s műveikben nem volt compositio. HERODOTOS már kilép e szűk keretből, s művében oly sok népnek a történetét csoportosítja főtárgya köré, gyakori és sokszor nagy kitérései alkalmával annyi érdekes irodalmi, archæologiai, nép- és földrajzi ismereteket értékesít, előadását oly sok nemzeti és egyéni érdekű anekdotával fűszerezi, hogy művét méltán az első világtörténetnek tekinthetjük. De ezen változatos anyagból egy gondolat emelkedik ki, ezt uralja a többi, s köréje csoportosúlnak az összes episodok: az összekötő kapocs a *görögök és barbárok harczai Kroisostól Xerxesig*. Már művének elején jelzi a célját, hogy a görögöknek és barbároknak nagy küzdelmeit, a dicső tetteket és azoknak okait akarja elbeszélni; tárgya tehát nem kis szomszédállamoknak kicsinyes villongásai, hanem keletnek és nyugatnak, a despotizmusnak és szabadságszeretetnek örökké megújuló küzdelme. Ösztönszerűleg érezte, hogy a görögöknek története és culturája nem egyéb, mint a keleti népek történetének és culturájának folytatása; ez a nagy conceptio emelte hellenizmusát atódainak szűk nemzetiségi fogalmai fölé; ez az oka annak,

hogy történeteiben a régi népekről és intézményeikről több információt találunk, mint az összes görög historikusokban együttvéve.

Az episodok sokasága és nagysága tünteti fel leginkább a művészi szerkezetet; mert a kitérések veszedelmesek az egységre, elnyomhatják a főgo dolatot; ép ezért alig van műfaj, melyben a mellékes dolgok jobban veszélyeztetnék az egységet, mint a történet. S ha meggondoljuk, hogy HERODOTOS művének majdnem felét foglalják el a kitérések, — a mit részben az a körülmény igazol, hogy a régiek nem ismertek jegyzeteket a szöveg alatt, — s hogy az episodok e roppant tömege mégsem nyomja el a tárgyat, mert ügyesen és a kellő helyen vannak beszöve: nem túlzás művének egységes szerkezetét a logographusokkal szemben ép úgy kiemelni, a mint ARISTOTELES különíti el finoman a homerikus eposokat a kyklikusok műveitől.¹⁾ Ezekben a tárgy egy hősnek az élete; a *Herakleis*, *Perseis*, *Theseis* nevű eposok cselekményét csak lazán tartja össze a hősnek személye; nincs bennök drámai egység, áttekinthető egységes cselekmény, mint HOMEROS műveiben. Hasonlókép mondhatjuk, hogy HERODOTOS művében is egységes cselekmény van; alaktalan tömegből élő képet farag, krónika helyett történetet ír.

Mindazonáltal nagyon nehéz HERODOTOS kilencz könyvének tartalmáról számot adni. A nagy episodoknak, kisebb anekdotáknak és egyéb kitéréseknek tömege miatt bármely bő kivonat csak halvány fogalmat adhat a műről; sokkal tisztább a kép, ha egy kisebb részletet olvasunk el belőle. Mert reá is vonatkoztathatjuk ARISTOTELES-nek az eposról tett megjegyzését,¹⁾ hogy a drámával szemben megengedi és szereti a kitéréseket; az *Odysszeiá*-nak már az eleje in medias res vezeti az

¹⁾ Poëtika 23. fejr.

²⁾ Poëtika 26. fejr.

olvasót, hogy azután hosszú episodokban térjen vissza az előzményekre; kalandot kalandra halmoz, s csak nagy későn kanyarodik egyenes medrébe. Hasonlókép HERODOTOS is mindjárt az elején kitűzi a célzt, de azután közbeszövések és kitérések következnek, felhasználva az elbeszélésnek teljes szabadságát. Ha tárgyatól eltér, öntudatosan teszi; maga megjegyzi, hogy előadása tele van kitérésekkel; ¹⁾ s többször jelzi, hogy tulajdonképi céljához visszatér. HERODOTOS tehát még nem rendszeres gondolkodó, s inkább az epos befolyása alatt áll; csak a retorika és a dráma kifejlődésekor alakult meg a gyors és szigorú logika, melyet irónkban a naiv és könnyedén szórakoztató kíváncsiság pótol.

Ezen általános megjegyzések után könnyebben végezhetünk a tartalommal. Az első könyvben a cél kitűzése után Európa és Ázsia mythikus küzdelmeit már az első öt fejezet végig tárgyalja; utána rögtön arra a keleti hatalomra kerül a sor, mely először támadta meg a görögöket, t. i. Lydiára s ennek urára, *Kroisos*-ra. De már itt megjegyzi HERODOTOS, hogy művében kis és nagy államokról egyaránt fog beszélni, mert ezeknek sorsa az idők folyamában ép úgy változik, mint az embereké. Lydián kezdve elbeszéli a ország történetét *Gyges*-től *Kroisos*-ig, a kit hatalma tetőpontjáról dobott le *Kyros*, midőn Sardis városát elfoglalta. Mivel *Kroisos* az ión városokat támadta meg, alkalom volt az ión történeteket, Attikával és Achájával való összeköttetéseiket, nyelvjárásaikat és szövetségeiket a dór gyarmatokéval együtt előadni; ²⁾ midőn pedig *Kroisos* Athénnek és Spártának a szövetségét igyekszik megnyerni a perzsa hatalom ellen, a *Peisistratidák* és *Lykurgos* történeti szereplését beszéli el HERODOTOS, tarkítva *Solon*-

¹⁾ IV. 30.

²⁾ Panyasisnak «Ionika» című művét bizonyára felhasználta itt Herodotos.

nak *Kroisos*-nál tett látogatásával és *Atys*-nak megható történetével. *Kroisos* bukása után *Kyros*-ra és birodalmának régebbi történetére kerül a sor; midőn pedig Babilont támadja meg, ennek a története kövé kezik, habár az assyriai történetre még ezenfölül külön könyvet akart szánni.¹⁾ Az első könyv *Kyros* halálával végződik, midőn a massageták ellen vezeti táborát.

A második, harmadik és negyedik könyv a perzsa birodalom hódító terjeszkedését adja elő *Kambyses*, az ál-*Smerdis* és *Dareios* alatt; s az egyiptomi, arábiai, skytha és a tervezett libyai hadjáratok alkalmat adnak *HERODOTOS*-nak, hogy e népek történetéről és sajátságairól, földjük viszonyairól és monumentalis műveikről, a perzsa hatalom forrásairól, valamint Samos szigetéről is²⁾ kimerítően írjon; s így a második könyv Egyiptommal, a negyedik pedig majdnem kizárólag a skytha földdel és Libyával foglalkozik. Az ötödik könyv már Európába hozza *Dareios* hadait, melyek Makedoniát és Thrakiát elárasztják; s az időközben kitört ión lázadás feje, *Aristagoras*, a spártai és athéni haderőket segítségül híván, a könyv folytatja e két város történetét, a hol az első könyvben megszakadt. Spárta visszautasítja a fölhívást, de a gyorsan fejlődő Athén elküldi hajóit; mindazonáltal a fölkelés kudarczot vall. A beavatkozás tüzei fel *Dareios*t, hogy Athén és Eretria ellen — s ezt már a hatodik könyv beszéli el — két bosszúló hadsereget indítson; de az egyiket Athosnál, a másikat *Datis* és *Artaphernes* vezérek ellenében a marathoni síkon teszi tönkre a görög ügyesség és bátorság. Mikor *Demaratos*, spártai király, a háború folyamán *Dareios*-hoz menekül, *HERODOTOS* ügyesen beleszővi a könyvbe a görög e korbéli államok viszonyainak leírását, úgy hogy

¹⁾ Legalább megigéri I. 106 és 184.

²⁾ A III. könyvben.

most minden nagyobb kitérés nélkül a nagy xerxesi háborúra fordíthatja figyelmét.

S valóban nagy a különbség az első hat és az utolsó három könyv között. A kitérések már nem oly gyakoriak, az író érdeklődése a nagy összecsapás felé fordul, s a főesemények simábban következnek egymás után: a hetedik könyvben *Xerxes* előkészületei, óriási tábora, Thermopylai; — a nyolczadikban a perzsa pusztítások, a salamisi csata; — a kilenczedikben a csaták Plataiai és Mykale mellett, végül Sestosnak, a perzsák utolsó európai pontjának elfoglalása. A vég tehát olyan, mint az *Odysszeiá*-ban: a cselekmény elszórt fonalai összekerülnek, minden a katastrophá felé tör; s az elbeszélő művészet is következetes: még a végén sem siet és gyönyörködik az események fenséges látványában. Itt is, mint művének egész folyamán kellő nyomatékkaal domborítja ki a történeti tényeket; előadása folyékony, könnyen megy át egy eseményről a másikra, s mindvégig érdekesen csoportosít. Egész műve a mesterkéletlen finomság és az ösztönszerű ügyesség bélyegét viseli, s ezért mondhatjuk azt, hogy mint prózai compositio egyedül áll s egy másikhoz sem hasonlít. A logographusok nem tudtak szerkeszteni; THUKYDIDES és a többiek pedig a rhetorika szigorú szabályainak hatása alatt állanak. HERODOTOS-ban még visszasugárzik a home-rikus eposok derült légköre; s ez magyarázza meg részben, hogy Athén, mely HOMEROS költeményeit annyira szerette, őt is szívesen fogadta kiváló férfainak körébe, s örömet hallgatta fölolvásásait.

Művének melyik részét olvashatta föl azonban HERODOTOS Athénben? Mennyivel volt kész, mikor Kr. e. 445 táján Perikles körében találjuk? E két kérdés annyival fontosabb, mert ha biztosan felelhetünk rájuk, azt is meg tudjuk mondani, hogy hol és mikor írta meg történeteit. A hagyományra nem adhatunk sokat; SUIDAS és LUKIANOS alig vehe-

tők figyelembe, mikor azt állítják, hogy kész munkával ment volna Athénbe, s hogy azt még Kis-Ázsiában írta volna meg; PLINIUS ¹⁾ ellenkezőleg azt állítja, hogy Thurioiban fejezte be. Újabb időben is sokat vitatták a kérdést, és magából a műből akartak biztos következtetéseket vonni keletkezésének történetére. Nem kisebb bonczoló elme, mint KIRCHHOFF ADOLF, bizonyította be e kérdés vitatása által, hogy nemcsak az *Odysszeiát*, hanem HERODOTOS-t is apróra lehet szedni; ²⁾ s ha nem tudnók biztosan, hogy a történetírás atyja valóban élő személy volt, a homerosi kérdésen kívül egy herodoti kérdés is háborgatná a philologusok nyugalalmát.

KIRCHHOFF okoskodása a következő: senkisem fogja hinni, hogy HERODOTOS az utazásai folyamán összegyűjtött anyagot csak emlékezetére bízta; okvetetlenül jegyzeteket kellett készítenie, melyek azonban nem szolgáltak bevezetésül művéhez, mert nem valószínű, hogy művének kész tervével fogott volna utazásaihoz. Vajon *mikor* fogant meg a terv: nem tudjuk, de azt már kifürkészhetjük, hogy mikor fogott művének kidolgozásához. Három dolgot legalább bizonyosnak tekinthetünk: 1. hogy a munka előre megállapított, határozott terv és a tömeges episodoknak gondos elrendezése alapján készült; 2. hogy a mai, kilencz könyvre osztás semmikép sem ered HERODOTOS-tól, s annak a mű szerkezetéhez semmi köze sincs; 3. hogy a reánk maradt munka töredék, habár csak kevés hiányzik abból, hogy a teljes munka elé kitűzött czélt elérve lássuk; minthogy azonban már THUKYDIDES is csak a mai alakjában ismeri, föl kell tennünk, hogy külső körülmények, melyeket azonban pontosan meg nem állapítha-

¹⁾ Hist. Nat. XII. 8.

²⁾ Ad. Kirchhoff. Ueber die Entstehungszeit des Herodotischen Geschichtswerkes (Zwei akademische Abhandlungen. 2. Aufl. Berlin. 1878.)

tunk; arra kényszerítették a szerzőt, hogy a kidolgozással fölhagyjon, mielőtt a kitűzött czélt elérhette volna.

KIRCHHOFF magából a műből kibetűzi, hogy HERODOTOS az első három könyv megírása alkalmával már ismerte Athént; összehasonlítja Agbatanával; ¹⁾ tudja a távolságát Olympiáig; ²⁾ ismeri AISCHYLOS működését, s a perzsa mértékeket attikaira számítja át. ³⁾ E körülményből azt következteti, hogy HERODOTOS utazásai után 445 ben Athénbe ment, s itt írta meg művét legalább a III. könyv 119. fejezetéig, melyet SOPHOKLES-nek 442-ben Antigone drámájának írása alkalmával ismernie kellett; Athénben tehát első könyveit olvasta fel. Ámde a kételkedés, a melylyel a perzsa lázadók politikai vitájának hitelességét fogadták, ⁴⁾ arra indította, hogy művét félbeszakítsa és PERIKLES tervét támogatva Thurioiba ment. Itt haladt tovább munkájában az ötödik könyv feléig; az V. könyv 77. fejezete jelzi, hogy 430-ban ismét Athénben van, a hol történeteit a 428. évig megtörtént eseményekre utalva viszi tovább Sestos elfoglalásaig; ekkor HERODOTOS meghal, s művét, melynek az Eurymedon mellett kivívott győzelemmel kellett volna végződni, befejezetlenül hagyja.

De KIRCHHOFF-nak egész okoskodása azon a hypothesisen alapul, hogy a mű úgy maradt reánk, a mint az eredetileg iratott, s hogy a szöveget semmiféle pótlás, későbbi dolgokra czélzó vonatkozás nem gyarapította. Az Athénre vonatkozó ismereteket HERODOTOS, mint már kifejtettük, különben is hamarébb megszerezhetette keleti útjánál; az pedig nagyon valószínűtlen, hogy az első három könyvnek a meghallgatása indította volna az athénieket tíz talentumnak a megszavazására. Minden jel arra mutat, hogy az utolsó három könyv, a

¹⁾ I. 98.

²⁾ II. 7.

³⁾ Id. m. p. 12.

⁴⁾ III. 80 sk.; utal e kételkedésre ő maga VI. 43.

melyekben Athénnek oly dicső szerepe van, szerezte írójának e kitüntetést.

Egy másik tudós, BAUER ADOLF,¹⁾ egyetért ugyan KIRCHHOFF következtetéseivel, hogy a műnek végleges formája a jelzett időkben keletkezett, de azt hiszi, hogy a műnek epikus szerkezetét a külön-külön megírt lybiai, egyiptomi, skytha, perzsa stb. történetek összetákolása okozta; úgy hogy a λόγοι Περσικοί, Αιγύπτιοι, Λυδικοί, Σάρμιοι, Σκυθικοί stb. végleges redactióját bírjuk HERODOTOS művében; hogy ezeket milyen sorrendben írta, ma már nem lehet megállapítani, mert az átdolgozás egyöntetősége bizonyos egységet adott a műnek, s csak a megigért λόγοι Ἀσσύριοι hiánya okoz nehézséget.

E kérdésre vonatkozó felfogásomat már az életrajzi adatok csoportosításakor jeleztem, s itt csak összefoglalására szorítkozom. Nem tudom elképzelni, hogy HERODOTOS, midőn Athénben a legelső szellemi társaság befogadja s felolvasásai-val nagy diadalokat arat, nem egy teljesen egységes munkával szerezte volna meg hírnevét. Az első könyveket majdnem előzménynek kell tekintenünk a nagy szabadságharczok történetéhez, melyeknek meghallgatása minden görög, különösen athéni polgár szívét büszkén dobogtatta meg. *Lehetséges*, hogy Thurioiban kibővítette művét, talán itt szőtte be pl. az Egyiptomra vagy más vidékre vonatkozó hosszabb excursust, mely az első kiadásban még nem volt meg; de bizonyos, hogy Alsó-Itáliában egész művét átdolgozta, s így maradt reánk. Az is *lehetséges*, hogy az eurymedoni csatával akarta befejezni történeteit; habár az assyriai részek elmaradásától eltekintve nem tagadható, hogy műve a befejezettség jellegével bír, s hogy érett vagy öregebb korában írta.²⁾ Hogy maga

¹⁾ Die Entstehungszeit des Herodotischen Geschichtswerkes. 1878.

²⁾ VII. 213 megigéri, hogy az áruló Ephialtes haláláról később bővebben fog szólni; ennek elmaradása azonban nem oly feltűnő hézag.

HERODOTOS milyen czímet adott művének, nem tudjuk; a mai, kilencz könyvre osztás s ezeknek a kilencz Múzsáról elnevezése az alexandriai kornak a találmánya.

III.

Rendkívül jellemzi a görög szellem kutató és bíráló irányát, hogy már a történetírás atyja a legnagyobb lelkiismeretességgel említi föl a forrásokat, a melyek segítségével nagy-szabású művét megalkotta. Ezen források három csoportra oszthatók: egy részük irodalmi, a legtöbb azonban HERODOTOSnak saját kutatásai és olyan adatok, melyeket másoktól szóbeli közlés alapján kapott. Vizsgáljuk ezeket egyenként.

Neveltetése és műveltsége taglalásakor kifejtettük, hogy a görög irodalmat alaposan ismerte. Alig van nevezetesebb költő, a kinek nevét történetei folyamán ne emlitené; s mindig felhasználja az alkalmat, hogy a történetet a költészet által nyújtott adatokkal kiegészítse. Feltűnő azonban, hogy a prózaírókat majdnem teljesen mellőzi. Igaz ugyan, hogy ezek még nem voltak a görög nevelésnek alkotó részei, s hogy könyvek akkortáiban nem voltak nagy számmal elterjedve; de PEISISTRATOS Athénben és POLYKRATES Samosban az ázsiai nagy uralkodókat követve, könyvtárakat alapítottak, a melyekhez HERODOTOS könnyen hozzáférhetett. Úgy látszik azonban, hogy a prózaírókat nem használhatta föl s hallgatólag lenézi történeti hitelességüket. Mert voltak közöttük olyanok, a kik tárgyuknál fogva nagyon érdekelték, és műveik nagy segítségére lehetnek volna. Így pl. miletosi DIONYSIOS megírta a perzsák történetét *Kyros*-tól *Xerxes*-ig; tőle azonban egy töredék sem maradt ránk, s nem tudhatjuk, vajon fölhasználta-e adatait.¹⁾ Hasonlókép XANTHOS megírta *Lydia* történeteit; de

¹⁾ V. 58—61 hosszasan fejtegeti, hogy Kadmos hozta be Gö-

töredékei nem bizonyítják, hogy forrásul szolgáltak volna; ugyanezt mondhatjuk a lampsakosi CHARON perzsa történeteiről és szülővárosának évkönyveiről (Ἱεροί), mert HERODOTOS nem érti *Kroisos*-nak Lampsakos régi nevére mondott szójátékát (Pityusa = fenyőváros), hogy úgy el fogja pusztítani, mint egy fenyőt.¹⁾ ION-nak, STESIMBROS-nak és HELLANIKOS-nak könyvei pedig később láttak napvilágot, hogysem felhasználhatta volna. Földrajzi fejtegetései alkalmával idézi ARISTEAS-nak «Arimaspea» című művét mint Skythiára vonatkozó forrást;²⁾ Arábiára és Indiára vonatkozólag valószínűleg fölhasználta kariandai SKYLAX «Periplus»-át,³⁾ épúgy HEKATAIOS-t is, habár tudományos érdemeit feltűnőleg lenézi.

Legtöbb adatot utazásai alkalmával végzett kutatásai és megfigyelései szolgáltattak; Görögországban a templomok és prytaneumok, keleten pedig a műemlékek, maga a föld képe, a szokások voltak a főforrás, habár sokszor hallomás útján beszél róluk. Nagyon természetes azonban, hogy őt még nem támogatták útjában térképek, úti könyvek s egyéb tudományos eszközök; s ha ezekkel fölfegyverkezett utazók manapság is sokszor felületes leírásokat adnak, annál több hibát követhetett el egy Kr. e. 5. századbeli ember. A látó érzék nem mindig elégséges a pontosságra; még THUKYDIDES is hibásan mondja meg a Sphakteria szorosok szélességét; annál több hibát kellett HERODOTOS-nak elkövetnie, mikor csak visszatérése után, néha elégtelen jegyzetek alapján írhatta meg művét. Ő kíváncsi és okos ember, de nem volt tudományos műveltsége, sem könyvei és eszközei; ha tehát olyan szempontból bíráljuk adatait, mint a modern műveket, igazságtalanok

rögországba az írást, s némelyek azt hiszik, hogy itt Herod. Dionysioszt akarja czáfolni, ki ezen érdemet Danaosnak vindikálta.

1) VI. 37. — 2) IV. 14. — 3) IV. 44.

vagyunk irányában. Sokszor rosszúl lát, de viszont gyakran jó megfigyelő; s még ma is kielégítő az a leírás, melyet a Nilus deltájáról, áradásairól, a papyrusról stb. ad.

Még többször csalódik, ha hallomás útján beszél, s retrospectiv iránya, hogy a perzsa háborúk mellett az előző kor történetét is műve keretébe illeszti, igen sokszor tévútra vezet. A keleti birodalmak története föl volt jegyezve azokon az emlékszerű feliratokon, melyeket a modern tudomány, ha az ásatások rájuk bukkannak, elolvas. HERODOTOS azonban sem a perzsa, sem az assyriai, sem az egyiptomi nyelvet nem beszélte; nem olvashatta el a feliratokat, sem a perzsa okiratokat és történeti könyveket. Rá volt utalva a tolmácsokra, a kik vagy nagy tudósoknak adták ki magukat, mint az egyiptomi és chaldæus papok, s a kik czélzatosan túlozták nemzetük dicső tetteit, takarták hibáikat, s néha hazudtak is, csak hogy kedvező színben terjedjen el történetük a görögök közt; vagy pedig közönséges dragománok voltak, a kik a nép phantasiájával eltelt szájhagyományokat közölték vele; s HERODOTOS ezeket hűségesen följegyzí, bővítve adatokkal, melyeket karavánvezetőktől, tengeri kereskedőktől, utazóktól, kalandoroktól és kikötői lakosoktól hallott. Forrásaiban tehát sok a népies; adatai hiányosak, s ezeket is gyakran a véletlen juttatja kezére. Ez az oka annak, hogy művében gyermekes és fontos tények, legendák és igaz emlékek, pontos és csodaszzerű események váltogatják egymást.

Methodusa tehát nem elégítheti ki a mai historiai tudományt, mely a kritikusban philosophikus és tudományosan képzett lelket föltételez. HERODOTOS korában még nem fejlődtek ki a specialis tudományok; ő sem nem philosophus, sem nem szakszerű tudós, s csak annyit tett, a mennyit egy 5. századbeli élénk phantasiájú, vallásos, de rendkívül okos ember tehetett. Mindig megmondja, hogy mit látott ő maga és mit közöl hallomás útján; különbséget tesz szavahihető ember

állítás és a kósza hír között; ¹⁾ megnevezi a tanút, a kitől valamely meglepő tényt hall; nem áll jól mindenről, a mit elbeszél; ²⁾ tehát már tud kételkedni, és kijelenti, hogy sokszor csak tartózkodással lehet elhinni az emberek szavait, s ezt a nyilatkozatát *egész művére vonatkozólag* teszi. ³⁾ E kétes traditiókat azért közli, mert hallotta; de kár is lett volna elhagynia, mert az anekdotikus vonások nemcsak mulattatók, hanem a legtöbbször jellemzők is, s legtöbbször az igazság csíráját foglalják magukban. Sokszor többféle versiót közöl, s az olvasóra bízta, melyiket tartsa a legvalószínűbbnek. E pártatlanságát csak józan eszének tudhatjuk be, melyet akkor is elárul, ha ő maga egy ilyen verzió felé hajlik.

Csakhogy a józan ész nem mindig elegendő. Előfordulnak csodás dolgok és physikai tünetmények, a melyeknek megítélése attól függ, hogy milyen álláspontja van az írónak metaphysikai és természettudományi kérdésekben. Méltán szemére vethették HERODOTOS-nak a csodás vonások szeretetét vallásban, természetben, szokásokban és eseményekben; innen kell magyaráznunk hibáit földrajzi és meteorológiai magyarázatokban is. ⁴⁾ Hasonlókép nem elégséges a józan ész a fölíratok hitelességének megállapításában sem. Ha Görögországban valamely hőskori felíratot mutatnak meg neki, nem kételkedik annak hitelességében; de még jobban árt hiszékenységé idegen nyelvű fölíratokkal szemben. Valamint természeti ismereteinek, úgy psychológiájának is gyenge az alapja; nem ismeri ki az idegen papok, hazudozó ciceronék, épúgy a szabadságharczok egynémely miles gloriosusának jellemét. Adataikat elfogadja, legfőlebb részleteikben vizsgálja. Naiv lelkölte nem ismeri még azt a szabályt, hogy a régi történet annál valószínűtlenebb, minél körülményesebben adja elő az

¹⁾ II. 32; IV. 16. stb. — ²⁾ IV. 195. — ³⁾ VII. 152.

⁴⁾ Felsorolja Rawlinson: History of Herod. I. p. 93.

eseményeket, s nem látja be, hogy azokat a nép phantasiája dolgozta át. Rossz szokása, hogy az idegen isteneket és intézményeket görög névvel jelöli. Valamint a számolásban nem pontos,¹⁾ úgy chronológiájának sincs biztos alapja, mert számításait a keleti dynasták genealogiájához, különösen a lydiai Heraklidákhoz fűzi.²⁾

Megismerkedvén így HERODOTOS történeti methodusának profán vonásaival, vallásos világfelfogását is szemre kell vennünk, hogy művének értékét és jellegét kellőleg megállapíthassuk. Mert HERODOTOS nemcsak történetíró, hanem theologus is; történeteinek azért van egységes jellegük, mert valamint a költők, úgy ő is visszatükrözteti irataiban vallásos meggyőződését. Korában a görög gondolkodás egysége már megbomlott; a nép még mindig HOMEROS és HESIODOS hatása alatt állott, míg a tudósok és philosophusok a költők isteneit meg akarták fosztani a nekik juttatott imáktól. E két véglet között keresett középutat néhány költői és vallásos szellem, hogy lehetőleg a régi theologia nyomán magasabb és erkölcsösebb fogalmakat terjesztszenek az istenekről. Hathatósan támogatták e törekvést a mysteriumok is, és HERODOTOS vallási fogalmai egy, a mysteriumokba beavatott és a költők által kiművelt lelket tárnak elénk. Nemcsak a görög, hanem az egyiptomi mysteriumokba is be volt avatva; s ha kevesebbet szól róluk, mint szeretnők, csak onnan van, mert nem akarja megszegni a titoktartás fogadalmát. Valamint PINDAROS, AISCHYLOS és SOPHOKLES, úgy ő is a philosophusok és HOMEROS között áll; nem szakít teljesen a néphittel; a különböző isteneket nagyon tiszteli, számukat sem tagadja; de születésüket, rokonságaikat, tulajdonságaikat,

¹⁾ L. Rawlinson: id. m. I. p. 87—88. Habár e hibákat a szöveg romlása is gyarapíthatta, mert erre a számok nagyon hajlandók. —

²⁾ Jellemző hiba pl., hogy Solont összehozza Kroisossal.

külső alakjukat a költői phantasia termékeinek tartja,¹⁾ s dicséri a perzsa szokásokat, melyek nem ismernek templomokat és isteni képeket.²⁾ Nem hiszi, hogy az istenek az emberektől távol vagy hozzáférhetetlen vidéken laknának, nem is említi őket többes számban; az isten (θεός) vagy az istenség (τὸ θεῖον) szünet nélkül beleelegyedik az emberi életbe, ő intézi az emberek sorsát és befolyásolja tetteiket. Csodák, álmok és jóslatok által tudatja akaratát, s ez az oka annak, hogy HERODOTOS óhitű lélekkel lépten-nyomon említi a csodákat; ha nem hiszi is el, hogy a galambok beszéltek, megengedi, hogy egy kancza egyszer nyulat ellett.³⁾ A priori semmit sem tart lehetetlennek, s ítéleteiben a szeszélyes, félig rationalis inspiratio vezeti. Hasonlókép az álomlátásban is fenső kijelentést talál; elismeri ugyan, hogy vannak érték-telen, sőt csalóka álmok is,⁴⁾ de a legtöbb esetben azt hiszi, hogy isten beszél általuk.⁵⁾ A jóslatokra vonatkozólag szent meggyőződése, hogy azok isteni eredetűek;⁶⁾ s habár egynéhány jóslatnál maga is bevallja, hogy azok bizony kétértelműek,⁷⁾ sőt azt sem titkolja, hogy a mende-monda már vesztegetésekről is beszél,⁸⁾ mindazonáltal vallásos kedélye még *Bakis* jóslatában sem kételkedik, midőn így szól: ⁹⁾ «a jóslatokról nem tudom mondani, hogy nem igazak, és nem is akarom megkísérteni, hogy azokat, melyek oly világosan szólnak, elvessem.» Ugyanezen *Bakis*-nak jóslatait nem sokkal később a conservatív ARISTOPHANES is kigúnyolja; az ión vallásos világfelfogást az athéni skepticismus nem követheti.

Az istenség e hatalmas vezérszerepéből vonja le HERODOTOS azt a törvényt, mely az emberi boldogság és hatalom korlátait kijelöli, s a mely szerint a világ eseményei megmagya-

¹⁾ II. 53. — ²⁾ I. 131. — ³⁾ VII. 57. — ⁴⁾ I. 120. 121. — ⁵⁾ I. 34; V. 55. — ⁶⁾ I. 46. — ⁷⁾ I. 66. 91; III. 57—58; VIII. 141. — ⁸⁾ V. 63. 90. — ⁹⁾ VIII. 77.

rázhatók. E törvénynek vallásos alapja van, s SOLÓN-nak intelmei ¹⁾ és AMASIS levele POLYKRATES-hez ²⁾ fejezik ki a legvilágosabban: az ember természeténél fogva nyomorúlt, a boldogságot és hatalmat csak bizonyos mértékben élvezheti; s ha e korlátot erőszakkal át akarná törni, az isteni irigység utóléri és lesujtja. Az emberiség története a Nemesis nyomasztó hatalmának és a szerencse forgandóságának a bizonyítéka. Minden vétet bűnhődés követ, különösen a gögöt, mely az emberrel el szeretné hitetni, hogy hatalmának nincsenek határai. Ezért esik el a csatában *Kyros*, ³⁾ ezért pusztul el nyomorúltan *Kambyses*, ⁴⁾ s *Xerxes* leveretésében is a görögök javára ítélő isteni akarat nyilvánul. ⁵⁾ Az isteni gondviselésben keresendő tehát az események végoka.

Forrásaival szemben alkalmazott methodusát és vallásos világfelfogását jellemezvén, most már az történeteinek is megállapíthatjuk értékét. Egyiptomnak és Babylonnak története HERODOTOS könyveiben legendaszerű és népies. MASPERO, a búlaki múzeum igazgatója, szépen mondja, hogy HERODOTOS nem tudta leolvasni a falakról Egyiptom történetét, az emlékeket úgy nézte, mint egy illusztrált könyvet, melynek szövegét nem értette, csak képeiben gyönyörködött; «viszont elvesztek volna ránk nézve azon különös, gyakran bohókás történetek nagy része, melyeket ő vezetőinek nyomán oly szépen elbeszélt. Nem ismertük volna meg Pheront, sem Proteust, sem Rhampsinitost, s azt hiszem, ez nagy kár lett volna. Az emlékek elmondják vagy el fogják egyszer mondani, hogy mit tettek tulajdonképen a Cheopsok, Rhamsesek és Thautmosok. HERODOTOS elmondja, hogy mit beszéltek róluk Memphisnek utcáin.» ⁶⁾ Ugyanezt mondhatjuk az assyriai történetről is;

¹⁾ I. 30—31. — ²⁾ III. 40. — ³⁾ I. 214. — ⁴⁾ III. 64. —

⁵⁾ VIII. 77.

⁶⁾ Maspero: Contes égyptiens (Paris 1882) p. XXXIII.

az ékiratok és emlékek elmondják vagy el fogják egyszer mondani az igazat; HERODOTOS elmondja, hogy mit beszéltek neki Babylon utczáin. Viszont a népszokásokra vonatkozó adatai megbecsülhetetlenek, s ha történeteit a feliratok legtöbbször helyreigazítják vagy megczáfolják, sok ásatás büszkén erősíti meg HERODOTOS állításait.

Lydiának és Perzsiának története már közelebb áll Görögországhoz, ép azért több hitelt is adhatunk neki. *Kroisos*, *Kyros*, *Dareios* és *Xerxes* emléke még eleven emlékezetben élt; habár megjegyzendő, hogy e korban a legendák az eseményekkel együtt teremnek, s másrészt HERODOTOS kissé hellenizálja a királyokat. *Kyros*-nak mint a perzsa hatalom megalapítójának a története még mesés; *Kroisos* olyan szerepet játszik bukása után, mintha a hét görög böles egyike volna; ép úgy *Dareios* és *Xerxes* perzsa egyéniségében is sok ión vonást találunk.

A görög történet régibb korszakainak, minthogy a hatodik századig alig voltak hiteles, egykorú emlékek, szintén legendaszerű a jellegük. Innentől kezdve azonban HERODOTOS pozitív tényeket beszél el, s leginkább előadásának világossága bizonyít hitelessége mellett. De ha görög története általában megbízható is, a részletekben ismét nyilatkozik a rendkívüli és csodás dolgokra való hajlama. Nagyon sok a beteljesült jóslat, a csodás jelenség; gyakran megjelennek a herosok és az istenek; olyan dolgokról ad körülményes leírást, a mikre alig volt tanú. Bármennyire gyönyörködünk is ezen élénken és szépen írt részletekben, érezzük, hogy csak az alap igaz, s hogy az igazságot a nép phantasiája két nemzedéken át csodás elemekkel színezte ki s ezeket HERODOTOS több kíváncsisággal, mint kritikával gyűjtötte össze. Továbbá ütközet leírása alkalmával főleg az egyéni hősiesség és a szerencsés vezérlés érdekli, s nem keresi a győzelem vagy vereség távolabbi, de mélyebb okait. Hasonlókép a politikában is a külsőség, a vég-

leges eredmény köti le figyelmét, az előzményekre nem igen gondol; nem érzi át az alkotmány befolyását, a melyet POLYBIOS annyira kiemel; sem oly finoman nem tudja elemezni a különböző görög államok jellemét, mint THUKYDIDES. A politikában nincsenek magas szempontjai, nem lát be mélyen az eseményeket mozgó gépezetbe, mert egész gondolkodása vallásos. Történetírói érdemei nem érnek föl azzal a sikerrel, melyet mint *író* és *stilista* vívott ki magának.

Ámde ezen érdemeket is el akarták tőle vitatni. Az Athénben rohamosan fejlődő skeptikus irány sugalta az ellene intézett támadásokat. Hogy THUKYDIDES mikép vélekedett elődjéről, s ezek között valószínűleg HERODOTOS-ról is, föntebb érintettük. A phantasia és a vallásos világfelfogás által befolyásolt történetet nem becsülheti sokra az az ember, a ki az *észnek* hatalmát fürkészi az eseményekben. Az ő hatásának kell tulajdonítanunk, hogy később is sokan megütköztek a csodás dolgok sokaságán történeti munkában; s az eseményekben is hajlandók voltak kételkedni, mivel az isteni befolyásnak oly rendkívüli fontosságot tulajdonított az író. ARISTOTELES mythologusnak nevezi; ¹⁾ MANETHO, egyiptomi történetíró, a hagyomány szerint könyvet írt ellene, ²⁾ hasonlókép HARPOKRATION is; ³⁾ THEOPOMPOS, ⁴⁾ STRABON, ⁵⁾ LUKIANOS ⁶⁾ és CICERO ⁷⁾ kétségbe vonják hitelességét, JOSEPHOS pedig a hazugság bélyegét akarja rásütni. ⁸⁾

De főleg KTESIAS-nak és PLUTARCHOS-nak a támadásai ártottak az ókorban HERODOTOS tekintélyének. Az előbbi *Artaxerxes Mnemon*-nak tizenhét éven át udvari orvosa volt, s nagy tapasztalatai és kutatásai alapján megírta a perzsák történe-

¹⁾ De gen. anim. III. 5. — ²⁾ Etym. Magn. s. v. Λεοντοκόμος. —

³⁾ Suidas s. v. Harpokration. — ⁴⁾ Frag. 29. — ⁵⁾ XI. 740. 771. —

⁶⁾ De ver. hist. II. 42. — ⁷⁾ De leg. I. 1; de div. II. 56. — ⁸⁾ Contra Ap. I. 14.

tét. Hogy azonban művének nagyobb hírt szerezzen és a benne közlött meséket és hazugságokat elhitesse, ahhoz az ügyes eszelhez fordult, hogy megtámadta HERODOTOS perzsa történeteinek hitelességét. Csakhogy ez nem igen sikerült; ARISTOTELES és PLUTARCHOS kétségbe vonták állításait; ¹⁾ s a mai kutatások is elárulják hazug jellemét. PLUTARCHOS viszont görög történetei miatt támadta meg HERODOTOS-t. Mint boiotiai ember rossz néven vette, hogy a thebaibélieket a szabadságharczok alatt tanúsított hazafiatlan magatartása miatt pellengérre állította; szűkebb hazaszeretete iratta vele támadó könyvét, melynek *περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας* (de malignitate Herodoti) a czíme. Ebben különösen részrehajlását veti szemére Athén irányában, a mely őt megvesztegette, s hite szerint csak azért beszél Thebairól oly rosszakarattal, mert az nem jutalmazta meg felolvasásait; ugyanezt a vádat emeli ellene Korinthos miatt DIO CHRYSOSTOMOS (orat. XXXIII.).

HERODOTOS-nak igazságosságát és elfogulatlanságát azonban nem kell nagyon védenünk; saját műve igazolja őt leginkább. Ha Thebait és Korinthost megrója is hűtlen magaviseletükért, viszont meg is dicséri, mikor megérdemlik.²⁾ Viszont Athént sem kiméli, mikor bünt követ el,³⁾ s ARISTIDES kivételével nincsen athéni államférfiú, a kiben hibát ne találna. Nagyon természetes, hogy a szabadságharczok történetében leginkább Athénért kellett lelkesednie; az athéniek vívták ki a marathoni győzelmet,⁴⁾ ők voltak az egész háborúban a legbuzgóbbak;⁵⁾ a legnehezebb vállalatokat ők hajtották végre;⁶⁾ ők vigyáztak arra, hogy az egyetértést senki meg ne zavarja;⁷⁾ megérdemlik tehát azt a lelkes hangot, a mely-

¹⁾ L. bővebben Rawlinson id. m. I. p. 62. 4—5. jegyzet. —

²⁾ Így Thebait: IX. 67—69; Korinthost: V. 75. 92; VI. 108; VIII. 94 stb. — ³⁾ Így: VI. 86. 109; VII. 133; VIII. 94. stb. — ⁴⁾ VII. 112. — ⁵⁾ IX. 60. — ⁶⁾ IX. 48. — ⁷⁾ VIII. 3. 81.

lyel HERODOTOS dicsőségüket kiemeli.¹⁾ Hozzájárult e sym-
pathia növeléséhez az athéni demokratikus alkotmány, a
mely HBRODOTOS-nak politikai ideálja volt,²⁾ főleg pedig PE-
RIKLES személyisége, melynek nagysága előtt THUKYDIDES is
meghajolt. Azonban HERODOTOS álláspontja nemcsak elfogu-
latlan, hanem még nem is exclusiv görög. A külföldről igaz-
ságosan és helyenként a legnagyobb tisztelettel beszél; soha-
sem legyezgeti annyira nemzete büszkeségét, hogy a barbá-
rokról megvetőleg nyilatkoznék. Sőt a keletet régi műveltsé-
gével és emlékeivel úgy tünteti föl, hogy az a bámulatot és
tiszteletet egyaránt megérdemli. Az ellenséges perzsa királyok-
nak, *Dareios*-nak és *Xerxes*-nek jellemét úgy kidomborítja,
hogy a legigazságosabb fejedelem is megelégednék vele. HE-
RODOTOS minden inkább, mint a görögök nagy tetteinek kér-
kedő magasztalója; s majdnem ellentétben áll a későbbi
írók pompázó phrasisaival, melyeket a perzsa háborúkra
szórtak.

Az orientalis philológiának a jelen században óriási ha-
ladása szolgáltatta a kulcsot a keleti birodalmak hiteles törté-
netéhez, s az ellentét, mely közte és HERODOTOS könyvei
közt tagadhatatlan, az újabb korban is szereztek neki támadó-
kat. Különösen két angol kiadója röpíti ellene nyílaít. BLA-
KESLEY kiadásának előszavában úgy tünteti föl, mintha vándorló sophista-felolvasó lett volna, a kiben nincs semmi lelki-
ismeret, más íróknak történeteit lemásolta és magáéinak adta
ki,³⁾ közönséges λογίοποιος, a kinek műve nem érdemel több
hitelt, mint MARCO POLO-nak úti rajzai. Még merészebben
ront neki SAYCE,⁴⁾ a ki bevezetésében nagy hangon hirdeti,

¹⁾ VIII. 142—144. — ²⁾ III. 142; V. 78 stb.

³⁾ Hivatkozik egy nagyon kétes hagyományra Prophyrios ap.
Euseb. Præp. Ev. X. 3.), hogy a krokodil, viziló és a phœnix madár
leírását (II. 68—73) szóról-szóra Hekataiosból írta ki. — ⁴⁾ The ancient
empires of the East. Herodotos I—III. (London, Macmillan 1883.)

hogy Perzsia és Babylonia kivételével alig van HERODOTOS első három könyvében földrajzi hely, a melyet át ne kutatott volna, s az orientalis philológiában kivívott tudományos érdemei az első három könyv leghivatottabb commentatorává avatják. Minden ellenséges hagyományt elhisz, s maga a legrosszakaróbb szemmel vizsgálván az író, a legigazságtalanabb vádakat emeli ellene: HERODOTOS szerinte lopott, irodalmi műveltségét és tudományosságát kérkedve fitogtatja; hazudik, hogy utazásainak méreteit a valónál nagyobbaknak tüntesse föl; elfogadott kétes-értékű adatokat, csak azért, mert művébe beleillettek; sokszor pedig tudatosan csal. Sajátságos ellenmondás azonban, hogy az *ilyen erkölcstelen író* görög történeteit már hiteleseknek tartja, sőt néha KTESIAS ellenében is neki ad igazat.¹⁾

E vádakat alapjellemének félreismerése, főleg azonban a THUKYDIDES-szel való összehasonlítás sugallja. Nem veszik figyelembe a két írónak elütő jellemét, társadalmi helyzetüknek és azon politikai légkörnek különbségét, a melyben nevelkedtek. HERODOTOS-ban bizonyára nem volt meg az a bigadt, skeptikus kritika; nem vetette meg hallgatólag a nemzetekben és államférfiakban a mellékes, de annál érdekesebb vonásokat; nem volt az az exclusiv attikai, a ki a legkisebb görög államok apró csetepatéit nagyobb figyelemre méltatta, mint a legnagyobb keleti hatalmak forradalmait. Ő ión jellem, a kit romantikus phantasiája, egyszerű kíváncsisága és ember-szeretete ösztönzött a kutatásra és tapasztalatainak közlésére. Ítéleteiben semmi esetre sem mintaszerű; ²⁾ de hibáit ellen-súlyozza a tudásnak nagy tere, a melyet átölel. Főérdeme magának művének tartalma; de meglepő még a stilusát

¹⁾ Id. m. p. XXXIII. — ²⁾ Irodalmi kérdésekben mindazonáltal finom érzéke van; igen csinosan fejtegeti pl hogy a «Kypria» nem Homerosztól ered. (II. 117.)

jellemző meleg hang is, a mely csak hazaszerető és erkölcsös kebelből fakadhat.

IV.

Az író erkölcsiségét megtámadó kellemetlen vitát abbahagyva azon tulajdonságaira térhetünk most már át, a melyeket barátja és ellensége egyaránt csak magasztalva emelt ki: előadása módjára, nyelvére, stilusának jellemző tulajdonságaira, egyszóval azokra a vonásokra, melyek őt a logographusokkal szemben valódi irodalmi alakká, igazi prózaíróvá avatták.⁴⁾ Mert HERODOTOS nemcsak a történetírásnak, hanem a prózának is atyja. Ösztönszerűleg érezte, hogy a történetírásnak nem a tények száraz felsorolása a célja, hogy az események előadásába lelket kell önteni. A történetíró első sorban előadó; művészeti érzéke választatja ki vele az adatokat, s ezeknek csoportosítása árulja el a történetíró jellemét. Mert igaz adatokkal is hamis képet adhatnak a valóról, míg sokszor a kevésbé hiteles hagyományokkal kevert történeti kép is eltalálja az igazságot, ha a csoportosítás mögött nem rejlik particularis eszmék szolgálatában álló, elfogult irányzat.

Elhatározó befolyással volt HERODOTOS előadásmódjára, hogy mint az ión műveltség egyik képviselője ión dialektusban írta meg művét. A philosophia első kísérletei is ebben a nyelvjárásban nyilatkoztak, annál inkább a történet, mely írásában szorosan simult az epikus költészet hagyományaihoz. HERODOTOS a négy ión nyelvjárásnak fejtegetésével²⁾ mebizonyította, hogy nem csupán származása és neveltetése vitatta a logographusoktól használt dialektusnak elfogadására, hanem gondosan tanulmányozta és céljához képest

¹⁾ Ókori magasztalóit felsorolja Stein jegyzetes kiadásának előszavában p. XLIII; épügy Abicht p. XXVIII. — ²⁾ I. 142.

módosításokat is tett rajta. Megegyezik ez a régi grammatikusok megjegyzésével, hogy ellentétben HEKATAIOS és HIPPOKRATES tiszta ionismusával HERODOTOS-nak dialektusa kevert, tarka (ποικίλη); mindazonáltal nem határozzák meg, hogy miféle módosításokat és combinatiókat csinált, s úgy látszik, hogy erre a kérdésre az alexandrinusok sem tudtak felelni. Ez az oka annak, hogy HERODOTOS dialektusának problémáját talán sohasem fogják véglegesen megoldani. Legjobb kézírataink a legváltozatosabb hagyományt tüntetik föl, semmiféle határozott szabályt nem lehet levonni belőlük; még ugyanegy szó is a legkülönbözőbb formában fordul elő. Részben a tudatlan másolók idézték elő a zavart; okát azonban főleg annak a körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy HERODOTOS-nak szokincsére, kifejezéseire, sőt fordulataira is HOMEROS volt a legnagyobb hatással; már pedig eposainak nyelvébe a PEISISTRATOS redactiója nagyon sok idegen elemet kevert.

A történeti munka tartalmának taglalásakor kimutattuk, mennyire hasonlít szerkezete az *Odysseid*-éhoz; ugyanily hasonlóság nyilatkozik az előadás módjában is. — A költő úgy mutatja be hőseinek jellemét, hogy beszélteti őket; s HERODOTOS is ezt a *dramatizáló elemet* vitte be történeteibe. A görög nép zöme még műveltségének tetőpontján sem becsülte sokra az írást, az élő szó hatalmának varázsa alatt állott mindvégig. A modern ember úgy szokta a kiváló szónokot jellemezni, hogy azt mondja róla: úgy beszél, mintha olvasná; a régiek viszont akkor szerették az író, ha a műve úgy hatott, mintha beszélne. HERODOTOS is érezte, hogy a görög ember inkább a fülének, mint a szemének befolyása alatt áll. A dramatizáló vonás teremtő phantasiájának játéka; történeteinek hősei előttünk vannak, ők beszélnek, mi pedig hallgatjuk. Ez homerikus eljárás, melynél alig van élenkebb, mulattatóbb; de bizonyára nem tudományos. Mindazonáltal e kis beszédek beszövéseinek köszönheti részben HERODOTOS,

hogy a történetnek mint műfajnak megteremtője lett. A dialogusok törték meg az útját THUKYDIDES és a többi ókori historikusok kidolgozott nagy beszédeinek; ez a modor vitte be a történeti művekbe a philosophiát és ékeszölést, s az ékeszölás tartotta fenn az ókorban a történetet mint műfajt; ebben különbözik is leginkább a modern művektől.

A dramatizáló elem szemléltető erejének köszönheti HOMEROS, hogy jellemei plastikusan kidomborodnak; HERODOTOS-t azonban a jellem kellő kidomborításában megakadályozza gyenge psychológiája; az egyének jellemzése THEMISTOKLES-t és ARISTEIDES-t kivéve nem elég alapos, a barbárokat pedig többé-kevésbé hellenizálja. Népeket már sokkal hivebben jellemez. A lydiai, egyiptomi és skytha népek története csak episodok lévén műve keretében, nem igen tűnteti fel azokat a sajátságos vonásokat, melyek őket más egyéb népektől megkülönböztetik. Ámde a perzsákról s a görögök közül a spártaiakról és az athéniekről olyan hű képet ad, hogy találóbbat a későbbi írók sem nyujthattak. A perzsák bátrak, okosak, tudnak velősen beszélni és ügyesen felelni;¹⁾ de erőtlenek, háborúba hajtani kell őket, uraikkal szemben szolgálaiak és eltűrik zsarnoki szeszélyeiket.²⁾ Mily plastikusan állítja velük szembe HERODOTOS a dór fajnak legméltóbb képviselőjét, a spártait! Néhány jellemző anekdota és találó megjegyzés elégséges volt, hogy fogalmat adjon nemzeti jellemvonásaikról: büszke és független lelkületükről, föltétlen engedelmességükről a törvénnyel szemben, bátorságukról és kitartásukról a harcban, rövid, de kifejező beszédmodorukról.³⁾ Nem hiányzanak azonban jellemük árnyoldalai sem: az önzés, lassúság, bizalmatlanság, ravaszság és kétszínűség;⁴⁾ nem

¹⁾ I. 127. 141; VI. 1; VIII. 88 stb. — ²⁾ III. 35; VII. 56. 223; IX. 113. — ³⁾ III. 46; VII. 226; IX. 91. — ⁴⁾ VI. 106; VII. 63. 108; IX. 10. stb.

tudnak ellenállni rontó befolyásnak és megvesztegethetők;¹⁾ kegyetlenek és nincsenek részvételt barát és ellenség iránt.²⁾ Szintúgy az athéniek is szabadságszeretők, a harczban ügyesek és bátrak, hazafiak, kik szorosán ragaszkodnak demokratikus alkotmányukhoz, az ellenséggel szemben kegyetlenek és kiméletlenek;³⁾ azonban a politikában nyitak, tevékenyek, a vakmerőségig vállalkozók, de állhatatlanok;⁴⁾ nem annyira büszkék, mint hiúk; a csatában jobban tudnak támadni, mint ellenállni;⁵⁾ szokásaikban finomak, szellemesek, vendégszeretők, bőkezűek, szükség esetén mértékletesebbek bármely más fajrokonuknál, s néha panhellén szellemben is tudnak gondolkodni.⁶⁾

A költők befolyásának lehet tulajdonítani HERODOTOS-nak azt a szeretetreméltó vonását is, hogy a nők történeti szereplését kellő figyelemre méltatja, s nem mellőzi hallgatással, mint THUKYDIDES, ki még ASPASIÁ-nak sem említi meg az athéni világra tett hatását. A barbár nők közül a babyloniai NITOKRIS⁷⁾ és a massageta TOMYRIS⁸⁾ jellemét mutatja be, míg velök szemben ARTEMISIA⁹⁾ királynő és a lakedaimoni GORGO¹⁰⁾ képviselik a görög typust; nem is említve azon sok asszonynak a nevét, a kik számos anekdotában jelentékeny szerepet játszanak.

A drámai elem természetes következményének tekinthetjük, hogy HERODOTOS egyszerű előadásmódja mellett sokszor nagy drámai hatást ér el, s habár a szigorú pathetikus sajátságok nem találhatók meg stílusában, gyakran megható *pathos* nyilatkozik benne. INTAPHERNES feleségének mély testvéri szeretete,¹¹⁾ PSAMMENITOS nyomora,¹²⁾ LYKOPHRON

¹⁾ II. 148; V. 51; VI. 72; IX. 82. — ²⁾ VI. 79; VII. 133. 231. stb. — ³⁾ V. 71; VII. 133. 137. — ⁴⁾ V. 97; VI. 21. 132. — ⁵⁾ I. 143. — ⁶⁾ VI. 128—130; VII. 139; VII. 59. 125. 144. — ⁷⁾ I. 185. 187. — ⁸⁾ I. 205—214. — ⁹⁾ VIII. 99; VIII. 68. 87. 101 stb. — ¹⁰⁾ V. 48; VII. 239. — ¹¹⁾ III. 119. — ¹²⁾ III. 14.

szenvedése,¹⁾ KROISOS-nak tragikus sorsa, de főleg fiának, Atysnak továbbá Adrastosnak halála:²⁾ mindmegannyi megható episod, melyek közvetlenül hatnak az olvasóra. Drámai hatás tekintetében THUKYDIDES nem ér föl HERODOTOS-sal; inkább megközelíti XENOPHON.

Hasonlókép a *leírás* művészetében is nagy érdemet szerzett magának HERODOTOS, habár nem mondhatni, hogy nagy mesterét, HOMEROS-t, utólérte volna. Nem tudta ellesni azt a titkot, mikép kell megjeleníteni valamely vidéket vagy palotát, a mint ez a művészet a homerikus eposzokban fölmulhatatlanul nyilvánkozik; a történetírás atyjának nem volt sok érzéke a természeti szépségek iránt és monumentalis épületeket sem tudott leírni. Inkább érdeklik az események és nevezetes tettek, a melyeknek leírásában ritka élénkség és erő nyilvánkozik. A lydiai GYGES urának hálósobájában,³⁾ ARION éneke a tengeren,⁴⁾ KLEOBIS és BITON története,⁵⁾ az ál-SMERDIS megölése,⁶⁾ a marathoni és termopylai csata:⁷⁾ csak néhány példa a sok közül, a melyekben az élénk leírás ókori remekei szemlélhetők.

Legvonzóbb tulajdonsága azonban a *változatosság*. Művének nagy keretében az egész ismert világot átölelve, tárgyának tarkasága már előlegesen is megóvta volna a nehézségtől és az egyhangúságtól. Annál élvezetesebbé tette kilencz könyvének olvasását retrospectiv hajlama, közbeszótt episodjai és sokféle tudása. A jelenben és a multban szereplő államokat, királyokat, papokat, bölceket, törvényhozókat, katonákat, népeket egyaránt megismerteti; még világosabbá lesz képünk, mivel a keretet a földrajz, vallás, barbár és művelt szokások leírása képezi, s fűszerezik az előadást a legendák, az anekdoták, a megható erkölcsi reflexiók, az érdekes

¹⁾ III. 50—53. — ²⁾ I. 30 sk. — ³⁾ I. 9—10. — ⁴⁾ I. 24. — ⁵⁾ I. 31. — ⁶⁾ III. 78. — ⁷⁾ VII.112; 210—235.

archæologiai, irodalmi és egyéb kritikai megjegyzések, melyek ugyan nem mindig találók, de hozzájárulnak ahhoz, hogy az olvasó érdekét lekössék és a mű gazdagságának hatását növeljék.

És mindazonáltal az *egyszerűség* jellemzi HERODOTOS-nak szókincsét, mondatszerkezet, előadásának hangját és érzületét; s ezzel kapcsolatban a *természetesség* teszi legfőbb írói érdemét. Alig fordul elő művében olyan szó, melyet nem használt volna minden művelt görög; a dagályosságot és a retorikai alakzatokat gondosan kerüli; stilusának nincs mesterkélt bája: úgy ír, a mint a tárgynak megfelelő hangulat megkívánja. Ép azért az egyszerű hang gyakran fölemelkedik, nemes érzülete kitör, vallásos elmélkedéseiben melancholikus színezetet nyer; a mondat rhythmusa is megváltozik: sententiosus lesz, s a mondat minden egyes tagjának megvan a nyomatéka. De az emelkedett hang nem tart soká, képzelete más tárgyra tér át, s a mondatok ismét szabadon sorakoznak egymás mellé. Mert ezeket is az egyszerűség jellemzi; nem tömörülnek szövevényes periodusokká, hanem a természetes szerénységnek megfelelőleg egyszerű szerkezetekben következnek egymás után. ARISTOTELES is megjegyzi,¹⁾ hogy nem kidolgozott periodusokban, hanem olyan mondatokban ír, melyek csak akkor végződnek, mikor az értelem is befejeződik (λέξις εἰρομένη). Csak itt-ott szakítják meg őket anakoluthiák és ismétlések (ἐπαναλήψεις), melyek a régi grammaticusoknak nagyon tetszettek. Ezért van stilusának oly tiszta és világos jelleme, s ritkán fordul elő hely, mely többféle magyarázatot engedne meg.

Előadásának természetességét növeli ama sajáttsága, hogy higgadt tárgyilagossága mellett az *én* sohasem vonul vissza, nemcsak saját megjegyzéseiben, hanem a párbeszédekben sem.

¹⁾ Retor, III, 9.

Ítélt, következtet, conjecturákat tesz és egész világfelfogását föltárja. Néha dramatizálja nézeteit; *Solon*, *Kroisos*, a perzsa főurak, *Artabanos* és *Demaratos* sokszor csak ő tolmácsai. E naiv eljárásnak tudományos eredménye az őszinteség, mely semmit sem titkol el, még a tudatlanságot sem. Ezen őszinte közlékenysége óvta meg homályos vonatkozásoktól, s az egyiptomi vallási szertartások kivételével nem fordul elő benne homályos hely. Forrásait megismerteti; elbeszéli, hogy mit látott vagy hallott, s nem titkolja el soha rokon- vagy ellen-szenvét. Ezért van stilusának *egyénsége*; s művén az eredeti szellem bélyege látható. Ez a vonás különbözteti meg és emeli ki a logographusok közül, a kiknek merev, nehézkes, egyhangú stilusával szemben, ha nem is megállapodott előadás, de a kedélyes, csevegő és folytonos elbeszélés hangját teremtette meg. S valóban a régiek szelid folyóhoz hasonlították nyelvét¹⁾ mert sohasem szenvedélyes; nem ismeri a dialektika szabályait. Ez különbözteti meg részben stilusát a THUKYDIDES-étől. Nincs meg benne a compositio szigorúsága, a részek pontos arányossága, az okok mély fejtegetése, az események gyors folyama, a szigorú pathos. Valamint nem tud periodusokat szerkesztteni, ép úgy nem tudja a mellékes dolgokat a főesemények alá rendelni, a lényegtelen a lényegestől megkülönböztetni vagy elhagyni, ha az mulattató. Nem a logikus ész uralkodik benne, hanem a szeretetreméltó ember erényei és hibái domborodnak ki: a vallásosság, hazafiság, naivság, kíváncsiság, a csodás és rendkívüli dolgok szeretete. Egyéniségét, jelentőségét, érdemeit és hibáit nem foglalhatom össze találóbban, mint hogy CROISSET tanulmányának befejező sorait idézem:²⁾

«HERODOTOS művének megjelenése kimagasló esemény a görög irodalom történetében. Minthogy a görög prózának

¹⁾ Cicero Orat. 12. — Quintilianus IX. 4. 18.

²⁾ Revue des deux mondes 1890. 1. Mai p. 202.

első mesterműve, azt mondhatná az ember, hogy új korszakot alkot; pedig inkább a végét jelöli egy kornak. Érinti ugyan az atticismusnak első sugara, mindazonáltal a görög fajok egyensúlyának és a nyelvjárások irodalmi egyenrangúságának korszakához tartozik. Műve az ión civilisációnak gyümölcse, e hanyatló civilisációnak legszebb, majdnem legutolsó terméke. A színházban már az atticismus uralkodik; csakhamar az lesz az úr az ékesszólásban, történetírásban és philosophiában, a legférfiasabb és legéletrevalóbb tulajdonságokat hozva magával. HERODOTOS kutató hajlama, művének hatalmas szerkezete és művészi stílusa által a tudós és ékesszóló történetírás felvirágzását jelöli; de a mód, a mikép nála e tulajdonságok nyilatkoznak, a logographusokat és a költőket juttatja eszünkbe. Az ókor nem nyújtja többé az epos hatása alatt álló történetírásnak e példáját, ezt a népies és eleven történetírást, a naiv és elbeszélő szónak viszhangját olyan korban, mikor könyvet még nem ismertek az emberek; nem látja többé viszont a tudományos kíváncsiságnak, a regényes phantasiának, a humornak, az ösztönszerű finomságnak, az ártatlan jámborságnak ezen rendkívüli keverékét; nem hallja többé azt az édes, folyékony, csinos történetkéket kedvelő, nyugodt, felváltva kedélyes és komoly, annyira mulattató természetes hangot. HERODOTOS-szal a görög históriai művészet megalakult; nincs még benne a teljes érettség, de igenis a «kedves ifjuság», hogy HOMEROS szavával éljek, az ifjuság ős-szes bájaival és első virágában.»

V.

Hátra van, hogy HERODOTOS szövegének hagyományáról szóljunk néhány szót, s hogy felsoroljuk az irodalmunkban megjelent fordítási kísérleteket — mert másnak nem nevezhetők — valamint azon tudományos munkálatokat, melyek

fejlődő philologiai irodalmunkban HERODOTOS egyéniségével vagy művével foglalkoztak.

A történetírás atyja már életében híres volt Athénben, s halála után bizonyára műve is mindjárt közkézen forgott. Valószínűleg egy, vagy legfőlebb két nagy irattekercsben volt kiadva; csak később, az alexandriai korban osztották föl kilencz kisebb könyve, s ez a felosztás tekintettel volt a mű beosztására is. Így például az ötödik vagy a hatodik könyv fél-akkora, mint az első vagy a hetedik. — Ebben a korban nevezték el, mint föntebb mondtuk, a kilencz könyvet a Múzsák nevérol. Előbb azonban, a negyedik században Kr. e. valószínűleg THUKYDIDES és KTESIAS befolyása következtében, HERODOTOS elveszti népszerűségét, s az alexandriai isok sem foglalkozhattak vele tüzetesebben, mert reá vonatkozó scholionjaink nincsenek. Csak sokkal később, a római retorikusok idejében olvassák ismét és különösen halikarnassosi DIONYSIOS halmozza el dicséreteivel. *Hadrianus* császár idejében, a cikornyás, mesterkélts és elfonnyadt irodalom korában fordulnak vissza a műveltek az egyszerű, naivitásában olyan kedves íróhoz; akkor sokan olvasták és magyarázgatták; s talán e satnya kornak köszönhetjük, hogy írónk az utókornak teljeseen megmaradt.

Körülbelül harmincz codexünk van, mely HERODOTOS szövegét megőrizte,¹⁾ s mondhatjuk, hogy alig van ókori író, a kinek szövege nagyobb bajt okozott volna a kiadóknak, a codexeknek különböző hagyományai miatt. HERODOTOS stilusát jellemezve már megjegyeztük azt a zavart, mely az ő ionismusa körül forog. A kéziratok rengeteg varians lectioi között alig lehetne eligazodni, ha STRUWE,²⁾ BREDOW³⁾ és DINDORF⁴⁾

¹⁾ Felsorolja és jellemzi őket Stein nagy kiadásának praefatiojában p. V—XXXVII. — ²⁾ Quaestiones de dial. Herodoti. — ³⁾ Quaestionum criticarum de dial. Herod. — ⁴⁾ Kiadása előszavában (Paris, Didot. 1844).

nyelvészeti kutatásai nem adnának némi alapot az eligazodásra; habár kiinduló pontjuk jogosultságát, hogy öntudatos íróban ugyanegy szónak nem lehetnek különböző alakjai, sokan kétségbevonták, hivatkozva újabb írók példájára, meg HERODOTOS-nak az euphonia iránti érzékére. A kéziratoknak rengeteg változatai miatt tehát valószínűleg mindörökre nyílt kérdés marad a dolog; s csak az a vigasztaló, hogy az ingadozó hagyomány mellett a szöveg *értelmében* nincs ingadozás.

A legrégebb és legjobb herodotosi codex Florenczben a Mediceus (A), a tizedik századból; vannak azonban a tizenegyedik és tizenkettedik századból is jó codexeink Rómában és Párisban. A jelen században egyik tudós kiadó, GAISFORD mégis a codex Cantabriensist vagy más néven Sancroftianust (s) vette alapul, s őt követte STEIN is régibb nagy kiadásában. Velök szemben azonban ABICHT¹⁾ visszavívta a Mediceus jogát, úgy hogy az újabb STEIN-féle nagy kiadás is ezt vette alapul; s e kiadónak a történetíróra vonatkozó szorgalmas kutatásai eredményezték kitünő jegyzetes kiadását, valamint azt is, hogy az ő szövegét fogadják el mindenütt, legalább kiinduló pontul; s az ő szövegét vette alapul a jelen fordítás is.

Irodalmunkban sokan foglalkoztak már HERODOTOS-szal; de teljes magyar HERODOTOS-unk mindeddig nem volt. — MOLNÁR JÁNOS az első, ki 1760-ban megjelent «A régi jeles épületek» című művében magyarul idézet HERODOTOS-ból; de ez csak egy pár rövid idézet, még pedig nem is görögből, hanem valami latin fordításból fordítva, s így ő aligha érdemli meg, hogy HERODOTOS fordítóinak sorába iktassuk. — SZABÓ ISTVÁN tulajdonkép az első fordítója HERODOTOS-nak, ki a ter-

¹⁾ Die Texteskritik im Herod. Geschichtswerk (Philologus. 1864.) és: De codicum Herodoti fide atque auctoritate (Calvary. 1869).

mopylail csatának leírását (VII. 207—226) karancstájék palócz nyelven közölte.¹⁾ E curiosumot követte 1839-ben SZABÓ JÓZSEF-től²⁾ és 1857-ben HUNFALVY PÁL-tól³⁾ egynehány fejezetnek a fordítása. Első, ki egész könyvet fordított BARTAL ANTAL; 1862-ben jelent meg tőle a VIII. könyv (Uránia); 1863-ban a IX. könyv (Kalliope), melyet VERES IGNÁCZCAL ketten fordítottak. Az I. könyvet lefordította SZABÓ KÁROLY és TIPKA ANTAL is, de fordításuk kéziratban maradt.

Midőn a M. T. Akadémia kebelében a classica-philologiai bizottság megalakult, egyebek közt egy teljes magyar HERODOTOS is került a forum elé. Beküldte volt az Akadémiának a nagyszebeni pentas (t. i. VERES IGNÁCZ és philologus tanártársai); azonban e fordítás oly lényeges hibákban leledzett, hogy a bizottság semmi szín alatt el nem fogadhatta. Azóta TÉLFFY IVÁN, ki már 1863-ban lefordította volt a skythákra vonatkozó összes fejezeteket, megindította magyar HERODOTOS-a megjelenését a LAMPEL-féle fordítási gyűjteményben. Csak-hogy ezt a magyar nyelv szellemét semmibe sem vevő, szolgálai hűség jellemzi, úgy hogy e fordítás készítése alkalmával tekintetbe venni nem vala tanácsos. Iskolai czélból indult meg végül a DÁVID ISTVÁN-féle szemelvényes fordítás; de csak azokat a részeket közli, melyek a DÁVID ISTVÁN-féle HERODOTOS-szemelvényekben⁴⁾ foglaltatnak.

A történetíróra vonatkozó philologiai irodalmunknak szegénységét nagyon felpanaszolta 1879-ben FINÁCZY ERNŐ;

¹⁾ Megjelent a «Tudományos Gyűjtemények»-ben 1836. II. 78—84. l.

²⁾ III. 80—82. Athenaeum 1839. I. 855. l.

³⁾ I. 107—111. Magyar Nyelvészet. 1857. 450. l.

⁴⁾ Megjelent Budapesten, Eggenberger, 1880. Azóta új kiadást is ért. Ugyane kiadótól megjelent egy másik szemelvényes gyűjtemény is a Lauffer czégnél. 1887.

⁵⁾ Egyetemes Philologiai Közlöny III. p. 480.

s az azóta lefolyt decenniumban is csak elvétve jelent meg néhány értekezés. — Egybeállítom itt időrendben mindazon tanulmányokat és kisebb czikkeket, a melyek HERODOTOS-ról a jelen évig megjelentek.

1794. *Molnár János*: Herodotus. Magyar Könyvesház. VI. szak. pag. 71.

1835. *Holéczy M.*: Herodotus a scythákról. Tud. Gyűjt. IX., pag. 85.

1856. *Wenczel Gusztáv*: Felolvasta-e Herodotus történeti munkáját az olympiai játékok alkalmával? Magyar Sajtó. 202. szám.

1857. *T.*: Herodotosz (születése és halálózása idejére nézve). Magyar Nyelvészet. p. 79.

1861. *Szepesi J.*: Régiek véleménye a föld és ég alakjairól Herodot szerint. A pesti kegyesrendi gymnasium értesítője az 1860—61. évről.

1873. *Garami Rikárd*: Herodotos életrajza Stein nyomán. Meléklet a Magyar Tanügy 1873. V. füzetéhez.

1875. *Garami Rikárd*: Herodotos dialectusa. Budapest.

1877. *Rosenauer Károly*: Herodotosz nyelve, összehasonlítva az attikai nyelvvel és Homerosz nyelvével. A besztercebányai ág. h. ev. V. osztályú gymnasium értesítője az 1876—77. tanévről.

1879. *Findézy Ernő*: Gymnasiumi classicusok. IV. Herodotus. Egyetemes Philologiai Közlöny III. 480—483.

1883. *Geréb József*: Herodotos vallási és ethikai elvei. Budapest. Athenæum.

Geréb József: Részletek a Herodotoshoz való præparatiókból. A budapesti m. kir. tanárképzőintézeti gyakorló főgymnasium értesítője az 1882/83. tanévről.

Bournáz Ernő: Herodotus földrajza. A brassai róm. kath. főgymnasium értesítője az 1882/3. és 1883/4. tanévről.

1886. *Fröhlich Róbert*: A géták (Her. IV. 93 sk.). Egyetemes Philologiai Közlöny. X. p. 11—25

1887. *Thewreuk Árpád*: Francia itélet Herodotosról. Hazánk és külföld. II. évf. 12. szám.

1888. *Weiss Rezső*: Egy ellenmondás Herodotosnál (I. 111). Egyetemes Philologiai Közlöny XII. p. 157—158.

1889. *Fröhlich Róbert*: Herodotos pontosi útja. A budapesti ág. hitv. evang. főgymnasium értesítője az 1888/9. tanévről.

1890. *Fröhlich Róbert*: Herodotos keleti útja. A budapesti ág. hitv. evang. főgymnasium értesítője az 1889—90. tanévről.

Kovács Dániel: Herodotos szerepe a vallás-erkölcsi nevelésben. A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium. értesítője az 1889—90. iskolai évről.

HERODOTOS TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

(GÖRÖGÜL ÉS MAGYARUL.)

Az első könyv tartalma.

Bevezetés. A régi viszálykodás Európa és Ázsia között; kölcsönös sérelmek (1—5). Lydia története; a régibb dynastia: Kandaules és Gyges (6—13). A négy első mermnada király; háború Miletos ellen (14—22). Arion csodálatos megmenekülése (23—24). Alyattes ajándékai Delphoiban; Kroisos beszélgetése Biassal és Solonnal (25—33). Kroisos álma; a phrygiai Adrastos; vadkanvadászat; Atys és Adrastos halála (34—35). Kroisos kérdései a különböző jóshelyekhez; delphoibeli kérdései (46—55). A dór és ión faj; a pelasgok és nyelvük (56—58). Athén története és a pártoskodások Peisistratos alatt (56—64). Spárta története; Lykurgos reformjai; háború Tegea ellen; Orestes csontjai (65—68). Szövetség Kroisos és Spárta között; kölcsönös ajándékok (69—70). Kroisos hadmenete a perzsák ellen; Sandanis lebeszéli; a menekülő skythák és a méd háború; napfogyatkozás (71—74). Kroisos betör Kappadokiába; csata és visszavonulás; a második csata Sardis mellett; Kroisost megverik és ostrom alá fogják (75—80). Villongás Argos és Spárta között (81—82). Sardis bevétele; az elfogott Kroisos a máglyán; csodálatos megmenekülése (83—87). Kroisos Kyrosnál; vádja a delphoibeli jóshely ellen; ennek válasza (88—91). Kroisos fogadalmi ajándékai; Alyattes sírja; lydiai szokások; a tyrrhenusok kivándorlása (92—94).

Méd-perza történet. Az assyriai birodalom szétbomlása; a méd Deiokes és alapító tettei (95—101). Phraortes; Kyaxares; a skythák Előázsiában (102—106). Astyages álmai; Kyros születése és megmenekülése (107—113). Kyros ifjúsága; fölsímetetése; Harpagos megbüntetése (114—119). Astyages Kyrost Perzsiába küldi; Harpagos bosszúja; Perzsia elpártol Astyagestől, a ki trónját is elveszti (120—

130). A perzsák vallása és szokásai (131—140). Az iónok és aeolok Azsiában; veszedelmes helyzetük; a tizenkét ión város (141—148). Az aeol városok (149—151). Kyros visszautasítja Spárta beavatkozását; Paktyes lázadása; Kroisos kérelme a lydiaiak érdekében (152—156). Paktyes kiszolgáltatása; Aristodikos és a branchidák jóslata (157—160). A phokaiaiak és a többi iónok sorsa (161—170). A kárisiaiak és lykiaiak (171—176).

Babylon története. A város leírása (177—183). Nitokris királynő építkezései (184—187). Kyros a Gyndes mellett; Babylon ostroma és elfoglalása (188—191). Babylon földje és a nép szokásai (192—200). Kyros hadmenete a massageták ellen. Az Araxes; a Kaspi tenger; a Kaukaszus (201—203). Tomyris és Kyros; hadi tanács (204—207). Kyros álma; Tomyris fiának, majd Kyrosnak halála (208—214). A massageták szokásai (215—216).

A második könyv tartalma.

Kambyesznak, Kyros fiának hadi készülődése Egyiptom ellen (1); Bizonyítékok Egyiptom népének ősi származása mellett (2—3). Első egyiptomi találmányok; alsó Egyiptom földjének eredete és sajátosságai (4—9); a Nilus áradásai; a delta (10—16). A Nilus ágai (17). A Nilus áradásainak okai (18—27). A Nilus forrásai és folyása (28—30). Nyugati folyása a nausamonok szerint (31—33). Folyása egybevetve az Istroséval (34).

Egyiptom leírása. A lakosok különös szokásai (35—37). A bikák és tehenek szentsége; áldozásuk és eltemetésük (38—41). Juhok és kecskék; Osiris és Isis; Zeus (42); Herakles (43—45); Pan (46); Dionysos tisztelete (47). Ennek behozatala Görögországba (48—49). A görög istenek egyiptomi eredete (50—51). A pelasgok ősi vallása (52). Homeros és Hesiodos mint theologusok (53). A dodonai jóshely eredete (54—57). A hat legkiválóbb egyiptomi ünnep (58—64).

Az egyiptomi állatok ápolása (65). Macskák, kutyák, egerek

(66—67). A krokodil (68—70). A vízi ló (71). A vidra és a halak (72). A phönix-madár (73). Kigyók (74—75). Az ibisz (76).

Az egyiptomiak egyéb szokásai; találkozás és lakoma (77—78). Dalaik; a Linos-dal (79); találkozás az utcán (80). Öltözet (81). Jólás (82—83). Orvoslás (84). Temetés, bebalzsamozás (85—90). Perseus Egyiptomban (91). Alsó Egyiptom földjének egyéb sajátságai (92—98).

Egyiptom története. Menes és Moiris (99—101). Sesostris és fia Pheron (102—111). Proteusz; a Helenére vonatkozó hagyományok (112—120). Rhampsinitos (121—123). A pyramisépítő királyok; Cheops és Chephren (124—128). Mykerinos és leánya; a harmadik pyramis; Rhodopis (129—135). Asychis király és pyramisai (136). Anysis király és az aithiopiai uralom (137—140). Sethos és az assyriaiak betörései (141). Egyiptom történetének és isteneinek ősisége (142—146). A tizenkét királyság; a labyrinth és Moiris tava (147—150). Psammetichos; a szentély Buto városában (151—157). Nekos és csatornája; Psammis és az elisiek (158—160). Apries király; Amasis lázadása és győzelme; a harczosok osztálya (161—171). Amasis jelleme (172—174). Viszonya és rokonszenve a görögökhöz (175—182).

A harmadik könyv tartalma.

Kambyzes király története. Hadmenete Egyiptom ellen; az indító okok (1—3). Phanes szökése. A Syriából Egyiptomba vezető út; szövetség az arabokkal (4—9). A pelusioni csata; az ország elfoglalása; Psammenitos sorsa; Amasis hullája (10—16). Hadmenet az aithiopiaiak és ammoniusok ellen (17—26). Kambyzes Memphisben; Apis megsebesítése; őrvongései; testvérgyilkossága (27—30). Kambyzes megöli nejét, lelövi Prexaspes fiát; dühöngése Kroisos ellen (31—36). Sírok és templomok kigúnyolása; a vallási türelmesség (37—38). Polykrates szerencséje; Amasis levele (39—43). Lakedaimon hadmenete Samos ellen (44—47). Samos és Korinthos ellenségeskedése; Periandros és fia (48—53). Lakedaimon hadjárata Samos ellen foly-

tatva (54—56). Az előzőtt samosiak sorsa; építkezések Samosban (57—60). Az ál-Smerdis; Kambyses halála (61—66).

Otanes és leánya; a hét perzsa összeesküvése (67—73). Prexaspes vallomása és halála (74—75). Az ál-Smerdis bukása és a mágusok leölése (76—79). A hét perzsa tanácskozása az államformák fölött; Oibares cselfogása; Dareios király lesz (80—87). A perzsa birodalom felosztása húsz adó-járásra (88—97). Az indusok; a hangyáktól rabolt arany (98—105). A föld széleinek becses termékei (106—116). A perzsa birodalom egyéb jövedelmei (117). Intaphernes, Oroites és Polykrates halála (118—128). Demokedes, görög orvos története (129—138). Syloson; a perzsák Samosban (139—149). Babylon elpártolása; a város ostromlása; Zopyros csele; a város elfoglalása (150—160).

ΗΡΟΔΟΤΟΥ

A.

ΚΛΕΙΩ.

¹ Ἡροδότου Ἀλικαρνησέος ἱστορίας ἀπόδεξις ἦδε, ὥς μῆτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται, μῆτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά, τὰ μὲν Ἕλλησι τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, ἀκλεᾶ γένηται, τὰ τε ἄλλα καὶ δι' ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι.

Περσέων μὲν νυν οἱ λόγοι Φοίνικας αἰτίους φασὶ γενέσθαι τῆς διαφορῆς. τούτους γὰρ ἀπὸ τῆς Ἐρυθρῆς καλεομένης θαλάσσης ἀπικομένους ἐπὶ τήνδε τὴν θάλασσαν καὶ οἰκήσαντας τοῦτον τὸν γῶρον τὸν καὶ νῦν οἰκέουσι, αὐτίκα ναυτιλίῃσι μακρῇσι ἐπιθέσθαι, ἀπαγινόντας δὲ φορτία Αἰγυπτία τε καὶ Ἀσσύρια τῇ τε ἄλλῃ ἐσαπικνέσθαι καὶ δὴ καὶ ἐς Ἄργος. τὸ δὲ Ἄργος τοῦτον τὸν χρόνον προσεῖχε ἅπασι τῶν ἐν τῇ νῦν Ἑλλάδι καλεομένῃ χώρῃ. ἀπικομένους δὲ τοὺς Φοίνικας ἐς δὴ τὸ Ἄργος τοῦτο διατίθεσθαι τὸν φόρτον. πέμπτη δὲ ἦ ἕκτη ἡμέρη ἀπ' ἧς ἀπίκοντο, ἐξεμπολημένων σφι σχεδὸν πάντων, ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν θάλασσαν γυναῖκας ἄλλας τε πολλὰς καὶ δὴ καὶ τοῦ βασιλέως θυγατέρα. τὸ δὲ οἱ οὖνομα εἶναι, κατὰ τῷτὸ τὸ καὶ Ἕλληγες λέγουσι, Ἴουν τὴν Ἰνάχου. ταύτας στάσας κατὰ πρόμνην τῆς νεὸς ὠνέσθαι τῶν φορτίων τῶν σφι ἦν θυμὸς μάλιστα· καὶ τοὺς Φοίνικας διακελευσαμένους ὀρμῆσαι ἐπ' αὐτάς. τὰς μὲν δὴ πλεῦνας τῶν γυναικῶν ἀποφυγεῖν, τὴν δὲ Ἴουν σὺν ἄλλῃσι ἀρπασθῆναι. ἐσβαλομένους ² δὲ ἐς τὴν νέα οἶχεσθαι ἀποπλέοντας ἐπ' Αἰγύπτου. οὕτω μὲν Ἴουν ἐς Αἴγυπτον ἀπικέσθαι λέγουσι Πέρσαι, οὐκ ὥς Ἕλληγες, καὶ τῶν ἀδικημάτων πρῶτον τοῦτο ἄρξαι. μετὰ δὲ ταῦτα

HERODOTOS TÖRTÉNETI KÖNYVEL.

ELSŐ KÖNYV.

KLEIO.

1

A halikarnassosi Herodotosnak kutatásai össze vannak itt gyűjtve, hogy sem az emberek cselekedetei idővel feledésbe ne menjenek, sem azok a csodálatos nagy tettek, melyeket egyrészt a görögök, másrészt a barbárok vittek véghez, nyomtalanul el ne veszszenek; valamint az se, hogy miért harczoltak egymással.

A perzsa történettudósok azt mondják, hogy a phoinikiaiak voltak a viszálykodás okai; mert a mint ezek az ugynevezett Vörös tenger vidékéről a mi tengerünkhöz jöttek¹ és azon a vidéken, a hol most is laknak, letelepedtek, rögtön nagy hajós-vállalatokba fogtak, s egyiptomi meg assyriai árukat szállítva, a többi között Argosba is eljutottak. Argos ebben az időben a most Hellasnak nevezett ország minden vidéke fölött kivált. A phoinikiaiak tehát eljöttek Argosba, s itt kirakták áruikat.² Megérkezésük után az ötödik vagy hatodik napon, mikor már majdnem mindent eladtak volt, sok mindenféle asszony jött a tengerhez; a többi között a király leánya is; neve a görög hagyományokkal is megegyezőleg Io vala, Inachos leánya.³ Ezek ott a hajó hátsó részén tetszésük szerint vásárolgattak az árukból; a phoinikiaiak pedig egymást buzdítgatva rájuk rohantak. Az asszonyok nagy része elmenekült, Io azonban másokkal együtt rabbá lett; bevonszolták őket a hajóba, és elvitorlázva Egyiptomba mentek. A perzsa hagyomány² szerint így jutott Io Egyiptomba; nem pedig úgy, a mint a görögök beszélik;⁴ s ez volt a sérelmek kezdete. Nemsokára egyéné-

Ἑλλήνων τινάς (οὗ γὰρ ἔχουσι τοῦνομα ἀπηγγέσασθαι) φασὶ
 τῆς Φοινίκης ἐς Τύρον προσσχόντας ἀρπάσαι τοῦ βασιλέως
 τὴν θυγατέρα Εὐρώπην. εἶησαν δ' ἂν οὗτοι Κρήτες. ταῦτα μὲν
 δὴ ἴσα πρὸς ἴσα σφι γενέσθαι, μετὰ δὲ ταῦτα Ἑλληνας αἰτίους
 τῆς δευτέρης ἀδικίης γενέσθαι· καταπλώσαντας γὰρ μακρῇ νηὶ
 ἐς Αἴαν τε τὴν Κολχίδα καὶ ἐπὶ Φᾶσιν ποταμόν, ἐνθεῦτεν,
 διαπρηξαμένους καὶ τᾶλλα τῶν εἵνεκεν ἀπίκατο, ἀρπάσαι τοῦ
 βασιλέως τὴν θυγατέρα Μηδείην. πέμψαντα δὲ τὸν Κόλχων
 βασιλέα ἐς τὴν Ἑλλάδα κήρυκα αἰτέειν τε δίκας τῆς ἀρπαγῆς καὶ
 ἀπαιτέειν τὴν θυγατέρα. τοὺς δὲ ὑποκρίνασθαι ὥς οὐδὲ ἐκείνοι
 Ἰοὺς τῆς Ἀργείης ἔδοσαν σφι δίκας τῆς ἀρπαγῆς· οὐδὲ ὧν αὐτοὶ
 3 δώσειν ἐκείνοισι. δευτέρῃ δὲ λέγουσι γενεῇ μετὰ ταῦτα Ἀλέξανδρον
 τὸν Πριάμου, ἀκηχοῦτα ταῦτα, ἐθελησαί οἱ ἐκ τῆς Ἑλλάδος δι'
 ἀρπαγῆς γενέσθαι γυναῖκα, ἐπιστάμενον πάντως ὅτι οὐ δώσει δί-
 κας· οὐδὲ γὰρ ἐκείνους διδόναι. οὕτω δὴ ἀρπάσαντος αὐτοῦ
 Ἑλένην, τοῖσι Ἑλλήσι δόξαι πρῶτον πέμψαντας ἀγγέλους ἀπαι-
 τέειν τε Ἑλένην καὶ δίκας τῆς ἀρπαγῆς αἰτέειν. τοὺς δέ, προῖσχο-
 μένων ταῦτα, προσφέρειν σφι Μηδείης τὴν ἀρπαγὴν, ὥς οὐ δόντες
 αὐτοὶ δίκας οὐδὲ ἐκδόντες ἀπαιτεόντων βουλοιάτῳ σφι παρ' ἄλλων
 4 δίκας γίνεσθαι. μέχρι μὲν ὧν τούτου ἀρπαγὰς μούνας εἶναι παρ'
 ἀλλήλων, τὸ δὲ ἀπὸ τούτου Ἑλληνας δὴ μεγάλως αἰτίους γενέσθαι·
 προτέρους γὰρ ἄρξαι στρατεύεσθαι ἐς τὴν Ἀσίην ἢ σφέας ἐς τὴν
 Εὐρώπην. τὸ μὲν νυν ἀρπάζειν γυναῖκας ἀνδρῶν ἀδίκων νομίζειν
 ἔργον εἶναι, τὸ δὲ ἀρπασθεῖσέων σπουδὴν ποιήσασθαι τιμωρέειν
 ἀνοήτων· τὸ δὲ μηδεμίαν ὥρην ἔχειν ἀρπασθεῖσέων σωφρόνων·
 δηλα γὰρ δὴ ὅτι, εἰ μὴ αὐταὶ ἐβούλοντο, οὐκ ἂν ἥρπάζοντο. σφέας
 μὲν δὴ τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας λέγουσι Πέρσαι ἀρπαζομένων τῶν
 γυναικῶν λόγον οὐδένα ποιήσασθαι, Ἑλληνας δὲ Λακεδαιμονίης
 εἵνεκεν γυναικὸς στόλον μέγαν συναγεῖραι καὶ ἔπειτα ἐλθόντας ἐς
 τὴν Ἀσίην τὴν Πριάμου δύναμιν κατελεῖν. ἀπὸ τούτου αἰεὶ
 ἡγγέσασθαι τὸ Ἑλληνικὸν σφίσι εἶναι πολέμιον· τὴν γὰρ Ἀσίην
 καὶ τὰ ἐνοικέοντα ἔθνηα [βάρβαρα] οἰκησθῆναι οἱ Πέρσαι, τὴν δὲ
 Εὐρώπην καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἡγνῆται κεχωρίσθαι.

5 Οὕτω μὲν Πέρσαι λέγουσι γενέσθαι, καὶ διὰ τὴν Ἰλίου ἄλω-
 σιν εὐρίσκουσι σφίσι ἐοῦσαν τὴν ἀρχὴν τῆς ἔχθρης τῆς ἐς τοὺς

hány görög — a nevöket nem tudják megmondani — Phoinikiába, Tyrosba hajózáván, elrabolták a királynak leányát, Európét. Ezek talán kréataiak voltak,³ s így fizették vissza a kölcsönt. Később azonban a görögök voltak a második sérelem okai; mert egy hosszú hajón a kolchisi Aiába és a Phasis folyóhoz jutván,⁴ s minden dolgukat, a miért jöttek, elvégezvén elrabolták Medeiat, a királynak leányát. A kolchisi király követet küldött Görögországba, hogy kérjen elégtételt a rablásért és kérje vissza a leányt; de a görögök azt felelték, hogy ők sem kaptak elégtételt az argosi Io elrablásáért; nem adnak hát ők sem. A hagyomány szerint egy nemzedékkel később Alexandros, Priamos fia, hallván e dologról, rablás útján akart magának Görögországból asszonyt szerezni. Előre tudta, hogy nem kell elégtételt adnia, minthogy azok sem adtak. Mikor tehát ily módon elrabolta Helenét, a görögök elhatározták, hogy először követeket küldenek Helenét visszakérni és a rablásért elégtételt követelni. De ezeknek, midőn ilyes feltételekkel állottak elő, felhányták Medeia elrablását; hogy noha ők maguk elégtételt nem adtak s a leányt kértükre nem szolgáltatták ki, mégis azt akarják, hogy mások elégtételt adjanak nekik. Idáig tehát csak kölcsönös rablások fordultak elő közöttük; ezután azonban kiváltkép a görögök voltak a viszály okai; a mennyiben ők hamarabb kezdtek háborút viselni Ázsia ellen, mint ez Európa ellen. Az ázsiaiak különben is úgy gondolkoznak, hogy bár igazságtalan dolog asszonyokat rabolni, de csak esztelen ember iparkodik az elrablottakért bosszút állani; okos ember nem törődik velük. Mert az bizonyos, hogy nem rabolták volna el őket, ha maguk is nem akarják vala. Az ázsiaiak tehát, a perzsák állítása szerint, mit sem törődtek az asszonyok elrablásával; a görögök azonban az egy lakedaimoni asszony miatt egész nagy hajóhadat gyűjtöttek és Ázsiába rontván, Priamos birodalmát feldúlták. Ezen idő óta azt hiszik, hogy a görög nép nekik ellenségük. A perzsák ugyanis Ázsiát és az ott lakó barbár népeket a magukénak tekintik; Európa azonban és a görög nép felfogásuk szerint két különböző dolog.

A perzsák szerint így történt volna a dolog, és ők valóban 5
Ilion elfoglalásában találják a görögök ellen táplált ellenséges in-

Ἑλληνας. περὶ δὲ τῆς Ἰοῦς οὐκ ὁμολογέουσι Πέρσῃσι οὕτω Φοίνικες· οὐ γὰρ ἀρπαγῇ σφέας χρησαμένους λέγουσι ἀγαγεῖν αὐτὴν ἐς Αἴγυπτον, ἀλλ' ὥς ἐν τῷ Ἀργεῖ ἐμίσγετο τῷ ναυκλήρῳ τῆς νεός· ἐπεὶ δ' ἔμαθε ἔγκυρος ἐοῦσα, αἰδεομένη τοὺς τοκέας οὕτω δὴ ἐθελοντὴν αὐτὴν τοῖσι Φοίνιξι συνεκπλῶσαι, ὥς ἂν μὴ κατάδηλος γένηται.

Ταῦτα μὲν νυν Πέρσαι τε καὶ Φοίνικες λέγουσι. ἐγὼ δὲ περὶ μὲν τούτων οὐκ ἔρχομαι ἐρέων ὥς οὕτω ἢ ἄλλως κως ταῦτα ἐγένετο, τὸν δὲ οἶδα αὐτὸς πρῶτον ὑπάρξαντα ἀδίκων ἔργων ἐς τοὺς Ἑλληνας, τοῦτον σημήνας προβήσομαι ἐς τὸ πρόσω τοῦ λόγου, ὁμοίως σμικρὰ καὶ μεγάλα ἄστεα ἀνθρώπων ἐπεξίων. τὰ γὰρ τὸ πάλαι μεγάλα ἦν, τὰ πολλὰ σμικρὰ αὐτῶν γέγονε· τὰ δὲ ἐπ' ἐμεῦ ἦν μεγάλα, πρότερον ἦν σμικρὰ. τὴν ἀνθρωπηϊήν ὧν ἐπιστάμενος ἐδδαιμονίην οὐδαμὰ ἐν τούτῳ μένουσαν, ἐπιμνήσομαι ἀμφοτέρων ὁμοίως.

- 6 Κροῖσος ἦν Λυδὸς μὲν γένος, παῖς δὲ Ἀλυάττω, τύραννος δὲ ἐθνέων τῶν ἐντὸς Ἄλυος ποταμοῦ, ὃς ῥέων ἀπὸ μεσαμβρίας μεταξὺ Συρίων τε καὶ Παφλαγόνων ἐξίει πρὸς βορέην ἄνεμον ἐς τὸν Εὐξείνιον καλεόμενον πόντον. οὗτος ὁ Κροῖσος βαρβάρων πρῶτος τῶν ἡμεῖς ἴδμεν τοὺς μὲν κατεστρέφατο Ἑλλήνων ἐς φόρου ἀπαγωγὴν, τοὺς δὲ φίλους προσεποιήσατο. κατεστρέφατο μὲν Ἰωνάς τε καὶ Αἰολέας καὶ Δωριέας. τοὺς ἐν τῇ Ἀσίῃ, φίλους δὲ προσεποιήσατο Λακεδαιμονίους. πρὸ δὲ τῆς Κροίσου ἀρχῆς πάντες Ἕλληνες ἦσαν ἐλεύθεροι· τὸ γὰρ Κιμμερίων στράτευμα τὸ ἐπὶ τὴν Ἰωνίην ἀπικόμενον Κροίσου ἐὼν πρεσβύτερον οὐ καταστροφή ἐγένετο τῶν πολιῶν ἀλλ' ἐξ ἐπι-
- 7 δρομῆς ἀρπαγῇ. ἡ δὲ ἡγεμονίη οὕτω περιήλθε, ἐοῦσα Ἡρακλειδέων, ἐς τὸ γένος τὸ Κροίσου, καλεομένους δὲ Μερμνάδας. ἦν Κανδαύλης, τὸν οἱ Ἕλληνες Μυρσίλον ὀνομάζουσι, τύραννος Σαρδίων, ἀπόγονος δὲ Ἀλκαίου τοῦ Ἡρακλέος. Ἀργῶν μὲν γὰρ ὁ Νίνου τοῦ Βήλου τοῦ Ἀλκαίου πρῶτος Ἡρακλειδέων βασιλεὺς ἐγένετο Σαρδίων, Κανδαύλης δὲ ὁ Μύρσου ὕστατος. οἱ δὲ πρότερον Ἀργῶνος βασιλεύσαντες ταύτης τῆς χώρας ἦσαν ἀπόγονοι Λυδοῦ τοῦ Ἄττος, ἀπ' οὗτεν ὁ δῆμος Λύδιος ἐκλήθη ὁ πᾶς οὗτος, πρότερον Μηίων καλεόμενος. παρὰ τούτων Ἡρακλειδαὶ ἐπιτραφθέντες ἔσχον τὴν ἀρχὴν ἐκ θεοπροπίου, ἐκ δούλης τε τῆς Ἰαρδάνου γεγονότες καὶ Ἡρακλέος, ἄρξαντες μὲν ἐπὶ δύο τε καὶ εἴκοσι γενεὰς ἀνδρῶν ἕτεα πάντε

dulatnak eredetét. De Iot illetőleg a phoinikiaiak a perzsáktól eltérőleg mást mondanak. Szerintük u. i. nem rablás útján került a leány Egyiptomba, hanem hogy Argosban viszonya volt a hajó tulajdonosával; mikor pedig észrevette, hogy más állapotban van, szüleitől féltében önként hajózott el a phoinikiaiakkal, nehogy a dolog nyilvánvalóvá legyen.

Ezt mondják a perzsák és a phoinikiaiak. Én azonban nem arról akarok beszélni, vajon így vagy amúgy történt-e a dolog, hanem a kiről tudom, hogy először járt el jogtalanul a görögökkel szemben, erről emlékezem meg, úgy megyek tovább a történetben, s ebben nagy és kis államokról egyaránt szólni fogok. Mert a melyek régente hatalmasak voltak, azoknak nagy része kicsivé törpült; míg azok, melyek az én időmben virágzottak, azelőtt nem voltak erősek. Azon meggyőződésben tehát, hogy az emberi boldogság nem állandó, egyaránt ki fogok terjeszkedni mindkettőre.

A lydiai eredetű Kroisos, Alyattes fia, a Halysnak innenső 6 partján lakó népek fölött uralkodott. Ez a folyam Syria és Paphlagonia 7 között délről északra folyván, az ugynevezett Euxeinos tengerbe ömlik. Ez a Kroisos volt a barbárok közt tudomásunk szerint az első, ki a görögök egy részét adófizetésre kényszerítette, míg a másik részszel barátságot kötött. Az iónokat, aëlokat és az ázsiai dórokat leigázta; a lakedaimoniakkal pedig jó viszonyban volt. Kroisos uralkodása előtt a görögök mind függetlenek valának; mert a kimmeriaiaknak Ioniába törő hadmenete Kroisos ideje előtt történt, s nem igázta le a városokat, hanem csak rablóportyázás volt. Az uralom, mely a herakleidáké vala, a következő 7 kép jutott Kroisos nemzetségére, az ugynevezett merminadákra. Kandaules, Sardisnak királya, kit a görögök Myrsilosnak neveznek, Alkaiostól, Herakles 8 fiától származott. Ugyanis Agron, Ninosnak fia, Belosnak unokája, Alkaiosnak dédunokája, a herakleidák között első királya volt Sardisnak; Kandaules pedig Myrsos fia az utolsó. 9 Agron előtt az ezen ország fölött uralkodók Lydosnak, Atys fiának, valának utódai, s róla nevezték el az egész népet lydiainak, melyet előbb maioniaiinak hivat. Ez az uralmat isteni jóslat folytán a herakleidákra bizta, a kik Jardanos egy szolganójától 10 és Heraklestől 11 származtak. Huszonkét nemzedéken át, öt-

- 8 τε καὶ πεντακόσια, παῖς παρὰ πατρός ἐκδεκόμενος τὴν ἀρχήν, μέχρι Κανθαύλεω τοῦ Μύρσου. οὗτος δὴ ὢν ὁ Κανθαύλης ἡράσθη τῆς ἐωυτοῦ γυναικός, ἐρασθεὶς δὲ ἐνόμιζε οἱ εἶναι γυναῖκα πολλὸν πασέων καλλίστην. ὥστε δὲ ταῦτα νομίζων, ἦν γάρ οἱ τῶν αἰχμοφόρων Γύγης ὁ Δασκύλου ἀρεσκόμενος μάλιστα, τοῦτῳ τῷ Γύγῃ καὶ τὰ σπουδαιότερα τῶν πρηγμάτων ὑπερετίθετο ὁ Κανθαύλης καὶ δὴ καὶ τὸ εἶδος τῆς γυναικός ὑπερεπαινέων. χρόνου δὲ οὐ πολλοῦ διελθόντος (χρὴν γάρ Κανθαύλῃ γενέσθαι κακῶς) ἔλεγε πρὸς τὸν Γύγην τοιαῦδε. «Γύγη, οὐ γάρ σε δοκέω πείθεσθαι μοι λέγοντι περὶ τοῦ εἶδους τῆς γυναικός (ὧτα γὰρ τυγχάνει ἀνθρώποισι ἐόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν), ποῖσε ὅπως ἐκείνην θεήσασαι γυμνήν.» ὁ δ' ἀμβώσας εἶπε «θέσποτα, τίνα λέγεις λόγον οὐκ ὕμνια, κελεύων με θέσποιναν τὴν ἐμήν θεήσασθαι γυμνήν; ἄρα δὲ κιθῶνι ἐκδυομένην συνεκδύεται καὶ τὴν αἰδῶ γυνή. πάλαι δὲ τὰ καλὰ ἀνθρώποισι ἐξεύρηται, ἐκ τῶν μανθάνειν δεῖ· ἐν τοῖσι ἐν τόδῃ ἐστί, σκοπέειν τινὰ τὰ ἐωυτοῦ. ἐγὼ δὲ πείθομαι ἐκείνην εἶναι πασέων γυναικῶν καλλίστην, καὶ σέο θέομαι μὴ θεέσθαι ἀνόμων.»
- 9 ὁ μὲν δὴ λέγων τοιαῦτα ἀπεμάχετο, ἀρρωδέων μὴ τί οἱ ἐξ αὐτῶν γένηται κακόν, ὁ δ' ἀμείβετο τοῖσιδε. «θάρσσε, Γύγη, καὶ μὴ φοβεῦ μήτε ἐμέ, ὡς σέο πειρώμενον λέγω λόγον τόνδε. μήτε γυναῖκα τὴν ἐμήν, μὴ τί τοι ἐξ αὐτῆς γένηται βλάβος. ἀρχὴν γάρ ἐγὼ μηχανήσομαι οὕτω ὥστε μηδὲ μαθεῖν μιν ὀφθεῖσαν ὑπὸ σεῦ. ἐγὼ γάρ σε ἐς τὸ οἶκημα ἐν τῷ κοιμώμεθα ὅπισθε τῆς ἀνοιγομένης θύρης στήσω. μετὰ δ' ἐμὲ ἐσελθόντα παρέσται καὶ ἡ γυνή ἡ ἐμή ἐς κοῖτον. κεῖται δὲ ἀγχοῦ τῆς ἐσόδου θρόνος· ἐπὶ τοῦτον τῶν ἱματίων κατὰ ἐν ἑκάστον ἐκδύνουσα θήσῃ, καὶ κατ' ἡσυχίην πολλὴν παρέξει τοι θεήσασθαι. ἐπεὰν δὲ ἀπὸ τοῦ θρόνου στείγῃ ἐπὶ τὴν εὐνὴν κατὰ νώτου τε αὐτῆς γένη, σοὶ μελέτω τὸ ἐνθεῦτεν ὅπως μὴ σε ὄψεται ἰόντα διὰ θυρέων.»
- 10 ὁ μὲν δὴ ὡς οὐκ ἐδύνατο διαφυγεῖν, ἦν ἔτοιμος· ὁ δὲ Κανθαύλης, ἐπεὶ ἐδόκει ὥρῃ τῆς κοίτης εἶναι, ἤγαγε τὸν Γύγεα ἐς τὸ οἶκημα, καὶ μετὰ ταῦτα αὐτίκα παρῆν καὶ ἡ γυνή. ἐσελθοῦσαν δὲ καὶ τιθεῖσαν τὰ εἵματα ἐθηκεῖτο ὁ Γύγης. ὡς δὲ κατὰ νώτου ἐγένετο ἰούσης τῆς γυναικός ἐς τὴν κοίτην, ὤπεκθὺς ἐχώρει ἔξω, καὶ ἡ γυνή ἐπορᾷ μιν ἐξιόντα· μαθοῦσα δὲ τὸ ποιηθὲν ἐκ τοῦ ἀνδρὸς οὔτε ἀνέβωσε αἰσχυνομένη οὔτε ἔδοξε μαθεῖν, ἐν νόφ' ἔχουσα τίσεσθαι τὸν Κανθαύλεα.

százöt évig uralkodtak ezek, apáról fiúra szállván az uralom Kandaulesig, Myrsos fiúig.¹¹ Ez a Kandaules tehát szenvedélyesen szeretne nejét, s e szerelmében azt hitte, hogy az ő felesége a legszebb asszony a világon. Ebben a hitében Kandaules, minthogy egyik testőrét, Gygest, Daskylos fiát, nagyon kedvelte, s ezzel a Gyges-sel komolyabb ügyeit is megbeszélte, még felesége szépségét is nagyon magasztalta előtte. Nem sok idő múlva — mert Kandaulesnek vesztét akarta a sors — így szólította meg Gygest: «Úgy látszik, hogy te nem hiszed, a mit én feleségem szépségéről neked mondok; mert az embernek fülei nem oly hiszékenyek, mint szemei. Meztelenül kell tehát őt látnod.» Ez azonban felkiáltva így szólt: «Ó uram, mily meggondolatlanul beszélsz, ha arra buzdítasz, hogy meztelenül lássam úrnőmet! A nő ruháját levetve szemérmét is levetkezi. Régóta ismernek az emberek bölcs mondásokat, melyeket szem előtt kell tartani; ezek közt van az is, hogy minden ember csak a magáéval törődjék. Én elhiszem, hogy ő a legszebb asszony a világon; s kérlek, ne kívánj tőlem olyat, a mi a szokásokat sérti.» Ilyen szavakkal tért ki az ajánlat elől; mert félt, hogy ebből baja lesz. De Kandaules így válaszolt: «Légy bátor, Gyges, és ne félj tőlem, mintha én csak azért beszéltem volna így, hogy próbára tegyelek, se a feleségemtől, hogy ő valamikép ártana neked; mert eleve úgy fogom rendezni a dolgot, hogy ne vegye észre, hogy látod. Én ugyanis hálószobánkban a nyitott ajtó mögé foglak állítani. Ha bementem, csakhamar utánam jó feküdni a feleségem is. A bejárathoz közel van egy szék, erre fogja ruháit tenni, a mint egyiket a másik után leveti; s így egész nyugodtan módodban lesz őt látni. Mikor pedig a széktől az ágyhoz lépve háttal fordul feléd: arra legyen gondod, hogy általa észrevétlenül juss ki az ajtón.» Minthogy Gyges nem tudott szabadulni, bele-¹⁰egyezett. Kandaules pedig, mikor látta, hogy az alvásnak ideje elérkezett, bevezette Gygest a szobába; azután mindjárt megjelent a felesége is; s Gyges, a mint az bejött és ruháit letette, csodálva szemlélte. A mint aztán a nő az ágyra lépve neki háttal került, titkon kiosont. De az észrevette, a mint kiment, s megértve, hogy ez férjének a műve, nem kiáltott fel szégyenében; azt szinlelte, hogy semmit sem sejt; de felfogadta, hogy bosszút áll Kandaule-

- παρὰ γὰρ τοῖσι Λυδοῖσι, σχεδὸν δὲ καὶ παρὰ τοῖσι ἄλλοισι βαρβάρ-
 11 ροῖσι καὶ ἄνδρα ὀφθῆναι γυμνὸν ἐς αἰσχύνην μεγάλην φέρει. τότε
 μὲν δὴ οὕτω οὐδὲν δηλώσασα ἡσυχίην εἶχε· ὥς δὲ ἡμέρῃ τάχιστα
 ἐγγερόνες, τῶν οἰκετῶν τοὺς μάλιστα ὥρα πιστοὺς ἐόντας ἐωυτῇ,
 ἐτοίμους ποιησαμένη ἐκάλεσε τὸν Γύγεα. ὁ δὲ οὐδὲν δοκέων αὐτὴν
 τῶν πρηχθέντων ἐπίστασθαι ἦλθε καλεσόμενος· ἐώθεε γὰρ καὶ
 πρόσθε, ὅπως ἡ βασιλεία καλέοι, φοιτάν. ὥς δὲ ὁ Γύγης ἀπύκετο,
 ἔλεγε ἡ γυνὴ τάδε. «νῦν τοι θυὼν ὁδῶν παρεουσέων Γύγῃ δίδωμι
 αἴρεσιν, ὅκοτέρην βούλῃσαι τραπέσθαι. ἢ γὰρ Κανδαύλῃα ἀποκτείν-
 9 | νας ἐμέ τε καὶ τὴν βασιληίην ἔχε τὴν Λυδῶν, ἢ αὐτὸν σε αὐτίκα
 οὕτω ἀποθνήσκειν δεῖ, ὥς ἂν μὴ πάντα πειθόμενος Κανδαύλῃ τοῦ
 λοιποῦ ἴδῃς τὰ μὴ σε δεῖ. ἀλλ' ἔτοι κεινόν γε τὸν ταῦτα βουλευ-
 σάντα δεῖ ἀπόλλυσθαι, ἢ σὲ τὸν ἐμὲ γυμνὴν θεησάμενον καὶ ποιή-
 σάντα οὐ νομιζόμενα.» ὁ δὲ Γύγης τέως μὲν ἀπεθώμαζε τὰ λεγό-
 μενα, μετὰ δὲ ἰκέτευσ μὴ μιν ἀναγκαίῃ ἐνδέειν διακρῖναι τοιαύτην
 αἴρεσιν. οὐκὼν δὴ ἔπειθε, ἀλλ' ὥρα ἀναγκαίην ἀληθέως προκειμέ-
 νην ἢ τὸν δεσπότεα ἀπολλύναι ἢ αὐτὸν ὑπ' ἄλλων ἀπόλλυσθαι· αἰ-
 ρέεται αὐτὸς περιεῖναι. ἐπειρώτῃ δὴ λέγων τάδε. «ἐπεὶ με ἀναγκάζεις
 δεσπότεα τὸν ἐμὸν κτείνειν οὐκ ἐθέλοντα, φέρε ἀκούσω τέφ καὶ τρό-
 10 | πῳ ἐπιχειρήσομεν αὐτῷ.» ἡ δὲ ὑπολαβοῦσα ἔφη «ἐκ τοῦ αὐτοῦ μὲν
 χωρίου ἡ ὁρμὴ ἔσται ὅθεν περ καὶ ἐκεῖνος ἐμὲ ἐπεδέξατο γυμνὴν,
 12 ὑπνωμένην δὲ ἡ ἐπιχείρησις ἔσται.» ὥς δὲ ἤρτυσαν τὴν ἐπιβουλήν,
 νυκτὸς γενομένης (οὐ γὰρ ἐμετίετο ὁ Γύγης, οὐδὲ οἱ ἦν ἀπαλλαγὴ οὐ-
 δεμία, ἀλλ' ἔδρεε ἢ αὐτὸν ἀπολωλέναι ἢ Κανδαύλῃα) εἶπετο ἐς τὸν θά-
 λαμον τῇ γυναικί, καὶ μιν ἐκείνῃ, ἐγχειρίδιον δοῦσα, κατακρύπτει ὑπὸ
 τὴν αὐτὴν θύρην. καὶ μετὰ ταῦτα ἀναπαυομένου Κανδαύλῃε ὑπεκδύς
 τε καὶ ἀποκτείνας αὐτὸν ἔσχε καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὴν βασιληίην Γύ-
 γης [τοῦ καὶ Ἀρχίλοχος ὁ Πάριος κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γενόμενος
 13 ἐν ἰάμβῳ τριμέτρῳ ἐπεμνήσθη]· ἔσχε δὲ τὴν βασιληίην καὶ ἐκρατύ-
 νθη ἐκ τοῦ ἐν Δελφοῖσι χρηστηρίου. ὥς γὰρ δὴ οἱ Λυδοὶ δεινὸν ἐποι-
 εῦντο τὸ Κανδαύλῃε πάθος καὶ ἐν ὅπλοισι ἦσαν, συνέβησαν ἐς τὴν αὐ-
 τῷ τε τοῦ Γύγεω στασιωτάτῃ καὶ οἱ λοιποὶ Λυδοί, ἣν μὲν δὴ τὸ χρηστήριον
 ἀνέλη μιν βασιλέα εἶναι Λυδῶν, τὸν δὲ βασιλεύειν, ἣν δὲ μὴ, ἀπο-
 δοῦναι ὀπίσω ἐς Ἡρακλείδας τὴν ἀρχήν. ἀνείλε τε δὴ τὸ χρηστήριον

sen. Mert a lydiaiaknál, s általában majdnem minden barbár népnél még a férfi is szégyennek tartja, ha meztelenül látják. Akkor tehát ¹¹ nem árulta el magát s nyugodt maradt. Mihelyt azonban nappalodott, néhány szolgáját, a kiknek hűségéről meg volt győződve, felkészítette, s magához hívatta Gygest. Ez pedig abban a hitben, hogy a királynő semmit sem tud a történetekről, a hívásra megjelent. Mert más alkalommal is meg szokott jelenni, ha a királyné hívatta. Mikor Gyges belépett, így szólította meg a nő: «Két út között engeded neked választást, Gyges, a melyik tetszik, arra térj: vagy megölsöd Kandaulest, az én uramat és a lydiaiak királyát, vagy magadnak kell rögtön meghalnod, nehogy ezután, ha Kandaulesnek mindenben engedelmeskedel, olyannak is tudomására jőjj, a mihez semmi közöd. Tehát vagy neki kell meghalnia, a ki e dologra téged rábeszélt, vagy neked, hogy engem meztelenül látál és tilosat tettél». Gyges kezdetben ámult a hallottakon; aztán könyörgött, hogy ne kényszerítse ily választásra. Minthogy azonban nem birhatta rá és belátta, hogy valóban vagy neki kell urát megölni, vagy ő vész el mások által: jobbnak tartotta, hogy maga maradjon életben, és ily kérdéssel fordult a nőhöz: «Ha már kelleni kell arra kényszerítesz, hogy uramat megöljem, mondd meg: miképen végezzünk vele»? S az így felelt: «Arról a helyről rohanj reá, a honnan ő engem meztelenül megmutatott; de csak alvás közben emelj reá kezét». Így beszélték meg a tervet. Mikor az ¹² éj beállt, — Gyges ugyanis nem mehetett el, s nem volt más szabadulása: vagy neki magának vagy Kandaulesnek el kellett vesznie — bement az asszony nyál a hálószobába. Ez azután tört nyújtott neki s ugyanazon ajtó mögé rejtette; mikor pedig Kandaules le- nyugodott, Gyges elősont és megölte. Így jutott Gyges az asszonynak és a királyságnak birtokába. Erről a dologról az az idétt élő parosi Archilochos is megemlékezett egy háromméretű iambusi versében.¹³ Gyges tehát király lett s egy delphoibeli jóslat is meg- ¹³ erősítette. Mert midőn a lydiaiak felháborodtak a Kandaulesen elkövetett gonosztett miatt és fellázadtak, Gygesnek katonáival és a többi lydiaiakkal abban egyeztek meg, hogy ha a jóslat őt jelöli ki a lydiaiak királyának, akkor ő uralkodjék; de ha nem: akkor viszsza kell adnia az uralmat a herakleidáknak. A jóslat őt jelölte ki,

καὶ ἐβασίλευσε οὕτω Γύγης. τοσόνδε μέντοι εἶπε ἡ Πυθίη, ὥς Ἡρακλείδῃσι τίσις ἦξει ἐς τὸν πέμπτον ἀπόγονον Γύγεω. τοῦτου τοῦ ἔπρος Λυδοὶ τε καὶ οἱ βασιλέες αὐτῶν λόγον οὐδένα ἐποιεῦντο, πρὶν δὴ ἐπετελέσθῃ.

14 Τὴν μὲν δὴ τυραννίδα οὕτω ἔσχον οἱ Μερμνάδαι τοὺς Ἡρακλείδας ἀπελόμενοι, Γύγης δὲ τυραννεύσας ἀπέπεμψε ἀναθήματα ἐς Δελφοὺς οὐκ ὀλίγα, ἀλλ' ὅσα μὲν ἀργύρου ἀναθήματα, ἔστι οἱ πλεῖστα ἐν Δελφοῖσι, παρέξ δὲ τοῦ ἀργύρου χρυσὸν ἄπλετον ἀνέθηκε ἄλλον τε καὶ τοῦ μάλιστα μνήμην ἄξιον ἔχειν ἔστι, κρητῆρες οἱ ἀριθμὸν ἐξ χρύσοι ἀνακέαται, ἐστᾶσι δὲ οὗτοι ἐν τῷ Κορινθίων θησαυρῷ, σταθμὸν ἔχοντες τριήκοντα τάλαντα· ἀληθεὶς δὲ λόγῳ χρεωμένῳ οὐ Κορινθίων τοῦ δημοσίου ἔστι ὁ θησαυρός, ἀλλὰ Κυφέλου τοῦ Ἡετίωνος. οὗτος δὲ ὁ Γύγης πρῶτος βαρβάρων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν ἐς Δελφοὺς ἀνέθηκε ἀναθήματα μετὰ Μίδην τὸν Γορδίεω Φρυγίης βασιλέα. ἀνέθηκε γάρ δὴ καὶ Μίδης τὸν βασιλῆιον θρόνον ἐς τὸν προκατίζων ἐδίκαζε, ἐόντα ἀξιοθέτητον· κεῖται δὲ ὁ θρόνος οὗτος ἔνθα περ οἱ τοῦ Γύγεω κρητῆρες. ὁ δὲ χρυσὸς οὗτος καὶ ὁ ἄργυρος, τὸν ὁ Γύγης ἀνέθηκε, ὑπὸ Δελφῶν καλέσται Γυγάδας ἐπὶ τοῦ ἀναθέντος ἐπωνυμίην.

15 Ἐσέβαλε μὲν νυν στρατιὴν καὶ οὗτος ἐπεῖτε ἦρξε ἐς τε Μίλητον καὶ ἐς Σμύρνην, καὶ Κολοφῶνος τὸ ἄστυ εἶλε· ἀλλ' οὐδὲν γὰρ μέγα ἀπ' αὐτοῦ ἄλλο ἔργον ἐγένετο βασιλεύσαντος θυῶν δέοντα τεσσαράκοντα ἔτεα, τοῦτον μὲν παρήσμεν τοσαῦτα ἐπιμνησθέντες, Ἄρδυος δὲ τοῦ Γύγεω μετὰ Γύγην βασιλεύσαντος μνήμην ποιήσομαι. οὗτος δὲ Πριηνέας τε εἶλε ἐς Μίλητόν τε ἐσέβαλε, ἐπὶ τούτου τε τυραννεύοντος Σαρδίων Κιμμέριοι ἐξ ἡθέων ὑπὸ Σκυθέων τῶν νομάδων ἐξαναστάντες ἀπίκοντο ἐς τὴν Ἀσίην καὶ Σάρδις πλὴν τῆς ἀκροπόλιος εἶλον.

16 Ἄρδυος δὲ βασιλεύσαντος ἐνὸς δέοντα πεντήκοντα ἔτεα ἐξεδέξατο Σαδουάττης ὁ Ἄρδυος, καὶ ἐβασίλευσε ἔτεα δωδέκα, Σαδουάττειω δὲ Ἀλυάττης. οὗτος δὲ Κυαξάρῃ τε τῷ Δηϊόκω ἀπογόνῳ ἐπολέμησε καὶ Μήδοισι, Κιμμέριους τε ἐκ τῆς Ἀσίας ἐξήλασε, Σμύρνην τε τὴν ἀπὸ Κολοφῶνος κτισθεῖσαν εἶλε, ἐς Κλαζομενάς τε ἐσέβαλε. ἀπὸ μὲν νυν τούτων οὐκ ὥς ἠθελε ἀπήλλαξε, ἀλλὰ προσπταίσας μεγάλως· ἄλλα δὲ ἔργα ἀπεδέξατο ἐὼν ἐν τῇ

17 ἀρχῇ ἀξιαπρηγτότατα τάδε. ἐπολέμησε Μιλησίοισι, παραδεξάμενος τὸν πόλεμον παρὰ τοῦ πατρός. ἐπελαύνων γὰρ ἐπολιόρκει τὴν Μίλητον

s így Gyges maradt a király. A Pythia egyúttal megmondta, hogy a herakleidákért Gygesnek ötödik utóda fog lakolni. Azonban a lydiaiak és királyaik nem törődtek előbb e kijelentéssel, míg be nem teljesült.

Igy jutottak a mermnadák a királysághoz, megfosztván tőle 14 a herakleidákat. Uralkodása alatt Gyges tömérdek fogadalmi ajándékot küldött Delphoiba.¹³ Ezüst ajándék ott nagyon sok van tőle, s az ezüsten kívül igen sok aranytárgyat is felajánlott. A többi között említésre legméltóbb a szám szerint hat vegyítő-edény aranyból, melyek a korinthisiak kincses házában állanak és harmincz talentumot nyomnak.¹⁴ E kincses ház azonban az igazat megvallva, nem a korinthosi államé, hanem Kypselosnak, Eetion fiának birtoka.¹⁵ Tudomásunk szerint Gordias fia, Midas,¹⁶ phrygiai király után Gyges ajánlott fel a barbárok közül először fogadalmi ajándékokat Delphoiban. Midas u. i. megtekintésre méltó királyi székét ajánlotta föl, melyen törvénytáskor szokott vala ülni, s ez a szék ott áll, a hol Gygesnek edényei. A Gyges által felajánlott arany- és ezüstitárgyakat az adományozó neve után Gyges kincsenek nevezik a delphoibeliek.

Ő is viselt háborút uralkodása alatt Miletos és Smyrna ellen; 15 Kolophon városát pedig elfoglalta. Más nagy dolog azonban nem történt harmincznyolczévi uralkodása alatt;¹⁷ s ennyiben róla megemlékezvén, tovább fogunk menni. Minthogy pedig Gyges után ennek fia, Ardys, uralkodott, róla fogunk beszélni. Ez bevette Priénét és Miletost is ostrom alá fogta; s mialatt ő volt Sardis királya, a kimmeriaiak a nomád skythák által lakóhelyeikből kiszorítottván, Ázsiába jöttek és Sardist a fellegvár kivételével elfoglalták.¹⁸

Ardyst negyvenkilencz évi uralkodás után fia, Sadyattes, kö- 16 vette, ki tizenkét évig volt a trónon; Sadyattest pedig Alyattes.¹⁰ Ez Kyaxaressel, Deiokes ivadékaival és a médekkel hadakozott; kiűzte Ázsiából a kimmeriaiakat; elfoglalta a kolophoniak által benépesített Smyrnát, és megtámadta Klazomenait. De innen nem távozott oly sikerrel, mint szeretete volna, mert nagy vereséget szenvedett. Többi tettei közül, melyeket uralkodása alatt véghez vitt, említésre legméltóbbak a következők. A miletosiak ellen hábo- 17 rút indított, folytatván atyja háborúját; s előrehaladván, Miletost

- τρόπῳ τοιῶδες· ὅπως μὲν εἴη ἐν τῇ γῇ καρπὸς ἄδρός, τηνικαῦτα ἐσέβαλλε τὴν στρατιήν· ἐστρατεύετο δὲ ὑπὸ συρίγγων τε καὶ πηκτίδων καὶ αὐλοῦ γυναικείου τε καὶ ἀνδρηίου. ὥς δὲ ἐς τὴν Μιλησίην ἀπίκοιτο, οἰκήματα μὲν τὰ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν οὔτε κατέβαλλε οὔτε ἐνεπίμπρη οὔτε θύρας ἀπέσπα, ἕα δὲ κατὰ χώρην ἐστάναι· ὁ δὲ τὰ τε δένδρεα καὶ τὸν καρπὸν τὸν ἐν τῇ γῇ ὅπως διαφθείρειε, ἀπαλλάσσετο ὀπίσω. τῆς γὰρ θαλάσσης οἱ Μιλήσιοι ἐπεκράτεον, ὥστε ἐπέδρης μὴ εἶναι ἔργον τῇ στρατιῇ. τὰς δὲ οἰκίας οὐ κατέβαλλε ὁ Λυδὸς τῶνδε εἵνεκα, ὅπως ἔχοιεν ἐνθεῦτεν ὀρμώμενοι τὴν γῆν σπεῖρουν τε καὶ ἐργάζεσθαι οἱ Μιλήσιοι, αὐτὸς δὲ ἐκείνων 18 ἐργαζομένων ἔχοι τι καὶ σίνεσθαι ἐσβάλλον. ταῦτα ποιεῶν ἐπολέμεε ἕτεα ἔνδεκα, ἐν τοῖσι τρώματα μεγάλα διφάσια Μιλησίων ἐγένετο ἔν τε Λιμενίῳ χώρῃς τῆς σφετέρῃς μαχεσαμένων καὶ ἐν Μαιάνδρου πεδίῳ. τὰ μὲν νυν ἐξ ἕτεα τῶν ἔνδεκα Σαδυάττης ὁ Ἄρδυος ἔτι Λυδῶν ἦρχε, ὁ καὶ ἐσβάλλον τηνικαῦτα ἐς τὴν Μιλησίην τὴν στρατιήν· Σαδυάττης οὗτος γὰρ καὶ ὁ τὸν πόλεμον ἦν συνάψας· τὰ δὲ πέντε τῶν ἐτέων τὰ ἐπόμενα τοῖσι ἐξ Ἀλυάττης ὁ Σαδυάττειο ἐπολέμεε, ὃς παραδεξάμενος, ὥς καὶ πρότερόν μοι δεδήλωται, παρὰ τοῦ πατρὸς τὸν πόλεμον προσεῖχε ἐντεταμένως. τοῖσι δὲ Μιλησίοισι οὐδαμοὶ Ἰώνων τὸν πόλεμον τοῦτον συνεπελάφρυνον ὅτι μὴ Χίοι μοῦνοί· οὗτοι δὲ τὸ ὅμοιον ἀνταποδιδόντες ἐτιμώρεον· καὶ γὰρ δὴ πρότερον οἱ Μιλήσιοι τοῖσι Χίοις τὸν πρὸς Ἐρυθραίους πόλεμον συνδιήνεικαν. 19 τῷ δὲ δωδεκάτῳ ἔτει ληίου ἐμπιπραμένου ὑπὸ τῆς στρατιῆς συνήνεύχθη τι τοιόνδε γενέσθαι πρῆγμα. ὥς ἄφθῃ τάχιστα τὸ λήιον, ἀνέμῳ βιῶμενον ἄφατο νηοῦ Ἀθηναίης ἐπὶ κλησιν Ἀσσησίης, ἀφθείς δὲ ὁ νηὸς κατεκαύθη. καὶ τὸ παραυτίκα μὲν λόγος οὐδείς ἐγένετο, μετὰ δὲ τῆς στρατιῆς ἀπικομένης ἐς Σάρδις ἐνόσησε ὁ Ἀλυάττης. μακροτέρῃς δὲ οἱ γινομένης τῆς νόσου πέμπει ἐς Δελφοὺς θεοπρόπους, εἶτε δὴ συμβουλευσάντός τευ, εἶτε καὶ αὐτῷ ἔδοξε πέμψαντα τὸν θεὸν ἐπεῖρεσθαι περὶ τῆς νόσου. τοῖσι δὲ ἡ Πυθίη ἀπικομένοις ἐς Δελφοὺς οὐκ ἔφη χρήσιν πρὶν ἢ τὸν νηὸν τῆς Ἀθηναίης ἀνορθώσωσι, τὸν ἐνέπρησαν χώρῃς τῆς Μιλησίης 20 ἐν Ἀσσησῷ. Δελφῶν οἶδα ἐγὼ οὕτω ἀκούσας γενέσθαι Μιλήσιοι δὲ τὰδε προστιθεῖσι τούτοις, Περίανδρον τὸν Κυψέλου ἐόντα Θρασυβούλῳ τῷ τότε Μιλήτου τυραννεύοντι ξεῖνον ἐς τὰ μάλιστα, πυθόμενον τὸ χρηστήριον τὸ τῷ Ἀλυάττει γενόμενον πέμψαντα ἄγγελον κατεπειν, ὅπως ἂν τι προειδῶς

a következőkép vette ostrom alá: valahányszor a mezőn a gabona megérett, berontott hadseregével, mely syrinx, lant, fuvola és trombita hangjai mellett haladt előre; ²⁰ mikor pedig Miletos alá érkezett, nem gyújtotta fel a mezei lakásokat, nem szakította ki az ajtókat; mindent a maga helyén hagyott. De a fák és a mező terményeit mindig megsemmisítette, s azután visszavonult. A miletosiak ugyanis urai voltak a tengernek, s így az ostrom nem vezetett volna eredményre. A lakásokat pedig azért nem dúlta fel a lydiai, hogy a miletosiaknak legyen hova menniök, a honnan a földet bevehessék és megmunkálhassák, neki pedig azok munkáján legyen mit pusztítani, ha beront. Így viselte ő a háborút tizenegy évig, ¹⁸ mialatt a miletosiak két nagy vereséget szenvedtek; először saját területükön, a limeniai síkságon, ²¹ majd a Maiandros völgyében. A tizenegy évből hat még Sadyattesnek, Ardys fiának, uralkodására esik, a ki maga is vezetett hadat Miletos ellen, mert ő indította meg ezt a háborút. E hat esztendőre következő öt éven át már Sadyattes fia, Alyattes, viselte a háborút, a ki azt, mint előbb említém, atyjától átvevén nagy buzgalommal folytatta. A miletosiakat az chiosiak kivételével az iónok közül senki sem segítette e háborúban; ezek pedig a kölcsönt visszaadva segítették őket. Mert a miletosiak már azelőtt támogatták a chiosiakat az Erytrai ellen viselt háborúban. Mikor a tizenkettedik évben a sereg újra fel- ¹⁹ gyújtotta a vetést, a következő dolog történt: a mint a vetés tüzet kapott, az erős szél azt az assesosi Athene templomára vitte, s a templom meggyuladt és leégett. Kezdetben senki sem törődött a dologgal, s midőn a sereg Sardisba visszatért, Alyattes megbetegedett. Mikor azonban a betegség elhatalmasodott, akár másnak a tanácsára, akár a maga belátásából jóslatkérő követeket küldött Delphoiba, hogy kérdezzék meg betegsége felől az istent. De a Delphoiba érkezőknek a Pythia azt mondta, hogy mindaddig nem ad jóslatot, míg Athene templomát fel nem építik, melyet miletosi területen, Assesosban, felgyújtottak. Így hallottam én ezt Delphoi- ²⁰ ban. A miletosiak még megjegyzik, hogy Periandros, Kypselos fia, igen jó barátságban élt Thrasybulossal, a ki abban az időben Miletos királya volt, s értesülván az Alyattesre vonatkozó jóslatról, követe által neki megizente, hogy így jókor értesülve, a körülmé-

- 21 πρὸς τὸ παρεὸν βουλευῆται. Μιλήσιοι μὲν νυν οὕτω λέγουσι γενέσθαι. Ἀλυάττης δέ, ὥς οἱ ταῦτα ἐξαγγέλθη, αὐτίκα ἔπεμπε κήρυκα ἐς Μίλητον βουλόμενος σπονδὰς ποιήσασθαι. Θρασυβούλῳ τε καὶ Μιλησίοισι χρόνον ὅσον ἂν τὸν νηὸν οἰκοδομήῃ. ὁ μὲν δὴ ἀπόστολος ἐς τὴν Μίλητον ἦν, Θρασύβουλος δὲ σαφῶς προπετυσμένος πάντα λόγον καὶ εἰδὼς τὰ Ἀλυάττης μέλλοι ποιήσιν, μηχανάται τοιαύδε· ὅσος ἦν ἐν τῷ ἅστει σίτος καὶ ἐωυτοῦ καὶ ἰδιωτικὸς, τοῦτον πάντα συγκομίσας ἐς τὴν ἀγορὴν προσεῖπε Μιλησίοισι, ἐπεὰν αὐτὸς σημήνῃ, τότε πίνειν τε πάντας καὶ κώμῳ χρᾶσθαι ἐς ἀλλήλους.
- 22 ταῦτα δὲ ἐποίησεν τε καὶ προηγόρευε Θρασύβουλος τῶνδε εἵνεκεν, ὅπως ἂν δὴ ὁ κήρυξ ὁ Σαρδιηνὸς ἰδὼν τε σωρὸν μέγαν σίτου κεχυμένον καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐν εὐπαθείῃσι ἑόντας ἀγγεῖλη Ἀλυάττῃ· τὰ δὴ καὶ ἐγένετο. ὥς γὰρ δὴ ἰδὼν τε ἐκείνα ὁ κήρυξ καὶ εἰπας πρὸς Θρασύβουλον τοῦ Λυδοῦ τὰς ἐντολάς ἀπῆλθε ἐς τὰς Σάρδεις, ὥς ἐγὼ πυνθάνομαι, δι’ οὐδὲν ἄλλο ἐγένετο ἢ διαλλαγὴ. ἐλπίζων γὰρ ὁ Ἀλυάττης σιτοδείην τε εἶναι ἰσχυρὴν ἐν τῇ Μιλήτῳ καὶ τὸν λαὸν τετρῶσθαι ἐς τὸ ἔσχατον κακοῦ, ἤκουε τοῦ κήρυκος νοστήσαντος ἐκ τῆς Μιλήτου τοὺς ἐναντίους λόγους ἢ ὥς αὐτὸς κατεδόκει. μετὰ δὲ ἢ τε διαλλαγὴ σφί ἐγένετο ἐπ’ ᾧ τε ξείνους ἀλλήλοισι εἶναι καὶ συμμάχους, καὶ δύο τε ἀντὶ ἐνὸς νηοῦς τῇ Ἀθηναίῃ οἰκοδόμησε ὁ Ἀλυάττης ἐν τῇ Ἀσσησῷ, αὐτὸς τε ἐκ τῆς νούστου ἀνέστη. κατὰ μὲν τὸν πρὸς Μιλησίους τε καὶ Θρασύβουλον πόλεμον Ἀλυάττη ὧδε ἔσχε.

- 23 Περίανδρος δὲ ἦν Κυψέλου παῖς, οὗτος ὁ τῷ Θρασυβούλῳ τὸ χρηστήριον μηνύσας· ἐτυράννευε δὲ ὁ Περίανδρος Κορίνθου· τῷ δὴ λέγουσι Κορίνθιοι (ὁμολογέουσι δὲ σφί Λέσβιοι) ἐν τῷ βίῳ θῶμα μέγιστον παραστῆναι· Ἀρίονα τὸν Μηθυμναῖον ἐπὶ δελφίνος ἐξενειχθέντα ἐπὶ Ταίναρον, ἑόντα κιθαρωδὸν τῶν τότε ἑόντων οὐδενὸς δεύτερον, καὶ διθύραμβον πρῶτον ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν.
- 24 ποιήσαντά τε καὶ ὀνομάσαντα καὶ διδάξαντα ἐν Κορίνθῳ. τοῦτον τὸν Ἀρίονα λέγουσι, τὸν πολλὸν τοῦ χρόνου διατρίβοντα παρὰ Περίανδρῳ, ἐπιθυμῆσαι πλῶσαι ἐς Ἰταλίην τε καὶ Σικελίην, ἐργασάμενον δὲ χρήματα μεγάλα θελῆσαι ὀπίσω ἐς Κόρινθον ἀπικέσθαι. ὁρμάσθαι μὲν νυν ἐκ Τάραντος, πιστεῖοντα δὲ οὐδαμοῖσι μᾶλλον ἢ Κορινθίοισι μισθώσασθαι πλοῖον ἀνδρῶν Κορινθίων. τοὺς δὲ ἐν τῷ πελάγῃ ἐπιβουλεύειν τὸν Ἀρίονα ἐκβαλόντας ἔχειν τὰ χρήματα. τὸν δὲ συνέντα τοῦτο λίσσεσθαι,

nyekhez képest meggondolhassa a teendőket. Így történt a dolog a miletosiak szerint. Mikor Alyattesnek hírül hozták a jóslatot, 21 rögtön követet küldött Miletosba; mert fegyverszünetet akart kötni Thrasybulossal arra az időre, míg a templomot felépíti. A követség tehát elment Miletosba. Thrasybulos azonban már előbb pontosan érteült az egész dologról, s tudván, mi a szándéka Alyattesnek, a következő tervet gondolta ki: a mennyi gabonája neki és a polgároknak a városban volt, azt mind összegyűjté a piacra, és meghagyta a miletosiaknak, hogy az ő jeladására igyanak és mulassanak mindnyájan. Ezt azért tette és rendelte el Thrasybulos, hogy a sardisi követ lássa a felhalmozott nagy búzarakást és a polgárok jólétét, s adja ezt hírül Alyattesnek. Ez meg 22 is történt; mert mikor a követ ezt látta, és a lydiai király izenetét Thrasybulosnak átadta, visszatért Sardisba; s a mint értesültem, csakis ezért történt a kibékülés. Alyattes u. i. azt hitte, hogy Miletosban nagy a gabonahiány, s hogy a nép a legnagyobb nyomorban sínlődik; a Miletosból visszatérő követől pedig ép ellenkezőleg hallotta a dolgot, mint a hogy ő képzelte. A kibékülés ezután megtörtént, s ekkép egymásnak barátai és szövetségesei lettek. Alyattes Athenének egy templom helyett kettőt épített Assesosban; maga pedig betegségéből fellábadt. Így folyt le Alyattesnek háborúja a miletosiak és Thrasybulos ellen.

Periandros, a ki Thrasybulosnak hírül adta a jóslatot, Kypse- 23
 los fia volt és Korinthosban uralkodott.²³ Róla a korinthesiak és velük együtt a lesbosiak is azt beszélnek, hogy életében nagy csodát ért meg; t. i. egy delphin Tainaronig hozta a methymnaibeli Ariont, ki az akkor élő lantos költők között senkinél sem állt hátrább, s a ki tudomásunk szerint először költött dithyrambusokat,²³ melyeknek ő adott nevet, és ezeket Korinthosban elő is adta. Er- 24
 ről az Arionról azt mondják, hogy sok ideig Periandros udvarában élt; majd pedig vágyának engedve, Itáliába és Siciliába utazott, a hol nagy vagyont szerzett és vissza kívánt utazni Korinthosba. Tarentumból indult el, s minthogy senki másban nem bízott annyira, mint a korinthesiakban, korinthesi emberek hajóját fogadta fel. Ezek azonban a tengeren ki akarták Ariont dobni, hogy pénzéhez jussanak. Mikor észrevette szándékukat, könyörgött, hogy

χρήματα μὲν σφι προίεντα, ψυχὴν δὲ παραιτούμενον. οὐκὼν δὲ πείθειν αὐτὸν τοῦτοις, ἀλλὰ κελεύειν τοὺς πορθμέας ἢ αὐτὸν διαχρᾶσθαι μιν, ὥς ἂν ταφῆς ἐν γῇ τύχη, ἢ ἐκπηδᾶν ἐς τὴν θάλασσαν τὴν ταχίστην· ἀπειληθέντα δὲ τὸν Ἀρίονα ἐς ἀπορίην παραιτήσασθαι, ἐπειδὴ σφι οὕτω δοκέοι, περιδεῖν αὐτὸν ἐν τῇ σκευῇ πάσῃ στάντα ἐν τοῖσι ἐδωλίοις αἰεῖσαι· αἰέσας δὲ ὑπεδέκετο ἑωυτὸν κατεργάσασθαι. καὶ τοῖσι ἐσελθεῖν γὰρ ἡδονὴν εἰ μέλλοιεν ἀκούσεσθαι τοῦ ἀρίστου ἀνθρώπων ἀοιδοῦ, ἀναρχωρῆσαι ἐκ τῆς πρύμνης ἐς μέσῃν νέα. τὸν δὲ ἐνδύντα τε πᾶσαν τὴν σκευὴν καὶ λαβόντα τὴν κιθάρην, στάντα ἐν τοῖσι ἐδωλίοις διεξελθεῖν νόμον τὸν ὄρθιον, τελευτώντος δὲ τοῦ νόμου ῥίψαί μιν ἐς τὴν θάλασσαν ἑωυτὸν ὥς εἶχε σὺν τῇ σκευῇ πάσῃ. καὶ τοὺς μὲν ἀποπλέειν ἐς Κόρινθον, τὸν δὲ δελφίνα λέγουσι ὑπολαβόντα ἐξενεῖλαι ἐπὶ Ταίναρον. ἀποβάντα δὲ αὐτὸν χωρέειν ἐς Κόρινθον σὺν τῇ σκευῇ, καὶ ἀπικόμενον ἀπηγγέσθαι πᾶν τὸ γεγονός. Περίανδρον δὲ ὑπὸ ἀπιστίας Ἀρίονα μὲν ἐν φυλακῇ ἔχειν οὐδαμῇ μετιέντα, ἀνάκως δὲ ἔχειν τῶν πορθμένων. ὥς δὲ ἄρα παρεῖναι αὐτούς, κληθέντας ἱστορέεσθαι εἴ τι λέγοιεν περὶ Ἀρίονος. φασμένων δὲ ἐκαίνων ὥς εἴη τε σῶς περὶ Ἰταλίην καὶ μιν εὖ πρήσσοντα λίποιεν ἐν Τάραντι, ἐπιφανῆναι σφι τὸν Ἀρίονα ὥσπερ ἔχων ἐξεπήδησεν καὶ τοὺς ἐκπλαγέντας οὐκ ἔχειν ἔτι ἐλεγχομένους ἀρνέεσθαι. ταῦτα μὲν νυν Κορίνθιοι τε καὶ Λέσβιοι λέγουσι, καὶ Ἀρίονος ἐστὶ ἀνάθημα χάλκεον οὐ μέγα ἐπὶ Ταινάρφ, ἐπὶ δελφίνος ἐπεὼν ἀνθρῶπος.

25 Ἀλυάττης δὲ ὁ Λυδὸς τὸν πρὸς Μιλησίους πόλεμον διενείκας μετέπειτα τελευτᾷ, βασιλεύσας ἔτσα ἑπτὰ καὶ πεντήκοντα. ἀνέθηκε δὲ ἐκφυγῶν τὴν νοῦσον δευτέρος οὗτος τῆς οἰκίης ταύτης ἐς Δελφούς κρητῆρά τε ἀργύρεον μέγαν καὶ ὑποκρητήριδιον σιδήρεον κολλητόν, θέτης ἄξιον διὰ πάντων τῶν ἐν Δελφοῖσι ἀναθημάτων, Γλαύκου τοῦ Χίου ποίημα, ὃς μόνος δὴ πάντων ἀνθρώπων σιδήρου κόλλησιν ἐξέυρε.

26 Τελευτήσαντος δὲ Ἀλυάττεω ἐξεδέξατο τὴν βασιληίην Κροῖσος ὁ Ἀλυάττεω, ἐτέων ἑὼν ἡλικίην πέντε καὶ τριήκοντα· ὃς δὲ Ἑλλήνων πρώτοις ἐπεθήκατο Ἐφεσίοις. ἔνθα δὲ οἱ Ἐφεσίοι πολιορκούμενοι ὑπ' αὐτοῦ ἀνέθεσαν τὴν πόλιν τῇ Ἀρτέμιδι, ἐξάφαντες ἐκ τοῦ νηοῦ σχοινίον ἐς τὸ τεῖχος. ἔστι δὲ μετὰ τῆς τε παλαιῆς πόλιος, ἢ τότε ἐπολιορκέτο,

odaadja nekik kincseit, csak életének kegyelmezzenek. De nem tudta rábírní őket; a hajósok felszólították, hogy vagy ölje meg magát, hogy azután a szárazon sírhelyet kapjon, vagy ugorjék rög-tön a tengerbe. A végveszélybe szorított Arion tehát kérte őket, hogy ha már olyan a szándékuk, engedjék meg neki, hogy teljes díszben²⁴ az evezőpadokra álljon s ott egyet énekelhessen; megígérte, hogy éneke után magát megöli. Azok tehát örültek annak az élvezetnek, hogy olyan híres embernek énekét fogják hallani, és a hajó hátsó részéből a középre vonultak. Ő pedig teljes díszbe öltözve, lanttal a kezében az evezőpadokra állott s elkezdte fenséges dalát. Ennek végeztekor, úgy a mint teljes díszben ott állott, a tengerbe vetette magát. A hajósok tova hajóztak Korinthosba, őt pedig a rege szerint egy delphin felkapta és Tainaronnál kitette. A mint partra jutott, díszöltözetében Korinthosba ment, s ott megérkezvén, elbeszélte az egész történetet. Periandros azonban nem hitte el; azért Ariont őrizet alá helyezte s nem bocsátotta szabadon; de a hajósokat is szemmel tartotta. Megérkezésükkor aztán magához hivatta őket és kérdezősködött, hogy mit tudnának mondani Arionról. Mikor ezek azt felelték, hogy az Italiában jó egészségben él, s jó sorsban bucsúztak el tőle Tarentumban: abban az öltözetben, a mint a hajóból kiugrott, megjelent előttük Arion, s azok ijedtükben nem tagadhatták rájuk bizonyított bűnüket. Így beszéltek a korinthesiak és a lesbosiak. Tainaronban Arionnak van egy kicsiny érczemléke: egy delphinen ülő ember.²⁵

A lydiai Alyattes, ki a Miletos ellen viselt háborút befejezte, 25 később, ötvenhét évi uralkodás után meghalt. Ő volt családjában a második, ki betegségéből felépülve, Delphoiban fogadalmi ajándékot ajánlott fel, t. i. egy nagy vegyítőedényt ezüstből, s hozzá olvasztott vasból készült talapzatot, mely a delphoibeli összes ajándékok között méltó is a megtekintésre. A chiosi Glaukosnak műve ez, ki az összes emberek közül először találta fel a vas olvasztását.²⁶

Alyattes halála után fia, a harminczöt éves Kroisos, jutott a 26 trónra.²⁷ Ő a görögök közül először az ephesosiatat támadta meg, kik ezen ostrom alatt Artemisnek ajánlották föl városukat és kötelek vontak a templomtól a falakig. Az akkor ostromolt régi város

καὶ τοῦ νηοῦ ἑπτὰ στάδιοι. πρώτοισι μὲν δὴ τούτοις ἐπεχείρησε ὁ Κροῖσος, μετὰ δὲ ἐν μέρει ἑκάστοις Ἰώνων τε καὶ Αἰολέων, ἄλλοις ἄλλας αἰτίας ἐπιφέρων, τῶν μὲν ἐδύνατο μέζοντας παρεν-
 27 ῥίσκειν, μέζονα ἐπαιτιώμενος, τοῖσι δὲ αὐτῶν καὶ φαῦλα ἐπιφέρων.
 ὥς δὲ ἄρα οἱ ἐν τῇ Ἀσίῃ Ἕλληνες κατεστράφατο ἐς φόρου ἀπα-
 γωγὴν, τὸ ἐνθεῦτεν ἐπὶ νῆας ποιησάμενος ἐπιχειρεῖν τοῖσι
 νησιώταισι. ἐόντων δὲ οἱ πάντων ἐτοίμων ἐς τὴν ναυπηγίην, οἱ μὲν
 Βίαντα λέγουσι τὸν Πριηνέα ἀπικόμενον ἐς Σάρδεις, οἱ δὲ Πιττακὸν
 τὸν Μυτιληναῖον, εἰρομένου Κροίσου εἴ τι εἴη νεώτερον περὶ τὴν
 Ἑλλάδα, εἰπόντα τάδε καταπαῦσαι τὴν ναυπηγίην· «ὦ βασιλεῦ,
 νησιῶται ἵππον συνωνέονται μυρίην, ἐς Σάρδεις τε καὶ ἐπὶ σὲ ἐν
 νόῳ ἔχοντες στρατεύεσθαι.» Κροῖσον δὲ ἐλπίσαντα λέγειν ἐκείνων
 ἀληθέα εἰπεῖν «αἱ γὰρ τοῦτο θεοὶ ποιήσειαν ἐπὶ νόον νησιώταισι,
 ἐλθεῖν ἐπὶ Λυδῶν παῖδας σὺν ἵπποισι.» τὸν δὲ ὑπολαβόντα φάναι
 «ὦ βασιλεῦ, προθύμως μοι φαίνας εὐξασθαι νησιώτας ἵππευομέ-
 νους λαβεῖν ἐν ἡπείρῳ, οἰκότητα ἐλπίζων. νησιώτας δὲ τί δοκέεις
 εὔχεσθαι ἄλλο ἢ, ἐπεῖτε τάχιστα ἐπύθοντό σε μέλλοντα ἐπὶ σφίσι
 ναυπηγέεσθαι νέας, λαβεῖν ἀρώμενοι Λυδοὺς ἐν θαλάσῃ, ἵνα
 ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ ἡπείρῳ οἰκημένων Ἑλλήνων τίσωνταί σε, τοὺς σὺ
 29 δουλώσας ἔχεις;» πάντα τε ἡσθῆναι Κροίσον τῇ ἐπιλόγῃ καὶ οἱ,
 προσφυέως γὰρ δόξα λέγειν, πειθόμενον παύσασθαι τῆς ναυ-
 πηγίης. καὶ οὕτω τοῖσι τὰς νήσους οἰκημένοισι Ἰῶσι ξεινίην συνε-
 δήκατο.

28 Χρόνον δὲ ἐπιγινόμενον καὶ κατεστραμμένων σχεδὸν πάντων
 τῶν ἐντὸς ἄλλου ποταμοῦ οἰκημένων· πλὴν γὰρ Κιλικίων καὶ Λυ-
 κίων τοὺς ἄλλους πάντας ὑπ' ἐωυτῷ εἶχε καταστρεψάμενος ὁ
 Κροῖσος· [εἰσὶ δὲ οἷδε, Λυδοί, Φρύγες, Μυσοί, Μαριανδυνοί,
 29 Χάλυβες, Παφλαγόνες, Θρήικες οἱ Θυνοί τε καὶ Βιθυνοί, Κᾶρες,
 Ἴωνες, Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Πάμφυλοι] κατεστραμμένων δὲ τούτων
 [καὶ προσέπικτωμένου Κροίσου Λυδοῖσι], ἀπικνέονται ἐς Σάρδεις
 ἀκμαζούσας πλοῦτῳ ἄλλοι τε οἱ πάντες ἐκ τῆς Ἑλλάδος σοφισταί,
 οἱ τοῦτον τὸν χρόνον ἐτύγχανον ἐόντες, ὥς ἕκαστος αὐτῶν ἀπι-
 κνέοιτο, καὶ δὴ καὶ Σόλων ἀνὴρ Ἀθηναῖος, ὃς Ἀθηναίοισι νό-
 μους ~~καλεῦσαι~~ ποιήσας ἀπεδήμησε ἕτεα δέκα, κατὰ θεωρίης
 πρόφασιν ἐκπλώσας, ἵνα δὴ μὴ τινα τῶν νόμων ἀναγκασθῇ λῶσαι
 τῶν ἔθετο. αὐτοὶ γὰρ οὐκ οἶοί τε ἦσαν αὐτὸ ποιῆσαι Ἀθηναῖοι·
 30 ὀρκίοισι γὰρ μεγάλοις κατεῖχοντο δέκα ἕτεα χρήσεσθαι νό-
 μοις τοὺς ἄν σφι Σόλων θῆται. αὐτῶν δὴ ὧν τούτων καὶ

és a templom között hét stadium a távolság. Kroisos először ezeket támadta meg, azután sorban az egyes ión és æol népeket, s mindegyiknél más ürügyet hozott fel; a kik ellen nagyobb tudott kitalálni, ott nagyobb; némelyeknél azonban csak csekélyet. Mikor már adófizetésre szorította az Ázsiában lakó görögöket, ²⁷ eltökélte magát, hogy hajókat készített és megtámadja a szigetlakókat. Midőn minden el volt készítve a hajóépítéshez, némelyek szerint a prienei Bias, mások szerint a mytileni Pittakos²⁸ Sardisba ment, s Kroisos kérdésére, hogy mi újság van Görögországban, azt felelte, hogy felhagytak a hajóépítéssel. «Uram király, a szigetlakók most igen sok lovat vásárolnak össze; mert ellened és Sardis ellen akarnak hadat vezetni.» Kroisos azt hitte, hogy igazat beszél, s így szólt: «Vajha ezt a gondolatot sugallnák az istenek a szigetlakóknak, s lovon jönnének a lydiaiak fiai ellen!» Mire az így felelt: «Uram király, szemlátomást buzgó a kívánságod, hogy a szigetlakókat a szárazon lovas csatában győzzed le; s reményed természetes is. De mit gondolsz, mi másért imádkoznak a szigetlakók, mint hogy téged tengeren győzhessenek le, s így bosszút álljanak a szárazföldön lakó görögökért, a kiket te leigáztál?» Kroisosnak nagyonte tszettek e szavak, s józannak tartván a beszédet, hallgatott rá és felhagyott a hajóépítéssel. Így történt, hogy barátságot kötött a szigeten lakó iónokkal.

Idők multával, miután Kroisos a Halys folyón innen csaknem ²⁸ minden népet legyőzött, — mert a kilikiaiak és lykiaiak kivételével a többieket mind hatalma alá hajtotta, ezek pedig: a lydiaiak, phrygiaiak, mysiaiak, mariandynusok, chalybsok, paphlagonok, a thyniai és bithyniai thrákok, káriaiak, iónok, dórok, æolok, pamphylusok²⁹ — miután tehát Kroisos ezeket legyőzte és lydiai ²⁹ birodalmához csatolta: nemcsak mások, különösen számos, ez időben élő görög böles látogatta meg a gazdagságában viruló Sardist, hanem az athéni Solon is, ki az athéniek megbizásából törvényeket hozott s világlátás ürügye alatt tiz évre elutazott, nehogy az általa hozott törvényeknek bármelyikét is eltöröltessék vele.³⁰ Az athéniek ugyanis ezt maguktól nem teheték, minthogy nagy esküvel fogadták, hogy tiz évig azon törvények szerint fognak élni, melyeket Solon adott nekik. Tehát e miatt és 30

τῆς θεωρίας ἐκδημήσας ὁ Σόλων εἵνεκεν ἐς Αἴγυπτον ἀπῆκετο
 παρὰ Ἀμασιν καὶ δὴ καὶ ἐς Σάρδεις παρὰ Κροῖσον· ἀπικόμενος δὲ
 ἐξεκινεῖτο ἐν τοῖσι βασιλεῦσι ὑπὸ τοῦ Κροῖσου. μετὰ δὲ ἡμέρη
 τρίτη ἢ τετάρτη καλεῦσαντος Κροῖσου τὸν Σόλωνα θεράποντας
 περιήγον κατὰ τοὺς θησαυρούς, καὶ ἐπεδείκνυσαν πάντα ἐόντα
 μεγάλα τε καὶ ὀλβια. θεησάμενον δὲ μιν τὰ πάντα καὶ σκεψάμενον
 ὡς οἱ κατὰ καιρὸν ᾔην, εἶρετο ὁ Κροῖσος τάδε. «εἴπειν Ἀθηναῖε,
 παρ' ἡμέας γὰρ περὶ σέο λόγος ἀπῆκεται πολλὸς καὶ σοφίης [εἵνεκεν]
 τῆς σῆς καὶ πλάνης, ὡς φιλοσοφῶν γῆν πολλὴν θεωρίας εἵνεκεν
 ἐπελήλυθας· νῦν ὦν ἐπείρεσθαί με ἕμερος ἐπὶ ἡλθέ σε εἴ τινα ἤδη
 πάντων εἶδες ὀλβιώτατον.» ὁ μὲν ἐλπίζων εἶναι ἀνθρώπων ὀλβιώ-
 τατος ταῦτα ἐπειρώτα· Σόλων δὲ οὐδὲν ὑποθωπεύσας ἀλλὰ τῷ
 ἐόντι χρησάμενος λέγει «ὦ βασιλεῦ, Τέλλον Ἀθηναῖον.» ἀποθω-
 μάσας δὲ Κροῖσος τὸ λεχθὲν εἶρετο ἐπιστρεφέως «κοίη δὴ κρίνεις
 Τέλλον εἶναι ὀλβιώτατον;» ὁ δὲ εἶπε «Τέλλῳ τοῦτο μὲν τῆς πόλιος
 εὐ ἡκούσης παῖδες ἦσαν καλοὶ τε κάγαθοί, καὶ σφι εἶδε ἅπασι
 τέκνα ἐκγενόμενα καὶ πάντα παραμείναντα· τοῦτο δὲ τοῦ βίου εὐ
 ἤκοντι, ὡς τὰ παρ' ἡμῖν, τελευτῇ τοῦ βίου λαμπροτάτῃ ἐπεγένετο·
 γενομένης γὰρ Ἀθηναίοισι μάχης πρὸς τοὺς ἀστυγείτονας ἐν Ἐλευ-
 σίνι βοηθήσας καὶ τροπὴν ποιήσας τῶν πολεμίων ἀπέθανε κάλ-
 λιστα, καὶ μιν Ἀθηναῖοι δημοσίῃ τε ἔθαψαν αὐτοῦ τῇ περ ἔπεςε καὶ
 31 ἐτίμησαν μέγας.» ὡς δὲ τὰ κατὰ τὸν Τέλλον προετρέψατο ὁ Σό-
 λων τὸν Κροῖσον εἶπας πολλά τε καὶ ὀλβια, ἐπειρώτα τίνα δευτέρου
 μετ' ἐκείνου ἴδοι, δοκέων πάγχυ δευτερεῖα γῶν οἴσεσθαι. ὁ δ' εἶπε
 «Κλέοβιν τε καὶ Βίτωνα. τοῦτοισι γὰρ ἐοῦσι γένος Ἀργεῖοισι βίος
 τε ἀρκέων ὕπην καὶ πρὸς τούτῳ ῥώμῃ σώματος τοιγὰρ ἀεθλοφόροι
 τε ἀμφοτέρω ὁμοίως ἦσαν, καὶ δὴ καὶ λέγεται ὅδε ὁ λόγος. ἐοῦσης
 ὀρτῆς τῇ Ἡρῇ τοῖσι Ἀργεῖοισι ἔδρε πάντως τὴν μητέρα αὐτῶν ζεύγεϊ
 κομισθῆναι ἐς τὸν ἱρόν, οἱ δὲ σφι βόας ἐκ τοῦ ἀγροῦ οὐ παρεγίνοντο
 ἐν ὥρῃ· ἐκκληθόμενοι δὲ τῇ ὥρῃ οἱ νεηνῖαι ὑποδύντες αὐτοὶ ὑπὸ
 τὴν ζεύγλην εἰλκον τὴν ἄμαξαν, ἐπὶ τῆς ἀμάξης δὲ σφι ὠχέετο ἡ
 μήτηρ, σταδίους δὲ πέντε καὶ τεσσαράκοντα διακομίσαντες ἀπῆ-
 κοντο ἐς τὸ ἱρόν. ταῦτα δὲ σφι ποιήσασι καὶ ὀφθαῖσι ὑπὸ τῆς παν-
 ηγύριος τελευτῇ τοῦ βίου ἀρίστη ἐπεγένετο, διέδεξέ τε ἐν τούτοις

világlátás céljából elutazván, Egyptomba ment Amasishoz, majd később Sardisba is Kroisoshoz, a ki őt megérkezése után királyi palotájában megvendégelte. Majd azután, a harmadik vagy negyedik napon, Kroisos parancsára a szolgák végigvezették Solont a kincses termeken, és megmutattak neki minden kiváló és remek tárgyat. Mikor már mindent megnézett és megvizsgált, a mennyiben alkalom nyílt rá, ily kérdéssel szólította meg Kroisos: «Athéni vendégem! Sokszor emlegették már előttem bölcseségedet és utazásaidat, hogy az igazságot kutatva világlátás végett sok földet bejártál; most hát kedvem támadt, hogy megkérdezzelek, vajjon kit találtál legboldogabbnak valamennyiünk között?» Ő ezt abban a reményben kérdezte, hogy ő lesz a legboldogabb ember; de Solon nem hízelt, hanem az igazat mondta meg s így szólt: «Uram király, az athéni Tellost.» Kroisos csodálkozott e válaszon, s élénken így szólt: «De hát miért tartod Tellost a legboldogabbnak?» «Részint azért — felelt ez, — mert Tellosnak hazája virágzásakor szép derék gyermekei voltak, s megérte, hogy valamennyiöknek gyermekeik születtek és mind életben maradtak; részint pedig, mert, már a mint nálunk lehet, jó viszonyok között, a legdicsőbb módon fejezte be életét. Mikor ugyanis az athénieknek háborújuk támadt Eleusisban a szomszédokkal, maga is harczolt, megszalasztotta az ellenséget és a legszebb halállal halt meg. Az athéniak közközlésén oda temették, a hol elesett, és nagy tiszteletben tartották.» Solon, mivel sok szép dolgot mondott el Tellosról 31 felbosszantotta Kroisost, ki azután kérdést tett, vajjon kit tart hát az után legboldogabbnak; s biztosan hitte, hogy a második helyen, ő lesz. De Solon ezt felelte: «Kleobist és Bitont. Argosiak voltak, s elég vagyonuk volt; azonfelül olyan testi erejük, hogy mindketten egyaránt győztek a versenyeken; s a következő történetet beszélik még róluk: épen Hera ünnepe volt az argosiaknál, s anyjukat okvetetlenül kocsin kellett a templomba vinniök, ökreik azonban nem jöttek be idejére a mezőről. Az idő szorította az ifjakat, úgy hogy maguk vették fel az igát, úgy húzták a kocsit, melyen anyjuk ült; s negyvenöt stadiumon át ilyenén módon jutottak el a templomhoz. Ezen tettük után, melyet az egész gyülekezet látott, a legszebb halál jutott nekik osztályrészül, s bennük mutatta meg

ὁ θεὸς ὡς ἄμεινον εἶη ἀνθρώπων τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζῶειν. Ἀργεῖοι μὲν γὰρ περιστάντες ἐμακάριζον τῶν νεηνιέων τὴν ῥώμην, αἱ δὲ Ἀργεῖαι τὴν μητέρα αὐτῶν, οἷον τέκνων ἐκύρησε. ἡ δὲ μήτηρ περιχαρὴς ἐοῦσα τῷ τε ἔργῳ καὶ τῇ φήμῃ, σῶσα ἀντίον τοῦ ἀγάλματος εὐχετο Κλεόβι τε καὶ Βίτωνι τοῖσι ἐωυτῆς τέκνοισι, οἳ μιν ἐτίμησαν μεγάλως, τὴν θεὸν δοῦναι τὸ ἀνθρώπων τυχεῖν ἄριστόν ἐστι. μετὰ ταύτην δὲ τὴν εὐχὴν ὡς ἔδυσάν τε καὶ εὐωχήθησαν, κατακοιμηθέντες ἐν αὐτῷ τῷ ἱρῷ οἱ νεηνῖαι οὐδέτι ἀνέστησαν ἀλλ' ἐν τέλει τούτῳ ἔσχοντο. Ἀργεῖοι δὲ σφειον εἰκόνας ποιησάμενοι ἀνέθεσαν ἐς Δελφοὺς ὡς ἀνδρῶν ἀρίστων γενομένων.»

32 Σόλων μὲν δὴ εὐδαιμονίης δευτερεῖα ἔνεμε τούτοις, Κροῖσος δὲ σπερχθεὶς εἶπε «ὦ ξεῖνε Ἀθηναῖε, ἡ δ' ἡμετέρη εὐδαιμονίη οὕτω τοι ἀπέρριπται ἐς τὸ μηδὲν ὥστε οὐδὲ ἰδιωτέων ἀνδρῶν ἀξίους ἡμέας ἐποίησας;» ὁ δὲ εἶπε «ὦ Κροῖσε, ἐπιστάμενόν με τὸ θεῖον πᾶν ἐὼν φθονεράν τε καὶ ταραχῶδες ἐπειρωτὰς ἀνθρωπῶν πρηγμάτων πέρι. ἐν γὰρ τῷ μακρῷ χρόνῳ πολλὰ μὲν ἐστὶ ἰδεῖν τὰ μή τις ἐθέλει, πολλὰ δὲ καὶ παθεῖν. ἐς γὰρ ἐβδομήκοντα ἔτεα οὖρον τῆς ζῆς ἀνθρώπων προτίθημι. οὗτοι ἐόντες ἐνιαυτοὶ ἐβδομήκοντα παρέχονται ἡμέρας διηκοσίας καὶ πεντακισχιλίας καὶ δισμυρίας, ἐμβολίμου μηνὸς μὴ γινομένου· εἰ δὲ δὴ ἐθελήσει τοῦτερον τῶν ἐτέων μηνὶ μακρότερον γίνεσθαι, ἵνα δὴ αἱ ὥραι συμβαίνοσι παραγινόμεναι ἐς τὸ θέον, μῆνες μὲν παρὰ τὰ ἐβδομήκοντα ἔτεα οἱ ἐμβολίμοι γίνονται τριήκοντα πέντε, ἡμέραι δὲ ἐκ τῶν μηνῶν τούτων χίλια πεντήκοντα. τούτων τῶν ἀπασέων ἡμερέων τῶν ἐς τὰ ἐβδομήκοντα ἔτεα, ἐουσέων πεντήκοντα καὶ διηκοσιέων καὶ ἑξακισχιλιέων καὶ δισμυριέων, ἡ ἑτέρη αὐτέων τῇ ἑτέρῃ ἡμέρῃ τὸ παράπαν οὐδὲν ὅμοιον προσάγει πρῆγμα. οὕτω ὦν Κροῖσε πᾶν ἐστὶ ἀνθρωπος συμφορῇ. ἐμοὶ δὲ σὺ καὶ πλουτέειν μέγα φαίνεαι καὶ βασιλεὺς πολλῶν εἶναι ἀνθρώπων· ἐκεῖνο δὲ τὸ εἶρεό με οὐκ ὡς ἐγὼ λέγω, πρὶν τελευτήσαντα καλῶς τὸν αἰῶνα πύθωμαι. οὐ γάρ τι ὁ μέγα πλούσιος μᾶλλον τοῦ ἐπ' ἡμέρην ἔχοντος ὀλβιώτερός ἐστι, εἰ μὴ οἱ τύχῃ ἐπίσποιτο πάντα καλὰ ἔχοντα εὖ τελευτῆσαι τὸν βίον. πολλοὶ μὲν γὰρ ζῆλποιοι ἀνθρώπων ἀνόλβιοι εἰσι, πολλοὶ δὲ μετρίως ἔχοντες βίου εὐτυχέες. ὁ μὲν δὴ μέγα πλούσιος ἀνόλβιος δὲ δυοῖσι προέχει τοῦ εὐτυχέος μόνον, οὗτος δὲ τοῦ πλουσίου καὶ ἀνόλβου πολλοῖσι. ὁ μὲν ἐπιθυμίην ἐκτελέσαι καὶ ἄτην μεγάλην προσπεσοῦσαν ἐνεῖχει δυνατότερος, ὁ δὲ τοῖσιδε προέχει ἐκείνου· ἄτην

az isten, hogy jobb meghalni, mint élni. A körülálló argosi férfiak magasztalták az ifjak erejét, a nők pedig az anyát, hogy ilyen gyermekei vannak. Az anya, kit a tett és a szavak örömmel töltöttek el, megállt a szent szobor előtt s imádkozott, hogy gyermekeit, Kleobist és Bitont, kik őt oly nagyon megtisztelték, avval áldja meg az istennő, a mi a legjobb. Mikor ezen imádság után megáldoztak és meglakomáztak, az ifjak magában a templomban lefeküdtek s nem keltek fel többé, hanem ez volt a végük. Az argosiak Delphoiban szobrot állítottak nekik, mint a legderekabb embereknek». Solon tehát ezeknek adta a boldogság második díját; Krois- 32
 os azonban felháborodva szólt hozzá: «Athéni vendégem! hát a mi boldogságunkat annyira semmibe sem veszed, hogy még egyszerű polgárokkal sem tartasz bennünket egyrangúaknak?» De az így felelt: «Ó Kroisos! olyan embert kérdezel te ki az emberi dolgok felől, a ki tudja, hogy az isteni lény irigy és állhatatlan. Mert a hosszú idő lefolyása alatt sok olyat kell látni, a mit senki sem akar, és sokat kell szenvedni. Én az emberi élet határát hetven évre teszem; e hetven évben huszonötezerkétszáz nap van, nem számítva a szökőhónapokat. Minthogy pedig minden második év egy hónappal hosszabb, hogy így az évszakok a megfelelő időre essenek, e hetven évben harminczöt szökőhónap támad, melyekben ismét ezerötven nap van. A hetven évben előforduló napok közül, melyeknek száma tehát huszonhatezerkétszázötven, általában egyik sem foly le egy és ugyanazon módon, mint a másik; ³¹ olyannyira egészen a sors játéka az ember, ó Kroisos! Te, a mint látom, nagyon gazdag vagy és sok nép fölött uralkodol; de annak, a mi felől megkérdeztél, nem mondhatlak még most, mielőtt nem tudom, hogy szép véget ért-e életed. Mert a nagyon gazdag nem boldogabb annál, a kinek csak egy napra van kenyere, ha a sors nem engedi meg, hogy minden szépnek birtokában halhasson meg. Sok dús-gazdag ember ugyanis boldogtalan; viszont sokan szerény vagyonszállal is boldogok. A nagyon gazdag, de szerencsétlen embernek csak két előnye van a szerencsés szegény fölött, míg ez a gazdaggal és szerencsétlennel szemben sok jó dologgal rendelkezik. Amaz inkább kielégítheti vágyait és könnyebben elviselheti az őt sújtó csapásokat, míg ez a következőkben előzi meg amazt: a sorscsa-

μὲν καὶ ἐπιθυμίην οὐκ ὁμοίως δυνατός ἐκείνῳ ἐνεῖκαι, ταῦτα δὲ ἡ εὐτυχίη οἱ ἀπερύκει, ἄπηρος δὲ ἐστὶ, ἄνουςτος, ἀπαθὴς κακῶν, εὖπαις, εὐεῖδής· εἰ δὲ πρὸς τούτοις ἐτι τελευτήσῃ τὸν βίον εὖ, οὗτος ἐκείνος τὸν σὺ ζητέεις, ὁ ὄλβιος κεκλησθαι ἄξιός ἐστι· πρὶν δ' ἂν τελευτήσῃ, ἐπισχεῖν, μὴδὲ καλέειν κω ὄλβιον ἀλλ' εὐτυχέα. τὰ πάντα μὲν νυν ταῦτα συλλαβεῖν ἄνθρωπον ἐόντα ἀδύνατόν ἐστι, ὥσπερ χώρη οὐδεμία καταρκεῖ πάντα ἐωυτῇ παρέχουσα, ἀλλὰ ἄλλο μὲν ἔχει ἐτέρου δὲ ἐπιδέεται· ἡ δὲ ἂν τὰ πλεῖστα ἔχῃ, αὕτη ἀρίστη. ὥς δὲ καὶ ἀνθρώπου σῶμα ἐν οὐδὲν αὐταρκές ἐστι· τὸ μὲν γὰρ ἔχει, ἄλλου δὲ ἐνδεές ἐστι· ὅς δ' ἂν αὐτῶν πλεῖστα ἔχων διατελέῃ καὶ ἔπειτα τελευτήσῃ εὐχαρίστως τὸν βίον, οὗτος παρ' ἐμοὶ τὸ οὖνομα τοῦτο ὧ βασιλεῦ δίκαιός ἐστι φέρεσθαι. σκοπέειν δὲ χρὴ παντός χρήματος τὴν τελευτήν, κῆ ἀποβήσεται· πολλοῖσι
 33 γὰρ δὴ ὑποδέξας ὄλβον ὁ θεὸς προρριζους ἀνέτρεψε.» ταῦτα λέγων τῷ Κροίσῳ οὐ κως οὔτε ἐχαρίζετο, οὔτε λόγου μιν ποιησάμενος οὐδενὸς ἀποπέμπεται, κάρτα δόξας ἀμαθέα εἶναι ὅς τὰ παρέοντα ἀγαθὰ μετεῖς τὴν τελευτήν παντός χρήματος ὁρᾶν ἐκέλευε.

34 Μετὰ δὲ Σόλωνα οἰχόμενον ἔλαβε ἐκ θεοῦ νέμεσις μεγάλη Κροῖσον, ὡς εἰκάσαι, ὅτι ἐνόμισε ἐωυτὸν εἶναι ἀνθρώπων ἀπάντων ὄλβιώτατον. αὐτίκα δὲ οἱ εἴδοντι ἐπέστη ὄνειρος, ὅς οἱ τὴν ἀληθείην ἔφαινε τῶν μελλόντων γενέσθαι κακῶν κατὰ τὸν παῖδα. ἦσαν δὲ τῷ Κροίσῳ δύο παῖδες, τῶν οὗτερος μὲν διέφθαρτο, ἦν γὰρ δὴ κωφός, ὁ δὲ ἕτερος τῶν ἡλίκων μακρῷ τὰ πάντα πρῶτος· οὖνομα δὲ οἱ ἦν Ἄτις. τοῦτον δὴ ὦν τὸν Ἄτιν σημαίνει· τῷ Κροίσῳ ὁ ὄνειρος, ὡς ἀπολέει μιν αἰχμῇ σιδηρῇ βληθέντα. ὁ δ' ἐπεῖτε ἐξηγέρθη καὶ ἐωυτῷ λόγον ἔδωκε, καταρρωδῆσας τὸν ὄνειρον ἄγεται μὲν τῷ παιδί γυναικα, ἐωθότα δὲ στρατηγέειν μιν τῶν Λυδῶν οὐδαμῇ ἐτι ἐπὶ τοιοῦτο πρῆγμα ἐξέπεμπε· ἀκόντια δὲ καὶ δοράτια καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα τοῖσι χρέωνται ἐς πόλεμον ἄνθρωποι, ἐκ τῶν ἀνδρεάνων ἐκκομίσας ἐς τοὺς θαλάμους συνένησε,
 35 μὴ τί οἱ κρεμάμενον τῷ παιδί ἐμπέσῃ. ἔχοντος δὲ οἱ ἐν χερσὶ τοῦ παιδὸς τὸν γάμον, ἀπικνέσεται ἐς τὰς Σάρδις ἀνὴρ συμφορῇ ἐχόμενος καὶ οὐ καθαρὸς χεῖρας, ἐὼν Φρύξ μὲν γενεῇ, γένεος δὲ τοῦ βασιληίου. παρελθὼν δὲ οὗτος ἐς τὰ Κροῖσου

pással és vágygyal szemben hátrább áll ugyan annál, de megőrzi ezektől szerencséje; továbbá ép testű, sohasem beteg, baj nem éri, jó gyermekei vannak, s termete is szép. Ha még ezenfelül szépen is végzi életét; akkor ez az, a kit keresel, a kit méltán nevezhetni boldognak. Halála előtt azonban senkit sem szabad boldognak mondani, csak szerencsésnek. Mindezen jó tulajdonságokat emberi lény bizonyára nem egyesítheti magában, valamint egy ország sem képes minden szükségletet a maga erejéből nyújtani önmagának; az egyiket bírja, de a másiknak hijjával van. A melyiknek pedig legtöbbje van, az a legjobb. Hasonlókép egy emberi lény sem lehet tökéletes; egy tulajdonság megvan benne, a másik nincs meg. A melyik tehát azoknak legnagyobb birtokában állandóan megmarad, s azután boldogan hal meg: az méltó szerintem arra, ó király, hogy ezt a nevet viselje. Minden dolognak meg kell vizsgálni a végét, hogy mikép üt ki. Sok embernek megmutatja ugyan az isten a boldogságot, de csak azért, hogy azután gyökerestül felforgassa.» 33 Solon e szavait nem nagy örömmel hallgatta Kroisos, s vele többé nem törődven elbocsátotta. Nagyön is meg volt róla győződve, hogy esztelen az, a ki arra buzdítja, hogy a meglevő javakat mellőzve, minden dolognak a kimenetelére ügyeljen.

Solonnak eltávozása után az isten nagy csapással sújtotta 34 Kroisost; valószínűleg azon hite miatt, hogy valamennyi ember között ő a legboldogabb. Csakhamar megjelent előtte egy álomkép, mely a gyermekét fenyegető veszélyt valójában megmutatta. Kroisosnak két fia volt; ezek közül az egyik nyomorék, ugyanis siket volt, a másik kortársai között minden tekintetben az első. A neve Atys vala. Erre az Atysra vonatkozólag jelentette az álomkép Kroisosnak, hogy érczfegyver-ütötte seb fogja tőle megfosztani. Később felébredt, gondolkozott a dologról, s megijedve az álomlátástól, megházasította fiát, s őt, a ki a lydiaiakat szokta vala vezetni a háborúba, nem bizta meg többé ily feladattal; dárdákat, lándzsákat s több effélét, miket az emberek háborúban használnak, a férfilakosztályból kivitetvén, termeiben gyűjtötte össze, nehogy valamely függő tárgy fiára essék. Mikor fia már megházasodott, egy sorstól sújtott és bűnöskezű ember érkezett Sardisba, a ki phrygiai nemzetséggű és királyi családból való volt. Ez Kroisos pa-

οἰκία κατὰ νόμους τοὺς ἐπιχωρίους καθαροῦ ἐδέετο ἐπικυρῆσαι, Κροῖσος δὲ μιν ἐκάθηρε. ἔστι δὲ παραπλησίη ἡ καθαροῖς τοῖσι Λυδοῖσι καὶ τοῖσι Ἑλλήσι. ἐπεῖτε δὲ τὰ νομιζόμενα ἐποίησε ὁ Κροῖσος, ἐπυνθάνετο ὁκόθεν τε καὶ τίς εἴη, λέγων τάδε. «ὦνθρωπε, τίς τε ἐὼν καὶ κόθεν τῆς Φρυγίης ἦκων ἐπίστίός μοι ἐγένεο; τίνα τε ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ἐφόνευσας;» ὁ δὲ ἀμείβετο «ὦ βασιλεῦ, Γορδίῳ μὲν τοῦ Μίδεω εἰμί παῖς, ὀνομάζομαι δὲ Ἀδρηστος, φονεύσας δὲ ἀδελφεὸν ἐμεωυτοῦ ἀέκων πάρεμι ἐξεληλαμένος τε ὑπὸ τοῦ πατρὸς καὶ ἐστερημένος πάντων.» Κροῖσος δὲ μιν ἀμείβετο τοῖσιδε. «ἀνδρῶν τε φίλων τυγχάνεις ἔκγονος ἐὼν καὶ ἐλήλυθας ἐς φίλους, ἔνθα ἀμνηχανήσεις χρήματος οὐδενὸς μένων ἐν ἡμετέρου, συμφορὴν τε ταύτην ὡς κουφότατα φέρων κερδανέεις πλείστον.»

36 ὁ μὲν δὴ δίαιταν εἶχε ἐν Κροίσου. ἐν δὲ τῷ αὐτῷ χρόνῳ τούτῳ ἐν τῷ Μυσίῳ Ὀλύμπῳ ὕδς χρήμα γίνεται μέγα· ὁρμώμενος δὲ οὗτος ἐκ τοῦ ὄρεος τούτου τὰ τῶν Μυσῶν ἔργα διαφθείρεσκε. πολλάκις δὲ οἱ Μυσοὶ ἐπ’ αὐτὸν ἐξελθόντες ποιέεσκον μὲν κακὸν οὐδέν, ἔπασχον δὲ πρὸ αὐτοῦ. τέλος δὲ ἀπικόμενοι παρὰ τὸν Κροῖσον τῶν Μυσῶν ἄγγελοι ἔλεγον τάδε. «ὦ βασιλεῦ, ὕδς χρήμα μέγιστον ἀνεφάνη ἡμῖν ἐν τῇ χώρῃ, ὅς τὰ ἔργα διαφθείρει. τοῦτον προθυμεύμενοι ἔλαιν οὐ δυνάμεθα. νῦν ὦν προσδεόμεθά σευ τὸν παῖδα καὶ λογάδας νεηνίας καὶ κύνας συμπέμψαι ἡμῖν, ὡς ἂν μιν ἐξέλωμεν ἐκ τῆς χώρας.» οἱ μὲν δὴ τούτων ἐδέοντο, Κροῖσος δὲ μνημονεύων τοῦ ὀνείρου τὰ ἔπεα ἔλεγέ σφι τάδε. «παιδὸς μὲν πέρι τοῦ ἐμοῦ μὴ μνησθῆτε ἔτι· οὐ γάρ ἂν ὑμῖν συμπέμψαιμι· νεόγαμός τε γάρ ἐστί καὶ ταῦτά οἱ νῦν μέλει. Λυδῶν μέντοι λογάδας καὶ τὸ κυνηγέσιον πᾶν συμπέμψω, καὶ διακλεύσομαι τοῖσι ἰοῦσι εἶναι ὡς προθυμοτάτοις συνεξελεῖν ὑμῖν τὸ θηρίον ἐκ τῆς χώρας.»

37 ταῦτα ἀμείφατο· ἀποχρεωμένων δὲ τούτοις τῶν Μυσῶν, ἐπ-
 εσέρχεται ὁ τοῦ Κροίσου παῖς ἀκηχοῦς τῶν ἐδέοντο οἱ Μυ-
 σοί. οὐ φαμένου δὲ τοῦ Κροίσου τὸν γε παῖδά σφι συμ-
 πέμψειν, λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ νεηνίης τάδε. «ὦ πάτερ, τὰ
 κάλλιστα πρότερόν κοτε καὶ γενναιότατα ἡμῖν ἦν ἔς τε πο-
 λέμους καὶ ἐς ἄγρας φοιτέοντας εὐδοκιμέειν· νῦν δὲ ἀμφο-
 τέρων με τούτων ἀποκλησίας ἔχεις, οὔτε τινὰ δειλίην μοι
 παριδὼν οὔτε ἀθυμίην. νῦν τε τέοισί με χρή ὄμμασι ἔς τε
 ἀγορὴν καὶ ἐξ ἀγορῆς φοιτέοντα φαίνεσθαι; κοῖος μὲν τις τοῖσι
 πολιτήσιν δόξω εἶναι, κοῖος δὲ τις τῇ νεογάμῳ γυναικί; κοῖω

lotájába jöven, az ország szokásai szerint tisztulásban kívánt részesülni, s Kroisos megtisztította. A megtisztító eljárás a lydiaiaknál hasonlókép történik, mint a görögöknél.³² Mikor pedig Kroisos elvégezte a szertartást, kérdezte, honnan való és kicsoda, s így szólította meg az idegent: «Ki vagy te, ember, és Phrygia melyik vidékéről jöttél tűzhelyemhez? milyen embernek vagy asszonynak voltál gyilkosa?» Az pedig így felelt: «Királyom! Gordiasnak, Midas fiának vagyok én gyermeke, s nevem Adrastos. Édes testvéremet öltem meg akaratom ellen; ezért atyám elűzött, s mindenemtől meg vagyok fosztva.» Kroisos erre így szólt: «Kedves emberek ivadéka vagy te és barátaidhoz jöttél. Maradj házamban, itt semmiben sem lesz hiányod; s legokosabban teszed, ha e csapást minél könnyebben viseled.» Ő tehát Kroisos udvarában³⁶ maradt. Ugyanezen időben a mysiai Olympos környékén egy nagy vadkan garázdálkodott, mely erről a hegyről lejöven, a mysiaiak szántóföldjeit szokta vala megrongálni. A mysiaiak gyakran kivonultak ellene, de nem okozhattak neki semmi bajt; annál inkább szenvedtek tőle. Végre a mysiaiak követei Kroisoshoz jöttek és így szóltak: «Ó király, egy nagy vaddisznó tünt fel vidékünkön, mely szántóföldjeinket pusztítja, s bármint szeretnők, nem tudjuk elfogni. Kérünk tehát, küldd el hozzánk fiadat kiválasztott ifjak és kutyák kíséretében, hogy azt vidékünkéről kipusztíthassuk.» Így könyörögtek azok; Kroisos azonban megemlékezett álomlátásáról és e szavakkal felelt: «Fiamra ne számítsatok, mert nem küldhetem el. Fiatal házasság, s most ez foglalja el. De válogatott lydiai embereket és velük egész vadászsereget küldök, s távozásukkor megparancsolom, hogy a legbuzgóbban igyekezzenek veletek együtt a vadat vidéktekről kiűzni.» Ez volt a felelete, s a³⁷ mysiaiak meg voltak elégedve. Kroisosnak fia azonban értesülvén a mysiaiak kérelméről, belépett, s midőn Kroisos azt mondta, hogy fiát nem fogja velük küldeni, így szólt hozzá az ifjú: «Ó atyám, legszebb és legnemesebb foglalkozásom volt ezelőtt, hogy háborúba és vadászatra menve hírt szerezhettem; s most mindkettőtől elzársz, habár sem gyávaságot, sem félelmet nem vettél rajtam észre. Minő arczczal járhatok most a piacra, vagy onnét haza? Mit fognak rólam a polgárok, mit ifjú feleségem gondolni? Minő

δὲ ἐκείνη δόξει ἀνδρὶ συνοικέειν; ἐμὲ ὦν σὺ ἢ μέτεες ἰέναι ἐπὶ
 τὴν θήρην, ἢ λόγῳ ἀνάπεισον ὅπως μοι ἀμείνω ἐστὶ ταῦτα
 38 οὕτω ποιεόμενα.» ἀμείβεται Κροῖσος τοῖσιδε. «ὦ παῖ, οὔτε
 δειλίην οὔτε ἄλλο οὐδὲν ἄχαρι παριδὼν τοι ποιέω ταῦτα, ἀλλὰ
 μοι ὅψις ὄνειρου ἐν τῷ ὕπνῳ ἐπιστᾶσα ἔφη σε ὀλιγοχρόνιον
 ἔσεσθαι· ὑπὸ γὰρ αἰχμῆς σιδηρέης ἀπολέσθαι. πρὸς ὦν
 τὴν ὅψιν ταύτην τόν τε γάμον τοι τοῦτον ἔσπευσα καὶ ἐπὶ
 τὰ παραλαμβάνόμενα οὐκ ἀποπέμπω, φυλακὴν ἔχων, εἴ πως
 δυνάμην ἐπὶ τῆς ἐμῆς σε ζόης διακλέψαι. εἰς γάρ μοι
 μούνος τυγχάνεις ἐὼν παῖς· τὸν γὰρ δὴ ἕτερον διεφθαρμένον
 τὴν ἀκοὴν οὐκ εἶναι μοι λογίζομαι.» ἀμείβεται ὁ νεηνίης
 39 τοῖσιδε. «συγγνώμη μὲν ὦ πάτερ τοι, ἰδόντι γε ὅψιν τοιαύ-
 την, περὶ ἐμὲ φυλακὴν ἔχειν· τὸ δὲ οὐ μανθάνεις ἀλλὰ λέ-
 ληθέ σε τὸ ὄνειρον, ἐμὲ τοι δίκαιόν ἐστι φράζειν. φῆς τοι τὸ
 ὄνειρον ὑπὸ αἰχμῆς σιδηρέης φάναι ἐμὲ τελευτήσειν· ὅς δὲ
 κοῖται μὲν εἰσι χεῖρες, κοίτῃ δὲ αἰχμῇ σιδηρῇ τὴν σὺ φοβέ-
 εαι; εἰ μὲν γὰρ ὑπὸ ὀδόντος τοι εἶπε τελευτήσειν με ἢ ἄλλου
 τευ ὃ τι τούτῳ οἶκας, χρῆν δὴ σε ποιέειν τὰ ποιέεις· νῦν δὲ
 ὑπὸ αἰχμῆς. ἐπεῖτε ὦν οὐ πρὸς ἄνδρας ἡμῖν γίνεται ἡ μάχη,
 40 μέτεες με.» ἀμείβεται Κροῖσος «ὦ παῖ, ἐστὶ τῇ με νικᾶς γνώ-
 μῃ ἀποφαίνων περὶ τοῦ ἐνυπνίου. ὥς ὦν νενικημένος ὑπὸ σέο
 41 μεταγινώσκω, μετήμῃ τέ σε ἰέναι ἐπὶ τὴν ἄγρην.» εἶπας δὲ
 ταῦτα ὁ Κροῖσος μεταπέμπεται τὸν Φρύγα Ἀδρηστον, ἀπικο-
 μένῳ δὲ οἱ λέγει τάδε. «Ἀδρηστε, ἐγὼ σε συμφορῇ πεπληγ-
 μένον ἀχάρι, τὴν τοι οὐκ ὀνειδίζω, ἐκάθηρα καὶ οἰκίοισι
 ὑποδεξάμενος ἔχω, παρέχων πᾶσαν δαπάνην. νῦν ὦν, ὀφείλεις
 γὰρ ἐμεῦ προπονήσαντος χρηστὰ ἐς σέ χρηστοῖσί με ἀμείβε-
 σθαι, φύλακα παιδός σε τοῦ ἐμοῦ χρηρίζω γενέσθαι ἐς ἄγρην
 ὀρμωμένου, μή τινες κατ’ ὁδὸν κλῶπες κακοῦργοι ἐπὶ δηλήσι φα-
 νέωσι ἡμῖν. πρὸς δὲ τούτῳ καὶ σέ τοι χρεόν ἐστι ἰέναι ἔνθα ἀπο-
 λαμπρύνειαι τοῖσι ἔργοισι· πατρῴόν τε γάρ τοι ἐστὶ καὶ προσέτι
 42 ῥώμῃ ὑπάρχει.» ἀμείβεται ὁ Ἀδρηστος «ὦ βασιλεῦ, ἄλλως μὲν
 ἔγωγε ἂν οὐκ ἦμα ἐς ἄεθλον τοιόνδε· οὔτε γὰρ συμφορῇ τοιῆδε
 κεχρημένον οἶκός ἐστι ἐς ὀμήλικας εὖ πρήσσοντας ἰέναι, οὔτε τὸ
 βούλεσθαι πάρα, πολλαχῇ τε ἀν’ ἰσχον ἐμεωυτόν. νῦν δέ, ἐπεῖτε σὺ
 σπεύδεις καὶ δεῖ τοι χαρίζεσθαι (ὀφείλω γάρ σε ἀμείβεσθαι χρη-
 στοῖσι), ποιέειν εἰμὶ ἕτοιμος ταῦτα, παῖδά τε σόν, τὸν διακελεύεαι φυ-
 λάσσειν, ἀπήμονα τοῦ φυλάσσοντος εἶνεκεν προσδόκα τοι ἀπονοστή-
 43 σειν.» τοιοῦτοισι ἐπεῖτε οὗτος ἀμείψατο Κροῖσον, ἦσαν μετὰ ταῦτα

férfiúval kelhetett ő egybe? Vagy engedj tehát a vadra menni, vagy győzz meg okokkal, hogy jobb, ha így cselekszel». Kroisos 38 erre így felelt: «Ó fiam, nem azért teszem ezt, mintha gyávaságot vagy más valami kellemetlent vettem volna rajtad észre; de egy éji látomás, mely álmomban tűnt fel, azt jelentette nekem, hogy rövid életű leszel, s érczfegyver hegyétől fogsz elveszni. E látomásom miatt siettettem házasságotat, s ezért nem küldelek el erre a vállalatra; arra vigyázok, hogy valamikép életben tartsalak az én életemen túl. Hisz te vagy az én egyetlen gyermekem; mert a másikat, a ki nyomorék, csak nem vehetem számba!» Az ifjú ezután 39 így szólt: «Neked meg lehet bocsátani, atyám, hogy a látomás miatt örködöl felettem. De a mit észre nem vettél, s a mit az álom eltitkolt, nekem kötelességem megmondani. Az álom tehát azt mondta neked, hogy én érczfegyvertől halok majd meg. De hol vannak a vadkannak kezei, hol az érczfegyver, a melytől remegsz? Mert ha azt mondta volna, hogy fogak vagy más ehhez hasonló fog megölni, akkor bizonyára úgy kellene eljárnod, a mint teszed; de hát fegyverről beszélt. Minthogy tehát nem emberek ellen lesz a küzdelem, bocsáss el engem.» «A mint te magyarázod az ál- 40 mot — felelt Kroisos — meggyőztél; s általad meggyőzve mást gondolok. Megengedem tehát; menj a vadászatra.» E szavak után 41 Kroisos a phrygiai Adrastosért küldött, s megjelenésekor így szólt hozzá: «Adrastos, én téged, kegyetlen sors sujtotta embert — nem szemrehányásképp mondom — megtisztítottalak, palotámba vettelek s itt egészen eltartalak. Most tehát az én jótéteményemet te is jóval viszonzhatod. Szeretném, ha vigyáznál a fiamra, ki most vadászni megy, nehogy gonosz rablók az úton veszedelmekre rátok támadjanak. Azután rád nézve is hasznos lesz oda menni, hogy tetteiddel kitűnhessél; s azonfelül van is rá erőd.» «Kirá- 42 lyom! — felelé Adrastos — más körülmények közt nem mennék e küzdelembe. Mert nem illik oly csapástól sujtotthoz, hogy szerencsés kortársakkal menjek; nincs is rá kedvem és sok okból tartózkodnám is tőle. Most azonban, hogy te szólítasz fel, kedveznem kell neked, mert a jót jóval tartozom viszonzni. Kész vagyok tehát, s fiad, kit őrizetem alá rendelsz, a mennyire a felvigyázón áll, sértetlenül fog visszatérni.» Így válaszolt Kroisosnak; azután válo- 43

- ἐξηρτυμένοι λογάσι τε νηνίησι καὶ κυσί. ἀπικόμενοι δὲ ἐς τὸν Ὀλυμπον τὸ ὄρος ἐζήτεον τὸ θηρίον, εὐρόντες δὲ καὶ περιστάντες αὐτὸ κύκλῳ ἐσηκόντιζον. ἔνθα δὴ ὁ ξεῖνος, οὗτος δὴ ὁ καθαρθεὶς τὸν φόνον, καλεόμενος δὲ Ἄδρηστος, ἀκοντίζων τὸν ὄν τοῦ μὲν ἀμαρτάνει, τυγχάνει δὲ τοῦ Κροΐσου παιδός. ὁ μὲν δὴ βληθεὶς τῇ αἰχμῇ ἐξέπλησε τοῦ ὄνειρου τὴν φήμην, ἔθεε δέ τις ἀγγελέων τῷ Κροΐσῳ τὸ γεγονός, ἀπικόμενος δὲ ἐς τὰς Σάρδις τὴν τε μάχην
- 44 καὶ τὸν τοῦ παιδὸς μόρον ἐσήμηνέ οἱ. ὁ δὲ Κροΐσος τῷ θανάτῳ τοῦ παιδὸς συντεταραγμένος μᾶλλον τι ἐδεινολογέστο ὅτι μιν ἀπέκτεινε τὸν αὐτὸς φόνου ἐκάθηρε. περιημεκτέων δὲ τῇ συμφορῇ δεινῶς ἐκάλει μὲν Δία καθάρσιον, μαρτυρόμενος τὰ ὑπὸ τοῦ ξείνου πεπονθῶς εἶη, ἐκάλει δὲ ἐπίστιόν τε καὶ ἐταιρήιον, τὸν αὐτὸν τοῦτον ὀνομάζων θεόν, τὸν μὲν ἐπίστιον καλέων, διότι δὴ οἰκίοισι ὑποδεξάμενος τὸν ξεῖνον φονέα τοῦ παιδὸς ἐλάνθανε βόσκων, τὸν δὲ ἐταιρήιον, ὡς φύλακα συμπέμψας αὐτὸν εὐρήκοι πολεμιώτατον.
- 45 παρήσαν δὲ μετὰ τοῦτο οἱ Λυδοὶ φέροντες τὸν νεκρόν, ὅπισθε δὲ εἶπετό οἱ ὁ φονεύς. στάς δὲ οὗτος πρὸ τοῦ νεκροῦ παρεδίδου ἑωυτὸν Κροΐσῳ προτείνων τὰς χεῖρας, ἐπικατασφάξει μιν κελεύων τῷ νεκρῷ, λέγων τὴν τε προτέρην ἑωυτοῦ συμφορὴν, καὶ ὡς ἐπ' ἐκείνῃ τὸν καθήραντα ἀπολωλεκῶς εἶη, οὐδέ οἱ εἶη βιώσιμον. Κροΐσος δὲ τούτων ἀκούσας τὸν τε Ἄδρηστον κατοικτεῖρει, καίπερ ἔων ἐν κακῇ οἰκίῃ τοσοῦτῳ, καὶ λέγει πρὸς αὐτόν «ἔχω ὦ ξεῖνε παρὰ σεῦ πᾶσαν τὴν δίκην, ἐπειδὴ σεωυτοῦ καταδικάζεις θάνατον. εἰς δὲ οὐ σύ μοι τοῦδε τοῦ κακοῦ αἵτιος, εἰ μὴ ὃ ἰον ἀέκων ἐξεργάσαιο, ἀλλὰ θεῶν κού τις, ὅς μοι καὶ πάλαι προεσήμεινε τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι.» Κροΐσος μὲν νυν ἔθαψε ὡς οἶκός ἦν τὸν ἑωυτοῦ παῖδα· Ἄδρηστος δὲ ὁ Γορδίῳ τοῦ Μίδεω, οὗτος δὴ ὁ φονεὺς μὲν τοῦ ἑωυτοῦ ἀδελφεοῦ γενόμενος φονεὺς δὲ τοῦ καθήραντος, ἐπεῖτε ἡσυχίῃ τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο περὶ τὸ σῆμα, συγγινωσκόμενος ἀνθρώπων εἶναι τῶν αὐτὸς ἤδεε βαρυσυμφορώτατος, ἐπικατασφάζει τῷ τύμβῳ ἑωυτόν.
- 46 Κροΐσος δὲ ἐπὶ δύο ἔτεα ἐν πένθει μεγάλῳ κατῆστο τοῦ παιδὸς ἐστερημένος. μετὰ δὲ ἡ Ἀστυάγος τοῦ Κυαξάρω ἡγεμονίῃ καταιρεθείσα ὑπὸ Κύρου τοῦ Καμβύσεω καὶ τὰ τῶν Περσέων πράγματα ἀξανάμενα πέγθεος μὲν Κροΐσον ἀπέπαυσε, ἐνέβησε δὲ ἐς φροντίδα, εἰ ὥς δύναιτο, πρὶν μεγάλους γενέσθαι τοὺς Πέρσας, καταλαβεῖν αὐτῶν ἀξανομένην τὴν δύναμιν. μετὰ ὧν τὴν διάνοιαν ταύτην

gatott ifjakkal és kutyákkal ellátva elindultak. Az Olympos hegyhez érven, fölkutatták a vadkant; ráakadva pedig körülállták és körben vetették rá kopjáikat. Ekkor a gyilkosságtól megtisztult vendég, kit Adrastosnak hívtak, a vadkanra czélozva elhibázta a dobást és Kroisosnak fiát találta. Ez tehát a lándzsától holtra sebesülven, beváltotta az álom szavát. Egy szolga rögtön elszaladt, hogy megjelentse a dolgot Kroisosnak; és Sardisba érve hírül adta neki fia halálát.³³ Kroisos fia halála miatt magán kívül még inkább jajveszé-⁴⁴ kelt, hogy az ölte meg, a kit ő oldott fel a gyilkosság alól. A csapáson szörnyen siránkozva a tisztító Zeushoz fohászzkodott; tanuúl hívta, hogy mit szenvedett vendégétől; majd a tűzhelynek és barátságának istene gyanánt hívta; a tűzhelyének, mert mikor vendégét palotájába fogadta, nem sejtette, hogy fia gyilkosát vendégeli; a barátság istene gyanánt pedig, hogy azt felvigyázóként adta fia mellé, s a legellenségesebb emberére akadt benne. Megérkeztek azután a lydiaiak is, kik a holttestet hozták, s hátul követte őket a gyil-⁴⁵ kos. Odaállt a halott elé s kezeit kitarva Kroisos hatalmába adta magát; könyörgött hozzá, hogy szúrja le a halott előtt. Felhozta előbbi szerencsétlenségét, s hogy azt dönté romlásba, a kitől tisztulást nyert; végre hogy ő neki már teher az élet. Kroisos e szavakra megszánta Adrastost, bár maga oly csapást szenvedett, s így szólt hozzá: «Teljes elégtételt szolgáltatasz nekem, vendég, hogy önmagadra halált mondasz. Mert nem te vagy e csapásnak oka, a mennyiben akaratom ellen tetted, hanem valamely isten, ki már rég megjelentette nekem a jövőndöt.» Kroisos azután fiát szokás szerint eltemette. Adrastos pedig, Gorgias fia és Midas unokája, ki saját testvérét megölte és bűne feloldójának gyilkosa lett, mikor az emberek már odahagyták a sírt, belátva, hogy tudomása szerint ő a legboldogtalanabb ember, a sír fölött önmaga vetett véget életének.

Kroisos két évig mély gyászban élt fia elvesztése miatt; később⁴⁶ azonban az, hogy Kyaxares fiának, Astyagesnek királyságát Kyros, Kambyzes fia, megdöntötte, továbbá a perzsáknak növekedő hatalma véget vetett Kroisos gyászának. Azon gondolkozott, hogy mielőtt a perzsa hatalom nagygyá fejlődne, mikép birhatná növekedésében meggátolni. E gondolata után tehát

αὐτίκα ἀπεπειράτο τῶν μαντηίων τῶν τε ἐν Ἑλλήσι καὶ τοῦ ἐν Λιβύῃ, διαπέμψας ἄλλους ἄλλῃ, τοὺς μὲν ἐς Δελφοὺς ἵέναι, τοὺς δὲ ἐς Ἄβας τὰς Φωκέων, τοὺς δὲ ἐς Δωδώνην· οἳ δὲ τινες ἐπέμποντο παρὰ τε Ἀμφιάρεω καὶ παρὰ Τροφώνιον, οἳ δὲ τῆς Μιλησίδης ἐς Βραγχίδας. ταῦτα μὲν νυν τὰ Ἑλληνικὰ μαντήια ἐς τὰ ἀπέπεμψε μαντευσόμενος Κροῖσος· Λιβύης δὲ παρὰ Ἀμμωνα ἀπέστελλε ἄλλους χρησομένους. διέπεμπε δὲ πειρώμενος τῶν μαντηίων ὃ τι φρονόειεν, ὥς εἰ φρονέοντα τὴν ἀληθειὴν εὖρεθείη, ἐπείρηταί σφρα δεύτερα πέμπων εἰ ἐπιχειροί ἐπὶ Πέρσας στρα-
 47 τεύεσθαι. ἐντειλάμενος δὲ τοῖσι Λυδοῖσι τάδε ἀπέπεμπε ἐς τὴν διάπειραν τῶν χρηστηρίων, ἀπ' ἧς ἂν ἡμέρης ὀρμηθέωσι ἐκ Σαρδίων, ἀπὸ ταύτης ἡμερολογέοντας τὸν λοιπὸν χρόνον ἑκατοστῇ ἡμέρῃ χρᾶσθαι τοῖσι χρηστηρίοις, ἐπειρωτῶντας ὃ τι ποιέων τυγχάνοι ὁ Λυδὼν βασιλεὺς Κροῖσος ὁ Ἀλυάττω· ἥσσα δ' ἂν ἕκαστα τῶν χρηστηρίων θεσπίσῃ, συγγραψάμενους ἀναφέρειν παρ' ἑωυτόν. ὃ τι μὲν νυν τὰ λοιπὰ τῶν χρηστηρίων ἐθέσπισε, οὐ λέγεται πρὸς οὐδαμῶν· ἐν δὲ Δελφοῖσι ὥς ἐσῆλθον τάχιστα ἐς τὸ μέγαρον οἱ Λυδοὶ χρησόμενοι τῷ θεῷ καὶ ἐπειρώτων τὸ ἐντεταλμένον, ἡ Πυθίῃ ἐν ἑξαμέτρῳ τόνῳ λέγει τάδε.

οἶδα δ' ἐγὼ ψάμμου τ' ἀριζμόν καὶ μέτρα θαλάσσης,
 καὶ κωφοῦ συνίημι, καὶ οὐ φωνεῦντος ἀκούω.
 ὁδμή μ' ἐς φρένας ἦλθε κραταιρίνοιο χελώνης
 ἐφομένης ἐν χαλκῷ ἅμ' ἀρνείοισι κρέεσσιν,
 ἥ χαλκὸς μὲν ὑπέστρωται, χαλκὸν δ' ἐπίεσται.

48 ταῦτα οἱ Λυδοὶ θεσπισάσης τῆς Πυθίης συγγραφάμενοι οἶχοντο ἀπιόντες ἐς τὰς Σάρδεις. ὥς δὲ καὶ ὅλλοι οἱ περιπεμφθέντες παρήσαν φέροντες τοὺς χρησμούς, ἐνθαῦτα ὁ Κροῖσος ἕκαστα ἀναπτύσσων ἐπώρα τῶν συγγραμμάτων. τῶν μὲν δὴ οὐδὲν προσίετό μιν· ὁ δὲ ὥς τὸ ἐκ Δελφῶν ἤκουσε, αὐτίκα προσέυχετό τε καὶ προσεδέξατο, νομίσας μῶνον εἶναι μαντήιον τὸ ἐν Δελφοῖσι, ὅτι οἱ ἐξευρήκεε τὰ αὐτὸς ἐποίησε. ἐπεῖτε γάρ δὴ διέπεμψε παρὰ τὰ χρηστήρια τοὺς θεοπρόπους, φυλάξας τὴν κυρίην τῶν ἡμερέων ἐμνηχανάτο τοιάδε. ἐπινοήσας τὰ ἦν ἀμήχανον ἐξευρεῖν τε καὶ ἐπιφράσασθαι, χελώνην καὶ ἄρνα κατακόψας ὁμοῦ ἤψε αὐτὸς
 49 ἐν λέβητι χαλκῷ, χάλκεον ἐπίθημα ἐπιθείς. τὰ μὲν δὴ ἐκ Δελφῶν οὕτω τῷ Κροίσῳ ἐχρήσθη· κατὰ δὲ τὴν Ἀμφιάρεω τοῦ μαντηίου ὑπόκρισιν οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὃ τι τοῖσι Λυδοῖσι ἔχρησε ποιήσαι περὶ τὸ ἱρὸν τὰ νομιζόμενα (οὐ γὰρ ὦν οὐδὲ

mindjárt próbára tette a görögországi és libyai jóshelyeket, mindenüvé másokat küldvén; némelyeket Delphoiba, másokat a phokisi Abaiba, másokat Dodonába; ugyszintén Amphiaraios és Trophonios jóshelyéhez és a miletosi branchidákhoz. Ezek azok a görög jóshelyek, a melyeket Kroisos követei által meg akart kérdeztetni. Libyába Ammonhoz ismét másokat küldött jóslatért.³⁴ Követei által próbára tette a jóshelyeket, vajjon mit tudnak; hogy azután, ha jóslataik eltalálják az igazat, ismét megkérdezze, vajjon kezdjen-e háborút a perzsák ellen. A jóshelyek megpróbálására küldött 47 lydiaiaknak pedig megparancsolta, hogy a mely napon Sardisból útra kelnek, attól számítva a századik napon kérdezzék meg a jóshelyeket; tudakolják meg, mit csinál a lydiaiak királya, Kambyses fia, Kroisos; a mit azután a jóslatok egyenként felelnek, azt összeírva hozzák meg neki. Hogy mit feleltek a többi jóshelyeken, nem tudhattam meg sehonnan; Delphoiban azonban, mikor a lydiaiak a szentélybe léptek, hogy megkérdezzék az istent, s a meghagyott kérdést feladták, a Pythia hatméretű versben így felelt:

Ismerem én a fővény számát s a tengeri síkot;
Ertem a némát is, meghallok olyat, ki nem is szól.
Teknősbéka szagát érzem pánczélfedelével,
Bárányhússal a mint forr érzekatlannak ürében;
A melyen érez a fedél, s az edénynek is érez az alapja.

A Pythiának ezt a jóslatát a lydiaiak feljegyezték s haza 48 mentek Sardisba. Mikor a többi követség is megérkezett a jóslatokkal, Kroisos mindegyiket felbontá s elolvasta; de egyik sem elégtette ki. Mikor azonban a delphoibelit meghallotta, rögtön megtisztelte és elfogadta, mert látta, hogy egyedül Delphoiban van az a jóshely, mely kitalálta, mit tett ő. Mert mikor a jóslatkérőket már elküldötte a jóshelyekre, figyelemben tartá a meghatározott napot, s a ily dolgot eszelt ki: olyan gondolata támadt, a mit kitalálni vagy csak megsejteni is lehetetlen, t. i. teknősbékát és bárányt összevágva maga főzött egy edényben, melyre ércfedőt tett. Delphoiból tehát ezt a jóslatot kapta Kroisos. Amphiaraios 49 jóshelyének feleletét, melyet a lydiaiak a szükséges szertartások megtétele után a templomban kaptak, nem közölhetem, mert se-

τοῦτο λέγεται), ἄλλο γε ἢ ὅτι καὶ τοῦτον ἐνόμισε μαντήιον ἀφευδὲς ἐκτῆσθαι.

- 50 Μετὰ δὲ ταῦτα θυσίησι μεγάλῃσι τὸν ἐν Δελφοῖσι θεὸν ἱλάσκετο· κτήν᾽ αὖτε γὰρ τὰ θύσιμα πάντα τρισχίλια ἔθυσε, κλίνας τε ἐπιχρύσους καὶ ἐπαργύρους καὶ φιάλας χρυσέας καὶ εἴματα πορφύρεα καὶ κιθῶνας, νήσας πυρὴν μεγάλην, κατέκαιε, ἐλπίζων τὸν θεὸν μᾶλλον τι τοῦτοισι ἀνακτήσεσθαι. Λυδοῖσί τε πᾶσι προσεῖπε θύειν πάντα τινὰ αὐτῶν τούτῳ ὅτι ἔχοι ἕκαστος. ὥς δὲ ἐκ τῆς θυσίης ἐγένετο, καταχεάμενος χρυσὸν ἄπλετον ἡμιπλίνθια ἐξ αὐτοῦ ἐξήλαυσε, ἐπὶ μὲν τὰ μακρότερα ποιέων ἑξαπάλαιστα, ἐπὶ δὲ τὰ βραχύτερα τριπάλαιστα, ὕψος δὲ παλαιστιαιᾶ, ἀριθμὸν δὲ ἑπτακαίδεκα καὶ ἑκατόν, καὶ τούτων ἀπέφθου χρυσοῦ τέσσερα, τρίτον ἡμιτάλαντον ἕκαστον ἔλκοντα, τὰ δὲ ἄλλα ἡμιπλίνθια λευκοῦ χρυσοῦ, σταθμὸν διτάλαντα. ἐποίηστο δὲ καὶ λέοντος εἰκόνα χρυσοῦ ἀπέφθου ἔλκουσαν σταθμὸν τάλαντα δέκα. οὗτος ὁ λέων, ἐπεῖτε κατεκαίετο ὁ ἐν Δελφοῖσι νηὸς, κατέπεσε ἀπὸ τῶν ἡμιπλινθίων (ἐπὶ γὰρ τοῦτοισι ἴδρυτο), καὶ νῦν κεῖται ἐν τῷ Κορινθίων θησαυρῷ, ἔλκων σταθμὸν ἑβδομον ἡμιτάλαντον· ἀπετάκη γὰρ αὐτοῦ τέταρτον ἡμιτάλαντον.
- 51 ἐπιτελέσας δὲ ὁ Κροῖσος ταῦτα ἀπέπεμπε εἰς Δελφούς, καὶ τάδε ἄλλα ἅμα τοῖσι, κρητῆρας δύο μεγάθει μεγάλους, χρύσειον καὶ ἀργύρεον, τῶν ὁ μὲν χρύσεος ἔκειτο ἐπὶ δεξιᾷ ἐσιόντι εἰς τὸν νηόν, ὁ δὲ ἀργύρεος ἐπ' ἀριστερά. μετεκινήθησαν δὲ καὶ οὗτοι ὑπὸ τὸν νηὸν κατακαέντα, καὶ ὁ μὲν χρύσεος κεῖται ἐν τῷ Κλαζομενίων θησαυρῷ, ἔλκων σταθμὸν εἵνατον ἡμιτάλαντον καὶ ἑτ' ὀκτώδεκα μνέας, ὁ δὲ ἀργύρεος ἐπὶ τοῦ προνηίου τῆς γωνίης, χωρέων ἀμφορέας ἑξακοσίους· ἐπικίρνεται γὰρ ὑπὸ Δελφῶν θεοφανίοισι. φασὶ δὲ μιν Δελφοὶ Θεοδώρου τοῦ Σαμίου ἔργον εἶναι, καὶ ἐγὼ δοκέω· οὐ γὰρ τὸ συντυχὸν φαίνεται μοι ἔργον εἶναι. καὶ πίδους τε ἀργυρέους τέσσερας ἀπέπεμψε, οἳ ἐν τῷ Κορινθίων θησαυρῷ ἐστᾶσι, καὶ περιρραντήρια δύο ἀνέθηκε, χρυσεόν τε καὶ ἀργύρεον, τῶν τῷ χρυσῷ ἐπιγέγραπται Λακεδαιμονίων φαρμένων εἶναι ἀνάθημα, οὐκ ὀρθῶς λέγοντες· ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο Κροῖσου, ἐπέγραψε δὲ τῶν τις Δελφῶν Λακεδαιμονίοισι βουλόμενος χαρίσσεσθαι, τοῦ ἐπιστάμενος τὸ ὄνομα οὐκ ἐπιμνήσομαι. ἀλλ' ὁ μὲν παῖς, δι' οὗ τῆς χειρὸς ῥέει τὸ ὕδωρ, Λακεδαιμονίων ἐστί,

hol sines hagyományozva ; csak annyit mondanak, hogy ez a jóshely is igazmondónak bizonyult.

Ezután nagy áldozatokkal kereste a delphoibeli istennek ke- 50
gyét, ugyanis összesen háromezer marhát áldozott neki ; majd aranyozott és ezüstözött ágyakat, aranycsészéket, bibor-ruhákat és köpenyegeket égetett el egy felhalmozott nagy máglyán. Ilyen módon remélte, hogy az istent maga részére nyerheti. Meghagyta az összes lydiaiaknak, hogy mindenki áldozzon annyit, a mennyire vagyona szerint képes. Mikor így megáldozott, végtelen mennyiségű aranyat olvasztott össze s féltéglákat veretett belőle, melyeknek hossza hat tenyér, szélessége három tenyér s vastagsága egy tenyér volt, számszerint tizenötöt ; s ezek közül négyet tiszta aranyból, mindegyiket harmadfél talentumnyi súlylyal, a többi féltéglát fehér aranyból verette, két talentumnyi súlylyal. Készítettet azután tiszta aranyból egy oroszlánszobrot is, mely tiz talentumot nyomott. Ez az oroszlán a delphoibeli templom leégése után a féltéglákról, a melyekre állítva volt, leesett, s most a korinthosiai kincsházában áll ; súlya azonban csak hetedfél talentum, mert negyedfél talentum leolvadt belőle. Ezeket elkészítvén Kroisos 51 Delphoiba küldte, egyúttal más tárgyakat is, így két tekintélyes nagyságú vegyítő-edényt, egyet aranyból s egyet ezüsből ; ezek közül az arany edény a templom bejáratától jobbra, az ezüsből való balra volt felállítva. A templom leégése után ezeket is más-hová tették ; az aranyból való a klazomenaibeliek kincsházában áll, súlya kilenczedfél talentum és tizenkét mina ; az ezüst edény pedig az előcsarnok szegletében hatszáz amphora nagyságú, s a delphoibeliek bort vegyítenek benne a Theophania ünnepén. A delphoibeliek szerint ez a samosi Theodoros³⁶ műve, s magam is azt hiszem, mert nem közönséges munkának látszik. Küldött továbbá négy ezüst edényt, melyek a korinthosiai kincsházában allanak ; s felajánlott két vízmedenczét, egyet aranyból, egyet ezüsből. Az arany edénynek felirata szerint ez a lakedaimoniak ajándéka ; de hamisan állítja, mert ez is Kroisos küldeménye, s csak egy delphoibeli írta azt rá, hogy a lakedaimoniaknak hizelegjen. Nevét azonban, habár tudom, nem mondom meg. A gyermek, a melynek kezén át a víz folyik, a lakedaimoniak ajándéka,

- οὐ μέντοι τῶν γε περιρραντηρίων οὐδέτερον. ἄλλα τε ἀναθήματα οὐκ ἐπίσημα πολλὰ ἀπέπεμψε ἅμα τούτοισι ὁ Κροῖσος, καὶ χεῦματα ἀργύρεα κυκλοτερέα, καὶ δὴ καὶ γυναικὸς εἰδῶλον χρύσειον τρίπηχυν, τὸ Δελφοὶ τῆς ἀρτοκόπου τῆς Κροίσου εἰκόνα λέγουσι εἶναι. πρὸς δὲ καὶ τῆς ἐωυτοῦ γυναικὸς τὰ ἀπὸ τῆς δειρῆς ἀνέ-
- 52 θηκε ὁ Κροῖσος καὶ τὰς ζώνας. ταῦτα μὲν ἐς Δελφοὺς ἀπέπεμψε, τῷ δὲ Ἀμφιάρεϊ, πυθόμενος αὐτοῦ τὴν τε ἀρετὴν καὶ τὴν πάθην, ἀνέθηκε σάκος τε χρύσειον πᾶν ὁμοίως καὶ αἰχμὴν στερεὴν πᾶσαν χρυσήν, τὸ ξυστὸν τῇσι λόγχῃσι ἐὼν ὁμοίως χρύσειον· τὰ ἔτι καὶ ἀμφότερα ἐς ἡμὲ ἦν κείμενα ἐν Θήβῃσι καὶ Θηβέων ἐν τῷ νηῷ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος.
- 53 Τοῖσι δὲ ἄγειν μέλλουσι τῶν Λυδῶν ταῦτα τὰ δῶρα ἐς τὰ ἱρὰ ἐνετέλλετο ὁ Κροῖσος ἐπειρωτᾶν τὰ χρηστήρια εἰ στρατεύηται ἐπὶ Πέρσας Κροῖσος καὶ εἴ τινα στρατὸν ἀνδρῶν προσθέοιτο φίλον. ὥς δὲ ἀπικόμενοι ἐς τὰ ἀπεπέμφθησαν οἱ Λυδοὶ ἀνέθεσαν τὰ ἀναθήματα, ἐχρέωντο τοῖσι χρηστηρίοις λέγοντες «Κροῖσος ὁ Λυδῶν τε καὶ ἄλλων ἐθνέων βασιλεύς, νομίσας τάδε μαντήια εἶναι μοῦνα ἐν ἀνθρώποισι, ὑμῖν τε ἄξια δῶρα ἔδωκε τῶν ἐξευρημάτων, καὶ νῦν ὑμέας ἐπειρωτᾶ εἰ στρατεύηται ἐπὶ Πέρσας καὶ εἴ τινα στρατὸν ἀνδρῶν προσθέοιτο σύμμαχον.» οἱ μὲν ταῦτα ἐπειρώτων, τῶν δὲ μαντηῶν ἀμφοτέρων ἐς τῷτὸ αἰ γινώμαι συνέδραμον, προλέγουσαί Κροίσῳ, ἣν στρατεύηται ἐπὶ Πέρσας, μεγάλῃν ἀρχὴν μιν καταλύσειν· τοὺς δὲ Ἑλλήνων δυνατωτάτους συνεβούλευόν οἱ ἐξευρόντα
- 54 φίλους προσθέσθαι. ἐπεῖτε δὲ ἀνενειχθέντα τὰ θεοπρόπια ἐπόθετο ὁ Κροῖσος, ὑπερήσθη τε τοῖσι χρηστηρίοις πάγχυ τε ἐλπίσας καταλύσειν τὴν Κύρου βασιληίην, πέμψας αὐτὶς ἐς Πυθῶ, Δελφοὺς δωρέεται, πυθόμενος αὐτῶν τὸ πλῆθος, κατ' ἄνδρα δύο στατήρσι ἕκαστον χρυσοῦ. Δελφοὶ δὲ ἀντὶ τούτων ἔδωσαν Κροίσῳ καὶ Λυδοῖσι προμαντήιην καὶ ἀτελείην καὶ προεδρίην καὶ ἐξεῖναι τῷ
- 55 βουλομένῳ αὐτῶν γίνεσθαι Δελφὸν ἐς τὸν αἰεὶ χρόνον. δωρησάμενος δὲ τοὺς Δελφοὺς ὁ Κροῖσος ἐχρηστηριάζετο τὸ τρίτον· ἐπεῖτε γὰρ δὴ παρέλαβε τοῦ μαντηίου ἀληθείην, ἐνεωορέετο αὐτοῦ. ἐπειρώτα δὲ τάδε χρηστηριαζόμενος, εἴ οἱ πολυχρόνιος ἔσται ἡ μουναρχίη. ἢ δὲ Πυθίη αἰ χρᾶ τάδε.

de a vízmedenczék közül egyik sem. Kroisos ezen tárgyakkal még sok más, de jelentéktelen fogadalmi ajándékot küldött, így köralakú ezüst tálakat, továbbá egy három rőf nagyságú, aranyból készült női szobrot, mely a delphoibeliek szerint Kroisos sütőnőjének a szobra.³⁷ Azonkívül nejének nyakékszereit és öveit is felajánlotta Kroisos. Ezeket a tárgyakat küldötte Delphoiba; Amphiaraos-⁵²nak pedig, mikor vitézségéről és szenvedéseiről³⁸ értesült, tiszta aranyból készült pajzsot és tömör arany lándzsát ajánlott fel, melynek fogója és hegye egyaránt aranyból volt. Mind a két tárgy az én időmíg megvolt Thebaiban, az ismenei Apollon thebai templomában.

Azoknak a lydiaiaknak tehát, kiknek ezen ajándékokat a⁵³ templomba kellett vinniök, meghagyta Kroisos, hogy kérdezzék meg a jóshelyet, vajjon indítson-e Kroisos háborút a perzsák ellen, s melyik népet vegye hozzá szövetségesül? Mikor a lydiaiak küldetésük helyére megérkeztek s a fogadalmi ajándékokat felajánlották, e szavakkal kértek jóslatot: «Kroisos, a lydiaiak és más népek királya, abban a hitben, hogy egyedül ez az igaz jóshely a földön, kinyilatkoztatásaidhoz méltó ajándékokat adott; s most azt kérdezi tőled, vajjon indítson-e háborút a perzsák ellen, s melyik népet vegye hozzá szövetségesül?» E kérdésekre mind a két jóshelynek megegyezett a felelete, kijelentették Kroisosnak, hogy ha háborút indít a perzsák ellen, nagy birodalmat fog megdönteni; tanácsolták továbbá, hogy fürkészsze ki, melyik görög nép a leghatalmasabb, s ezt szerezzé meg szövetségesül. Midőn Kroisos a hírül hozott isteni kijelentést meghallotta,⁵⁴ nagyon megörült a jóslatnak, s erősen hitte, hogy Kyros birodalmát meg fogja dönteni. Majd ismét Pythóba küldötte embereit, megtudakolta a delphoibeliek számát s minden embert egyenként két staterral ajándékozott meg. Ennek fejében a delphoibeliek Kroisosnak és a lydiaiaknak megadták a jóslat kikérésének jogát, az adómentességet, játékok alkalmával első sorban az ülést és örök időkre a szabadságot, hogy bárki közülök delphoibelivé lehet. A delphoibeliek megajándékozása után Kroisos harmadszor⁵⁵ kért jóslatot. Mert miután a jóshely igaz voltáról meggyőződött, nem tudott vele betelni. Azt kérdezte a jóshelytől, vajjon sokáig fog-e fenállni királysága; s a Pythia ezt felelé:

ἀλλ' ὅταν ἡμίονος βασιλεὺς Μήδοισι γένηται,
καὶ τότε, Λυδὲ ποδαβρέ, πολυψήφιδά παρ' Ἑρμιον
φεύγειν μηδὲ μένειν μηδ' αἰδεῖσθαι κακὸς εἶναι.

56

Τούτοις ἐλθούσι τοῖσι ἔπεισι ὁ Κροῖσος πολλὸν τι μάλι-
στα πάντων ἤσθη, ἐλπίζων ἡμίονον οὐδαμὰ ἀντ' ἀνδρὸς βασι-
λεύσειν Μήδων, οὐδ' ὦν αὐτὸς οὐδὲ οἱ ἐξ αὐτοῦ παύσεσθαι
κοτε τῆς ἀρχῆς. μετὰ δὲ ταῦτα ἐφρόντιζε ἱστορέων τοὺς ἄν
Ἑλλήνων θύνα τωτάτους ἐόντας προσκτῆσαιο φίλους, ἱστο-
ρέων δὲ εὗρισκε Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας
τοὺς μὲν τοῦ Δωρικοῦ γένεος τοὺς δὲ τοῦ Ἴωνικοῦ. ταῦτα γάρ
ἦν τὰ προκεκριμένα, ἐόντα τὸ ἀρχαῖον τὸ μὲν Πελασγικὸν τὸ
δὲ Ἑλληνικὸν ἔθνος. καὶ τὸ μὲν οὐδαμῇ κω ἐξεχώρησε, τὸ
δὲ πολυπλάνητον κάρτα. ἐπὶ μὲν γάρ Δευκαλίωνος βασιλείας
οἴκεε γῆν τὴν Φθιώτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἑλλήνος τὴν ὑπὸ
τὴν Ὀσσάν τε καὶ τὸν Ὀλυμπον χώραν, καλεομένην δὲ Ἰστια-
ώτιν· ἐκ δὲ τῆς Ἰστιαιώτιδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων,
οἴκεε ἐν Πίνδῳ Μακεδόνων καλεόμενον· ἐνθεῦτεν δὲ αὐτὶς ἐς

57

τὴν Δρυοπίδα μετέβη, καὶ ἐκ τῆς Δρυοπίδος οὕτω ἐς Πελο-
πόννησον ἐλθὼν Δωρικὸν ἐκλήθη. ἦντινα δὲ γλώσσαν ἴσαν οἱ
Πελασγοί, οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἰπεῖν. εἰ δὲ χρεόν ἐστι τεκμαιρόμε-
νον λέγειν τοῖσι νῦν ἔτι ἐοῦσι Πελασγῶν τῶν ὑπὲρ Τυρσηνῶν Κρη-
στῶνα πόλιν οἰκούντων, οἱ ὅμοιοι κοτε ἦσαν τοῖσι νῦν Λωριεῦσι
καλεομένοις (οἴκεον δὲ τηνικαῦτα γῆν τὴν νῦν Θεσσαλιῶτιν κα-
λεομένην), καὶ τῶν Πλακίην τε καὶ Σκυλάκην Πελασγῶν οἰκισάν-
των ἐν Ἑλλησπόντῳ, οἱ σύνοικοι ἐγένοντο Ἀθηναίοισι, καὶ ὅσα
ἄλλα Πελασγικὰ ἐόντα πολίσματα τὸ ὄνομα μετέβαλε, εἰ τούτοις
τεκμαιρόμενον δεῖ λέγειν, ἦσαν οἱ Πελασγοί βάρβαρον γλώσσαν
ιέντες. εἰ τοίνυν ἦν καὶ πᾶν τοιοῦτο τὸ Πελασγικόν, τὸ Ἀττικὸν
ἔθνος ἐὼν Πελασγικὸν ἅμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἑλλήνας καὶ τὴν
γλώσσαν μετέμαθε. καὶ γὰρ δὴ οὔτε οἱ Κρηστωνιῆται οὐδαμοῖσι
τῶν νῦν σφεας περιουκόντων εἰσὶ ὁμόγλωσσοι οὔτε οἱ Πλακηνοί,
σφίσι δὲ ὁμόγλωσσοι· δηλοῦσί τε ὅτι τὸν ἡνείκαντο γλώσσης
χαρακτῆρα μεταβαίνοντες ἐς ταῦτα τὰ χωρία, τοῦτον ἔχουσι

58

ἐν φυλακῇ. τὸ δὲ Ἑλληνικὸν γλώσση μὲν ἐπεῖτε ἐγένετο αἰεὶ
κοτε τῇ αὐτῇ διαχράται, ὥς ἐμοὶ καταφαίνεται εἶναι. ἀπο-
σχισθὲν μέντοι ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ ἐὼν ἀσθενές, ἀπὸ
σμικροῦ τεο τὴν ἀρχὴν ὁρμώμενον αὖξεται ἐς πλῆθος

Majd mikor öszvér lesz trónján a méd hatalomnak,
Szép lábú lyd sarj, a Hermosnak kavicsához
Fuss akkor, s ne maradj, se ne szégyeld gyáva mivoltod.

A követeknek e szavain Kroisos mód nélkül megörült, re- 56
mélvén, hogy a médek fölött sohasem fog ember helyett öszvér
uralkodni, s így tehát sem ő, sem valamely utódja valamikor nem
veszti el trónját. Ezután avval foglalkozott, hogy kikutassa, vajjon
mely görög törzsek a legerősebbek, hogy ezeket barátaivá tegye; s
tudakozódásai után a lakedaimoniakat és az athénieket találta ki-
válóknak, azokat a dór, ezeket az ión törzsből. Ezek voltak ugyanis
a hatalmasak, s közülök eredetre nézve az egyik pelasg, a másik a
görög néphez tartozott.³⁹ Amaz sohasem vándorolt, míg ez nagyon
sokszor cserélte hazáját. Így Deukalionnak királysága alatt Phthio-
tisban lakott; Hellen fiának, Dorosnak idejében pedig az Ossa és
Olimpos tövénél elterülő földön, melyet Histiaiotisnak neveznek;⁴⁰
mikor Kadmos fiai innen elkergették, a makedoniai Pindosba költö-
zött;⁴¹ innen ismét Drycpisba vándorolt, a honnan azután a Pelo-
ponnesosba jutván dór népnek neveztetett el. Hogy a pelasgok
milyen nyelven beszéltek, nem mondhatom meg pontosan. De ha 57
szabad tanúképp venni a még maig élő pelasgokat, kik a tyrrheneken
túl Kreston városában⁴² laknak s egykor a most dórnak nevezett
törzs szomszédai valának — de abban az időben még a mai Thes-
saliotisban éltek —, továbbá a Hellespontoson Plakia és Skylake
nevű városokban⁴³ lakó pelasgokat, kik az athéniakkal voltak együtt,
azonkívül a többi pelasg városokat, melyek más nevet kaptak, —
ha ezeket tanúképp lehet venni: akkor a pelasgok barbár nyelven
beséltek. Ha így áll a dolog az egész pelasg népre vonatkozólag,
viszont az attikai nép, mely pelasg eredetű, Görögországba való
átköltözése után a nyelvet is eltanulta. A krestoniak ugyanis
egy körülöttük lakó néppel sem beszélnek közös nyelvjárás
szerint, valamint a plakiaiak sem; egymással azonban egy nyelv-
járásúak. Világos tanuságul szolgálnak tehát, hogy megőrizték
nyelvüket, melyet e földre való költözésükkor magukkal hoztak.
A görög nép azonban, véleményem szerint, eredete óta ugyanazon 58
a nyelven beszél. A pelasgoktól külön még bizonyára gyenge
volt;⁴⁴ de csekély eredetéből kifejlődve, a népek egész tömegévé

τῶν ἐθνέων, Πελασγῶν μάλιστα προσκεχωρηκότων αὐτῷ καὶ ἄλλων ἐθνέων βαρβάρων συχνῶν. πρόσθε δὲ ὧν ἔμοιγε δοκέει οὐδὲ τὸ Πελασγικὸν ἔθνος, ἐὼν βάρβαρον, οὐδαμὰ μεγάλως αὐξηθῆναι.

- 59 Τούτων δὴ ὧν τῶν ἐθνέων τὸ μὲν Ἀττικὸν κατεχόμενόν τε καὶ διεσπασμένον ἐπυνθάνετο ὁ Κροῖσος ὑπὸ Πεισιστράτου τοῦ Ἱπποκράτεος τοῦτον τὸν χρόνον τυραννεύοντος Ἀθηναίων. Ἱπποκράτει γὰρ ἐόντι ἰδιώτῃ καὶ θεωροῦντι τὰ Ὀλύμπια τέρας ἐγένετο μέγα· θύσαντος γὰρ αὐτοῦ τὰ ἱρὰ οἱ λέβητες ἐπεστεῶτες καὶ κρεῶν τε ἐόντες ἔμπλεοι καὶ ὕδατος ἄνευ πυρὸς ἔξεσαν καὶ ὑπερέβαλον. Χίλων δὲ ὁ Λακεδαιμόνιος παρατυχὼν καὶ θεησάμενος τὸ τέρας συνεβούλευε Ἱπποκράτει πρῶτα μὲν γυναῖκα μὴ ἄγεσθαι τεκνοποιὸν ἐς τὰ οἰκία, εἰ δὲ τυγχάνει ἔχων, δεύτερα τὴν γυναῖκα ἐκπέμπειν, καὶ εἴ τις οἱ τυγχάνει ἐὼν παῖς, τοῦτον ἀπείπασθαι. οὐκὼν ταῦτα παραινέσαντος Χίλωνος πείθεσθαι· θέλειν τὸν Ἱπποκράτεα· γενέσθαι οἱ μετὰ ταῦτα τὸν Πεισίστρατον τοῦτον, ὃς στασιαζόντων τῶν παράλων καὶ τῶν ἐκ τοῦ πεδίου Ἀθηναίων, καὶ τῶν μὲν προσεστεῶτος Μεγακλέος τοῦ Ἀλκμέωνος, τῶν δὲ ἐκ τοῦ πεδίου Λυκούργου Ἀριστολαΐδew, καταφρονήσας τὴν τυραννίδα ἤγειρε τρίτην στάσιν· συλλέξας δὲ στασιῶτας καὶ τῇ λόγῳ τῶν ὑπερακρίων προστὰς μηχανᾶται τοιάδε. τρωματίσας ἐωυτόν τε καὶ ἡμιόνους ἤλασε ἐς τὴν ἀγορὴν τὸ ζεῦχος ὥς ἐκπεφυγῶς τοὺς ἐχθρούς, οἳ μιν ἐλαύνοντα ἐς ἀγρὸν ἠθέλησαν ἀπολέσαι δῆθεν, ἐδέετό τε τοῦ δήμου φυλακῆς τινος πρὸς αὐτοῦ κυρῆσαι, πρότερον εὐδοκιμήσας ἐν τῇ πρὸς Μεγαρέας γενομένη στρατηγίῃ, Νίσαιάν τε ἐλὼν καὶ ἄλλα ἀποδεξάμενος μεγάλα ἔργα. ὁ δὲ δῆμος ὁ τῶν Ἀθηναίων ἐξαπατηθεὶς ἔδωκέ οἱ τῶν ἀστῶν καταλέξας ἄνδρας τούτους οἱ δορυφόροι μὲν οὐκ ἐγένοντο Πεισιστράτου, κορυνηφόροι δέ· ξύλων γὰρ κορύνας ἔχοντες εἶποντό οἱ ὀπισθε. συνεπαναστάντες δὲ οὗτοι ἅμα Πεισιστράτῳ ἔσχον τὴν ἀκρόπολιν. ἔνθα δὴ ὁ Πεισίστρατος ἦρχε Ἀθηναίων, οὔτε τιμᾶς τὰς ἐούσας συνταράξας οὔτε θέσμια μεταλλάξας, ἐπὶ τε τοῖσι κατεστεῶσι ἔνεμε τὴν πόλιν
- 60 κοσμέων καλῶς τε καὶ εὖ. μετὰ δὲ οὐ πολλὸν χρόνον τῷνυτὸ φρονήσαντες οἳ τε τοῦ Μεγακλέος στασιῶται καὶ οἱ τοῦ Λυκούργου ἐξελαύνουσί μιν. οὕτω μὲν Πεισίστρατος ἔσχε τὸ πρῶτον Ἀθήνας, καὶ τὴν τυραννίδα οὐκὼ κάρτα ἐρριζωμένην ἔχων ἀπέβαλε. οἳ δὲ ἐξελάσαντες Πεισίστρατον αὐτίς ἐκ νέης ἐπ' ἀλλήλοισι ἐστασίασαν. περιελαυνόμενος δὲ τῇ στάσι ὁ Μεγακλῆς ἐπεκηρυκεύετο Πεισιστράτῳ, εἰ βούλοιτό οἱ τὴν θυγατέρα

gyarapodott, mikor a pelasgok több más barbár népekkel együtt hozzá csatlakoztak. Előbb legalább, úgy hiszem, a pelasg faj mint barbár nép nem nagyon szaporodott.⁴⁵

Ezen népek közül tehát Kroisos értesülése szerint az attikai pártokra volt szakítva és Hippokrates fia, Peisistratos által leigázva, a ki ez időben Athén tyrannusa volt. Hippokratessel ugyanis, ki egyszerű polgár vala, az olympiai játékok szemlélése alkalmával nagy csoda esett meg. A mint felajánlotta áldozatát, hússal és vízzel telt edényei tüzelés nélkül forni kezdettek és kiáradtak. A lakedaimoni Chilon, ki ott volt és látta a csodát, azt tanácsolta Hippokratesnek, hogy ne vegyen nőül olyan asszonyt, a ki gyermekeket szülne; vagy ha már van neje, akkor küldje el, és ha már van gyermeke, azt is tagadja ki. Chilon ezen tanácsaira azonban a hagyomány szerint nem akart hallgatni Hippokrates, s az ezután született fia volt az a Peisistratos, a ki, midőn a tengerparti és a mezőn lakó athéniek összevesztek, s azoknak Alkmeon fia, Megakles,⁴⁶ a mezőn lakóknak pedig Aristolaides fia, Lykurgos, volt a vezére, — a királyságra vágyva egy harmadik pártot szervezett. Azon jogcím alatt toborzott híveket, hogy ő a hegyi lakóknak vezére, s a következőt eszelte ki: magát és ösvéreit megsebesítvén, a piacra hajtotta fogatát, mintha ellenségei elől menekülne, kik meg akarták ölni, mikor a mezőre hajtott. Arra kérte tehát a népet, hogy adjon mellé őrizetet, minthogy már a megarai háborúban kitüntette magát, Nisaiát⁴⁷ elfoglalta és más nagy tetteket is vitt véghez. Az atheni nép elámitva, válogatott polgárokat adott melléje; ezek azonban nem lándzsa-, hanem buzogányvivői voltak Peisistratosnak; mert fabuzogányokkal követték. Ezek Peisistratossal együtt föllázadván, elfoglalták a felleget. Ezután Peisistratos Athén ura lett; de nem szüntette meg a létező hivatalokat, hanem a megállapított intézmények szerint szépen és bölcsen igazgatta a várost. Nem sok idő múlva azonban Megakles és Lykurgos pártja kibékült egymással és őt elűzték. Így volt Peisistratos első ízben ura Athénnek; királysága azonban még nem tudott erős gyökeret verni s elbukott. Peisistratos elűzői azonban újra egymás ellen támadtak. A lázadástól szorongatott Megakles megkérdezte Peisistratostól, vajjon hajlandó volna-e leányát

ἔχειν γυναῖκα ἐπὶ τῇ τυραννίδι. ἐνδεξαμένου δὲ τὸν λόγον καὶ ὁμολογήσαντος ἐπὶ τούτοις Πεισιστράτου, μηχανῶνται δὴ ἐπὶ τῇ κατόδῳ πρῆγμα εὐηθέστατον, ὥς ἐγὼ εὐρίσκω, μακρῷ, ἐπεὶ γε ἀπεκρίθη ἐκ παλαιτέρου τοῦ βαρβάρου ἔθνεος τὸ Ἑλληνικὸν ἐὸν καὶ δεξιώτερον καὶ εὐηθέϊης ἡλιθίου ἀπηλλαγμένον μᾶλλον, εἰ καὶ τότε γε οὗτοι ἐν Ἀθηναίοις τοῖσι πρῶτοις λεγομένοις εἶναι Ἑλλήνων σοφίην μηχανῶνται τοιάδε. ἐν τῷ δήμῳ τῷ Παιανίῃ ἦν γυνὴ τῇ οὐνομα ἦν Φύη, μέγαθος ἀπὸ τεσσέρων πηγέων ἀπολείπουσα τρεῖς δακτύλους καὶ ἄλλως εὐειδής. ταύτην τὴν γυναῖκα σκευάσαντες πανοπλίῃ, ἐς ἄρμα ἐσβιβάσαντες καὶ προδέξαντες σχῆμα οἷόν τι ἔμελλε εὐπρεπέστατον φανέσθαι ἔχουσα, ἤλαυνον ἐς τὸ ἄστυ, προδρόμους κήρυκας προπέμφαντες· οἱ τὰ ἐντεταλμένα ἡγόρευον ἀπικόμενοι ἐς τὸ ἄστυ, λέγοντες τοιάδε. «ὦ Ἀθηναῖοι, δέκεσθε ἀγαθῷ νόῳ Πεισίστρατον, τὸν αὐτὴ ἡ Ἀθηναίη τιμήσασα ἀνθρώπων μάλιστα κατάγει ἐς τὴν ἑωυτῆς ἀκρόπολιν.» οἱ μὲν δὴ ταῦτα διαφοιτέοντες ἔλεγον· αὐτίκα δὲ ἐς τε τοὺς δήμους φάτις ἀπίκετο ὥς Ἀθηναίῃ Πεισίστρατον κατάγει, καὶ οἱ ἐν τῷ ἄστεϊ πειθόμενοι τὴν γυναῖκα εἶναι αὐτὴν τὴν θεὸν προσεύχοντό τε τὴν

61 ἄνθρωπον καὶ ἐδέχοντο Πεισίστρατον. ἀπολαβὼν δὲ τὴν τυραννίδα τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ ὁ Πεισίστρατος κατὰ τὴν ὁμολογίην τὴν πρὸς Μεγακλέα γενομένην γαμέει τοῦ Μεγακλέος τὴν θυγατέρα. οἷα δὲ παίδων τέ οἱ ὑπαρχόντων νεηνίων καὶ λεγομένων ἐναγέων εἶναι τῶν Ἀλκμεωνιδέων, οὗ βουλόμενός οἱ γενέσθαι ἐκ τῆς νεογάμου γυναικὸς τέκνα, ἐμίσητό οἱ οὐ κατὰ νόμον. τὰ μὲν νυν πρῶτα ἔκρυπτε ταῦτα ἡ γυνή, μετὰ δὲ εἴτε ἱστορεύσῃ εἴτε οὐ φράζει τῇ ἑωυτῆς μητρί, ἡ δὲ τῷ ἀνδρὶ τὸν δὲ δεινὸν τι ἔσχε ἀτιμάζεσθαι πρὸς Πεισιστράτου· ὀργῇ δὲ ὥς εἶχε καταλλάσσετο τὴν ἔχθρην τοῖσι στασιώτησι. μαθὼν δὲ ὁ Πεισίστρατος τὰ ποιούμενα ἐπ' ἑωυτῷ ἀπαλλάσσετο ἐκ τῆς χώρας τὸ παράπαν, ἀπικόμενος δὲ ἐς Ἑρέτριαν ἐβουλεύετο ἄμα τοῖσι παισὶ. Ἰππίεω δὲ γνώμῃ νικήσαντος ἀνακτᾶσθαι ὀπίσω τὴν τυραννίδα, ἐνθάδε ἡγεῖρον δωτίνας ἐκ τῶν πολίων αἰτινὲς σφι προαιδέοντό κού τι. πολλῶν δὲ μεγάλα παρασχόντων χρήματα, Θηβαῖοι ὑπερεβάλλοντο τῇ δόσι τῶν χρημάτων. μετὰ δέ, οὐ πολλῷ λόγῳ εἰπεῖν, χρόνος διέφυ καὶ πάντα σφι ἐξήρτυτο ἐς τὴν κάτοδον· καὶ γὰρ Ἀργεῖοι μισθωτοὶ ἀπίκοντο ἐκ Πελοποννήσου, καὶ Νάξιός σφι ἀνὴρ ἀπικόμενος ἐθελοντής, τῷ οὐνομα ἦν Λύδαμις, προθυμὴν πλείστην παρείχετο, κομίσας καὶ

62 χρήματα καὶ ἄνδρας. ἐξ Ἑρετρίης δὲ ὀρμηθέντες διὰ ἐνδεκάτου

a királyságért feleségül venni. Peisistratos elfogadta az ajánlatot s megegyezvén a dologban, az ő visszavezetésére, úgy találom, a lehető legegyszerűbb tervet gondolták ki; mert a görög már rég elvált a barbár népektől; ügyesebb volt s együgyű ostobaságtól inkább ment. Ezek tehát az athéniek, mint a görögök között ravaszságban legkiválóbb nép számára a következőt eszelték ki. A paianiai városrészben volt egy Phye nevű asszony, ki három hüvely hijján négy rőf magas és különben is szépalakú volt. Ezt a nőt teljes fegyverzetben kocsira ültették, s oly módon alakítva külsejét, hogy az a legnagyobb hatást idézze elő, miután már hírnököket küldöttek volt előre, a város felé hajtottak. Azok a városba érve, a parancs szerint így beszéltek: «Ó athéniek, fogadjátok jó szívvel Peisistratost, kit maga Athene is nagyon tisztel az emberek közt, és most saját fellegvárába visszavezet.» Így beszéltek ezek mindenfelé, s csakhamar elterjedt a nép közt a hír, hogy Athene vezeti vissza Peisistratost. A városbeliek elhitték, hogy maga az istennő az az asszony, imádkoztak az emberi lényhez és Peisistratost visszafogadták. Elnyervén a jelzett módon Peisistratos a királyságot, az 61 egyezmény szerint nőül vette Megakles leányát. Minthogy azonban már voltak serdülő gyermekei, s hír szerint az alkmeonidákat átok terhelte, nem akart ezen új feleségétől gyermekeket, s ezért nem a rendes módon közösült vele.⁴⁸ E dolgot felesége kezdetben titkolta; majd azonban akár kérdezősködésekre, akár nem, elmondta anyjának, ez meg a férjének, ki felháborodva a Peisistratos-tól eredő meggyaláztatáson, felhagyott az ellenfeleivel való gyűlölködéssel. Peisistratos értesült arról, hogy mit mívelnek ellene; azért egész házával elhagyta az országot, s Eretriába érve fiaival tanácskozott. Hippias véleménye győzött, hogy vissza kell szerezni a királyságot, ezért ajándékokat gyűjtöttek azon városokból, melyek valamikép le voltak irántok kötelezve. Azon sok hely közül, melyek nagy ajándékokat adtak, Thebai tűnt ki leginkább kincseivel.⁴⁹ Majd pedig, hogy röviden végezzek, bizonyos idő eltelte alatt mindent előkészítettek a visszatérésre; mert argosi zsoldosok is jöttek a Peloponnesosból, s önkéntesen hozzájuk csatlakozott egy férfi is, kit Lygdamisnak hívtak,⁵⁰ s a ki nagy buzgalmat tanúsított, pénzt és embereket hozott magával. Eretriából elindulván, a tizen- 62

ἔτεος ἀπίκοντο ὀπίσω. καὶ πρῶτον τῆς Ἀττικῆς ἴσχουσι Μαραθῶνα· ἐν δὲ τούτῳ τῇ χώρῃ σφι στρατοπεδευομένοισι οἱ τε ἐκ τοῦ ἄστεος στασιῶται ἀπίκοντο ἄλλοι τε ἐκ τῶν δῆμων προσέρρεον, τοῖσι ἡ τυραννὶς πρὸ ἐλευθερίας ἦν ἀσπαστότερον. οὗτοι μὲν δὴ συνηλίζοντο, Ἀθηναίων δὲ οἱ ἐκ τοῦ ἄστεος, ἕως μὲν Πεισίστρατος τὰ χρήματα ἤγειρε καὶ μεταῦτις ὡς ἔσχε Μαραθῶνα, λόγον οὐδένα εἶχον· ἐπεὶ δὲ ἐπύθοντο ἐκ τοῦ Μαραθῶνος αὐτὸν πορεύεσθαι ἐπὶ τὸ ἄστυ, οὕτω δὴ βοηθέουσι ἐπ’ αὐτόν. καὶ οὗτοί τε πανστρατιῇ ἦσαν ἐπὶ τοὺς κατιόντας, καὶ οἱ ἄμφι Πεισίστρατον, ὡς ὀρμηθέντες ἐκ Μαραθῶνος ἦσαν ἐπὶ τὸ ἄστυ, ἐς τὸν αὐτὸ συνιόντες ἀπικνέονται ἐπὶ Παλληνίδος Ἀθηναίης ἱρόν, καὶ ἀντία ἔθεντο τὰ ὅπλα. ἐνθαῦτα θεῖη πομπὴ χρεώμενος παρίσταται Πεισιστράτῳ Ἀμφίλυτος ὁ Ἀκαρνὰν χρησμολόγος ἀνὴρ, ὃς οἱ προσίων χρεῶ ἐν ἐξάμετρῳ τόνῳ τάδε λέγων.

ἔρριπται δ’ ὁ βόλος, τὸ δὲ δίκτυον ἐκπεπέτασται,

θύννοι δ’ οἰμήσουσι σεληναίης διὰ νυκτός.

- 63 ὁ μὲν δὴ οἱ ἐνθεάζων χρεῶ τάδε, Πεισίστρατος δὲ συλλαβὼν τὸ χρηστήριον καὶ φᾶς δέκεσθαι τὸ χρησθὲν ἐπῆγε τὴν στρατιήν. Ἀθηναῖοι δὲ οἱ ἐκ τοῦ ἄστεος πρὸς ἄριστον τετραμμένοι ἦσαν δὴ τηνικαῦτα, καὶ μετὰ τὸ ἄριστον μετεξέτεροι αὐτῶν οἱ μὲν πρὸς κύβους οἱ δὲ πρὸς ὕπνον. οἱ δὲ ἄμφι Πεισίστρατον ἐσπεσόντες τοὺς Ἀθηναίους τράπουσι. φευγόντων δὲ τούτων βουλὴν ἐνθαῦτα σοφωτάτην Πεισίστρατος ἐπιτεχνᾶται, ὅπως μῆτε ἀλισθεῖεν ἔτι οἱ Ἀθηναῖοι διεσκεδασμένοι τε εἶεν· ἀναβιβάσας τοὺς παῖδας ἐπὶ ἵππους προέπεμπε, οἱ δὲ καταλαμβάνοντες τοὺς φεύγοντας ἔλεγον τὰ ἐντεταλμένα ὑπὸ Πεισιστράτου, θαρσέειν τε κελεύοντες καὶ
- 64 ἀπιέναι ἕκαστον ἐπὶ τὰ ἐσωτοῦ. πειθομένων δὲ τῶν Ἀθηναίων, οὕτω δὴ Πεισίστρατος τὸ τρίτον σχὼν Ἀθήνας ἐρρίξωσε τὴν τυραννίδα ἐπικούροισί τε πολλοῖσι καὶ χρημάτων συνόδοις, τῶν μὲν αὐτόθεν τῶν δὲ ἀπὸ Στρυμόνος ποταμοῦ συνιόντων, ὁμήρους τε τῶν παραμεινάντων Ἀθηναίων καὶ μὴ αὐτίκα φευγόντων παῖδας λαβὼν καὶ καταστήσας ἐς Νάξον (καὶ γὰρ ταύτην ὁ Πεισίστρατος κατεστρέψατο πολέμῳ καὶ ἐπέτρεψε Λυγδάμει), πρὸς τε ἔτι τούτοις τὴν νῆσον Δῆλον καθήρας ἐκ τῶν λογίων, καθήρας δὲ ὧδε· ἐπ’ ὅσον ἔποψις τοῦ ἱεροῦ εἶχε, ἐκ τούτου τοῦ χώρου παντὸς ἐξορύξας τοὺς νεκροὺς μετεφόρεε ἐς ἄλλον χώρον τῆς Δήλου. καὶ Πεισίστρατος μὲν ἐτυράννευε Ἀθηναίων, Ἀθηναίων δὲ οἱ μὲν ἐν τῇ μάχῃ ἐπεπτώκεσαν, οἱ δὲ αὐτῶν μετ’ Ἀλκμεωνιδέων ἔφευγον ἐκ τῆς οἰκῆτης.

egyedik évben haza érkeztek. Attikában először Marathont szállották meg. Mikor itt tábort ütöttek, a városból sok párthíve gyűlt oda és a vidékről is többen, kiknek a tyrannis kedvesebb volt a szabadságnál. Ezek tehát itt összegyülekeztek; az athéniek azonban a városban, míg Peisistratos pénzt gyűjtött, sőt később is, mikor már Marathont megszállotta, nem törődtek a dologgal semmit. De mikor megtudták, hogy Marathontól a város felé vonúl, kivonultak ellene, s egész hadi erejükkel szembeszálltak a visszatérőkkel. Peisistratos hadserege, mikor Marathon felől a város ellen vonult, a pallenei Athene templománál találkozott ellenfelével. Itt állást foglaltak egymás ellen. Ekkor isteni végzet szerint az akarnaniai Amphilytos jós Peisistratos elé állott, s hozzá lépve hatméretű verslen ezt a jóslatot mondta neki:

A fonalat kivetéd, és már kiterítve a háló:

A teliholdú éj odagyűjti a halsereg árját.

Igy jósolt ő neki ihletében; Peisistratos pedig megérté a jóslatot, s kijelentvén, hogy elfogadja, megindította hadseregét. A városbeli athéniek akkor ép reggeliztek, s a reggeli után némelyek koczkajátékkal szórakoztak, mások pedig aludtak. Peisistratos serege megtámadta az athénieket, s megfutamította őket. Szaladásuk közben Peisistratos igen ügyes cselt gondolt ki arra, hogy az athéniek ne gyűljenek össze, hanem el legyenek szórva. Fiait lóra ültetvén, előre küldé, s azok a szaladókat utolérve a kapott meghagyás szerint beszéltek hozzájuk: buzdították őket, ne féljenek, és kiki menjen nyugodtan haza. Az athéniek megfogadták a szót, s Peisistratos harmadszor is birtokába kerítette Athént, királyságát sok segédsapata és pénzjövedelmei által, melyek részint a szárazról, részint a Strymon folyótól folytak be, megszilárdította.⁵¹ Az otthonmaradt és a futni vonakodó athénieknek fiait kezesekül véve Naxosba szállította, — mert Peisistratos ezt a szigetet is leigázta és Lygdamisra bízta —; azonkívül a jóslatok értelmében Delos szigetét is megtisztította,⁵³ még pedig a következő módon: a mennyire a templomtól emberi szem elhatol, az egész földdarabból kiásatta a halottakat és Delosnak egy másik részére vitette át. Peisistratos tehát Athén ura lett; az athéniek egy része pedig a csatában elesett, mások az alkmeonidákkal elmenekültek hazájukból.

65 Τοὺς μὲν νυν Ἀθηναίους τοιαῦτα τὸν χρόνον τοῦτον ἐπυν-
θάνετο ὁ Κροῖσος κατέχοντα, τοὺς δὲ Λακεδαιμονίους ἐκ κακῶν
τε μεγάλων πεφευγότας καὶ ἐόντας ἤδη τῷ πολέμῳ κατυπερτέρους
Τεγετέων. ἐπὶ γὰρ Λέοντος βασιλεύοντος καὶ Ἡγησικλέος ἐν
Σπάρτῃ τοὺς ἄλλους πολέμους εὐτυχέοντες οἱ Λακεδαιμόνιοι πρὸς
Τεγέτας μούρους προσέπταιον. τὸ δὲ ἔτι πρότερον τούτων καὶ
κακονομώτατοι ἦσαν σχεδὸν πάντων Ἑλλήνων κατὰ τε σφέας αὐ-
τοὺς καὶ ξείνοισι ἀπρόσμικτοι· μετέβαλον δὲ ὧδε ἐς εὐνομίην.
Λυκούργου τῶν Σπαρτιητέων δοκίμου ἀνδρὸς ἐλθόντος ἐς Δελφοὺς
ἐπὶ τὸ χρηστήριον, ὥς ἐσῆις ἐς τὸ μέγαρον, εὐθὺς ἡ Πυθίη λέγει
τάδε.

ἦκεις ὦ Λυκούργε ἐμὸν ποτὶ πύονα νηὸν
Ζηνὶ φίλος καὶ πᾶσιν Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσι.
δίξω ἢ σε θεὸν μαντεύσομαι ἢ ἄνθρωπον.
ἀλλ' ἔτι καὶ μάλλον θεὸν ἔλπομαι ὦ Λυκούργε.

οἱ μὲν δὴ τινες πρὸς τούτοις λέγουσι καὶ φράσαι αὐτῷ τὴν Πυ-
θίην τὸν νῦν κατεστεῶτα κόσμον Σπαρτιήτησι· ὥς δ' αὐτοὶ Λακε-
δαιμόνιοι λέγουσι, Λυκούργον ἐπιτροπέυσαντα Λεωβώτῳ, ἀδελ-
φιδέῳ μὲν ἐνωτοῦ βασιλεύοντος δὲ Σπαρτιητέων, ἐκ Κρήτης
ἀγαγέσθαι ταῦτα. ὥς γὰρ ἐπετρόπευσε τάχιστα, μετέστησε τὰ
νόμιμα πάντα, καὶ ἐφύλαξε ταῦτά μὴ παραβαίνειν. μετὰ δὲ τὰ ἐς
πόλεμον ἔχοντα, ἐνωμοτίας καὶ τριηκάδας καὶ συσσίτια, πρὸς τε
66 τούτοις τοὺς ἐφόρους καὶ γέροντας ἔστησε Λυκούργος. οὕτω μὲν
μεταβαλόντες εὐνομήθησαν, τῷ δὲ Λυκούργῳ τελευτήσαντι ἱρὸν
εἰσάμενοι σέβονται μεγάλως. οἷα δὲ ἐν τε χώρῃ ἀγαθῇ καὶ πλή-
θει οὐκ ὀλίγων ἀνδρῶν, ἀνά τε ἔδραμον αὐτίκα καὶ εὐθηνήθησαν,
καὶ δὴ σφι οὐκέτι ἀπέχρα ἡσυχίην ἄγειν, ἀλλὰ καταφρονήσαντες
Ἀρκάδων κρέσσονες εἶναι ἐχρηστηριάζοντο ἐν Δελφοῖσι ἐπὶ πάσῃ
τῇ Ἀρκάδων χώρῃ. ἡ δὲ Πυθίη σφι χρᾶ τάδε.

Ἀρκαδίην μ' αἰτεῖς· μέγα μ' αἰτεῖς· οὐ τοι δώσω.
πολλοὶ ἐν Ἀρκαδίῃ βαλανηφάγοι ἄνδρες ἔασιν,
οἳ σ' ἀποκωλύσουσιν. ἐγὼ δὲ τοι οὔτι μεγαίρω.
δώσω τοι Τεγέην ποσσίσροτον ὀρχήσασθαι
καὶ καλὸν πεδῖον σχοίνῳ διαμετρέσασθαι.

Kroisos értesülése szerint tehát az athéniek ez időben meg⁶⁵ voltak fosztva szabadságuktól; ellenben a lakedaimoniak nagy bajtól menekültek meg, a mennyiben háborús úton a tegeaiak fölé kerekedtek. Mert míg Leon és Hegesikles⁵³ voltak Spárta királyai, a lakedaimoniak minden más ütközetben győztek, egyedül a tegeaikkal szemben vallottak kudarczot. Sőt előbb majdnem az összes görögök közt nekik voltak a legrosszabb törvényeik, és sem egymással, sem idegenekkel nem közlekedtek. Jó törvényeikhez a következőkép jutottak: midőn Lykurgos, ki Spártában tekintélyes ember volt, Delphoiba ment a jóshelyre, a szentélybe léptekor rögtön így szólította meg a Pythia:

Kincses szentélyem küszöbéhez jössz te, Lykurgos,
Kit kedvel Zeus és az Olymp valamennyi lakója.
Nem tudom, istennek vagy mondjalak emberi lénynek?
Inkább isteni lényt sejték benned, te Lykurgos.

Némelyek azt is állítják, hogy a Pythia adta neki a gondolatokat azon alkotmányhoz, mely most Spártában fennáll.⁵⁴ A mint azonban a lakedaimoniak mondják, Lykurgos az alkotmányt akkor, midőn gyámja volt Lesbotesnek, — ki mint testvérenek fia Spárta királyságát örökölte —, Krétából hozta át.⁵⁵ Mert mihelyt átvette a gyámságot, az összes törvényeket megváltoztatta, s örködött, hogy meg ne szegjék őket. Azonkívül a hadi szervezetet, az enomotiákat, a triakasokat, a közös étkezést, továbbá az ephorosok és vének szervezetét is Lykurgos alapította meg.⁵⁶ E válto-⁶⁶ zások által jó törvényekhez jutottak, s Lykurgos halála után templomot emeltek számára, s nagy tiszteletben tartották. Minthogy pedig földjük termékeny és népességük sem volt csekély, gyorsan emelkedtek és gazdagodtak. Most tehát már nem elégedtek meg a békével; s azon hitben, hogy hatalmasabbak az arkadiiaknál, jóslatot kértek Delphoiban az egész arkadiai tartományra vonatkozólag. A Pythia azonban ezt válaszolta nekik:

Arkadiát kéred; de nagyot kérsz; azt nem adom meg.
Makkot evő ember sok van nagyon Arkadiában,
Kik gátat vetnek te eléd. De ne higgy irigyednek.
Néked adom Tegeát; lábad tánczolva tapossa,
És a szép síknak hosszát mérd meg kötelekkel.

ταῦτα ὡς ἀπενειχθέντα ἤκουσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, Ἀρκάδων μὲν τῶν ἄλλων ἀπείχοντο, οἱ δὲ πέδας φερόμενοι ἐπὶ Τεγεήτας ἐστρατεύοντο, χρησμῷ κιβδήλῳ πίσυνοι, ὡς δὴ ἐξανδραποδιούμενοι τοὺς Τεγεήτας. ἐσωθέντες δὲ τῇ συμβολῇ, ὅσοι αὐτῶν ἐωγρήθησαν, πέδας τε ἔχοντες τὰς ἐφέροντο αὐτοὶ καὶ σχοίνῳ διαμετρησάμενοι τὸ πεδίον τὸ Τεγεητέων ἐργάζοντο. αἱ δὲ πέδαι αὗται ἐν τῇσι ἐδεδέατο ἔτι καὶ ἐς ἡμὲ ἦσαν σόαι ἐν Τεγέῃ, περὶ τὸν νηὸν τῆς Ἀλέης Ἀθηναίης κρεμάμεναι.

- 67 Κατὰ μὲν δὴ τὸν πρότερον πόλεμον συνεχέως αἰεὶ κακῶς ἀέθλεον πρὸς τοὺς Τεγεήτας, κατὰ δὲ τὸν κατὰ Κροῖσον χρόνον καὶ τὴν Ἀναξανδρίδεω τε καὶ Ἀρίστωνος βασιληίῃν ἐν Λακεδαίμονι ἤδη οἱ Σπαρτιῆται κατυπέρτεροι τῷ πολέμῳ ἐγεγόνεσαν, τρόπῳ τοιῷδε γινόμενοι. ἐπειδὴ αἰεὶ τῷ πολέμῳ ἐσοῦντο ὑπὸ Τεγεητέων, πέμψαντες θεοπρόπους ἐς Δελφοὺς ἐπειρώτων τίνα ἂν θεῶν ἱλασάμενοι κατύπερθε τῷ πολέμῳ Τεγεητέων γενοίαιτο. ἡ δὲ Πυθίη σφί ἔχρησε τὰ Ὁρέστεω τοῦ Ἀγαμέμνονος ὁστέα ἐπαγαγομένους. ὡς δὲ ἀνευρεῖν οὐκ οἶοί τε ἐγίνοντο τὴν θήκην τοῦ Ὁρέστεω, ἔπεμπον αὐτίς τὴν ἐς θεὸν ἐπειρησομένους τὸν χώρον ἐν τῷ κέοιτο Ὁρέστῃς. εἰρωτῶσι δὲ ταῦτα τοῖσι θεοπρόποισι λέγει ἡ Πυθίη τάδε.

ἔστι τις Ἀρκαδίας Τεγέῃ λευρῇ ἐνὶ χώρῳ,
 ἔνθ' ἄνεμοι πνέουσιν δύο κρατερῆς ὑπ' ἀνάγκης,
 καὶ τύπος ἀντίτυπος, καὶ πῆμ' ἐπὶ πῆματι κεῖται.
 ἔνθ' Ἀγαμεμνονίδην κατέχει φυσίζκος αἶα,
 τὸν σὺ κοιμισσάμενος Τεγέης ἐπιτάρροδος ἔσση.

- ὡς δὲ καὶ ταῦτα ἤκουσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀπείχον τῆς ἐξουρέσιος οὐδὲν ἔλασσαν, πάντα διζήμενοι, ἐς οὗ δὴ Λίχης τῶν ἀγαθοεργῶν καλεομένων Σπαρτιητέων ἀνεῦρε. οἱ δὲ ἀγαθοεργοὶ εἰσὶ τῶν ἀστῶν, ἐξιόντες ἐκ τῶν ἱππέων αἰεὶ οἱ πρεσβύτατοι, πέντε ἔτος ἐκάστου τοὺς δεῖ τοῦτον τὸν ἐνιαυτόν, τὸν ἂν ἐξίωσι ἐκ τῶν ἱππέων, Σπαρτιητέων τῷ κοινῷ διαπεμπομένους μὴ ἐλινύειν ἄλλους
 68 ἄλλῃ. τούτων ὧν τῶν ἀνδρῶν Λίχης ἀνεῦρε ἐν Τεγέῃ καὶ συντυχίῃ χρησάμενος καὶ σοφίῃ. εὐούσης γὰρ τοῦτον τὸν χρόνον ἐπιμιξίης πρὸς τοὺς Τεγεήτας ἐλθὼν ἐς χαλκήιον ἐθηεῖτο σίδηρον ἐξελαυνόμενον, καὶ ἐν θώματι ἦν ὀρέων τὸ ποιεόμενον. μαθὼν δὲ μιν ὁ χαλκεὺς ἀποθωμάζοντα εἶπε

Mikor a lakedaimoniak e jóslatot meghallották, Arkadia többi népétől távol tartották magukat; ellenben bilincseket vivén magukkal, a tegeaiak ellen megindították a háborút; biztak ugyanis a csalóka jóslatban, hogy a tegeaiakat le fogják igázni. De az ütközetben leverettek, s a hányat közülök élve elfogtak, azok a magukkal hozott bilincsekkel és kötelekkel fölmérve munkálták a tegeaiak földjét. Ezek a bilincsek, a melyekkel meg voltak kötözve, még az én időmben is épen megvalának Tegeában, a hol az aleai Athene templomában függtek.⁵⁷

Az előbbi háborúban tehát mindig szerencsétlenül küzdöt-⁶⁷tek a tegeaiak ellen; Kroisos idejében azonban, midőn a lakedaimoniaknak Anaxandrides és Ariston volt a királyuk, a spártaiak kerekedtek fölül a háborúban, a következő módon: minthogy mindig vereséget szenvedtek a tegeaiaktól, követeket küldöttek Delphoiba és megkérdeztették, hogy melyik istennek a kiengesztelése után győzhetnék le a tegeaiakat. A Pythia pedig azt felelte, hogy Agamemnon fiának, Orestesnek csontjait keressék föl. Minthogy azonban Orestes koporsójának nem tudtak nyomára jönni, ismét elküldtek az istenhez, hogy melyik helyen fekszik Orestes. A kérdező követeknek a Pythia ezt a feleletet adta:

Arkadiának sík földjén van a hely Tegeában,
Két fuvalom fú ott nagy erős kényszerből eredve.
Visszacsapás jó ott a csapásra, s vész ül a vészen.
Ott borul életadó földünk agamemnoni sarjra;
Ezt hozd el, s majdan szolgád lesz Tegea népe.

Mikor a lakedaimoniak ezt meghallották, csak úgy nem tudták megtalálni mint eddig, habár mindenütt kutatták. Végre Liches, egyike a spártaiak ugynevezett jótevőinek, nyomára jött. A jótevők olyan polgárok, kik mint a legidősebbek kilépnek a lovagok rendjéből, — és pedig minden évben öten —; ezek abban az évben, mikor a lovagok közül kilépnek, a spártai állam érdekében szünet nélkül mindenfelé követségben járnak. Liches tehát, kinek ilyen hivatala⁶⁸ volt, véletlenségből, de okossága következtében is ráakadt Tegeában a csontokra. Ez időben ugyanis szabad közlekedés volt a tegeaiakkal, s ő egy kovácsműhelybe jutván, nézte a vas kovácsolását, és csodálva szemlélte a munkát. Mikor a kovács észrevette csodálkozását, abba

παυσάμενος τοῦ ἔργου «ἦ κου ἄν, ὦ ξεῖνε Λάκων, εἴ περ εἶδες τὸ περ ἐγώ, κάρτα ἂν ἐθώμαζες, ὅκου νῦν οὕτω τυγχάνεις θῶμα ποιεύμενος τὴν ἐργασίην τοῦ σιδήρου. ἐγὼ γάρ ἐν τῇδε θέλων τῇ αὐλῇ φρέαρ ποιήσασθαι, ὀρύσσων ἐπέτυχον σορῶ ἐπταπῆχεϊ· ὑπὸ δὲ ἀπιστίας μὴ μὲν γενέσθαι μηδαμὰ μέζοντας ἀνθρώπους τῶν νῦν ἄνοιξα αὐτήν, καὶ εἶδον τὸν νεκρὸν μήκει ἴσον ἐόντα τῇ σορῶ· μετρήσας δὲ συνέχωσα ὀπίσω.» ὁ μὲν δὴ οἱ ἔλεγε τὰ περ ὀπώπες, ὃ δὲ ἐννώσας τὰ λεγόμενα συνεβάλλετο τὸν Ὀρέστεα κατὰ τὸ θεοπρόπιον τοῦτον εἶναι, τῇδε συμβαλλόμενος· τοῦ χαλκῆος δύο ὁρέων φύσας τοὺς ἀνέμους εὗρισκε ἐόντας, τὸν δὲ ἄκμονα καὶ τὴν σφύραν τὸν τε τύπον καὶ τὸν ἀντίτυπον, τὸν δὲ ἐξελαυνόμενον σίδηρον τὸ πῆμα ἐπὶ πῆματι κείμενον, κατὰ τοιόνδε τι εἰκάζων, ὥς ἐπὶ κακῷ ἀνθρώπου σιδήρος ἀνεύρηται. συμβαλλόμενος δὲ ταῦτα καὶ ἀπελθὼν ἐς Σπάρτην ἔφραζε Λακεδαιμονίοισι πᾶν τὸ πρῆγμα. οἱ δὲ ἐκ λόγου πλαστοῦ ἐπενεικάντες οἱ αἰτίην ἐδίωξαν. ὁ δὲ ἀπικόμενος ἐς Τεγέην καὶ φράζων τὴν ἐωυτοῦ συμφορὴν πρὸς τὸν χαλκῆα ἐμισθοῦτο παρ' οὐκ ἐκδιδόντος τὴν αὐλήν· χρόνῳ δὲ ὥς ἀνέγνωσε, ἐνοικίσθη, ἀνορύξας δὲ τὸν τάφον καὶ τὰ ὀστέα συλλέξας οἷχeto φέρων ἐς Σπάρτην. καὶ ἀπὸ τοῦτου τοῦ χρόνου, ὅπως πειρώατο ἀλλήλων, πολλῶ κατυπέρτεροι τῷ πολέμῳ ἐγίνοντο οἱ Λακεδαιμόνιοι· ἤδη δὲ σφι καὶ ἡ πολλὴ τῆς Πελοποννήσου ἦν κατεστραμμένη.

- 69 Ταῦτα δὴ ὦν πάντα πυνθανόμενος ὁ Κροῖσος ἔπεμπε ἐς Σπάρτην ἀγγέλους δῶρά τε φέροντας καὶ δεησομένους συμμαχίης, ἐντειλάμενός τε τὰ λέγειν χρῆν. οἱ δὲ ἐλθόντες ἔλεγον «ἔπεμψε ἡμέας Κροῖσος ὁ Λυδῶν τε καὶ ἄλλων ἐθνέων βασιλεὺς, λέγων τάδε. ὦ Λακεδαιμόνιοι, χρήσαντος τοῦ θεοῦ τὸν Ἑλληνα φίλον προσθέσθαι, ὑμέας γὰρ πυνθάνομαι προεστάναι τῆς Ἑλλάδος, ὑμέας ὦν κατὰ τὸ χρηστήριον προσκαλέομαι φίλος τε θέλων γενέσθαι καὶ σύμμαχος ἄνευ τε δόλου καὶ ἀπάτης.» Κροῖσος μὲν δὴ ταῦτα δι' ἀγγέλων ἐπεκηρυκεύετο, Λακεδαιμόνιοι δὲ ἀκηκοότες καὶ αὐτοὶ τὸ θεοπρόπιον τὸ Κροίσῳ γενόμενον ἤσθησάν τε τῇ ἀπίξει τῶν Λυδῶν καὶ ἐποιήσαντο ὅρκια ξεινίης πέρι καὶ συμμαχίης· καὶ γάρ τινες αὐτοὺς εὐεργεσίαι εἶχον ἐκ Κροίσου πρότερον ἔτι γεγενηταί. πέμψαντες γὰρ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐς Σάρδις χρυσὸν ὠνέοντο, ἐς ἄγαλμα βουλόμενοι χρήσασθαι τοῦτο τὸ νῦν τῆς Λακωνικῆς

hagyta a munkát és így szólt: «valóban, lakoniai barátom, ha te is láttad volna azt, a mit én, még inkább csodálkoznál, ha már a vas megmunkálása is csodálatba ejt. Udvaromban ugyanis kutat akartam fúrni, s ásás közben egy hétrőfnyi koporsóra akadtam. Minthogy pedig nem hittem, hogy valaha nagyobb emberek lettek volna a mostaniaknál, felnyitottam, és a koporsóval egyenlő nagyságú holttestet találtam benne. Megmérve azután újra behánytam a gödröt.» Mikor ez elmondta, a mit látott, Liches gondolkozott rajta és sejteni kezdte, hogy a jóslat szerint ez lesz Orestes. Így okoskodott t. i.: a kovácsnak két fujtatójában a szelekre ismert; az ütőben és kalapácsban a csapásra és visszacsapásra, a kovácsolt vasban pedig a vészen fekvő vészre. Mert olyanféle véleményben volt, hogy a vasat az ember veszedelmére találták föl. Így következtetett ő, és Spártába visszatérvén, elmondta a lakedaimoniaknak az egész dolgot; de ezek hazug beszéd vádjának alapján száműzték. Ő Tegeába ment, elbeszélte szerencsétlenségét a kovácsnak, s bérbe akarta venni az udvart; ámde az nem adta. Később mégis rábeszélte, kibérelte, a sirt felásta, és összeszedvén a csontokat, magával vitte Spártába. S ez időtől fogva, valahányszor ütközetbe bocsátkoztak, mindig a lakedaimoniak győztek; majd pedig Peloponnesosnak nagy részét is meghódították.

Kroisos mindezekről értesülvén, ajándékokkal követeket küldött Spártába, hogy ezek kérjék fel szövetségre; egyszersmind meghagyta, hogy mit kell mondaniok. Ezek a mint megérkeztek, így szóltak: «Kroisos, a lydiaiak és más népek királya, küldött bennünket a következő izenettel. Lakedaimoniak! Minthogy az isten azt a jóslatot adta, hogy a görög népet barátommá tegyem, s rólatok úgy értesültem, hogy ti vagytok a legkiválóbbak a görögök között, titeket szólítalak fel tehát a jóslat értelmében; barátotok és szövetségestek akarok lenni minden csel és ármány nélkül.» Kroisos ezt az izenetet küldte követei által; a lakedaimoniak pedig, kik a Kroisosnak adott jóslatot már ismerték, nagyon megörültek a követek megérkezésének, és vendégbaráti valamint szövetségi esküt tettek. Mert őket Kroisosnak már némely régibb ajándékai is lekötölezték. A lakedaimoniak ugyanis arany vásárlása végett Sardisba küldöttek, hogy azt Apollon szobrához használhassák, mely most a lakoniai

ἐν Θόρνακι ἱδρύεται Ἀπόλλωνος· Κροῖσος δὲ σφι ὠνεομένοισι ἔδωκε
 70 δωτήνην. τούτων τε ὧν εἵνεκεν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὴν συμμαχίην
 ἐδέξαντο, καὶ ὅτι ἐκ πάντων σφέας προκρίνας Ἑλλήνων αἰρέετο
 φίλους. καὶ τοῦτο μὲν αὐτοὶ ἦσαν ἔτοιμοι ἐπαγγεῖλαντι, τοῦτο δὲ
 ποιησάμενοι κρητῆρα χάλκεον ζυθίων τε ἔξωθεν πλήσαντες περὶ
 τὸ χεῖλος καὶ μεγάλῃ τριηκοσίους ἀμφορέας χωρέοντα ἤγγον, δώ-
 ρον βουλόμενοι ἀντιδοῦναι Κροίσῳ. οὗτος ὁ κρητῆρ οὐκ ἀπίκετο ἐς
 Σάρδις δι' αἰτίας διφασίας λεγομένας τάσδε. οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι
 λέγουσι ὡς ἐπεῖτε ἀγόμενος ἐς τὰς Σάρδις ὁ κρητῆρ ἐγένετο κατὰ τὴν
 Σαμίην, πυθόμενοι Σάμιοι ἀπελοίατο αὐτὸν νηυσὶ μακρῆσι ἐπιπλώ-
 σαντες· αὐτοὶ δὲ Σάμιοι λέγουσι ὡς ἐπεῖτε ὑστέρησαν οἱ ἄγοντες τῶν
 Λακεδαιμονίων τὸν κρητῆρα, ἐπυνθάνοντο δὲ Σάρδις τε καὶ Κροῖσον
 ἡλωκέναι, ἀπέδοντο τὸν κρητῆρα ἐν Σάμῳ, ἰδιώτας δὲ ἄνδρας πρια-
 μένους ἀναθεῖναι μιν ἐς τὸ Ἡραῖον. τάχα δὲ ἂν καὶ οἱ ἀποδόμενοι
 λέγοιεν ἀπικόμενοι ἐς Σπάρτην ὡς ἀπαιρεθείησαν ὑπὸ Σαμίων.

71 Κατὰ μὲν νυν τὸν κρητῆρα οὕτω ἔσχε. Κροῖσος δὲ ἀμαρτῶν
 τοῦ χρησμοῦ ἐποιέετο στρατήϊν ἐς Καππαδοκίην, ἐλπίσας καται-
 ρήσειν Κῦρόν τε καὶ τὴν Περσέων δύναμιν. παρασκευαζομένου δὲ
 Κροίσου στρατεύεσθαι ἐπὶ Πέρσας, τῶν τις Λυδῶν νομιζόμενος
 καὶ πρόσθε εἶναι σοφός, ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς γνώμης καὶ τὸ κάρτα
 οὖνομα ἐν Λυδοῖσι ἔχων, συνεβούλευσε Κροίσῳ τάδε· οὖνομά οἱ
 ἦν Σάνδανις. «ὦ βασιλεῦ, ἐπ' ἄνδρας τοιούτους στρατεύεσθαι πα-
 ρασκευάζεαι, οἳ σκυτίνας μὲν ἀναξυρίδας σκυτίνην δὲ τὴν ἄλλην
 ἐσθῆτα φορέουσι, σιτέονται δὲ οὐκ ὅσα ἐθέλουσι ἀλλ' ὅσα ἔχουσι,
 χώρην ἔχοντες τρηχέαν. πρὸς δὲ οὐκ οἶνφ διαχρέωνται ἀλλὰ
 ὕδροποτεύουσι, οὐ σῦκα δὲ ἔχουσι τρῶγειν, οὐκ ἄλλο ἀγαθὸν οὐδέν.
 τοῦτο μὲν δῆ, εἰ νικήσεις, τί σφας ἀπαιρήσεται, τοῖσί γε μὴ ἐστί
 μηδέν; τοῦτο δέ, ἣν νικηθῇς, μάθε ὅσα ἀγαθὰ ἀποβαλέεις· γευ-
 σάμενοι γάρ τῶν ἡμετέρων ἀγαθῶν περιέξονται οὐδὲ ἀπωστοὶ
 ἔσονται. ἐγὼ μὲν νυν θεοῖσι ἔχω χάριν, οἳ οὐκ ἐπὶ νόον ποιεῖουσι
 Πέρσῃσι στρατεύεσθαι ἐπὶ Λυδοὺς.» ταῦτα λέγων οὐκ ἔπειθε τὸν
 Κροῖσον. Πέρσῃσι γάρ, πρὶν Λυδοὺς καταστρέψασθαι, ἦν οὔτε
 ἄβρὸν οὔτε ἀγαθὸν οὐδέν.

Thornaxon⁵⁸ van felállítva. Kroisos azonban ajándékkép adta oda, a mit meg akartak venni. Ez okból fogadták el tehát 70 a lakedaimoniak a szövetséget, valamint azért is, hogy az összes görögök között őket tüntette ki és választotta barátaiul. Felszólítására készeknek nyilatkoztak; majd egy érc-edényt akartak viszonzásul Kroisosnak ajándékozni, melynek széle kívül alakokkal volt kitöltve és háromszáz amphora térfogatával bírt.⁵⁹ Ez az edény azonban nem jutott Sardisba, és pedig kétfélekép hagyományozott okból. A lakedaimoniak azt állítják, hogy midőn az edény sardisi útjában Samosig jutott, az erről értesült samosiak nagy hajókkal odaeveztek és elvették. Maguk a samosiak pedig azt mondják, hogy az edényt hozó lakedaimoniak elkéstek, s megtudván, hogy Sardis és Kroisos az ellenség hatalmába jutott, az edényt Samosban eladták; magán emberek vásárolták meg s Hera templomában felajánlották. Azok talán, kik eladták, Spártába visszatérván azt mondhatták, hogy samosiak vették el tőlük.

Ez volt az edénynek története. Kroisos azalatt csatlakozván a jós- 71 lat célzatában, hadat indított Kappadokiába; azt remélte ugyanis, hogy Kyst és a perzsa hatalmat meg fogja törni. A perzsák ellen való hadi készülétei közben egy lydiai ember, kit már azelőtt is bölcsnek tartottak, de a következő tanácsa által még nagyobb nevet szerzett magának a lydiaiak között — Sandanis volt a neve, — ezekkel a szavakkal járult Kroisos elé: «Királyom, olyan emberek ellen készülz háborúba, kik bőrnadrágot és más bőrruházatot viselnek; ⁶⁰ nem olyat esznek, a mit szeretnének, hanem a mijük van, mivel földjük kopár. Azonkívül nem bort, hanem vizet isznak; még fűgét sem esznek, sem más kellemes ételt. Mondd tehát, ha győztes leszel, mit fogsz azoktól elvenni, a kiknek semmiük sincs? Míg ha ők győznek, gondold meg, mily vagyont fogsz veszteni! Mert ha megizlelik vagyonunkat, ragaszkodni fognak hozzá és nem lesznek eltaszíthatók. Én bizony hálát adok az isteneknek, hogy nem adták meg a perzsáknak a lydiaiak ellen való hadmenet gondolatát.» Kroisos azonban nem hallgatott reá. Pedig a perzsáknak csakugyan fogalmuk se volt kellemes és jó dologról, míg a lydiaiakat le nem győzték.

- 72 Οἱ δὲ Καππαδόκαι ὑπὸ Ἑλλήνων Σύριοι ὀνομάζονται. ἦσαν δὲ οἱ Σύριοι οὗτοι τὸ μὲν πρότερον ἢ Πέρσας ἄρξαι Μήδων κατήκοοι, τότε δὲ Κύρου· ὁ γὰρ οὗρος ἦν τῆς τε Μηδικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς Λυδικῆς ὁ Ἄλυς ποταμός, ὃς ῥέει ἐξ Ἀρμενίου ὄρεος διὰ Κιλικίων, μετὰ δὲ Ματινηοὺς μὲν ἐν δεξιῇ ἔχει ῥέων, ἐκ δὲ τοῦ ἐτέρου Φρύγας· παραμειβόμενος δὲ τούτους καὶ ῥέων ἄνω πρὸς βορρῆν ἄνεμον ἐνθεν μὲν Συρίους Καππαδόκας ἀπέργει, ἐξ εὐωνόμου δὲ Παφλαγόνας. οὕτω ὁ Ἄλυς ποταμὸς ἀποτάμνει σχεδὸν πάντα τῆς Ἀσίας τὰ κάτω ἐκ θαλάσσης τῆς ἀντίον Κύπρου ἐς τὸν Εὐξείνιον πόντον. ἔσσι δὲ αὐτὴν οὗτος τῆς χώρας ταύτης ἀπάσης· μήκος
- 73 ὁδοῦ εὐζώνῃ ἀνδρὶ πέντε ἡμέραι ἀναισιμῶνται. ἐστρατεύετο δὲ ὁ Κροῖσος ἐπὶ τὴν Καππαδοκίην τῶνδε εἵνεκα, καὶ γῆς ἡμέρῃ προσκτήσασθαι πρὸς τὴν ἑωυτοῦ μοῖραν βουλόμενος, καὶ μάλιστα τῇ χρηστηρίῳ πίσυνος εἶναι καὶ τίσασθαι θέλων ὑπὲρ Ἀστυάγεος Κῦρον. Ἀστυάγεα γὰρ τὸν Κυαξάρειω, ἐόντα Κροῖσου μὲν γαμβρὸν Μήδων δὲ βασιλέα, Κῦρος ὁ Καμβύσειω καταστρεφάμενος εἶχε, γενόμενον γαμβρὸν Κροίσῳ ὥδε. Σκυθέων τῶν νομάδων εἴλη ἀνδρῶν στασιάσασα ὑπεξῆλθε ἐς γῆν τὴν Μηδικήν· ἐτυράννευε δὲ τὸν χρόνον τοῦτον Μήδων Κυαξάρης ὁ Φραόρτειω τοῦ Δηϊόκειω, ὃς τοὺς Σκύθας τούτους τὸ μὲν πρῶτον περιεῖπε εὖ ὥς ἐόντας ἰκέτας· ὥστε δὲ περὶ πολλοῦ ποιούμενος αὐτοὺς, παῖδάς σφι παρέδωκε τὴν γλῶσσάν τε ἐκμαθεῖν καὶ τὴν τέχνην τῶν τόξων. χρόνου δὲ γενομένου, καὶ αἰεὶ φοιτεόντων τῶν Σκυθέων ἐπ' ἄγρην καὶ αἰεὶ τι φερόντων, καὶ κοτε συνήναικε ἐλεῖν σφεας μηδέν· νοστήσαντας δὲ αὐτοὺς κεινῇσι χερσὶ ὁ Κυαξάρης (ἦν γάρ, ὥς διέδεξε, ὀργὴν ἄκρος) τρηχέως κάρτα περισέπε ἀεικείῃ. οἱ δὲ ταῦτα πρὸς Κυαξάρειω παθόντες, ὥστε ἀνάξια σφέων αὐτῶν πεπονθότες, ἐβούλευσαν τῶν παρὰ σφίσι διδασκομένων παίδων ἕνα κατακόψαι, σκευάσαντες δὲ αὐτὸν ὥσπερ ἐώθεσαν καὶ τὰ θηρία σκευάζειν, Κυαξάρῃ δοῦναι φέροντες ὥς ἄγρην δῆθεν, δόντες δὲ τὴν ταχίστην κομίζεσθαι παρὰ Ἀλυάττεια τὸν Σαδυάττειω ἐς Σάρδις. ταῦτα καὶ ἐγένετο· καὶ γὰρ Κυαξάρης καὶ οἱ παρεόντες δαιτυμόνες τῶν κρεῶν τούτων ἐπάσαντο, καὶ οἱ Σκύθαι ταῦτα ποιήσαντες Ἀλυάττειω ἰκέται ἐγένοντο. μετὰ δὲ ταῦτα, οὐ γὰρ δὴ ὁ Ἀλυάττης ἐξεδίδου τοὺς Σκύθας ἐξαίτεοντι Κυαξάρῃ, πόλεμος τοῖσι Λυδοῖσι καὶ τοῖσι Μήδοις ἐγεγόνεε ἐπ' ἔτεα πέντε, ἐν τοῖσι πολλάκις μὲν οἱ Μῆδοι τοὺς Λυδοὺς ἐνίκησαν, πολλάκις δὲ οἱ Λυδοὶ τοὺς Μῆδους, ἐν δὲ καὶ νυκτομαχίην τινὰ ἐποίησαντο. διαφέρουσι

A kappadokiaiakat a görögök syriaiaknak nevezik. Ezek a 72 syriaiak a perzsa uralom előtt a médek alattvalói, később a Kyroséi voltak. A méd és lydiai birodalom határa ugyanis a Halys folyam vala, mely az armeniai hegységből a kilikiai földön át folyik; ⁶¹ továbbfolyásában azután jobb partján a matienai, baloldalán a phrygiai föld fekszik. Ezek mellett elhaladván, északra fordul, s egyik oldalán Kappadokiát zárja el, baloldalán pedig Paphlagoniát. A Halys folyam így alsó Ázsiának tengerre eső részét Kypros átellenében az Euxeinos tengerig majdnem egészen átmetszi. Ezen egész tartományon át ez a földhát huzódik végig, s hosszát javaerejű ember is csak öt nap alatt járhatja be. ⁶² Kroisos azért vezetett hadat Kappadokia ellen, mert el akarta foglalni, hogy birodalmához csatolja; továbbá nagyon bizott a jóslatban és Kyroson boszút akart állani Astyages miatt. Astyagest, Kyaxares fiát ugyanis, ki Kroisos sógora és a médek királya volt, Kambyses fia, Kyros, legyőzte. Astyages a következőkép lett Kroisos sógorává: a nomád skytháknak egy tömege valamely lázadás alkalmával a méd birodalomba ment át. Ebben az időben a médek királya Kyaxares, Phraortes fia és Deiokes unokája volt, ki ezen skythákkal mint menekülőkkel kezdetben jól bánt. Minthogy pedig nagyon becsülte őket, fiúkat bizott rájuk, hogy azok nyelvüket és nyílvetésbeli ügyességüket eltanulják. Idő multával, mialatt mindig vadászatra jártak és mindig hoztak is valamit, történt egyszer, hogy semmit sem fogtak. Üres kézzel tértek haza, s Kyaxares, ki, a mint elárulta, hirtelen haragú volt, durván és kegyetlenül bánt velük. Kyaxares-től ily módon megsértve — s ezt magukra nézve méltatlan sérelemnek vették — elhatározták, hogy a náluk tanuló fiúk közül egyet levágnak és oly módon készítik el, mint a vadat szokták, azután Kyaxaresnek vadász-zsákmány gyanánt átadják, majd azután a lehető leggyorsabban Sadyattes fiához, Alyatteshez mennek Sardisba. Így is történt. Kyaxares és megjelent vendégei ettek ebből a húsból; a skythák pedig e tettük után Alyatteshez menekültek. Midőn ezután Alyattes a skythákat Kyaxares kérelmére sem 74 adta ki, öt évig tartó háború ütött ki a lydiaiak és a médek között; s ebben gyakran a médek győzték le a lydiaiakat, gyakran viszont a lydiaiak a médeket. Sőt volt egy éjjeli harc is. A háború

δέ σφι ἐπὶ Ἰσης τὸν πόλεμον τῷ ἕκτῳ ἔτει συμβολῆς γενομένης συνήνεικε ὥστε τῆς μάχης συνεστεώσης τὴν ἡμέρην ἐξαπίνης νύκτα γενέσθαι. τὴν δὲ μεταλλαγὴν ταύτην τῆς ἡμέρης Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τοῖσι Ἰωσι προηγόρευσε ἔσεσθαι, οὐρον προθέμενος ἐν-αὐτὸν τοῦτον ἐν τῷ δὴ καὶ ἐγένετο ἡ μεταβολή. οἱ δὲ Λυδοὶ τε καὶ οἱ Μῆδοι ἐπεῖτε εἶδον νύκτα ἀντὶ ἡμέρης γενομένην, τῆς μάχης τε ἐπαύσαντο καὶ μᾶλλον τι ἔσπευσαν καὶ ἀμφοτέροι ἐιρήνην ἐω-τοῖσι γενέσθαι. οἱ δὲ συμβιβάσαντες αὐτοὺς ἦσαν οἷδε, Συέννεσις τε ὁ Κίλιξ καὶ Λαβύνητος ὁ Βαβυλώνιος. οὗτοί σφι καὶ τὸ ὄρκιον οἱ σπεύσαντες γενέσθαι ἦσαν καὶ γάμων ἐπαλλαγὴν ἐποίησαν. Ἀλυάττεα γὰρ ἔγνωσαν δοῦναι τὴν θυγατέρα Ἀρύνην Ἀστράγει τῷ Κυαξάρει παιδί· ἄνευ γὰρ ἀναγκαίης ἰσχυρῆς συμβάσεως ἰχυ-ραὶ οὐκ ἐθέλουσι συμμένειν. ὄρκια δὲ ποιεῖται ταῦτα τὰ ἔθνεα τὰ πέρ τε Ἕλληνες, καὶ πρὸς τούτοις, ἐπεὶ τοὺς βραχίονας ἐπιτά-μονται ἐς τὴν ὁμοχροίην, τὸ αἷμα ἀναλείχουσι ἀλλήλων.

- 75 Τοῦτον δὴ ὦν τὸν Ἀστυάγεα Κῦρος ἐόντα ἐωυτοῦ μητροπά-τορα καταστρεφάμενος ἔσχε δι' αἰτίνην τὴν ἐγὼ ἐν τοῖσι ὀπίσω λόγοις σημανέω· τὰ Κροῖσος ἐπιμεμφόμενος τῷ Κύρῳ ἔς τε τὰ χρηστήρια ἔπεμπε εἰ στρατεύηται ἐπὶ Πέρσας, καὶ δὴ καὶ ἀπικο-μένου χρησμοῦ κιβδήλου, ἐλπίσας πρὸς ἐωυτοῦ τὸν χρησμὸν εἶναι, ἐστρατεύετο ἐς τὴν Περσέων μοῖραν. ὥς δὲ ἀπίκετο ἐπὶ τὸν Ἄλυν ποταμὸν ὁ Κροῖσος, τὸ ἐνθεῦτεν, ὥς μὲν ἐγὼ λέγω, κατὰ τὰς ἐούσας γεφύρας διεβίβασε τὸν στρατόν, ὥς δὲ ὁ πολλὸς λόγος Ἑλλήνων, Θαλῆς οἱ ὁ Μιλήσιος διεβίβασε. ἀπορέοντος γὰρ Κροῖ-σου ὅπως οἱ διαβήσεται τὸν ποταμὸν ὁ στρατός (οὐ γὰρ δὴ εἶναι κω τοῦτον τὸν χρόνον τὰς γεφύρας ταύτας) λέγεται παρεόντα τὸν Θαλῆν ἐν τῷ στρατοπέδῳ ποιῆσαι αὐτῷ τὸν ποταμὸν ἐξ ἀριστερῆς χειρὸς ῥέοντα τοῦ στρατοῦ καὶ ἐκ δεξιῆς ῥέειν, ποιῆσαι δὲ ὥδε· ἄνωθεν τοῦ στρατοπέδου ἀρξάμενον διώρυχα βαθέαν ὀρύττειν, ἄγοντα μηνοειδέα, ὅπως ἂν τὸ στρατόπεδον ἰδρυμένον κατὰ νώτου λάβοι, ταύτῃ κατὰ τὴν διώρυχα ἐκτραπόμενος ἐκ τῶν ἀρχαίων ῥεέθρων, καὶ αὐτὶς παραμειβόμενος τὸ στρατόπεδον ἐς τὰ ἀρχαῖα ἐσβάλλοι· ὥστε ἐπεῖτε καὶ ἐσχίσθη τάχιστα ὁ ποταμός, ἀμφοτέρῃ διαβατὸς ἐγένετο. οἱ δὲ καὶ τὸ παράπαν λέγουσι καὶ τὸ ἀρχαῖον ῥεέθρον ἀποξηρανθῆναι. ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐ προσίεμαι· κῶς γὰρ
- 76 ὀπίσω πορευόμενοι διέβησαν αὐτόν; Κροῖσος δὲ ἐπεῖτε διαβάς σὺν τῷ στρατῷ ἀπίκετο τῆς Καππαδοκίης ἐς τὴν Περσίην καλεσμένην (ἣ δὲ Περσίη ἐστὶ τῆς χώρας ταύτης [τὸ] ἰσχυρό-τατον, κατὰ Σινώπην πόλιν τὴν ἐν Εὐξείνῳ πόντῳ μάλιστα κη κειμένη), ἐνθαῦτα ἐστρατοπεδεύετο φθειρίων τῶν Συρίων

egyenlő hadi szerencsével folyt tovább, míg a hatodik évben egy ütközet alkalmával történt, hogy csatározás közben a nap éjjé változott. A miletosi Thales a nappalnak ezen átalakulását előre megjósolta az iónoknak s határidőül ép ezt az évet jelölte meg, melyben az átalakulás valóban megtörtént.⁶³ A lydiaiak és médek látva, hogy a nappal éjjé változik, fölhagytak a harczczal és mindkét részről békét iparkodtak kötni egymással. A közvetítő férfiak a kilikiai Syennesis és a babyloniai Labynetos voltak.⁶⁴ Ezek részint az eskü megtételén fáradoztak, részint viszonos házasságot létesítettek. Alyattesre ugyanis azt határozták, hogy leányát, Aryenist, Astyagesnek, Kyaxares fiának, fogja adni; mert erős kötelék nélkül a szerződések nem szoktak szilárdak lenni. Az esküt e népek ép úgy teszik, mint a görögök; azonfelül fölmetszik karjukon a bőrt és egymás vérért lenyalják.

Kyros tehát ezt az Astyagest, ki neki anyai részről nagyapja 75 volt, leigázta; ennek későbbi elbeszéléseimben mondom el az okát. Kroisos e miatt szemrehányással illette Kyrozt, és jóslatokért küldött, vajjon indítson-e hadat a perzsák ellen; s mikor a csalfa jóslat tudomására jutott, abban a reményben, hogy az az ő javára szól, hadseregével berontott a perzsa földre. Midőn Kroisos a Halys folyamhoz ért, véleményem szerint a rajta vert hidon vezette át hadát; sok görögnek állítása szerint azonban a miletosi Thales szállította keresztül. Mialatt ugyanis Kroisos zavarban volt, hogy mikép keljen át hada a folyamon, — mert abban az időben még nem voltak rajta hidak — a hagyomány szerint Thales a táborba ment és úgy intézte a dolgot, hogy a folyam, mely azelőtt a hadseregtől balra folyt, most a jobb oldalon vala; mégpedig a következő módon: a tábor felső részétől hold-alakban mély csatornát ásott, hogy így a folyam a táborozó seregnek hátat fordítson, a csatorna által régi medréből kimozdítva, a tábor mellett újra elhaladjon és régi medrébe szakadjon. Miután így a folyó ketté szakadt, mindkét oldalán át lehetett rajta kelni. Sőt némelyek azt is állítják, hogy a régi meder kiszáradt. De azt nem hiszem; mert mikép kelhettek volna át rajta, mikor visszatértek? Kroisos a folyamon átkelven, 76 Kappadokiának egyik, Pteria nevű tartományába érkezett. Pteria ennek a vidéknek legerősebb helye és úgy Sinope⁶⁵ felé fekszik az Euxeinos tenger mellett. Itt tábort ütött és a syriaiaknak birto-

τοὺς κλήρους· καὶ εἶλε μὲν τῶν Πτερίων τὴν πόλιν καὶ ἡνδραποδίσαστο, εἶλε δὲ τὰς περιοικίδας αὐτῆς πάσας, Συρίους τε οὐδὲν ἔοντας αἰτίους ἀναστάτους ἐποίησε. Κῦρος δὲ ἀγείρας τὸν ἑωυτοῦ στρατὸν καὶ παραλαβὼν τοὺς μεταξὺ οἰκέοντας πάντας ἡντιοῦτο Κροΐσφ. πρὶν δὲ ἐξελαύνειν ὁρμῆσαι τὸν στρατὸν, πέμψας κήρυκας ἐς τοὺς Ἴωνας ἐπειράτο σφέας ἀπὸ Κροΐσου ἀπιστάναι. Ἴωνες μὲν νυν οὐκ ἐπειθόντο· Κῦρος δὲ ὡς ἀπίκετο καὶ ἀντεστρατοπέδεύσαστο Κροΐσφ, ἐνθαῦτα ἐν τῇ Πτερίῃ χώρῃ ἐπειρῶντο κατὰ τὸ ἰσχυρὸν ἀλλήλων. μόχης δὲ καρτερῆς γενομένης καὶ πεσόντων ἀμφοτέρων πολλῶν, τέλος οὐδέτεροι νικήσαντες διέστησαν νυκτὸς 77 ἐπελθούσης. καὶ τὰ μὲν στρατόπεδα ἀμφοτέρα οὕτω ἡγωνίσαστο· Κροΐσος δὲ μεμφθεὶς κατὰ τὸ πλῆθος τὸ ἑωυτοῦ στρατεύμα (ἦν γάρ οἱ ὁ συμβαλὼν στρατὸς πολλὸν ἐλάσσων ἢ ὁ Κῦρου), τοῦτο μεμφθεὶς, ὡς τῇ ὑστεραίῃ οὐκ ἐπειράτο ἐπιὼν ὁ Κῦρος, ἀπήλαυνε ἐς τὰς Σάρδεις, ἐν νόφ ἔχων παρακαλέσας μὲν Αἰγυπτίους κατὰ τὸ ὄρκιον (ἐποίησαστο γὰρ καὶ πρὸς Ἄρασιν βασιλεύοντα Αἰγύπτου συμμαχίην πρότερον ἢ περ πρὸς Λακεδαιμονίους), μεταπεμφάμενος δὲ καὶ Βαβυλωνίους (καὶ γὰρ πρὸς τούτους αὐτῷ ἐπεποιήτο συμμαχίη, ἐτυράννευε δὲ τὸν χρόνον τοῦτον τῶν Βαβυλωνίων Λαβύνητος), ἐπαγγείλας δὲ καὶ Λακεδαιμονίοισι παρεῖναι ἐς χρόνον ῥητόν, ἀλίσας τε δὴ τούτους καὶ τὴν ἑωυτοῦ συλλέξας στρατιὴν ἐνένωτο, τὸν χειμῶνα παρείς, ἅμα τῷ ἔαρι στρατεύειν ἐπὶ τοὺς Πέρσας. καὶ ὁ μὲν ταῦτα φρονέων, ὡς ἀπίκετο ἐς τὰς Σάρδεις, ἔπεμπε κήρυκας κατὰ τὰς συμμαχίας προερέοντας ἐς πέμπτον μῆνα συλλέγεσθαι ἐς Σάρδεις· τὸν δὲ παρῆντα καὶ μαχεσάμενον στρατὸν Πέρσῃσι, ὃς ἦν αὐτοῦ ξεινικός, πάντα ἀπείς διεσκέδασε, οὐδαμὰ ἐλπίσας μήποτε ἄρα ἀγωνισάμενος οὕτω παραπλησίως Κῦρος ἐλάσῃ ἐπὶ Σάρδεις.

78 Ταῦτα ἐπιλεγομένων Κροΐσφ τὸ προάστειον πᾶν ὀφίων ἐνεπλήσθη· φανέντων δὲ αὐτῶν, οἱ ἵπποι μετιέντες τὰς νομὰς νέμεσθαι φοιτέοντες κατήσθιον. ἰδόντι δὲ τοῦτο Κροΐσφ, ὥσπερ καὶ ἦν, ἔδοξε τέρας εἶναι. αὐτίκα δὲ ἔπεμπε θεοπρόπους ἐς τῶν ἐξηγητέων Τελμησσέων. ἀπικομένοισι δὲ τοῖσι θεοπρόποισι καὶ μαθοῦσι πρὸς Τελμησσέων τὸ θέλει σημαίνειν τὸ τέρας, οὐκ ἐξεγένετο Κροΐσφ ἀπαγγεῖλαι· πρὶν γὰρ ἢ ὀπίσω σφέας ἀναπλῶσαι ἐς τὰς Σάρδεις ἦλω ὁ Κροΐσος. Σελμησσέες μέντοι

kait pusztítottatta. A pteriaiak városát elfoglalta és szolgaságba vetette; sőt a környékbelieket is leigázta és a teljesen ártatlan syriaiakat magával hurcolta. Kyros is összegyűjtötte hadát, és hozzácsatolván mind a közbenlakókat, Kroisos ellen vonult. Mielőtt azonban támadásra vezette volna seregét, követeket küldött az iónokhoz, hogy pártoljanak el Kroisostól. De az iónok nem hallgattak szavára. Mikor Kyros odaérkezett és Kroissal szemben fölállította táborát, Pteria földjén teljes erővel összecsaptak. A kemény ütközetnek, melyben mind a két részen sokan elhullottak, az volt a vége, hogy az éj beálltával győzelem nélkül oszlottak szét. Így küzdött egymással a két sereg. Kroisos ennek okát seregének számában kereste; mert az ő küzdő tábora sokkal kisebb volt a Kyrosénál. Ennek tudva be a dolgot, s mert Kyros a következő napon nem kísérelte meg a támadást, maga Sardisba vonult vissza azzal a tervvel, hogy az egyiptomiakat esküjök értelmében magához fogja rendelni. Mert ő az Egyiptomban uralkodó Amassissal még előbb kötött szövetséget, mint a lakedaimoniakkal. A babyloniakhoz is küldött, a kikkel szintén volt szerződése; ezeknek ebben az időben Labynetos volt a királyuk. Megizente még a lakedaimoniaknak is, hogy a kitűzött időre megjelenjenek. Úgy számított, hogy, ha mindezeket összegyűjti és a saját erejét is összeszedi, a tél multával tavasz elején megtámadja a perzsákat. Ez volt tehát a terve, midőn Sardisba érkezett; majd azzal az izennel küldötte követeit a szövetségeselekhez, hogy azok öt hónap multával Sardisba gyülekezzenek össze. A perzsákkal küzdő hadsereg maradványából, a mi idegen eredetű volt, azt mind szétküldte; mert semmikép sem gondolta, hogy Kyros ilyen eldöntetlen küzdelem után Sardis ellen fog vonulni.

Míg Kroisos így járt el terveiben, az egész külvárost kígyók lepték el, s a mint megjelentek, a lovak elhagyták legelőjüket, előjöttek és felfalták őket. Kroisos, ki e szokatlan jelenséget látta, csodajelnek tartotta, a minthogy az is volt, s rögtön jóslatkérő követeket küldött a telmessosi jóspapokhoz.⁶⁰ Ezek odaértek ugyan és a telmessosi jósoktól megtudták, hogy mit akar mondani e csodajel, de már nem jelenthették meg Kroisosnak; mert mielőtt Sardisba visszahajóztak volna, Kroisos foglyul esett. A telmessosiak úgy ma-

τάδε ἔγνωσαν, στρατὸν ἀλλόθροον προσδόκιμον εἶναι Κροίσῳ ἐπὶ τὴν χώραν, ἀπικόμενον δὲ τοῦτον καταστρέφεσθαι τοὺς ἐπιχωρίους, λέγοντες ὅφιν εἶναι γῆς παῖδα, ἵππον δὲ πολέμιόν τε καὶ ἐπὶ λυδα. Τελμησσέες μὲν νυν ταῦτα ὑπεκρίναντο Κροίσῳ ἤδη ἡλωκότι, οὐδὲν κω εἰδότες τῶν ἦν περὶ Σάρδεις τε καὶ αὐτὸν Κροῖσον.

- 79 Κῦρος δὲ αὐτίκα ἀπελύνοντος Κροίσου μετὰ τὴν μάχην τὴν γενομένην ἐν τῇ Πτερίῃ, μαθὼν ὡς ἀπελάσας μέλλοι Κροῖσος διασκεδᾶν τὸν στρατὸν, βουλευόμενος εὗρισκε πρήγμᾳ οἱ εἶναι ἐλαύνειν ὡς δύναιτο τάχιστα ἐπὶ τὰς Σάρδεις, πρὶν ἢ τὸ δεύτερον ἀλίσθηται τῶν Λυδῶν τὴν δύναμιν. ὡς δὲ οἱ ταῦτα ἔδοξε, καὶ ἐποίησε κατὰ τάχος· ἐλάσας γὰρ τὸν στρατὸν ἐς τὴν Λυδίην αὐτὸς ἄγγελος Κροίσῳ ἐληλύθει. ἐνθαῦτα Κροῖσος ἐς ἀπορίην πολλὴν ἀπιγμένος, ὥς οἱ παρὰ δόξαν ἔσχε τὰ πρήγματα ἢ ὡς αὐτὸς κατεδόκεε, ὅμως τοὺς Λυδοὺς ἐξῆγε ἐς μάχην. ἦν δὲ τοῦτον τὸν χρόνον ἔθνος οὐδὲν ἐν τῇ Ἀσίῃ οὔτε ἀνδρηώτερον οὔτε ἀλκιμώτερον τοῦ Λυδίου. ἢ δὲ μάχῃ σφέων ἦν ἀπ' ἵππων, δόρατά τε ἐφόρεον με-
- 80 γάλα, καὶ αὐτοὶ ἦσαν ἱππεύεσθαι ἀγαθοί. ἐς τὸ πεδῖον δὲ συνελθόντων τοῦτο τὸ πρὸ τοῦ ἄστεός ἐστι τοῦ Σαρδιηνοῦ, ἐὼν μέγα τε καὶ ψιλόν (διὰ δὲ αὐτοῦ ποταμοὶ ῥέοντες καὶ ἄλλοι καὶ Ἰλλος συρρηγνῶσι ἐς τὸν μέγιστον, καλεόμενον δὲ Ἑρμον, ὃς ἐξ ὕρεος ἱροῦ μητρὸς Δινδυμήνης ῥέων ἐκδιδοί ἐς θάλασσαν κατὰ Φωκαίην πόλιν), ἐνθαῦτα ὁ Κῦρος ὡς εἶδε τοὺς Λυδοὺς ἐς μάχην τασσομένους, καταρρωδῆσας τὴν ἵππον ἐποίησε Ἀρπάγου ὑποθεμένου ἀνδρὸς Μήδου τοιόνδε. ὅσαι τῷ στρατῷ ἑωυτοῦ εἶποντο σιτοφόροι τε καὶ σκευοφόροι κάμηλοι, ταύτας πάσας ἀλίσας καὶ ἀπελὼν τὰ ἄχθεα ἄνδρας ἐπ' αὐτάς ἀνέβησε ἱππᾶδα στολὴν ἐνεσταλμένους, σκευάσας δὲ αὐτοὺς προσέταξε τῆς ἄλλης στρατιῆς προΐεναι πρὸς τὴν Κροίσου ἵππον, τῇ δὲ καμήλῳ ἔπεσθαι τὸν πεζὸν στρατὸν ἐκέλευε, ὅπισθε δὲ τοῦ πεζοῦ ἐπέταξε τὴν πᾶσαν ἵππον. ὡς δὲ οἱ πάντες διετετάχато, παραίνεσε τῶν μὲν ἄλλων Λυδῶν μὴ φειδομένους κτείνειν πάντα τὸν ἐμποδῶν γινόμενον, Κροῖσον δὲ αὐτὸν μὴ κτείνειν, μηδὲ ἦν συλλαμβανόμενος ἀμύνηται. ταῦτα μὲν παραίνεσε, τὰς δὲ καμήλους ἔταξε ἀντία τῆς ἵππου τῶνδε εἵνεκεν· κάμηλον ἵππος φοβέεται, καὶ οὐκ ἀνέχεται οὔτε τὴν ἰδέην αὐτοῦ ἐρέων οὔτε τὴν ὀσμὴν ὁσφραινόμενος, αὐτοῦ δὴ ὦν τούτου εἵνεκεν ἐσεσφίστο, ἵνα τῷ Κροίσῳ ἄχρηστον ἦ τὸ ἱππικόν, τῷ δὴ τι καὶ ἐπεῖχε ἐλλάμψεσθαι ὁ Λυδός. ὡς δὲ καὶ συνήισαν ἐς τὴν μάχην, ἐνθαῦτα ὡς

gyarázták a dolgot, hogy Kroisos birodalmába idegen hadsereg fog jönni, mely a bennlakókat leigázza. Szavaik szerint ugyanis a kigyó a föld gyermeke, a ló azonban ellenséges és jövevény. A telmessosiak ezt a feleletet adták a már fogságban élő Kroisosnak, a nélkül azonban, hogy valamikép tudták volna, mi történt Sardissal és magával Kroissal.

Midőn Kyros a Pteriában lefolyt ütközet után Kroisos elvonu- 79
lásakor arról értesült, hogy Kroisos a tábort szét akarja oszlatni, megfontolta a dolgot és úgy találta, hogy neki lehetőleg gyorsan Sardis ellen kell vonulnia, mielőtt a lydiaiak ereje újra összegyűlhetnék. S a mint ezt kieszelte, nyomban ki is vitte. Lydiába vezette hadát, s maga jelentette meg Kroisosnak eljövetelét, a ki ekkor nagy zavarba jutott, minthogy a dolog számítása ellenére másképp ütött ki, mint a hogyan ő gondolta. Mindazonáltal háborúba vezette a lydiaiakat. Ebben az időben Ázsiában egy nép sem volt vitézebb és erősebb a lydiainál. Lovon harczoltak, nagy lándzsákat viseltek és kitűnően lovagoltak. Így jöttek ők össze a Sardis városa előtt elterülő térségen, a mely nagy és kopár. Több folyó 80 foly rajta keresztül, így a Hyllos is a legnagyobbikba ömlik, melynek Hermos a neve, Dindymene anyának szent hegyéből ered,⁶⁷ s Phokaia városa mellett ömlik a tengerbe. Mikor itt Kyros a csatára elkészült lydiaiakat meglátta, a lovasságtól megijedt. A méd származású Harpagosnak tanácsára tehát a következőkép intézkedett. A hány élelem- és zsákmányhordó teve csak követte táborát, mindannyit összegyűjtván, levétette róluk a tehert, és lovas fegyverzetbe öltözött embereket ültetett rájuk. Miután így felszerelte őket, megparancsolta nekik, hogy a többi katonaság előtt menjenek Kroisos táborá ellen; a gyalogságnak meghagyta, hogy kövesse a tevéket; lovasságát pedig egészen a gyalogság mögé helyezte. Mikor így mindent elrendezett, meghagyta nekik, hogy minden más ellenálló lydiait kímélet nélkül öljenek le, Kroisost magát azonban ne öljk meg, még ha védekeznék is az elfogatás ellen. Ezt a parancsot adta ki. A tevéket a következő okból vezette a lovaság ellen: a ló fél a tevétől, és sem látását, sem szagát nem tűrheti. Tehát azért eszelte ki e tervet, hogy Kroisos ne használhassa lovasságát, a melylyel a lydiai kitűnni remélt. Ezután egymás ellen

ὥσφρραντο τάχιστα τῶν καμήλων οἱ ἵπποι καὶ εἶδον αὐτάς, ὅπισω ἀνέστρεφον, διέφθαρτό τε τῷ Κροΐσῳ ἢ ἐλπίς. οὐ μέντοι οἳ γε Λυδοὶ τὸ ἐνθεῦτεν δειλοὶ ἦσαν, ἀλλ' ὥς ἔμαθον τὸ γινόμενον, ἀποθορόντες ἀπὸ τῶν ἵππων πεζοὶ τοῖσι Πέρσῃσι συνέβαλλον. χρόνῳ δὲ πεσόντων ἀμφοτέρων πολλῶν ἐτράποντο οἱ Λυδοί, κατελιγθέντες δὲ ἐς τὸ τεῖχος ἐπολιορκέοντο ὑπὸ τῶν Περσέων.

- 81 Τοῖσι μὲν δὴ κατεστήκεε πολιορκίη. Κροΐσος δὲ δοκέων οἱ χρόνον ἐπὶ μακρὸν ἔσσεσθαι τὴν πολιορκίην ἔπεμπε ἐκ τοῦ τεύχεος ἄλλους ἀγγέλους ἐς τὰς συμμαχίας· οἱ μὲν γὰρ πρότερον διεπέμποντο ἐς πέμπτον μῆνα προερέοντες συλλέγεσθαι ἐς Σάρδεις, τούτους δὲ ἐξέπεμπε τὴν ταχίστην δέεσθαι βοηθέειν ὥς πο-
- 82 λιορκεομένου Κροΐσου. ἔς τε δὴ ὧν τὰς ἄλλας ἔπεμπε συμμαχίας καὶ δὴ καὶ ἐς Λακεδαιμόνα. τοῖσι δὲ καὶ αὐτοῖσι τοῖσι Σπαρτιήτῃσι κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν χρόνον συνεπεπτώκεε ἕρις ἐοῦσα πρὸς Ἀργεῖους περὶ χώρου καλεομένου Θυρέης· τὰς γὰρ Θυρέας ταύτας ἐοῦσας τῆς Ἀργολίδος μοίρης ἀποταμόμενοι ἔσχον οἱ Λακεδαιμόνιοι. ἦν δὲ καὶ ἡ μέχρι Μαλέων ἢ πρὸς ἐσπέρην Ἀργείων, ἥ τε ἐν τῇ ἡπείρῳ χώρα καὶ ἡ Κυθηρίῃ νήσος καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν νήσων. βοηθησάντων δὲ Ἀργείων τῇ σφετέρῃ ἀποταμνομένη, ἐνθαῦτα συνέβησαν ἐς λόγους συνελθόντες ὥστε τριηκοσίους ἐκατέρων μαχέσασθαι, ὁκότεροι δ' ἂν περιγίνωνται, τούτων εἶναι τὸν χώρον· τὸ δὲ πλῆθος τοῦ στρατοῦ ἀπαλλάσσασθαι ἑκάτερον ἐς τὴν ἑωυτοῦ μὴδὲ παραμένειν ἀγωνιζομένων, τῶνδε εἵνεκεν ἵνα μὴ παρεόντων τῶν στρατοπέδων ὀρέοντες οἱ ἕτεροι ἐσσομένους τοὺς σφετέρους ἐπαμύνοιεν. συνθέμενοι ταῦτα ἀπαλλάσσοντο, λογάδες δὲ ἐκατέρων ὑπολειφθέντες συνέβαλον. μαχομένων δὲ σφέων καὶ γινομένων ἰσοπαλέων ὑπελείποντο ἐξ ἀνδρῶν ἑξακοσίων τρεῖς, Ἀργείων μὲν Ἀλκίγνωρ τε καὶ Χρομῖος, Λακεδαιμονίων δὲ Ὀθρυάδης· ὑπελείφθησαν δὲ οὗτοι νυκτὸς ἐπελθούσης. οἱ μὲν δὴ δύο τῶν Ἀργείων ὥς νενικηκότες ἔθρον ἐς τὸ Ἄργος, ὃ δὲ τῶν Λακεδαιμονίων Ὀθρυάδης σκυλεύσας τοὺς Ἀργείων νεκροὺς καὶ προσφορήσας τὰ ὄπλα πρὸς τὸ ἑωυτοῦ στρατόπεδον ἐν τῇ τάξιν εἶχε ἑωυτόν. ἡμέρῃ δὲ δευτέρῃ παρήσαν πυνθανόμενοι ἀμφοτέροι. τέως μὲν δὴ αὐτοὶ ἑκάτεροι ἔφασαν νικᾶν, λέγοντες οἱ μὲν ὥς ἑωυτῶν πλεῖνες

indultak; mihelyt a lovak megéreztek a tevék szagát és meglátták őket, visszafordultak, úgyhogy Kroisos reményét tönkretették. Pedig ekkor a lydiaiak nem viselték magukat gyáván; mert mikor a dolgot észrevették, lovaikról leugorva gyalog küzdöttek a perzsák ellen. Végére azonban, miután mindkét részről sokan elhullottak, a lydiaiak futni kezdettek, beszorultak a városba, s a perzsák ostrom alá vették őket.

Így jutottak tehát ostrom alá. Kroisos azonban azt hitte, hogy ⁸¹ az ostrom sokáig el fog húzódni, s a falak közül új követeket küldött a szövetségesekhez. Az előbb elküldöttek ugyanis csak az ötödik hónapra szólították fel őket a Sardisban való összegyülekezésre; ezeket viszont azzal a kérelemmel küldötte szét, hogy a lehető leggyorsabban nyujtsanak segítséget, minthogy Kroisos ostrom alatt áll. A többi szövetségeseken kívül Lakedaimonba is ⁸² küldött. De maguk a spártaiak ebben az időben szintén viszáldásban voltak az argosiakkal egy földdarab miatt, melynek Thyrea a neve.⁸³ Ez a Thyreát, mely Argolishoz tartozik, elszakítva a spártaiak vették birtokukba. Azonban nyugatra Maleúig az argosiaké volt a szárazföld, Kythere szigete, valamint a többi szigetek is. Mikor tehát az argosiak elszakított földrészük védelmére jöttek, üzenetet váltván, abban egyeztek meg, hogy mindkét részről háromszáz ember fog harcolni; s a melyik rész a másik fölé kerekedik, az lesz a föld ura; azalatt pedig a hadsereg zöme mind a két táborból haza megy, s azért nem fog a küzdők mellett maradni, nehogy akármelyik az ottmaradt sereg vereségét látván, övéinek segítségére siessen. E megegyezés után eltávoztak; a két részről kiválasztottak ott maradtak s összecsaptak. Ez ütközetben, mely mindkét félre egyenlő eredménnyel végződött, a hatszáz ember közül három maradt életben; az argosiak közül Alkenor és Chromios, a lakedaimoniak közül Othryades. Ezek voltak még életben, mikor az éj beállt. A két argosi tehát győztesnek tartván magát, Argosba sietett; a lakedaimoni Othryades pedig kifosztotta az argosi holtakat, fegyvereiket övéinek táborába hurcolta, és belépett a sorba. Másnap mind a két fél megjelent, hogy utána nézzen a dolognak, s egy ideig mindkettő magát vallotta győzőnek; az egyik arra hivatkozott, hogy az övéi közül többen marad-

περιγεγόνασι, οἳ δὲ τοὺς μὲν ἀποφαίνοντες πεφειγότας, τὸν δὲ σφέτερον παραμείναντα καὶ σκυλεύσαντα τοὺς ἐκείνων νεκρούς· τέλος δὲ ἐκ τῆς ἔριδος συμπεσόντες ἐμάχοντο, πεσόντων δὲ καὶ ἀμφοτέρων πολλῶν ἐνίκων Λακεδαιμόνιοι. Ἀργεῖοι μὲν νυν ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου κατακειράμενοι τὰς κεφαλὰς, πρότερον ἐπάναγκες κομῶντες, ἐποιήσαντο νόμον τε καὶ κατάρην μὴ πρότερον θρέψειν κόμην Ἀργείων μηδένα, μηδὲ τὰς γυναῖκάς σφι χρυσοφορήσειν, πρὶν Θυρέας ἀνασώσωνται. Λακεδαιμόνιοι δὲ τὰ ἐναντία τούτων ἔθεντο νόμον· οὐ γὰρ κομῶντες πρὸ τούτου ἀπὸ τούτου κομᾶν. τὸν δὲ ἓνα λέγουσι τὸν περιλειφθέντα τῶν τριηκοσίων Ὀθρυάδην, αἰσχυρόμενον ἀπονοστέειν ἐς Σπάρτην τῶν οἱ συλλοχιτέων διεφθαρμένων, αὐτοῦ μιν ἐν τῇσι Θυρέῃσι καταχρήσασθαι ἐωυτόν.

- 83 Τοιούτων δὲ τοῖσι Σπαρτιήτῃσι ἐνεστεώτων πρηγμάτων ἦκε ὁ Σαρδιηνὸς κήρυξ δεόμενος Κροίσῳ βοηθέειν πολιορκεομένῳ. οἳ δὲ ὅμως, ἐπεῖτε ἐπύθοντο τοῦ κήρυκος, ὁρμέατο βοηθέειν. καὶ σφι ἤδη παρεσκευασμένοισι καὶ νεῶν ἐουσέων ἐτοίμων ἦλθε ἄλλη ἀγγελίη, ὥς ἡλώκοι τὸ τεῖχος τῶν Λυδῶν καὶ ἔχοιτο Κροῖσος
- 84 ζωγρηθείς. οὕτω δὴ οὗτοι μὲν συμφορὴν ποιησάμενοι μεγάλην ἐπέπαυντο, Σάρδιες δὲ ἥλωσαν ὧδε. ἐπειδὴ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ ἐγένετο ἡμέρῃ πολιορκεομένῳ Κροίσῳ, Κῦρος τῇ στρατιῇ τῇ ἐωυτοῦ διαπέμφας ἱππέας προσεῖπε τῷ πρώτῳ ἐπιβάντι τοῦ τεύχεος δῶρα δώσειν. μετὰ δὲ τοῦτο πειρησαμένης τῆς στρατιῆς ὥς οὐ προσχώρει, ἐνθαῦτα τῶν ἄλλων πεπαυμένων ἀνὴρ Μάρδος ἐπειράτο προσβαίνων, τῷ οὐνόμα ἦν Ὑροιάδης, κατὰ τοῦτο τῆς ἀκροπόλιος πῇ οὐδεὶς ἐτέτακτο φύλακος· οὐ γὰρ ἦν δεινὸν κατὰ τοῦτο μὴ ἀλφῇ κοτε. ἀπότομός τε γάρ ἐστι ταύτῃ ἡ ἀκρόπολις καὶ ἄμαχος· τῇ οὐδὲ Μήλης ὁ πρότερον βασιλεὺς Σαρδίων μούνη οὐ περιήνεικε τὸν λέοντα τὸν οἱ ἡ παλλακὴ ἔτεκε, Τελμησσέων δικασάντων ὥς περιενειχθέντος τοῦ λέοντος τὸ τεῖχος ἔσονται Σάρδιες ἀνάλωτοι. ὁ δὲ Μήλης κατὰ τὸ ἄλλο τεῖχος περιενείκας, τῇ ἦν ἐπίμαχον [τὸ χωρίον] τῆς ἀκροπόλιος, κατηλόγησε τοῦτο ὥς ἐὼν ἄμαχόν τε καὶ ἀπότομον· ἔστι δὲ πρὸς τοῦ Τρωῶλου τετραμμένον τῆς πόλιος. ὁ ὢν δὴ Ὑροιάδης οὗτος ὁ Μάρδος ἰδὼν τῇ προτεραίῃ τῶν τινα Λυδῶν κατὰ τοῦτο τῆς ἀκροπόλιος

tak életben, a másik pedig, hogy azok megszaladtak, míg az ő emberük ott maradt és amazoknak holtjait kifosztotta. Végre a vizsgálkodás után harcza elegyedtek; s miután mindkét részről sokan elhullottak, a lakedaimoniak kerekedtek fölül. Az argosiak azóta nyírt fővel járnak, bár előbb általában hosszú hajat viseltek; törvényt hoztak és átokkal fogadták, hogy egy argosi sem fogja előbb megnövesztetni haját, sem asszonyaik nem fognak előbb aranyékszert viselni, míg Thyreát vissza nem szerezték. A lakedaimoniak pedig ép ellenkező törvényt alkottak: ők ugyanis, a kik ezelőtt nyírt fővel jártak, azóta hosszú hajat hordanak. Arról az Othryadesről, a ki a háromszáz közül megmaradt, azt beszélik, hogy bajtársai eleste után szégyelt visszatérni Spártába, s Thyreában önmaga vetett végett életének.⁶⁹

Igy álltak a dolgok Spártában, mikor a sardisi követ oda⁸³ érkezett, hogy őket az ostrom alatt álló Kroisosnak segítségére kérje föl. Mikor a követtől meghallották a hírt, elhatározták, hogy segítségére mennek. S már mindennel el voltak látva; már a hajók is készen álltak, midőn a másik hír is eljött, hogy a lydiaiak falait bevették és Kroisos foglyul esett. Így azután, habár nagy részvétet tanúsítottak, abbahagyták a dolgot. Sardis bevétele a⁸⁴ következőkép történt. Mikor már tizennégy napja mult, hogy Kroisos ostrom alatt állott, Kyros lovasokat küldött szét táborában, s kihirdette, hogy annak, a ki először mászsa meg a falakat, ajándékot fog adni. Ezt meg is kísérelte a sereg, de nem sikerült; majd azután, mikor a többiek már elállottak, egy mardus⁷⁰ ember, kit Hyroiadesnek hívtak, a vár azon részén kísérelte meg a felmászást, a hol egy őr sem volt kirendelve; mert nem kellett félni, hogy arról az oldalról elfoglalhatnák. A vár ugyanis ezen az oldalon meredek és bevehetetlen. Még Meles, a sardisiak előbbi királya sem vitette erre körül az oroszánt, melyet ágyasa szült, mikor a telmessosiak azt jósták, hogy Sardis bevehetetlen lesz, ha az oroszánt körülhordják a falaknál.⁷¹ Meles a falnak többi részénél körülhordatta, a hol a vár helyzeténél fogva bevehető vala; erről azonban úgy vélekedett, hogy bevehetetlen és meredek. Ez a városnak a Tmolosra néző része. Ez a mardus Hyroiades tehát látva egy nappal előbb, hogy egy lydiai a várnak ezen az oldalán

καταβάντα ἐπὶ κυνέην ἄνωθεν κατακυλισθεῖσαν καὶ ἀνελόμενον, ἐφράσθη καὶ ἐς θυμὸν ἐβάλετο. τότε δὲ δὴ αὐτός τε ἀναβεβήκῃ καὶ κατ' αὐτὸν ἄλλοι Περσέων ἀνέβαινον· προσβάντων δὲ συγχῶν οὕτω δὴ Σάρδιές τε ἠλώκεσαν καὶ πᾶν τὸ ἄστυ ἐπορθέετο.

- 85 Κατ' αὐτὸν δὲ Κροῖσον τάδε ἐγίνετο. ἦν οἱ παῖς, τοῦ καὶ πρότερον ἐπεμνήσθην, τὰ μὲν ἄλλα ἐπισεικῆς ἄφωνος δέ. ἐν τῇ ὧν παρελθούσῃ εὖεστο ὁ Κροῖσος τὸ πᾶν ἐς αὐτὸν ἐπεποιήκῃ, ἄλλα τε ἐπιφραζόμενος καὶ δὴ καὶ ἐς Δελφοὺς περὶ αὐτοῦ ἐπεπόμφεε χρησομένους. ἡ δὲ Πυθίη οἱ εἶπε τάδε.

Λυδὲ γένος, πολλῶν βασιλεῦ, μέγα νήπιε Κροῖσε,
μή βούλευ πολέεσκτον ἶην ἀνά δώματ' ἀκούειν
παιδὸς φθεγγομένου. τὸ δέ σοι πολὺ λῶιον ἄμφις
ἔμμεναι· αὐδήσει γὰρ ἐν ἡματι πρῶτον ἀνόλβῳ.

- ἀλικομένον δὴ τοῦ τείχεος, ἥτις γὰρ τῶν τις Περσέων ἀλλογνώσας Κροῖσον ὡς ἀποκτενέων, Κροῖσος μὲν νυν ὁρέων ἐπιόντα ὑπὸ τῆς παρεούσης συμφορῆς παρημελήκῃ, οὐδὲ τί οἱ διέφερε πληγέντι ἀποθανεῖν· ὁ δὲ παῖς οὗτος ὁ ἄφωνος ὡς εἶδε ἐπιόντα τὸν Πέρσῃν, ὑπὸ δέους τε καὶ κακοῦ ἔρρηξεν φωνήν, εἶπε δὲ «ὦνθρωπε, μὴ κτεῖνε Κροῖσον.» οὗτος μὲν δὴ τοῦτο πρῶτον ἐφθέγγετο, μετὰ δὲ 86 τοῦτο ἤδη ἐφώνεε τὸν πάντα χρόνον τῆς ζῆσης. οἱ δὲ Πέρσαι τάς τε δὴ Σάρδις ἔσχον καὶ αὐτὸν Κροῖσον ἐζώγρησαν, ἄρξαντα ἔτα τεσσερεσκαίδεκα καὶ τεσσερεσκαίδεκα ἡμέρας πολιορκηθέντα, κατὰ τὸ χρηστήριόν τε καταπαύσαντα τὴν ἐωυτοῦ μεγάλην ἀρχήν. λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ Πέρσαι ἤγαγον παρὰ Κῦρον· ὁ δὲ συννήσας πυρὴν μεγάλην ἀνεβίβασε ἐπ' αὐτὴν τὸν Κροῖσόν τε ἐν πέδῃσι δεδεμένον καὶ δις ἐπτὰ Λυδῶν παρ' αὐτὸν παῖδας, ἐν νόφ' ἔχων εἴτε δὴ ἀκροθίνια ταῦτα καταγίειν θεῶν ὅτεφ' δὴ, εἴτε καὶ εὐχὴν ἐπιτελέσαι θέλων, εἴτε καὶ πυθόμενος τὸν Κροῖσον εἶναι θεοσεβέα τοῦδε εἵνεκεν ἀνεβίβασε ἐπὶ τὴν πυρὴν, βουλόμενος εἰδέναι εἴ τις μιν δαιμόνων ῥύσεται τοῦ μὴ ζῶντα κατακαυθῆναι. τὸν μὲν δὴ ποιεῖεν ταῦτα· τῷ δὲ Κροίσῳ ἐστεῶτι ἐπὶ τῆς πυρῆς ἐσελθεῖν, καίπερ ἐν κακῷ ἐόντι τοσοῦτῳ, τὸ τοῦ Σόλωνος ὥς οἱ εἴη σὺν θεῷ εἰρημένον, τὸ μηδένα εἶναι τῶν ζώντων ὄλβιον. ὥς δὲ ἄρα μιν προσστήναι τοῦτο, ἀνενεικάμενόν τε καὶ ἀναστενάξαντα ἐκ πολλῆς ἡσυχίης ἐς τρίς ὀνομάσαι 'Σόλων'. καὶ τὸν Κῦρον ἀκούσαντα κελεῦσαι τοῦς

mászik le felülről leguruló sisakja után, és hogy azt felveszi : megjegyezte magának és meghányta lelkében. Akkor azután maga is felmászott és utána a többi perzsák is felkapaszkodtak. Mikor pedig már sokan fenn voltak, elfoglalták Sardist és az egész várost elpusztították.

Magával Kroisossal a következő történt. Volt egy fia, kiről⁸⁵ már előbb megemlékezém, minden másban derék, de néma. Előbbi jómódjában Kroisos mindent elkövetett érdekében ; sok minden-félére gondolt, s egyebek közt Delphoiba is küldött, hogy róla jóslatot kérjen. A Pythia pedig ezt felelé :

Lydia gyermeke, óh te sokak feje, ostoba Kroisos!
Házadban ne kívánd oly forrón hallani hangját
Gyermekek ajkának. Mert jobb lesz sorsod e nélkül.
Gyászos nap lesz rád, mikor őt meghallod először.

Mikor a falakat már elfoglalták volt, egy perzsa, a ki nem ismerte Kroisost, neki ment, hogy megölje ; Kroisos a mint a reá rohanó embert látta, a most rá sulyosodó balsorsa miatt nem törődött vele, s nem bánta volna, ha egy csapás véget vet életének. E néma fiának azonban, mikor látta az atyjára rohanó perzsát, a félelem és vész miatt előtört a hangja s felkiáltott: «Ember, ne öld⁸⁶ meg Kroisost!» Ez volt első szava, s ezután már egész életén át beszélt. A perzsák tehát bevették Sardist s elfogták magát Kroisost, ki tizennégy évig uralkodott és tizennégy napig volt ostrom alatt; így ő a jóslat értelmében saját hatalmas birodalmát tette tönkre.⁷⁹ A perzsák megragadták és Kyros elé vezették. Ez nagy máglyát rakatott és a lánczokba vert Kroisost oldalán tizennégy lydiai fiúval ráléptette,⁷⁸ akár azon czélból, hogy zsákmány-áldozat gyanánt ajánlja fel valamely istennek, akár, hogy fogadalmát beváltsa ; vagy talán mert értesült arról, hogy Kroisos vallásos ember, azért léptette föl a máglyára, hogy meggyőződjék, vajjon megszabadítja-e őt egy isten attól, hogy máglyatűzben haljon meg. Ő tehát ekkép intézkedett; Kroisosnak pedig, a mint ott állt a máglyán, nagy bajában is eszébe jutottak Solonnak mintegy ihlettel kiejtett szavai, hogy nincs boldog ember az élők között. A mint ott állt, mélyen fölsohajtott és a nagy csendben háromszor kiáltá Solon nevét. A mint Kyros ezt hallotta, megparancsolta a

ἐρμηνέας ἐπειρεσθαι τὸν Κροῖσον τίνα τοῦτον ἐπικαλέοιτο, καὶ τοὺς προσελθόντας ἐπειρωτᾶν· Κροῖσον δὲ τέως μὲν σιγὴν ἔχειν εἰρωτώμενον, μετὰ δὲ ὡς ἡναγκάζετο, εἰπεῖν, «τὸν ἂν ἐγὼ πᾶσι τυράννοισι προετίμησα μεγάλων χρημάτων ἐς λόγους ἐλθεῖν.» ὡς δὲ σφι ἄσημα ἔφραζε, πάλιν ἐπειρώτων τὰ λεγόμενα. λιπαρεόντων δὲ αὐτῶν καὶ ὄχλον παρεχόντων ἔλεγε δὴ ὡς ἦλθε ἀρχὴν ὁ Σόλων ἐὼν Ἀθηναῖος, καὶ θεησάμενος πάντα τὸν ἑωυτοῦ ὄλβον ἀποφλαυρίσειε οἷα δὴ εἶπας, ὥς τε αὐτῷ πάντα ἀποβέβηκε τῇ περ ἐκείνος εἶπε, οὐδέν τι μᾶλλον ἐς ἑωυτὸν λέγων ἢ οὐκ ἐς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον καὶ μάλιστα τοὺς παρὰ σφίσι αὐτοῖσι ὀλβίους δοκούντας εἶναι. τὸν μὲν Κροῖσον ταῦτα ἀπηγέεσθαι, τῆς δὲ πυρῆς ἤδη ἀμμένης καίεσθαι τὰ περιέσχατα. καὶ τὸν Κῦρον ἀκούσαντα τῶν ἐρμηνέων τὰ Κροῖσος εἶπε, μεταγνόντα τε καὶ ἐννώσαντα ὅτι καὶ αὐτὸς ἄνθρωπος ἐὼν ἄλλον ἄνθρωπον, γενόμενον ἑωυτοῦ εὐδαιμονίῃ οὐκ ἐλάσσω, ζῶντα πυρὶ διδοίῃ, πρὸς τε τοῦτοισι δεύσαντα τὴν τίσιν καὶ ἐπιλεξάμενον ὡς οὐδὲν εἴη τῶν ἐν ἀνθρώποισι ἀσφαλές ἔχον, κελεύειν σβεννύναι τὴν ταχίστην τὸ καίόμενον πῦρ καὶ καταβιβάζειν Κροῖσον τε καὶ τοὺς μετὰ Κροῖσου. καὶ τοὺς πειρωμένους οὐ δύνασθαι ἔτι τοῦ πυρὸς ἐπικρατῆσαι. ἐνθαῦτα λέγεται ὑπὸ Λυδῶν Κροῖσον μαθόντα τὴν Κύρου μετάγνωσιν, ὥς ὥρα πάντα μὲν ἄνδρα σβεννύντα τὸ πῦρ δυναμένους δὲ οὐκέτι καταλαβεῖν, ἐπιβώσασθαι τὸν Ἀπόλλωνα ἐπικαλεόμενον, εἴ τί οἱ κεχαρισμένον ἐξ αὐτοῦ ἐδωρήθη, παραστήναι καὶ ῥύσασθαι αὐτὸν ἐκ τοῦ παρεόντος κακοῦ. τὸν μὲν θακρύνοντα ἐπικαλέεσθαι τὸν θεόν, ἐκ δὲ αἰθρίας τε καὶ νηνεμίας συνδραμεῖν ἐξαπίνης νέφεα καὶ χειμῶνά τε καταρραγῆναι καὶ ὕσαι ὕδατι λαβροτάτῳ, κατασβεσθῆναι τε τὴν πυρῇ. οὕτω δὴ μαθόντα τὸν Κῦρον ὡς εἴη ὁ Κροῖσος καὶ θεοφιλὴς καὶ ἀνὴρ ἀγαθός, καταβιβάσαντα αὐτὸν ἀπὸ τῆς πυρῆς εἴρεσθαι τάδε. «Κροῖσε, τίς σε ἀνθρώπων ἀνέγνωσε ἐπὶ γῆν τὴν ἐμὴν στρατευσάμενον πολέμιον ἀντὶ φίλου ἐμοὶ καταστήναι;» ὁ δὲ εἶπε «ὦ βασιλεῦ, ἐγὼ ταῦτα ἔπρηξα τῇ σῇ μὲν εὐδαιμονίῃ, τῇ ἐμεωυτοῦ δὲ κακοδαιμονίῃ. αἷτιος δὲ τούτων ἐγένετο ὁ Ἑλλήνων θεὸς ἐπαείρας ἐμὲ στρατεῦεσθαι. οὐδεὶς γὰρ οὕτω ἀνόητός ἐστι ὅστις πόλεμον πρὸ εἰρήνης αἰρέσεται· ἐν μὲν γὰρ τῇ οἱ παῖδες τοὺς πατέρας θάπτουσι, ἐν δὲ τῷ οἱ πατέρες τοὺς παῖδας. ἀλλὰ ταῦτα δαίμοσί μου φίλον ἦν οὕτω γενέσθαι.»

88 Ὁ μὲν ταῦτα ἔλεγε, Κῦρος δὲ αὐτὸν λύσας κατεῖσε τε ἐγγὺς ἑωυτοῦ καὶ κάρτα ἐν πολλῇ προμηθείῃ εἶχε, ἀπεθώμαζε τε ὁρέων

tolmácsoknak, hogy kérdezzék meg Kroisost, ki az, a kinek nevét kiáltotta. Azok odamentek s megkérdezték. Kroisos egy ideig nem felelt a kérdésre; majd pedig, mikor unszolták, így szólt: «Nem adnám sok kincseért, ha az illető minden uralkodóval társalgásba bocsátkoznék.» Minthogy azonban nem értették meg, a mit nekik mondott, újra megkérdezték szavainak értelmét. A sok faggatás és kérdezés után elbeszélte, hogy egykor eljött hozzá az athéni Solon, s hogy látva összes kincseit, azokat ócsárolta, s hogy minden szava beteljesült rajta, a mint ő mondta, s hogy az nem annyira magára, mint az egész emberiségre vonatkozott, s leginkább azokra, a kik magukat boldogoknak hiszik. Mikor ezt Kroisos elbeszélte, a meggyújtott máglyának szélei már égni kezdettek. Kyros meghallván a tolmácsoktól Kroisos szavait, mást gondolt; belátta, hogy maga is ember létére más embert, ki nálánál nem volt szerencsésebb, élve a tűzbe dob; azonkívül félt a bosszútól, s meggondolta, hogy semmi sem állandó az emberi életben. Megparancsolta tehát, hogy tüstént oltsák el a tüzet, s hogy Kroisost és Kroisos környezetét vezessék le; azonban hasztalan erőlködtek a tüzet elfojtani. A lydiai hagyomány szerint ekkor Kroisos észrevette, hogy Kyros meg- 87 változtatta szándékát; s mikor látta, hogy bár minden ember oltja a tüzet, mégsem tudják elfojtani: felkiáltott s Apollonhoz könyörgött, hogy ha valaha kedves ajándékot kapott tőle, segítsen rajta és ragadja ki a jelen veszélyből. S míg ő könnyezve az istenhez fohászkodott, a derült idő és szélesend után rögtön égszakadás és zivatar támadt; heves zápor tört ki, mely eloltotta a tüzet. Így azután Kyros belátta, hogy Kroisost az istenek szeretik s derék ember; levétette a máglyáról, s e kérdéssel fordult hozzá: «Ki bírt rá téged, hogy országom ellen támadva, barát helyett ellenség gyanánt állj velem szembe?» — «Ó király — felelé ez, — a te szerencsédre s az én káromra tettem én ezt. Őka pedig a görögök istene volt, a ki engem harcra buzdított. Mert senki sem lehet oly esztelen, hogy a háborút válaszsza a béke helyett; hisz ebben a fiúk temetik el az apákat, míg abban az apák a fiúkat. Az istennek volt talán tetsző, hogy a így történjék dolog.»

Így szólt ő; Kyros pedig leoldván bilincseit, magához közel 88 ültette, nagy tisztelettel bánt vele, s mind ő, mind egész környezete

καὶ αὐτὸς καὶ οἱ περὶ ἐκείνον ἐόντες πάντες. ὁ δὲ συννοίῃ ἐχόμενος
 ἥσυχος ἦν· μετὰ δὲ ἐπιστραφεῖς τε καὶ ἰδόμενος τοὺς Πέρσας τὸ
 τῶν Λυδῶν ἄστει κεραϊζοντας εἶπε «ὦ βασιλεῦ, κότερον λέγειν πρὸς
 σέ τὰ νοέων τυγχάνω ἢ σιγᾶν ἐν τῷ παρεόντι χρόνῳ;» Κῦρος δὲ μιν
 θαρσέοντα ἐκέλευε λέγειν ὅ τι βούλοιοτο. ὁ δὲ αὐτὸν εἰρώτα λέγων
 «οὗτος ὁ πολλὸς ὄμιλος τί ταῦτα πολλῇ σπουδῇ ἐργάζεται;» ὁ δὲ
 εἶπε «πόλιν τε τὴν σὴν διαρπάξει καὶ χρήματα τὰ σά διαφορέει.»
 Κροῖσος δὲ ἀμείβετο «οὔτε πόλιν τὴν ἐμὴν οὔτε χρήματα τὰ ἐμὰ
 διαρπάξει. οὐδὲν γὰρ ἐμοὶ ἔτι τούτων μέτα· ἀλλὰ φέρουσι τε καὶ
 89 ἄγουσι τὰ σά.» Κῦρος δὲ ἐπιμελὲς ἐγένετο τὰ Κροῖσος εἶπε· μετα-
 στησάμενος δὲ τοὺς ἄλλους, εἶρετο Κροῖσον ὅ τι οἱ ἐνορφή ἐν
 τοῖσι ποιευμένοισι. ὁ δὲ εἶπε «ἐπεῖτε με θεοὶ ἔδωκαν δοῦλον σοί,
 δικαίῳ εἴ τι ἐνορέω πλεόν σημαίνειν σοί. Πέρσαι φύσιν ἐόντες
 ὕβρισταὶ εἰσὶ ἀχρήματοι. ἦν ὧν σὺ τούτους περιίδης διαρπάσαντας
 καὶ κατασχόντας χρήματα μεγάλα, τάδε τοι ἐξ αὐτῶν ἐπίδοξα γε-
 νέσθαι· ὅς ἂν αὐτῶν πλείστα κατάσχη, τούτον προσδέκεσθαι τοι
 ἐπαναστησόμενον. νῦν ὧν ποίησον ὧδε, εἴ τοι ἀρέσκει τὰ ἐγὼ λέγω.
 κάτισον τῶν δορυφόρων ἐπὶ πάσῃσι τῇσι πύλῃσι φυλάκους, οἱ λε-
 γόντων πρὸς τοὺς ἐκφέροντας τὰ χρήματα ἀπαιρούμενοι ὥς σφεα
 ἀναγκαίως ἔχει δεκατευθῆναι τῷ Δίῳ. καὶ σύ τέ σφι οὐκ ἀπεχθή-
 σαι βίην ἀπαιρούμενος τὰ χρήματα, καὶ ἐκείνοι συγγόντες ποιέειν
 90 σε δίκαια ἐκόντες προήσουσι.» ταῦτα ἀκούων ὁ Κῦρος ὑπερήδeto,
 ὥς οἱ ἐδόκεε εὖ ὑποτίθεσθαι· αἰνέσας δὲ πολλὰ, καὶ ἐντειλάμενος
 τοῖσι δορυφόροις τὰ Κροῖσος ὑπεθήκατο ἐπιτελέειν, εἶπε πρὸς
 Κροῖσον τάδε. «Κροῖσε, ἀναρτημένου σεῦ ἀνδρὸς βασιλέος χρηστὰ
 ἔργα καὶ ἔπεα ποιέειν, αἰτέο δόσιν ἦντινα βούλῃ τοι γενέσθαι
 παρατίκα.» ὁ δὲ εἶπε «ὦ δέσποτα, ἐάσας με χαρισεῖ μάλιστα τὸν
 θεὸν τῶν Ἑλλήνων, τὸν ἐγὼ ἐτίμησα θεῶν μάλιστα, ἐπείρεσθαι
 πέμψαντα τάσδε τὰς πέδας, εἰ ἐξαπατᾷν τοὺς εὖ ποιεῦντας νόμος
 ἐστί οἱ.» Κῦρος δὲ εἶρετο ὅ τι οἱ τοῦτο ἐπηγορέων παραιτέοιτο.
 Κροῖσος δὲ οἱ ἐπαλιλόγησε πᾶσαν τὴν ἐωυτοῦ διάνοιαν καὶ
 τῶν χρηστηρίων τὰς ὑποκρίσις καὶ μάλιστα τὰ ἀναθήματα,
 καὶ ὥς ἐπαερθεῖς τῷ μαντηίῳ ἐστρατεύσατο ἐπὶ Πέρσας·
 λέγων δὲ ταῦτα κατέβαινε αὐτὶς παραιτούμενος ἐπειναί οἱ

bámulva néztek reá. Kroisos magába merülve hallgatott; majd azután megfordult, s látva, mikép fosztogatják a perzsák a lydiaiak városát, így szólt: «Ó király! vajjon kimondjam-e, a mit most gondolok, avagy tán jobb ha a jelen körülmények között hallgatok?» Kyros bátorította, hogy beszéljen. Ő tehát e kérdéssel fordult hozzá: «Mit mivel ott az a nagy tömeg oly nagy buzgósággal?» — «A te városodat fosztogatja — felelé ez, — s kincseidet hordja szét». Kroisos azonban így szólt: «Nem az én városomat s nem az én kincseimet fosztogatja; hisz ezután semmi sem az enyém belőlük. A tiédet viszik és hordják ott szét!» Kyros meggondolta Kroisos 89 szavait, elküldte a többieket s megkérdezte Kroisostól, hogy mit tegyen a jelen körülmények között. Ez pedig így felelt: «Minthogy az istenek engem szolgálóddá tettek, kötelességemnek tartom, hogy ha valamit jónak találok, azt neked megmondjam. A természetük-nél fogva féktelen perzsák szegények. Ha tehát megengeded, hogy raboljanak és megtartsák a nagy kincseket, a következőt várhatod tőlük: a kinek legtöbb vagyona lesz közöttük, az fel fog ellened lázadni. Most tehát, ha ugyan tetszik beszédem, a következőkép cselekedjél. Lándzsásaid közül minden kapuhoz állíts őrt; ezek vegyék el a kincseket a zsákmányolóktól, és jelentsék ki, hogy te kötelességszerűleg Zeusnak ajánlod fel a tizedet. Így nem válsz előttük gyűlöletessé, ha elveszed a kincseket; ők belátják, hogy te igazságosan jársz el s önként át fogják adni.» E szavak hallatára 90 Kyros megörült, mert jó tanácsnak tartotta. Mindenben helyeselte, s miután a lándzsásoknak kiadta a parancsot Kroisos tanácsának véghezvitelére, e szavakkal fordult Kroisoshoz: «Minthogy szóval és tettel jót cselekedve királyi férfiúnak kegyét érdemelted ki, Kroisos, kérj, bármi ajándékot akarsz, s rögtön megkapod». Ez azonban így felelt: «Ó uram, engedd meg kegyelmesen, hogy a görögök istenét, a kit én leginkább tiszteltem az istenek között, megkérdezhessem, s elküldhessem ezeket a bilincseket, vajjon nála a jötevők megcsalása-e a szokás? Kyros megkérdezte, hogy milyen vád alapján kéri ezt tőle; erre Kroisos felsorolta előtte minden tervét, a jóshelyek feleleteit, különösen fogadalmi ajándékait, s hogy a jóslat buzdítására indította hádát a perzsák ellen. Szavai végeztével újra áttért kérelmére, hogy engedje meg, hadd tehes-

τῷ θεῷ τοῦτο ὀνειδίσαι. Κῦρος δὲ γελάσας εἶπε «καὶ τούτου τεύξεαι παρ' ἑμεῦ, Κροῖσε, καὶ ἄλλου παντὸς τοῦ ἂν ἐκάστοτε δέῃ.» ὥς δὲ ταῦτα ἤκουσε ὁ Κροῖσος, πέμπων τῶν Λυδῶν ἐς Δελφούς ἐνετέλλετο τιθέντας τὰς πέδας ἐπὶ τοῦ νηοῦ τὸν οὐδὸν εἰρωτᾶν εἰ οὐ τι ἐπαισχύνεται τοῖσι μαντηίοισι ἐπαιείρας Κροῖσον στρατεύεσθαι ἐπὶ Πέρσας ὥς καταπαύσοντα τὴν Κύρου δύναμιν, ἀπ' ἧς οἱ ἀκροθίνια τοιαῦτα γενέσθαι, δεικνύντας τὰς πέδας· ταῦτά τε ἐπειρωτᾶν καὶ εἰ ἀχαρίστοισι νόμος εἶναι τοῖσι Ἑλληνικοῖσι θεοῖσι.

91 ἀπικομένοισι δὲ τοῖσι Λυδοῖσι καὶ λέγουσι τὰ ἐντεταλμένα τὴν Πυθίην λέγεται εἰπεῖν τάδε. «τὴν πεπρωμένην μοῖραν ἀδύνατά ἐστι ἀποφυγεῖν καὶ θεῷ. Κροῖσος δὲ πέμπτον γονέος ἁμαρτάδα ἐξέπλησε, ὅς ἐὼν δορυφόρος Ἑρακλειδέων δόλῳ γυναικῆφι ἐπισπόμενος ἐφόνευσε τὸν δεσπότεα καὶ ἔσχε τὴν ἐκεῖνου τιμὴν οὐδὲν οἱ προσήκουσαν. προθυμομένου δὲ Λοξίῳ ὅπως ἂν κατὰ τοὺς παῖδας τοῦ Κροῖσου γένοιτο τὸ Σαρδίῳ πάθος καὶ μὴ κατ' αὐτὸν Κροῖσον, οὐκ οἶόν τε ἐγίνετο παραγαγεῖν μοίρας. ὅσον δὲ ἐνέδωκαν αὐται, ἦνυσέ τε καὶ ἐχαρίσατό οἱ· τρία γὰρ ἔτεα ἐπανεβάλετο τὴν Σαρδίῳ ἄλλωσιν, καὶ τοῦτο ἐπιστάσθω Κροῖσος ὥς ὕστερον τοῖσι ἔτεσι τούτοις ἀλοὺς τῆς πεπρωμένης. δευτέρα δὲ τούτων καιομένην αὐτῷ ἐπῆρκεσε. κατὰ δὲ τὸ μαντήιον τὸ γενόμενον οὐκ ὀρθῶς Κροῖσος μέμφεται. προηγόρευε γὰρ οἱ Λοξίης, ἣν στρατεύεται ἐπὶ Πέρσας, μεγάλην ἀρχὴν αὐτὸν καταλύσειν. τὸν δὲ πρὸς ταῦτα χρὴν εὖ μέλλοντα βουλευέσθαι ἐπείρεσθαι πέμψαντα κότερα τὴν ἑωυτοῦ ἢ τὴν Κύρου λέγοι ἀρχὴν. οὐ συλλαβὼν δὲ τὸ ῥηθὲν οὐδ' ἐπανειρόμενος ἑωυτὸν αἴτιον ἀποφαινέτω· τῷ καὶ τὸ τελευταῖον χρηστηριαζομένῳ εἶπε Λοξίης περὶ ἡμίονου, οὐδὲ τοῦτο συνέλαβε. ἦν γὰρ δὴ ὁ Κῦρος οὗτος ἡμίονος· ἐκ γὰρ θυῶν οὐκ ὁμοεθνέων ἐγεγόνεε, μητρὸς ἀμείνωνος, πατρὸς δὲ ὑποδεστέρου· ἡ μὲν γὰρ ἦν Μηδὶς καὶ Ἀστυάγης θυγάτηρ τοῦ Μηδῶν βασιλέως, ὃ δὲ Πέρσης τε ἦν καὶ ἀρχόμενος ὑπ' ἐκεῖνοισι καὶ ἔνερθε ἐὼν τοῖσι ἅπασιν δεσποίνῃ τῇ ἑωυτοῦ συνοίκεε.» ταῦτα μὲν ἡ Πυθὴ ὑπεκρίνατο τοῖσι Λυδοῖσι, οἱ δὲ ἀνῆνικαν ἐς Σάρδεις καὶ ἀπήγγειλαν Κροῖσῳ, ὃ δὲ ἀκούσας συνέγνω ἑωυτοῦ εἶναι τὴν ἁμαρτάδα καὶ οὐ τοῦ θεοῦ.

sen ezekért szemrehányást az istennek. Kyros mosolyogva felelé: «Valamint e kegyet, úgy minden mást is megadok neked, Kroisos, bármikor lesz rá szükséged.» Mikor ezt Kroisos meghallotta, lydiai embereket küldött Delphoiba; meghagyta nekik, hogy a bilincseket tegyék a templom küszöbére, s kérdezzék meg, vajjon nem szégyenli-e magát az isten, hogy Kroisost jóslataival Kyros hatalmának megsemmisítésére nógatta; ime, itt van ennek zsenge áldozata, — s ezalatt mutassanak a bilincsekre; azt is kérdezzék meg, vajjon a görög istenneknél szokás-e a hálátlanság. Mi- 91 kor a lydiaiak odamentek és megbizásukat elmondták, a Pythia a hagyomány szerint így felelt: kijelölt sorsát még isten sem kerülheti ki; Kroisos pedig ötödik ösének vétkeért bűnhődött, ki mint a herakleidák testőre asszonyi cselre hajtva urát megölte s annak a méltóságát elnyerte, pedig az nem illette meg. Loxias⁷⁴ ugyan rajta volt, hogy csak Kroisos gyermekeinek idejére essék Sardis veszedelme, ne pedig Kroisoséra; de nem bírta sorsát elhárítani. A mennyit ez elengedett, azt ő eszközölte ki és tette meg kedvéért, a mennyiben három évre elhalasztotta Sardis elfoglalását; s Kroisos tudja meg, hogy a kijelölt időnél három évvel később került fogságba. Továbbá ő mentette meg a tűzhalálból. Az adott jóslatnak sem vethet Kroisos semmit jogosan szemére; mert Loxias azt jelentette ki, hogy ha a perzsákat megtámadja, nagy birodalmat fog tönkre tenni. Ezt pedig jól megfontolva követek által meg kellett volna kérdeznie, vajjon az ő birodalmát érti-e vagy a Kyrosét. Minthogy tehát nem értette meg a szavakat, s nem is tett kérdést, önmagát kell okolnia. A mit pedig utoljára jóslott Loxias az öszvérre vonatkozólag, azt sem értette meg; mert Kyros volt ez az öszvér. Ő ugyanis különböző nemzetiségűektől származott; egy előkelőbb anyától s egy alantabb származású apától. Az méd asszony s a méd királynak, Astyagesnek, leánya volt, ez pedig perzsa, amazoknak alattvalója, s minden tekintetben alárendelt létére kötött házasságot úrnőjével. Ezt a feleletet adta a Pythia a lydiaiaknak, kik azt Sardisba hozták és Kroisosnak megjelentették. Ő pedig ezt meghallván, belátta, hogy a hibának ő maga és nem az isten az oka.

Ez vonatkozik Kroisos birodalmára és Ioniának első leigázá- 92

τῶν ἡμεῖς ἴδμεν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοφάμενοι ἐχρήσαντο, πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο. φασὶ δὲ αὐτοὶ Λυδοὶ καὶ τὰς παιγνίας τὰς νῦν σφίσι τε καὶ Ἑλλήσι κατεστεώσας ἑωυτῶν ἐξεύρημα γενέσθαι· ἅμα δὲ ταύτας τε ἐξευρεθῆναι παρὰ σφίσι λέγουσι καὶ Τυρσηνίην ἀποικίσαι, ὥδε περὶ αὐτῶν λέγοντες. ἐπὶ Ἄττος τοῦ Μάνεω βασιλέος σιτοδείην ἰσχυρὴν ἀνὰ τὴν Λυδίην πᾶσαν γενέσθαι, καὶ τοὺς Λυδοὺς τέως μὲν διάγειν λιπαρέοντας, μετὰ δέ, ὡς οὐ παύεσθαι, ἅκεα δίξῃσθαι, ἄλλον δὲ ἄλλο ἐπιμυχανᾶσθαι αὐτῶν. ἐξευρεθῆναι δὴ ὧν τότε καὶ τῶν κύβων καὶ τῶν ἀστραγάλων καὶ τῆς σφαίρης καὶ τῶν ἀλλέων πασέων παιγνιέων τὰ εἶδεα, πλὴν πεσσῶν· τούτων γὰρ ὧν τὴν ἐξεύρεσιν οὐκ οἰκηιοῦνται Λυδοί. ποιέειν δὲ ὥδε πρὸς τὸν λιμὸν ἐξευρόντας, τὴν μὲν ἐτέρην τῶν ἡμερέων παίζειν πᾶσαν, ἵνα δὴ μὴ ζητέοιεν σιτία, τὴν δὲ ἐτέρην σιτέεσθαι παυομένους τῶν παιγνιέων. τοιοῦτῳ τρόπῳ διάγειν ἐπ’ ἔτεα δυὼν θέοντα εἴκοσι. ἐπεῖτε δὲ οὐκ ἀνίεναι τὸ κακὸν ἀλλ’ ἔτι ἐπὶ μᾶλλον βιάζεσθαι, οὕτω δὴ τὸν βασιλέα αὐτῶν δύο μοίρας διελόντα Λυδῶν πάντων κληρῶσαι τὴν μὲν ἐπὶ μονῇ τὴν δ’ ἐπὶ ἐξόδῳ ἐκ τῆς χώρας, καὶ ἐπὶ μὲν τῇ μένειν αὐτοῦ λαγχανούσῃ τῶν μοιρέων ἑωυτὸν τὸν βασιλέα προστάσσειν, ἐπὶ δὲ τῇ ἀπαλλασσομένῃ τὸν ἑωυτοῦ παῖδα, τῷ οὖνομα εἶναι Τυρσηνόν. λαχόντας δὲ αὐτῶν τοὺς ἐτέρους ἐξιέναι ἐκ τῆς χώρας καταβῆναι ἐς Σμόρνην καὶ μηχανήσασθαι πλοῖα, ἐς τὰ ἐσθεμένους τὰ πάντα ὅσα σφι ἦν χρηστὰ ἐπίπλοα, ἀποπλέειν κατὰ βίου τε καὶ γῆς ζήτησιν, ἐς ὃ ἔθνεα πολλὰ παραμειψαμένους ἀπικέσθαι ἐς Ὀμβρικοὺς, ἔνθα σφέας ἐνιδρύσασθαι πόλιας καὶ οἰκέειν τὸ μέχρι τοῦδε. ἀντὶ δὲ Λυδῶν μετονομασθῆναι αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ βασιλέος τοῦ παιδός, ὃς σφεας ἀνήγαγε· ἐπὶ τούτου τὴν ἐπωνυμίην ποιευμένους ὀνομασθῆναι Τυρσηνοὺς.

95 Λυδοὶ μὲν δὴ ὑπὸ Πέρσῃσι ἐδεδούλωντο. ἐπιδίξεται δὲ δὴ τὸ ἐνθεῦτεν ἡμῖν ὁ λόγος τὸν τε Κύρον ὅστις ἐὼν τὴν Κροΐζου ἀρχὴν κατείλε, καὶ τοὺς Πέρσας ὅτεφ τρόπῳ ἡγήσαντο τῆς Ἀσίης. ὡς ὧν Περσέων μετεξέτεροι λέγουσι, οἱ μὴ βουλόμενοι σημεῖον τὰ περὶ Κύρον ἀλλὰ τὸν ἐόντα λέγειν λόγον, κατὰ ταῦτα γράφω, ἐπιστάμενος περὶ Κύρου καὶ τριφασίας ἄλλας λόγων ὁδοὺς φῆναι.

96 Ἀσσυρίων ἀρχόντων τῆς ἁγῶς Ἀσίης ἐπ’ ἔτεα εἴκοσι καὶ πεντακόσια, πρῶτοι ἀπ’ αὐτῶν Μηδοὶ ἤρξαντο ἀπίστασθαι, καὶ κως οὗτοι

ők az első emberek, kik vert arany- és ezüstpénzt használtak, és náluk voltak először szatócsok. Maguk a lydiaiak azt állítják, hogy a náluk és a görögöknél divatozó játékok is az ő találmányaik. Szavaik szerint ezeket akkor találták fel, mikor Tyrreniában gyarmatokat telepítettek; s ezekről a következő hagyományt közlik. Manes fiának, Atysnak uralkodása alatt egész Lydia gabonahiányban szenvedett.⁷⁹ A lydiaiak egy ideig állhatatosan tűrték; majd azonban, minthogy az nem szűnt meg, mentőszert kerestek, s így ki egy, ki más találmányra jött rá. Ekkor találták fel a koczkát, a bűtyökjátékot, a lapdát és mind a többi játékfajokat, a deszkajáték kivételével; ennek feltalálását a lydiaiak nem tulajdonítják maguknak. E foglalkozást az éhség ellen találták fel; az egyik nap folyamában játszottak, hogy ne keressék az ételt, másnap pedig felhagytak a játékkal és ettek. Ily módon éltek át tizennyolcz évet. Minthogy azonban a baj nem tágitott, sőt még nagyobb erővel tört ki: a király az összes lydiaiakat két részre osztotta, sorsot vetett, hogy az egyik maradjon, a másik vándoroljon ki az országból; s hogy azon résznek, melyre a maradásnak sorsa esett, ő lesz a királya, a kivándorlóknak pedig saját fia, a kit Tyrsenosnak hívtak.⁸⁰ A népnek kivándorlásra sorsolt része Smyrnába ment; ott hajókat építettek, azokat mindennel felszerelték, a mi a hajózásra szükséges volt s elhajóztak, hogy élelmet és hazát keressenek. Miután sok nép mellett elhajóztak volt, az umbriaiakhoz is eljutottak;⁸¹ ott várost alapítottak és a mai napig ott élnek. A lydiai név helyett a király fiáról nevezték el magukat, a ki őket vezette, s ennek nevérol tyrreneknek hívják őket. 95

A lydiaiakat így szolgálókká tették a perzsák; most tehát a következő fejezetekben arról fogok beszélni, hogy ki volt ez a Kyros, a ki Kroisos uralmának véget vetett, valamint arról, hogy mikép lettek a perzsák Ázsia urai. Azok nyomán fogom írni a hagyományt, a mint azt a perzsák közül néhányan beszélnek, a kik nem akarják Kyros történetét felcizfrázni, hanem a való történetet adják elő. Mert tudom, hogy Kyrosra vonatkozólag három másféle hagyomány is él a nép száján.⁸² 96

Miután Ázsia felső részében az assyriaiak ötszázhusz évig uralkodtak,⁸³ először a médek kezdettek tőlük elpártolni. Ezek szá-

περὶ τῆς ἐλευθερίας μαχεσάμενοι τοῖσι Ἀσσυρίοισι ἐγένοντο
 ἄνδρες ἀγαθοί, καὶ ἀπώσάμενοι τὴν δουλοσύνην ἐλευθερώθη-
 σαν. μετὰ δὲ τούτους καὶ τὰ ἄλλα ἔθνεα ἐποίησε τῷτὸ τοῖσι
 Μήδοισι. ἐόντων δὲ αὐτονόμων πάντων ἀνὰ τὴν ἡπειρον, ὥδε
 αὐτοῖς ἐς τυραννίδα περιήλθον. ἀνὴρ ἐν τοῖσι Μήδοισι ἐγένετο
 σοφὸς τῷ ὄννομα ἦν Δηϊόκης, παῖς δ' ἦν Φραόρτεω. οὗτος
 ὁ Δηϊόκης ἐρασθεὶς τυραννίδος ἐποίησε τοιάδε. κατοικημένων
 τῶν Μήδων κατὰ κώμας, ἐν τῇ ἐσωτοῦ ἐὼν καὶ πρότερον δόκι-
 μος καὶ μᾶλλον τι καὶ προθυμότερον δικαιοσύνην ἐπιθέμενος
 ἤσκει· καὶ ταῦτα μέντοι ἐούσης ἀνομίης πολλῆς ἀνὰ πᾶσαν
 τὴν Μηδικὴν ἐποίησε, ἐπιστάμενος ὅτι τῷ δικαίῳ τὸ ἄδικον
 πολέμιον ἐστι. οἱ δ' ἐκ τῆς αὐτῆς κώμης Μῆδοι ὀρέοντες
 αὐτοῦ τοὺς τρόπους δικαστὴν μιν ἐσωτῶν αἰρέοντο. ὁ δὲ
 δῆ, οἷα μνόμενος ἀρχήν, ἰθύς τε καὶ δίκαιος ἦν· ποιεῶν
 τε ταῦτα ἔπαινον εἶχε οὐκ ὀλίγον πρὸς τῶν πολιητέων, οὕτω
 ὥστε πυνθανόμενοι οἱ ἐν τῇσι ἄλλῃσι κώμησι ὡς Δηϊόκης
 εἶη ἀνὴρ μόνος κατὰ τὸ ὁρθὸν δικάζων, πρότερον περιτί-
 πτοντες ἀδίκοισι γνώμῃσι, τότε ἐπεῖτε ἤκουσαν ἄσμενοι ἐφοί-
 των παρὰ τὸν Δηϊόκεα καὶ αὐτοὶ δικασόμενοι, τέλος δὲ οὐδενὶ
 97 ἄλλῳ ἐπετράποντο. πλεῖνος δὲ αἰεὶ γιγνομένου τοῦ ἐπιφαι-
 τέοντος, οἷα πυνθανομένων τὰς δίκας ἀποβαίνειν κατὰ τὸ ἐόν,
 γνοὺς ὁ Δηϊόκης ἐς ἐσωτὸν πᾶν ἀνακείμενον οὔτε κατίζειν
 ἔτι ἤθελε ἐνθα περ πρότερον προκατίζων ἐδίκαζε, οὐτ' ἔφη
 δίκαν ἔτι· οὐ γὰρ οἱ λυσιτελέειν τῶν ἐσωτοῦ ἐξημεληκότα τοῖσι
 πέλας δι' ἡμέρης δικάζειν. ἐούσης ὦν ἀρπαγῆς καὶ ἀνομίης ἔτι
 πολλῷ μᾶλλον ἀνὰ τὰς κώμας ἢ πρότερον ἦν, συνελέχθησαν
 οἱ Μῆδοι ἐς τῷτὸ καὶ ἐδίδοσαν σφίσι λόγον, λέγοντες περὶ τῶν
 κατηκόντων. ὡς δ' ἐγὼ δοκέω, μάλιστα ἔλεγον οἱ τοῦ Δηϊόκεω
 φίλοι «οὐ γὰρ δὴ τρόπῳ τῷ παρεόντι χρεώμενοι δυνατόι εἶμεν
 οἰκέειν τὴν χώραν, φέρε στήσωμεν ἡμέων αὐτῶν βασιλέα· καὶ
 οὕτω ἥ τε χώρα εὐνομήσεται καὶ αὐτοὶ πρὸς ἔργα τρεφόμεθα,
 οὐδὲ ὑπ' ἀνομίης ἀνάστατοι ἐσόμεθα.» ταῦτά κη λέγοντες παῖ-
 98 θουσι ἐσωτοὺς βασιλεύεσθαι. αὐτίκα δὲ προβαλλομένων ὄντινα
 στήσονται βασιλέα, ὁ Δηϊόκης ἦν πολλὸς ὑπὸ παντὸς ἀνδρὸς καὶ
 προβαλλόμενος καὶ αἰνεόμενος, ἐς ὃ τοῦτον καταινέουσι βασιλέα
 σφίσι εἶναι. ὁ δ' ἐκέλευε αὐτοὺς οἰκία τε ἐσωτῷ ἄξια τῆς βασι-
 λείης οἰκοδομῆσαι καὶ κρατῦναι αὐτὸν δορυφόροισι. ποιῶσι δὲ
 ταῦτα οἱ Μῆδοι. οἰκοδομέουσί τε γὰρ αὐτῷ οἰκία μεγάλα τε

badságukért az assyriaiakkal sikra szállva, vitéz emberek lettek, lerázták a jármot, s kivívták függetlenségüket. Utánuk a többi népek⁸⁴ is úgy tettek, mint a médek. Mikor a szárazföldön már mindnyájan függetlenek valának, következőkép jutottak ismét királyi hatalom alá. Élt a médek közt egy okos ember, kit Deiokesnek hívtak és Phraortes fia volt. Ez a Deiokes az uralomra vágyott és a következőkép cselekedett. A médek falvakban laktak; mivel pedig ő az övében már előbb is becsületben állott, még buzgóbban gyakorolta igazságosságát. Ezt azért tette, mert az egész méd birodalomban nagy törvénytelenység uralkodott, s ő tudta, hogy a jogtalanság ellensége az igazságnak. A saját falujabeli médek ismerték jellemét s bírónak választották; ő pedig az uralomra gondolva, egyenes és igazságos volt. Eljárását nagyon magasztalták polgártársai, úgy hogy a többi falubeliek, meghallván, hogy Deiokes az egyetlen ember, ki igazságosan bíraskodik, később e hír után szívesen mentek Deiokeshez, nála intézték el pöreiket, s végre senki 97 máshoz nem fordultak. Ezután mindig többen jártak hozzá, mert belátták, hogy ítéletei igazságosak. De mikor Deiokes észrevehette, hogy minden az ő vállain nyugszik, nem akart többé a bírói székre ülni, a hol ezelőtt bíraskodva ítéletet mondott, s nem is szolgáltatott többé igazságot; látta, hogy nem válik hasznára, ha saját dolgait elhanyagolja, csaknem az egész nap folyamán másoknak mond ítéletet. Minthogy azonban a rablás és törvénytelenység még inkább lábra kapott a falvakban, mint azelőtt, összejöttek a médek és a szükséges teendőkről tanácskoztak. Azt hiszem, leginkább Deiokes barátai vitték a szót. «Ilyen viszonyok közt nem lakhatunk tovább az országban; rajta, válaszszunk magunknak királyt! Így az ország is jó törvényekhez fog jutni, magunk is dolgaink után láthatunk, s nem kell kivándorolnunk a törvénytelenység miatt.» Ilyenforma beszédek 98 után elhatározták, hogy királyt választanak. Mikor azt a kérdést tárgyalták, hogy kit tegyenek királylyá, minden ember Deiokest emlegette és magasztalta, úgy hogy egyhangúlag királylyá kiáltották. Ez azonban felszólította őket, hogy királyi méltóságához méltó palotát építsenek neki, és testőrökkel is növeljék hatalmát.⁸⁵ A médek ezt meg is tették; azon a helyen építettek neki egy nagy

καὶ ἰσχυρά, ἵνα αὐτὸς ἔφρασε τῆς χώρης, καὶ δορυφόρους αὐτῷ ἐπιτράπουσι ἐκ πάντων Μήδων καταλέξασθαι. ὁ δὲ ὡς ἔσχε τὴν ἀρχήν, τοὺς Μήδους ἠνάγκασε ἐν πόλισμα ποιήσασθαι καὶ τοῦτο περιστέλλοντας τῶν ἄλλων ἥσσον ἐπιμέλεισθαι. πειθομένων δὲ καὶ ταῦτα τῶν Μήδων οἰκοδομέει τείχεα μεγάλα τε καὶ καρτερά ταῦτα τὰ νῦν Ἀγβάτανα κέκληται, ἕτερον ἐτέρῳ κύκλῳ ἐνεστεῶτα. μεμηγάνηται δὲ οὕτω τοῦτο τὸ τεῖχος ὥστε ὁ ἕτερος τοῦ ἐτέρου κύκλος τοῖσι προμαχεῶσι μούνοισι ἐστὶ ὑψηλότερος. τὸ μὲν κού τι καὶ τὸ χωρίον συμμαχεῖσι κολωνὸς ἔων ὥστε τοιοῦτο εἶναι, τὸ δὲ καὶ μᾶλλον τι ἐπετῆδεύθη· κύκλων δ' ἐόντων τῶν συναπάντων ἑπτὰ, ἐν δὴ τῇ τελευταίῃ τὰ βασιλῆα ἐνεσσι καὶ οἱ θησαυροί. τὸ δ' αὐτῶν μέγιστόν ἐστι τεῖχος κατὰ τὸν Ἀθηνέων κύκλον μάλιστα καὶ τὸ μέγαθος. τοῦ μὲν δὴ πρώτου κύκλου οἱ προμαχεῶνες εἰσὶ λευκοί, τοῦ δὲ δευτέρου μέλανες, τρίτου δὲ κύκλου φοινίκεσι, τετάρτου δὲ κυάνεοι, πέμπτου δὲ σανδαράκινοι. οὕτω πάντων τῶν κύκλων οἱ προμαχεῶνες ἠνθισμένοι εἰσὶ φαρμάκοισι· δύο δὲ οἱ τελευταῖοι εἰσὶ ὃ μὲν καταργυρωμένους ὃ δὲ κατακεχρωμένους

99 ἔχων τοὺς προμαχεῶνας. ταῦτα μὲν δὴ ὁ Δηϊόκης ἐωυτῷ τε ἐτείχεε καὶ περὶ τὰ ἐωυτοῦ οἰκία, τὸν δὲ ἄλλον δῆμον πέριξ ἐκέλευε τὸ τεῖχος οἰκέειν. οἰκοδομηθέντων δὲ πάντων κόσμον τόνδε Δηϊόκης πρῶτος ἐστὶ ὁ καταστησάμενος, μήτε ἐσιεῖν παρὰ βασιλέα μηδένα, δι' ἀγγέλων δὲ πάντα χρᾶσθαι, ὀράσθαι τε βασιλέα ὑπὸ μηδενός, πρὸς τε τοῦτοισι ἔτι γελᾶν τε καὶ ἀντίον πῦθιν καὶ ἅπασιν εἶναι τοῦτό γε αἰσχρόν. ταῦτα δὲ περὶ ἐωυτὸν ἐσέμνυνε τῶνδε εἵνεκεν, ὅπως ἂν μὴ ὀρέοντες οἱ ὀμήλικες, ἐόντες σύντροφοί τε ἐκείνῳ καὶ οἰκίῃς οὐ φλαυροτέρῃς οὐδὲ ἐς ἀνδραγαθήν λειπόμενοι, λυπεοῖατο καὶ ἐπιβουλεύοιεν, ἀλλ' ἑτεροῖός σφι δοκεοῖ εἶναι

100 μὴ ὀρώσι. ἐπεῖτε δὲ ταῦτα διεκόσμησε καὶ ἐκράτυνε ἐωυτὸν τῇ τυραννίδι, ἣν τὸ δίκαιον φυλάσσων χαλεπός· καὶ τὰς τε δίκας γράφοντες ἔσω παρ' ἐκείνον ἐσπέμπεσκον, καὶ ἐκεῖνος διακρίνων τὰς ἐσπερομένας ἐκπέμπεσκε. ταῦτα μὲν κατὰ τὰς δίκας ἐποίησε, τάδε δὲ ἄλλα ἐκεκοσμέατό οἱ. εἴ τινα πυνθάνοιτο ὑβρίζοντα, τοῦτον ὅπως μεταπέμψαίτο κατ' ἀξίην ἐκάστου ἀδικήματος ἐδικαίειν, καὶ οἱ κατάσκοποί τε καὶ κατήκοοι ἦσαν ἀνὰ πᾶσαν τὴν χώραν τῆς ἥρχε.

101 Δηϊόκης μὲν νυν τὸ Μηδικὸν ἔθνος συνέστρεψε μούνον καὶ τοῦτου ἥρξε· ἐστὶ δὲ Μήδων τσαάδε γένεα, Βοῦσαι Παρητακη-
102 νοὶ Στρούχατες Ἀριζαντοὶ Βοῦδιοι Μάγοι. γένεα μὲν δὴ

és szilárd palotát, a melyet ő jelölt ki, s ráhagyták, hogy tetszése szerint válaszszon ki magának testőröket a médek közül. Mikor így hatalomra jutott, arra kényszerítette a médeket, hogy építsenek egy várost, azt gondolják s a többi helységekkel kevesebbet törődjenek. Ebben is engedelmeskedtek a médek. Nagy és hatalmas falakat emeltek — most Agbatana a neve,⁶⁸ — s egyik a másikat körben zárja be. Ezek a falak úgy vannak építve, hogy egyik kör csak a védőbástyával magasabb a másíknál. A talaj halmos volta szintén előmozdította, hogy ilyenné váljék, s így még inkább sikerült a hét körfal. Az utolsóban van a királyi palota és a kincstár. A legnagyobb körfalnak nagysága körülbelül olyan, mint Athén kerülete.⁶⁷ Az első kör védőbástyája fehér, a másodiké fekete, a harmadik köré biborpiros; a negyediké kék, az ötödiké vörös. Így minden körnek védősáncza festékekkel van bemázolva. A két utolsó közül az egyiknek ezüstös, a másiknak aranyozott védőbástyája⁹⁹ van.⁶⁸ Deiokes ilyen falakat épített palotája körül; a köznépnek pedig megparancsolta, hogy a falak körül telepedjék le. Mikor már mindenkinek volt lakása, Deiokes először a következő rendet hozta be: senkinek sem szabad a király elé járulni; mindent követek által kell elintézni; senki sem láthatja a királyt; továbbá a nevetés és köpés másnak jelenlétében mindenkire nézve csunya dolog. Önmagának azért vett oly nagy méltóságot, hogy kortársai, a kikkel együtt nevelkedett volt, s a kik sem származásban, sem vitézségben nem álltak hátrább, ne haragudjanak, se ellene ne fordul-¹⁰⁰ janak, s hogy láthatatlanságában más lénynek képzeljék. Miután ekkép intézkedett és hatalmát megszilárdította, szigorú őre maradt az igazságnak. A panaszokat írásban küldötték be hozzá ő ítéletet hozott s a benyújtott iratokat visszaküldötte. Ilyen rendet tartott a törvénykezésnél. A többi dolgokra vonatkozólag a következőkép intézkedett: ha valakinek erőszakoskodásáról értesült, azt magához idézte, s mindenkit kihágásához képest büntetett meg. Kémei és figyelői mindenfelé voltak egész birodalmában, a mely uralma alatt állott.

101

Deiokes egyedül a méd népet igazta le s ezen uralkodott. A médek a következő törzsekre oszolnak: a busákra, paretakenusokra, struchatokra, arizantusokra, budiusokra, mágusokra. Ennyi¹⁰²

Μήδων ἐστὶ τοσάδε. Δηϊόκω δὲ παῖς γίνεται Φραόρτης, ὃς τελευτήσαντος Δηϊόκω, βασιλεύσαντος τρία καὶ πεντήκοντα ἔτεα, παρεδέξατο τὴν ἀρχήν, παραδεξάμενος δὲ οὐκ ἀπεχρᾶτο μούνων Μήδων ἄρχειν, ἀλλὰ στρατευσάμενος ἐπὶ τοὺς Πέρσας πρῶτοισι τε τούτοις ἐπεθήκατο καὶ πρῶτους Μήδων ὑπηκόους ἐποίησε. μετὰ δὲ ἔχων δύο ταῦτα ἔθνεα καὶ ἀμφοτέρω ἰσχυρά, κατεστρέφετο τὴν Ἀσίην ἀπ' ἄλλου ἐπ' ἄλλο ἰὼν ἔθνος, ἐς ὃ στρατευσάμενος ἐπὶ τοὺς Ἀσσυρίους καὶ Ἀσσυρίων τούτους οἱ Νίνον εἶχον καὶ ἤρχον πρότερον πάντων, τότε δὲ ἦσαν μεμουνωμένοι μὲν συμμάχων ἅτε ἀπεστεώτων, ἄλλως μέντοι ἑωυτῶν εὖ ἥκοντες, ἐπὶ τούτοις δὴ στρατευσάμενος ὁ Φραόρτης αὐτὸς τε διεφθάρη, ἄρξας δύο καὶ εἴκοσι ἔτεα, καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ ὁ πολλός.

- 103 Φραόρτεω δὲ τελευτήσαντος ἐξεδέξατο Κυαξάρης ὁ Φραόρτεω τοῦ Δηϊόκω παῖς. οὗτος λέγεται πολλὸν ἔτι γενέσθαι ἀλκιμώτερος τῶν προγόνων, καὶ πρῶτός τε ἐλόχισε κατὰ τέλεα τοὺς ἐν τῇ Ἀσίῃ καὶ πρῶτος διέταξε χωρὶς ἐκάστους εἶναι, τοὺς τε αἰχμοφόρους καὶ τοὺς τοξοφόρους καὶ τοὺς ἰππέας· πρὸ τοῦ δὲ ἀναμῖξ ἦν πάντα ὁμοίως ἀναπεφυρμένα. οὗτος ὁ τοῖσι Λυδοῖσι ἐστὶ μαχεσάμενος ὅτε νύξ ἡ ἡμέρῃ ἐγένετό σφι μαχομένοισι, καὶ ὁ τὴν Ἄλως ποταμοῦ ἄνω Ἀσίην πᾶσαν συστήσας ἑωυτῷ. συλλέξας δὲ τοὺς ὑπ' ἑωυτῷ ἀρχομένους πάντας ἐστρατεύετο ἐπὶ τὴν Νίνον, τιμωρέων τε τῷ πατρὶ καὶ τὴν πόλιν ταύτην θέλων ἐξελεῖν. καὶ οἱ, ὥς συμβαλὼν ἐνίκησε τοὺς Ἀσσυρίους, περικατημένῳ τὴν Νίνον ἐπῆλθε Σκυθέων στρατὸς μέγας, ἦγε δὲ αὐτοὺς βασιλεὺς ὁ Σκυθέων Μαδύης Προποθύεω παῖς· οἱ ἐσέβαλον μὲν ἐς τὴν Ἀσίην Κιμμερίους ἐκβαλόντες ἐκ τῆς Εὐρώπης, τούτοις δὲ ἐπισπόμενοι
- 104 φεύγουσι οὕτω ἐς τὴν Μηδικὴν χώραν ἀπίκοντο. ἔστι δὲ ἀπὸ τῆς λίμνης τῆς Μαίητιδος ἐπὶ Φᾶσιν ποταμὸν καὶ ἐς Κόλχους τριήκοντα ἡμερῶν εὐξώνῳ ὁδός, ἐκ δὲ τῆς Κολχίδος οὐ πολλὸν ὑπερβῆναι ἐς τὴν Μηδικήν, ἀλλὰ ἐν τῷ διὰ μέσου ἔθνος αὐτῶν ἐστι, Σάσπειρες, τοῦτο δὲ παραμειβομένοις εἶναι ἐν τῇ Μηδικῇ. οὐ μέντοι οἱ γε Σκύθαι ταύτῃ ἐσέβαλον, ἀλλὰ τὴν κατ' ὕπερθε ὁδὸν πολλῷ μακροτέρῃ ἐκτραπόμενοι, ἐν δεξιῇ ἔχοντες τὸ Καυκάσιον ὄρος. ἐνθαῦτα οἱ μὲν Μῆδοι συμβαλόντες τοῖσι Σκύθῃσι καὶ ἐσσωθέντες τῇ μάχῃ τῆς ἀρχῆς κατελύθησαν, οἱ δὲ Σκύθαι τὴν Ἀσίην
- 105 πᾶσαν ἐπέσχον. ἐνθεῦτεν δὲ ἦσαν ἐπ' Αἴγυπτον· καὶ ἐπεῖτε ἐγένοντο ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Συρίῃ, Ψαμμήτιχος σφεας Αἰγύπτου βασιλεὺς ἀντιάσας δῶροισι τε καὶ λιτῇσι ἀποτράπει τὸ προσωτέρω μὴ πορεύε-

törzse van a méd népnek. Deiokesnek fia Phraortes vala. Ez Deio-
kesnek ötvenhárom évi uralkodás után bekövetkezett halálakor
átvette az uralmat.⁸⁹ De ezt átvéve, nem elégedett meg azzal, hogy
csupán a médek fölött uralkodjék; hanem először a perzsákat tá-
madta meg, s őket legyőzvé, a médek első alattvalóivá tette. Ilyen
két, egyaránt erős népnek lévén ura, hatalma alá vetette Ázsiát,
mialatt egyik néptől a másik ellen vonult; míg végre az assyriaia-
kat támadta meg, és pedig azokat az assyriaiakat, kik Ninos urai
voltak, s ezelőtt minden népen uralkodtak; most azonban magukra
valának hagyva, minthogy szövetségeseik elpártoltak. Máskülönben
jól folyt a dolguk. Ezeket támadta meg Phraortes és huszonkét
évi uralkodás után maga is, vana int seregének nagy része is elesett.

Phraortes halála után Kyaxares, Phraortes fia és Deiokes 103
unokája következett. Ez a hagyomány szerint még sokkal harczi-
sabb volt elődeinél. Ő osztotta először csoportokba Ázsia népeit, s
először állította őket külön csatarendbe, a lándzsásokat, íjászokat,
kik ezelőtt vegyest össze voltak keverve. Ugyanő volt az, a kinek a
a lydiaik ellen vívott csatája alkalmával a nappal a küzdők előtt
éjjé vált, s a ki a Halys folyamtól északra egész Ázsiát birodalmához
csatolta. Az uralma alatt álló összes népséget összegyűjtván, Ninos
ellen támadt, hogy atyjáért bosszút álljon és ezt a várost elpusztítsa.
Mikor egy csatában az assyriaiakat legyőzte s Ninos ostromlásá-
hoz fogott, egy skytha sereg jött oda, melyet Madyes, Protothyés
fia, a skytha király vezetett. Ezek azért törtek Ázsiába, mert Euró-
pából a kimmeriaiak elűzték őket, s futásukban üldöztetve ekkép a
méd birodalomig jutottak.) A Maiotis tavától a Phasis folyóig és Kol- 104
chisig az útát jó gyalogló harmincz nap alatt megteszi. Kolchistól
Mediáig már nem kell sok hegyet mászni, mert csak egy nép van
közöttük, a saspeirusok; ⁹⁰ ezeket elhagyva, Mediában van az ember.
A skythák azonban nem ezt az útát választották, hanem fölfelé sok-
kal nagyobb úton kerültek, ⁹¹ jobb oldalon hagyva a Kaukasos
hegyet. Itt csaptak össze a skythákkal a médek; de csatát vesztet-
tek, birodalmuk feloszlott, a skythák pedig egész Ázsia urai let-
tek. Később Egyiptom ellen vonultak. Mikor már a palæstinai 105
Syriában valának, Psammetichos, Egyiptom királya, elébük jött, s
ajándékokkal és kérelmekkel rábirta őket, hogy ne menjenek tovább.

σθαι. οἱ δὲ ἐπεῖτε ἀναχωρέοντες ὀπίσω ἐγένοντο τῆς Συρίας ἐν Ἀσκάλωνι πόλει, τῶν πλεόνων Σκυθέων παρεξελθόντων ἀσινέων, ὀλίγοι τινὲς αὐτῶν ὑπολειφθέντες ἐσύλησαν τῆς οὐρανίης Ἀφροδίτης τὸ ἱρόν. ἔστι δὲ τοῦτο τὸ ἱρόν, ὡς ἐγὼ πυνθανόμενος εὕρισκω, πάντων ἀρχαιοτάτον ἱρῶν ὅσα ταύτης τῆς θεοῦ· καὶ γὰρ τὸ ἐν Κύπρῳ ἱρόν ἐνθευτεν ἐγένετο, ὡς αὐτοὶ Κύπριοι λέγουσι, καὶ τὸ ἐν Κυθήροισι Φοῖνικες εἰσὶ οἱ ἰδρυσάμενοι ἐκ ταύτης τῆς Συρίας ἐόντες. τοῖσι δὲ τῶν Σκυθέων συλήσασι τὸ ἱρόν τὸ ἐν Ἀσκάλωνι καὶ τοῖσι τούτων αἰεὶ ἐκρόνοισι ἐνέσκηψε ὁ θεὸς θήλεαν νοῦσον· ὥστε ἅμα λέγουσὶ τε οἱ Σκύθαι διὰ τοῦτο σφέας νοσέειν, καὶ ὁρᾶν παρ' ἐωυτοῖσι τοὺς ἀπικνεομένους ἐς τὴν Σκυθικὴν χώραν ὡς διακέαται, τοὺς καλέουσι Ἐνάρεας οἱ Σκύθαι.

106 Ἐπὶ μὲν νυν ὁκτὼ καὶ εἴκοσι ἔτεα ἤρχον τῆς Ἀσίης οἱ Σκύθαι, καὶ τὰ πάντα σφι ὑπὸ τε ὕβριος καὶ ὀλιγορίας ἀνάστατα ἦν· χωρὶς μὲν γὰρ φόρον ἔπρησσον παρ' ἐκάστων τὸ ἐκάστοισι ἐπέβαλλον, χωρὶς δὲ τοῦ φόρου ἤρπαζον περιελαύνοντες τοῦτο ὃ τι ἔχοιεν ἕκαστοι. καὶ τούτων μὲν τοὺς πλεῖνας Κυαξάρης τε καὶ Μῆδοι ξεινίσαντες καὶ καταμεθύσαντες κατεφόνευσαν, καὶ οὕτω ἀνεσώσαντο τὴν ἀρχὴν Μῆδοι καὶ ἐπεκράτεον τῶν περ καὶ πρότερον, καὶ τὴν τε Νίνον εἶλον (ὡς δὲ εἶλον, ἐν ἐτέροισι λόγοισι δηλώσω) καὶ τοὺς Ἀσσυρίους ὑποχειρίους ἐποιήσαντο πλὴν τῆς Βαβυλωνίης μοίρης.

107 Μετὰ δὲ ταῦτα Κυαξάρης μὲν, βασιλεύσας τεσσαράκοντα ἔτεα σὺν τοῖσι Σκύθαι ἤρξαν, τελευτᾷ, ἐκδέκεται δὲ Ἀστυάγης Κυαξάρει παῖς τὴν βασιληίην. καὶ οἱ ἐγένετο θυγάτηρ τῇ οὐνομα ἔθετο Μανδάνην· τὴν ἐδόκεε Ἀστυάγης ἐν τῷ ὕπνῳ οὐρῆσαι τοσοῦτον ὥστε πλῆσαι μὲν τὴν ἐωυτοῦ πόλιν ἐπικατακλῦσαι δὲ καὶ τὴν Ἀσίην πᾶσαν. ὑπερθέμενος δὲ τῶν Μάγων τοῖσι ὄνειροπόλοισι τὸ ἐνύπνιον, ἐφοβήθη παρ' αὐτῶν αὐτὰ ἕκαστα μαθὼν. μετὰ δὲ τὴν Μανδάνην ταύτην ἐοῦσαν ἤδη ἀνδρὸς ὡραίην Μήδων μὲν τῶν ἐωυτοῦ ἀξίων οὐδενὶ διδοῖ γυναῖκα, δεδοικώς τὴν ὄψιν· ὃ δὲ Πέρση διδοῖ τῷ οὐνομα ἦν Καμβύσης, τὸν εὕρισκε οἰκίης μὲν ἐόντα ἀγαθῆς τρόπου δὲ ἡσυχίου, πολλῶ ἔνερθε ἄγων
108 αὐτὸν μέσου ἀνδρὸς Μήδου. συνοικεούσης δὲ τῷ Καμβύσῃ τῆς Μανδάνης, ὁ Ἀστυάγης τῷ πρώτῳ ἔτει εἶδε ἄλλην ὄψιν· ἐδόκεε

Mikor azután visszavonúlva Syriának Askalon nevű városáig jutottak, a skythák legnagyobb része fosztogatás nélkül haladt tovább, néhányan azonban hátramaradtak és Aphrodite Urania templomát kirabolták.⁹³ Ez a templom, a mint kutatásaim rávezettek, a legrégebb az összes templomok között, a hány csak ennek az istennőnek épült. Mert még a kyprosi templom is innen ered, maguknak a kyprosiaknak állítása szerint; Kytherába pedig a templomalapító phoinikiaiak ebből a Syriából jöttek. Ezeket a skythákat, kik Askalonban a templomot kirabolták, valamint ezeknek utódait folytonosan bizonyos női betegséggel büntette meg az istennő; úgy hogy maguk a skythák is ebből az okból magyarázzák a betegséget; azok pedig, a kik őket a skytha földön meglátogatják, láthatják, hogy milyen állapotban vannak azok, a kiket a skythák «enares»-eknek neveznek.⁹⁴

Huszonnyolcz évig uralkodtak Ázsiában a skythák, s vad- 106
ságukban és kapzsiságukban mindent elpusztítottak; mert azonkívül, hogy mindenkire kivetették a rá eső adót, mindent elraboltak, a miye bárkinak volt. Ezeknek nagy részét Kyaxares és a médek megvendégelvén, lerészegítették és felkonczolták. A médek így visszaszerezték a hatalmat, urai lettek régi birtokaiknak, Ninost⁹⁵ elfoglalták, — azt, hogy mikép foglalták el, egy más könyvben fogom elmondani — és az assyriaiakat a babyloniai rész kivételével alattvalóikká tették.

Ezután Kyaxares a skythák uralmát is beszámítva negyven évi kormányzás után meghalt.⁹⁶ A királyságot Astyages, Kyaxa- 107
res fia, vette át. Ennek született egy leánya, kinek Mandane nevet adott,⁹⁷ s a kiról azt álmodta, hogy belőle oly forrás fakadt, mely városát ellepte, sőt egész Ázsiát elborította. Álomlátását elmondta álomfejtő mágusainak; de megrettent, midőn ezek a dolgot egész valóságában föltárták. Később ezt a Mandanét, mikor már kifejlődött, nem adta hozzá méltó méd embernek feleségül, mert félt álomlátásától, hanem egy perzsához adta, kit Kambysesnek hívtak, s a kit jó családból valónak, csendes természetűnek talált, de sokkal alárendeltebbnek tekintett, mint egy középszármazású méd embert.⁹⁸ Kambyses és Mandane házasságá- 108
nak első évében Astyagesnek egy másik álomlátása volt. Leányá-

δέ οἱ ἐκ τῶν αἰδοίων τῆς θυγατρὸς ταύτης φῶναι ἄμπελον, τὴν δὲ
 ἄμπελον ἐπισχεῖν τὴν Ἀσίην πᾶσαν. ἰδὼν δὲ τοῦτο καὶ ὑπερθέ-
 μενος τοῖσι ὄνειροπόλοισι μετεπέμψατο ἐκ τῶν Περσέων τὴν θυγα-
 τέρα ἐπίτεκα ἐοῦσαν, ἀπικομένην δὲ ἐφύλασσε βουλόμενος τὸ
 γενόμενον ἐξ αὐτῆς διαφθεῖραι· ἐκ γὰρ οἱ τῆς ὄψις οἱ τῶν Μά-
 γων ὄνειροπόλοι ἐσήμαινον ὅτι μέλλοι ὁ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ γόνος
 βασιλεύσειν ἀντὶ ἐκείνου. ταῦτα δὴ ὦν φυλασσόμενος ὁ Ἀστυάγης,
 ὡς ἐγένετο ὁ Κῦρος, καλέσας Ἄρπαγον ἄνδρα οἰκίηον καὶ πιστό-
 τατόν τε Μῆδων καὶ πάντων ἐπίτροπον τῶν ἐωυτοῦ, ἔλεγε οἱ τοι-
 ᾶδε. «Ἄρπαγε, πρῆγμα τὸ ἂν τοι προσθῶ, μηδαμῶς παραχρήση,
 μηδὲ ἐμέ τε παραβάλῃ καὶ ἄλλους ἐλόμενος ἐξ ὑστέρης σοὶ αὐτῷ
 περιπέσης. λάβε τὸν Μανδάνη ἔτεκε παῖδα, φέρων δὲ ἐς σεωυτοῦ
 ἀπόκτεινον· μετὰ δὲ θάψον τρόπῳ ὅτε αὐτὸς βούλει.» ὁ δὲ
 ἀμείβεται «ὦ βασιλεῦ, οὔτε ἄλλοτέ κω παρειδὲς ἀνδρὶ τῷδε ἄχαρι
 οὐδέν, φυλασσόμεθα δὲ ἐς σὲ καὶ ἐς τὸν μετέπειτα χρόνον μηδὲν
 ἐξαμαρτεῖν. ἀλλ' εἴ τοι φίλον τοῦτο οὕτω γίνεσθαι, χρή δὴ τὸ γε
 109 ἐμὸν ὑπηρετέεσθαι ἐπιτηδέως.» τοῦτοισι ἀμειψάμενος ὁ Ἄρπαγος,
 ὡς οἱ παρεδόθη τὸ παιδίον κεκοσμημένον τὴν ἐπὶ θανάτῳ, ἤιε
 κλαίων ἐς τὰ οἰκία. παρελθὼν δὲ ἔφραζε τῇ ἐωυτοῦ γυναικὶ τὸν
 πάντα Ἀστυάγης ῥηθέντα λόγον. ἡ δὲ πρὸς αὐτὸν λέγει «νῦν ὦν
 τί σοι ἐν νόμῳ ἐστὶ ποιεῖν;» ὁ δὲ ἀμείβεται «οὐ τῇ ἐνετέλλετο
 Ἀστυάγης· οὐδ' εἰ παραφρονήσει τε καὶ μανέσεται κάκιον ἢ νῦν
 μαίνεται, οὐ οἱ ἔγωγε προσθήσομαι τῇ γνώμῃ οὐδὲ ἐς φόνον τοι-
 οῦτον ὑπηρετήσω. πολλῶν δὲ εἵνεκα οὐ φονεύσω μιν, καὶ ὅτι αὐτῷ
 μοι συγγενὴς ἐστὶ ὁ παῖς, καὶ ὅτι Ἀστυάγης μὲν ἐστὶ γέρων καὶ
 ἅπαις ἔρσηνος γόνου· εἰ δ' ἐθελήσει τούτου τελευτήσαντος ἐς τὴν
 θυγατέρα ταύτην ἀναβῆναι ἢ τυραννίς, τῆς νῦν τὸν υἱὸν κτείνει δι'
 ἐμεῦ, ἄλλο τι ἢ λείπεται τὸ ἐνθεῶν ἐμοὶ κινδύνων ὁ μέγιστος;
 ἀλλὰ τοῦ μὲν ἀσφαλὲς εἵνεκα ἐμοὶ δεῖ τοῦτον τελευτᾶν τὸν
 παῖδα, δεῖ μέντοι τῶν τινα Ἀστυάγης αὐτοῦ φονέα γενέσθαι καὶ
 110 μὴ τῶν ἐμῶν.» ταῦτα εἶπε καὶ αὐτίκα ἄγγελον ἔπεμπε ἐπὶ τῶν
 βουκόλων τῶν Ἀστυάγης τὸν ἡπίστατο νομᾶς τε ἐπιτηδεοτάτας
 νέμοντα καὶ ὄρεα θηριωδέστατα· τῷ οὐνομα ἦν Μιτραδάτης. συνοί-
 κες δὲ ἐωυτοῦ συνδούλῃ, οὐνομα δὲ τῇ γυναικὶ ἦν τῇ συνοίκῃς Κυνώ
 κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν, κατὰ δὲ τὴν Μηδικὴν Σπακώ· τὴν γὰρ
 κύνα καλέουσι σπάκα Μῆδοι. αἱ δὲ ὑπώρειαι εἰσὶ τῶν ὀρέων ἔνθα
 τὰς νομὰς τῶν βοῶν εἶχε οὗτος δὴ ὁ βουκόλος, πρὸς βορέῳ τε ἀνέμου
 τῶν Ἀγβατάνων καὶ πρὸς τοῦ πόντου τοῦ Εὐξείνου· ταύτῃ μὲν γὰρ

nak ágyékából olyan szőlőtőkét látott fakadni, mely az egész Ázsiát elborította. Ezt a látomását is elmondta az álomfejtőknek, és terhes állapotban levő leányát elhozatta Perzsiából. Mikor ez megérkezett, öröket adott mellé, mert a születendő gyermeket meg akarta ölni. A látomásból ugyanis azt jósolták az álomfejtő mágusok, hogy leányának gyermeke ő helyette akar majd uralkodni. Astyages tehát őrizetet rendelt, s mikor Kyros megszületett, magához hivatta Harpagost, egyik belső és leghűségesebb méd emberét, kire minden ügyét rábízta, s így szólt hozzá: «Harpagos, egy dolgot bizok reád, mit semmikép se hanyagolj el; de ne is szolgálj engem rosszul, hogy ezt másokra bizzad, mert később veszedelmedre válnék. Fogd itt Mandane gyermekét, vidd magaddal s öld meg; azután pedig temesd el, a milyen módon csak akarod.» — «Királyom — felelé ez, — máskor sem találtál engem hálátlan-
nak; s rajta leszek, hogy a jövőben se vétkezzem ellened. Ha neked úgy tetszik, hogy így történjék a dolog, nekem kötelességem téged buzgón szolgálni.» Ez volt Harpagos válasza; s mikor a ha- 109
lálra szánt és földiszitett csecsemőt átvette, sírva ment lakására. Odaérve, mindent elmondott feleségének, a mit Astyages meghagyott. Ez azután így szólt hozzá: «Most hát mit szándékozol tenni?» — «Nem Astyages parancsát — felelé, — még ha elmegy is az esze, s még inkább fog is őrzöngni, mint most. Nem fogok akarata előtt meghajolni, s nem akarok ebben a gyilkosságban segídekezni. Sok okból nem ölöm meg e csecsemőt; többek közt mert nekem is rokonom, Astyages is öreg és nincs fiútóda. Ha majd az ő halála után a királyság leányára száll, a kinek fiát általam meg-
megöletné, mi más várna itt rám, mint a legnagyobb veszély? E gyermeknek ugyan biztonságomért meg kell halni, de gyilkosa Astyages embereiből kerüljön elő, és ne az enyéimből.» Így szól- 110
ván, rögtön szolgát küldött Astyagesnek egy gulyásához, a kiről tudta, hogy a legalkalmasabb legelőn és a legvadabb hegyek közt legeltet; Mitrادات volt a neve. Ott élt ő rabszolganejével, s az asszonynak, a kivel együtt lakott, görög nyelven Kyno volt a neve, méd nyelven Spako; a médek t. i. a kutyát spakának nevezik. A hegyhát, a hol ez a gulyás ökreit legeltette, Agbatanától és az Euxeinos tengertől északra fekszik. Itt a saspei-

ἡ Μηδικὴ χώρα πρὸς Σασπείων ὁρεινὴ ἐστὶ κάρτα καὶ ὕψηλὴ
 τε καὶ ἰσῆσι συνηρεφής, ἡ δὲ ἄλλη Μηδικὴ χώρα ἐστὶ
 πᾶσα ἄπεδος. ἐπεὶ ὦν ὁ βουκόλος σπουδῇ πολλῇ καλεόμε-
 νος ἀπίκετο, ἔλεγε ὁ Ἄρπαγος τάδε. «κελεύει σε Ἀστυάγης
 τὸ παιδίον τοῦτο λαβόντα θεῖναι ἐς τὸ ἐρημότατον τῶν
 ὁρέων, ὅπως ἂν τάχιστα διαφθαρεῖη. καὶ τάδε τοι ἐκέ-
 λευσε εἰπεῖν, ἣν μὴ ἀποκτείνῃς αὐτὸ ἀλλὰ τεφρὸν πε-
 ριποιήσῃς, ὀλέθρῳ τῷ κακίστῳ σε διαχρήσεσθαι. ἐπορᾶν
 111 δὲ ἐκκείμενον τέταγμαί ἐγώ.» ταῦτα ἀκούσας ὁ βουκό-
 λος καὶ ἀναλαβὼν τὸ παιδίον ἦγε τὴν αὐτὴν ὁπίσω ὁδὸν
 καὶ ἀπικνέσται ἐς τὴν ἑπαυλιν. τῷ δ' ἄρα καὶ αὐτῷ ἡ
 γυνή, ἐπιτέξῃ ἐοῦσα πᾶσαν ἡμέρην, τότε κως κατὰ δαίμονα
 τίκει οἰχομένου τοῦ βουκόλου ἐς πόλιν. ἦσαν δὲ ἐν φρον-
 τίδι ἀμφοτέρω ἀλλήλων πέρι, ὃ μὲν τοῦ τόκου τῆς γυ-
 ναικὸς ἀρρωθέων, ἡ δὲ γυνὴ ὅ τι οὐκ ἐωθῶς ὁ Ἄρ-
 παγος μεταπέμψαιτο αὐτῆς τὸν ἄνδρα. ἐπεῖτε δὲ ἀπονο-
 στήσας ἐπέστη, οἷα ἐξ ἀέλπτου ἰδοῦσα ἡ γυνὴ εἶρετο προ-
 τέρη ὅ τι μιν οὕτω προθύμως Ἄρπαγος μετεπέμψατο. ὃ δὲ εἶπε
 «ὦ γύναι, εἰδὼν τε ἐς πόλιν ἐλθὼν καὶ ἤκουσα τὸ μήτε ἰδεῖν
 ὄφελον μήτε κοτὲ γενέσθαι ἐς δεσπότης τοὺς ἡμετέρους. οἶκος
 μὲν πᾶς Ἀρπάγου κλαυθμῷ κατείχετο, ἐγὼ δὲ ἐκπλαγεὶς
 ἦα ἔσω. ὡς δὲ τάχιστα ἐσῆλθον, ὁρέω παιδίον προκείμε-
 νον ἀσπαῖρόν τε καὶ κραυγανώμενον, κεκοσμημένον χρυσῷ τε
 καὶ ἐσθῆτι ποικίλῃ. Ἄρπαγος δὲ ὡς εἶδέ με, ἐκέλευε τὴν
 ταχίστην ἀναλαβόντα τὸ παιδίον οἴχεσθαι φέροντα καὶ θεῖ-
 ναι ἔνθα θηριωδέστατον εἴη τῶν ὁρέων, φᾶς Ἀστυάγεια εἶναι
 τὸν ταῦτα ἐπιθέμενόν μοι, πόλλ' ἀπειλήσας εἰ μὴ σφεα ποιή-
 σαιμι. καὶ ἐγὼ ἀναλαβὼν ἔφερον, δοκέων τῶν τινος οἴκε-
 τέων εἶναι· οὐ γὰρ ἂν κοτε κατέδοξα ἔνθεν γε ἦν. ἐθάμβεον
 δὲ ὁρέων χρυσῷ τε καὶ εἵμασι κεκοσμημένον, πρὸς δὲ καὶ
 κλαυθμὸν κατεστεῶτα ἐμφανέα ἐν Ἀρπάγου. καὶ πρόκατε δὴ κατ'
 ὁδὸν πυνθάνομαι τὸν πάντα λόγον θεράποντος, ὃς ἐμὲ προπέμπων
 ἔξω πόλιος ἐνεχείρισε τὸ βρέφος, ὡς ἄρα Μανδάνης τε εἴη παῖς
 τῆς Ἀστυάγης θυγατρὸς καὶ Καμβόσῳ τοῦ Κύρου, καὶ μιν
 112 Ἀστυάγης ἐντέλλεται ἀποκτείνειν. νῦν τε ὅδε ἐστὶ.» ἅμα δὲ ταῦτα
 ἔλεγε ὁ βουκόλος καὶ ἐκκαλύψας ἀπεδείκνυε. ἡ δὲ ὡς εἶδε τὸ παι-
 δίον μέγα τε καὶ εὐειδὲς ἐόν, δακρύσασα καὶ λαβομένη τῶν γουνά-
 των τοῦ ἀνδρὸς ἐχρήριζε μηδεμιᾷ τέχνῃ ἐκθεῖναι μιν. ὃ δὲ οὐκ

rusok felé Média nagyon hegyes, magas és erdőkkel van borítva, míg a többi méd vidék általában sík. Mikor tehát a nagy sietséggel előhívott gulyás megérkezett, Harpagos így szólt hozzá: «Astyages azt parancsolja neked, hogy ezt a csecsemőt vedd át, tedd ki a legpusztább hegyen, hogy mielőbb elveszszen. De azt az izenetet is rám bizta, hogy ha meg nem ölnéd, hanem másvalami-kép cselekednél, a legkínosabb halállal vet véget életednek. Engem pedig megbízott, hogy a kitett gyermeknek nézzek utána.» Mikor a gulyás ezt meghallotta és a gyermeket átvette, visszafelé 111 indult és elérkezett kunyhójába. Felesége minden nap várta lebetegedését, s valamely isteni végzet szerint ép akkor szült, mikor a gulyás a városban járt. Mindketten aggódtak egymásért; a férfi az asszonynak szülése miatt félt, az asszony pedig, hogy Harpagos oly szokatlanul férjeért küldött. Mikor ez hazaérve oda állt, meglepetve nézett reá az asszony, s ő szólalt meg először, hogy miért küldött érte oly sürgősen Harpagos. Ez pedig így szólt: «Ó asszony! a városba érve olyat láttam és hallottam, a mit sohasem kellett volna látnom, sem ilyennek megესni urainkon. Harpagos egész háza sirással volt tele, s én megrémülve mentem be. Mihelyt belépek, ott látok egy vergődő és kiáltozó csecsemőt arannyal és ezífra ruhával felékesítve. Mikor Harpagos meglátott, megparancsolta, hogy rögtön vegyem föl a csecsemőt, vigyem magammal és tegyem ki ott, a hol legtöbb vad él a hegyek közt; azt mondta, hogy Astyages parancsolta meg ezt nekem, és nagyon fenyegetett, ha meg nem tenném. Én tehát fölvéve elvittem, abban a hiszemben, hogy valamelyik szolgának a gyermeke; mert nem képzelhettem, hogy honnan való. De csodálkoztam, hogy arannyal és szép ruhával van felékesítve; azután azon, hogy Harpagos házában oly nagy sírás tört ki. Később azonban az úton megtudtam az egész dolgot egy szolgától, ki engem a városból kikísért és a csecsemőt átadta: hogy ennek a gyermeknek Mandane, Astyages leánya, az anyja; apja pedig Kambyzes, Kyrosnak fia, s hogy Astyages rendelte el megölését. Ime most itt van.» E szavak után a gulyás levette 112 a takarót a gyermekről és megmutatta. Mikor pedig a nő meglátta, hogy a csecsemő milyen nagy és szép: sírva fakadt és térdét ölelve kérte urát, hogy semmi esetre se tegye ki. De ez azt

ἔφη οἷός τ' εἶναι ἄλλως αὐτὰ ποιέειν· ἐπιφοιτήσῃν γὰρ κα-
 τασκόπους ἐξ Ἀρπάγου ἐποφομένους, ἀπολέεσθαι τε κά-
 κιστα ἦν μή σφρα ποιήσῃ. ὥς δὲ οὐκ ἔπειθε ἄρα τὸν
 ἄνδρα, δεύτερα λέγει ἡ γυνὴ τάδε. «ἐπεὶ τοίνυν οὐ δύνα-
 μαί σε πείθειν μὴ ἐκθεῖναι, σὺ δὲ ὥδε ποίησον, εἰ δὴ πᾶσα
 ἀνάγκη ὀφθῆναι ἐκκείμενον. τέτοκα γὰρ καὶ ἐγώ, τέτοκα
 δὲ τεθνεὺς, τοῦτο μὲν φέρων πρόθεες, τὸν δὲ τῆς Ἀστυάγεος
 θυγατρὸς παῖδα ὥς ἐξ ἡμέων ἐόντα τρέφωμεν. καὶ οὕτω
 οὔτε σὺ ἀλώσῃαι ἀδικέων τοὺς δεσπότας οὔτε ἡμῖν κακῶς
 βεβουλευμένα ἔσται· ὃ τε γὰρ τεθνεὺς βασιληῆς ταφῆς κυ-
 113 ρήσῃ καὶ ὁ περιεὼν οὐκ ἀπολέει τὴν ψυχὴν.» κάρτα τε
 ἔδοξε τῷ βουκόλῳ πρὸς τὰ παρέοντα εὐ λέγειν ἡ γυνή, καὶ
 αὐτίκα ἐποίησε ταῦτα. τὸν μὲν ἔφερε θανατώσων παῖδα, τοῦ-
 τον μὲν παραδιδού τῇ ἐωυτοῦ γυναικί, τὸν δὲ ἐωυτοῦ ἐόντα
 νεκρὸν λαβὼν ἔθηκε ἐς τὸ ἄγγος ἐν τῷ ἔφερε τὸν ἕτερον·
 κοσμήσας δὴ τῷ κόσμῳ παντὶ τοῦ ἐτέρου παιδὸς φέρων ἐς
 τὸ ἐρημότατον τῶν ὁρέων τιθεῖ. ὥς δὲ τρίτῃ ἡμέρῃ τῷ παιδίῳ
 ἐκκειμένῳ ἐγένετο, ἦγε ἐς πόλιν ὁ βουκόλος, τῶν τινα προ-
 βοσκῶν φύλακον αὐτοῦ καταλιπὼν, ἐλθὼν δὲ ἐς τοῦ Ἀρπάγου
 ἀποδεικνύναι ἔφη ἕτοιμος εἶναι τοῦ παιδίου τὸν νέκυν. πέμ-
 φας δὲ ὁ Ἀρπαγὸς τῶν ἐωυτοῦ δορυφόρων τοὺς πιστοτάτους
 εἶδέ τε διὰ τούτων καὶ ἔθαψε τοῦ βουκόλου τὸ παιδίον. καὶ
 τὸ μὲν ἐτέθαπτο, τὸν δὲ ὕστερον τούτων Κῦρον ὀνομασθέντα
 παραλαβοῦσα ἔτρεφε ἡ γυνὴ τοῦ βουκόλου, οὐνομα ἄλλο κού-
 114 τι καὶ οὐ Κῦρον θεμένη. καὶ ὅτε ἦν δεκαέτης ὁ παῖς, πρῆγμα
 ἐς αὐτὸν τοιόνδε γενόμενον ἐξέφηγέ μιν. ἔπαιζε ἐν τῇ κώμῃ
 ταύτῃ ἐν τῇ ἦσαν καὶ αἱ βουκολίαι αὐται, ἔπαιζε δὲ μετ'
 ἄλλων ἡλίκων ἐν ὁδῷ. καὶ οἱ παῖδες παίζοντες εἴλοντο ἐωυτῶν
 βασιλέα εἶναι τοῦτον δὴ τὸν τοῦ βουκόλου ἐπὶ κλησιν παῖδα. ὃ
 δὲ αὐτῶν διέταξε τοὺς μὲν οἰκίας οἰκοδομέειν, τοὺς δὲ δορυφόρους
 εἶναι, τὸν δὲ κού τινα αὐτῶν ὀφθαλμὸν βασιλέος εἶναι, τῷ δὲ τινι
 τὰς ἀγγελίας φέρειν ἐδίδου γέρας, ὥς ἐκάστῳ ἔργον προστάσων.
 εἰς δὴ τούτων τῶν παίδων συμπαίζων, ἐὼν Ἀρτεμβάρεος παῖς
 ἀνδρὸς δοκίμου ἐν Μῆδοισι, οὐ γὰρ δὴ ἐποίησε τὸ προσταχθὲν
 ἐκ τοῦ Κύρου, ἐκέλευε αὐτὸν τοὺς ἄλλους παῖδας διαλαβεῖν, πει-
 θομένων δὲ τῶν παίδων ὁ Κῦρος τὸν παῖδα τρηχέως κάρτα περιέ-
 115 σπε μαστιγέων. ὃ δὲ ἐπεῖτε μετεῖθη τάχιστα, ὥς γε δὴ ἀνάξια
 ἐωυτοῦ παθὼν, μᾶλλον τι περιημέκτες, κατελθὼν δὲ ἐς πόλιν
 πρὸς τὸν πατέρα ἀποικιζέτο τῶν ὑπὸ Κύρου ἡντησε, λέγων δὲ οὐ

mondta, hogy máskép nem cselekedhetik; mert el fognak jönni Harpagos szolgálai, hogy utána nézzenek, s a legrútább módon veszne el, ha nem tenné meg a dolgot. Minthogy tehát férjét nem bírta rá, ismét így szólt az asszony: «Mivel nem bírhatlak rá, hogy ki ne tedd, cselekedjél hát a következőkép, ha már okvetetlenül látni kell egy kitett gyermeket. Én is szültem ugyan, de szülöttem halott. Tedd ki hát ezt; Astyages leányának gyermekét pedig neveljük föl a miénk gyanánt. Így sem téged el nem fognak, mint a ki urad ellen vétkeztél, sem rólunk nem lesz rosszúl gondoskodva; mert a halott királyi temetésben fog részesülni, az élő pedig nem veszíti el életét.» A gulyás a körülményekhez képest 113 okosnak találta az asszony beszédét, s nyomban úgy cselekedett. A halott gyermeket elvitte, a másikat pedig átadta feleségének. A saját halottját abba a pólyába tette, melyben a másikat hozta, s a legpusztább hegyen kitette. Mikor pedig három napja elmúlt, hogy a gyermek ott feküdt, a gulyás bement a városba, mialatt egyik szolgájára hagyta az őrizetet, s Harpagos házába érve, bejelentette, hogy kész a csecsemő holttestét megmutatni. Harpagos leg-hívebb lándzsáit küldötte el, megnézte és eltemettette általuk a gulyás gyermekét. Ez tehát temetést kapott, míg a másikat, kit később Kyrosnak neveztek, a gulyás felesége vette magához és ő táplálta; de nem Kyrosnak, hanem máskép nevezte el. Mikor már 114 tíz éves volt a gyermek, a következő eset tüntette ki származását. Ott játszott abban a faluban, a hol maguk a gulyák is voltak, s vele játszottak többi pajtásai is az úton. A gyermekek a játékokban a gulyásnak gyermekét, már a mint akkor hívták, választották királyukká. Ez azután felosztotta őket; egy rész épít-sen házat, mások legyenek testőrök, egy harmadik a királynak szeme, mások pedig a követek tisztét végezzék; így mindenkinek munkát rendelt. Az egyik játszó gyermek Artembaresnek, egy előkelő méd embernek fia volt; s minthogy ez nem teljesítette Kyros rendeletét, azt a parancsot kapták a többi gyermekek, hogy fogják meg; s mikor a gyermekek ezt megtették, Kyros a fiút nagyon erősen megostorozta. Mihelyt azután elbocsátották, mint a ki méltatlan dolgot tűrt, még inkább elkeseredett, s a városba jutva, elpanaszolta atyjának, mikép bánt vele Kyros; de nem

- Κύρου (οὐ γάρ τί κω ἦν τοῦτο τοῦνομα) ἀλλὰ πρὸς τοῦ βουκόλου τοῦ Ἀστυάγεος παιδός. ὁ δὲ Ἀρτεμβάρης ὀργῇ ὡς εἶχε ἐλθὼν παρὰ τὸν Ἀστυάγεα καὶ ἅμα ἀγόμενος τὸν παῖδα ἀνάρσια πρήγματα ἔφη πεπονθέναι, λέγων «ὦ βασιλεῦ, ὑπὸ τοῦ σοῦ δούλου, βουκόλου δὲ παιδὸς ὧδε περιωβρίσμεθα», δεικνὺς τοῦ
- 115 παιδὸς τοὺς ὤμους. ἀκούσας δὲ καὶ ἰδὼν Ἀστυάγης, θέλων τιμωρῆσαι τῷ παιδί τιμῆς τῆς Ἀρτεμβάρους εἵνεκα, μετεπέμπετο τὸν τε βουκόλον καὶ τὸν παῖδα. ἐπεῖτε δὲ παρήσαν ἀμφοτέροι, βλέψας πρὸς τὸν Κύρον ὁ Ἀστυάγης ἔφη «σὺ δὴ ἐὼν τοῦδε τοιούτου ἐόντος παῖς ἐτόλμησας τὸν τοῦδε παῖδα ἐόντος πρώτου παρ' ἐμοὶ ἀεικεῖν τοιῇδε περισπεῖν;» ὃ δὲ ἀμείβετο ὧδε. «ὦ δέσποτα, ἐγὼ ταῦτα τοῦτον ἐποίησα σὸν δίκην. οἱ γάρ με ἐκ τῆς κώμης παῖδες, τῶν καὶ ὅδε ἦν, παίζοντες σφέων αὐτῶν ἐστήσαντο βασιλέα· ἐδόκεον γάρ σφι εἶναι ἐς τοῦτο ἐπιτηδεύτατος. οἱ μὲν νυν ἄλλοι παῖδες τὰ ἐπιτασσόμενα ἐπετέλεον, οὗτος δὲ ἀνηκούστες τε καὶ λόγον εἶχε οὐδένα, ἐς ὃ ἔλαβε τὴν δίκην. εἰ ὦν δὴ τοῦδε εἵνεκα ἄξιός τευ κακοῦ εἰμι, ὅδε τοι πάρειμι.»
- 116 ταῦτα λέγοντος τοῦ παιδὸς τὸν Ἀστυάγεα ἐσήμει ἀνάγνωσις αὐτοῦ, καὶ οἱ ὅ τε χαρακτήρ τοῦ προσώπου προσφέρεσθαι ἐδόκεε ἐς ἑωυτὸν καὶ ἡ ὑπόκρισις ἐλευθερωτέρη εἶναι, ὃ τε χρόνος τῆς ἐκθέσιος τῇ ἡλικίᾳ τοῦ παιδὸς ἐδόκεε συμβαίνειν. ἐκπλαγεὶς δὲ τούτοις ἐπὶ χρόνον ἄφθογγος ἦν. μόγις δὲ δὴ κατε ἀνενηχθεὶς εἶπε, θέλων ἐκπέμψαι τὸν Ἀρτεμβάρεα, ἵνα τὸν βουκόλον μόνον λαβὼν βασανίσῃ, «Ἀρτέμβαρες, ἐγὼ ταῦτα ποιήσω ὥστε σὲ καὶ τὸν παῖδα τὸν σὸν μηδὲν ἐπιμέμψεσθαι.» τὸν μὲν δὴ Ἀρτεμβάρεα πέμπει, τὸν δὲ Κύρον ἦγον ἔσω οἱ θεράποντες κελεύσαντος τοῦ Ἀστυάγεος. ἐπεὶ δὲ ὑπελέλειπτο ὁ βουκόλος μόνος μουνόθεν, τάδε αὐτὸν εἶρετο ὁ Ἀστυάγης, κόθεν λάβοι τὸν παῖδα καὶ τίς εἴη ὁ παραδούς. ὃ δὲ ἐξ ἑωυτοῦ τε ἔφη γεγονέναι καὶ τὴν τεκοῦσαν αὐτὸν εἶναι ἔτι παρ' ἑωυτῷ. Ἀστυάγης δὲ μιν οὐκ εὖ βουλευέσθαι ἔφη ἐπιθυμέοντα ἐς ἀνάγκας μεγάλας ἀπικνέεσθαι, ἅμα τε λέγων ταῦτα ἐσήμαινε τοῖσι δορυφόροις λαμβάνειν αὐτόν. ὁ δὲ ἀγόμενος ἐς τὰς ἀνάγκας οὕτω δὴ ἔφαινε τὸν ἐόντα λόγον· ἀρχόμενος δὲ ἀπ' ἀρχῆς διεξῆμει τῇ ἀληθείᾳ χρεώμενος, καὶ κατέβαινε ἐς λιτάς τε καὶ συγγνώμην ἑωυτῷ κελεύων ἔχειν αὐτόν.
- 117 Ἀστυάγης δὲ τοῦ μὲν βουκόλου τὴν ἀληθείην ἐκφήναντος λόγον ἤδη καὶ ἐλάσσω ἐποίεετο, Ἀρπάγῳ δὲ καὶ μεγάλως μεμφόμενος καλέειν αὐτόν τοὺς δορυφόρους ἐκέλευε. ὡς δὲ οἱ παρῆν ὁ Ἀρπαγος, εἶρετό μιν ὁ Ἀστυάγης «Ἀρπαγε,

Kyrosnak nevezte, — mert akkor még nem ez volt a neve, — hanem annak a fiúnak, a kinek Astyages gulyása az apja. Artembares hirtelen haragjában Astyageshez ment; magával vitte gyermekét is és panaszkodott, hogy méltatlan dolgot kellett szenvednie. «Királyom, monda, rabszolgád, gulyásodnak fia, vakmerősködött velünk szemben», s gyermekének vállaira mutatott. Hallva és látva 115 ezt Astyages, Artembares iránt való tiszteletből bosszút akart állani a gyermekért, s elküldött a gulyásért és fiáért. Mikor mindketten megjelentek, Astyages Kyrosra tekintve így szólt: «Hát te, ki ilyen embernek vagy a fia, mertél egy oly gyermekkel méltatlanul bánni, kinek apja nálam az elsők egyike?» Ez pedig így felelt: «Uram, én jogosan bántam így vele. Mert a falubeli gyermekek, a kik között ő is ott volt, a játékban engem választottak királyukká. A többi fiu tehát teljesítette parancsaimat, ez azonban nem engedelmeskedett, nem törődött semmivel, s azért kapta meg büntetését. Ha méltónak találasz e miatt a büntetésre: ime itt vagyok.» A fiú e szavaira Astyagesben felillant, mintha felismerné; 116 mintha arczának vonásai és nemesebb felelete ő reá ütnének; a kitétel ideje is megegyezőnek látszott a gyermek korával. E miatt megijedve egy ideig hallgatott; majd nagy-nehezen magához térvén, Artembarest el akarta küldeni, hogy a gulyást egyedül kapva, kivallathassa, s azért így szólt hozzá: «Artembares, úgy fogok intézkedni, hogy se tenéked, se fiadnak ne legyen panasza.» Artembarest tehát elküldötte, Kyrost pedig a szolgák Astyages parancsára elvezették. Mikor a gulyás egyedül maradt vele szemtől szembe, azt kérdezte tőle Astyages, hogy honnan kapta a fiút és ki adta át neki. Ő pedig úgy felelt, hogy a sajátja, s hogy még élő felesége szülte neki. De Astyages megjegyezte, hogy nem jót kíván magának, ha nagy kinvallatásra akar jutni, s szavai után már intett a testőröknek, hogy fogják meg. Ő tehát kínpadra vezetve megmondta az igazat, s elejétől végig híven elmondta a valót; majd könyörögni kezdett, hogy bocsásson meg neki.

Astyages a gulyással, minthogy az igazat vallotta, keve- 117 sebbet törődött; Harpagosra azonban nagyon megharagudott; megparancsolta testőreinek, hogy hívják el. Mikor Harpagos megjelent, evvel a kérdéssel szólította meg Astyages: «Mondd csak

- τέφῃ δὴ μόρῳ τὸν παῖδα κατεχρήσαο τὸν τοι παρέδωκα ἐκ θυγατρὸς γεγονότα τῆς ἐμῆς;» ὁ δὲ Ἄρπαγος ὡς εἶδε τὸν βουκόλον ἔνδον ἐόντα, οὐ τρέπεται ἐπὶ ψευδέα ὁδόν, ἵνα μὴ ἐλεγχόμενος ἀλίσκηται, ἀλλὰ λέγει τάδε. «ὦ βασιλεῦ, ἐπεῖτε παρέλαβον τὸ παιδίον, ἐβούλευον σκοπέων ὅπως σοί τε ποιήσω κατὰ νόον καὶ ἐγὼ πρὸς σέ γινόμενος ἀναμάρτητος μῆτε θυγατρὶ τῇ σῇ μῆτε αὐτῷ σοὶ εἶην αὐθνήτης. ποιέω δὴ ὥδε. καλέσας τὸν βουκόλον τόνδε παραδίδωμι τὸ παιδίον, φάς σε τε εἶναι τὸν κελεύοντα ἀποκτεῖναι αὐτί. καὶ λέγων τοῦτό γε οὐκ ἐψευδόμην· σὺ γὰρ ἐνετέλλεο οὕτω. παραδίδωμι μέντοι τῷδε κατὰ τάδε ἐντεϊλάμενος, θεῖναί μιν ἐς ἔρημον ὅρος καὶ παραμένοντα φυλάσσειν ἄχρι οὗ τελευτήσῃ, ἀπειλήσας παντοῖα τῷδε ἦν μὴ τάδε ἐπιτελέα ποιήσῃ. ἐπεῖτε δὲ ποιήσαντος τούτου τὰ κελευόμενα ἐτελεύτησε τὸ παιδίον, πέμψας τῶν εὐνούχων τοὺς πιστοτάτους καὶ εἶδον δι' ἐκείνων καὶ ἔθαψάν μιν. οὕτω ἔσχε ὦ βασιλεῦ περὶ τοῦ πρήγματος τούτου, καὶ τοιούτῳ μόρῳ ἐχρήσατο ὁ παῖς.» Ἄρπαγος μὲν δὴ τὸν ἰθὺν ἔφαινε λόγον· Ἀστυάγης δὲ κρύπτων τὸν οἱ ἐνεῖχε χόλον διὰ τὸ γεγονός, πρῶτα μὲν, κατὰ περ ἤκουσε αὐτὸς πρὸς τοῦ βουκόλου τὸ πρήγμα, πάλιν ἀπηγγέστο τῷ Ἀρπάγῳ, μετὰ δέ, ὥς οἱ ἐπαλιλλόγητο, κατέβαινε λέγων ὥς περίεστι τε ὁ παῖς καὶ τὸ γεγονός ἔχει καλῶς· «τῷ τε γὰρ πεποιημένῳ» ἔφη λέγων «ἐς τὸν παῖδα τοῦτον ἔκαμνον μεγάλως, καὶ θυγατρὶ τῇ ἐμῇ διαβεβλημένος οὐκ ἐν ἐλαφρῷ ἐποιεύμην. ὥς ὦν τῆς τύχης εὖ μετεστεώσης, τοῦτο μὲν τὸν σεωυτοῦ παῖδα ἀπόπεμψον παρὰ τὸν παῖδα τὸν νεήλυδα, τοῦτο δέ, σῶστρα γὰρ τοῦ παιδὸς μέλλω θύειν τοῖσι θεῶν τιμῇ αὕτη προσκίεσαι, πάρισθί μοι ἐπὶ δεῖπνον». Ἄρπαγος μὲν ὥς ἤκουσε ταῦτα, προσκυνήσας καὶ μεγάλα ποιησάμενος, ὅτι τε ἡ ἀμαρτὰς οἱ ἐς δέον ἐγεγόνεε καὶ ὅτι ἐπὶ τύχησι χρηστῇσι ἐπὶ δεῖπνον ἐκέκλητο, ἦγε ἐς τὰ οἰκία. ἐσελθὼν δὲ τὴν ταχίστην, ἣν γὰρ οἱ παῖς εἰς μούνος ἔτεα τρία καὶ δέκα κου μάλιστα γεγονώς, τοῦτον ἐκπέμπει ἵεναι τε κελεύων ἐς Ἀστυάγεος καὶ ποιέειν ὅ τι ἂν ἐκεῖνος κελεύῃ. αὐτὸς δὲ περιχαρὴς ἐὼν φράζει τῇ γυναικὶ τὰ συγκυρήσαντα. Ἀστυάγης δέ, ὥς οἱ ἀπῆκετο ὁ Ἀρπάγου παῖς, σφάξας αὐτὸν καὶ κατὰ μέλεα διελὼν τὰ μὲν ὥπτησε τὰ δὲ ἥψησε τῶν κρεῶν, εὐτυχτα δὲ ποιησάμενος εἶχε ἔτοιμα. ἐπεῖτε δὲ τῆς ὥρης γινομένης τοῦ δεῖπνου παρήσαν οἱ τε ἄλλοι δαιτυμόνες

Harpagos, miféle módon ölted te meg azt a gyermeket, a kit leányom megszülvén, neked átadtam?» Minthogy Harpagos látta, hogy a gulyás is jelen van, nem tért hazug útra, nehogy megczáfolva hazugságon kapják, hanem így szólt: «Királyom, mikor átvettem a csecsemőt, meghánytam-vetettem a dolgot, mikép cselekedhetném a te akaratom szerint, s hogy ellened nem vétkezve, se leányod, se te előtted ne tűnjem föl gyilkos gyanánt. Azért a következőkép jártam el: magamhoz hívtam ezt a gulyást, átadtam neki a csecsemőt, s megmondtam, hogy megölését te parancsoltad. S ezt mondva, nem hazudtam, mert te hagytad meg így. Mikor azután ennek átadtam, megparancsoltam, hogy tegye ki egy pusztá hegyen, s ott maradva őrizze mindaddig, míg meg nem hal; s mindenfélekép fenyegettem, ha nem így teljesítené a parancsot. Miután pedig e megbízás végrehajtása után a csecsemő meghalt, leghívebb heréltjeimet küldöttem oda, megnezettem és eltemettettem velük. Így történt, királyom, ez a dolog, s ilyenén módon mult ki a gyermek.» Harpagos tehát őszintén 118

mondta el a történetet; Astyages pedig eltitkolta haragját, mely a történetek miatt bensejében dúlt s először elbeszélte Harpagosnak, miként hallotta ő a dolgot a gulyástól; ennek elbeszélése után pedig arra tért át, hogy a gyermek él, s hogy ő a dologgal meg van elégedve. «Mert nagyon megsajnáltam — folytatá, — hogy így bántam a gyermekkel, s leányom megsértését sem vettem könnyen. Minthogy tehát a sors jóra fordult, küldd el a te fiadat a megkerült gyermekhez, másrészt pedig — minthogy hálaldozatot akarok a fiúért bemutatni az isteneknek, a kiket e tisztelet megillet, — jer el te is a lakomára.» Harpagos ennek 119

hallatára leborult, s nagy dolognak tekintette, hogy bűnétől könnyen megszabadult, s hogy a jó szerencsén fölül még lakomára is meghívták; azután elment haza. Odaérve, egyetlen fiát, ki tizenhárom év körül járt, rögtön elküldte; megparancsolta, hogy menjen Astyageshez, s tegye azt, a mit parancsol. Maga pedig nagyboldogan mondta el nejének a vele történeteket. Astyages Harpagosnak hozzájövő gyermekét levágta, tagonként szétdarabolta, s a hús egy részét megsütötte, más részét megfőzte, s mindent elrendezve készen tartott. A lakoma idejére a többi vendégeken

καὶ ὁ Ἄρπαγος, τοῖσι μὲν ἄλλοισι καὶ αὐτῷ Ἀστυάγει παρετιθέατο τράπεζαι ἐπίπλεαι μηλέων κρεῶν, Ἀρπάγῳ δὲ τοῦ παιδὸς τοῦ ἑωυτοῦ, πλὴν κεφαλῆς τε καὶ ἀκρέων χειρῶν τε καὶ ποδῶν, τάλλα πάντα· ταῦτα δὲ χωρὶς ἔκειτο ἐπὶ κανέῳ κατακεκαλυμμένα. ὥς δὲ τῷ Ἀρπάγῳ ἐδόκεε ἄλλῃ ἔχειν τῆς βορῆς, Ἀστυάγης εἴρετό μιν εἰ ἡσθιῇ τι τῇ θοίνῃ, φαιμένου δὲ Ἀρπάγου καὶ κάρτα ἡσθῆναι, παρέφερον τοῖσι προσέκειτο τὴν κεφαλὴν τοῦ παιδὸς κατακεκαλυμμένην καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, Ἄρπαγον δὲ ἐκέλευον προσστάντες ἀποκαλύπτειν τε καὶ λαβεῖν τὸ βούλεται αὐτῶν. πειθόμενος δὲ ὁ Ἄρπαγος καὶ ἀποκαλύπτων ὁρᾷ τοῦ παιδὸς τὰ λείμματα, ἰδὼν δὲ οὔτε ἐξεπλάγῃ ἐντός τε ἑωυτοῦ γίνεται. εἴρετο δὲ αὐτὸν ὁ Ἀστυάγης εἰ γινώσκοι ὅτεν θηρίου κρέα βεβρώκοι. ὃ δὲ καὶ γινώσκειν ἔφη καὶ ἀρεστὸν εἶναι πᾶν τὸ ἂν βασιλεὺς ἔρδῃ. τοῦτοισι δὲ ἀμειψάμενος καὶ ἀναλαβὼν τὰ λοιπὰ τῶν κρεῶν ἤιε ἐς τὰ οἰκία. ἐνθεῶτεν δὲ ἔμελλε, ὥς ἐγὼ δοκέω, ἀλίσσας θάψειν τὰ πάντα.

- 120 Ἀρπάγῳ μὲν Ἀστυάγης δίκην ταύτῃ ἐπέθηκε. Κύρου δὲ περὶ βουλευῶν ἐκάλεε τοὺς αὐτοὺς τῶν Μάγων οἳ τὸ ἐνύπνιον οἳ ταύτῃ ἔκριναν· ἀπικομένους δὲ εἴρετο ὁ Ἀστυάγης τῇ ἔκριναν οἳ τὴν ὄψιν. οἳ δὲ κατὰ ταῦτα εἶπαν, λέγοντες ὡς βασιλευσάι χρῆν τὸν παῖδα, εἰ ἐπέζωσε καὶ μὴ ἀπέθανε πρότερον. ὃ δὲ ἀμειβεταὶ αὐτοὺς τοῖσιδε. «ἔστι τε ὁ παῖς καὶ περίεστι, καὶ μιν ἐπ' ἀγροῦ διαιτώμενον οἳ ἐκ τῆς κώμης παῖδες ἐστήσαντο βασιλέα. ὃ δὲ πάντα ὅσα περ οἳ ἀληθεῖ λόγῳ βασιλέες ἐτέλεώσε ποιήσας· καὶ γὰρ δορυφόρους καὶ θυρωροὺς καὶ ἀγγελιηφόρους καὶ τὰ λοιπὰ πάντα διατάξας ἤρχε. καὶ νῦν ἐς τί ὑμῖν ταῦτα φαίνεται φέρειν;» εἶπαν οἳ Μάγοι «εἰ μὲν περίεστι τε καὶ ἐβασίλευσε ὁ παῖς μὴ ἐκ προνοίας τινός, θάρσεέ τε τούτου εἵνεκα καὶ θυμὸν ἔχε ἀγαθόν· οὐ γὰρ ἔτι τὸ δεύτερον ἄρξει. παρὰ σμικρὰ γὰρ καὶ τῶν λογίων ἡμῖν ἔνια κεχώρηκε, καὶ τὰ γε τῶν ὄνειράτων ἐχόμενα τελέως ἐς ἀσθενὲς ἔρχεται.» ἀμειβεταὶ ὁ Ἀστυάγης τοῖσιδε. «καὶ αὐτὸς ὦ Μάγοι ταύτῃ πλείστος γνώμῃν εἰμί, βασιλέος ὀνομασθέντος τοῦ παιδὸς ἐξήκειν τε τὸν ὄνειρον καὶ μοι τὸν παῖδα τοῦτον εἶναι δεινὸν ἔτι οὐδέν. ὅμως μὲν γέ τοι συμβουλευσάτέ μοι εὖ περισκεψάμενοι τὰ μέλλει ἀσφαλέστατα εἶναι οἷκῳ τε τῷ ἐμῷ καὶ ὑμῖν.» εἶπαν πρὸς ταῦτα οἳ Μάγοι «ὦ βασιλεῦ, καὶ αὐτοῖσι

kívül Harpagos is megjelent. Astyages mások és maga elé juhhússal telt asztalokat tétetett, Harpagos elé pedig saját gyermekét, a fej s a kéz- és lábfejek kivételével a többit mind. Ezek külön voltak egy kosárban letakarva. Mikor Harpagos jóllakott, Astyages megkérdezte tőle, vajjon izlik-e az étel? Harpagos azt felelte, hogy nagyon izlik; s ekkor a megbizottak előhozták a gyermeknek betakart fejét, kezeit és lábait, s Harpagoshoz állva, felszólították, hogy fedje fel és vegyen belőlük tetszése szerint. Harpagos engedelmeskedvén, felfedte, s ott látta gyermekének maradványait. De ennek láttára nem árulta el, hogy mit érzett belsejében. Astyages ekkor megkérdezte, hogy tudja-e, minő állatnak a húsból evett, s ő azt felelte, hogy tudja, s hogy minden jól van úgy, a mint a király cselekedett. E felelete után összeszedte a csontmaradványokat és hazament. Ott, azt hiszem, el akarta temetni az összeszedett csontokat.

Igy büntette meg Harpagost Astyages. Kyros miatt azután 120 ugyanazokat a mágusokat hívta magához tanácskozás végett, a kik neki az álmot magyarázták. Mikor megjelentek, Astyages azt kérdezte tőlük, hogy mikép magyarázták akkor látomását; s ők ugyanazon a módon fejtették meg: hogy a gyermekből királynak kell lenni, ha még életben van, s ha nem halt meg előbb. Ő azután a közetkezőkép felelt: «A gyermek megvan és él; a falubeli gyermekek őt, a ki a pusztán élt, királyukká választották, s ő mindenben úgy intézkedett, mint a valóságos királyok szokták, mert a testőrök, ajtónállók hirnökök és a többi dolgok ügyében rendet hozva uralkodott. Mit szóltok hát most ehhez a dologhoz?» «Ha él a gyermek — felelték a mágusok, — és nem valakinek czélzatos intézkedésére lett király, akkor e miatt bátor lehetsz, s nem kell nyugtalanzkodnod; mert ő nem fog ismét uralkodni. Jóslataink néányszor jelentéktelen dolgokra vonatkoznak, és az álomlátás magyarázatai egészen kicsinyes módon teljesülnek.» Astyages erre így szólt: «Magam is egészen így gondolom, mágusaim, hogy az álom a gyermek királylává választása által beteljesült, s hogy ettől a gyermektől nincs többé mit félnem. De adjatok mégis jól megfontolt tanácsot, a mi leginkább biztosítaná házamat és titeket.» A mágusok ezután így szóltak: «Nekünk is nagyon

ἡμῖν περὶ πολλοῦ ἐστὶ κατορθοῦσθαι ἀρχὴν τὴν σὴν. καίνως μὲν γὰρ ἀλλοτριοῦται ἐς τὸν παῖδα τοῦτον περιουσα ἐόντα Πέρσῃν, καὶ ἡμεῖς ἐόντες Μῆδοι δουλούμεθά τε καὶ λόγου οὐδενὸς γινόμεθα πρὸς Περσέων, ἐόντες ξεῖνοι· σέο δ' ἐνεστεῶτος βασιλέως, ἐόντος πολιήτεω, καὶ ἄρχομεν τὸ μέρος καὶ τιμὰς πρὸς σέο μεγάλας ἔχομεν. οὕτω ὦν πάντως ἡμῖν σέο καὶ τῆς σῆς ἀρχῆς προοπτέον ἐστί. καὶ νῦν εἰ φοβερόν τι ἐνωρῶμεν, πᾶν ἂν σοὶ προσεφράζομεν. νῦν δὲ ἀποσκήψαντος τοῦ ἐνωπνίου ἐς φαῦλον, αὐτοὶ τε θαρσέομεν καὶ σοὶ ἕτερα τοιαῦτα παρακελευόμεθα. τὸν δὲ παῖδα τοῦτον ἐξ ὀφθαλμῶν

121 ἀπόπεμψαι ἐς Πέρσας τε καὶ τοὺς γειναμένους.» ἀκούσας ταῦτα ὁ Ἀστυάγης ἐχάρη τε καὶ καλέσας τὸν Κῦρον ἔλεγέ οἱ τάδε. «ὦ παῖ, σέ γάρ ἐγὼ δι' ὅψιν ὀνειρῶ οὐ τελέην ἠδίκηον, τῇ σεωυτοῦ δὲ μοίρῃ περίεις· νῦν ὦν ἔθι χαίρων ἐς Πέρσας, πομπὸς δὲ ἐγὼ ἅμα πέμψω. ἐλθὼν δὲ ἐκεῖ πατέρα τε καὶ μητέρα εὐρήσεις οὐ κατὰ Μιτραδάτην τε

122 τὸν βουκόλον καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.» ταῦτα εἶπας ὁ Ἀστυάγης ἀποπέμπει τὸν Κῦρον. νοστήσαντα δέ μιν ἐς τοῦ Καμβύσεω τὰ οἰκία ἐδέξαντο οἱ γεινάμενοι, καὶ δεξάμενοι ὡς ἐπύθοντο, μεγάλως ἡσπάζοντο οἷα δὴ ἐπιστάμενοι αὐτίκα τότε τελευτήσαι, ἱστόρεόν τε ὅτεψ τρόπῳ περιγένοιτο. ὁ δὲ σφι ἔλεγε φάς πρὸ τοῦ μὲν οὐκ εἰδέναι ἀλλὰ ἡμαρτηκέναι πλείστον, κατ' ὁδὸν δὲ πυθέσθαι πᾶσαν τὴν ἐωυτοῦ πάθην· ἐπίστασθαι μὲν γὰρ ὡς βουκόλου τοῦ Ἀστυάγεος εἶη παῖς, ἀπὸ δὲ τῆς κειῖθεν ὁδοῦ τὸν πάντα λόγον τῶν πομπῶν πυθέσθαι. τραφῆναι δὲ ἔλεγε ὑπὸ τῆς τοῦ βουκόλου γυναικὸς, ἥιέ τε ταύτην αἰνέων διὰ παντός, ἣν τέ οἱ ἐν τῷ λόγῳ τὰ πάντα ἡ Κυνώ. οἱ δὲ τοκέες παραλαβόντες τὸ οὖνομα τοῦτο, ἵνα θειοτέρως δοκῇ τοῖσι Πέρσῃσι περιεῖναι σφι ὁ παῖς, κατέβαλον φάτιν ὡς ἐκκείμενον Κῦρον κύων ἐξέθρεψε. ἐνθεῦτεν μὲν ἡ φάτις αὕτη κεχώρηκε.

123 Κύρῳ δὲ ἀνδρευμένῳ καὶ ἐόντι τῶν ἡλίκων ἀνδρειοτάτῳ καὶ προσφιλεστάτῳ προσέκειτο ὁ Ἄρπαγος δῶρα πέμπων, τίσασθαι Ἀστυάγεα ἐπιθυμῶν· ἀπ' ἐωυτοῦ γὰρ ἐόντος ἰδιώτεω οὐκ ἐνώρα τιμωρίην ἐσομένην ἐς Ἀστυάγεα, Κῦρον δὲ ὀρέων ἐπιτρεφόμενον ἐποιέετο σύμμαχον, τὰς πάδας τὰς Κύρου τῇσι ἐωυτοῦ ὁμοιούμενος. πρὸ δ' ἔτι τούτου τάδε οἱ κατέργαστο· ἐόντος τοῦ Ἀστυάγεος

érdekünkben van, hogy uralmad szilárd maradjon. Mert ha az erre a fiúra száll, a ki perzsa származású, akkor mi médek szolgálkká válunk, s a perzsák velünk idegenekkel nem sokat fognak törődni. Mig te uralkodol, ki földink vagy, nekünk is van részünk a kormányzásban, s nálad nagy tiszteletben részesülünk. Nekünk tehát érted és uralmadért minden tekintetben óvatosaknak kell lennünk; s ha most valami veszélyt látnánk, azt neked őszintén elmondanók. Minthogy az álom kicsinyes módon teljesült, bátorságban vagyunk és neked is ugyanezt ajánljuk. Ezt a gyermeket pedig küldd el szemeid elől Perzsiába, szüleihez». Astyages e szavakra na- 121 gyon megörült, s előhíván Kyrostr, így szólt hozzá: «Fiam, csalfa álomlátásom miatt igaztalanul bántam veled; te azonban szerencsédnél fogva életben maradtál. Menj hát most vígan Perzsiába; én majd kísézőket küldök veled. Oda érve más apát és anyát fogsz találni s nem olyant, mint a milyen Mitradates, a gulyás, és felesége voltak.» E szavakkal Astyages elbocsátotta Kyrostr; midőn Kamby- 122 sesnek házához ért, szülői befogadták, s értesülvén a történetekről, nagyon megörültek, minthogy azt hitték, hogy ő akkor tüstént meghalt; majd kérdezni kezdték, hogy mikép maradt életben. Ő tehát elbeszélte, megjegyezvén, hogy azelőtt ő sem tudott semmit, s hogy egészen téves véleményben volt; az úton azonban megtudta egész sorsát. Ő ugyanis abban a hitben élt, hogy ő Astyages gulyásának a fia; az úton azonban megtudta a kísézőktől az egész történetet. Elmonta, miként nevelte őt fel a gulyás felesége; egész beszédében dicsérte őt, s mindig Kyno volt az ajkán. Szülei felhasználták ezt a nevet, hogy még inkább isteni gondviselésnek tűnjék fel a perzsák előtt gyermekük életben maradása, s azt a hírt terjesztették, hogy a kitett Kyrostr egy kutya táplálta. Innen eredt ez a monda.⁹⁹

Mikor Kyros megférfiásodott, s kortársai közt a legbátrabb 123 és legnépszerűbb vala, Harpagos ajándékokkal kereste kegyét, mert Astyagesen bosszút akart állni. Önmagát ugyanis mint magán embert nem érezte elég erősnek Astyages megfenyítésére; azért Kyrostr felserdülni látván, szövetségesévé tette, annál is inkább, mivel Kyros sorsában ép oly méltatlanságot talált, mint a magáiban. De már azelőtt is a következőkép intézkedett: minthogy Astyages a

πικροῦ ἐς τοὺς Μήδους, συμμίσγων ἐνὶ ἐκάστῳ ὁ Ἄρπαγος τῶν πρώτων Μήδων ἀνέπειθε ὡς χρή Κῦρον προσθησαμένους Ἀστυάγεα παῦσαι τῆς βασιληΐης. κατεργασμένου δέ οἱ τούτου καὶ ἐόντος ἐτοίμου, οὕτω δὴ τῷ Κύρῳ διαιτωμένῳ ἐν Πέρσῃσι βουλόμενος Ἄρπαγος δηλῶσαι τὴν ἐωυτοῦ γνώμην ἄλλως μὲν οὐδαμῶς εἶχε ἅτε τῶν ὁδῶν φυλασσομένων, ὃ δὲ ἐπιτεχνᾷται τοιόνδε. λαγὸν μηχανησάμενος καὶ ἀνασχίσας τούτου τὴν γαστέρα καὶ οὐδὲν ἀποτίλας, ὡς δὲ εἶχε οὕτω ἐσέθηκε βυβλίον, γράψας τὰ οἱ ἐδόκεε· ἀπορράψας δὲ τοῦ λαγοῦ τὴν γαστέρα, καὶ δίκτυα δοὺς ἅτε θηρευτῇ τῶν οἰκετέων τῷ πιστοτάτῳ, ἀπέστειλλε ἐς τοὺς Πέρσας, ἐντειλάμενός οἱ ἀπὸ γλώσσης διδόντα τὸν λαγὸν Κύρῳ ἐπειπεῖν αὐτοχειρίῃ μιν διελεῖν καὶ μηδὲνα οἱ ταῦτα ποιεῖν τι 124 παρῆναι. ταῦτά τε δὴ ὧν ἐπιτελέα ἐγένετο καὶ ὁ Κῦρος παραλαβὼν τὸν λαγὸν ἀνέσχισε. εὐρών δὲ ἐν αὐτῷ τὸ βυβλίον ἐνεὸν λαβὼν ἐπελέγετο· τὰ δὲ γράμματα ἔλεγε τάδε. «ὦ παῖ Καμβύσεω, σὲ γὰρ θεοὶ ἐπορώσι· οὐ γὰρ ἂν κοτε ἐς τοσοῦτο τύχης ἀπίκευ· σύ νυν Ἀστυάγεα τὸν σεωυτοῦ φονέα τίσαι. κατὰ μὲν γὰρ τὴν τούτου προθυμίῃν τέθνηκας, τὸ δὲ κατὰ θεοὺς τε καὶ ἐμὲ περίεις· ἴα σε καὶ πάλαι δοκέω πάντα ἐκμεμαθημέναι, σέο τε αὐτοῦ περὶ ὡς ἐπρήχθη, καὶ οἷα ἐγὼ ὑπὸ Ἀστυάγεος πέπονθα, ὅτι σε οὐκ ἀπέκτεινα ἀλλὰ ἔδωκα τῷ βουκόλῳ. σύ νυν ἦν βούλῃ ἐμοὶ παῖθεσθαι, τῆς περ' Ἀστυάγης ἄρχει χώρας, ταύτης ἀπάσης ἄρξεις. Πέρσας γὰρ ἀναπείσας ἀπίστασθαι στρατηλάται ἐπὶ Μήδους· καὶ ἦν τε ἐγὼ ὑπὸ Ἀστυάγεος ἀποδεχθῆω στρατηγὸς ἀντὶα σεῦ, ἔστι τοι τὰ σὺ βούλῃ, ἦν τε τῶν τις δοκίμων ἄλλως Μήδων· πρῶτοι γὰρ οὗτοι ἀποστάντες ἀπ' ἐκείνου καὶ γενόμενοι πρὸς σέο Ἀστυάγεα καταιρέειν πειρήσονται. ὡς ὧν ἐτοίμου τοῦ γε ἐνθάδε ἐόντος, ποίσει ταῦτα 125 καὶ ποίσει κατὰ τάχος.» ἀκούσας ταῦτα ὁ Κῦρος ἐφρόντιζε ὅτεω τρόπῳ σοφωτάτῳ Πέρσας ἀναπείσει ἀπίστασθαι, φροντίζων δὲ εὐρίσκεται ταῦτα καιριώτατα εἶναι· ἐποίησε δὴ ταῦτα. γράψας ἐς βυβλίον τὰ ἐβούλετο, ἄλιγν τῶν Περσέων ἐποιήσατο, μετὰ δὲ ἀναπτύξας τὸ βυβλίον καὶ ἐπιλεγόμενος ἔφη Ἀστυάγέα μιν στρατηγὸν Περσέων ἀποδεικνύναι· «νῦν τε,» ἔφη λέγων, «ὦ Πέρσαι, προαγορεύω ὑμῖν παρῆναι ἕκαστον ἔχοντα δρέπανον.» Κῦρος μὲν ταῦτα προηγόρευσε. ἔστι δὲ Περσέων συχνὰ γένηα,

médek irányában kegyetlen volt, Harpagos minden egyes méd előkelővel érintkezett s rábeszélte őket, hogy Kyros vezérlete alatt vessenek véget Astyages uralmának. Mikor pedig mindent elintézt és elkészített, a perzsák közt élő Kyrosnak is tudtára akarta adni tervét. De ezt egykönnyen nem tehette, mert az utak őrizet alatt állottak. Azért tehát a következőt eszelte ki: fogott egy nyulat, felhasította a hasát, de szőréből nem szakított ki semmit, s úgy, a mint volt, beletett egy tekercset, melyre felírta gondolatát. Azután bevarrta a nyúl hasát, s leghívebb szolgájának, mintha vadász volna, egy hálót adott, s elküldötte a perzsákhoz, meghagyva neki szóval, hogy a nyulat adja át Kyrosnak, s mondja meg, hogy a saját kezével vágja fel, s hogy senki se legyen akkor mellette, mikor ezt teszi. A dolog így meg is történt, Kyros átvette a nyulat, s felhasította. Megtalálván benne a tekercset, kivette és elolvasta. 124
A levél így hangzott: «Kambyses fia! Rád az istenek néznek, mert különben nem lettél volna oly szerencsés; állj hát bosszút Astyagesen, gyilkosodon! Az ő intézkedése szerint meg kellett volna halnod, de az istenek és én életben tartottunk. Azt hiszem, már régen értesültél mindarról, hogy mi volt a te sorsod, s hogy mit kellett nekem Astyagestől szenvednem, hogy meg nem öltelek, hanem a gulyásnak adtalak. Ha szavamra akarsz hallgatni, uralkodni fogsz az egész birodalmon, a melyen most Astyages uralkodik. Beszéld rá a perzsákat az elszakadásra; támadd meg a médeket! S akár engem nevez ki ellened vezérül Astyages, akár bárki mást a méd előkelők közül, az fog történni, a mit te akarsz. Mert ezek az előkelők elpártolva és hozzád állva meg fogják kísérelni, hogy Astyagest megbuktassák. Minthogy tehát itt minden el van készítve, tedd meg ezt és cselekedjél gyorsan.» Kyros a kapott értesítés után azon gondolkodott, mikép birhatná rá legügyesebben 125
a perzsákat az elpártolásra; s gondolkozva meg is találta a legalkalmasabb eszközt. A következőkép cselekedett tehát: írt egy tetszése szerint fogalmazott levelet, összegyűjtötte a perzsákat, s azután felbontván a tekercset, elolvasta és kihirdette, hogy Astyages őt nevezi ki a perzsák vezérévé. «Most tehát, perzsák — folytatá beszédét —, elrendelem, hogy jelenjék meg mindenki egy ^sarlóval.» Ez volt Kyros parancsa. A perzsák sok törzsre oszlanak.

καὶ τὰ μὲν αὐτῶν ὁ Κῦρος συνάλισε καὶ ἀνέπεισε ἀπίστα-
σθαι ἀπὸ Μήδων· ἔστι δὲ τάδε, ἐξ ὧν ὄλλοι πάντες ἀρτέα-
ται Πέρσαι, Πασαργάδαι Μαράφιοι Μάσπιοι. τούτων Πασαρ-
γάδαι εἰσὶ ἄριστοι, ἐν τοῖσι καὶ Ἀχαιμενίδαι εἰσὶ φρήτρη,
ἐνθεν οἱ βασιλέες οἱ Περσεῖδαι γεγόνασι, ἄλλοι δὲ Πέρσαι
εἰσὶ οἷδε, Πανθιαλαῖοι Δηρουσιαῖοι Γερμάνιοι. οὗτοι μὲν πάν-
τες ἀροτῆρες εἰσὶ, οἱ δὲ ἄλλοι νομάδες, Δάοι Μάρδοι Δρο-
126 πικοὶ Σαγάρτιοι. ὥς δὲ παρήσαν ἅπαντες ἔχοντες τὸ προει-
ρημένον, ἐνθαῦτα ὁ Κῦρος, ἦν γάρ τις χώρος τῆς Περσικῆς
ἀκανθώδης ὅσον τε ἐπὶ ὀκτωκαίδεκα σταδίους ἢ εἴκοσι πάντη,
τουτόν σφι τὸν χώρον προεῖπε ἐξημερῶσαι ἐν ἡμέρῃ. ἐπι-
τελεσάντων δὲ τῶν Περσέων τὸν προκείμενον ἄεθλον, δεύ-
τερά σφι προεῖπε ἐς τὴν ὑστεραίην παρεῖναι λελουμένους.
ἐν δὲ τούτῳ τὰ τε αἰπόλια καὶ τὰς ποιμένας καὶ τὰ βου-
κόλια ὁ Κῦρος πάντα τοῦ πατρὸς συναλίσας ἐς τῷτὸ ἔδυε
καὶ παρεσκευάζεε ὥς δεξιόμενος τὸν Περσέων στρατόν, πρὸς
δὲ οἶνῳ τε καὶ σιτίοισι ὥς ἐπιτηδεοτάτοισι. ἀπικομένους
δὲ τῇ ὑστεραίῃ τοὺς Πέρσας κατακλίνας ἐς λειμῶνα εὐώ-
χεε. ἐπεῖτε δὲ ἀπὸ δείπνου ἦσαν, εἴρετο σφέας ὁ Κῦρος
κότερα τὰ τῇ προτεραίῃ εἶχον ἢ τὰ παρεόντα σφι εἶη αἰρε-
τώτερα. οἱ δὲ ἔφασαν πολλὸν εἶναι αὐτῶν τὸ μέσον· τὴν
μὲν γὰρ προτέρην ἡμέρην πάντα σφι κακὰ ἔχειν, τὴν δὲ
τότε παρεῦδσαν πάντα ἀγαθὰ. παραλαβὼν δὲ τοῦτο τὸ ἔπος
ὁ Κῦρος παρεγύμνου τὸν πάντα λόγον, λέγων «ἄνδρες Πέρ-
σαι, οὕτω ὑμῖν ἔχει. βουλομένοισι μὲν ἐμέο πείθεσθαι ἔστι
τάδε τε καὶ ἄλλα μυρία ἀγαθὰ, οὐδένα πόνον δουλοπρε-
πέα ἔχουσι, μὴ βουλομένοισι δὲ ἐμέο πείθεσθαι εἰσὶ ὑμῖν
πόννοι τῷ χθιζῷ παραπλήσιοι ἀναρίθμητοι. νῦν ὧν ἐμέο πει-
θόμενοι γίνεσθε ἐλεύθεροι. αὐτὸς τε γὰρ δοκέω θείῃ τύχῃ
γεγονώς τάδε ἐς χεῖρας ἄγεσθαι, καὶ ὑμέας ἡγῆμαι ἄν-
δρας Μήδων εἶναι· οὐ φαυλοτέρους οὔτε τᾶλλα οὔτε τὰ πο-
λέμια. ὥς ὧν ἐχόντων ὧδε, ἀπίστασθε ἀπ' Ἀστυάγεος τὴν
ταχίστην.»

127 Πέρσαι μὲν νῦν προστάττω ἐπιλαβόμενοί ἄσμενοι ἐλευ-
θεροῦντο, καὶ πάλαι δεινὸν ποιούμενοι ὑπὸ Μήδων ἄρ-
χεσθαι, Ἀστυάγης δὲ ὥς ἐπύθετο Κῦρον ταῦτα πρήσσοντα,
πέμψας ἄγγελον ἐκάλει αὐτόν. ὁ δὲ Κῦρος ἐκέλευε τὸν
ἄγγελον ἀπαγγέλλειν ὅτι πρότερον ἦτοί παρ' ἐκείνῳ ἢ Ἀστυ-
άγης αὐτὸς βουλήσεται. ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἀστυάγης

Azok, a kiket Kyros egybehívott és a médektől való elpártolásra birt, a következők — s ezek alatt állanak a többi perzsák mind — : a pasargadák, maraphiusok, maspiusok. Ezek között a pasargadák a legelőkelőbbek ; hozzájuk tartozik az achaimenida család is, a melyből valók a perzsa királyok. A többi perzsa törzsek a következők : a panthaialaiusok, derusiaiusok, germaniusok. Ezek mind földmivelők, míg a többiek, a dausok, márdusok, dropikusok, sagartiusok, nomád módon élnek.¹⁰⁰ Valamennyien megjelentek a ki-¹²⁶ vánt eszközzel, s Kyros — minthogy Perzsiának volt egy tövisekkel borított vidéke, mely tizenennyolcz vagy húsz stadiumra terjed mindenfelé — megparancsolta, hogy ezen a vidéken egy nap alatt irtsák ki a gatz. Midőn a perzsák a rájuk bízott munkát elvégezték, másodszor azt a parancsot adta ki, hogy a következő napon jelenjenek meg megmosakodva. Erre Kyros atyjának kecske-, juh- és marhanyáját mind összegyűjtötte, feláldozta és elkészítette, hogy vele a perzsa hadsereget megvendégelje ; vett hozzá még bort és igen izletes ételeket is. A másnap megjelenő perzsákat a réten leültette s megvendégelte. Ebéd után pedig megkérdezte, vajjon azt választanák-e inkább, a mit tegnap kaptak, vagy a mi ma van előttük. Erre azt felelték, hogy nagy különbség van a kettő között ; mert az előbbi napon minden bajból kaptak részt, ma azonban minden jóból. Kyros kapott a feleleten, feltárta egész tervét és így szólt : «Perzsa férfiak ! a dolog rátok nézve úgy áll, hogy ha szavamra fogtok hallgatni, ez is és még számtalan jó dolog vár reátok, és semmiféle szolgamunkát nem kell végeznetek. De ha nem akartok nekem engedelmeskedni, a tegnapihoz hasonló számtalan fáradság vár rátok. Hallgassatok tehát most rám, és szabadok lesztek. Azt hiszem, isteni végzet bizta rám ezt az ügyet ; s remélem, hogy ti ép oly derék férfiak vagytok, mint a médek, ép úgy másban mint a háborúban. Minthogy tehát a dolog így áll, pártoljatok el Astyagestől mielőbb ! »

A perzsák vezérre találva kaptak a felszabadulás tervén ; kü-¹²⁷ lönben is már rég terhükre volt a méd uralom. Mikor Astyages értesült, hogy mit cselekszik Kyros, követe által magához hívatta. Kyros azonban a követ által azt izente, hogy hamarabb oda ér, mint maga Astyages akarná. Astyages ennek hallatára az

- Μήδους τε ὥπλισε πάντας καὶ στρατηγὸν αὐτῶν ὥστε θεο-
 βλαβῆς ἐὼν Ἄρπαγον ἀπέδεξε, λήθην ποιούμενος τὰ μιν ἐόργεε.
 ὥς δὲ οἱ Μῆδοι στρατευσάμενοι τοῖσι Πέρσῃσι συνέμισγον, οἱ
 μὲν τινες αὐτῶν ἐμάχοντο, ὅσοι μὴ τοῦ λόγου μετέσχον, οἱ
 δὲ αὐτομόλεον πρὸς τοὺς Πέρσας, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐθελονκάκειον
 128 τε καὶ ἔφευγον. διαλυθέντος δὲ τοῦ Μηδικοῦ στρατεύματος
 αἰσχυρῶς, ὥς ἐπύθετο τάχιστα ὁ Ἀστυάγης, ἔφη ἀπειλέων τῷ
 Κύρῳ «ἀλλ' οὐδ' ὥς Κύρος γε χαίρήσῃ.» τοσαῦτα εἰπας πρῶ-
 τον μὲν τῶν Μάχων τοὺς ὄνειροπόλους, οἳ μιν ἀνέγνωσαν με-
 εῖναι τὸν Κύρον, τούτους ἀνεσκολόπισε, μετὰ δὲ ὥπλισε τοὺς
 ὑπολειφθέντας ἐν τῷ ἄσπεϊ τῶν Μήδων, νέους τε καὶ πρεσβύ-
 τας ἄνδρας. ἐξαγαγὼν δὲ τούτους καὶ συμβαλὼν τοῖσι Πέρσῃσι
 ἐσώθη, καὶ αὐτὸς τε Ἀστυάγης ἐξωγρήθη καὶ τοὺς ἐξήγαγε
 129 τῶν Μήδων ἀπέβαλε. ἐόντι δὲ αἰχμαλώτῳ τῷ Ἀστυάγεϊ προσ-
 στάς ὁ Ἄρπαγος κατέχειρε τε καὶ κατεκερτόμυε, καὶ ἄλλα
 λέγων ἐς αὐτὸν θυμαλγέα ἔπεα, καὶ δὴ καὶ εὔρετό μιν πρὸς τὸ
 ἐωυτοῦ δεῖπνον, τό μιν ἐκεῖνος σαρξὶ τοῦ παιδὸς ἐθοίνησε, ὃ
 τι εἴη ἢ ἐκεῖνου δουλοσύνη ἀντὶ τῆς βασιλείης, ὃ δὲ μιν προσ-
 ἰδὼν ἀντίρρετο εἰ ἐωυτοῦ ποιέεται τὸ Κύρου ἔργον. Ἄρπαγος
 δὲ ἔφη, αὐτὸς γὰρ γράψαι, τὸ πρῆγμα δὴ ἐωυτοῦ δικαίως
 εἶναι. Ἀστυάγης δὲ μιν ἀπέφαινε τῷ λόγῳ σκαιότατόν τε καὶ
 ἀδικώτατον ἐόντα πάντων ἀνθρώπων, σκαιότατον μὲν γε,
 εἰ παρεὼν αὐτῷ βασιλέα γενέσθαι, εἰ δὴ δι' ἐωυτοῦ γε ἐπρή-
 χθη τὰ παρέοντα, ἄλλῳ περιέεθηκε τὸ κράτος, ἀδικώτατον δέ,
 ὅτι τοῦ δεῖπνου εἵνεκεν Μήδους κατεδούλωσε. εἰ γὰρ δὴ δεῖν
 πάντως περιθεῖναι ἄλλῳ τέφ' τὴν βασιλείην καὶ μὴ αὐτὸν
 ἔχειν, δικαιότερον εἶναι Μήδων τέφ' περιβαλεῖν τοῦτο τὸ
 ἀγαθὸν ἢ Περσέων. νῦν δὲ Μήδους μὲν ἀναιτίους τού-
 του ἐόντας δούλους ἀντὶ δεσποτέων γεγονέναι, Πέρσας
 δὲ δούλους ἐόντας τὸ πρὶν Μήδων νῦν γεγονέναι δε-
 σπότας.
- 130 Ἀστυάγης μὲν νῦν βασιλεύσας ἐπ' ἔτεα πέντε καὶ τριήκοντα
 οὕτω τῆς βασιλείης κατεπαύσθη, Μῆδοι δὲ ὑπέκυψαν Πέρ-
 σῃσι διὰ τὴν τούτου πικρότητα, ἄρξαντες τῆς ἄνω Ἄλους πο-
 ταμοῦ Ἀσίης ἐπ' ἔτεα τριήκοντα καὶ ἑκατὸν θυῶν δέοντα, πά-
 ρεξ ἢ ὅσον οἱ Σκύθαι ἤρχον. ὑστέρῳ μέντοι χρόνῳ μετὲ-
 μέλησέ τέ σφι ταῦτα ποιήσασι καὶ ἀπέστησαν ἀπὸ Δαρείου,
 ἀποστάντες δὲ ὀπίσω κατεστράφησαν μάχῃ νικηθέντες.
 τότε δὲ ἐπὶ Ἀστυάγεος οἱ Πέρσαι τε καὶ ὁ Κύρος ἐπανα-
 στάντες τοῖσι Μῆδοισι ἤρχον τὸ ἀπὸ τούτου τῆς Ἀσίης.

összes médeket fegyverbe állította, s mintha isten vette volna el eszt, Harpagost nevezte ki vezérükké, elfelejtve, mikép bánt vele. Mikor a médek a perzsákat megtámadva összezsaptak, egy részük, mely nem volt beavatva a tervbe, harczolt; mások átmentek a perzsákhoz; a legtöbbben pedig szántszándékkal gyáván viselték magukat és megfutottak. Mikor Astyages a méd sereg csú- 128 fos feloszlását meghallotta, fenyegetőleg fakadt ki Kyros ellen: «Nem fog ez Kyros javára válni!» Így szólva először is azokat az álomfejtő mágusokat, kik Kyros szabadon bocsátását tanácsolták, nyársra huzatta; azután pedig a városban maradt méd népet fölfegyverezte, fiatalot s öreget egyaránt. Ezekkel kivonúlt s a perzsákkal összezsapva vereséget szenvedett. Maga Astyages foglyul esett, s kivezetett méd seregét is elvesztette.¹⁰¹ Mikor Astyages 129 hadi fogolylyá lett, Harpagos hozzálépett; kinevette, kicsúfolta, s egyéb szívemésztő szavak után azon lakomája dolgában is kikérdezte, a melyben fiának húásával vendégelte meg, s a mi miatt királyi trónjáról szolgaságba jutott. Astyages rátekintve viszont azt kérdezte, vajjon önmagáénak tekinti-e Kyros tettét. Harpagos azután elmondta, hogy ő irta ezt meg, s így méltán az ő tette. Astyages erre okokkal kifejtette, hogy ő a legostobább és a legigazságtalanabb ember; a legostobább, mert alkalom kínálkozott, hogy királylyá legyen, ha valóban az ő terve szerint történt a dolog, s másnak engedte át a hatalmat; a legigazságtalanabb, hogy a lakoma miatt szolgálkká tette a médeket. Mert ha már szükségkép másra kellett szállni a királyságnak, s nem a maga számára lefoglalni, méltányosabb lett volna, ha ezt a birtokot méd ember kapja meg, s nem perzsa; most a médek ártatlanul urakból szolgálkká lettek, s az azelőtt szolgál-perzsák most a médek urai.

Astyages harminczöt évi uralkodása után így vesztette 130 el királtságát. Kegyetlensége miatt a médek a perzsák alattvalóivá lettek, miután a skytha uralom idejének kivételével százszhuszonnyolcz évig uralkodtak Ázsiában a Halys folyamtól északra.¹⁰² Később megbánták ugyan tettöket és elpártoltak Dareiosztól; de elpártolván, újra leigáztattak, minthogy a csatát elvesztették.¹⁰³ A perzsák és Kyros tehát Astyages idejében a médek ellen fellázadtak s ezen idő óta ők uralkodtak Ázsiában.

Ἀστυάγεα δὲ Κῦρος κακὸν οὐδὲν ἄλλο ποιήσας εἶχε παρ' ἐωυτῷ, ἐς ὃ ἐτελεύτησε.

Οὕτω δὴ Κῦρος γενόμενος τε καὶ τραφεὶς καὶ ἐβασίλευσε καὶ Κροῖσον ὕστερον τούτων ἄρξαντα ἀδικίῃς κατεστρέψατο, ὥς εἴρηται μοι πρότερον, τοῦτον δὲ καταστρεψάμενος οὕτω πάσης τῆς Ἀσίης ἤρξε.

- 131 Πέρσας δὲ οἶδα νόμοισι τοιοῖσιδε χρεωμένους, ἀγάλματα μὲν καὶ νηοὺς καὶ βωμοὺς οὐκ ἐν νόμῳ ποιευμένους ἰδρύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖσι ποιεῦσι μωρίην ἐπιφέρουσι, ὥς μὲν ἐμοὶ δοκέειν, ὅτι οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς κατὰ περ οἱ Ἕλληνες εἶναι· οἱ δὲ νομίζουσι Διὶ μὲν ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν ὀρέων ἀναβαίνοντες θυσίας ἔρδειν, τὸν κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες· θύουσι δὲ ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ καὶ γῇ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι καὶ ἀνέμοισι. τοῦτοισι μὲν δὴ θύουσι μούνοισι ἀρχήθεν, ἐπιμεμαθήκασι δὲ καὶ τῇ Οὐρανίῃ θύειν, παρά τε Ἀσσυρίων μαθόντες καὶ Ἀραβίων· καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην Μόλιττα, Ἀράβιοι δὲ Ἀλιλάτ, Πέρσαι δὲ Μί-
- 132 τραν. θυσίῃ δὲ τοῖσι Πέρσῃσι περὶ τοὺς εἰρημένους θεοὺς ἤδε κατέστηκε· οὔτε βωμοὺς ποιεῦνται οἷτε πῦρ ἀνακαίουσι μέλλοντες θύειν, οὐ σπονδῇ χρέωνται, οὐκὶ αὐλῷ, οὐ στέμμασι, οὐκὶ οὐλῇσι· τῶν δὲ ὡς ἐκάστῳ θύειν θέλῃ, ἐς χώρον καθαρὸν ἀγαγὼν τὸ κτήνος χαλέει τὸν θεόν, ἐστεφανωμένος τὸν τιάραν μυρσίῃν μάλιστα. ἐωυτῷ μὲν δὴ τῷ θύοντι ἰδίῃ μούνῳ οὐ οἱ ἐγγίνεται ἀρᾶσθαι ἀγαθὰ· ὁ δὲ τοῖσι πᾶσι Πέρσῃσι κατεύχεται εὖ γίνεσθαι καὶ τῷ βασιλεί· ἐν γὰρ δὴ τοῖσι ἅπασιν Πέρσῃσι καὶ αὐτὸς γίνεται. ἐπεὰν δὲ διαμιστύλας κατὰ μέλας τὸ ἱρήιον ἐψήσῃ τὰ κρέα, ὑποπάσας ποιήνῃ ὥς ἀπαλωτάτην, μάλιστα δὲ τὸ τρίφυλλον, ἐπὶ ταύτης ἔθηκε ὧν πάντα τὰ κρέα. διαθέντος δὲ αὐτοῦ Μάγος ἀνὴρ παρестεῶς ἐπαείδει θεογονίην, οἷην δὴ ἐκεῖνοι λέγουσι εἶναι τὴν ἐπαιοιδίην· ἄνευ γὰρ δὴ Μάγου οὐ σφι νόμος ἐστὶ θυσίας ποιεέσθαι. ἐπισχὼν δὲ ὀλίγον χρόνον ἀποφέρεται ὁ θύσας
- 133 τὰ κρέα καὶ χρᾶται ὃ τι μιν λόγος αἰρέει. ἡμέρην δὲ ἀπασέων μάλιστα ἐκείνην τιμὰν νομίζουσι τῇ ἑκάστος ἐγένετο. ἐν ταύτῃ δὲ πλέω δαῖτα τῶν ἀλλέων δικαιοῦσι προτίθεσθαι· ἐν τῇ οἱ εὐδαίμονες αὐτῶν βοὸν καὶ ἵππον καὶ κάμηλον καὶ ὄνον προτιθέαται ὅλους ὀπτοὺς ἐν καμίνοισι, οἱ δὲ πένητες αὐτῶν τὰ λεπτὰ τῶν προβάτων προτιθέαται. σίτοισι δὲ ὀλίγοις χρέωνται, ἐπιφορήμασι δὲ πολλοῖσι καὶ οὐκ ἀλέσι· καὶ διὰ τοῦτο φασὶ Πέρσαι

Astyagest Kyros nem bántotta semmikép, s haláláig magánál tartotta.

Így született és nevededett fel Kyros; így lett királylyá; később Kroisost, ki előbb illetve jogtalansággal, szintén legyőzte, a mint már ezelőtt elbeszéltem. Ennek legyőzése után egész Ázsiának ura lett.

A perzsák tapasztalataim szerint a következő szokások szerint ¹³¹ élnek: szobrokat, templomokat, oltárokat nem szoktak emelni; sőt ostobáknak tartják azokat, kik ezt teszik; gondolom azért, mert nem hiszik azt, a mit a görögök, hogy az isteneknek emberi alakjuk van. A legmagasabb hegyekre mennek, mikor Zeusnak áldoznak, Zeusnak nevezvén az egész égi kört. Áldoznak még a napnak, a holdnak, a földnek, a tűznek, a víznek és a szeleknek. Kezdetben csak ezen isteneknek áldoztak; de megtanultak már Uraniának is áldozni, s ezt az assyriaiaiktól és araboktól vették át. Az assyriaiaiak Aphroditét Mylittának, az arabok Alilatnak, a perzsák Mitrának nevezik. ¹⁰⁴ Ezek az áldozatok divatoznak a perzsáknál ¹³² az említett istenek tiszteletére. Sem oltárt nem emelnek, sem tűzet nem raknak, mikor áldozni készülnek. Nincs náluk italáldozat, sem fuvolajáték, sem sütemény, sem árpa. Ha valaki náluk áldozni akar, szentelt helyre vezeti a marhát, s legtöbbnyire myrtuskoszorúzza tiarával hívja az istent. Az áldozónak nem szabad csupán a maga számára könyörögni áldást, hanem az összes perzsák jóléteért és a királyért imádkozik; mert ő is a perzsák összeségéhez tartozik. Ha már darabokra szelte az áldozati marhát és a húst megfőzte, puha fűvet szór a földre, legtöbbnyire lóherét, s erre teszi mind a húst. Mikor ezt megtette, egy mágus áll oda s egy dalt énekel, mely szavaik szerint az istenek származását adja elő. Mert mágus nélkül nem szokás náluk áldozni. ¹⁰⁵ Kis idő multán az áldozó elviszi a húst, s úgy használja fel, a mint kedve tartja. Va- ¹³³ lamennyi nap közül születésük napját tartják a legnagyobb tiszteletben. Ekkor illő dolognak tartják, hogy nagyobb lakomát készítsenek, mint más napon. A gazdagok ekkor ökröt, lovat, tevét és szamarat egészen sütnek meg a kemenczében, a szegények pedig kisebb állatokat szolgálnak föl. Kevés ételt esznek, de sok csemegét, s kis adagokban találják föl. Azért is mondják

- τοὺς Ἑλλήνας σιτεομένους πεινῶντας παύεσθαι, ὅτι σφι ἀπὸ δειπνῶν παραφορέεσθαι οὐδὲν λόγου ἄξιον· εἰ δέ τι παραφέρειτο, ἐσθίωντας ἂν οὐ παύεσθαι. οἷνῳ δὲ κάρτα προσκίεσθαι, καὶ σφι οὐκ ἐμέσαι ἐξέσθαι, οὐκί οὐρήσθαι ἀντίον ἄλλου. ταῦτα μὲν νυν οὕτω φυλάσσεται, μεθυσκόμενοι δὲ ἐώθασιν βουλεύεσθαι τὰ σπουδαϊστάτα τῶν πρηγμάτων. τὸ δ' ἂν ἄδη σφι βουλευομένοισι, τοῦτο τῇ ὑστεραίῃ νήφουσι προτιθεῖ ὁ στέγάρχος, ἐν τοῦ ἂν ἐόντες βουλεύονται· καὶ ἦν μὲν ἄδη καὶ νήφουσι, χρέωνται αὐτῷ, ἦν δὲ μὴ ἄδη, μετιεῖσι· τὰ δ' ἂν νήφοντες προβουλεύ-
134 σονται, μεθυσκόμενοι ἐπιδιαγινώσκουσι. ἐντυγχάνοντες δ' ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι, τῷδε ἂν τις διαγνοίῃ εἰ ὅμοιοι εἰσὶ οἱ συντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἦν δὲ ἡ οὗτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἦν δὲ πολλῷ ἢ οὗτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνέει τὸν ἕτερον. τιμῶσι δὲ ἐκ πάντων τοὺς ἄγχιστα ἐωυτῶν οἰκέοντας μετὰ γε ἐωυτούς, δευτέρα δὲ τοὺς δευτέρους· μετὰ δὲ κατὰ λόγον προβαίνοντες τιμῶσι· ἥκιστα δὲ τοὺς ἐωυτῶν ἐκαστάτῳ οἰκημένους ἐν τιμῇ ἄγονται, νομίζοντες ἐωυτούς εἶναι ἀνθρώπων μακρῷ τὰ πάντα ἀρίστους, τοὺς δὲ ἄλλους κατὰ λόγον [τῷ λεγομένῳ] τῆς ἀρετῆς ἀντέχεσθαι, τοὺς δὲ ἐκαστάτῳ οἰκέοντας ἀπὸ ἐωυτῶν κακίστους εἶναι. ἐπὶ δὲ Μῆδων ἀρχόντων καὶ ἦρχε τὰ ἔθνηα ἀλλήλων, συναπάντων μὲν Μῆδοι καὶ τῶν ἄγχιστα οἰκούντων σφίσι, οὗτοι δὲ καὶ τῶν ὁμοῦρων, οἱ δὲ μάλα τῶν ἐχομένων, κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ λόγον καὶ οἱ Πέρσαι τιμῶσι· προσέβαινε γὰρ δὴ τὸ ἔθνος ἄρχον τε καὶ ἐπιτρο-
135 πεῦον· ξεινικὰ δὲ νόμια Πέρσαι προσίενται ἀνδρῶν μάλιστα καὶ γὰρ δὴ τὴν Μηδικὴν ἐσθῆτα νομίσαντες τῆς ἐωυτῶν εἶναι καλλίῳ φορέουσι, καὶ ἐς τοὺς πολέμους τοὺς Αἰγυπτίους θώρηκας· καὶ εὐπαθείας τε παντοδαπὰς πυνθανόμενοι ἐπιτηδεύουσι, καὶ δὴ καὶ ἀπ' Ἑλλήνων μαθόντες παισὶ μίσγονται. γαμέουσι δὲ ἕκαστος αὐτῶν πολλὰς μὲν κουριδίας γυναῖκας, πολλῷ δ' ἔτι πλεῖνας παλλακὰς κτώνται· ἀνδραγαθίῃ δὲ αὕτη ἀποδέδεκται, μετὰ τὸ μάχεσθαι εἶναι
136 ἀγαθόν, ὅς ἂν πολλοὺς ἀποδέξῃ παῖδας· τῷ δὲ τοὺς πλείστοις ἀποδεικνύντι δῶρα ἐκπέμπει βασιλεὺς ἀνὰ πᾶν ἔτος τὸ πολλὸν δ' ἡγάεσθαι ἰσχυρὸν εἶναι. παιδεύουσι δὲ τοὺς παῖδας ἀπὸ πενταέτεος ἀρξάμενοι μέχρι εἰκοσαέτεος τρία μῶνα ἱππεύειν καὶ τοξεύειν καὶ ἀληθίζεσθαι. πρὶν δὲ ἢ πενταέτης γένηται, οὐκ ἀπικνέσθαι ἐς ὄψιν τῷ πατρί, ἀλλὰ

a perzsák, hogy a görögök éhesen kelnek föl a lakomától, mert ebéd után semmi érdemes dolgot nem szolgálnak fel, pedig ha feltáalnának még valamint, föl nem hagynának az evéssel. A bornak nagyon neki adják magukat, s náluk nem szabad hányni, sem vizelni másnak jelenlétében.¹⁰⁶ Ilyen szokások szerint élnek. Ittas állapotukban a legkomolyabb ügyekről szoktak tanácskozni, s a mit tanácskozás közben elfogadtak, azt másnap józan állapotban terjeszti elő a házigazda, a kinél ép tanácskoztak. Ha azután józan állapotukban is tesszik, elfogadják, de ha nem, elvetik. A mit viszont józanon beszéltek meg, ittas állapotukban újra megvitatják. Ha az úton¹³⁴ egymással találkoznak, bárki megláthatja, vajjon egyrangúak-e; mert megszólítás helyett ajkon csókolják egymást. Ha az egyik valamivel kisebb rangú, képen csókolóznak; de ha sokkal alárendeltebb, akkor ez leborulva tiszteli meg a másikat. Önmaguk után a legközelebb lakó szomszédot tisztelik első sorban; azután a másodikat, azután így sorban. Legkevesebb tisztelettel a legtávolabb lakók iránt viseltetnek. Azt hiszik ugyanis, hogy maguk minden tekintetben a legkiválóbb emberek, a többiek pedig az említett fokozat szerint részesülnek az erényben s a tőlük legtávolabb lakók a leghitványabbak. A médek uralma idejében egyik nép uralkodott a másikon; a médek valamennyin és még legközelebbi szomszédaikon, ezek a mellettük lakókon, míg ezek a velük szomszéd népen uralkodtak, Ilyetén módon tisztelik egymást a per-¹³⁵zsák. Idegen szokásokat minden más embernél hamarabb átvesznek; mert még a méd ruhát is szebbnek találták a magukénál s azt viselik, háborúban pedig egyiptomi pánczélok. Bármiféle élvezetről értesülnek: átveszik; így tanulták el a görögöktől is a fiúszerelmet. Mindenkinek több törvényes felesége van, de még sokkal több ágyasa. A férfierényt illetőleg következő a felfo-¹³⁶gásuk: harczy vitézségen kívül az náluk a derék vonás, ha valakinek sok gyermeke van. A kinek családja igen nagy, annak a király évenként ajándékot küld; mert a sokban látják az erőt. Gyermekeiket öt éves koruktól kezdve a huszadikig csupán három dologra tanítják: lovaglásra, nyílvetésre és igazmondásra. Míg a fiú be nem tölti ötödik évét, nem kerül apja szemei elé, hanem az

τοὺς Ἑλληνας σιτεομένους πεινῶντας παύεσθαι, ὅτι σφι ἀπὸ δείπνου παραφορέεται οὐδὲν λόγου ἄξιον· εἰ δέ τι παραφέροιτο, ἐσθίωντας ἂν οὐ παύεσθαι. οἶνω δὲ κάρτα προσκέαται, καὶ σφι οὐκ ἐμέσαι ἔξεστι, οὐκὶ οὐρῆσαι ἀντίον ἄλλου. ταῦτα μὲν νυν οὕτω φυλάσσεται, μεθυσκόμενοι δὲ ἐώθασι βουλεύεσθαι τὰ σπουδαιέστατα τῶν πρηγμάτων. τὸ δ' ἂν ἄδη σφι βουλευομένοισι, τοῦτο τῇ ὑστεραίῃ νήφουσι προτιθεῖ ὁ στέγαρχος, ἐν τοῦ ἂν ἐόντες βουλεύονται· καὶ ἦν μὲν ἄδη καὶ νήφουσι, χρέωνται αὐτῷ, ἦν δὲ μὴ ἄδη, μετισίσι· τὰ δ' ἂν νήφοντες προβουλεύ-
134 σωνται, μεθυσκόμενοι ἐπιδιαγινώσκουσι. ἐντυγχάνοντες δ' ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι, τῷδε ἂν τις διαγνοίῃ εἰ ὅμοιοι εἰσὶ οἱ συντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἦν δὲ ἡ οὐτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἦν δὲ πολλῷ ἢ οὐτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνεῖ τὸν ἕτερον. τιμῶσι δὲ ἐκ πάντων τοὺς ἄγχιστα ἐωυτῶν οἰκέοντας μετὰ γε ἐωυτούς, δεύτερα δὲ τοὺς δευτέρους· μετὰ δὲ κατὰ λόγον προβαίνοντες τιμῶσι· ἥκιστα δὲ τοὺς ἐωυτῶν ἐκαστάτῳ οἰκημένους ἐν τιμῇ ἄγονται, νομίζοντες ἐωυτούς εἶναι ἀνθρώπων μακρῷ τὰ πάντα ἀρίστους, τοὺς δὲ ἄλλους κατὰ λόγον [τῷ λεγομένῳ] τῆς ἀρετῆς ἀντέχεσθαι, τοὺς δὲ ἐκαστάτῳ οἰκέοντας ἀπὸ ἐωυτῶν κακίστους εἶναι. ἐπὶ δὲ Μῆδων ἀρχόντων καὶ ἦρχε τὰ ἔθνη ἀλλήλων, συναπάντων μὲν Μῆδοι καὶ τῶν ἄγχιστα οἰκόντων σφίσι, οὗτοι δὲ καὶ τῶν ὁμοῦρων, οἳ δὲ μάλα τῶν ἐχομένων, κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ λόγον καὶ οἱ Πέρσαι τιμῶσι· προέβαινε γὰρ δὴ τὸ ἔθνος ἄρχον τε καὶ ἐπιτρο-
135 पेῶν. ξεινικὰ δὲ νόμαϊα Πέρσαι προσίενται ἀνδρῶν μάλιστα καὶ γὰρ δὴ τὴν Μηδικὴν ἐσθῆτα νομίσαντες τῆς ἐωυτῶν εἶναι καλλίῳ φορέουσι, καὶ ἐς τοὺς πολέμους τοὺς Αἰγυπτίους θώρηκας· καὶ εὐπαθείας τε παντοδαπὰς πυνθανόμενοι ἐπιτηδεύουσι, καὶ δὴ καὶ ἀπ' Ἑλλήνων μαθόντες παισὶ μίσγονται. γαμέουσι δὲ ἕκαστος αὐτῶν πολλὰς μὲν κουριδίας γυναῖκας, πολλῷ δ' ἔτι πλεῖνας παλλακὰς κτώνται. ἀνδραγαθήν δὲ αὕτη ἀποδέδεκται, μετὰ τὸ μάχεσθαι εἶναι
136 ἀγαθόν, ὅς ἂν πολλοὺς ἀποδέξῃ παῖδας· τῷ δὲ τοὺς πλείστους ἀποδεικνύντι δῶρα ἐκπέμπει βασιλεὺς ἀνὰ πᾶν ἔτος. τὸ πολλὸν δ' ἡγέεται ἰσχυρὸν εἶναι. παιδεύουσι δὲ τοὺς παῖδας ἀπὸ πενταέτερος ἀρξάμενοι μέχρι εἰκοσαέτερος τρία μῶνα, ἱππεύειν καὶ τοξεύειν καὶ ἀληθίζεσθαι. πρὶν δὲ ἢ πενταέτης γένηται, οὐκ ἀπικνέεται ἐς ὄψιν τῷ πατρί, ἀλλὰ

a perzsák, hogy a görögök éhesen kelnek föl a lakomától, mert ebéd után semmi érdemes dolgot nem szolgálnak fel, pedig ha feltálalnának még valamint, föl nem hagynának az evéssel. A bornak nagyon neki adják magukat, s náluk nem szabad hányni, sem vizelni másnak jelenlétében.¹⁰⁰ Ilyen szokások szerint élnek. Ittas állapotukban a legkomolyabb ügyekről szoktak tanácskozni, s a mit tanácskozás közben elfogadtak, azt másnap józan állapotban terjeszti elő a házigazda, a kinél ép tanácskoztak. Ha azután józan állapotukban is tesszik, elfogadják, de ha nem, elvetik. A mit viszont józanon beszéltek meg, ittas állapotukban újra megvitatják. Ha az úton¹³⁴ egymással találkoznak, bárki megláthatja, vajjon egyrangúak-e; mert megszólítás helyett ajkon csókolják egymást. Ha az egyik valamivel kisebb rangú, képen csókolóznak; de ha sokkal alárendeltebb, akkor ez leborulva tiszteli meg a másikat. Önmaguk után a legközelebb lakó szomszédot tisztelik első sorban; azután a másodikat, azután így sorban. Legkevesebb tisztelettel a legtávolabb lakók iránt viseltetnek. Azt hiszik ugyanis, hogy maguk minden tekintetben a legkiválóbb emberek, a többiek pedig az említett fokozat szerint részesülnek az erényben s a tőlük legtávolabb lakók a leghitványabbak. A médek uralma idejében egyik nép uralkodott a másikon; a médek valamennyin és még legközelebbi szomszédaikon, ezek a mellettük lakókon, míg ezek a velük szomszéd népen uralkodtak/Ilyetén módon tisztelik egymást a per-¹³⁵zsák. Idegen szokásokat minden más embernél hamarabb átvesznek; mert még a méd ruhát is szebbnek találták a magukénál s azt viselik, háborúban pedig egyiptomi pánczélokot. Bármiféle élvezetről értesülnek: átveszik; így tanulták el a görögöktől is a fiúszerelmet. Mindenkinek több törvényes felesége van, de még sokkal több ágyasa. A férfierényt illetőleg következő a felfo-¹³⁶gásuk: harczy vitézségen kívül az náluk a derék vonás, ha valakinek sok gyermeke van. A kinek családja igen nagy, annak a király évenként ajándékot küld; mert a sokban látják az erőt. Gyermekeiket öt éves koruktól kezdve a huszadikig csupán három dologra tanítják: lovaglásra, nyílvetésre és igazmondásra. Míg a fiú be nem tölti ötödik évét, nem kerül apja szemei elé, hanem az

παρὰ τῇσι γυναίξϊ δίαίταν ἔχει. τοῦδε δὲ εἵνεκα τοῦτο οὕτω ποίε-
 εται, ἵνα ἦν ἀποθάνη τρεφόμενος μηδεμίαν ἄσπιν τῷ πατρὶ προσ-
 137 βάλλῃ. αἰνέω μὲν νυν τόνδε τὸν νόμον, αἰνέω δὲ καὶ τόνδε, τὸ
 μὴ μιῆς αἰτίης εἵνεκα μήτε αὐτὸν τὸν βασιλέα μηδένα φονεῦειν,
 μήτε τῶν ἄλλων Περσέων μηδένα τῶν ἐωυτοῦ οἰκετῶν ἐπὶ μιᾷ
 αἰτίῃ ἀνήκεστον πάθος ἔρδειν· ἀλλὰ λογισάμενος ἦν εὐρίσκειν
 πλέω τε καὶ μέζω τὰ ἀδικήματα ἐόντα τῶν ὑπουργημάτων, οὕτω
 τῷ θυμῷ χράται. ἀποκτεῖναι δὲ οὐδένα κω λέγουσι τὸν ἐωυτοῦ
 πατέρα οὐδὲ μητέρα. (ἀλλὰ ὅκόσα ἤδη τοιαῦτα ἐγένετο, πάσαν
 ἀνάγκην φασὶ ἀναζητεσόμενα ταῦτα ἀνευρεθῆναι ἥτοι ὑποβολιμαῖα
 ἐόντα ἢ μοιχίδια· οὐ γὰρ δὴ φασὶ οἰκὸς εἶναι τὸν γε ἀληθέως
 138 τοκέα ὑπὸ τοῦ ἐωυτοῦ παιδὸς ἀποθνήσκειν.) ἄσσα δὲ σφὶ ποίεειν
 οὐκ ἔξεστι, ταῦτα οὐδὲ λέγειν ἔξεστι. αἵσχιστον δὲ αὐτοῖσι τὸ
 ψευδῆσθαι νενόμισται, δεύτερα δὲ τὸ ὀφείλειν χρέος, πολλῶν μὲν
 καὶ ἄλλων εἵνεκα, μάλιστα δὲ ἀναγκαίην φασὶ εἶναι τὸν ὀφεί-
 λοντα καὶ τι ψεῦδος λέγειν. (ὅς ἂν δὲ τῶν ἀστῶν λέπρην ἢ λευκὴν
 ἔχῃ, ἐς πόλιν οὗτος οὐ κατέρχεται οὐδὲ συμμίσγεται τοῖσι ἄλ-
 λοις· Πέρσῃσι φασὶ δὲ μιν ἐς τὸν ἥλιον ἀμαρτάνοντα τι ταῦτα
 ἔχειν. ξεῖνον δὲ πάντα τὸν λαμβανόμενον ὑπὸ τουτέων [πολλοὶ]
 ἐξελαύνουσι ἐκ τῆς χώρας, καὶ τὰς λευκάς περιστεράς . . . , τὴν
 αὐτὴν αἰτίην ἐπιφέροντες. ἐς ποταμὸν δὲ οὔτε ἐνούρέουσι οὔτε
 ἐμπύουσι, οὐ χεῖρας ἐναπονίζονται, οὐδὲ ἄλλον οὐδένα περιορῶσι,
 139 ἀλλὰ σέβονται ποταμοὺς μάλιστα. | καὶ τότε ἄλλο σφὶ ὧδε συμπε-
 πτωκε γίνεσθαι, τὸ Πέρσας μὲν αὐτοὺς λέληθε, ἡμέας μέντοι οὐ·
 τὰ οὐνόματά σφὶ ἐόντα ὅμοια τοῖσι σώμασι καὶ τῇ μεγαλο-
 πρεπείῃ τελευτῶσι πάντα ἐς τὸ αὐτὸ γράμμα, τὸ Δωριέες μὲν σὺν
 καλέουσι, Ἴωνες δὲ σίγμα· ἐς τοῦτο διζήμενος εὐρήσεις τελευ-
 τῶντα τῶν Περσέων τὰ οὐνόματα, οὐ τὰ μὲν τὰ δ' οὐ, ἀλλὰ πάντα
 ὁμοίως.

140 Ταῦτα μὲν ἀτρεκέως ἔχω περὶ αὐτῶν εἰδὼς εἰπεῖν· τάδε
 μέντοι ὥς κρυπτόμενα λέγεται καὶ οὐ σαφηνέως περὶ τοῦ ἀποθα-
 νόντος, ὥς οὐ πρότερον θάπτεται ἀνδρὸς Πέρσεω ὁ νέκυς πρὶν ἂν
 ὑπ' ὄρνιθος ἢ κυνὸς ἐλκυσθῇ. Μάγους μὲν γὰρ ἀτρεκέως οἶδα
 ταῦτα ποιέοντας· ἐμφανέως γὰρ δὴ ποιεῖσι. κατακηρώσαντες δὲ
 ὦν τὸν νέκυν Πέρσαι γῇ κρύπτουσι. Μάγοι δὲ κεχωρίδαται
 πολλὸν τῶν τε ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἱρέων,
 οἱ μὲν γὰρ ἀγνεύουσι ἔμφυχον μηδὲν κτείνειν, εἰ μὴ ὅσα

asszonyok közt tölti napjait. Ez pedig azért van így, hogy ha a fiú nevelkedése közben meghal, az apát semmi szomorúság ne bántsa. Én dicsérem e szokást, s dicsérem azt is, hogy senkinek, még a királynak sem szabad ok nélkül bárkit megölni; ép úgy a többi perzsáknak sem szabad bármilyen szolgát egy vétség miatt gyógyíthatatlan bajba dönteni; csak ha megfontolva úgy találják, hogy több és nagyobb a vétség, mint a szolgálati érdem, akkor tölthetik ki haragjukat. Állításuk szerint senki sem ölte még meg apját vagy anyját, s ha ilyen eset előfordult, a szigorú vizsgálat, úgy mondják, kiderítette, hogy az illető vagy hamis fiú, vagy fattyú volt; mert el nem képzelhetik, hogy az igazi apa saját fia által veszítse el életét. A mit tenni nem szabad, azt mondani sem szabad. Legutálatosabbnak tartják a hazugságot, azután pedig az adósságot; és pedig sok más okból, de leginkább azért, mert szerintük az adósság hazugságra is kényszeríti az embert. Ha egy polgárt a ruh vagy más bőrkiütés lep el, az nem megy a városba és nem társalog a többi perzsával. Hitük szerint a nap ellen vétkezett, a kinek ilyen baja van. Az ilyen betegségen kapott idegent kiűzik az országból, ugyanezen okból sokan a fehér galambokat is. Folyóba nem vizelnek, sem be nem köpnek, sem kezeiket nem mossák benne s ezt másnak sem nézik el; mert a folyókat nagyon tisztelik. Egy más sajátosság szintén előfordul náluk, a mi a perzsák figyelmét kikerülte, de az enyémet nem: nevük, mely testalkatukra és nemességükre vonatkozik, azon a hangzón végződik, melynek a dóroknál *san*, az iónoknál *szigma* a neve. Az erre irányzott vizsgálat kideríti, hogy a perzsa nevek így végződnek; de nem úgy, hogy az egyik igen s a másik nem, hanem valamennyi egyaránt.¹⁰⁷

Ennyit mondhatok róluk biztos tudomásom szerint. A halottakról titokszerűleg és homályosan azt állítják, hogy a perzsa ember holttestét mindaddig el nem temetik, míg madár vagy kutya szét nem marcangolta. A mágusoknak biztosan tudom, hogy ez a szokásuk, mert nyilvánosan teszik. A perzsák a holttestet viasszal vonják be, úgy rejtik a földbe. A mágusok nagyon elűtnek a többi emberektől, még az egyiptomi papoktól is. Ezek ugyanis tartózkodnak bármely élő lény leölésétől, ha csaknem áldoz-

θύουσι· οἱ δὲ δὴ Μάγοι αὐτοχειρίῃ πάντα πλὴν κυνὸς καὶ ἀνθρώπου κτείνουσι, καὶ ἀγώνισμα μέγα τοῦτο ποιεῦνται, κτείνοντες ὁμοίως μύρμηκας τε καὶ ὄφεις καὶ τᾶλλα ἐρπετά καὶ πετεινά. καὶ ἀμφὶ μὲν τῷ νόμῳ τούτῳ ἐχέτω ὥς καὶ ἀρχὴν ἐνομίσθη, ἀνειμι δὲ ἐπὶ τὸν πρότερον λόγον.

141 Ἴωνες δὲ καὶ Αἰολέες, ὥς οἱ Λυδοὶ τάχιστα κατεστράφατο ὑπὸ Περσέων, ἔπεμπον ἀγγέλους ἐς Σάρδις παρὰ Κῦρον, ἐθέλοντες ἐπὶ τοῖσι αὐτοῖσι εἶναι τοῖσι καὶ Κροίσῳ ἦσαν κατήκοι. ὁ δὲ ἀκούσας αὐτῶν τὰ προΐσχοντο ἔλεξε σφί λόγον, ἀνδρα φὰς αὐλητὴν ἰδόντα ἰχθύς ἐν τῇ θαλάσῃ αὐλέειν, δοκέοντα σφέας ἐξελεύσεσθαι ἐς γῆν· ὥς δὲ ψευσθῆναι τῆς ἐλπίδος, λαβεῖν ἀμφίβληστρον καὶ περιβαλεῖν τε πλῆθος πολλὸν τῶν ἰχθύων καὶ ἐξειρύσαι, ἰδόντα δὲ παλλομένους εἰπεῖν ἄρα αὐτὸν πρὸς τοὺς ἰχθύς «παύεσθέ μοι ὀρχεόμενοι, ἐπεὶ οὐδ' ἐμέο αὐλέοντος ἠθέλετε ἐκβαίνειν ὀρχεόμενοι.» Κῦρος μὲν τοῦτον τὸν λόγον τοῖσι Ἴωσι καὶ τοῖσι Αἰολεῦσι τῶνδε εἵνεκα ἔλεξε, ὅτι δὴ οἱ Ἴωνες πρότερον αὐτοῦ Κύρου δεηθέντος δι' ἀγγέλων ἀπίστασθαι σφέας ἀπὸ Κροίσου οὐκ ἐπέιθοντο, τότε δὲ κατεργασμένων τῶν πρηγμάτων ἦσαν ἔτοιμοι πείθεσθαι Κύρῳ. ὁ μὲν δὴ ὀργῇ ἐχόμενος ἔλεγέ σφί τάδε· Ἴωνες δὲ ὥς ἤκουσαν τούτων ἀνενειχθέντων ἐς τὰς πόλεις, τείχεά τε περιβάλλοντο ἕκαστοι καὶ συνελέγοντο ἐς Πανιώνιον οἱ ἄλλοι πλὴν Μιλησίων· πρὸς μούρους γὰρ τούτους ὄρκιον Κῦρος ἐποιήσατο ἐπ' οἷσι περ ὁ Λυδός. τοῖσι δὲ λοιποῖσι Ἴωσι ἔδοξε κοινῇ λόγῳ πέμπειν ἀγγέλους ἐς Σπάρτην δεησομένους Ἴωσι τιμωρέειν.

142 Οἱ δὲ Ἴωνες οὗτοι, τῶν καὶ τὸ Πανιώνιον ἐστί, τοῦ μὲν οὐρανοῦ καὶ τῶν ὠρέων ἐν τῷ καλλίστῳ ἐτύγχανον ἰδρυσάμενοι πόλεις πάντων ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν· οὔτε γὰρ τὰ ἄνω αὐτῆς χωρία τῷτὸ ποιεῖσι τῇ Ἰωνίῃ οὔτε τὰ κάτω, [οὔτε τὰ πρὸς τὴν ἡῶ οὔτε τὰ πρὸς τὴν ἐσπέρην,] τὰ μὲν ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ τε καὶ ὑγροῦ πιεζόμενα, τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ θερμοῦ τε καὶ ἀρχμώδους. γλῶσσαν δὲ οὐ τὴν αὐτὴν οὗτοι νενομίκασι, ἀλλὰ τρόπους τέσσερας παραγωγέων. Μίλητος μὲν αὐτέων πρώτη κέσται πόλις πρὸς μεσαμβρίην, μετὰ δὲ Μυοὺς τε καὶ Πριήγη· αὗται μὲν ἐν τῇ Καρίῃ κατοικήνται κατὰ ταῦτά διαλεγόμεναι σφίσι, αἷδε δὲ ἐν τῇ Λυδίῃ, Ἐφεσος Κολοφὼν Λέβεδος Τέως Κλαζομεναὶ Φώκαια· αὗται δὲ αἱ πόλεις τῇσι πρότερον λεχθείησι ὁμολογέουσι

nak; a mágusok azonban embertés kutyát kivéve, mindent sajátkezüleg ölnek le; ezt nagy dicsőségnek tartják, s egyaránt ölnek hangyát, kígyót és más csúszó vagy repülő állatot. Ennyiben megemlékezvén erről a szokásról, mely már régen van náluk érvényben, tovább folytatom előbbi történetemet.

Mihelyt a perzsák leigázták a lydiaiakat, az iónok és aelok 141 rögtön követeket küldöttek Sardisba Kyroshoz, s ugyanoly föltételek alatt akartak alattvalóivá lenni, mint voltak Kroisosnak. Kyros meghallgatván ajánlataikat, elmondott nekik egy történetet. Egy fuvolás ember halakat látva a tengerben, fuvolázni kezdett, s azt hitte, hogy így ki fognak jönni a szárazra. De reményében csalódva, hálóját vette elő, s nagy tömeg halat fogván vele, kihúzta; midőn pedig vergődni látta benne a halakat, így szólt hozzájuk: hagyjatok föl a táncczal, ha már nem akartatok kijönni a tánczra, mikor fuvoláztam. Kyros e hasonlatot azért beszélte el az iónoknak és aeloknak, mert az iónok azelőtt nem hallgattak Kyros követeinek kérelmére, hogy pártoljanak el Kroisostól; most pedig, mikor műve már végre volt hajtva, készek voltak Kyros szavára hallgatni. Ő ezt haraggal telve mondta el nekik; mikor pedig az iónok a városokba visszatérő követektől meghallották, mindnyájan falakkal vették magukat körül, s a miletosiakat kivéve a többiek Panionionban összejöttek. Csak ezekkel kötötte meg Kyros a szövetséget oly föltételek alatt, mint a lydiai. A többi iónok egyértelműleg azt határozták, hogy követeket küldenek Spártába, és segítséget kérnek az iónok számára.

Ezek az iónok, kik Panionionnak is birtokában vannak, tudo- 142 másunk szerint az összes emberek között mind vidékre, mind éghajlatra nézve a legszebb helyen alapították városaikat. Sem az északi, sem a déli vidék nem éri utól Ioniát, valamint a keleti és nyugati sem; mert ezeket vagy a hideg és a nedvesség bántja, vagy a hőség és szárazság. Ezek az iónok nem egy nyelvjárást beszélnek, hanem négyféle változatot tüntetnek fel.¹⁰⁸ A városok közül délre a legelső Milet s, azután Myus és Priene. Ezek Kariában vannak és nyelvjárásuk ugyanaz. Lydiában vannak: Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai és Phokia. Ezek a városok az előbb említettektől eltérő nyelvjárást beszélnek, de egymás közt

κατὰ γλῶσσαν οὐδέν, σφίσι δὲ ὁμοφωνέουσι. ἔτι δὲ τρεῖς ὑπόλοιποι Ἰάδες πόλεις, τῶν αἱ δύο μὲν νήσους οἰκέσται· Σάμον τε καὶ Χίον, ἡ δὲ μία ἐν τῇ ἡπείρῳ ἱδρύται, Ἐρυθραί. Χῖοι μὲν νυν καὶ Ἐρυθραῖοι κατὰ τὸ αὐτὸ διαλέγονται, Σάμιοι δὲ ἐπ' ἑωυτῶν μόνοι. οὗτοι χαρακτηῖρες γλώσσης τέσσερες γίνονται.

- 143 Τούτων δὴ ὧν τῶν Ἰώνων οἱ Μιλήσιοι μὲν ἦσαν ἐν σκέπη τοῦ φόβου, ὄρκιον ποιησάμενοι, τοῖσι δὲ αὐτῶν νησιώτησι ἦν δεινὸν οὐδέν· οὔτε γὰρ Φοίνικες ἦσαν κω Περσέων κατήκοοι οὔτε αὐτοὶ οἱ Πέρσαι ναυβάται. ἀπεσχίσθησαν δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων Ἰώνων οὗτοι κατ' ἄλλο μὲν οὐδέν, ἀσθενέος δὲ ἐόντος τοῦ παντός τότε Ἑλληνικοῦ γένους, πολλῶ δὴ ἦν ἀσθενέστατον τῶν ἐθνέων τὸ Ἰωνικὸν καὶ λόγου ἐλαχίστου· ὅτι γὰρ μὴ Ἀθηναί, ἦν οὐδὲν ἄλλο πόλισμα λόγιμον. οἱ μὲν νυν ἄλλοι Ἴωνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔφυγον τὸ οὐνομα, οὐ βουλόμενοι Ἴωνες κεκληθῆναι, ἀλλὰ καὶ νῦν φαίνονται μοι οἱ πολλοὶ αὐτῶν ἐπαισχύνεσθαι τῷ οὐνόματι· αἱ δὲ δωῶδεκα πόλεις αὗται τῷ τε οὐνόματι ἡγάλλοντο καὶ ἱρὸν ἱδρύσαντο ἐπὶ σφέων αὐτέων, τῷ οὐνόματι ἔθνητο Πανιώνιον, ἐβουλεύσαντο δὲ αὐτοῦ μεταδοῦναι μηδαμοῖσι ἄλλοις· Ἰώνων (οὐδ' 144 ἐδεήθησαν δὲ οὐδαμοὶ μετασχεῖν ὅτι μὴ Σμυρναῖοι)· κατὰ περ οἱ ἐκ τῆς πενταπόλιος νῦν χώρας Δωριεῖς, πρότερον δὲ ἐξαπόλιος τῆς αὐτῆς ταύτης καλεσμένης, φυλάσσονται ὧν μηδαμοὺς ἐσδέξασθαι τῶν προσοίκων Δωριέων ἐς τὸ Τριοπικὸν ἱρὸν, ἀλλὰ καὶ σφέων αὐτῶν τοὺς περὶ τὸ ἱρὸν ἀνομήσαντας ἐξεκλήσαν τῆς μετοχῆς. ἐν γὰρ τῷ ἀγῶνι τοῦ Τριοπίου Ἀπόλλωνος ἐτίθεσαν τὸ πάλαι τρίποδας χαλκέους τοῖσι νικῶσι, καὶ τούτους χρῆν τοὺς λαμβάνοντας ἐκ τοῦ ἱροῦ μὴ ἐκφέρειν ἀλλ' αὐτοῦ ἀνατιθέναι τῷ θεῷ. ἀνὴρ ὧν Ἀλικαρνησεύς, τῷ οὐνόματι ἦν Ἀγασικλῆς, νικήσας τὸν νόμον κατηλόγησε, φέρων δὲ πρὸς τὰ ἑωυτοῦ οἰκία προσεπασσάλευσε τὸν τρίποδα. διὰ ταύτην τὴν αἰτίην αἱ πέντε πόλεις, Λίνδος καὶ Ἰήλυσός τε καὶ Κάμαιρος καὶ Κῶς τε καὶ Κνίδος, ἐξεκλήσαν 145 τῆς μετοχῆς τὴν ἔκτην πόλιν Ἀλικαρνησσόν. τούτοις μὲν νυν οὗτοι ταύτην τὴν ζημίην ἐπέβηκαν· δωῶδεκα δέ μοι δοκεῖσι πόλιος ποιήσασθαι οἱ Ἴωνες καὶ οὐκ ἐθελῆσαι πλεῖνας ἐσδέξασθαι τοῦδε εἵνεκα, ὅτι καὶ ὅτε ἐν Πελοποννήσῳ οἴκεον, δωῶδεκα ἦν αὐτῶν μέρεα, κατὰ περ νῦν Ἀχαιῶν τῶν ἐξελασάντων Ἴωνας δωῶδεκα ἐστὶ μέρεα, Πελλήνη μὲν γε πρώτη πρὸς Σικυῶνος, μετὰ δὲ Αἰγείρα καὶ Αἰγαί, ἐν τῇ Κράθις ποταμὸς αἰέναιος ἐστί, ἀπ' ὅτε οὗ ὁ ἐν Ἰταλίῃ ποταμὸς τὸ οὐνομα ἔσχε, καὶ Βοῦρα καὶ Ἑλική, ἐς τὴν κατέφυγον Ἴωνες ὑπὸ Ἀχαιῶν μάχῃ ἐσσωθέντες,

megegyeznek. A többi három ión város közül kettő, Samos és Chios, szigeten fekszik; egy pedig a szárazon épült: Erythrai. A chiosiak és erythraibeliek egy nyelvjárást beszélnek, a samosiak külön a magukét. Így alakult a nyelvjárásnak négy változata.

Ezen iónok közül tehát a miletosiaknak nem kellett félniök, ¹⁴³ minthogy meg volt kötve a szövetség. A szigetlakóknak sem kellett semmitőlsem tartaniok; a phoinikiaiak ugyanis még nem voltak a perzsák alattvalói, s a perzsák maguk nem voltak hajós nép. A miletosiak azért szakadtak el a többiektől, mert ebben az időben az egész görög nemzet gyenge volt, de legesleggyöngébb és legjelentéktelenebb az ión faj. Athén kivételével nem volt más számbavehető városuk; azért a többi iónok és az athéniek kerültek e nevet; nem akarták, hogy iónoknak hívják s szemlátomást ma is sokan restellik közülük, hogy így hívják. De maga a tizenkét város büszke volt e névre; közös templomot alapítottak maguknak, melyet Panionionnak neveztek, s elhatározták, hogy más ión nem lehet ennek részese, s a smyrnaiak kivételével nem is kértek mások belőle részt. Hasonlókép a dórok is az «ötváros» ¹⁴⁴ területén, melyet előbb «hatváros»-nak neveztek, arra vigyáznak, hogy senkit se fogadjanak be a szomszéd dórok közül a triopioni templomba; ¹⁰⁹ sőt a templom ellen vétkezőket még maguk közül is kizárják a szövetségből. A triopioni Apollon játékainál ugyanis régtől fogva éreztípusokat állítanak fel a győzőknek; de azoknak, kik ezeket elnyerték, nem volt szabad a templomból kivinni, hanem fel kellett ajánlani az istennek. Egy halikarnassosi ember, kinek Agasikles volt a neve, győzelme után megszegte e törvényt, s házába vivén a tripust, ott felszegezte. Ez okból az öt város: Lindos, Ialysos, Kameiros, ¹¹⁰ Kos és Knidos a hatodik várost, Halikarnassost, a szövetségből kizárta. Így büntették meg ezt a vétket. Véleményem ¹⁴⁵ szerint az iónok azért alapítottak tizenkét várost s azért nem akartak többet befogadni, mert mikor Peloponnesosban laktak, akkor is tizenkét részre osztottak; valamint most az achaiak is az iónok kiűzése után tizenkét részre oszolnak. ¹¹¹ Az első Pellene Sikyon irányában, azután Aigeira és Aigai; itt van a soha ki nem apadó Krathis folyó, s ez után kapta nevét egy itáliai folyó is; Bura, Helike, a honnan az iónok az achaiak által legyőzve menekültek;

καὶ Αἴγιον καὶ Ῥύπες καὶ Πατρέςες καὶ Φαρέςες καὶ Ὡλενος, ἐν τῷ Πείρος ποταμὸς μέγας ἐστί, καὶ Δύμη καὶ Τριταιέςες, οἱ μὲν οὗτοι τούτων μεσόγαιοι οἰκέουσι. ταῦτα δωδέκα μέρεα νῦν Ἀχαιῶν ἐστὶ καὶ τότε γε Ἰώνων ἦν. τούτων δὴ εἵνεκα καὶ οἱ Ἴωνες δωδέκα πόλιας ἐποιήσαντο, ἐπεὶ ὥς γέ τι μᾶλλον οὗτοι Ἴωνες εἰσὶ τῶν ἄλλων Ἰώνων ἢ κάλλιόν τι γεγονάσι, μωρίῃ πολλή λέγειν· τῶν Ἀβαντες μὲν ἐξ Εὐβοίης εἰσὶ οὐκ ἐλαχίστη μοῖρα, τοῖσι Ἰωνίης μετὰ οὐδὲ τοῦ οὐνόματος οὐδέν, Μινύαι δὲ Ὀρχομένιοι σφι ἀναμεμίσχεται καὶ Καδμεῖοι καὶ Δρύοπες καὶ Φωκές ἀποδάσμιοι καὶ Μολοσσοὶ καὶ Ἀρκάδες Πελασγοὶ καὶ Δωριέςες Ἐπιδαύριοι, ἅλλα τε ἔθνη πολλὰ ἀναμεμίσχεται· οἱ δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πρυτανήϊου τοῦ Ἀθηναίων ὀρμηθέντες καὶ νομίζοντες γενναϊότατοι εἶναι Ἰώνων, οὗτοι δὲ οὐ γυναικάς ἡγάγοντο ἐς τὴν ἀποικίην ἀλλὰ Καεῖρας ἔσχον, τῶν ἐφόνευσαν τοὺς γονέας. διὰ τοῦτον δὲ τὸν φόνον αἱ γυναῖκες αὐταὶ νόμον θέμεναι σφίσι αὐτῇσι ὅρκους ἐπέλασαν καὶ παρέδωκαν τῇσι θυγατράσι μὴ κτε ὁμοσιτῆσαι τοῖσι ἀνδράσι μηδὲ οὐνόματι βῶσαι τὸν ἐωυτῆς ἄνδρα, τοῦδε εἵνεκα ὅτι ἐφόνευσαν σφέων τοὺς πατέρας καὶ ἄνδρας καὶ παῖδας καὶ ἔπειτα ταῦτα ποιήσαντες αὐτῇσι συνοίκεον· ταῦτα δὲ ἦν γινόμενα ἐν Μιλήτῳ.

147 Βασιλέας δὲ ἐστήσαντο οἱ μὲν αὐτῶν Λυκίους ἀπὸ Γλαύκου τοῦ Ἱππολόχου γεγονότας, οἱ δὲ Καύκωνας Πυλίους ἀπὸ Κόδρου τοῦ Μελάνθου, οἱ δὲ καὶ συναμφοτέρους. ἅλλα γὰρ περιέχονται τοῦ οὐνόματος μᾶλλον τι τῶν ἄλλων Ἰώνων, ἔστωσαν δὴ καὶ οἱ καθαρῶς γεγονότες Ἴωνες· εἰσὶ δὲ πάντες Ἴωνες, ὅσοι ἀπ' Ἀθηνέων γεγονάσι καὶ Ἀπατούρια ἄγουσι ὀρτήν· ἄγουσι δὲ πάντες πλὴν Εφεσίων καὶ Κολοφωνίων· οὗτοι γὰρ μόνοι Ἰώνων οὐκ ἄγουσι Ἀπατούρια, καὶ οὗτοι κατὰ φόνου τινὰ σκῆψιν. τὸ δὲ Πανιώνιον ἐστὶ τῆς Μυκάλης χώρος ἱρὸς πρὸς ἄρκτον τετραμμένος, κοινῇ ἐξαραιρημένος ὑπὸ Ἰώνων Ποσειδῶνι· Ἐλικωνίῳ. ἡ δὲ Μυκάλῃ ἐστὶ τῆς ἡπείρου ἄκρῃ πρὸς ζέφυρον ἄνεμον κατήκουσα Σάμφω καταντίον, ἐς τὴν συλλεγόμενοι ἀπὸ τῶν πολιῶν Ἴωνες ἄγεσκον ὀρτήν τῇ ἔθεντο οὐνομα Πανιώνια. [πεπόνθασιν δὲ οὗτοι μόναι αἱ Ἰώνων ὀρταὶ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων πάντων ὁμοίως πᾶσαι ἐς τὠυτὸ γράμμα τελευτῶσι, κατὰ περ τῶν Περσέων τὰ οὐνόματα.]

149 Αὗται μὲν αἱ Ἰάδες πόλιες εἰσι, αἵδε δὲ αἱ Αἰολίδες Κύμη ἢ Φρικωνίς καλεσμένη, Λήρισαι, Νέον τεῖχος, Τῆμνος, Κίλλα, Νότιον, Αἰγίροσσεα, Πιτάνη, Αἰγαῖαι, Μόρινα, Γρόνεια. αὗται

Aigion, Rhypes, Patrees, Pharees, Olenos, a hol a nagy Peiros folyó van, Dyme és Tritaia; csupán e kettő fekszik a szárazföld belsejében. Erre a tizenkét részre oszlanak most az achaiiaiak, mint egykor az 146 iónok, a kik származásuknak megfelelőleg alapítottak tizenkét várost. De hogy ezek igazibb iónok lennének, mint a többiek, s nemesebb származásúak: csak nagyon együgyű állítás, mert nem kis részük az euboiái Abaiból való, a kiknek még nevük sem ión;¹¹² belevegyültek azonkívül orchomenosi minyiaiak, kadmeiaiak, dryopsok, a phokisiak egy ága, molossusok, pelasg arkadiiaiak, epidauroszi dórok, és sok más nép keveredett össze. Azok, a kik az athéni prytanneumból¹¹³ költözködtek ki és magukat nemesebbnek tartották az iónoknál, nem vitték magukkal feleségeiket a gyarmatba, hanem káriai asszonyokat vettek nőül, kiknek szüleit leölték. E gyilkolás miatt a nők egymás közt megegyezve esküvel fogadták, s ezt leányaikra is átruházták, hogy sohasem esznek egy asztalnál férjeikkel, senki sem szólítja nevén urát, mert atyáikat, férjeiket és gyermekeiket leölték, s e tettük után mégis velük élnek. Ez történt Miletosban.

Egy részük a Hippolochos fiától, Glaukostól származó lykiaiak 147 közül választott királyt, mások a pyliai kaukonokból, kik Kodrosnak, Melanthos fiának utódai; mások pedig mind a kettőből.¹¹⁴ Lehetséges, hogy azok, a kik jobban ragaszkodtak nevükhöz, mint a többi iónok, tisztán ión származásúak. De azok is ión eredetűek, a kik Athénből származtak és az Apaturia nevű ünnepet ülik. Ezt az ephesosiak és kolophoniaiak kivételével mindnyájan megtartják; úgy hogy csak ezek az iónok nem ülik meg az Apaturia-ünnepet, még pedig valamely gyilkosság miatt.¹¹⁵ A Panionion Mykalénak egy 148 szentelt helye, mely északra fekszik, s közösen alapították az iónok a helikoni Poseidon tiszteletére.¹¹⁶ Mykale földnyelv, mely Samos felé nyugatra nyúlik. Ide gyűlnek össze a városból az iónok, hogy megüljék az ünnepet, melyet Panionionnak neveztek el. (Az ión ünnepek, valamint minden görög népnek az ünnepei ugyanegy hangzón végződnek; ép úgy, mint a perzsák nevei.)

Ezek az ión városok. Az aëol városok a következők: Kyme, 149 melyet Phrikonisnak is neveznek,¹¹⁷ Larissai, Neonteichos, Temnos, Killa, Notion, Aigirossa,¹¹⁸ Pitane, Aigaii, Myrina, Gryneia. Ez a

ἔνδεκα Αἰολέων πόλεις αἱ ἀρχαῖαι· μία γάρ σφεων παρελύθη
 Σμύρνη ὑπὸ Ἰώνων· ἦσαν γὰρ καὶ αὗται δωδέκα αἱ ἐν τῇ ἡπείρῳ
 οὗτοι δὲ οἱ Αἰολέες χώραν μὲν ἔτυχον κτίσαντες ἀμείνω Ἰώνων,
 150 ὠρέων δὲ ἤκουσαν οὐκ ὁμοίως. Σμύρνην δὲ ὥδε ἀπέβαλον Αἰο-
 λέες. Κολοφωνίους ἄνδρας στάσι ἐσωθέντας καὶ ἐκπεσόντας ἐκ
 τῆς πατρίδος ὑπεδέξαντο. μετὰ δὲ οἱ φυγάδες τῶν Κολοφωνίων
 φυλάξαντες τοὺς Σμυρναίους ὁρτὴν ἔξω τείχεος ποιευμένους Διο-
 νύσῳ, τὰς πύλας ἀποκληίσαντες ἔσχον τὴν πόλιν. βοηθησάντων δὲ
 πάντων Αἰολέων ὁμολογίῃ ἐχρήσαντο τὰ ἐπιπλα ἀποδόντων τῶν
 Ἰώνων ἐκλιπεῖν Σμύρνην Αἰολέας. ποιησάντων δὲ ταῦτα Σμυρ-
 ναίων ἐπιδιείλοντο σφέας αἱ ἔνδεκα πόλεις καὶ ἐποιήσαντο σφέων
 151 αὐτέων πολιήτας. αὗται μὲν νυν αἱ ἡπειρώτιδες Αἰολίδες πόλεις,
 ἔξω τῶν ἐν τῇ Ἰδῇ οἰκημένων· κεχωρίδεται γὰρ αὗται. αἱ δὲ τὰς
 νήσους ἔχουσαι πέντε μὲν πόλεις τὴν Λέσβον νέμονται (τὴν γὰρ
 ἔκτην ἐν τῇ Λέσβῳ οἰκεομένην Ἀρίσβαν ἡνδραπόδισαν Μηθυ-
 μαῖοι ἐόντας ὁμαίμους), ἐν Τενέδῳ δὲ μία οἰκέσεται πόλις, καὶ ἐν
 τῇσι Ἑκατὸν νήσοισι καλεομένησι ἄλλη μία. Λεσβίοισι μὲν νυν
 καὶ Τενεδίοισι, κατὰ περ Ἰώνων τοῖσι τὰς νήσους ἔχουσι, ἦν
 δεινὸν οὐδέν· τῇσι δὲ λοιπῇσι πόλισι ἕαδε κοινῇ Ἰωσι ἔπεσθαι τῇ
 ἂν οὗτοι ἐξηγέωνται.

152 Ὡς δὲ ἀπίκοντο ἐς τὴν Σπάρτην τῶν Ἰώνων καὶ Αἰολέων οἱ
 ἄγγελοι (κατὰ γὰρ δὴ τάχος ἦν ταῦτα πρησσόμενα), εἶλοντο πρὸ
 πάντων λέγειν τὸν Φωκαέα, τῷ οὖνομα ἦν Πύθερμος. ὃ δὲ πορφύ-
 ρεόν τε εἶμα περιβαλόμενος, ὥς ἂν πυνθανόμενοι πλείστοι συνέλ-
 θοισιν Σπαρτιηγέων, καὶ καταστάς ἔλεγε πολλὰ τιμορέειν ἑωυτοῖσι
 χρηρίζων. Λακεδαιμόνιοι δὲ οὐ κως ἐσήκουον, ἀλλ' ἀπέδοξέ
 σφι μὴ τιμωρέειν Ἰωσι. οἱ μὲν δὴ ἀπαλλάσσοντο, Λακεδαι-
 μόνιοι δὲ ἀπωσάμενοι τῶν Ἰώνων τοὺς ἀγγέλους ὁμῶς ἀπέ-
 στειλαν πεντηκοντέρῳ ἄνδρας, ὥς μὲν ἐμοὶ δοκέει, κατασκό-
 πους τῶν τε Κύρου πρηγμάτων καὶ Ἰωνίης. ἀπικόμενοι δὲ
 οὗτοι ἐς Φώκαιαν ἔπεμπον ἐς Σάρδις σφέων αὐτῶν τὸν δοκι-
 μώτατον, τῷ οὖνομα ἦν Λακρίνης, ἀπερέοντα Κύρῳ Λακε-
 δαιμονίων ῥῆσιν, γῆς τῆς Ἑλλάδος μηδεμίαν πόλιν σιναμω-
 153 ρεῖν, ὥς αὐτῶν οὐ περιοφόμενων. ταῦτα εἰπόντος τοῦ κήρυκος,
 λέγεται Κύρον ἐπείρεσθαι τοὺς παρόντας οἱ Ἑλλήνων τίνες
 ἐόντες ἄνθρωποι Λακεδαιμόνιοι καὶ κόσιοι πλῆθος ταῦτα ἑωυτῷ
 προαγορεύουσι· πυνθανόμενον δὲ μιν εἰπεῖν πρὸς τὸν κήρυκα τὸν

régi tizenegy város az aëloké ; egyet, Smyrnát,¹¹⁹ az iónok vettek el. Valamennyi tizenkét város a szárazon feküdt. Ezek az aëlok még jobb helyen alapították helységeiket, mint az iónok ; csak az évszakok szempontjából nem voltak kedvezők. Smyrnát a következő- 150 kép vesztették el az aëlok : lázadásban levertek és hazájukból kiűzött kolophoniakat fogadtak be. Később e kolophonai menekülők meg-egyezték annak az ünnepnek idejét, melyet a smyrnaiak Dionysos tiszteletére a falakon kívül rendeznek, bezárták a falakat és a város birtokába jutottak. Az összes aëlok segítségükre jöttek a smyrnaiaknak, s abban egyeztek meg, hogy az iónok adják ki az ingó vagyont, az aëlok pedig hagyják oda Smyrnát. Ezután a smyrnaiakat a tizenegy város egymás közt szétszította, s polgáiraivá tette. Ezek a szárazföldi városok az Ida hegyén levő telepen 151 kívül. A szigetvárosok közül öt Lesbosban fekszik, — mert a hatodik lesbosi várost, Arisbát, a methymnaibeliek, habár vérrokonok voltak, leigázták ; — egy várost lagnak még Tenedosban s egy másikat az úgynevezett Hekatonnesoiban.¹²⁰ A lesbosiaknak és tenedosiaknak tehát, valamint a szigeten lakó iónoknak mitől sem kellett félniök. A többi város pedig elhatározta, hogy az iónokkal együtt tartanak, bárhová vezetik is őket.

Mikor az iónok és aëlok követei nagy sietséggel Spártába 152 értek, a phokaiait, kinek Pythermos volt a neve, azzal bízták meg, hogy ő legyen mindnyájoknak szószólója. Ez bíborvörös ruhát vett magára, hogy a spártaiak, ezt meglátva, minél többen összejöjjenek ; majd eléjük állva, sokáig beszélt, hogy segítsék őket szorultságukban. De a lakedaimoniak nem hallgattak rájuk, s elhatározták, hogy nem fogják segíteni az iónokat. Azok tehát elmentek ; de a lakedaimoniak, habár az iónok követeit elutasították, egy ötvenevezősön mégis elküldötték embereiket, hogy, a mint hiszem, Kyros és Ionia viszonyait kikémleljék. Ezek Phokaiába érven, közülük a legtekintélyesebbet, névszerint Lakrinost, küldötték Sardisba a lakedaimoniak izenetének átadására, hogy görög területen egy várost se raboljanak ki, mert azt ők meg nem engedik. Mikor 153 a követ ezt elmondta, a hagyomány szerint Kyros megkérdezte a jelenvolt görögöktől, hogy kik azok a lakedaimoniak és mekkora nép küld neki ily izenetet. Mikor azután megtudta, így szólt a spártai

Σπαρτιήτην «οὐκ ἔδδισά κω ἄνδρας τοιούτους, τοῖσι ἐστὶ χώρος ἐν μέσῃ τῇ πόλει ἀποδεδεγμένοι ἐς τὸν συλλεγόμενοι ἀλλήλους ὁμνύντες ἐξαπατῶσι τοῖσι, ἣν ἐγὼ ὕγιαίνω, οὐ τὰ Ἴωνων πάθεα ἔσται ἔλλεσχα ἀλλὰ τὰ οἰκίηα.» ταῦτα ἐς τοὺς πάντας Ἑλληνας ἀπέριψε ὁ Κῦρος τὰ ἔπεα, ὅτι ἀγορὰς στησάμενοι ὦνῃ τε καὶ πρήσι χρέωνται· αὐτοὶ γὰρ οἱ Πέρσαι ἀγορῇσι οὐδὲν ἐώθασιν χρᾶσθαι, οὐδέ σφι ἐστὶ τὸ παράπαν ἀγορή. μετὰ ταῦτα ἐπιτρέψας τὰς μὲν Σάρδις Ταβάλῃ ἀνδρὶ Πέρσῃ, τὸν δὲ χρυσὸν τὸν τε Κροῖσου καὶ τὸν τῶν ἄλλων Λυδῶν Πακτύῃ ἀνδρὶ Λυδῷ κομίζειν, ἀπήλαυσε αὐτὸς ἐς Ἀγβάτανα, Κροῖσόν τε ἅμα ἀγόμενος καὶ τοὺς Ἴωνας ἐν οὐδενὶ λόγῳ ποιησάμενος τῆς πρώτης εἶναι. ἥ τε γὰρ Βαβυλῶν οἱ ἦν ἐμπόδιος καὶ τὸ Βάκτριον ἔθνος καὶ Σάκαι τε καὶ Αἰγύπτιοι, ἐπ' οὓς ἐπέιχε τε στρατηλατέειν αὐτός, ἐπὶ δὲ Ἴωνας ἄλλον πέμπειν στρατηγόν.

- 154 Ὡς δὲ ἀπήλασε ὁ Κῦρος ἐκ τῶν Σαρδίων, τοὺς Λυδοὺς ἀπέστησε ὁ Πακτύης ἀπὸ τε Ταβάλου καὶ Κύρου, κατὰβας δὲ ἐπὶ θάλασσαν, ἅτε τὸν χρυσὸν ἔχων πάντα τὸν ἐκ τῶν Σαρδίων, ἐπικούρους τε ἐμισθοῦτο καὶ τοὺς ἐπιθαλασσίους ἀνθρώπους ἔπειθε σὺν ἐωυτῷ στρατεύεσθαι. ἐλάσας δὲ ἐπὶ τὰς Σάρδις
- 155 ἐπολιόρχεε Τάβαλον ἀπεργμένον ἐν τῇ ἀκροπόλει. πυθόμενος δὲ κατ' ὁδὸν ταῦτα ὁ Κῦρος εἶπε πρὸς Κροῖσον τάδε. «Κροῖσε, τί ἔσται τέλος τῶν γινομένων τούτων ἐμοί; οὐ παύσονται Λυδοί, ὥς οἴκασιν, πρήγματα παρέχοντες καὶ αὐτοὶ ἔχοντες. φροντίζω μὴ ἄριστον ἢ ἐξανδραποδίσασθαι σφέας. ὁμοίως γάρ μοι νῦν γε φαίνομαι πεποιηκέναι ὥς εἴ τις πατέρα ἀποκτείνας τῶν παιδῶν αὐτοῦ φείσαστο· ὥς δὲ καὶ ἐγὼ Λυδῶν τὸν μὲν πλέον τι ἢ πατέρα ἐόντα σὲ λαβὼν ἄγω, αὐτοῖσι δὲ Λυδοῖσι τὴν πόλιν παρέδωκα, καὶ ἔπειτα θωμάζω εἴ μοι ἀπεστᾶσι.» ὁ μὲν δὴ τά περ ἐνόεε ἔλεγε. ὁ δ' ἀμείβετο τοῖσιδε, δείσας μὴ ἀναστάτους ποιήσῃ τὰς Σάρδις. «ὦ βασιλεῦ, τὰ μὲν οἰκία εἴρηκας, σὺ μέντοι μὴ πάντα θυμῷ χρέο, μηδὲ πόλιν ἀρχαίην ἐξαναστήσης ἀναμάρτητον ἐοῦσαν καὶ τῶν πρότερον καὶ τῶν νῦν ἐστεῶτων. τὰ μὲν γὰρ πρότερον ἐγὼ τε ἐπρηξά καὶ ἐγὼ κεφαλῇ ἀναμάξας φέρω· τὰ δὲ νῦν παρεόντα Πακτύης γάρ ἐστι ὁ ἀδικέων, τῷ σὺ ἐπέτρεψας Σάρδις, οὗτος δότω τοι δίκην. Λυδοῖσι δὲ συγγνώμην ἔχων τάδε αὐτοῖσι ἐπίταξον, ὥς μήτε ἀποστῶσι μήτε δεινοί τοι ἔωσι· ἄπειπε μὲν σφι πέμψας ὄπλα ἀργία

követhez : «Nem félek olyan emberektől, a kik a város közepén kijelölnek egy helyet és ott összegyűlve egymást esküdözések mellett megcsalják. Ha egészséges leszek, nem az iónok bajait fogják ők megbeszélni, hanem a magukét.» Kyros e szavait az összes görögökre értette, hogy piacot rendeznek s ott adás-vevéssel foglalkoznak. Mert maguknak a perzsáknak nincs piaci foglalkozásuk, s piacot egyáltalában nem ismernek. Kyros azután a perzsa Tabalosra bízta Sardist; Kroisosnak és a többi lydiaiaknak kincseit a lydiai Paktyes által elszállíttatta; maga pedig Kroisost magánál tartva, Agbatanába vonult; kevesebbre becsülte az iónokat, hogysem velük kezdjen először. Babylon volt ugyanis útjában, azután a baktriaiak, sakák és egyiptomiak. Ezek ellen maga vezette hadát; az iónok ellen más hadvezért küldött.

Mikor Kyros elvonult Sardisból, Paktyes fellázította a lydiaia- 154
kat Tabalos és Kyros ellen s tengerre kelve, a mennyi kincs csak Sardisból nála volt, azon zsoldosokat bérelt, s a tengeren lakókat is rábeszélte, hogy vele harcoljanak. Majd Sardis ellen vonúlva, Tabalost, kit a fellegvárba szorított, ostrom alá fogta. Kyros útköz- 155
ben meghallván a dolgot e szavakkal fordult Kroisoshoz : «Ugyan Kroisos, mikép fognak e dolgok rám nézve végződni? A lydiaiak szemlátomást nem hagynak föl avval, hogy nekem és maguknak kellemetlenséget szerezzenek. Azon gondolkozom, vajjon nem volna-e a legjobb, ha őket rabszolgákká tenném. Mert eljárásom most ép úgy tűnik fel nekem, mintha valaki az apát megölné és fiát megkímélné. Így én téged, ki apánál is többje vagy a lydiaiaknak, fogva viszlek magammal, maguknak a lydiaiaknak pedig átadom a várost, s azután csodálkozom, hogy ellenem támadnak!» Kyros egészen őszintén beszélt; de Kroisos félvén, hogy Sardist fel akarja dúlni, a következőkép válaszolt : «Habár bölcsen szóltál, mégse add át magad egészen haragodnak. Ne dúld fel ezt a régi várost, mely ártatlan mind az előbbi, mind a mostani eseményekben. Ezelőtt én voltam a tettes, az én fejemre szállott is a csapás; a mostaniakra nézve azonban Paktyes a bűnös; ő reá bíztad Sardist, őt büntesd hát meg. Bocsáss meg a lydiaiaknak, s hogy se el ne pártoljanak, se félelmesekké ne váljanak, add ki nekik a következő parancsot : tiltsd meg nekik követed által, hogy harczy fegyverek-

μη ἐκτῆσθαι, κέλευε δὲ σφέας κιθωνάς τε ὑποδύνειν τοῖσι εἵμασι καὶ κοθόρνους ὑποδέεσθαι, πρόειπε δ' αὐτοῖσι κιθαρίζειν τε καὶ ψάλλειν καὶ καπηλεύειν παιδεύειν τοὺς παῖδας. καὶ ταχέως σφέας, ὦ βασιλεῦ, γυναῖκας ἀντ' ἀνδρῶν ὄφειαι γεγονότας, ὥστε οὐδὲν
 156 θεινοί τοι ἔσονται μὴ ἀποστῶσι.» Κροῖσος μὲν δὴ ταῦτά οἱ ὑπετίθετο, αἰρετώτερα ταῦτα εὐρίσκων Λυδοῖσι ἢ ἀνδραποδισθέντας πρηθῆναι σφέας, ἐπιστάμενος ὅτι ἦν μὴ ἀξιοῦν προφασιν προτεῖναι, οὐκ ἀναπείσει μιν μεταβουλεύσασθαι, ἀρρωδέων δὲ μὴ καὶ ὕστερον κοτὲ οἱ Λυδοί, ἦν τὸ παρεδὸν ὑπεκδράμωσι, ἀποστάντες ἀπὸ τῶν Περσέων ἀπόλωνται. Κῦρος δὲ ἤσθεις τῇ ὑποθήκῃ καὶ ὑπεὶς τῆς ὀργῆς ἔφη οἱ πείθεσθαι καλέσας δὲ Μαζάρεια ἄνδρα Μῆδον, ταῦτά τέ οἱ ἐντείλατο προειπεῖν Λυδοῖσι τὰ ὃ Κροῖσος ὑπετίθετο, καὶ πρὸς ἐξανδραποδίσασθαι τοὺς ἄλλους πάντας οἱ μετὰ Λυδῶν ἐπὶ Σάρδεις ἐστρατεύσαντο, αὐτὸν δὲ Πακτύην πάντως ζῶντα ἀγαγεῖν παρ' ἐωυτόν.

157 Ὁ μὲν δὴ ταῦτα ἐκ τῆς ὁδοῦ ἐντειλάμενος ἀπῆλυνε ἐς ἡῖθα τὰ Περσέων, Πακτύης δὲ πυθόμενος ἀγγχοῦ εἶναι στρατὸν ἐπ' ἐωυτόν ἰόντα, δεῖσας οἶχετο φεύγων ἐς Κύμην. Μαζάρης δὲ ὁ Μῆδος ἐλάσας ἐπὶ τὰς Σάρδεις τοῦ Κύρου στρατοῦ μοῖραν ὅσῃν δὴ κοτὲ ἔχων, ὡς οὐκ εὔρε ἔτι ἐόντας τοὺς ἀμφὶ Πακτύην ἐν Σάρδισι, πρῶτα μὲν τοὺς Λυδοὺς ἠνάγκασε τὰς Κύρου ἐντολὰς ἐπιτελέειν, ἐκ τούτου δὲ κελευσμοσύνης Λυδοὶ τὴν πᾶσαν διαίταν τῆς ζῆς μετέβαλον. Μαζάρης δὲ μετὰ τοῦτο ἔπεμπε ἐς τὴν Κύμην ἀγγέλους ἐκδιδόναι κελεύων Πακτύην· οἱ δὲ Κυμαῖοι ἔγνωσαν συμβουλῆς πέρι ἐς θεὸν ἀνοῖσαι τὸν ἐν Βραγχίδῃσι. ἦν γὰρ αὐτόθι μαντήιον ἐκ παλαιοῦ ἰδρυμένον, τῷ Ἰωνέσ τε πάντες καὶ Αἰολέες ἐώθεσαν χρᾶσθαι· ὃ δὲ χώρος οὗτος ἐστὶ τῆς
 158 Μιλησίης ὑπὲρ Πανόρμου λιμένος. πέμψαντες ὦν οἱ Κυμαῖοι ἐς τοὺς Βραγχίδας θεοπρόπους εἰρώτευν περὶ Πακτύην ὁκοῖόν τι ποιεόντες θεοῖσι μέλλοιεν χαριεῖσθαι. ἐπειρωτῶσι δὲ σφι ταῦτα χρηστήριον ἐγένετο ἐκδιδόναι Πακτύην Πέρσῃσι. ταῦτα δὲ ὡς ἀπενειχθέντα ἤκουσαν οἱ Κυμαῖοι, ὀρμέατο ἐκδιδόναι· ὀρμημένου δὲ ταύτῃ τοῦ πλήθους, Ἀριστόδικος ὁ Ἡρακλείδῃ ἀνὴρ τῶν ἀστῶν ἐὼν δόκιμος ἔσχε μὴ ποιῆσαι ταῦτα Κυμαίους, ἀπιστέων τε τῷ χρησμῷ καὶ δοκέων τοὺς θεοπρόπους οὐ λέγειν ἀληθέως, ἐς ὃ τὸ δεύτερον περὶ Πακτύης ἐπειρησόμενοι

kel ellássák magukat; parancsolt meg nekik, hogy ruhájukra köpenyt is öltsenek és magas csizmákban járjanak; rendeld el, hogy gyermekeiket cythera- és hárfajátékra és kereskedésre tanítsák. Így csakhamar meglátod, királyom, hogy a férfiak asszonyokká válnak, hogy semmikép sem lesznek félelmesek, és hogy nem fognak elpártolni.» Ezt a tanácsot adta Kroisos; kíváncsiabbnak 156 találta ezt a lydiaiakra nézve, mint ha rabszolgák gyanánt eladásra jutnának. Tudta, hogy ha nem ad ügyes okot, nem fogja Kyrost akaratának megváltoztatására bírni; attól is félt, hogy egyszer később a lydiaiak, ha a mostani veszélyt kikerülik is, a perzsáktól elpártolva elpusztulhatnak. Kyrosnak tetszett a tanács, s engesztelődve azt mondta, hogy követni fogja szavait. Előhívta a méd Mazarest; meghagyta neki, hogy hirdesse ki a lydiaiaknak, a mit Kroisos tanácsolt; mindazokat, a kik a lydiaiakkal Sardis ellen vonultak, vesse rabszolgaságba; magát Paktyest pedig mindenkép élve hozza el hozzá.

Ezt a parancsot kiadva, útközben perzsa földre vonúlt. Pak- 157 tyes azonban értesülvén, hogy hadsereg közeledik ellene, félelmében Kymébe menekült. A méd Mazares Kyros seregének egy részével, mely vezetésére volt bízva, Sardis ellen vonúlt; de mint-hogy a Paktyes köré összegyűlteket már nem találta Sardisban, először a lydiaiakat Kyros parancsának teljesítésére kényszerítette; s ezen parancs következtében a lydiaiak egész életmódjukat megváltoztatták. Mazares azután követeket küldött Kymébe és Paktyes kiadatását követelte. Kyme lakói elhatározták, hogy Branchidaiban tanácsot fognak kérni az istentől; ott ugyanis egy ősrégi jóshely volt alapítva, s innen szoktak az iónok és aelok jóslatot kérni. Ez a hely Miletos birtoka a panormosi kikötőn túl. A kyme- 158 beliek tehát jóslatkérőket küldtek Branchidaiba s megkérdezték, hogy mikép bánjanak az istenek kedve szerint Paktyessel. A jóshely kérdésekre azt felelte, hogy Paktyest adják ki a perzsáknak. Mikor a kymebeliek e feleletet meghallották, ki is akarták adni, de az Aristodikos, Herakleides fia, egy tekintélyes polgár, beszédet tartott összegyűlt tömeg előtt, hogy ne tegyék ezt a kymebeliek; ő nem bízik a jóslatban, s azt hiszi, hogy a jóslatkérők nem mondták meg az igazat. E miatt újra más jóslatkérők men-

- 159 ἦσαν ἄλλοι θερπρόποι, τῶν καὶ Ἀριστόδικος ἦν. ἀπικομένων δὲ ἐς Βραγχίδας ἐρηστηριάζετο ἐκ πάντων Ἀριστόδικος ἐπειρωτέων τάδε. «ὦναξ, ἦλθε παρ' ἡμέας ἰκέτης Πακτύης ὁ Λυδός, φύγων θάνατον βίαιον πρὸς Περσέων· οἱ δὲ μιν ἐξαιτέονται προσεῖναι Κυμαίους κελεύοντες. ἡμεῖς δὲ δειμαίνοντες τὴν Περσέων δύναμιν τὸν ἰκέτην ἐς τόδε οὐ τετολμήκαμεν ἐκδιδόναι, πρὶν ἂν τὸ ἀπὸ σεῦ ἡμῖν δηλωθῇ ἀτρεκέως ὁκότερα ποιεώμεν.» ὁ μὲν ταῦτα ἐπειρώτα, ὁ δ' αὖτις τὸν αὐτὸν σφι χρησμὸν ἔφαινε, κελεύων ἐκδιδόναι Πακτύην Πέρσῃσι. πρὸς ταῦτα ὁ Ἀριστόδικος ἐκ προνοίης ἐποίησε τάδε· περιῶν τὸν νηὸν κύκλῳ ἐξαίρεσε τοὺς στρουθοὺς καὶ ἄλλα ὅσα ἦν νενοσσευμένα ὀρνίθων γένεα ἐν τῷ νηῷ. ποιέοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα λέγεται φωνὴν ἐκ τοῦ ἀδύτου γενέσθαι· φέρουσαν μὲν πρὸς τὸν Ἀριστόδικον, λέγουσαν δὲ τάδε «ἀνοσιώτατε ἀνθρώπων, τί τάδε τολμᾷς ποιέειν; τοὺς ἰκέτας μου ἐκ τοῦ νηοῦ κεραΐξεις;» Ἀριστόδικον δὲ οὐκ ἀπορήσαντα πρὸς ταῦτα εἰπεῖν «ὦναξ, αὐτὸς μὲν οὕτω τοῖσι ἰκέτησι βοηθέεις, Κυμαίους δὲ κελεύεις τὸν ἰκέτην ἐκδιδόναι;» τὸν δὲ αὖτις ἀμείψασθαι τοῖσιδε «ναὶ κελεύω, ἵνα γε ἀσεβήσαντες θάσσον ἀπόλῃσθε, ὥς μὴ τὸ λοιπὸν περὶ ἰκε-
160 τέων ἐκδόσιος ἔλθῃτε ἐπὶ τὸ χρηστήριον.» ταῦτα ὡς ἀπενειχθέντα ἤκουσαν οἱ Κυμαῖοι, οὐ βουλόμενοι οὔτε ἐκδόντες ἀπολέσθαι οὔτε παρ' ἐωυτοῖσι ἔχοντες πολιορκέεσθαι, ἐκπέμπουσι αὐτὸν ἐς Μυτιλήνην. οἱ δὲ Μυτιληναῖοι ἐπιπέμποντος τοῦ Μαζάρεος ἀγγελίας ἐκδιδόναι τὸν Πακτύην παρεσκευάζοντο ἐπὶ μισθῷ ὅσῳ δὴ· οὐ γὰρ ἔχω τοῦτό γε εἰπεῖν ἀτρεκέως· οὐ γὰρ ἐτελεώθη. Κυμαῖοι γὰρ ὡς ἔμαθον ταῦτα πρησόμενα ἐκ τῶν Μυτιληναίων, πέμψαντες πλοῖον ἐς Λέσβον ἐκκομίζουσι Πακτύην ἐς Χίον. ἐνθεῦτεν δὲ ἐξ ἱεροῦ Ἀθηναίης πολιούχου ἀποσπασθεὶς ὑπὸ Χίων ἐξεδόθη· ἐξέδοσαν δὲ οἱ Χῖοι ἐπὶ τῷ Ἀταρνέϊ μισθῷ. τοῦ δὲ Ἀταρνέος τούτου ἐστὶ χώρος τῆς Μυσίης, Λέσβου ἀντίος. Πακτύην μὲν νυν παραδεξάμενοι οἱ Πέρσαι εἶχον ἐν φυλακῇ, θέλοντες Κύρῳ ἀποδέξαι. ἦν δὲ χρόνος οὗτος οὐκ ὀλίγος γινόμενος, ὅτε Χίων οὐδεὶς ἐκ τοῦ Ἀταρνέος τούτου οὔτε οὐλὰς κριθέων πρόχυσιν ἐποιέετο θεῶν οὐδενὶ οὔτε πέμματα ἐπέσσετο καρποῦ τοῦ ἐνθεῦτεν, ἀπείχετό τε τῶν πάντων ἱρῶν τὰ πάντα ἐκ τῆς χώρας ταύτης γινόμενα.

tek Paktyesről kérdést tenni, s köztük volt Aristodikos is. Meg- 159
 érkezvén Branchidaiba, közülük Aristodikos evvel a kérdéssel kért
 jóslatot: «Uram! esdeklő gyanánt jött hozzánk a lydiai Paktyes,
 hogy kikerülje perzsa részről az erőszakos halált. Azok most kiké-
 rik, s azt követelik Kyme lakóitól, hogy bocsássák el. Mi ugyan félünk
 a perzsák hatalmától, de nem merjük addig kiadni az esdeklőt,
 míg te nekünk világosan ki nem jelented, hogy mikép járjunk
 el.» E kérdésre a jóslat ismét azt jelentette ki, s arra buzdította
 őket, hogy Paktyest adják ki a perzsáknak. Erre Aristodikos föltett
 szándékkal a következőkép cselekedett: körüljárta a templomot,
 összefogta a verebeket, valamint mindazon madarakat, melyek a
 templomban fészket raktak. Ezen foglalkozása közben a hagyó-
 mány szerint Aristodikost szólító hang jött ki a szentélyből, mely
 így szólt: «Szentségtelen ember! mi vakmerőséget mívelsz itt? Vé-
 denczeimet rablod el templomomból!» Aristodikos azonban nem
 jött zavarba és így felelt: «Ó uram, magad így őrzöd védenczeidet, s
 mégis azt parancsolod a kymebelieknek, hogy adják ki az esdek-
 lőt!» S erre ismét a következő válasz hangzott: «Igen, parancso-
 lom, hogy azután vétketekkel hamarabb elpusztuljatok, s hogy
 ezután esdeklők kiadása ügyében ne jőjjetek jóslatot kérni.» Mikor 160
 a kymebeliek e feleletet meghallották, nem akartak Paktyes
 kiadása következtében elveszni, sem pedig maradása által ostro-
 mót szenvedni; tehát Mytilenebe küldötték. Mytilene lakói, mikor
 Mazares követeket küldött hozzájuk, készeknek nyilatkoztak bizo-
 nyos összegért Paktyest kiadni; határozottan azonban nem mond-
 hatom meg, hogy mennyiért, mert a dolog nem történt meg.
 A kymebeliek ugyanis értesülvén a mytileneiek szándékáról, hajót
 küldtek Lesbosba és Paktyest Chiosba szállították; de ő itt
 Athene Poliuchos¹²¹ templomából kivonszolva a chiosiak által kiada-
 tott. A chiosiak e kiadásért az atarneusi területet kapták jutalmul.
 Ez az atarneusi terület Mysiában van, Lesbossal szemben.) Pak-
 tyest a perzsák megkerítve, őrizet alatt tartották, mert Kyros ke-
 zébe akarták szolgáltatni. (Sok ideig tartott ezután, hogy egy
 chiosi sem szórt árpaszemet egy istennek, sem atarneusi termésből,
 sem innenváló gabonából nem sütött süteményt. Minden áldozat-
 nál tartózkodtak attól, a mi ezen a földön termett.

- 161 Χίοι μὲν νυν Πακτύην ἐξέδωσαν· Μαζάρης δὲ μετὰ ταῦτα ἐστρατεύετο ἐπὶ τοὺς συμπολιορκήσαντας Τάβαλον, καὶ τοῦτο μὲν Πριηνέας ἐξηνδραποδίσαστο, τοῦτο δὲ Μαιάνδρου πεδίον πᾶν ἐπέ-
- 162 δραμε λήϊην ποιούμενος τῷ στρατῷ, Μαγνησίην τε ὡσαύτως. μετὰ δὲ ταῦτα αὐτίκα νοῦσφ τελευτᾷ· ἀποθανόντος δὲ τούτου, Ἀρπαγος κατέβη διάδοχος τῆς στρατηγίας, γένος καὶ αὐτὸς ἐὼν Μῆδος, τὸν ὁ Μῆδων βασιλεὺς Ἀστυάγης ἀνόμῳ τραπέζῃ ἔδαισε, ὁ τῷ Κύρῳ τὴν βασιλείην συγκατεργασάμενος. οὗτος ὢν ἄνθρωπος τότε ὑπὸ Κύρου στρατηγὸς ἀποδεχθεὶς ὡς ἀπίκετο ἐς τὴν Ἰωνίην, αἴρεται τὰς πόλεις χώμασι· ὅπως γὰρ τειχίρεας ποιήσεις, τὸ ἐνθευτεν
- 163 κώματα χῶν πρὸς τὰ τεῖχεα ἐπόρθεε. πρώτη δὲ Φωκαίῃ Ἰωνίης ἐπεχείρησε. οἱ δὲ Φωκαῖες οὗτοι ναυτιλίῃσι μακρῇσι πρῶτοι Ἑλλήνων ἐχρήσαντο, καὶ τὸν τε Ἀδρίην καὶ τὴν Θυρσηνίην καὶ τὴν Ἰβηρίην καὶ τὸν Ταρτησσὸν οὗτοι εἰσὶ οἱ καταδέξαντες· ἐναυτίλλοντο δὲ οὐ στρογγύλῃσι νηυσὶ ἀλλὰ πεντηκοντέροις. ἀπικόμενοι δὲ ἐς τὸν Ταρτησσὸν προσφιλέες ἐγένοντο τῷ βασιλεῖ τῶν Ταρτησσίων, τῷ ὄνομα μὲν ἦν Ἀργανθώνιος, ἐτυράννευσε δὲ Ταρτησσοῦ ὀγδώκοντα ἔτη, ἐβίωσε δὲ πάντα εἴκοσι καὶ ἑκατόν. τούτῳ δὴ τῷ ἀνδρὶ προσφιλέες οἱ Φωκαῖες οὕτω δὴ τι ἐγένοντο, ὥς τὰ μὲν πρῶτα σφέας ἐκλιπόντας Ἰωνίην ἐκέλευε τῆς ἐωυτοῦ χώρης οἰκῆσαι ὅκου βούλονται· μετὰ δὲ ὥς τοῦτό γε οὐκ ἔπειθε τοὺς Φωκαῖας, ὁ δὲ πυθόμενος τὸν Μῆδον παρ' αὐτῶν ὥς αὔξειτο, ἐδίδου σφι χρήματα τεῖχος περιβαλέσθαι τὴν πόλιν, ἐδίδου δὲ ἀφειδέως· καὶ γὰρ καὶ ἡ περίοδος τοῦ τεύχεος οὐκ ὀλίγοι στάδιοι εἰσὶ, τοῦτο δὲ πᾶν λίθων μεγάλων καὶ εὖ συναρμοσμένων. τὸ μὲν δὴ τεῖχος τοῖσι
- 164 Φωκαῖεῦσι τρόπῳ τοιῷδε ἐξεποιήθη. ὁ δὲ Ἀρπαγος ὥς ἐπήλασε τὴν στρατιήν, ἐπολιόρχεε αὐτούς, προῖσχύμενος ἔπειτα ὥς οἱ καταχρᾶ εἰ βούλονται Φωκαῖες προμαχεῶνα ἓνα μόνον τοῦ τεύχεος ἐρεῖψαι καὶ οἴκημα ἐν κατιρῶσαι. οἱ δὲ Φωκαῖες περιημεκτέοντες τῇ δουλοσύνῃ ἔφασαν θέλειν βουλευσασθαι ἡμέρην μίαν καὶ ἔπειτα ὑποκρινέσθαι· ἐν ᾧ δὲ βουλευόνται αὐτοί, ἀπαγαγεῖν ἐκείνον ἐκέλευον τὴν στρατιήν ἀπὸ τοῦ τεύχεος. ὁ δ' Ἀρπαγος ἔφη εἰδέναι μὲν εὖ τὰ ἐκείνοι μέλλοιεν ποιεῖν, ὅμως δὲ σφι παρίεναι βουλευσασθαι. ἐν ᾧ ὢν ὁ Ἀρπαγος ἀπὸ τοῦ τεύχεος ἀπήγαγε τὴν στρατιήν, οἱ Φωκαῖες ἐν τούτῳ κατασπάσαντες τὰς πεντηκοντέρους, ἐσθόμενοι τέκνα καὶ γυναῖκας καὶ ἔπιπλα πάντα, πρὸς δὲ καὶ τὰ ἐκ ἀγάλματα τὰ τῶν ἱρῶν καὶ τὰ ἄλλα

Mikor a chiosiak már kiadták volt Paktyest, Mazares a Taba- 161
 lost ostromlók ellen vonult. Priene lakóit rabszolgaságba hur-
 czolta, s a Maiandrosnak egész völgyét zsákmányul engedte át a
 katonáknak, úgy járta be; ép így tett Magnesiával is. Ezután hir-
 telen megbetegedett és meghalt. Ennek halála után Harpagosra 162
 szállott a hadsereg vezérlete, ki maga is méd származású volt, a
 kit Astyages, a méd király, istentelen lakomával vendégelt meg, s
 a ki Kyrosnak a királyság elnyerésében segédkezett. Mikor ez a
 Kyros által vezérre kinevezett férfiú Ioniába jött, a városokat föld-
 sánczok által vette be. Mert a mint a polgárokat a falak közé
 tudta szorítani, sánczokat rakva, ostromolta a várat. Ioniában
 először Phokaiát támadta meg. Ezek a phokaiiak először tettek 163
 nagy hajóutakat a görögök közül; ők fedezték fel az Adriát, Tyr-
 rheniát, Iberiát és Tartessost.¹²² De nem kerek hajókon utaz-
 tak, hanem ötvenevezősökkel. Tartessosban nagyon megkedvelte
 őket a tartessosiak királya, kit Aganthoniosnak hívtak; nyolcz-
 van évig uralkodott Tartessosban, összesen pedig százhusz évig
 élt. Olyannyira kedvesek lettek a phokaiiak ennek az ember-
 nek, hogy először arra buzdította őket, hagyják oda Ioniát és tele-
 pedjenek le az ő országában, a hol csak akarnak; később pedig,
 hogy a phokaiiakat nem tudta erre rábírní, s általuk megtudta,
 mily rohamosan nő a méd hatalom, sok pénzt adott nekik,
 hogy a város köré falakat építsenek. Ajándéka roppant nagy lehe-
 tett, mert a falnak kerülete nem kevés stadiumnyi, s az egész nagy
 kövekből ügyesen van összerakva. Ilyen módon épült fel a pho-
 kaiiak fala. Harpagos megindította hadát és ostrom alá vette őket; 164
 megizente, hogy megelégszik, ha a phokaiiak csupán egy bástyát
 rontanak le és egy házat szentelnek föl. A phokaiiak irtózáva a
 rabszolgaságtól, azt mondták, hogy tanácskozni akarnak egy
 napig, s csak azután mondanak feleletet; ő azonban tanácskozá-
 suk ideje alatt a falak alól vezesse el seregét. Harpagos azt mondá,
 hogy ő ugyan tudja, mit akarnak tenni; mégis megengedi nekik,
 hogy tanácskozzanak. Mialatt tehát Harpagos a falak alól elvezette
 seregét, addig a phokaiiak a tengerre vonták ötvenevezőseiket,
 elhelyezték bennök gyermekeiket, feleségeiket, ingó jószágait,
 azonkívül a templomokból a szobrokat és a többi ajándéktárgya-

- ἀναθήματα, χωρὶς ὃ τι χαλκὸς ἢ λίθος ἢ γραφή ἦν, τὰ δὲ ἄλλα
 πάντα ἐσθύντες καὶ αὐτοὶ ἐσβάντες ἔπλεον ἐπὶ Χίου. τὴν δὲ Φω-
 165 καίην ἐρημωθεῖσαν ἀνδρῶν ἔσχον οἱ Πέρσαι. οἱ δὲ Φωκαῖες, ἐπεῖτε
 σφι Χίοι τὰς νήσους τὰς Οἰνούσας καλεσμένας οὐκ ἐβούλοντο
 ὠνευμένοισι πωλέειν, δειμαίνοντες μὴ αἰ μὲν ἐμπόριον γένωνται, ἡ
 δὲ αὐτῶν νῆσος ἀποκληισθῇ τούτου εἵνεκα, πρὸς ταῦτα οἱ Φωκαῖες
 ἐστέλλοντο ἐς Κύρνον· ἐν γὰρ τῇ Κύρῳ εἴκοσι ἔτεσι πρότερον
 τούτων ἐκ θεοπροπίου ἀνεστήσαντο πόλιν, τῇ ὄνομα ἦν Ἀλαλίη.
 Ἀργανθώνιος δὲ τηνικαῦτα ἤδη τετελευτήκει. στελλόμενοι δὲ ἐπὶ
 τὴν Κύρνον, πρῶτα καταπλεύσαντες ἐς τὴν Φωκαίην κατεφόνευ-
 σαν τῶν Περσέων τὴν φυλακὴν, ἣ ἐφρούρει παραδεξαμένη παρὰ
 Ἀρπάγου τὴν πόλιν. μετὰ δέ, ὥς τοῦτό σφι ἐξέργαστο, ἐποιήσαντο
 ἰσχυράς κατάρας τῷ ὑπολειπομένῳ ἑωυτῶν τοῦ στόλου, πρὸς δὲ ταύ-
 τησι καὶ μύδρον σιδήρεον κατεπόντωσαν καὶ ὤμοσαν μὴ πρὶν ἐς
 Φωκαίην ἤξειν πρὶν ἢ τὸν μύδρον τοῦτον ἀναφανῆναι. στελλομένων
 δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὴν Κύρνον, ὑπὲρ ἡμίσεος τῶν ἀστῶν ἔλαβε πόθος τε
 καὶ οἶκτος τῆς πόλιος καὶ τῶν ἡθέων τῆς χώρας, ψευδόρκοι δὲ
 γενόμενοι ἀπέπλεον ὀπίσω ἐς τὴν Φωκαίην. οἳ δὲ αὐτῶν τὸ ὄρκιον
 166 ἐφύλασσον, ἀερθέντες ἐκ τῶν Οἰνουσσέων ἔπλεον. ἐπεῖτε δὲ ἐς τὴν
 Κύρνον ἀπίκοντο, οἶκεον κοινῇ μετὰ τῶν πρότερον ἀπικομένων ἐπ’
 ἕτα πέντε, καὶ ἱρὰ ἐνιδρύσαντο. καὶ ἦγον γὰρ δὴ καὶ ἔφερον τοὺς
 περιόικους ἅπαντας, στρατεύονταί [ὦν] ἐπ’ αὐτοὺς κοινῷ λόγῳ χρη-
 σάμενοι Τυρσηνοὶ καὶ Καρχηδόνιοι, νηυσὶ ἐκάτεροι ἐξήκοντα. οἱ δὲ
 Φωκαῖες πληρώσαντες καὶ αὐτοὶ τὰ πλῆστα, ἐόντα ἀριθμὸν ἐξή-
 κοντα, ἀντίαζον ἐς τὸ Σαρδόνιον καλεόμενον πέλαγος. συμμίσγοντων
 δὲ τῇ ναυμαχίᾳ Καδμείῃ τις νίκη τοῖσι Φωκαεῦσι ἐγένετο· αἱ μὲν
 γὰρ τεσσαράκοντά σφι νέες διεφθάρησαν, αἱ δὲ εἴκοσι αἱ περισυ-
 σαι ἦσαν ἄχρηστοι· ἀπεστράφατο γὰρ τοὺς ἐμβόλους. καταπλώσαν-
 τες δὲ ἐς τὴν Ἀλαλίην ἀνέλαβον τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας καὶ
 τὴν ἄλλην κτῆσιν ὅσην οἶαί τε ἐγίνοντο αἱ νέες σφι ἄγειν, καὶ
 167 ἔπειτα ἀπέντες τὴν Κύρνον ἔπλεον ἐς Ῥήγιον. τῶν δὲ διαφθα-
 ρεισέων νεῶν τοὺς ἀνδρας οἳ τε Καρχηδόνιοι καὶ οἱ Τυρσηνοὶ...
 ἔλαχόν τε αὐτῶν πολλῷ πλείστους καὶ τούτους ἐξαγαγόντες κα-
 τέλευσαν. μετὰ δὲ Ἀγυλλαίοισι πάντα τὰ παριόντα τὸν χώρον, ἐν
 τῷ οἱ Φωκαῖες καταλευσθέντες ἐκέατο, ἐγένετο διάστροφα καὶ
 ἔμπηρα καὶ ἀπόπληκτα, ὁμοίως πρόβατα καὶ ὑποζύγια καὶ ἄνθρω-
 ποι. οἱ δὲ Ἀγυλλαῖοι ἐς Δελφοὺς ἔπεμπον βουλόμενοι ἀκέσασθαι
 τὴν ἁμαρτάδα. ἡ δὲ Πυθίη σφέας ἐκέλευσε ποιεῖν τὰ καὶ
 νῦν οἱ Ἀγυλλαῖοι ἔτι ἐπιτελέουσι· καὶ γὰρ ἐναγίζουσί σφι μεγά-
 λως καὶ ἀγῶνα γυμνικὸν καὶ ἵππικὸν ἐπιστάσι. καὶ οὗτοι μὲν τῶν

kat, ércz, kő és festmény kivételével mindent; majd maguk is beszállva Chiosba hajóztak. Az emberektől elhagyott Phokaiát elfoglalták a perzsák. Minthogy azonban a chiosiak az oinussai 165 szigetekeket¹²³ nem akarták a megvenni szándékozó phokaiaiaknak eladni, attól félvén, hogy azok kereskedő helyekké válnak, s az ő szigetük e miatt a tengertől el lesz zárva, a phokaiaiak azután Kyrnosba hajóztak. Kyrnosban ugyanis már húsz évvel azelőtt alapítottak egy jóslat következtében várost, melynek Alália volt a neve. Arganthonios ekkor már nem élt. Kyrnos felé tartva először Phokaiához hajóztak, leölték a perzsa őrséget, a melyre Harpagos a várost bízta volt; e tettük után nagy átkokat szórtak azokra, kik útjokból elmaradnak. Azután egy nagy vastömeget merítettek a tengerbe, s megesküdtek, hogy nem jönnek előbb Phokaiába, míg ez a tömeg felszínre nem kerül. De mikor Kyrnosba hajóztak, a polgároknak több mint fele sírva vágyakozott a város és a lakóhely után, s esküt szegve, visszahajóztak Phokaiába; más részük esküjökhöz híven tovahajóztak az oinussai szigetektől. Mikor 166 Kyrnosban letelepedtek, öt évig laktak együtt az előbb odajött emberekkel és templomot is alapítottak. Minthogy azonban a szomszéd lakósoktól mindent elhajtottak és elvittek, a tyrrhenek és karthagóiak¹²⁴ közösen megállapodtak, és hatvan-hatvan hajóval ellenük vonultak. A phokaiaiak is felszerelték hajóikat, számszerint hatvanat, s a sardoniai tengerig elébük mentek. Összecsapván, a phokaiaiak kadmosi győzelmet arattak.¹²⁵ Mert negyven hajójuk tönkrement, a megmaradt húsz pedig hasznavehetetlenné vált, minthogy a hajóorrok hátragörbültek. Visszatérvén tehát Aláliába, gyermekeiket, feleségeiket és egyéb vagyonukat, a mennyit hajóik elbírtak, összeszedték, és Kyrnost odahagyván, Rhegionba hajóztak. A tönkrejutott hajóknak embereit a karthagóiak és tyrrhenek leg- 167 nagyobb részt elfogták, haza vitték és megkövezték. Ezután az agyllaiaknak azon a területen, a melyben a megkövezett phokaiaiak feküdtek, minden jószáguk nyomorék, hitvány és vézna lett; juhok és marhák ép úgy, mint emberek. Az agyllaiak tehát Delphoiba küldtek és jóvá akarták tenni vétküket. A Pythia azt parancsolta nekik, a mit még most is teljesítenek az agyllaiak: nagy halotti áldozatokat hoznak, s torna- és lóversenyeket rendeznek. A pho-

Φωκαίῶν τοιοῦτῳ μὲν ὁρῶν διεσχρήσαντο, οἳ δὲ αὐτῶν ἐς τὸ Ῥήγιον καταφυγόντες ἐνθεῦτεν ὀρμώμενοι ἐκτῆσαντο πόλιν γῆς τῆς Οἰνωτρίας ταύτην ἣτις νῦν Τέλη καλεῖται. ἔκτισαν δὲ ταύτην πρὸς ἀνδρὸς Ποσειδωνίῃτῳ μαθόντες ὡς τὸν Κύρνον σφί ἡ Πυθίη ἔχρησε κτίσαι ἥρων ἐόντα, ἀλλ' οὐ τὴν νῆσον.

168 Φωκαίης μὲν νῦν περὶ τῆς ἐν Ἰωνίῃ οὕτῳ ἔσχε, παραπλήσια δὲ τούτοις καὶ Τήιοι ἐποίησαν. ἐπειτε γὰρ σφῶν εἶλε χώματι τὸ τεῖχος Ἀρπαγος, ἐσβάντες πάντες ἐς τὰ πλοῖα οἴχοντο πλέοντες ἐπὶ τῆς Θρηίκης, καὶ ἐνθαῦτα ἔκτισαν πόλιν Ἀβδήρα, τὴν πρότερος τούτων Κλαζομένιος Τιμήσιος κτίσας οὐκ ἀπόνητο, ἀλλ' ὑπὸ Θρηίκων ἐξελασθεὶς τιμὰς νῦν ὑπὸ Τηίων τῶν ἐν Ἀβδήροισι ὡς ἥρων ἔχει.

169 Οὗτοι μὲν νῦν Ἰώνων μῶνοι τὴν δουλοσύνην οὐκ ἀνεχόμενοι ἐξέλειπον τὰς πατρίδας· οἳ δ' ἄλλοι Ἴωνες πλὴν Μιλησίων διὰ μάχης μὲν ἀπίκοντο Ἀρπάγῳ κατὰ περ οἳ ἐκλιπόντες, καὶ ἄνδρες ἐγένοντο ἀγαθοὶ περὶ τῆς ἐωυτοῦ ἕκαστος μαχόμενοι, ἐσσωθέντες δὲ καὶ ἀλόντες ἔμμενον κατὰ χώραν ἕκαστοι καὶ τὰ ἐπιτασσόμενα ἐπετέλεον. Μιλήσιοι δέ, ὡς καὶ πρότερόν μοι εἴρηται, αὐτῷ Κύρῳ ὄρκιον ποιησάμενοι ἡσυχίην ἤγον. οὕτῳ δὲ τὸ δεῦτερον Ἰωνίη ἐδεδούλωτο· ὡς δὲ τοὺς ἐν τῇ ἡπείρῳ Ἴωνας ἐχειρώσατο Ἀρπαγος, οἳ τὰς νήσους ἔχοντες Ἴωνες καταρρωδήσαντες ταῦτα σφέας αὐτοὺς ἔδωσαν Κύρῳ.

170 Κεκακωμένων δὲ Ἰώνων καὶ συλληγομένων οὐδὲν ἤσπον ἐς τὸ Πανιώνιον, πυνθάνομαι γνώμην Βιάντα ἄνδρα Πριηνέα ἀποδέξασθαι Ἴωσι χρησιμωτάτην, τῇ εἰ ἐπειθόντο, παρεῖχε ἂν σφί εὐδαιμονέειν Ἑλλήνων μάλιστα· ὃς ἐκέλευε κοινῷ στόλῳ Ἴωνας ἀερθέντας πλέειν ἐς Σαρδῶ καὶ ἔπειτα πόλιν μίαν κτίζειν πάντων Ἰώνων, καὶ οὕτῳ ἀπαλλαχθέντας σφέας δουλοσύνης εὐδαιμονήσῃν, νήσων τε ἀπασέων μεγίστην νεμομένους καὶ ἄρχοντας ἄλλων· μένουσι δὲ σφί ἐν τῇ Ἰωνίῃ οὐκ ἔφη ἐνορᾶν ἐλευθερίην ἔτι ἐσομένην. αὕτη μὲν Βιάντος τοῦ Πριηνέος γνώμη ἐπὶ διεφθαρμένοις Ἴωσι γενομένη, χρηστὴ δὲ καὶ πρὶν ἢ διαφθαρῆναι Ἰωνίην Θάλεω ἀνδρὸς Μιλησίου ἐγένετο, τὸ ἀνέκαθεν γένος ἐόντος Φοίνικος, ὃς ἐκέλευε ἐν βουλευτήριον Ἴωνας ἐκτῆσθαι, τὸ δὲ εἶναι ἐν Τέφ (Τέων γὰρ μέσον εἶναι Ἰωνίης), τὰς δὲ ἄλλας πόλεις

kaiaiak lak ez a része tehát így vészett el, az innen Rhegionba menekülők pedig tovább menve, Oinotria földjén azt a várost alapították, melyet most Hyelének hívnak. Ezt pedig azért alapították, mert egy poseidoniai embertől megtudták, hogy a Pythia jóslatában Kyrnos alapítása alatt a hőst értette, nem pedig a szigetet.¹²⁶

Ez volt Ioniában Phokaiának sorsa. Hasonlókép cselekedtek 168 a teosiak is. Mert mikor Harpagos sánczaival bevette a falakat, mindnyájan hajóra szálltak, Thrákiába eveztek, és itt Abdera városát¹²⁷ alapították, melyet ugyan már előttük a klazomenaii Timesios alapított volt, de nem vette hasznát, mert a thrákok kiűzték. Most az Abderában lakó teosiak hősiük gyanánt tisztelik.

Az iónok közül csupán ezek hagyták el hazájukat, minthogy 169 a rabszolgaságot nem tűrhették. A többi iónok a miletosiak kivételével ép úgy keveredtek háborúba Harpagossal, mint a kívándorlók, s mindegyikük saját városáért harczolva, vitéz tetteket vittek véghez. De legyőzve és elfogva, hazájukban maradtak és teljesítették a parancsokat. A miletosiak azonban, miként már előbb kifejtettem, magával Kyrossal kötöttek szövetséget és így békét élveztek. Így jutott Ionia másodszor szolgaságba.¹²⁸ Mikor Harpagos a szárazföldön lakó iónokat legyőzte, a szigetlakó iónok félelmükben önként megadták magukat Kyrosnak.

Rossz sorsuk daczára az iónok ezután is csak összejöttek Pa- 170 nionionban, s hallomásom szerint a prienei Bias igen böles tanácsot adott nekik; ezt követve, a legboldogabb emberek lehetnek volna a görögök közt. Ugyanis arra buzdította az iónokat, hogy közösen útra kelve, hajózzanak Sardo szigetére, alapítsanak ott egy nagy várost az összes iónok számára; így megszabadulnak a szolgaságtól, jólétben fognak a legnagyobb szigeten lakni, s a többiek fölött is uralkodhatnak; míg ha itt maradnak Ioniában, nem hiszi, hogy valaha fölszabadulnak. Ez volt a prienei Biasnak tanácsa, melyet a tönkrejutott iónoknak adott. Böles volt az a tanács is, melyet Ioniának pusztulása előtt a miletosi Thales adott, a ki eredetileg phoinikiai származású volt. Azt indítványozta, hogy szervezzenek Ioniában egy tanácsot, mely Teosban székeljen; mert Teos Ioniának közepében fekszik; a többi város lakos-

οἰκειομένους μηδὲν ἥσσαν νομίζεσθαι κατὰ περ εἰ δῆμοι εἶεν.

- 171 Οὗτοι μὲν δὴ σφι γνώμας τοιάσδε ἀπεδέξαντο. Ἄρπαγος δὲ καταστρεφάμενος Ἰωνίην ἐποιέετο στρατηίην ἐπὶ Κᾶρας καὶ Καυνίους καὶ Λυκίους, ἅμα ἀγόμενος καὶ Ἴωνας καὶ Αἰαλέας. εἰσὶ δὲ τούτων Κᾶρες μὲν ἀπιγμένοι ἐς τὴν ἥπειρον ἐκ τῶν νήσων. τὸ γὰρ παλαιὸν ἐόντες Μίνω κατήκοοι καὶ καλεσόμενοι Λέλεγες εἶχον τὰς νήσους, φόρον μὲν οὐδένα ὑποτελέοντες, ὅσον καὶ ἐγὼ δυνατός εἰμι ἐπὶ μακρότατον ἐξικέσθαι ἀκοῇ· οἱ δέ, ὅπως Μίνως δέοιτο, ἐπλήρουν οἱ τὰς νέας. ἅτε δὴ Μίνω τε κατεστραμμένου γῆν πολλὴν καὶ εὐτυχέοντος τῷ πολέμῳ, τὸ Καρικὸν ἦν ἔθνος λογιμώτατον τῶν ἐθνέων ἀπάντων κατὰ τοῦτον ἅμα τὸν χρόνον μακρῷ μάλιστα. καὶ σφι τριξὰ ἐξευρήματα ἐγένετο τοῖσι οἱ Ἕλληνες ἐχρήσαντο· καὶ γὰρ ἐπὶ τὰ κράνεα λόφους ἐπιδέεσθαι Κᾶρες εἰσὶ καταδέξαντες καὶ ἐπὶ τὰς ἀσπίδας τὰ σημεῖα ποιέεσθαι, καὶ ὄχανα ἀσπίσι αὐτοὶ εἰσὶ οἱ ποιησάμενοι πρώτοι· τέως δὲ ἄνευ ὀχάνων ἐφόρεον τὰς ἀσπίδας πάντες οἱ περ ἐώθεσαν ἀσπίσι χρᾶσθαι, τελαμῶσι σκυτίνοισι οἰηκίζοντες, περὶ τοῖσι αὐχέσι τε καὶ τοῖσι ἀριστεροῖσι ὤμοις περικείμενοι. μετὰ δὲ τοὺς Κᾶρας χρόνῳ ὕστερον πολλῷ Δωριέες τε καὶ Ἴωνες ἐξανέστησαν ἐκ τῶν νήσων, καὶ οὕτω ἐς τὴν ἥπειρον ἀπίκοντο. κατὰ μὲν δὴ Κᾶρας οὕτω ἐς τὴν ἥπειρον ἀπίκοντο. κατὰ μὲν δὴ Κᾶρας οὕτω Κρήτες λέγουσι γενέσθαι· οὐ μέντοι αὐτοὶ γε ὁμολογέουσι τούτοις οἱ Κᾶρες, ἀλλὰ νομίζουσι αὐτοὶ ἐωυτοὺς εἶναι αὐτόχθονας ἡπειρώτας καὶ τῷ οὐνόματι τῷ αὐτῷ αἰεὶ διαχρεωμένους τῷ περ νῦν. ἀποδεικνύσι δὲ ἐν Μυλάσοις Διὸς Καρίου ἱρὸν ἀρχαῖον, τοῦ Μυσοῖσι μὲν καὶ Λυδοῖσι μέτεστι ὥς κασιγνήτοισι ἐοῦσι τοῖσι Κασοῖ· τὸν γὰρ Λυδὸν καὶ τὸν Μυσὸν λέγουσι εἶναι Καρὸς ἀδελφεοῦς· τούτοις μὲν δὴ μέτεστι, ὅσοι δὲ ἐόντες ἄλλου ἔθνους ὁμόγλωσσοι τοῖσι Κασοῖ ἐγένοντο, τούτοις
- 172 δὲ οὐ μέτα. οἱ δὲ Καύνιοι αὐτόχθονες δοκέειν ἐμοὶ εἰσὶ, αὐτοὶ μέντοι ἐκ Κρήτης φασὶ εἶναι. προσκεχωρήκασι δὲ γλώσσαν μὲν πρὸς τὸ Καρικὸν ἔθνος, ἣ οἱ Κᾶρες πρὸς τὸ Καυνικόν (τοῦτο γὰρ οὐκ ἔχω ἀτρεκέως διακρίναι), νόμοις δὲ χρέωνται κεχωρισμένοις πολλὸν τῶν τε ἄλλων ἀνθρώπων καὶ Καρῶν. τοῖσι γὰρ κάλλιστον ἐστὶ κατ' ἡλικίην τε καὶ φιλότητα εἰλαδὸν συγγίνεσθαι ἐς πόσιν, καὶ ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ καὶ παισὶ. ἰδρυθέντων δὲ σφι ἱρῶν ξεινικῶν, μέτεπειτα ὥς σφι ἀπέδοξε, ἔδοξε δὲ τοῖσι πατρίοις μῦθον χρᾶσθαι θεοῖσι, ἐνδύντες τὰ ὅπλα ἅπαντες Καύνιοι ἡβηδόν, τύπτοντες δόρασι τὸν ἥερα, μέχρι οὖρων τῶν Καλυνδικῶν εἵποντο, καὶ ἔφασαν

ságának azonban ép oly hatásai legyenek, mintha külön községet képeznének.¹²⁹

Ilyen tanácsokat adtak ezek. Harpagos Ioniának leigázása után 171
a káriaiak, kauniaiak és lykiaiak ellen vezette hadát,¹³⁰ s magával vitte az iónokat és aëlokat is. Ezek közül a káriaiak szigetekről jöttek a szárazföldre. Mert régente Minos alattvalói voltak, és lelegek neve alatt bírták a szigeteket. Adót, a mennyire halomás után kifürkészhettem, nem fizettek; de ha Minosnak szüksége volt rájuk, megtöltötték hajóit emberekkel. Minthogy pedig Minos sok földet elfoglalt és szerencsés háborúkat viselt, a káriaiak abban az időben a legnagyobb tekintélyre tettek szert az összes népek között. Van nekik azonkívül három találmányuk, s ezeket átvették a görögök. A káriaiak találták fel, hogy a sisakokra forgókat tesznek, hogy a paizsokra jeleket vésnek, és ők alkalmaztak először fogókat a pajzsokra. Míg ugyanis a paizsokat fogók nélkül viselték az emberek, a kik egyáltalában viselni szoktak, borszíjakkal irányozták s nyakukra és balvállukra akasztották. Sokkal később ezután a dórok és iónok elűzték a szigetekről a káriaiakat, és így jöttek a krétai hagyományok szerint a káriaiak a szárazföldre. A káriaiak azonban másképen beszélnek. Azt hiszik, hogy ők szárazföldi őslakók, s hogy mindig mostani nevükön hívták őket. Bizonyítékul hivatkoznak a káriai Zeus ősi templomára Milasosban, melyből a mysiaiaknak és a lydiaiaknak, mint a káriaiak testvéreinek, részük van. A hagyomány szerint ugyanis Lydos és Mysos Káznak testvérei voltak, s így nekik részük van benne, míg máshonnan származó népeknek, habár a káriaiakkal egy nyelvet beszélnek, nincs. A kauniusok szerintem őslakók, bár Krétából va- 172
lónak mondják magukat.¹³¹ Nyelvjárásuk hasonlít a káriaiakéhoz, vagy a káriaiaké a kauniusokéhoz, — ezt nem határozhatom meg pontosan — s egészen más szokások szerint élnek, mint a többi emberek és a káriaiak. Náluk ugyanis nagyon szép dolog, ha kortársak vagy barátok, férfiak, asszonyok és gyermekek tömegestül összejönnek inni. Idegen isteneknek építettek templomokat; később azonban elhatározták, hogy csupán hazai isteneket imádnak, s az egész kauniusi fiatalság fegyvert öltött, s dárdáikkal a levegőbe csapkodva a kalyndai hegyekig¹³² szaladtak; azt mondták, hogy az

173 ἐκβάλλειν τοὺς ξεινικοὺς θεοὺς. καὶ οὗτοι μὲν τρόποισι τοιοῦτοισι χρέωνται, οἱ δὲ Λύκιοι ἐκ Κρήτης τώρχαιον γεγόνασι (τὴν γὰρ Κρήτην εἶχον τὸ παλαιὸν πᾶσαν βάρβαροι)· διενειχθέντων δὲ ἐν Κρήτῃ περὶ τῆς βασιλικῆς τῶν Εὐρώπης παίδων Σαρπηδόνος τε καὶ Μίνω, ὡς ἐπεκράτησε τῇ στάσι Μίνως, ἐξήλασε αὐτὸν τε Σαρπηδόνα καὶ τοὺς στασιώτας αὐτοῦ, οἱ δὲ ἀπωσθέντες ἀπίκοντο τῆς Ἀσίης ἐς γῆν τὴν Μιλυάδα· τὴν γὰρ νῦν Λύκιοι νέμονται, αὕτη τὸ παλαιὸν ἦν Μιλύας, οἱ δὲ Μιλύαι τότε Σόλυμοι ἐκαλέοντο, τέως μὲν δὴ αὐτῶν Σαρπηδῶν ἦρχε, οἱ δὲ ἐκαλέοντο τό πέρ τε ἡνείκαντο οὖνομα καὶ νῦν ἔτι καλέονται ὑπὸ τῶν περιοίκων οἱ Λύκιοι, Τερμίλαι· ὡς δὲ ἐξ Ἀθηνέων Λύκος ὁ Πανδίωνος, ἐξελασθεὶς καὶ οὗτος ὑπὸ τοῦ ἀδελφεοῦ Αἰγέος, ἀπίκετο ἐς τοὺς Τερμίλας παρὰ Σαρπηδόνα, οὕτω δὴ κατὰ τοῦ Λύκου τὴν ἐπωνυμίην Λύκιοι ἀνὰ χρόνον ἐκλήθησαν, νόμοισι δὲ τὰ μὲν Κρητικοῖσι τὰ δὲ Καρικοῖσι χρέωνται. ἐν δὲ τόδε ἴδιον νενομίκασι καὶ οὐδαμοῖσι ἄλλοισι συμφέρονται ἀνθρώπων· καλέουσι ἀπὸ τῶν μητέρων ἑωυτοὺς καὶ οὐκ ἀπὸ τῶν πατέρων, εἰρομένου δὲ ἐτέρου τὸν πλησίον τίς εἴη, καταλέξει· ἑωυτὸν μητρόθεν καὶ τῆς μητρὸς ἀνανεμέσεται τὰς μητέρας. καὶ ἦν μὲν γε γυνὴ ἀσπὴ δούλῳ συνοικήσῃ, γενναῖα τὰ τέκνα νενομίσται· ἦν δὲ ἀνὴρ ἀσπὸς καὶ ὁ πρῶτος αὐτῶν γυναικα ξείνην ἢ παλλακὴν ἔχη, ἄτιμα τὰ τέκνα γίνεται.

174 Οἱ μὲν νυν Κᾶρες οὐδὲν λαμπρὸν ἔργον ἀποδεξάμενοι ἐδουλώθησαν ὑπὸ Ἀρπάγου, οὔτε αὐτοὶ οἱ Κᾶρες ἀποδεξάμενοι οὐδὲν, οὔτε ὅσοι Ἑλλήνων ταύτην τὴν χώραν οἰκεῖουσιν· οἰκεῖουσι δὲ καὶ ἄλλοι καὶ Λακεδαιμονίων ἄποικοι Κνίδιοι· οἱ τῆς χώρας τῆς σφετέρης τετραμμένης ἐς πόντον, τὸ δὴ Τριόπιον καλέσεται, ἀργμένης δὲ ἐκ τῆς Χερσονήσου τῆς Βυβασσίης, ἐούσης τε πάσης τῆς Κνιδίης πλὴν ὀλίγης περιρρύου (τὰ μὲν γὰρ αὐτῆς πρὸς βορέην ἄνεμον ὁ Κεραμεικὸς κόλπος ἀπέργει, τὰ δὲ πρὸς νότον ἢ κατὰ Σύμην τε καὶ Ῥόδον θάλασσα), τὸ ὦν δὴ ὀλίγον τοῦτο, ἐὼν ὅσον τε ἐπὶ πέντε στάδια, ὥρυσσον οἱ Κνίδιοι ἐν ὅσῳ Ἀρπαγὸς τὴν Ἰωνίην κατεστρέφετο, βουλόμενοι νῆσον τὴν χώραν ποιῆσαι. ἐντὸς δὲ πᾶσά σφι ἐγίνετο· τῇ γὰρ ἡ Κνιδίη χώρα ἐς τὴν ἡπειρον τελευτᾷ, ταύτῃ ὁ ἰσθμὸς ἐστὶν τὸν ὥρυσσον. καὶ δὴ πολλὴ χειρὶ ἐργαζομένων τῶν Κνιδίων, μᾶλλον γάρ τι καὶ θειότερον ἐφαίνοντο τιτρώσκεισθαι οἱ ἐργαζόμενοι τοῦ οἰκότος τὰ τε ἄλλα τοῦ σώματος καὶ μάλιστα τὰ περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς θραυνομένης τῆς πέτρης, ἔπεμπον ἐς Δελφοὺς θεοπρόπους

idegen isteneket űzik ki. Ilyen szokások uralkodnak ezeknél. 173
 A lykiaiak eredetileg Krétából származnak, mert Krétában régebben egyáltalában csak barbárok laktak. Mikor Európének fiai, Sarpedon és Minos, összevesztek Kréta királysága miatt, és a felkelésben Minos kerekedett fölül, magát Sarpedont és pártját kiűzte.¹³³ A kikergetett nép Ázsiába jött Mylias földjére. Mert az a föld, a melyen most a lykiaiak laknak, régebben Mylias vala, a myliaiakat pedig akkor solymusoknak nevezték. Míg Sarpedon uralkodott fölöttük, a Krétából hozott nevet viselték, s a lykiaiakat a szomszédok még most is termyliaiaknak nevezik. Mikor pedig Lykos, Pandion fia, kit Aigeus testvére szintén kiűzött, Athénból Termilába jött Sarpedonhoz, idővel Lykos nevéről lykiaiaknak nevezték magukat. Részben krétai, részben káriai szokások szerint élnek; egy szokásuk azonban eredeti, s az sehol más embereknél nem található, hogy anyjuk után nevezik magukat, és nem apjuk után. Ha egy ember a másikat kérdezi, hogy kicsoda: anyai nevét mondja meg és anyai őseit sorolja föl. Ha egy polgárnőnek férje rabszolga, gyermekeit nemeseknek tekintik; de ha egy polgárnak, legyen bár az első, idegen származású vagy szolganeje van, gyermekei törvénytelenek.

A káriaiakat, kik semmiféle vitéz tettet nem vittek véghez, 174
 szolgákká tette Harpagos; mert sem ők, sem a többi görögök, a kik e vidéken laknak, nem mutatkoztak vitézeknek. Közöttük laknak a knidosiak is, Lakedaimon gyarmatosai, a kiknek földje a tenger felé fekszik és Triopion a neve. Minthogy ez Bubassia szigeténél kezdődik, s kevés föld kivételével vízzel van kerítve, — északra ugyanis a kerameikosi öböl zárja el, délre Syme, Rhodos felé pedig a tenger, — ezt a kis földet tehát, mely körülbelül öt stadiumnyi hosszú, mialatt Harpagos Ioniát leigázta, a knidosiak keresztlül akarták ásni és így földjüket szigetté tenni. Nekifogtak az egész munkának s ott kezdtek ásni, a hol Knidia a szárazföldet érinti s a hol a földszoros van. A mint azonban nagy buzgalommal dolgoztak a munkán, észrevették, hogy mikor sziklákat repesztenek, a szokottnál nagyobb mértékben és mintegy isteni akaratból megsérülnek a munkások, még pedig testük más részein is, de különösen a szemén. Azért tehát Delphoiba küldötték jóslatkérői-

ἐπειρησόμενους τὸ ἀντίξουν. ἡ δὲ Πυθίη σφι, ὥς αὐτοὶ Κνίδιοι λέγουσι, χρά' ἐν τριμέτρῳ τόνῳ τάδε.

ἰσχυρὸν δὲ μὴ πυργοῦτε μηδ' ὀρύσσετε·
Ζεὺς γὰρ κ' ἔβηκε νῆσον, εἴ κ' ἐβούλετο·

Κνίδιοι μὲν ταῦτα τῆς Πυθίης χρησάσης τοῦ τε ὀρύγματος ἐπαύσαντο καὶ Ἀρπάγῳ ἐπιόντι σὺν τῷ στρατῷ ἀμαχητὶ σφέας αὐτοὺς παρέδωκαν.

175 Ἦσαν δὲ Πηδασέες οἰκέοντες ὑπὲρ Ἀλικαρνησοῦ μεσόγαιαν, τοῖσι ὅπως τι μέλλοι ἀνεπιτήδεον ἔσεσθαι, αὐτοῖσι τε καὶ τοῖσι περιοίκοισι, ἡ ἱρεὶν τῆς Ἀθηναίης πώγωνα μέγαν ἴσχει. τρίς σφι τοῦτο ἐγένετο. οὗτοι τῶν περὶ Καρίην ἀνδρῶν μόνοι τε ἀντέσχον χρόνον Ἀρπάγῳ καὶ πρήγματα παρέσχον πλεῖστα, ὅρος τειχίσαντες τῷ οὐνομα, ἐστὶ Λίδη.

176 Πηδασέες μὲν νυν χρόνῳ ἐξαιρέθησαν· Αὐκιοὶ δέ, ὥς ἐς τὸ Ἐάνθιον πεδίον ἤλασε ὁ Ἀρπαγὸς τὸν στρατόν, ἐπεξιόντες καὶ μαχόμενοι ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς ἀρετὰς ἀπεδείκνυντο, ἐσσωθέντες δὲ καὶ κατελιγθέντες ἐς τὸ ἄστυ συνήλυσαν ἐς τὴν ἀκρόπολιν τὰς τε γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα καὶ τὰ χρήματα καὶ τοὺς οἰκέτας, καὶ ἔπειτα ὑπῆψαν τὴν ἀκρόπολιν πᾶσαν ταύτην καίεσθαι. ταῦτα δὲ ποιήσαντες καὶ συνομόσαντες ὅρκους δεινούς, ἐπεξελθόντες ἀπέθανον πάντες Ἐάνθιοι μαχόμενοι. τῶν δὲ νῦν Λυκίων φαιμένων Ἐανθίων εἶναι οἱ πολλοί, πλὴν ὀγδῶκοντα ἰστιάων, εἰσὶ ἐπήλυδες· αἱ δὲ ὀγδῶκοντα ἰστίαι αὗται ἔτυχον τηνικαῦτα ἐκδημέουσαι καὶ οὕτω περιεγένοντο. τὴν μὲν δὴ Ἐάνθον οὕτω ἔσχε ὁ Ἀρπαγὸς, παραπλησίως δὲ καὶ τὴν Καῦνον ἔσχε· καὶ γὰρ οἱ Καύνιοι τοὺς Λυκίους ἐμιμήσαντο τὰ πλέω.

177 Τὰ μὲν νυν κάτω τῆς Ἀσίης Ἀρπαγὸς ἀνάστατα ἐποίησε, τὰ δὲ ἄνω αὐτῆς αὐτὸς Κῦρος, πᾶν ἔθνος καταστρεφόμενος καὶ οὐδὲν παριείς. τὰ μὲν νυν αὐτῶν πλέω παρήσομεν· τὰ δὲ οἱ παρέσχε τε πόνον πλεῖστον καὶ ἀξιαπηγητότατα ἐστί, τούτων ἐπιμνήσομαι.

178 Κῦρος ἐπεῖτε τὰ πάντα τῆς ἡπείρου ὑποχείρια ἐποίησατο, Ἀσσυρίοισι ἐπετίθετο. τῆς δὲ Ἀσσυρίας ἐστὶ μὲν καὶ ἄλλα πολιέματα μεγάλα πολλά, τὸ δὲ ὀνομαστότατον καὶ ἰσχυρότατον καὶ ἔνθα σφι Νίνου ἀναστάτου γενομένης τὰ βασιλῆα κατεστήκει, ἦν Βαβυλῶν, ἐοῦσα τοιαύτη δὴ τις πόλις. κέεται ἐν πεδίῳ μεγάλῳ, μέγαθος ἐοῦσα μέτωπον ἕκαστον εἴκοσι καὶ ἑκατὸν σταδίων, ἐούσης τετραγώνου· οὗτοι στάδιοι τῆς περιόδου

ket s megkérdezték, hogy mi az akadály. A Pythia, a mint maguk a knidosiak mondják, háromméretű versben a következő jóslatot mondta:

A földszorosra ne emelj tornyot, s ne áss;
Ha Zeus akarja ezt: szigetté ő teszi.

A knidosiak a Pythiának e jóslatára fölhagytak az ásással és a se-regével ellenük vonuló Harpagosnak önként megadták magukat.

Halikarnassos fölött a szárazföld belsejében laktak a pedaso- 175
siak. Valahányszor valami baj fenyegette őket és a szomszéd lakó-
sokat, Athene papnőjének mindig nagy szakálla nőtt. Ez háromszor
történt meg velük. Kária lakószai közül csak ők álltak egy ideig
ellen Harpagosnak, és sokat fáradoztak, hogy a hegyen, melyet
Lidének hívnak, falakat vonjanak.

Idővel azonban a pedasosiak is legyőzettek. A lykiaiak, mikor 176
Harpagos a xanthosi síkságra vezette seregét, kivonultak és kis szá-
mukhoz képest nagyon vitézül harcoltak; mindazonáltal legyő-
zettek és a városba szorítva, feleségeiket, gyermekeiket, vagyonu-
kat és szolgálikat a fellegrvárba vitték; azután felgyújtották a fellegr-
várat, mely azután egészen leégett. E tettük után a xanthosiak nagy
esküt tettek, s kivonulva, mindnyájan elestek a harcban. A mos-
tani lykiaiak, a kik xanthosiaknak vallják magukat, nyolczvan esa-
lád kivételével mind bevándorlók. Az a nyolczvan család akkor
véletlenül nem volt a városban, és ekkép életben maradt. Így fog-
lalta el Harpagos Xanthost. Hasonló módon szerezte meg Kaunost
is; mert a kaunosiak mindenben utánozták a lykiaiakat.

Míg Harpagos Ázsiának délre eső részét hódította meg, addig 177
maga Kyros az északit; s egyet sem mellőzve, minden népet
legyőzött. Ezeknek legtöbbjét nem fogom megemlíteni, s csak
azokról emlékszem meg, melyek igen nagy munkát adtak neki és
leginkább érdemlik meg a figyelmet.

Miután Kyros a szárazföldön minden népet alattvalójává tett, 178
az assyriaiak ellen vonult.¹³⁴ Assyriának sok más nagy városai van-
nak, de a legnevezetesebb, a legerősebb, s a hol a Ninosnak lerom-
bolása után a királyi palota is épült, Babylon vala. Ennek képe
körülbelül a következő: nagy síkságon fekszik, s négyszög alakjá-
nak minden oldala százhusz stadium hosszú; így a városnak kerü-

τῆς πόλιος γίνονται συνάπαντες ὀγδῶκοντα καὶ τετρακόσιοι. τὸ μὲν
 νυν μέγαθος τοσοῦτον ἐστὶ τοῦ ἄστεος τοῦ Βαβυλωνίου, ἐκεκόσμητο
 δὲ ὡς οὐδὲν ἄλλο πόλισμα τῶν ἡμεῖς ἴδμεν. τάφος μὲν πρῶτά
 μιν βαθέα τε καὶ εὐρέα καὶ πλήη ὕδατος περιθέει, μετὰ δὲ τεῖχος
 πεντήκοντα μὲν πηξέων βασιλῆϊων ἐὼν τὸ εὖρος, ὕψος δὲ διηκοσίων
 πηξέων· ὅς ἐ βασιλῆϊος πῆχυς τοῦ μετρίου ἐστὶ πῆχεος μέζων τρισὶ
 179 δακτύλοισι. δεῖ δὴ με πρὸς τούτοισι ἔτι φράσαι ἵνα τε ἐκ τῆς τάφρου
 ἡ γῆ ἀναισιμώθῃ, καὶ τὸ τεῖχος ὄντινα τρόπον ἔργαστο. ὀρύσσοντες
 ἅμα τὴν τάφρον ἐπλίνθονον τὴν γῆν τὴν ἐκ τοῦ ὀρύγματος ἐκφερο-
 μένην, ἐλκύσαντες δὲ πλίνθους ἱκανὰς ὥπτησαν αὐτάς ἐν καμί-
 νοῖσι· μετὰ δὲ τέλματι χρεώμενοι ἀσφάλτῃ θερμῇ καὶ διὰ τριτή-
 κοντα δόμων πλίνθου ταρσοὺς καλάμων διαστοιβάζοντες, ἔδειμαν
 πρῶτα μὲν τῆς τάφρου τὰ χεῖλεα, δεύτερα δὲ αὐτὸ τὸ τεῖχος
 τὸν αὐτὸν τρόπον. ἐπάνω δὲ τοῦ τείχεος παρὰ τὰ ἔσχατα οἰκή-
 ματα μουνόκωλα ἔδειμαν, τετραμμένα ἐς ἄλληλα· τὸ μέσον δὲ
 τῶν οἰκημάτων ἔλιπον τεθρίππῳ περιέλασιν. πύλοι δὲ ἐνεστᾶσι
 πέριξ τοῦ τείχεος ἑκατόν, χάλκαιοι πάντες, καὶ σταθμοὶ τε καὶ
 ὑπέρθυρα ὡσαύτως. ἔστι δὲ ἄλλη πόλις ἀπέχουσα ὀκτὼ ἡμε-
 ρέων ὁδὸν ἀπὸ Βαβυλώνος· Ἴς οὖνομα αὐτῇ. ἔνθα ἐστὶ ποτα-
 μὸς οὐ μέγας· Ἴς καὶ τῷ ποταμῷ τὸ οὖνομα· ἐσβάλλει δὲ οὗτος ἐς
 τὸν Εὐφρῆτην ποταμὸν τὸ ῥέεθρον. οὗτος ὢν ὁ Ἴς ποταμὸς ἅμα
 τῷ ὕδατι θρόμβους ἀσφάλτου ἀναδιδοὶ πολλοὺς, ἔνθεν ἡ ἀσφαλ-
 180 τος ἐς τὸ ἐν Βαβυλὼνι τεῖχος ἐκομίσθη. ἐτετείχιστο μὲν νυν ἡ
 Βαβυλὼν τρόπῳ τοιῷδε, ἔστι δὲ δύο φάρσεια τῆς πόλιος. τὸ γὰρ
 μέσον αὐτῆς ποταμὸς διέρχει, τῷ οὖνομα ἐστὶ Εὐφρῆτης, ῥέει δὲ
 ἐξ Ἀρμενίων, ἐὼν μέγας καὶ βαθὺς καὶ ταχύς· ἐξίει δὲ οὗτος
 ἐς τὴν Ἐρυθρὴν θάλασσαν, τὸ ὢν δὴ τεῖχος ἑκάτερον τοὺς ἀγκῶ-
 νας ἐς τὸν ποταμὸν ἐλήλαται. τὸ δὲ ἀπὸ τούτου αἱ ἐπικαμπαὶ παρὰ
 χεῖλος ἑκάτερον τοῦ ποταμοῦ αἱμασιῇ πλίνθων ὀπτέων παρατείνει.
 τὸ δὲ ἄστρῳ αὐτὸ ἐὼν πλήρες οἰκιέων τριωρόφων καὶ τετρωρόφων
 κατατέμνεται τὰς ὁδοὺς ἰδέας, τὰς τε ἄλλας καὶ τὰς ἐπικαρσίας
 τὰς ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἐχούσας. κατὰ δὴ ὢν ἐκάστην ὁδὸν ἐν τῇ αἱ-
 μασιῇ τῇ παρὰ τὸν ποταμὸν πυλίδες ἐπῆσαν, ὅσαι περ αἱ λαῦραι,
 τοσαῦται ἀριθμόν· ἦσαν δὲ καὶ αὐταὶ χάλκαιοι. . . . φέρουσαι καὶ
 181 αὐταὶ ἐς αὐτὸν τὸν ποταμὸν. τοῦτο μὲν δὴ τὸ τεῖχος θώρηξ ἐστὶ,
 ἕτερον δὲ ἔσωθεν τεῖχος περιθέει, οὐ πολλῷ τῷ ἀσθενέστερον
 τοῦ ἐτέρου τείχεος, στεινότερον δέ. ἐν δὲ φάρσει ἑκατέρῳ τῆς πό-
 λιος ἐτετείχιστο ἐν μέσῳ ἐν τῷ μὲν τὰ βασιλῆα περιβόλῳ τε με-
 γάλῳ καὶ ἰσχυρῷ, ἐν δὲ τῷ ἐτέρῳ Διὸς Βήλου ἱρὸν χαλκόπυλον,
 καὶ ἐς ἑμὲ ἔτι τοῦτο ἐὼν, δύο σταδίων πάντῃ, ἐὼν τετράγωνον.
 ἐν μέσῳ δὲ τοῦ ἱεροῦ πύργος στερεὸς οἰκοδόμηται, σταδίου καὶ

lete összesen négyszáznolczvan stadium. Babylon városának tehát ekkora a nagysága;¹³⁵ s tudomásunk szerint úgy épült, miként egy más város sem. Először is egy mély, széles és vízzel telt csatorna foly körülötte; falainak szélessége ötven királyi rőf,¹³⁶ magassága pedig kétszáz rőf. A királyi rőf a rendes rőfnél még három ujjal 179 hosszabb. Azt is el kell még mondanom, hogy mire használták föl a csatorna földjét, s hogy mikép épültek a falak. Kiásván a csatornát, az így kikerült földet téglakészítésre használták fel, s mi-kor már elég téglát vetettek, kemenczékben kiégették. Tapasz-gyanánt forró szurkot használtak, s minden harmincz téglaréteg fölé nádfonadékokat tömtek. Így építették ki először a csatorna széleit, azután pedig ép ily módon a falakat. Fenn a falak szélein egymás átellenében emeletes házakat emeltek s a házak között négyes fogatnak elegendő hajtóútat hagytak. A falakon köröskörül száz torony van, valamennyi érczből, valamint az ajtók és a küszö-bök is. Egy másik város Babylontól nyolcz napnyi távolságra¹³⁷ fek-szik, s ennek Is a neve; mellette van egy kis folyó, melyet szintén Isnek hívnak. Ez a folyó az Euphratesbe ömlik és nagy szuroktöme-geket szolgáltat. Innen szállították a szurkot a babyloni falak építé-sére. Ilyetén módon épült Babylon. A város két részre oszlik, mert az 180 Euphrates nevű folyam a középén elválasztja. Ez Armeniából ered, nagy, mély, sebes folyású és a Vörös tengerbe ömlik. A falak mind-két oldalon a folyamig terjednek görbületeikkel; innen azután szögalakban a folyamnak mindkét partja mellett égetett téglafal huzódik tova. Maga a város három- és négyemeletes házakkal van tele, egyenes utcáktól átszelve, melyek ép úgy, mint a kereszt-útak, a folyamhoz vezetnek. Minden út mentében kis tornyok vannak a folyamra néző falakon, s ezeknek száma megfelel az utcá-kénak. Ezek mind érczből vannak és maguk is a folyamra néz-nek. Ez a fal mintegy páncélul szolgál; belül pedig egy második 181 fal huzódik körül, mely nem sokkal gyengébb az előbbinél, de szű-kebb. A város mindkét részének közepén van egy-egy épület; az egyikben a nagy és erős körfallal ellátott királyi palota, a másik-ban pedig Zeus Belosnak¹³⁸ érczkapus szentélye, mely még most is fennáll, s négyszögű kerülete minden oldalról két stadium hosszú. A szentély közepéből egy kőtorony emelkedik ki, melynek széles-

- τὸ μῆκος καὶ τὸ εὖρος, καὶ ἐπὶ τούτῳ τῷ πύργῳ ἄλλος πύργος ἐπιβέβηκε, καὶ ἕτερος μάλα ἐπὶ τούτῳ, μέχρι οὗ ὀκτὼ πύργων. ἀνάβασις δὲ ἐς αὐτοὺς ἔξωθεν κύκλῳ περὶ πάντας τοὺς πύργους ἔχουσα πεποιήται. μεσοῦντι δὲ κου τῆς ἀναβάσιος ἐστὶ καταγωγὴ τε καὶ θῶκοι ἀμπαυστήριοι, ἐν τοῖσι κατίζοντες ἀμπαύονται οἱ ἀναβαίνοντες. ἐν δὲ τῷ τελευταίῳ πύργῳ νηὸς ἔπεστι μέγας· ἐν δὲ τῷ νηῷ κλίνη μεγάλη κέεται εὖ ἐστρωμένη καὶ οἱ τράπεζα παρακέεται χρυσεή. ἄγαλμα δὲ οὐκ ἔνι οὐδὲν αὐτόθι ἐνιδρυμένον, οὐδὲ νύκτα οὐδεὶς ἐναυλίζετο ἀνθρώπων ὅτι μὴ γυνὴ μούνη τῶν ἐπιχωρίων, τὴν ἂν ὁ θεὸς ἔλθῃται ἐκ πασέων, ὥς λέγουσι οἱ Χαλδαῖοι.
- 182 ἔόντες ἱρέες τούτου τοῦ θεοῦ. φασὶ δὲ οἱ αὐτοὶ οὗτοι, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες, τὸν θεὸν αὐτὸν φοιτᾶν τε ἐς τὸν νηὸν καὶ ἀμπαύεσθαι ἐπὶ τῆς κλίνης, κατὰ περ ἐν Θήβῃσι τῇσι Αἰγυπτίῃσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥς λέγουσι οἱ Αἰγύπτιοι· καὶ γὰρ δὴ ἐκεῖθι κοιμᾶται ἐν τῷ τοῦ Διὸς τοῦ Θηβαίου γυνή, ἀμφοτέραι δὲ αὗται λέγονται ἀνδρῶν οὐδαμῶν ἐς ὁμιλίην φοιτᾶν· καὶ κατὰ περ ἐν Πατάροις τῆς Λυκίης ἢ πρόμαντις τοῦ θεοῦ ἐπεὰν γένηται· οὐ γὰρ ὦν αἰεὶ ἐστὶ χρηστήριον αὐτόθι· ἐπεὰν δὲ γένηται, τότε ὦν συγκατα-
- 183 κληίεται τὰς νύκτας ἔσω ἐν τῷ νηῷ. ἐστὶ δὲ τοῦ ἐν Βαβυλῶνι ἱεροῦ καὶ ἄλλος κάτω νηὸς, ἐνθα ἄγαλμα μέγα τοῦ Διὸς ἔνι κατήμενον χρύσειον, καὶ οἱ τράπεζα μεγάλη παρακέεται χρυσεή, καὶ τὸ βᾶθρον οἱ καὶ ὁ θρόνος χρύσεος ἐστί· καὶ ὥς ἔλεγον οἱ Χαλδαῖοι, ταλάντων ὀκτακοσίων χρυσοῦ πεποιήται ταῦτα. ἔξω δὲ τοῦ νηοῦ βωμὸς ἐστὶ χρύσεος. ἐστὶ δὲ καὶ ἄλλος βωμὸς μέγας, ὅκου θύεται τὰ τέλεια τῶν προβάτων· ἐπὶ γὰρ τοῦ χρυσοῦ βωμοῦ οὐκ ἔξεστι θύειν ὅτι μὴ γαλαθηνά μούνα. ἐπὶ δὲ τοῦ μέζονος βωμοῦ καὶ καταγίζουσι λιβανωτοῦ χίλια τάλαντα ἔτεος ἐκάστου οἱ Χαλδαῖοι τότε ἐπεὰν τὴν ὀρθὴν ἄγωσι τῷ θεῷ τούτῳ. ἦν δὲ ἐν τῷ τεμένει τούτῳ ἔτι τὸν χρόνον ἐκείνον καὶ ἀνδριάς δωδέκα πηχέων στερεός· ἐγὼ μὲν μιν οὐκ εἶδον, τὰ δὲ λέγεται ὑπὸ Χαλδαίων, ταῦτα λέγω. τούτῳ τῷ ἀνδριάντι Δαρεῖος μὲν ὁ Ὑστάσπερος ἐπιβουλεύσας οὐκ ἐτόλμησε λαβεῖν, Ξέρξης δὲ ὁ Δαρείου ἔλαβε καὶ τὸν ἱερεῖα ἀπέκτεινε ἀπαγορεύοντα μὴ κινέειν τὸν ἀνδριάντα. τὸ μὲν δὴ ἱερὸν τοῦτο οὕτω κεκόσμηται, ἐστὶ δὲ καὶ ἴδια ἀναθήματα πολλὰ.
- 184 Τῆς δὲ Βαβυλῶνος ταύτης πολλοὶ μὲν κου καὶ ἄλλοι ἐγένοντο βασιλεῖς, τῶν ἐν τοῖσι Ἀσσυρίοις λόγοις

sége és magassága egy stadium. Ezen a tornyon egy másik nyugszik, ezen ismét egy harmadik, s így tovább, összesen nyolcz torony. A feljáró lépcsőzet kívül az összes tornyok körül van elhelyezve; a feljáratnak úgy közepe felé egy nyugvó hely van pihenő székekkel, s ezekre ülnek a felmászók pihenni. Az utolsó toronyban van egy nagy templom, melybe egy magasra vetett ágyat tettek, mellé pedig egy aranyból készült asztalt. Istenkép azonban nincs felállítva, valamint éjjel egy ember sem lép ide be, csak egy benszülött asszony, kit az isten valamennyiök közül kiválasztott. Így beszélik ezt a chaldæusok,¹³⁹ a kik ennek az istennek papjai. Ugyanezeknek állítása szerint, a melyet azonban nem hiszek, az 182 isten éjjelenként eljő a templomba és lefekszik az ágyba. Hasonló történik az egyiptomiak szerint az egyiptomi Thebaiban is, mert itt is lefekszik egy asszony a thebaibeli Zeus templomában; s hír szerint egyikük sem megy semmiféle emberek társaságába. Ép így történik ez Lykiának Patara¹⁴⁰ nevű városában az istennek jósnőjével, ha az isten megjelenik: mert itt nincs állandó jóshely. Ha azonban az isten megjelenik, akkor a jósnőt éjjelenként bezárják vele együtt a templomba. Ezen szentélyen kívül van még Baby- 183 lonban lejjebb egy más templom is, melyben Zeusnak nagy arany-szobra ül; mellette van egy nagy aranyasztal. A zsámoly és karszék szintén aranyból van verve. A chaldæusok állítása szerint ezek nyolczszáz talentum aranyból készültek. A templomon kívül van egy aranyoltár; van még egy más nagy oltár is, a melyen vén állatokat szoktak áldozni; mert az aranyoltáron csupán szópós állatokat szabad áldozni. A nagyobbik oltáron a chaldæusok évenként ezer talentum tömjént szoktak felfüstölni, mikor ennek az istennek az ünnepét ülik. Ezen a szent helyen Kyros korában még egy tizenkét rőf magas, aranyozott kőszobor is állott. Én már nem láttam, s csak azt mondom el, a mit a chaldæusok beszélnek. Dareios, Hystaspes fia, el szerette volna ezt a szobrot vinni, de nem merte; azonban Dareios fia, Xerxes, elvitette, sőt azt a papot, a ki a szobor elhurczolása ellen tiltakozott, megölte. Ezen szentély tehát így volt feldiszítve; de volt még benne sok magán fogadalmi ajándék is.

Ebben a Babylonban sok király uralkodott, s ezekről az assy- 184

μνήμην ποιήσομαι, οἱ τὰ τείχεά τε ἐπεκόσμησαν καὶ τὰ ἱρά, ἐν δὲ δὴ καὶ γυναῖκες δύο. ἡ μὲν πρότερον ἄρξασα, τῆς ὕστερον γενεῇσι πέντε πρότερον γενομένη, τῇ οὖνομα ἦν Σεμίραμις, αὕτη μὲν ἀπεδέξατο χώματα ἀνὰ τὸ πεδίον ἐόντα ἀξιοθέητα· πρότερον
 185 δὲ ἐώθεε ὁ ποταμὸς ἀνὰ τὸ πεδίον πᾶν πελαγίζειν. ἡ δὲ δὴ δευτέρον γενομένη ταύτης βασιλεία, τῇ οὖνομα ἦν Νίτωκρις, αὕτη δὲ συνετωτέρη γενομένη τῆς πρότερον ἄρξασης τοῦτο μὲν μνημόσυνα ἐλίπετο τὰ ἐγὼ ἀπηγγήσομαι, τοῦτο δὲ τὴν Μήδων ὀρέουσα ἀρχὴν μεγάλην τε καὶ οὐκ ἀτρεμίζουσαν, ἀλλ' ἄλλα τε ἀραιρημένα ἄσπεα αὐτοῖσι, ἐν δὲ δὴ καὶ τὴν Νίνον, προσφυλάξατο ὅσα ἐδύνατο μάλιστα. πρῶτα μὲν τὴν Εὐφρήτην ποταμὸν ῥέοντα πρότερον ἰδύν, ὅς σφε διὰ τῆς πόλιος μέσης ῥέει, τοῦτον ἄνωθεν διώρυχας ὀρύξασα οὕτω δὴ τι ἐποίησε σκολιὸν ὥστε δὴ τρεῖς ἐς τῶν τινα κωμέων τῶν ἐν τῇ Ἀσσυρίῃ ἀπικνέεται ῥέων· τῇ δὲ κώμῃ οὖνομα ἐστί, ἐς τὴν ἀπικνέεται ὁ Εὐφρήτης, Ἀρδέρικκα. καὶ νῦν οἱ ἂν κομίζονται ἀπὸ τῆσδε τῆς θαλάσσης ἐς Βαβυλῶνα, καταπλέοντες τὸν Εὐφρήτην ποταμὸν τρεῖς τε ἐς τὴν αὐτὴν ταύτην κώμην παραγίνονται καὶ ἐν τρισὶ ἡμέρησι. τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτον ἐποίησε, χῶμα δὲ παρέχωσε παρ' ἐκάτερον τοῦ ποταμοῦ τὸ χεῖλος ἄξιον θώματος μέγαθος καὶ ὕψος ὅσον τι ἐστί. κατ' ὅπερθε δὲ πολλῷ Βαβυλῶνος ὥρυσσε ἔλυτρον λίμνη, ὀλίγον τι παρατείνουσα ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, βάθος μὲν ἐς τὸ ὕδωρ αἰεὶ ὀρύσσουσα, εὖρος δὲ τὸ περίμετρον αὐτοῦ ποιεῦσα εἴκοσί τε καὶ τετρακοσίων σταδίων· τὸν δὲ ὀρυσσόμενον χοῦν ἐκ τοῦτου τοῦ ὀρύγματος ἀναισίμου παρὰ τὰ χεῖλα τοῦ ποταμοῦ παραχέουσα. ἐπεῖτε δὲ οἱ ὀρώρυκτο, λίθους ἀγαγομένη κρηπίδα κύκλῳ περὶ αὐτὴν ἤλασε. ἐποίησε δὲ ἀμφοτέρα ταῦτα, τὸν τε ποταμὸν σκολιὸν καὶ τὸ ὄρυγμα πᾶν ἔλος, ὥς ὅ τε ποταμὸς βραδύτερος εἴη περὶ καμπὰς πολλὰς ἀγνόμενος, καὶ οἱ πλόοι ἔωσι σκολιοὶ ἐς τὴν Βαβυλῶνα, ἐκ τε τῶν πλόων ἐκδέχεται περίοδος τῆς λίμνης μακρῇ. κατὰ τοῦτο δὲ ἐργάζετο τῆς χώρας τῇ αἰ τε ἐσβολαὶ ἦσαν καὶ τὰ σύντομα τῆς ἐκ Μήδων ὁδοῦ, ἵνα μὴ ἐπιμισγόμενοι οἱ Μῆδοι ἐκμανθάνοιεν αὐτῆς τὰ πρήγματα. ταῦτα μὲν δὴ ἐκ βάθους
 186 περιεβάλετο, τοιγόνδε δὲ ἐξ αὐτῶν παρενθήκηην ἐποιήσατο. τῆς πόλιος ἐούσης δύο φαρσέων, τοῦ δὲ ποταμοῦ μέσον ἔχοντας, ἐπὶ τῶν πρότερον βασιλέων ὅπως τις ἐθέλοι ἐκ τοῦ ἐτέρου φάρσεος ἐς τοῦτερον διαβῆναι, χρῆν πλοίῳ διαβαίνειν, καὶ ἦν, ὥς ἐγὼ δοκέω, ὀχληρὸν τοῦτο. αὕτη δὲ καὶ

riai történetekben fogok megemlékezni; de azok között, a kik a falakat és a templomokat építették, volt két asszony is. A ki előbb uralkodott, és a másíknál őt nemzedékkal előbb' élt, azt Semiramisnak hívták.¹⁴¹ Ez figyelemre méltó gátakat vonatott a síkságon át. Azelőtt a folyam az egész területet víz alá szokta volt borítani. Az utána következő másik királynő, kinek Nitokris¹⁴² volt a neve, 185 még okosabb volt elődjénél; egyrészt emlékeket hagyott hátra, melyeket fel fogok sorolni, másrészt pedig látva, mily nagy és rettenthetetlen a médek hatalma, s hogy más városokon kívül még magát Ninost is elfoglalták, a lehető legnagyobb óvóintézkedéseket tette meg. Először is az Euphratesnek, mely városának közepén folyt át, azelőtt egyenes folyását felülről ásott csatornákkal olyan görbévé változtatta, hogy folyása közben Assyriának egyik falvát háromszor érinti. Ezt a falut, melyet az Euphrates így érint, Arderikkának hívják. Most tehát a földközi tenger felől Babylonba utazók, mikor az Euphratesbe eveznek, háromszor érnek ugyanazon egy faluhoz; s ez három napba kerül. Mikor ezt így megtette, a folyamnak mindkét partján bámulatra méltó gátat emelt, olyan hosszú és magas volt ez. Jóval délre Babylontól egy tómedenczét ásott, mely nem messze volt a folyamtól, és mindenütt oly mélyre volt ásva, a meddig a víz föl nem szivárgott. E medencze térfogata négyszázhusz stadiumot foglalt el. Az ezen ásatásból nyert földet a folyam partjainak feltöltésére használta. Az ásás elvégzése után köröskörül kövekkel rakatta ki oldalait. Ezen két tettének, t. i. a folyam meggörbítésének és a mocsár ásatásának az volt a czélja, hogy a sok görbület által megtört folyam lassúbb folyású legyen, hogy görbe hajóút vezessen Babylonba, és hogy a tó körül még egy nagy kerülő várjon a hajókra. S mindezt birodalmának abban a részében végeztette, a hol a bejárat van, s a hol az út Médiától a legrövidebb; hogy így a médek ne érintkezzenek velük és ne kémleljék ki viszonyaikat. Így dol- 186 goztatott a föld mélyében s ennek folytán kerültek ki az említett mellékes művek is. — A városnak két része van, s ezeket a folyam választja el egymástól. Az előbbi királyok idejében tehát, ha valaki az egyik városrészből a másikba akart átmenni, csak hajóval mehetett át. De ez, úgy hiszem, kellemetlen volt. Nitokris tehát a

τοῦτο προεῖδε· ἐπεῖτε γὰρ ὥρυσσε τὸ ἔλυτρον τῇ λίμνῃ, μνημόσυ-
νον τότε ἄλλο ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἔργου ἐλίπετο. ἐτάμνετο λίθους περι-
μήκεις· ὥς δέ οἱ ἦσαν οἱ λίθοι ἑτοιμοὶ καὶ τὸ χωρίον ὀρώρυκτο,
ἐκτρέψασα τοῦ ποταμοῦ τὰ ῥέεθρον πᾶν ἐς τὸ ὥρυσσε χωρίον, ἐν
ᾧ ἐπίμπλατο τοῦτο, ἐν τούτῳ ἀπεξηρασμένου τοῦ ἀρχαίου ῥέεθρου
τοῦτο μὲν τὰ χεῖλα τοῦ ποταμοῦ κατὰ τὴν πόλιν καὶ τὰς κατα-
βάσιαις τὰς ἐκ τῶν πυλίδων ἐς τὸν ποταμὸν φερούσας ἀνοικοδό-
μησε πλίνθοισι ὀπτῆσι κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῷ τείχεϊ τοῦτο δὲ
κατὰ μέσσην καὶ μάλιστα τὴν πόλιν τοῖσι λίθοισι τοὺς ὠρύξατο
οἰκοδόμους γέφυραν, θέουσα τοὺς λίθους σιδήρῳ τε καὶ μολύβδῳ.
ἐπιτείνεσκε δὲ ἐπ’ αὐτήν, ὥπως μὲν ἡμέρη γίνοιτο, ξύλα τετράγωνα,
ἐπ’ ὧν τὴν διάβασιν ἐποιεῦντο οἱ Βαβυλώνιοι· τὰς δὲ νύκτας τὰ
ξύλα ταῦτα ἀπαιρέεσκον τοῦδε εἵνεκα, ἵνα μὴ διαφοιτέοντες τὰς
νύκτας κλέπτοιεν παρ’ ἀλλήλων. ὥς δὲ τό τε ὀρυχθὲν λίμνη πλη-
ρης ἐγεγόνει ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ καὶ τὰ περὶ τὴν γέφυραν ἐκεκό-
σμητο, τὸν Εὐφρῆτην ποταμὸν ἐς τὰ ἀρχαῖα ῥέεθρα ἐκ τῆς λίμνης
ἐξήγαγε, καὶ οὕτω τὸ ὀρυχθὲν ἔλος γενόμενον ἐκ θεῶν ἐδόκει γε-
γονέναι καὶ τοῖσι πολιῆταισι γέφυρα ἦν κατεσκευασμένη.

187

‘Η δ’ αὐτὴ αὕτη βασιλεία καὶ ἀπάτην τοιγύδε τινὰ ἐμηχανή-
σατο. ὑπὲρ τῶν μάλιστα λεωφόρων πυλέων τοῦ ἄστεος τάφον ἐωυτῇ
κατεσκευάσατο μετέωρον ἐπιπολῆς αὐτέων τῶν πυλέων, ἐνεκόλαψε
δὲ ἐς τὸν τάφον γράμματα λέγοντα τάδε. «τῶν τις ἐμεῦ ὕστερον
γινομένων Βαβυλώνος βασιλέων ἦν σπανίστη χρημάτων, ἀνοίξας
τὸν τάφον λαβέτω ὅκῃσα βούλεται χρήματα· μὴ μέντοι γε μὴ σπα-
νίσας γε ἄλλως ἀνοίξῃ· οὐ γὰρ ἄμεινον.» οὗτος ὁ τάφος ἦν ἀκί-
νητος μέχρι οὗ ἐς Δαρεῖον περιῆλθε ἡ βασιληίη· Δαρεῖφ δὲ καὶ
δεινὸν ἐδόκει εἶναι τῆσι πόλῃσι ταύτησι μηδὲν χράσθαι, καὶ χρη-
μάτων κειμένων καὶ αὐτῶν τῶν χρημάτων ἐπικαλεσμένων, μὴ οὐ
λαβεῖν αὐτά. τῆσι δὲ πόλῃσι ταύτησι οὐδὲν ἐχράτο τοῦδε εἵνεκα,
ὅτι ὑπὲρ κεφαλῆς οἱ ἐγίνετο ὁ νεκρὸς διεξελαύνοντι. ἀνοίξας δὲ τὸν
τάφον εὗρε χρήματα μὲν οὐ, τὸν δὲ νεκρὸν καὶ γράμματα λέγοντα
τάδε· «εἰ μὴ ἀπληστός τε ἕας χρημάτων καὶ αἰσχροκερδῆς, οὐκ
ἂν νεκρῶν θήκας ἀνέωγες.»

188

Αὕτη μὲν νυν ἡ βασιλεία τοιαύτη τις λέγεται γενέσθαι· ὁ
δὲ δὴ Κύρος ἐπὶ ταύτης τῆς γυναικὸς τὸν παῖδα ἐστρατεύετο,
ἔχοντά τε τοῦ πατρὸς τοῦ ἐωυτοῦ τοῦνομα Λαβυνήτου καὶ τὴν Ἀσ-
συρίων ἀρχήν. στρατεύεται δὲ δὴ βασιλεὺς ὁ μέγας καὶ σιτίοισι· εὖ
ἐσκευασμένος ἐξ οἴκου καὶ προβάτοισι, καὶ δὴ καὶ ὕδωρ ἀπὸ τοῦ

következőkép gondoskodott: mikor már a tó számára a medence ki volt ásva, ezzel a munkával kapcsolatosan a következő másik emléket hagyta hátra: hosszú köveket metszetett, s mikor a kövek már készen álltak és a hely is ki volt ásva, a folyamnak vizét mind a kiásott területre vezette, s mialatt ez megtelt, addig a folyam régi medre kiszáradt. Ekkor első sorban a folyamnak a városra néző partjai és a tornyokból a folyamba vezető lépcsők mentében égetett téglákból ép oly módon, mint a falépítésnél, új falat húzott; azután pedig a kiásott kövekkel a város közepe táján hídát épített, s a köveket vassal és ólommal kapcsolta össze. A híd azután napkeltevel négyszögű gerendákat tétetett, s így jártak át a babyloniak.¹⁴³ Éjjel azonban a gerendákat mind eltávolították, nehogy éjjel átmenve egymást meglopják. Mikor pedig a kiásott medence a folyam vizével megtelt és a híd építése befejeződött, az Euphrates folyamot a tóból a régi medrébe vezették. Ezzel a haszonnal járt terve szerint a mocsárnak kiásása, és így jutottak a polgárok a hídhoz.

Ugyanez a királynő tervezte a következő cselt is: a városnak¹⁸⁷ leglátogatottabb kapuja fölött készíttette el a maga sírját, magasan a kapuk fölött a levegőben; sírjára pedig a következő feliratot vésette: «Ha valaki az utánam következő királyok közül pénzsükségbe jut, az nyissa ki síromat és vegyen belőle annyi kincset, a mennyit akar. De semmikép se nyissa fel, ha nincs rá szüksége; mert az nem hoz reá áldást.» A sírt tehát nem is bántották, míg Dareios nem jutott a trónra. Dareiosnak nem tetszett, hogy ezt a kaput nem használhatja és hogy az ott levő kincseket, mikor azok magukat kínálják, ki ne vegye. Ezt a kaput azért nem használta senki, mert az átmenetnél feje fölött lett volna a halott. Ő tehát felnyitotta a sírt; kincseket azonban nem talált benne, csak a holttestet és a következő sorokat: «Ha nem lettél volna telhetetlen és csunya nyereszkes, nem nyitottad volna fel a halottnak sírját.»

Ilyen volt a hagyomány szerint ez a királynő.¹⁴⁴ Kyros¹⁸⁸ hadseregét ennek az asszonynak a fia ellen vezette, a kit apja neve után Labynetosnak¹⁴⁵ hívtak és Assyria királyságát örökölte. A nagy király a háborúba úgy megy, hogy már otthon ellátják jól elkészített ételekkel és hússal; sőt a vizet is a Susa

Χοάσπεω ποταμοῦ ἅμα ἄγεται τοῦ παρὰ Σοῦσα ῥέοντος, τοῦ μού-
νου πίνει βασιλεὺς καὶ ἄλλου οὐδενὸς ποταμοῦ. τοῦτου δὲ τοῦ
Χοάσπεω τοῦ ὕδατος ἀπεψημένου πολλὰ καὶ κάρτα ἅμαξαι τετράκυ-
κλοι ἡμιόνειαι κομίζουσαι ἐν ἀγγηίοισι ἀργυρέοισι ἔπονται, ὅκη ἂν
189 ἐλαύνῃ ἐκάστοτε. ἐπεὶ δὲ ὁ Κῦρος πορευόμενος ἐπὶ τὴν Βαβυ-
λῶνα ἐγένετο ἐπὶ Γύνδῃ ποταμῷ, τοῦ αἱ μὲν πηγαὶ ἐν Ματιηνοῖσι
ῥεσι, ῥεεὶ δὲ διὰ Δαρδανέων, ἐκδιδοὶ δὲ ἐς ἕτερον ποταμὸν Τί-
γρην, ὃ δὲ παρὰ Ὡπιν πόλιν ῥέων ἐς τὴν Ἐρυθρὴν θάλασσαν ἐκδι-
δοί· τοῦτον δὲ τὸν Γύνδην ποταμὸν ὡς διαβαίνειν ἐπειράτο ὁ Κῦ-
ρος ἐόντα νηυσιπέρητον, ἐνθαυτὰ οἱ τῶν τις ἱρῶν ἵππων τῶν λευκῶν
ὑπὸ ὕβριος ἐσβὰς ἐς τὸν ποταμὸν διαβαίνειν ἐπειράτο, ὃ δὲ μιν
συμφήσας ὑποβρύχιον οἰχώκεε φέρων. κάρτα τε δὴ ἐχαλέπαινε τῷ
ποταμῷ ὁ Κῦρος τοῦτο ὑβρίσαντι, καὶ οἱ ἐπηπείλησε οὕτω δὴ μιν
ἀσθενέα ποιήσειν ὥστε τοῦ λοιποῦ καὶ γυναϊκάς μιν εὐπετέως τὸ
γόνυ οὐ βρεχούσας διαβήσεσθαι. μετὰ δὲ τὴν ἀπειλὴν μετεῖς τὴν
ἐπὶ Βαβυλῶνα στρατεύειν διαίρειε τὴν στρατιὴν δίχα, διελὼν δὲ
κατέτεινε, σχοινοτενέας ὑποδέξας διώρυχας ὀγδώκοντα καὶ ἑκατὸν
παρ' ἐκάτερον τὸ χεῖλος τοῦ Γύνδεω τετραμμένας πάντα τρόπον,
διατάξας δὲ τὸν στρατὸν ὀρύσσειν ἐκέλευε. οἳ δὲ ὁμίλου πολλοῦ
ἐργαζομένου ἦνετο μὲν τὸ ἔργον, ὅμως μέντοι τὴν θερσίην πᾶσαν
αὐτοῦ ταύτῃ διέτριψαν ἐργαζόμενοι.

190 Ὡς δὲ τὸν Γύνδην ποταμὸν ἐτίσαστο Κῦρος ἐς τριηκοσίας καὶ
ἐξήκοντα διώρυχάς μιν διαλαβὼν, καὶ τὸ δεύτερον ἑαρ ὑπέλαμπε,
οὕτω δὴ ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα. οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευ-
σάμενοι ἔμενον αὐτόν. ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος,
συνέβαλόν τε οἱ Βαβυλώνιοι καὶ ἐσσωθέντες τῇ μάχῃ κατεῖλθθη-
σαν ἐς τὸ ἄστυ. οἳ δὲ ἐξεπιστάμενοι ἔτι πρότερον τὸν Κῦρον οὐκ
ἀτρεμίζοντα, ἀλλ' ὀρέοντες αὐτὸν παντὶ ἔθνεϊ ὁμοίως ἐπιχειρέοντα,
προεσάξαντο σιτία ἐτέων κάρτα πολλῶν. ἐνθαυτὰ οὗτοι μὲν λόγον
εἶχον τῆς πολιορκίης οὐδένα, Κῦρος δὲ ἀπορίῃσι ἐνείχετο, ἅτε χρό-
νου τε ἐγγινομένου συχνοῦ ἀνωτέρω τε οὐδὲν τῶν πρηγμάτων προ-
191 κοπτομένων. εἴτε δὴ ὦν ἄλλος οἱ ἀπορέοντι ὑπεθήκατο, εἴτε καὶ αὐ-
τὸς ἔμαθε τὸ ποιητέον οἱ ἦν, ἐποίησε δὴ τοιόνδε. τάξας τὴν στρατιὴν
ἅπασαν ἐξ ἐμβολῆς τοῦ ποταμοῦ, τῇ ἐς τὴν πόλιν ἐσβάλλει, καὶ
ὀπισθε αὐτὶς τῆς πόλιος τάξας ἐτέρους, τῇ ἐξίει ἐκ τῆς πόλιος ὁ
ποταμός, προσεῖπε τῷ στρατῷ, ὅταν διαβατὸν τὸ ῥέεθρον ἴδωνται
γενόμενον, εἰσεῖναι ταύτῃ ἐς τὴν πόλιν. οὕτω τε δὴ τάξας καὶ κατὰ
ταῦτα παραινέσας ἀπῆλαινε αὐτὸς σὺν τῷ ἀχρηίῳ τοῦ στρατοῦ.
ἀπικόμενος δὲ ἐπὶ τὴν λίμνην, τά περ ἡ τῶν Βαβυλωνίων

mellett folyó Choaspesből¹⁴⁶ merítik ; csak ebből iszik a király, más folyóból nem. Ennek a Choaspesnek felforralt vizét igen sok négykerekű öszvérszekér szállítja ezüst edényben, bárhová vonul is a 189 király. Mikor Kyros Babylon elleni hadmenetében a Gyndes folyóhoz ért,¹⁴⁷ melynek forrásai a matienai hegyekben vannak, s a dardanusok földjén keresztül egy más folyamba, a Tigrisbe ömlik — ez pedig Opis városa mellett elhaladván, a Vörös tengerbe szakad — ezen a Gyndes folyón, mely hajózható volt, át akart vonulni ; azonban szent fehér lovainak egyike megvadulván a folyóba ugrott és át akarta úszni ; a folyó magával sodorta s tova vitte. Kyros e miatt nagyon megharagudott a féktelen folyóra ; megfenyegette, hogy oly szeliddé fogja tenni, hogy a jövőben asszonyok is könnyen, még térdük megnedvesítése nélkül is átmehetnek rajta. Fenyegető szavai után elhalasztotta Babylon elleni hadmenetét. Seregét két részre osztotta, s azután a Gyndesnek mindkét partján minden irányban száznolczvan egyenes árkot jelölt ki ; felosztotta seregét, s elrendelte az ásást. Habár nagy tömeg dolgozott és haladt a munka : mégis az egész nyarat ott töltötték munkában.¹⁴⁸

Igy állott bosszút Kyros a Gyndes folyón, háromszáz 190 hatvan csatornát vezetvén belőle. Majd a második tavasz nyíltakor Babylon ellen indult. A babyloniak kivonulva várták őt, s mikor már közel ért a városhoz, összecaptak. De a babyloniak vereséget szenvedtek és beszorútlak a városba. Minthogy azonban már előbb is tudták, hogy Kyros nem nyugszik, s látták, hogy minden népet egymásután leigáz : igen sok évre ellátták magukat élelmi szerekkel. Így tehát nem sokat törődtek az ostrommal. Kyros azonban nagy zavarba jött, hogy oly sok idő múlik s a dolog még sem halad előre. Akár más adott neki azután zavarában taná- 191 csot, akár maga találta el, hogy mi a teendő, a következőkép cselekedett : seregének egy részét oda állította, a hol a folyam a városba befolyik, másik részét pedig oda, a hol a folyam kijő a városból ; s megparancsolta nekik, hogy ha átgázolhatónak látják majd a folyamot, hatoljanak be a városba. Így rendelkezett s maga buzdító szavai után seregének hitvány részével tova vonult. Mikor pedig elérkezett a tóhoz, másodszor ő tette meg ugyanazt, a mit a baby-

βασίλεια ἐποίησε κατὰ τε τὸν ποταμὸν καὶ κατὰ τὴν λίμνην, ἐποίησε καὶ ὁ Κῦρος ἕτερα τοιαῦτα· τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυχι ἐσαγαγὼν ἐς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἔλος, τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοστήσαντος τοῦ ποταμοῦ. γενομένου δὲ τούτου τοιοῦτου, οἱ Πέρσαι οἱ περ ἐτετάχατο ἐπ' αὐτῷ τούτῳ κατὰ τὸ ῥέεθρον τοῦ Εὐφράτεω ποταμοῦ ὑπονενοστηκότος ἀνδρὶ ὥς ἐς μέσον μηρὸν μάλιστά κη, κατὰ τοῦτο ἐσήσαν ἐς τὴν Βαβυλῶνα. εἰ μὲν νυν προσπύθοντο ἢ ἔμαθον οἱ Βαβυλώνιοι τὸ ἐκ τοῦ Κύρου ποιούμενον, οἱ δ' ἂν περιυδόντες τοὺς Πέρσας ἐσελθεῖν ἐς τὴν πόλιν διέφθειραν ἂν κάκιστα· κατακληίσαντες γὰρ ἂν πάσας τὰς ἐς τὸν ποταμὸν πυλίδας ἐχούσας καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τὰς αἵμασιās ἀναβάντες τὰς παρὰ τὰ χεῖλα τοῦ ποταμοῦ ἐληλαμένας, ἔλαβον ἂν σφεας ὥς ἐν κύρτη. νῦν δὲ ἐξ ἀπροσδοκήτου σφι παρέστησαν οἱ Πέρσαι. ὑπὸ δὲ μεγάρθεος τῆς πόλιος, ὥς λέγεται ὑπὸ τῶν ταύτῃ οἰκημένων, τῶν περὶ τὰ ἔσχατα τῆς πόλιος ἐαλωκότων τοὺς τὸ μέσον οἰκέοντας τῶν Βαβυλωνίων οὐ μανθάνειν ἐαλωκότας, ἀλλὰ (τυχεῖν γὰρ σφι ἐοῦσαν ὀρτὴν) χορεύειν τε τοῦτον τὸν χρόνον καὶ ἐν εὐπαθείῃσι εἶναι, ἐς ὃ δὴ καὶ τὸ κάρτα ἐπύθοντο.

- 192 Καὶ Βαβυλὼν μὲν οὕτω τότε πρῶτον ἀραίρητο· τὴν δὲ δύναμιν τῶν Βαβυλωνίων πολλοῖσι μὲν καὶ ἄλλοισι δηλώσω ὅση τις ἐστί, ἐν δὲ δὴ καὶ τῷδε. βασιλείᾳ τῷ μεγάλῳ ἐς τροφήν αὐτοῦ τε καὶ τῆς στρατιῆς διαραίρηται, πάρεξ τοῦ φόρου, γῆ πᾶσα ὅσης ἄρχει· δυῶδεκα ὧν μηνῶν ἐόντων ἐς τὸν ἐνιαυτὸν τοὺς τέσσερας μῆνας τρέφει μιν ἡ Βαβυλωνίη χώρα, τοὺς δὲ ὀκτῶ τῶν μηνῶν ἡ λοιπὴ πᾶσα Ἀσίῃ οὕτω τριτημορίῃ ἢ Ἀσσυρίῃ χώρῃ τῇ δυνάμει τῆς ἄλλης Ἀσίης. καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς χώρας ταύτης, τὴν οἱ Πέρσαι σατραπήνην καλέουσι, ἐστὶ ἀπασέων τῶν ἀρχέων πολλὸν τι κρατίστη, ὅκου Τριτανταίχημι τῷ Ἀρταβάζου ἐκ βασιλέος ἔχοντι τὸν νομὸν τοῦτον ἀργυρίου μὲν προσήιε ἐκάστης ἡμέρης ἀρτάβῃ μεστή. ἡ δὲ ἀρτάβῃ μέτρον ἐὼν Περσικὸν χωρέει μεδίμνου Ἀττικοῦ πλέον χοῖνιξι τρισὶ Ἀττικῇσι. ἵπποι δὲ οἱ αὐτοῦ ἦσαν ἰδίῃ, πάρεξ τῶν πολεμιστηρίων, οἱ μὲν ἀναβαίνοντες τὰς θηλέας ὀκτακόσιοι, αἱ δὲ βαίνόμεναι ἐξακισχίλιαι καὶ μύρια· ἀνέβαινε γὰρ ἕκαστος τῶν ἐρσένων τούτων εἴκοσι ἵππους. κυνῶν δὲ Ἰνδικῶν τοσοῦτο δὴ τι πλῆθος ἐτρέφετο ὥστε τέσσερες τῶν ἐν τῷ πεδίῳ κῶμαι μεγάλαι, τῶν ἄλλων ἐοῦσαι ἀτελέες, τοῖσι κυσὶ προσετέταχτο
- 193 χατο σιτία παρέχειν. τοιαῦτα μὲν τῷ ἄρχοντι τῆς Βαβυλῶνος ὑπῆρχε ἐόντα· ἡ δὲ γῆ τῶν Ἀσσυρίων ἔεται μὲν ὀλίγῳ, καὶ τὸ ἐκτρέφον τὴν ῥίζαν τοῦ σίτου ἐστὶ τοῦτο· ἀρδόμενον

loniak királynője tett a folyammal és a tóval. A csatorna segítségével ugyanis a folyamot az akkor kiszáradt tóba vezette és így az eredeti medert átgázolhatóvá tette, mert a folyam leapadt. Ennek megtörténte után a perzsák, a kik az Euphratesnek medréhez voltak állítva, mikor a folyó annyira leapadt, hogy az embernek csak úgy a czombjáig ért, erről az oldalról hatoltak a városba. Ha a babyloniaiak előre megtudják vagy csak észreveszik is Kyrosnak intézkedését, bizonyára meglátják a városba nyomuló perzsákat és kegyetlenül lekonzolják. Csak be kellett volna zárniok a folyamra nyíló összes kapukat és felmászniok a folyam partján elhúzódó bástyákra, s mintegy hálóban fogták volna meg őket. Így azonban váratlanul jelentek meg a perzsák. A városnak nagysága miatt, mint maguk a lakósok beszélik, a Babylon közepén lakók nem vették észre, hogy a lakósokat a város végén elfogják; különben is éppen ünnepük volt, és így tánczolvá és mulatva töltötték az időt, míg a borzasztót meg nem tudták. Ekkép történt Babylonnak első elfoglalása.¹⁴⁹

Babylonnak hatalmát sok más dologban fogom még feltüntetni; de hogy mekkora, a következőből is kitünik: a nagy királynak a maga és hadserege eltartására szolgál az adón kívül az egész föld, a melyen uralkodik. Az évi tizenkét hónapból négy hónapig a babyloniai föld fedezi a kiadásokat; a többi nyolcz hónapig pedig egész Ázsia. Így az assyriai birodalom hatalmára nézve Ázsiának egy harmadrészét teszi. Ezen országnak kormányja, mit a perzsák satrapiának neveznek, valamennyi birodaloméhoz képest a leghatalmasabb; a mennyiben Tritantaichmesnek, Artabazos fiának, kit a király az ország élére állított, minden napra egy ezüsstel teli artabe jut. Ez az artabe perzsa mérték és három attikai choinixszal többet foglal magában, mint egy attikai véka. Harczy lovakon kívül voltak neki magánlovak is, és pedig a kanczák meghágására nyolczszáz csődör, meghágott kancza pedig tizenhatezer; minden csődör ugyanis húsz kanczát hágott meg. Indiai kutyákból is oly nagy falkát neveltek, hogy a síkságon négy nagy falú, mely más adó alól fel volt mentve, ezeknek a kutyáknak táplálására volt kötelezve. Ilyen volt Babylon uralkodójának a vagyona. Assyriában kevés eső esik; azért a termés gyökerét következőkép táplálják: a földet

μέντοι ἐκ τοῦ ποταμοῦ ἀδρύνεται τε τὸ λήιον καὶ παραγίνεται ὁ σῖτος, οὐ κατὰ περ ἐν Αἰγύπτῳ αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ ἀναβαίνοντος ἐς τὰς ἀρούρας, ἀλλὰ χερσὶ τε καὶ κηλωνηίοις ἀρδόμενος. ἡ γὰρ Βαβυλωνίη χώρα πᾶσα, κατὰ περ ἡ Αἰγυπτία, κατατέμνεται ἐς διώρυχας· καὶ ἡ μερίστη τῶν διωρύχων ἐστὶ νηυσιπέρητος, πρὸς ἥλιον τετραμμένη τὸν χειμερινόν, ἐσέχει δὲ ἐς ἄλλον ποταμὸν ἐκ τοῦ Εὐφράτης, ἐς τὸν Τίγρην, παρ' ὃν Νίνος πόλις οἴκητο. ἐστὶ δὲ χωρέων αὕτη πασέων μακρῷ ἀρίστη τῶν ἡμεῖς ἴδμεν Δήμητρος καρπὸν ἐκφέρειν. . . . τὰ γὰρ δὴ ἄλλα δένδρεα οὐδὲ πειράται ἀρχὴν φέρειν, οὔτε συκῆν οὔτε ἄμπελον οὔτε ἐλαίην. τὸν δὲ τῆς Δήμητρος καρπὸν ὧδε ἀγαθὴ ἐκφέρειν ἐστὶ ὥστε ἐπὶ διηκόσια μὲν τὸ παράπαν ἀποδιδόει, ἐπειδὴν δὲ ἄριστα αὕτῃ ἐωντῆς ἐνεῖκη, ἐπὶ τριηκόσια ἐκφέρει. τὰ δὲ φύλλα αὐτόθι τῶν τε πυρῶν καὶ τῶν κριθέων τὸ πλάτος γίνεται τεσσέρων εὐπετέως δακτύλων. ἐκ δὲ κέγγρου καὶ σησάμου ὅσον τι δένδρον μέγαθος γίνεται, ἐξεπιστάμενος μνήμην οὐ ποιήσομαι, εὖ εἰδὼς ὅτι τοῖσι μὴ ἀπιγμένοις ἐς τὴν Βαβυλωνίην χώραν καὶ τὰ εἰρημμένα καρπῶν ἐχόμενα ἐς ἀπιστίην πολλὴν ἀπίκται. χρέωνται δὲ οὐδὲν ἐλαίῳ ἀλλ' ἢ ἐκ τῶν σησάμων ποιεῦντες. εἰσὶ δὲ σφι φοίνικες πεφυκότες ἀνὰ πᾶν τὸ πεδίον, οἱ πλευνες αὐτῶν καρποφόροι, ἐκ τῶν καὶ σιτία καὶ οἶνον καὶ μέλι ποιεῦνται· τοὺς συκῆων τρόπον θεραπεύουσι τὰ τε ἄλλα καὶ φοινίκων τοὺς ἔρσενας Ἕλληνες καλέουσι, τούτων τὸν καρπὸν περιδέουσι τῆσι βαλανηφόροις τῶν φοινίκων, ἵνα πεπαίνῃ τε σφι ὁ ψῆν τὴν βάλανον ἐσθύνων καὶ μὴ ἀπορρέῃ ὁ καρπὸς τοῦ φοίνικος· ψήνας γὰρ δὴ φέρουσι ἐν τῷ καρπῷ οἱ ἔρσενες κατὰ
194 περ δὴ οἱ ὄλονθοι. τὸ δὲ ἀπάντων θῶμα μέγιστόν μοι ἐστὶ τῶν ταύτῃ μετὰ γε αὐτὴν τὴν πόλιν, ἔρχομαι φράσω. τὰ πλοῖα αὐτοῖσι ἐστὶ τὰ κατὰ τὸν ποταμὸν πορευόμενα ἐς τὴν Βαβυλῶνα ἐόντα κυκλοτερέα πάντα σκύτινα. ἐπεὶ γὰρ ἐν τοῖσι Ἀρμενίοις τοῖσι κατύπερθε Ἀσσυρίων οἰκημένοις νομέας ἱτέης ταμόμενοι ποιήσωνται, περιτείνουσι τούτοις διφθέρας στεγαστρίδας ἕξωθεν ἐδάφους τρόπον, οὔτε πρῶμην ἀποκρίνοντες οὔτε πρῶρην συνάγοντες, ἀλλ' ἀσπίδος τρόπον κυκλοτερέα ποιήσαντες καὶ καλάμης πλήσαντες πᾶν τὸ πλοῖον τοῦτο ἀπιεῖσι κατὰ τὸν ποταμὸν φέρεσθαι, φορτίων πλήσαντες· μάλιστα δὲ βίκους φοινικηίους κατάγουσι οἶνου πλέους. ἰθύνεται δὲ ὑπὸ τε δύο πλήκτρων καὶ δύο ἀνδρῶν ὀρθῶν ἐστεώτων, καὶ ὁ μὲν ἔσω ἔλκει τὸ πλήκτρον ὃ δὲ ἔξω ὠθεῖ. ποιεῖται δὲ καὶ κάρτα μεγάλα ταῦτα τὰ πλοῖα καὶ ἐλάσσω· τὰ δὲ μέγιστα αὐτῶν καὶ πεντακισχιλίων ταλάντων γόμον ἔχει. ἐν ἐκάστῳ δὲ πλοίῳ ὄνος ζωὸς ἕνεστι, ἐν δὲ τοῖσι μέζουσι πλευνες. ἐπεὶ ὧν ἀπίκωνται πλέοντες ἐς τὴν Βαβυλῶνα καὶ διαθέωνται τὸν φόρτον, νομέας μὲν τοῦ πλοίου καὶ τὴν καλάμην πᾶσαν ἀπ' ὧν ἐκήρυξαν, τὰς δὲ διφθέρας

a folyam vize öntözi ; de nem Egyiptom módjára, hol a folyam önti el a földet, hanem emberi kezek és szivattyúk által. Mert Babylo-niának egész területét, valamint Egyiptomot is, csatornák szelik által. A legnagyobb csatorna hajózható is ; ez a téli nap felé veszi irányát és az Euphratesből egy más folyamba, a Tigrisbe ömlik. E folyam mellett fekszik Ninos városa.¹⁵⁹ Ez a föld szolgáltatja tudomásunk szerint az összes területek között a legbővebb gabonater-mést. Más fanövényzetet nem bir el, sem fügefát, sem szőlőt, sem olajfát. A gabonatermésben azonban oly kiváló, hogy átalában két-száz szemmel fizet, sőt ha bő termés van, háromszázzal is. A búza és árpakalász levelei itt könnyen négy újnyi szélességre nőnek ; s hogy a köles és zéam-növény mekkora magasságot ért el, azt habár tudom, nem mondom meg ; mert meg vagyok győződve, hogy azok, a kik nem utaznak Babyioniába, a gabnatermésre vonat-kozó szavaimat sehogysem hiszik el. Olajuk nincs ; azt a zéam-nö-vényből készítene.¹⁶¹ A síkföld minden részében teremnek pálma-fák s legnagyobb részök gyümölcsöt is hoz ; ebből készítik a kenye-ret, a bort és a mézet. Különben a fügefák módjára ápolják és a görögök által hímpálmáknak nevezett fák gyümölcsseit a datolya-pálmákra kötik, hogy a bugalégy a datolyába mászva megérlelje, s hogy a pálma gyümölcse le ne essék. A hímpálmák gyümölcseiben ugyanis bugalegyek vannak, mint a vadfügékben is. De a mi maga 194 a város után nekem a legcsodálatosabbnak tetszett, azt most aka-rom elmondani. A hajók, melyekkel a folyamon Babylonba men-nek, mind kerekek és bőrből készültek. Assyria északi része mellett ugyanis Armenia lakosai levágott fűzfából hajóbordákat készíte-nek ; ezekre kívül alap gyanánt vastag állatbőrt feszítenek ; a hajó-nak nem különítenek el farát, sem az elejét nem vonják össze hajó-orrá, hanem az egészet pajzsmódjára kikerekítik, náddal kitömik, és így árúkkal megtöltve a folyamra bocsátják. Leginkább pálmabor-ral telt hordókat szállítanak. A hajót két evezővel két ember álló helyzetben irányozza, s míg az egyik behúzza az evezőt, a másik be-meríti. Készülnek igen nagy és kisebb hajók is ; a legnagyobbak öt-ezer talentum terhet is elbirnak. Minden hajóban van egy élő sza-már, a nagyobbakban több is. Ha azután Babylonba érkeztek, a hajóknak bordáit és a nádat nyilvánosan elárulják ; a bőroket

ἐπιστάξαντες ἐπὶ τοὺς ὄνους ἀπελαύνουσι ἐς τοὺς Ἀρμενίους. ἀνὰ τὸν ποταμὸν γὰρ δὴ οὐκ οἶά τε ἐστὶ πλέειν οὐδενὶ τρόπῳ ὑπὸ τάχους τοῦ ποταμοῦ· διὰ γὰρ ταῦτα καὶ οὐκ ἐκ ξύλων ποιεῦνται τὰ πλοῖα ἀλλ' ἐκ διφθερέων. ἐπεὶ δὲ τοὺς ὄνους ἐλαύνοντες ἀπίκωνται ὅπισω ἐς τοὺς Ἀρμενίους, ἄλλα τρόπῳ τῷ αὐτῷ ποιεῦνται
 195 πλοῖα. τὰ μὲν δὴ πλοῖα αὐτοῖσι ἐστὶ τοιαῦτα· ἐσθῆτι δὲ τοιγῆδε χρέωνται, κιθῶνι ποδηνεκίῳ λινέῳ, καὶ ἐπὶ τοῦτον ἄλλον εἰρίνεον κιθῶνα ἐπενδύνει καὶ χλανίδιον λευκὸν περιβαλλόμενος, ὑποδήματα ἔχων ἐπιχώρια, παραπλήσια τῇσι Βοιωτῆσι ἐμβάσι. κομῶντες δὲ τὰς κεφαλὰς μίτρησι ἀναδέονται, μεμυρισμένοι πᾶν τὸ σῶμα. σφρηγίδα δὲ ἕκαστος ἔχει καὶ σκήπτρον χειροποίητον· ἐπ' ἑκάστῳ δὲ σκήπτρῳ ἔπεστι πεποιημένον ἢ μῆλον ἢ ῥόδον ἢ κρίνον ἢ αἰετὸς ἢ ἄλλο τι· ἄνευ γὰρ ἐπισήμου οὐ σφι νόμος ἐστὶ ἔχειν
 196 σκήπτρον. αὕτη μὲν δὴ σφι ἄρτησις περὶ τὸ σῶμα ἐστί· νόμοι δὲ αὐτοῖσι ὥδε κατεστάσι, ὁ μὲν σοφώτατος ὅδε κατὰ γνώμην τὴν ἡμετέραν, τῷ καὶ Ἰλλυριῶν Ἐνετοῦς πυνθάνομαι χρᾶσθαι. κατὰ κώμας ἑκάστας ἅπαξ τοῦ ἔτους ἑκάστου ἐποιέετο τάδε· ὥς ἂν αἱ παρθένοι γινοῖατο γάμων ὥραιαι, ταύτας ὅκως συναγάγοιεν πάσας, ἐς ἓν χωρίον ἐσάγεσκον ἀλέας, πέριξ δὲ αὐτὰς ἵστατο ὄμιλος ἀνδρῶν, ἀνιστάς δὲ κατὰ μίαν ἑκάστην κήρυξ πωλέεσκε, πρῶτα μὲν τὴν εὐειδεστάτην ἐκ πασέων· μετὰ δέ, ὅκως αὕτη εὐροῦσα πολλὸν χρυσίον πρηθεῖη, ἄλλην ἂν ἀνεκήρυσσε ἢ μετ' ἐκείνην ἔσκε εὐειδεστάτη· ἐπωλέοντο δὲ ἐπὶ συνοικίῃσι· ὅσοι μὲν δὴ ἔσκον εὐδαίμονες τῶν Βαβυλωνίων ἐπίγαμοι, ὑπερβάλλοντες ἀλλήλους ἐξωνέοντο τὰς καλλιστεροῦσας· ὅσοι δὲ τοῦ δήμου ἔσκον ἐπίγαμοι, οὗτοι δὲ εἶδος μὲν οὐδὲν ἐδέοντο χρηστοῦ, οἱ δ' ἂν χρήματά τε καὶ αἰσχίονας παρθένους ἐλάμβανον. ὥς γὰρ δὴ διεξέλθοι ὁ κήρυξ πωλέων τὰς εὐειδεστάτας τῶν παρθένων, ἀνίστη ἂν τὴν ἀμορφεστάτην ἢ εἴ τις αὐτέων ἔμπηρος εἴη, καὶ ταύτην ἀνεκήρυσσε, ὅστις ἐθέλοι ἐλάχιστον χρυσίον λαβὼν συνοικέειν αὐτῇ, ἐς δ' τῷ τὸ ἐλάχιστον ὑπισταμένῳ προσέκειτο. τὸ δὲ ἂν χρυσίον ἐγίνετο ἀπὸ τῶν εὐειδέων παρθένων, καὶ οὕτω αἱ εὐμορφοὶ τὰς ἀμόρφους καὶ ἔμπηρους ἐξεδίδουσιν. ἐκδοῦναι δὲ τὴν ἑωυτοῦ θυγατέρα ὅτεφ βούλοιοτο ἕκαστος οὐ ἐξῆν· οὐδὲ ἄνευ ἐγγυητέω ἀπάγεσθαι τὴν παρθένον πριάμενον, ἀλλ' ἐγγυητὰς χρῆν καταστήσαντα ἢ μὲν συνοικῆσειν αὐτῇ, οὕτω ἀπάγεσθαι. εἰ δὲ μὴ συμφεροῖατο, ἀποφέρειν τὸ χρυσίον ἔκειτο νόμος. ἐξῆν δὲ καὶ ἐξ ἄλλης ἐλθόντα κώμης τὸν βουλούμενον ὠνεῖσθαι, ὁ μὲν νυν κάλλιστος νόμος οὗτός σφι ἔην, οὐ μέντοι νῦν γε διετέλεσε ἑὸν, ἄλλο δὲ τι ἐξευρήκασι νεωστὶ γενέσθαι [ἵνα μὴ ἀδικοῖεν αὐτὰς μῆδ' ἐς ἑτέραν πόλιν ἄγωνται]· ἐπειτε γὰρ ἀλόντες ἐκακώθησαν

azonban a szamarakra teszik és visszahajtanak Armeniába. A folyam-
 mon ugyanis sebes folyása miatt nem lehet fölfelé hajózni. Ezért is
 készítik így bőrből hajóikat, nem pedig fából. Ha azután szamarai-
 kon visszaértek Armeniába, ugyanily módon új hajókat készíte-
 nek. Hajóik tehát ilyenek. Ruházatuk a következő: lábíg érő len- 195
 ruhát viselnek, erre egy másik, gyapjúruhát öltenek, melyre kis
 fehér köpenyeget vetnek. Lábviseletük belföldi és sarúik hasonlí-
 tanak a boiotiaiakéhoz. Hajukat szalagokkal kötik meg fejükön, s
 egész testüket kenőccsel kenik. Mindegyik visel gyűrűt és kéz-
 csinálta botot, s mindegyik boton vagy alma, vagy rózsza, vagy
 lilium, vagy sas vagy más valami van kifaragva. Jelvény nélkül
 nem szoktak botot viselni. Ilyen a külső ruházódásuk. Szokásaikat
 is felsorolom. A legokosabb ezek között, s ez hallomás szerint az 196
 illyriai enetosoknál is dívik, véleményem szerint az, hogy minden
 faluban évenként egyszer a következőt tették: az eladókká ért
 leányokat összegyűjtötték és egy helyre vezették. Körülöttük állott
 a férfisereg. A hírnök azután a leányokat egyenként kiállította és
 eladta; először mindnyájuk közül a legszebbet, azután pedig, mi-
 kor a legtöbbet ígérő megvette volt, egy másikat árverezett el, a
 ki amaz után volt a legszebb. A gazdag babyloniai házassulók tehát
 ide jöttek, s egymást túlárverezve a legszebb leányokat vették meg
 maguknak. A pór nép közül házassulók, a kik nem kívántak szép
 alakúakat, a rútabb leányokkal pénzt kaptak. Mert mikor a hír-
 nök a szép leányokat mind eladta, kiállította közülük a legrútab-
 bat, vagy egy nyomorékot, ha volt, s ezt bocsátotta árúba. A ki
 azután a legkisebb pénzösszegért volt hajlandó ezt feleségül venni,
 arra esett. Ez a pénz a szép leányok eladásából került, s így a szépek
 a rútakat és nyomorékokat kiházásították. Férjhez adni a leányt,
 a mint azt az apa kívánta volna, nem volt szabad; de a vásárlónak
 sem volt szabad kezes nélkül vinni haza a leányt. Kezeseket
 kellett állítania, hogy ő valóban nőül akarja venni; így azután
 haza vihette. Ha pedig nem értek össze, vissza szokták volt
 adni a pénzt. Szabad volt más faluba is menni és ott vásárolni. Ez
 tehát igen szép szokás volt náluk, de nem volt állandó. Újabbán
 mást találtak ki, hogy a leányokon ne essék méltatlanság és ne
 jussanak más városba. Mióta ugyanis bevették városukat, s ők rossz

καὶ οἰκοφθορήθησαν, πᾶς τις τοῦ δήμου βίου σπανίζων καταπορ-
 197 νεύει τὰ θήλεια τέκνα. δεύτερος δὲ σοφίῃ ὧδε ἄλλος σφι νόμος κα-
 τέστηκε· τοὺς κάμνοντας ἐς τὴν ἀγορὴν ἐκφορεύουσι· οὐ γὰρ δὴ
 χρέωνται ἱητροῖσι. προσιόντες ὦν πρὸς τὸν κάμνοντα συμβουλευ-
 οῦσι περὶ τῆς νοῦσου, εἴ τις καὶ αὐτὸς τοιοῦτο ἔπαθε ὁκοῖον ἂν
 ἔχῃ ὁ κάμνων, ἢ ἄλλον εἶδε παθόντα· ταῦτα δὲ προσιόντες συμ-
 βουλευοῦσι καὶ παραινέουσι, ἅσσα αὐτὸς ποιήσας ἐξέφυγε ὁμοίην
 νοῦσον ἢ ἄλλον εἶδε ἐκφυγόντα. σιγῇ δὲ παρεξελθεῖν τὸν κάμνοντα
 198 οὐ σφι ἔξεστι, πρὶν ἂν ἐπειρήται ἦντινα νοῦσον ἔχει. ταφαὶ δὲ σφι
 ἐν μέλιτι, θρήνοι δὲ παραπλήσιοι τοῖσι ἐν Αἰγύπτῳ. ὁσάκις δ' ἂν
 μιχθῇ γυναικὶ τῇ ἑωυτοῦ ἀνὴρ Βαβυλωνίος, περὶ θυμὸν κατὰ
 γιζόμενον ἔχει, ἐτέρωθι δὲ ἡ γυνὴ τῷ τούτῳ ποιεῖ, ὄρθρου δὲ
 γενομένου λούνται καὶ ἀμφοτέροι· ἄγγεος γὰρ οὐδενὸς ἄφονται πρὶν
 199 ἂν λούσωνται. ταῦτά δὲ ταῦτα καὶ Ἀράβιοι ποιεῦσι. ὁ δὲ δὴ αἴ-
 σχιστος τῶν νόμων ἐστὶ τοῖσι Βαβυλωνίοισι ὧδε· δεῖ πᾶσαν γυναῖκα
 ἐπιχωρίην ἰσομένην ἐς ἱρὸν Ἀφροδίτης ἄπαξ ἐν τῇ ζῳῇ μιχθῆναι
 ἀνδρὶ ξείνῳ. πολλὰ δὲ καὶ οὐκ ἀξιόεμεναι ἀναμίσγεσθαι τῇσι ἄλ-
 λησι, οἷα πλούτῳ ὑπερφρονέουσαι, ἐπὶ ζευγέων ἐν καμάρῃσι ἐλά-
 σασαι πρὸς τὸ ἱρὸν ἐστᾶσι· θεραπερίῃ δὲ σφι ὅπισθε ἔπεται πολλή.
 αἱ δὲ πλευνες ποιεῦσι ὧδε· ἐν τεμένει Ἀφροδίτης κατέσται στέφα-
 νον περὶ τῇσι κεφαλῇσι ἔχουσαι θώμιγγος πολλὰ γυναῖκες·
 αἱ μὲν γὰρ προσέρχονται, αἱ δὲ ἀπέρχονται· σχοινοτενέες δὲ
 διεξοδοὶ πάντα τρόπον ὁδῶν ἔχουσι διὰ τῶν γυναικῶν, δι'
 ὧν οἱ ξεῖνοι διεξιόντες ἐκλέγονται. ἔνθα ἐπεὰν ἔζηται γυνή,
 οὐ πρότερον ἀπαλλάσσεται ἐς τὰ οἰκία ἢ τίς οἱ ξείνων ἀρ-
 γύριον ἐμβαλὼν ἐς τὰ γούνατα μιχθῇ ἔξω τοῦ ἱεροῦ· ἐμβα-
 λόντα δὲ δεῖ εἰπεῖν τοσόνδε, «ἐπικαλέω τοι τὴν θεὸν Μύ-
 λιττα.» Μύλιττα δὲ καλέουσι τὴν Ἀφροδίτην Ἀσσύριοι. τὸ δὲ
 ἀργύριον μέγαθος ἐστὶ ὅσον ὦν· οὐ γὰρ μὴ ἀπώσεται· οὐ γὰρ
 οἱ θέμις ἐστί· γίνεται γὰρ ἱρὸν τοῦτο τὸ ἀργύριον. τῷ δὲ πρώτῳ
 ἐμβαλόντι ἔπεται οὐδὲ ἀποδοκιμᾶ οὐδένα. ἐπεὰν δὲ μιχθῇ,
 ἀποσιωσαμένη τῇ θεῷ ἀπαλλάσσεται ἐς τὰ οἰκία, καὶ τῷ τούτου
 οὐκ οὕτω μέγα τί οἱ δώσεις ὥς μιν λάμψαι. ὅσαι μὲν
 νυν εἶδεός τε ἐπαμμεναι εἰσὶ καὶ μεγάλῃος, ταχὺ ἀπαλλάσσον-
 ται, ὅσαι δὲ ἄμορφοι αὐτέων εἰσὶ, χρόνον πολλὸν προσμένουσι
 οὐ δυνάμεναι τὸν νόμον ἐκπλῆσαι· καὶ γὰρ τριέτεα καὶ τετραέ-
 τεα μετεξέτεραι χρόνον μένουσι. ἐνιαχῇ δὲ καὶ τῆς Κύπρου ἐστὶ
 παραπλήσιος τούτῳ νόμος.

200 Νόμοι μὲν δὴ τοῖσι Βαβυλωνίοισι οὗτοι κατεστᾶσι· εἰσὶ δὲ

sorsra jutva, mindenüket elvesztették, szükségében minden falu szajha-életre adja leányait. Egy más okos szokásuk az, hogy a 197 beteget kiviszik a piacra ; mert orvosai nincsenek. Itt azután az emberek a beteghez jönnek és tanácsot adnak a betegség ellen, akár maguk voltak már e betegségben, akár másról tudták, hogy ilyenben szenvedtek. Így jönnek a betegekhez és megmondják, hogy maguk miképen gyógyultak ki e betegségből, vagy másról tudják, hogy kigyógyult. Szó nélkül a beteg mellett elhaladni senkinek sem szabad, míg meg nem kérdezi, hogy mi a baja. A holt- 198 kat mézzel vonják be ; a gyász pedig hasonló az egyiptomiakéhoz. Valahányszor babyloni ember nejével közösül, felkel és tömjént gyújt ; az asszony szintúgy cselekszik ; napvirradatkor azután mindketten megfürödnek. Egyik sem érint meg edényt, mielőtt meg nem fürdött. Az arabok is ugyanígy cselekesznek. Legrútabb szokása 199 a babyloniaknak a következő : minden belföldi asszonynak életében egyszer Aphrodite templomába kell ülni és egy idegen férfinak magát átengedni. Sok asszony gazdagságában elbizakodva restel a többiek közé vegyülni, s fedett kocsiban viteti magát a templomba ; hátul pedig sok szolganő kíséri őket. Legtöbben azonban a következőkép tesznek : Aphrodite szentélyében a sok asszony zsinorkosorús fővel ül le ; egy rész jó, a másik megy. Egyenes utak ágaznak szét mindenfelé az asszonyok között s ezeken járnak az idegenek választás közben. Ha az asszony itt leül, nem tér előbb haza, míg egy idegen nem dob térdére ezüstpénzt, akkor azután a templomon kívül közösül vele. Dobás közben ezt kell mondani : « Mylitta istennőt hívom. »¹⁵² Az assyriaiak ugyanis Mylittának hívják Aphroditét. Az ezüstpénz akármilyen nagy lehet ; ezt nem utasítják vissza, mert tilos ; ez az ezüstpénz meg van szentelve. Az asszony követi azt, a ki hozzá dobott és nem utasít vissza senkit. Ha azután átengedte magát, megtevén az istennővel szemben szent kötelességét, haza megy s bármely nagy ajándékra sem mutatja magát többé. A kik szépségre és nagyságra kívánnak, hamar haza kerülnek ; de a ki rút, annak sokáig kell várnia, minthogy nem teljesítette kötelességét. Gyakran három-négy évig is várnak. Kyprosnak némely részében is uralkodik ehhez hasonló szokás.

Ezek a szokások vannak érvényben a babyloniaknál. Három 200

αὐτῶν πατρίαὶ τρεῖς αἱ οὐδὲν ἄλλο σιτέονται εἰ μὴ ἰχθὺς μόνον, τοὺς ἐπεῖτε ἂν θηρεύσαντες αὐήνωσι πρὸς ἥλιον, ποιῶσι τὰδε· ἐσβάλλουσι ἐς ὄλμον καὶ λειήναντες ὑπέροισι σῶσι διὰ σινδόνης, καὶ ὃς μὲν ἂν βούληται αὐτῶν ἅτε μᾶζαν μαξάμενος ἔχει, ὃ δὲ ἄρτου τρόπον ὀπτήσας.

- 201 Ὡς δὲ τῷ Κύρῳ καὶ τοῦτο τὸ ἔθνος κατέργαστο, ἐπεθύμησε Μασσαγέτας ὑπ' ἑωυτῷ ποιήσασθαι. τὸ δὲ ἔθνος τοῦτο καὶ μέγα λέγεται εἶναι καὶ ἄλκιμον, οἰκημένον δὲ πρὸς ἡῶ τε καὶ ἡλίου ἀνατολάς, πέρην τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ, ἀντίον δὲ Ἰσσηδόνων ἀνδρῶν.
- 202 εἰσὶ δὲ οἵτινες καὶ Σκυθικὸν λέγουσι τοῦτο τὸ ἔθνος εἶναι. ὁ δὲ Ἀράξης λέγεται καὶ μέζων καὶ ἐλάσσων εἶναι τοῦ Ἰστροῦ. νήσους δὲ ἐν αὐτῷ Λέσβῳ μεγάθεα παραπλησίας συγχὰς φασὶ εἶναι, ἐν δὲ αὐτῇσι ἀνθρώπους οἱ σιτέονται μὲν ῥίζας τὸ θέρος ὀρύσσοντες παντοίας· καρποὺς δὲ ἀπὸ δενδρέων ἐξευρημένους σφι ἐς φορβὴν κατατίθεσθαι ὥραιους, καὶ τούτους σιτέεσθαι τὴν χειμερινήν. ἄλλα δὲ σφι ἐξευρησθαι δένδρεα καρποὺς τοιούσδε τινὰς φέροντα, τοὺς ἐπεῖτε ἂν ἐς τῷτο συνέλθωσι κατὰ εἴλας καὶ πῦρ ἀνακαύσωνται κύκλῳ περιζομένους ἐπιβάλλειν ἐπὶ τὸ πῦρ, ὁσφραινομένους δὲ καταγιζομένου τοῦ καρποῦ τοῦ ἐπιβαλλομένου μεθύσκεσθαι τῇ ὀσμῇ κατὰ περ Ἑλλήνας τῷ αἴνῳ, πλεῖνος δὲ ἐπιβαλλομένου τοῦ καρποῦ μᾶλλον μεθύσκεσθαι, ἐς ὃ ἐς ὄρχησίν τε ἀνίστασθαι καὶ ἐς ἀοιδίην ἀπικνέεσθαι. τούτων μὲν αὕτη λέγεται δίαιτα εἶναι. ὁ δὲ Ἀράξης ποταμὸς ῥέει μὲν ἐκ Ματινηῶν, ὅθεν περ ὁ Γύνδης τὸν ἐς τὰς διώρυχας τὰς ἐξήκοντά τε καὶ τριηκοσίας διέλαβε ὁ Κύρος, στόμασι δὲ ἐξερεύγεται τεσσαράκοντα, τῶν τὰ πάντα πλὴν ἑνὸς ἐς ἑλὰς τε καὶ τενάγεια ἐχθιδοῖ· ἐν τοῖσι ἀνθρώπους κατοικῆσθαι λέγουσι ἰχθὺς ὠμοὺς σιτεομένους, ἐσθῆτι δὲ νομίζοντας χρᾶσθαι φωκῶν δέρμασι. τὸ δὲ ἐν τῶν στομάτων τοῦ Ἀράξου ῥέει διὰ καθαροῦ ἐς τὴν Κασπίην θάλασσαν.
- 203 ἡ δὲ Κασπίη θάλασσα ἐστὶ ἐπ' ἑωυτῆς, οὐ συμμίσγουσα τῇ ἐτέρῃ θαλάσσῃ. τὴν μὲν γὰρ Ἑλληνες ναυτίλλονται πᾶσαν καὶ ἡ ἔξω στηλέων θάλασσα ἡ Ἀτλαντὶς καλομένη καὶ ἡ Ἐρυθρὴ μία ἐοῦσα τυγχάνει. ἡ δὲ Κασπίη ἐστὶ ἐτέρη ἐπ' ἑωυτῆς, ἐοῦσα μήκος μὲν πλοῦ εἰρεσίῃ χρεωμένῳ πεντεκαίδεκα ἡμερέων, εὖρος δέ, τῇ εὐρυτάτῃ ἐστὶ αὐτῇ ἑωυτῆς, ὀκτὼ ἡμερέων. καὶ τὰ μὲν πρὸς τὴν ἐσπέρην φέροντα τῆς θαλάσσης ταύτης ὁ Καύκασος παρατείνει, ἐὼν ὁρέων καὶ πλήθει μέγιστον καὶ μεγάθει ὑψηλότατον. ἔθνεα δὲ ἀνθρώπων πολλὰ καὶ παντοῖα ἐν ἑωυτῇ ἔχει ὁ Καύκασος, τὰ πολλὰ πάντα ἀπ' ὅλης ἀγρίης ζῶντα· ἐν τοῖσι καὶ δένδρεα φύλλα τοιῆσδε ἰδέης παρεχόμενα εἶναι λέγεται, τὰ τρέβοντάς τε καὶ παραμίσγοντας ὕδωρ ζῶα ἑωυτοῖσι ἐς τὴν ἐσθῆτα

törzs van közöttük, mely semmi mást nem eszik, mint halat. Ezt megfogván a napon megszáráítják s azután a következőkép járnak el: mozsárba dobják, törővel apróra zúzzák és vásznon átszűrik; azután ki-ki akarata szerint vagy tésztát gyúr belőle vagy kenyér módjára megsüti.

Miután Kyros ezt a népet is leigázta, felébredt benne a vágy, 201 hogy a massagetákat is meghódítsa. Ez a nép hír szerint nagy és erős; keletre napkelte felé lakik, túl az Araxes folyamon, az issedonok átellenében. Vannak, kik ezt a népet is skytha fajnak tartják.¹⁵³ 202 Az Araxest a hír nagyobbnak is, kisebbnek is mondja az Istrosnál, és hogy sok, Lesboshoz hasonló nagy szigeteket képez. Ezeken, szóbeszéd szerint, olyan emberek élnek, kik nyáron át mindenféle kiásott gyökeret esznek, a fákról leszedett érett gyümölcsöket pedig elteszik táplálécul, s a téli időben ebből élnek. Sőt bizonyos fáknál is találni náluk, melyek olyan gyümölcsöt teremnek, hogy azokat csapatba gyűlve és tüzet gyújtva a tűzbe dobják, mialatt a fák égnek; az égő gyümölcs szagától pedig ép úgy lerészegednek, mint a bortól. Minél több gyümölcsöt dobnak be, annál inkább lerészegednek, míg végre tánczra kelnek és énekelnek. Ezt mesélik életük módjáról. Az Araxes¹⁵⁴ a matienai hegyekből ered, ahonnan a Gyndes is, melyet Kyros háromezrézre osztván szétosztott. Negyven ágban ömlik a tengerbe; de ezek egynek kivételével mocsárban és posványban vesznek el. Az itt lakó emberek hír szerint nyers halat esznek és ruházat gyanánt a fókák bőrét használják. Az Araxesnek ágai közül csak egy foly tisztán a Kaspi tengerbe. A Kaspi tenger magában áll és nincs más tengerrel összeköttetésben;¹⁵⁵ míg viszont az egész tenger, melyen a görög hajóznak, valamint az oszlopokon túl az úgynevezett Atlanti és a Vörös tenger tulajdonkép csak egy.¹⁵⁶ A Kaspi tenger azonban 203 magában áll; hosszúságát evezős hajó tizenöt nap alatt futja meg, szélességét pedig, a hol a legszélesebb, nyolcz nap alatt.¹⁵⁷ Ezen tengernek nyugati oldalán terjed el a Kaukasus, a legnagyobb tömegű és a legmagasabb hegyláncz. A Kaukasusban sok mindenféle emberi nép lakik, s ezek nagyobbbrészt erdei vadakból élnek. Szóbeszéd szerint itt a fáknak olyan tulajdonságú leveleik vannak, hogy azokat összedörzsölve vízbe mártják s alakokat festenek velük a

ἐγγράφειν· τὰ δὲ ζῶα οὐκ ἐκπλύνεσθαι, ἀλλὰ συγκαταγῆράσκειν τῷ ἄλλῳ εἰρίῳ κατὰ περ ἐνυφανθέντα ἀρχήν. μῆξιν δὲ τούτων τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐμφανέα κατὰ περ τοῖσι προβάτοισι.

- 204 Τὰ μὲν δὴ πρὸς ἐσπέρην τῆς θαλάσσης ταύτης τῆς Κασπίης καλεομένης ὁ Καύκασος ἀπέργει, τὰ δὲ πρὸς ἡῶ τε καὶ ἥλιον ἀνατέλλοντα πεδῖον ἐκδέκεται πλήθος ἄπειρον ἐς ἄποψιν. τοῦ ὧν δὴ πεδίου τούτου τοῦ μεγάλου οὐκ ἐλαχίστην μοῖραν μετέχουσι οἱ Μασσαγέται, ἐπ' οὓς ὁ Κῦρος ἔσχε προθυμίην στρατεῦσθαι. πολλά τε γάρ μιν καὶ μεγάλα τὰ ἐπαείροντα καὶ ἐποτρύνοντα ἦν, πρῶτον μὲν ἡ γένεσις, τὸ δοκέειν πλεόν τι εἶναι ἀνθρώπου, δεύτερον δὲ ἡ εὐτυχία ἡ κατὰ τοὺς πολέμους γενομένη· ὅκη γὰρ ἰθύσειε
- 205 στρατεῦσθαι Κῦρος, ἀμήχανον ἦν ἐκείνο τὸ ἔθνος διαφυγεῖν, ἦν δὲ τοῦ ἀνδρὸς ἀποθανόντος γυνὴ τῶν Μασσαγетέων βασίλισσα· Τόμυρις οἱ ἦν οὖνομα. ταύτην πέμπων ὁ Κῦρος ἐμνάτο τῷ λόγῳ θέλων γυναῖκα ἦν ἔχειν. ἡ δὲ Τόμυρις συνειῖσα οὐκ αὐτὴν μὲν μνώμενον ἀλλὰ τὴν Μασσαγетέων βασιλῆην, ἀπείπατο τὴν πόσσοδον. Κῦρος δὲ μετὰ τοῦτο, ὥς οἱ δόλω οὐ προεχώρησε, ἐλκεῖν ἐπὶ τὸν Ἀράξεια ἐποιεῖτο ἐκ τοῦ ἐμφανέος ἐπὶ τοὺς Μασσαγетέων στρατιήν, γεφύρας τε ζευγνύων ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ διάβασιν τῶν στρατῶ καὶ πύργους ἐπὶ πλοῖων τῶν διαπορθμευόντων τὸν ποταμόν οἰκοδομώμενος.
- 206 ἔχοντι δὲ οἱ τοῦτον τὸν πόνον πέμψασα ἡ Τόμυρις κήρυκα ἔλεγε τάδε. «ὦ βασιλεῦ Μήδων, παῦσαι σπεύδων τὰ σπεύδεις· οὐ γάρ ἂν εἰδείης οἱ τοι ἐς καιρὸν ἔσται ταῦτα τελεόμενα· παυσάμενος δὲ βασιλεὺς τῶν σεωυτοῦ, καὶ ἡμέας ἀνέχευ ὁρέων ἄρχοντας τῶν περ ἄρχομεν. οὐκὼν ἐθελήσεις ὑποθήκησι τῆσιδε χρᾶσθαι, ἀλλὰ πάντως μᾶλλον ἢ δι' ἡσυχίης εἶναι· σὺ δὲ εἰ μεγάλως προθυμέαι Μασσαγетέων πειρηθῆναι, φέρε, μόχθον μὲν τὸν ἔχεις ζευγνύς τὸν ποταμόν ἄπες, σὺ δὲ ἡμέων ἀναχωρησάντων ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν διάβαινε ἐς τὴν ἡμετέρην. εἰ δ' ἡμέας βούλει ἐσδέξασθαι μᾶλλον ἐς τὴν ὑμετέρην, σὺ τῶντὸ τοῦτο ποίεε.» ταῦτα δὲ ἀκούσας ὁ Κῦρος συνεκάλεσε Περσέων τοὺς πρῶτους, συναγείρας δὲ τοὺς ἐς μέσον σφι προστίθεε τὸ πρήγμα, συμβουλευόμενος ὁκότερα ποιέη· τῶν δὲ κατὰ τῶντὸ αἰ γινῶμαι συνεξέπιπτον κελευόντων ἐσδέκεσθαι Τόμυριν τε καὶ τὸν στρατὸν αὐτῆς ἐς τὴν χώραν.
- 207 ῥην. παρεὼν δὲ καὶ μεμφόμενος τὴν γνώμην ταύτην Κροῖστος ὁ Λυδὸς ἀπεδείκνυτο ἐναντίην τῇ προκαιμένῃ γνώμῃ λέγων τάδε. «ὦ βασιλεῦ, εἶπον μὲν καὶ πρότερόν τοι ὅτι ἐπεὶ με Ζεὺς ἔδωκέ τοι, τὸ ἂν ὁρέω σφάλμα ἐὸν οἴκῳ τῷ σῷ, κατὰ δύναμιν ἀποτρέψειν· τὰ δὲ μοι παθήματα ἐόντα ἀχάρिता μαθήματα γέγονε. εἰ μὲν ἀθάνατος

ruhákra. Ezek az alakok később sem mosódnak el, hanem a többi szövettel együtt kopnak, mintha eredetileg be lettek volna szőve. Azt mondják, hogy a közösülés ezen embereknél olyan nyilvánosan történik, mint az állatoknál.

A Kaspri tenger nyugati részét tehát a Kaukasus zárja el. Ke- 204
 letre és napkelte felé egy végtelen és beláthatatlan síkság terül el. Ennek az óriási síkságnak nem kis része a massageták birtoka volt s ezek ellen kívánczozott harczolni Kyros. Mert sok és fontos dolog buzdította és izgatta. Először is származása; ugyanis többnek hitte magát embernél; azután a háborúban nyilatkozó szerencséje. Mert bárhová vezette hadát, egy nép sem szabadúlhatott tőle. A massagetákon ekkor egy asszony uralkodott, miután férje 205
 meghalt; Tomyrisnak hívták. Ezt Kyros eselből megkérlette követivel. Tomyris azonban átlátta, hogy nem őt magát, hanem a massageták királyságát kéri, s megtiltotta a bevonulást. Kyros azután, mikor csele nem sikerült, az Araxesig vonúlt s nyíltan háborút izent a massagetáknak. A sereg átszállítására hidat vert a folyamon, s a hajókon, melyek a folyamon jártak, tornyokat emelt. Mialatt e munkával volt elfoglalva, Tomyris követet küldött 206
 hozzá s ezt izente: «Médek királya! hagyd abba a munkát, a melyen buzgólkodol, mert nem tudhatod, vajjon a te javadra végződik-e a dolog. Uralkodjál békében a magad földjén, és tünd el, hogy mi is uralkodunk azon, a mi a sajátunk. De ha oly nagyon kívánczol megmérkőzni a massagetákkal, rajta, hagyd abba a munkát, melyet a folyamnak áthidalása okoz, s mialatt mi a folyamtól három napi útra visszavonulunk, jöjj át országunkba. De ha inkább a te területeden akarsz bennünket fogadni, te tégy úgy!» Kyros ennek hallatára összehívta a perzsa nemeseket s gyülekezetük elé terjesztette a dolgot, hogy adjanak tanácsot, vajjon mit tegyen. Ezek pedig egyetértőleg azt ajánlották, hogy saját birodalmában várja be Tomyrist és seregét. De a lydiai Kroisos, a ki szintén jelen 207
 volt és nem helyeselte e tanácsot, evvel épen ellenkező véleményt mondott s így szólt: «Királyom! már egy ízben megmondtam neked, hogy mivel Zeus hatalmadba adott, ha veszélyt látok közeledni házadra, azt erőmhöz képest el akarom hárítani. Keserű szenvedéseim tapasztalatokúl szolgáltak nekem. Ha azt hiszed.

δοκέεις εἶναι καὶ στρατῆς τοιαύτης ἄρχειν, οὐδὲν ἂν εἴη πρήγμα γνῶμας ἐμὲ σοὶ ἀποφαίνεσθαι· εἰ δ' ἔγνωκας ὅτι ἄνθρωπος καὶ σὺ εἰς καὶ ἐτέρων τοιῶνδε ἄρχεις, ἐκεῖνο πρῶτον μάθε, ὥς κύκλος τῶν ἀνθρωπηίων ἐστὶ πρηγμάτων, περιφερόμενος δὲ οὐ ἐὰ αἰεὶ τοὺς αὐτοὺς εὐτυχέειν. ἤδη ὧν ἔχω γνῶμην περὶ τοῦ προκειμένου πρήγματος τὰ ἔμπαλιν ἢ οὗτοι. εἰ γὰρ ἐθελήσομεν ἐσθ' ἐξασθαι τοὺς πολεμίους ἐς τὴν χώραν, ὅδε τοι ἐν αὐτῷ κίνδυνος ἐνι· ἐσσωθῆεις μὲν προσπολλύεις πᾶσαν τὴν ἀρχήν. δῆλα γὰρ δὴ ὅτι νικῶντες Μασσαγέται οὐ τὸ ὀπίσω φεύγοντοί ἀλλ' ἐπ' ἀρχὰς τὰς σὰς ἐλῶσι. νικῶν δὲ οὐ νικᾷς τοσοῦτον ὅσον εἰ διαβὰς ἐς τὴν ἐκείνων, νικῶν Μασσαγέτας, ἔποιο φεύγουσι. τῷτ' οὖν γὰρ ἀντιθήσω ἐκείνῳ, ὅτι νικήσας τοὺς ἀντιουμένους ἐλάς ἰθὺ τῆς ἀρχῆς τῆς Τομύριος. χωρὶς τε τοῦ ἀπηγγεμένου αἰσχρὸν καὶ οὐκ ἀνασχετὸν Κύρον γε τὸν Καμβύσῳ γυναικὶ εἷξαντα ὑποχωρῆσαι τῆς χώρας. νῦν ὧν μοι δοκεῖ διαβάντας προσελθεῖν ὅσον ἂν ἐκεῖνοι διεξίωσι, ἐνθεῦτεν δὲ τάδε ποιεῦντας πειρᾶσθαι ἐκείνων περιγενέσθαι. ὥς γὰρ ἐγὼ πυνθάνομαι, Μασσαγέται εἰσὶ ἀγαθῶν τε Περσικῶν ἄπειροι καὶ καλῶν μεγάλων ἀπαθές. τούτοις ὧν τοῖσι ἀνδράσι τῶν προβάτων ἀφειδέως πολλὰ κατακόψαντας καὶ σκευάσαντας προθεῖναι ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῷ ἡμετέρῳ δαῖτα, πρὸς δὲ καὶ κρητῆρας ἀφειδέως οἶνου ἀκρήτου καὶ σιτία παντοῖα· ποιήσαντας δὲ ταῦτα, ὕπολιπομένους τῆς στρατῆς τὸ φλαυρότατον, τοὺς λοιποὺς αὐτὶς ἐξαναχωρέειν ἐπὶ τὸν ποταμόν. ἦν γὰρ ἐγὼ γνῶμης μὴ ἀμάρτω, κείνοι ἰδόμενοι ἀγαθὰ πολλὰ τρέφονται τε πρὸς αὐτὰ καὶ ἡμῖν τὸ ἐνθεῦτεν λείπεται ἀπόδεξις ἔργων μεγάλων.»

- 208 Γνώμαι μὲν αὗται συνέστασαν· Κύρος δὲ μετεῖς τὴν προτέρην γνῶμην, τὴν Κροΐσου δὲ ἐλόμενος, προηγόρευε Τομύρι ἐξαναχωρέειν ὡς αὐτοῦ διαβησομένου ἐπ' ἐκείνην. ἡ μὲν δὴ ἐξανεχώρει κατὰ ὑπέσχετο πρῶτα· Κύρος δὲ Κροΐσον ἐς τὰς χεῖρας ἐσθῆεις τῷ ἐωυτοῦ παιδὶ Καμβύσῃ, τῷ περ τὴν βασιληίην ἐδίδου, καὶ πολλὰ ἐντειλάμενός οἱ τιμᾶν τε αὐτὸν καὶ εὖ ποιεῖν, ἣν ἢ διάβασις ἢ ἐπὶ Μασσαγέτας μὴ ὀρθωθῇ, ταῦτα ἐντειλάμενος καὶ ἀποστείλας τούτους ἐς Πέρσας, αὐτὸς διέβαινε τὸν ποταμόν καὶ ὁ
- 209 στρατὸς αὐτοῦ. ἐπεῖτε δὲ ἐπεραιώθη τὸν Ἀράξεα, νυκτὸς ἐπελθούσης

hogy halhatatlan vagy és halhatatlan sereget is vezérelsz, akkor szükségtelen neked megmondanom véleményemet. De ha belátnod, hogy magad is ember vagy és emberi lények fölött uralkodol : akkor jegyezd meg először azt, hogy az emberi dolgoknak van egy köre, mely forgásában nem engedi meg, hogy mindig ugyanazok legyenek szerencsések. Én tehát ép ellenkezőleg vélekedem a szóban forgó dologról, mint ezek. Mert ha az ellenséget a mi országunkban akarjuk bevárni, ebben a következő veszély rejlik : vereség esetében el fogod veszteni egész birodalmadat ; hisz az világos, hogy a győző massageták nem fognak vissza felé futni, hanem birodalmad ellen rontani. Míg ha te győzöl, győzelmed nem lesz oly nagy, mint akkor, ha az ő országukba mégy át s győzelmed után üldözheted a menekülő massagetákat. Mert ép oly eshetőségre gondolok, mint előbb, hogy legyőzvén ellenfeledet, egyenesen Tomyris birodalma ellen fogsz rontani. A felhozott okokon kívül pedig csunya és türhetetlen volna, ha Kyros, Kambyses fia, asszony előtt hátrálva vonulna vissza országába. Véleményem szerint tehát menj át most és haladj előre addig, a meddig azok hátrálnak. Azután pedig a következő intézkedések által igyekezzél följük kerekedni : tudomásom szerint a massageták még nem ismerik a perzsa jólétet és még nem ízlelték meg a fölséges dolgokat ; vágass le tehát bőven sok birkát és megfőzve vendégléld meg a mi seregünket ; adj hozzá bőven tiszta bort és mindenféle ételt. Mikor ezt megtetted, hagyd ott seregednek hitvány részét hátra, a többivel pedig vonúlj vissza a folyamig. Ha tervemben nem csalatkozom, akkor amazok meglátván a sok jó dolgot, neki esnek, s ránk akkor vitéz dolgoknak felmutatása várakozik.»

Ez a két vélemény állt egymással szemközt ; Kyros pedig az 208 elsőt elvetve, a Kroisosét fogadta el és felszólította Tomyrist, hogy vonuljon vissza, minthogy ő fog átkelni országába. Az tehát visszavonúlt, a mint eredetileg ígérte. Kyros azután Kroisost fiának, Kambysesnek gondjaira bízta ; átadta neki a királyságot, s nagyon a szívére kötötte, hogy tisztelje ezt az embert és jól bánjék vele, ha a massageták elleni átkelése rosszúl ütne ki. Ezen intelmek után elküldte őket Perzsiába ; maga pedig seregével átkelt a folyamon. Mikor már túl volt az Araxesen, és az éj beálltával a massa- 209

εἶδε ὄψιν εὐδων ἐν τῶν Μασσαγετέων τῇ χώρῃ τοιήνδε· ἐδόκεε ὁ Κῦρος ἐν τῷ ὕπνῳ ὄραν τῶν Ὑστάσπεος παίδων τὸν πρεσβύτατον ἔχοντα ἐπὶ τῶν ὤμων πτέρυγας καὶ τουτέων τῇ μὲν τὴν Ἀσίην τῇ δὲ τὴν Εὐρώπην ἐπισκιάζειν. Ὑστάσπεϊ δὲ τῷ Ἀρσάμεος ἐόντι· ἀνδρὶ Ἀχαιμενίδῃ ἦν τῶν παίδων Δαρεῖος πρεσβύτατος, ἐὼν τότε ἡλικίην ἐς εἴκοσὶ καὶ μάλιστα ἔτεα, καὶ οὗτος κατελέλειπτο ἐν Πέρσῃσι· οὐ γὰρ εἶχε κω ἡλικίην στρατεύεσθαι. ἐπεὶ ὦν δὴ ἐξηγέρθη ὁ Κῦρος, ἐδίδου λόγον ἐωυτῷ περὶ τῆς ὀψιος. ὥς δὲ οἱ ἐδόκεε μεγάλη εἶναι ἡ ὀψις, καλέσας Ὑστάσπεα καὶ ἀπολαβὼν μούνον εἶπε «Ὑστάσπες, παῖς σός ἐπιβουλεύων ἐμοί τε καὶ τῇ ἐμῇ ἀρχῇ ἐάλωκε. ὥς δὲ ταῦτα ἀτρεκέως οἶδα, ἐγὼ σημανέω. ἐμεῦ θεοὶ κήδονται καὶ μοι πάντα προδεικνύουσι τὰ ἐπιφερόμενα. ἤδη ὦν ἐν τῇ παροχομένῃ νυκτὶ εὐδων εἶδον τῶν σῶν παίδων τὸν πρεσβύτατον ἔχοντα ἐπὶ τῶν ὤμων πτέρυγας καὶ τουτέων τῇ μὲν τὴν Ἀσίην τῇ δὲ τὴν Εὐρώπην ἐπισκιάζειν. οὐκ ὄντι μὴχανὴ ἀπὸ τῆς ὀψιος ταύτης οὐδεμία τὸ μὴ ἐκεῖνον ἐπιβουλεύειν ἐμοί· σύ νυν τὴν ταχίστην πορεύσο ὀπίσω ἐς Πέρσας καὶ ποίεις ὅκως, ἐπεὰν ἐγὼ τάδε καταστρεφάμενος ἔλθω ἐκεῖ, ὥς μοι καταστήσεις τὸν

210 παῖδα ἐς ἔλεγχον.» Κῦρος μὲν δοκέων οἱ Δαρεῖον ἐπιβουλεύειν ἔλεγε τάδε· τῷ δὲ ὁ δαίμων προέφαινε ὥς αὐτὸς μὲν τελευτήσῃν αὐτοῦ ταύτῃ μέλλοι, ἡ δὲ βασιληίῃ αὐτοῦ περιχωρεῖν ἐς Δαρεῖον. ἀμειβεται δὴ ὦν ὁ Ὑστάσπης τοῖσιδε. «ὦ βασιλεῦ, μὴ εἴη ἀνὴρ Πέρσης γεγωνὼς ὅστις τοι ἐπιβουλεύσεις, εἰ δ' ἔστι, ἀπόλοιτο ὥς τάχιστα· ὅς ἀντὶ μὲν δούλων ἐποίησας ἐλευθέρους Πέρσας εἶναι, ἀντὶ δὲ ἄρχεσθαι ὑπ' ἄλλων ἄρχειν ἀπάντων. εἰ δὲ τίς τοι ὀψις ἀπαγγέλλει παῖδα τὸν ἐμὸν νεώτερα βουλεύειν περὶ σέο, ἐγὼ τοι

211 παραδίδωμι χρᾶσθαι αὐτῷ τοῦτο ὃ τι σὺ βούλει.» Ὑστάσπης μὲν τοῦτοισι ἀμειψάμενος καὶ διαβὰς τὸν Ἀράξεα ἦγε ἐς Πέρσας φυλάξων Κύρῳ τὸν παῖδα Δαρεῖον, Κῦρος δὲ προσελθὼν ἀπὸ τοῦ Ἀράξεω ἡμέρης ὁδὸν ἐποίησε κατὰ τὰς Κροίσου ὑποθήκας. μετὰ δὲ ταῦτα Κύρου τε καὶ Περσέων τοῦ καθαροῦ στρατοῦ ἀπελάσαντος ὀπίσω ἐπὶ τὸν Ἀράξεα, λειψθέντος δὲ τοῦ ἀρχηγίου, ἐπελθοῦσα τῶν Μασσαγετέων τριτημορις τοῦ στρατοῦ τοὺς τε λειψθέντας τῆς Κύρου στρατιῆς ἐφόνευε ἀλεξομένους καὶ τὴν προκειμένην ἰδόντες δαῖτα, ὥς ἔχειρώσαντο τοὺς ἐναντίους, κλιθέντες ἐδαίνυντο, πληρωθέντες δὲ φορβῆς καὶ οἴνου ἡῤῥον. οἱ δὲ Πέρσαι ἐπελθόντες πολλοὺς μὲν σφέν ἐφόνευσαν, πολλῷ δ' ἔτι πλεῖνας ἐζώγρησαν καὶ ἄλλους καὶ τὸν τῆς βασιλείης Τομύριος παῖδα στρατηγέοντα Μασσαγετέων, τῷ ὄνομα ἦν

geták földjén aludni ment, a következő álmot látta: Hystaspes legidősb fiát látta, szárnyak voltak a vállán, az egyik Ázsiát, a másik Európát árnyékolta be. Hystaspesnek, Arsames fiának, ki az achaimenida családból származott, Dareios volt a legidősb fia, s ekkor vagy húsz éves lehetett;¹⁵⁸ ez Perzsiában maradt, mert még nem érte el a katonakort. Kyros felébredvén, gondolkodott álmán, s minthogy jelentőségesnek találta látomását, magához hívatta Hystaspest és négyszem közt így szólt hozzá: «Hystaspes, fiadat ellenem és uralmam ellen irányuló fondorlatokon kaptam; s minthogy erről teljesen meg vagyok győződve, meg is mondom. Fölöttem az istenek őrködnek s előre megmutatják a jövőndőt. Így láttam az elmúlt éjjel álmomban legidősb fiadat szárnyas vállakkal; egyik szárnya Ázsiát, a másik Európát árnyékolta be. Ezen álomlátásom után semmikép sem titok, hogy ő ellenem fondorkodik. Te tehát rögtön menj vissza Perzsiába, hogy, ha ezen földnek elfoglalása után oda visszatérek, vizsgálat végett fiadat élém állíthasd.» Kyros azért beszélt így, mert azt hitte, hogy Dareios 210 ellene fondorkodik; pedig az isten evvel azt jelentette meg, hogy ő maga e helyen fog meghalni, és hogy királysága Dareiosra száll. Hystaspes azután így felelt: «Ó királyom! ne lássa perzsa ember a napvilágot, ki ellened fondorkodik, s ha van ilyen, az veszen el mielőbb. Te tettél bennünket, perzsákat szolgálókból szabadokká, s a ki en ezelőtt mások uralkodtak, most mi vagyunk minden más népnek urai. Ha pedig álomlátásod azt jelenti, hogy fiam ellened ármánykodik, én őt átadom neked; tégy vele, a mit akarsz.» E felelete után Hystaspes visszament az Araxesen és Perzsiába 211 érve, Kyros számára őrizet alatt tartotta fiát, Dareioszt. Kyros az Araxestől egy napi útra előre haladt, s Kroisos tanácsa szerint cselekedett; azután pedig Kyros a perzsa seregnek színe-jávéval visszavonult az Araxesig; a hitvány rész ott maradt. Mikor a massageták seregének egy harmadrésze oda jött, Kyros hadának védekező maradékát felkoncezolta; mikor pedig az ott feltálatlakomát meglátta, az ellenség legyőzése után leült mulatni, s étellel-itallal jóllakva elaludt. A perzsák azonban rájuk rontottak, egy részüket leölték, jóval többeket élve fogtak el, a többi közt Tomyris királynőnek a fiát, a massageták vezérét, kinek Spargapises volt

- 212 Σπαργαπίσης. ἥ δὲ πυθομένη τά τε περὶ τὴν στρατιὴν γεγονότα καὶ τὰ περὶ τὸν παῖδα, πέμπουσα κήρυκα παρὰ Κύρον ἔλεγε τάδε· «ἅπληστε αἵματος Κύρε, μηδὲν ἐπαερθῆς τῷ γεγονότι τῷδε πρήγματι, εἰ ἀμπελίνῳ καρπῷ, τῷ περ αὐτοῖ ἐμπιπλάμενοι μαίνεσθε οὕτω ὥστε κατιόντος τοῦ οἴνου ἐς τὸ σῶμα ἐπαναπλέειν ὑμῖν ἔπεια κακά, τοιοῦτῳ φαρμάκῳ δολώσας ἐκράτησας παιδὸς τοῦ ἐμοῦ, ἀλλ' οὐ μάχη κατὰ τὸ καρτερόν. νῦν ὧν μεν εὖ παραινεούσης ὑπόλαβε τὸν λόγον· ἀποδοὺς μοι τὸν παῖδα ἅπιθι ἐκ τῆσδε τῆς χώρης ἄλγήμεος, Μασσαγετέων τριτημορίδι τοῦ στρατοῦ κατυβρίσας. εἰ δὲ ταῦτα οὐ ποιήσεις, ἥλιον ἐπόμενυμί τοι τὸν Μασσαγετέων δεσπότην, ἥ μὲν σε ἐγὼ καὶ ἅπληστον ἐόντα αἵματος κορέσω.»
- 213 Κύρος μὲν ἐπέων οὐδένα τούτων ἀνενειχθέντων ἐποιέετο λόγον· ὁ δὲ τῆς βασιλείης Τομύριος παῖς Σπαργαπίσης, ὥς μιν ὁ τε οἶνος ἀνῆκε καὶ ἔμαθε ἵνα ἦν κακοῦ, δεηθεὶς Κύρου ἐκ τῶν δεσμῶν λυθῆναι ἔτυχε, ὥς δὲ ἐλύθη τε τάχιστα καὶ τῶν χειρῶν
- 214 ἐκράτησε, διεργάζεται ἐωυτόν. καὶ δὴ οὗτος μὲν τρόπῳ τοιοῦτῳ τελευτᾷ· Τόμυρις δέ, ὥς οἱ Κύρος οὐκ ἐσῆκουσε, συλλέξασα πᾶσαν τὴν ἐωυτῆς δύναμιν συνέβαλε Κύρῳ. ταύτην τὴν μάχην, ὅσαι δὴ βαρβάρων ἀνδρῶν μάχαι ἐγένοντο, κρίνω ἰσχυροτάτην γενέσθαι, καὶ δὴ καὶ πυνθάνομαι οὕτω τοῦτο γινόμενον. πρῶτα μὲν γὰρ λέγεται αὐτοὺς διαστάντας ἐς ἀλλήλους τοξέειν, μετὰ δέ, ὥς σφι τὰ βέλεα ἐξετετόξευτο, συμπεσόντας τῇσι αἰχμησί τε καὶ τοῖσι ἐγχειριδίοισι συνέχεσθαι. χρόνον τε δὴ ἐπὶ πολλὸν συνεστάναι μαχομένους καὶ οὐδετέρους ἐθέλειν φεῦγειν· τέλος δὲ οἱ Μασσαγέται περιεγένοντο. ἥ τε δὴ πολλὴ τῆς Περσικῆς στρατιῆς αὐτοῦ ταύτῃ διεσφάρη καὶ δὴ καὶ αὐτὸς Κύρος τελευτᾷ, βασιλεύσας τὰ πάντα ἐνὸς δέοντα τριήκοντα ἔτεα. ἄσκον δὲ πλήσασα αἵματος ἀνθρωπήϊου Τόμυρις ἐδίζητο ἐν τοῖσι τεθνεώσι τῶν Περσέων τὸν Κύρου νέκυν, ὥς δὲ εῦρε, ἐναπῆκε αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν ἐς τὸν ἄσκον. λυμαινομένη δὲ τῷ νεκρῷ ἐπέλεγε τάδε. «σὺ μὲν ἐμὲ ζῶσάν τε καὶ νικῶσάν σε μάχῃ ἀπώλεσας, παῖδα τὸν ἐμὸν ἐλὼν δόλῳ· σὲ δ' ἐγὼ, κατὰ περ ἠπέιλῃσα, αἵματος κορέσω.» τὰ μὲν δὴ κατὰ τὴν Κύρου τελευτὴν τοῦ βίου, πολλῶν λόγων λεγομένων, ὅδε μοι ὁ πιθανώτατος εἴρηται.

- 215 Μασσαγέται δὲ ἐσθιῆτά τε ὁμοίην τῇ Σκυθικῇ φορέουσι καὶ δίαιταν ἔχουσι, ἱππῶται δὲ εἰσὶ καὶ ἀνιπποὶ (ἀμφοτέρων γὰρ μετέχουσι) καὶ τοξόται τε καὶ αἰχμοφόροι, σαγάρια νομίζοντες ἔχειν. χρυσῷ δὲ καὶ χαλκῷ τὰ πάντα χρέωνται· ὅσα μὲν γὰρ ἐς αἰχμᾶς

a neve. Mikor Tomyris megtudta, mi történt seregével és fiával, ²¹² követet küldött Kyroshoz és ezt üzenté neki: «Vérrel telhetetlen Kyros! ne fogjon el a büszkeség, hogy így történt a dolog, s hogy a szőlő nedvével, — melylyel magatok megtelve mód nélkül őrzöngtök, s ha testetekbe száll a bor, ocsmány szavak áradnak belőletek — hogy evvel a méreggel, csel útján győzted le fiamat, nem pedig csatában erőhatalommal. Azért most hallgasd meg jóakaró szavamat: add vissza fiamat és távozzál büntetlenül ebből az országból, habár a massageták seregének egy harmadával vakmerően bántál. De ha ezt nem teszed, esküszöm a napra, a massageták istenére, hogy telhetetlen vérszomjadat ki fogom elégíteni!» Kyros ²¹³ ezzel az izenettel mit sem törődött. Spargapisés, mikor bormámorából felocsúdott s észrevette, milyen bajba került, könyörgött Kyroshoz, hogy oldja fel bilincseiből; s mikor azokból kiszabadúlva, kezét használhatta, véget vetett életének. Ez tehát ilyen módon halt meg. Tomyris, minthogy Kyros nem hallgatott ²¹⁴ szavaira, minden katonáját összegyűjtötte és Kyrossal megütközött. Ez a csata, a hányat csak barbár emberek vívtak, véleményem szerint a legkeményebb volt; s a mint hallom, következőkép folyt le: először szembe szállva nyilakkal lőttek egymásra; azután pedig, mikor nyilaikat kilőtték vala, összecsapva lándzsáikkal és kardjaikkal küzdöttek. Sok ideig harcztak így a együtt s egyik sem akart megszabadni; végre is a massageták kerekedtek fölül. A perzsa seregnek nagy része ott veszett; maga Kyros is elesett, huszonkilencz évi uralkodása után.¹⁵⁹ Tomyris megtöltött embervérrel egy tömlőt és felkereste a perzsa elesettek közt Kyrosnak hulláját. Mikor azután megtalálta, beletette fejét a tömlőbe. A hulla meggyalázása után pedig így szólt: «Habár élek és téged a harcban legyőztelek, mégis megöltél engem, mert fiamat cselvetéssel elfogtad; én tehát, a mint megfenyegettelek, kielégitem vérszomjadat.» A Kyros halálára vonatkozó sokféle hagyomány közül ezt a véleményem szerint legvalószínűbbet közlöm.¹⁶⁰

A massageták hasonlóképp ruházkodnak és élnek, mint a sky- ²¹⁵ thák; lovon és ló nélkül harcznak, mind e két dolog előfordúl náluk; nyilat, lándzsát és kétélű buzogánytszoktak hordani. Nagy mértékben használnak érczet és aranyat. Lándzsáik, nyílhegyeik

καὶ ἄρδις καὶ σαγάρις, χαλκῷ τὰ πάντα χρέωνται, ὅσα δὲ περὶ κεφαλὴν καὶ ζωστήρας καὶ μασχαλιστήρας, χρυσῷ κοσμέονται. ὥς δ' αὖτως τῶν ἵππων τὰ μὲν περὶ τὰ στέρνα χαλκέους θώρηκας περιβάλλουσι, τὰ δὲ περὶ τοὺς χαλινούς καὶ στόμια καὶ φάλαρα χρυσῷ. σιδήρῳ δὲ οὐδ' ἀργύρῳ χρέωνται οὐδέν. οὐδὲ γὰρ οὐδέ σφι
 216 ἐστὶ ἐν τῇ χώρῃ, ὃ δὲ χρυσὸς καὶ ὃ χαλκὸς ἄπλετος. νόμοισι δὲ χρέωνται τοιοῖσιδε. γυναῖκα μὲν γαμέει ἕκαστος, ταύτῃσι δὲ ἐπικοινωνοῖ χρέωνται· τὸ γὰρ Σκύθας φασὶ Ἑλλήνες ποιεῖν, οὐ Σκύθαι εἰσὶ οἱ ποιέοντες ἀλλὰ Μασσαγέται· τῆς γὰρ ἐπιθυμήσει γυναικὸς Μασσαγέτης ἀνὴρ, τὸν φαρετρεῶνα ἀποκρεμάσας πρὸ τῆς ἀμάξης μίσγεται ἀδεῶς. οὐρος δὲ ἡλικίης σφι πρόκειται ἄλλος μὲν οὐδεὶς· ἐπεὶ δὲ γέρων γένηται κάρτα, οἱ προσήκοντές οἱ πάντες συνελθόντες θύουσί μιν καὶ ἄλλα πρόβατα ἅμα αὐτῷ, ἐψήσαντες δὲ τὰ κρέα κατευωχέονται. ταῦτα μὲν τὰ ὀλβιώτατά σφι νενόμισται, τὸν δὲ νοῦσφ τελευτήσαντα οὐ κατασιτέονται ἀλλὰ γῇ κρύπτουσι, συμφορὴν ποιούμενοι ὅτι οὐκ ἔκετο ἐς τὸ τυθῆναι. σπεύρουσι δὲ οὐδέν, ἀλλ' ἀπὸ κτηνέων ζώουσι καὶ ἰχθύων. οἱ δὲ ἄφθονοὶ σφι ἐκ τοῦ Ἀράξω ποταμοῦ παραγίνονται· γαλακτοπόται δ' εἰσὶ. θεῶν δὲ μόνον ἥλιον σέβονται, τῷ θύουσι ἵππους. νόος δὲ οὗτος τῆς θυσίης· τῶν θεῶν τῷ ταχίστῳ πάντων τῶν θνητῶν τὸ τάχιστον δατέονται.

s buzogányaik mind érczből készülnek; fejdíszüket, öveiket és vállszorítóikat arannyal czifrázzák. Ép így lovaik sügyére is érczpánczelt tesznek, míg a kantár, a zabola és a homlokék aranyból készül. Vasat és ezüstöt nem használnak, mert nincs országukban; ércz és arany azonban végtelen sok. Szokásaik a követ-²¹⁶kezők: mindenkinek van felesége, de ezekkel közösségben élnek, mert a mit a görögök a skythákról beszélnek, azt nem a skythák teszik, hanem a massageták. Ha a massageta megkiván egy aszszonyt, lefüggeszti tegezeit szekere előtt és félelem nélkül közösül vele. Az életkornak nem szabnak semmiféle határt, de ha valaki nagyon öreg lesz, azt valamennyi rokonságának jelenlétében földáldozzák s vele együtt juhokat is; húsát azután megfőzik és mulatnak. Ez náluk a legboldogabb halál. A ki betegségben hal el, azt nem eszik meg, hanem a földbe temetik és sajnálkoznak rajta, hogy nem jutott az áldozás sorsára. Nem vetnek semmit, házi állatokból és halakból élnek, melyeket az Araxes folyam bőven szolgáltat, továbbá tejet is isznak. Az istenek közül csak a napot tisztelik s ennek lovakat áldoznak. Ezen áldozásnak az az értelme, hogy a leggyorsabb istennek a leggyorsabb állatot szentelik.

B.

ΕΥΤΕΡΗΗ.

1 Τελευτήσαντος δὲ Κύρου παρέλαβε τὴν βασιληίην Καμβύσης, Κύρου ἐὼν παῖς καὶ Κασσανδάνης τῆς Φαρνάσπεω θυγατρὸς, τῆς προαποθανούσης Κῦρος αὐτὸς τε μέγα πένθος ἐποίησατο καὶ τοῖσι ἄλλοισι προσεῖπε πᾶσι τῶν ἥρχε πένθος ποιέεσθαι. ταύτης δὴ τῆς γυναικὸς ἐὼν παῖς καὶ Κύρου Καμβύσης Ἰωνας μὲν καὶ Αἰολέας ὡς δούλους πατριώους ἐόντας ἐνόμιζε, ἐπὶ δὲ Αἴγυπτον ἐποιέετο στρατηλασίην ἄλλους τε παραλαβὼν τῶν ἥρχε καὶ δὴ καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐπεκράτες.

2 Οἱ δὲ Αἰγύπτιοι, πρὶν μὲν ἢ Ψαμμήτιχον σφέων βασιλεῦσαι, ἐνόμιζον ἐωυτοὺς πρώτους γενέσθαι πάντων ἀνθρώπων· ἐπειδὴ δὲ Ψαμμήτιχος βασιλεύσας ἠθέλησε εἰδέναι οἵτινες γενοίατο πρώτοι, ἀπὸ τούτου νομίζουσι Φρύγας προτέρους γενέσθαι ἐωυτῶν, τῶν δὲ ἄλλων ἐωυτοῦς. Ψαμμήτιχος δὲ ὡς οὐκ ἐδύνατο πυνθανόμενος πόρον οὐδένα τούτου ἀνευρεῖν, οἱ γενοίατο πρώτοι ἀνθρώπων, ἐπιτεχνᾶται τοιόνδε. παιδία δύο νεογνὰ ἀνθρώπων τῶν ἐπιτυχόντων δίδωσι ποιμένι τρέφειν ἐς τὰ ποιμνία τροφήν τινα τοιήνδε, ἐντειλάμενος μηδένα ἀντίον αὐτῶν μηδεμίαν φωνὴν ἰέναι, ἐν στέγῃ δὲ ἐρήμῃ ἐπ' ἐωυτῶν κέεσθαι αὐτά, καὶ τὴν ὥρην ἐπαγινέειν σφι αἶγας, πλήσαντα δὲ γάλακτος τᾶλλα διαπρήσσεσθαι. ταῦτα δὲ ἐποίησε τε καὶ ἐνετέλλετο Ψαμμήτιχος θέλων ἀκοῦσαι τῶν παιδίων, ἀπαλλαχθέντων τῶν ἀσήμεων κνοζημάτων, ἦντινα φωνὴν ῥήξουσι πρώτην· τὰ περ ὧν καὶ ἐγένετο. ὡς γὰρ διέτης χρόνος ἐγεγόνεε ταῦτα τῷ ποιμένι πρήσσοντι, ἀνοίγοντι τὴν θύρην καὶ ἐσιόντι τὰ παιδία ἀμφοτέρω προσπίπτοντα

MÁSODIK KÖNYV.

EUTERPE.

Kyros halála után Kambyses vette át a királyságot,¹ a ki 1 Kyrosnak és Pharnaspes leányának, Kassandanénak volta fia. Kassandane hamarabb elhalt Kyrosnál, azért Kyros maga nagy gyászt öltött, úgyszintén valamennyi alattvalójának meghagyta, hogy így tegyen. Ezen asszonynak és Kyrosnak fia volt Kambyses, a ki az iónokat és aëlokat átöröklött rabszolgáknak tekintette; Egyiptom ellen pedig hadat indított, s e végett egyéb alattvalóin kívül a görögöket is összegyűjtötte, a kiken uralkodott.

Az egyiptomiak, mielőtt Psammetichos vala a királyuk, azt ² hitték, hogy ők a legrégebb emberek a földön. Midőn azonban Psammetichos trónra jutott és tudni akarta, hogy kik voltak az első emberek, azóta azt tartják, hogy a phrygiaiak előbb éltek náluknál, de a többieknél ők maguk. Psammetichos ugyanis midőn kutatásai közben semmiféle módon nem tudta kifürkészni, kik voltak az első emberek, a következőt gondolta ki: közönséges embereknek két újszülött gyermekét adta át egyik pásztorának, hogy azoknak a nyájak között olyasforma nevelést adjon, hogy parancsa szerint azok előtt senki semmiféle hangot ki ne ejtsen, hanem a többiekétől elkülönített sátorban feküdjenek, annak idején hajtson hozzájuk kecskéket, s ha ezeknek tejéből jóllaktak, végezze egyéb dolgát. Ezt tette és rendelte el Psammetichos, mert meg akarta halani a gyermekektől, hogy az értelmetlen dadogás elmúltával miféle hangot fognak először adni. S így is történt a dolog. Midőn már két éve letelt, hogy a pásztor így járt el, egyszer fölnyitotta az ajtót, és belépve mind a két gyermek hozzászaladt e szót kiáltva:

βεκὸς ἐφώνεον, ὀρέγοντα τὰς χεῖρας. τὰ μὲν δὴ πρῶτα ἀκούσας ἥσυχος ἦν ὁ ποιμήν· ὥς δὲ πολλάκις φοιτέοντι καὶ ἐπιμελομένῳ πολλὸν ἦν τοῦτο τὸ ἔπος, οὕτω δὴ σημήνας τῷ δεσπότῃ ἤγαγε τὰ παιδία κελεύσαντος ἐς ὅψιν τὴν ἐκείνου. ἀκούσας δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ψαμμήτιχος ἐπυνθάνετο οὔτινες ἀνθρώπων βεκὸς τι καλέουσι, πυνθανόμενος δὲ εὗρισκε Φρύγας καλέοντας τὸν ἄρτον. οὕτω συνεχώρησαν Αἰγύπτιοι καὶ τοιοῦτῳ σταθμησάμενοι πρήγματι τοὺς Φρύγας πρεσβυτέρους εἶναι ἐωυτῶν. ὧδε μὲν γενέσθαι τῶν ἱρέων τοῦ Ἡφαίστου τοῦ ἐν Μέμφι ἤκουον· Ἕλληνες δὲ λέγουσι ἄλλα τε μάταια πολλὰ καὶ ὥς γυναικῶν τὰς γλώσσας ὁ Ψαμμήτιχος ἐκταμὼν τὴν δίαίταν οὕτω ἐποίησατο τῶν παίδων παρὰ ταύτῃσι τῇσι γυναιξί.

- ³ Κατὰ μὲν δὴ τὴν τροφήν τῶν παιδίων τοσαῦτα ἔλεγον, ἤκουσα δὲ καὶ ἄλλα ἐν Μέμφι ἐλθὼν ἐς λόγους τοῖσι ἱρεῦσι τοῦ Ἡφαίστου. καὶ δὴ καὶ ἐς Θήβας τε καὶ ἐς Ἡλίου πόλιν αὐτῶν τούτων εἵνεκεν ἐτραπόμην, ἐθέλων εἰδέναι εἰ συμβήσονται τοῖσι λόγοις τοῖσι ἐν Μέμφι· οἱ γὰρ Ἡλιοπολίται λέγονται Αἰγυπτίων εἶναι λογιώτατοι. τὰ μὲν νυν θεῖα τῶν ἀπηγγεμάτων οἷα ἤκουον, οὐκ εἰμὶ πρόθυμος ἐξηγέσθαι, ἔξω ἢ τὰ οὐνόματα αὐτῶν μόνον, νομίζων πάντας ἀνθρώπους ἶσον περὶ αὐτῶν ἐπίστασθαι· τὰ δ' ἂν ἐπιμνησθῶ αὐτῶν,
- ⁴ ὑπὸ τοῦ λόγου ἐξαναγκαζόμενος ἐπιμνησθήσομαι. ὅσα δὲ ἀνθρωπία πρήγματα, ὧδε ἔλεγον ὁμολογέοντες σφίσι, πρῶτους Αἰγυπτίους ἀνθρώπων ἀπάντων ἐξευρεῖν τὸν ἐνιαυτόν, δωδεκα μέρεα δασαμένους τῶν ὥρέων ἐς αὐτόν. ταῦτα δὲ ἐξευρεῖν ἐκ τῶν ἀστέρων ἔλεγον. ἄγουσι δὲ τοσφδε σοφώτερον Ἑλλήνων, ἐμοὶ δοκέειν, ὅσῳ Ἕλληνες μὲν διὰ τρίτου ἔτος ἐμβόλιμον ἐπεμβάλλουσι τῶν ὥρέων εἵνεκεν, Αἰγύπτιοι δὲ τριηκοντημέρους ἄγοντες τοὺς δωδεκα μῆνας ἐπάγουσι ἀνὰ πᾶν ἔτος πέντε ἡμέρας πάρεξ τοῦ ἀριθμοῦ, καὶ σφί ὁ κύκλος τῶν ὥρέων ἐς τῷαυτὸ περιωὴν παραγίνεται. δωδεκά τε θεῶν ἐπωνυμίας ἔλεγον πρῶτους Αἰγυπτίους νομίσαι καὶ Ἕλληνας παρὰ σφῶν ἀναλαβεῖν, βωμοὺς τε καὶ ἀγάλματα καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονείμειν σφέας πρῶτους καὶ ζῶα ἐν λίθοις ἐγγλύφαι. καὶ τούτων μὲν νυν τὰ πλέω ἔργῳ ἐδήλουν οὕτω γενόμενα. βασιλεῦσαι δὲ πρῶτον Αἰγύπτου ἀνθρώπων ἔλεγον Μῖνᾶ· ἐπὶ τούτῳ

bekosz, és kinyújtották kezüket. Első hallásra a pásztor nem figyelte meg; midőn azonban mindig ezt a szót hallotta, valahányszor odajött, hogy a gyermekekről gondoskodják, bejelentette urának és ennek parancsára a gyermekeket eléje vezette. Maga Psammetichos is hallván e szót, kutatni kezdett, hogy miféle emberek használják a *bekosz*-t, és kutatása közben rájött, hogy a phrygiaiak e szóval jelölik a kenyeret. E dologból következtetve az egyiptomiak elismerték, hogy a phrygiaiak régiebbek náluknál. Hephaistos papjai² mondták nekem Memphisben, hogy így történt a dolog. A görögök azonban sok más együgyű mesét beszélnek; így azt is, hogy Psammetichos több asszonyrak kivágatta a nyelvét, s így neveltette velük a gyermekeket.

Ezeknek nevelésére vonatkozólag tehát így beszéltek. De más³ egyebet is hallottam Memphisben, midőn Hephaistos papjaival társalogtam, s e miatt Thebaiba és Heliopolisba is elmentem;³ meg akartam tudni, vajjon az idevaló papok beszéde megegyezik-e a memphisiekével. A heliopolisiakat ugyanis a legtudósabbaknak tartják az egyiptomi papok között. A mit az istenekre vonatkozólag hallottam, azt nincs kedvem elmondani, kivéve talán a nevüket; mert azt tartom, hogy az embereknek egyforma tudomásuk van róluk; a mit pedig rájuk vonatkozólag mondani fogok, azt az előadás kényszerűsége miatt fogom tenni. Emberi dolgokat illetőleg egyformán úgy beszéltek, hogy összes⁴ emberek között az egyiptomiak találták föl először az évet, melyet az évszakok szerint tizenkét részre osztottak föl, s hogy az erre a csillagokból jöttek rá.⁴ S véleményem szerint a görögöknél annyival okosabban járnak el, a mennyiben a görögök minden harmadik évben egy szökő hónapot szűrnak be az évszakok miatt; míg az egyiptomiak harmincz napjával számítván a tizenkét hónapot, minden évben csak öt napot adnak hozzá, s így az évszakfordulatok ugyanarra az időre esnek. Állításuk szerint az egyiptomiak adtak a tizenkét istennek először nevet, s a görögök tőlük vették azokat át; oltárokat, szobrokat és templomokat ők juttattak először az isteneknek, ők faragtak kőbe élő alakokat; s hogy több dolog tényleg így történt, be is bizonyítják. Előadásuk szerint Egyiptomnak Mene volt az első királya;⁵ alatta a

πλὴν τοῦ Θηβαϊκοῦ νομοῦ, πᾶσαν Αἴγυπτον εἶναι ἕλος, καὶ αὐτῆς
 εἶναι οὐδὲν ὑπερέχον τῶν νῦν ἐνεργθε λίμνης τῆς Μοίριος ἐόντων,
 ἐς τὴν ἀνάπλους ἀπὸ θαλάσσης ἑπτὰ ἡμερέων ἐστὶ ἀνά τὸν ποτα-
 5 μόν. καὶ εὖ μοι ἐδόκεον λέγειν περὶ τῆς χώρας· δηλα γὰρ δὴ
 καὶ μὴ προακούσαντι ἰδόντι δέ, ὅστις γε σύνεσιν ἔχει, ὅτι
 Αἴγυπτος, ἐς τὴν Ἑλληνες ναυτίλλονται, ἐστὶ Αἰγυπτίῳσι ἐπικτη-
 τός τε γῆ καὶ ὄρωρον τοῦ ποταμοῦ, καὶ τὰ κατ' ὕπερθε ἔτι τῆς λί-
 μνης ταύτης μέχρι τριῶν ἡμερέων πλόου, τῆς περὶ ἐκεῖνοι οὐδὲν
 ἔτι τοιόνδε ἔλεγον, ἐστὶ δὲ ἕτερον τοιοῦτον. Αἰγύπτου γὰρ φύσις
 ἐστὶ τῆς χώρας τοιήδε. πρῶτα μὲν προσπλέων ἔτι καὶ ἡμέ-
 ρης δρόμον ἀπέχων ἀπὸ γῆς, κατεῖς καταπειρητηρίην πηλὸν τε
 ἀνοίσεις καὶ ἐν ἑνδεκα ὀργυῖσι ἔσσαι. τοῦτο μὲν ἐπὶ τοσοῦτο
 6 δηλοῖ πρόχυσιν τῆς γῆς ἐοῦσαν. αὐτῆς δὲ αὐτῆς ἐστὶ Αἰγύπτου
 μῆκος τὸ παρὰ θάλασσαν ἐξήκοντα σχοῖνοι, κατὰ ἡμεῖς διαι-
 ρέομεν εἶναι Αἴγυπτον ἀπὸ τοῦ Πλινθινήτεω κόλπου μέχρι Σερ-
 βωνίδος λίμνης, παρ' ἣν τὸ Κάσιον ὄρος τείνει· ταύτης ὧν
 ἄπο οἱ ἐξήκοντα σχοῖνοί εἰσι. ὅσοι μὲν γὰρ γεωπεῖναί εἰσι ἀν-
 θρώπων, ὀργυῖσι μεμετρήκασιν τὴν χώραν, ὅσοι δὲ ἦσσαν
 γεωπεῖναι, σταδίοις, οἱ δὲ πολλὴν ἔχουσι, παρασάγγῃσι οἱ δὲ
 ἄφθονον λίην, σχοῖνοισι. δύναται δὲ ὁ μὲν παρασάγγης τριή-
 κοντα στάδια, ὁ δὲ σχοῖνος ἑκάστος, μέτρον ἐὼν Αἰγύπτιον,
 ἐξήκοντα στάδια. οὕτω ἂν εἴησαν Αἰγύπτου στάδιοι ἐξακόσιοι
 7 καὶ τρισχίλιοι τὸ παρὰ θάλασσαν. ἐνθεῦτεν μὲν καὶ μέχρι Ἡλίου
 πόλιος ἐς τὴν μεσόγαιαν ἐστὶ εὐρέα Αἴγυπτος, ἐοῦσα πᾶσα
 ὑπὲρ τε καὶ ἐνυδρος καὶ ἰλύς. ἐστὶ δὲ ὁδὸς ἐς τὴν Ἡλίου
 πόλιν ἀπὸ θαλάσσης ἄνω ἰόντι παραπλησίη τὸ μῆκος τῇ ἐξ
 Ἀθηνέων ὁδῷ τῇ ἀπὸ τῶν δωδέκα θεῶν τοῦ βωμοῦ φερούσῃ
 ἕς τε Πίσαν καὶ ἐπὶ τὸν νηὸν τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου. σμι-
 κρόν τι τὸ διάφορον εὗροι τις ἂν λογιζόμενος τῶν ὁδῶν τουτέων
 τὸ μὴ ἴσας μῆκος εἶναι, οὐ πλέον πεντεκαίδεκα σταδίων· ἡ
 μὲν γὰρ ἐς Πίσαν ἐξ Ἀθηνέων καταδεῖ πεντεκαίδεκα σταδίων
 μὴ εἶναι πεντακοσίων καὶ χιλίων, ἡ δὲ ἐς Ἡλίου πόλιν ἀπὸ
 8 θαλάσσης πληροῖ ἐς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον. ἀπὸ δὲ Ἡλίου πόλιος
 ἄνω ἰόντι στενὴ ἐστὶ Αἴγυπτος. τῇ μὲν γὰρ τῆς Ἀραβίης ὄρος
 παρατέταται, φέρον ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσαμβρίην τε καὶ νότον,
 αἰεὶ ἄνω τείνον ἐς τὴν Ἐρυθρὴν καλεομένην θάλασσαν· ἐν τῇ
 αἰὶ λιθοτομίαι ἐνέεισι αἰὶ ἐς τὰς πυραμίδας κατατμηθεῖσαι τὰς
 ἐν Μέμφι. ταύτῃ μὲν λήγον ἀνακάμπτει ἐς τὰ εἴρηται τὸ
 ὄρος· τῇ δὲ αὐτὸ ἐωυτοῦ ἐστὶ μακρότατον, ὥς ἐγὼ ἐπυνθανόμην,

thebaili járás kivételével egész Egyiptom mocsár volt, s azon részből mi sem látszott ki, a mely most a moirisi tó alatt van, a hová a tengertől hét napi hajóút vezet föl a folyamon. Jól beszéltek fel- 5 fogásom szerint országukról is; mert minden józaneszű ember előtt világos, ha nem is hallotta előbb, hanem csak látta, hogy azt az Egyiptomot, a hová a görögök hajóznak, az egyiptomiak szerzették meg és a folyam ajándéka; valamint az a földrész is, mely ama tó fölött háromnapi hajóútra terjed, s a melyről ama papok semmi ilyest nem említettek, hasonló természetű. Egyiptom földjének természete ugyanis a következő: először is, ha odahajózva még egy napi út választ el a száraztól, s beeresztjük a mérő zsinórt, akkor iszapot húzunk föl és még tizenegy ölnyi mélységben vagyunk. Ebből kiviláglik, hogy eddig terjed a vízhozta föld. Magá- 6 nak Egyiptomnak hosszúsága a tenger mentén hatvan schoinos; mi ugyanis Egyiptomot a plinthinetei öböltől a serbonisi tóig vesszük, a hol a kasiai hegység húzódik el; innentől hatvan schoinos a hosszúság. A földben szegény emberek öl szerint mérték föl a talajt; a kik nem annyira szegények, stadium szerint; a kiknek pedig sok van, parasangák szerint; míg a nagyon gazdagok schoinos szerint. Egy parasangában harmincz stadium van, egy schoinosban pedig, a mely egyiptomi mérték, hatvan stadium.⁶ E szerint Egyiptomnak hosszúsága a tenger mentében háromezer-hatszáz stadium volna. Innen a belföld felé Heliopolisig Egyiptom 7 széles, egészben véve lapályos, bővizű és mocsaras. A tengertől fölfelé Heliopolisig⁷ az út hossza körülbelől akkora, mint Athéntől a tizenkét isten oltárától⁸ kezdve Pisáig és az olympiai Zeus templomáig. Kis különbséget talán lehetne találni, ha ezen utakat összemérnők, hogy t. i. nem egyenlően hosszúak; de az nem volna több tizenöt stadiumnál. Mert Athéntől Pisáig tizenöt stadium hiányzik az ezerötszázból, míg a tengertől Heliopolisig kitelik ez a szám. Heliopolistól fölfelé Egyiptom szűk. Mert erre nyulik el 8 Arábiának hegysége, mely északról délre és délnyugatra mindig fölfelé menve az úgynevezett Vörös tengerig húzódik.⁹ Itt vannak a kőbányák, melyekben a memphisi pyramisok köveit kifejtették; itt is végződve kanyarodik el a hegység az említett irányban. Ezen oldala egyszersmind a leghosszabb, mert tudomásom szerint az út

δύο μηνῶν αὐτὸ εἶναι [τῆς] ὁδοῦ ἀπὸ ἡοῦς πρὸς ἐσπέριν, τὰ δὲ πρὸς τὴν ἡῶ λιβανωτοφόρα αὐτοῦ τὰ τέρματα εἶναι. τοῦτο μὲν νυν τὸ ὅρος τοιοῦτό ἐστι, τὸ δὲ πρὸς Λιβύης τῆς Αἰγύπτου ὅρος ἄλλο πέτρινον τείνει, ἐν τῇ αἰ πυραμίδες ἔννεισι, φάμμω κατειλυμένον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοῦ Ἀραβίου τὰ πρὸς μεσαμβρίην φέρονται. τὸ ὦν δὴ ἀπὸ Ἡλίου πόλιος οὐκέτι πολλὸν χωρίον ὥς εἶναι Αἰγύπτου, ἀλλ' ὅσον τε ἡμερέων τεσσέρων καὶ δέκα ἀναπλόου ἐστὶ στενὴ Αἴγυπτος ἐοῦσα. τῶν δὲ ὁρέων τῶν εἰρημένων τὸ μεταξὺ πεδιάς μὲν γῆ, στάδιοι δὲ μάλιστα ἐδόκεόν μοι εἶναι, τῇ στεινότατόν ἐστι, διηχοσίων οὐ πλέους ἐκ τοῦ Ἀραβίου ὄρεος ἐς τὸ Λιβυκὸν καλεόμενον. τὸ δ' ἐνθεῦτεν αὐτὶς εὐρέα Αἴγυπτός ἐστι.

9 πέφυκε μὲν νυν ἡ χώρα αὕτη οὕτω. ἀπὸ δὲ Ἡλίου πόλιος ἐς Θήβας ἐστὶ ἀνάπλος ἐννέα ἡμερέων, στάδιοι δὲ τῆς ὁδοῦ ἐξήκοντα καὶ ὀκτακόσιοι καὶ τετρακισχίλιοι, σχοίων ἑνὸς καὶ ὀγδῶκοντα ἐόντων. οὗτοι συντιθέμενοι οἱ στάδιοι Αἰγύπτου, τὸ μὲν παρὰ θάλασσαν ἤδη μοι καὶ πρότερον δεδῆλωται ὅτι ἑξακοσίων τε ἐστὶ σταδίων καὶ τρισχιλίων, ὅσον δέ τι ἀπὸ θαλάσσης ἐς μεσόγειαν μέχρι Θηβέων ἐστί, σημανέω· στάδιοι γάρ εἰσι εἴκοσι καὶ ἑκατὸν καὶ ἑξακισχίλιοι. τὸ δὲ ἀπὸ Θηβέων ἐς Ἐλεφαντίνην καλεομένην πόλιν στάδιοι χίλιοι καὶ ὀκτακόσιοι εἰσι.

- 10 Ταύτης ὦν τῆς χώρας τῆς εἰρημένης ἢ πολλή, κατὰ περ οἱ ἱρέες ἔλεγον, ἐδόκεε καὶ αὐτῷ μοι εἶναι ἐπικτήτος Αἰγυπτίοισι. τῶν γὰρ ὁρέων τῶν εἰρημένων τῶν ὑπὲρ Μέμφιος πόλιος κειμένων τὸ μεταξὺ ἐφαίνεται μοι εἶναι κοτε κόλπος θαλάσσης, ὥσπερ γε τὰ περὶ Ἴλιον καὶ Τευθρανίην καὶ Ἐφεσόν τε καὶ Μαιάνδρου πεδίον, ὥς γε εἶναι σμικρὰ ταῦτα μεγάλοισι συμβαλεῖν· τῶν γὰρ ταῦτα τὰ χωρία προσχωσάντων ποταμῶν ἐνὶ τῶν στομάτων τοῦ Νείλου, ἐόντος πενταστόμου, οὐδεὶς αὐτῶν πλήθεος πέρι ἄξιος συμβληθῆναι ἐστι. εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι ποταμοί, οὐ κατὰ τὸν Νεῖλον ἐόντες μεγάλα, οἵτινες ἔργα ἀποδεξάμενοι μέγала εἰσὶ τῶν ἐγὼ φράσαι ἔχω οὐνόματα καὶ ἄλλων καὶ οὐκ ἤκιστα Ἀχελφου, ὃς ῥέων δι' Ἀκαρνανίης καὶ ἐξίεις ἐς θάλασσαν τῶν Ἐχινάδων νήσων τὰς
- 11 ἡμισέας ἤδη ἤπειρον πεποίηκε. ἐστὶ δὲ τῆς Ἀραβίης χώρας, Αἰγύπτου δὲ οὐ πρόσω, κόλπος θαλάσσης ἐσέχων ἐκ τῆς Ἐρυθρῆς καλεομένης θαλάσσης, μακρὸς οὕτω δὴ τι καὶ στενὸς ὥς ἔρχομαι φράσω. μήκος μὲν πλόου, ἀρξαμένῳ ἐκ μυχοῦ διεκπλῶσαι ἐς τὴν εὐρέαν θάλασσαν, ἡμέραι ἀναισιμοῦνται τεσσαράκοντα εἰρεσίῃ χρεωμένῳ· εὐρος δέ, τῇ εὐρύτατός ἐστι ὁ κόλπος, ἡμισυ ἡμέρης πλόου. ῥήχῃ δ' ἐν αὐτῷ καὶ ἄμπωτις ἀνὰ πᾶσαν ἡμέρην

keletről nyugatra két hónapig tart mellette; s a keleti rész, a mely tömjént terem, a vége is egyszersmind. Ez a hegység ilyen természetű; Egyiptomnak Libyára eső oldalán egy más, sziklás hegység húzódik s ebben vannak a pyramisok; homokkal van borítva¹⁰ és ugyanúgy kanyarodik, mint az arab hegységnek délre eső része. Heliopolistól tehát nem nagy területre terjed már Egyiptom, csak négy napig tartó hajóútra nyúlik föl a szűk föld. Az említett két hegység között a terület síkság, s a legszűkebb részen a távolságot az arab és libyai hegység között nem találtam többnek kétszáz stadiumnál. Innentől kezdve Egyiptom ismét széles. Ilyen e földnek természeti jellege.¹¹ Heliopolistól Thebáig a hajóút kilencz napig tart, távolsága négyezernyolczszázhatvan stadium, azaz nyolczvanegy schoinos. Összeadva Egyiptom ezen stadiumait, mint már jeleztem, a tengerre eső rész háromezerhatszáz stadium; hogy hány stadium választja el a belföldön Thebait a tengertől, azt most mondom meg: ez hatezerszázhusz stadium; ¹² Thebaitól Elephantine nevű városig pedig ezernyolczszáz stadium az út.¹³

E leírt földnek nagy részét a papok állítása szerint, s a mint 10 nekem is feltűnt, az egyiptomiak szerezték. Mert a földet, mely Memphis városa fölött az említett két hegység között terül el, én egykori tengeröbölnek gondolom ép úgy, mint Iliont, Tenthraniát, Ephesos vidékét és a Maiandros síkságát, ha ugyan e kisebb területeket nagyokkal össze lehet hasonlítani. Mert ezen iszaplerakó folyamok közül egyik sem hasonlítható vízbőségre nézve a Nilus torkolatainak bármelyikéhez, pedig öt torkolata van. De vannak más folyamok is, melyek nagyságra nézve nem vetekehetnek a Nilussal, s mégis nagy munkát mutathatnak fel; s ezeknek a nevüket is meg tudom mondani. Ilyen a többi között, s nem a legutolsó az Achelous, mely Akarnanián folyik keresztül és a tengerbe ömlvén az echinasi szigetek felét már szárazfölddé tette. Arábia földjén, nem messze Egyiptomtól, van egy 11 tengeröböl, mely az úgynevezett Vörös tengertől nyúlik be s olyan hosszú és szűk, a mint azt megmondani készülök. A hajózás hossza ugyanis az öböl belsejétől kezdve a nyílt tengerig negyven napba kerül evezős hajón, szélessége pedig, a hol az öböl a legszélesebb, csak félnapnyi hajózásba. Dagály és apály mindennap van

- γίνεται. ἕτερον τοιοῦτον κόλπον καὶ τὴν Αἴγυπτον δοκέω γενέσθαι
 σου, τὸν μὲν ἐκ τῆς βορητῆς θαλάσσης κόλπον ἐσέχοντα ἐπ' Αἰ-
 θιοπίης, τὸν δὲ [Ἀράβιον, τὸν ἔρχομαι λέξων] ἐκ τῆς νοτίης φέ-
 ροντα ἐπὶ Συρίης, σχεδὸν μὲν ἀλλήλοισι συντετραίνοντας τοὺς μυ-
 χούς, ὀλίγον δὲ τι παραλλάσσοντας τῆς χώρας. εἰ ὦν ἐθελήσει
 ἐκτρέφαι τὸ ῥέεθρον ὁ Νεῖλος ἐς τοῦτον τὸν Ἀράβιον κόλπον, τι-
 μιν κωλύει ῥέοντος τούτου ἐκχωσθῆναι ἐντός γε δισμυρίων ἐτέων;
 ἐγὼ μὲν γὰρ ἔλπομαι γε καὶ μυρίων ἐντός χωσθῆναι ἂν· κοῦ γε
 δὴ ἐν τῷ προανασιμωμένῳ χρόνῳ πρότερον ἢ ἐμὲ γενέσθαι οὐκ
 ἂν χωσθεῖη κόλπος καὶ πολλῶ μέζων ἐτι τούτου ὑπὸ τοσούτου τε
 12 ποταμοῦ καὶ οὕτω ἐργατικοῦ; τὰ περὶ Αἴγυπτον ὦν καὶ τοῖσι λέ-
 γουσι αὐτὰ πείθομαι, καὶ αὐτὸς οὕτω κάρτα δοκέω εἶναι, ἰδὼν τε
 τὴν Αἴγυπτον προκειμένην τῆς ἐχομένης γῆς κογχυλία τε φαινό-
 μενα ἐπὶ τοῖσι ὕρσι καὶ ἄλμην ἐπανθέουσιν, ὥστε καὶ τὰς πυρα-
 μίδας δηλέεσθαι, καὶ ψάμμον μόνον Αἰγύπτου ὅρος τοῦτο τὸ
 ὑπὲρ Μέμφιος ἔχον, πρὸς δὲ [τῇ χώρῃ] οὔτε τῇ Ἀραβίῃ προσούρω
 ἐούσῃ τὴν Αἴγυπτον προσεικέλην οὔτε τῇ Λιβύῃ, ὁ μὲν οὐδὲ τῇ
 Συρίῃ (τῆς γὰρ Ἀραβίης τὰ παρὰ θάλασσαν Σύροι νέμονται), ἀλλὰ
 μελάγγραιόν τε καὶ καταρρηγνυμένην, ὥστε ἐοῦσαν ἰλὺν τε καὶ πρό-
 χυσιν ἐξ Αἰθιοπίης κατενηνευγμένην ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ. τὴν δὲ
 Λιβύην ἴδμεν ἐρυθροτέρην τε γῆν καὶ ὑποψαμμοτέρην, τὴν δὲ
 Ἀραβίην τε καὶ Συρίην ἀργιλωδεστέραν τε καὶ ὑπόπετρον ἐοῦσαν.
- 13 Ἐλεγον δὲ καὶ τότε μοι μέγα τεκμήριον περὶ τῆς χώρας ταύ-
 τῆς οἱ ἱρέες, ὡς ἐπὶ Μοίριος βασιλέος, ὅπως ἔλθοι ὁ ποταμὸς ἐπὶ
 ὀκτὼ πήχεας τὸ ἐλάχιστον, ἄρδεσκε Αἴγυπτον τὴν ἔνερθε Μέμ-
 φιος· καὶ Μοίρι οὐκ ἦν ἕτα εἰνακόσια τετελευτηκότι ὅτε τῶν
 ἱρέων ταῦτα ἐγὼ ἤκουον, νῦν δὲ εἰ μὴ ἐπ' ἑκκαίδεκα ἢ πεντεκαί-
 δεκα πήχεας ἀναβῇ τὸ ἐλάχιστον ὁ ποταμὸς, οὐκ ὑπερβαίνει ἐς
 τὴν χώραν. δοκέουσί τε μοί Αἰγυπτίων οἱ ἔνερθε τῆς λίμνης τῆς
 Μοίριος οἰέοντες τὰ τε ἄλλα χωρία καὶ τὸ καλεόμενον Δέλτα,
 ἣν οὕτω ἡ χώρα αὕτη κατὰ λόγον ἐπιιδῶ ἐς ὕψος καὶ τὸ ὁμοιον
 ἀποδιδῶ ἐς αὐξήσιν, μὴ κατακλύζοντος αὐτὴν τοῦ Νεῖλου πείσε-
 σθαι· τὸν πάντα χρόνον τὸν ἐπίλοιπον Αἰγύπτιοι τὸ κοτὲ αὐτοῖ
 Ἕλληνας ἔφασαν πείσεσθαι. πυθόμενοι γὰρ ὡς ὕεται πᾶσα ἡ
 χώρα τῶν Ἑλλήνων ἄλλ' οὐ ποταμοῖσι ἄρδεται κατὰ περ ἢ σφετέρῃ,
 ἔφασαν Ἕλληνας ψευσθέντας κοτὲ ἐλπίδος μεγάλης κακῶς πεινῆ-
 σειν. τὸ δὲ ἔπος τοῦτο ἐθέλει λέγειν ὡς, εἰ μὴ ἐθελήσει σφι ὕειν
 ὁ θεὸς ἀλλὰ αὐχμῶ διαχρᾶσθαι, λιμῶ οἱ Ἕλληνας αἰρεθήσονται·

benne. Egyébiránt Egyiptom is ilyen öböl lehetett, a mennyiben ez az északi tengerből Aithiopiába nyúlt be, míg az arab, a melyről épen beszélek, délről Syria felé terjedt, majdnem átszorítva egymást végeikkel, és csak kis földrész választja el őket. Ha már most a Nilus még akarta volna változtatni folyását ezen arab öböl felé, miért ne tölthette volna be azt húszezer év tartama alatt? Azt hiszem, tizezer év alatt is betöltötte volna. Miért ne tölthetett volna be tehát az elmúlt időben születésem előtt egy még ennél sokkal nagyobb öblöt is ekkora és ilyen munkás folyam? Hiszek tehát azoknak, kik így beszélnek Egyiptomról, s magam is erősen ezen meggyőződésben vagyok, látva, miként fekszik Egyiptom a szárazföld előtt, hogy csigák láthatók a hegyeken és só virázkirajtuk,¹⁴ úgy hogy a pyramisokat is pusztítja, s hogy Egyiptom hegységét csak Memphis fölött borítja homok; továbbá Egyiptom talaja sem a szomszédos Arábiához, sem Libyához, de még Syriához sem hasonlít (Arábiának tengeri partjait ugyanis syriaiak lakják), mert fekete föld¹⁵ és repedezett, iszapból és posványból áll, a melyeta folyam Aithiopiából hoz le. Libyának pedig tudtommal vörösebb és homokosabb talaja van, Arábiáé és Syriáé viszont agyagosabb és kavicsosabb.

A papoknak azon mondását is nagy bizonyásnak tekintem¹³ ezen ország eredetére nézve, hogy midőn a folyam Moiris király idejében¹⁶ csak nyolcz rőfnyit is áradt, Memphis alatt elborította Egyiptomot. És Moiris halála után még nem telt el nyolczszáz év, midőn én ezt a papoktól hallottam.¹⁷ Most pedig, ha nem emelkedik legalább tizenöt vagy tizenhat rőfnyire, nem árasztja el az országot. A Moiris taván alul, más vidékeken és az úgynevezett deltán lakó egyiptomiakat illetőleg azt hiszem, ha maga a föld arányosan emelkedik és hasonlóképp terjed tovább, hogy a Nilus, ha egyszer ki nem árad, az egyiptomiak a jövőben úgy fognak járni, amint egyszer ők mondták a görögökről. Megtudták ugyanis, hogy egész Görögországot eső öntözi, nem folyamok, mint az ő országukat, és azt mondták, hogy a görögök egyszer nagyon csatkozhatnak reményükben és csunya éhséget fognak szenvedni. Szavuknak az az értelme, hogy ha az isten nem esőt, hanem állandó szárazságot fog adni, a görögök éhen halnak,

οὐ γὰρ δὴ σφι ἐστὶ ὕδατος οὐδεμία ἄλλη ἀποστροφὴ ὅτι μὴ ἐκ τοῦ
 14 Διὸς μοῦνον. καὶ ταῦτα μὲν ἐς Ἑλλήνας Αἰγυπτίοισι ὀρθῶς ἔχοντα
 εἴρηται· φέρε δὲ νῦν καὶ αὐτοῖσι Αἰγυπτίοισι ὥς ἔχει φράσω. εἴ
 σφι θέλοι, ὥς καὶ πρότερον εἶπον, ἢ χώραν ἢ ἔνερθε Μέμφιος
 (αὕτη γάρ ἐστι ἢ ἀβέβητομένη) κατὰ λόγον τοῦ παροινχομένου χρό-
 νου ἐς ὕψος ἀβέβησθαι, ἄλλο τι ἢ οἱ ταῦτη οἰκόντες Αἰγυπτίων
 πεινήσουσι, εἰ μήτε γε ὕσταταί σφι ἢ χώραν μήτε ὁ ποταμὸς οἷός τ'
 ἔσται ἐς τὰς ἀρούρας ὑπερβαίνειν; ἢ γὰρ δὴ νῦν γε οὗτοι ἀπονη-
 τότατα καρπὸν κομίζονται ἐκ γῆς τῶν τε ἄλλων ἀνθρώπων πάντων
 καὶ τῶν λοιπῶν Αἰγυπτίων· οἱ οὔτε ἀρότρω ἀναρρηγνύοντες ἀβλακας
 ἔχουσι πόνους οὔτε σκάλλοντες οὔτε ἄλλο ἐργαζόμενοι οὐδὲν τῶν
 οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι περὶ λήιον πονέουσι, ἀλλ' ἐπεὶ σφι ὁ ποταμὸς
 αὐτόματος ἐπελθὼν ἄρσῃ τὰς ἀρούρας, ἄρσας δὲ ἀπολίπη ὀπίσω,
 τότε σπεύρας ἕκαστος τὴν ἐωυτοῦ ἀρουραν ἐσβάλλει ἐς αὐτὴν ὅς,
 ἐπεὶ δὲ καταπατήσῃ τῇσι ὕσιν τὸ σπέρμα, ἄμνητον τὸ ἀπὸ τούτου
 μένει, ἀποδινήσας δὲ τῇσι ὕσιν τὸν σίτον οὕτω κομίζεται.

15 Εἰ ὧν βουλόμεθα γνώμῃσι τῇσι Ἰώνων χρᾶσθαι τὰ περὶ
 Αἴγυπτον, οἱ φασὶ τὸ Δέλτα μοῦνον εἶναι Αἴγυπτον, ἀπὸ Περσέος
 καλεομένης σκοπιῆς λέγοντες τὸ παρὰ θάλασσαν εἶναι αὐτῆς
 μέχρι ταριχηίων τῶν Πηλουσιακῶν, τῇ δὴ τεσσαράκοντά εἰσι σχοί-
 νοι, τὸ δὲ ἀπὸ θαλάσσης λεγόντων ἐς μεσόγαιαν τείνειν αὐτὴν
 μέχρι Κερκασώρου πόλιος, κατ' ἣν σχίζεται ὁ Νεῖλος ἕς τε Πη-
 λούσιον ῥέων καὶ ἐς Κάνωβον, τὰ δὲ ἄλλα λεγόντων τῆς Αἰγύπτου
 τὰ μὲν Λιβύης τὰ δὲ Ἀραβίης εἶναι, ἀποδεικνύομεν ἂν τούτῳ τῷ
 λόγῳ χρεώμενοι Αἰγυπτίοισι οὐκ ἐοῦσαν πρότερον χώραν· ἤδη γάρ
 σφι τό γε Δέλτα, ὥς αὐτοὶ λέγουσι Αἰγύπτιοι καὶ ἐμοὶ δοκέει, ἐστὶ
 κατάρρυτον τε καὶ νεωστὶ ὥς λόγῳ εἰπεῖν ἀναπεφηνός. εἰ τοίνυν
 σφι χώραν γε μηδεμία ὑπῆρχε, τί περιεργάζοντο δοκόντες πρῶτοι
 ἀνθρώπων γεγονέναι; οὐδὲ ἔδεε σφας ἐς διάπειραν τῶν παιδίων
 εἶναι, τίνα γλῶσσαν πρώτην ἀπήσουςι. ἀλλ' οὔτε Αἰγυπτίους δο-
 κέω ἅμα τῷ Δέλτα τῷ ὑπὸ Ἰώνων καλεομένῳ γενέσθαι αἰεὶ τε εἶ-
 ναι ἐξ οὗ ἀνθρώπων γένος ἐγένετο, προοῦσης δὲ τῆς χώρας πολ-
 λούς μὲν τοὺς ὑπολειπομένους αὐτῶν γίνεσθαι πολλούς δὲ τοὺς
 ὑποκαταβαίνοντας. τὸ δ' ὧν πάλαι αἱ Θῆβαι Αἴγυπτος ἐκαλέετο, τῆς
 16 τὸ περίμετρον στάδιοι εἰσι εἴκοσι καὶ ἑκατὸν καὶ ἑξακισχίλιοι. εἰ
 ὧν ἡμεῖς ὀρθῶς περὶ αὐτῶν γινώσκωμεν, Ἴωνες οὐκ εὖ φρονέουσι
 περὶ Αἰγύπτου· εἰ δὲ ὀρθή ἐστι ἡ γνώμη τῶν Ἰώνων, Ἑλλήνας

mivel nincs más vízforrásuk, csupán csak Zeus. És ezt a görö- 14
gokról helyesen mondják az egyiptomiak. Viszont én is meg fogom
most mondani, mikép áll a dolog az egyiptomiaknál. Ha, mint
előbb mondtam, a Memphis alatt elterülő föld, (mert ez gyarap-
szik) idő folytán arányosan fog emelkedni, nem fognak-e az ott
lakó egyiptomiak hasonlóképp éhezni, ha sem esni nem fog, sem a
folyó nem lesz képes elborítani a szántóföldeket? Mert most az
egész emberiség és a többi egyiptomiak között bizonyára ők kap-
ják legkönnyebben a földnek termését, nem kell fáradságosan eké-
vel felszántaniok a barázdákat, sem boronálniok, sem más egyebet
tenniök, a mit más emberek végeznek a földeken; hanem midőn
a folyam magától kiárad és megöntözi a földeket, s a megöntözés
után visszatér: akkor kiki beveti a maga földjét, ráhajtja sertéseit,
s midőn a sertések betaposták a vetést, bevárja az aratást, és meg-
csépelvén sertéseivel a termést, haza szállítja.¹⁸

Ha Egyiptomra vonatkozólag az iónok véleményét fogadnók 15
el, a kik azt állítják, hogy csak maga a delta tekinthető Egyip-
tomnak, mely a tenger mentében az úgynevezett Perseus őrhelyé-
től a pelusioni halszáritó helyekig negyven schoinqs hosszúságra
terjed, azután a belföld felé húzódik Kerkasoros városáig.¹⁹ a hol a
Nilus a pelusioni és kanobosi ágra oszlik, Egyiptomnak többi része
pedig részben Libyához, részben Arábiához tartozik: e véleményt
elfogadva kimutathatnók, hogy az egyiptomiaknak előbb nem is
volt földjük. Mert a delta, a mint az egyiptomiak maguk mondják,
és én is úgy hiszem, iszaphból lett és úgyszólván ujonnan előtűnt
talaj. Ha tehát eredetileg semmiféle földjük sem lett volna, miért
iparkodtak bebizonyítani hitöket, hogy ők az első emberek? És
nem kellett volna kísérletet tenniök a gyermekekkel, hogy miféle
nyelvet fognak először beszélni. De nem is hiszem, hogy az egyip-
tomiak az iónok által elnevezett deltával egyidejűleg keletkeztek
volna, hanem mindig léteznek, mióta emberi nem van; s midőn a
föld előrenyomult, sokan közülök hátramaradtak, sokan azonban
lekerültek.²⁰ Régente Thebait nevezték Egyiptomnak, s ennek tér-
fogata hatezerszázhusz stadium. Ha tehát Egyiptomról a mi véle- 16
ményünk helyes, akkor az iónoknak hibás felfogásuk van róla; de
ha az iónok véleménye a helyes, akkor kimutathatom, hogy a gö-

τε καὶ αὐτοὺς Ἰωνας ἀποδείκνυμι οὐκ ἐπισταμένους λογίζεσθαι, οἳ φασὶ τρία μέρη εἶναι γῆν πᾶσαν, Εὐρώπην τε καὶ Ἀσίην καὶ Λιβύην. τέταρτον γὰρ δὴ σφεας δεῖ προσλογίζεσθαι Αἰγύπτου τὸ Δέλτα, εἰ μῆτε γε ἐστὶ τῆς Ἀσίας μῆτε τῆς Λιβύης· οὐ γὰρ δὴ ὁ Νεῖλος γε ἐστὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ὁ τὴν Ἀσίην οὐρίζων τῇ Λιβύῃ· τοῦ Δέλτα δὲ τούτου κατὰ τὸ ὅδῳ περιρρήγνυται ὁ Νεῖλος, ὥστε ἐν τῷ μεταξύ Ἀσίας τε καὶ Λιβύης γίνονται ἄν.

- 17 Καὶ τὴν μὲν Ἰώνων γνώμην ἀπίεμεν, ἡμεῖς δὲ ὥδε καὶ περὶ τούτων λέγομεν, Αἴγυπτον μὲν πᾶσαν εἶναι ταύτην τὴν ὑπ' Αἰγυπτίων οἰκουμένην κατὰ περ Κιλικίην τὴν ὑπὸ Κυλίκων καὶ Ἀσσυρίην τὴν ὑπὸ Ἀσσυρίων, οὐρισμα δὲ Ἀσίῃ καὶ Λιβύῃ οἶδαμεν οὐδὲν ἐὼν ὀρθῶ λόγῳ εἰ μὴ τοὺς Αἰγυπτίων οὖρους. εἰ δὲ τῷ ὑπ' Ἑλλήνων νενομισμένῳ χρῆσόμεθα, νομιοῦμεν Αἴγυπτον πᾶσαν ἀρξάμενην ἀπὸ Καταδούπων τε καὶ Ἐλεφαντίνης πόλιος διχα διαιρέεσθαι καὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐπωνυμίων ἔχουσιν· τὰ μὲν γὰρ αὐτῆς εἶναι τῆς Λιβύης τὰ δὲ τῆς Ἀσίας. ὁ γὰρ δὴ Νεῖλος ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν Καταδούπων ῥέει μέσσην Αἴγυπτον σχίζων ἐς θάλασσαν. μέχρι νῦν Κερκασώρου πόλιος ῥέει εἰς ἑὼν ὁ Νεῖλος, τὸ δὲ ἀπὸ ταύτης τῆς πόλιος σχίζεται τριφασίας ὁδοῦς. καὶ ἡ μὲν πρὸς ἡῶν τράπεται, τὸ καλεῖται Πηλούσιον στόμα, ἡ δὲ ἐτέρη τῶν ὁδῶν πρὸς ἐσπέρην ἔχει· τοῦτο δὲ Κανωβικὸν στόμα κέκληται. ἡ δὲ δὴ ἰδέα τῶν ὁδῶν τῷ Νεῖλῳ ἐστὶ ἥδε· ἄνωθεν φερόμενος ἐς τὸ ὅδῳ τοῦ Δέλτα ἀπικνέσται, τὸ δὲ ἀπὸ τούτου σχίζων μέσον τὸ Δέλτα ἐς θάλασσαν ἐξίει, οὔτε ἐλαχίστην μοῖραν τοῦ ὕδατος παρεχόμενος ταύτην οὔτε ἥκιστα ὀνομαστήν· τὸ καλεῖται Σεβεννυτικὸν στόμα. ἔστι δὲ καὶ ἕτερα διφάσια στόματα ἀπὸ τοῦ Σεβεννυτικοῦ ἀποσχισθέντα, φέροντα ἐς θάλασσαν· τοῖσι ὀνόματα κέεται τάδε, τῷ μὲν Σαῦτικὸν αὐτῶν τῷ δὲ Μενδήσιον. τὸ δὲ Βολβίτινον στόμα καὶ τὸ Βουκολικὸν οὐκ ἰθαγενέα στόματά ἐστι ἀλλ' ὀρυκτά.

- 18 Μαρτυρεῖ δέ μοι τῇ γνώμῃ, ὅτι τοσαύτη ἐστὶ Αἴγυπτος ὅσην τινὰ ἐγὼ ἀποδείκνυμι τῷ λόγῳ, καὶ τὸ Ἄμμωνος χρηστήριον γενόμενον· τὸ ἐγὼ τῆς ἐμευτοῦ γνώμης ὕστερον περὶ Αἴγυπτον ἐπυθόμην. οἳ γὰρ δὴ ἐκ Μαρέης τε πόλιος καὶ Ἄπιοις οἰκόντες Αἰγύπτου τὰ πρόσσυρα Λιβύῃ, αὐτοὶ τε δοκέοντες εἶναι Λίβυες καὶ οὐκ Αἰγύπτιοι καὶ ἀχθόμενοι τῇ περὶ τὰ ἱρὰ θρησκείῃ, βουλόμενοι θηλέων βοῶν μὴ ἔργεσθαι, ἔπεμψαν ἐς Ἄμμωνα φάμενοι

rögök és maguk az iónok sem tudnak számolni. Ők azt mondják, hogy az egész föld három részből áll: Európából, Ázsiából és Libyából; de még negyedikül Egyiptom deltáját is hozzá kell venni, ha az sem Ázsiához, sem Libyához nem tartozik. Mert e számítás szerint a Nilus nem választja el Ázsiát Libyától, hanem e deltának hegyénél megtörik, úgy hogy a delta Ázsia és Libya között terülne el.

Az iónok véleményét tehát mellőzve, a következőket mond-17
juk a dologról: az egész földet, melyet az egyiptomiak laknak, Egyiptomnak tartjuk, ép úgy, mint a kilikiaiak által lakott földet Kilikiának és az assyriaiak által lakott földet Assyriának; Ázsia és Libya között pedig józan észszel nem tudunk más határt, mint Egyiptom határait. Ha pedig a görögök véleményét fogadnók el, azt kellene állítanunk, hogy egész Egyiptom a katadupoktól²¹ és Elephantine városától kezdődik, aztán két részre oszlik és mind a két elnevezésben része van; mert egy része Libyához, a másik Ázsiához tartozik. A Nilus ugyanis a katadupoknál ered és Egyiptomot középütt szelve ömlik a tengerbe. Kerkasoros városáig egy mederben folyik a Nilus; e városnál azonban három ágra oszlik. A keleti ágot pelusiai torkolatnak nevezik; a másiknak, mely nyugatra tart, kanobosi torkolat a neve. A Nilusnak egyenes medre pedig a következő: felülről lefolyván a delta csúcsához ér, innen középütt szelve a deltát a tengerbe ömlik úgy, hogy vizének legtekintélyesebb és említésre legméltóbb részét a sebennysinek nevezett torkolat tartja meg. A sebennysi ágtól még két más torkolat válik el és folyik a tengerbe; az egyik a saisi, a másik a mendesiai torkolat. A bolbitinus és bukolikus torkolat nem természetes, hanem mesterséges.²²

Véleményem mellett, hogy Egyiptom valóban akkora, a mek-18
korának én tényleg bemutattam, tanúskodik Ammon-nak egy adott jóslata is, melyet Egyiptomra vonatkozó véleményem megalkotásánál később tudtam meg. Marea és Apis városának²³ lakosai ugyanis Egyiptomnak libyai határain laktak; azt hitték tehát, hogy ők libyiaiak és nem egyiptomiak; azonkívül nehezükre esett a templomok körül a szent szolgálat, s mivel nem akartak lemondani a telenek élvezetéről, követeket küldtek Ammonhoz, a kik kijelentették

οὐδὲν σφίσι τε καὶ Αἰγυπτίοισι κοινὸν εἶναι· οἰκέειν τε γὰρ ἔξω τοῦ Δέλτα καὶ οὐδὲν ὁμολογέειν αὐτοῖσι, βούλεσθαι τε πάντων σφίσι ἐξεῖναι γεύεσθαι. ὁ δὲ θεὸς σφεας οὐκ ἔα ποιέειν ταῦτα, φὰς Αἴγυπτον εἶναι ταύτην τὴν ὃ Νεῖλος ἐπιὼν ἄρδει, καὶ Αἰγυπτίους εἶναι τούτους οἱ ἔνερθε Ἐλεφαντίνης πόλιος οἰκόντες ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τούτου πίνουσι. οὕτω σφι ταῦτα ἐχρήσθη. ἐπέρχεται δὲ ὁ Νεῖλος, ἐπεὰν πληθύῃ, οὐ μόνον τὸ Δέλτα ἀλλὰ καὶ τοῦ Λιβυκοῦ τε λεγομένου χωρίου εἶναι καὶ τοῦ Ἀραβίου ἐνιαχῇ καὶ ἐπὶ δύο ἡμερέων ἐκατέρωθι ὁδόν, καὶ πλεόν ἔτι τούτου καὶ ἔλασσον.

- 19 Τοῦ ποταμοῦ δὲ φύσις περὶ οὗτε τι τῶν ἱρέων οὔτε ἄλλου οὐδενὸς παραλαβεῖν ἐδυνάσθη. πρόθυμος δὲ ἔα τάδε παρ' αὐτῶν πυθέσθαι, ὃ τι κατέρχεται μὲν ὁ Νεῖλος πληθύνων ἀπὸ τροπέων τῶν θερινέων ἀρξάμενος ἐπὶ ἑκατὸν ἡμέρας, πελάσας δὲ ἐς τὸν ἀριθμὸν τουτέων τῶν ἡμερέων ὀπίσω ἀπέρχεται ἀπολείπων τὸ ῥέεθρον, ὥστε βραχὺς τὸν χειμῶνα ἅπαντα διατελέει ἐὼν μέχρι οὗ αὐτὶς τροπέων τῶν θερινέων. τούτων ὧν περὶ οὐδενὸς οὐδὲν οἶός τε ἐγενόμην παραλαβεῖν [παρὰ] τῶν Αἰγυπτίων, ἱστορέων αὐτοὺς ἦντινα δύνανται ἔχει ὁ Νεῖλος τὰ ἔμπαλιν πεφυκέναι τῶν ἄλλων ποταμῶν. ταῦτά τε δὴ τὰ λεγόμενα βουλόμενος εἰδέναι ἱστόρεον καὶ ὃ τι αὔρας ἀποπνεούσας μόνος πάντων ποταμῶν οὐ παρέχε-
- 20 ται. ἀλλὰ Ἑλλήνων μὲν τινες ἐπίσημοι βουλόμενοι γενέσθαι σοφίην ἔλεξαν περὶ τοῦ ὕδατος τούτου τριφασίας ὁδοῦς· τῶν τὰς μὲν δύο τῶν ὁδῶν οὐδ' ἀξιῶ μνησθῆναι εἰ μὴ ὅσον σημῆναι βουλόμενος μόνον· τῶν ἡ ἑτέρη μὲν λέγει τοὺς ἐτησίαις ἀνέμους εἶναι αἰτίους πληθύνειν τὸν ποταμὸν, κωλύοντας ἐς θάλασσαν ἐκρέειν τὸν Νεῖλον, πολλάκις δὲ ἐτησίαι μὲν οὐκων ἐπνευσαν, ὁ δὲ Νεῖλος τῶντ' ἐργάζεται. πρὸς δέ, εἰ ἐτησίαι αἵτιοι ἦσαν, χρῆν καὶ τοὺς ἄλλους ποταμούς, ὅσοι τοῖσι ἐτησίησι ἀντίοι ῥέουσι, ὁμοίως πάσχειν καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ τῷ Νεῖλῳ, καὶ μᾶλλον ἔτι τοσοῦτ' ὅσῳ ἔλασσονες ἐόντες ἀσθενέστερα τὰ ῥεύματα παρέχοντα. εἰσὶ δὲ πολλοὶ μὲν ἐν τῇ Συρίῃ ποταμοὶ πολλοὶ δὲ ἐν τῇ Λιβύῃ, οἱ οὐδὲν
- 21 τοιοῦτο πάσχουσι οἷόν τι καὶ ὁ Νεῖλος. ἡ δ' ἑτέρα ἀνεπιστημονεστέρα μὲν ἐστὶ τῆς λελεγμένης, λόγῳ δὲ εἰπεῖν θωρυμασιωτέρη· ἡ λέγει ἀπὸ τοῦ Ὠκεανοῦ ῥέοντα αὐτὸν ταῦτα μηχανᾶσθαι,
- 22 τὸν δὲ Ὠκεανὸν γῆν περὶ πᾶσαν ῥέειν. ἡ δὲ τρίτῃ τῶν ὁδῶν

hogy nekik semmi közük sincs az egyiptomiakhoz, mert ők a deltán kívül laknak, nem is férnek meg velük; és azt akarták, hogy nekik mindent szabad legyen élvezni. De az isten nem engedte meg, hogy ezt megtegyék s kijelentette, hogy Egyiptom az az ország, melyet a lefolyó Nilus öntöz s hogy azok mindnyájan egyiptomiak, a kik Elephantine városa alatt laknak s ebből a folyamból isznak. Ezt a jóslatot kapták.

A Nilus, ha megdagad, nem csupán a deltát önti el, hanem az ügynevezett libyai és arábiai földeket is, néha mindkétfelől két napi járásra, olykor többet is, olykor kevesebbet. A folyam természetéről sem a papoktól, sem más valakitől nem tudhattam meg semmit, habár nagyon szerettem volna tőlük megtudni, hogy miért árad a megdagadó Nilus a nyári napfordulattól számítva száz napon át,²⁴ s miért apad le ismét ha elérte a napok e számát, hagyja abbà a hullamzást, úgy hogy egész télen át kicsiny, míg a nyári napfordulat újra be nem áll. Ezekre vonatkozólag az egyiptomiak közül senkitől sem voltam képes valamit megtudni, habár kérdezősködtem tőlük, miféle ereje van a Nilusnak, hogy a többi folyamoktól olyan elütő természete van. Kíváncsi voltam e dolgokra és kutatni kezdtem, valamint az után is, hogy az összes folyamok közül miért csak ő töle nem indul ki friss szellő.²⁵ A görögök között néhányan, kik bölcseségükről nevezetesek akartak lenni, háromféle magyarázatot adtak e vízre vonatkozólag; de ezek közül kettőt említésre méltónak sem tartok s csakis jelezni kívánom. Egyikük azt mondja, hogy a passatszelek dagasztják meg a folyamot, megakadályozván így a Nilust, hogy a tengerbe ömöljék. Csakhogy a passatszelek gyakran nem járnak s a Nilus mégis ugyanúgy tesz. Azonkívül, ha a passatszelek volnának az ok, a többi folyóknak is, a melyek a passatszelekkel ellenkező irányban folynak, hasonlókép kellene szenvedniök, mint ezek szerint a Nilusnak, és pedig annál inkább, minél kisebbek és szelidebb a folyásuk. Van azonban sok folyó Syriában és van sok Lybiában,²⁶ a melyekkel olyasmi nem történik, a mi a Nilussal. A másik magyarázat még érthetlenebb az előbbinél, s hogy úgy mondjam, csodálatosabb; ez azt állítja, hogy a dolog azért van, mert a folyam az Okeanusból ered, az Okeanos pedig az egész föld körül körülfolyik.²⁷ A harmadik magyarázat,

πολλὸν ἐπικεστᾶται ἐοῦσα μάλιστα ἔφυσται. λέγει γὰρ δὴ οὐδ' αὕτη οὐδέν, φαμένη τὸν Νεῖλον ῥέειν ἀπὸ τηκομένης χιόνος· ὅς ῥέει μὲν ἐκ Λιβύης διὰ μέσων Αἰθιοπῶν, ἐκδιδοὶ δὲ ἐς Αἴγυπτον. κῶς ὦν δῆτα ῥέει ἂν ἀπὸ χιόνος, ἀπὸ τῶν θερμωτάτων ῥέων ἐς τὰ ψυχρότερα τὰ πολλὰ ἐστὶ; ἀνδρὶ γε λογίζεσθαι τοιούτων πέρι οἷον τε ἐόντι, ὥς οὐδὲν οἶκος ἀπὸ χιόνος μιν ῥέειν, πρῶτον μὲν καὶ μέγιστον μαρτύριον οἱ ἄνεμοι παρέχονται πνέοντες ἀπὸ τῶν χωρέων τούτων θερμοί· δεύτερον δὲ ὅτι ἄνομβρος ἡ χώρα καὶ ἀκρύσταλλος διατελεῖ ἐοῦσα, ἐπὶ δὲ χιόνι πεσοῦσα πᾶσα ἀνάγκη ἐστὶ ὕσαι ἐν πάντε ἡμέρησι, ὥστε, εἰ ἐχιόνιζε, ἔστο ἂν ταῦτα τὰ χωρία. τρίτα δὲ οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ τοῦ καύματος μέλανες ἐόντες. ἱκτινοὶ δὲ καὶ χελιδόνες δι' ἔτεος ἐόντες οὐκ ἀπολείπουσι, γέρανοι δὲ φεύγουσαι τὸν χειμῶνα τὸν ἐν τῇ Σκυθικῇ χώρῃ γινόμενον φοιτέουσι ἐς χειμασίην ἐς τοὺς τόπους τούτους. εἰ τοίνυν ἐχιόνιζε καὶ ὅσονων ταύτην τὴν χώραν δι' ἧς τε ῥέει καὶ ἐκ τῆς ἄρχεται ῥέων ὁ Νεῖλος, ἦν ἂν τι τούτων οὐδέν, ὥς ἡ

23 ἀνάγκη ἐλέγχει. ὁ δὲ περὶ τοῦ Ὠκεανοῦ λέξας ἐς ἀφανὲς τὸν μῦθον ἀνενείκας οὐκ ἔχει ἔλεγχον· οὐ γάρ τινα ἔγωγε οἶδα ποταμὸν Ὠκεανὸν ἐόντα, Ὀμηρον δὲ ἢ τινα τῶν πρότερον γενομένων ποιητέων δοκέω τὸ οὐνομα εὐρόντα ἐς ποίησιν ἐσενεῖκασθαι.

- 24 Εἰ δὲ δεῖ μεμψάμενον γνῶμας τὰς προκειμένας αὐτὸν περὶ τῶν ἀφανέων γνῶμην ἀποδέξασθαι, φράσω δι' ὃ τι μοι δοκεῖ πληθύνεσθαι ὁ Νεῖλος τοῦ θέρους. τὴν χειμερινὴν ὥρην ἀπελευνόμενος ὁ ἥλιος ἐκ τῆς ἀρχαίης διεξόδου ὑπὸ τῶν χειμῶνων ἔρχεται τῆς Λιβύης τὰ ἄνω. ὥς μὲν νυν ἐν ἐλαχίστῳ δηλῶσαι, πᾶν εἴρηται· τῆς γὰρ ἂν ἀρχοτάτῳ τε ἡ χώρας οὗτος ὁ θεὸς καὶ κατὰ ἦντινα, ταύτην οἶκος διψᾷν τε ὑδάτων μάλιστα καὶ τὰ ἐγχώρια
- 25 ῥεύματα μαραίνεισθαι τῶν ποταμῶν. ὥς δὲ ἐν πλέονι λόγῳ δηλῶσαι, ὧδε ἔχει. διεξιὼν τῆς Λιβύης τὰ ἄνω ὁ ἥλιος τὰδε ποιεῖ. ἅτε διὰ παντὸς τοῦ χρόνου αἰθρίου τε ἐόντος τοῦ ἡέρος τοῦ κατὰ ταῦτα τὰ χωρία καὶ ἀλσεινῆς τῆς χώρας ἐούσης καὶ ἀνέμων ψυχρῶν, διεξιὼν ποιεῖ οἷον περ καὶ τὸ θέρος ἐώθεε ποιεῖν ἰὼν τὸ μέσον τοῦ οὐρανοῦ· ἔλκει γὰρ ἐπ' ἐωυτὸν τὸ ὕδωρ, ἐλκύσας δὲ ἀπωθᾷ ἐς τὰ ἄνω χωρία, ὑπολαμβάνοντες δὲ οἱ ἄνεμοι καὶ διασχιδνάντες τήκουσι· καὶ εἰς οἰκότως οἱ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας πνέοντες, ὅ τε νότος καὶ ὁ λίψ, ἀνέμων πολλὸν τῶν πάντων

bár a legesleg valószínűbb, mégis teljesen hamis.²⁸ Mert ez sem mond semmit, midőn azt állítja, hogy a Nilus, mely Libyából Aithiopia közepét átszelve jön át Egyiptomba, a felolvadt hóból folyik. Mert mikép is jöhetne a hóból, mikor melegebb tájéka l hidegebb vidékre folyik? Sok okot lát az olyan ember, ki ilyen dolgokban ítélni képes, melyek valószínűtlenné teszik, hogy a folyam hóból eredne. Első és legfőbb ok, hogy az ezen vidékekről fuvó szelek melegek; a második pedig, hogy e vidéken sem eső, sem jég nincsen; ²⁹ havazás után öt nap tartama alatt okvetetlenül esik is, ha pedig hó esnék, eső is volna e vidéken. Harmadik bizonyíték az, hogy az emberek feketék a hőségűtől. A kányák és fecskék egész éven át nem távoznak el; a darvak pedig a skythák földjén keletkező tél elől e vidékekre vándorolnak téli szállásra. Ha tehát csak parányi hó esnék is azon a földön, a honnan a Nilus ered és a melyen átfolyik, szükségkép lehetetlenek volnának a létező körülmények. Annak, a ki az Okeanosról beszélt és a homályos mon- ²³ dákhöz tért vissza, semmiféle bizonyítéka nincs. Mert én nem ismerek létező Okeanos folyamot, s azt hiszem, hogy Homeros vagy valamely más régibb költő találta ki e nevet és vitte be a költészetbe.

De ha már az említett magyarázatokat megczáfolva, magam ²⁴ nak is kell magyarázatot adnom ily homályos dolgokról, meg fogom mondani, miben látom a Nilus nyári megáradásának okát. Téli időben a nap a viharok által régi pályájából kitérítve, Libya felső részéhez jut.³⁰ S evvel, hogy a legrövidebben szóljak; minden meg van mondva. Mert a mely vidékhez legközelebb van és marad ez az isten, az fog természetesen víz után epedni és ott a belföldi folyók kiszáradnak. Hogy azonban több szóval magya- ²⁵ rázzam meg, a dolog így áll: mikor a nap Libya felső részén átvonul, a következőt idézi elő: minthogy e vidéken az egész időn át tiszta a levegő és hideg szelek hiányában hőség uralkodik az országban, ugyanazt teszi pályájában, a mit nyáron át nálunk is szokott tenni, midőn az ég közepére ér. Magához vonja a vizet és mikor magához vonta, felsőbb tájak felé hajtja, a szelek pedig felkapják és szétszórva megolvasztják. Így azután természetes, hogy az e földről fuvó déli és délnyugati szél az összes szelek között legtöbb

- υετιώτατοι, δοκέει δὲ μοι οὐδὲ πᾶν τὸ ὕδωρ τὸ ἐπέτειον ἐκάστοτε
 ἀποπέμπεσθαι τοῦ Νεῖλου ὁ ἥλιος, ἀλλὰ καὶ ὑπολείπεσθαι περὶ
 ἑωυτόν. πρηϋνομένου δὲ τοῦ χειμῶνος ἀπέρχεται ὁ ἥλιος ἐς μέσον
 τὸν οὐρανὸν ὀπίσω, καὶ τὸ ἐνθεῦτεν ἤδη ὁμοίως ἀπὸ πάντων ἔλκει
 τῶν ποταμῶν. τέως δὲ οἱ μὲν ὀμβρίου ὕδατος συμμισγομένου πολ-
 λοῦ αὐτοῖσι, ἅτε ὁμνήγης τε τῆς χώρας καὶ κεχαλαρωμένης, ῥέ-
 ουσι μεγάλοι. τοῦ δὲ θέρος τῶν τε ὀμβρον ἐπιλείπόντων αὐτοὺς
 καὶ ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἐλκόμενοι ἀσθενέες εἰσὶ. ὁ δὲ Νεῖλος ἐὼν ἀνομ-
 βρος, ἐλκόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἡλίου, μόνος ποταμῶν τοῦτον τὸν
 χρόνον οἰκώτως αὐτὸς ἑωυτοῦ ῥέει πολλῷ ὑποδεέστερος ἢ τοῦ θέ-
 ρους· τότε μὲν γὰρ μετὰ πάντων τῶν ὑδάτων ἴσον ἔλκεται, τὸν δὲ
 χειμῶνα μόνος πιέζεται. οὕτω τὸν ἥλιον νενόμικα τούτων αἴτιον
 εἶναι. αἴτιος δὲ ὁ αὐτὸς οὗτος κατὰ γνώμην τὴν ἐμὴν καὶ τὸν ἡέρα
- 26 ἔτηρὸν τὸν ταύτη εἶναι, διακαίων τὴν διέξοδον ἑωυτοῦ· οὕτω τῆς
 Λιβύης τὰ ἄνω θέρος αἰεὶ κατέχει. εἰ δὲ ἡ στάσις ἡλλακτο τῶν
 ὥρέων, καὶ τοῦ οὐρανοῦ τῇ μὲν νῦν ὁ βορέης τε καὶ ὁ χειμῶν ἐστάσι,
 ταύτη μὲν τοῦ νότου ἦν ἡ στάσις καὶ τῆς μεσαμβρίας, τῇ δὲ ὁ νότος
 νῦν ἐστήκει, ταύτη δὲ ὁ βορέης, εἰ ταῦτα οὕτω εἶχε, ὁ ἥλιος ἂν
 ἀπελαυνόμενος ἐκ μέσου τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τοῦ χειμῶνος καὶ τοῦ βο-
 ρέω ἦις ἂν τὰ ἄνω τῆς Εὐρώπης κατὰ περ νῦν τῆς Λιβύης ἔρχεται,
 διεξιόντα δ' ἂν μιν διὰ πάσης Εὐρώπης ἔλπομαι ποιεῖν ἂν τὸν
- 27 Ἴστρον τὰ περ νῦν ἐργάζεται τὸν Νεῖλον. τῆς αὔρης δὲ πέρι, ὅτι οὐκ
 ἀποπνέει, τήνδε ἔχω γνώμην, ὥς κάρτα ἀπὸ θερμῶν χωρέων οὐκ
 οἰκός ἐστι οὐδὲν ἀποπνέειν, αὔρη δὲ ἀπὸ ψυχροῦ τινος φιλέει πνέειν.
- 28 Ταῦτα μὲν νυν ἔστω ὥς ἐστι τε καὶ ὥς ἀρχὴν ἐγένετο· τοῦ δὲ
 Νεῖλου τὰς πηγὰς οὔτε Αἰγυπτίων οὔτε Λιβύων οὔτε Ἑλλήνων τῶν
 ἐμοὶ ἀπικομένων ἐς λόγους οὐδεὶς ὑπέσχετο εἰδέναι, εἰ μὴ ἐν Αἰ-
 γύπτῳ ἐν Σαί πόλει ὁ γραμματιστής τῶν ἱρῶν χρημάτων τῆς Ἀθη-
 ναίης. οὗτος δ' ἔμοιγε παίζειν ἐδόκειε φάμενος εἰδέναι ἀτρεκέως·
 ἔλεγε δὲ ὧδε, εἶναι δύο ὄρεα ἐς ὅδ' τὰς κορυφὰς ἀπηγμένα, με-
 ταξὺ Συήνης τε πόλιος κείμενα τῆς Θηβαΐδος καὶ Ἐλεφαντίνης,
 οὐνόματα δὲ εἶναι ταῖσι ὄρεσι τῷ μὲν Κρῶφι τῷ δὲ Μῶφι· τὰς δὲ
 δὴ πηγὰς τοῦ Νεῖλου ἐούσας ἀβύσσους ἐκ τοῦ μέσου τῶν ὀρέων
 τούτων ῥέειν, καὶ τὸ μὲν ἡμῖς τοῦ ὕδατος ἐπ' Αἰγύπτου ῥέειν, κα-
 πρὸς βορέην ἄνεμον, τὸ δ' ἕτερον ἡμῖς ἐπ' Αἰθιοπίας τε καὶ
 νότου. ὥς δὲ ἄβυσσοὶ εἰσὶ αἱ πηγαί, ἐς διάπειραν ἔφη τοῦ
 τοῦ Ψαμμήτιχον Αἰγύπτου βασιλέα ἀπικέσθαι· πολλῶν γὰρ
 αὐτὸν χιλιάδων ὀργυείων πλεξάμενον κάλον κατεῖναι ταύτην
 καὶ οὐκ ἐξικέσθαι ἐς βυσσόν. οὕτω μὲν δὴ ὁ γραμματιστής
 εἰ ἄρα ταῦτα γινόμενα· ἔλεγε, ἀπέφαινε, ὥς ἐμὲ κατανοέειν

esőt hoz. Véleményem szerint a nap nem is adja mindig vissza az egy év alatt fölszívott vizet, hanem egy részét visszatartja. Ha a tél megszeliđül, a nap ismét az ég közepére kerül és most újra minden folyó vizéből szív föl valamint. Eddig tehát a folyók a sok eső vizével és a záporpatakokkal összevegyűlve nagyok; nyáron azonban sekélyek, mert nincs eső és a nap is szív belőlük. A Nilus ellenben, mely esőt nem kap és a nap is szívja, az egyedüli folyam, mely ezen időtájban természetesen sokkal sekélyebb, mint nyáron. Mert akkor ép úgy vesz vizéből, mint a többi folyó, télen azonban egyedül szenved. Meggyőződésem tehát, hogy ennek a nap az oka. Ugyanez az oka véleményem szerint annak is, hogy itt száraz a levegő, mert pályája alatt kiegészíti, s így Libya felső részén örökös nyár van. De ha az évszakok állása megváltoznék s az égne az azon részén, hol most az északi szél és a tél áll, a déli szélnek és a délnek volna helye, a hol pedig most a déli szél lakozik, ott az északi szél volna, — ha így állna a dolog; akkor a nap a tél és az északi szél által az ég közepéből elkergetve Európának felső része felé vonulna, a mikép most felső Libyához jön; ha pedig egész Európán áthaladna, ugyanazt tenné az Istrossal, a mit most a Nilussal. Arra vonatkozólag, hogy innen semmiféle szél sem jó, az a véleményem, hogy meleg tájakról semmiféle szél sem szokott fúni, csak hideg vidékekről.

Hagyjuk különben a dolgot úgy, a mint van, és a mint eredetileg volt. Bárkivel is beszéltem azonban a Nilus forrásairól az egyiptomiak, libyaiak és a görögök közül, senkisé állította, hogy biztosat tudna róluk; egyet kivéve, a ki Sais városában Athene³¹ szent kincseinek az irnoka volt. De azt hiszem, hogy tréfált, mikor azt mondta, hogy pontosan tudja. Ő ugyanis így beszélt: Thebaisnak Syene nevű városa és Elephantine³² között van két meredek csúcsú hegy; az egyik hegynek Krophí, a másíknak Mophí a neve. Ezen hegyek között folynak ki a Nilusnak feneketlen forrásai, és a víztömeg fele északra Egyiptom felé, a másik rész pedig délre Aithiopia felé folyik. Hogy a források feneketlenek, erre a tapasztalatra szavai szerint Psammetichos, Egyiptom királya, jutott, a ki több ezer öl hosszúságú kötelet fonatott s lebocsátotta, de a fenékre nem jutott. Ezzel pedig az irnok, ha igazat mondott, felfogásom szerint

δίνας τινὰς ταύτῃ ἐούσας ἰσχυράς καὶ παλιρροίην, οἷα δὲ ἐμβάλλ-
 λοντος τοῦ ὕδατος τοῖσι ὕρσει, μὴ δύνασθαι κατιεμένην καταπει-
 ρητηρίην ἐς βυσσὸν ἵεναι. ἄλλου δὲ οὐδενὸς οὐδὲν ἐδυνάμην πυ-
 29 θέσθαι. ἀλλὰ τοσόνδε μὲν ἄλλο ἐπὶ μακρότατον ἐπυθόμην, μέχρι
 μὲν Ἐλεφαντίνης πόλιος αὐτόπτης ἐλθὼν, τὸ δὲ ἀπὸ τούτου ἀποῦ-
 ἤδη ἰστορέων. ἀπὸ Ἐλεφαντίνης πόλιος ἄνω ἰόντι ἄναντε ἐστὶ
 χωρίων· ταύτῃ ὧν δεῖ τὸ πλοῖον διαδήσαντας ἀμφοτέρωθεν κατὰ
 περ βοῦν πορεύεσθαι· ἦν δὲ ἀπορραγῇ, τὸ πλοῖον οἴχεται φερόμε-
 νον ὑπὸ ἰσχύος τοῦ ῥόου. τὸ δὲ χωρίον τοῦτο ἐστὶ ἐπ' ἡμέρας τέσ-
 σερας πλόος, σχολιὸς δὲ ταύτῃ κατὰ περ ὁ Μαϊάνδρος ἐστὶ ὁ Νεῖ-
 λος· σχοῖνοι δὲ δωδέκα εἰσι οὗτοι τοὺς δεῖ τοῦτῃ τῷ τρόπῳ διεκ-
 πλῶσαι. καὶ ἔπειτα ἀπίξεαι ἐς πεδίον λεῖον, ἐν τῷ νῆσον περιρρέει
 ὁ Νεῖλος· Ταχομφῶ οὖνομα αὐτῇ ἐστὶ. οἰκέουσι δὲ τὰ ἀπὸ Ἐλε-
 φαντίνης ἄνω Αἰθίοπες ἤδη καὶ τῆς νήσου τὸ ἡμισυ, τὸ δὲ ἡμισυ
 Αἰγύπτιοι. ἔχεται δὲ τῆς νήσου λίμνη μεγάλη, τὴν περίεξ νομάδες
 Αἰθίοπες νέμονται· τὴν διεκπλώσας ἐς τοῦ Νεῖλου τὸ ῥέεθρον
 ἤξεις, τὸ ἐς τὴν λίμνην ταύτην ἐκδιδού. καὶ ἔπειτα ἀποβάς παρὰ
 τὸν ποταμὸν ὁδοιπορίην ποιήσαι ἡμερέων τεσσαράκοντα· σκόπελοι
 τε γὰρ ἐν τῷ Νεῖλῳ ὀξέες ἀνέχουσι καὶ χοιράδες πολλαὶ εἰσι, δι'
 ὧν οὐκ οἶά τε ἐστὶ πλέειν. διεξελθὼν δὲ ἐν τῇσι τεσσαράκοντα
 ἡμέρῃσι τοῦτο τὸ χωρίον, αὐτὶς ἐς ἕτερον πλοῖον ἐσβάς δωδέκα
 ἡμέρας πλεύσει, καὶ ἔπειτα ἤξεις ἐς πόλιν μεγάλην τῇ οὖνομά
 ἐστὶ Μερὴ· λέγεται δὲ αὕτη ἡ πόλις εἶναι μητρόπολις τῶν ἄλλων
 Αἰθιόπων. οἱ δ' ἐν ταύτῃ Δία θεῶν καὶ Διόνυσον μόνους σέβον-
 ται, τούτους τε μεγάλως τιμῶσι, καὶ σφι μαντήιον Διὸς κατέ-
 στηκε· στρατεύονται δὲ ἐπεὶ ἂν σφεα ρό θεὸς οὗτος κελεύῃ διὰ θε-
 30 σπισμάτων, καὶ τῇ ἂν κελεύῃ, ἐκείσε. ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς πόλιος
 πλέων ἐν ἴσῳ χρόνῳ ἄλλῃ ἤξεις ἐς τοὺς αὐτομόλους, ἐν ὅσῳ
 περ ἐξ Ἐλεφαντίνης ἦλθες ἐς τὴν μητρόπολιν τῶν Αἰθιόπων.
 τοῖσι δὲ αὐτομόλοισι τούτοισι οὖνομά ἐστι Ἀσμάχ, δύνатаι
 δὲ τοῦτο τὸ ἔπος κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλώσσαν οἱ ἐξ ἀριστερῆς
 χειρὸς παριστάμενοι βασιλεῖ· ἀπέστησαν δὲ αὗται τέσσερες καὶ
 εἴκοσι μυριάδες Αἰγυπτίων τῶν μαχίμων ἐς τοὺς Αἰθίοπας
 τούτους δι' αἰτίην τοιήνδε. ἐπὶ Ψαμμητίχῳ βασιλέος φυλακαὶ
 κατέστησαν ἔν τε Ἐλεφαντίνῃ πόλει πρὸς Αἰθιόπων καὶ ἐν
 Δάφνησι τῇσι Πηλουσίῃσι ἄλλη πρὸς Ἀραβίων τε καὶ Ἀσσυρίων,
 καὶ ἐν Μαρῇ πρὸς Λιβύης ἄλλη. ἔτι δὲ ἐπ' ἐμεῦ καὶ Περσέων
 κατὰ ταῦτά αἱ φυλακαὶ ἔχουσι ὥς καὶ ἐπὶ Ψαμμητίχῳ ἦσαν· καὶ
 γὰρ ἐν Ἐλεφαντίνῃ Πέρσαι φρουρέουσι καὶ ἐν Δάφνησι. τοὺς
 ὧν δὴ Αἰγυπτίους τρία ἔτεα φρουρήσαντες ἀπέλυε οὐδεὶς τῆς

csak azt bizonyította be, hogy olt hatalmas örvények és ellenáramok vannak, úgy hogy a hegyekbe ütköző víztömeg miatt a lebecsátott mérőkötél nem juthatott a fenékre. Senki mástól nem tudhattam meg többet; hogy tehát a Nilusnak legfelső részéről is megtudjak valamit, magam mentem föl Elephantine városáig, onnantól csak hallomás alapján kutattam. Elephantine városától fölfelé meredek az út. Itt tehát a hajónak mindkét oldalára kötelet kell erősíteni és ökor módjára húzni; ha a kötélszakad, a hajó az erős ár miatt lezuhan. E vidék hosszúsága négy napi út, s itt a Nilus oly görbe, mint a Maiandros. Tizenkét schoinost kell így áthajózni s azután sík vidékre jut az ember, a hol a Nilus egy szigetet vesz körül; Tachompos a neve. Elephantinétől fölfelé már aithiopiaiak laknak, valamint a szigetnek egyik felén is; a másik felén egyiptomiak.³³ A sziget mellett nagy tó van s körülötte nomád aithiopiaiak lakoznak. Áthajózva rajta, a Nilus medrébe jutunk, mely ebbe a tóba ömlik. Azután a folyam mellett haladva negyven napig utazik az ember, mert a Nilusban hegyes sziklák állnak ki és sok szirt is van s ezek miatt nem lehet hajózni. Áthaladva negyven nap alatt a vidéken s ismét hajóra szállva tizenkét napig utazik az ember; azután egy nagy városba jut, melynek Meroe a neve, s ez volna a többi aithiopiaiaknak a fővárosa.³⁴ Az itt lakók csak Zeust és Dionysost imádják az istenek közül, de ezeket nagyon tisztelik.³⁵ Zeusnak jóshelye is van itt, s ha ez az isten jóslataival elrendeli, táborba szállanak, még pedig oda, a hová parancsolja. Ha e város-³⁰ tól ugyanannyi ideig³⁶ hajózunk, a mennyi alatt az ember Elephantinétől az aithiopiaiak fővárosáig jut, akkor a szökevényekhez érünk. E szökevényeknek Asmach a nevük, s e szó a görögök nyelvén annyit jelent, mint a királynak bal keze mellett állók. E kétszáznegyvenezer egyiptomi katona a következő okból szökött át az aithiopiaiakhoz: Psammetichos király idejében három őrség volt föllállítva; Elephantine városában Aithiopia felé az egyik, a pelusiai Daphneben Arábia és Syria felé egy másik, és Moreában Libya felé egy harmadik. Még manapság is ugyanott vannak a perzsáknak őrei, a hol a Psammetichoséi állottak; mert a perzsák Elephantinében is, meg Daphnaiban is őrködnek.³⁷ Ezek az egyiptomiak tehát három évig őrködtek, a nélkül, hogy valaki fölváltotta volna

φρουρῆς· οἱ δὲ βουλευσάμενοι καὶ κοινῷ λόγῳ χρησάμενοι πάν-
τες ἀπὸ τοῦ Ψαμμητίχου ἀποστάντες ἦσαν ἐς Αἰθιοπίην. Ψαμ-
μητίχος δὲ πυθόμενος ἐδίωκε· ὥς δὲ κατέλαβε, ἐδέετο πολλὰ
λέγων καὶ σφεας θεοῦ πατρῷους ἀπολιπεῖν οὐκ ἔα καὶ τέκνα
καὶ γυναῖκας. τῶν δὲ τινα λέγεται δέξαντα τὸ αἰδοῖον εἰπεῖν,
ἐνθα ἂν τοῦτο ᾗ, ἔσσεσθαι αὐτοῖσι ἐνθαῦτα καὶ τέκνα καὶ γυ-
ναῖκας. οὗτοι ἐπεῖτε ἐς Αἰθιοπίην ἀπίκοντο, διδοῦσι σφέας
Αἰθιοπῶν βασιλεῖ. ὁ δὲ σφεας τῷδε ἀντιδωρέσεται. ἦσάν οἱ
διάφοροί τινες γεγονότες τῶν Αἰθιοπῶν· τούτους ἐκέλευε ἐξε-
λόντας τὴν ἐκεῖνων γῆν οἰκέειν. τούτων δὲ ἐσοικισθέντων ἐς
τοὺς Αἰθιοπας ἡμερώτεροι γενόνασι Αἰθίοπες, ἧδεα μαθόντες
Αἰγύπτια.

- 31 Μέχρι μὲν νυν τεσσέρων μηνῶν πλόου καὶ ὁδοῦ γινώσκε-
ται ὁ Νεῖλος πάρεξ τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ρεύματος· τοσοῦτοι γὰρ
συμβαλλομένῳ μῆνες εὐρίσκονται ἀναισιμούμενοι ἐξ Ἑλεφαντί-
νης πορευομένῳ ἐς τοὺς αὐτομόλους τούτους. ῥέει δὲ ἀπὸ ἐσπέ-
ρης τε καὶ ἡλίοιο δυσμέων. τὸ δὲ ἀπὸ τοῦδε οὐδεὶς ἔχει σαφέως
32 φράσαι· ἔρημος γὰρ ἐστὶ ἡ χώρα αὐτῇ ὑπὸ καύματος. ἀλλὰ
τάδε μὲν ἤκουσα ἀνδρῶν Κυρηναίων φαμένων ἐλθεῖν τε ἐπὶ τὸ
Ἄρμωνος χρηστήριον καὶ ἀπικέσθαι ἐς λόγους Ἑτεάρχῳ τῷ
Ἄρμωνίων βασιλεῖ, καὶ κως ἐκ λόγων ἄλλων ἀπικέσθαι ἐς
λέσχην περὶ τοῦ Νεῖλου, ὥς οὐδεὶς αὐτοῦ οἶδε τὰς πηγὰς, καὶ
τὸν Ἑτεάρχον φάναι ἐλθεῖν κοτε παρ' αὐτὸν Νασαμῶνος ἄν-
δρας. τὸ δὲ ἔθνος τοῦτο ἐστὶ μὲν Λιβυκόν, νέμεται δὲ τὴν
Σύρτιν τε καὶ τὴν πρὸς ἡῶν χώραν τῆς Σύρτιος οὐκ ἐπὶ πολ-
λόν. ἀπικομένους δὲ τοὺς Νασαμῶνας καὶ εἰρωτεομένους εἴ τι
ἔχουσι πλέον λέγειν περὶ τῶν ἐρήμων τῆς Λιβύης, φάναι παρὰ
σφίσι γενέσθαι ἀνδρῶν δυναστῶν παῖδας ὕβριστάς, τοὺς ἄλλα
τε μηχανᾶσθαι ἀνδρωθέντας περισσὰ καὶ δὴ καὶ ἀποκληρῶσαι
πέντε ἐωυτῶν ὀφρομένους τὰ ἔρημα τῆς Λιβύης, καὶ εἴ τε πλέον
ἴδοιεν τῶν τὰ μακρότατα ἰδομένων. τῆς γὰρ Λιβύης τὰ μὲν κατὰ
τὴν βορρῆην θάλασσαν ἀπ' Αἰγύπτου ἀρξάμενοι μέχρι Σολόεντος
ἄκρης, ἡ τελευτὰ τῆς Λιβύης, παρήκουσι παρὰ πᾶσαν Λίβυν
καὶ Λιβύων ἔθνεα πολλὰ, πλὴν ὅσον Ἕλληνες καὶ Φοίνικες
ἔχουσι· τὰ δὲ ὑπὲρ θαλάσσης τε καὶ τῶν ἐπὶ θάλασσαν κατηγόν-
των ἀνθρώπων, τὰ κατ' ὑπερθε θηριώδης ἐστὶ ἡ Λιβύη· τὰ δὲ
κατ' ὑπερθε τῆς θηριώδους φάμμος τε ἐστὶ καὶ ἄνυδρος δεινῶς

őket. Tanácsot tartottak tehát és megegyeztek, hogy mindnyájan elszakadnak Psammetichostól és átmentek Aithiopiába. Psammetichos megtudván a dolgot, üldözőbe vette őket és utól érte, sok szóval rá akarta őket bírni, hogy ne hagyják el ősi isteneiket, gyermekeiket és feleségeiket. De a hagyomány szerint egyikük nemző tagjára mutatott s azt mondta, hogy a hol az van, ott lesznek gyermekeik és feleségeik is. Azután Aithiopiába mentek és alávetették magukat az aithiopiaiak királyának. Ez pedig a következőkép jutalmazta meg őket: voltak neki az aithiopiak között ellenségei; meghagyta tehát nekik, hogy azokat üzzék el és lakják földjüket. Mikor pedig ezek Aithiopiában letelepedtek, az aithiopiaiak egyiptomi szokásokat sajátítottak el s szelidebbeké váltak.^{38]}

Négy hónapig tart tehát az út szárazon és vizen a Nilus mellett, egyiptomi pályáját leszámítva; mert összesen ennyi hónapjába kerül annak, ki Elephantinétől ezen szökevényekig utazik. Itten déltől kelet felé folyik; előbbi útról azonban senkisémmondhat határozott dolgot; mert e vidék a hőség miatt pusztaság. Mégis a következő dolgot hallottam kyrenei emberektől, a kik azt 32 mondták, hogy eljöttek Ammon jóshelyéhez és Etearchossal, az ammoniusok királyával, beszédbe bocsátkoztak. A többi dolgok között a Nilusra is rákerült valahogyan a beszéd, hogy senkisémmismeri forrásait; és ekkor Etearchos³⁹ említette, hogy egyszer nau-samon emberek⁴⁰ jöttek hozzá. Ez libyai nép, mely a Syrtisnél és a Syrtistől nem messze eső keleti vidéken lakik, Mikor ezeket megérkezésük után megkérdezte, vajjon tudnának-e valami újat mondani Libya pusztaságairól, előadták, hogy náluk hatalmas embereknek rakoncztalan fiaik voltak, a kik megférfrasodva sok vakmerő dolgot követtek el, így a többi között ötöt közülök kisorsoltak, hogy kutassák át Libya pusztaságait, vajjon nem tudnának-e meg többet, mint a kik a legtávolabbi vidékeket már megjárták. Mert Libyának azon részében, mely az északi tenger mentében Egyiptomtól a Soloeis előhegyig⁴¹ terjed, a hol Libya végződik is, egész hosszában libyaiak és sok libyai nép lakik, kivéve a mit görögök és phoinikiaiak bírnak. A tengerész és a tenger mellett lakó népeken túl azonban vadállatokkal van tele Libya; a vadállatok földjén túl pedig homokos a vidék, vízben teljesen szegény

καὶ ἔρημος πάντων. εἶπαι ὦν τοὺς νεηνίας ἀποπεμπομένους ὑπὸ τῶν ἡλικίων, ὕδασι τε καὶ σιτίοις εὖ ἐξηρτυμένους, ἵεναι τὰ πρῶτα μὲν διὰ τῆς οἰκειομένης, ταύτην δὲ διεξελθόντας ἐς τὴν θηριώδεα ἀπικέσθαι, ἐκ δὲ ταύτης τὴν ἔρημον διεξιέναι, τὴν ὁδὸν ποιευμένους πρὸς ζέφυρον ἄνεμον, διεξελθόντας δὲ χῶρον πολλὸν ψαμμώδεα καὶ ἐν πολλῇσι ἡμέρησι ἰδεῖν δὴ κοτὴ δένδρεα ἐν πεδίῳ πεφυκότα, καὶ σφεας προσελθόντας ἀπτεσθαι τοῦ ἐπεόντος ἐπὶ τῶν δενδρέων καρποῦ, ἀπτομένοις δὲ σφι ἐπελθεῖν ἄνδρας μικροῦς, μετρίων ἐλάσσονας ἀνδρῶν, λαβόντας δὲ ἄγειν σφέας· φωνῆς δὲ οὔτε τι τῆς ἐκείνων τοὺς Νασαμῶνας γινώσκειν οὔτε τοὺς ἄγοντας τῶν Νασαμώνων· ἄγειν τε δὴ αὐτοὺς δι' ἐλέων μεγίστων, καὶ διεξελθόντας ταῦτα ἀπικέσθαι ἐς πόλιν ἐν τῇ πάντας εἶναι τοῖσι ἄγοσι τὸ μέγαθος Ἰσους, χρῶμα δὲ μέλανας. παρὰ δὲ τὴν πόλιν ῥέειν ποταμὸν μέγαν, ῥέειν δὲ ἀπὸ ἐσπέρης αὐτὸν πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα, φαίνεσθαι

33 δὲ ἐν αὐτῷ κροκοδείλους. ὁ μὲν δὴ τοῦ Ἀμμωνίου Ἐτεάρχου λόγος ἐς τοῦτό μοι δεδηλώσθω, πλὴν ὅτι ἀπονοστήσαι τε ἔφασκε τοὺς Νασαμῶνας, ὥς οἱ Κυρηναῖοι ἔλεγον, καὶ ἐς τοὺς οὗτοι ἀπικοντο ἀνθρώποις, γόητας εἶναι ἅπαντας· τὸν δὲ δὴ ποταμὸν τοῦτον τὸν παραρρέοντα καὶ Ἐτεάρχος συνεβάλλετο εἶναι Νεῖλον καὶ δὴ καὶ ὁ λόγος οὕτω αἰρέει. ῥέει γὰρ ἐκ Λιβύης ὁ Νεῖλος καὶ μέσση τάμνων Λιβύην· καὶ ὥς ἐγὼ συμβάλλομαι τοῖσι ἐμφανέσι τὰ μὴ γινωσκόμενα τεκμαιρόμενος. τῷ Ἰστροῦ ἐκ τῶν ἴσων μέτρων ὁρμάται. Ἰστρος τε γὰρ ποταμὸς ἀρξάμενος ἐκ Κελτῶν καὶ Πυρήνης πόλιος ῥέει μέσσην σχίζων τὴν Εὐρώπην· οἱ δὲ Κελτοὶ εἰσι ἔξω Ἑρακλέων στηλέων, ὁμουργέουσι δὲ Κυνησίοις, οἱ ἔσχατοι πρὸς δυσμέων οἰκέουσι τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατοικημένων. τελευτᾷ δὲ ὁ Ἰστρος ἐς θάλασσαν ῥέων τὴν τοῦ Εὐξείνου πόντου διὰ πάσης

34 Εὐρώπης, τῇ Ἰστρίῃ οἱ Μιλησίων οἰκέουσι ἄποικοι. ὁ μὲν δὴ Ἰστρος, ῥέει γὰρ δι' οἰκειομένης, πρὸς πολλῶν γινώσκεται, περὶ δὲ τῶν τοῦ Νεῖλου πηγέων οὐδεὶς ἔχει λέγειν· ἀοίκητός τε γὰρ καὶ ἔρημός ἐστι ἡ Λιβύη δι' ἧς ῥέει. περὶ δὲ τοῦ ῥεύματος αὐτοῦ, ἐπ' ὅσον μακροτάτον ἱστορεῖντα ἦν ἐξικέσθαι, εἴρηται· ἐκδιδοὶ δὲ ἐς Αἴγυπτον. ἡ δὲ Αἴγυπτος τῆς ὀρεινῆς Κυλικίης μάλιστα καὶ ἀντίη κέεται· ἐνθευτεν δὲ ἐς Σινώπην τὴν ἐν τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ πέντε ἡμερῶν ἰδέα ὁδὸς εὐζώνῳ ἀνδρὶ· ἡ δὲ Σινώπη τῷ Ἰστροῦ ἐκδιδόντι ἐς θάλασσαν ἀντίον κέεται. οὕτω τὸν Νεῖλον δοκέω διὰ πάσης τῆς Λιβύης διεξιόντα ἐξισοῦσθαι τῷ Ἰστροῦ.

35 Νεῖλου μὲν νῦν περὶ τασαῦτα εἰρήσθω· ἔρχομαι δὲ περὶ Αἰγύπτου μηχανέων τὸν λόγον, ὅτι πλείστα θαυμάσια ἔχει [ἢ ἢ ἄλλη

és minden tekintetben pusztá. Az ifjak tehát társaik által elküldettek, s étellel-itallal jól ellátva először az emberlakta vidéket járták be; ezt bebarangolva jutottak a vadállatokhoz és innen hatoltak be a pusztaságba, nyugatra választva útjukat. Sok homokos vidéken és sok napon át barangolva, egyszerre fákat láttak a síkúton; odamentek tehát és szakítottak a fákon termett gyümölcsből; de a mint szakítottak, kis emberek ugrottak elő, kik közép-magasságú embereknél is kisebbek voltak és őket megfogva elvitték. Sem ők nem ismerték a nausamonok nyelvét, sem ezek a rablókét. Óriási mocsarakon vitték át őket, végre egy városba értek, hol az emberek mind oly nagyok, mint a rablók, színük pedig fekete. A város mellett négy folyam folyik nyugatról keletre és krokodilok láthatók benne.⁴³ Ennyiben közlöm az ammoniusi Etearchos szavait; de ő hozzátette, hogy a kyreneiek állítása szerint a nausamonok hazajöttek és hogy a kikhez eljutottak, azok varázslók voltak. A város mellett elhaladó folyamról Etearchos azt tartotta, hogy az a Nilus, s a dolog valószínű is. Mert a Nilus Libyából folyik, középpütt szelve Libyát; s ha szabad bizonyos dologról bizonytalanra következtetnem, ép oly messzefekvő forrásokból fakad, mint az Istros. Ez ugyanis a keltáktól és Pyrene városától kezdve Európát középpütt szeli folyásában.⁴³ A kelták pedig a Herakles oszlopain túl élnek, szomszédaik a kynesiusoknak, a kik Európában a legnyugatibb részeken laknak.⁴⁴ Az Istros az Euxeinos tenger vízébe ömlik, a holmiletosi gyarmatosok Istriát lakják.⁴⁵ Az Istrost tehát, minthogy emberlakta földön át folyik, sokan ismerik; a Nilus forrásairól azonban senki sem tud beszélni. Mert Libyának az a része, a melyen át folyik, lakatlan és pusztá; a mennyit azonban tudakozódás útján megtudhattam folyásáról, azt elmondtam. Egyiptomba jó át; Egyiptom a hegyes Kilikiával szemben fekszik. Innen az Euxeinos tenger mellett fekvő Sinopeig kitartó embernek öt napnyi egyenes útja van. Sinope pedig átellenében fekszik a tengerbe ömlő Istrosnak. Így azt hiszem, hogy a Nílus ép úgy halad át egész Libyán keresztül, mint ezt az Istros teszi Európában. Ennyi legyen elég a Nilusról.

Egyiptomról huzamosabban fogok szólani, mert több csodás dolog van benne, mint bármely más földön s valamennyi országot

πᾶσα χώρα] καὶ ἔργα λόγου μέζω παρέχεται πρὸς πᾶσαν χώραν·
τούτων εἵνεκα πλέω περὶ αὐτῆς εἰρήσεται.

Αἰγύπτιοι ἅμα τῷ οὐρανῷ τῷ κατὰ σφέας ἐόντι ἑτεροίῳ καὶ
τῷ ποταμῷ φύσιν ἀλλοίην παρεχομένῳ ἢ οἱ ἄλλοι ποταμοί, τὰ
πολλὰ πάντα ἔμπαλιν τοῖσι ἄλλοις ἀνθρώποις ἐστήσαντο ἡθεῶς τε
καὶ νόμους· ἐν τοῖσι αἱ μὲν γυναῖκες ἀγοράζουσι καὶ καπηλεύουσι,
οἱ δὲ ἄνδρες κατ' οἴκους ἐόντες ὑφαίνουσι· ὑφαίνουσι δὲ οἱ μὲν
ἄλλοι ἄνω τὴν κρίκην ὠθέοντες, Αἰγύπτιοι δὲ κάτω. τὰ ἄχθεα οἱ
μὲν ἄνδρες ἐπὶ τῶν κεφαλῶν φορέουσι, αἱ δὲ γυναῖκες ἐπὶ
τῶν ὤμων. οὐρέουσι αἱ μὲν γυναῖκες ὀρθαί, οἱ δὲ ἄνδρες
κατήμενοι. εὐμαρεῖη χρέωνται ἐν τοῖσι οἴκοις, ἐσθίουσι δὲ ἔξω
ἐν τῇσι ὁδοῖσι, ἐπιλέγοντες ὥς τὰ μὲν αἰσχυρὰ ἀναγκαῖα δὲ ἐν
ἀποκρύφῳ ἐστὶ ποιέειν χρεόν, τὰ δὲ μὴ αἰσχυρὰ ἀναφανδόν. ἱράται
γυνὴ μὲν οὐδεμία οὔτε ἔρσηνος θεοῦ οὔτε θηλέης, ἄνδρες δὲ πάν-
των τε καὶ πασέων. τρέφειν τοὺς τοκέας τοῖσι μὲν παισὶ οὐδεμία
ἀνάγκη μὴ βουλομένοις, τῇσι δὲ θυγατρᾶσι πᾶσα ἀνάγκη καὶ μὴ
36 βουλομένῃσι. οἱ ἱερεῖς τῶν θεῶν τῇ μὲν ἄλλῃ κομέουσι, ἐν Αἰγύπτῳ
δὲ ξυρῶνται. τοῖσι ἄλλοις ἀνθρώποις νόμος ἅμα κήδεϊ κεκάρθαι
τὰς κεφαλὰς τοὺς μάλιστα ἰκνέσται, Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανά-
τους ἀνίστι τὰς τρίχας αὖξασθαι τὰς τε ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ γε-
νεῖ, τέως ἐξυρημένοι. τοῖσι μὲν ἄλλοις ἀνθρώποις χωρὶς θηρίων
ἢ διαίτα ἀποκέκριται, Αἰγυπτίοις δὲ ὁμοῦ θηρίοις ἢ διαίτᾳ
ἐστι. ἀπὸ πυρῶν καὶ κριθέων ὧλλοι ζῶουσι, Αἰγυπτίων δὲ
τῷ ποιευσμένῳ ἀπὸ τούτων τὴν ζόην ὄνειδος μέγιστόν ἐστι, ἀλλὰ
ἀπὸ ὀλυρέων ποιεῦνται σιτία, τὰς ζεῖας μετεξέτεροι καλέουσι. φυ-
ρῶσι τὸ μὲν σταῖς τοῖσι ποσί, τὸν δὲ πηλὸν τῇσι χερσί, καὶ τὴν
κόπρον ἀναιρέονται. τὰ αἰδοῖα ὧλλοι μὲν ἔωσι ὥς ἐγένοντο, πλὴν
ὅσοι ἀπὸ τούτων ἔμαθον, Αἰγύπτιοι δὲ περιτάμνονται. εἴματα τῶν
μὲν ἀνδρῶν ἕκαστος ἔχει δύο, τῶν δὲ γυναικῶν ἐν ἐκάστη. τῶν
ἱστίων τοὺς κρίκους καὶ τοὺς κάλους οἱ μὲν ἄλλοι ἔξωθεν προσδέ-
ουσι, Αἰγύπτιοι δὲ ἔσωθεν. γράμματα γράφουσι καὶ λογίζονται
φήφοις Ἑλληνας μὲν ἀπὸ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ φέροντες
τὴν χεῖρ, Αἰγύπτιοι δὲ ἀπὸ τῶν δεξιῶν ἐπὶ τὰ ἀριστερά· καὶ ποι-
εῦντες ταῦτα αὐτοὶ μὲν φασὶ ἐπὶ δεξιὰ ποιέειν, Ἑλληνας δὲ ἐπ'
ἀριστερά. διφασίσιοι δὲ γράμμασι χρέωνται, καὶ τὰ μὲν αὐτῶν
ἱρά τὰ δὲ δημοτικὰ καλέεται.

37 Θεοσεβέες δὲ περισσῶς ἐόντες μάλιστα πάντων ἀνθρώπων
νόμοις τοιοῖσιδε χρέωνται. ἐκ χαλκῶν ποτηρίων πίνουσι, δια-
σμώντες ἀνὰ πᾶσαν ἡμέρην, οὐκ ὁ μὲν ὁ δ' οὐ, ἀλλὰ πάν-
τες. εἴματα δὲ λίνεα φορέουσι αἰεὶ νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο

felülmúlva olyan művei vannak, melyeket leírni nem lehet. Ezért tehát többet fogok róla beszélni. Valamint az egyiptomiaknak más az éghajlatuk, mint egyébütt és folyamuknak is más a természete, mint más folyamokénak, úgy egészben véve szokásaikra és törvényeikre ve maguk is ellentétben állnak a többi népekkel. Náluk a nők mennek a piacra és kereskednek, a férfiak pedig otthon maradnak és fonnak. Más emberek a belfonalt fönn taszítják be, az egyiptomiak lenn.⁴⁶ A terhet a férfiak fejükön hordják, a nők a vállon.⁴⁷ A nők állva vizelnek, a férfiak ülve. Szükségüket otthon végzik el, de künn esznek az utcán, és azzal okadatolják, hogy a rút szükségeket titokban kell elvégezni, a nem rútakat azonban nyilvánosan. Egy nő sem tesz isteni szolgálatot sem férfi-, sem nőistennél; mindakettőnél csak férfi papok vannak.⁴⁸ A fiúknak nem kell szüleiket eltartani, ha nem akarják; de a leányoknak kötelességük, még ha nem akarnák is.⁴⁹ Az istenek papjai máshol megnövesztik hajukat, 36 Egyiptomban levágják. Más emberek közt az a szokás, hogy gyász alkalmával a legközelebbi rokonok megnyírják fejüket; az egyiptomiak, ha haláleset fordul elő, megnövesztik hajukat és szakállukat, melyet addig nyírtak.⁵⁰ Más emberek külön élnek az állatoktól, az egyiptomiak azonban együtt élnek velük.⁵¹ Mások búzával és árpával találkoznak, míg az egyiptominak legnagyobb gyalázata, ha ebből készíti ételét; és kenyerüket tönkölyből készítik, melyet némelyek tengerinek hívnak. A kovászt lábukkal dagasztják, az agyagot azonban kézzel és a ganajt fölszedik. A nemző részt mások úgy hagyják, a mint van; az egyiptomiak és a kik tőlük eltanulták, körülmetélik. Minden férfinak két ruhája van, a nőknek csak egy.⁵² A vitorlák karikáit és köteleit mások kívül kötik meg, az egyiptomiak belül. A görögök, ha betüket irnak és kövecsekkal számolnak, balról jobbra viszik kezüket; az egyiptomiak jobbról balra,⁵³ s bár így tesznek, mégis azt mondják, hogy ők viszik jobbra és a görögök balra. Kétféle betüvel irnak, az egyik a szent, a másik a népies (demotikus).⁵⁴

Nagyon istenfélők, sokkal inkább, mint más emberek, és kö- 37 vetkező szokásaik vannak: érczedényből isznak, melyet mindennap kiöblítenek; de nemcsak egyik vagy másik, hanem mindenki. Mindig ujonnan kimosott vászonruhákat viselnek, mert erre sokat

μάλιστα. τὰ τε αἰδοῖα περιτάμνονται καθαρειότητος εἵνεκεν, προτιμῶντες καθαροὶ εἶναι ἢ εὐπρεπέστεροι. οἱ δὲ ἱρέες ξυρεῖνται πᾶν τὸ σῶμα διὰ τρίτης ἡμέρης, ἵνα μήτε φθεῖρ μήτε ἄλλο μύσαρὸν μηδὲν ἐγγίνηται σφι. θεραπεύουσι τοὺς θεοὺς. ἐσθῆτα δὲ φορέουσι οἱ ἱρέες λινέην μούνην καὶ ὑποδήματα βύβλινα· ἄλλην δὲ σφι ἐσθῆτα οὐκ ἔξεστι λαβεῖν οὐδὲ ὑποδήματα ἄλλα. λούνται δὲ δις τῆς ἡμέρης· ἐκάστης ψυχρῷ καὶ δις ἐκάστης νυκτός. ἄλλας τε θρησκείας ἐπιτελέουσι μυρίας ὥς εἰπεῖν λόγῳ. πάσχουσι δὲ καὶ ἀγαθὰ οὐκ ὀλίγα· οὔτε τι γὰρ τῶν οἰκηίων τρίβουσι οὔτε δαπανῶνται, ἀλλὰ καὶ σιτία σφι ἐστὶ ἱρὰ πεσσύμενα, καὶ κρεῶν βοέων καὶ χηνέων πληθὺς τι ἐκάστω γίνεται πολλὸν ἡμέρης ἐκάστης, δίδεται δὲ σφι καὶ οἶνος ἀμπέλινος· ἰχθύων δὲ οὐ σφι ἔξεστι πάσασθαι. κυάμους δὲ οὔτε τι μάλα σπεύρουσι Αἰγύπτιοι ἐν τῇ χώρῃ, τοὺς τε γινομένους οὔτε τρώγουσι οὔτε ἔφοντες πατέονται· οἱ δὲ δὴ ἱρέες οὐδὲ ὀρέοντες ἀνέχονται, νομίζοντες οὐ καθαρὸν εἶναι μιν ὄσπριον. ἱράται δὲ οὐκ εἰς ἐκάστου τῶν θεῶν ἀλλὰ πολλοί, τῶν εἰς ἐστὶ ἀρχιερεὺς· ἐπεὶ δὲ τις ἀποθάνῃ, τούτου ὁ παῖς ἀντικατίσταται.

- 38 Τοὺς δὲ βοὺς τοὺς ἔρσενας τοῦ Ἐπάφου εἶναι νομίζουσι, καὶ τούτου εἵνεκα δοκιμάζουσι αὐτοὺς ὥδε· τρίχα ἦν καὶ μίαν ἰδηται ἐπεοῦσαν μέλαιναν, οὐ καθαρὸν εἶναι νομίζει. δίζηται δὲ ταῦτα ἐπὶ τούτῳ τεταγμένος τῶν τις ἱρέων καὶ ὀρθοῦ ἐστεῶτος τοῦ κτήνεος καὶ ὑπτίου, καὶ τὴν γλῶσσαν ἐξειρύσας, εἰ καθαρὴ τῶν προκειμένων σημηίων, τὰ ἐγὼ ἐν ἄλλῳ λόγῳ ἐρέω· κατορᾷ δὲ καὶ τὰς τρίχας τῆς οὐρῆς εἰ κατὰ φύσιν ἔκει πεφυκυίας. ἦν δὲ τούτων πάντων ἡ καθαρὸς, σημαίνεται βύβλῳ περὶ τὰ κέρεια εἰλίσσων καὶ ἔπειτα γῆν σημαντρίδα ἐπιπλάσας ἐπιβάλλει τὸν δακτύλιον, καὶ οὕτω ἀπάγουσι. ἀσήμαντον δὲ θύσαντι θάνατος
- 39 ἢ ζημίη ἐπικέσται. δοκιμάζεται μὲν νυν τὸ κτήνος τρόπῳ τοιῷδε, θυσίῃ δὲ σφι ἥδε κατέστηκε. ἀγαγόντες τὸ σεσημασμένον κτήνος πρὸς τὸν βωμὸν ἔκου ἂν θύωσι, πῦρ ἀνακαίουσι, ἔπειτα δὲ ἐπ' αὐτοῦ οἶνον κατὰ τοῦ ἱρηίου ἐπισπείσαντες καὶ ἐπικαλέσαντες τὸν θεὸν σφάζουσι, σφάζαντες δὲ ἀποτάμνουσι τὴν κεφαλὴν. σῶμα μὲν δὴ τοῦ κτήνεος θείρουσι, κεφαλῇ δὲ κείνῃ πολλὰ καταρησάμενοι φέρουσι, τοῖσι μὲν ἂν ἡ ἀγορὴ καὶ Ἕλληνές σφι ἔωσι ἐπιδήμιοι ἔμποροι, οἱ δὲ φέροντες ἐς τὴν ἀγορὴν ἀπ' ὧν ἔδοντο, τοῖσι δὲ ἂν μὴ παρέωσι Ἕλληνες, οἱ δ' ἐκβάλλουσι ἐς τὸν ποταμόν· καταρῶνται δὲ τάδε λέγοντες τῇσι κεφαλῇσι, εἴ τι μέλλοι ἢ σφίσι τοῖσι θύουσι ἢ Αἰγύπτῳ τῇ συναπάσῃ κακὸν γενέσθαι, ἐς κεφαλὴν

adnak. Nemző tagjukat tisztaság kedvéért metszik körül, többre becsülve a tisztaságot a szépségnél. A papok minden harmadik napon egész testüket megnyírják, hogy se tetű, se más féreg ne legyen rajtuk, ha isteneiket szolgálják. A papok csak vászonruhát viselnek és byblosi lábbelit, más ruhát vagy más lábbelit fölvenniök nem szabad. Naponként és éjjenként kétszer mosakodnak hideg vízben. Azonkívül másféle és hogy úgy mondjam, számtalan szertartást végeznek; de igen sok előnyben is részesülnek érte. Mert vagyonukból nem emészteneik föl semmit, úgy szintén nincsenek kiadásai; szent kenyereket sütnék számukra, kiki kap mindennap bővében marha- és lúdhúst, és szőlőbort is adnak nekik.⁵⁵ Halat azonban nem szabad enniök. Babot nem igen vetnek az egyiptomiak az országban; azt, a mi terem, se nyersen, se főve nem eszik; a papok pedig még csak látásukat sem tűrik, mert nem tartják tiszta hüvelyes veteménynek. Az isteneket nem egy, hanem sok pap szolgálja, s ezek közt egy a főpap. Ha ez meghal, akkor a fia lép helyébe.⁵⁶

A bikákat Epaphosszent állatainak tekintik,⁵⁷ s e miatt a követ- 38
kezőkép vizsgálják meg őket: ha csak egy fekete szőrt látnak is meg rajtuk, nem tartják tisztáknak. Ezt az erre kirendelt pap vizsgálja, mialatt az állat egyenesen is áll, meg hanyatt is fekszik, a nyelvét is kihúzza, vajjon tiszta-e bizonyos foltoktól, melyekről más alkalommal fogok szólni. Megnézi a farknak a szőrét is, vajjon úgy nőtt-e meg, a mint a természet magával hozza. Ha az állat minden tekintetben tiszta, egy byblossal jelöli meg, melyet a szarvai köré csavar, azután pecsétagyagot tesz rá és rányomja gyűrűjét; így vezetik el azután. Jel nélkül áldozni fel állatot halálbüntetés terhe alatt tilos.⁵⁸ Ily módon vizsgálják meg az állatot. Az 39
áldozás következőkép megy végbe: a megjelölt állatot az áldozó oltárhoz vezetik; tüzet gyújtanak, azután az áldozati állatra bort öntenek és az istenhez könyörögve levágják, azután pedig lemet-
szik a fejét. A marhának testét lenyúzzák, fejét sok átkozódás között elviszik; a hol t. i. vásár van és a hova görög kereskedők járnak, ott a piacra viszik és eladják, a hol pedig nincsenek görögök, ott a folyóba dobják. A fejét e szavakkal átkozzák el: ha akár az áldozókat, akár egész Egyiptomot baj fenyegetné, forduljon az e

- ταύτην τραπέσθαι. κατὰ μὲν νυν τὰς κεφαλὰς τῶν θυομένων κτηνέων καὶ τὴν ἐπίσπεισιν τοῦ οἴνου πάντες Αἰγύπτιοι νόμοις τοῖσι αὐτοῖσι χρέωνται ὁμοίως ἐς πάντα τὰ ἱρά, καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ νόμου οὐδὲ ἄλλου οὐδενὸς ἐμφύχου κεφαλῆς γεύσεται Αἴγυ-
 40 πτίων οὐδεὶς. ἡ δὲ δὴ ἐξαίρεσις τῶν ἱρῶν καὶ ἡ καθύς ἄλλη περὶ ἄλλο ἱρὸν σφι κατέστηκε· τὴν δ' ὧν μεγίστην τε δαίμονα ἤγηται εἶναι καὶ μεγίστην οἱ ὀρτὴν ἀνάγουσι, ταύτην ἔρχομαι ἐρέων . . . ἐπεὰν ἀποδείρωσι τὸν βοῦν, κατευξάμενοι κοιλὴν μὲν κείνην πᾶ-
 σαν ἐξ ὧν εἶλον, σπλάγχχνα δὲ αὐτοῦ λείπουσιν ἐν τῷ σώματι καὶ τὴν πιμελὴν, σκέλα δὲ ἀποτάμνουσι καὶ τὴν ὀσφὺν ἄκρην καὶ τοὺς ὠμούς τε καὶ τὸν τράχηλον. ταῦτα δὲ ποιήσαντες τὸ ἄλλο σῶμα τοῦ βοῦς πιμπλᾷσι ἄρτων καθαρῶν καὶ μέλιτος καὶ ἀσταφίδος καὶ σύκων καὶ λιβανωτοῦ καὶ σμύρνης καὶ τῶν ἄλλων θυωμάτων, πλήσαντες δὲ τούτων καταγίζουσι, ἔλαιον ἄφθονον καταχέον-
 41 τες. προνηστεύσαντες δὲ θύουσι, καιομένων δὲ τῶν ἱρῶν τύπτονται πάντες, ἐπεὰν δὲ ἀποτύφωνται, δαῖτα προτίθενται τὰ ἐλίποντο τῶν ἱρῶν. τοὺς μὲν νυν καθαροὺς βοῦς τοὺς ἔρσενας καὶ τοὺς μόσχους οἱ πάντες Αἰγύπτιοι θύουσι, τὰς δὲ θηλέας οὐ σφι ἔξεστι θύειν, ἀλλὰ ἱραὶ εἰσι τῆς Ἰσίου· τὸ γὰρ τῆς Ἰσίου ἄγαλμα ἐὼν γυναικῆιον βού-
 κερῶν ἐστὶ, κατὰ περ Ἑλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι, καὶ τὰς βοῦς τὰς θηλέας Αἰγύπτιοι πάντες ὁμοίως σέβονται προβάτων πάντων μά-
 λιστα μακρῷ· τῶν εἵνεκα οὔτε ἀνὴρ Αἰγύπτιος οὔτε γυνὴ ἄνδρα Ἑλ-
 ληνα φιλήσεις ἂν τῷ στόματι, οὐδὲ μαχαίρῃ ἀνδρὸς Ἑλληνος χρή-
 σεται οὐδὲ ὀβελοῖσι οὐδὲ λέβητι, οὔτε κρέως καθαροῦ βοῦς διατε-
 τμημένου Ἑλληνικῇ μαχαίρῃ γεύσεται. θάπτουσι δὲ τοὺς ἀποθνή-
 σκοντας βοῦς τρόπον τόνδε. τὰς μὲν θηλέας ἐς τὸν ποταμὸν ἀπιεῖσι,
 τοὺς δὲ ἔρσενας κατορύσσουσι ἕκαστοι ἐν τοῖσι προαστείοις, τὸ κέραν τὸ ἕτερον ἢ καὶ ἀμφοτέρω ὑπερέχοντα σημηΐου εἵνεκεν· ἐπεὰν
 δὲ σαπῇ καὶ προσίῃ ὁ τεταγμένος χρόνος, ἀπικνέεται ἐς ἐκάστην πόλιν βάρει ἐκ τῆς Προσωπίτιδος καλεομένης νήσου. ἡ δ' ἐστὶ μὲν ἐν τῷ
 Δέλτα, περίμετρον δὲ αὐτῆς εἰσὶ σχοῖνοι ἐννέα. ἐν ταύτῃ ὧν τῇ Προσωπίτιδι νήσῳ ἔνεισι μὲν καὶ ἄλλαι πόλεις συχναί, ἐκ τῆς δὲ αἱ βάρειες παραγίνονται ἀναιρησόμεναι τὰ ὀστέα τῶν βοῶν, οὖνομα
 τῇ πόλει Ἀτάρβηχis, ἐν δ' αὐτῇ Ἀφροδίτης ἱρὸν ἅγιον ἱδρυται. ἐκ
 ταύτης τῆς πόλιος πλανῶνται πολλοὶ ἄλλοι ἐς ἄλλας πόλεις, ἀνο-
 ρύξαντες δὲ τὰ ὀστέα ἀπάγουσι καὶ θάπτουσι ἐς ἓνα χώρον πάν-
 42 τες. κατὰ ταῦτά δὲ τοῖσι βουσί καὶ τᾶλλα κτήνεα θάπτουσι ἀπο-
 θνήσκοντα, καὶ γὰρ περὶ ταῦτα οὕτω σφι νενομοθέτηται· κτείνουσι γὰρ δὴ οὐδὲ ταῦτα.
- 42 Ὅσοι μὲν δὴ Διὸς Θηβαιέος ἱδρυνται ἱρὸν ἢ νομοῦ τοῦ Θηβαίου εἰσὶ, οὗτοι μὲν νυν πάντες δῖων ἀπεχόμενο

fej felé. Az áldozati állatok fejét és a borral való behintést illetőleg minden egyiptominak ugyanezen szokása van minden áldozatnál, s ezen szokás miatt nem izleli meg egyiptomi ember egy élő állatnak sem a fejét.⁵⁹ Az állatok kizsigerelése és elégetése minden templom-
 40 r másképp megy végbe. Hogy kit tartanak a leghatalmasabb isten-
 nők és kinek rendeznek legnagyobb ünnepet, arról fogok most beszélni. Ha már lenyúzták a bikát, ima közben az egész gyomrát kiveszik, de a beleit és zsíráját benn hagyják a testben; levágják a czombjait, a tompora végét, a vállait és a nyakát; azután a bika testének többi részét tiszta kenyérrel, mézzel, apró szőlővel, fügé-
 vel, tömjénnel, myrrhával és más füstölő szerekekkel töltik meg, s így kitömve fölégetik, bőségesen megöntve olajjal. Előleges bőjt
 után áldoznak, s mialatt az áldozat ég, a mellöket verik, s ha már eleget verték, az áldozatok maradékát lakomául találják fel. Tiszta
 41 bikákat és borjakat az összes egyiptomiak áldoznak; teheneket
 azonban nem szabad áldozniok, mert azok Isisnek szentelvék.⁶⁰ Isis-
 nek képe ugyanis szarvakkal ellátott nőalak, a miként a görögök Iót
 festik; s a teheneket minden egyiptomi legjobban tiszteli az összes
 marhák között. Ezért egyiptomi ember vagy asszony nem csókolna
 meg görögöt a száján, sem görög embernek kését, nyársvasát vagy
 üstjét nem használná, sem nem ízlelné meg még tiszta bikának a
 húsát sem, melyet görög késsel vágtak szét. Az elhalt marhákat a
 következőkép temetik el: a teheneket a folyamba dobják, a biká-
 kat pedig kiki a külvárosokban úgy ássa el, hogy az egyik vagy
 mind a két szarv jel gyanánt kiáll. Ha a test elrothadt és a meg-
 határozott idő elérkezett, minden városba eljő egy hajó Prosopitis
 szigetéről. Ez a deltában fekszik s térfogata kilencz schoinos. Ezen
 Prosopitis szigetén⁶¹ van még sok más város; a melyből azonban a
 hajók jönnek, hogy a bikák szarvait elszállítsák, annak Atarbechis
 a neve, s Aphroditének szent templomot alapítottak benne. E vá-
 rosból sokan járnak más városokba, kiássák a csontokat, elviszik
 és mind egy helyre temetik el. S a mikép a bikákat, úgy temetik
 el egyéb elhaló marháikat is; ez náluk a szokás, mert egy állatot
 sem ölnek le.

A kik a thebai Zeusnak alapítottak templomot, vagy Thebai
 területéről valók,⁶² azok mindnyájan tartózkodnak a juhoktól, és

αἶγας θύουσι. θεοὺς γὰρ δὴ οὐ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται, πλὴν Ἰσιός τε καὶ Ὀσίριος, τὸν δὲ Διόνυσον εἶναι λέγουσι· τούτους δὲ ὁμοίως ἅπαντες σέβονται. ὅσοι δὲ τοῦ Μένδητος ἐκτῆνται ἱρὸν ἢ νομοῦ τοῦ Μενδησίου εἰσὶ, οὗτοι δὲ αἰγῶν ἀπεχόμενοι δις θύουσι. Θηβαῖοι μὲν νυν καὶ ὅσοι διὰ τούτους δίων ἀπέχονται, διὰ τὰδε λέγουσι τὸν νόμον τόνδε σφίσι τεθῆναι. Ἡρακλέα θελῆσαι πάντως ἰδέσθαι τὸν Δία καὶ τὸν οὐκ ἐθέλειν ὀφθῆναι ὑπ' αὐτοῦ· τέλος δέ, ἐπεῖτα λιπαρέειν τὸν Ἡρακλέα, τὸν Δία μηχανήσασθαι τὰδε· κριὸν ἐκδείραντα πρυσχέσθαι τε τὴν κεφαλὴν ἀποταμόντα τοῦ κριοῦ καὶ ἐνδύντα τὸ νάκος οὕτω οἱ ἔσωτὸν ἐπιδέξαι. ἀπὸ τούτου κριοπρόσωπον τοῦ Διὸς τῷγαλμα ποιεῦσι Αἰγύπτιοι, ἀπὸ δὲ Αἰγυπτίων Ἀμμώνιοι, ἐόντες Αἰγυπτίων τε καὶ Αἰθιοπῶν ἄποικοι καὶ φωνὴν μεταξὺ ἀμφοτέρων νομίζοντες. δοκέειν δέ μοι, καὶ τὸ οὖνομα Ἀμμώνιοι ἀπὸ τοῦδε σφίσι τὴν ἐπωνυμίην ἐποιήσαντο· Ἀμοῦν γὰρ Αἰγύπτιοι καλέουσι τὸν Δία. τοὺς δὲ κριοὺς οὐ θύουσι Θηβαῖοι, ἀλλ' εἰσὶ σφι ἱροὶ διὰ τοῦτο. μιῇ δὲ ἡμέρῃ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐν ὁρτῇ τοῦ Διὸς, κριὸν ἕνα κατακόφαντες καὶ ἀποδείραντες κατὰ τὸν αὐτὸ ἐνδύουσι τῷγαλμα τοῦ Διὸς, καὶ ἔπειτα ἄλλο ἄγαλμα Ἡρακλέος προσάγουσι πρὸς αὐτό. ταῦτα δὲ ποιήσαντες τύπτονται οἱ περὶ τὸ ἱρὸν ἅπαντες τὸν κριὸν καὶ ἔπειτα ἐν ἱρῇ θήκῃ θάπτουσι αὐτόν.

43

Ἡρακλέος δὲ περὶ τόνδε τὸν λόγον ἤκουσα, ὅτι εἴη τῶν δωδεκα θεῶν τοῦ ἐτέρου δὲ περὶ Ἡρακλέος, τὸν Ἑλληνες οἶδασι, οὐδαμῇ Αἰγύπτου ἐδυνάσθη ἀκοῦσαι. καὶ μὴν ὅτι γε οὐ παρ' Ἑλλήνων ἔλαβον τὸ οὖνομα Αἰγύπτιοι τοῦ Ἡρακλέος, ἀλλὰ Ἑλληνες μᾶλλον παρ' Αἰγυπτίων καὶ Ἑλλήνων οὗτοι οἱ θέμενοι τῷ Ἀμφιτρύωνος γόνῳ τοῦνομα Ἡρακλέα, πολλὰ μοι καὶ ἄλλα τεκμηρία ἐστί τοῦτο οὕτω ἔχειν, ἐν δὲ καὶ τόδε, ὅτι τε τοῦ Ἡρακλέος τούτου οἱ γονεὲς ἀμφοτέροι ἦσαν Ἀμφιτρύων καὶ Ἀλκμήνη γεγονότες τὸ ἀνέκαθεν ἀπ' Αἰγύπτου, καὶ διότι Αἰγύπτιοι οὔτε Ποσειδώνιος οὔτε Διοσκούρων τὰ οὐνόματά φασι εἰδέναι, οὐδὲ σφι θεοὶ οὗτοι ἐν τοῖσι ἄλλοις θεοῖσι ἀποδεδέχαται. καὶ μὴν εἴ γε παρ' Ἑλλήνων ἔλαβον οὖνομά τευ δαίμονος, τούτων οὐκ ἥκιστα ἀλλὰ μάλιστα ἔμελλον μνήμην ἔξειν, εἴ περ καὶ τότε ναυτιλίῃσι ἐχρέωντο καὶ ἦσαν Ἑλλήνων τινὲς ναυτίλοι, ὥς ἔλπομαί τε καὶ ἐμὴ γνώμη αἰρέει· ὥστε τούτων ἂν καὶ μᾶλλον τῶν θεῶν τὰ οὐνόματα ἐξεπιστάτω

kecskéket áldoznak. Isteneiket ugyanis nem egyformán tisztelik az egyiptomiak, kivéve Osirist, a kit ők Dionysosnak tartanak, és Isis⁴. E két istent valamennyien egyaránt tisztelik. A kik viszont Me. 'esben alapítottak templomot, vagy Mendes területéről valók,⁵³ azok a kecskéktől tartózkodnak és juhokat áldoznak. A thebaibeliak és a kik velük tartva a juhoktól tartózkodnak, a következőkép adják elő ennek a szokásnak eredetét: Herakles⁵⁴ mindenkép látni akarta Zeust, ennek azonban nem volt kedvére, hogy az őt lássa; végre, minthogy Herakles makacsul rajta volt, Zeus úgy intézte a dolgot, hogy egy kost lenyúzva maga elé tartott, a kos fejét levágta és bőrét felhúzta, úgy mutatta meg magát neki. Ezértadnak az egyiptomiak Zeus képének kos-fejet, valamint az ammoniusok is, a kik egyiptomi és aithiopiai gyarmatosok, és nyelvük is kettőnek a keveréke. Véleményem szerint az ammoniusok a nevüket is innen vették, mert az egyiptomiak Amunnak nevezik Zeust. Kosokat nem áldoznak a thebaibeliak, mivel a miatt szenteknek tartják. Csak az év egy napján, Zeus ünnepén, vágnak le egy kost, melyet lenyúzva ép úgy húznak Zeusnak szobrára, és azután Heraklesnek egy másik szobrát hozzák oda. Ennek elvégeztével a templom körül levők mindnyájan mellöket verik a kosért, s egy szent sírban eltemetik.

Heraklesről azt a dolgot hallottam, hogy ő a tizenkét isten⁴³ egyike.⁵⁵ De a másik Heraklesről, a kit a görögök ismernek, sehol sem hallhattam valamit Egyiptomban. Azt is mondják, hogy nem a görögöktől kapták Heraklesnek nevét az egyiptomiak, hanem inkább a görögök az egyiptomiaktól, és pedig azok a görögök, a kik Amphitryon fiának adták a Herakles nevet; s hogy ez valóban így van, arra sok más bizonyítékom is van, így az is, hogy Heraklesnek szülői, Amphitryon és Alkmene, egyiptomi származásúak, és hogy az egyiptomiak sem Poseidonnak, sem a Dioskuroknak a nevét nem akarják ismerni, sem ezen isteneket többi isteneik közé föl nem vették. S ha már valamely istennek a nevét átvették volna a görögöktől, akkor ép ezekről kellene leginkább emléköknek lenni, mert már akkor is tettek hajóutakat és voltak hajósok némely görögök, a mint hiszem és meggyőződésesem tartja; úgy hogy inkább ezeknek az isteneknek a nevét kellett volna az egyiptomiaknak

Αἰγύπτιοι ἢ τοῦ Ἡρακλέος. ἀλλὰ τις ἀρχαῖός ἐστι θεὸς Αἰγυπτίοις Ἡρακλῆς· ὥς δὲ αὐτοὶ λέγουσι, ἔτεα ἐστὶ ἐπτακισχίλια καὶ μύρια ἐς Ἀμασιν βασιλεύσαντα, ἐπείτε ἐκ τῶν ὀκτὼ θεῶν οἱ
 44 δυνάδεκα θεοὶ ἐγένοντο τῶν Ἡρακλέα ἓνα νομίζουσι. καὶ θέλων δὲ τούτων πέρι σαφές τι εἰδέναι ἐξ ὧν οἶόν τε ἦν, ἔπλευσα καὶ ἐς Τύρον τῆς Φοινίκης, πονθανόμενος αὐτόθι εἶναι ἱρὸν Ἡρακλέος ἄγιον. καὶ εἶδον πλουσίως κατεσκευασμένον ἄλλοισι τε πολλοῖσι ἀναθήμασι, καὶ ἐν αὐτῷ ἦσαν στήλαι δύο, ἡ μὲν χρυσοῦ ἀπέφθου, ἡ δὲ σμαράγδου λίθου λάμποντος τὰς νύκτας μέγαθος. ἐς λόγους δὲ ἐλθὼν τοῖσι ἱεῦσι τοῦ θεοῦ εἰρόμην· ὁκόσος χρόνος εἴη ἐξ οὗ σφι τὸ ἱρὸν ἵδρυται. εὗρον δὲ οὐδὲ τούτους τοῖσι Ἑλλήσι συμφερομένους· ἔφασαν γὰρ ἅμα Τύρῳ οἰκισομένη καὶ τὸ ἱρὸν τοῦ θεοῦ ἵδρυθῆναι, εἶναι δὲ ἔτεα ἀπ' οὗ Τύρον οἰκεῖουσι τριηκόσια καὶ δισχίλια. εἶδον δὲ ἐν τῇ Τύρῳ καὶ ἄλλο ἱρὸν Ἡρακλέος ἐπωνυμίην ἔχοντος Θασίου εἶναι· ἀπικόμεν δὲ καὶ ἐς Θάσον, ἐν τῇ εὗρον ἱρὸν Ἡρακλέος ὑπὸ Φοινίκων ἵδρυμένον, οἱ κατ' Εὐρώπης ζήτησιν ἐκπλώσαντες Θάσον ἔκτισαν· καὶ ταῦτα καὶ πάντες γενεῇσι ἀνδρῶν πρότερά ἐστι ἢ τὸν Ἀμφιτρύωνος Ἡρακλέα ἐν τῇ Ἑλλάδι γενέσθαι. τὰ μὲν νυν ἱστορημένα δηλοῖ σαφές παλαιὸν θεὸν Ἡρακλέα ἐόντα· καὶ δοκεῖσιν δέ μοι οὗτοι ὀρθότατα Ἑλλήνων ποιεῖν, οἱ διὰ Ἡράκλεια ἵδρυσάμενοι ἔκتهνται, καὶ τῷ μὲν ὥς ἀθανάτῳ Ὀλυμπίῳ δὲ ἐπω-
 45 νυμίην θύουσι, τῷ δὲ ἐτέρῳ ὥς ἥρῳι ἐναγίζουσι. λέγουσι δὲ πολλὰ καὶ ἄλλα ἀνεπισκέπτως οἱ Ἑλληνες, εὐήθης δὲ αὐτῶν καὶ ὅδε ὁ μῦθος ἐστὶ τὸν περὶ τοῦ Ἡρακλέος λέγουσι, ὥς αὐτὸν ἀπικόμενον ἐς Αἴγυπτον στέφαντες οἱ Αἰγύπτιοι ὑπὸ πομπῆς ἐξήγον ὥς θύσοντες τῷ Διὶ· τὸν δὲ τέως μὲν ἡσυχίην ἔχειν, ἐπεὶ δὲ αὐτοῦ πρὸς τῷ βωμῷ κατάρχοντο, ἐς ἀλκὴν τραπόμενον πάντας σφέας καταφονεῦσαι. ἐμοὶ μὲν νυν δοκεῖσιν ταῦτα λέγοντες τῆς Αἰγυπτίων φύσις καὶ τῶν νόμων πάμπαν ἀπείρως ἔχειν οἱ Ἑλληνες· τοῖσι γὰρ οὐδὲ κτήνεα ὅσῃ θύειν ἐστὶ χωρὶς ὧν καὶ ἐρσένων βοῶν καὶ μόσχων, ὅσοι ἂν καθαροὶ ἔωσι, καὶ χηνῶν, κῶς ἂν οὗτοι ἀνθρώπους θύοιεν; ἔτι δὲ ἓνα ἐόντα τὸν Ἡρακλέα καὶ ἔτι ἀνθρωπον, ὥς δὴ φασι, κῶς φύσιν ἔχει πολλὰς μυριάδας φονεῦσαι;

meghallaniok, nem pedig Heraklesét. Különben is Herakles régi az istenük egyiptomiaknak; a mint maguk mondják, tizenhétezer év mult el Amasis uralkodásáig,⁶⁶ a midőn nyolcz istenből tizenkettő lett, s ezek között van véleményük szerint Herakles is. Minthogy 44 pedig erről, a mennyire csak lehetséges, bizonyosat akartam tudni, elhajóztam a phoinikiai Tyrosba; hallottam ugyanis, hogy ott Heraklesnek szent temploma van.⁶⁷ Láttam is gazdagon fölszerelve sok más fogadalmi ajándékkal; volt benne két oszlop, az egyik tiszta aranyból, a másik smaragdból, mely éjjel nagyon csillogott. Beszédbe bocsátkozván a papokkal, kérdezősködtem az istenről, mennyi ideje annak, hogy a templomot neki alapították. S úgy találtam, hogy azok nem egyeznek a görögökkel. Azt mondják ugyanis, hogy Tyros alapításával építették az istennek templomát is, Tyrost pedig 1 ezerháromszáz év óta lakják az emberek. Láttam Tyrosban Heraklesnek egy másik templomát is, melynek thasosi a mellékneve. Elmentem tehát Thasosba is,⁶⁸ a hol Heraklesnek azon phoinikiaiak által alapított templomát találtam, a kik Europe keresése végett elhajózva Thasost alapították. És ez is öt nemzedékkel hamarabb történt, mintsem Herakles, Amphitryon fia,⁶⁹ Görögországban megszületett volna. Kutatásaim tehát világosan bizonyítják, hogy Herakles régi isten; és véleményem szerint azok a görögök cselekesznek leghelyesebben, a kik Heraklesnek kettős tiszteletet rendeztek be, midőn egyrészt a halhatatlannak olymposi melléknévvel áldoznak, másrészt pedig mint hősnek halotti áldozatot hoznak. Sok más egyebet is meggondolatlanul 45 beszélnek a görögök; az a monda is együgyű, melyet Heraklesről beszélnek, hogy Egyiptomba jött és az egyiptomiak megkoszorúzták, s ünnepi menetben kivezették, hogy föláldozzák Zeusnak; ő pedig egyideig csendes volt, mikor azonban az oltárnál el akartak vele banni, védte magát és valamennyiököt agyonütötte. Azt hiszem, azok a görögök, kik így beszélnek, egyáltalában nem ismerik az egyiptomiak természetét és szokásait. A kiknek még állatok sem szabad áldozniok libák meg juhok, bikák és borjúk kivételével,⁷¹ s ezekből is csak a tisztákat, hogyan áldozhatnának embereket?⁷² És mikép lett volna ereje Heraklesnek oly sok ezer embert megölni egymagában, mikor, mint maguk mondják, halandó volt?

καὶ περὶ μὲν τούτων τοσαῦτα ἡμῖν εἰποῦσι καὶ παρὰ τῶν θεῶν καὶ παρὰ τῶν ἡρώων εὐμενεῖη εἴη.

- 46 Τὰς δὲ δὴ αἶγας καὶ τοὺς τράγους τῶνδε εἵνεκα οὐ θύουσι Αἰγυπτίῳν οἱ εἰρημένοι. τὸν Πᾶνα τῶν ὀκτῶ θεῶν λογίζονται εἶναι οἱ Μενδήσιοι, τοὺς δὲ ὀκτῶ θεοὺς τούτους προτέρους τῶν δωδέκα θεῶν φασί· γενέσθαι. γράφουσι τε δὴ καὶ γλύφουσι οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ ἀγαλματοποιοὶ τοῦ Πανὸς τῷ γάλμα κατὰ περ Ἑλλήνες αἰγοπρόσωπον καὶ τραγοσκελέα, οὔτι τοιοῦτον νομίζοντες εἶναι μιν ἀλλὰ ὅμοιον τῷσι ἄλλοις θεοῖσι· ὅτε δὲ εἵνεκα τοιοῦτον γράφουσι αὐτὸν, οὗ μοι ἡδιόν ἐστι λέγειν. σέβονται δὲ πάντας τοὺς αἶγας οἱ Μενδήσιοι, καὶ μᾶλλον τοὺς ἔρσενας τῶν θηλέων, καὶ τούτων οἱ αἰπόλοι τιμὰς μέζοντας ἔχουσι· ἐκ δὲ τούτων ἓνα μάλιστα, ὅστις ἐπεὰν ἀποθάνῃ, πένθος μέγα παντὶ τῷ Μενθησίῳ νομῷ τίθεται. καλέσται δὲ ὁ τε τράγος καὶ ὁ Πᾶν Αἰγυπτιστὶ Μένδης. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ νομῷ τούτῳ ἐπ' ἐμεῦ τοῦτο τὸ τέρας· γυναικὶ τράγος ἐμίσηγετο ἀναφανδόν. τοῦτο ἐς ἐπίδεξιν ἀνθρώπων ἀπίκετο.

- 47 Ὡν δὲ Αἰγύπτιοι μιὰρὸν ἤγγηται θηρίον εἶναι. καὶ τοῦτο μὲν ἦν τις ψαύση αὐτῶν παριῶν ὅς, αὐτοῖσι τοῖσι ἱματίοις ἀπ' ὧν ἔβαψε ἑαυτὸν βὰς ἐς τὸν ποταμόν· τοῦτο δὲ οἱ συβῶται ἐόντες Αἰγύπτιοι ἐγγενέες ἐς ἱρὸν οὐδὲν τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἐσέρχονται μῦθοι· πάντων, οὐδέ σφι ἐκδίδοσθαι οὐδεὶς θυγατέρα ἐθέλει οὐδ' ἄγεσθαι ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἐκδίδονται τε οἱ συβῶται καὶ ἄγονται ἐξ ἀλλήλων. τοῖσι μὲν νυν ἄλλοις θεοῖσι θύειν ὅς οὐ δικαιοῦσι Αἰγύπτιοι, Σελήνῃ δὲ καὶ Διονύσῳ μούνοισι τοῦ αὐτοῦ χρόνου, τῇ αὐτῇ πανσελήνῃ [τοὺς ὅς] θύσαντες πατέονται τῶν κρεῶν. διότι δὲ τοὺς ὅς ἐν μὲν τῇσι ἄλλῃσι ὀρτῇσι ἀπεστυγήκασι, ἐν δὲ ταύτῃ θύουσι, ἔστι μὲν λόγος περὶ αὐτοῦ ὅπ' Αἰγυπτίων λεγόμενος, ἐμοὶ μέντοι ἐπισταμένῳ οὐκ εὐπρεπέστερός ἐστι λέγεσθαι. θυσίῃ δὲ ἤδε τῶν ὧν τῇ Σελήνῃ ποιεῖται· ἐπεὰν θύσῃ, τὴν οὐρὴν ἄκρην καὶ τὸν σπλήνα καὶ τὸν ἐπίπλοον συνθεὶς ὁμοῦ κατ' ὧν ἐκάλυψε πάσῃ τοῦ κτήνεος τῇ πιμελῇ τῇ περὶ τὴν νηδὺν γενομένῃ, καὶ ἔπειτα καταγίξῃ πυρὶ· τὰ δὲ ἄλλα κρέα σιτέονται ἐν τῇ πανσελήνῃ ἐν τῇ ἂν τα ἱρά θύσῃ, ἐν ἄλλῃ δὲ ἡμέρῃ οὐκ ἂν ἔτι γευσαίητο. οἱ δὲ πένητες αὐτῶν ὅπ' ἀσθενείης βίου σταιτίνας πλάσαντες ὅς καὶ ὀπτήσαντες ταύτας 48 θύουσι. τῷ δὲ Διονύσῳ τῆς ὀρτῆς τῇ δορπίῃ χοῖρον πρὸ τῶν θυρέων σφάξας ἕκαστος διδοὶ ἀποφρέεσθαι τὸν χοῖρον αὐτῷ τῷ ἀποδομένῳ τῶν συβωτέων. τὴν δὲ ἄλλην ἀνάγουσι

Hogy ezen dolgokról oly sokat beszéltünk, az istenek és a hősök legyenek kegyelmesek irántunk.

Kecskéket és kosokat a következő dolog miatt nem áldoznak⁴⁶ az említett egyiptomiak: Pánt a mendesbeliek a nyolcz istenség közé számítják, s szavaik szerint e nyolcz istenség hamarabb létezett a tizenkét istennél.⁷⁰ A festők és szobrászok pedig úgy festik és faragják Pánnak a képét, mint a görögök, kecskearczczal és baklábakkal, bár nem ilyennek képzelik őt, hanem olyannak, mint a többi istent. De hogy miért festik őt így, nem volna kedvem megmondani. A mendesbeliek minden kecskét tisztelnek, a hímeket jobban a nőstényeknél; sőt pásztoraikat is nagyobb tiszteletben tartják; de leginkább egy kecskét tüntetnek ki, mely ha elhal, nagy gyászba borítja az egész mendesbeli vidéket. Különben a kecskét és Pant egyiptomi nyelven Mendes-nek hívják. E vidéken az én időmben csoda történt: egy kos nyilvánosan meghágott egy aszszonyt, s ez köztudomásra jutott.⁷³

A sertést piszkos állatnak tartják az egyiptomiak. Így ha⁴⁷ valaki az úton megérintett egy sertést, a folyamhoz megy és köpenyestül beugrik; úgyszintén a kanászok, kik benszülött egyiptomiak, az egyedüli emberek, kik Egyiptomban egy templomba sem járnak; senki sem akarja nekik odaadni leányát, sem az övéket nőül venni; a kanászok csak egymás közt házasodnak. A többi isteneknek sertést áldozni nem tartják illőnek az egyiptomiak; de Selenének és Dionysosnak ugyanazon időben, ugyanazon holdtöltekor sertéseket áldoznak és húsukból esznek. Hogy miért irtóznak egyéb ünnepek alkalmával a sertésektől, míg ezen a napon föláldozzák, arról az egyiptomiak egy történetet beszélnek, de azt elmondani, bár tudom, nem tartom illőnek. A sertések áldozása Selene tiszteletére következőkép történik: ha levágták a fark végét, a lépet és a csepleszt összeteszik az állat hasában levő és az azokat borító zsírral, azután tűzbe dobják. A többi húst holdtöltekor megeszik, a mikor az áldozatot levágják; más napon már nem ízlelnék meg. A szegények nyomoruk miatt kovászból készítenek sertéseket, melyeket megsütve föláldoznak. Dionysosnak az⁴⁸ ünnepe előestéjén mindenki malacgot vág le az ajtaja előtt, és azután visszaadja a kanásznak, a kitől vette. Különben Dionysos

ὁρτὴν τῷ Διονύσῳ οἱ Αἰγύπτιοι πλὴν χορῶν κατὰ ταῦτα σχεδὸν
 πάντα Ἑλλήσι· ἀντὶ δὲ φαλλῶν ἄλλα σφι ἐστὶ ἐξευρημένα ὅσον
 τε πηχυαῖα ἀγάλματα νευρόσπαστα, τὰ περιφορέουσι κατὰ κώ-
 μας γυναῖκες, νεῦον τὸ αἰδοῖον, οὐ πολλῶ τερψέλασσον ἐὼν τοῦ
 ἄλλου σώματος. προηγέσται δὲ αὐλός, αἱ δὲ ἔπονται ἀεΐδουσai
 τὸν Διόνυσον. διότι δὲ μέζον τε ἔχει τὸ αἰδοῖον καὶ κινεῖ μοῦνον
 τοῦ σώματος, ἐστὶ λόγος περὶ αὐτοῦ ἱρὸς λεγόμενος. ἤδη ὦν
 δοκέει μοι Μελάμπους ὁ Ἀμυθέωνος τῆς θυσίης ταύτης οὐκ
 49 εἶναι ἀδαῆς ἀλλ' ἔμπειρος. Ἑλλήσι γὰρ δὴ Μελάμπους ἐστὶ ὁ
 ἐξηγησάμενος τοῦ Διονύσου τὸ τε οὐνομα καὶ τὴν θυσίην καὶ
 τὴν πομπὴν τοῦ φαλλοῦ· ἀτρεκέως μὲν οὐ πάντα συλλαβὼν τὸν
 λόγον ἔφηγε, ἀλλ' οἱ ἐπιγενόμενοι τούτῳ σοφισταὶ μεζόνως
 ἐξέφηγαν· τὸνδ' ὦν φαλλὸν τὸν τῷ Διονύσῳ πεμπόμενον Με-
 λάμπους ἐστὶ ὁ κατηγησάμενος, καὶ ἀπὸ τούτου μαθόντες ποιεῦσι
 τὰ ποιεῦσι Ἑλλήνες. ἐγὼ μὲν νῦν φημι Μελάμποδα γενόμε-
 νον ἄνδρα σοφὸν μαντικὴν τε ἐωυτῷ συστήσαι καὶ πυθόμενον
 ἀπ' Αἰγύπτου ἄλλα τε πολλὰ ἐσηγήσασθαι Ἑλλήσι καὶ τὰ περὶ
 τὸν Διόνυσον, ὀλίγα αὐτῶν παραλλάξαντα. οὐ γὰρ δὴ συμπεσεῖν
 γε φήσω τὰ τε ἐν Αἰγύπτῳ ποιεύμενα τῷ θεῷ καὶ τὰ ἐν τοῖσι
 Ἑλλήσι· ὁμότροπα γὰρ ἂν ἦν τοῖσι Ἑλλήσι καὶ οὐ νεωστὶ
 ἐσηγμένα. οὐ μὲν οὐδὲ φήσω ὅπως Αἰγύπτιοι παρ' Ἑλλήνων
 ἔλαβον ἢ τοῦτο ἢ ἄλλο κού τι νόμαιοι. πυθέσθαι δέ μοι δοκέει
 μάλιστα Μελάμπους τὰ περὶ τὸν Διόνυσον παρὰ Κάδμου τε τοῦ
 Τορίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐκ Φοινίκης ἀπικομένων ἐς τὴν νῦν
 Βοιωτίην καλεομένην χώραν.

50 Σχεδὸν δὲ καὶ πάντων τὰ οὐνόματα τῶν θεῶν ἐξ Αἰγύπτου
 ἐλήλυθε ἐς τὴν Ἑλλάδα. διότι μὲν γὰρ ἐκ τῶν βαρβάρων ἦκει,
 πυνθανόμενος οὕτω εὐρίσκω ἐόν· δοκέω δ' ὦν μάλιστα ἀπ' Αἰ-
 γύπτου ἀπῆχθαι. ὅτι γὰρ δὴ καὶ Ποσειδέωνος καὶ Διοσκοῦρων,
 ὡς καὶ πρότερόν μοι ταῦτα εἴρηται, καὶ Ἥρης καὶ Ἰστίης καὶ
 Θέμιος καὶ Χαρίτων καὶ Νηρηίδων, τῶν ἄλλων θεῶν Αἰγυπτί-
 οισι αἰεὶ κοτε τὰ οὐνόματα ἐστὶ ἐν τῇ χώρῃ. λέγω δὲ τὰ λέγουσι
 αὐτοὶ Αἰγύπτιοι. τῶν δὲ οὐ φασὶ θεῶν γινώσκειν τὰ οὐνόματα,
 οὗτοι δέ μοι δοκέουσι ὑπὸ Πελασγῶν ὀνομασθῆναι, πλὴν
 Ποσειδέωνος· τοῦτον δὲ τὸν θεὸν παρὰ Λιβύων ἐπύθοντο· οὐδα-
 μοὶ γὰρ ἀπ' ἀρχῆς Ποσειδέωνος οὐνομα ἔκτηνται εἰ μὴ Λίβυες,

ünnepest az egyiptomiak a karok kivételével majdnem mindenben úgy ünneplik, mint a görögök. A phallos helyett más valami, mintegy rőfnyi képet találtak ki, melyet fonalra húznak; ezt a nők körülviszik a falvakban és a nemző tagot, mely nem sokkal kisebb az egész testnél, ide-oda mozgatják. Elöl megy a fuvalás s utána mennek a nők Dionysost dicsőítve. Hogy miért van nagyobb nemző tagja, s hogy miért mozog csupán ez a testrészt, arról egy szent mondát beszélnek. Azt hiszem, Melampus, Amythaon fia előtt nem volt titok ezen áldozati mód, hanem ismerte. Mert hiszen Melampus⁷⁴ hozta be Görögországba Dionysos nevét, áldozatát és a phallos-menetet. De az egész tant nem magyarázta meg pontosan összefüggésében, hanem az utána következő bölcsek fejtették azt ki nagyobb terjedelemben.⁷⁵ A Dionysos tiszteletére körülvitt phallost bizonyára Melampus hozta be, és tőle tanulták a görögök szertartásaikat. Állítom tehát, hogy Melampus, a ki böles ember volt és a jóást is elsajátította, Egyiptomban sok mindenfélét eltanult, úgy hozta be Görögországba Dionysos tiszteletét is, a melyen csak keveset módosított.⁷⁶ Ezzel még nem mondom, hogy az istentisztelet Egyiptomban és Görögországban összevág; mert akkor egyforma volna a görög szokásokkal, nem pedig ujonnan behozott.⁷⁷ De azt sem mondtam, hogy az egyiptomiak a görögöktől vették volna át akár ezt, akár más valamely szokást. Inkább azt hiszem, hogy Melampus a tyrosi Kadmostól és az őt követő phoinikiaiktól vette át Dionysos tiszteletét, a kik a most Boiotiának nevezett országba jöttek.

Hasonlóképen majdnem minden istennek a neve Egyiptomból⁵⁰ jött be Görögországba;⁷⁸ mert hogy külföldről kerültek ide, arra kutatásaim alapján jöttem rá; s ép azért hiszem, hogy leginkább Egyiptomból jöttek. Ugyanis Poseidont és a Dioskurosokat kivéve, a mint már előbb is mondtam, valamint Here, Hestia, Themis, a Charisok és a Nereidák kivételével, a többi istenek nevei mindig meg voltak Egyiptomban. De ezzel csak annyit mondok, a mit maguk az egyiptomiak mondanak. Azon isteneket, a kiket szavaik szerint nem ismernek, azt hiszem, a pelasgok nevezték el, Poseidon kivételével;⁷⁹ ezt az istent ugyanis a libyiaiak révén ismerték meg. Mert egy nép sem ismerte eredettől fogva Poseidon nevét, csak a lybiaiak,

καὶ τιμῶσι τὸν θεὸν τοῦτον αἰεὶ. νομίζουσι δ' ὧν Αἰγύπτιοι οὐδ'
 51 ἤρωσι οὐδέν. ταῦτα μὲν νυν καὶ ἄλλα πρὸς τοῦτοισι, τὰ ἐγὼ
 φράσω, Ἑλλήνες ἀπ' Αἰγυπτίων νενομίσασιν· τοῦ δὲ Ἑρμέω τὰ
 ἀγάλματα ὀρθὰ ἔχειν τὰ αἰδοῖα ποιεῦντες οὐκ ἀπ' Αἰγυπτίων
 μεμαθήκασιν, ἀλλ' ἀπὸ Πελασγῶν πρῶτοι μὲν Ἑλλήνων ἀπάντων
 Ἀθηναῖοι παραλαβόντες, παρὰ δὲ τούτων ὄλλοι. Ἀθηναῖοισι
 γὰρ ἤδη τηνικαῦτα ἐς Ἑλληνας τελέουσι Πελασγοὶ σύνοικοι
 ἐγένοντο ἐν τῇ χώρῃ, ὅθεν περ καὶ Ἑλλήνες ἠρέξαντο νομισθῆναι.
 ὅστις δὲ τὰ Καβείρων ὄργια μεμύηται, τὰ Σαμοθρῆικες ἐπιτε-
 λέουσι παραλαβόντες παρὰ Πελασγῶν, οὗτος ὦν ἡρ οἶδε τὸ λέγω·
 τὴν γὰρ Σαμοθρῆικὴν οἴκεον πρότερον Πελασγοὶ οὗτοι οἱ περ
 Ἀθηναῖοισι σύνοικοι ἐγένοντο, καὶ παρὰ τούτων Σαμοθρῆικες τὰ
 ὄργια παραλαμβάνουσι. ὀρθὰ ὧν ἔχειν τὰ αἰδοῖα τὰγάλματα τοῦ
 Ἑρμέω Ἀθηναῖοι πρῶτοι Ἑλλήνων μαθόντες παρὰ Πελασγῶν
 ἐποιήσαντο· οἱ δὲ Πελασγοὶ ἱρόν τινα λόγον περὶ αὐτοῦ ἔλεξαν,
 52 τὰ ἐν τοῖσι ἐν Σαμοθρῆικῇ μυστηρίοισι δεδῆλωται. ἔθνον δὲ
 πάντα πρότερον οἱ Πελασγοὶ θεοῖσι ἐπευχόμενοι, ὡς ἐγὼ ἐν
 Δωδώνῃ οἶδα ἀκούσας, ἐπωνυμίην δὲ οὐδ' οὐνομα ἐποιεῦντο
 οὐδενὶ αὐτῶν· οὐ γὰρ ἀκηχόεσάν κω. θεοὺς δὲ προσωνόμασάν
 σφεας ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου, ὅτι κόσμῳ θέντες τὰ πάντα πρήγματα
 καὶ πάσας νομὰς εἶχον. ἔπειτα δὲ χρόνου πολλοῦ διέξελθόν-
 τος ἐπύθοντο ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἀπιγμένα τὰ οὐνόματα τῶν θεῶν
 τῶν ἄλλων, Διονύσου δὲ ὕστερον πολλῶ ἐπύθοντο. καὶ μετὰ
 χρόνον ἐχρηστηρίαζοντο περὶ τῶν οὐνομάτων ἐν Δωδώνῃ· τὸ γὰρ
 δὴ μαντήιον τοῦτο νενόμισται ἀρχαιότατον τῶν ἐν Ἑλλήσι χρη-
 στηρίων εἶναι, καὶ ἦν τὸν χρόνον τοῦτον μῶνον. ἐπεὶ ὧν ἐχρη-
 στηρίαζοντο ἐν τῇ Δωδώνῃ οἱ Πελασγοὶ εἰ ἀνέλωνται τὰ οὐνό-
 ματα τὰ ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἦγοντα, ἀνεῖλε τὸ μαντήιον χρᾶ-
 σθαι. ἀπὸ μὲν δὴ τούτου τοῦ χρόνου ἔθνον τοῖσι οὐνόμασι τῶν
 θεῶν χρεώμενοι· παρὰ δὲ Πελασγῶν Ἑλλήνες ἐξεδέξαντο ὕστε-
 53 ρον. ὅθεν δὲ ἐγένοντο ἕκαστος τῶν θεῶν, εἴτε αἰεὶ ἦσαν πάντες,
 ὅκοιόι τε τινὲς τὰ εἶδεα, οὐκ ἠπιστέατο μέχρι οὗ πρῶην τε
 καὶ χθὲς ὡς εἰπεῖν λόγῳ. Ἡσίοδον γὰρ καὶ Ὅμηρον ἡλικίην
 τετρακοσίοισι ἔτεσι δοκέω μευ πρεσβυτέρους γενέσθαι καὶ
 οὐ πλέοσι· οὗτοι δὲ εἰσι οἱ ποιήσαντες θεογονίην Ἑλλήσι
 καὶ τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμὰς τε καὶ
 τέχνας διελόντες καὶ εἶδεα αὐτῶν σημῆναντες. οἱ δὲ πρότερον
 ποιηταὶ λεγόμενοι τούτων τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι ὕστερον, ἔμοιγε

a kik még most is tisztelik. Herosokat azonban nem tisztelnek az egyiptomiak. Ezt és azonkívül más, későbbben említendő dolgokat vettek át az egyiptomiaktól a görögök. De hogy Hermesnek képeit egyenesen álló nemzõ tagokkal készítik, azt nem az egyiptomiaktól tanulták el; ezt a pelasgoktól elõször az athéniek vették át a görögök között, tõlük a többiek.⁵⁰ Mert az athéniekkel, kiket már akkor a görögökhöz számítottak, a pelasgok együtt laktak az országban, s ezért ezeket is görögöknek kezdték tekinteni. A ki be van avatva a kabeirusok titkos szertartásaiba,⁵¹ melyeket a samothrakeiak a pelasgoktól átvéve végeznek, az érti, a mit mondok. Mert elõbb Samathrakében laktak azok a pelasgok, kik az athénieknek lakótársaik lettek, s a samothrakeiek ezektõl vették át titkos szertartásaikat. Hermesnek tehát a görögök közül elõször az athéniek készítettek képeket egyenesen álló nemzõtagokkal, s ezt a pelasgoktól tanulták. A pelasgok errõl egy szent történetet beszélnek, melyet a samothrakei mysteriumokban tárnak fel. A pelasgok az isteneknek elõbb mindent ima kíséretében áldoztak, a mint azt Dodonában megtudtam; de sem nevet, sem melléknevet nem adtak nekik, mert még semmi ilyet nem hallottak. Isteneknek azért nevezték õket, mert mindent renbe hoztak⁵² és méltányosan elosztottak. Csak sok idõ multával tanulták el a többi isteneknek Egyiptomból került neveit, még később a Dionysosét; és bizonyos idõ múlva a nevekre vonatkozólag megkérdezték a jóshelyet Dodonában. Ezt a jóshelyet tartják ugyanis a legrégibbnek a görögországi jóshelyek között, mely az akkori idõben egyedül létezett. Midõn tehát a pelasgok jóslatot kértek Dodonában, vajjon elfogadják-e az idegenektõl származó neveket: a jóslat meghagyta, hogy fogadják el. Ezen idõ óta áldoztak õk az istenek nevei alatt; s a pelasgoktól később átvették a görögök. De hogy honnan származott mindegyik isten, vajjon mindig léteztek-e mindnyájan és minõ az alakjuk, azt, hogy úgy mondjam, csak tegnapelõtt és tegnap óta tudják. Mert Hesiodos és Homeros, véleményem szerint, négyszáz évvel öregebbek csak nálamnál és nem többel;⁵³ s ezek állították össze a görögök számára az istenek családfáját; õk adtak az isteneknek neveket, osztották ki tiszteletüket és mûvészetüket, s õk jelölték meg alakjukat.⁵⁴ Az állítólag elõttük élt költõk véleményem szerint később

δοκέειν, ἐγένοντο. τούτων τὰ μὲν πρῶτα αἱ Δωδωνίδες ἱρεῖται λέγουσι; τὰ δὲ ὕστερα τὰ ἐς Ἡσιόδόν τε καὶ Ὅμηρον ἔχοντα ἐγὼ λέγω.

- 54 Χρηστηρίων δὲ πέρι τοῦ τε ἐν Ἑλλήσι καὶ τοῦ ἐν Λιβύῃ τόνδε Αἰγύπτιοι λόγον λέγουσι. ἔφασαν οἱ ἱρέες τοῦ Θηβαίεος Διὸς δύο γυναῖκας ἱρεῖας ἐκ Θηβέων ἐξαχθῆναι ὑπὸ Φοινίκων, καὶ τὴν μὲν αὐτέων πυθέσθαι ἐς Λιβύην πρηθεῖσάν τὴν δὲ ἐς τοὺς Ἑλληνας· ταύτας δὲ τὰς γυναῖκας εἶναι τὰς ἰδρυσαμένας τὰ μαντήια πρῶτας ἐν τοῖσι εἰρημένοισι ἔθνεσι. εἰρομένου δέ μεν ὁκόθεν οὕτω ἀτρεκέως ἐπιστάμενοι λέγουσι, ἔφασαν πρὸς ταῦτα ζήτησιν μεγάλην ἀπὸ σφέων γενέσθαι τῶν γυναικῶν τουτέων, καὶ ἀνευρεῖν μὲν σφεας οὐ δυνατοὶ γενέσθαι, πυθέσθαι
- 55 δὲ ὕστερον ταῦτα περὶ αὐτέων τὰ περ δὴ ἔλεγον. ταῦτα μὲν νῦν τῶν ἐν Θήβῃσι ἱρέων ἤκουον, τάδε δὲ Δωδωναίων φασὶ αἱ προμάντιες. δύο πελειάδας μελαίνας ἐκ Θηβέων τῶν Αἰγυπτίεων ἀναπαταμένας τὴν μὲν αὐτέων ἐς Λιβύην τὴν δὲ παρὰ σφέας ἀπικέσθαι, ἱσομένην δέ μιν ἐπὶ φηγὸν αὐδάξασθαι φωνῇ ἀνθρωπῆϊ ὥς χρεδὸν εἶη μαντήιον αὐτόθι Διὸς γενέσθαι, καὶ αὐτοὺς ὑπολαβεῖν θεῖον εἶναι τὸ ἐπαγγελλούμενον αὐτοῖσι, καὶ σφεας ἐκ τούτου ποιῆσαι. τὴν δὲ ἐς τοὺς Λίβυας οἰχομένην πελειάδα λέγουσι Ἀμμωνος χρηστήριον καλεῦσαι τοὺς Λίβυας ποιεῖν· ἔστι δὲ καὶ τοῦτο Διὸς. Δωδωναίων δὲ αἱ ἱρεῖται, τῶν τῇ πρεσβυτάτῃ οὄνομα ἦν Προμένεια, τῇ δὲ μετὰ ταύτῃ Τιμαρέτῃ, τῇ δὲ νεωτάτῃ Νικάνδρῃ, ἔλεγον ταῦτα· συνωμολόγηον δὲ
- 56 σφι καὶ οἱ ἄλλοι Δωδωναῖοι οἱ περὶ τὸ ἱρόν. ἐγὼ δ' ἔχω περὶ αὐτῶν γνώμην ἡνδε. εἰ ἀληθές οἱ Φοινίκες ἐξήγαγον τὰς ἱρὰς γυναῖκας καὶ τὴν μὲν αὐτέων ἐς Λιβύην τὴν δὲ ἐς τὴν Ἑλλάδα ἀπέδοντο, δοκέειν ἐμοί, ἢ γυνὴ αὕτη τῆς νῦν Ἑλλάδος, πρότερον δὲ Πελασγίης· καλυμμένης τῆς αὐτῆς ταύτης, πρηθῆναι ἐς Θεσπρωτοὺς, ἔπειτα δουλεύουσα αὐτόθι ἰδρύσασθαι ὑπὸ φηγῷ πεφυκίῃ ἱρόν Διός, ὥσπερ ἦν οἶκος ἀμφιπολεύουσαν ἐν Θήβῃσι ἱρόν Διός, ἐνθα ἀπίκετο, ἐνθαῦτα μνήμην αὐτοῦ ἔχειν· ἐκ δὲ τούτου χρηστήριον κατηγγήσατο, ἐπεῖτε συνέλαβε τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν· φάναι δὲ οἱ ἀδελφεὴν ἐν Λιβύῃ πεπρησθαι
- 57 ὑπὸ τῶν αὐτῶν Φοινίκων ὑπ' ὧν καὶ αὕτη ἐπρήθη. πελειάδες δὲ μοι δοκοῦσι κληθῆναι πρὸς Δωδωναίων ἐπὶ τοῦδε αἱ γυναῖκες, διότι βάρβαροι ἦσαν, ἐδόκεον δὲ σφι ὁμοίως ὄρνεσι φθέγγεσθαι. μετὰ δὲ χρόνον τὴν πελειάδα ἀνθρωπῆϊ φωνῇ

éltek e két embernél.⁵⁵ Az előbbi e dolgokra vonatkozólag a dodonai papnők beszélnek; a Hesiodosra és Homerosra vonatkozó később mondottakat pedig én.

A Görögországban és Libyában levő jóshelyekről az egyip-⁵⁴ tomiak a következőt beszélnek: a thebaibeli Zeus papjainak állítása szerint a phoinikiaiak elraboltak Thebaiból két szent asszonyt; az egyiket tudomásuk szerint Libyában adták el, a másikat Görögországban; s ezek a nők alapítottak először jóshelyeket az említett népek között. Midőn pedig én megkérdeztem, hogy honnan tudják ezt ők oly pontosan megmondani, azt felelték, hogy nagy kutatásokat tettek ezen asszonyok után, de nem bírták őket megtalálni; csak később tudták meg róluk azt, a mit elbeszéltek. Ezeket⁵⁵ hallottam én a thebaibeli papoktól: a dodonai jósnők viszont a következőt beszélnek: két fekete galamb röpült el az egyiptomi Thebaiból; az egyik Libyába jutott, a másik pedig hozzájuk. Ez azután egy tölgyfára ülve emberi hangon kijelentette, hogy itt Zeusnak jóshelyet kell alapítani; s ők e kijelentést isteninek tartván, e szerint cselekedtek. A Libyába került galamb pedig szavaik szerint meghagyta a libyiaiaknak, hogy Ammon számára alapítsanak jóshelyet; de ez is a Zeusé. Ezt beszélték Dodonában a papnők, kik közül a legidősbnek Promeneia, az utána következőnek Timarete, a legifjabbnak Nikandre volt a neve. Hasonlókép beszéltek a templom körül lakó többi dodonaiak is. Ezekre vonatkozólag⁵⁶ azonban az én véleményem a következő: ha a phoinikiaiak valóban elrabolták a szent nőket s az egyiket Libyában, a másikat Görögországban adták el, akkor azt hiszem, hogy ez utóbbit a mostani Görögországban, melyet akkor Pelasgiának neveztek, a thesprotusoknak adták el, s hogy ő mint rabszolganő alapította ott Zeusnak szentélyét egy, azon a helyen nőtt tölgyfa alatt; a miként természetes vala, hogy a ki Thebaiban Zeus templomában szolgált és oda érkezik, hogy az ott meg fog arról emlékezni. Így alapította ő azután a jóshelyet, midőn már elsajátította a görög nyelvet. Szavai szerint pedig testvérét ugyanazok a phoinikiaiak adták el Libyában,⁵⁷ a kik őt is eladták. Galamboknak véleményem szerint azért nevezték a dodonaiak e nőket, mert idegenek voltak és úgy tűnt fel nekik a beszédük, mint a madaraké; idő multával pedig emberi

αὐδάξασθαι λέγουσι, ἐπεῖτε συνετά σφι ἡῦδα ἡ γυνή. ἕως δὲ ἐβαρβάριζε, ὄρνιθος τρόπον ἐδόκεε σφι φθέγγεσθαι, ἐπεὶ τέφρῳ τρόπῳ ἂν πελειάς γε ἀνθρωπινή φωνή φθέγγεαιτο; μέλαιναν δὲ λέγοντες εἶναι τὴν πελειάδα σημαίνουνσι ὅτι Αἰγυπτίη ἡ γυνή ἦν.
 58 ἡ δὲ μαντήϊη ἣ τε ἐν Θήβῃσι τῇσι Αἰγυπτίῃσι καὶ ἐν Δωδώνῃ παραπλήσιαι ἀλλήλησι τυγχάνουσι εὐδοῖαι. ἔστι δὲ καὶ τῶν ἱρώων ἡ μαντική ἀπ' Αἰγύπτου ἀπιγμένη. πανηγύριος δὲ ἄρα καὶ πομπὰς καὶ προσαγωγὰς πρῶτοι ἀνθρώπων Αἰγύπτιοι εἰσι οἱ ποιησάμενοι, καὶ παρὰ τούτων Ἕλληνες μεμαθήκασι. τεκμήριον δέ μοι τούτου τόδε· αἱ μὲν γὰρ φαίνονται ἐκ πολλοῦ τευ χρόνου ποιεῦμεναι, αἱ δὲ Ἑλληνικαὶ νεωστὶ ἐποιήθησαν.

59 Πανηγυρίζουσι δὲ Αἰγύπτιοι οὐκ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, πανηγύριος δὲ συχνάς, μάλιστα μὲν καὶ προθυμώτατα ἐς Βούβαστιν πόλιν τῇ Ἀρτέμιδι, δεύτερα δὲ ἐς Βούσιριν πόλιν τῇ Ἴσι· ἐν ταύτῃ γὰρ δὴ τῇ πόλει ἔστι μέγιστον Ἴσιος ἱρόν, ἱδρυται δὲ ἡ πόλις αὕτη τῆς Αἰγύπτου ἐν μέσῳ τῷ Δέλτα. Ἴσις δὲ ἔστι κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν Δημήτηρ. τρίτα δὲ ἐς Σάιν πόλιν τῇ Ἀθηναίῃ πανηγυρίζουσι, τέταρτα δὲ ἐς Ἡλίου πόλιν τῷ Ἡλίῳ, πέμπτα δὲ ἐς Βουτοῦν πόλιν τῇ Λητοί, ἕκτα δὲ ἐς
 60 Πάπρημιν πόλιν τῷ Ἀρεῖ. ἐς μὲν νυν Βούβαστιν πόλιν ἐπεὶ κομίζονται, ποιεῦσι τοιάδε. πλέουσί τε γὰρ δὴ ἅμα ἄνδρες γυναῖξί καὶ πολλόν τι πλῆθος ἐκατέρων ἐν ἐκάστῃ βάρῃ· αἱ μὲν τινες τῶν γυναικῶν κρόταλα ἔχουσαι κροταλίζουσι, οἱ δὲ αὐλέουσι κατὰ πάντα τὸν πλόον, αἱ δὲ λοιπαὶ γυναῖκες καὶ ἄνδρες ἀεῖδουσι καὶ ὡς χεῖρας κροτεύουσι. ἐπεὶ δὲ πλέοντες κατὰ τινὰ πόλιν ἄλλην γένωνται, ἐγχερίμψαντες τὴν βᾶριν τῇ γῇ ποιεῦσι τοιάδε. αἱ μὲν τινες τῶν γυναικῶν ποιεῦσι τὰ περ εἴρηκα, αἱ δὲ τωθάζουσι βοῶσαι τὰς ἐν τῇ κόλῃ ταύτῃ γυναῖκας, αἱ δὲ ὀρχέονται, αἱ δὲ ἀνασύρονται ἀνιστάμεναι. ταῦτα παρὰ πᾶσαν πόλιν παραποταμὴν ποιεῦσι· ἐπεὶ δὲ ἀπίκωνται ἐς τὴν Βούβαστιν, ὀρτάζουσι μεγάλας ἀνάγοντες θυσίας, καὶ οἶνος ἀμπέλινος ἀνασιμῶνται πλέων ἐν τῇ ὁρτῇ ταύτῃ ἢ ἐν τῷ ἅπαντι ἐνιαυτῷ τῷ ἐπιλοίῳ. συμφοιτέουσι δέ, ὅ τι ἀνὴρ καὶ γυνή ἔστι πλὴν παιδίων, καὶ ἐς ἐβδόμηκοντα μυριάδας, ὥς οἱ ἐπιχώριοι
 61 λέγουσι. ταῦτα μὲν δὴ ταύτῃ ποιεῖται, ἐν δὲ Βουσίρι πόλει ὡς ἀνάγουσι τῇ Ἴσι τὴν ὁρτήν, εἴρηται πρότερόν μοι· τύπτονται μὲν γὰρ δὴ μετὰ τὴν θυσίην πάντες καὶ πᾶσαι, μυριάδες κάρτα πολλαὶ ἀνθρώπων· τὸν δὲ τύπτονται, οὗ μοι ὕσιόν ἔστι λέγειν.

hangon szólt a galamb, mert a nő előttük érthetően beszélt. A míg tehát idegen nyelven beszélt, azt hitték, hogy madár módjára szól; mert hát mikép is szólhatna galamb emberi hangon? Ha pedig azt mondják, hogy fekete volt a galamb, ezzel azt jelölik, hogy a nő egyiptomi vala. Az egyiptomi Thebaiban a jóslás valóban hasonlított a dodonaihoz; a templomi jóslás is Egyiptomból jött át. Hasonló-⁵⁸ kép ünnepi gyűléseket, meneteket és búcsújárásokat az egyiptomiak tartottak először s tőlük tanulták el a görögök.⁵⁹ Bizonyítékul szolgál nekem az, hogy náluk ezt már régóta teszik, míg a görögök csak legújabbán hozták be.

Ünnepi gyűléseket az egyiptomiak nem egyszer tartanak éven-⁵⁹ kívül, hanem többször; leginkább és legbuzgóbban Bubastis városában Artemis tiszteletére, meg Busiris városában Isis tiszteletére.⁶⁰ Ebben a városban van ugyanis Isisnek legnagyobb temploma; a város maga az egyiptomi delta közepén épült; Isis pedig görögül annyi, mint Demeter. Harmadszor Sais városában tartanak gyűlést Athene tiszteletére, negyedszer Heliopolisban Helios tiszteletére, ötödször Butoban Leto tiszteletére, s hatodszor Pampremisban Ares tiszteletére. Ha Bubastis városába utaznak, a következőt teszik: a férfiak⁶⁰ a nők együtt hajóznak, és pedig mind a két nemből minden hajóban nagy tömeg. Az asszonyok közül némelyek a náluk levő kereplőkkel kerepelnek, a férfiak az egész hajózás alatt fuvoznak, a többi nő és férfi pedig énekel és kezeivel tapsol. Ha utazásuk alatt valamely más város mellé jutnak, odafordítják a hajót a parthoz és a következőt teszik: néhány asszony akkép cselekszik, a mint mondtam; mások csúfolják az ezen városban lakó asszonyokat; némelyek tánczolnak, mások meg felállva ruháikat emelgetik. Így tesznek minden városnál, mely a folyam mellett terül el. Ha Bubastisba érkeztek, az ünnepet nagy áldozatok felajánlása mellett ülik meg; s ezen az ünnepen több szőlóbort fogyasztanak, mint az év többi részében. A benszülöttek állítása szerint gyermekek kivételével vagy hétszázezer férfi és asszony jön ott össze. Ez a szokás van tehát ottan. Hogy mikép ülik meg Busi-⁶¹ ris városában Isis ünnepét, azt már előbb mondtam el. Az áldozás után minden férfi és asszony a mellét veri, nagyon sok ezer ember. Hogy azonban kiért verik, azt nem szabad megmondanom.⁶²

ὅσοι δὲ Καρῶν εἰσι ἐν Αἰγύπτῳ οἰκόντες, οὗτοι δὲ τοσοῦτῳ ἔτι πλέω ποιεῦσι τούτων ὅσῳ καὶ τὰ μέτωπα κόπτονται μαχαίρησι, καὶ τούτῳ εἰσι δῆλοι ὅτι εἰσι ξεῖνοι καὶ οὐκ Αἰγύπτιοι.

62 Ἐς Σάιν δὲ πόλιν ἐπεὰν συλλεχθῶσι, τῆς θυσίης ἐν τῇ νυκτὶ λύχνα καίουσι πάντες πολλὰ ὑπαίθρια περὶ τὰ δώματα κύκλῳ· τὰ δὲ λύχνα ἐστὶ ἐμβάφια ἐμπλεα ἄλῃος καὶ ἐλαίου, ἐπιπολῆς δὲ ἔπεστι αὐτὸ τὸ ἐλλύχνιον, καὶ τοῦτο καίεται παννύχιον, καὶ τῇ ὁρτῇ οὖνομα κέεται λυχνοκαΐη. οἱ δ' ἂν μὴ ἔλθωσι τῶν Αἰγυπτίων ἐς τὴν πανήγυριν ταύτην, φυλάσσοντες τὴν νύκτα τῆς θυσίης καίουσι καὶ αὐτοὶ πάντες τὰ λύχνα, καὶ οὕτω οὐκ ἐν Σαί μούνη καίεται ἀλλὰ καὶ ἀνὰ πᾶσαν Αἴγυπτον. ὅτεν δὲ εἵνεκα φῶς ἔλαχε καὶ τιμὴν ἢ νύξ αὐτῇ, ἔστι ἱρὸς περὶ αὐτοῦ λόγος λεγόμενος. ἐς δὲ Ἡλίου τε πόλιν καὶ Βουτουὶν θυσίας μούνας ἐπιτελέουσι φοιτέοντες. ἐν δὲ Πατρήμῃ θυσίας μὲν καὶ ἱρὰ κατὰ περ καὶ τῇ ἄλλῃ ποιεῦσι· εὐτ' ἂν δὲ γίνηται καταφερέης ὁ ἥλιος, ὀλίγοι μὲν τινες τῶν ἱρέων περὶ τῷγαλμα πεπονέσθαι, οἱ δὲ πολλοὶ αὐτῶν ξύλων κορύνας ἔχοντες ἐστᾶσι τοῦ ἱεροῦ ἐν τῇ ἐσόδῳ, ἄλλοι δὲ εὐχλωὰς ἐπιτελέοντες πλεῦνες χιλίων ἀνδρῶν, ἕκαστοι ἔχοντες ξύλα καὶ οὗτοι, ἐπὶ τὰ ἔτερα ἀλέες ἐστᾶσι. τὸ δὲ ἄγαλμα ἐὼν ἐν νηφ̄ μικρῷ ξυλίνῳ κατακεχρυσωμένῳ προεκκομίζουσι τῇ προτεραίῃ ἐς ἄλλο οἶκημα ἱρόν. οἱ μὲν δὴ ὀλίγοι οἱ περὶ τῷγαλμα λελειμμένοι ἔλκουσι τετράκυκλον ἄμαξαν ἄγουσαν τὸν νηόν τε καὶ τὸ ἐν τῇ νηφ̄ ἐνεὸν ἄγαλμα, οἱ δὲ οὐκ ἐῷσι ἐν τοῖσι τροпуλαίοισι ἐστρωτες ἐσιέναι, οἱ δὲ εὐχωλιμαῖσι τιμωρέοντες τῷ θεῷ παίουσι αὐτοὺς ἀλεξομένους. ἐνθαῦτα μάχη ξόλοισι καρτερῇ γίνεται κεφαλὰς τε συναράσσονται, καὶ ὥς ἐγὼ δοκέω πολλοὶ καὶ ἀποθνήσκουσι ἐκ τῶν τρωμάτων· οὐ μέντοι οἷ γε Αἰγύπτιοι ἔφασαν ἀποθνήσκειν οὐδένα. τὴν δὲ πανήγυριν ταύτην ἐκ τοῦδε νομίσαι· φασὶ οἱ ἐπιχώριοι· οἰκέειν ἐν τῇ ἱρῇ τούτῳ τοῦ Ἄρεος τὴν μητέρα, καὶ τὸν Ἄρεα ἀπότροφον γενόμενον ἐλθεῖν ἐξανδρωμένον ἐθέλοντα τῇ μητρὶ συμμῖξαι, καὶ τοὺς προπόλους τῆς μητρός, οἷα οὐκ ὁπωπύτας αὐτὸν πρότερον, οὐ περιορᾶν παριέναι ἀλλὰ ἀπερύκειν, τὸν δὲ ἐξ ἄλλης πόλιος ἀγαγόμενον ἀνθρώπους τοὺς τε προπόλους τρηγέως περισπεῖν καὶ ἐσελθεῖν παρὰ τὴν μητέρα. ἀπὸ τούτου τῷ Ἀρεῖ ταύτην τὴν πληγὴν ἐν τῇ ὁρτῇ νενομικέναι φασί.

64 Καὶ τὸ μὴ μίσγεσθαι γυναῖξιν ἐν ἱροῖσι μηδὲ ἀλούτους ἀπὸ γυναικῶν ἐς ἱρὰ ἐσιέναι οὗτοί εἰσι οἱ πρῶτοι θρησκεύσαντες. οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι σχεδὸν πάντες ἄνθρωποι,

A hány káirai ember csak Egyiptomban lakik, az még többet tesz ennél; a mennyiben homlokukat is késekkel vagdossák, s ebből is kiviláglik, hogy idegenek és nem egyiptomiak.

Midőn Sais városában gyűlnek össze az áldozáshoz, a lakások 62 körül éjjel sok mécset gyujtanak meg a szabad ég alatt.⁸⁹ E mécssek lapos csészék, tele sóval és olajjal; a fölszinen van maga a bél, mely az egész éjen át ég, és innen az ünnepnek mécs-ünnep a neve. Azok az egyiptomiak, a kik nem jönnek el ezen ünnepi gyűlésre, megjegyzik az áldozás éjjelét és maguk is mindnyájan mécset gyujtanak, úgy hogy nem csak Saisban, hanem egész Egyiptomban világítanak. Hogy miért világítják és ünneplik ezen éjet, arról egy szent mondát beszélnek.⁹⁰ Heliopolisba és Butoba⁹¹ csak áldozatok véghez- 63 vitele végett mennek; Papremisban⁹² azonban áldoznak és ünnepelnek, mint egyébütt. Midőn a nap leszáll, néhány pap a kép körül foglalatoskodik, többen pedig közülük fabunkókkal állanak a templom bejáratánál. Velök szemben mások végzik imáikat, több mint ezer ember, és szintén fabunkókkal állanak együtt a másik oldalon. A képet, mely egy kis aranyozott fatemplomban van, az előtte való napon kiviszik egy más szent épületbe. Egynéhányan, a kik a kép körül maradtak, egy négykerekű szekeret húznak, melyen a templom és a templomban a kép van; de az előudvarban állók nem engedik őket bemenni, mire az imádkozók az istennek segítve, itlegelni kezdik; ők azonban védelmezik magukat. Ekkor erős küzdelem támad a bunkókkal; beütik egymás fejét s azt hiszem, sokan bele is hálnak sebeikbe; bár az egyiptomiak azt állítják, hogy senki nem hal bele. A bennszülöttek szerint ez az ünnepi gyűlés a következő okból keletkezett: ezen templomban lakik Ares anyja; fia pedig távol nevelődván mint férfi jött vissza és anyjával akart hálni; az anyának szolgálói, minthogy azelőtt sohasem látták, nem akarák beengedni, hanem visszatartották; ekkor ő egy más városból embereket hozott, s a szolgálkkal keményen elbánva, bement az anyjához. Ezért hozták volna be Ares tiszteletére ez ünnepen ezt a verekedést.

Ők rendelték el egyszersmind először, hogy templomokban 64 szeszonyyal hálni nem szabad; ép úgy tilos asszonytól fürdés nélkül a templomba bemenni. Mert az egyiptomiak és görögök kivé-

πλὴν Αἰγυπτίων καὶ Ἑλλήνων, μίσγονται ἐν ἱροῖσι καὶ ἀπὸ
 γυναικῶν ἀνιστάμενοι ἄλλοι τοὶ ἐσέρχονται ἐς ἱρόν νομίζοντες
 ἀνθρώπους εἶναι κατὰ περ τὰ ἄλλα κτήνεα· καὶ γὰρ τὰ ἄλλα
 κτήνεα ὁρᾶν καὶ ὀρνίθων γένεα ὀχευόμενα ἐν τε τοῖσι νηροῖσι
 τῶν θεῶν καὶ ἐν τοῖσι ταμένεσι· εἰ ὧν εἶναι τῷ θεῷ τοῦτο μὴ
 45 φίλον, οὐκ ἂν οὐδὲ τὰ κτήνεα ποιεῖν. οὗτοι μὲν νυν τοιαῦτα
 ἐπιλέγοντες ποιεῖσι ἔμοιγε οὐκ ἄρεστά. Αἰγύπτιοι δὲ θρησκεί-
 ουσι περισσῶς τὰ τε ἄλλα περὶ τὰ ἱρά καὶ δὴ καὶ τάδε.
 ἐοῦσα γὰρ Αἴγυπτος ὅμοιος τῇ Λιβύῃ οὐ μάλᾳ θηριώδης
 ἐστί· τὰ δὲ ἐόντα σφι ἅπαντα ἱρά νενόμισται, καὶ τὰ μὲν
 σύντροφα αὐτοῖσι τοῖσι ἀνθρώποισι, τὰ δὲ οὐ. τῶν δὲ εἵνεκεν
 ἀνείται τὰ θηρία ἱρά εἰ λέγοιμι, καταβαίην ἂν τῷ λόγῳ
 ἐς τὰ θεῖα πρήγματα, τὰ ἐγὼ φεύγω μάλιστα ἀπηγγέσθαι·
 τὰ δὲ καὶ εἴρηκα αὐτῶν ἐπιφασίας, ἀναγκαίῃ καταλαμβα-
 νόμενος εἶπον. νόμος δὲ ἐστί περὶ τῶν θηρίων ὥδε ἔχων.
 μελεδωνοὶ ἀποδεδέχεται τῆς τροφῆς χωρὶς ἐκάστων καὶ ἔρ-
 σενες καὶ θήλεια τῶν Αἰγυπτίων, τῶν παῖς παρὰ πατρός ἐκ-
 δέκεται τὴν τιμὴν. οἱ δὲ ἐν τῇσι πόλισι ἕκαστοι εὐχὰς . . .
 τάσδε σφι ἀποτελέουσιν· εὐχόμενοι τῷ θεῷ τοῦ ἂν ἢ τὸ θηρίον,
 ξυρῶντες τῶν παιδίων ἢ πᾶσαν τὴν κεφαλὴν ἢ τὸ ἥμισυ ἢ τὸ τρί-
 τον μέρος τῆς κεφαλῆς, ἰστάσι σταθμῷ πρὸς ἀργύριον τὰς τρίχας·
 τὸ δ' ἂν ἐλκύσῃ, τοῦτο τῇ μελεδωνῷ τῶν θηρίων διδοῖ, ἢ δ'
 ἂντ' αὐτοῦ τάμνουσα ἰχθὺς παρέχει βορὴν τοῖσι θηρίοις. τροφή
 μὲν δὴ αὐτοῖσι τοιαύτη ἀποδέδεκται· τὸ δ' ἂν τις τῶν θηρίων
 τούτων ἀποκτείνῃ, ἣν μὲν ἐκὼν, θάνατος ἢ ζημία, ἣν δὲ ἀέκων,
 ἀποτίνει ζημίην τὴν ἂν οἱ ἱέρες τάξωνται. ὅς δ' ἂν ἴβιν ἢ
 ἱρηκα ἀποκτείνῃ, ἣν τε ἐκὼν ἣν τε ἀέκων, τεθνάναι ἀνάγκη.
 66 πολλῶν δὲ ἐόντων ὁμοτρόφων τοῖσι ἀνθρώποισι θηρίων πολλῶν
 ἂν ἔτι πλέω ἐγίνετο, εἰ μὴ κατελάμβανε τοὺς αἰελοῦρους τοιάδε.
 ἐπεὰν τέκωσι αἱ θήλεια, οὐκέτι φοιτέουσι παρὰ τοὺς ἔρσενας·
 οἱ δὲ διζήμενοι μίσησθαι αὐτῇσι οὐκ ἔχουσι. πρὸς ὧν ταῦτα
 σοφίζονται τάδε· ἀρτίζοντες ἀπὸ τῶν θηλέων καὶ ὑπαιρέου-
 μενοι τὰ τέκνα κτείνουσι, κτείναντες μέντοι οὐ πατέονται·
 αἱ δὲ στερισκόμεναι τῶν τέκνων, ἄλλων δὲ ἐπιθυμέουσαι,
 οὕτω δὴ ἀπικνέονται παρὰ τοὺς ἔρσενας· φιλότεκνον γὰρ
 τὸ θηρίον. πυρκαϊῆς δὲ γινομένης θεῖα πρήγματα κατα-
 λαμβάνει τοὺς αἰελοῦρους· οἱ μὲν γὰρ Αἰγύπτιοι διαστάν-
 τες φυλακὰς ἔχουσι τῶν αἰελοῦρων, ἀμελήσαντες σβεννύουσι τὸ

telével a többi emberek majdnem mindnyájan hálnak a templomokban, szintúgy asszonyok mellől fölkelve fürdés nélkül mennek be a templomba. Azt hiszik ugyanis, hogy az emberek olyanok, mint a többi állatok ; látják, hogy az állatok és a madárfajok is párosodnak az istenek templomaiban és szentélyeiben ; s ha ez nem volna kedves az istennek, az állatok sem tennék ezt. De véleményem szerint nem járnak el illően, a kik így beszélnek. Az egyiptomiak különben vallási dolgokban nagyon jámborak, különösen a következőkben. X Egyiptom, bár Libyával határos, nem igen gazdag állatokban ; a mi pedig ott van, azt mind szentnek tartják, s részben együtt élnek az emberekkel, részben nem.⁸ Ha megmondanám, miért tartják őket szenteknek, előadásomban isteni dolgokba hatolnék, pedig ezeket érinteni leginkább óvakodom ; a mit mellesleg mégis mondtam róluk, azt a szükségtől kényszerítve beszéltem el.⁹ Az állatokra vonatkozólag a következő szokásaik vannak : minden állatnak külön van nevelésére vonatkozólag egy gondozója, egyiptomi férfiak és asszonyok, s az apától e tisztséget átörökli a fiú. A városi lakók a következő fogadalmat teszik érdekükben : imádkoznak az istenhez, a kinek az állat szentelve van, s lenyírván gyermekeiknek vagy az egész fejét, vagy a felét, vagy harmadrészét, a haját a mérlegen megméri ; s a mennyit nyom, annyi ezüstöt adnak az állatot gondozó nőnek ;⁹⁵ ez pedig halat vág fel érte táplálécul az állatoknak, s így nyerik számukra az élelmet. Ha valaki ez állatok valamelyikét szándékosan megöli, halál a büntetése ; ha pedig véletlenül : büntetést fizet, melyet a papok szabnak meg. X Ha valaki ibiszt vagy héjját öl meg, akár szándékosan, akár véletlenül, meg kell halnia. Bár sok állatot nevelnek együtt az emberekkel, mégis még 66 több volna, ha nem járnának el következőkép a macskákkal : ha a nőtények kölykeztek, nem mehetnek többé a hímekhez ; s ha ezek párosodni akarnak, nem birnak. Ezért tehát a következő cselhez folyamodnak : elrabolják és ellopják a nőtényektől a kölyköket és megölik, de nem eszik meg. A nőtények pedig megfosztva kölykeiktől, mások után vágyódnak s így ismét eljárnak a hímekhez, mert az állat szereti a kicsinyeket. Ha tűz üt ki, csodálatos dolog történik a macskákkal ; az egyiptomiak ugyanis bizonyos távolságban egymástól vigyáznak a macskákra, a nélkül, hogy törődnének a tűz

- καίόμενον, οἱ δὲ αἰέλουροι διαδύνοντες καὶ ὑπερθρώσκοντες τοὺς ἀνθρώπους ἐσάλλονται ἐς τὸ πῦρ ταῦτα δὲ γινόμενα πένθεα μεγάλα τοὺς Αἰγυπτίους καταλαμβάνει. ἐν ὅτεοισι δ' ἂν οἰκίοις αἰέλουρος ἀποθάνῃ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, οἱ ἐνοικέοντες πάντες ξυρῶνται τὰς ὀφρύας μούνας, παρ' ὅτεοις δ' ἂν κύων, πᾶν τὸ σῶμα
67 καὶ τὴν κεφαλὴν. ἀπάγονται δὲ οἱ αἰέλουροι ἀποθανόντες ἐς ἱρὰς στέγας, ἔνθα θάπτονται ταριχευθέντες, ἐν Βουβάστι πόλιν· τὰς δὲ κύνας ἐν τῇ ἐσωτῶν ἑκάστοι πόλιν θάπτουσι ἐν ἱρήσι θήκησι. ὥς δὲ αὕτως τῇσι κυσὶ οἱ ἰχνευταὶ θάπτονται. τὰς δὲ μυγαλάς καὶ τοὺς ἱρηκας ἀπάγουσι ἐς Βουτοῦν πόλιν, τὰς δὲ ἴβις ἐς Ἑρμέω πόλιν. τὰς δὲ ἄρκτους εὐρῶσας σπανίας καὶ τοὺς λύκους οὐ πολλῶν τεφρόντας ἁλωπέκων μέζοντας αὐτοῦ θάπτουσι τῇ ἂν εὐρεθῶσι κείμενοι.
- 68 Τῶν δὲ κροκοδείλων φύσις ἐστὶ τοιήδε. τοὺς χειμεριωτάτους μῆνας τέσσερας ἐσθίει οὐδέν, ἐὼν δὲ τετράπουν χερσαῖον καὶ λιμναῖον ἐστὶ. τίκτει μὲν γὰρ ᾧ ἐν γῇ καὶ ἐκλέπει, καὶ τὸ πολλὸν τῆς ἡμέρης διατρίβει ἐν τῷ ξηρῷ, τὴν δὲ νύκτα πᾶσαν ἐν τῷ ποταμῷ· θερμότερον γὰρ δὴ ἐστὶ τὸ ὕδωρ τῆς τε αἰθρίας καὶ τῆς δρόσου. πάντων δὲ τῶν ἡμεῖς ἴδμεν θνητῶν τοῦτο ἐξ ἐλαχίστου μέγιστον γίνεται· τὰ μὲν γὰρ ᾧ χηνέων οὐ πολλῶν μέζονα τίκτει, καὶ ὁ νεοσσὸς κατὰ λόγον τοῦ φύου γίνεται, ἀβελρόν δὲ γίνεται καὶ ἐς ἑπτακαίδεκα πῆχας καὶ μέζων ἔτι. ἔχει δὲ ὀφθαλμοὺς μὲν ὅς, ὀδόντας δὲ μεγάλους καὶ χαυλιόδοντας κατὰ λόγον τοῦ σώματος· γλῶσσαν δὲ μόνον θηρίων οὐκ ἔφυσε, οὐδὲ κινεῖ τὴν κάτω γνάθον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο μόνον θηρίων τὴν ἄνω γνάθον προσάγει τῇ κάτω. ἔχει δὲ καὶ ὄνυχας καρτεροὺς καὶ δέρμα λεπιδωτὸν ἄρρηκτον ἐπὶ τοῦ νώτου. τυφλὸν δὲ ἐν ὕδατι, ἐν δὲ τῇ αἰθρίᾳ ὀξυδερκέστατον. ἅτε δὴ ὧν ἐν ὕδατι διαίταν ποιούμενον, τὸ στόμα ἐνδοθεν φορέει πᾶν μεστὸν βδελλέων. τὰ μὲν δὴ ἄλλα ὄρνεα καὶ θηρία ψεύγει μιν, ὁ δὲ τροχίλος εἰρηναῖόν οἱ ἐστὶ ἅτε ὀφελεομένῳ πρὸς αὐτοῦ· ἐπεὶ γὰρ ἐς τὴν γῆν ἐκβῆ ἐκ τοῦ ὕδατος ὁ κροκόδειλος καὶ ἔπειτα χάνῃ (ἔωθε γὰρ τοῦτο ὡς ἐπίπαν ποιεῖν πρὸς τὸν ζέφυρον), ἐνθαῦτα ὁ τροχίλος ἐσδύνων ἐς τὸ στόμα αὐτοῦ καταπίνει τὰς βδέλλας. ὁ δὲ ὠφελεῦμενος
69 ἥδεται καὶ οὐδὲν σίνεται τὸν τροχίλον. τοῖσι μὲν δὴ τῶν Αἰγυπτίων ἱροὶ εἰσι οἱ κροκόδειλοι, τοῖσι δὲ οὐ, ἀλλ' ἅτε πολέμους περιέπουσι. οἱ δὲ περὶ τε Θήβας καὶ τὴν Μοίριος λίμνην οἰκέοντες καὶ κάρτα ἡγῆνται αὐτοὺς εἶναι ἱρούς. ἐκ πάντων δὲ ἓνα ἑκάτεροι τρέφουσι κροκόδειλον δεδιδαγμένον εἶναι χειροῖθεα ἀρτήματά τε λίθινα χυτὰ καὶ κρύσεα ἐς τὰ ὦτα ἐνθέντες καὶ ἀμφιδέας περὶ τοὺς ἐμπροσθίους πόδας, καὶ σιτία ἀποτακτὰ

oltásával, a macskák pedig keresztül csúszva vagy az embereket átugorva a tűzbe rohannak ; s e dolog nagy gyászba borítja az egyiptomiakat. A mely házban a macska természetes módon hal meg, ott az összes bennlakók csak a szemöldöküket nyírják le ; a hol azonban a kutya, ott egész testüket és fejüket. Az elhalt macskákat ⁶⁷ szent kamrákba viszik és bebalzsamozva Bubastis városában temetik el ; a kutyákat kiki a saját városában szent helyen teszi sírba. ⁹⁶ Az ichneumont is úgy temetik el, mint a kutyákat ; a cziczkányokat és héjjákat Buto városába viszik ; az ibiszt pedig Hermopolisba. ⁹⁷ A medvéket, ⁹⁸ melyek ritkán fordulnak elő, és a farkasokat, melyek nem sokkal nagyobbak a rókáknál, ott temetik el, a hol fekvé találták.

A krokodil természete a következő : a négy leghidegebb hónap- ⁶⁸ ban semmit sem eszik, s bár négy lába van, szárazon is, vízben is él, tojásait ugyanis a földön rakja le és költi ki, s a napnak nagy részét a szárazon tölti, az éjet azonban mindig a folyamban, mert akkor a víz melegebb a levegőnél és a harmatnál. A hány állatot csak ismerünk, ez lesz a legkisebből legnagyobbá. Tojásai ugyanis nem sokkal nagyobbak a lúdénál, s az ujonnan szült a tojás nagyságának felel meg a növésében 17 rőfnyi lesz, sőt nagyobb is. Sertésszemiei, nagy fogai és a test arányának megfelelő agyari vannak. Az állatok között csak neki nem nő nyelve ; s nem alsó állkapcsát mozgatja, hanem ebben is kivétel az állatok között, a mennyiben felső állkapcsát viszi az alsóhoz. ⁹⁹ Erős körmei vannak és pikkelyes, áthatatlan bőre a hátán. A vízben vak, de a levegőn igen élesen lát. Minthogy a vízben tartózkodik, szája belül egészen teli van pióczákkal. Más egyéb madarak és állatok kerülik, a bibiczezel azonban békében él, mert hasznát veszi. Midőn ugyanis a krokodil a vízből a szárazra megy ki, ásít (s ez rendesen este felé szokott történni) ; ilyenkor azután a bibicz a szájába osonva, lenyeli a pióczákat. E szolgálat neki tetszik, ezért nem bántja a bibiczet. Némely egyiptomiaknak ⁶⁹ a krokodilok szentek, másoknak pedig nem, és ellenség gyanánt bánnak el velük. ¹⁰⁰ A Thebai és Moiris tava körül lakók nagyon szenteknek tartják, s mindkét vidék egy-egy krokodilt nevel, mely a kéz érintéséhez hozzászokik. Kristály- és aranyékszereket tesznek a fülébe és karpereczeket első lábaira, megállapított ételeket és áldo-

διδόντες καὶ ἱρήια, καὶ περιέποντες ὥς κάλλιστα ζῶντας· ἀποθανόντας δὲ θάπτουσι ταριχεύοντες ἐν ἱρήσι θήκησι. οἱ δὲ περὶ Ἐλεφαντίνην πόλιν οἰκέοντες καὶ ἐσθίουσι αὐτοὺς οὐκ ἦγγεόμενοι ἱρούς εἶναι. καλέονται δὲ οὐ κροκοδείλοι ἀλλὰ χάμψαι· κροκοδείλους δὲ Ἴωνες ὠνόμασαν, εἰκάζοντες αὐτῶν τὰ εἶδεα τοῖσι παρὰ σφίσι γινομένοισι κροκοδείλοισι τοῖσι ἐν τῇσι αἵμασι· ἄγραι δὲ σφενον πολλαὶ κατεστᾶσι καὶ παντοῖαι· ἡ δ' ὦν ἔμοιγε δοκεῖ ὀξιωτάτη ἀπηγήσιος εἶναι, ταύτην γράφω. ἐπεὶ ἂν νῶτον ὅς δελεάσῃ περὶ ἄγκιστρον, μετίει ἐς μέσον τὸν ποταμὸν αὐτὸς δὲ ἐπὶ τοῦ χεῖλεος τοῦ ποταμοῦ ἔχων δέλφακα ζωὴν ταύτην τύπτει. ἐπακούσας δὲ τῆς φωνῆς ὁ κροκοδείλος ἵεται κατὰ τὴν φωνήν, ἐντυχὼν δὲ τῷ νώτῳ καταπίνει· οἱ δὲ ἔλκουσι. ἐπεὶ ἂν δὲ ἐξέλκυσθῇ ἐς γῆν, πρῶτον ἀπάντων ὁ θηρευτής πληῖ κατ' ὦν ἔπλασε αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς· τοῦτο δὲ ποιήσας κάρτα εὐπετέως τὰ λοιπὰ χειροῦται, μὴ ποιήσας δὲ τοῦτο σὺν πόνῳ.

71 Οἱ δὲ ἵπποι οἱ ποτάμιοι νομῶ μὲν τῷ Παπρημίτῃ ἱροί εἰσι, τοῖσι δὲ ἄλλοισι Αἰγυπτίοισι οὐκ ἱροί. φύσιν δὲ παρέχονται ἰδέης τοιγόνδε· τετράπουν ἐστί, δίχηλον, [ὀπλὰι βοός,] σιμόν, λοφιὴν ἔχον ἵππου, χαυλιόδοντας φαῖνον, οὐρὴν ἵππου καὶ φωνήν, μέγαθος ὅσον τε βοὺς ὁ μέγιστος· τὸ δέρμα δ' αὐτοῦ οὕτω δὴ τι παχύ ἐστί ὥστε αὐτοῦ γενομένου ξυστὰ ποιεῖται ἀκόντια ἐξ αὐτοῦ.

72 Γίνονται δὲ καὶ ἐνὸδριες ἐν τῷ ποταμῷ, τὰς ἱράς ἡγῆνται εἶναι. νομίζουσι δὲ καὶ τῶν ἰχθύων τὸν καλεῖσθαι λεπιδωτὸν ἱρόν εἶναι καὶ τὴν ἔγχελυν, ἱρούς δὲ τούτους τοῦ Νεῖλου φασὶ εἶναι, καὶ 73 τῶν ὀρνίθων τοὺς χηνάλωπεκας. ἔστι δὲ καὶ ἄλλος ὄρνις ἱρός, τῷ οὐνομα φοινῖξ. ἐγὼ μὲν μιν οὐκ εἶδον εἰ μὴ ὅσον γραφῇ· καὶ γὰρ δὴ καὶ σπάνιος ἐπιφοιτᾷ σφι, δι' ἐτέων, ὥς Ἑλαιοπολῖται λέγουσι, πεντακοσίων· φοιτᾶν δὲ τότε φασὶ ἐπεὶ οἱ ἀποθάνῃ ὁ πατήρ. ἔστι δὲ, εἰ τῇ γραφῇ παρομοιος, τοσόσδε καὶ τοιοσόδε· τὰ μὲν αὐτοῦ χρυσόκομα τῶν πτερῶν τὰ δὲ ἐρυθρὰ ἐς τὰ μάλιστα· αἰστῶ περιήγησιν ὁμοιότατος καὶ τὸ μέγαθος. τοῦτον δὲ λέγουσι μηχανᾶσθαι τὰδε, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες, ἐς Ἀραβίης ὁρμεόμενον ἐς τὸ ἱρόν τοῦ Ἥλιου κομίζειν τὸν πατέρα ἐν σμύρνῃ ἐμπλάσσοντα καὶ θάπτειν ἐν τοῦ Ἥλιου τῷ ἱρῷ· κομίζειν δὲ οὕτω· πρῶτον τῆς σμύρνης ὦν πλάσσειν ὅσον τε δυνατός ἐστι φέρειν, μετὰ δὲ πειρᾶσθαι αὐτὸ φορέοντα, ἐπεὶ ἂν ἀποπειρηθῇ, οὕτω δὴ κοιλήναντα τὸ ὦν τὸν πατέρα ἐς αὐτὸ ἐντιθέναι, σμύρνη δὲ ἄλλη ἐμπλάσσειν τοῦτο κατότι τοῦ ὦος ἐγκοιλήνας ἐνέθηκε τὸν

zati állatokat adnak neki, és életében a legszebben bánnak vele ;¹⁰¹ ha pedig meghal, bebalzsamozzák és szent helyen temetik el. Az Elephantine városa körül lakók azonban meg is eszik őket, mert nem tartják szenteknek. Azonban nem krokodil itt a nevük, hanem champsa. Krokodiloknak az iónok nevezték el, mert alakjukra nézve hasonlítanak a bokraikban élő krokodilokhoz. Sok minden-⁷⁰féle módja van, a hogyan fogják ; a melyiket említésre legméltóbbnak tartom, azt leirom. Ha egy sertéshátat csalétkül ráerősítettek a horogra, bedobják a folyam közepébe, a horgász pedig a folyamparton egy élő malacot ver. Meghallván a hangot a krokodil, a hang után megy s ráakadván a hátra, lenyeli ; az emberek pedig kihúzzák. Midőn a szárazra vonták, a vadász mindenekelőtt agyaggal betapasztja szemeit. Ha ezt teszi, nagyon könnyen jár el a többiben a keze ; de ha nem teszi, akkor fáradsággal.

A vízi lovak Papremis vidékén szentek ; a többi egyiptomiak⁷¹ nem tisztelik. Természet szerint következő alakjuk van : négy lábú állat, két patája van ökörpatkókkal, piszeorrú, lósörénye, kiálló agyara, lófarka és hangja van, s olyan nagy, mint a legnagyobb ökör. A bőre valóban oly vastag, hogy megszáradva dárdákat csinálnak¹⁰² belőle.

Vidrák is vannak a folyamban, melyeket szenteknek tartanak ;⁷² a halak közül pedig az úgynevezett pikkelyes halat és az ángolnát tisztelik. Ezek, úgy mondják, a Nilusnak vannak szentelve, valamint a madarak közül a rókasznü lúd.¹⁰³ Van még egymásik szent madár,⁷³ melynek phönix a neve.¹⁰⁴ Én nem láttam, csak képben ; mert ritkán jó hozzájuk ; a heliopolisiak állítása szerint minden ötszáz évben, akkor is csak az esetben, ha atyja meghalt. Ha hasonlít a képhez, nagysága és alakja a következő : szárnyának tollai részben aranyosak, részben vörösek ; alakjára és nagyságára leginkább a sashoz hasonlít. E madár, a mikép ők állítják, de én nem hiszem, következőkép cselekszik : Arábiából jó Helios templomába, és myrrhába takarva hozza el atyját, hogy Helios templomában eltemesse ; hozza pedig így : először myrrhából oly nagy tojást készít, a mekkorát csak elbirhat ; azután gyakorolja magát annak hordásában ; mikor pedig már begyakorolta magát, a tojást kivájja s atyját beleteszi ; a hol pedig a tojást kivájta és atyját beletette, ott ismét betakarja

πατέρα, ἐσκειμένου δὲ τοῦ πατρὸς γίνεσθαι τὸ αὐτὸ βάρος, ἐμπλάσαντα δὲ κομίζειν μιν ἐπ' Αἰγύπτου ἐς τοῦ Ἡλίου τὸ ἱρόν. ταῦτα μὲν τοῦτον τὸν ὄρνιν λέγουσι ποιεῖν.

- 74 Εἰσὶ δὲ περὶ Θήβας ἱροὶ ὄφεις, ἀνθρώπων οὐδαμῶς δηλήμονες, οἱ μεγάθει ὄντες σμικροὶ δύο κέρα φορέουσι πεφυκότα ἐξ ἄκρης τῆς κεφαλῆς, τοὺς θάπτουσι ἀποθανόντας ἐν τῷ ἱρῷ
75 τοῦ Διὸς· τούτου γὰρ σφεας τοῦ θεοῦ φασι εἶναι ἱρούς. ἔστι δὲ χῶρος τῆς Ἀραβίης κατὰ Βουτοῦν πόλιν μάλιστα καὶ κείμενος, καὶ ἐς τοῦτο τὸ χωρίον ἦλθον πονθανόμενος περὶ τῶν πτερωτῶν ὀφίων. ἀπικόμενος δὲ εἶδον ὅστέα ὀφίων καὶ ἀκάνθας πλήθει μὲν ἀδύνατα ἀπηγγέσασθαι, σωροὶ δὲ ἦσαν ἀκανθέων καὶ μεγάλοι καὶ ὑποδέστεροι καὶ ἐλάσσονες ἔτι τούτων, πολλοὶ δὲ ἦσαν οὗτοι. ἔστι δὲ ὁ χῶρος οὗτος, ἐν τῷ αἰ ἄκανθα κατακεχύεται, τοιόσδε τις, ἐσβολὴ ἐξ ὀρέων στεινῶν ἐς πεδίον μέγα· τὸ δὲ πεδίον τοῦτο συνάπτει τῷ Αἰγυπτίῳ πεδίῳ. λόγος δὲ ἐστὶ ἅμα τῷ ἔαρι πτερωτοῦς ὄφιος ἐκ τῆς Ἀραβίης πέτεσθαι ἐπ' Αἰγύπτου, τὰς δὲ ἴβις τὰς ὄρνιθας ἀπαντώσας ἐς τὴν ἐσβολὴν ταύτης τῆς χώρας οὐ παριέναι τοὺς ὄφεις ἀλλὰ κατακτείνειν. καὶ τὴν ἴβιν διὰ τοῦτο τὸ ἔργον τετιμῆσθαι λέγουσι Ἀράβιοι
76 μεγάλως πρὸς Αἰγυπτίων· ὁμολογέουσι δὲ καὶ Αἰγύπτιοι διὰ ταῦτα τιμᾶν τὰς ὄρνιθας ταύτας. εἶδος δὲ τῆς μὲν ἴβιος τόδε· μέλαινα δεινῶς πᾶσα, σκέλεα δὲ φορεῖ γεράνου, πρόσωπον δὲ ἐς τὰ μάλιστα ἐπίγρυπον, μέγαθος ὅσον κρέξ. τῶν μὲν δὴ μελαινέων τῷ μαχομενέων πρὸς τοὺς ὄφεις ἦδε ἰδέη, τῶν δ' ἐν ποσὶ μᾶλλον εἰλευμενέων τοῖσι ἀνθρώποισι (διεξαὶ γὰρ δὴ εἰσι ἴβιες) ψιλὴ τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν θειρὴν πᾶσαν, λευκὴν πτεροῖσι πλήν κεφαλῆς καὶ αὐχένος καὶ ἄκρων τῶν πτερύγων καὶ τοῦ πυγαίου ἄκρου (ταῦτα δὲ τὰ εἶπον πάντα μέλαινά ἐστι δεινῶς), σκέλεα δὲ καὶ πρόσωπον ἐμφερὲς τῇ ἐτέρῃ. τοῦ δὲ ὄφιος ἡ μορφή οἷα περ τῶν ὕδρων. πτίλα δὲ οὐ πτερωτὰ φορεῖ, ἀλλὰ τοῖσι τῆς νυκτερίδος πτεροῖσι μάλιστα καὶ ἐμφερέστατα. τοσαῦτα μὲν θηρίων περὶ ἱρῶν εἰρήσθω.

- 77 Αὐτῶν δὲ δὴ Αἰγυπτίων οἱ μὲν περὶ τὴν σπειρομένην Αἴγυπτον οἰκεῖουσιν, μνήμην ἀνθρώπων πάντων ἐπασκόντες μάλιστα λογιώτατοί εἰσι μακρῷ τῶν ἐγὼ ἐς διάπειραν ἀπικόμεν. τρόφι δὲ ζῆς τοιῷδε διαχρέονται. συρμαῖζουσιν τρεῖς ἡμέρας ἐπεξῆς μηνὸς ἐκάστου, ἐμέτοισι θηρώμενοι τὴν ὕμειν καὶ

myrrhával. Ha pedig már benne van az atyja, épen akkora lesz a súlya, mint eredetileg volt; azután begöngyölgeti és elviszi Egyiptomba Helios templomába. Ilyen szokása van állításuk szerint ennek a madárnak.

Thebai körül vannak szent kigyók, melyek semmikép sem 74 veszedelmesek az emberekre; alakjuk kicsiny és két szarvuk van a fejök tetején. Haláluk után ezeket Zeus templomában temetik el, mert szavaik szerint ennek az istennek vannak szentelve.¹⁰⁵ Van Arábiának egy vidéke, mely Buto városa felé fekszik. E vidékre 75 mentem tehát, hogy a szárnyas kigyók után tudakozódjam. Odaérkezve kigyócsontokat és hátgerinceket láttam kimondhatatlan sokaságban. Halmazok valának hátgerincekből, nagyok, kisebbek és még kisebbek, de sok vala.¹⁰⁶ A vidék pedig, a melyen a hátgerinczek felhalmozódtak, a következő: hegyszorosokon át vezet egy bejárás egy nagy síkságra, s ez a síkság összeér az egyiptomi síksággal. Úgy beszélnek, hogy a tavasz beálltával szárnyas kigyók repülnek Arábiából Egyiptom felé, de az ibisz madarak e vidéknek bejárásáig elébük jönnek s nem engedik be a kigyókat, hanem megölik. Se miatt tisztelik az arabok állítása szerint az ibiszt oly nagyon az egyiptomiak; hasonlóképp beszélnek az egyiptomiak is, hogy ezért tisztelik e madarakat. Az ibisznek alakja a következő: 76 egész teste nagyon fekete, darú-lábai vannak, csőre nagyon megörbült, s olyan nagy, mint egy krex-madár. Ilyen az alakjuk a feketéknek, melyek a kigyók ellen harcolnak; a melyek azonban inkább laknak az emberek közelében, (mert az ibiszeknek két faja van), azoknak feje és egész nyaka kopasz, tollazatuk pedig a fej, nyak, szárnyuk hegye és faruk vége kivételével fehér, (az említett részek nagyon feketék), lábuk és csőrük azonban hasonló az előbbiéhez.¹⁰⁷ A kigyó alakja pedig olyan, mint a vizikigyóé; szárnyán nincs toll és leginkább a denevér szárnyához hasonlít. Ennyi legyen mondva a szent állatokról.

Magok az egyiptomiak között azok, kik a szántott Egyiptom- 77 ban laknak, minthogy az összes emberek között leginkább ápolják a múltak emlékezetét, a legtudósabbak is egyszersmind mindazok között, a kikről tapasztalatokat szereztem. Életmódjuk a következő: minden hónap három napján egymásután hajtó szereket használnak, hányással és allövetekkel iparkodva biztosítani az

- κλύσμασι, νομίζοντες ἀπὸ τῶν τρεφόντων σιτίων πάσας τὰς νούτους τοῖσι ἀνθρώποισι γίνεσθαι. εἰσὶ μὲν γὰρ καὶ ἄλλως Αἰγύπτιοι μετὰ Λίβυας ὑγιηρέστατοι πάντων ἀνθρώπων, τῶν ὥρέων ἐμοὶ δοκέειν εἵνεκεν, ὅτι οὐ μεταλλάσσουσι αἱ ὥραι· ἐν γὰρ τῇσι μεταβολῇσι τοῖσι ἀνθρώποισι αἱ νοῦσοι μάλιστα γίνονται τῶν τε ἄλλων πάντων καὶ δὴ καὶ τῶν ὥρέων μάλιστα. ἄρτοφαγέουσι δὲ ἐκ τῶν ὀλυρέων ποιεῦντες ἄρτους, τοὺς ἐκεῖνοι κυλλήστις ὀνομάζουσι. οἶνῳ δὲ ἐκ κριθέων πεποιημένῳ διαχρέωνται· οὐ γὰρ σφι εἰσὶ ἐν τῇ χώρῃ ἄμπελοι. ἰχθύων δὲ τοὺς μὲν πρὸς ἥλιον αὐθιγάντες ὠμοὺς σιτέονται, τοὺς δὲ ἐξ ἄλμης τεταριχευμένους. ὀρνίθων δὲ τοὺς τε ὄρτυγας καὶ τὰς νήσσας καὶ τὰ σμικρὰ τῶν ὀρνιθίων ὠμὰ σιτέονται προταριχεύσαντες. τὰ δὲ ἄλλα ὅσα ἢ ὀρνιθίων ἢ ἰχθύων σφι ἐστὶ ἐχόμενα, χωρὶς ἢ ὁκόσοι σφι ἱροὶ ἀποδεδέχεται, τοὺς λοιποὺς ὀπτοὺς καὶ 78 ἔφθοὺς σιτέονται. ἐν δὲ τῇσι συνουσίῃσι τοῖσι εὐδαίμοσι αὐτῶν, ἐπεὶ ἀπὸ δείπνου γένωνται, περιφέρει ἀνὴρ νεκρὸν ἐν σοφῇ ξύλινον πεποιημένον, μεμιμημένον ἐς τὰ μάλιστα καὶ γραφῇ καὶ ἔργῳ, μέγαθος ὅσον τε [πάντῃ] πηχυαῖον ἢ δίπηχυν, δεικνὺς δὲ ἐκάστῳ τῶν συμποτέων λέγει «ἐς τοῦτον ὥρέων πινέ τε καὶ τέρ- 79 πει· ἔσσαι γὰρ ἀποθανὼν τοιοῦτος.» ταῦτα μὲν παρὰ τὰ συμπόσια ποιεῦσι. πατρίοισι δὲ χρεώμενοι νόμοισι ἄλλον οὐδένα ἐπικτιῶνται· τοῖσι ἄλλα τε ἐπάξιά ἐστι νόμιμα, καὶ δὴ καὶ ἄεισμα ἔν ἐστι, Λίνος, ὅσπερ ἐν τε Φοινίκῃ ἀοιδιμός ἐστι καὶ ἐν Κύπρῳ καὶ ἄλλῃ, κατὰ μέντοι ἔθνεα οὐνομα ἔχει, συμφέρεται δὲ ὧτός ἐιναι τὸν οἱ Ἕλληνες Λίνον ὀνομάζοντες ἀεῖδουσι, ὥστε πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἀποθωμάζειν με τῶν περὶ Αἴγυπτον ἐόντων, ἐν δὲ δὴ καὶ τὸν Λίνον ὁκόθεν ἔλαβον τὸ οὐνομα· φαίνονται δὲ αἰεὶ κοτε τοῦτον ἀεῖδοντες. ἐστὶ δὲ Αἰγυπτιστὶ ὁ Λίνος καλούμενος Μανερῶς. ἔφασαν δὲ μιν Αἰγύπτιοι τοῦ πρώτου βασιλεύσαντος Αἰγύπτου παῖδα μουνογενέα γενέσθαι, ἀποθανόντα δὲ αὐτὸν ἄνθρωπον θρήνοισι τούτοις ὑπὸ Αἰγυπτίων τιμηθῆναι, καὶ ἀοιδῇ τε ταύτῃν πρώτην καὶ 80 μούνην σφίσι γενέσθαι. συμφέρονται δὲ καὶ τότε ἄλλοι Αἰγύπτιοι Ἑλλήνων μούνοισι Λακεδαιμονίοισι· οἱ νεώτεροι αὐτῶν τοῖσι πρεσβυτέροισι συντυγχάνοντες εἴκουσι τῆς ὁδοῦ καὶ ἐκτράπονται καὶ ἐπιούσι ἐξ ἑδρης ὑπανιστέαται. τότε μέντοι ἄλλοισι [Ἑλλήνων] οὐδαμοῖσι συμφέρονται· ἀντὶ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους ἐν τῇσι ὁδοῖσι προσκυνέουσι κατιέντες μέχρι τοῦ γούνατος τὴν 81 χεῖρα. ἐνδεδύχασι δὲ κιθῶνας λινέους περὶ τὰ σκέλεα θύσαν-
τούς, τοὺς καλέουσι καλασίρις· ἐπὶ τούτοις δὲ εἰρίνεα εἴματα λευκά.

egészséget ; mert azt hiszik, hogy a tápláló eledelektől kapnak az emberek minden betegséget.¹⁰⁸ S az egyiptomiak a libyaiak után valóban a legegészségesebb emberek is ; véleményem szerint azonban ennek az éghajlatuk az oka, mert az évszakok nem változnak. Ugyanis leginkább a változások alatt támadnak betegségek az emberek között, kiváltkép az évszakok változása alatt. Kenyérévők, tönkölyből készítenek kenyeret, melyet kyllestis-nek neveznek. Árpából készült bort isznak, mert az országban nem terem szőlő.¹⁰⁹ A halak közül némelyeket a napon megszáritva nyersen esznek, másokat sóban beáztatva. A madarak közül a fürjet, kacsát és a kis madarat a húsát előbb beáztatják, azután nyersen megeszik ; a többit mind, a mi hal vagy madárfajta, sütvé vagy főzve élvezik, kivéve, a melyeket szenteknek tartanak. A gazdagok lakomáinál, ha az ebédnek vége van, egy ember fából készített, festésszel és szobrászattal lehetőleg híven utánzott holttestet visz körül egy koporsóban ; nagysága egy vagy két rőfnyi. Ezt minden vendégnek megmutatja s így szól : Nézz erre és azután igyál és örülj, mert te is ilyen léssz, ha meghalsz. Így tesznek ők lakomáiknál.¹¹⁰ Hazai szokások szerint élnek és semmi más idegent át nem vesznek. Egyéb nevezetes szokásaik között van egy dal is, a Linos, melyet Phoinikiában, Kyprosban és máshol is énekelnek, s a különböző népek szerint más a neve ; azonban teljesen megfelel annak, a mit a görögök Linos neve alatt énekelnek ; úgy hogy egyiptomi dolgokra vonatkozó sok egyéb csodálkozásomat a többi között az is fölkeltette, hogy honnan kapták a Linost ; mert úgy látszik, mindig énekelték, és egyiptomi nyelven Manerosnak hívják.¹¹¹ Azt beszélik az egyiptomiak, hogy Linos Egyiptom első királyának egyetlen fia volt, kit kora halála után az egyiptomiak így tiszteltek meg ; s ez volt az ő első és egyetlen daluk.¹¹² Van egy másik szokásuk, a melyben az egyiptomiak csak egy görög néppel, a lakedaimoniakkal egyeznek meg : hogy az ifjabbak öregebbekkel találkozáskor kitérnek, utat engednek, s ha azok közelednek, helyükről fölállnak. Viszont másban egy görög néppel sem egyeznek meg : a helyett, hogy egymást köszöntenek az utcán, leborulnak és kezüket térdükig lebecsátják. Czombjuk körül vászonból készült alsóruhát viselnek, s ennek kalasiris a neve ; ezen még fehér gyapjuköpenyt hordanak felöltő

ἐπαναβληθὸν φορέουσι. οὐ μέντοι ἔς γε τὰ ἱρὰ ἐσφέρεται εἰρίνεα οὐδὲ συγκαταθάπτεται σφι. οὐ γὰρ ὄσιον. ὁμολογέουσι δὲ ταῦτα τοῖσι Ὀρφικοῖσι καλεσμένοισι καὶ Βακχικοῖσι, ἐοῦσι δὲ Αἰγυπτίοισι καὶ Πυθαγορείοισι· οὐδὲ γὰρ τούτων τῶν ὀργίων μετέχοντα ὄσιόν ἐστι ἐν εἰρινέοισι εἶμασι θαφθῆναι. ἔστι δὲ περὶ αὐτῶν ἱρὸς λόγος λεγόμενος.

- 82 Καὶ τὰδε ἄλλα Αἰγυπτίοισι ἐστὶ ἐξευρημένα, μεις τε καὶ ἡμέρη ἐκάστη θεῶν ὅτεν ἐστί, καὶ τῇ ἕκαστος ἡμέρη γενόμενος ὅτέοισι ἐγκυρήσει καὶ ὅκως τελευτήσει καὶ ὁκοῖός τις ἔσται. καὶ τοῦτοις τῶν Ἑλλήνων οἱ ἐν ποιήσι γενόμενοι ἐχρήσαντο. τέρατά τε πλέω σφι ἀνεύρηται ἢ τοῖσι ἄλλοις ἀπασι ἀνθρώποις· γενομένου γὰρ τέρατος φυλάσσουνσι γραφόμενοι τῷποβαῖνον, καὶ ἦν κοτε ὕστερον παραπλήσιον τούτῳ γένηται, κατὰ τῶντὸ νομίζουσι ἀποβήσεσθαι. μαντικὴ δὲ αὐτοῖσι ὥδε διακέσται. ἀνθρώπων μὲν οὐδενὶ προσκέσται ἡ τέχνη, τῶν δὲ θεῶν μετεξετέροις· καὶ γὰρ Ἡρακλέος μαντήιον αὐτόθι ἐστὶ καὶ Ἀπόλλωνος καὶ Ἀθηναίης καὶ Ἀρτέμιδος καὶ Ἄρεος καὶ Διός, καὶ τό γε μάλιστα ἐν τιμῇ ἄγονται πάντων τῶν μαντηίων, Αἰητοῦς ἐν Βουτοῖ πόλι ἐστί. οὐ μέντοι αἱ γε μαντηαὶ σφι κατὰ τῶντὸ ἐστᾶσι, ἀλλὰ
- 83 διάφοροί εἰσι. ἡ δὲ ἰητρικὴ κατὰ τὰδε σφι δέδασται, μιῆς νοῦσου ἕκαστος ἰητρός ἐστι καὶ οὐ πλεόνων. πάντα δ' ἰητρῶν ἐστι πλέα. οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν ἰητροὶ κατεστᾶσι, οἱ δὲ κεφαλῆς, οἱ δὲ ὀδόντων, οἱ δὲ τῶν κατὰ νηδύν, οἱ δὲ τῶν ἀφανεῶν νοῦσων.
- 85 Θρηνοὶ δὲ καὶ ταφαὶ σφρων εἰσὶ αἷδε. τοῖσι ἂν ἀπογένηται ἐκ τῶν οἰκίων ἄνθρωπος τοῦ τις καὶ λόγος ἦ, τὸ θῆλυ γένος πᾶν τὸ ἐκ τῶν οἰκίων τούτων κατ' ὧν ἐπλάσαστο τὴν κεφαλὴν πηλῷ ἢ καὶ τὸ πρόσωπον, κᾶπειτα ἐν τοῖσι οἰκίοις λιποῦσαι τὸν νεκρὸν αὐτὸν ἀνὰ τὴν πόλιν στωφώμεναι τύπτονται ἐπεζωσμένοι καὶ φαίνουσαι τοὺς μαζοὺς, σὺν δὲ σφι αἱ προσήκουσαι πᾶσαι, ἐτέρωθεν δὲ οἱ ἄνδρες τύπτονται ἐπεζωσμένοι καὶ οὗτοι. ἐπεὶ δὲ ταῦτα ποιήσωσι, οὕτω ἔς τὴν ταρίχευσιν κομίζουσι.
- 86 εἰσὶ δὲ οἱ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ κατέσται καὶ τέχνην ἔχουσι ταύτην. οὗτοι, ἐπεὶ σφι κομισθῇ νεκρός, δεικνύουσι τοῖσι κομίσασσι παραδείγματα νεκρῶν ξύλινα, τῇ γραφῇ μεμιμημένα . . . , καὶ τὴν μὲν σπουδαιοτάτην αὐτέων φασὶ εἶναι τοῦ οὐκ ὄσιον ποιεῖσθαι τὸ οὖνομα ἐπὶ τοιοῦτῳ πρήγματι

gyanánt. De templomba nem járnak gyapjúruhában, sem nem temetnek el benne senkit, mert az bűn. Megegyeznek e tekintetben az úgynevezett orphikus és bakchikus szertartásokkal, melyek tulajdonkép egyiptomiak és pythagorikusak.¹¹³ Mert az ezen titkos szertartásokba beavatottakat nem szabad gyapjúruhában eltemetni. Van nekik erről egy szent mondájuk is.

Az is az egyiptomiak találmánya, hogy mindegyik hónap és 82 nap melyik istennek van szentelve; meg az is, hogy mi lesz a sorsa annak, ki valamely napon született, mikép fog meghalni és mi lesz belőle.¹¹⁴ Ezt azután a görögök, kik költészettel foglalkoztak, fel is használták. Több csodajelt találtak fel, mint az összes többi népek; mert ha valamely csodajel történik, megfigyelik és följegyzik az eredményt; s ha később ehhez hasonló dolog adja magát elő, azt hiszik, hogy ugyanúgy fog végződni. A jóslás művészetére vonatkozólag következő a felfogásuk: egy embernek sem birtoka e művészet, az istenek közül is csak néhánynak. Van náluk Heraklesnek, Apollonnak, Athenének, Artemisnek, Aresnek és Zeusnak jóshelye. Az összes jóshelyek között azonban a legnagyobb tiszteletben Letoét tartják Buto városában. Jóshelyeik nem egyformán vannak berendezve, hanem különbözők. Az orvosi tudomány úgy van náluk felosztva, hogy minden orvos csak egy betegséget gyógyít és nem többet. Így minden hely orvosokkal van tele; vannak orvosok, kik a szemet gyógyítják, mások a fejet, mások a fogat, mások az altesti bajokat és mások a belső betegségeket.

A halottak megsiratása és eltemetése náluk a következő: ha 85 a házbéli emberek közül valaki meghal, a kinek némi tekintélye is volt, akkor a házatartozói közül az egész nőrokonság bekeni a fejét vagy az arcát is sárral;¹¹⁵ azután a holttestet a házban hagyják, maguk pedig a városon átvonulva felbontott ruhában mellüket verik és keblüket mutatják; hozzájuk csatlakozik az egész nőrokonság. Más részről a férfiak is verik a mellüket, szintén felbontott ruhában. Mikor ez megtörtént, elviszik a holttestet bebalzsamozni. Ezt külön 86 emberek végzik, kik e mesterséggel foglalkoznak. Midőn elhozzák hozzájuk a holttestet, famintákat mutatnak, melyeken a festés holttesteket utánoz, és megmagyarázzák a legünnepélyesebb módját, melynek nevét azonban ez alkalommal bűnnek tartanám megne-

ὀνομάζειν, τὴν δὲ δευτέραν δεικνύουσι ὑποδεστέραν τε ταύτης καὶ
 εὐτελεστέραν, τὴν δὲ τρίτην εὐτελεστάτην· φράσαντες δὲ πυνθά-
 νονται παρ' αὐτῶν κατὰ ἥντινα βούλονται σφι σκευασθῆναι τὸν
 νεκρὸν. οἱ μὲν δὴ ἐκποδῶν μισθῷ ὁμολογήσαντες ἀπαλλάσσον-
 ται, οἱ δὲ ὑπολειπόμενοι ἐν οἰκήμασι ὥδε τὰ σπουδαϊότατα
 ταριχεύουσι. πρῶτα μὲν σχολιῷ σιδήρῳ διὰ τῶν μυζωτήρων
 ἐξάγουσι τὸν ἐγκέφαλον, τὰ μὲν αὐτοῦ οὕτω ἐξάγοντες, τὰ δὲ
 ἐγχέοντες φάρμακα· μετὰ δὲ λίθῳ Αἰθιοπικῷ ὀξεί παρασχι-
 οαντες παρὰ τὴν λαπάρην ἐξ ὧν εἶλον τὴν κοιλίην πᾶσαν, ἐκκα-
 θήσαντες δὲ αὐτὴν καὶ διηθήσαντες οἶνῳ φοινικηίῳ αὐτὶς διη-
 θέουσι θυμῆμασι τετριμμένοισι· ἔπειτα τὴν νηδὺν σμύρνης
 ἀκηράτου τετριμμένης καὶ κασίης καὶ τῶν ἄλλων θυωμάτων, πλήν
 λιβανωτοῦ, πλήσαντες συρράπτουσι ὀπίσω. ταῦτα δὲ ποιήσαντες
 ταριχεύουσι λίτρῳ κρύψαντες ἡμέρας ἑβδομήκοντα· πλεῖνας δὲ
 τουτέων οὐκ ἔξεστι ταριχεύειν. ἐπεὰν δὲ παρέλθῃσι αἱ ἑβδομή-
 κοντα, λούσαντες τὸν νεκρὸν κατελίσσουσι πᾶν αὐτοῦ τὸ σῶμα
 σινδόνης βυσσίνης τελαμῶσι κατατετρημένοισι, ὑποχρίοντες τῷ
 κόμμει, τῷ δὴ ἀντὶ κόλλης τὰ πολλὰ χρέωνται Αἰγύπτιοι. ἐνθεῦτεν
 δὲ παραδεξάμενοί μιν οἱ προσήκοντες ποιεῦνται ξύλινον τύπον ἀν-
 θρωποειδέα, ποιησάμενοι δὲ ἐσεργνῶσι τὸν νεκρὸν, καὶ κατακληί-
 σαντες οὕτω θησαυρίζουσι ἐν οἰκήματι θηκαίῳ, ἱστάντες ὀρθὸν
 87 πρὸς τοῖχον. οὕτω μὲν τοὺς τὰ πολυτελέστατα σκευάζουσι νεκρούς,
 τοὺς δὲ τὰ μέσα βουλομένους τὴν δὲ πολυτελείην φεύγοντας σκευ-
 αζουσι ὥσε. ἐπεὰν τοὺς κλυστήρας πλήσωνται τοῦ ἀπὸ κέδρου
 ἀλείφατος γινομένου, ἐν ὧν ἔπλησαν τοῦ νεκροῦ τὴν κοιλίην, οὕτε
 ἀναταμόντες αὐτὸν οὕτε ἐξελόντες τὴν νηδὺν, κατὰ δὲ τὴν ἔδρην
 ἐσηθήσαντες καὶ ἐπιλαβόντες τὸ κλύσμα τῆς ὀπίσω ὁδοῦ ταριχεύ-
 ουσιν τὰς προκειμένας ἡμέρας, τῇ δὲ τελευταίῃ ἐξιῶσι ἐκ τῆς κοι-
 λίης τὴν κεδρίην τὴν ἐσῆκαν πρότερον. ἡ δὲ ἔχει τοσαύτην δύνα-
 μιν ὥστε ἅμα ἐωυτῇ τὴν νηδὺν καὶ τὰ σπλάγχνα κατατετηκότα
 ἐξάγει· τὰς δὲ σάρκας τὸ λίτρον κατατίθει, καὶ δὴ λείπεται τοῦ
 νεκροῦ τὸ δέρμα μόνον καὶ τὰ ὀστέα. ἐπεὰν δὲ ταῦτα ποιήσῃσι,
 ἀπ' ὧν ἔδωκαν οὕτω τὸν νεκρὸν, οὐδὲν ἔτι πρηγματευθέντες.
 88 ἡ δὲ τρίτη ταριχευσις ἐστὶ ἥδε, ἣ τοὺς χρήμασι ἀσθενεστέ-
 ρους σκευάζει· συρμαίῃ διηθήσαντες τὴν κοιλίην ταριχεύουσι
 τὰς ἑβδομήκοντα ἡμέρας καὶ ἔπειτα ἀπ' ὧν ἔδωκαν ἀπο-
 89 φέρεσθαι. τὰς δὲ γυναῖκας τῶν ἐπιφανέων ἀνδρῶν, ἐπεὰν
 τελευτήσῃσι, οὐ παραντίχα διδοῦσι ταριχεύειν, οὐδὲ ὅσαι ἂν
 ἔωσι εὐειδέες κάρτα καὶ λόγου πλεῖνος γυναῖκες· ἀλλ' ἐπεὰν
 τριταῖαι ἢ τεταρταῖαι γένωνται, οὕτω παραδιδούσι τοῖσι

vezni; bemutatják azután a második módját, mely kisebbszerű és olcsóbb, úgyszintén a legolcsóbbat. Megmagyarázás után megkérdezik tőlük, hogy melyik módon kívánják elkészíteni a holttestet; s a rokonok az árban megegyezvén eltávoznak. Ők azonban a házban maradnak és a legünnepelesebb bebalzsamozást a következőkép végzik: először az orrlíkokon keresztül görbe vassal kiveszik az agyat, egy részét így húzva ki, a többit pedig beöntött gyógyszerrel; azután egy éles aithiopiai kővel föl vágják a lágyékot és kiveszik az összes beleket. Mikor a hasüreget kitisztították és pálmaborral kimosták, összetört füstölőszerrel újra kitisztítják, s az altestet összetört és tiszta myrrhával, kasiával és tömjént kivéve mindenféle füstölőszerrel megtöltvén, újra bevarrják. Ezután natronnal bevonják és hetven napra elrejtik; tovább nem szabad bevonva hagyni. Ha a hetven nap elmúlt, megmossák a holttestet, az egész testet byssusvászonzalagokkal körületekrik és gummival bekenik, melyet az egyiptomiak enyv helyett használnak. A rokonok azután átveszik, emberalakú fakoporsót csináltatnak, s ebbe teszik a holttestet. Így bezárva kincs gyanánt őrzik egy sírkamrában, egyenesen állítva fel a fal mellett. Így készítik el legdrágábban a hullákat; a kik számára pedig a költséget kimélve a közép-árt választják, azokat a következőkép készítik el: miután allöveteiket cédrusolajjal megtöltötték, megtömik vele a holttestnek hasüregét, a nélkül azonban, hogy felmetszenék vagy a gyomrot kívágnák; az edényen át fecskendeznek be és nem engedik a lövet visszafolyását. Így hagyják bebalzsamozva a meghatározott napokig. Az utolsó napon a beöntött cédrusolajat kibocsátják a hasüregből. Ennek pedig olyan hatása van, hogy egyszersmind a gyomrot és a felszlott beleket is kihozza magával. A natron föleszi a húst, úgy hogy a holttestnek csak bőre és csontjai maradnak meg. Ennek elvégzése után átadják a holttestet és többet nem törődnek vele semmit. A bebalzsamozás harmadik módja, melyet a szegényebb néposztálynál alkalmaznak, a következő: a hasüreget tisztító szerrel kimossák és hetven napra bebalzsamozzák, azután átadják azoknak, a kiktől kapták. Híres ember feleségét halála után nem hagyják rögtön bebalzsamozni, valamint azon nőket sem, kik nagyon szépek és híresebbek voltak. Csak három vagy négy nap múlva adják a balzsam-

ταριχεύουσι. τοῦτο δὲ ποιοῦσι οὕτω τοῦδε εἵνεκεν, ἵνα μὴ σφί οἱ ταριχευταὶ μίσγωνται τῇσι γυναιξί· λαμφθῆναι γάρ τινα φασὶ μισγόμενον νεκρῷ προσφάτω γυναικός, κατεπιεῖν δὲ τὸν ὁμότεχνον.

90 ὅς δ' ἂν ἡ αὐτῶν Αἰγυπτίων ἡ ξείνων ὁμοίως ὑπὸ κροκοδείλου ἀρπασθεῖς ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ φαίνηται τεθνεώς, κατ' ἣν ἂν πόλιν ἐξενειχθῇ, τούτους πᾶσα ἀνάγκη ἐστὶ ταριχεύσαντας αὐτὸν καὶ περιστείλαντας ὥς κάλλιστα θάψαι ἐν ἱρήσι θήκησι· οὐδὲ ψαῦσαι ἔξεστι αὐτοῦ ἄλλοι· οὐδένα οὔτε τῶν προσηκόντων οὔτε τῶν φίλων, ἀλλὰ μιν οἱ ἱερεῖς αὐτοὶ οἱ τοῦ Νεῖλου ἅτε πλέων τι ἢ ἀνθρώπου νεκρὸν χειραπατίζοντες θάπτουσι.

91 Ἑλληνικοῖσι δὲ νομαίοισι φεύγουσι χρᾶσθαι, τὸ δὲ σύμπαν εἰπεῖν, μὴδ' ἄλλων μηδαμὰ μηδαμῶν ἀνθρώπων νομαίοισι. οἱ μὲν νυν ἄλλοι Αἰγύπτιοι οὕτω τοῦτο φυλάσσουσι, ἔστι δὲ Χέμμις πόλις μεγάλη νομοῦ τοῦ Θηβαϊκοῦ ἐγγὺς Νέης πόλιος· ἐν ταύτῃ τῇ πόλει ἐστὶ Περσέος τοῦ Δαναῆς ἱδὼν τετράγωνον, περίξ δὲ αὐτοῦ φοίνικες πεφύκασι. τὰ δὲ πρόπυλα τοῦ ἱεροῦ λίθινά ἐστι κάρτα μεγάλα· ἐπὶ δὲ αὐτοῖσι ἀνδριάντες δύο ἑστᾶσι λίθινοι μεγάλοι. ἐν δὲ τῷ περιβεβλημένῳ τούτῳ νηὸς τε ἐνὶ καὶ ἄγαλμα ἐν αὐτῷ ἐνέστηκε τοῦ Περσέος. οὗτοι οἱ Χερμίται λέγουσι τὸν Περσέα πολλάκις μὲν ἀνὰ τὴν γῆν φαίνεσθαι σφί πολλάκις δὲ ἔσω τοῦ ἱεροῦ, σανδαλίον τε αὐτοῦ πεφορημένον εὗρίσκεσθαι ἐὼν τὸ μέγαθος δίπηχυ, τὸ ἐπεὰν φανῇ, εὐθηνέειν ἅπασαν Αἴγυπτον. ταῦτα μὲν λέγουσι, ποιεῦσι δὲ τάδε Ἑλληνικά τῷ Περσεί· ἀγῶνα γυμνικὸν τιθεῖσι διὰ πάσης ἀγωνίης ἔχοντα, παρέχοντες ἀεθλα κτήνεα καὶ χλαίνας καὶ δέρματα. εἰρομένου δέ μιν ὅ τι σφί μούνοισι ἔωθε ὁ Περσεὺς ἐπιφαίνεσθαι καὶ ὅ τι κεχωρίδαται Αἰγυπτίων τῶν ἄλλων ἀγῶνα γυμνικὸν τιθέντες, ἔφασαν τὸν Περσέα ἐκ τῆς ἐσωτῶν πόλιος γεγενῆναι· τὸν γὰρ Δαναὸν καὶ τὸν Λυγκέα ἐόντας Χερμίτας ἐκπλῶσαι ἐς τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ δὲ τούτων γενεηλογέοντες κατέβαινον ἐς τὸν Περσέα. ἀπικόμενον δὲ αὐτὸν ἐς Αἴγυπτον κατ' αἰτίνην τὴν καὶ Ἑλληνες λέγουσι, οἷσοντα ἐκ Λιβύης τὴν Γοργόυς κεφαλὴν, ἔφασαν ἐλθεῖν καὶ παρὰ σφέας καὶ ἀναγῶναι τοὺς συγγενέας πάντας· ἐκμεμαθηκότα δέ μιν ἀπικέσθαι ἐς Αἴγυπτον τὸ τῆς Χέμμιος οὐνομα, πεπυσμένον παρὰ τῆς μητρός· ἀγῶνα δὲ οἱ γυμνικὸν αὐτοῦ κελεύσαντος ἐπιτελέειν.

92 Ταῦτα μὲν πάντα οἱ κατόπερθε τῶν ἐλέων οἰκέοντες Αἰγύπτιοι νομίζουσι· οἱ δὲ δὴ ἐν τοῖσι ἔλεσι κατοικημένοι τοῖσι μὲν αὐτοῖσι νόμοισι χρέωνται τοῖσι καὶ οἱ ἄλλοι Αἰγύπτιοι, καὶ τὰ ἄλλα καὶ γυναικὶ μιῇ ἕκαστος αὐτῶν συνοικεῖ κατὰ περ Ἑλληνες, ἀτὰρ πρὸς εὐτελείῃν τῶν σιτίων τάδε

mozóknak. Ezt pedig azért teszik, hogy a balzsamozók gyalázatot ne kövessenek el rajtuk. Mert azt mondják, hogy egyet rajtakaptak egy friss női hullán, társa azonban följelentette. Ha valamely egyptomit, úgyszintén idegent krokodil ragadott el, vagy a folyamban lelte halálát, akkor azon városnak lakószai, a hol a hullát kivetette a folyó, kötelesek bebalzsamozni és a legszebben elkészítve a szent sírokban eltemetni. Senkinek sem szabad őt rokonai vagy barátai közül megérinteni; maguk a Nilusnak papjai bánnak el vele és temetik el, mintha több volna, mint emberi holttest.

A görög szokásokat s egyáltalában szólva, minden más nép bármely szokását kerülik. A többi egyptomiak ezt így szem előtt tartják; van azonban egy nagy város, Chemmis, Thebai járásában, Neapolishoz közel.¹¹⁶ Ebben a városban Danaë fiának, Perseusnak van egy négyszögű szentélye; körülötte pedig pálmák vannak ültetve. A szentély előcsarnoka kőből van és igen nagy, két nagy kőszobor áll benne. Ezen meghatározott téren áll a templom és benne Perseusnak a szobra. A chemmisbeliek állítása szerint Perseus gyakran megjelen nekik az országban a templom belsejében és viseltes saruját is megtalálják, mely két rőf hosszú. Ha ő megjelen, egész Egyiptomban bő esztendő van. Így beszélnek ők és Perseus tiszteletére görög szokás szerint mindenféle testgyakorlati versenyeket rendeznek, és versenydíj gyanánt állatokat, köpenyeket és bőroket osztogatnak.¹¹⁷ Kérdésemre pedig, hogy miért jelen meg Perseus csak nekik és miért térnek el a többi egyptomiaktól, hogy versenyjátékokat rendeznek, azt felelték, hogy Perseus az ő városukból származott, mert Danaos és Lynkeus mint chemmisbeliek hajóztak el Görögországba, s tőlük vezetve le a családfát jutottak Perseusig, ki a görögök által elmesélt okból Egyiptomba került és elhozta Libyából a Gorgo fejét; szavaik szerint pedig hozzájuk is eljött és felismerte összes rokonait; tudta Chemmisnek a nevét, mikor Egyiptomba jött, mert hallotta anyjától, s az ő meghagyásából rendezik a versenyjátékot.¹¹⁸

E szokásaik vannak mindazon egyptomiaknak, kik a mocsaraktól fölfelé laknak.¹¹⁹ A mocsarak közt lakóknak ugyanoly szokásaik vannak, mint a többi egyptomiaknak; egyebek közt, hogy kiki egy asszonynyal él, mint a görögök; de az élelem olcsósága végett

σφι ἄλλα ἐξεύρηται. ἐπεὶ ἂν πλήρης γένηται ὁ ποταμὸς καὶ τὰ πε-
 διά πελαγίσῃ, φέρεται ἐν τῷ ὕδατι κρίνεα πολλά, τὰ Αἰγύπτιοι
 καλέουσι λωτόν. ταῦτ' ἐπεὶ ἂν δρέψωσι, ἀθαίνουσι πρὸς ἥλιον καὶ
 ἔπειτα τὸ ἐκ μέσου τοῦ λωτοῦ, τῇ μήκωνι ἐὼν ἐμπερές, πτίσαντες
 ποιεῖνται ἐξ αὐτοῦ ἄρτους ὀπτοὺς πυρί. ἔστι δὲ καὶ ἡ ῥίζα τοῦ
 λωτοῦ τούτου ἐδωδίγη καὶ ἐγγλύσσει ἐπισεικῶς, ἐὼν στρογγύλον
 μέγαθος κατὰ μῆλον. ἔστι δὲ καὶ ἄλλα κρίνεα ῥόδοισι ἐμπερέα,
 ἐν τῷ ποταμῷ γινόμενα καὶ ταῦτα, ἐξ ὧν ὁ καρπὸς ἐν ἄλλῃ κάλυκι
 παραφυομένη ἐκ τῆς ῥίζης γίνεται, κηρίῳ σφηκῶν ἰδέην ὁμοιότα-
 τον· ἐν τούτῳ τρωκτὰ ὅσον τε πυρὴν ἐλαίης ἐγγίνεται συχνά, τρώ-
 γεται δὲ καὶ ἀπαλὰ ταῦτα καὶ αὐα. τὴν δὲ βόβλον τὴν ἐπέτειον
 γινομένην ἐπεὶ ἂν ἀνασπάσωσι ἐκ τῶν ἐλέων, τὰ μὲν ἄνω αὐτῆς
 ἀποτάμνοντες ἐς ἄλλο τι τράπουσι, τὸ δὲ κάτω λελειμμένον ὅσον
 τε ἐπὶ πῆχυν τρώγουσι [καὶ πωλέουσι]. οἱ δὲ ἂν καὶ κάρτα βού-
 λωνται χρηστῇ τῇ βόβλῃ χρᾶσθαι, ἐν κλιβάνῳ διαφανεί· πνίξαν-
 τες οὕτω τρώγουσι. οἱ δὲ τινες αὐτῶν ζῶσι ἀπὸ ἰχθύων μόνον,
 τοὺς ἐπεὶ ἂν λάβωσι καὶ ἐξέλωσι τὴν κοιλίην, ἀθαίνουσι πρὸς ἥλιον
 93 καὶ ἔπειτα αἶους ἐόντας σιτέονται. οἱ δὲ ἰχθύες οἱ ἀγελαῖοι ἐν
 μὲν τοῖσι ποταμοῖς, οὐ μάλ' ἀγαθὰ γίνονται, τρεφόμενοι δὲ ἐν τῇσι λί-
 μνησι τοιαύδε ποιεῖσι. ἐπεὶ ἂν σφας ἐσὶ ἡ οἶστρος κυτσκεσθαι, ἀγε-
 ληδὸν ἐκπλώουσι ἐς θάλασσαν· ἡγέονται δὲ οἱ ἔρσενες ἀπορραί-
 νοντες τοῦ θοροῦ, αἱ δὲ ἐπόμεναι ἀνακάπτουσι καὶ ἐξ αὐτοῦ κυτ-
 σκονται. ἐπεὶ ἂν δὲ πλήρεις γένωνται ἐν τῇ θαλάσῃ, ἀναπλώουσι
 ὀπίσω ἐς ἥθεα τὸ ἐωυτῶν ἕκαστοι. ἡγέονται μέντοι γε οὐκέτι οἱ
 αὐτοί, ἀλλὰ τῶν θηλέων γίνεται ἡ ἡγεμονία· ἡγεύμεναι δὲ ἀγελη-
 δὸν ποιεῖσι οἷόν περ ἐποίεον οἱ ἔρσενες· τῶν γὰρ ὧν ἀπορραί-
 νουσι κατ' ὀλίγους τῶν κέγχρων, οἱ δὲ ἔρσενες καταπίνουσι ἐπόμε-
 νοι. εἰσὶ δὲ οἱ κέγχροι οὗτοι ἰχθύες. ἐκ δὲ τῶν περιγινομένων καὶ
 μὴ καταπινομένων κέγχρων οἱ τρεφόμενοι ἰχθύες γίνονται. οἱ δ' ἂν
 αὐτῶν ἀλώσι ἐκπλώνοντες ἐς θάλασσαν, φαίνονται τετριμμένοι
 τὰ ἐπ' ἀριστερὰ τῶν κεφαλῶν, οἱ δ' ἂν ὀπίσω ἀναπλώνοντες, τὰ
 ἐπὶ δεξιὰ τετρίφεται. πᾶσχοι δὲ ταῦτα διὰ τὸδε· ἐχόμενοι τῆς
 γῆς ἐπ' ἀριστερὰ καταπλώουσι ἐς θάλασσαν, καὶ ἀναπλώνοντες
 ὀπίσω τῆς αὐτῆς ἀντέχονται, ἐγχριμπτόμενοι καὶ φαδόντες ὡς
 μάλιστα, ἵνα δὴ μὴ ἀμάρτοιεν τῆς ὁδοῦ διὰ τὸν ῥόνον. ἐπεὶ ἂν δὲ
 πληθύεσθαι ἄρχηται ὁ Νεῖλος, τὰ τε κοῖλα τῆς γῆς καὶ τὰ τέλ-
 ματα τὰ παρὰ τὸν ποταμὸν πρῶτα ἄρχεται πύμπλασθαι διηθέοντος
 τοῦ ὕδατος ἐκ τοῦ ποταμοῦ· καὶ αὐτίκα τε πλέα γίνεται ταῦτα
 καὶ παραχρῆμα ἰχθύων σμικρῶν πύμπλαται πάντα. κόθεν δὲ

a következőt találtak ki : ha a folyam megdagad és a síkságot tengerré változtatja, a vízben sok lilium terem, melyet az egyiptomiak lotosznak neveznek.¹²⁰ Ezt azután leszedik, a napon megszáritják, azután a lilium közepében levő és mákhoz hasonló magot összetörök s tűzön sütött kenyeret készítenek belőle. A lotosznak gyökere is ehető és elég édes ; alakja kerek és oly nagy, mint egy alma. Vannak más liliumok is, melyek a rózsához hasonlítanak s szintén a folyamban nőnek ; ezeknek gyümölcse a gyökér mellett növe másikkal hüvelyben van s alakra igen hasonlít a darázssejthez. Ebben igen sok ehető olajbogyó nagyságú mag van, melyet nyersen is, szárítva is esznek.¹²¹ Az évenként termő bybloszt is kivágják a mocsarakból és felső részét levágva valami másra használják, de a megmaradt alsó, körülbelül egy rőfnyi hosszú részt megeszik (vagy eladják). A kik igen izletesen akarják élvezni a bybloszt, azok izzó kemenczében megpirítva eszik. Némelyikök csak halból él ; ezt megfogják és beleit kiveszik ; azután a napon megszáritják és megszáritva megeszik. A költöző halak nem igen tartózkodnak a fo- 93 lyókban, hanem tavakban élnek és következőleg cselekesznek : ha vágyuk támad ívni, csapatonként úsznak a tengerbe. A hímek előre úszva hátradobják a nemző magot, a nőstények pedig fölkapják és teherbe esnek tőle. Miután a tengerben megtermékenyültek, kiki visszaúszik megszokott helyére ; de most már nem ugyanazok úsznak elől ; a vezetés a nőstényeké, s csapatonként előre úszva ép úgy tesznek, mint a hímek ; ugyanis kölesmag nagyságú tojásokat dobhatnak hátra kis számban, melyeket az utánok úszó hímek elnyelnek ; e kölesmagok pedig a halak, mert a megmaradt és el nem nyelt magból fejlődnek ki a halak. Azok, melyeket a tengerbe leúszva fogtak el, fejök balrészén látszanak feldörzsölve, viszont azok, melyeket visszatérésük alkalmával halásznak ki, jobb oldalról dörzsölődnek föl. Ez pedig azért történik velük, mert a tengerbe leúszva a bal partra tartanak, visszaúszva azután ugyanarra az oldalra húzódnak, összezsufolva és lehetőleg egymáshoz szorongva, hogy az ár következtében el ne tévedszék az utat. Midőn a Nilus dagadni kezd, először a földmélyedések és a folyam mellett levő mocsarak telnek meg, áthatolván a folyamnak vize. Mihelyt pedig ezek megteltek, rögtön minden teli lesz kis halakkal. S hogy ezek

οἰκὸς αὐτοὺς γίνεσθαι, ἐγὼ μοι δοκῶ κατανοέειν τοῦτο. τοῦ προτέρου ἔτεος ἐπεὰν ἀπολίπη ὁ Νεῖλος, οἱ ἰχθύες ἐντεκόντες ᾧ ἄς ἐς τὴν ἰλὸν ἅμα τῷ ἐσχάτῳ ὕδατι ἀπαλλάσσονται· ἐπεὰν δὲ περιελθόντος τοῦ χρόνου πάλιν ἐπέλθῃ τὸ ὕδωρ, ἐκ τῶν ᾧων τούτων παραυτίκα γίνονται οἱ ἰχθύες οὗτοι.

- 94 Καὶ περὶ μὲν τοὺς ἰχθύας οὕτω ἔχει. ἀλείφεται δὲ χρέωνται Αἰγυπτίων οἱ περὶ τὰ ἔλαια οἰκέοντες ἀπὸ τῶν σιλικυπρίων τοῦ καρποῦ, τὸ κυλεῦσαι μὲν Αἰγύπτιοι κίκι, ποιεῦσαι δὲ ὥδε. παρὰ τὰ κεῖλαια τῶν τε ποταμῶν καὶ τῶν λιμνέων σπεύρουσι τὰ σιλικυπρία ταῦτα, τὰ ἐν Ἑλλησι αὐτόματα ἄγρια φύεται. ταῦτα ἐν τῇ Αἰγύπτῳ σπειρόμενα καρπὸν φέρει πολλὸν μὲν δυσώδεα δὲ τοῦτον ἐπεὰν συλλέξωνται, οἱ μὲν κόψαντες ἀπιποῦσι, οἱ δὲ καὶ φρύξαντες ἀπέψουσι, καὶ τὸ ἀπορρέον ἀπ' αὐτοῦ συγκομίζονται. ἔστι δὲ πῖον καὶ οὐδὲν ἥσσον τοῦ ἐλαίου τῷ λύχνῳ προσηγνές, ὁδμὴν
- 95 δὲ βαρέαν παρέχεται. πρὸς δὲ τοὺς κώνωπας ἀφθόνους ἐόντας τάδε σφι ἐστὶ μεμηχανημένα. τοὺς μὲν τὰ ἄνω τῶν ἐλέων οἰκέοντας οἱ πύργοι ὠφελέουσι, ἐς τοὺς ἀναβαίνοντες κοιμῶνται· οἱ γὰρ κώνωπες ὑπὸ τῶν ἀνέμων οὐκ οἰοί τε εἰσὶ ὑפוῦ πέτεσθαι. τοῖσι δὲ περὶ τὰ ἔλαια οἰκέουσι τάδε ἀντὶ τῶν πύργων ἄλλα μεμηχανήηται. πᾶς ἀνὴρ αὐτῶν ἀμφίβληστρον ἔκτηται, τῷ τῆς μὲν ἡμέρης ἰχθύος ἀγρεύει, τὴν δὲ νύκτι τάδε αὐτῷ χρᾶται· ἐν τῇ ἀνακαύεται κοίτῃ, περὶ ταύτην ἵστησι τὸ ἀμφίβληστρον, καίῃπειτα ἐνδὸς ὑπ' αὐτὸ κατεῦδει. οἱ δὲ κώνωπες, ἣν μὲν ἐν ἱματίῳ ἐνελεξάμενος εὐδῇ ἢ σινδόνι, διὰ τούτων δάκνουσι, διὰ δὲ τοῦ δικτύου οὐδὲ πειρώνται ἀρχήν.

- 96 Τὰ δὲ δὴ πλοῖα σφι, τοῖσι φορτηγέουσι, ἐστὶ ἐκ τῆς ἀκάνθης ποιούμενα, τῆς ἢ μορφῇ μὲν ἐστὶ ὁμοιοτάτῃ τῷ Κυρηναίῳ λωτῷ, τὸ δὲ δάκρυον κόμμι ἐστὶ. ἐκ ταύτης ὧν τῆς ἀκάνθης κοψάμενοι ξύλα ὄσον τε διπλήχεα πλινθιδὸν συντιθεῖσι ναυπηγεύμενοι τρόπον τοιόνδε. περὶ γόμφους πυκνοὺς καὶ μακροὺς περιεῖρουσι τὰ διπλήχεα ξύλα· ἐπεὰν δὲ τῷ τρόπῳ τούτῳ ναυπηγήσωνται, ζυγὰ ἐπιπολῆς τείνουσι αὐτῶν· νομεῦσι δὲ οὐδὲν χρέωνται. ἔσωθεν δὲ τὰς ἀρμονίας ἐν ὧν ἐπάκτωσαν τῇ βύβλῳ. πηδάλιον δὲ ἐν ποιεῦνται, καὶ τοῦτο διὰ τῆς τρόπιος διαβύνεται. ἱστῷ δὲ ἀκανθίνῳ χρέωνται, ἱστιόισι δὲ βυβλίνοισι. ταῦτα τὰ πλοῖα ἀνὰ μὲν τὸν ποταμὸν οὐ δύναται πλέειν, ἣν μὴ λαμπρὸς ἄνεμος ἐπέχῃ, ἐκ τῆς δὲ παρέλκεται, κατὰ ῥόον δὲ κομίζεται ὥδε. ἔστι ἐκ μυρίκης πεποιημένη θύρη, κατερραμμένη ῥίπεϊ καλάμων, καὶ λίθος τετρημένος διτάλαντος μάλιστα καὶ σταθμόν. τούτων τὴν μὲν θύρην δεδεμένην πάλῳ ἔμπροσθε τοῦ πλοίου ἀπείει ἐπιφέρεσθαι, τὸν δὲ λίθον ἄλλῳ κάλῳ ὀπισθε. ἢ μὲν δὴ θύρῃ τοῦ ῥόου ἐμπίπτοντος χωρεῖ ταχέως καὶ ἔλκει τὴν βάρην (τοῦτο

Ionnan kerülnek, azt hiszem, kitaláltam. Mikor az előző évben a Nilus viasszaszorúl, a halak lerakják tojásaikat az iszapba és az utolsó víztömeggel elvándorolnak; mikor pedig idő multával a víz ismét visszatér, csakhamar e halak fejlődnek ki a tojásokból.

Ilyenek a körülmények a halakat illetőleg. A mocsarak körül 94 lakó egyiptomiak a sillikypris gyümölcséből készítenek olajat s ezt *kiki*-nek hívják; készítési módja pedig a következő: a folyamok és tavak partjainál vetik el a sillikyprist, mely Görögországban vadon nő¹²²; Egyiptomban elvetve sok, de bűzös gyümölcsöt terem. Mikor ezt összeszedték, némelyek összetörve kisajtolják, mások megszáritva kifőzik s a belőle kifolyó nedvet összegyűjtik. Ez kövér és a mécsbe ép oly alkalmas, mint az olaj, azonban nehéz szagot terjeszt. Az itt szállongó rengeteg szúnyoghad ellen a következőt⁹⁵ gondolták ki: a mocsarak fölött lakók tornyaikat használják fel, oda mennek föl aludni; mert a szúnyogok a szelek miatt nem bírnak a magasban repülni. A mocsarak körül lakók a tornyok helyett mást gondoltak ki. Minden embernek van egy hálója, melylyel nappal halakra vadászik, éjjel pedig úgy használja föl, hogy nyugvó ágya fölött kifeszíti és alája bújva alszik. A szúnyogok azt, a ki köpenybe vagy vászonba burkolózva alszik, azon át is megcsípi, míg a hálón át meg sem kísérik.

Hajókat, melyeken terhet szállítanak, akanthuszfából készítik, 96 melynek alakja igen hasonló a kyrenei lotoszhoz s gummi szivárog ki belőle.¹²³ Ezen akanthusból két rőf hosszú gerendákat vágnak, téglaként egymásra rakják és a hajót következőkép állítják össze: sok és nagy czövekhez erősítik a két rőfnyi gerendákat s ha illetén módon összeállították a hajót, keresztgerendákat erősítenek föléjük; hajóbordákat nem használnak, hanem az eresztékeket belül bybloszszal megtömik. Csak egy kormányrudat készítenek, melyet a csónakon áthuznak; árboczfájuk akanthusból van, vitorlájuk pedig bybloszból. Ilyen hajó nem mehet föl a folyón, ha erős szél nem fú, hanem a part mellett vonják. Lefelé a következőkép megy: van rajta egy tamariszkfából készült ajtódeszka, melyet nádfonat tart össze, és egy körülbelül két talentumnyi nehéz átfúrt kő. A deszkát kötéllel megerősítve a hajó előtt lebocsátják, a követ pedig más kötéllel hátul. A deszka az árba jutva gyorsan halad és húzza a barist (mert

γὰρ δὴ οὖνομά ἐστι τοῖσι πλοίοισι τούτοις), ὁ δὲ λίθος ὑπισθε ἐπελκόμενος καὶ ἐὼν ἐν βυσσῷ κατιθύνει τὸν πλόνον. ἔστι δὲ σφι τὰ πλοῖα ταῦτα πλήθει πολλά, καὶ ἄγει ἓνια πολλὰς χιλιάδας ταλάντων.

- 97 Ἐπεὶ δὲ ἐπέλθῃ ὁ Νεῖλος τὴν χώραν, αἱ πόλεις μούνα φαίνονται ὑπερέχουσαι, μάλιστα κη ἐμφερές τῇσι ἐν τῷ Αἰγαίῳ πόντῳ νήσοισι· τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τῆς Αἰγύπτου πέλαγος γίνεσθαι, αἱ δὲ πόλεις μούνα ὑπερέχουσι. πορθμύονται ὦν, ἐπεὶ τὸ τοῦ γένηται, οὐκ ἐστὶ κατὰ τὰ ῥέεθρα τοῦ ποταμοῦ ἀλλὰ διὰ μέσου τοῦ πεδίου. ἐς μὲν γε Μέμφιν ἐκ Ναυκράτιος ἀναπλῶνται παρ' αὐτάς τὰς πυραμίδας γίνεσθαι ὁ πλόος· ἔστι δὲ οὐδ' οὗτος, ἀλλὰ παρὰ τὸ δεξιὸν τοῦ Δέλτα καὶ παρὰ Κερκάσωρον πόλιν· ἐς δὲ Ναυκρατὶν ἀπὸ θαλάσσης καὶ Κανώβου διὰ πεδίου πλέων ἤξεις κατ' Ἀνθυλλάν τὴν πόλιν καὶ τὴν Ἀρχάνδρου καλεσμένην. τούτων δὲ ἡ μὲν Ἀνθυλλα ἐοῦσα λογίμη πόλις ἐς ὑποδήματα ἐξαίρετος δίδεται τοῦ αἰεὶ βασιλεύοντος Αἰγύπτου τῇ γυναικί (τοῦτο δὲ γίνεται ἐξ ὅσου ὑπὸ Πέρσῃσι ἐστὶ Αἴγυπτος), ἡ δὲ ἐτέρη πόλις δοκέει μοι τὸ οὖνομα ἔχειν ἀπὸ τοῦ Δαναοῦ γαμβροῦ Ἀρχάνδρου τοῦ Φθίου τοῦ Ἀχαιοῦ· καλεῖται γὰρ δὴ Ἀρχάνορον πόλις. εἴη δ' ἂν καὶ ἄλλος τις Ἀρχάνδρος, οὐ μέντοι γε Αἰγύπτιον τὸ οὖνομα.

- 99 Μέχρι μὲν τούτου ὅψις τε ἐμῇ καὶ γνώμῃ καὶ ἱστορίῃ ταῦτα λέγουσά ἐστι, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦδε Αἰγυπτίους ἔρχομαι λόγους ἐρέων κατὰ τὰ ἥκουον· προσέσται δὲ καὶ αὐτοῖσι τι καὶ τῆς ἐμῆς ὀψιος.

Μῖνα τὸν πρῶτον βασιλεύσαντα Αἰγύπτου οἱ ἱερεῖς ἔλεγον τοῦτο μὲν ἀπογεφυρῶσαι τὴν Μέμφιν. τὸν γὰρ ποταμὸν πάντα ῥέειν παρὰ τὸ ὄρος τὸ φάμμινον πρὸς Λιβύης, τὸν δὲ Μῖνα ἀνωθεν, ὅσον τε ἑκατὸν σταδίους ἀπὸ Μέμφιος, τὸν πρὸς μεσαμβρίας ἀγκῶνα προσχώσαντα τὸ μὲν ἀρχαῖον ῥέεθρον ἀποξηρῆναι. τὸν δὲ ποταμὸν ὀχρεῦσαι τὸ μέσον τῶν ὁρέων ῥέειν. ἔτι δὲ καὶ νῦν ὑπὸ Περσέων ὁ ἀγκῶν οὗτος τοῦ Νεῖλου ὡς ἀπεργμένος ῥέει ἐν φυλακῇσι μεγάλῃσι ἔχεται, φρασσόμενος ἀνὰ πᾶν ἔτος· εἰ γὰρ ἐθελήσει ῥήξας ὑπερβῆναι ὁ ποταμὸς ταύτη, κίνδυνος πάσῃ Μέμφι κατακλυσθῆναι ἐστί. ὥς δὲ τῷ Μῖνι τούτῳ τῷ πρώτῳ γενομένῳ βασιλείᾳ χέρσον γεγονέναι τὸ ἀπεργμένον, τοῦτο μὲν ἐν αὐτῷ πόλιν κτίσαι ταύτην ἥτις νῦν Μέμφις καλεῖται· ἔσθι γὰρ καὶ ἡ Μέμφις ἐν τῷ στενωπῷ τῆς Αἰγύπτου· ἔξωθεν δὲ αὐτῆς περιορύξει λίμνην ἐκ τοῦ ποταμοῦ πρὸς βορρῇν τε καὶ πρὸς ἐσπέρην (τὸ γὰρ πρὸς τὴν ἡῶ αὐτὸς ὁ Νεῖλος

ez a neve az ilyen hajónak), a kő pedig, melyet utána húznak és a mélységben van, igazgatja a hajózást. Ilyen hajók nagy mennyiségben vannak náluk és némelyik sok ezer talentumot szállít.

Midőn a Nilus a szárazra lép ki, csak a városok látszanak ki⁹⁷ belőle, úgy hogy leginkább az aigaiosi tenger szigeteihez hasonlítanak. Egyiptom többi része tengerré válik, melyből csak a városok emelkednek ki. Midőn ez történik, nem hajóznak többé a folyam medrében, hanem a síkságon át. Ha valaki Naukratisből Memphisbe hajózik föl, a hajózás ép a pyramisok mellett vezet;¹²⁴ de nem ez a rendes út, hanem a delta hegyétől Kerkasoros városáig. Ha az ember a tengertől és Kanabostól a síkságon áthajózik Naukratisba, Anthylla és az úgynevezett Archandros városa mellett halad el.¹²⁵ Ezek közül Anthyllára, mely nevezetes város, azt az adót vetették⁹⁸ ki, hogy neki kell szállítani a sarukat az egyiptomi király felesége számára, (s ez azóta van így, mióta Egyiptom perzsa uralom alatt van);¹²⁶ a másik város véleményem szerint Danaos vejétől, Archandrostól kapta nevét, ki Phthiosnak fia és Achaios unokája volt; mert Archandros városának hívják. Lehetett ugyan más valamely Archandros is, de a név bizonyára nem egyiptomi.

Az eddig mondottak saját megfigyeléseimen, önalkotta véleményeimen és kutatásaimon alapúlnak. Innentől kezdve azonban hallomás után fogok beszélni az egyiptomi dolgokról. De járul hozzá olyan is, a mit magam láttam.

Menesről, Egyiptom első királyáról azt mondják a papok, hogy töltésekkel védte meg Memphist.¹²⁷ Az egész vízáram ugyanis a homokos hegység mellett Libya felé folyt; Menes azonban felülről, Memphistől vagy száz stádiumra a délre nyúló ágot töltésekkel megszabályozván, a régi medret kiszárította, úgy hogy a folyam csatornákkal irányítva a hegység között folyik.¹²⁸ Még ma is nagyon

lozzák a perzsák a Nilusnak ezen ágát, mely töltések által elzárva folyik, s minden évben megerősítik. Mert ha a folyam itt áttörve kiáradna, egész Memphist árvíz fenyegetné. Midőn tehát Menes, az első király, ezen elzáró töltések segítségével szárazföldet nyert, azt a várost alapította rajta, melyet most Memphisnek neveznek. Mert Memphis is a keskeny Egyiptomban fekszik. Körülötte pedig a folyamból tavat ásottott északra és nyugatra (keletről ugyanis maga

- ἀπέρχει), τοῦτο δὲ τοῦ Ἡφαίστου τὸ ἱρὸν ἰδρύσασθαι ἐν αὐτῇ,
 100 ἐὼν μέγα τε καὶ ἀξιαπληγτότατον. μετὰ δὲ τοῦτον κατέλεγον οἱ
 ἱεεὶς ἐκ βύβλου ἄλλων βασιλέων τριηκοσίων τε καὶ τριήκοντα
 οὐτόματα. ἐν τσαύτῃσι δὲ γενεῇσι ἀνθρώπων ὀκτωκαίδεκα μὲν
 Αἰθίοπες ἦσαν, μία δὲ γυνὴ ἐπιχωρὶή, οἱ δὲ ἄλλοι ἄνδρες
 Αἰγύπτιοι. τῇ δὲ γυναικὶ οὖνομα ἦν, ἥτις ἐβασίλευσε, τὸ περ
 τῇ Βαβυλωνίῃ, Νίτωκρις· τὴν ἔλεγον τιμωρέουσαν ἀδελφῶν, τὸν
 Αἰγύπτιοι βασιλεύοντά σφεν ἀπέκτειναν, ἀποκτείναντες δὲ οὕτω
 ἐκείνη ἀπέδωκεν τὴν βασιλείην, τούτῳ τιμωρέουσαν πολλοὺς
 Αἰγυπτίων διαφθεῖραι δόλῳ. ποιησαμένην γάρ μιν οἴκημα περί-
 μηκες ὑπόγειον καινοῦν τῷ λόγῳ, νόφ δὲ ἄλλα μηχανᾶσθαι·
 καλέσασαν δὲ μιν Αἰγυπτίων τοὺς μάλιστα μεταίτιους τοῦ φό-
 νου ἤδεε, πολλοὺς ἰστιάειν, δαιτυμένους δὲ ἐπειναι τὸν ποταμὸν
 δι' αὐλῶνος κρυπτοῦ μεγάλου. ταύτης μὲν πέρι τσαῦτα ἔλεγον,
 πλὴν ὅτι αὐτὴν μιν, ὡς τοῦτο ἐξέργαστο, ρίψαι ἐς οἴκημα σπο-
 101 δοῦ πλέον, ὅπως ἀτιμώρητος γένηται. τῶν δὲ ἄλλων βασιλέων
 οὐ γὰρ ἔλεγον οὐδεμίαν ἔργων ἀπόδεξιν καὶ οὐδὲν εἶναι λαμ-
 πρότητος, πλὴν ἐνός τοῦ ἐσχάτου αὐτῶν Μοίριος· τοῦτον δὲ
 ἀποδέξασθαι μνημόσυνα τοῦ Ἡφαίστου τὰ πρὸς βορέην ἄνεμον
 τετραμμένα προπύλαια, λίμνην τε ὀρύξαι, τῆς ἡ περιόδου ὅσων
 ἐστὶ σταδίων ὕστερον δηλώσω, πυραμίδας τε ἐν αὐτῇ οἰκοδομη-
 σαι, τῶν τοῦ μεγάρου πέρι ὁμοῦ αὐτῇ τῇ λίμνῃ ἐπιμνήσομαι.
 τοῦτον μὲν τσαῦτα ἀποδέξασθαι, τῶν δὲ ἄλλων οὐδένα οὐδέν.

- 102 Παραμειψάμενος ὦν τούτους τοῦ ἐπὶ τούτοις γενομένου βασι-
 λέος, τῷ οὖνομα ἦν Σέσωστρις, τούτου μνήμην ποιήσομαι· τὸν ἔλε-
 γον οἱ ἱεεὶς πρῶτον μὲν πλοίοις μακροῖς ὁρμηθέντα ἐκ τοῦ Ἀρ-
 βίου κόλπου τοὺς παρὰ τὴν Ἐρυθρὴν θάλασσαν κατοικημένους
 καταστρέφασθαι, ἐς ὃ πλεοντά μιν πρόσω ἀπικέσθαι ἐς θάλασσαν
 οὐκέτι πλωτὴν ὑπὸ βραχέων. ἐνθεῦτεν δὲ ὡς ὀπίσω ἀπίκετο ἐς
 Αἴγυπτον, κατὰ τῶν ἱερέων τὴν φάτιν, στρατιὴν πολλὴν τῶν . .
 λαβῶν ἤλαυνε διὰ τῆς ἡπείρου, πᾶν ἔθνος τὸ ἐμποδῶν κατα-
 στρεφόμενος. ὅτεοις μὲν γυν αὐτῶν ἰλκίμοις ἐνετόγγανε καὶ δει-
 νῶς γλιχομένοις περὶ τῆς ἐλευθερίας, τούτοις μὲν στήλας ἐνίσ-
 τας τὰς χώρας διὰ γραμμάτων λεγούσας τὸ τε ἑωυτοῦ οὖνομα καὶ
 τῆς πατρὸς, καὶ ὡς δυνάμι τῇ ἑωυτοῦ κατεστρέφάτο σφας· ὅτεων
 δὲ ἀμαχητὶ καὶ εὐπετέως παρέλαβε τὰς πόλεις, τούτοις δὲ ἐνέγραφε
 ἐν τῇσι στήλῃσι κατὰ ταῦτά καὶ τοῖσι ἀνδρηίοις τῶν ἐθνέων
 γενομένοις, καὶ δὴ καὶ αἰδοῖα γυναικὸς προσενέγραφε, δῆλα

a Nilus zárja el) ; azután Hephaistosnak templomot alapított benne, a mely nagy és igen figyelemre méltó.¹²⁹ Ő utána a papok még más 100 háromezszázharmincz királynak a nevét olvasták föl nekem egy könyvből. Ennyi emberi nemzedékből¹³⁰ tizenennyolcz vala aithiopiai, egy belföldi asszony, a többiek egyiptomiak. Annak a nőnek, a ki uralkodott, Nitokris volt a neve, mint a babyloninak is.¹³¹ Erről azt beszél, hogy bosszút állott fítestvééréért, a kit az egyiptomiak mint királyukat meggyilkoltak s azután neki adták át a királyságot ; bosszúját pedig úgy töltötte ki, hogy sok egyiptomit fondorlattal megölt. Ugyanis egy hosszú földalatti épületet csináltatott, s fölavatás ürügye alatt, tényleg pedig mást tervezve, meghívta azokat az egyiptomiakat, kiket a gyilkosság főokozóinak ismert és nagy számban megvendégelte ; a lakomázókra azután nagy rejték-csatornán rábocsátotta a folyamot. Ennyit beszélnek róla, hozzáadva még, hogy e tette után egy hamuval teli házba rohant, hogy bosszút ne állhassanak rajta. Többi királyaitól semmi nevezetes művet nem 101 említettek, s nem is volt hírük, az egy utolsóinak, Moirisnak kivételével.¹³² Ez több emlékművet teremtett ; így Hephaistosnak északra néző előcsarnokát,¹³³ továbbá egy tavat ásatott, melynek kerületét stádiumokban később fogom megmondani, és pyramisokat építtetett benne, melyek nagyságáról magával a tóval együtt fogok megemlékezni. Ezek voltak az ő művei, míg a többiek semmit sem hagytak hátra.

Mellőzvéen tehát ezeket, a közvetlen utánuk következő király- 102 ról emlékszem meg, kinek Sesostris volt a neve.¹³⁴ Erről azt mondják a papok, hogy az arab öbölből nagy hajókon kiindulva először a Vöröstenger mellett lakó népeket igázta le, míg továvitorlázva egy, zátonyok miatt többé nem hajózható tengerbe jutott. Innen tehát visszatért Egyiptomba, és a papok előadása szerint nagy hadsereggel vonult át a szárazon, és minden útba eső népet meghódított. Valahány vitéz néppel találkozott, mely erősen ragaszkodott szabadságához, azoknak a tartományban emlékoszlopot emelt, bevésván a föliratba saját nevét, hazáját s hogy hatalmával igázta le őket. A mely városokat azonban küzdelem nélkül és könnyedén vett be, azoknak is ugyanazt írta fel oszlopaikra, a mit a bátor népeknél, de egy női szeméremrészt is vésetett hozzá, je-

- 103 βουλόμενος ποιέειν ὥς εἶησαν ἀνάλκιδες. ταῦτα δὲ ποιῶν διε-
 ἔημε τὴν ἡπειρον, ἐς ὃ ἐκ τῆς Ἀσίας ἐς τὴν Εὐρώπην διαβάς
 τοὺς τε Σκύθας κατεστρέψατο καὶ τοὺς Θρήκας. ἐς τούτους δὲ
 μοι δοκᾷ καὶ προσώτατα ἀπικέσθαι ὁ Αἰγύπτιος στρατός· ἐν
 μὲν γὰρ τῇ τούτων χώρῃ φαίνονται σταθεῖσαι αἱ στῆλαι, τὸ δὲ
 προσωτέρω τούτων οὐκ ἔτι. ἐνθεῦτεν δὲ ἐπιστρέψας ὀπίσω ἦγε,
 καὶ ἐπεῖτε ἐγένετο ἐπὶ Φάσι ποταμῷ, οὐκ ἔχω τὸ ἐνθεῦτεν
 ἀτρεκέως εἰπεῖν εἴτε αὐτός ὁ βασιλεὺς Σέσωστρις ἀποδασάμενος
 τῆς ἐσωτοῦ στρατιῆς μόριον ὅσον δὴ αὐτοῦ κατέλιπε τῆς χώρας
 οἰκήτορας, εἴτε τῶν τινες στρατιωτῶν τῇ πλάνῃ αὐτοῦ ἀχθε-
 104 σθέντες περὶ Φᾶσιν ποταμὸν κατέμειναν. φαίνονται μὲν γὰρ
 ἔόντες οἱ Κόλχοι Αἰγύπτιοι, νοήσας δὲ πρότερον αὐτὸς ἢ ἀκού-
 σας ἄλλων λέγω. ὥς δέ μοι ἐν φροντίδι ἐγένετο, εἰρόμην ἀμφο-
 τέρους, καὶ μᾶλλον οἱ Κόλχοι ἐμεμνέατο τῶν Αἰγυπτίων ἢ οἱ
 Αἰγύπτιοι τῶν Κόλχων· νομίζειν δ' ἔφασαν οἱ Αἰγύπτιοι τῆς
 Σεσωστρίου στρατιῆς εἶναι τοὺς Κόλχους. αὐτὸς δὲ εἶκασα τῆδε
 καὶ ὅτι μελάγχροές εἰσι καὶ οὐλότριχες. καὶ τοῦτο μὲν ἐς οὐδὲν
 ἀνήκει· εἰσὶ γὰρ καὶ ἕτεροι τοιοῦτοι· ἀλλὰ τοῖσιδε καὶ μᾶλλον,
 ὅτι μόνον πάντων ἀνθρώπων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθί-
 οπες περιτάμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοινίκες δὲ καὶ Σύριοι
 οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ αὐτοὶ ὁμολογέουσι παρ' Αἰγυπτίων
 μεμαθηκέναι, Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον
 ποταμὸν καὶ Μάκρωνες οἱ τούτοις ἀστυγείτονες ἔόντες ἀπὸ
 Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. οὗτοι γὰρ εἰσι οἱ περιταμνό-
 μενοι ἀνθρώπων μόνον, καὶ οὗτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιεῦντες
 κατὰ ταῦτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιοπῶν οὐκ ἔχω εἰπεῖν
 ὁκότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων. ἐξέμαθον· ἀρχαῖον γὰρ δὴ τι φαίνεται
 ἔόν. ὥς δὲ ἐπιμισγόμενοι Αἰγύπτῳ ἐξέμαθον, μέγα μοι καὶ τότε
 τεκμήριον γίνεται· Φοινίκων ὁκόσοι τῇ Ἑλλάδι ἐπιμίσγονται, οὐ-
 κέτι Αἰγυπτίους μίμνεται κατὰ τὰ αἰδοῖα, ἀλλὰ τῶν ἐπιγινομένων οὐ
 105 περιτάμνουσι τὰ αἰδοῖα. φέρε νῦν καὶ ἄλλο εἶπω περὶ τῶν Κόλχων,
 ὥς Αἰγυπτίοισι προσφερέες εἰσὶ. λίνον μόνον οὗτοί τε καὶ
 Αἰγύπτιοι ἐργάζονται κατὰ ταῦτά, καὶ ἡ ζῶη πᾶσα καὶ ἡ
 γλῶσσα ἐμπερὴς ἐστὶ ἀλλήλοισι. λίνον δὲ τὸ μὲν Κολχικόν

lezni akarván, hogy gyávák valának. Ilyen tettekkel hatolt át a szárazon, míg Ázsiából Európába át nem jutván, a skythákat és thrákokat leigázta. Véleményem szerint ezeknek földje volt a leg-szélső pont, a meddig az egyiptomi sereg jutott; mert ezeknek országában még látszanak a fölállított oszlopok, rajuk túl tovább azonban nem. Innen megfordúlva tehát visszatért és eljutott a Phasis folyóhoz, a hol nem tudom pontosan megmondani, vajjon maga Sesostris király különített-e el seregéből egy részt s hagyta ott hátra az ország lakóit, avagy a katonák bizonyos száma unta-e meg a bolyongást és maradt ott a Phasis folyó körül. Mert a kolchisiak szemlátomást egyiptomiak, s megemlítem, hogy ezt magam előbb vettem észre, mintsem másoktól hallottam. Minthogy pedig érdeklődtem a dolog iránt, mindkettőjüket megkérdeztem; s úgy találtam, hogy a kolchisiak jobban emlékeznek az egyiptomiakra, mint az egyiptomiak a kolchisiakra. Az egyiptomiak azt mondták, hogy nézetük szerint a kolchisiak Sesostris seregének egyik részétől származtak le; magam meg először abból következtettem, hogy barnabőrűek és gyapjashajúak, habár ez mit sem bizonyít, mert mások is vannak ilyenek; továbbá méginkább abból, hogy az összes emberek közül csupán a kolchisiak, egyiptomiak és aithiopiaiak metszik körül kezdettől fogva nemző tagjukat. Maguk a phoinikiaiak és a Palæstinában lakó syrek¹³⁵ egyaránt bevallják, hogy az egyiptomiaktól tanulták el. Ellenben a Thermodon és Parthenios folyók körül lakó syriaiak, valamint a velük szomszédos makronok¹³⁶ azt mondják, hogy ujabban vették át a kolchisiaktól. Mert csak ezen emberek között dívik a körülmetszés, s úgy látszik, az egyiptomiakat utánozzák; hogy azonban az egyiptomiak és aithiopiaiak közül melyik tanulta el a másiktól, azt nem tudom megmondani. Mert már ősi szokásnak látszik, s hogy Egyiptommal közlekedve tanulták el, arra nézve nekem a következő bizonyítékom van: ha egy phoinikiai ember Görögországgal közlekedik, többé nem utánozza az egyiptomiakat nemző tagját illetőleg, s többé nem metszi körül gyermekeinek nemző tagját. De most el akarok valamit mondani a kolchisiakról, a miben az egyiptomiakhoz hasonlítanak: csupán ők és az egyiptomiak készítik a vásznat egy azon módon, valamint egész életük és nyelvük is hasonlít egymáshoz. A kolchisi vásznat

- ὑπὸ Ἑλλήνων Σαρδωνικὸν κέκληται, τὸ μέντοι ἀπ' Αἰγύπτου
 106 ἀπικνεύμενον καλέσται Αἰγύπτιον. αἱ δὲ στήλαι τὰς ἴστας κατὰ τὰς
 χώρας ὁ Αἰγύπτου βασιλεὺς Σέσωστρις, αἱ μὲν πλεῖνες οὐκέτι φαί-
 νονται περιεοῦσαι, ἐν δὲ τῇ Παλαιστίνῃ Συρίῃ αὐτὸς ὥρων ἐούσας
 καὶ τὰ γράμματα τὰ εἰρημένα ἐνεόντα καὶ γυναικὸς αἰδοῖα. εἰσὶ
 δὲ καὶ περὶ Ἰωνίην δύο τύποι ἐν πέτρῃσι ἐγκεκολαμμένοι τοῦτου
 τοῦ ἀνδρός, τῇ τε ἐκ τῆς Ἐφεσίδης ἐς Φώκαιαν ἔρχονται καὶ τῇ
 ἐκ Σαρδίων ἐς Σμύρνην. ἐκατέρωθι δὲ ἀνὴρ ἐγγέγλυπται μέγαθος
 πέμπτης σπιθαμῆς, τῇ μὲν δεξιῇ χειρὶ ἔχων αἰκμὴν τῇ δὲ ἀρι-
 στερῇ τόξα, καὶ τὴν ἄλλην σκευὴν ὡσαύτως· καὶ γὰρ Αἰγυπτίην
 καὶ Αἰθιοπίδα ἔχει· ἐκ δὲ τοῦ ὧμου ἐς τὸν ἕτερον ὧμον διὰ τῶν
 στηθεῶν γράμματα ἱρὰ Αἰγύπτια διήκει ἐγκεκολαμμένα, λέγοντα
 τάδε· «ἐγὼ τήνδε τὴν χώραν ὧμοισι τοῖσι ἐμοῖσι ἐκτησάμην.»
 ὅστις δὲ καὶ ὁκόθεν ἐστὶ, ἐνθαῦτα μὲν οὐ δηλοῖ, ἐτέρωθι δὲ
 δεδήλωκε. τὰ δὲ καὶ μετεξέτεροι τῶν θεησαμένων Μένωνος
 εἰκόνα εἰκάζουσί μιν εἶναι, πολλὸν τῆς ἀληθείης ἀπολελειμμένοι.
 107 Τοῦτον δὲ τὸν Αἰγύπτιον Σέσωστριν ἀναχωρέοντα καὶ
 ἀνάγοντα πολλοὺς ἀνθρώπους τῶν ἐθνέων τῶν τὰς χώρας κατε-
 στρέφατο, ἔλεγον οἱ ἱρέες, ἐπεὶτε ἐγένετο ἀνακομιζόμενος ἐν
 Δάφνησι τῇσι Πηλουσίῃσι, τὸν ἀδελφεὸν αὐτοῦ, τῷ ἐπέτρεψε ὁ
 Σέσωστρις τὴν Αἴγυπτον, τοῦτον ἐπὶ ξείνια αὐτὸν καλέσαντα καὶ
 πρὸς αὐτῷ τοὺς παῖδας περὶνῆσαι ἔξωθεν τὴν οἰκίην ὕλην, περι-
 νήσαντα δὲ ὑποπρῆσαι. τὸν δὲ ὡς μαθεῖν τοῦτο, αὐτίκα συμβου-
 λεύεσθαι τῇ γυναικί· καὶ γὰρ δὴ καὶ τὴν γυναῖκα αὐτὸν ἅμα
 ἄγεσθαι· τὴν δὲ οἱ συμβουλεύσαι τῶν παίδων ἐόντων ἐξ τοῦς
 δύο ἐπὶ τὴν πυρὴν ἐκτείναντα γεφυρῶσαι τὸ καίόμενον, αὐτοὺς
 δ' ἐπ' ἐκείνων ἐπιβαίνοντας ἐκσώζεσθαι. ταῦτα ποιῆσαι τὸν Σέσω-
 στριν, καὶ δύο μὲν τῶν παίδων κατακαῆναι τρόπῳ τοιοῦτῳ, τοὺς
 108 δὲ λοιποὺς ἀποσωθῆναι ἅμα τῷ πατρί. νοστήσας δὲ ὁ Σέσωστρις
 ἐς τὴν Αἴγυπτον καὶ τισάμενος τὸν ἀδελφεόν, τῷ μὲν ὁμίλῳ
 τὸν ἐπηγάγετο τῶν τὰς χώρας κατεστρέφατο, τοῦτῳ μὲν τάδε
 ἐχρήσατο· τοὺς τέ οἱ λίθους τοὺς ἐπὶ τοῦτου τοῦ βασιλέως
 κομισθέντας ἐς τοῦ Ἡφαίστου τὸ ἱρόν, ἐόντας μεγάλῃ περιμή-
 κεας, οὗτοι ἦσαν οἱ ἐλκύσαντες, καὶ τὰς διώρυχας τὰς νῦν
 ἐούσας ἐν Αἰγύπτῳ πάσας οὗτοι ἀναγκαζόμενοι ὥρυξαν,
 ἐποίησαν τε οὐκ ἐκόντες Αἴγυπτον, τὸ πρὶν ἐοῦσαν ἱππασί-
 μῃν καὶ ἀμαξομένην πᾶσαν, ἐνδεᾶ τούτων. ἀπὸ γὰρ τού-
 του τοῦ χρόνου Αἴγυπτος ἐοῦσα πεδιάς πᾶσα ἀνιππος καὶ
 ἀναμάξευτος γέγονε· αἷται δὲ τούτων αἱ διώρυχες γέγονασιν
 ἐοῦσαι πολλαὶ καὶ παντοίους τρόπους ἔχουσαι. κατέταμνε δὲ

ugyan sardonikusnak nevezik a görögök,¹³⁷ míg az Egyiptomból jövőt egyiptominak. Azon emlékoszlopok, melyeket ezen országokban az egyiptomi király, Sesostris, állított föl, már többnyire nem léteznek; de a palaszinai Syriában magam láttam néhányat az említett felirattal és nőiszeméremtaggal.¹³⁸ Ioniában is van két, sziklába vésett képe ez embernek; egyik az Ephesosból Phokaiába, másik a Sardisból Smyrnába vezető úton.¹³⁹ Mindkét helyen egy ötödfél rőfnyi nagyságú emberi alak van bevésve; jobb kezében lándzsát tart, baljában egy nyílat, egyéb fegyverzete is egyforma, t. i. egyiptomi és aithiopiai; mellén át egyik vállától a másikig bevéssett felirat vonul át szent egyiptomi betűkben, mely ezt mondja: «Ezt az országot saját vállaimmal szereztem meg». Az egyik helyen nem mondja meg, hogy kicsoda és honnan való, a másikon azonban megmondja. Midőn pedig némelyek, a kik ezt látták, azt gyanítják, hogy ez Memnonnak a képe, messze járnak az igazságtól.¹⁴⁰

Ez az egyiptomi Sesostris a papok állítása szerint sok embert vitt magával hazatértében azon népek közül, melyeket meghódított; s midőn visszautazása közben a pelusiai Daphnaiba érkezett, testvére, a kinek gondjaira Sesostris Egyiptomot bízta, magához híván őt vendégségbe fiaival együtt, palotáját kívül körülvette farakásokkal s ezeket fölhalmozva meggyújtotta.¹⁴¹ Mikor ezt a király észrevette, rögtön tanácskozott feleségével, a kit szintén magával vitt; és ez azt tanácsolta neki, hogy hat fia közül kettőt a tűzre fektetve hidalja át a máglyát, hogy így maguk azokon át tovalépve megmenekülhessenek. Sesostris így is cselekedett, s két fia ilyenén módon odaégett, a többi pedig atyjukkal együtt megmenekült. Sesostris ezután visszatért Egyiptomba és bosszút állott testvérén. A tömeget, melyet a meghódított országokból magával hozott, a következőkép használta föl: azon rendkívüli nagyságú köveket melyeket ez a király Hephaistos templomához szállított, nekik kellett hurezolniok; az Egyiptomban most található összes csatornákat nekik kellett ásniok, s akaratuk ellenére Egyiptomot, melyben eddig mindenütt lehetett lovagolni és kocsikázni, e tulajdonságoktól megfosztották. Mert ezen időtől fogva Egyiptomban, habár egészben véve sík föld, lovagolni és kocsikázni nem lehet. Oka ennek az a sok csatorna, mely minden irányban szétágazik. Az orszá-

τοῦδε εἵνεκα τὴν χώραν ὁ βασιλεὺς· ὅσοι τῶν Αἰγυπτίων μὴ ἐπὶ τῷ ποταμῷ ἔκτηντο τὰς πόλεις ἄλλ' ἀναμέσους, οὗτοι, ὅπως τε ἀπίοι ὁ ποταμός, σπανίζοντες ὕδατων, πλατυτέροι·σι ἐχρέωντο
 109 τοῖσι πόμασι, ἐκ φρεάτων χρεώμενοι. τούτων μὲν δὴ εἵνεκα κατετμήθη ἡ Αἴγυπτος. καταναεῖμαι δὲ τὴν χώραν Αἰγυπτίοισι ἅπασι τοῦτον ἔλεγον τὸν βασιλέα, κληρὸν ἴσον ἐκάστῳ τετράγωνον διδόντα, καὶ ἀπὸ τούτου τὰς προσόδους ποιήσασθαι, ἐπιτάξαντα ἀποφορὴν ἐπιτελέειν κατ' ἐνιαυτόν. εἰ δέ τις τοῦ κληροῦ ὁ ποταμός τι παρέλοιτο, ἐλθὼν ἂν πρὸς αὐτὸν ἐσήμινε τὸ γεγενημένον· ὁ δὲ ἔπεμπε τοὺς ἐπισκεψομένους καὶ ἀναμετρήσοντας ὅσῳ ἐλάσσων ὁ χώρος γέγονε, ὅπως τοῦ λοιποῦ κατὰ λόγον τῆς τεταγμένης ἀποφορῆς τελείῃ. δοκέει δέ μοι ἐνθεῦτεν γεωμετρίῃ εὐρεθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπανελθεῖν· πόλον μὲν γὰρ καὶ γνώμονα καὶ τὰ δυώδεκα μέρεα τῆς ἡμέρης παρὰ Βαβυλωνίων ἔμαθον οἱ Ἕλληνες.

110 Βασιλεὺς δὲ οὗτος δὴ μόνος Αἰγύπτιος Αἰθιοπίας ἤρξε, μνημόσυνα δὲ ἐλίπετο πρὸ τοῦ Ἡφαίστειου ἀνδριάντας λιθίνους δύο μὲν τριήκοντα πηχέων, ἑωυτόν τε καὶ τὴν γυναῖκα, τοὺς δὲ παῖδας ἑόντας τέσσαρας εἴκοσι πηχέων ἕκαστον· τῶν δὴ ὁ ἱεὺς τοῦ Ἡφαίστου χρόνῳ μετέπειτα πολλῷ Δαρεῖον τὸν Πέρσῃ οὐ περιεῖδε ἰσάντα ἔμπροσθε ἀνδριάντα, φάς οὔ οἱ πεποιήσθαι ἔργα οἷά περ Σεσώστρι τῷ Αἰγυπτίῳ· Σέσωστριν μὲν γὰρ ἄλλα τε καταστρέψασθαι ἔθνεα οὐκ ἐλάσσω ἐκείνου καὶ δὴ καὶ Σκύθας, Δαρεῖον δὲ οὐ δυνασθῆναι Σκύθας ἐλεῖν· οὐκ οὐκ δίκαιον εἶναι ἰσάναι ἔμπροσθε τῶν ἐκείνου ἀναθημάτων μὴ οὐκ ὑπερβαλλόμενον τοῖσι ἔργοισι. Δαρεῖον μὲν νυν λέγουσι πρὸς ταῦτα συγγνώμην ποιήσασθαι.

111 Σεσώστριος δὲ τελευτήσαντος ἐκδέξασθαι ἔλεγον τὴν βασιλὴν τὸν παῖδα αὐτοῦ Φερῶν, τὸν ἀποδέξασθαι μὲν οὐδεμίαν στρατηγὴν, συνενειχθῆναι δὲ οἱ τυφλὸν γενέσθαι διὰ τοιόνδε πρήγμα. τοῦ ποταμοῦ κατελθόντος μέγιστα δὴ τότε ἐπ' ὀκτωκαίδεκα πήχεας, ὥς ὑπερέβαλε τὰς ἀρούρας, πνεύματος ἐμπεσόντος κυματῆς ὁ ποταμός ἐγένετο· τὸν δὲ βασιλέα λέγουσι τοῦτον ἀτασθαλίῃ χρῆσάμενον, λαβόντα αἰχμὴν βαλεῖν εἰς μέσας τὰς δίνας τοῦ ποταμοῦ, μετὰ δὲ αὐτίκα καμόντα αὐτὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς

got pedig azért szelte föl a király, mert azok az egyiptomiak, kik városaikat nem a folyam mentén, hanem az ország közepén építették, midőn a folyam lepadt, vízszükségben szenvedve sós vizet ittak, melyet kutakból merítettek. Ezért csatornázták tehát Egyiptomot. A hagyomány szerint ez a király az országot az összes egyiptomiak 109 között felosztotta és kinek-kinek egyforma nagyságú és négyszög-alakú földrészt adott; innen húzta jövedelmét is, a melyből a parancs szerint évenként adót fizetett.¹⁴² Ha valakinek földrészéből a folyam valamit elszakított, az illető eljött hozzá és bejelentette a dolgot. Ő pedig elküldött embereket, kik a földet megvizsgálták és fölmérték, hogy mennyivel lett kisebb és hogy jövőben adója kisebb birtoka szerint vetessék ki. Azt hiszem, ezért találták föl a földmérést és innen jutott Görögországba; mert a napórát, az óramutatót és a napnak felosztását tizenkét részre a babyloniaktól vették át a görögök.

Ez az egyiptomi király volt az egyetlen, ki Aithiopia fölött 110 uralkodott s emlékül Hephaistos temploma előtt kőszobrokat hagyott hátra;¹⁴³ kettőnek, a magáénak és feleségének, nagysága harmincz rőf, négy fia pedig mindegyik húsz rőf.¹⁴⁴ Sok idővel később Hephaistos papja nem engedte meg, hogy a perzsa Dareios előttük állítsa fel szobrát, s azt mondta, hogy ő nem vitt olyan tetteket véghez, a minőket az egyiptomi Sesostris; mert Sesostris nem kevesebb népet igazott le, mint ő, azonkívül pedig a skythákat is; Dareios azonban a skythákat nem birta legyőzni; nem volna tehát méltányos, ha annak a királynak fogadalmi ajándékai előtt állana az övé, a ki amazt tettekben nem multa fölül. Azt mondják, hogy Dareios ezért nem neheztelt.

Sesostris halála után a papok szavaiszerint fia, Pheron, vette át 111 a királyságot.¹⁴⁵ Ez nem viselt semmiféle háborút, mert megvakult, s ez a következő dolog miutt történt meg vele. A folyam szokatlanul tizennyolcz rőf magasságra dagadt föl, elárasztotta a földeket, és egyszélvész kitörésére hullámokat vert föl. Ekkor, mint mondják, ez a király féktelenségében lándzsát dobott a folyam örvényének középebe, de e tette után rögtön megvakult.¹⁴⁶ Tíz évig volt így világtalan; a tizenegyedik évben jóslat érkezett Buto városából, hogy a büntetés ideje lejárt és újra látni fog, ha olyan asszonynak vizeletével mossa meg szemeit, ki csupán férjével aludott és más

τυφλωθῆναι. δέκα μὲν δὴ ἔτεα εἶναι μιν τυφλόν, ἑνδεκάτῳ δὲ ἔτεϊ ἀπικέσθαι οἱ μαντήιον ἐκ Βουτούς πόλιος ὡς ἐξήκει τέ οἱ ὁ χρόνος τῆς ζημίας καὶ ἀναβλέψει γυναικὸς οὖρφ νιφάμενος τοὺς ὀφθαλμούς, ἦτις παρὰ τὸν ἑωυτῆς ἄνδρα μοῦνον πεφοίτηκε, ἄλλων ἀνδρῶν ἐοῦσα ἄπειρος. καὶ τὸν πρώτης τῆς ἑωυτοῦ γυναικὸς πειράσθαι, μετὰ δέ, ὡς οὐκ ἀνέβλεπε, ἐπεξῆς πασέων πειράσθαι· ἀναβλέψαντα δὲ συναγαγεῖν τὰς γυναῖκας τῶν ἐπειρήθη, πλὴν ἣ τῆς τῷ οὖρφ νιφάμενος ἀνέβλεψε, ἐς μίαν πόλιν, ἣ νῦν καλέσται Ἑρυθρὴ βῶλος· ἐς ταύτην συναλίσαντα ὑποπρῆσαι πάσας σὺν αὐτῇ τῇ πόλει. τῆς δὲ νιφάμενος τῷ οὖρφ ἀνέβλεψε, ταύτην δὲ εἶχε αὐτὸς γυναῖκα. ἀναθήματα δὲ ἀποφυγῶν τὴν πάθην τῶν ὀφθαλμῶν ἄλλα τε ἀνὰ τὰ ἱρὰ πάντα τὰ λόγιμα ἀνέθηκε, καὶ τοῦ γε λόγον μάλιστα ἄξιόν ἐστι ἔχειν, ἐς τοῦ Ἥλιου τὸ ἱρὸν ἀξιοθέητα ἀνέθηκε ἔργα, ὀβελοὺς δύο λιθίνους, ἐξ ἑνὸς ἐόντας ἐκάτερον λίθου, μῆκος μὲν ἐκάτερον πηχέων ἐκατόν, εὖρος δὲ ὀκτώ πηχέων.

- 112 Τούτου δὲ ἐκδέξασθαι τὴν βασιληίην ἔλεγον ἄνδρα Μεμφίτην, τῷ κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν ὄνομα Πρωτέα εἶναι· τοῦ νῦν τέμενός ἐστι ἐν Μέμφι κάρτα καλόν τε καὶ εὖ ἐσκευασμένον, τοῦ Ἡφαιστείου πρὸς νότον ἄνεμον κείμενον. περιόχουσι δὲ τὸ τέμενος τοῦτο Φοίνικες Τύριοι, καλέσται δὲ ὁ χώρος οὗτος ὁ συνάπας Τυρίων στρατόπεδον. ἔστι δὲ ἐν τῷ τεμένει τοῦ Πρωτέος ἱρὸν τὸ καλέσται ξείνης Ἀφροδίτης· συμβάλλομαι δὲ τοῦτο τὸ ἱρὸν εἶναι Ἑλένης τῆς Τυνδάρεω καὶ τὸν λόγον ἀκηκοὺς ὡς διαιτήθη Ἑλένη παρὰ Πρωτέϊ, καὶ δὴ καὶ ὅτι ξείνης Ἀφροδίτης ἐπώνυμόν ἐστι· ὅσα γὰρ ἄλλα Ἀφροδίτης ἱρὰ
- 113 ἐστι, οὐδαμῶς ξείνης ἐπικαλέσται. ἔλεγον δέ μοι οἱ ἱρέες ἱστοροέοντι τὰ περὶ Ἑλένην γενέσθαι ὥδε. Ἀλέξανδρον ἀρπάσαντα Ἑλένην ἐκ Σπάρτης ἀποπλέειν ἐς τὴν ἑωυτοῦ· καὶ μιν, ὡς ἐγένετο ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ἐξῶσται ἄνεμοι ἐκβάλλουσι ἐς τὸ Αἰγύπτιον πέλαγος, ἐνθεῦτεν δὲ (οὐ γὰρ ἀνίει τὰ πνεύματα) ἀπικνέσται ἐς Αἴγυπτον καὶ Αἰγύπτου ἐς τὸ νῦν Κανωβικὸν καλούμενον στόμα τοῦ Νείλου καὶ ἐς Ταριχείας. ἦν δὲ ἐπὶ τῆς ἡιόνος, τὸ καὶ νῦν ἐστι, Ἡρακλῆος ἱρὸν, ἐς τὸ ἦν καταφυγῶν οἰκείτης ὀτεῶν ἀνθρώπων ἐπιβάλληται στίγματα ἱρὰ, ἑωυτὸν διδοὺς τῷ θεῷ, οὐκ ἔξεστι τούτου ἄψασθαι. ὁ νόμος οὗτος διατελεῖ ἐὼν ὁμοίος τὸ μέχρι ἐμεῦ ἀπ' ἀρχῆς. τοῦ ὦν δὴ Ἀλεξάνδρου ἀπιστέαται θεράποντες πωθόμενοι τὸν περὶ τὸ ἱρὸν ἔχοντα νόμον, ἰκέται δὲ ἰζόμενοι τοῦ θεοῦ κατηγόρεον τοῦ Ἀλεξάνδρου, βουλόμενοι βλάπτειν αὐτόν, πάντα λόγον ἐξηγεῖμενοι ὡς εἶχε περὶ τὴν Ἑλένην τε

férfi még nem érintette. Ő tehát először saját nejével próbálta meg; azután pedig, minthogy ennek nem volt eredménye, sorban mindenkinél kísérletet tett, míg szeme világát vissza nem nyerte. Ezután összegyűjtötte mindazon nőket, kikkel próbát tett, egy városba, melyet ma Erythrabolosnak hívnak, kivéve azt a nőt, a kinek vizeletével megmosdva újra látott; s itt valamennyit fölégette a várossal együtt. A kinek vizeletétől pedig újra látott, azt feleségül vette. Szembajától megszabadulva, sok emléket ajánlott fel minden nevezetes templomban, de leginkább azon megtekintésre méltó tárgyak érdemének említést, melyeket Helios templomában ajánlott fel: két obeliszket, mindkettőt egy kődarabból, melyek száz rófnyi hosszúak és nyolcz rófnyi szélesek.¹⁴⁷

Utána, mint mondják, egy memphisi emberre jutott a király-112 ság, kinek görög nyelven Proteus volt a neve.¹⁴⁸ Ennek szentélye Memphisben most is nagyon szép és gazdagon be van rendezve; Hephaistos templomától délre fekszik. E szentély körül phoinikiai tyrosiak laknak, az egész területet pedig a tyrosiak táborának nevezik. Proteus szentélyében van egy templom, melyet az idegen Aphrodite templomának neveznek; sejtelmem szerint azonban ez Helenének, Tyndareus leányának a temploma; mert olyan hírt hallottam, hogy Helene Proteusnál tartózkodott, és támogatja e sejtelmet az is, hogy Aphroditének «idegen» a jelzője; ¹⁴⁹ mert a hány temploma Aphroditének csak van, sehol sem nevezik idegennek. Helenére vonatkozó kérdezősködésekre a papok a következőt mon- 113 dották: Alexandros elrabolván Helenét Spártából, hazájába hajózott; de midőn az aigaiosi tengerbe jutott, a kedvezőtlen szelek az egyiptomi tengerbe hajtották s onnan (mert a szélvész nem szűnt meg) Egyiptomba és a Nilusnak ma kanobosi torkolatához ¹⁵⁰ és Taricheiaiba érkezett. A parton, a mint még ma is úgy van, Heraklesnek egy temploma állott; ha ebben valamely embernek menekülő rabszolgája a szent jeleket felveszi s magát az isten oltalmába ajánlja, senkinek sem szabad hozzá nyúlni. Ez a szokás kezdettől fogva az én időmig változatlanul megmaradt. Alexandros kísérői tehát megtudván az ezen templomra vonatkozó szokást, odahagyták urukat és mint könyörgők leborulván az isten előtt, bevádolták Alexandrost, hogy ártsanak neki, s a Helenére vonatkozó

καὶ τὴν ἐς Μενέλεων ἀδικίην· κατηγοροῦσιν δὲ ταῦτα πρὸς τε τοὺς ἱρέας καὶ τὸν τοῦ στόματος τούτου φύλακον, τῷ οὖνομα 114 ἦν Θῶνις. ἀκούσας δὲ τούτων ὁ Θῶνις πέμπει τὴν ταχίστην ἐς Μέρφιν παρὰ Πρωτέα ἀγγελίην λέγουσαν τάδε. «ἦκει ξείνος γένος μὲν Τευκρός, ἔργον δὲ ἀνόσιον ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐξεργασμένος· ξείνου γὰρ τοῦ ἐωυτοῦ ἐξαπατήσας τὴν γυναῖκα αὐτὴν τε ταύτην ἄγων ἦκει καὶ πολλὰ κάρτα χρήματα, ὑπὸ ἀνέμων ἐς γῆν τὴν σὴν ἀπενειχθεῖς. κότερα δῆτα τοῦτον ἐῷμεν ἀσινέα ἐκπλέειν ἢ ἀπελώμεθα τὰ ἔχων ἤλθε;» ἀντιπέμπει πρὸς ταῦτα ὁ Πρωτεύς λέγοντα τάδε. «ἄνδρα τοῦτον, ὅστις κοτὲ ἐστὶ ἀνόσιος ἐξεργασμένος ξείνον τὸν ἐωυτοῦ, συλλαβόντες ἀπάγετε παρ' ἐμέ, ἵνα εἰδῶ ὃ 115 τι κοτὲ καὶ λέξει.» ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Θῶνις συλλαμβάνει τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τὰς νέας αὐτοῦ κατίσχει, μετὰ δὲ αὐτόν τε τοῦτον ἀνήγαγε ἐς Μέρφιν καὶ τὴν Ἑλένην τε καὶ τὰ χρήματα, πρὸς δὲ καὶ τοὺς ἱκέτας, ἀνακομισθέντων δὲ πάντων, εἰρώτα τὸν Ἀλέξανδρον ὁ Πρωτεύς τίς εἴη καὶ ὁκόθεν πλέοι. ὁ δὲ οἱ καὶ τὸ γένος κατέλεξε καὶ τῆς πάτρης εἶπε τὸ οὖνομα, καὶ δὴ καὶ τὸν πλόον ἀπηγγέσατο ὁκόθεν πλέοι. μετὰ δὲ ὁ Πρωτεύς εἰρώτα αὐτὸν ὁκόθεν τὴν Ἑλένην λάβοι· πλανωμένου δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν τῷ λόγῳ καὶ οὐ λέγοντος τὴν ἀληθείην, ἤλεγχον οἱ γενόμενοι ἱκέται, ἐξηγεύμενοι πάντα λόγον τοῦ ἀδικήματος. τέλος δὲ δὴ σφι λόγον τόνδε ἐκφαίνει ὁ Πρωτεύς, λέγων ὅτι «ἐγὼ εἰ μὴ περὶ πολλοῦ ἡγεύμην μηδένα ξείνων κτείνειν, ὅσοι ὑπ' ἀνέμων ἤδη ἀπολαμφθέντες ἤλθον ἐς χώραν τὴν ἐμὴν, ἐγὼ ἂν σε ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνος ἐτισάμην, ὅς, ὧ κακίστε ἀνδρῶν, ξεινίων τυχὼν ἔργον ἀνοσιώτατον ἐργάσαιο· παρὰ τοῦ σεωυτοῦ ξείνου τὴν γυναῖκα ἤλθες. καὶ μάλα ταῦτά τοι οὐκ ἤρκεσε, ἀλλ' ἀναπτερώσας αὐτὴν οἶχεαι ἔχων ἐκκλέψας. καὶ οὐδὲ ταῦτά τοι μόνον ἤρκεσε, ἀλλὰ καὶ τὰ οἰκία τοῦ ξείνου κραΐσας ἦκεις. νῦν ὦν ἐπειδὴ περὶ πολλοῦ ἡγῆμαι μὴ ξεινοκτονέειν, γυναῖκα μὲν ταύτην καὶ τὰ χρήματα οὗ τοι προήσω ἀπάγεσθαι, ἀλλ' αὐτὰ ἐγὼ τῷ Ἑλληνι ξείνῳ φυλάξω, ἐς ὃ ἂν αὐτὸς ἐλθὼν ἐκεῖνος ἀπαγαγέσθαι ἐθέλῃ· αὐτὸν δὲ σε καὶ τοὺς σοὺς συμπλόους τριῶν ἡμερέων προαγορεύω ἐκ τῆς ἐμῆς γῆς ἐς ἄλλην τινὰ μετορμίζεσθαι, εἰ δὲ μὴ, ὅτε πολεμίους περιέφεσθαι.»

116 Ἑλένης μὲν ταύτην ἄπιξιν παρὰ Πρωτέα ἔλεγον οἱ ἱρέες γενέσθαι· δοίει δέ μοι καὶ Ὀμηρος τὸν λόγον τοῦτον πυθέσθαι· ἀλλ' οὐ γὰρ ὁμοίως ἐς τὴν ἐποποιήν

egész dolgot, a hogyan történt, valamint a Menelaoson elkövetett jogtalanságot elmondották. Ezt pedig a papoknak beszélték el, meg a torkolat órének, a kit Thonisnak hívtak.¹⁵¹ Mikor ezt Thonis meg- 114 hallotta, rögtön követséget küldött Memphisbe, mely Proteusnak a következőt jelentette: «Egy trójai származású ember érkezett meg, a ki istentelen dolgot követett el Görögországban; ugyanis vendéglátó gazdájának feleségét elcsábította, magát pedig a nővel és igen sok kincsesel együtt a szelek idehajtották országodba». Erre Proteus a következő feleletet izente vissza: «Azt az embert fogjátok meg, bárki legyen is ő, ki vendéglátó gazdájával szemben istentelen dolgot követett el, és vezessétek hozzám, hadd halljam, mit fog majd mondani». Thonis ennek hallatára megragadta Alexandrost, hajóit 115 visszatartotta, azután őt magát, Helenét és a kincseket, valamint az esdeklőket Memphisbe vezette. Midőn mindnyájan odajutottak, Proteus megkérdezte Alexandrost, hogy ki ő és honnan hajózik. Az erre megnevezte családját, megmondta hazájának nevét és előadta utazását, hogy honnan hajózik. Azután Proteus azt kérdezte tőle, hogy honnan vette Helenét; minthogy azonban Alexandros zavartan beszélt és nem mondotta a valót, az esdeklők megezáfolták s a jogtalanságnak egész történetét előadták. Végre Proteus e szavakkal jelentette ki határozatát: «Ha nem tartanám oly nagy becsben, hogy egy idegent sem öltem meg, a hányan csak a szelektől hajtva országomba érkeztek, én vennék bosszút a görögért rajtad, emberek leggonoszabbja, ki vendégszeretetre találva, a legistentelenebb dolgot követted el. Vendéglátó gazdádnek feleségéhez férkőztél; s ez sem volt elég, hanem őt felizgatva megszöktetted és magaddal viszed. De még ez sem volt elég, hanem gazdádnek házat kirabolva jössz ide. Habár tehát nagy becsben tartom, hogy idegent meg nem ölök, még sem fogom megengedni, hogy ezt a nőt és a kincseket elvidd; azokat én a görög vendéglátó gazda számára megőrzőm, míg ő maga el nem jön s elvinni nem akarja. De neked és útítársaidnak meghagyom, hogy országomból három nap alatt más- valahová menjetek, mert ha nem: ellenség gyanánt fogok veletek elbánni».

Igy jutott a papok beszéde szerint Helene Proteushoz. Azt 116 hiszem, hogy Homeros is tudta e dolgot. De minthogy hőskölte-

εὐπρεπῆς ἦν τῷ ἐτέρῳ τῷ περ ἐχρήσατο, ἐκὼν μετήκε αὐτόν, δηλώσας ὡς καὶ τοῦτον ἐπίστατο τὸν λόγον· δηλὸν δὲ κατὰ [γάρ] ἐποίησε ἐν Ἰλιάδι (καὶ οὐδαμῇ ἄλλῃ ἀνεπώδισε ἑωυτὸν) πλάνην τὴν Ἀλεξάνδρου, ὡς ἀπηνείχθη ἄγων Ἑλένην τῇ τε δὴ ἄλλῃ πλαζόμενος καὶ ὡς ἐς Σιδῶνα τῆς Φοινίκης ἀπίκετο. ἐπιμέμνηται δὲ αὐτοῦ ἐν Διομήδεος ἀριστηίῃ, λέγει δὲ τὰ ἔπεα ὧδε.

ἐνθ' ἔσαν οἱ πέπλοι παμποίκιοι, ἔργα γυναικῶν
Σιδονίων, τὰς αὐτὰς Ἀλέξανδρος θεοσιδής
ἤγαγε Σιδονίην, ἐπιπλῶς εὐρέα πόντον,
τὴν ὁδὸν ἦν Ἑλένην περ ἀνήγαγεν εὐπατέρειαν.

[ἐπιμέμνηται δὲ καὶ ἐν Ὀδυσσείῃ ἐν τοῖσιδε τοῖσι ἔπεσι.

τοῖα Διὸς θυγάτηρ ἔχε φάρμακα μητιέντα,
ἔσθλά, τὰ οἱ Πολύδαμνα πόρην Θῶνος παράκοιτις
Αἰγυπτίῃ, τῇ πλεῖστα φέροι ζεῖδωρος ἄρουρα
φάρμακα, πολλὰ μὲν ἔσθλα μειγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά.

καὶ τὰδε ἕτερα πρὸς Τηλέμαχον Μενέλεως λέγει.

Αἰγύπτῳ μ' ἔτι δεῦρο θεοὶ μεμαῶτα νέεσθαι
ἔσχον, ἐπεὶ οὐ σφιν ἔρεξα τελέεσσας ἐκατόμβας.]

ἐν τούτοις τοῖσι ἔπεσι δηλοῖ ὅτι ἡπίστατο τὴν ἐς Αἴγυπτον Ἀλεξάνδρου πλάνην· ὁμωρεῖ γάρ ἡ Συρίῃ Αἰγύπτῳ, οἱ δὲ 117 Φοίνικες, τῶν ἐστὶ ἡ Σιδῶν, ἐν τῇ Συρίῃ οἰκέουσι. κατὰ ταῦτα δὲ τὰ ἔπεα καὶ τόδε [τὸ χωρίον] οὐκ ἤπιστα ἀλλὰ μάλιστα δηλοῖ ὅτι οὐκ Ὀμήρου τὰ Κύπρια ἔπεα ἐστὶ ἀλλ' ἄλλου τινός. ἐν μὲν γὰρ τοῖσι Κυπρίοις εἴρηται ὡς τριταῖος ἐκ Σπάρτης Ἀλέξανδρος ἀπίκετο ἐς τὸ Ἴλιον ἄγων Ἑλένην, εὐαεὶ τε πνεύματι χρησάμενος καὶ θαλάσση λείῃ· ἐν δὲ Ἰλιάδι λέγει ὡς ἐπλάζετο ἄγων αὐτῇ.

118 Ὅμηρος μὲν νυν καὶ τὰ Κύπρια ἔπεα χαίρειω. εἰρομένου δέ μιν τοὺς ἱέρεις εἰ μάταιον λόγον λέγουσι οἱ Ἕλληνες τὰ περὶ Ἴλιον γενέσθαι ἢ αὖ, ἔφασαν πρὸς ταῦτα τὰδε, ἱστορίῃσι φάμενοι εἰδέναι παρ' αὐτοῦ Μενέλεω· ἐλθεῖν μὲν γὰρ μετὰ τὴν Ἑλένης ἀρπαγὴν ἐς τὴν Τευκρίδα γῆν Ἑλλήνων στρατιὴν πολλὴν βοηθεῦσαν Μενέλεω, ἐκβάσαν δὲ ἐς γῆν καὶ ἰδρυθεῖσαν τὴν στρατιὴν πέμπειν ἐς τὸ Ἴλιον ἀγγέλους, σὺν δὲ σφί ἰέναι καὶ αὐτὸν Μενέλεω· τοὺς δ' ἐπεῖτε ἐσελθεῖν

ményébe nem illett úgy, mint a másik hagyomány, melyet használt, eldobta; mindazonáltal jelezte, hogy ezt a történetet is ismeri. Kiviláglik ez abból, hogy az Iliásban megénekelte (és sehol máshol nem hazudtolja meg magát) Alexandrosnak bolyongását, mikép hányódott, mikor Helenét elvitte, másfelé barangolva, és hogy a phoinikiai Sidonba is eljutott. Megemlékezik erről a Diomedés vitézkedésében,¹⁵² midőn így szól:

Ott vala tarka köpeny-tömeg, asszony-nép keze műve,
Sidoni termékek, miket a deli, isteni Paris
Vitt el Sidonból, ide tartván tengeri útján,
A mikoronn a nemes Helenét elhozta magával.

Az Odysseiában is megemlékezik róla e versekben:

Ily sikerű szere volt a Zeus-nemzette leánynak,
Üdvös, mit neki Thon felesége, kegyes Polydamna
Egyiptomban adott, hol a legtöbb gyógyfüvet adja
A buzatermő föld, mind vészeszt, mind pedig üdvöst.

És hasonlókép beszéli ezt Menelaos Telemachosnak:

Még Egyiptomban tartottak az istenek édes
Földemtől, ki tökéletes áldozatot nem ajánltam.

E szavakkal észrevéteti, hogy ő tudott Alexandrosnak Egyiptomban való bolyongásáról.¹²³ Mert Syria Egyiptommal határos; a phoinikiaiak pedig, a kik Sidon urai, Syriában laknak. E versek és 117 ez (a hely) kétségtelenül elárulják, hogy nem Homeros írta a Kypriát,¹⁵⁴ hanem valaki más. A Kypriában ugyanis az van mondva, hogy Alexandros harmadnap érkezett Ilionba, mikor Spártából Helenét elvitte, mert kedvező volt a szél és a tenger is csendes; az Iliasban pedig azt mondja, hogy sokáig bolyongott vele.

S ezzel hagyjuk el Homeroszt és a Kypria nevű hőskölteményt. 118 De midőn a papoktól kérdeztem, vajjon a görögök üres beszédet mondanak-e Ilionról, avagy nem, azt felelték rá, hogy kutatásaik alapján magától Menelaostól tudják a dolgot. Mert Helene elrablása után nagy görög hajóhad ment a trójai földre Menelaosnak segíteni. Kikötván a szárazon és tábort ütven, követeket küldöttek Ilionba, s velök ment maga Menelaos is. Midőn a városba bemen-

- ἐς τὸ τεῖχος, ἀπαιτέειν Ἑλένην τε καὶ τὰ χρήματα τὰ οἱ οἴχeto
 κλέψας Ἀλέξανδρος, τῶν τε ἀδικημάτων δίκας αἰτέειν· τοὺς δὲ
 Τευκροὺς τὸν αὐτὸν λόγον λέγειν τότε καὶ μετέπειτα, καὶ ὁμνόντας
 καὶ ἀνωμοτί, μὴ μὲν ἔχειν Ἑλένην μηδὲ τὰ ἐπικαλούμενα
 χρήματα, ἀλλ' εἶναι αὐτὰ πάντα ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ οὐκ ἂν δικαίως
 αὐτοὶ δίκας ὑπέχειν τῶν Πρωτέως ὁ Αἰγύπτιος βασιλεὺς ἔχει. οἱ δὲ
 Ἕλληνες καταγελασθαι δοκόντες ὑπ' αὐτῶν οὕτω δὴ ἐπολιόρκειον,
 ἐς ὃ ἐξεῖλον· ἐλοῦσι δὲ τὸ τεῖχος ὡς οὐκ ἐφαίνετο ἡ Ἑλένη,
 ἀλλὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῷ λόγῳ τῷ προτέρῳ ἐπυνθάνοντο, οὕτω
 δὴ πιστεύσαντες τῷ πρώτῳ οἱ Ἕλληνες αὐτὸν Μενέλεων ἀπο-
- 119 στέλλουσι παρὰ Πρωτέα. ἀπικόμενος δὲ ὁ Μενέλεως ἐς τὴν
 Αἴγυπτον καὶ ἀναπλώσας ἐς τὴν Μέμφιν, εἶπας τὴν ἀληθείην
 τῶν πρηγμάτων, καὶ ξεινίων ἤντησε μεγάλων καὶ Ἑλένην ἀπα-
 θέα κακῶν ἀπέλαβε, πρὸς δὲ καὶ τὰ ἐωυτοῦ χρήματα πάντα.
 τυχὼν μέντοι τούτων ἐγένετο Μενέλεως ἀνὴρ ἄδικος ἐς Αἴγυ-
 πτίους. ἀποπλέειν γὰρ ὀρμημένον αὐτὸν ἴσχον ἀπλοῖται· ἐπειδὴ
 δὲ τοῦτο ἐπὶ πολλὸν τοιοῦτον ἦν, ἐπιτεχνάται πρῆγμα οὐκ ὅσιον·
 λαβὼν γὰρ δύο παιδία ἀνδρῶν ἐπιχωρίων ἔντομά σφεα ἐποίησε.
 μετὰ δὲ ὡς ἐπάσιτος ἐγένετο τοῦτο ἐργασμένος, μισηθεὶς τε
 καὶ διωκόμενος οἴχeto φεύγων τῇσι νηυσὶ ἐπὶ Αἰβύδος· τὸ ἐνθεῶ-
 τεν δὲ ὅκου ἔτι ἐτράπετο, οὐκ εἶχον εἰπεῖν Αἰγύπτιοι. τούτων
 δὲ τὰ μὲν ἱστορίῃσι ἔφασαν ἐπίστασθαι, τὰ δὲ παρ' ἐωυτοῖσι
 γεγόμενα ἀτρεκέως ἐπιστάμενοι λέγειν.
- 120 Ταῦτα μὲν Αἰγυπτίων οἱ ἱρέες ἔλεγον· ἐγὼ γὲ τῷ λόγῳ τῷ
 περὶ Ἑλένης λεχθέντι καὶ αὐτὸς προστίθεμαι, τὰδε ἐπιλεγό-
 μενος, εἰ ἦν Ἑλένη ἐν Ἰλίῳ, ἀποδοθῆναι ἂν αὐτὴν τοῖσι Ἑλ-
 λησι ἥτοι ἐκόντος γε ὁ ἀέκοντος Ἀλεξάνδρου. οὐ γὰρ δὴ οὕτω
 γε φρενοβλαβῆς ἦν ὁ Πρίαμος οὐδὲ οἱ ἄλλοι οἱ προσήκοντες
 αὐτῷ, ὥστε τοῖσι σφετέροισι σώμασι καὶ τοῖσι τέκνοισι καὶ τῇ
 πόλει κινδυνεύειν ἐβούλοντο, ὅπως Ἀλέξανδρος Ἑλένη συνοικίῃ.
 εἰ δέ τοι καὶ ἐν τοῖσι πρώτοις χρόνοις ταῦτα ἐγίνωσκον, ἐπεὶ
 πολλοὶ μὲν τῶν ἄλλων Τρώων, ὅκότε συμμίσγοιεν τοῖσι Ἑλ-
 λησι, ἀπώλλυντο, αὐτοῦ δὲ Πριάμου οὐκ ἔστι ὅτε οὐ δύο
 ἢ τρεῖς ἢ καὶ ἔτι πλεονς τῶν παίδων μάχης γινομένης ἀπέθνη-
 σκον, εἰ ~~χρη~~ τι τοῖσι ἐποποιοῖσι χρεώμενον λέγειν, τούτων
 δὲ τοιούτων συμβαινόντων ἐγὼ μὲν ἔλπομαι, εἰ καὶ αὐτὸς
 Πρίαμος συνοικίεε Ἑλένη, ἀποδοῦναι ἂν αὐτὴν τοῖσι Ἀχαιοῖσι,
 μέλλοντά γε δὴ τῶν παρεόντων κακῶν ἀπαλλαγῆσεσθαι. οὐ μὲν
 οὐδὲ ἡ βασιληΐη ἐς Ἀλέξανδρον περιήιε, ὥστε γέροντος Πριάμου

tek, visszakérték Helenét és a kincseket, melyeket Alexandros orozva elvitt, és elégtételt követeltek a jogtalanuságért. De a trójaiak akkor is, meg később is ugyanazt mondták, esküvel meg a nélkül is, hogy sem Helene, sem a bűnös kincsek nincsenek náluk, hanem mind Egyiptomban vannak, s nem igazság, hogy ők adjanak elégtételt azért, a mi Proteusnál, Egyiptom királyánál van. De a görögök azon hiszembem, hogy csak gúnyolják őket, addig ostromolták a várost, míg be nem vették. Mikor pedig a falak bevétele után sem tűnt elő Helene, hanem ugyanazt hallották, a mit előbb, csak akkor hittek a görögök az első beszédnek, és magát Menelaost küldötték Proteushoz. Menelaos tehát Egyiptomba érkezvén, föl- 119 hajózott Memphisbe, s elmondván a való tényállást, nagy vendégszeretetben részesült, és Helenét, kit semmi baj nem ért, visszakapta, azonfelül összes kincseit is. De bár így bántak vele, Menelaos mégis igazságtalan volt az egyiptomiak iránt. Tovahajzásában kedvezőtlen szelek gátolták, s minthogy ez sokáig tartott, a következő istentelen tettet gondolta ki: belföldi embereknek két gyermekét elvette és föláldozta. Mikor e tette kitudódott, meggyűlölték és üldözték; futva menekült hajóin Libyába; hogy innen azután hová fordult, azt az egyiptomiak nem tudták megmondani. E történetet állításuk szerint részben kutatások alapján tudják, részben pedig pontosan mondhatják, mert náluk történt.

Ezt beszélték az egyiptomi papok, s a Helenére vonatkozó tör- 120 ténetet magam is elhiszem; de hozzáteszem a következőt: ha Helene Ilionban lett volna, visszadták volna a görögöknek, akár akarja Alexandros, akár nem. Mert Priamos bizonyára nem volt esztelen, valamint a többi rokonok sem, hogy saját életüket, gyermekeiket és a várost veszedelembe döntsék, csak azért, hogy Alexandros Helenével együtt élhessen. S ha talán az első időkben így gondolkodtak is, midőn sok más trójai elveszett, valahányszor a görögökkel összezsaptak, s nem volt csata, melyben magának Priamosnak két vagy három vagy még több fia el ne esett volna, ha ugyan lehet valamit hinni a költőknek: — ilyen körülmények között azt hiszem, még ha maga Priamos élt is volna Helenével, visszaadja a görögöknek, csak hogy kiszabaduljon a bajból. Továbbá nem is Alexandrosra jutott volna a királyság, hogy Priamos aggkora

έόντος ἐπ' ἐκείνῳ τὰ πρήγματα εἶναι, ἀλλὰ Ἐκτωρ καὶ πρεσβύτερος καὶ ἀνὴρ ἐκείνου μᾶλλον ἐὼν ἔμελλε αὐτὴν Πριάμου ἀποθανόντος παραλάμψεσθαι, τὸν οὐ προσήκε ἀδικέοντι τῷ ἀδελφεῷ ἐπιτράπειν, καὶ ταῦτα μεγάλων κακῶν δι' αὐτὸν συμβαινόντων ἰδίῃ τε αὐτῷ καὶ τοῖσι ἄλλοις πᾶσι Τρωσί. ἀλλ' οὐ γὰρ εἶχον Ἑλένην ἀποδοῦναι, οὐδὲ λέγουσι αὐτοῖσι τὴν ἀληθεῖν ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες, ὥς μὲν ἐγὼ γνώμην ἀποφαίνομαι, τοῦ δαιμονίου παρασκευάζοντος ὅπως πανωλεθρίῃ ἀπολόμενοι καταφανές τοῦτο τοῖσι ἀνθρώποις ποιήσωσι, ὥς τῶν μεγάλων ἀδικημάτων μεγάλαι εἰσὶ καὶ αἱ τιμωρίαι παρὰ τῶν θεῶν. καὶ ταῦτα μὲν τῇ ἐμοὶ δοκεῖ εἶρηται.

121

Πρωτεύς δὲ ἐκδέξασθαι τὴν βασιλὴν Ῥαμφίνιτον ἔλεγον, ὃς μνημόσυνα ἐλίπετο τὰ προπύλαια τὰ πρὸς ἐσπέρην τετραμμένα τοῦ Ἡφαιστείου, ἀντίους δὲ τῶν προπυλαίων ἔστησε ἀνδριάντας δύο, ἐόντας τὸ μέγαθος πέντε καὶ εἴκοσι πηχέων, τῶν Αἰγύπτιοι τὸν μὲν πρὸς βορέῳ ἐστεῶτα καλέουσι θέρος, τὸν δὲ πρὸς νότον χειμῶνα· καὶ τὸν μὲν καλέουσι θέρος, τοῦτον μὲν προσκυνέουσιν τε καὶ εὖ ποιεῖουσιν, τὸν δὲ χειμῶνα καλούμε-
 α) νον τὰ ἔμπαλιν τούτων ἔρδουσι. πλοῦτον δὲ τούτῳ τῷ βασιλεὶ γενέσθαι ἀργύρου μέγαν, τὸν οὐδένα τῶν ὕστερον ἐπιτραφέντων βασιλέων δύνασθαι ὑπερβαλέσθαι οὐδ' ἐγγὺς ἐλθεῖν. βουλόμενον δὲ αὐτὸν ἐν ἀσφαλείῃ τὰ χρήματα θησαυρίζειν οἰκοδομέσθαι οἴκημα λίθινον, τοῦ τῶν τοίχων ἓνα ἐς τὸ ἔξω μέρος τῆς οἰκίης ἔχειν. τὸν δὲ ἐργαζόμενον ἐπιβουλεύοντα τάδε μηχανάσθαι, τῶν λίθων παρασκευάσασθαι ἓνα ἐξαιρετὸν εἶναι ἐκ τοῦ τοίχου ῥηιδίως καὶ ὑπὸ δύο ἀνδρῶν καὶ ὑπὸ ἑνός. ὥς δὲ ἐπετελέσθη τὸ οἶκημα, τὸν μὲν βασιλέα θησαυρίσαι τὰ χρήματα ἐν αὐτῷ χρόνῳ δὲ περιύοντος τὸν οἰκοδόμον περὶ τελευτὴν τοῦ βίου ἐόντα ἀνακαλέσασθαι τοὺς παῖδας (εἶναι γὰρ αὐτῷ δύο), τούτοις δὲ ἀπηγγέσθαι ὥς ἐκείνων προορέων, ὅπως βίον ἄφθονον ἔχωσι, τεχνάσαιτο οἰκοδομέων τὸν θησαυρὸν τοῦ βασιλέος· σαφῶς δὲ αὐτοῖσι πάντα ἐξηγησάμενον τὰ περὶ τὴν ἐξάιρσιν τοῦ λίθου δοῦναι τὰ μέτρα αὐτοῦ, λέγοντα ὥς ταῦτα διαφυλάσσοντες ταμίαι τῶν βασιλέος χρημάτων ἔσονται. καὶ τὸν μὲν τελευτῆσαι τὸν βίον, τοὺς δὲ παῖδας αὐτοῦ οὐκ ἐς μακρὴν ἔργου ἔχασθαι, ἐπελθόντας δὲ ἐπὶ τὰ βασιλῆα νυκτὸς καὶ τὸν λίθον ἐπὶ τῷ οἰκοδομῇματι ἀνευρόντας ῥηιδίως μεταχειρίσασθαι καὶ τῶν χρημάτων πολλὰ
 β) ἔξενεῖκασθαι. ὥς δὲ τυχεῖν τὸν βασιλέα ἀνοίξαντα τὸ οἶκημα, θουμάσαι ἰδόντα τῶν χρημάτων καταδεᾶ τὰ ἀγρήγια, οὐκ ἔχειν δὲ ὄντινα ἐπαιτιάται, τῶν τε σημαντῶν ἐόντων σόων καὶ τοῦ οἰκήματος κεκλημμένου. ὥς δὲ αὐτῷ καὶ δις

miatt ő rá várt volna a hatalom, hanem Hektorra, ki nálánál idősebb vala és sokkal méltóbb arra, hogy Priamos halála után azt átvegye; s nem is illett volna, hogy bűnös testvérének engedje át, mikor miatta neki magának is, meg a többi összes trójaiaknak is sok bajt kellett kiállaniok. Ők tehát nem bírták visszaadni Helenét; s bár igazat mondtak, nem hittek nekik a görögök, mert — hogy nézetemet kimondjam — az isten úgy rendezte el, hogy végpusztulással tönkremutva az nyilvánvalóvá tegyék emberiség előtt, hogy nagy bűnöket nagy büntetéssel sújtanak az istenek. Ez a felfogásom a dologra vonatkozólag.¹⁵⁵

Proteustólszavaik szerint Rhampsinitos vette át a királyságot,¹⁵⁶ 121 ki Hephaistos templomának nyugatra néző előcsarnokát hagyta hátra emlékül; az előcsarnokkal szemben pedig két szobrot emelt, melyek huszonöt rőfnyi magasak; s ezek közül az egyiptomiak az északra esőt nyárnak, a délre esőt pedig télnek nevezik. A melyiket nyárnak nevezik, az előtt leborúlnak és jól bánnak vele; a télnek nevezettel szemben ennek az ellenkezőjét teszik. E királynak hír szerint nagy gazdagsága volt, melyet egy utána következő király sem tudott felülmúlni, sem megközelíteni. Minthogy pedig kincseit biztonságban akarta megőrizni, egy kő-palotát épített, melynek egyik fala házának külső határául szolgált s az építész a következő tervet hajtotta végre benne: egy követ úgy helyezett el, hogy azt a falból két ember vagy egy is könnyen kivehette. Mikor a palota elkészült, a király odahordatta kincseit. Idő folytán az építész halálos ágyán magához hívatta fiait (mert kettő volt neki), s elmondotta nekik, hogy érték való gondoskodásában, csakhogy bőségben élhessenek, milyen tervvel építette föl a királynak kincstárát; megmagyarázott nekik világosan mindent, a kőnek kivevésére vonatkozólag megadta a méreteket és megmondta, hogy ezeket szem előtt tartva, a királynak sáfárjai lesznek. Ő azután meghalt, fiai pedig nem sok idő múlva munkához láttak; bementek éjjel a királyi lakba s az épületben a követ könnyen megtalálván, kivették és sok kincset elhordtak. Történt egyszer, hogy a király az épületet fölnyitotta és csodálkozva látta, hogy az edényekben kevesebb a kincs; de nem volt kit gyanúsítani, mert a pecsétek sértetlenek valának és az épület be volt zárva. Mikor pedig kétszer,

καὶ τρεῖς ἀνοίξαντι αἰεὶ ἐλάσσω φαίνεσθαι τὰ χρήματα (τοὺς γὰρ κλέπτας οὐκ ἀνιέναι κεραΐζοντας), ποιῆσαι μιν τάδε· πάγας προστάξει ἐργάσασθαι καὶ ταύτας περὶ τὰ ἀγγήια ἐν τοῖσι τὰ χρήματα ἐντὴν στήσαι. τῶν δὲ φωρῶν ὥσπερ ἐν τῷ πρὸ τοῦ χρόνῳ ἐλθόντων καὶ ἐσθύντος τοῦ ἐτέρου αὐτῶν, ἐπεὶ πρὸς τὸ ἄγγος προσήλθε, ἰδέως τῇ πάγῃ ἐνέχεσθαι. ὥς δὲ γινῶναι αὐτὸν ἐν οἴῳ κακῷ ἦν, ἰδέως καλέειν τὸν ἀδελφεὸν καὶ δηλοῦν αὐτῷ τὰ παρεόντα, καὶ κελεύειν τὴν ταχίστην ἐσθύντα ἀποταμεῖν αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν, ὅπως μὴ αὐτὸς ὀφθεῖς καὶ γνωρισθεῖς ὡς εἴη προσαπολέσῃ κακείνῳ. τῷ δὲ δόξει εὖ λέγειν, καὶ ποιῆσαι μιν πεισθέντα ταῦτα, καὶ καταρμόσαντα τὸν λίθον πιέναι ἐπ' οἴκου, φέροντα τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀδελφεοῦ. ὥς δὲ ἡμέρη ἐγένετο, ἐσελθόντα τὸν βασιλέα ἐς τὸ οἶκημα ἐκπεπληγχαὶ ὀρέοντα τὸ σῶμα τοῦ φωρὸς ἐν τῇ πάγῃ ἄνευ τῆς κεφαλῆς ἐόν, τὸ δὲ οἶκημα ἀσινὲς καὶ οὔτε ἔσθον οὔτε ἐκδυσιν οὔδεμίαν ἔχον. ἀπορεύμενον δὲ μιν τάδε ποιῆσαι· τοῦ φωρὸς τὸν νέκυν κατὰ τοῦ τείχεος κατακρεμάσαι, φυλάκους δὲ αὐτοῦ καταστήσαντα ἐντείλασθαί σφι, τὸν ἂν ἴδωνται ἀποκλαύσαντα ἢ κατοικιτισάμενον, συλλαβόντας ἄγειν πρὸς ἐσωτόν. ἀνακρεμαμένον δὲ τοῦ νέκυος τὴν μητέρα δεινῶς φέρειν, λόγους δὲ πρὸς τὸν περιόντα παῖδα ποισυμένην προστάσσειν αὐτῷ, ὅτι περὶ τῷ δύνανται, μηχανάσθαι ὅπως τὸ σῶμα τοῦ ἀδελφεοῦ καταλύσας κομίσῃ· εἰ δὲ τούτων ἀμελήσῃ, διαπειλέειν αὐτὴν ὥς ἐλθούσα.

δ) πρὸς τὸν βασιλέα μηνύσει αὐτὸν ἔχοντα τὰ χρήματα. ὥς δὲ χαλεπῶς ἐλαμβάνετο ἢ μήτηρ τοῦ περιόντος παιδὸς καὶ πολλὰ πρὸς αὐτὴν λέγων οὐκ ἐπειθε, ἐπιτεχνήσασθαι τοιαῦτα μιν. ὄνους κατασκευασάμενον καὶ ἀσκούς πλησαντα οἴνου ἐπιθεῖναι ἐπὶ τῶν ὄνων καὶ ἔπειτα ἐλαύνειν αὐτούς. ὥς δὲ κατὰ τοὺς φυλάσσοντας ἦν τὸν κρεμάμενον νέκυν, ἐπισπᾶσαντα τῶν ἀσκῶν δύο ἢ τρεῖς ποδεῶνας αὐτὸν λύειν ἀπαμμένους· ὥς δὲ ἔρρεε ὁ οἶνος, τὴν κεφαλὴν μιν κόπτεσθαι μέγιστα βοῶντα ὥς οὐκ ἔχοντα πρὸς ὁκοῖον τῶν ὄνων πρῶτον τράπηται. τοὺς δὲ φυλάκους ὥς ἰδεῖν πολλὸν ῥέοντα τὸν οἶνον, συντρέχειν ἐς τὴν ὁδὸν ἀγγήια ἔχοντας, καὶ τὸν ἐκκεχυμένον οἶνον συγκομίζειν ἐν κέρδεϊ ποισυμένους· τὸν δὲ διαλοιδορέεσθαι πᾶσι ὀργὴν προσποιεῦμενον, παραμυθευμένων δὲ αὐτὸν τῶν φυλάκων χρόνῳ πρῆνέσθαι προσποιέεσθαι καὶ ὑπείεσθαι τῆς ὀργῆς, τέλος δὲ ἐξελάσαι αὐτὸν τοὺς ὄνους ἐκ τῆς ὁδοῦ καὶ κατασκευάζειν. ὥς δὲ λόγους τε πλέους ἐγγίνεσθαι, καὶ τινα καὶ σκῶψαι μιν καὶ ἐς γέλωτα προαγαγέσθαι, ἐπιδόυναι αὐτοῖσι τῶν ἀσκῶν ἕνα· τοὺς δὲ αὐτοῦ ὥσπερ εἶχον κατακλιθέντας πίνειν διανοέεσθαι, καὶ ἐκείνῳ παραλαμβάνειν καὶ κελεύειν

háromszor fölnyitva mindig kevesebbnek tűnt fel a kincs (a tolvajok ugyanis nem hagytak föl a lopással), a következőkép cselekedett: hálókát készíttetett, és azokat az edények körül állíttatta fel, melyekben a kincsek valának. A tolvajok szokásuk szerint eljöttek, s mikor egyikök belopózva az edényhez közeledett, rögtön a hálóba került. Átlátta, hogy milyen bajba jutott; azonnal odahívta testvérét, feltárta előtte a dolgot és meghagyta neki, hogy gyorsan belopózva vágja le fejét, nehogy mindkettőjüket elveszítsé, ha meglátják és felismerik, hogy kicsoda ő. Ez úgy találta, hogy jól beszél; engedelmeskedett s úgy cselekedett; majd visszaillesztve a követ, haza ment, de magával vitte testvére fejét.¹⁵⁷ Mikor a nap felvirradt, a király bement az épületbe; de megrémült, mikor a hálóban feje nélkül ott találta a tolvajnak testét; ellenben az épület sértetlen vala és se bejárást, se kijárást nem lehetett látni. Tanács híjában így tett: a tolvajnak holttestét kifüggesztette a falon, öröket állított mellé, meghagyva nekik, hogy a kit siránkozni és szánakozni látnak, azt fogják meg és vigyék hozzá. Minthogy azonban a holttest kifüggesztése miatt az anya nagy fájdalmat érzett, tanácskozott még életben levő fiával és meghagyta neki, hogy bármikép, de eszelje ki, miképen vehetné le és hozhatná el testvére holttestét; mert ha nem igyekszik, azzal fenyegette, hogy a királyhoz megy és följelenti, hogy nála vannak a kincsek. Mikor az anya életben élő fiát keményen megszigta és sok beszéd után sem engedett, ez a következő tervet gondolta ki: fölszerelte szamarait, borral telt tömlőket rakott rájuk és azután elhajtott velük. Mikor a felfüggesztett holttest öreihez ért, kihúzva két vagy három tömlőnek lelogó végét feloldotta; s midőn kiömlött a bor, fejét verte és nagyokat ordított, mintha nem tudná, melyik szamárhoz forduljon előbb. A mint az örök a sok bort folyni látták, edényekkel szaladtak az útra és nyereségnek tartották, hogy a kifolyt borból valamit megmenthetnek. Ő azonban haragot mutatva szidta őket. Mikor az örök vigasztalták, lassanként úgy látszott, hogy szelidül és alábbhagy haragjával, végre pedig maga hajtotta el a szamarakat és csinált rendet. Mikor azután nagy beszédbe eredtek vele és egyikük tréfával nevetésre is bírta, odaajándékozott nekik egy tömlőt. Erre azok letelepedve, inni szándékoztak és közrefogva őt is felszólították,

μετ' ἐωυτῶν μείναντα συμπίνειν· τὸν δὲ πεισθῆναι τε δὴ καὶ καταμείναι. ὥς δὲ μιν παρὰ τὴν πόσιν φιλοφρόνως ἡσπάζοντο, ἐπιδοῦναι αὐτοῖσι καὶ ἄλλον τῶν ἀσκῶν· δαψιλῆς δὲ τῷ ποτῷ χρησαμένους τοὺς φυλάκους ὑπερμεθυσθῆναι καὶ κρατηθέντας ὑπὸ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ ἐνθα περ ἔπινον κατακοιμηθῆναι. τὸν δέ, ὡς πρόσω τὴν τῆς νυκτός, τό τε σῶμα τοῦ ἀδελφεοῦ καταλῦσαι καὶ τῶν φυλάκων ἐπὶ λύμῃ πάντων ξυρῆσαι τὰς δεξιὰς παρηγίδας, ἐπιθέντα δὲ τὸν νέκυν ἐπὶ τοὺς ὄνους ἀπελαύνειν ἐπ' οἴκου, ἐπιτελέσαντα τῇ

ε) μητρὶ τὰ προσταχθέντα. τὸν δὲ βασιλέα, ὡς αὐτῷ ἀπηγγέλη τοῦ φῶρος ὁ νέκυσ ἐκκεκλεμμένος, δεινὰ ποιεῖν· πάντως δὲ βουλόμενον εὐρεθῆναι ὅστις κοτὲ εἴη ὁ ταῦτα μηχανεόμενος, ποιῆσαί μιν τάδε, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστά. τὴν θυγατέρα τὴν ἐωυτοῦ κατίσαι ἐπ' οἰκῆματος, ἐντειλάμενον πάντας τε ὁμοίως προσδέκεσθαι, καὶ πρὶν συγγενέσθαι, ἀναγκάζειν λέγειν αὐτῇ ὅ τι δὴ ἐν τῷ βίῳ ἔργασται αὐτῷ σοφώτατον καὶ ῥοσιώτατον· ὅς δ' ἂν ἀπηγγήσῃται τὰ περὶ τὸν φῶρα γεγεννημένα, τοῦτον συλλαμβάνειν καὶ μὴ ἀπιέναι ἔξω. ὡς δὲ τὴν παιῖδα ποιεῖν τὰ ἐκ τοῦ πατρὸς προσταχθέντα, τὸν φῶρα πυθόμενον τῶν εἵνεκα ταῦτα ἐπρήσσετο, βουλευθέντα πολυτροπίῃ τοῦ βασιλέος περιγενέσθαι ποιεῖν τάδε· νεκροῦ προσφάτου ἀποταμόντα ἐν τῷ ὧμφ τὴν χεῖρα ἵεναι αὐτὸν ἔχοντα αὐτὴν ὑπὸ τῷ ἱματίῳ· ἐσελθόντα δὲ ὡς τοῦ βασιλέος τὴν θυγατέρα καὶ εἰρωτεόμενον τὰ περ καὶ οἱ ἄλλοι, ἀπηγγέσασθαι ὡς ἀνοσιώτατον μὲν εἴη ἐργασμένος ὅτε τοῦ ἀδελφεοῦ ἐν τῷ θησαυρῷ τοῦ βασιλέος ὑπὸ πάγης ἀλόντος ἀποτάμοι τὴν κεφαλὴν, σοφώτατον δὲ ὅτι τοὺς φυλάκους καταμεθύσας καταλύσεις τοῦ ἀδελφεοῦ κρεμάμενον τὸν νέκυν. τὴν δὲ ὡς ἤκουσε ἄπτεσθαι αὐτοῦ, τὸν δὲ φῶρα ἐν τῷ σκότει προτείνειν αὐτῇ τοῦ νεκροῦ τὴν χεῖρα· τὴν δὲ ἐπιλαβομένην ἔχειν, νομίζουσαν αὐτοῦ ἐκείνου τῆς χειρὸς ἀντέχασθαι· τὸν δὲ φῶρα προέμενον αὐτῇ οἴχεσθαι διὰ θυρέων ψεύγοντα. ὡς δὲ καὶ ταῦτα ἐς τὸν βασιλέα ἀνγινέχθη, ἐκπεπληγχαί μὲν ἐπὶ τῇ πολυφροσύνῃ τε καὶ τόλμῃ τοῦ ἀνθρώπου, τέλος δὲ διαπέμποντα ἐς πάσας τὰς πόλεις ἐπαγγέλλεσθαι ἀδείην τε διδόντα καὶ μεγάλα ὑποδεκόμενον ἐλθόντι· ἐς ὅπιν τὴν ἐωυτοῦ. τὸν δὲ φῶρα πιστεύσαντα ἐλθεῖν πρὸς αὐτόν, Ῥαμφίνιτον δὲ μεγάλως θωυμάσαι, καὶ οἱ τὴν θυγατέρα ταύτην συνοικίσαι ὡς πλεῖστα ἐπισταμένῳ ἀνθρώπων· Αἰγυπτίους μὲν γὰρ τῶν ἄλλων προκεκρίσθαι, ἐκείνους δὲ Αἰγυπτίων.

122 Μετὰ δὲ ταῦτα ἔλεγον τοῦτον τὸν βασιλέα ζῶν καταβῆναι κάτω ἐς τὸν οἶ Ἑλληνες Αἰθιῶν νομίζουσι εἶναι, καὶ κειθι συγκυβεῖν

hogy maradjon velük és igyék. Ő tehát engedett és ott maradt. Mikor pedig az ivásnál barátságosan enyelegtek vele, egy második tömlőt is odaajándékozott nekik. A bőséges ital élvezetében az örök teljesen leitták magukat és az álomtól elnyomva, ott, a hol ittak, elaludtak. Ő pedig a késő éjben leoldotta testvére holttestét és az öröknek gyalázatul valamennyinek lenyírta jobb arcát,¹⁵⁸ s a holttestet a szamarakra téván, haza hajtott s így anyja parancsát végrehajtotta. A király, mikor bejelentették neki, hogy a tolvaj holttestét ellopták, nagyon megharagudott; de mert mindenkép rá akart jönni, hogy ki volt a terv kigondolója, állítólag a következőkép cselekedett, ép azonban mesebeszédnek tartom. Leányát egy bordélyházba adta s megparancsolta, hogy mindenkit egyaránt fogadjon, de mielőtt lefeküdnék, bírja rá őket annak elmondására, hogy miféle legokosabb és legistentelenebb dolgot követtek el életükben; a ki azután a tolvajra vonatkozó dolgot fogja elbeszélni, azt fogja meg és ne engedje ki. Mikor a leány apja parancsát teljesítette és a tolvaj megtudta, miért teszi ezt, furfangban túl akarván tenni a királyon, a következőkép cselekedett: egy friss holttestnek levágta válláról a kezét és köpenye alatt elvitte; mikor a királynak leányához bement, és ez őt úgy kikérdezte, mint a többieket, elbeszélte, hogy legistentelenebb tette az volt, mikor a királynak kinestárában hálóba került testvérének fejét levágta, — a legokosabb pedig, mikor az öröket lerészegítvén, a felfüggesztett holttestet leoldotta. A leány ennek hallatára megragadta. De a tolvaj a sötétben a holttestnek kezét nyujtotta felé; s ő azt fogta meg azon hiszemben, hogy a tolvaj kezét tartja. A tolvaj tehát azt ott hagyta és futva távozott az ajtón. Mikor a királynak ezt is megjelentették, elszörnyűködött az ember okosságán és vakmerőségén; végre minden városban kihirdette követivel, hogy az illető biztonságban lesz és nagy ajándékot kap, ha előtte megjelen. A tolvaj bízva ígéretében, megjelent, és Rhampsinitos nagyon megcsodálta, majd leányát adta neki, mint legokosabb embernek; mert az egyiptomiakat többre becsülte a többi emberknél, őt azonban az egyiptomiaknál is.

Ezután azt mondják e királyról, hogy elevenen szállt le oda ¹²² a hol a görögök az alvilágot gondolják, s hogy ott koczkát játszva

- τῇ Δήμητρει, καὶ τὰ μὲν νικᾶν αὐτὴν τὰ δὲ ἐσσοῦσθαι ὑπ' αὐτῆς, καὶ μιν πάλιν ἀπικέσθαι δῶρον ἔχοντα παρ' αὐτῆς χειρόμακτρον χρύσειον· ἀπὸ δὲ τῆς Ῥαμφινίτου καταβάσιος, ὡς πάλιν ἀπίκετο, ὀρθτὴν δὴ ἀνάγειν Αἰγυπτίους ἔφασαν, τὴν καὶ ἐγὼ οἶδα ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ ἐπιτελέοντας αὐτοὺς· οὐ μέντοι εἴ γε διὰ ταῦτα ὀρτάζουσι ἔχω λέγειν. φᾶρος δὲ αὐτημερὸν ἐξυφάναντες οἱ ἱρέες κατ' ὧν ἔδρσαν ἐνὸς ἑωυτῶν μήτρῃ τοὺς ὀφθαλμούς, ἀγαγόντες δὲ μιν ἔχοντα τὸ φᾶρος ἐς ὁδὸν φέρουσαν ἐς ἱρὸν Δήμητρος αὐτοὶ ἀπαλλάσσονται ὀπίσω· τὸν δὲ ἱέρα τοῦτον καταδεδεμένον τοὺς ὀφθαλμούς λέγουσι ὑπὸ δύο λύκων ἄγεσθαι ἐς τὸ ἱρὸν τῆς Δήμητρος ἀπέχον τῆς πόλιος εἴκοσι σταδίους, καὶ αὐτὶς ὀπίσω ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἀπάγειν μιν τοὺς λύκους ἐς τῶντὸ τὸ χωρίον. τοῖσι μὲν νυν ὑπ' Αἰγυπτίων λεγομένοις· γράσθω ὅτεφ τὰ τοιαῦτα πιθανά ἐστι· ἐμοὶ δὲ παρὰ πάντα τὸν λόγον ὑποκίεταί ὅτι τὰ λεγόμενα ὑπ' ἐκάστων ἀκοῇ γράφω. ἀρχηγγετεύειν δὲ τῶν κάτω Αἰγύπτιοι λέγουσι Δήμητρα καὶ Διόνυσον. πρῶτοι δὲ καὶ τόνδε τὸν λόγον Αἰγύπτιοι εἰσι οἱ εἰπόντες, ὡς ἀνθρώπου φυγὴ ἀθάν· τὸς ἐστι, τοῦ σώματος δὲ καταφθίνοντος ἐς ἄλλο ζῶον αἰεὶ γινόμενον ἐσθύνεται, ἐπεὶ δὲ πάντα περιέλθῃ τὰ χερσαῖα καὶ τὰ θαλάσσια καὶ τὰ πετεινά, αὐτὶς ἐς ἀνθρώπου σῶμα γινόμενον ἐσθύνει, τὴν περιήλυσιν δὲ αὐτὴ γίνεσθαι ἐν τρισχιλιοῖσι ἔτεσι. τοῦτ' ἐφ' ὅτ' εἰσὶ οἱ Ἑλλήνων ἐχρήσαντο, οἱ μὲν πρότερον οἱ δὲ ὕστερον, ὡς ἰδίῳ ἑωυτῶν ἐόντι· τῶν ἐγὼ εἰδὼς τὰ οὐνόματα οὐ γράφω.
- 124 Μέχρι μὲν νυν Ῥαμφινίτου βασιλέος εἶναι ἐν Αἰγύπτῳ πᾶσαν εὐνομίην ἔλεγον καὶ εὐθηνέειν Αἴγυπτον μεγάλως, μετὰ δὲ τοῦτον βασιλεύσαντά σφρων Χέσπα ἐς πᾶσαν κακότητα ἐλάσαι. κατακληίσαντα γάρ μιν πάντα τὰ ἱρὰ πρῶτα μὲν σφρας θυσιῶν τουτέων ἀπέρξαι, μετὰ δὲ ἐργάζεσθαι· ἑωυτῷ κελεύειν πάντας Αἰγυπτίους. τοῖσι μὲν δὴ ἀποδεδέχθαι ἐκ τῶν λιθοτομιέων τῶν ἐν τῷ Ἀραβίῳ ὄρει, ἐκ τουτέων ἔλκειν λίθους μέχρι τοῦ Νεῖλου· διαπεραιωθέντας δὲ τὸν ποταμὸν πλοίοισι τοὺς λίθους ἐτέροις ἐταξε ἐκδέκεσθαι καὶ πρὸς τὸ Λιβυκὸν καλεῖμενον ὄρος, πρὸς τοῦτο ἔλκειν. ἐργάζοντο δὲ κατὰ δέκα μυριάδας ἀνθρώπων αἰεὶ τὴν τρίμηνον ἐκάστην. χρόνον δὲ ἐγγενέσθαι τριβομένῳ τῷ λεῖθ' δέκα ἔτεα μὲν τῆς ὁδοῦ κατ' ἣν εἵλκον τοὺς λίθους, τὴν ἑδαιμᾶν ἔργον ἐὼν οὐ πολλῷ τεφ' ἔλασσον τῆς πυραμίδος, ὡς ἐμοὶ δοκέειν· τῆς μὲν γὰρ μήκος εἰσὶ πέντε στάδιοι, εὖρος δὲ δέκα ὀργυαί, ὕψος δὲ, τῇ ὑψηλοτάτῃ ἐστὶ αὐτῇ ἑωυτῆς, ὀκτὼ ὀργυαί, λίθου τε ξεστοῦ καὶ ζῶον ἐγγεγλυμμένων ταύτης τε δὴ τὰ δέκα ἔτεα γενέσθαι καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ λόφου

Demeterrel, majd nyert, majd vesztett, s hogy újra visszatérvén, egy arany törülközőt kapott tőle ajándékba.¹⁵⁹ Rhampsinitos leszállása és visszatérte óta ülik az egyiptomiak azt az ünnepet, melyről tudom, hogy még az én időmben is megtartják; de nem mondhatom meg, vajjon ezért ünneplik-e csakugyan. Aznap ugyanis a papok köpenyt szőnek, egyiküknek a szemét szalaggal bekötik és a köpenybe burkolva elvezetik a Demeter templomához vezető útra; maguk pedig visszatérnek. Szavaik szerint ezt a papot, kinek szemei be vannak kötve, két sakál viszi Demeternek a várostól húsz stádiumnyira fekvő templomába, és a sakálok a templomból ismét visszahozzák ugyanarra a helyre.¹⁶⁰ Az egyiptomiak beszédét¹²³ higgye el ez, a ki előtt az ilyen valószínű. Nekem az én egész előadásomban az a czélom, hogy mindenkinek szavait meghallgassam és leírjam. Az egyiptomiak szerint az alvilágban Demeter és Dionysos uralkodnak; az egyiptomiak vallották egyszersmind legelőször azt a tant, hogy a lélek halhatatlan, a meghalt testből egy más állatba költözik, s ha már minden szárazföldi, tengeri és szárnyas állaton átvándorolt, ismét egy született ember testébe tér vissza; ez a körülvándorlás pedig háromezer évig tart. E tant a görögök közül többen vallották, némelyek előbb, mások később, mintha saját maguké volna. Nevüket azonban, bár tudom, nem mondom meg.¹⁶¹

Rhampsinitos királyig, a mint beszélték, Egyiptomban teljes¹²⁴ igazságosság uralkodott és Egyiptom nagyon virágzott; de utána Cheops királysága alatt minden rosszra fordult.¹⁶² Minden templomot bezáratott és az áldozatokat beszüntette; azután minden egyiptomira ráparancsolt, hogy neki dolgozzék; egy résznek ki volt jelölve, hogy az arab hegység kőbányáiból a Nilusig húzzák a köveket; másoknak meghagyta, hogy a folyamhoz szállított köveket átvegyék és az úgynevezett lybiai hegységig húzzák; és százezer ember dolgozott mindig, három havonként fölváltva. A népnek sanyargatása közben tíz év alatt készült el az út, melyen át a köveket húzták, oly munka, mely nézetem szerint nem sokkal kisebb, mint a pyramis; mert hosszúsága öt stádium, szélessége tíz öl, magassága pedig, a hol a legmagasabb, nyolcz öl, sima kőből és bevéssett alakokkal. Tíz évig tartott tehát ez, és azon domb körül

ἐπ' οὗ ἐστάσι αἱ πυραμίδες, τῶν ὑπὸ γῆν οἰκημάτων, τὰς ἐποιέετο
 θήκας ἐωυτῷ ἐν νήσῳ, διώρυγα τοῦ Νείλου ἐσαγαγών. τῇ δὲ
 πυραμίδι αὐτῇ χρόνον γενέσθαι εἴκοσι ἔτασ ποιευμένη, τῆς ἐστι
 πανταχῇ μέτωπον ἕκαστον ὀκτὼ πλέθρα ἐούσης τετραγώνου καὶ
 ὕψος ἴσον, λίθου δὲ ξεστοῦ τε καὶ ἄρμωσμένου τὰ μάλιστα· οὐδεὶς
 125 τῶν λίθων τριήκοντα ποδῶν ἐλάσσων. ἐποιήθη δὲ ὧδε αὕτη ἡ
 πυραμὶς, ἀναβαθμῶν τρόπον, τὰς μετεξέτεροι κρόσσας οἱ δὲ βωμί-
 δας ὀνομάζουσι. τοιαύτην τὸ πρῶτον ἐπέιτε ἐποίησαν αὐτήν, ἥειρον
 τοὺς ἐπιλοίπους λίθους μηχανῇσι ξύλων βραχέων πεποιημένησι,
 χαμᾶθεν μὲν ἐπὶ τὸν πρῶτον στοῖχον τῶν ἀναβαθμῶν ἀείροντες·
 ὅπως δὲ ἀνίοι ὁ λίθος ἐπ' αὐτόν, ἐς ἐτέρην μηχανὴν ἐτίθετο ἐστε-
 ῶσαν ἐπὶ τοῦ πρῶτου στοῖχου, ἀπὸ τούτου δὲ ἐπὶ τὸν δεύτερον
 εἴλκετο στοῖχον ἐπ' ἄλλης μηχανῆς· ὅσοι γὰρ δὴ στοῖχοι ἦσαν
 τῶν ἀναβαθμῶν, τοσαῦται καὶ μηχαναὶ ἦσαν, εἴτε καὶ τὴν αὐτὴν
 μηχανὴν ἐούσαν μίαν τε καὶ εὐβάστακτον μετεφόρεον ἐπὶ στοῖχον
 ἕκαστον, ὅπως τὸν λίθον ἐξέλοιειν· λελέχθω γὰρ ἡμῖν ἐπ' ἀμφο-
 τερα, κατὰ περ λέγεται. ἐξεποιήθη δ' ὧν τὰ ἀνώτατα αὐτῆς πρῶτα.
 μετὰ δὲ τὰ ἐχόμενα τούτων ἐξεποίησαν, τελευταῖα δὲ αὐτῆς τὰ ἐπί-
 γαῖα καὶ τὰ κατωτάτα ἐξεποίησαν. σεσῆμανται δὲ διὰ γραμμῶν
 Αἰγυπτίων ἐν τῇ πυραμίδι ὅσα ἔς τε συρμαῖην καὶ κρόμμυα καὶ
 σκόροδα ἀναισιμῶδη τοῖσι ἐργαζομένοισι· καὶ ὡς ἐμὲ εὖ μεμνήσθαι
 τὰ ὁ ἑρμηνεύς μοι ἐπιλεγόμενος τὰ γράμματα ἔφη, ἐξακόσια καὶ
 χίλια τάλαντα ἀργυρίου τετελέσθαι· εἰ δ' ἐστι οὕτω ἔχοντα ταῦτα,
 κόσσα οἰκὸς ἄλλα δεδαπανῆσθαι ἐστι ἔς τε σίδηρον τῷ ἐργάζοντο,
 καὶ σιτία καὶ ἐσθῆτα τοῖσι ἐργαζομένοισι; ὁκότε χρόνον μὲν οἰκοδό-
 μουν τὰ ἔργα τὸν εἰρημένον, ἄλλον δέ, ὡς ἐγὼ δοκέω, ἐν τῷ τοῖς
 λίθους ἔταμνον καὶ ἦγον καὶ τὸ ὑπὸ γῆν ὄρυγμα ἐργάζοντο, οὐκ
 126 ὀλίγον χρόνον. ἐς τοῦτο δὲ ἐλθεῖν Χέοπα κακότητος ὥστε χρημά-
 τωρ δεόμενον τὴν θυγατέρα τὴν ἐωυτοῦ κατίσαντα ἐπ' οἰκήματος
 προστάξαι πρήσσεσθαι ἀργύριον ὁκόσον δὴ τι· οὐ γὰρ δὴ τοῦτό γε
 ἔλεγον· τὴν δὲ τὰ τε ὑπὸ τοῦ πατρὸς ταχθέντα πρήσσεσθαι, ἰδίῃ δὲ
 καὶ αὐτὴν διανοηθῆναι μνημῆιον καταλιπέσθαι, καὶ τοῦ ἐσιόντος
 πρὸς αὐτὴν ἐκάστου δέεσθαι ὅπως ἂν αὐτῇ ἓνα λίθον ἐν τοῖσι ἐρ-
 γοῖσι δωρέοιτο. ἐκ τούτων δὲ τῶν λίθων ἔφασαν τὴν πυραμίδα οἰκο-
 δομηθῆναι τὴν ἐν μέσῳ τῶν τριῶν ἐστηκυῖαν, ἔμπροσθε τῆς μεγά-
 λης πυραμίδος, τῆς ἐστι τὸ κῶλον ἕκαστον ὅλου καὶ ἡμίσεος
 πλέθρου.

127

Βασιλεῦσαι δὲ τὸν Χέοπα τοῦτον Αἰγύπτιοι ἔλεγον πεντήκοντα
 ἔτασ, τελευταῖαντος δὲ τούτου ἐκδέξασθαι τὴν βασιληίην τὸν ἀδελ-
 φὸν αὐτοῦ Χεφρήνα· καὶ τοῦτον δὲ τῷ αὐτῷ τρόπῳ διαχρᾶσθαι τῷ

végzett munka, a melyen a pyramisok állanak, meg a föld alatti épületek, a melyeket maga számára sírboltúl épített a szigeten, a Nilusegy csatornáját vezetvén bele.¹⁰³ Magának a pyramisnak építése húsz évig tartott; ez a pyramis négyszögű, mindegyik oldala nyolcz plethron, nagysága szintén annyi, síma és igen jól összeillesztett kövekből, és egy kőnek a nagysága sem kisebb harmincz lábna.¹⁰⁴ Maga a pyramis lépcsőzet módjára készült, s e lépcsőket némelyek 125 sarkoknak, mások fokozatoknak hívják. Mikor a pyramis első lépcsőzete elkészült, a többi köveket rövid fahasábokból készült gépekkel emelték föl. Először a földről a lépcsők első sorára húzták; mikor pedig a kő rajta volt, egy másik gépre tették, mely az első soron állt, és innen a másik géppel húzták a második sorra. Mert a hány lépcsősor volt, ugyanannyi vala a gép is, vagy pedig ugyanazt az egy gépet, mely könnyen vala hordható, minden egyes sorra fölvitték, hogy a követ fölemelje. Mert el akarom mondani mind a két eljárást, a mint azt elbeszélték. Először tehát a legfelső részeket készítették el, utána az alantabb levőket és utoljára a földet érintő és legalsó lépcsőket. A pyramison egyiptomi betűk jelzik, hogy mennyi retket, vöröshagymát és foghagymát fogyasztottak el a munkások; s ha jól emlékszem, hogy mikép olvasta el nekem a tolmács a szavakat, ezerhatszáz ezüst talentumot költöttek rá. De ha úgy áll a dolog, mennyit kellett még költeni vásra, a melylyel dolgoztak, meg a munkások éledeleire és ruházatára, ha valóban a már említett ideig dolgoztak a művön? S az sem volt nézetem szerint kevés idő, mialatt a köveket vágták, vonszolták, és a földalatti árkon dolgoztak. Cheopsnak gonoszsága annyira ment, hogy pénzre szo- 126 rúlva, saját leányát bordélyházba adta és meghagyta, hogy bizonyos pénzösszeget szerezzen; mert azt nem mondták meg, hogy mennyit. A leány megszerezte az atyjától kívánt összeget; de maga számára is szándékozáván emléket hátrahagyni, minden hozzá betérőt megkért, hogy e műhöz egy követ ajándékozzon neki. A hagyomány szerint ezen kövekből épült a három pyramis közül aközépütti álló, a nagy pyramis előtt, melynek mindegyik oldala másfél plethron.¹⁰⁵

Az egyiptomiak szavai szerint ez a Cheops ötven évig ural- 127 kodott, halála után pedig testvére, Chephren¹⁰⁶ örökölte a királyságot, s ez ugyanoly módon járt el más dolgokban, mint előde, még

ἐτέρῳ τὰ τε ἄλλα καὶ πυραμίδα ποιῆσαι, ἐς μὲν τὰ ἐκείνου μέτρα οὐκ ἀνήκουσαν· ταῦτα γὰρ ὦν καὶ ἡμεῖς ἐμετρήσαμεν. οὔτε γὰρ ὕπεστι οἰκήματα ὑπὸ γῆν, οὔτε ἐκ τοῦ Νεῖλου διωρὺς ἦκει ἐς αὐτὴν ὥσπερ ἐς τὴν ἐτέραν ῥέουσα· δι' οἰκοδομημένου δὲ ἀδλῶνος ἔσω νῆσον περιρρέει, ἐν τῇ αὐτὸν λέγουσι κέσσθαι Χέοπα. ὑποδείμας δὲ τὸν πρῶτον δόμον λίθου Αἰθιοπικοῦ ποικίλου, τσσαράκοντα πόδας ὑποβάς 'τῆς ἐτέρης τὸ μέγαθος, ἐ'χομένην τῆς μεγάλης οἰκοδόμησε. ἐστᾶσι δὲ ἐπὶ λόφου τοῦ αὐτοῦ ἀμφοτέραι, μάλιστα ἐς ἑκατὸν πόδας ὕψηλῳ. βασιλεῦσαι δὲ ἔλεγον Χεφρήνα ἐξ καὶ πεντήκοντα ἔτεα.

128 Ταῦτα ἐξ τε καὶ ἑκατὸν λογίζονται ἔτεα, ἐν τοῖσι Αἰγυπτίοισι τε πᾶσαν εἶναι κακότητα καὶ τὰ ἱρὰ χρόνου τοσούτου κατακληισθέντα οὐκ ἀνοιχθῆναι. τούτους ὑπὸ μίσεος οὐ κάρτα θέλουσι Αἰγύπτιοι ὀνομάζειν, ἀλλὰ καὶ τὰς πυραμίδας καλέουσι ποιμένος Φιλίτιος, ὃς τοῦτον τὸν χρόνον ἔνεμε κτήνεα κατὰ ταῦτα τὰ χωρία.

129 Μετὰ δὲ τοῦτον βασιλεῦσαι Αἰγύπτου Μυκερίνον ἔλεγον Χέοπος παῖδα, τῷ τὰ μὲν τοῦ πατρὸς ἔργα ἀπαδεῖν, τὸν δὲ τὰ τε ἱρὰ ἀνοῖξαι καὶ τὸν λεῶν τετρομένον ἐς τὸ ἔσχατον κακοῦ ἀνεῖλαι πρὸς ἔργα τε καὶ θυσίας, δίκας δὲ σφι πάντων βασιλέων δικαιοτάτας κρίνειν. κατὰ τοῦτο μὲν νυν τὸ ἔργον ἀπάντων ὅσοι ἤδη βασιλεῖς ἐγένοντο Αἰγυπτίων αἰνέουσι μάλιστα τοῦτον· τὰ τε ἄλλα γάρ μιν κρίνειν εἶ, καὶ δὴ καὶ τῷ ἐπιμεμφομένῳ ἐκ τῆς δίκης παρ' ἐωυτοῦ διδόντα ἄλλα ἀποπιμπλάναι αὐτοῦ τὸν θυμόν. ἐόντι δὲ ἡπίῳ τῷ Μυκερίνῳ κατὰ τοὺς πολιήτας καὶ ταῦτα ἐπιτηδεύοντι πρῶτον κακῶν ἄρξαι τὴν θυγατέρα ἀποθανοῦσαν αὐτοῦ, τὴν μοῦνόν οἱ εἶναι ἐν τοῖσι οἰκίοισι τέκνον. τὸν δὲ ὑπεραλγῆσαντά τε τῷ περιεπεπτῶκε πρήγματι, καὶ βουλόμενον περισσότερόν τι τῶν ἄλλων θάψαι τὴν θυγατέρα, ποιήσασθαι βοὺν ξυλίνην κοίλην, καὶ ἔπειτα καταχρυσώσαντά μιν ταύτην ἔσω ἐν αὐτῇ θάψαι ταύτην δὴ τὴν ἀποθανοῦσαν θυγα-

130 τέρα. αὕτη ὦν ἡ βοὺς γῇ οὐκ ἐκρύφθη, ἀλλ' ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ ἦν φανερή, ἐν Σαί μὲν πόλι ἐοῦσα, κειμένη δὲ ἐν τοῖσι βασιλῆίοισι ἐν οἰκῇματι ἀσκημένῳ· θυμῆματα δὲ παρ' αὐτῇ παντοῖα καταγίξουσι ἀνὰ πᾶσαν ἡμέρην, νύκτα δὲ ἐκάστην πάννυχος λύχνος παρακαίεται. ἀγχοῦ δὲ τῆς βοῦς ταύτης ἐν ἄλλῳ οἰκῇματι εἰκόνες τῶν παλλακῶν τῶν Μυκερίνου ἐστᾶσι, ὡς ἔλεγον οἱ ἐν Σαί πόλι ἱρέες· ἐστᾶσι μὲν γὰρ ξύλινοι κολοσσοί, ἐοῦσαι ἀριθμὸν ὡς εἴκοσι μάλιστα κη, γυμναὶ ἐργασμέναι· αἵτινες μέντοι εἰσὶ, οὐκ ἔχω εἰπεῖν πλὴν ἢ τὰ λεγόμενα.

abban is, hogy egy pyramist épített, de ez a másiknak nagyságával nem ért föl; mert ezt is megmértem.¹⁶⁷ Nincsenek ugyanis helyiségei a föld alatt, nem megy belé csatorna a Nilusból, mint a másikba, mely egy épített árkon át egy sziget körül vezet, s itt fekszik szavaik szerint maga Cheops. Az első emeletet tarka aithiopiai kőből építette; magassága azonban negyven lábbal kisebb a másikenál, s ilyen nagyságban építette a nagy mellé. Mind a kettő ugyanazon a dombon áll, körülbelül száz lábnyi magaslaton. Chephren szavaik szerint ötvenhat évig uralkodott.

Százhat év mult el tehát, mialatt az egyiptomiak mindenféle¹²⁸ bajt szenvedtek; s ennyi idő alatt nem nyíltak meg a bezárt templomok.¹⁶⁸ A gyűlölet miatt e királyokat nem is igen akarják az egyiptomiak említeni; sőt a pyramisokat is Philitis pásztorról nevezik, a ki abban az időben e vidéken legeltette marháját.¹⁶⁹

Utána, mint mondják, Mykerinos, Cheopsnak fia, lett Egyiptom¹²⁹ királya.¹⁷⁰ Atyjának tettei nem voltak inyére, a templomokat fölnyitotta, s a legnagyobb nyomorba taszított népet dolgára és az áldozatokhoz engedte; valamennyi király közül ő hozta a legigazságosabb ítéleteket, s e tekintetben, a hány király csak volt Egyiptomban, mindannyiok közül őt magasztalják leginkább; mert nemcsak jól ítélt minden ügyben, hanem az ítélet miatt panaszkodónak még a sajátjából is adott, csakhogy haragját lecsendesítse. Ennek a Mykerinosnak, ki oly szelid volt a polgárok iránt, és javukat annyira szíven nördta, azzal kezdődött a baja, hogy a leánya meghalt, a ki egyetlen gyermeke volt palotájában. Nagy fájdalomában, mely őt így sújtotta, és különben is másoknál rendkívülibb módon akarván eltenetni leányát, fából egy üres tehenet készíttetett, azután meguranyoztatta, és abba temette el meghalt leányát.¹⁷¹ Magát a tehenet¹³⁰ nem ásták el földbe; még az én időmben is látható volt Sais városában, a hol a királyi udvarban egy díszes épületben fekszik. Minlennap égetnek el mellette mindenféle füstölő szereket, s minden éjjel ég mellette egy lámpa egész éjen át. E téhénhez közel állanak egy másik épületben Mykerinos ágyasainak képei, a mint azt Sais városában a papok mondták; ¹⁷² mert fából készült óriások állanak ott, számszerint vagy húsz, meztelenül kidolgozva.¹⁷³ De hogy ezek, azt nem mondhatom meg, csak azt, a mit már említettem.

- 131 οἱ δὲ τινες λέγουσι περὶ τῆς βοῦς ταύτης καὶ τῶν κολοσσῶν τόνδε τὸν λόγον, ὥς Μυκερίνος ἠράσθη τῆς ἐωυτοῦ θυγατρὸς καὶ ἔπειτα ἐμίγη οἱ ἀκούσῃ· μετὰ δὲ λέγουσι ὥς ἡ παῖς ἀπήγχετο ὑπὸ ἄλλος, ὁ δὲ μιν ἔθαψε ἐν τῇ βοῇ ταύτῃ, ἣ δὲ μήτηρ αὐτῆς τῶν ἀμφιπόλων τῶν προδουσέων τὴν θυγατέρα τῷ πατρὶ ἀπέταμε τὰς χεῖρας, καὶ νῦν τὰς εἰκόνας αὐτέων εἶναι πεπονθυίας τὰ περ αἱ ζῶαι ἔπαθον. ταῦτα δὲ λέγουσι φλυηρέοντες, ὥς ἐγὼ δοκέω, τὰ τε ἄλλα καὶ δὴ καὶ τὰ περὶ τὰς χεῖρας τῶν κολοσσῶν· ταῦτα γὰρ ὧν καὶ ἡμεῖς ὠρώμεν ὅτι ὑπὸ χρόνου τὰς χεῖρας ἀποβεβλήκασι, αἱ ἐν ποσὶ αὐ-
- 132 τέων ἐφαίνοντο ἐοῦσαι ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ. ἣ δὲ βοῦς τὰ μὲν ἄλλα κατακέκρυπται φοινικέῳ εἴματι, τὸν αὐχένα δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν φαίνει κεχρυσωμένα παχέϊ κάρτα χρυσῷ· μεταξὺ δὲ τῶν κερέων ὁ τοῦ ἡλίου κύκλος μεμιμημένος ἔπεστι χρύσεος. ἔστι δὲ ἡ βοῦς οὐκ ὀρθῇ ἀλλ' ἐν γούνασι κειμένη, μέγαθος δὲ ὅση περ μεγάλη βοῦς ζωῇ. ἐκφέρεται δὲ ἐκ τοῦ οἰκήματος ἀνά πάντα ἔτεα, ἐπεὶ τὴν τύπτονται Αἰγύπτιοι τὸν οὐκ ὀνομαζόμενον θεὸν ὑπ' ἐμεῦ ἐπὶ τοιοῦτῳ πρήγματι· τότε ὧν καὶ τὴν βοῦν ἐκφέρουσι ἐς τὸ φῶς· φασὶ γὰρ δὴ αὐτὴν δεηθῆναι τοῦ πατρὸς Μυκερίνου ἀποθνήσκουσας ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἅπαξ μιν τὸν ἥλιον κατιδεῖν.
- 133 Μετὰ δὲ τῆς θυγατρὸς τὸ πάθος δευτέρα τοῦτῳ τῷ βασιλεῖ τάδε γενέσθαι· ἐλθεῖν οἱ μαντήιον ἐκ Βουτοῦς πόλιος ὥς μέλλοι ἐξ ἔτεα μόνον βιοῦς τῷ ἐβδόμῳ τελευτήσῃ. τὸν δὲ δεινὸν ποιησάμενον πέμψαι ἐς τὸ μαντήιον τῷ θεῷ ὀνειδισμα, ἀντιμεμφόμενον ὅτι ὁ μὲν αὐτοῦ πατὴρ καὶ πάτρως ἀποκληῖσαντες τὰ ἱρά καὶ θεῶν οὐ μεμνημένοι, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους φθείροντες, ἐβίωσαν χρόνον ἐπὶ πολλόν, αὐτὸς δ' εὐσεβῆς ἐὼν μέλλοι ταχέως οὕτω τελευτήσῃ. ἐκ δὲ τοῦ χρηστηρίου αὐτῷ δευτέρα ἐλθεῖν λέγοντα τοῦτων εἵνεκεν καὶ συνταχύνειν αὐτὸν τὸν βίον· οὐ γὰρ ποιησαί μιν τὸ χρεὸν ἦν ποιέειν· δεῖν γὰρ Αἰγύπτον κακοῦσθαι ἐπ' ἔτεα πεντήκοντα τε καὶ ἑκατὸν, καὶ τοὺς μὲν δύο τοὺς πρὸ ἐκείνου γενομένους βασιλέας μαθεῖν τοῦτο, ἐκείνον δὲ οὐ. ταῦτα ἀκούσαντα τὸν Μυκερίνον, ὥς κατακεκριμένων ἤδη οἱ τοῦτων, λόχνα ποιησάμενον πολλὰ, ὅπως γίνοιτο νῦν ἀνάψαντα αὐτὰ πίνειν τε καὶ εὐπαθέειν, οὔτε ἡμέρης οὔτε νυκτὸς ἀνιέντα, ἐς τε τὰ ἔλα καὶ τὰ ἄλσα πλανόμενον καὶ ἵνα πυνθάνοιτο εἶναι ἐνηβητήρια ἐπιτηδεύματα. ταῦτα δὲ ἐμνηχανάτο θέλων τὸ μαντήιον ψευδόμενον ἀποδέξαι, ἵνα οἱ δωώδεκα ἔτεα ἀντὶ ἐξ ἑτέων γένηται, αἱ νύκτες ἡμέραι ποιεύμεναι.
- 134 Πυραμίδα δὲ καὶ οὗτος ἀπελίπετο, πολλὸν ἐλάσσω τοῦ πατρὸς,

Némelyek azonban errőla tehénről és az óriási alakokról azt a törté- 131
netet beszélnek, hogy Mykerinos beleszeretett a leányába, s vele
annak akarata ellen közösült; mikor ezután a leány bánatában
fölakasztotta magát, ebben a téhenben temette el; anyja pedig a
a szolganőknek, kik leányát az atyának átszolgáltatták, levágatta
a kezeiket, s ugyanazt szenvedték szobraik is, a mit ők életükben
szenvedtek. Nézetem szerint azonban csak fecsegnek, kik a többit
meg az óriások kezeire vonatkozókat beszélnek. Mert magam is lát-
tam, hogy kezeik az idő miatt estek le, s ezek még az én időmben
is lábainknál heverték. A téhennek egyéb részeit bibor ruha fűdi, 132
nyaka és feje igen vastagon be van aranyozva; szarvai között a
napnak köre van kidolgozva aranyból.¹⁷⁴ A téhen azonban nem a
lában áll, hanem a térdén; nagysága akkora, mint egy nagy eleven
tehéné. Minden évben kiviszik az épületből, mialatt az egyiptomiak
mellőket verik, és ilyen alkalommal nevén hívják az általam meg
nem nevezendő istent. Ekkor tehát a tehenet kiviszik a napvilágra,
mert azt mondják, hogy maga a leány kérte atyját, Mykerinost,
haldoklása közben, hogy évenként egyszer láthassa a napot.

Leánya gyásza után a következő érte másodszor a királyt: 133
Buto városából azt a jóslatot kapta, hogy csak hat éve van még
élni, a hetedikben meg fog halni.¹⁷⁵ Ő erre megharagudva elküldött
a jóshelyhez, hogy szemrehányást tegyen az istennek, és panasz-
kodott, hogy atyja és nagybátyja elzárták a templomokat, nem tö-
rődtek az istenekkel, sőt embereket is tönkrejuttattak, mégis
sok ideig éltek; maga pedig jámbor létere oly gyorsan fog kimulni.
A jóshelytől másodszor azt a választ kapta, hogy ép ezért kell oly
rövidéletűnek lennie; mert nem azt tette, a mit tennie kellett volna.
Az egyiptomiaknak ugyanisszázötven évig kellett volna szenvedniök,
s ezt az előtte élt két király átlátta; ő azonban nem. Midőn Mykeri-
nos meghallotta, hogy ez van rá kimérve, sok mécszet készíttetett;
és mikor az éj beállt, meggyújtotta, maga pedig ivott és mulatott,
éjjel-nappal mocsarak és berkek közt bolyongva szüntelenül, a hol
csak a legjobb mulatóhelyekről hallott. Ezt pedig azért tette, mert
meg akarta hazudtolni a jóslatot, hogy hat év helyett tizenkettőt
él, ha nappallá teszi az éveket.¹⁷⁶

Ez már sokkal kisebb pyramist hagyott hátra, mint atyja, mert 134

εἴκοσι ποδῶν καταδέουσιν κῶλον ἕκαστον τριῶν πλέθρων, ἐούσης τετραγώνου, λίθου δὲ ἐς τὸ ἡμισυ Αἰθιοπικοῦ· τὴν δὲ μετεξέτεροί φασι Ἑλλήνων Ῥοδῶπιος ἐταίρης γυναικὸς εἶναι, οὐκ ὀρθῶς λέγοντες. οὐδὲ ὦν οὐδὲ εἰδότες μοι φαίνονται λέγειν οὗτοι ἦτις ἦν ἡ Ῥοδῶπις. οὐ γὰρ ἂν οἱ πυραμίδα ἀνέθεσαν ποιήσασθαι τοιαύτην, ἐς τὴν ταλάντων χιλιάδες ἀναρίθμητοι ὡς λόγῳ εἰπεῖν ἀναισίωνται· πρὸς δὲ ὅτι κατὰ Ἀμασιν βασιλεύοντα ἦν ἀκμαζουσα Ῥοδῶπις, ἀλλ' οὐ κατὰ τοῦτον· ἔτεσι γὰρ κάρτα πολλοῖσι ὕστερον τούτων τῶν βασιλέων τῶν τὰς πυραμίδας ταύτας ἦν λιπομένων Ῥοδῶπις, γενεὴν μὲν ἀπὸ Θρηίκης, δοῦλη δὲ ἦν Ἰάδμονος τοῦ Ἡφαιστοπόλιος ἀνδρὸς Σαμίου, σύνδουλος δὲ Αἰσώπου τοῦ λογοποιῦ. καὶ γὰρ οὗτος Ἰάδμονος ἐγένετο, ὡς διέδεξε τῇδε οὐκ ἥκιστα. ἐπεῖτε γὰρ πολλάκις κηρυσσόντων Δελφῶν ἐκ θεοπροπίου ὅς βούλοιο ποινὴν τῆς Αἰσώπου ψυχῆς ἀνελεῖσθαι, ἄλλος μὲν οὐδεὶς ἐφάνη, Ἰάδμονος δὲ παιδὸς παῖς ἄλλος Ἰάδμων ἀνείλετο.

135 οὕτω καὶ Αἰσώπος Ἰάδμονος ἐγένετο. Ῥοδῶπις δὲ ἐς Αἴγυπτον ἀπῆκετο Ἐάνθεω τοῦ Σαμίου κομίσαντός μιν, ἀπικομένη δὲ κατ' ἐργασίην ἐλύθη χρημάτων μεγάλων ὑπὸ ἀνδρὸς Μυτιληναίου Χαρᾶξου τοῦ Σκαμανδρωνόμου παιδός, ἀδελφεοῦ δὲ Σαπφούς τῆς μουσοποιῦ. οὕτω δὲ ἡ Ῥοδῶπις ἡλευθερώθη, καὶ κατέμεινέ τε ἐν Αἰγύπτῳ καὶ κάρτα ἐπαφρόδιτος γενομένη μέγαλα ἐκτίησεν χρήματα ὡς ἂν εἶναι Ῥοδῶπι, ἀτὰρ οὐκ ὥς γε ἐς πυραμίδα τοιαύτην ἐξικέσθαι. τῆς γὰρ τὴν δεκάτην τῶν χρημάτων ιδέσθαι ἐστὶ ἔτι καὶ ἐς τόδε παντὶ τῷ βουλομένῳ, οὐδὲν δεῖ μέγαλα οἱ χρήματα ἀναθεῖναι. ἐπεθύμησε γὰρ Ῥοδῶπις μνημῆιον ἐωυτῆς ἐν τῇ Ἑλλάδι καταλιπέσθαι, ποίημα ποιησαμένη τοῦτο τὸ μὴ τυγχάνοι ἄλλῳ ἐξευρημένον καὶ ἀνακείμενον ἐν ἱρῷ, τοῦτο ἀναθεῖναι ἐς Δελφοὺς μνημόσυνον ἐωυτῆς. τῆς ὦν δεκάτης τῶν χρημάτων ποιησαμένη ὀβελοὺς βουπόρους πολλοὺς σιδηρέους, ὅσον ἐνεγώρει ἡ δεκάτη οἱ, ἀπέπεμπε ἐς Δελφοὺς· οἱ καὶ νῦν ἔτι συννενέαται, ὅπισθε μὲν τοῦ βωμοῦ τὸν Χίοι ἀνέθεσαν, ἀντίον δὲ αὐτοῦ τοῦ νηοῦ. φιλέουσι δὲ καὶ ἐν τῇ Ναυκράτι ἐπαφρόδιτοι γίνεσθαι αἱ ἐταῖραι. τοῦτο μὲν γὰρ αὕτη, τῆς πέρι λέγεται ὅδε ὁ λόγος, οὕτω δὲ τι κλεινὴ ἐγένετο ὡς καὶ οἱ πάντες Ἑλληνες Ῥοδῶπιος τὸ οὖνομα ἐξέμαθον· τοῦτο δὲ ὕστερον ταύτης, τῇ οὖνομα ἦν Ἀρχιδίκη, αἰοίδιμος ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐγένετο, ἥσσαν δὲ τῆς ἐτέρης περιεσχέηνετος. Χάραξος δὲ ὡς λυσάμενος Ῥοδῶπιν ἀπενόστησε ἐς Μυτιλήνην, ἐν μέλει Σαπφὸς πολλὰ κατεκερτόμησέ μιν.

minden oldalon húsz lábnyi híja volt a három plethronnak;¹⁷⁷ különben négyszögű és félig aithioipiai kőből épült. Némelyek a görögök közül azt mondják, hogy ez szeretőjének, Rhodopisnak a pyramisa; de helytelenül állítják. Ezek azt hiszem, azt sem tudják megmondani, hogy ki volt ez a Rhodopis;¹⁷⁸ mert különben nem állíthatnák, hogy ő emelte a pyramist, mely, hogy úgy mondjam, számtalan ezer talentumot emésztett föl; azonkívül pedig Rhodopis Amasisnak uralkodása alatt volt élete virágában, nem ezen király alatt. Rhodopis élete ugyanis igen sok évvel későbbre esik ezen királyoknál, kik ezen pyramisokat hátrahagyták; thrák eredetű, és a samosi Hephaistopolis fiának, Iadmonnak rabszolgája vala, rabszolgatársa a meseíró Aisoposnak. Mert ez is Iadmon birtoka volt, a mint az különösen a következőből tűnt ki: mikor a jóslat értelmében a delphoibeli sokszor kihirdették, hogy ki kívánja Aisopos lelkéért a váltságdíjat elfogadni, senki más nem jelentkezett; csak Iadmon unokája, egy másik Iadmon fogadta el.¹⁷⁹ Így tehát Aisopos is Iadmon birtoka volt. Rhodopis pedig úgy jutott Egyiptomba,¹⁸⁰ hogy a samosi Xanthos 135 vitte oda; s oda kerülve kereset végett nagy összegért váltotta meg őt a mytilenei Charaxos, Skamandronomos fia és a költő Sapphonak testvére. Rhodopis így szabad lőn, Egyiptomban maradt, és mivel nagyon szép vala, sok pénzt szerzett, már t. i. magához képest, de nem annyit, hogy ilyen pyramist építhessen. Mert a kiakarja, most is láthatja vagyonának tizedrészét; nem kell tehát neki nagy vagyont tulajdonítani. Rhodopis ugyanis emléket akart maga után hagyni Görögországban, s oly művet készíttetett, a minő még senkinek sem jutott eszébe, s a minőt még senkisem ajándékozott oda templomnak, s ezt ajánlotta föl emlék gyanánt Delphoiban. Vagyon a tizedéből tehát sok ökörsütő nyársvasat készíttetett, a mennyire a tizedrészt engedte, és elküldötte Delphoiba. És ezek még most is föl vannak halmozva az oltár mögött, melyet a chiosiak állítottak föl, magával a templommal szemben. Naukratisban a hetaerák igen szépek szoktak lenni; mert valamint az, a kiről ezt a történetet beszélük, oly híressé lett, hogy minden görög ismeri Rhodopisnak a nevét, úgy utána az is, a kit Archidikének hívtak, nevezetes vala Görögországban, habár nem oly híres, mint a másik. Charaxos kiváltván Rhodopist, visszatért Mytilenébe; Sappho pedig nagyon kigúnyolta egy dalban.

136 Ῥοδώπιος μὲν νυν περὶ πέπαιρμαι. μετὰ δὲ Μυκαρῖνον γενέσθαι Αἰγύπτου βασιλέα ἔλεγον οἱ ἱρέες Ἄσυχιν, τὸν τὰ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ποιῆσαι τῷ Ἡφαίστῳ προπύλαια, ἔοντα πολλῶν τε κάλλιστα καὶ πολλῶν μέγιστα· ἔχει μὲν γὰρ καὶ τὰ πάντα προπύλαια τύπους τε ἐγγεγλυμμένους καὶ ἄλλην ὕψιν οἰκοδομημάτων μυρίην, ἐκείνα δὲ καὶ μακρῶν μάλιστα. ἐπὶ τούτου βασιλεύοντος ἔλεγον ἀμιξίης ἐούσης πολλῆς χρημάτων γενέσθαι νόμον Αἰγυπτίοισι, ἀποδεικνύντα ἐνέχυρον τοῦ πατρὸς τὸν νέκυν οὕτω λαμβάνειν τὸ χρέος· προστεθῆναι δὲ ἔτι τούτῳ τῷ νόμῳ τόνδε, τὸν διδόντα τὸ χρέος καὶ ἀπάσης κρατέειν τῆς τοῦ λαμβάνοντος θήκης, τῷ δὲ ὑποτιθέντι τοῦτο τὸ ἐνέχυρον τήνδε ἐπεῖναι ζημίην μὴ βουλομένῳ ἀποδοῦναι τὸ χρέος, μήτε αὐτῷ ἐκείνῳ τελευτήσαντι εἶναι ταφῆς κυρῆσαι μήτ' ἐν ἐκείνῳ τῷ πατρῴῳ τάφῳ μήτ' ἐν ἄλλῳ μηδενί, μήτε ἄλλον μηδέναν τῶν ἑωυτοῦ ἀπογενόμενον θάψαι. ὑπερβαλέσθαι δὲ βουλούμενον τοῦτον τὸν βασιλέα τοὺς πρότερον ἑωυτοῦ βασιλέας γενομένους Αἰγύπτου μνημόσυνον πυραμίδα λιπέσθαι ἐκ πλίνθων ποιήσαντα, ἐν τῇ γράμματα ἐν λίθῳ ἐγκεκολαμμένα τάδε λέγοντά ἐστι. «μὴ με κατονοσθῆς πρὸς τὰς λιθίνας πυραμίδας· προσέχω γὰρ αὐτέων τοσοῦτον ὅσον ὁ Ζεὺς τῶν ἄλλων θεῶν· κοντῷ γὰρ ὑποτύπτοντες ἐς λίμνην, ὃ τι πρόσσχοιτο τοῦ πηλοῦ τῷ κοντῷ, τοῦτο συλλέγοντες πλίνθους εἵρυσαν καὶ με τρώφῳ τοιοῦτῳ ἐξεποίησαν.»

137 Τοῦτον μὲν τοσαῦτα ἀποδέξασθαι, μετὰ δὲ τοῦτον βασιλεύσαι ἄνδρα τυφλὸν ἐξ Ἀνύσιος πόλιος, τῷ ὄνομα Ἄνουσιν εἶναι. ἐπὶ τούτου βασιλεύοντος ἐλάσαι ἐπ' Αἰγύπτον χειρὶ πολλῇ Αἰθιοπῶν τε καὶ Σαβακῶν τὸν Αἰθιοπῶν βασιλέα. τὸν μὲν δὴ τυφλὸν τοῦτον οἴχεσθαι φεύγοντα ἐς τὰ ἔλαα, τὸν δὲ Αἰθιοπα βασιλεύειν Αἰγύπτου ἐπ' ἔτεα πεντήκοντα, ἐν τοῖσι αὐτὸν τάδε ἀποδέξασθαι· ὅπως τῶν τις Αἰγυπτίων ἀμάρτοι τι, κτείνειν μὲν αὐτῶν οὐδένα ἐθέλειν, τὸν δὲ κατὰ μέγαθος τοῦ ἀδικήματος ἐκάστῳ δικάζειν ἐπιτάσσοντα χώματα χοῦν πρὸς τῇ ἑωυτῶν πόλει, ὅθεν ἕκαστος ἦν τῶν ἀδικούντων. καὶ οὕτω ἔτι αἱ πόλεις ἐγένοντο ὕψηλότεραι· τὸ μὲν γὰρ πρῶτον ἐχώσθησαν ὑπὸ τῶν τὰς διώρυχας ὀρυξάντων ἐπὶ Σωσώστριος βασιλέος, δεύτερα δὲ ἐπὶ τοῦ Αἰθίοπος καὶ κάρτα ὕψηλαι ἐγένοντο. ὕψηλέων δὲ καὶ ἑτερέων γενομένων ἐν τῇ Αἰγύπτῳ πολλίων, ὥς ἐμοὶ δοκέει, μάλιστα ἢ ἐν Βουβάστι πόλει ἐξεχώσθη, ἐν τῇ καὶ ἱρὸν ἐστὶ Βουβάστιος ἀξιαπηγητότατων· μέζω μὲν γὰρ ἄλλα καὶ πολυδαπανώτερά ἐστι ἱρά, ἡδονὴ δὲ ἰδῆσθαι οὐδὲν τούτου μάλλον. ἡ δὲ Βούβαστις κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν

Rhodopisról nem beszélek többet. Mykerinos után, mint a ¹³⁶ papok mondják, Asychis lett Egyiptom királya,¹⁸¹ ki Hephaistosnak keleti előcsarnokát építette, s ez a legeslegszebb és legeslegnagyobb. Mert a többi előcsarnokoknak is vannak ugyan kivésott alakjaik és más ezer épületi díszük, de ennek van a legtöbb. A hagyomány szerint az ő uralkodása alatt, mivel nagy pangás volt a pénzforgalomban, azt a törvényt hozták az egyiptomiakra, hogy az apa holttestének zálogbaadásával kölcsönt kaphatni; de e törvényhez még azt is hozzátették, hogy a hitelező az adósnak egész sírboltját lefoglalja, és ha a zálogadó nem akarná visszafizetni a tartozást, azt a büntetést mérték rá, hogy valamint őt halálakor sem a családi sírban, sem másutt nem temethetik el, úgy más egyéb családbelijét sem szabad eltemetni.¹⁸² Ez a király túl akarván tenni Egyiptomnak előtte élt királyain, egy téglából készített pyramist hagyott hátra emlékül, s ezen a következő, kőbe vésott szavak olvashatók: «Ne vess meg engem a kőpyramisokkal szemben, mert ezeknél annyival vagyok kiválóbb, mint Zeus a többi isteneknél. Rudat szúrtak le ugyanis a tóba, s a mi iszap a rudon ragadt, azt összegyűjtve téglát formáltak belőle, és ilyenén módon építetek engem.»

Ennyit mutathat föl ez a király. Utána egy vak ember ural- ¹³⁷ kodott Anysis városából; a neve is Anysis vala.¹⁸³ Királykodása alatt az aithiopiaiak és Sabakos, Aithiopia királya, nagy erővel törtek Egyiptomra. A vak ember futva menekült a mocsarak közé; az aithiopiai ¹⁸⁴ pedig ötven évig uralkodott Egyiptom fölött, s ezalatt a következőket mutatta föl: ha valamely egyiptomi ember bűnt követett el, egyet sem akart megölni, hanem bűnének nagyságához képest azt róttá rá, hogy sánczokat emeljen ama város körül, a melyből való a bűnös volt. S így a városok magasabbak lettek. Mert először azok emelték, kik Sesostris király idejében a csatornákat ásták, másodszer pedig az aithiopiai alatt lettek igen magasak. Habár egyéb városok is magasak lettek Egyiptomban, mégis véleményem szerint Bubastis városát töltötték föl leginkább, a hol Bubastisnak a legnevezetesebb szentélye van. A többi szentélyek nagyobbak és költségesebbek ugyan, de egyiknek látása sem okoz ennél nagyobb gyönyört; Bubastis görögül

- 138 ἔστι Ἀρτεμις. τὸ δ' ἱρὸν αὐτῆς ὥδε ἔχει. πλὴν τῆς ἐσοδοῦ τοῦ ἄλλο νησός ἐστι· ἐκ γὰρ τοῦ Νεῖλου διώρυχες ἐσέχουσι οὐ συμμίσγουσαι ἀλλήλησι, ἀλλ' ἄχρι τῆς ἐσοδοῦ τοῦ ἱροῦ ἑκατέρῃ ἐσέχει, ἡ μὲν τῇ περιρρέουσα ἡ δὲ τῇ, εὐρος ἐοῦσα ἑκατέρῃ ἑκατὸν ποδῶν, δένδρεσι κατάσκιος. τὰ δὲ προπύλαια ὕψος μὲν δέκα ὀργυιέων ἐστι, τύποισι δὲ ἐξαπῆχεσι ἐσκευάσθαι ἀξιόισι λόγου. ἐν δ' ἐν μέσῃ τῇ πόλει τὸ ἱρὸν κατορθάται πάντοθεν περιόντι· ἅτε γὰρ τῆς πόλιος μὲν ἐκκεχωσμένης ὕψου, τοῦ δ' ἱροῦ οὐ κεκινημένου ὡς ἀρχῇθεν ἐποιήθη, ἔσοπτόν ἐστι. περιθεῖε δὲ αὐτὸ αἵμασιτῇ ἐγγελυμένη τύποισι, ἔστι δ' ἔσωθεν ἄλλος δενδρέων μεγίστων πεφυτευμένον περὶ νηὸν μέγαν, ἐν τῷ δὴ τῷγαλμα ἐνι· εὐρος δὲ καὶ μῆκος τοῦ ἱροῦ πάντῃ σταδίου ἐστί. κατὰ μὲν δὴ τὴν ἔσοδον ἐστρωμένη ἐστί ὁδὸς λίθου ἐπὶ σταδίους τρεῖς μάλιστα κη, διὰ τῆς ἀγορῆς φέρουσα ἐς τὸ πρὸς ἡῶ, εὐρος δὲ ὡς τεσσέρων πλέθρων· τῇ δὲ καὶ τῇ τῆς ὁδοῦ δένδρεα οὐρανομήκεα πέφυκε· φέρει δ' ἐς Ἑρμῶ ἱρόν. τὸ μὲν
- 139 δὴ ἱρὸν τοῦτο οὕτω ἔχει. Τέλος δὲ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ Αἰθίοπος ὥδε ἔλεγον γενέσθαι. ὅψιν ἐν τῷ ὕπνῳ τοιγύνηδε ἰδόντα αὐτὸν οἴχεσθαι φεύγοντα· ἐδόκεσ' οἱ ἄνδρα ἐπιστάντα συμβουλεύειν τοὺς ἱρέας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ συλλέξαντα πάντας μέσους διαταμεῖν. ἰδόντα δὲ τὴν ὅψιν ταύτην λέγειν αὐτὸν ὡς πρόφασιν οἱ δοκέοι ταύτην τοὺς θεοὺς προδεικνύναι, ἵνα ἀσεβήσας περὶ τὰ ἱρὰ κακὸν τι πρὸς θεῶν ἢ πρὸς ἀνθρώπων λάβοι· οὐκ ὦν ποιήσῃ ταῦτα, ἀλλὰ γὰρ οἱ ἐξεληλυθέναι τὸν χρόνον, ὁκόσον κεκρῆσθαι ἄρξαντα Αἰγύπτου ἐκχωρήσειν. ἐν γὰρ Αἰθιοπίῃ ἐόντι αὐτῷ τὰ μαντήια, τοῖσι χρέωνται Αἰθίοπες, ἀνεῖλε ὡς δέοι αὐτὸν Αἰγύπτου βασιλεῦσαι ἔτεα πεντήκοντα. ὡς ὦν ὁ χρόνος οὗτος ἐξῆι καὶ αὐτὸν ἡ ὅψις τοῦ ἐνυπνίου ἐπετάρασσε, ἐκὼν ἀπαλλάσσετο ἐκ τῆς Αἰγύπτου ὁ Σαβακῶς.

- 140 Ὡς δ' ἄρα οἴχεσθαι τὸν Αἰθίοπα ἐξ Αἰγύπτου, αὐτὸς τὸν τυφλὸν ἄρχειν ἐκ τῶν ἐλέων ἀπικόμενον, ἐνθα πεντήκοντα ἔτεα νῆσον χώσας σποδῶ τε καὶ γῇ οἴκεε· ὅπως γὰρ οἱ φοιτᾶν σῖτον ἄγοντας Αἰγυπτίων ὡς ἐκάστοισι προστετάχθαι σιγῇ τοῦ Αἰθίοπος, ἐς τὴν δωρεὴν κελεύειν σφέας καὶ σποδὸν κομίζειν. ταύτην τὴν νῆσον οὐδεὶς πρότερον ἐδυνάσθη Ἀμυρταίου ἐξευρεῖν, ἀλλὰ ἔτεα ἐπὶ πλέω ἢ ἑπτακόσια οὐκ οἶοί τε ἦσαν

annyi, mint Artemis. A szentély alkotása a következő: a bejárás¹³⁸ kivételével a többi sziget; mert a Nilusból egymással nem egyesülő csatornák hatolnak be, mindegyik a templom bejárásaig nyomul elő s az egyik erre, a másik amarra foly körül, mindegyik száz láb széles és fáktól beárnyékolt. Az előcsarnok magassága tíz öl és említésre méltó hatrőfnyi alakokkal van díszítve. Minthogy a szentély a város közepén van, körüljárva mindenfelől láthatni; mivel ugyanis a város magasán van feltöltve, a szentélyen pedig, a mint eredetileg épült, nem változtattak, be lehet látni. Körülötte alakokkal ékített fal húzódik, belül nagy fákkal beültetett berek van egy nagy templom körül, s ebben van a szobor. A szentély hosszúsága és szélessége egyaránt egy stádium. A bejárás mellett vagy három stádiumra húzódik egy kőút, mely a piacon át keletre visz, és szélessége körülbelül négy plethron. Az útnak két oldalán a fák nagyon magasra nyulnak és Hermes templomához¹⁸⁵ vezetnek. Így van ez a szentély megalkotva. Végre, a mint beszé-¹³⁹ lik, következőkép szabadultak meg az aithiopiai királytól. Futva menekült, miután álmában a következő látomása volt: egy ember hozzálépett és azt tanácsolta neki, hogy gyűjtse össze Egyiptomban az összes papokat, vágja ketté őket. E látomását úgy magyarázta ki, hogy ezzel csak ürügyöt akartak neki adni az istenek csakhogy a szentségeken féktelenkedjék, s így az istenek vagy az emberek valami bajba sodorják; elhatározta tehát, hogy eztnem fogja tenni; hanem betelt az idő, a meddig Egyiptomon uralkodnia kell, és el fog távozni. Mert még Aithiópiában meghagyta neki a jóshely, a melyet az aithiopiaiak szoktak megkérdezni, hogy ötven évig kell Egyiptomon uralkodnia. Minthogy tehát ez az idő lejárt, és az álomlátás nyugtalanította, Sabakos önként távozott Egyiptomból.

Mikor az aithiopiai király elhagyta Egyiptomot, a vak ember¹⁴⁰ visszanyerte az uralmat; visszatért a mocsarak közül, a hol hamuval és földdel szigetet töltött fel, úgy lakott. Mert valahányszor az egyiptomiak hozzájöttek és ételt hoztak, a mint ezt az adót az aithiopiai király tudta nélkül kiosztották egymásnak, azt kérte tőlük, hogy ajándékuul hamut is hozzanak neki. Ezt a szigetet senki sem tudta földalálni Amyrtaios előtt, és több mint hétszáz évig¹⁸⁶ nem tudtak

αὐτὴν ἀνευρεῖν οἱ πρότεροι γενόμενοι βασιλεῖς Ἀμυρταίου. οὐνομα δὲ ταύτῃ τῇ νήσῳ Ἑλβώ, μέγαθος δ' ἐστὶ πάντῃ δέκα σταδίων.

141 Μετὰ δὲ τοῦτον βασιλεῦσαι τὸν ἱρέα τοῦ Ἡφαίστου, τῷ οὐνομα εἶναι Σεθῶν· τὸν ἐν ἀλογίῃσι ἔχειν παραχρησάμενον τῶν μαχίμων Αἰγυπτίων ὥς οὐδὲν δεησόμενον αὐτῶν, ἄλλα τε δὴ ἄτιμα ποιεῦντα ἐς αὐτούς, καὶ σφεας ἀπελῆσθαι τὰς ἀρούρας, τοῖσι ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλείων δεδῶσθαι ἐξαιρέτους ἐκάστῳ δυῶδεκα ἀρούρας. μετὰ δὲ ἐπ' Αἴγυπτον ἐλαύνειν στρατὸν μέγαν Σαναχάριβον βασιλέα Ἀραβίων τε καὶ Αἰγυπτίων βοηθήσειν· τὸν δ' ἱρέα ἐς ἀπορίην ἀπειλημένον ἐσελθόντα ἐς τὸ μέγαρον πρὸς τῷ γαλμα ἀποδύρεσθαι οἷα κινδυνεύει παθεῖν· ὀλοφυρόμενον δ' ἄρα μιν ἐπελθεῖν ὕπνον, καὶ οἱ δόξαι ἐν τῇ ὄψι ἐπιστάντα τὸν θεὸν θαρσύνειν ὥς οὐδὲν πείσεται ἄχαρι ἀντιάζων τὸν Ἀραβίων στρατόν· αὐτὸς γάρ οἱ πέμψειν τιμωρούς. τοῦτοισι δὴ μιν πίτυνον τοῖσι ἐνυπνίοισι, παραλαβόντα Αἰγυπτίων τοὺς βουλομένους οἱ ἔπεσθαι, στρατοπεδεύσασθαι ἐν Πηλουσίῳ· ταύτῃ γάρ εἰσι αἱ ἐσβολαί· ἔπεσθαι δὲ οἱ τῶν μαχίμων μὲν οὐδένα ἀνδρῶν, καπήλους δὲ καὶ χειρών ακτας καὶ ἀγοραίους ἀνθρώπους, ἐνθαῦτα ἀπικομένους τοῖσι ἐναντίοισι. . . . αὐτοῖσι ἐπιχυθέντας νυκτὸς μῦς ἀρουραίους κατὰ μὲν φαγεῖν τοὺς φαρετρεῶνας αὐτῶν κατὰ δὲ τὰ τόξα, πρὸς δὲ τῶν ἀσπίδων τὰ ὄχανα, ὥστε τῇ ὑστεραίῃ φευγόντων σφέων γυμνῶν [ὄπλων] πεσεῖν πολλούς. καὶ νῦν οὗτος ὁ βασιλεὺς ἔστηκε ἐν τῷ ἱρῷ τοῦ Ἡφαίστου λίθινος, ἔχων ἐπὶ τῆς χειρὸς μὲν, λέγων διὰ γραμμάτων τὰδε· «ἐς ἐμέ τις ὁρέων εὐσεβῆς ἔστω.»

142 Ἐς μὲν τοσόνδε τοῦ λόγου Αἰγύπτιοι τε καὶ οἱ ἱερεῖς ἔλεγον, ἀποδεικνύντες ἀπὸ τοῦ πρώτου βασιλέως ἐς τοῦ Ἡφαίστου τὸν ἱρέα τοῦτον τὸν τελευταῖον βασιλεύσαντα μίαν τε καὶ τεσσαρᾶκοντα καὶ τριηκοσίας ἀνθρώπων γενεὰς γενομένας, καὶ ἐν ταύτῃσι ἀρχιερέας καὶ βασιλεῖας ἐκατέρους γενομένους. καίτοι τριηκόσιοι μὲν ἀνδρῶν γενεαὶ θυνέσται μύρια ἕττα· γενεαὶ γὰρ τρεῖς ἀνδρῶν ἑκατὸν ἕττα ἐστί· μῆς δὲ καὶ τεσσαρᾶκοντα ἔτι τῶν ἐπιλοιπίων γενεῶν, αἱ ἐπῆσαν τῇσι τριηκοσίῃσι, ἐστὶ τεσσαρᾶκοντα καὶ τριηκόσια καὶ χίλια ἕττα. οὕτω ἐν μυρίοισι τε ἕτεσι καὶ χιλίοισι καὶ πρὸς τριηκοσίοισι τε καὶ τεσσαρᾶκοντα ἔλεγον θεὸν ἀνθρωποειδέα οὐδένα γενέσθαι· οὐ μέντοι οὐδὲ πρότερον οὐδὲ ὕστερον ἐν τοῖσι ὑπολοιποῖσι Αἰγύπτου βασιλεῦσι γενομένοις ἔλεγον οὐδὲν τοιοῦτο. ἐν τοίνυν τούτῳ τῷ χρόνῳ τετράκις ἔλεγον ἐξ ἡθέων τὸν ἥλιον ἀνατεῖλαι· ἐνθα τε νῦν καταδύεται, ἐνθεῦτεν δις ἐπαντεῖλαι, καὶ ἐνθεν νῦν ἀνατέλλει ἐνθαῦτα δις καταδύναι· καὶ οὐδὲν τῶν κατ' Αἴγυπτον ὑπὸ ταῦτο ἐτεροιωθῆναι, οὔτε τὰ ἐκ τῆς γῆς οὔτε τὰ ἐκ τοῦ ποταμοῦ

rájönni az Amyrtaios előtt élt királyok. E szigetnek Elbo a neve, nagysága pedig összesen tíz stadium.

Utána Hephaistosnak papja lett a király, a kinek a neve 141 Sethon vala. Ez semmibe sem vette és lenézte az egyiptomi harczosokat, mintha nem is volna szüksége rájuk, és más gyalázatot is követett el rajtuk; elvette földjüket, melyet az előbbi királyok nekik adományoztak, fejenként tizenkét hold kiváló földet. Erre az arabok és assyriaiak királya, Sanacharibos, nagy hadsereget vezetett Egyiptom ellen,¹⁸⁷ de az egyiptomi katonák nem akarták segíteni királyukat. A pap e zavarában és szorult helyzetében a szentélybe ment és sírt a szobor előtt, hogy milyen veszedelembé jutott. Siránkozása közben álom jött rá, és úgy tűnt föl neki látomásában, hogy az isten hozzálépett és bátorította, hogy semmi kellemetlenség nem fogja érni, ha az arab sereggel szembeáll, mert ő maga fog neki segítséget küldeni. Ezen álomlátásban bízva, maga mellé vette az egyiptomiakat, a kik segíteni akarták, és tábort ütött Pelusionban;¹⁸⁸ mert itt volt a bejárás. A harczosok közül azonban senki sem követte, csak szatócsok, kézművesek és piaczi nép. Ide megérkezvén, éjjel mezei egerek rontottak az ellenségre, fölették tegzeiket és nyílait, azonfelül pajzstartóikat is; úgy hogy másnap megfutamodtak és fegyvereiket elvesztvén, sokan elestek. Még most is ott áll e királynak kőszobra Hephaistos templomában, kezében egy egér, s a felírat mellette így szól: «Hárám nézel, légy jámbor!»¹⁸⁹

Eddig beszélték el az egyiptomiak és a papok a történetet, 142 kimutatván, hogy az első királytól Hephaistos papjáig, ki utoljára uralkodott, 341 emberkor mult el, és ez idő alatt ugyanannyi főpap és király élt. Már most 300 emberkor 10,000 évet tesz ki, 3 emberkor pedig százat; a hátralevő 41 emberkor, mely a 300-hoz hozzájárult, 1340 évet ad. Így állításuk szerint 11,340 alatt nem jelent meg isten emberi alakban, s szavaik szerint sem előbb, sem később a többi egyiptomi király uralkodása alatt semmi ilyes nem történt.¹⁹⁰ Azt mondják, hogy ezen idő alatt négyszer kelt föl a nap máskép, mint egyébkor; a hol most leszáll, ott kétszer kelt föl, s a hol most kel föl, ott kétszer szállt le.¹⁹¹ De ennek folytán semmi sem változott Egyiptomban, sem a föld, sem a folyam ter-

σφι γινόμενα, οὔτε τὰ ἀμφὶ νούσους οὔτε τὰ κατὰ τοὺς θανά-
 143 τούς. πρότερον δὲ Ἑκαταίῳ τῷ λογοποιῷ ἐν Θήβῃσι γενεηλογή-
 σαντί τε ἑωυτὸν καὶ ἀναδήσαντι τὴν πατριὴν ἐς ἑκκαιδέκατον
 θεὸν ἐποίησαν οἱ ἱρέες τοῦ Διὸς οἷόν τι καὶ ἔμοι οὐ γενεηλο-
 γήσαντι ἑμαυτόν· ἐσαγαγόντες ἐς τὸ μέγαρον ἔσω ἐδὸν μέγα
 ἐξηρίθμουν δεικνύντες κολλοσσοὺς ξυλίβους τοσοῦτους ὅσους
 περ εἶπον· ἀρχιερεὺς γὰρ ἕκαστος αὐτόθι ἰστά· ἐπὶ τῆς ἑωυτοῦ
 ζῆς εἰκόνα ἑωυτοῦ· ἀριθμύοντες ὧν καὶ δεικνύντες οἱ
 ἱρέες ἔμοι ἀπεδείκνυσαν παῖδα πατρὸς ἑωυτῶν ἕκαστον ἑόντα,
 ἐκ τοῦ ἀρχιστα ἀποθανόντος τῆς εἰκόνης διεξιόντες διὰ πασέων,
 ἕως οὗ ἀπέδεξαν ἀπάσας αὐτάς. Ἑκαταίῳ δὲ γενεηλογήσαντι
 ἑωυτὸν καὶ ἀναδήσαντι ἐς ἑκκαιδέκατον θεὸν ἀντεγενεηλόγησαν
 ἐπὶ τῇ ἀριθμῇσι, οὐ δεκόμενοι παρ' αὐτοῦ ἀπὸ θεοῦ γενέσθαι
 ἄνθρωπον· ἀντεγενεηλόγησαν δὲ ὧδε, φάμενοι ἕκαστον τῶν κο-
 λοσσῶν πέρωμιν ἐκ πέρωμιος γεγενῆσθαι, ἐς ὃ τοὺς πέντε καὶ
 τεσσαράκοντα καὶ τριηκοσίους ἀπέδεξαν κολοσσοὺς [πέρωμιν
 ἐπονομαζόμενον], καὶ οὔτε ἐς θεὸν οὔτε ἐς ἥρωα ἀνέδωσαν
 αὐτούς. πέρωμις δὲ ἐστὶ κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν καλὸς κἀγαθός.
 144 ἤδη ὧν τῶν αἱ εἰκόνες ἦσαν, τοιοῦτους ἀπεδείκνυσάν· σφεας
 πάντας ἐέντας, θεῶν δὲ πολλὸν ἀπαλλαγμένους. τὸ δὲ πρότερον
 τῶν ἀνδρῶν τούτων θεοὺς εἶναι τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἄρχοντας, οὐκ
 ἑόντας ἅμα τοῖσι ἀνθρώποισι, καὶ τούτων αἰεὶ ἓνα τὸν κρατέοντα
 εἶναι· ὕστατον δὲ αὐτῆς βασιλεῦσαι Ὡρον τὸν Ὀσίριος παῖδα, τὸν
 Ἀπόλλωνα Ἑλληνες ὀνομάζουσι· τοῦτον καταπαύσαντα Τυφῶνα
 βασιλεῦσαι ὕστατον Αἰγύπτου. Ὀσίρις δὲ ἐστὶ Διόνυσος κατὰ
 Ἑλλάδα γλῶσσαν.

145 Ἐν Ἑλλήσι μὲν νυν νεώτατοι τῶν θεῶν νομίζονται εἶναι
 Ἡρακλῆς τε καὶ Διόνυσος καὶ Πάν, παρ' Αἰγυπτίοις δὲ Πάν
 μὲν ἀρχαιότατος καὶ τῶν ὀκτὼ τῶν πρώτων λεγομένων θεῶν,
 Ἡρακλῆς δὲ τῶν δευτέρων τῶν δωδέκα λεγομένων εἶναι,
 Διόνυσος δὲ τῶν τρίτων, οἱ ἐκ τῶν δωδέκα θεῶν ἐγένοντο. Ἡρα-
 κλεί μὲν δὴ ὅσα αὐτοῖ Αἰγύπτιοι φασὶ εἶναι ἕτα ἐς Ἀμασιν
 βασιλέα, δεδήλωταί μοι πρόσθε· Πανὶ δὲ ἔτι τούτων πλέονα λέγεται
 εἶναι, Διονύσῳ δ' ἐλάχιστα τούτων καὶ τούτῳ πεντακισχίλια καὶ
 μύρια λογίζονται εἶναι ἐς Ἀμασιν βασιλέα. καὶ ταῦτα Αἰγύπτιοι
 ἀτρεκέως φασὶ ἐπίστασται, αἰεὶ τε λογιζόμενοι καὶ αἰεὶ ἀπογραφόμε-
 νοι τὰ ἕτα. Διονύσῳ μὲν νυν τῷ ἐκ Σεμέλης τῆς Κόδμου λεγομένῳ
 γενέσθαι κατὰ ἐξάκῳσια ἕτα καὶ χίλια μάλιστα ἐστὶ ἐς ἐμέ, Ἡρακλεί

mékeiben, sem a halálnevekben. A mit régebben Zeus papjai The- 143
baiban a történetíró Hekataicssal tettek, ki családfáját kifejtve
tizenhatodik ősekép egy istent mutatott ki, ugyanazt tették velem
is, bár családfámról nem beszéltem.¹⁹² Bevezettek a nagy szentélybe
és annyi óriás faszobrot mutattak meg és számoltak össze, a hányat
mondtam. Mert minden főpap felállította ott még életében saját
képét. Mikor tehát összeszámolták és megmutatták nekem a papok,
egyszersmind biztosítottak, hogy mindegyik az apjának a fia, és
végig mentek valamennyin, kiindulva a legutóbb meghaltak ké-
pétől, míg valamennyit meg nem mutatták. Midőn pedig Heka-
taios felsorolta családját, s tizenhatodik ősekép egy istent mutatott
ki, ők is felsorolták szám szerint a családot, és nem hitték el neki,
hogy ember istentől származnék. A családot úgy sorolták föl, hogy
szavaik szerint az óriási szobrok közül minden piromis egy másik
piromistól származott; míg 345 óriási szobrot, (melyet piromisnak
hívnak), fel nem mutattak, a nélkül, hogy istenre vagy hősre vinnék
azokat vissza. Piromis görögül annyit jelent, hogyderék és becsü-
letes ember.¹⁹³ A kiknek képei tehát ott valának, azokat mind egy- 144
formáknak mutatták be, kik az istenektől nagyon távol vannak.
Ezen emberek előtt szavaik szerint istenek uralkodtak Egyiptom-
ban, kik nem laktak együtt az emberekkel, és közöttük mindig egy
volt az uralkodó;¹⁹⁴ utóljára Oros, Osiris fia, volt a király, a kit a görögök
Apollonnak hívnak. Ez ölte meg Typhont és ő uralkodott utól-
jára az egyiptomiak fölött. Osiris görögül annyi, mint Dionysos.¹⁹⁵

Görögországban a legifjabb isteneknek Heraklest, Diony- 145
sost és Pant tartják; míg az egyiptomiaknál Pan a legrégibb
és az első nyolcz isten csoportjába tartozik, Herakles pedig a má-
sodik, tizenkettes csoportba, Dionysos végre a harmadikba, mely a
tizenkét istentől származott. Hogy hány év mult el az egyiptomiak
állítására szerint Heraklestől Amasis királyig, azt már előbb meg-
mondtam. Pantól kezdve még többnek kellett lenni, Dionysostól
kezdve kevesebb, de tőle is 15,000 évet számítanak Amasis ki-
rályig. És az egyiptomiak azt mondják, hogy ezt pontosan tudják,
mert mindig számítják és mindig följegyzik az éveket. Dionysos-
tól, állítólag Kadmos leányának, Semelenek fiától tehát az én ko-
romig körülbelül 1600 év mult el;¹⁹⁶ Alkmene fiától, Heraklestől

δὲ τῷ Ἀλκμήνης κατὰ εἰνακῶσια ἔτεα· Πανὶ δὲ τῷ ἐκ Πηνελόπης (ἐκ ταύτης γὰρ καὶ Ἑρμῆς λέγεται γενέσθαι ὑπὸ Ἑλλήνων ὁ Πάν) ἐλάσσω ἔτεα ἐστὶ τῶν Τρωϊκῶν, κατὰ δεκακῶσια μάλι-
 146 στα ἐς ἑμέ. τούτων ὧν ἀμφοτέρων πάρεστι χρᾶσθαι τοῖσι τις πείσεται λεγομένοισι μᾶλλον· ἐμοὶ δ' ὧν ἡ περὶ αὐτῶν γνώμη ἀποδέδεκται. εἰ μὲν γὰρ φανεροί τε ἐγένοντο καὶ κατεγήρασαν καὶ οὗτοι ἐν τῇ Ἑλλάδι, κατὰ περ Ἡρακλέους ὁ ἐξ Ἀμφιτρύωνος γενόμενος, καὶ δὴ καὶ Διόνυσος ὁ ἐκ Σεμέλης καὶ Πάν ὁ ἐκ Πηνελόπης γενόμενος, ἔφη ἂν τις καὶ τούτους ἄλλους γενομένους ἄνδρας ἔχειν τὰ ἐκείνων οὐνόματα τῶν προγεγονότων θεῶν· νῦν δὲ Διόνυσόν τε λέγουσι οἱ Ἕλληνες ὡς αὐτίκα γενομένον ἐς τὸν μηρὸν ἐνεργάφατο Ζεὺς καὶ ἦναικε ἐς Νύσαν τὴν ὑπὲρ Αἰγύπτου ἐοῦσαν ἐν τῇ Αἰθιοπίῃ, καὶ Πανὸς γε πέρι οὐκ ἔχουσι εἰπεῖν ὅκη ἐτράπετο γενόμενος. δηλὰ μοι ὧν γέγονε ὅτι ὕστερον ἐπύθοντο οἱ Ἕλληνες τούτων τὰ οὐνόματα ἢ τὰ τῶν ἄλλων θεῶν· ἀπ' οὗ δὲ ἐπύθοντο χρόνου, ἀπὸ τούτου γενεηλογέουσι αὐτῶν τὴν γένεσιν.

147 Ταῦτα μὲν νῦν αὐτοὶ Αἰγύπτιοι λέγουσι· ὅσα δὲ οἱ τε ἄλλοι ἄνθρωποι καὶ Αἰγύπτιοι λέγουσι ὁμολογέοντες τοῖσι ἄλλοις κατὰ ταύτην τὴν χώρην γενέσθαι, ταῦτ' ἤδη φράσω· προσέσται δέ τι αὐτοῖσι καὶ τῆς ἐμῆς ὄψιος.

Ἐλευθερωθέντες Αἰγύπτιοι μετὰ τὸν ἱερά τοῦ Ἡφαίστου βασιλεύσαντα (οὐδένα γὰρ χρόνον οἷοί τε ἦσαν ἄνευ βασιλέως διαιτᾶσθαι) ἐστήσαντο δωδέκα βασιλέας, ἐς δωδέκα μοίρας δασάμενοι Αἴγυπτον πάσαν. οὗτοι ἐπιγαμίας ποιησάμενοι ἐβασίλευον νόμοις τοῖσιδε χρεώμενοι, μήτι καταιρέειν ἀλλήλους μήτε πλέον τι διζῆσθαι ἔχειν τὸν ἕτερον τοῦ ἑτέρου, εἶναί τε φίλους τὰ μάλιστα· τῶνδε δὲ εἵνεκα τοὺς νόμους τούτους ἐποιέοντο, ἰσχυρῶς περιστέλλοντες. ἐπέχρηστό σφι κατ' ἀρχὰς αὐτίκα ἐνισταμένοις ἐς τὰς τυραννίδας τὸν χαλκῆν φιάλῃ σπείσαντα αὐτῶν ἐν τῷ ἱρῷ τοῦ Ἡφαίστου, τοῦτον ἀπάσης βασιλεύσειν Αἰγύπτου· ἐς γὰρ δὴ τὰ πάντα ἱρὰ συνελέγοντο.
 148 καὶ δὴ σφι μνημόσυνα ἔδοξε λιπέσθαι κοινῇ, δόξαν δὲ σφι ἐποιήσαντο λαβύρινθον, ὀλίγον ὑπὲρ τῆς λίμνης τῆς Μοίριος κατὰ κροκοδείλων καλεσμένην πόλιν μάλιστα κη κείμενον· τὸν ἐγὼ ἤδη εἶδον λόγου μέζω. εἰ γὰρ τις τὰ ἐξ Ἑλλήνων τείχεά τε καὶ ἔργων ἀπόδεξιν συλλογίζεται, ἐλάσσονος πόνου τε ἂν καὶ δαπάνης

pedig vagy 900;¹⁹⁷ míg Pantól, Penelope fiától, (mert a görögök hagyománya szerint Pan tőle és Heresztől származik), kevesebb mult el, mint a trójai háború óta, az én időmíg vagy 800 év.¹⁹⁸ A két 146 vélemény közül tehát kiki elfogadhatja azt, a mely hihetőbbnek látszik; felfogásomat rájuk vonatkozólag már kifejtettem. Mert ha ezek megjelentek és megöregedtek volna Görögországban, t. i. Herakles, Amphitryon fia, Dionysos, Semele fia, és Pan, Penelope fia, azt mondhatná valaki, hogy ezek is csak emberek voltak, kik azon előbb élt isteneknek neveit kapták. Már most Dionysosról azt mondják a görögök, hogy mindjárt születése után ezombjába varrta be Zeus, és elvitte Nysába, mely Egyiptomon túl Aithiópiában fekszik;¹⁹⁹ de Panra vonatkozólag már nem tudják megmondani, hogy születése után hová jutott. Előttem tehát világos a dolog, hogy a görögök ezen isteneknek neveit később tudták meg, mint a többiekét; s attól a kortól, a mióta azt tudják, számitják születésüket is.

Ezt beszélük maguk az egyiptomiak. A mit pedig más emberek és az egyiptomiak is másokkal egyezőleg az országukban történt dolgokról beszélnek, azt most mondom el; de hozzá járul az is, a mit magam láttam. 147

Az egyiptomiak Hephaistos papjának uralkodása után visszanyervén szabadságukat, (minthogy egy pillanatig sem tudtak király nélkül élni), tizenkét királyt választottak és tizenkét részre osztották egész Egyiptomot.²⁰⁰ Azok egymás közt összeházasodva, olyan föltételeket kötöttek ki, hogy senki a másiknak birtokát el nem veszi, sem másnál többre nem vágyik, és hogy a legjobb barátok lesznek. Azért állapították meg ezen föltételeket és tartották is meg erősen, mert mindjárt kezdetben, uralkodások elején, azt a jóslatot kapták, hogy a melyikük ércz csészében fog áldozni Hephaistosnak, az lesz Egyiptomnak a királya. Ők ugyanis minden templomban közösen jöttek össze. Elhatározták, hogy közösen 148 agynak hátra egy emléket, s ezért építették a labyrinthust, mely revéssel a Moiris taván túl, körülbelül az úgynevezett krokodilváros mellett fekszik.²⁰¹ Ezt magam is láttam és nagyszerűsége valóban leírhatatlan. Mert ha valaki összefoglalná, a mit a görögök alakban és művekben fölmutattak, kevesebb fáradságnak és költ-

φανεῖν ἐόντα τοῦ λαβυρίνθου τούτου. καίτοι ἀξιόλογός γε καὶ ὁ ἐν Ἐφέσῳ ἐστὶ νηὸς καὶ ὁ ἐν Σάμῳ. ἦσαν μὲν νυν καὶ αἱ πυραμίδες λόγου μέζονες, καὶ πολλῶν ἐκάστη αὐτέων Ἑλληνικῶν ἔργων καὶ μεγάλων ἀνταξίη· ὁ δὲ δὴ λαβύρινθος καὶ τὰς πυραμίδας ὑπερβάλλει. τοῦ γὰρ δωδέκα μὲν εἰσι ἀλλὰ κατὰ στεγοί, ἀντίπυλοι ἀλλήλησι, ἐξ μὲν πρὸς βορρῶν ἐξ δὲ πρὸς νότον τετραμμένοι, συνεχέες· τοῖχος δὲ ἔξωθεν ὁ αὐτός σφεας περιέρχει. οἰκήματα δ' ἔνεστι διπλᾶ, τὰ μὲν ὑπόγαια τὰ δὲ μετέωρα ἐπ' ἐκείνοισι, τρισχίλια ἀριθμὸν, πεντακοσίων καὶ χιλίων ἐκάτερα. τὰ μὲν νυν μετέωρα τῶν οἰκημάτων αὐτοὶ τε ὥρῳμεν διεξιόντες καὶ αὐτοὶ θεησάμενοι λέγομεν, τὰ δὲ αὐτῶν ὑπόγαια λόγοις ἐπυνθανόμεθα· οἱ γὰρ ἐπεστεῶτες τῶν Αἰγυπτίων δεικνύναι αὐτὰ οὐδαμῶς ἤθελον, φάμενοι θήκας αὐτόθι εἶναι τῶν τε ἀρχῆν τὸν λαβύρινθον τοῦτον οἰκοδομησαμένων βασιλέων καὶ τῶν ἱρῶν κροκοδείλων. οὕτω τῶν μὲν κάτω περὶ οἰκημάτων ἀκοῇ παραλαβόντες λέγομεν, τὰ δὲ ἄνω μέζονα ἀνθρωπηίων ἔργων αὐτοὶ ὥρῳμεν· αἱ τε γὰρ ἔξοδοι διὰ τῶν στεγῶν καὶ οἱ ἐλιγμοὶ διὰ τῶν αὐλέων ἐόντες ποικιλώτατοι θῶμα μυρίον παρεῖχοντο ἐξ αὐλῆς τε ἐς τὰ οἰκήματα διεξιούσι καὶ ἐκ τῶν οἰκημάτων ἐς παστάδας, ἐς στέγας τε ἄλλας ἐκ τῶν παστάδων καὶ ἐς αὐλὰς ἄλλας ἐκ τῶν οἰκημάτων. ὀροφὴ δὲ πάντων τούτων λιθίνη κατὰ περ οἱ τοῖχοι, οἱ δὲ τοῖχα τύπων ἐγγεγλυμμένων πλέοι, αὐλὴ δὲ ἐκάστη περίστυλος λίθου λευκοῦ ἄρμωσμένου τὰ μάλιστα. τῆς δὲ γωνίης τελευτῶντος τοῦ λαβυρίνθου ἔχεται πυραμὶς τεσσαρακοντόργυρος, ἐν τῇ ζῶα μεγάλη ἐγγέγλυπται· ὁδὸς δ' ἐς αὐτὴν ὑπὸ γῆν πεποιήται.

- 149 Τοῦ δὲ λαβυρίνθου τούτου ἐόντος τοιοῦτου, θῶμα ἔτι μέζον παρέχεται ἡ Μοίριος καλεσμένη λίμνη, παρ' ἣν ὁ λαβύρινθος οὗτος οἰκοδόμηται· τῆς τὸ περίμετρον τῆς περιόδου εἰσὶ στάδιοι ἑξακόσιοι καὶ τρισχίλιοι, σχοίνων ἐξήκοντα ἐόντων, ἴσοι καὶ αὐτῆς Αἰγύπτου τὸ παρὰ θάλασσαν. κέεται δὲ μακρὴ ἡ λίμνη πρὸς βορρῆν τε καὶ νότον, ἐοῦσα βάθος, τῇ βαθυτάτῃ αὐτῇ ἑωυτῆς, πεντηκοντόργυρος. ὅτι δὲ χειροποίητός ἐστι καὶ ὀρυκτῇ, αὐτὴ δηλοῖ· ἐν γὰρ μέσῃ τῇ λίμνῃ μάλιστα κη ἐστᾶσι δύο πυραμίδες, τοῦ ὕδατος ὑπερέχουσαι πεντήκοντα ὀργυιάς ἐκατέρη, καὶ τὸ κατ' ὕδατος οἰκοδόμηται ἕτερον τοσοῦτον, καὶ ἐπ' ἀμφοτέρησι ἔπεστι κολοσσὸς λίθινος κατήμενος ἐν θρόνῳ. οὕτω αἱ μὲν πυραμίδες εἰσὶ ἑκατὸν ὀργυιών, αἱ δ' ἑκατὸν ὀργυιαί δίκαιαί εἰσι στάδιον ἐξάπλεθρον, ἐξαπέδου τε τῆς ὀργυίης μετρεομένης καὶ τετραπῆχρος, τῶν ποδῶν τὲν τετραπαλαίστων ἐόντων, τοῦ δὲ πήχους ἐξαπαλαίστου. τὸ δὲ ὕδωρ τὸ ἐν τῇ λίμνῃ

ségnek tűnnék föl, mint ez a labirinthus; habár az ephesosi és samosi templom említésre méltó, és a pyramisok is leírhatatlanok, mert mindegyikük fölér sok nagyszerű művel. De a labirinthus a pyramisokat is fölülmúlja. Tizenkét fedett kapuja van, melyek egymással szembe néznek, hat északi és hat déli irányban egy sorban, és ugyanaz a fal zárja körül őket kívülről. Kétféle lakosztály van: földalattiak és ezek felett mások, számszerint 3000, és így mindkettőből 1500. A felső lakosztályokat magam is láttam, mert átmentem rajtuk és mint szemtanu szólok róluk, de a földalattiakról csak hallomás útján tudtam meg valamit. Mert az egyiptomi örök semmikép sem akarták megmutatni; csak azt mondták, hogy ott vannak az eredetileg ezen labirinthust építő királyoknak és a szent krokodiloknak sírjai. Így tehát a földalatti helyiségekről csak hallomás után beszélek, a felsőket azonban, melyek emberi munkát fölülhaladnak, magam is láttam. A kijárások a szobákból és a tekerő utak az udvarokon át nagyon változatosak és számtalan csodát nyújtanak azoknak, kik az udvarból a lakosztályokba, a lakosztályokból a csarnokokba, a csarnokokból más szobákba és a lakosztályokból más udvarokba mennek át. Mindezek fölött a tető, valamint a falak kőből vannak; ezek pedig tele vannak bevésített alakokkal; minden udvart oszlopok vesznek körül s ezek igen jól összeillesztett fehér kövekből vannak készítve. A labirinthus végén a szögleten egy negyven öl magas pyramis emelkedik ki, melybe nagy alakok vannak bevésve s alája egy földalatti út vezet.

De bár a labirinthusnak ilyen alkotása van, még nagyobb 149 csodát gerjeszt az úgynevezett Moiris tava, a mely mellett ez a labirinthus épült. Területének nagysága 3600 stadium, mely 60 schoinost ad, s így ép oly hosszú, mint Egyiptomnak tengerpartja.²⁰² E nagy tó északról délre nyúlik, mélysége a legmélyebb helyen 50 öl. Hogy emberi kéz ásta, a következőkből világlik ki: körülbelül a tónak közepén két pyramis áll, melynek mindegyike a vízből 50 ölnyire áll ki s a víz alatt ugyanannyira van beépítve; mind a kettőn trónon ülő óriási kőszobor van. Így a pyramisok 100 lábnyi magasak; száz teljes öl hat plethronból álló stadiumot tesz ki, mivel egy öl kimérve hat lábból vagy négy rőfből áll, egy láb pedig négy araszból, egy rőf viszont hat araszból. A víznek a tóban

αὐθιγενές μὲν οὐκ ἔστι (ἄνυδρος γὰρ δὴ δεινῶς ἔστι ἡ ταύτη), ἐκ τοῦ Νείλου δὲ κατὰ διώρυχα ἐσθίεται, καὶ ἐξ μὲν μῆνας ἑσὼ ῥέει ἐς τὴν λίμνην, ἐξ δὲ μῆνας ἕξω ἐς τὸν Νεῖλον αὐτίς. καὶ ἐπεὶ μὲν ἐκρέη ἕξω, ἡ δὲ τότε τοὺς ἐξ μῆνας ἐς τὸ βασιλῆιον καταβάλλει ἐπ' ἡμέρην ἑκάστην τάλαντον ἀργυρίου ἐκ τῶν
 150 ἰχθύων, ἐπεὶ δὲ ἐσίῃ τὸ ὕδωρ ἐς αὐτήν, εἴκοσι μνέας. ἔλεγον δὲ οἱ ἐπιχώριοι καὶ ὥς ἐς τὴν Σύρτιν τὴν ἐς Λιβύην ἐκδιδοῖ ἡ λίμνη αὕτη ὑπὸ γῆν, τετραμμένη τὸ πρὸς ἐσπέρην ἐς τὴν μεσογαιαν παρὰ τὸ ὄρος τὸ ὑπὲρ Μέμφιος. ἐπεῖτε δὲ τοῦ ὀρύγματος τούτου οὐκ ὥρων τὸν χοῦν οὐδαμοῦ ἐόντα, ἐπιμελὲς γὰρ δὴ μοι ἦν, εἰρόμην τοὺς ἄγχιιστα οἰκόντας τῆς λίμνης ὅκου εἴη ὁ χοῦς ὁ ἐξορυχθεῖς. οἱ δὲ ἔφρασαν μοι ἵνα ἐξεφορήθῃ, καὶ εὐπετέως ἔπειθον· ἥδεα γὰρ λόγῳ καὶ ἐν Νίνῳ τῇ Ἀσσυρίων πόλει γενόμενον ἕτερον τοιοῦτον. τὰ γὰρ Σαρδαναπάλλου τοῦ Νίνου βασιλέως ἐόντα μεγάλα χρήματα καὶ φυλασσόμενα ἐν θησαυροῖσι καταγαίοισι ἐπενόησαν κλώπες ἐκφορῆσαι. ἐκ δὴ ὧν τῶν σφετέρων οἰκίων ἀρξάμενοι οἱ κλώπες ὑπὸ γῆν σταθμεύοντες ἐς τὰ βασιλῆια οἰκία ὥρυσσον, τὸν δὲ χοῦν τὸν ἐκφορεόμενον ἐκ τοῦ ὀρύγματος, ὅπως γένοιτο νύξ, ἐς τὸν Τίγριν ποταμὸν παραρρέοντα τὴν Νίνον ἐξεφόρεον, ἐς ὃ κατεργάσαντο ὅ τι ἐβούλοντο. τοιοῦτον ἕτερον ἤκουσα καὶ τὸ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ λίμνης ὀρυγμα γενέσθαι, πλὴν οὐ νυκτὸς ἀλλὰ μετ' ἡμέρην ποιεύμενον· ὀρύσσοντας γὰρ τὸν χοῦν τοὺς Αἰγυπτίους ἐς τὸν Νεῖλον φορέειν· ὁ δὲ ὑπολαμβάνων ἔμελλε διαχέειν. ἡ μὲν νυν λίμνη αὕτη οὕτω λέγεται ὀρυχθῆναι.

151 Τῶν δὲ δωδέκα βασιλέων δικαιοσύνη χρεωμένων, ἀνὰ χρόνον ὥς ἔθυσαν ἐν τῷ ἱρῷ τοῦ Ἡφαίστου, τῇ ὑστάτῃ τῆς ὀρτῆς, μελλόντων κατασπείσειν, ὁ ἀρχιερεὺς ἐξήνεικέν σφι φιάλας χρυσέας, τῇσί περ ἐώθεσαν σπένδειν, ἁμαρτῶν τοῦ ἀριθμοῦ, ἑνδεκα δωδέκα ἔοῦσι. ἐνθαῦτα ὥς οὐκ εἶχε φιάλην ὁ ἑσχατος ἐστὼς αὐτῶν Ψαμμήτιχος, περιελόμενος τὴν κυνέην ἐοῦσαν χαλκῆν ὑπέσχετο καὶ ἔσπενδε. κυνέας δὲ καὶ οἱ ἄλλοι ἅπαντες ἐφόρεόν τε βασιλεῖς καὶ ἐτύγχανον τότε ἔχοντες· Ψαμμήτιχος μὲν νυν οὐδενὶ δολερῷ νόμῳ χρεώμενος ὑπέσχετο τὴν κυνέην· οἱ δὲ ἐν φρενὶ λαβόντες τό τε ποιηθὲν ἐκ Ψαμμήτιχου καὶ τὸ χρηστήριον, ὅτι ἐκέχρηστό σφι τὸν χαλκῆν σπείσαντα αὐτῶν φιάλη τοῦτον βασιλέα ἔσσεσθαι μόνον Αἰγύπτου, ἀναμνησθέντες τοῦ χρησμοῦ κτείνειν μὲν οὐκ ἐδικαίωσαν Ψαμμήτιχον, ὥς ἀνεύρισκον βασανίζοντες ἐξ οὐδεμιῆς προνοίης αὐτὸν ποιήσαντα, ἐς δὲ

nincs forrása, (mert erre a vidék vízben nagyon szegény), hanem csatornán át jó be a Nilusból; hat hónapig foly be a tóba a víz, hat hónapig viszont ismét a Nilusba. Mikor kiömlik, akkor a tó hat hónapig át mindennap egy ezüst talentumot juttat a királyi kincstárnak a halakból; ha pedig a víz beléfoly, csak húsz minát. Azt is beszélik a belföldiek, hogy ez a tó a föld alatt a lybiai Syrtisbe ömlik, a belföld felé nyugatra fordulva a Memphis fölött elvonuló hegy mellett.²⁰³ Minthogy azonban ezen ásatásnak földhányását sehol sem láttam és érdekelt a dolog, megkérdeztem a tóhoz legközelebb lakókat, hogy hol van a kiásott föld. Ők megmondták, hogy hová vitték, és én könnyen elhittem. Mert már hallottam beszélni, hogy az assyriai Ninos városában ugyanez történt. Ugyanis Ninos királyának, Sardanapallosnak sok kincse volt és föld alatti kincstárakban őriztette, a tolvajok azonban el akarták lopni. A tolvajok tehát a maguk házeitól kezdve kimérték a földet s alattok a királyi palotáig ástak; az ároknak földhányását pedig elvitték az éj beálltával a Ninos mellett elhaladó Tigris folyóba, a míg így tervüket ki nem vitték. Ugyanily más módot hallottam Egyiptomban is, hogy így történt a tónak kiásása, csak hogy nem éjjel, hanem nappal, és a kiásott földet az egyiptomiak a Nilusba vitték, mely azt befogadta s hamar szétvitte. Így ásták szavaik szerint ezt a tavat.

(A tizenkét király igazságosan uralkodott. Idővel, midőn egyszer Hephaistos templomában áldoztak és az ünnep utolsó napján italáldozatot akartak bemutatni, a főpap aranycsészéket hozott ki nekik, a melyekkel áldozni szoktak, de elhibázta a számot: tizenkettő helyett tizenegyet hozott. Minthogy ott Psammetichosnak, ki utolsónak állott közöttük, nem volt csészéje, levetette érczsisakját, ezt tartotta a folyadék alá, s így áldozott. Mindenik király sisakot viselt, s épen fejükön volt a sisak. Psammetichos most minden eseltől menten tartotta oda a sisakját; de a többiek megfontolták Psammetichos eljárását, megemlékeztek a jóslatról, melyet kaptak, hogy a ki közülök ércz csészében fog áldozni, az lesz egyedüli királya Egyiptomnak; s ennek alapján nem tartották ugyan igazságosnak Psammetichost megölni, mert nyomozás útján rájöttek, hogy ő ezt épen nem föltett szándékból tette; azon-

- τὰ ἔλαια ἔδοξέ σφι διώξαι φιλώσαντας τὰ πλεῖστα τῆς δυνάμιος, ἐκ δὲ τῶν ἐλέων ὀρμεόμενον μὴ ἐπιμίσγεσθαι τῇ ἄλλῃ Αἰγύπτῳ.
- 152 τὸν δὲ Ψαμμήτιχον τοῦτον πρότερον φεύγοντα τὸν Αἰθίοπα Σαβακῶν, ὃς οἱ τὸν πατέρα Νεκῶν ἀπέκτεινε, τοῦτον φεύγοντα τότε ἐς Συρίην, ὡς ἀπαλλάχθη ἐκ τῆς ὀφίος τοῦ ὀνείρου ὁ Αἰθίοψ, κατήγαγον Αἰγυπτίων οὗτοι οἱ ἐκ νομοῦ τοῦ Σάιτεώ εἰσι. μετὰ δὲ βασιλεύοντα τὸ δεύτερον πρὸς τῶν ἑνδεκα βασιλέων καταλαμβάνει μιν διὰ τὴν κινέην φεύγειν ἐς τὰ ἔλαια. ἐπιστάμενος ὧν ὡς περιωρισμένος εἶη πρὸς αὐτῶν, ἐπενόεε τίσασθαι τοὺς διώξαντας. πέμψαντι δὲ οἱ ἐς Βου-
τοῦν πόλιν ἐς τὸ χρηστήριον τῆς Λητοῦς, ἔνθα δὴ Αἰγυ-
πτίοισι ἐς ἰ μαντήιον ἀψευδέστατον, ἦλθε χρησμὸς ὡς τίσις ἦξει ἀπὸ θαλάσσης χαλκῶν ἀνδρῶν ἐπιφανέντων. καὶ τῷ μὲν δὴ ἀπιστίῃ μεγάλη ὑπεκέχυτο χαλκῶς οἱ ἄνδρας ἦξειν ἐπικούρους. χρόνου δὲ οὐ πολλοῦ διελθόντος ἀναγκαίῃ κατέ-
λαβε Ἰωνάς τε καὶ Κᾶρας ἄνδρας κατὰ λήϊν, ἐκπλώσαντας ἀπενειχθῆναι ἐς Αἴγυπτον, ἐκβάντας δὲ ἐς γῆν καὶ ὀπλι-
σθέντας χαλκῷ ἀγγέλει τῶν τις Αἰγυπτίων ἐς τὰ ἔλαια ἀπι-
κόμενος τῷ Ψαμμήτιχῳ, ὡς οὐκ ἰδὼν πρότερον χαλκῷ ἄν-
δρας ὀπλισθέντας, ὡς χάλκεοι ἄνδρες ἀπικμένοι ἀπὸ θαλάσ-
σης ληηλατεῦσι τὸ πεδίον. ὁ δὲ μαθὼν τὸ χρηστήριον ἐπιτελεύ-
μενον φίλα τε τοῖσι Ἰωσι καὶ Καρσί ποιεῖται καὶ σφας
μεγάλα ὑπισχνόμενος πείθει μετ' ἐωυτοῦ γενέσθαι. ὡς δὲ
ἔπεισε, οὕτω ἄμα τοῖσι μετ' ἐωυτοῦ βουλομένοισι Αἰγυπτίοισι
- 153 καὶ τοῖσι ἐπικούροισι καταίρει τοὺς βασιλέας. κρατήσας δ' Αἰγύπτου πάσης ὁ Ψαμμήτιχος ἐποίησε τῷ Ἡφαίστῳ προ-
πύλαια ἐν Μέμφι τὰ πρὸς νότον ἄνεμον τετραμμένα, αὐλήν τε τῷ Ἄπι, ἐν τῇ τρέφεται ἐπεάν φανῇ ὁ Ἄπις, οἰκοδόμησε ἐναντίον τῶν προπυλαίων, πᾶσάν τε περίστυλον ἐοῦσαν καὶ
τύπων πλέην· ἀντὶ δὲ κίωνων ὑπεστάσι κολοσσοὶ δωδεκαπῆ-
χες τῇ αὐλῇ. ὁ δὲ Ἄπις κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν ἐστὶ
- 154 Ἐπαφος. τοῖσι δὲ Ἰωσι καὶ τοῖσι Καρσί τοῖσι συγκατε-
ρασσάμενοισι αὐτῷ ὁ Ψαμμήτιχος δίδωσι χώρους ἐνοικῆσαι ἀντίους ἀλλήλων, τοῦ Νεῖλου τὸ μέσον ἔχοντας· τοῖσι οὐνό-
ματα ἐτέθη Στρατόπεδα. τούτους τε δὴ σφι τοὺς χώρους δι-
δωσι καὶ τὰ ἄλλα τὰ ὑπέσχετο πάντα ἀπέδωκε. καὶ δὴ καὶ
παῖδας παρέβαλε αὐτοῖσι Αἰγυπτίους τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν
ἐκδιδάσκεισθαι· ἀπὸ δὲ τούτων ἐκμαθόντων τὴν γλῶσσαν
οἱ νῦν ἑρμηνέες ἐν Αἰγύπτῳ γέγονασιν. οἱ δὲ Ἰωνές τε καὶ

ban elhatározták, hogy a mocsarak közé üzik, megfosztják hatalma legnagyobb részétől és a mocsarakból nem szabad kijönnie, valamint nem szabad Egyiptom más részével érintkeznie. Ez a Psammetichos már előbb is menekült egyszer az aithiopiai Sabakos elől, a ki atyját, Nekont, megölte; és akkor Syriába futott, míg a Sais vidékén lakó egyiptomiak vissza nem hozták, mikor az álm látás következtében az aithiopiai király elvonult.³⁰⁴ És most királykodása után történt meg vele másodszor, hogy sisakja miatt a mocsarak közé menekült a tizenegy király elől. Minthogy azonban úgy találta, hogy igazságtalanul bántak vele, elhatározta, hogy bosszút áll üldözőin. Elküldött Buto városába Leto jóshelyéhez, a hol az egyiptomiaknak legcsalhatatlanabb jóshelyük vala, s az a jóslat érkezett vissza, hogy ő akkor fog bosszút állni, ha a tenger felől érczemberek jelennek meg. S habár ő sehogysen hitte, hogy érczemberek jönnek majd segítségére; de nem sok idő mulva rákényszerített a szükség némely zsákmányra kivonuló ión és káriai embereket, hogy Egyiptomnál kikössenek. Mikor érczfegyverzetükben partra szállottak, egy egyiptomi ember Psammetichoshoz sietett a mocsarak közé s megjelentette, — mert még nem látott érczfegyverbe öltözött embereket, — hogy érczemberek jöttek a tengerről és pusztítják a mezőt. Ő ebben a jóslat beteljesülését látta, szívesen fogadta az iónokat és kariaiakat, és nagy ígéretekkel csalogatá, hogy tartsanak vele. Mikor azután rábírta, a pártjabeli egyiptomiakkal és a segédesapatokkal legyőzte a királyokat. Hatalmába kerítvén egész Egyiptomot, Psammetichos Hephaistosnak délre néző előcsarnokát építette Memphisben, azután Apisnak egy udvart, a hol azt táplálják, mikor megjelen, s ezt az előcsarnokkal szemben építette, egészen körülvéve oszlopokkal és telve képekkel. Oszlopok helyett azonban tizenkét rőfnyi óriás alakok tartják az udvartetőt. Apisnak neve görögül Epaphos. A segédkező iónoknak és kariaiaknak földet adott Psammetichos, hogy azon lakjanak egymással szemben, úgyhogy köztük folyjon a Nilus. S ezt a területet «tábor»-nak nevezték. De nemcsak ezt a földet adta nekik, hanem még sok mindent, mit megígért. Egyiptomi gyermekeket adott hozzájuk, hogy náluk görögül tanuljanak; s most Egyiptomban azok a tolmácsok, a kik ott e nyelvet eltanulták. Az iónok és

οἱ Κᾶρες τοὺτους τοὺς χώρους οἴκησαν χρόνον ἐπὶ πολλόν· εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ χώροι πρὸς θαλάσσης ὀλίγον ἔνερθε Βουβράστιος πόλιος, ἐπὶ τῷ Πηλουσίῳ καλεσμένῳ στόματι τοῦ Νεῖλου. τοὺτους μὲν δὴ χρόνῳ ὕστερον βασιλεὺς Ἀμασις ἐξαναστήσας ἐνθεύτην κατοίκησε ἐς Μέμφιν, φυλακὴν ἐσωτοῦ ποιούμενος πρὸς Αἰγυπτίων. τούτων δὲ οἰκισθέντων ἐν Αἰγύπτῳ, οἱ Ἕλληνες οὕτω ἐπιμισγόμενοι τούτοις τὰ περὶ Αἴγυπτον γινόμενα ἀπὸ Ψαμμήτιχου βασιλέως ἀρξάμενοι πάντα καὶ τὰ ὕστερον ἐπιστάμεθα ἀτρεκέως· πρῶτοι γάρ οὗτοι ἐν Αἰγύπτῳ ἀλλόγλωσσοι κατοικίσθησαν. ἐξ ὧν δὲ ἐξανέστησαν χώρων, ἐν τούτοις δὲ οἷς τε ὅλκοι τῶν νεῶν καὶ τὰ ἐρείπια τῶν οἰκημάτων τὸ μέχρι ἐμεῦ ἦσαν.

- 155 Ψαμμήτιχος μὲν νυν οὕτω ἔσχε Αἴγυπτον. τοῦ δὲ χρηστήριου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ πολλὰ ἐπεμνήσθην ἤδη, καὶ δὴ λόγον περὶ αὐτοῦ ὡς ἀξίου ἐόντος ποιήσομαι. τὸ γὰρ χρηστήριον τοῦτο τὸ ἐν Αἰγύπτῳ ἔστι μὲν Λητοῦς ἱρὸν, ἐν πόλει δὲ μεγάλη ἰδρυμένον κατὰ τὸ Σεβεννυτικὸν καλεσόμενον στόμα τοῦ Νεῖλου, ἀναπλέοντι ἀπὸ θαλάσσης ἄνω. οὐνομα δὲ τῇ πόλει ταύτῃ ὅκου τὸ χρηστήριον ἔστι Βουτώ, ὡς καὶ πρότερον ὠνόμασται μοι. ἱρὸν δὲ ἔστι ἐν τῇ Βουτοῖ ταύτῃ Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος. καὶ ὁ γε νηὸς τῆς Λητοῦς, ἐν τῷ δὴ τὸ χρηστήριον ἐνι, αὐτὸς τε τυγχάνει ἑὼν μέγας καὶ τὰ προπύλαια ἔχει ἐς ὕψος δέκα ὀργυίων. τὸ δέ μοι τῶν φανερῶν ἦν θῶμα μέγιστον παρεχόμενον, φράσω. ἔστι ἐν τῷ τεμένει τούτῳ Λητοῦς νηὸς ἐξ ἑνὸς λίθου πεποιημένος ἔς τε ὕψος καὶ ἐς μῆκος, καὶ τοῖχος ἕκαστος τούτοις ἵσος· τεσσαράκοντα πηχέων τούτων ἕκαστόν ἐστι. τὸ δὲ καταστέγασμα τῆς ὀροφῆς ἄλλος ἐπικέσται
- 156 λίθος, ἔχων τὴν παρωροφίδα τετράπηχυν. οὕτω μὲν νυν ὁ νηὸς τῶν φανερῶν μοι τῶν περὶ τοῦτο τὸ ἱρὸν ἔστι θωυμαστότατον, τῶν δὲ δευτέρων νησος ἡ Χέμμις καλουμένη. ἔστι μὲν ἐν λίμνῃ βαθῇ καὶ πλατῇ κειμένη παρὰ τὸ ἐν Βουτοῖ ἱρὸν, λέγεται δὲ ὅπ' Αἰγυπτίων εἶναι αὕτη ἡ νησος πλωτή. αὐτὸς μὲν ἔγωγε οὔτε πλέουσιν οὔτε κινηθεῖσαν εἶδον, τέθηπα δὲ ἀκούων εἰ νησος ἀληθῆως ἔστι πλωτή. ἐν δὴ ὧν ταύτῃ νηὸς τε Ἀπόλλωνος μέγας ἐνι καὶ βωμοὶ τριφάσιοι ἐνιδρύονται, ἐμπεφύκασι δ' ἐν αὐτῇ φοίνικες συγχοὶ καὶ ἄλλα ξανδρεὰ καὶ καρπόφορα καὶ ἄφρα πολλὰ. λόγον δὲ τόνδε ἐπιλέγοντες οἱ Αἰγύπτιοι φασὶ εἶναι αὐτὴν πλωτήν, ὡς ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ οὐκ εὐόση πρότερον πλωτῇ, Λητῷ εὐόσα τῶν ὀκτῶ θεῶν τῶν πρώτων γενομένων, οἰκέουσα δὲ ἐν Βουτοῖ πόλει, ἵνα δὴ οἱ τὸ χρηστήριον τοῦτό ἐστι Ἀπόλλωνα παρ' Ἴσιος παρακαταθήκην δεξαμένη διέσωσε

káriaiak sokaig lakták ezt a területet, mely a tenger felé kevés-
Bubastis városa alatt a Nilusnak úgynevezett pelusiai torkolatánál
fekszik. De később Amasis király elvezette őket innen, Mem-
phis-en telepítette le, és az egyiptomiak ellen testőreivé tette.
Miután ezek Egyiptomban letelepedtek, a görögök érintkezni kez-
dtek velük, és így Egyiptomnak történetét Psammetichostól
kezdve, és később is mind pontosan tudjuk. Ők voltak az első ide-
gen ajkúak, a kik Egyiptomban letelepedtek. Ott pedig, a honnan
őket elvezették, az én időmig is megvoltak a hajók hengerei és a
házak romjai.

Igy kerítette birtokába Psammetichos Egyiptomot. Az Egyip- 155
tomban divatozó jóslásról ugyan már sokszor megemlékeztem, de
most is fogok róla szólni, mert érdemes. Az Egyiptomban levő
jóshely Letónak temploma, egy nagy városban épült, a Nilus-
nak úgynevezett sebennisi torkolatánál, ha a tengertől fölfelé hajó-
zunk. Ennek a városnak, a hol a jóshely áll, Buto a neve, a mint
már előbb is megneveztem. Ebben a Butóban Apollonnak és Arte-
misnek is van temploma. Letónak temploma, a melyben a jóshely
van, magában véve is nagy, előcsarnoka pedig tíz ölnyi magas.
A mi azonban a látottak közül a legnagyobb csodának látszott ne-
kem, azt meg fogom mondani. Letónak ezen szentélyében a temp-
lom egy kőből van készítve magasságban is, hosszúságban is, s ebben
mindegyik fal egyenlő nagyságú; mindegyik negyven rőf. A tető
fődele gyanánt egy másik kő van rajta, melynek párkányzata négy
rőf. S így e szentélyben a látottak közül nekem maga a templom 156
a legsodálatosabb, azután pedig a Chemmis nevű sziget. Ez
egy mély és széles tóban terül el a butói szentély mellett. Az
egyiptomiak szavai szerint úszó sziget. Magam ugyan sohasem
láttam sem úszó, sem mozgó szigetet és elcsodálkoztam, mikor hal-
lottam, hogy valóban úszó sziget is léteznék. Rajta van Apollon-
nak nagy temploma, azonkívül még három oltárt emeltek. Terem
rajta sok pálma, meg sok más gyümölcstermő és gyümölcstelen fa.
E dolgot az egyiptomiak elbeszélve, azt mondják, hogy a sziget
úszik, s hogy ezen, a régebben még nem úszó szigeten a nyolcz
első istenséghez tartozó Leto, ki ama jóshely székhelyén, Buto vá-
rosában lakott, Isistől megőrzés végett átvette Apollont s úgy men-

κατακρύψασα ἐν τῇ νῦν πλωτῇ λεγομένῃ νήσῳ, ὅτε τὸ πᾶν διζή-
μενος ὁ Τυφῶν ἐπῆλθε, θέλων ἐξευρεῖν τοῦ Ὀσίριος τὸν παῖδα.
Ἀπόλλωνα δὲ καὶ Ἄρτεμιν Διονύσου καὶ Ἴσιος λέγουσι εἶναι παῖ-
δας, Λητοῦν δὲ τροφὸν αὐτοῖσι καὶ σώτειραν γενέσθαι. Αἰγυπτιστὶ
δὲ Ἀπόλλων μὲν ὦρος, Δημήτηρ δὲ Ἴσις, Ἄρτεμις δὲ Βούβα-
στις· ἐκ τούτου δὲ τοῦ λόγου καὶ οὐδενὸς ἄλλου Αἰσχύλος ὁ Εὐ-
φορίωνος ἤρπασε τὸ ἐγὼ φράσω, μῦθος δὴ ποιητέων τῶν προγε-
νομένων· ἐποίησε γὰρ Ἄρτεμιν εἶναι θυγατέρα Δημήτρου. τὴν δὲ
νήσον διὰ τοῦτο γενέσθαι πλωτήν. ταῦτα μὲν οὕτω λέγουσι..

157 Ψαμμήτιχος δὲ ἐβασίλευσε Αἰγύπτου τέσσερα καὶ πεντή-
κοντα ἔτεα, τῶν τὰ ἐνὸς δέοντα τριήκοντα Ἀζωτον τῆς Συρίας
μεγάλῃν πόλιν προσκατήμενος ἐπολιόρκει, ἐς ὃ ἐξεῖλε. αὕτη δὲ ἡ
Ἀζωτος ἀπασέων πόλιων ἐπὶ πλείστον χρόνον πολιорκεομένη ἀν-
τέσχε τῶν ἡμεῖς ἴδμεν.

158 Ψαμμήτιχου δὲ Νεκῶς παῖς ἐγένετο καὶ ἐβασίλευσε Αἰγύ-
πτου, ὃς τῇ διώρυγῃ ἐπεχείρησε πρῶτος τῇ ἐς τὴν Ἐρυθρὴν θάλασ-
σαν φερούσῃ, τὴν Δαρείος ὁ Πέρσης δευτέρα διώρυξ· τῆς μῆκος
ἐστὶ πλὺς ἡμέραι τέσσερες, εὐρὸς δὲ ὠρύχθη ὥστε τριήρεας δύο
πλέειν ὁμοῦ ἐλαστρευμένας, ἥκται δὲ ἀπὸ τοῦ Νείλου τὸ ὕδωρ ἐς
αὐτήν· ἥκται δὲ κατὶπερθε ὀλίγον Βουβάστιος πόλιος παρὰ Πά-
τουμον τὴν Ἀραβίην πόλιν, ἐσέχει δὲ ἐς τὴν Ἐρυθρὴν θάλασσαν.
ὁρώρουται δὲ πρῶτον μὲν τοῦ πεδίου τοῦ Αἰγυπτίου τὰ πρὸς Ἀρα-
βίην ἔχοντα· ἔχεται δὲ κατὶπερθε τοῦ πεδίου τὸ κατὰ Μέμφιν τεῖ-
νον ὄρος, ἐν τῇ αἱ λιθοτομίαι ἔνεισι· τοῦ ὧν δὴ ὄρεος τούτου παρὰ
τὴν ὑπωρέην ἥκται ἡ διώρυξ ἀπ' ἐσπέρης μακρὴ πρὸς τὴν ἡῶ, καὶ
ἔπειτα τείνει ἐς διασφάγας, φέρουσα ἀπὸ τοῦ ὄρεος πρὸς μεσαμ-
βρίην τε καὶ νότον ἄνεμον ἐς τὸν κόλπον τὸν Ἀράβιον. τῇ δὲ ἐλά-
χιστόν ἐστι καὶ συντομώτατον ἐκ τῆς βορηίης θαλάσσης ὑπερ-
βῆναι ἐς τὴν νοτίνην καὶ Ἐρυθρὴν τὴν αὐτὴν ταύτην καλεομένην,
ἀπὸ τοῦ Κασίου ὄρεος τοῦ οὐρίζοντος Αἰγυπτὸν τε καὶ Συρίην, ἀπὸ
τούτου εἰσὶ στάδιοι ἀπαρτὶ χίλιοι ἐς τὸν Ἀράβιον κόλπον. τοῦτο
μὲν τὸ συντομώτατον, ἡ δὲ διώρυξ πολλῶ μακροτέρῃ, ὥσφ σκο-
λιωτέρῃ ἐστὶ· τὴν ἐπὶ Νεκῶ βασιλέος ὀρύσσοντες Αἰγυπτίων
ἀπώλοντο θυάδεκα μυριάδες. Νεκῶς μὲν νυν μεταξὺ ὀρύσσων
ἐπαύσατο μαντησίῳ ἐμποδίου γενομένου τοιοῦδε, τῇ βαρβάρῳ
αὐτὸν προσεργάζεσθαι. βαρβάρους δὲ πάντας οἱ Αἰγύπτιοι
159 καλέουσι τοὺς μὴ σφίσι ὁμογλώσσους· παυσάμενος δὲ τῆς
διώρυχος ὁ Νεκῶς ἐτράπετο πρὸς στρατήϊας, καὶ τριήτεες
αἱ μὲν ἐπὶ τῇ βορηίῃ θαλάσσει ἐποιήθησαν, αἱ δ' ἐν τῇ
Ἀραβίῃ κόλπῳ ἐπὶ τῇ Ἐρυθρῇ θαλάσσει, τῶν ἔτι οἱ ὀλκοὶ

tette meg, hogy a most állítólag úszó szigeten elrejtette, mikor Typhon mindent átkutatva idejött, meg akarván találni Osiris fiát. Szavaik szerint Apollon és Artemis Dionysosnak és Isisnek gyermekei, Leto pedig csak dajkájuk és megmentőjük volt. Apollon egyiptomi nyelven Oros, Demeter meg Isis, Artemis pedig Bubastis. Ebből a mondából és semmi másból vette Aischylos. Enphorion fia, bizonyára az egyedüli a régibb költők közül, a hagyományt, mely Artemist Demeter leányának mondja.²⁰⁵ Ezért lett a sziget úszó; legalább az egyiptomiak így beszélik.

Psammetichos 54 évig uralkodott Egyiptomon; ebből huszon- 157 kilencz éven át ostromolta a syriai nagy várost, Azotost, a míg be nem vette. Ez az Azotos a legtovább birta ki az ostromot mindazon városok közül, a melyekről tudomást szereztem.²⁰⁶

Psammetichosnak Nekos volt a fia, és utána ő lett Egyiptom 158 királya. Ő ásatott először a Vörös-tengerbe vezető csatornán, melyet másodszor a perzsa Dareios ásatott tovább.²⁰⁷ Hosszúsága négy napi út, s olyan szélesre van ásva, hogy két egyszerre hajtott három evezős hajó elmehet egymás mellett. A vizet a Nilusból vezették belé, kevéssel Bubastis városa fölött, az arab Patumos városa mellett,²⁰⁸ és a Vörös tengerbe ömlik. A csatorna először az Arábia felé eső egyiptomi síkságon vezet keresztül; a síkságot felülről a Memphis felé vonuló hegység határolja, a melyben a kőbányák vannak. Ennek a hegynek a tövében vezet tovább messzire a csatorna nyugatról kelet felé; azután sziklahasadékokon át halad és a hegytől délre az arab öbölbe visz. A hol a legrövidebb és a legkisebb az átjárás az északi tengertől a déli tengerig, melyet Vöröstengernek is neveznek, az Egyiptomot és Syriát is elválasztó kasiai hegységig, innen az arab öbölíig épen ezer stadium van.²⁰⁹ Ez a legrövidebb út; de a csatorna sokkal hosszabb, mert sok kanyarulatot tesz; Nekos király alatt 120,000 csatornaásó egyiptomi vesztette el életét. De Nekos abbahagyta az ásatást, mert az a jóslat állta útját, hogy barbár ember számára dolgoztat. Az egyiptomiak ugyanis mindenkit barbárnak neveznek, kik nem az ő nyelvükön beszélnek velük. Abba hagyva a csatornázást, Nekos hadviseléshez 159 fogott; háromevezős hajókat készíttetett részint az északi tenger-nél, részint az arab öbölben a Vöröstengernél, s ezeknek hengerei

ἐπίδηλοι. καὶ ταύτησί τε ἔχρατο ἐν τῷ δέοντι καὶ Σύροισι περὶ ὁ Νεκὼς συμβαλὼν ἐν Μαγδῶλῳ ἐνίκησε, μετὰ δὲ τὴν μάχην Κάδουτιν πόλιν τῆς Συρίας ἐοῦσαν μεγάλην εἴλε. ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταῦτα κατεργαζάμενος, ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι πέμψας ἐς Βραγχίδας τὰς Μιλησίων. μετὰ δέ, ἐγκαίδεκα ἔτεα τὰ πάντα ἄρξας, τελευτᾷ, τῷ παιδί Ψάμμῃ παραδοὺς τὴν ἀρχήν.

- 160 Ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν Ψάμμῃ βασιλεύοντα Αἰγύπτου ἀπίκοντο Ἡλείων ἄγγελοι, αὐχέοντες δικαιοῦτα καὶ κάλλιστα τιθῆναι τὸν ἐν Ὀλυμπῇ ἀγῶνα πάντων ἀνθρώπων, καὶ δοκέοντες παρὰ ταῦτα οὐδ' ἂν τοὺς σοφωτάτους ἀνθρώπων Αἰγυπτίους οὐδὲν ἐπεξευρεῖν. ὥς δὲ ἀπικόμενοι ἐς τὴν Αἴγυπτον οἱ Ἡλείοι ἔλεγον τῶν εἵνεκα ἀπίκοντο, ἐνθαῦτα ὁ βασιλεὺς οὗτος συγκαλέσεται Αἰγυπτίων τῶν λεγομένων εἶναι σοφωτάτους. συνελθόντες δὲ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπυνθάνοντο τῶν Ἡλείων λεγόντων ἅπαντα τὰ κατήκει σφέας ποιέειν περὶ τὸν ἀγῶνα· ἀπηγγελάμενοι δὲ τὰ πάντα ἔφασαν ἥκειν ἐπιμαθησόμενοι εἴ τι ἔχοιεν Αἰγύπτιοι τοῦτων δικαιοτέρου ἐπεξευρεῖν. οἱ δὲ βουλευσάμενοι ἐπειρώτεον τοὺς Ἡλείους εἴ σφι οἱ πολιῆται ἐναγωνίζονται. οἱ δὲ ἔφασαν καὶ σφέων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὁμοίως τῷ βουλομένῳ ἐξεῖναι ἀγωνίζεσθαι. οἱ δὲ Αἰγύπτιοι ἔφασάν σφας οὕτω τιθέντας παντὸς τοῦ δικαίου ἡμαρτηκέναι, οὐδεμίαν γὰρ εἶναι μηχανήν ὅπως οὐ τῷ ἀστῷ ἀγωνιζομένῳ προσθήγονται, ἀδικέοντες τὸν ξεῖνον. ἀλλ' εἰ δὴ βούλονται δικαίως τιθῆναι καὶ τοῦτου εἵνεκα ἀπικόλατο ἐς Αἴγυπτον, ξεῖνοισι ἀγωνιστῆσι ἐκέλευον τὸν ἀγῶνα τιθῆναι, Ἡλείου δὲ μηδενὶ εἶναι ἀγωνίζεσθαι, ταῦτα μὲν Αἰγύπτιοι Ἡλείοισι ὑπέσθηκαντο.

- 161 Ψάμμῃος δὲ ἐξ ἔτεα μόνον βασιλεύσαντος Αἰγύπτου καὶ στρατευσαμένου ἐς Αἰθιοπίην καὶ μεταυτίκα τελευτήσαντος ἐξεδέξατο Ἀπρίης ὁ Ψάμμῃος· ὃς μετὰ Ψαμμήτιχον τὸν ἐωυτοῦ προπάτορα ἐγένετο εὐδαιμονέστατος τῶν πρότερον βασιλέων, ἐπ' ἔτεα πέντε καὶ εἴκοσι ἄρξας, ἐν τοῖσι ἐπὶ τῇ Σιδῶνι στρατὸν ἤλασε καὶ ἐναυμάχησε τῷ Τυρίῳ. ἐπεὶ δὲ οἱ ἔδεε κακῶς γενέσθαι, ἐγένετο ἀπὸ προφάσιος τὴν ἐγὼ μεζόνως μὲν ἐν τοῖσι Λιβυκοῖσι λόγοισι ἀπηγγέσθαι, μετρίως δ' ἐν τῷ παραβντι. ἀποπέμψας

még most is láthatók. Valamint szükség esetén ezeket használta, úgy a szárazon a syriaiakkal összezsapván, Magdolosnál diadalt aratott, s csata után elfoglalta Syriának egy nagy városát, Kadytist.²¹⁰ A ruhát, melyben e tetteket végrehajtotta, Apollonnak ajánlotta föl, s elküldte a miletosi branchidáknak. Azután tizennat évi uralkodás után meghalt, s trónját Psammis nevű fiára hagyta.²¹¹

Ezen Psammisnak uralkodása alatt elisi követek jöttek Egyip- 160 tomba, s azzal dicsekedtek, hogy az összes emberek közt a legigazságosabban és legszebben rendezték be az olympiai játékokat, s azt hitték, hogy a világon a legokosabb egyiptomiak sem gondoltak ki semmit, a mi ennél kiválóbb volna. Midőn tehát az elisieik Egyiptomba érkeztek s megmondták, hogy miért jöttek, akkor a király összehívta az egyiptomiakat, kiket a legbölcsebbeknek tartottak. Az egyiptomiak összejöttek és kikérdezték az elisieket, kik mindent elmondtak, a mi a versenyt illető eljárásra vonatkozik. Mikor pedig mindent előadtak volt, kijelentették, hogy azért jöttek, hogy megtudják, találtak-e ki ennél igazságosabb dolgot az egyiptomiak. A tanácskozók erre azt kérdezték az elisiektől, vajjon az ő polgártársaiak is versenyeznek-e; mire ők azt felelték, hogy mind nekik, mind bármely más görög embernek szabad versenyezni. Az egyiptomiak erre azt mondták, hogy ebben egészen eltévesztették az igazságot; mert semmikép sem valószínű, hogy ők versenyező polgártársaik iránt ne lennének részrehajlók, és igaztalanok lesznek az idegennel szemben. De ha igazságosan akarnak eljárni és ezért jöttek Egyiptomba, arra buzdítják őket, hogy idegen küzdők számára rendezzék a versenyt, elisi pedig senkise küzdjön. Ezt tanácsolták az egyiptomiak az elisieknak.

Psammis csak hat évig uralkodott, s hadat viselt Aithiopia 161 ellen; midőn pedig hirtelen meghalt, Psammisnak fia, Apries következett. Ez nagyatyja, Psammetichos kivételével, a legszerencsésebb volt az egyiptomi királyok között. Huszonöt évig uralkodott, s ezalatt Sidon ellen hadat indított és tengeri csatát vívott a tyrosi királylyal.²¹² Minthogy azonban végzete volt, hogy rosszúl járjon, ez meg is történt egy eset következtében, melyet én a libyai történetekben bővebben el fogok mondani, most csak röviden adom elő. Apries

- γὰρ στράτευμα ὁ Ἀπρίης μέγα ἐπὶ Κυρηναίῃς μεγαλωστί προ-
 σέπταισε, Αἰγύπτιοι δὲ ταῦτα ἐπιμεμφόμενοι ἀπέστησαν ἀπ'
 αὐτοῦ, δοκέοντες τὸν Ἀπρίην ἐκ προνοίης αὐτοὺς ἀποπέμψαι
 ἐς φαινόμενον κακόν, ἵνα δὴ σφῶν φθορὴ γένηται, αὐτὸς δὲ
 τῶν λοιπῶν Αἰγυπτίων ἀσφαλέστερον ἄρχοι. ταῦτα δὲ δεινὰ
 ποιούμενοι οὗτοι τε οἱ ἀπονοστήσαντες καὶ οἱ τῶν ἀπολομένων
 162 φίλοι ἀπέστησαν ἐκ τῆς ἰδέης. πυθόμενος δὲ Ἀπρίης ταῦτα
 πέμπει ἐπ' αὐτοὺς Ἀμασιν καταπαύσοντα λόγοισι. ὁ δὲ ἐπεῖτε
 ἀπικόμενος κατελάμβανε τοὺς Αἰγυπτίους, ταῦτα μὴ ποιεῖν λέ-
 γοντος αὐτοῦ, τῶν τις Αἰγυπτίων ὅπισθε στάς περιέθηκέ οἱ κυ-
 νήην, καὶ περιτιθεὶς ἔφη ἐπὶ βασιλήῃ περιτιθέναι. καὶ τῷ οὕ-
 τως ἀεκούσιον ἐγένετο τὸ ποιούμενον, ὥς διεδείκνυε. ἐπεῖτε γὰρ
 ἐστήσαντό μιν βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων οἱ ἀπεστεῶτες, παρε-
 σκευάζετο ὥς ἐλὼν ἐπὶ τὸν Ἀπρίην. πυθόμενος δὲ ταῦτα ὁ
 Ἀπρίης ἔπεμπε ἐπ' Ἀμασιν ἄνδρα δοκιμον τῶν περὶ ἐωυτὸν
 Αἰγυπτίων, τῷ ὄνομα ἦν Πατάρβημις, ἐντειλάμενος αὐτῷ ζῶντα
 Ἀμασιν ἀγαγεῖν παρ' ἐωυτόν. ὥς δὲ ἀπικόμενος τὸν Ἀμασιν
 ἐκάλει ὁ Πατάρβημις, ὁ Ἀμασις (ἔτυχε γὰρ ἐπ' Ἰππου κατή-
 μενος) ἐπασείρας ἀπεματαίσειε, καὶ τοῦτό μιν ἐκέλευε Ἀπρίην
 ἀπάγειν. ὅμως δὲ αὐτὸν ἀξιοῦν τὸν Πατάρβημιν βασιλέος μετα-
 πεμπομένου ἵναί τι πρὸς αὐτόν· τὸν δὲ αὐτῷ ὑποκρίνασθαι ὥς
 ταῦτα πάλοι παρεσκευάζετο ποιεῖν, καὶ αὐτῷ οὐ μέμφεσθαι
 Ἀπρίην· παρέσσεσθαι γὰρ καὶ αὐτὸς καὶ ἄλλους ἄξειν. τὸν δὲ
 Πατάρβημιν ἔκ τε τῶν λεγομένων οὐκ ἀγνοεῖν τὴν διάνοιαν,
 καὶ παρασκευαζόμενον ὁρέοντα σπουδῇ ἀπιέναι, βουλόμενον τὴν
 ταχίστην βασιλείᾳ δηλῶσαι τὰ πρηστώμενα. ὥς δὲ ἀπικέσθαι
 αὐτόν πρὸς τὸν Ἀπρίην οὐκ ἄγοντα τὸν Ἀμασιν, οὐδένα λόγον
 ἐωυτῷ δόντα ἀλλὰ περιθύμως ἔχοντα περιταμεῖν προστάξει αὐ-
 τοῦ τά τε ὧτα καὶ τὴν ῥίνα. ἰδόμενοι δ' οἱ λοιποὶ τῶν Αἰγυ-
 πτίων, οἳ ἔτι τὰ ἐκείνου ἐφρόνεον, ἄνδρα τὸν δοκιμώτατον ἐωυ-
 τῶν οὕτω αἰσχροῦς λύμῃ διακείμενον, οὐδένα δὴ χρόνον ἐπι-
 σχόντες ἀπιστέατο πρὸς τοὺς ἐτέρους καὶ ἐδίδοσαν σφέας αὐ-
 163 τοὺς Ἀμασι. πυθόμενος δὲ καὶ ταῦτα ὁ Ἀπρίης ὥπλιζε τοὺς
 ἐπικούρους καὶ ἤλαυνε ἐπὶ τοὺς Αἰγυπτίους· εἶχε δὲ περὶ ἐωυ-
 τὸν Κἄρας τε καὶ Ἰωνας ἄνδρας ἐπικούρους τρισμυρίους· ἦν
 δὲ οἱ τὰ βασιλῆα ἐν Σαί πόλει, μεγάλα ἐόντα καὶ αξιοθέητα. καὶ
 οἳ τε περὶ τὸν Ἀπρίην ἐπὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἦσαν καὶ οἱ περὶ
 τὸν Ἀμασιν ἐπὶ τοὺς ξείνους· ἐν τε δὴ Μωμέμφι πόλει ἐγένοντο
 ἀμφοτέρωι καὶ πειρήσεσθαι ἔμελλον ἀλλήλων.

164 Ἔστι δὲ Αἰγυπτίων ἑπτὰ γένηα, καὶ τούτων οἱ μὲν ἱρέες οἱ δὲ

ugyanis nagy sereget küldött Kyrene ellen, melyet azonban nagyon elverték; az egyiptomiak ezért őt okolták s elpártoltak tőle, mert hitük szerint Apries szándékosan küldötte őket a nyilvánvaló veszedelembé, hogy elpusztuljanak, s hogy maga annál könnyebben uralkodhassék a többi egyiptomiakon. Ezt zokon vették neki mind a vissz tértek, mind az elhullottak barátai, és rögtön elpártoltak tőle. Megtudván ezt Apries, elküldötte hozzájuk Amasist, hogy 162 szavaival csillapítsa le őket. Mikor tehát ő odaérkezett s az egyiptomiakat le akarta beszélni az elpártolásról, beszéde közben egy mögötte álló egyiptomi ember sisakot tett a fejére, s mikor már rátette, azt mondotta, hogy ezzel királylyá tette. S neki e dolog nem volt valami nagyon ellenére, a mint ki is mutatta. Mert midőn az elpártolt egyiptomiak királyukká tették, készülődött, hogy Apries ellen induljon. E hírre Apries az udvarában élő egyiptomiak egyik tekintélyes emberét, kinek Patarbemis volt a neve, küldötte Amasishoz, meghagyván neki, hogy élve hozza Amasist hozzá. De midőn ez Amasishoz érkezett, s azt magához hivatta, Amasis (mert éplovon ült) fölemelkedve eresztett egyet, s meghagyta neki, hogy azt vigye vissza Apriesnek. Mindazonáltal Patarbemis főlshólyította, hogy a király hívására menjen hozzá; mire ő azt felelte, hogy ezt már régen készül megtenni, s hogy Apries nem fog rá haragudni, mert maga is ott lesz, és másokat is visz magával. Patarbemis fölfogta a szavak értelmét és a készülődést látva, gyorsan eltávozott, hogy a dolgot mielőbb megjelentse a királynak. Minthogy azonban Amasis nélkül tért vissza, Apries haragjában kímélet nélkül levágatta fülét és orrát. Látván ezt az egyiptomiak, a kik még vele tartottak, hogy közöttük a legtekintélyesebb ember ily csúfos gyalázatot szenved, késedelem nélkül a többiekhez pártoltak át és megadták magukat Amasisnak. Mikor Apries ezt is megtudta, fölgyverezte segédcsapatait és az 163 egyiptomiak ellen vezette. Vele tartott a káriaiak és iónok 30,000 főnyi segédcsapata. Királyi palotája Sais városában nagy és megtekintésre érdemes volt. És Apries emberei az egyiptomiak ellen vonultak, míg Amasiséi az idegenek ellen. Momemphis városánál találkoztak mindketten és meg akarták egymással mérkőzni.²¹³

Az egyiptomiak hét osztályra oszlanak; ezeknek a nevük: 164

μάχιμοι κεκλέσται, οἱ δὲ βουκόλοι, οἱ δὲ συβάται, οἱ δὲ κάπη-
 λοι, οἱ δὲ ἑρμηνέες, οἱ δὲ κυβερνήται. γένηα μὲν Αἰγυπτίων
 τριαυτὰ ἔστι, οὐνόματα δὲ σφι κέεται ἀπὸ τῶν τεχνέων. οἱ δὲ
 μάχιμοι αὐτῶν καλέονται μὲν Καλασιρίες τε καὶ Ἑρμοτύβιες, ἐκ
 νομῶν δὲ τῶνδε εἰσὶ κατὰ γὰρ δὴ νομῶς Αἴγυπτος ἅπασα
 165 διαραίρηται. Ἑρμοτυβίων μὲν οἷδε εἰσὶ νομοί, Βουσιρίτης, Σαί-
 τής, Χερμίτης, Παπρημίτης, νήσος ἡ Προσωπίτις καλεομένη,
 Ναθῶ τὸ ἥμισυ. ἐκ μὲν τούτων τῶν νομῶν Ἑρμοτύβιές εἰσι,
 γενόμενοι, ὅτε ἐπὶ πλείστους ἐγένοντο, ἐκκαίδεκα μυριάδες. καὶ
 τούτων βαναυσίης οὐδεὶς δεδάχηκε οὐδέν, ἀλλ' ἀνέωνται ἐς τὸ
 166 μάχιμον. Καλασιρίων δὲ οἷδε ἄλλοι νομοί εἰσι, Θηβαῖος, Βου-
 βασιτίτης, Ἀφθίτης, Τανίτης, Μενδήσιος, Σεβεννότης, Ἀθριβίτης,
 Φαρβαῖθιτης, Θμουίτης, Ὀνουφίτης, Ἀνύτιος, Μυεκφορίτης·
 οὗτος ὁ νομὸς ἐν νήσῳ οἰκείει ἀντίον Βουβάστιος πόλιος. οὗτοι
 δὲ οἱ νομοὶ Καλασιρίων εἰσὶ, γενόμενοι, ὅτε ἐπὶ πλείστους
 ἐγένοντο, πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδες ἀνδρῶν. οὐδὲ τούτοις ἐξέσσι
 τέχνην ἐπασκέσαι οὐδεμίαν, ἀλλὰ τὰ ἐς πόλεμον ἐπασκέουσι
 167 μῦθνα, παῖς παρὰ πατρός ἐκδεκόμενος. εἰ μὲν νυν καὶ τοῦτο παρ'
 Αἰγυπτίων μεμαθήκασι οἱ Ἕλληνες. οὐκ ἔχω ἀτρεκέως κρίναι,
 ὀρέων καὶ Θρήκας καὶ Σκύθας καὶ Πέρσας καὶ Λυδοὺς καὶ
 σχεδὸν πάντας τοὺς βαρβάρους ἀποτιμωτέρους τῶν ἄλλων ἡγή-
 μένους πολιητέων τοὺς τὰς τέχνας μανθάνοντας καὶ τοὺς ἐκτόνους
 τούτων, τοὺς δὲ ἀπαλλαγμένους τῶν χειρωνακίμων γενναίους
 νομιζομένους εἶναι, καὶ μάλιστα τοὺς ἐς τὸν πόλεμον ἀνειμένους·
 168 μεμαθήκασι δ' ὧν τοῦτο πάντες οἱ Ἕλληνες καὶ μάλιστα Λακε-
 δαιμόνιοι. ἥκιστα δὲ Κορίνθιοι ὄνονται τοὺς χειροτέχνας. γέρεα δὲ
 σφι ἦν τὰδε ἐξαιρημένα μόνοις Αἰγυπτίω πάρεξ τῶν ἱρέων,
 ἄρουρα· ἐξαίρετοι δωδέκα ἐκάστω ἀτελέες. ἡ δὲ ἄρουρα ἑκατὸν
 πήχεων ἐστὶ Αἰγυπτίων πάντῃ, ὁ δὲ Αἰγύπτιος πήχυς τυγχάνει
 ἴσος ἐὼν τῷ Σαμίῳ. ταῦτα μὲν δὴ τοῖσι ἅπασιν ἦν ἐξαιρημένα,
 τάδε δὲ ἐν περιτροπῇ ἐκαρποῦντο καὶ οὐδαμᾶ ὥς τοι. Καλασιρίων
 χίλιοι καὶ Ἑρμοτυβίων ἐδορυφόρον ἐνιαυτὸν ἕκαστοι τὸν βασιλέα·
 τούτοις ὧν τάδε πάρεξ τῶν ἀρουρέων ἄλλα ἐδίδοδο ἐπ' ἡμέρῃ
 ἐκάστῃ, ὅπτοι σίτου σταθμὸς πέντε μνᾶι ἐκάστω, κρεῶν βοῶν
 δύο μνᾶι, οἶνου τέσσερες ἀρυστήρες. ταῦτα τοῖσι αἰεὶ δωροφορέ-
 ουσι ἐδίδοδο.

169 Ἐπεῖτε δὲ συνιόντες ὃ τε Ἀπρίης ἄγων τοὺς ἐπικούρους καὶ
 ὁ Ἄρασις πάντας Αἰγυπτίους ἀπείκοντο ἐς Μώμερφιν πόλιν, συνέ-
 βαλον· καὶ ἐμαχέσαντο μὲν εὖ οἱ ξεῖνοι. πλήθει δὲ πολλῇ ἐλάσσονες

papok, harczosok, pásztorok, kanászok, szatócsok, tolmácsok és hajósok. Ennyi osztálya van az egyiptomiaknak, melyek foglalkozásuktól kapják nevüket. Harczosaikat kalasirisieknek és hermotybisieknek nevezik különböző járásokba beosztva, — mert egész Egyiptom járásokra van felosztva.²¹⁴ A hermotybisiek járásai¹⁶⁵ a következők: Busiris, Sais, Chemmis, Papremis, az úgynevezett Prosopis szigete és Natho fele. Ezen járásokból valók a hermotybisiek, kiknek száma, ha legtöbbet vesszünk, 160,000. Köztök senkisésem tanul semmiféle mesterséget, csak a harczra szánják magukat. A kalasirisieknek következő más járasaik vannak: Thebai,¹⁶⁶ Bubastis, Aphthis, Tanis, Mendes, Sebennis, Athribis, Pharbaitis, Thmuis, Onuphis, Anytis, Myekphoris; ez utóbbi járás egy szigeten van Bubastis városával szemben. Ezek a kalasirisiek járásai, a kik, ha legtöbbet számíttunk. 250,000-en vannak. Ezeknek sem szabad semmiféle mesterséget űzni, csupán a háborúra gyakorolják magukat, s ez apáról fiúra száll. Vajjon ezt is az egyiptomiaktól¹⁶⁷ vették-e át a görögök, azt nem tudom pontosan eldönteni; mert látom, hogy a thrákok, skythák, perzsák, lydiaiak és majdnem az összes idegen népek kevesebbre becsülik polgártársaik közül azokat és utódaikat, kik mesterséget űznek, míg a kézimunkától tartózkodókat nemeseknek tartják, leginkább pedig a háborúval foglalkozókat. Ezt a szokást az összes görögök, de leginkább a spártaiak vették át; legkevésbé vetik meg a kézműveseket a korinthesiak. Az egyiptomiak közül a papok kivételével csupán¹⁶⁸ nekik voltak a következő különös kiváltságaik: tizenkét kiváló és adómentes szántója vala mindenkinek. Egy szántó 100 négyszög egyiptomi rőf; az egyiptomi rőf pedig ép akkora, mint a samosi. Ez a kiváltsága tehát mindenkinek megvolt, a következőket azonban felváltva élvezték és sohasem egyszerre: ezer kalasirisi és ugyanannyi hermotybiszi képezte a királynak évenként testőrségét. Ezeknek a szántókon kívül mindennap öt mina kenyeret, két mina marhahúst és négy kancsó bort adtak. Ennyit adtak mindig a testőröknek.

Midőn tehát Apries a segédcsapatokkal és Amasis az összes¹⁶⁹ egyiptomiakkal Momemphis városánál összejöttek, össze is csaptak. Az idegenek vitézül harczoltak ugyan, de számra sokkal ke-

- ὄντες κατὰ τοῦτο ἐσώθησαν. Ἀπρίω δὲ λέγεται εἶναι ἤδη
 διάνοια, μὴδ' ἂν θεὸν μιν μηδένα δύνασθαι παῦσαι τῆς βασι-
 λείης· οὕτω ἀσφαλῶς ἑωυτῷ ἰδρῦσθαι ἐδόκεε. καὶ δὴ τότε
 συμβαλὼν ἐσώθη καὶ ζωγρηθεὶς ἀπήχθη εἰς Σάιν πόλιν, εἰς τὰ
 ἑωυτοῦ οἰκία πρότερον ὄντα, τότε δὲ Ἀμάσιος ἤδη βασιλῆα.
 ἐνθαῦτα δὲ τέως μὲν ἐτρέφετο ἐν τοῖσι βασιληίοισι, καὶ μιν
 Ἀμασις εὖ περιεῖπε· τέλος δὲ μεμρομένων Αἰγυπτίων ὥς οὐ
 ποίσοι δίκαια τρέφων τὸν σφίσι τε καὶ ἑωυτῷ ἔχθιστον, οὕτω
 δὴ παραδίδοι τὸν Ἀπρίην τοῖσι Αἰγυπτίοισι. οἱ δὲ μιν ἀπέπνιξαν
 καὶ ἔπειτα ἔθαψαν ἐν τῇσι πατρώϊησι ταφῇσι· αἱ δὲ εἰσὶ ἐν
 τῷ ἱρῷ τῆς Ἀθηναίης, ἀγχοτάτω τοῦ μεγάρου, ἐσιόντι ἀριστερῆς
 χειρός. ἔθαψαν δὲ Σάϊται πάντα τοὺς ἐκ νομοῦ τούτου γενομέ-
 νους βασιλέας ἔσω ἐν τῷ ἱρῷ. καὶ γὰρ τὸ τοῦ Ἀμάσιος σῆμα
 ἑκαστέρῳ μὲν ἐστὶ τοῦ μεγάρου ἢ τὸ τοῦ Ἀπρίω καὶ τῶν τούτου
 προπατόρων, ἔστι μέντοι καὶ τοῦτο ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἱεροῦ, παστάς
 λιθίνη μεγάλη καὶ ὑψηλὴ στυλοσί τε φοίνικας τὰ δένδρεα
 μεμιμημένοισι καὶ τῇ ἄλλῃ δαπάνῃ. ἔσω δὲ ἐν τῇ παστάδι διῆλ-
 170 θυνώματα ἔστηκε, ἐν δὲ τοῖσι θυνώμασι ἡ θήκη ἐστί. εἰσὶ δὲ
 καὶ αἱ ταφαὶ τοῦ οὐκ ὄσιον ποιῆσαι ἐπὶ τοιοῦτῳ πράγματι
 ἐξαγορεύειν τοῦνομα ἐν Σάι, ἐν τῷ ἱρῷ τῆς Ἀθηναίης, ὅπισθε
 τοῦ νηοῦ, παντὸς τοῦ τῆς Ἀθηναίης ἐχόμεναί τοίχου. καὶ ἐν
 τῷ τεμένει ὄβελοι ἐστᾶσι μεγάλοι λίθινοι, λίμνη τε ἐστί ἐχομένη
 λιθίνῃ κρηπιδὶ κεκοσμημένη καὶ ἐργασμένη εὖ κύκλῳ καὶ μέγα-
 171 ῖτος, ὥς ἐμοὶ ἐδόκεε, ὅση περ ἢ ἐν Δήλῳ ἢ τροχοειδὲς καλε-
 ομένη. ἐν δὲ τῇ λίμνῃ ταύτῃ τὰ δείκνυα τῶν παθόντων αὐτοῦ
 νυκτὸς ποιῶσι, τὰ καλέουσι μυστήρια Αἰγύπτιοι. περὶ μὲν νυν
 τούτων εἰδοὺ μοι ἐπὶ πλεόν ὥς ἕκαστα αὐτῶν ἔχει, εὖστομα
 κείσθω. καὶ τῆς Δήμητρος τελετῆς πέρι, τὴν οἱ Ἕλληνες θεσμο-
 φόρια καλέουσι, καὶ ταύτης μοι πέρι εὖστομα κείσθω, πλὴν ὅσον
 αὐτῆς ὁσίη ἐστὶ λέγειν. αἱ Δαναοῦ θυγατέρες ἦσαν αἱ τὴν τελετὴν
 ταύτην ἐξ Αἰγύπτου ἐξαγαγούσαι καὶ διδάξασαι τὰς Πελοποννή-
 τιδας γυναῖκας· μετὰ δὲ ἐξαναστάσης [πάσης] Πελοποννήσου ὑπὸ
 Δωριέων ἐξαπώλετο ἡ τελετή, οἱ δὲ ὑπολειφθέντες Πελοποννησίων
 καὶ οὐκ ἐξαναστάντες Ἀρκαῶδες διέσωζον αὐτὴν μόνοι.

172 Ἀπρίω δὲ ὧδε καταραιρημένου ἐβασίλευσε Ἀμασις, νομοῦ
 μὲν Σαίτιω ἐὼν, ἐκ τῆς δὲ ἦν πόλιος, οὐνομία οἱ ἐστὶ Σιούφ. τὰ
 μὲν δὴ πρῶτα κατῶνοντο τὸν Ἀμασιν Αἰγύπτιοι καὶ ἐν οὐδεμιᾷ
 μοίρῃ μεγάλην ἦγον, ἅτε δὴ δημότην τὸ πρὶν ὄντα καὶ οἰκίης οὐκ
 ἐπιφανέος· μετὰ δὲ σοφίῃ αὐτοῦς ὁ Ἀμασις, οὐκ ἀγνωμοσύνη

vesebben lévén, vereséget szenvedtek. Apries a hagyomány szerint azt hitte, hogy őt még isten sem foszthatja meg királyságától, annyira biztosnak hitte alapját.²¹⁵ De ebben az ütközetben leverték és mint élő foglyot Sais városába, egykori palotájába vitték, a mely most Amasisé lett. Egy ideig ott tartotta Amasis a királyi lakban, és jól bánt vele; végre is az egyiptomiak szemére vetették, hogy nem cselekszik igazságosan, mikor közös ellenségüket így tartja; átadta tehát Apriest az egyiptomiaknak. Azok pedig megfojtották s aztán eltemették ősei sírboltjában.²¹⁶ Ez Athene szentélyében van, a templom legbelsőbb részében, a bejárástól balra. A saisiak az ezen járásból származó valamennyi királyt ebben a szentélyben temettek el. Mert Amasis sírja is itt van, kissé távolabb a templomban,²¹⁷ valamint Apriesé és ennek őseié; de ez is a szentély udvarában van, t. i. egy nagy kőterem pálmafát utánzó oszlopokkal és más czifraságokkal, díszítve.²¹⁸ Benn a teremben egy kettős szárnyú szekrény van, a szekrényben pedig a koporsó. Itt van a sírja annak is, a kinek nevét ez alkalommal szentségtörésnek tartanám megnevezni, Saisban, Athene szentélyében, a templom mögött, Athene falának hosszában. E szent helyen nagy kőobeliszkek állanak, mellettök egy tó, melyet szép körben épített kőkerítés díszít és a melynek nagysága, azt hiszem, akkora, mint a delosi, melyet kerékalakúnak neveznek. E tóban adják elő az illetőnek szenvedéseit, s ezt nevezik az egyiptomiak mysteriumnak. Róla azonban, bár többet tudok, hogy mikép történik a dolog, ne szóljon a szám²¹⁹; hasonlókép Demeter ünnepéről, melyet a görögök «thesmophoria»-nak neveznek, nem szólhatok, csak a mennyit szabad.²²⁰ Danaos leányai voltak azok, kik ezt az ünnepet behozták Egyiptomból és a peloponnesosi nőket rá megtanították. Később, midőn a dórok (egész) Peloponnesos népességét kikergették, megszűnt ez az ünnep; a peloponnesosiak maradékai és a ki nem vándorlott arkádiaiak őrizték meg csupán.

Miután Apries így elveszett, Amasis lett a király, a saisi járásból; szülővárosának Siuf volt a neve.²²¹ Amasist kezdetben lenézték az egyiptomiak és semmiféle nagy tiszteletben nem tartották, mert eredetileg közönséges polgár volt, és nem előkelő családból való; később azonban megnyerte őket, de nem szigorúsága, hanem

προσηγάγετο. ἦν οἱ ἄλλα τε ἀγαθὰ μυρία, ἐν δὲ καὶ ποδανιπτήρ χρύσεος, ἐν τῷ αὐτὸς τε ὁ Ἄμασις καὶ οἱ δαιτυμόνες οἱ πάντες τοὺς πόδας ἐκάσταντε ἐναπενίζοντο. τοῦτον κατ' ὧν κόφας ἄγαλμα δαίμονος ἐξ αὐτοῦ ἐποίησατο, καὶ ἔδρυσεν τῆς πόλιος ὅκου ἦν ἐπιτηδεύατον· οἱ δὲ Αἰγύπτιοι φοιτέοντες πρὸς τὸ γάλμα ἐσέβοντο μεγάλως. μαθὼν δὲ ὁ Ἄμασις τὸ ἐκ τῶν ἀστῶν ποιούμενον, συγκαλέσας Αἰγυπτίους ἐξέφηγεν φᾶς ἐκ τοῦ ποδανιπτήρος τὸ γάλμα γεγονέναι, ἐς τὸν πρότερον μὲν τοὺς Αἰγυπτίους ἐνεμέειν τε καὶ ἐνουρέειν καὶ πόδας ἐναπονίζεσθαι, τότε δὲ μεγάλως σέβεσθαι. ἤδη ὧν ἔφη λέγων ὁμοίως αὐτὸς τῷ ποδανιπτήρι πεπρηγμένοι· εἰ γὰρ πρότερον εἶναι δημότης, ἀλλ' ἐν τῷ παρόντι εἶναι αὐτῶν βασιλεὺς· καὶ τιμᾶν τε καὶ προμηθέεσθαι ἐωυτοῦ

173 ἐκέλευε. τοιοῦτῳ μὲν τρόπῳ προσηγάγετο τοὺς Αἰγυπτίους ὥστε δικαιοῦν δουλεύειν, ἐχράτο δὲ καταστάσι πρηγμάτων τοιγὰρ τὸ μὲν ὀρθριον μέχρι ὅτε πληθούσης ἀγορῆς προθύμως ἔπρησσε τὰ προσφερόμενα πρήγματα, τὰ δὲ ἀπὸ τούτου ἐπινέ τε καὶ κατέσκιωπτε τοὺς συμπότας καὶ ἦν μάταιός τε καὶ παιγνιήμων. ἀχθεσθέντες δὲ τούτοις οἱ φίλοι αὐτοῦ ἐνουθέτησαν αὐτὸν τοιαῦτα λέγοντες. «ὦ βασιλεῦ, οὐκ ὀρθῶς σεωυτοῦ προέστηκας ἐς τὸ ἄγαν φλαῦρον πράχων σε αὐτόν. σὲ γὰρ χρὴν ἐν θρόνῳ οὐκ οὐκ σεμνὸν θωκέοντα δι' ἡμέρης πρήσσειν τὰ πρήγματα, καὶ οὕτω Αἰγύπτιοι τ' ἂν ἡπιστάτο ὡς ὑπ' ἀνδρὸς μεγάλου ἄρχονται, καὶ ἄμεινον σὺ ἂν ἤκουες· νῦν δὲ ποιέεις οὐδαμῶς βασιλικὰ». ὁ δ' ἄμειβετο τοῖσιδε αὐτούς. «τὰ τόξα οἱ ἐκτετρημένοι ἐπεὶ μὲν δέονται χρᾶσθαι ἐντανύουσι· εἰ γὰρ δὴ τὸν πάντα χρόνον ἐντεταμένα εἴη, ἐκραγείη ἄν, ὥστε ἐς τὸ δέον οὐκ ἂν ἔχοιεν ἀνδράσι χρᾶσθαι. οὕτω δὴ καὶ ἀνθρώπου κατάστασις. εἰ ἐθέλοι κατεσπουδάσθαι αἰεὶ μηδὲ ἐς παιγνίην τὸ μέρος ἐωυτὸν ἀνιέναι, λάθαι ἂν ἦτοι μανείς ἢ ὃ γε ἀπόπληκτος γενόμενος· τὰ ἐγὼ ἐπιστάμενος

174 μέρος ἐκατέρῳ νέμω.» ταῦτα μὲν τοὺς φίλους ἀμείψατο. λέγεται δὲ ὁ Ἄμασις, καὶ ὅτε ἦν ἰδιώτης, ὡς φιλοπότης ἦν καὶ φιλοσκόμμων καὶ οὐδαμῶς κατεσπουδασμένος ἀνὴρ· ὅπως δὲ μιν ἐπιλείποι πίνοντά τε καὶ εὐπαθέοντα τὰ ἐπιτήδεα, κλέπτεσκε ἂν περιῶν· οἱ δ' ἂν μιν φάμενοι ἔχειν τὰ σφέτερα χρήματα ἀρνεύμενον ἄγεσκον ἐπὶ μαντήιον, ὅκου ἐκάστοις εἴη. πολλὰ μὲν δὴ καὶ ἡλίσκετο ὑπὸ τῶν μαντήϊων, πολλὰ δὲ καὶ ἀπέφευγε. ἐπεῖτε δὲ καὶ ἐβασίλευσε, ἐποίησε τοιαῦτα. ὅσοι μὲν αὐτὸν τῶν θεῶν ἀπέλυσαν μὴ

ügyessége által. Számtalan más kincse között volt neki egy lábmosódézsája aranyból, melyben maga Amasis és összes vendégei minden alkalommal megmosták lábukat. Ezt tehát összetörte, istenképet csináltatott belőle és felállította a városban, a hol erre a hely legalkalmasabb volt. Az egyiptomiak a kép elé járúlva, nagy tiszteletben tartották. Mikor Amasis meghallotta, hogy mit tesznek a polgárok, összehívta az egyiptomiakat és előadta nekik, hogy a kép a lábmosódézsából készült, melybe az egyiptomiak előbb beleköptek, belevizeltek és lábukat mosták, most pedig nagy tiszteletben részesítik. Hasonlókép áll, úgymond, a dolog vele, mint a lábmosódézsával; mert ha ezelőtt közönséges polgár volt is, most azonban királyuk, s meghagyta nekik, hogy tiszteljék és becsüljék. Ilyetén 173 módon nyerte meg az egyiptomiakat, hogy ezek igazságosnak tartották, ha neki szolgálnak. Dolgában a következő rendet hozta be: korra reggeltől addig, míg a piac megtelik, buzgalommal intézte el a folyó ügyeket, azután pedig ivott, gúnyolta vendégeit, haszontalansággal és tréfával töltötte el az időt. Barátai e miatt aggódtak érte, és e szavakkal figyelmeztették: «Óh király, nem vigyázol jól magadra, hogy oly nagyon a rossz életbe rohansz. Neked a méltóságos trónon méltóságosan ülve, nappal kellene elintézned az ügyeket; így az egyiptomiak belátnák, hogy nagy embert uralnak, és neked is jobb lenne a híred; most azonban semmikép sem viselkedel királyilag.» De ő a következőkép felelt nekik: «A kiknek ijjuk van, akkor feszítik ki, ha szükségük van rá; mert ha mindig ki volna feszítve, eltörnék, és így nem használhatnák, mikor szükséges volna. Ilyen az emberi természet is. Ha mindig komoly dolgokkal foglalkoznék és sohasem űzne tréfát, észrevétlenül is vagy megőrülne vagy érzéketlenné válnék. Mint-hogy ezt tudom, mindkettőnek kijuttatom a részét,» Így felelt barátainak. Különben Amasisról azt mondják, hogy mint magán 174 ember is iszákos, gúnyolódó volt és semmikép sem komoly ember, s ha kifogyott a pénze, hogy igyék és mulasson, körüljárt és lopott. Azok, a kik azt állították, hogy nála vannak jószágaik és ő tagadta, elvezették valamelyik közellevő jóshelyhez; és sokszor rajtakapta a jóshely, sokszor azonban megszabadult. Midőn tehát király lett, így cselekedett: a hány isten fölmentette, hogy nem

φώρα εἶναι, τούτων μὲν τῶν ἱρώων οὔτε ἐπεμέλετο οὔτε ἐς ἐπισκευὴν ἐδίδου οὐδέν, οὐδὲ φοιτέων ἔθυε ὡς οὐδενὸς ἐοῦσι ἀξίοισι ψευδέα τε μαντήια ἐκτελένοισι· ὅσοι δὲ μιν κατέδησαν φώρα εἶναι, τούτων δὲ ὡς ἀληθῶς θεῶν ἐόντων καὶ ἀψευδέα
 175 μαντήια παρεχομένων τὰ μάλιστα ἐπεμέλετο. καὶ τοῦτο μὲν ἐν Σαί τῇ Ἀθηναίῃ προπύλαια θωυμάσια οἶα ἐξεποίησε; πολλὸν πάντας ὑπερβαλλόμενος τῷ τε ὕψει καὶ τῷ μεγάλει, ὅσον τε τὸ μέγαθος λίθων ἐστὶ καὶ ὁκοίων τεῶν· τοῦτο δὲ κολοσσοὺς μεγάλους καὶ ἀνδρόσφιγγας περιμήχεας ἀνέθηκε, λίθους τε ἄλλους ἐς ἐπισκευὴν ὑπερφυέας τὸ μέγαθος ἐκόμισε. ἡγάγετο δὲ τούτων τοὺς μὲν ἐκ τῶν κατὰ Μέμφιν ἐουσέων λιθοτομιέων, τοὺς δὲ ὑπερμεγάθους ἐξ Ἐλεφαντίνης πόλιος πλῆον καὶ εἴκοσι ἡμερέων ἀπεχούσης ἀπὸ Σαίος. τὸ δὲ οὐκ ἦκιστα αὐτῶν ἀλλὰ μάλιστα θωυμάζω, ἔστι τόδε. οἴκημα μουνολίθον ἐκόμισε ἐξ Ἐλεφαντίνης πόλιος. καὶ τοῦτο ἐκόμιζον μὲν ἐπ' ἔτεα τρία, δισχιλίοι δὲ οἱ προσετατάχατο ἄνδρες ἀγωγέες, καὶ οἱτοὶ ἅπαντες ἦσαν κυβερνήται. τῆς δὲ στέγης ταύτης τὸ μὲν μῆκος ἑξῶθεν ἐστὶ εἰς τε καὶ εἴκοσι πῆχες, εὐρος δὲ τεσσαρεσκαίδεκα, ὕψος δὲ ὀκτώ. ταῦτα μὲν τὰ μέτρα ἑξῶθεν τῆς στέγης τῆς μουνολίθου ἐστὶ, ἀτὰρ ἑξῶθεν τὸ μῆκος ὀκτωκαίδεκα πηχέων καὶ πυγόνος . . . , τὸ δὲ ὕψος πέντε πηχέων ἐστὶ. αὕτη τοῦ ἱροῦ κέεται παρὰ τὴν ἑσοδον. ἔσω γὰρ μιν ἐς τὸ ἱρόν φασι τῶνδε εἶνεκα οὐκ ἐσελκύσαι· τὸν ἀρχιτέκτονα αὐτῆς ἐλκομένης τῆς στέγης ἀναστενάξαι, οἷά τε χρόνου ἐγγεγονότος πολλοῦ καὶ ἀχθόμενον τῷ ἔργῳ, τὸν δὲ Ἀμασιν ἐνθυμιστὸν ποιησάμενον οὐκ ἔαν ἔτι προσωτέρω ἐλκύσαι. ἤδη δὲ τινες λέγουσι ὡς ἄνθρωπος διεφθάρη ὑπ' αὐτῆς τῶν τις αὐτὴν μοχλευ-
 176 ὄντων, καὶ ἀπὸ τούτου οὐκ ἐσελκυσθῆναι. ἀνέθηκε δὲ καὶ ἐν τοῖσι ἄλλοισι ἱροῖσι ὁ Ἀμασις πᾶσι τοῖσι ἐλλογίμοισι ἔργα τὸ μέγαθος ἀξιοθέητα, ἐν δὲ καὶ ἐν Μέμφι τὸν ὑπτιον κείμενον κολοσσὸν τοῦ Ἡφαιστείου ἔμπροσθε, τοῦ πόδες πέντε καὶ ἑβδομήκοντά εἰσι τὸ μῆκος· ἐπὶ δὲ τῷ αὐτῷ βάθρῳ ἐστάσι τοῦ αὐτοῦ ἐόντες λίθου δύο κολοσσοί, εἴκοσι ποδῶν τὸ μέγαθος ἐὼν ἐκάτερος, ὁ μὲν ἔνθεν ὁ δ' ἐνθεν τοῦ μεγάλου. ἔστι δὲ λίθινος ἕτερος τοσοῦτος καὶ ἐν Σαί, κείμενος κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τῷ ἐν Μέμφι. τῇ Ἰσι τε τὸ ἐν Μέμφι ἱρὸν Ἀμασίς ἐστι ὁ ἐξοικοδομήσας ἐὼν μέγα τε καὶ ἀξιοθεητότατον.

177 Ἐπ' Ἀράσιος δὲ βασιλέος λέγεται Αἴγυπτος μάλιστα δὴ τότε εὐδαιμονῆσαι καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τῇ χώρῃ γινόμενα καὶ τὰ ἀπὸ τῆς χώρας τοῖσι ἀνθρώποισι, καὶ πόλις ἐν αὐτῇ

tolvaj, azoknak templomaival nem törődött és semmit sem adott föntartásukra; sem meg nem látogatta őket, hogy áldozzék, mint-hogy semmire sem méltók és hazug jóslatokat adnak; — de a hány rábizonyította, hogy tolvaj, azokra nagy gondot fordított, mert igazi istenek és igaz jóslatokat adnak. Saisban csodaszerű¹⁷⁵ előcsarnokot épített Athenének, túl akarván tenni mindenkin annak magasságával, nagyságával, valamint a köveknek tömegeivel és minőségével. Úgyszintén följánlott óriási nagy szobrokat és igen nagy férfi-sphinxeket,²²² valamint a javításokra is óriási nagyságú köveket hozatott. Ezeket részint a Memphis mellett lev kőbányákból hozatta, a rengeteg nagyokat viszont Elephantine városából, mely 20 napi hajóútra esik Saistól. De a mit ezek között a legesleginkább csodálok, az a következő: Elephantine városából hozatott egy házat, mely egy kőből készült, s ezt három évig szállították, pedig 2000 ember volt kirendelve a szállításra, s ezek mind hajósok valának. E háznak hosszúsága kívülről 21 rőf, szélessége 14 magassága 8 rőf. Ez az egy kőből készült háznak mérete kívülről; míg belülről a hosszúsága 18 rőf és pygon, szélessége 12 rőf, magassága pedig öt rőf. Ott áll a szentély bejáratánál; a hagyomány szerint u. i. azért nem húzták be a szentélybe, mert az építész a háznak szállítása közben fölsóhajtott, hogy oly sok idő múlt el, és beleúnt a munkába; Amasis pedig ezt szívére vevén, nem engedte beljebb húzatni a házat. Azt is mondják némelyek, hogy egy ember elpusztult, mialatt azt emelőruddal tovább szállította, és ezért nem húzták be. Úgy szintén az összes többi nevezetes templomokban¹⁷⁶ ajánlott fel műveket, melyek nagyságuknál fogva megtekintésre érdemesek; a többi között Memphisen a hanyattfekvő óriás szobrot a Hephaistos temploma előtt; ennek a hossza 75 láb. Ugyanazon a talapzaton van még egyfajta kőből két óriás szobor, melyek mindegyike 20 láb magas, a nagy szobornak két oldalán. Van még egy akkora kőszobor Saisban is, mely szintén úgy fekszik, mint a memphisi. Isisnek is Amasis épített templomot Memphisen, mely igen nagy és nagyon érdemes a megtekintésre.

Azt mondják, hogy Amasis uralkodása alatt Egyiptom a leg-¹⁷⁷virágzóbb állapotban volt, abban a tekintetben is, a mit a folyamtól a föld, abban is, a mit a földtől kapnak az emberek, s hogy benne ösz-

γενέσθαι τὰς ἀπάσας τότε δισμυρίας τὰς οἰκεομένας. νόμον τε Αἰγυπτίοισι τόνδε Ἄμασις ἐστὶ ὁ καταστήσας, ἀποδεικνύναι ἔτεος ἐκάστου τῷ νομάρχῃ πάντα τινὰ Αἰγυπτίων ὅθεν βιοῦνται· μὴ δὲ ποιέοντα ταῦτα μηδὲ ἀποφαίνοντα δικαίην ζόγην ἰθύνεσθαι θανάτῳ. Σόλων δὲ ὁ Ἀθηναῖος λαβὼν ἐξ Αἰγύπτου τοῦτον τὸν νόμον Ἀθηναίοισι ἔθετο· τῷ ἐκεῖνοι ἐς αἰεὶ χρέωνται ἐόντι ἀμώμῳ νόμῳ.

- 178 Φιλέλλην δὲ γενόμενος ὁ Ἄμασις ἄλλα τε ἐς Ἑλλήνων μετεξετέρους ἀπεδέξατο, καὶ δὴ καὶ τοῖσι ἀπικνευμένοισι ἐς Αἴγυπτον ἔδωκε Ναύκρατιν πόλιν ἐνοικῆσαι· τοῖσι δὲ μὴ βουλομένοισι αὐτῶν οἰκέειν, αὐτοῦ δὲ ναυτιλλομένοισι ἔδωκε χώρους ἐνιδρύσασθαι βωμοὺς καὶ τεμένεα θεοῖσι. τὸ μὲν νυν μέγιστον αὐτῶν τέμενος καὶ ὀνομαστότατον, ἐὼν καὶ χρησιμώτατον, καλεῖται μὲν Ἑλληνιον, αἶθε πόλις εἶσι αἱ ἰδρυμέναι κοινῇ, Ἰώνων μὲν Χίος καὶ Τέως καὶ Φώκαια καὶ Κλαζομεναί, Δωριέων δὲ Ῥόδος καὶ Κνίδος καὶ Ἀλικαρνησὸς καὶ Φάσηλις, Αἰολέων δὲ ἡ Μυτιληναίων μούνη. τούτων μὲν ἐστὶ τοῦτο τὸ τέμενος, καὶ προστάτας τοῦ ἐμπορίου αὗται αἱ πόλις εἰσι αἱ παρέχουσαι· ὕσαι δὲ ἄλλαι πόλεις μεταποιεῦνται, οὐδὲν σφι μετεὼν μεταποιεῦνται. χωρὶς δὲ Αἰγινῆται ἐπὶ ἐσωτῶν ἰδρύσαντο τέμενος Διός,
- 179 καὶ ἄλλο Σάμιοι Ἡρῆς καὶ Μιλήσιοι Ἀπόλλωνος. ἦν δὲ τὸ παλαιὸν μούνη Ναύκρατις ἐμπόριον καὶ ἄλλο οὐδὲν Αἰγύπτου. εἰ δὲ τις ἐς τῶν τι ἄλλο στομάτων τοῦ Νεῖλου ἀπίκειτο, χρῆν ὁμῶσαι μὴ μὲν ἐκόντα ἐλθεῖν, ἀπομόσαντα δὲ τῇ νηὶ αὐτῇ πλέειν ἐς τὸ Κανωβικόν· ἢ εἰ μὴ γε οἶά τε εἴη πρὸς ἀνέμους ἀντίους πλέειν, τὰ φορτία ἔδωκε περιάγειν ἐν βάρισι περὶ τὸ Δέλτα,
- 180 μέχρι οὗ ἀπίκειτο ἐς Ναύκρατιν. οὕτω μὲν δὴ Ναύκρατις ἐτετίμητο. Ἀμφικτυόνων δὲ μισθωσάντων τὸν ἐν Δελφοῖσι νῦν ἐὼντα νηὸν τριηκοσίων ταλάντων ἐξεργάσασθαι (ὁ γὰρ πρότερον ἐὼν αὐτόθι αὐτομάτως κατεκρή), τοὺς Δελφοὺς δὴ ἐπέβαλλε τεταρτημόριον τοῦ μισθώματος παρασχεῖν. πλανώμενοι δὲ οἱ Δελφοὶ περὶ τὰς πόλεις ἐδωτίναζον, ποιέοντες δὲ τοῦτο οὐκ ἐλάχιστον ἐξ Αἰγύπτου ἠνεύκοντο· Ἄμασις μὲν γάρ σφι ἔδωκε χίλια στυπητήρης τάλαντα, οἱ δὲ ἐν Αἰγύπτῳ οἰκόντες Ἕλληνες εἴκοσι μνέας.
- 181 Κυρηναίοισι δὲ Ἄμασις φιλόττητά τε καὶ συμμαχίην συνεθήκατο. ἐδικαίωσε δὲ καὶ γῆμαι αὐτόθεν, εἴτ' ἐπιθυμήσας Ἑλληνίδος γυναικὸς εἴτε καὶ ἄλλως φιλόττητος Κυρηναίων εἵνεκα·

szesen 20,000 népes város vala. Amasis azt a törvényt hozta be az egyiptomiak között, hogy minden évben minden egyiptominak ki kell mutatni a járás főnöke előtt, hogy miből tartja fenn életét; s a ki ezt nem tette vagy nem mutatott ki becsületes keresetet, az halállal lakolt. Az athéni Solon Egyiptomból vette át és hozta be az athéniak közt ezt a törvényt,²²³ s ezek mindvégig követik, mert kifogástalan törvény.

Amasis szerette a görögöket és ezt több göröggel szemben kimutatta; így a kik Egyiptomba jöttek, azoknak Naukratis városát lakóhelyül adta; a kik pedig nem akartak ott lakni, hanem csak arra hajózni, azoknak földet adott, hogy oltárokat és szentélyeket alapítsanak rajta az istenek számára. Legnagyobb, legnevezetesebb és leglátogatottabb szentélyüket Hellenionnak nevezik, s ezt a következő városok alapították közösen: az iónok közül Chios, Teos, Phokaia, Klazomenai; a dórok közül Rhodos,²²⁴ Knidos, Halikarnassos, Phaselis; az aeolok közül csak Mytilene. E városok birtoka ez a szentély, s ezek a városok adják a kereskedés felügyelőit is. A hány más város ebből részt igényel magának, tényleg nem igényelhet belőle semmit. Azonfelül az aiginaiak a maguk erejéből alapítottak egy szentélyt Zeusnak, egy másikat a samosiak Herének és a myletosiak Apollonnak. Régente Egyiptomnak csak Naukratisban volt kereskedő telepe, másutt sehol. Ha valaki a Nilusnak egy másik torkolatához jött, meg kellett esküdnie, hogy nem szándékosan jutott oda, és esküt tett, hogy hajójával a kanobosi torkolathoz megy el; vagy ha az ellenkező szelek miatt nem volt lehetséges oda hajózni, az árukat csolnokon kellett a delta körül szállítani, míg Naukratisig jutottak. Ilyen előnyben részesítették Naukratist. Mikor az amphiktyonok a Delphoiban most főnálló templomok építését 300 talentumért bérbe adták (mert az előbbi ott magától leégett,) a bérnek negyedrészt a delphoibeliekre vetették ki.²²⁵ A delphoibeliek tehát körüljártak a városokban és adományokat gyűjtöttek, s Egyiptomból nema legkevesebb pénzt hozták. Mert Amasis 1000 talentum timsót ajándékozott nekik, az Egyiptomban lakó görögök pedig húsz minát. Amasis a kyreneiekkal barátságot és szövetséget kötött; sőt arra méltatta őket, hogy onnan vett feleséget, akár azért, mert görög asszonyt akart, akár különben barátságból a kyreneiek iránt.

γαμέει δὲ ὦν, οἱ μὲν λέγουσι Βάττου οἱ δ' Ἀρκεσίλειω θυγατέρα, οἱ δὲ Κριτοβούλου ἀνδρὸς τῶν ἀστῶν δοκίμου, τῇ οὖνομα ἦν Λαδίκη· τῇ ἐπεῖτε συγγλίνοιτο ὁ Ἄμασις, μίσγεσθαι οὐκ οἶός τε ἐγένετο· τῇσι δὲ ἄλλησι γυναιξὶ ἐχράτο. ἐπεῖτε δὲ πολλὸν τοῦτο ἐγένετο, εἶπε ὁ Ἄμασις πρὸς τὴν Λαδίκην ταύτην καλεομένην «ὦ γύναι, κατὰ με ἐφάρμαξας, καὶ ἔστι τοι οὐδεμία μηχανὴ μὴ οὐκ ἀπολωλέναι κάκιστα γυναικῶν πασέων.» ἡ δὲ Λαδίκη, ἐπεῖτε οἱ ἀρνευμένη οὐδὲν ἐγένετο πρηύτερος ὁ Ἄμασις, εὐχεται ἐν τῷ νόφ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἣν οἱ ὑπ' ἐκείνην τὴν νύκτα μιχθῇ ὁ Ἄμασις, τοῦτο γάρ οἱ κακοῦ εἶναι μῆχος, ἄγαλμά οἱ ἀποπέμφειν ἐς Κυρήνην. μετὰ δὲ τὴν εὐχὴν αὐτίκα οἱ ἐμίχθη ὁ Ἄμασις. καὶ τὸ ἐνθεῦτεν ἤδη ὁκότε ἔλθοι Ἄμασις πρὸς αὐτήν, ἐμίσγετο, καὶ κάρτα μιν ἔστερξε μετὰ τοῦτο. ἡ δὲ Λαδίκη ἀπέδωκε τὴν εὐχὴν τῇ θεῇ· ποιησαμένη γὰρ ἄγαλμα ἀπέπεμψε ἐς Κυρήνην, τὸ ἔτι καὶ ἐς ἡμὲς ἦν σόν, ἔξω τετραμμένον τοῦ Κυρηναίων ἄστεος. ταύτην τὴν Λαδίκην, ὡς ἐπεκράτησε Καμβύσης Αἰγύπτου καὶ ἐπύθετο αὐτῆς ἥτις εἴη, ἀπέπεμψε αὐτὴν ἐς Κυρήνην.

182 Ἀνέθηκε δὲ καὶ ἀναθήματα ὁ Ἄμασις ἐς τὴν Ἑλλάδα, τοῦτο μὲν ἐς Κυρήνην ἄγαλμα ἐπίχρυσον Ἀθηναίης καὶ εἰκόνα ἑωυτοῦ γραφῇ εἰκασμένην, τοῦτο δὲ τῇ ἐν Αἰνιδῷ Ἀθηναίῃ δύο τε ἄγάλματα λίθινα καὶ θώρηκα λίνεον ἀξιοθέητον, τοῦτο δ' ἐς Σάμον τῇ Ἥρῃ εἰκόνας ἑωυτοῦ διφασίας ξυλίνας, αἱ ἐν τῷ νηφ τῷ μεγάλῳ ἰδρύατο ἔτι καὶ τὸ μέχρι ἡμεῶν, ὅπισθε τῶν θυρέων. ἐς μὲν νυν Σάμον ἀνέθηκε κατὰ ξεινίην τὴν ἑωυτοῦ τε καὶ Πολυκράτεος τοῦ Αἰάκεος, ἐς δὲ Αἰνιδὸν ξεινίης μὲν οὐδεμιῆς εἵνεκεν, ὅτι δὲ τὸ ἱρὸν τὸ ἐν Αἰνιδῷ τὸ τῆς Ἀθηναίης λέγεται τὰς Δαναοῦ θυγατέρας ἰδρύσασθαι προσσχούσας, ὅτε ἀπεδιδρῆσκον τοὺς Αἰγύπτου παῖδας. ταῦτα μὲν ἀνέθηκε ὁ Ἄμασις, εἶλε δὲ Κύπρον πρῶτος ἀνθρώπων καὶ κατεστρέψατο ἐς φόρου ἀπαγωγὴν.

Némelyek azt mondják, hogy Battosnak a leányát, mások, hogy Arkesilaosét,²²⁶ mások pedig, hogy Kritobulosét, tekintélyes polgár vala, vette nőül; Ladikének hívták. Mikor együtt feküdt vele Amasis, nem volt képes vele közösülni, pedig más asszonyokkal sikerült. Mikor ez sokszor így történt, Amasis így szólt ezen Ladikéhez: «Asszony, te engem megbűvöltél, és nincs módod, hogy a legrútábbul el ne vesszél az összes asszonyok között.» Ladike tehát, mivel tagadásával nem tette kegyelmesebbé Amasist, fogadalmat tett magában Aphroditének, hogy ha segítségével az éjjel közösül Amasis — mert csak ez vet véget a veszedelemnek — szobrot küld neki Kyrenébe. E fogadalom után rögtön tudott vele közösülni Amasis, és valahányszor ez időtől fogva Amasis hozzá jött, közösült vele és nagyon szerette. Ladike teljesítette fogadalmát az istennőnek, mert megcsináltatván a szobrot, Kyrenebe küldte, mely még ma is sértetlen és Kyrene városán kívül áll. Ezt a Ladikét Kambyses, mikor Egyiptomot leigázta és tőle megtudta, hogy kicsoda, bántódás nélkül visszaküldötte Kyrenébe.

Amasis Görögországban is ajánlott föl fogadalmi ajándékokat. 182 Így Kyrenében Athenének aranyozott szobrát és a saját festett képét; továbbá Lindosban Athenének két kőszobrát és egy megtekintésre érdemes vászonpánczélt; Samosban Herének két arczképét fából, s ezek a nagy templomban az én időmíg ott állottak az ajtó mögött. Samosba az ajándékot az Aiakes fiával, Polykratessel való vendégbarátsága miatt küldötte, Lindosba azonban semmiféle vendégbarátságból, hanem azért, mert az a hagyomány, hogy Athene templomát Lindosban Danaos leányai alapították, a kik ott kötöttek ki, mikor Aigyptos fiai elől menekültek. Ezek valának Amasisnak fogadalmi ajándékai; ő foglalta el Kyprost az emberek között először és szorította adófizetésre.²²⁷

ΠΡΟΔΟΤΟΥ

Γ.

ΘΑΛΕΙΑ.

- 1 Ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν Ἄμασιν Καμβύσης ὁ Κύρου ἐστρατεύετο, ἄγων καὶ ἄλλους τῶν ἤρχε καὶ Ἑλλήνων Ἰωνάς τε καὶ Αἰολέας, δι' αἰτίην τοιήνδε. πέμψας Καμβύσης ἐς Αἴγυπτον κήρυκα αἴτεε Ἄμασιν θυγατέρα, αἴτεε δὲ ἐκ βουλῆς ἀνδρὸς Αἰγυπτίου, ὃς μεμφόμενος Ἄμασιν ἔπρηξε ταῦτα ὅτι μιν ἐξ ἀπάντων τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἡτηρῶν ἀποσπάσας ἀπὸ γυναικὸς τε καὶ τέκνων ἐκδοτὸν ἐποίησε ἐς Πέρσας, ὅτε Κῦρος πέμψα παρὰ Ἄμασιν αἴτεε ἡτηρὸν ὀφθαλμῶν, ὃς εἶη ἄριστος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ. ταῦτα δὴ ἐπιμεμφόμενος ὁ Αἰγύπτιος ἐνήγχε τῇ συμβουλῇ κελεύων αἰτέειν τὸν Καμβύσῃ Ἄμασιν θυγατέρα, ἵνα ἡ δοῦς ἀνῴγοι ἢ μὴ δοῦς Καμβύσῃ ἀπέχθοιτο. ὁ δὲ Ἄμασις τῇ δυνάμει τῶν Περσέων ἀχθόμενος καὶ ἀρρωδέων οὐκ εἶχε οὔτε δοῦναι οὔτε ἀρνήσασθαι· εὖ γὰρ ᾔπιστατο ὅτι οὐκ ὥς γυναῖκά μιν ἔμελλε Καμβύσης ἔξειν ἀλλ' ὥς παλλακὴν. ταῦτα δὴ ἐκλογιζόμενος ἐποίησε τάδε. ἦν Ἀπρίω τοῦ προτέρου βασιλέως θυγάτηρ κάρτα μεγάλη τε καὶ εὐειδὴς μοῦνη τοῦ οἴκου λελειμμένη, οὐνομα δὲ οἱ ἦν Νίτητις. ταύτην δὴ τὴν παιδα ὁ Ἄμασις κοσμήσας ἐσθλήτι τε καὶ χρυσῷ ἀποπέμπει ἐς Πέρσας ὥς ἑωυτοῦ θυγατέρα. μετὰ δὲ χρόνον ὥς μιν ἡσπάζετο πατρίθεν ὀνομάζων, λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ παῖς «ὦ βασιλεῦ, διαβεβλημένος ὑπὸ Ἀράσιος οὐ μανθάνεις, ὃς ἐμὲ σοὶ κόσμῳ ἀσκήσας ἀπέπεμψε ὥς ἑωυτοῦ θυγατέρα διδοῦς, ἐοῦσαν τῇ ἀληθείῃ Ἀπρίω, τὸν ἐκείνος ἐόντα ἑωυτοῦ δεσπότηα μετ' Αἰγυπτίων ἐπαναστάς ἐφόνευσε.» τοῦτο δὴ τὸ ἔπος καὶ

HARMADIK KÖNYV.

Ezen Amasis ellen vezette tehát hadát, Kyrosnak fia, Kambyses, 1
melyben nemcsak más alattvalói, hanem a görögök közül iónok,
és aëolok is voltak. Az oka ez volt: Kambyses követet küldött
Egyiptomba és megkérlette Amasis leányát, még pedig egyiptomi em-
ber tanácsára, ki ezt azért adta, mert haragudott Amasisra, hogy az
összes egyiptomi orvosok közül épen őt szakította el nejétől és gyer-
mekeitől és adta ki a perzsáknak, midőn Kyros olyan szemorvos-
ért küldött Amasishoz a ki a legkiválóbb Egyiptomban. Ezért hara-
gudott tehát az egyiptomi orvos, és sürgette tanácsával Kambysest
Amasis leányának megkérésére, hogy azután ez, ha odaadja, bosz-
szankodjék, ha pedig nem: ellenségévé tegye Kambysest. Amasis a
perzsák hatalmától félve és aggódva nem tudta, vajjon oda adja-e
leányát, avagy megtagadja; mert jól tudta, hogy Kambyses a leányt
nem feleségévé, hanem ágyasává fogja tenni.¹ Meggondolva a dolgot
a következőkép cselekedett: volt még Apriesnek, az előbbi királynak,
egy nagy és szép leánya, az egyedüli, a ki a családból fönmaradt;
Nitetisnek hívták. Amasis tehát ezt a leányt ruhával és arannyal
főlékesítve, saját leányaként küldötte el a perzsákhoz. Midőn azon-
ban Kambyses őt később szívesen fogadván, atyja nevéen szólította,
így szólt hozzá a leány: «Óh király, te nem tudod, hogy Amasis
téged megcsalt, s engem ékesen fölciczomázva saját leányaként kül-
dött hozzád; pedig tulajdonkép Apries az atyám, a ki neki ura volt
s kit ő az egyiptomiakkal föllázadván meggyilkolt.» E szavak és az

αὕτη ἡ αἰτία ἐγγενομένη ἤγαγε Καμβύση τὸν Κύρου μεγάλως
 2 θυμωθέντα ἐπ' Αἴγυπτον. οὕτω μὲν νυν λέγουσι Πέρσαι. Αἰγύ-
 πτιοι δὲ οἰκισθύνονται Καμβύση, φάμενοί μιν ἐκ ταύτης δὴ τῆς
 Ἀπρίεω θυγατρὸς γενέσθαι· Κύρον γὰρ εἶναι τὸν πέμψαντα
 παρὰ Ἀμασιν ἐπὶ τὴν θυγατέρα, ἀλλ' οὐ Καμβύση. λέγοντες
 δὲ ταῦτα οὐκ ὀρθῶς λέγουσι. οὐ μὲν οὐδὲ λέληθε αὐτοὺς (εἰ
 γὰρ τινες καὶ ἄλλοι, τὰ Περσέων νόμιμα ἐπιστάται καὶ Αἰγύ-
 πτιοι) ὅτι πρῶτα μὲν νόθον οὗ σφι νόμος ἐστὶ βασιλεῦσαι γνη-
 σίου παρεόντος, αὐτοῖς δὲ ὅτι Κασσανδάνης τῆς Φαρνάσπεω
 θυγατρὸς ἦν παῖς Καμβύσης, ἀνδρὸς Ἀχαιμενίδεω, ἀλλ' οὐκ ἐκ
 τῆς Αἰγυπτίης. ἀλλὰ παρατράπουσι τὸν λόγον προσποιούμενοι τῇ
 3 Κύρου οἰκίῃ συγγενέες εἶναι. καὶ ταῦτα μὲν ὧδε ἔχει. λέγεται
 δὲ καὶ ὧδε λόγος, ἐμοὶ μὲν οὐ πιθανός, ὥς τῶν Περσίδων
 γυναικῶν ἐσελθοῦσά τις παρὰ τὰς Κύρου γυναῖκας, ὥς εἶδε τῇ
 Κασσανδάνῃ παρεστῶτα τέκνα εὐεῖδέα τε καὶ μεγάλα, πολλῶ
 ἐχράτο τῷ ἐπαίνῳ ὑπερθωμάζουσα, ἡ δὲ Κασσανδάνη ἐοῦσα
 τοῦ Κύρου γυνὴ εἶπε τάδε. «τοιῶνδε μέντοι ἐμὲ παίδων μητέρα
 ἐοῦσαν Κύρος ἐν ἀτιμίῃ ἔχει, τὴν δὲ ἀπ' Αἰγύπτου ἐπίκτητον
 ἐν τιμῇ τίθεται.» τὴν μὲν ἀχθομένην τῇ Νιτήτι εἰπεῖν ταῦτα,
 τῶν δὲ οἱ παίδων τὸν πρεσβύτερον εἰπεῖν Καμβύση «τοιγάρ
 τοι ὦ μητερ, ἐπεὶ ἐγὼ γένωμαι ἀνὴρ, Αἰγύπτου τὰ μὲν ἄνω
 κάτω θήσω, τὰ δὲ κάτω ἄνω.» ταῦτα εἰπεῖν αὐτὸν ἔτεα ὥς
 δέκα κου γεγονότα, καὶ τὰς γυναῖκας ἐν θώματι γενέσθαι· τὸν
 δὲ διαμνημονεύοντα οὕτω δὴ, ἐπεῖτε ἀνδρώθῃ καὶ ἔσχε τὴν
 βασιληίην, ποιήσασθαι τὴν ἐπ' Αἴγυπτον στρατήγην.

4 Συνήνεικε δὲ καὶ ἄλλο τι τοιόνδε πρῆγμα γενέσθαι ἐς τὴν
 ἐπιστράτευσιν ταύτην. ἦν τῶν ἐπικούρων Ἀράσιος ἀνὴρ γένος
 μὲν Ἀλικαρνησσεύς, οὖνομα δὲ οἱ Φάνης, καὶ γνώμην ἱκανὸς
 καὶ τὰ πολεμικὰ ἄλκιμος. οὗτος ὁ Φάνης μεμφόμενός κοῦ
 τι Ἀράσι ἐκδιδρῆσκει πλοῖον ἐξ Αἰγύπτου, βουλόμενος Καμ-
 βύση ἐλθεῖν ἐς λόγους. οἷα δὲ ἐόντα αὐτὸν ἐν τοῖσι ἐπι-
 κούροισι λόγου οὐ σμικροῦ ἐπιστάμενον τε τὰ περὶ Αἴγυπτον
 ἀτρεκέστατα, μεταδιώκει ὁ Ἀμασις σπουδὴν ποιεῦμενος ἐλεῖν,
 μεταδιώκει δὲ τῶν εὐνούχων τὸν πιστότατον ἀποστείλας τριή-
 ρεϊ κατ' αὐτόν, ὃς αἰρέει μιν ἐν Λυκίῃ, ἐλὼν δὲ οὐκ
 ἀνήγαγε ἐς Αἴγυπτον· σοφίῃ γάρ μιν περιήλθε ὁ Φάνης·
 καταμεθύσας γὰρ τοὺς φυλάκους ἀπαλλάσσετο ἐς Πέρσας,
 ὀρμημένῳ δὲ στρατεύεσθαι Καμβύση ἐπ' Αἴγυπτον καὶ

általuk előidézett ok vezették Kambysest, Kyrosnak fiát, ki nagyon megharagudott, Egyiptom ellen. Így adják elő a dolgot a perzsák; ² az egyiptomiak viszont a magukénak vallják Kambysest, azt állítván, hogy Apriesnek ép ettől a leányától született, és hogy Kyros küldött Amasishoz leányaért, nem pedig Kambyses.³ Ezen állításukkal azonban nem mondanak igazat; nem lehet előttük titok (mert ha valaki, akkor az egyiptomiak ismerik a perzsák szokásait), hogy először is szokásuk szerint fattyúszülött nem lehet király, ha törvényes fiú is van, meg azután, hogy Kambyses Kassandanénak, az achaimenida családbeli Pharnaspes leányának, nem pedig egyiptomi asszonynak volt a fia. Azonban ők elferdítik a történetet és úgy csinálják, hogy Kyrosnak családjával rokonságba jöjjenek. Így áll ez a dolog. Beszéli különben azt is, de én nem hiszem, hogy ³ egy perzsa nő eljött Kyrosnak feleségeihez, s mikor Kassandane előtt annak szép és nagy gyermekeit látta, nagyon megdicsérte és megcsodálta őket; azonban Kassandane, Kyrosnak felesége így szólt: «Bár ilyen gyermekeknek vagyok az anyja, Kyros mégis megvet; az Egyiptomból hozott asszonyt azonban megbecsüli!» Ezt ő Nitetis miatt való elkeseredésében mondta, mire idősebb gyermeke, Kambyses így válaszolt: «Ezért majd anyám, ha férfi leszek, Egyiptomban a legfelsőt legalsóvá és a legalsót legfelsővé fogom tenni.» Így szólt ő vagy tízéves korában, a min az asszonyok elcsodálkoztak; ő pedig megtartotta emlékezetében, s mikor férfikorában király lett, háborút indított Egyiptom ellen.

Még más valami is történt ezen hadjárat alkalmával. Amasis ⁴ zsoldosa között ² volt egy halikarnassosi származású ember; Phanes volt a neve, igen okos és bátor katona. Ez a Phanes valami miatt Amasisra megharagudván, hajón megszökött Egyiptomból és Kambyssal össze akart jönni. Minthogy azonban őt a zsoldosok között nem kis emberszámba vették, és Egyiptom viszonyait a legalaposabban ismerte, Amasis üldözőbe vette és buzgón igyekezett elfogni; üldöztette is leghívebb eunuchjával, a kit egy három-evezős hajón küldött utána; ez el is fogta Lykiában, de nem vitte vissza Egyiptomba mint foglyot, mert Phanes csellel kiját szotta; lerészegítván ugyanis őreit, átszökött Perzsiába. Midőn pedig Kambyses útra kelt, hogy Egyiptom ellen vezesse hadát, és nem

ἀπορέοντι τὴν ἔλασιν, ὅπως τὴν ἄνυδρον διεκπερά, ἐπελθὼν φράζει μὲν καὶ τὰ ἄλλα τὰ Ἀράβιος πρήγματα, ἐξηγέσται δὲ καὶ τὴν ἔλασιν, ὧδε παραινέων, πέμψαντα παρὰ τὸν Ἀραβίων βασιλέα δέεσθαι τὴν διέξοδόν οἱ ἀσφαλέα παρασχεῖν. μούνη δὲ ταύτῃ εἰσὶ φανεραὶ ἐσβολαὶ ἐς Αἴγυπτον. ἀπὸ γὰρ Φοινίκης μέχρι οὖρων τῶν Καδύτιος πόλιος ἐστὶ Σύρων τῶν Παλαιστίνων καλεομένων· ἀπὸ δὲ Καδύτιος ἐούσης πόλιος, ὡς ἐμοὶ δοκέει, Σαρδίων οὐ πολλῶ ἐλάσσονος, ἀπὸ ταύτης τὰ ἐμπόρια τὰ ἐπὶ θαλάσσης μέχρι Ἰηνούσου πόλιος ἐστὶ τοῦ Ἀραβίου, ἀπὸ δὲ Ἰηνούσου αὖτις Σύρων μέχρι Σερβωνίδος λίμνης, παρ' ἣν δὴ τὸ Κάσιον ὕρος τείνει ἐς θάλασσαν· ἀπὸ δὲ Σερβωνίδος λίμνης, ἐν τῇ δὴ λόγος τὸν Τυφῶ κεκρύφθαι, ἀπὸ ταύτης ἤδη Αἴγυπτος. τὸ δὴ μεταξύ Ἰηνούσου πόλιος καὶ Κασίου τε ὕρεος καὶ τῆς Σερβωνίδος λίμνης, ἐὼν τοῦτο οὐκ ὀλίγον χωρίον ἀλλὰ ὅσον τε ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὁδόν, ἄνυδρόν ἐστι δαινῶς. τὸ δὲ ὀλίγοι τῶν ἐς Αἴγυπτον ναυτιλλομένων ἐννενώκασι, τοῦτο ἔρχομαι φράσω. ἐς Αἴγυπτον ἐκ τῆς Ἑλλάδος πάσης καὶ πρὸς ἐκ Φοινίκης κέραμος ἐσάχεται πλήρης οἴνου δις τοῦ ἔτους ἐκάστου, καὶ ἐν κεράμιον οἶνηρόν ἀριθμῶ κεινὸν οὐκ ἔστι ὡς λόγῳ εἰπεῖν ἰδέσθαι. κοῦ δῆτα, εἴποι τις ἄν, ταῦτα ἀναισιμουταί; ἐγὼ καὶ τοῦτο φράσω. δεῖ τὸν μὲν δήμαρχον ἕκαστον ἐκ τῆς ἐωυτοῦ πόλιος συλλέξαντα πάντα τὸν κέραμον ἄγειν ἐς Μέμφιν, τοὺς δὲ ἐκ Μέμφιος ἐς ταῦτα δὴ τὰ ἄνυδρα τῆς Συρίας κομίζειν πλήσαντας ὕδατος. οὕτω ὁ ἐπιχειρῶν κέραμος καὶ ἐξαίρετός ἐστι ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τὸν παλαιὸν κομίζεται ἐς Συρίην. οὕτω μὲν νυν Πέρσαι εἰσὶ οἱ τὴν ἐσβολὴν ταύτην παρασκευάσαντες ἐς Αἴγυπτον, κατὰ δὴ τὰ εἰρημένα σάξαντες ὕδατι, ἐπεῖτε τάχιστα παρέλαβον Αἴγυπτον. τότε δὲ οὐκ ἐόντος κω ὕδατος ἐτοίμου, Καμβύσης πυθόμενος τοῦ Ἀλικαρνησέος ξείνου, πέμψας παρὰ τὸν Ἀράβιον ἀγγέλους καὶ δεηθεὶς τῆς ἀσφαλείης ἔτυχε, πίστις 8 δοὺς τε καὶ δεξάμενος παρ' αὐτοῦ. σέβονται δὲ Ἀράβιοι πίστις ἀνθρώπων ὅμοια τοῖσι μάλιστα, ποιεῦνται δὲ αὐτὰς τρόπῳ τοιῷδε. τῶν βουλομένων τὰ πιστὰ ποιέεσθαι ἄλλος ἀνὴρ, ἀμφοτέρων αὐτῶν ἐν μέσῳ ἐστεῶς, λίθῳ ὀξείῳ τὸ ἔσω τῶν χειρῶν παρὰ τοὺς δακτύλους τοὺς μεγάλους ἐπιτάμνει τῶν ποιευμένων τὰς πίστις, καὶ ἔπειτα λαβὼν ἐκ τοῦ ἱματίου ἐκατέρου κρόκον ἀλείφει τῷ αἵματι. ἐν μέσῳ κειμένους λίθους ἐπτά, τοῦτο δὲ ποιῶν ἐπικαλέει τε τὸν Διόνυσον καὶ τὴν Οὐρανίην. ἐπιτελέσαντος δὲ τούτου ταῦτα, ὁ τὰς πίστις ποιησάμενος τοῖσι φίλοις παρεγγυᾷ τὸν ξείνον ἢ καὶ τὸν ἀστόν, ἣν

tudta az irányt, hogy mikép hatoljon át a víztelen pusztán, akkor ez hozzámment és elmondta neki Amasisnak egyéb dolgát is; megmagyarázta az irányt, s azzal a tanácscsal is szolgált, hogy küldjön követet az arabok királyához, és kérjen engedelmet a biztos átvonulásra. Mert csupán erre van nyílt bejárás Egyiptomba. Phoinikiától⁵ ugyanis Kadytis városának határáig a syriaiaké a föld, a kiket palæstinaiaknak neveznek; Kadytis városától kezdve pedig, mely az én véleményem szerint nem sokkal kisebb Sardisnál, a tenger mellett elterülő kikötők Ianyosz városáig az araboké;⁴ Ianyosztól kezdve a Serbonis taváig ismét syriai a vidék, a melynek mentében a kasiai hegység a tengerig nyulik; Serbonis tavától kezdve, a hol a monda szerint Typhon van elrejtve,⁵ már Egyiptom következik. Tehát Ianyosz városa, a kasiai hegység és Serbonis tava között a vidék, mely nem hogy kicsiny, hanem három napi utat kíván, borzasztóan víztelen. Itt valamit akarok mondani, a mit nagyon kevesen vettek észre,⁶ a kik Egyiptomba hajóznak. Egész Görögországból és azonkívül Phoinikiából évenként kétszer szállítanak borral teli cserépedényeket Egyiptomba, s mégis, hogy úgy mondjam, egyetlen egy ily boros edényt sem lehet látni. De hát mire használják föl? kérdezhetné valaki. Ezt is megmondom. Minden előljárónak kötelessége saját városában az összes edényeket összegyűjteni és Memphisbe szállítani; ezeket azután vízzel megtöltve Memphisből Syriának ama víztelen vidékeire viszik. Így a beszállított és Egyiptomban kiürített edényeket a régiekhez viszik Syriába. Ekképen rendezték be⁷ a perzsák ezt a bejárást Egyiptomba, s az említett módon látták el vízzel, nihelyt Egyiptomot elfoglalták volt. De még akkor nem vala készletben víz; ezért Kambyzes a halikarnassosi idegennek szavaira követeket küldött az arab királyhoz és kérelmére a biztonságot megkapta, s kölcsönös szövetséget kötöttek egymással. Az⁸ arabok az emberek közül a legjobban tisztelik a szövetséget és következőkép kötik: ha két ember szövetséget akar kötni, egy harmadik középuzt kettőjük közé állva éles kővel belülről a hüvelyűj-nél megvágja kezüket; azután mindkettőnek köpenyéből egy pelyhet kiszakítván, előttük heverő hét követ beken a vérrel, miközben Dionysost és Uraniát nevükön szólítja. Ennek végeztével a szövetséget kötő bemutatja barátainak az idegent vagy a polgárt, ha

πρὸς αὐτὸν ποιέηται· οἱ δὲ φίλοι καὶ αὐτοὶ τὰς πίστις δικαιοῦσι σέβεσθαι. Διόνυσον δὲ θεῶν μόνον καὶ τὴν Οὐρανίην ἡγέονται εἶναι, καὶ τῶν τριχῶν τὴν κουρὴν κείρεσθαι φασὶ κατὰ περ αὐτὸν τὸν Διόνυσον κεκάρθαι· κείρονται δὲ περιτροχάλα, ὑποξυρῶντες τοὺς κροτάφους. ὀνομάζουσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον Ὅροτάλτ, τὴν δὲ Οὐρανίην Ἀλιλάτ.

- 9 Ἐπεὶ ὦν τὴν πίστιν τοῖσι ἀγγέλοισι τοῖσι παρὰ Καμβύσειω ἀπιγμένοισι ἐποιήσατο ὁ Ἀράβιος, ἐμηχανάτο τοιαῦτα. ἀσχοῦς καμὴλῶν πλῆσας ὕδατος ἐπέσσαξε ἐπὶ τὰς ζωὰς τῶν καμὴλῶν πάσας, τοῦτο δὲ ποιήσας ἤλασε ἐς τὴν ἄνυδρον καὶ ὑπέμενε ἐνθαῦτα τὸν Καμβύσειω στρατὸν. οὗτος μὲν ὁ πιθανώτερος τῶν λόγων εἴρηται· δεῖ δὲ καὶ τὸν ἥσσον πιθανόν, ἐπεὶ γε δὴ λέγεται, ῥηθῆναι. ποταμός ἐστι μέγας ἐν τῇ Ἀραβίῃ τῷ ὀνόματι Κόρυς, ἐκδιδοί δὲ οὗτος ἐς τὴν Ἐρυθρὴν καλεσμένην θάλασσαν. ἀπὸ τούτου δὴ ὦν τοῦ ποταμοῦ λέγεται τὴν βασιλέα τῶν Ἀραβίων, ῥαψάμενον ὠμοβοέων καὶ [τῶν] ἄλλων δερμάτων ὀχετὸν μήκει ἐξικνεύμενον ἐς τὴν ἄνυδρον, ἀγαγεῖν διὰ δὴ τούτων τὸ ὕδωρ, ἐν δὲ τῇ ἀνύδρῳ μεγάλας δεξαμενάς ὀρύξασθαι, ἵνα δεκόμεναι τὸ ὕδωρ σώζωσι. ὁδὸς δ' ἐστὶ δυώδεκα ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ἐς ταύτην τὴν ἄνυδρον. ἄγειν δὲ μιν δι' ὀχετῶν τριῶν ἐς τριεὶ χωρία.
- 10 Ἐν δὲ τῷ Πηλουσίῳ καλεσμένῳ στόματι τοῦ Νείλου ἐστρατοπεδεύετο Ψαμμήνιτος ὁ Ἀράσιος παῖς, ὑπομένων Καμβύσεια. Ἄμασιν γὰρ οὐ κατέλαβε ζῶντα Καμβύσης ἐλάσας ἐπ' Αἴγυπτον, ἀλλὰ βασιλεύσας ὁ Ἄμασις τέσσαρα καὶ τεσσεράκοντα ἔτεα ἀπέθανε, ἐν τοῖσι οὐδὲν οἱ μέγα ἀνάρσιον πρῆγμα συνηνείχθη. ἀποθανῶν δὲ καὶ ταριχευθεὶς ἐτάφη ἐν τῇσι ταφῇσι τῇσι ἐν τῷ ἱρῷ, τὰς αὐτὰς οἰκοδομήσατο. ἐπὶ Ψαμμήνιτου δὲ τοῦ Ἀράσιος βασιλεύοντος Αἰγύπτου φάσμα Αἰγυπτίοισι μέγιστον δὴ ἐγένετο· ὕσθησαν γὰρ Θῆβαι αἱ Αἰγύπτιαι, οὔτε πρότερον οὐδαμὰ ὕσθαισαι οὔτε ὕστερον τὸ μέχρι ἡμεῶν, ὥς λέγουσι αὐτοὶ Θηβαῖοι· οὐ γὰρ δὴ ὕεται τὰ ἄνω τῆς Αἰγύπτου τὸ παράπαν ἀλλὰ
- 11 καὶ τότε ὕσθησαν αἱ Θῆβαι ψακάδι. οἱ δὲ Πέρσαι ἐπεῖτε διεξέλασαντες τὴν ἄνυδρον ἕζοντο πέλας τῶν Αἰγυπτίων ὥς συμβαλέοντες, ἐνθαῦτα οἱ ἐπίκουροι οἱ τοῦ Αἰγυπτίου, ὄντες ἄνδρες Ἑλληνῆς τε καὶ Κᾶρες, μεμφόμενοι τῷ Φάνῃ ὅτι στρατὸν ἤγαγε ἐπ' Αἴγυπτον ἀλλόθροον, μηχανέονται πρῆγμα ἐς αὐτὸν τοιοῦτον. ἦσαν τῷ Φάνῃ παῖδες ἐν Αἰγύπτῳ καταλειμμένοι, τούτους ἀγαγόντες ἐς τὸ στρατόπεδον καὶ ἐς ὅψιν τοῦ πατρὸς

polgárral kötött szövetséget; s a barátok magukra nézve is kötelezőnek tartják a szövetség tiszteletét. Az istenek közül csupán Dionysosnak és Uraniának a létében hisznek, s állításuk szerint úgy nyírják fejükön a haját, a mint azt Dionysos viselte; és pedig körben nyírják, a halánték körül lenyesvén.⁶ Dionysost Orotaltnak, Uraniát pedig Aliiatnak nevezik.⁷

Mikor tehát a Kambyses által küldött követekkel az arab király 9 megkötötte a szövetséget, a következőket gondolta ki: vízzel megtöltött tevetömlőkkel rakta meg összes élő tevéit, s mikor ezt megtette, a víztelen pusztára vonulván, ott várta meg Kambyses hadát. Ez a valószínűbb hagyomány; de el kell mondani, ha már beszéljük, a kevésbé valószínűt is. Van Arábiának egy nagy, Korys nevű folyamja, mely az úgynevezett Vörös-tengerbe ömlik.⁸ Az arabok királya ettől a folyamtól marhabőrökből és más bőrökből összevarrt csatornán, mely hosszúságával a víztelen pusztáig ért, vezette be a vizet; a pusztában azután nagy medenczékét ásatott, hogy azok a vizet befogadják és megőrizték. Az út a folyamtól ezen víztelen pusztáig tizenkét napig tart, s ő a vizet három csatornán át három különböző vidékre vezette el.

A Nilusnak úgynevezett pelusioni torkolatánál táborozott 10 Amasis fia, Psammenitos, és várta Kambysest. Mert Amasist már nem találta Kambyses élve, mikor Egyiptom ellen vonult; Amasis ugyanis negyvennégy évi uralkodás után " meghalt, s ez idő alatt semmiféle nagy csapás nem érte. Halála után bebalzsamozták, és az általa épített szentélynek sírjában temették el. Mialatt Amasis fia, Psammeitos, volt az egyiptomiak királya, az egyiptomiakra nézve a legnagyobb csoda történt: az egyiptomi Thebaiban eső esett; pedig ott sem előbb, sem később az én időmíg nem esett, a mint maguk a thebaibeliek mondják; mert Egyiptom felső részében egyáltalán sohasem esik, és Thebaiban akkor is csak csepegett az eső.¹⁰ Midőn a perzsák a víztelen pusztán átvonulván az egyiptomiak kö- 11 zelében tábort ütöttek, és az ütközetre készültek, az egyiptomi király zsoldosai, a kik iónok és káriaiak voltak, felbőszülvén Phanes ellen, hogy idegen hadsereget vezetett Egyiptom ellen, a következőt gondolták ki ellene: Phanesnek Egyiptomban hátramaradt gyermekei valának; ezeket a táborba hozták és a két tábor között

κρητῆρα ἐν μέσῳ ἔστησαν ἀμφοτέρων τῶν στρατοπέδων, μετὰ δὲ ἀγινέοντες κατὰ ἓνα ἕκαστον τῶν παίδων ἔσφαζον ἐς τὸν κρητῆρα· διὰ πάντων δὲ διεξελθόντες τῶν παίδων οἶνόν τε καὶ ὕδωρ ἐσεφόρουν ἐς αὐτόν, ἐμπιόντες δὲ τοῦ αἵματος πάντες οἱ ἐπικούροι οὕτω δὴ συνέβαλον. μάχης δὲ γενομένης κάρτερῆς καὶ πεσόντων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν στρατοπέδων πλήθει πολλῶν ἐτράποντο οἱ Αἰγύπτιοι.

- 12 Θῶμα δὲ μέγα εἶδον πυθόμενος παρὰ τῶν ἐπιχωρίων· τῶν γὰρ ὀστέων περικεχυμένων χωρὶς ἑκατέρων τῶν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ πεσόντων (χωρὶς μὲν γὰρ τῶν Περσέων ἐκέετο τὰ ὀστέα, ὡς ἐχωρίσθη κατ' ἀρχάς, ἐτέρωθι δὲ τῶν Αἰγυπτίων), αἱ μὲν τῶν Περσέων κεφαλαὶ εἰσι ἀσθενέες οὕτω ὥστε, εἰ θέλεις ψήφῳ μούνη βαλεῖν, διατετρανέεις, αἱ δὲ τῶν Αἰγυπτίων οὕτω δὴ τι ἰσχυραὶ, μόγις ἂν λίθῳ παίσας διαρρήξεις. αἴτιον δὲ τούτου τόδε ἔλεγον, καὶ ἐμέ γ' εὐπετέως ἐπειθόν, ὅτι Αἰγύπτιοι μὲν αὐτίκα ἀπὸ παιδίων ἀρξάμενοι ξυρῶνται τὰς κεφαλὰς καὶ πρὸς τὸν ἥλιον παχύνεται τὸ ὀστέον. τῷτο δὲ τούτῳ καὶ τοῦ μὴ φαλακροῦσθαι αἰτιόν ἐστι. Αἰγυπτίων γὰρ ἂν τις ἐλαχίστους ἴδοιτο φαλακροὺς πάντων ἀνθρώπων. τούτοισι μὲν δὴ τούτῳ ἐστι αἴτιον ἰσχυράς φορέειν τὰς κεφαλὰς, τοῖσι δὲ Πέρσῃσι, ὅτι ἀσθενέας φορέουσι τὰς κεφαλὰς, αἴτιον τόδε· σκιητροφέουσι ἐξ ἀρχῆς πῖλους τιάρας φορέοντες. ταῦτα μὲν νυν τοιαῦτα· εἶδον δὲ καὶ ἄλλα ὅμοια τούτοισι ἐν Παπρήμῃ τῶν ἅμα Ἀχαμένει τῷ Δαρσίου διαφθαρέντων ὑπὸ Ἰνάρῳ τοῦ Λίβυος.

- 13 Οἱ δὲ Αἰγύπτιοι ἐκ τῆς μάχης ὡς ἐτράποντο, ἔφευγον οὐδενὶ κόσμῳ· κατεληθέντων δὲ ἐς Μέρφιν, ἔπεμπε ἀνὰ ποταμὸν Καμβύσης νέα Μυτιληναίην κήρυκα ἀγερσαν ἄνδρα Πέρσῃν, ἐς ὁμολογίην προκαλεόμενος Αἰγυπτίους. οἱ δὲ ἐπεῖτε τὴν νέα εἶδον ἐσελθοῦσαν ἐς τὴν Μέρφιν, ἐκχυθέντες ἀλέες ἐκ τοῦ τεύχεος τὴν τε νέα διέφθειραν καὶ τοὺς ἄνδρας κρεουργηδὸν διασπάσαντες ἐφόρουν ἐς τὸ τεῖχος. καὶ Αἰγύπτιοι μὲν μετὰ τούτῳ πολιορκεόμενοι χρόνῳ παρέστησαν, οἱ δὲ προσεχέες Λίβυες δεῖσαντες τὰ περὶ τὴν Αἴγυπτον γεγονότα παρέδουσιν σφέας αὐτοὺς ἀμαχητὶ καὶ φόρον τε ἐτάξαντο καὶ δῶρα ἔπεμπον. ὥς δὲ Κυρηναῖοι καὶ Βαρκαῖοι δεῖσαντες ὁμοίως καὶ οἱ Λίβυες τοιαῦτα ἐποίησαν. Καμβύσης δὲ τὰ μὲν παρὰ Λιβύων ἐλθόντα δῶρα φιλοφρόνως ἐδέξατο· τὰ δὲ παρὰ Κυρηναίων ἀπικόμενα μεμφθεὶς, ὡς ἐμοὶ δοκέει, ὅτι ἦν

az apa szemeláttára egy vegyítő edényt állítottak fel, azután pedig a gyermekek közül egyiket a másik után levágták a vegyítő edény fölé. Mikor már mindenik gyermekkel végeztek, bort és vizet öntöttek az edénybe, és miután az összes zsoldosok ittak így a vérből, összezsaptak. Az ütközet heves volt, mindkét táborból nagy tömeg esett el, végre az egyiptomiak megfutamodtak.

Itt azonban egy nagy csodát láttam, melyre e vidék lakói figyelmeztettek. Ugyanis az ezen csatában elesettek csontjai külön vannak fölhalmozva, (mert a perzsák csontjai külön fekszenek, a mint eredetileg elkülönítették, a másik oldalon pedig az egyiptomiaké), és a perzsáknak koponyái oly puhák, hogy csak egy kövecscsel is megdobva lyukat üt rajtuk az ember; míg az egyiptomiaké oly kemény, hogy még kővel rásujtva is alig üthetni szét. Okául azt adják és engem könnyen meggyőztek róla, hogy az egyiptomiak mindjárt gyermekkoruktól kezdve nyirják a fejüket, így hogy a napon megkeményedik a csontjuk; s ugyanez az oka, hogy nem kopaszodnak meg. Mert az egyiptomiak között a legkevesebb kopaszt lehet látni az összes emberek között. Ezért van ezeknek kemény koponyájuk. Hogy pedig a perzsáknak puha koponyájuk van, annak az az oka, hogy a szobában nevelődnek és tiarafőveget viselnek. Ilyen tehát azoknak az alkotása; de más hasonlókat is láttam Papremisben azok között, a kik Dareios fiával, Achaimenessel együtt pusztultak el a libyai Inaros ellen.¹¹

Az egyiptomiak elvesztvén a csatát, minden rend nélkül szétfutottak; s midőn Memphisben körülférték őket, Kambyses egy perzsa szárazsú követet küldött fel a folyamon egy mytilenei hajón, hogy megadásra hívja föl az egyiptomiakat. De midőn azok Memphisbe érkezni látták a hajót, a falak közül sokan kirohantak, s elpusztították a hajót, az embereket pedig darabokra szaggatva vitték a városba. Az egyiptomiak ezután ostrom alá fogva, idővel meghódoltak; a szomszéd libyiaiak pedig megijedvén attól, a mi az egyiptomiakkal történt, küzdelem nélkül megadták magokat; sőt elfogadták a rájuk kivetett adót, és ajándékot is küldtek. Minthogy Kyrene és Barke lakói ép úgy féltek, mint a libyiaiak: hasonlóképp meghódoltak. Kambyses a libyaiaktól jött ajándékokat szívesen fogadta; de a kyreneiekét megvetette, azt hiszem azért, mert kevés

ὀλίγα· ἔπεμψαν γὰρ δὴ πεντακοσίας μνέας ἀργυρίου οἱ Κυρηναῖοι· ταύτας δρασσόμενος αὐτοχειρίῃ διέσπειρε τῇ στρατιῇ.

- 14 Ἡμέρῃ δὲ δεκάτῃ ἀπ' ἧς παρέλαβε τὸ τεῖχος τὸ ἐν Μέρμφι Καμβύσης, κατίσας ἐς τὸ προάστειον ἐπὶ λύμῃ τὴν βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων Ψαμμήνιτον, βασιλεύσαντα μῆνας ἕξ, τοῦτον κατίσας σὺν ἄλλοισι Αἰγυπτίοισι διεπειράτο αὐτοῦ τῆς ψυχῆς ποιέων τοιᾶδε. στείλας αὐτοῦ τὴν θυγατέρα ἐσθῆτι δουλητῇ ἐξέπεμπε ἐπ' ὕδωρ ἔχουσαν ὕδρηϊον, συνέπεμπε δὲ καὶ ἄλλας παρθένους ἀπολέξας ἀνδρῶν τῶν πρώτων, ὁμοίως ἐσταλμένας τῇ τοῦ βασιλέως. ὡς δὲ βοῇ τε καὶ κλαυθμῷ παρήϊσαν αἱ παρθέναι παρὰ τοὺς πατέρας, οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἀνεβόων τε καὶ ἀντέκλαιον ὀρέοντες τὰ τέκνα κεκακωμένα, ὁ δὲ Ψαμμήνιτος προιδὼν καὶ μαθὼν ἔκυψε ἐς τὴν γῆν. παρελθουσέων δὲ τῶν ὑδροφόρων, δευτέρᾳ οἱ τὸν παῖδα ἔπεμπε μετ' ἄλλων Αἰγυπτίων δισχιλίῳ τὴν αὐτὴν ἡλικίην ἔχόντων, τοὺς τε αὐχένας κάλῳ δεδεμένους καὶ τὰ στόματα ἐγκεκαλινομένους· ἤγοντο δὲ ποινήν τίσοντες Μυτιληναίων τοῖσι ἐν Μέρμφι ἀπολοιμένοισι σὺν τῇ νηί. ταῦτα γὰρ ἐδίκασαν οἱ βασιλεῖς δικασταί, ὑπὲρ ἀνδρὸς ἐκάστου δέκα Αἰγυπτίων τῶν πρώτων ἀνταπόλυσθαι. ὁ δὲ ἰδὼν παρεξίοντας καὶ μαθὼν τὸν παῖδα ἡγεόμενον ἐπὶ θάνατον, τῶν ἄλλων Αἰγυπτίων τῶν περικατημένων αὐτὸν κλαίωντων καὶ δεινὰ ποιόντων, τῷτ' ἐποίησε τὸ καὶ ἐπὶ τῇ θυγατρὶ. παρελθόντων δὲ καὶ τούτων, συνήνεκε ὥστε τῶν συμποτέων οἱ ἄνδρα ἀπληκίστερον, ἐκπεπωκότα ἐκ τῶν ἐόντων ἔχοντά τε οὐδὲν εἰ μὴ ὅσα πτωχὸς καὶ προσαιτέοντα τὴν στρατιήν, παρίεναι Ψαμμήνιτόν τε τὸν Ἀράσιος καὶ τοὺς ἐν τῷ προαστείῳ κατημένους Αἰγυπτίων. ὁ δὲ Ψαμμήνιτος ὡς εἶδε, ἀνακλούσας μέγα καὶ καλέσας ὀνομαστὶ τὸν ἐταῖρον ἐπλήξατο τὴν κεφαλὴν. ἦσαν δ' ἄρα αὐτοῦ φύλακοι, οἱ τὸ ποιεύμενον πᾶν ἐξ ἐκείνου ἐπ' ἐκάστη ἐξόδῳ Καμβύσῃ ἐστήμαινον. θωρυμάσας δὲ ὁ Καμβύσης τὰ ποιεύμενα, πέμψας ἄγγελον εἰρώτα αὐτὸν λέγων τάδε. «δεσπότης σε Καμβύσης, Ψαμμήνιτε, εἰρωτᾷ δι' ὅτι δὴ τὴν μὲν θυγατέρα ὀρέων κεκακωμένην καὶ τὸν παῖδα ἐπὶ θάνατον στείχοντα οὔτε ἀνέβωσας οὔτε ἀπέκλυσας, τὸν δὲ πτωχὸν οὐδὲν σοὶ προσήκοντα, ὡς ἄλλων πυνθάνεται, ἐτίμησας τούτοισι.» ὁ μὲν δὴ ταῦτα ἐπειρώτα, ὁ δ' ἀμείβετο τοῖσιδε. «ὦ παῖ Κύρου, τὰ μὲν οἰκίῃα ἦν μέγ' οὐ κακὰ ἢ ὥστε ἀνακλαίειν, τὸ δὲ τοῦ ἐταίρου πένθος ἄξιον ἦν δακρύων, ὃς ἐκ πολλῶν τε καὶ εὐδαιμόνων ἐκπεσὼν ἐς πτωχήν· ἀπύκται ἐπὶ γῆραος οὐδ' οὐκ.» καὶ ταῦτα ὡς... ἀπενειχθέντα ὑπὸ τούτου, εἰ δοκέειν σφὶ εἰρησθαι. ὡς δὲ λέγεται ὑπ' Αἰγυπτίων

volt. A kyreneiek ugyanis csak ötszáz mina ezüstöt küldöttek neki, a mit ő összemarkolva saját kezével osztott szét a seregben.

Tíz nappal később Kambyes elfoglalta Memphisben a várat, ¹⁴ és Psammenitost, az egyiptomiak királyát, a ki csak hat hónapig uralkodott, más egyiptomiakkal a külvárosba vitette, hogy kedve szerint próbára tehesse őket. A királynak leányát rabszolga-ruhába öltöztette, egy korsóval vízért küldötte, és vele küldött más hajadonokat is, kiket az első emberek családjából gyűjtött össze, és úgy ruházott fel, mint a királyleányt. Midőn a hajadonok sírva és jajgatva haladtak el atyáik mellett, azok is mind fölkiáltottak, és fölajdultak, látva a nyomorban gyermekeiket; de Psammenitos maga elé nézett, s bár mindent látott, a földre kuporodott. Mikor a leányok elhaladtak vala, másodszor a királyfit küldötte arra más kétezer hasonló-korú egyiptomival együtt, kötéllel nyakukon és fékkel a szájukban. Ezeket azért vitték el, hogy meglakoljanak a mytileneiekért, kik Memphisben a hajóval együtt elvesztek. Mert úgy ítélték a király bírái, hogy minden emberért tíz előkelő egyiptomi veszszen el. Midőn a király elvonulni látta őket és észrevette, hogy halálra viszik a fiát, mialatt a többi egyiptomiak körülötte siratták és jajgattak, csak úgy tett, mint leányánál. Mialatt azok mellette elmentek, történt, hogy asztaltársai közül egy idősebb ember, ki vagyonát elvesztvén csak annyival birt, mint egy koldús, a katonáktól kéregetett, és Amasisnak fia, Psammenitos, meg a külvárosban ülő egyiptomiak mellett elhaladt. Psammenitos megismerté, hangosan feljajdult, s nevéen szólítva társát a fejét verdeste. Voltak ott örök, ki egész viselkedését minden egyes részletével megjelentették Kambyesnek. Ez elcsodálkozott a hallottakon és követet küldvén hozzá, ezt kérdezte tőle: «Psammenitos! urad, Kambyes, azt kérdezi tőled, hogy miért nem sírtál és jajgattál, mikor leányodat nyomorban, fiadat pedig a halálra menni láttad, míg a koldúst, a ki hallomása szerint semmiféle rokonod, megbecsülted.» Ez pedig így felelt kérdésére: «Oh Kyrosnak fia! családi bajaim nagyobbak valának, hogysen sírhattam volna; de társamnak szenvedése méltó volt a könnyekre, mert vagyonát és boldogságát elvesztette, és vénsége küszöbén koldusbotra jutott.» S mikor a követ elhozta ennek válaszát, helyesnek tetszett a beszéd. A mint az egyiptomiak

δακρύειν μὲν Κροῖσον (ἐτετεύχεε γὰρ καὶ οὗτος ἐπισπόμενος Καμβύσῃ ἐπ' Αἴγυπτον), δακρύειν δὲ Περσέων τοὺς παρεόντας· αὐτῷ τε Καμβύσῃ ἐσελθεῖν οἰκτὸν τινα, καὶ αὐτίκα κελεύειν τὸν
 15 τὲ οἱ παῖδα ἐκ τῶν ἀπολλυμένων σώζειν καὶ αὐτὸν ἐκ τοῦ προαστείου ἀναστήσαντας ἄγειν παρ' ἐωυτόν. τὸν μὲν δὴ παῖδα εὗρον αὐτοῦ οἱ μετιόντες οὐκ ἐτι περιέοντα ἀλλὰ πρῶτον κατακοπέντα, αὐτὸν δὲ Ψαμμήνιτον ἀναστήσαντες ἦγον παρὰ Καμβύσεα· ἔνθα τοῦ λοιποῦ διαίτατο ἔχων οὐδὲ βίαιον. εἰ δὲ καὶ ἡπιστήθη μὴ πολυπρηγμονέειν, ἀπέλαβε ἂν Αἴγυπτον ὥστε ἐπιτροπεύειν αὐτῆς, ἐπεὶ τιμὴν ἐώθασι Πέρσαι τῶν βασιλέων τοὺς παῖδας· τῶν, ἣν καὶ σφεων ἀποστέωσι, ὅμως τοῖσι γε παισὶ αὐτῶν ἀποδιδούσι τὴν ἀρχήν. πολλοῖσι μὲν νυν καὶ ἄλλοισι ἐστὶ σταθμώσασθαι ὅτι τοῦτο οὕτω νενομίσασι ποιεῖν, ἐν δὲ καὶ τῷ τε Ἰνάρῳ παιδὶ Θαννύρῳ, ὃς ἀπέλαβε τὴν οἱ ὁ πατήρ εἶχε ἀρχήν, καὶ τῷ Ἀμυρταίου Πανσίρῳ· καὶ γὰρ οὗτος ἀπέλαβε τὴν τοῦ πατρὸς ἀρχήν. καίτοι Ἰνάρῳ γε καὶ Ἀμυρτίου οὐδαμοί κω Πέρσας κακὰ πλέω ἐργάσαντο. νυν δὲ μηχανεόμενος κακὰ ὁ Ψαμμήνιτος ἔλαβε τὸν μισθόν· ἀπιστὰς γὰρ Αἰγυπτίους ἦλω· ἐπεῖτε δὲ ἐπάσιτος ἐγένετο ὑπὸ Καμβύσει, αἷμα ταύρου πιών ἀπέθανε παραχρῆμα. οὕτω δὴ οὗτος ἐτελεύτησε.

16 Καμβύσης δὲ ἐκ Μέρφιος ἀπῆκετο ἐς Σάιν πόλιν, βουλόμενος ποιῆσαι τὰ δὴ καὶ ἐποίησε. ἐπεῖτε γὰρ ἐσθλῆθε ἐς τὰ τοῦ Ἀράσιος οἰκία, αὐτίκα ἐκέλευε ἐκ τῆς ταφῆς τὸν Ἀράσιος νέκυν ἐκφέρειν ἔξω· ὥς δὲ ταῦτα ἐπιτελέα ἐγένετο, μαστιγοῦν ἐκέλευε καὶ τὰς τρίχας ἀποτίλλειν καὶ κεντοῦν τε καὶ τάλλα πάντα λυμαίνεσθαι. ἐπεῖτε δὲ καὶ ταῦτα ἔκαμον ποιῶντες (ὁ γὰρ δὴ νεκρὸς ἅτε τεταριγευμένος ἀντειχέ τε καὶ οὐδὲν διεχέετο), ἐκέλευσέ μιν ὁ Καμβύσης κατακαῦσαι, ἐντελλόμενος οὐκ ὕσια. Πέρσαι γὰρ θεὸν νομίζουσι εἶναι πῦρ. τὸ ὦν κατακαίειν γε τοὺς νεκροὺς οὐδαμῶς ἐν νόμῳ οὐδετέροισί ἐστι, Πέρσῃσι μὲν δι' ὃ περ εἴρηται, θεῷ οὐ δίκαιον εἶναι λέγοντες νέμειν νεκρὸν ἀνθρώπου· Αἰγυπτίοισι δὲ νενόμισται πῦρ θηρίον εἶναι ἔμφυχον, πάντα δὲ αὐτὸ κατεσθίειν τὰ περ ἂν λάβῃ, πλησθὲν δὲ αὐτὸ τῆς βορῆς συναποθνήσκειν τῷ κατεσθιομένῳ. οὐκων θηρίοισι νόμος οὐδαμῶς σφι ἐστὶ τὸν νέκυν διδόναι· καὶ διὰ ταῦτα ταριχεύουσι, ἵνα μὴ κείμενος ὑπὸ εὐλέων καταβρωθῇ. οὕτω οὐδετέροισι νομιζόμενα ἐνετέλλετο ποιεῖν ὁ Καμβύσης. ὥς μέντοι Αἰγύπτιοι λέγουσι,

mondják, Kroisos könnyekre fakadt (mert ő is ott volt, hogy Kambysest Egyiptomba kísérje), és könnyekre fakadtak az ott levő perzsák. Magát Kambysest is némi szájalom lepte meg, és rögtön elrendelte, hogy a halálra ítélték közül mentsék meg a királyfit, magát a királyt pedig hozzák el a külvárosból és vezessék hozzá. De a fiút az érte menők már nem találták életben, mert őt ütötték 15 le először; Psammenitost azonban elvezetvén, Kambyseshez vitték; s ott élt ő ezután minden baj nélkül; ha nem fondorkodik, talán Egyiptomot is visszakapja mint kormányzó; mert a perzsák tisztelni szokták a királyok fiait; sőt ha az apák elpártoltak is, mégis fiaiknak adják vissza az uralmat. Sok más esetből lehet így következtetni, hogy ez volt náluk a szokás, de leginkább Inaros fiánál, Thannyrasnál, a ki visszakapta atyjának trónját, és Amyrtaios fiánál, Pausirisnál, mert ez is visszakapta atyja uralmát, habár senki sem okozott még több bajt a perzsáknak, mint Inaros és Amyrtaios.¹² Psammenitos azonban fondorlatokat szövéen, megkapta jutalmát. Ugyanis mivel az egyiptomiakat elpártolásra akarta bírni, elfogták; s mikor ezt Kambyses megtudta, bikavért itatott vele, a melytől rögtön meghalt. Így végezte be életét.

Kambyses Memphisből Sais városába ment, mert meg akarta azt 16 tenni, a mit meg is tett. Mikor ugyanis Amasis palotájába bevonult, rögtön elrendelte, hogy Amasis sírjából hozzák elő a holttestet; midőn pedig parancsát végrehajtották, megkorbácsoltatta a hullát, haját kitépette, szurkáltatta, és minden más gyalázatot követett el rajta. Miután ebbe is belefáradtak (mert a bebalzsamozott holttest elle állott és nem hullott szét), Kambyses azt parancsolta, hogy égessék el, a mi azonban istentelen parancs volt.¹³ Mert a perzsák istennek tartják a tüzet, és a hullákat elégetni a két nép közül egyiknek sem volt szokása; a perzsáknak az ép említett okból, mert úgy tartják, hogy nem illik istennek emberi hullát juttatni; az egyiptomiak pedig azt hiszik, hogy a tűz eleven állat, mely mindent megeszik, a mit kap, és az ételtől jóllakva, a megemésztettel együtt elenyészik; s náluk bizonyára nem szokás a hullát vadállatoknak adni, s azért is balzsamozzák be, hogy a sírban a férgek meg ne egyék. Így tehát mindkét népnek a szokását megsértette Kambyses parancsa. Az egyiptomiak ugyan azt állítják,

οὐκ Ἀμασις ἦν ὁ ταῦτα παθών, ἀλλὰ ἄλλος τις τῶν Αἰγυπτίων ἔχων τὴν αὐτὴν ἡλικίην Ἀμάσι, τῷ λυμαινόμενῳ Πέρσαι ἐδόκεον Ἀμάσι λυμαίνεσθαι. λέγουσι γὰρ ὡς πυθόμενος ἐκ μαντηίου ὁ Ἀμασις τὰ περὶ ἑωυτὸν ἀποθανόντα μέλλοι γίνεσθαι, οὕτω δὴ ἀκεδόμενος τὰ ἐπιφερόμενα τὸν μὲν ἄνθρωπον τοῦτον τὸν μαστιγωθέντα ἀποθανόντα ἔθαψε ἐπὶ τῇσι θύρῃσι ἐντὸς τῆς ἑωυτοῦ θήκης, ἑωυτὸν δὲ ἐντετίλατο τῷ παιδί ἐν मुखῷ τῆς θήκης ὡς μάλιστα θεῖναι. αἱ μὲν νυν ἐκ τοῦ Ἀμάσιος ἐντολαὶ αὗται αἱ ἐς τὴν ταφὴν τε καὶ τὸν ἄνθρωπον ἔχουσαι οὐ μοι δοκέουσι ἀρχὴν γενέσθαι, ἄλλως δ' αὐτὰ Αἰγύπτιοι σεμνοῦν.

- 17 Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Καμβύσης ἐβουλεύσατο τριφασίας στρα-
τηίας, ἐπὶ τῇ Καρχηδονίῳ καὶ ἐπὶ Ἀμμωνίῳ καὶ ἐπὶ τοῖς
μακροβίοις Αἰθίοπας, οἰκημένους δὲ Λιβύης ἐπὶ τῇ νοτίῃ θα-
λάσῃ· βουλευομένων δὲ οἱ ἔδοξε ἐπὶ μὲν Καρχηδονίῳ τὸν
ναυτικὸν στρατὸν ἀποστέλλειν, ἐπὶ δὲ Ἀμμωνίῳ τοῦ πεζοῦ
ἀποκρίναντα, ἐπὶ δὲ τοὺς Αἰθίοπας κατόπτας πρῶτον, ὀφομένους
τε τὴν ἐν τούτοις τοῖς Αἰθίοφι λεγομένην εἶναι ἡλίου τράπεζαν
εἰ ἔστι ἀληθές, καὶ πρὸς ταύτῃ τὰ ἄλλα κατοφομένους, δῶρα
18 δὲ τῷ λόγῳ φέροντας τῷ βασιλεῖ αὐτῶν. ἡ δὲ τράπεζα τοῦ
ἡλίου τοιγάρ τις λέγεται εἶναι. λειμών ἐστι ἐν τῷ προαστείῳ
ἐπίπλεος κρεῶν ἐφθῶν πάντων τῶν τετραπόδων· ἐς τὸν τὰς μὲν
νύκτας ἐπιτηδεύοντας τιθέναι τὰ κρέα τοὺς ἐν τέλει ἐκάστους
έόντας τῶν ἀστῶν, τὰς δὲ ἡμέρας δαίνυσθαι προσιόντα τὸν
βουλούμενον. φάναι δὲ τοὺς ἐπιχωρίους ταῦτα τὴν γῆν αὐτὴν
19 ἀναδιδόναι ἐκάστοτε. ἡ μὲν δὴ τράπεζα τοῦ ἡλίου καλεσμένη
λέγεται εἶναι τοιγάρ. Καμβύσῃ δὲ ὡς ἔδοξε πέμπειν τοὺς κατα-
σκόπους, αὐτίκα μετεπέμπετο ἐξ Ἐλεφαντίνης πόλιος τῶν Ἰχθυο-
φάγων ἀνδρῶν τοὺς ἐπισταμένους τὴν Αἰθιοπίδα γλῶσσαν. ἐν ᾧ
δὲ τούτους μετήσαν, ἐν τούτῳ ἐκέλευε ἐπὶ τὴν Καρχηδόνα
πλέειν τὸν ναυτικὸν στρατὸν. Φοίνικας δὲ οὐκ ἔφασαν ποιῆσειν
ταῦτα· ὀρκίοισι τε γὰρ μεγάλοις ἐνδεδέσθαι, καὶ οὐκ ἂν ποιέ-
ειν ὅσια ἐπὶ τοὺς παῖδας τοὺς ἑωυτῶν στρατευόμενοι. Φοινίκων δὲ
οὐ βουλομένων οἱ λοιποὶ οὐκ ἀξιόμαχοι ἐγίνοντο. Καρχηδόνιοι μὲν
νυν οὕτω δουλосύνην διέφυγον πρὸς Περσέων· Καμβύσης γὰρ βίην
οὐκ ἐδικαίου προσφέρειν Φοίνιξι, ὅτι σφέας τε αὐτοὺς ἐδεδώκεσαν
Πέρσῃσι καὶ πᾶς ἐκ Φοινίκων ἤρητο ὁ ναυτικὸς στρατός.
δόντες δὲ καὶ Κύπριοι σφέας αὐτοὺς Πέρσῃσι ἐστρατεύοντο

hogy nem Amasisnak kellett ezt eltűrníe, hanem egy más egyiptominak, a ki Amasissal egykorú volt; ezt gyalázták meg a perzsák s azt hitték, hogy Amasist gyalázzák. Mert azt is mondják, hogy Amásis egy jóslat által megtudván, hogy mi fog vele halála után történni, változtatni akart a jövődön, és azt a megkorbácsolt halott embert saját sírjának az ajtajánál temette el, fiának pedig meghagyta, hogy őt lehetőleg a sírnak belsejébe tegye. De én azt hiszem, hogy Amasisnak saját temetésére, és azon emberre vonatkozó rendeletei nem igazak és az egyiptomiak csak szépítik a dolgot.

Ezután Kambyes háromszoros háborút tervezett: Karthago 17 ellen, az ammoniusok ellen, és a hosszúéletű aithiopiaiak ellen, a kik Libyában a *Libyá* tenger mellett laknak.¹⁴ Meggondolván a dolgot, elhatározta, hogy Karthago ellen tengeri hadát küldi el, az ammoniusok ellen gyalogosainak egy részét, az aithiopiaiakhoz pedig először csak kémeket, hogy nézzék meg, vajjon igaz-e az, a mit ezen aithiopiaiaknál a napnak asztaláról beszélnek, azután kémleljék ki a többit is azon ürügy alatt, hogy a királyuknak ajándékot hoztak. A napnak asztaláról a következőt beszélik: a külvárosban van egy 18 rét, mely tele van mindenféle négylábu állatnak megfőzött húsával; a városnak minden előljáró polgára az éjt bevárva ide hozza a húsdarabokat, nappal pedig lakomázhatik, a kinek keze van oda menni. De a benszülöttek azt mondják, hogy azt mindig maga a föld termeli. Ilyen volna hír szerint a napnak asztala.¹⁵ Midőn Kambyes elhatározta, hogy a kémeket elküldi, rögtön hozatott Elephantine városából a halevők közül embereket, a kik értik az aithiopiai nyelvet.¹⁶ Mialatt pedig azokat hozták, elrendelte, hogy tengeri hadserege Karthago ellen hajózzék. De a phoinikiaiak azt mondták, hogy ők ezt nem tehetik, mert nagy esküvel kötelezték le magukat, és nem követhetnek el olyan istentelen bűnt, hogy saját gyermekeik ellen viseljenek háborút. Minthogy a phoinikiaiak vonakodtak, a többiek nem voltak képesek a háború viselésére. Karthago tehát így megszabadult a perzsák részéről fenyegető szolgaságtól; Kambyes ugyanis nem tartotta tanácsosnak erőszakot alkalmazni a phoinikiaiak ellen, mert önként hódoltak meg a perzsáknak és egész tengeri hatalma a phoinikiaiktól függött.¹⁷ A kyprosiak is önként meghódoltak a perzsáknak és így hadakoztak

- 20 ἐπ' Αἴγυπτον. ἐπεῖτε δὲ τῷ Καμβύσῃ ἐκ τῆς Ἑλεφαντίνης ἀπίκοντο οἱ Ἰχθυοφάγοι, ἔπεμπε αὐτοὺς ἐς τοὺς Αἰθίοπας ἐντειλάμενος τὰ λέγειν χρῆν καὶ δῶρα φέροντας πορφύρεόν τε εἶμα καὶ χρύσειον στρεπτόν περιαιυχένιον καὶ ψέλια καὶ μύρον ἀλάβαστρον καὶ φοινικηίου οἴνου κάδον. οἱ δὲ Αἰθίοπες οὗτοι, ἐς τοὺς ἀπέπεμπε ὁ Καμβύσης, λέγονται εἶναι μέγιστοι καὶ κάλλιστοι ἀνθρώπων πάντων. νόμοισι δὲ καὶ ἄλλοιςι χρᾶσθαι αὐτοὺς φασι κεχωρισμένοις τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν βασιληίην τοιῷδε. τὸν ἂν τῶν ἀστῶν κρίνωσι μέγιστόν τε εἶναι καὶ κατὰ τὸ μέγαθος ἔχειν τὴν ἰσχύν, τοῦτον ἀξιοῦσι βασιλεύειν. ἐς τούτους δὴ ὧν τοὺς ἄνδρας ὡς ἀπίκοντο οἱ Ἰχθυοφάγοι,
- 21 διδόντες τὰ δῶρα τῷ βασιλεῖ αὐτῶν ἔλεγον τάδε. «βασιλεὺς ὁ Περσέων Καμβύσης, βουλόμενος φίλος καὶ ξεῖνός τοι γενέσθαι, ἡμέας τε ἀπέπεμψε ἐς λόγους τοι ἐλθεῖν κελεύων καὶ δῶρα ταῦτά τοι διδοῖ τοῖσι καὶ αὐτὸς μάλιστα ἥδεται χρεώμενος.» ὁ δὲ Αἰθίοψ μαθὼν ὅτι κατόπται ἦκοιεν, λέγει πρὸς αὐτοὺς τοιαῦδε. «οὔτε ὁ Περσέων βασιλεὺς δῶρα ὑμέας ἔπεμψε φέροντας προτιμῶν πολλοῦ ἔμοι ξεῖνος γενέσθαι, οὔτε ὑμεῖς λέγετε ἀληθέα (ἦκατε γὰρ κατόπται τῆς ἐμῆς ἀρχῆς), οὔτε ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐστὶ δίκαιος· εἰ γὰρ ἦν δίκαιος, οὔτ' ἂν ἐπεθύμησε χώρας ἄλλης ἢ τῆς ἑωυτοῦ, οὔτ' ἂν ἐς δουλοσύνην ἀνθρώπους ἦγε ὅπ' ὧν μηδὲν ἡδίκηται. νῦν δὲ αὐτῷ τόξον τόδε διδόντες τάδε ἔπεα λέγετε. βασιλεὺς ὁ Αἰθίοπων συμβουλεύει τῷ Περσέων βασιλεῖ, ἐπεὰν οὕτω εὐπετέως ἔλκωσι τὰ τόξα Πέρσαι ἐόντα μεγάθει τσαῦτα, τότε ἐπ' Αἰθίοπας τοὺς μακροβίους πλήθει ὑπερβαλλόμενον στρατεύεσθαι· μέχρι δὲ τούτου θεοῖσι εἰδέναι χάριν, οἳ οὐκ ἐπὶ νόον τράπουσι Αἰθίοπων παισὶ
- 22 γῆν ἄλλην προσκτᾶσθαι τῇ ἑωυτῶν.» ταῦτα δὲ εἰπας καὶ ἀνείς τὸ τόξον παρέδωκε τοῖσι ἦκουσι. λαβὼν δὲ τὸ εἶμα τὸ πορφύρεον εἰρώτα ὃ τι εἶη καὶ ὅπως πεποιημένον· εἰπόντων δὲ τῶν Ἰχθυοφάγων τὴν ἀληθείην περὶ τῆς πορφύρης καὶ τῆς βαφῆς, δολεροῦς μὲν τοὺς ἀνθρώπους ἔφη εἶναι, δολερά δὲ αὐτῶν τὰ εἶματα. δεύτερα δὲ τὸν χρυσὸν εἰρώτα τὸν στρεπτόν τὸν περιαιυχένιον καὶ τὰ ψέλια· ἐξηγεομένων δὲ τῶν Ἰχθυοφάγων τὸν κόσμον αὐτοῦ, γελάσας ὁ βασιλεὺς καὶ νομίσας εἶναί σφρα πέδας εἶπε ὡς παρ' ἑωυτοῖσι εἰσὶ ῥωμαλεώτεραι τουτέων πέδαί. τρίτον δὲ εἰρώτα τὸ μύρον. εἰπόντων δὲ τῆς ποιήσεως πέρι καὶ ἀλείψιος, τὸν αὐτὸν λόγον τὸν καὶ περὶ τοῦ εἵματος εἶπε. ὡς

Egyiptom ellen. Mikor a halevők Elephantinéből Kambyseshez 20 érkeztek, elküldötte őket Aithiopiába; meghagyta nekik, hogy mit mondjanak; vittek ajándékul bibor ruhát, arany nyaklánczot, karpereczet, alabastromolajat és egy hordó pálmabort. Hír szerint ezek az aithiopiaiak, a kikhez Kambyses küldött, az összes emberek között a legnagyobbak és legszebbek. Azt mondják, hogy a többi emberektől eltérőleg más szokások szerint élnek; így a királyságra vonatkozólag az a szokás, hogy a ki a polgárok között a legnagyobb és nagyságának megfelelő ereje van, azt választják királlyul. Mikor a halevők ezen emberekhez megérkeztek, átadták 21 a királynak az ajándékokat és így szóltak: «Kambyses, a perzsák királya, barátod és vendégtársad akar lenni; elküldött tehát bennünket azzal a parancssal, hogy beszéljünk veled, és olyan ajándékokat ad, melyek neki is a legkedvesebbek.» De az aithiopiai észrevevén, hogy csak kémkedni jöttek, így szólt hozzájuk: «A perzsák királya semmikép sem azért küldött el titeket, hogy ajándékot hozzatok, s mintha sokra becsülné a velem való vendégbarátságot; sem ti nem beszéltek igazat (mert kémek gyanánt jöttetek a birodalmamba), sem ő nem igazságos ember; mert ha az volna, sem nem lett volna vágya más országra, csak a magáéra, sem nem tett volna rabszolgákká embereket, a kik ellene mit sem vétettek volt. Adjátok most neki ezt az ijjat e szavakkal: az aithiopiaiak királya azt tanácsolja a perzsák királyának, hogy ha a perzsák ilyen nagy nyílakat tudnak majd felajzani, akkor törjön tömegével a hosszúéletű aithiopiaiakra és vezessen ellenük hadat; addig pedig adjon hálát az istennek, hogy az aithiopiaiak fiainak nem jut eszükbe más országot is a szerezni magukéhoz.» E szavakkal leajzotta a nyílat és 22 átadta a követeknek. Azután kezébe vette a bíborruhát és kérdezte, hogy mi az és hogy készül; mikor pedig a halevők a bíbort és a festést illetőleg megmondták az igazat, azt felelte, hogy az emberek csalfák és csalfa a ruhájuk is. Másodszor az arany nyaklánczról és a karpereczről kérdezősködött; s mikor a halevők az ékszereket megmagyarázták, a király felkaczagott, mert azt hitte, hogy bilincsek, és azt mondta, hogy náluk a bilincsek erősebbek, mint azok. Harmadszor az olajról tudakozódott; s mikor annak készítése módját és a kenést előadták, ugyanazt mondta, a mit ruhánál. Midőn

- δὲ ἐς τὸν οἶνον ἀπίκατο καὶ ἐπόθετο αὐτοῦ τὴν ποίησιν, ὑπερη-
σθεὶς τῷ πόματι ἐπαίρετο ὅ τι τε σιτέεται ὁ βασιλεὺς καὶ χρόνον
ὀκτὸσον μακρότατον ἀνὴρ Πέρσης ζῶει. οἱ δὲ σιτέεσθαι μὲν τὸν
ἄρτιον εἶπον, ἐξηγησάμενοι τῶν πυρῶν τὴν φύσιν, ὀγδῶκοντα δὲ
ἔτεα ζῆς, πλήρωμα ἀνδρὶ μακρότατον προκέεσθαι. πρὸς ταῦτα ὁ
Αἰθίοψ ἔφη οὐδὲν θωυμάζειν εἰ σιτέομενοι κόπρον ἔτεα ὀλίγα
ζῶουσι· οὐδὲ γὰρ ἂν τοσαῦτα δύνασθαι ζῶειν σφέας, εἰ μὴ τῷ
πόματι ἀνέφερον, φράζων τοῖσι Ἰχθυοφάγοισι τὸν οἶνον· τούτῳ
23 γὰρ ἑωυτοὺς ὑπὸ Περσέων ἐσοῦσθαι. ἀντειρομένων δὲ τὸν βασι-
λέα τῶν Ἰχθυοφάγων τῆς ζῆς καὶ διαίτης πέρι, ἔτεα μὲν ἐς
εἴκοσι καὶ ἑκατὸν τοὺς πολλοὺς αὐτῶν ἀπικνέεσθαι, ὑπερ-
βάλλειν δὲ τινας καὶ ταῦτα, σίησιν δὲ εἶναι κρέα [τε] ἐφθὰ
καὶ πόμα γάλα. θῶυμα δὲ ποιευμένων τῶν κατασκόπων περὶ
τῶν ἐτέων, ἐπὶ κρήνην σφι ἡγήσασθαι, ἀπ' ἧς λουόμενοι λιπα-
ρώτεροι ἐγίνοντο, κατὰ περ εἰ ἐλαίου εἴη· ὅζειν δὲ ἀπ' αὐτῆς
ὡς εἰ ἕων. ἀσθενὲς δὲ τὸ ὕδωρ τῆς κρήνης ταύτης οὕτω δὴ
τι ἔλεγον εἶναι οἱ κατάσκοποι ὥστε μηδὲν οἶόν τ' εἶναι ἐπ' αὐτοῦ
ἐπιπλέειν, μήτε ξύλον μήτε τῶν ὅσα ξύλου ἐστὶ ἐλαφρότερα, ἀλλὰ
πάντα σφέα χωρέειν ἐς βυσσόν. τὸ δὲ ὕδωρ τοῦτο εἴ σφι ἐστὶ
ἀληθῶς οἶόν τι λέγεται, διὰ τοῦτο ἂν εἶεν, τούτῳ τὰ πάντα χρεώ-
μενοι, μακρόβιοι. ἀπὸ τῆς κρήνης δὲ ἀπαλλασσομένων, ἀγαγεῖν
σφεας ἐς δεσμοτήριον ἀνδρῶν, ἔνθα τοὺς πάντας ἐν πέδησι
χρυσέησι δεδῆσθαι. ἐστὶ δὲ ἐν τούτοις τοῖσι Αἰθίοφι πάντων ὁ
χαλκὸς σπανιώτατον καὶ τιμιώτατον. θεησάμενοι δὲ καὶ τὸ δεσμω-
24 τήριον ἐθεθήσαντο καὶ τὴν τοῦ ἡλίου λεγομένην τράπεζαν. μετὰ δὲ
ταύτην τελευταίας ἐθεθήσαντο τὰς θήκας αὐτῶν, αἱ λέγονται σκευ-
άζεσθαι ἐξ ὕλου τρόπῳ τοιῷδε. ἐπεὰν τὸν νεκρὸν ἰσχνήνῃσι, εἴτε
δὴ κατὰ περ Αἰγύπτιοι εἴτε ἄλλως κως, γυψώσαντες ἅπαντα αὐτὸν
γραφῇ κοσμέουσι, ἐξομοιοῦντες τὸ εἶδος ἐς τὸ δυνατόν, ἔπειτα δὲ
οἱ περιεστάσι στήλην ἐξ ὕλου πεποιημένην κοίλην· ἡ δὲ σφι
πολλὴ καὶ εὐεργὸς ὀρύσσεται· ἐν μέσῃ δὲ τῇ στήλῃ ἐνεῶν δια-
φαίνεται ὁ νέκυσ, οὔτε ὁδμήν οὐδεμίαν ἄχαριν παρεχόμενος οὔτε
ἄλλο ἀεικὲς οὐδέν· καὶ ἔχει πάντα φανερά ὁμοίως αὐτῷ τῷ νέκυϊ.
ἐνιαυτὸν μὲν δὴ ἔχουσι τὴν στήλην ἐν τοῖσι οἰκίοις οἱ μάλιστα
προσέχοντες, πάντων ἀπαρχόμενοι καὶ θυσίας οἱ προσάγοντες.
μετὰ δὲ ταῦτα ἐκκομίσαντες ἰστᾶσι περὶ τὴν πόλιν.
- 25 Θεησάμενοι δὲ τὰ πάντα οἱ κατάσκοποι ἀπαλλάσσονται
ὀπίσω. ἀπαγγελάντων δὲ ταῦτα τούτων, αὐτίκα ὁ Καμβύ-
σης ὀργὴν ποιησάμενος ἐστρατεύετο ἐπὶ τοὺς Αἰθίοπας, οὔτε

azonban a borra tért át, és annak készítése módját hallotta, nagyon megörült az italnak; megkérdezte, hogy mit eszik a király, és mennyi a leghosszabb életkor a perzsáknál. Feleletük az volt, hogy a király kenyeret eszik; megmagyarázták a búza természetét, és hogy az emberi élet legvégső határa a nyolczvanadik év. Erre az aithiopiai azt mondta, hogy nem csodálkozik rövid életükön, ha sarat esznek; mert még annyi ideig sem élhetnének, ha az ital nem erősítené őket, értve alatta a halevők borát; ebben u. i. a perzsák felülmulják őket. Midőn a halevők az életkorra és életmódra vonatkozólag szintén kikérdezték a királyt, megtudták, hogy azok közül sokan a százhuszadik évet is elérik, sőt némelyek még többet; ételük a főtt hús, italuk a tej. Mikor pedig a kémek az évek számát is megcsodálták, egy forráshoz vezette őket, melyben megmosakodva, fényesebbek lettek, mint ha az olaj lett volna, s olyan illatot árasztott, mint az ibolya. A kémek állítása szerint e forrásnak vize oly gyenge, hogy semmi sem úszhatik rajta, sem fa, sem a fánál könnyebb tárgyak, hanem minden a fenékre süllyed. Ha pedig ez a víz valóban olyan, a milyennek mondják, ez lehet az oka hosszú életüknek, mivel mindenhez használják. Ott hagyván a forrást, az emberek börtönébe vezette őket, a hol mindenki aranybilincsekkel volt megkötve. Ezen aithiopiaiak között u. i. a legritkább és a legbecsesebb a réz. A börtönnek megtekintése után megnézték a napnak asztalát is. Megnézték végre a sirjaikat, melyeket állítólag kristályból készítenek, még pedig a következő módon: mikor a holttestet kiszáritották, akár úgy, mint az egyiptomiak, akár máskép, bevonják egészen gipszszel és befestik, a lehetőségig utánóztatva az alakját, azután egy üres oszlopba teszik, mely kristályból készült. Kristályt u. i. sokat és ügyesen ásnak.¹⁸ Az oszlop közepén a holttest ülátszik, és sem bűzös szagot nem terjeszt, sem más kellemetlenséget nem okoz; különben egészen úgy néz ki, mint egy holttest. Így évig a legközelebbi rokonok házukban tartják az oszlopot, mindenféle zsengét és áldozatokat ajánlva föl neki; azután kiviszik, s a város körül állítják föl.

Miután a kémek mindent megszemléltek volt, ismét vissza-²⁵ értek. Midőn pedig mindent megjelentettek, Kambyses haragra obbanva rögtön megindította hadát az aithiopiaiak ellen; a nélkül

παρασκευὴν σίτου οὐδεμίαν παραγγεῖλας, οὔτε λόγον ἐωυτῷ δοῦς
 ὅτι ἐς τὰ ἔσχατα γῆς ἔμελλε στρατεύεσθαι· οἷα δὲ ἐμμανῆς τε
 ἔων καὶ οὐ φρενήρης, ὥς ἤκουε τῶν Ἰχθυοφάγων, ἐστρατεύετο,
 Ἑλλήνων μὲν τοὺς παρόντας αὐτοῦ τάξας ὑπομένειν, τὸν δὲ πεζὸν
 πάντα ἅμα ἀγόμενος. ἐπεῖτε δὲ στρατευόμενος ἐγένετο ἐν Θήβῃσι,
 ἀπέκρινε τοῦ στρατοῦ ὡς πέντε μυριάδας, καὶ τοῦτοισι μὲν ἐνε-
 τέλλετο Ἀμμωνίους ἐξανδραποδισαμένους τὸ χρηστήριον τὸ τοῦ
 Διὸς ἐμπρῆσαι, αὐτὸς δὲ τὸν λοιπὸν ἄγων στρατὸν ἦγε ἐπὶ τοῖς
 Αἰθίοπας. πρὶν δὲ τῆς ὁδοῦ τὸ πέμπτον μέρος διεληλυθῆναι τὴν
 στρατιήν, αὐτίκα πάντα αὐτοὺς τὰ εἶχον σιτίων ἐχόμενα ἐπελε-
 λοίπεε, μετὰ δὲ τὰ σιτία καὶ τὰ ὑποζύγια ἐπέλιπε κατεσθιόμενα.
 εἰ μὲν νυν μαθὼν ταῦτα ὁ Καμβύσης ἐγνωσιμάχῃ καὶ ἀπῆγε
 ὀπίσω τὸν στρατὸν, ἐπὶ τῇ ἀρχῇθεν γενομένη ἀμαρτάδι ἦν ἂν
 ἀνὴρ σοφός· νῦν δὲ οὐδένα λόγον ποιούμενος ἦγε αἰεὶ ἐς τὸ
 πρόσω. οἱ δὲ στρατιῶται ἕως μὲν τι εἶχον ἐκ τῆς γῆς λαμβάνειν,
 ποιηφαγέοντες διέζων, ἐπεὶ δὲ ἐς τὴν ψάμμον ἀπίκοντο, δεινὸν
 ἔργον αὐτῶν τινὲς ἐργάσαντο· ἐκ δεκάδος γάρ ἓνα σφέων αὐτῶν
 ἀποκληρώσαντες κατέφαγον. πυνθόμενος δὲ ταῦτα ὁ Καμβύσης,
 δεῖσας τὴν ἀλληλοφαγίην, ἀπείρ τὸν ἐπ' Αἰθίοπας στόλον ὀπίσω
 ἐπορεύετο καὶ ἀπικνέσται ἐς Θήβας πολλοὺς ἀπολέσας τοῦ στρα-
 τοῦ· ἐκ Θηβέων δὲ καταβάς ἐς Μέρφιν τοὺς Ἑλληνας ἀπῆκε
 26 ἀποπλέειν. ὁ μὲν ἐπ' Αἰθίοπας στόλος οὕτω ἐπρηξ· οἱ δ' αὐτῶν
 ἐπ' Ἀμμωνίους ἀποσταλέντες στρατεύεσθαι, ἐπεῖτε ὀρμηθέντες ἐκ
 τῶν Θηβέων ἐπορεύοντο ἔχοντες ἀγωγούς, ἀπικόμενοι μὲν φανεροί
 εἰσι ἐς Ὀάσιν πόλιν, τὴν ἔχουσι μὲν Σάμιοι τῆς Αἰσχυριωνίης
 φυλῆς λεγόμενοι εἶναι, ἀπέχουσι δὲ ἑπτὰ ἡμερέων ὁδὸν ἀπὸ
 Θηβέων διὰ ψάμμον· ὀνομάζεται δὲ ὁ χώρος οὗτος κατὰ Ἑλλήνων
 γλῶσσαν Μακάρων νήσος. ἐς μὲν δὴ τοῦτον τὸν χώρον λέγεται
 ἀπικέσθαι τὸν στρατὸν, τὸ ἐνθεῦτεν δέ, ὅτι μὴ αὐτοὶ Ἀμμωνιοὶ
 καὶ οἱ τούτων ἀκούσαντες, ἄλλοι οὐδένες οὐδὲν ἔχουσι εἰπεῖν
 περὶ αὐτῶν· οὔτε γάρ ἐς τοὺς Ἀμμωνίους ἀπίκοντο οὔτε ὀπίσω
 ἐνόστησαν. λέγεται δὲ καὶ τάδε ὅπ' αὐτῶν Ἀμμωνίων. ἐπειδὴ ἐκ
 τῆς Ὀάσιος ταύτης ἵεναι διὰ τῆς ψάμμου ἐπὶ σφέας, γενέσθαι
 τε αὐτοὺς μεταξὺ καὶ μάλιστα αὐτῶν τε καὶ τῆς Ὀάσιος, ἄρι-
 στον αἰρεομένοισι αὐτοῖσι ἐπιπνεῦσαι νότον μέγαν τε καὶ ἐξαι-
 σιον, φορέοντα δὲ θίνας τῆς ψάμμου καταχῶσάι σφας, καὶ
 τρόπῳ τοιοῦτῳ ἀφανισθῆναι. Ἀμμωνιοὶ μὲν οὕτω λέγουσι γενέσθαι
 περὶ τῆς στρατιῆς ταύτης.

azonban, hogy valamikép rendelkezett volna eleségkészletéről, s azt sem gondolta meg, hogy a földnek legvégső határáig akarja vezetni hadát; hanem örült és eszevesztett ember módjára, mikor a hal-
evők beszédét meghallotta, háborúra indult; elrendelte, hogy a vele tartó görögök ott maradjanak, s összes gyaloghadát magával vitte. Mikor táborával Thebaiba érkezett, hadseregéből öt-
venezert embert elkülönített, és megparancsolta nekik, hogy az ammoniusokat leigázzván, Zeusnak jóshelyét égessék föl; maga pedig többi seregének élén az aithiopiaiak ellen vonult. Mielőtt azonban a sereg az utnak ötödrészét megtette volna, már minden velük czipelt eleség elfogyott; az eleség fogytával az állatokat ették föl, de ez is elfogyott. Ha most ezt Kambszes észrevevén, meggondolja a dolgot, és visszavezeti seregét: az eredetileg elkövetett hiba után is okos ember módjára cselekedett volna; de ő semmivel sem tördöve mindig csak tovább ment. Míg a katonáknak volt mit szakítani a földről, füvekkel tengették életüket; de mikor a homokhoz értek, borzasztó dologra szánta el magát némelyikük; u. i. minden tíz közül kisorsoltak egyet és megették. Mikor ezt Kambszes meghallotta, félt, hogy egymást föleszik; föl hagyván tehát az aithiopiai hadmenettel, és visszatérvén Thebaiba jutott, miután seregéből sok embert elvesztett. Thebaiból azután Memphisig ment le, és a görögöket hajóikkal elbocsátotta. Így végződött a hadmenet Aithiopia ellen. A kik az ammoniusok ellen küldettek háborúba, azok Thebaiból kalauzaik vezetése alatt elmentek, és bizonyos, hogy Oasis városáig¹⁹ jutottak, a hol a hagyomány szerint az aischrioni törzsből származó samosiak laknak.²⁰ Ezt a vidéket görögül a boldogok szigetének hívják, és a homokon át hét napi út választja el Thebaitól. Azt mondják, hogy ezen vidékre még eljutott a sereg; innentől azonban senkisem tud róla valamit is mondani, hacsak az ammoniusok nem, és a kik tőlük hallották; mert sem az ammoniusokig el nem jutottak, sem vissza nem tértek. Maguk az ammoniusok beszélik így. Mikor u. i. ezen Oasistól a homokon át ellenük akartak menni, és valahol közöttük és az Oasis között voltak, épp reggelijök alatt rettenetes nagy déli szél támadt, mely homoklombokat sodort magával, és elborította őket; ilyenén módon tűn-
tek volna el, és így járt ez a sereg az ammoniusok szavai szerint.

- 27 Ἀπικμένον δὲ Καμβύσειω ἐς Μέμφιν ἐφάνη Αἰγυπτίοισι ὁ Ἄπις, τὸν Ἕλληνες Ἑπαφον καλέουσι· ἐπιφανέος δὲ τούτου γενομένου αὐτίκα οἱ Αἰγύπτιοι εἴματα ἐφόρεον τὰ κάλλιστα καὶ ἦσαν ἐν θαλίῃσι. ἰδὼν δὲ ταῦτα τοὺς Αἰγυπτίους ποιεῦντας ὁ Καμβύσης, πᾶγχυ σφέας καταδόξας ἐωυτοῦ κακῶς πρήξαντος χαρμόσυνα ταῦτα ποιεῖν, ἐκάλεσε τοὺς ἐπιτρόπους τῆς Μέμφιος, ἀπικομένους δὲ ἐς ὅφιν εἶρετο ὅ τι πρότερον μὲν ἐόντος αὐτοῦ ἐν Μέμφι ἐποίουν τοιοῦτον οὐδὲν Αἰγύπτιοι, τότε δὲ ἐπεὶ αὐτὸς παρεῖη τῆς στρατιῆς πληθὺς τι ἀποβαλὼν. οἱ δὲ ἔφραζον ὥς σφί θεὸς εἴη φανείς διὰ χρόνου πολλοῦ ἐωθὼς ἐπιφαίνεσθαι, καὶ ὥς ἐπεὰν φανῇ τότε πάντες Αἰγύπτιοι κεχαρηκότες ὀρτάζουιν. ταῦτα ἀκούσας ὁ Καμβύσης ἔφη ψεύδεσθαι σφεας καὶ ὥς
- 28 ψευδομένους θανάτῳ ἐξημίῳ. ἀποκτείνας δὲ τούτους δευτέρα τοὺς ἱρέας ἐκάλεσε ἐς ὅφιν· λεγόντων δὲ κατὰ ταῦτά τῶν ἱρέων, οὐ λήσειν ἔφη αὐτὸν εἰ θεὸς τις χειροσῆθης ἀπικμένος εἴη Αἰγυπτίοισι. τοσαῦτα δὲ εἰπας ἀπάγειν ἐκέλευε τὸν Ἄπιν τοὺς ἱρέας. οἱ μὲν δὴ μετήσαν ἄξοντες. ὁ δὲ Ἄπις οὗτος ὁ Ἑπαφος γίνεται μύσχος ἐκ βοῆς ἧτις οὐκέτι οἷη τε γίνεται ἐς γαστέρα ἄλλον βάλ्लεσθαι γόνον. Αἰγύπτιοι δὲ λέγουσι σέλας ἐπὶ τὴν βοῆν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατίσχειν, καὶ μιν ἐκ τούτου τίττειν τὸν Ἄπιν. ἔχει δὲ ὁ μύσχος οὗτος ὁ Ἄπις καλεόμενος σημήμια τοιάδε ἐὼν μέλας, ἐπὶ μὲν τῷ μετώπῳ λευκὸν τι τρίγωνον, ἐπὶ δὲ τοῦ νώτου αἰετὸν εἰκασμένον, ἐν δὲ τῇ οὐρῇ τὰς τρίχας διπλὰς, ὑπὸ δὲ τῇ γλώσσῃ
- 29 κἀνθάρον. ὥς δὲ ἤγαγον τὸν Ἄπιν οἱ ἱρέες, ὁ Καμβύσης, οἶα ἐὼν ὑπομαργότερος, σπασάμενος τὸ ἐγγχειρίδιον, θέλων τύψαι τὴν γαστέρα τοῦ Ἄπιος παῖσι τὸν μηρόν· γελάσας δὲ εἶπε πρὸς τοὺς ἱρέας «ὦ κακαὶ κεφαλαί, τοιοῦτοι θεοὶ γίνονται, ἔναιμοί τε καὶ σαρκώδεις καὶ ἐπαίοντες σιδηρίων; ἄξιός μὲν γε Αἰγυπτίων οὗτός γε ὁ θεός. ἀτάρ τοι ὑμεῖς γε οὐ χαίροντες γέλωτα ἐμὲ θήσεσθε.» ταῦτα εἰπας ἐνετείλατο τοῖσι ταῦτα πρήσσουνσι τοὺς μὲν ἱρέας ἀπομαστιγῶσαι, Αἰγυπτίων δὲ τῶν ἄλλων τὸν ἄν λάβωσι ὀρτάζοντα κτείνειν. ὁρτὴ μὲν δὴ διελέλυτο Αἰγυπτίοισι, οἱ δὲ ἱρέες ἐδικαιεῦντο, ὁ δὲ Ἄπις πεπληγμένος τὸν μηρόν ἔφθινε ἐν τῷ ἱρῷ κατακαίμενος. καὶ τὸν μὲν τελευτήσαντα ἐκ τοῦ τρώματος ἔθαψαν
- 30 οἱ ἱρέες λάθρῃ Καμβύσειω. Καμβύσης δέ, ὥς λέγουσι Αἰγύπτιοι, αὐτίκα διὰ τοῦτο τὸ ἀδίκημα ἐμάνη, ἐὼν οὐδὲ πρότερον

Mikor Kambyzes visszatért Egyiptomba, az egyiptomiaknak 27 megjelent Apis, a kit a görögök Epaphosnak hívnak. Megjelenésekor az egyiptomiak rögtön legszebb ruháikba öltöztek és örömmünnetet ültek. Midőn azonban Kambyzes látta az egyiptomiak e viselkedését, azzal gyanúsította őket, hogy azért rendezik e mulatságokat, mert ő szerencsétlenül járt, és megidézte Memphisnek előjáróit. Mikor ezek eléje bocsáttattak, azt kérdezte tőlük, hogy miért nem tettek az egyiptomiak semmi ilyest, mikor először jött Memphisbe, hanem csak most, mikor serege egy részének elveszése után visszatért. Ők azt felelték, hogy egy isten jelent meg nekik, a ki csak ritkán szokott megjelenni; és ha ez eljő, akkor az összes egyiptomiak örömmünnetet ülnek. Ennek hallatára Kambyzes azt mondtá, hogy hazudnak, és mint hazugokat halállal büntette. Ezeknek megöletése után másodszor a papokat idézte maga 28 elé; s mikor ezek ugyanoly magyarázatot adtak, azt felelte, hogy majd megnézi, vajon szelíd isten jött-e az egyiptomiak közé.²¹ E szavak után meghagyta a papoknak, hogy hozzák el Apist, és ők eltávoztak, hogy elhozzák. Ez az Apis-Epaphos olyan tehénnek a borja, a melyik már nem képes más borjút a hasában hordani. Az egyiptomiak azt mondják, hogy egy fénysugár jő le az égből a tehénre, és ettől elli meg Apist. Ennek az úgynevezett Apis-borjúnak következő jelei vannak: egészen fekete, homlokán egy fehér háromszög van, a hátán egy sasnak a képe, farkán kétszeres szőr, a nyelvén pedig egy bogár. Mikor a papok elhozták Apist, Kamby- 29 ses őrzöngésében kirántotta törét és Apisnak a hasába akart szúrni, de csak a czombjába szúrt; majd pedig így szólt a papokhoz nevetve: «Óh, ti ostobák! hát ilyenek az istenek, kikben hús és vér van, és érzik a vasat? Ez az isten valóban méltó az egyiptomiakhoz! De ti nem fogtok örülni, hogy engem kinevettetek.» E szavakkal megparancsolta azoknak, a kiket a dolog megilletett, hogy a papokat korbácsolják meg, és öljenek meg minden egyiptomit, a kit ünneplése közben elfognak. Az ünnep tehát megszűnt az egyiptomiak között, a papokat megbüntették, a czombján megsebesült Apis pedig a templomban elterülve kiszervenedett, és sebokoztalálála után Kambyzes tudtán kívül eltemették.²² De Kambyses az 30 egyiptomiak állítása szerint rögtön megörült e vétke után, azelőtt

φρενήρης. καὶ πρῶτα μὲν [τῶν κακῶν] ἐξεργάσατο τὸν ἀδελφεὸν Σμέρδιν ἐόντα πατρός καὶ μητρός τῆς αὐτῆς, τὸν ἀπέπεμψε εἰς Πέρσας φθόνῳ ἐξ Αἰγύπτου, ὅτι τὸ τότε μόνος Περσέων ὦσον τε ἐπὶ δύο δακτύλους εἴρυσσε, τὸ παρὰ τοῦ Αἰθίοπος ἦναι· οἱ Ἰχθυοφάγοι· τῶν δὲ ἄλλων Περσέων οὐδεὶς οἷός τε ἐγένετο. ἀποικοινοῦντων ὦν εἰς Πέρσας τοῦ Σμέρδιδος ὅψιν εἶδε ὁ Καμβύσης ἐν τῷ ὕπνῳ τοιγύνη· ἔδοξέ οἱ ἄγγελον ἐλθόντα ἐκ Περσέων ἀγγέλλειν ὥς ἐν τῷ θρόνῳ τῷ βασιλικῷ ἰζόμενος Σμέρδις τῇ κεφαλῇ τοῦ οὐρανοῦ ψαύσει. πρὸς ὧν ταῦτα δέισας περὶ ἐωυτοῦ μή μιν ἀποκτείνας ὁ ἀδελφεὸς ἄρχῃ, πέμπει Πηξιάσπεα εἰς Πέρσας, ὃς ἦν οἱ ἀνὴρ Περσέων πιστότατος, ἀποκτενέοντά μιν. ὁ δὲ ἀναβὰς εἰς Σούσα ἀπέκτεινε Σμέρδιν, οἱ μὲν λέγουσι ἐπ' ἀγρὴν ἐξαγαγόντα, οἱ δὲ εἰς τὴν Ἐρυθρὴν θάλασσαν προαγαγόντα καταποντώσαι.

- 31 Πρῶτον μὲν δὴ λέγουσι Καμβύση τῶν κακῶν, ἄρξαι τοῦτο· δευτέρα δὲ ἐξεργάσατο τὴν ἀδελφεὴν ἐσπομένην οἱ εἰς Αἴγυπτον, τῇ καὶ συνοίκεε καὶ ἦν οἱ ἀπ' ἀμφοτέρων ἀδελφεῇ. ἔγρημε δὲ αὐτὴν ὥδε· οὐδαμῶς γὰρ ἐώθεσαν πρότερον τῇσι ἀδελφεῇσι συνοικεῖν Πέρσαι. ἡράσθη μίτης τῶν ἀδελφῶν Καμβύσης, καὶ ἔπειτα βουλόμενος αὐτὴν γῆμαι, ὅτι οὐκ ἐωθότα ἐπένόεε ποιήσῃν, εἴρετο καλέσας τοὺς βασιλῆεις δικαστὰς εἴ τις ἐστὶ κελεύων νόμος τὸν βουλόμενον ἀδελφεῇ συνοικεῖν. οἱ δὲ βασιλῆιοι δικασταὶ κεκριμένοι ἄνδρες γίνονται Περσέων, ἐς ὃ ἀποθάνωσι ἢ σφί παρευρεθῇ τι ἄδικον, μέχρι τούτου· οὗτοι δὲ τοῖσι Πέρσῃσι δίκας δικάζουσι καὶ ἐξηγῆται τῶν πατρίων θεσμῶν γίνονται, καὶ πάντα ἐς τοὺς ἀνακείσεται. εἰρομένου ὦν τοῦ Καμβύσεω, ὑπεκρίνοντο αὐτῷ οὗτοι καὶ δίκαια καὶ ἀσφαλέα, φάμενοι νόμον οὐδένα ἐξευρίσκειν ὃς κελεύει ἀδελφεῇ συνοικεῖν ἀδελφόν, ἄλλον μόντοι ἐξευρηκέναι νόμον, τῷ βασιλεύοντι Περσέων ἐξεῖναι ποιεῖν τὸ ἂν βούληται. οὕτω οὔτε τὸν νόμον ἔλυσαν, δέισαντες Καμβύσεα, ἵνα τε μὴ αὐτοὶ ἀπόλωνται τὸν νόμον περιστέλλοντες, παρεξέδρον ἄλλον νόμον σύμμαχον τῷ θέλοντι γαμέειν ἀδελφεάς. τότε μὲν δὴ ὁ Καμβύσης ἔγρημε τὴν ἐρωμένην, μετὰ μόντοι οὐ πολλὸν χρόνον ἔσχε ἄλλην ἀδελφεήν. τούτων δὴ τὰ νωτέρην ἐπισπομένην οἱ
- 32 ἐπ' Αἴγυπτον κτείνει, ἀμφὶ δὲ τῷ θανάτῳ αὐτῆς διέδωκε

sem lévén teljes eszénél. Első szörnyettét Smerdisen követte el, ki egy apától és egy anyától való testvére volt.²³ Ezt ő irigységből Perzsiába küldte Egyiptomból, mert a perzsák közül csak ő ajzotta föl két ujjnyira a nyilat, melyet a halevők az aithiopiaiaktól hoztak; a többi perzsák közül senki sem volt erre képes. Midőn Smerdis már Perzsiába ért, Kambyesnek a következő álomlátása volt: úgy tűnt fel neki, mintha egy követ jött volna Perzsiából megjelenteni, hogy Smerdis a királyi trónon ül és fejével az eget érinti. E miatt azután féltette életét, hogy majd testvére megöli és uralomra jut. Elküldötte tehát Prexaspest Perzsiába, a ki neki a perzsák közt leghívebb embere volt, hogy ölje meg. Az pedig elment Susába és megölte Smerdist; némelyek szerint vadászatra csalta ki, mások szerint a Vörös-tengerhez vezette és bele fulasztotta.²⁴

Ez volt a hagyomány szerint Kambyesnek első gonosztette; 31 azután nőtestvérét ölte meg, a ki őt Egyiptomba követte és a kit nőül vett, bár édes testvére volt. Nőül pedig a következőkép vette, i. i. ezelőtt a perzsáknak nem volt szokásuk nőtestvéreiket feleségül venni. Kambyes beleszeretett egyik nőtestvérébe, és nőül akarta venni; minthogy azonban szokatlan dolgot szándékozott enni, elhívta a királyi tanácsosokat²⁵ és megkérdezte tőlük, vajjon van-e törvény, mely a nőtestvérrel való házasságot megengedi. A királyi tanácsosokat perzsa emberekből élethossziglan választák, vagy a míg jogtalanságon nem kapják; ők bíraskodnak a perzsák közt, ők magyarázzák a hazai törvényeket, és mindent eléjük érjesztenek. Midőn tehát Kambyes megkérdezte őket, az igazság és biztonságuk szemmeltartásával azt felelték, hogy ők semmiféle törvényt nem találnak, mely a nőtestvérnek megengedné a nőtestvérrel való házasságot; de találtak egy más törvényt, mely szerint perzsák királya mindent megtehet, a mit akar. Így ők mégsem ládották föl a törvényt; féltek azonban, hogy a törvény védése miatt Kambyes megöleti őket, és kitaláltak egy másik törvényt, mely kedvezett annak, a ki nőtestvérét feleségül akarja venni. Erre azután Kambyes nőül vette, a kibe bele szeretett, s utána nem-kára másik nőtestvérét is.²⁶ Már most ezek közül a fiatalabbikat ögezte ki, a ki Egyiptomba követte. Ennek a haláláról kétféle 32

ὥσπερ περὶ Σμέρδιος λέγεται λόγος. Ἕλληνες μὲν λέγουσι Καμβύσεα συμβαλεῖν σκύμνον λέοντος σκύλακι κυνός, θεωρεῖν δὲ καὶ τὴν γυναῖκα ταύτην, νικωμένου δὲ τοῦ σκύλακος ἀδελφεὸν αὐτοῦ ἄλλον σκύλακα ἀπορρήξαντα τὸν δεσμὸν παραγενέσθαι οἱ, δύο δὲ γενομένους οὕτω δὴ τοὺς σκύλακας ἐπικρατῆσαι τοῦ σκύμνου. καὶ τὸν μὲν Καμβύσεα ἡδεσθαι θεωρῶμενον, τὴν δὲ παρημένην δακρύειν. Καμβύσεα δὲ μαθόντα τοῦτο ἐπείρεσθαι δι' ὃ τι δακρύει, τὴν δὲ εἰπεῖν ὡς ἰδοῦσα τὸν σκύλακα τῷ ἀδελφεῷ τιμωρήσαντα δακρύσειε, μνησθεῖσά τε Σμέρδιος καὶ μαθοῦσα ὡς ἐκείνῳ οὐκ εἴη ὁ τιμωρήσων. Ἕλληνες μὲν δὴ διὰ τοῦτο τὸ ἔπος φασὶ αὐτὴν ἀπολέσθαι ὑπὸ Καμβύσεω, Αἰγύπτιοι δὲ ὡς τραπέζῃ παρακατημένων λαβοῦσαν θρίδακα τὴν γυναῖκα περιτίλαι καὶ ἐπανεῖρεσθαι τὸν ἄνδρα κότερον περιτετιλμένη ἢ θρίδαξ ἢ δασέα εἴη καλλίων, καὶ τὸν φάναί δασέα, τὴν δ' εἰπεῖν «ταύτην μέντοι κοτὲ σὺ τὴν θρίδακα ἐμιμήσαιο, τὸν Κύρου οἶκον ἀποφιλώσας.» τὸν δὲ θυμωθέντα ἐμπηδῆσαι αὐτῇ ἐχούτῃ ἐν γαστρὶ, καὶ μιν ἐκτρώσασαν ἀποθανεῖν.

- 33 Ταῦτα μὲν ἐς τοὺς οἰκητίους ὁ Καμβύσης ἐξεμάνη, εἴτε δὴ διὰ τὸν Ἄπιν νῆτε καὶ ἄλλως, οἷα πολλὰ ἔωθε ἀνθρώπους κακὰ καταλαμβάνειν· καὶ γάρ τινα ἐκ γενεῆς νοῦσον μεγάλην λέγεται ἔχειν ὁ Καμβύσης, τὴν ἱρὴν ὀνομάζουσί τινες. οὗ νῦν τοι ἀεικὲς οὐδὲν ἦν τοῦ σώματος νοῦσον
- 34 μεγάλην νοσέοντος μηδὲ τὰς φρένας ὀγκραίνειν. τάδε δ' ἐς τοὺς ἄλλους Πέρσας ἐξεμάνη. λέγεται γάρ εἰπεῖν αὐτὸν πρὸς Πηξάσπεα, τὸν ἐτίμα τε μάλιστα καὶ οἱ τὰς ἀγγελίας ἐφόρεε οὗτος, τούτου τε ὁ παῖς οἰνοχόος ἦν τῷ Καμβύσῃ, τιμὴ δὲ καὶ αὕτη οὐ σμικρὴ· εἰπεῖν δὲ λέγεται τάδε. «Πηξάσπεες, κοῖόν με τινὰ νομίζουσι Πέρσαι εἶναι ἄνδρα, τίνας τε λόγους περὶ ἐμέου ποιεῖνται;» τὸν δὲ εἰπεῖν «ὦ δέσποτα, τὰ μὲν ἄλλα πάντα μεγάλως ἐπαινέσαι, τῇ δὲ φιλονεικίᾳ σε φασὶ πλεόνως προσκείμεσθαι.» τὸν μὲν δὴ λέγειν ταῦτα περὶ Περσέων, τὸν δὲ θυμωθέντα τοιᾶδε ἀμείβεσθαι. «νῦν ἄρα με φασὶ Πέρσαι οἶνῳ προσκειμένον παραφρονέειν καὶ οὐκ εἶναι νοήμονα· οὐδ' ἄρα σφέων οἱ πρότεροι λόγοι ἦσαν ἀληθεῖς.» πρότερον γάρ δὴ ἄρα Περσέων οἱ συνέδρων ἐόντων καὶ Κροίσου εἴρετο Καμβύσης κοῖός τις δοκεῖοι ἄνθρωπος εἶναι πρὸς τὸν πατέρα τελέσαι

bagyományt beszélnek, mint Smerdisről is. A görögök azt beszélik, hogy Kambyes egy oroszlánkölyköt összeveszített egy kutya-kölyökkel és feleségével együtt nézte a küzdelmet; mikor a kutya alákerült, egy másik kutyatestvére elszakította kötelékét és segítségére rohant; s minthogy így ketten voltak a kutyák, az oroszlán fölé kerekedtek. Míg Kambyes a látványban gyönyörködött, felesége mellette könnyekre fakadt. Kambyes ezt észrevén, megkérdezte, hogy miért sír; az azt felelte, hogy azért, mert míg a kutya a testvérét segítette, ő Smerdisre gondolt és belátta, hogy neki nem lehet segítője. A görögök állítása szerint ezen szavaiér ölte volna meg Kambyes; az egyiptomiak szerint pedig asztal mellett ültek, s a feleség egy salátafőt kezébe fogván, körben leszakította leveleit és megkérdezte urát, vajjon a letépett saláta szebb-e, vagy a leveles; s mikor ő azt mondta, hogy a leveles, így felelt az asszony: «S te valamikor mégis ezt a salátát utánoztad, midőn Kyrosnak házát letépted». Ő erre úgy felbőszült, hogy a terhes állapotban levő nőt lábbal tiporta, a ki koraszülésébe belehalt.

Így dühöngött Kambyes saját rokonai ellen, akár Apis miatt,³³ akár más okból; mert sok baj szokta érni az embereket. Különbön azt is mondják, hogy Kambyes már születésétől fogva nagy betegségben szenvedett, a melyet némelyek szent betegségnek hívnak.³⁷ Abban tehát semmi különös sines; mert ha a test nagy betegségben sínlődik, az ész sem lehet egészséges. Dühöngött ő azonban más perzsák ellen is. Beszélik, hogy Prexaspeshez, a kit ő³⁴ különösen becsült, így pl. ő hozta neki a követi jelentéseket is, fia pedig Kambyesnek pohárnoka volt, a mi szintén nem kis tisztesség, — ehhez így szólt volna: «Prexaspes, milyen embernek tartanak engem a perzsák, és mikép beszélnek rólam?» Mire ő így felelt: «Uram, minden másban dicsérnek, de azt mondják, hogy kelleténél jobban neki adod magad az ivásnak». Így nyilatkozott ő a perzsákról; a király azonban felbőszült és így szólt: «Tehát a perzsák most azt mondják, hogy a bornak adván magamat, örjögök és nem vagyok eszemnél; e szerint előbbi beszédek nem voltak igazak». Mert Kambyes a tanácsában ülő perzsáktól és Kroisostól azt kérdezte, hogy minő embernek tűnik ő fel, ha atyjával, Ky-

Κῦρον, οἱ δὲ ἀμείβοντο ὥς εἴη ἀμείνων τοῦ πατρός· τὰ τε γὰρ ἐκείνου πάντα ἔχειν αὐτὸν καὶ προσεκτῆσθαι Αἴγυπτον τε καὶ τὴν θάλασσαν. Πέρσαι μὲν ταῦτα ἔλεγον, Κροῖσος δὲ παρεὼν τε καὶ οὐκ ἀρεσκόμενος τῇ κρίσει εἶπε πρὸς τὸν Καμβύσεα τάδε. «ἐμοὶ μὲν νυν, ὦ παῖ Κῦρον, οὐ δοκέεις ὅμοιος εἶναι τῷ πατρί· οὐ γὰρ κώ τοι ἐστὶ υἱὸς οἷον σὲ ἐκεῖνος κατελίπετο.» ἤσθη τε ταῦτα ἀκούσας ὁ Καμβύσης καὶ ἐπαίνεε τὴν Κροίσου κρίσιν. τούτων δὴ ὧν ἐπιμνησθέντα ὀργῇ λέγειν πρὸς τὸν Πηξάσπεα «σὺ νυν μάθε εἰ λέγουσι Πέρσαι ἀληθέα, εἴτε αὐτοὶ λέγοντες ταῦτα παραφρονέουσι· εἰ μὲν γὰρ τοῦ παιδὸς τοῦ σοῦ τοῦδε ἐστεῶτος ἐν τοῖσι προθύροισι βαλὼν τύχοιμι μέσης τῆς καρδίας, Πέρσαι φανέονται λέγοντες οὐδέν· ἦν δὲ ἀμάρτω, φάναι Πέρσας τε λέγειν ἀληθέα καὶ με μὴ σωφρονέειν.» ταῦτα δὲ εἰπόντα καὶ διατείναντα τὸ τόξον βαλεῖν τὸν παῖδα, πεσόντος δὲ τοῦ παιδὸς ἀνασχίζειν αὐτὸν κελεύειν καὶ σκέψασθαι τὸ βλήμα· ὥς δὲ ἐν τῇ καρδίῃ εὗρεθῆναι ἐνέοντα τὸν οἰστόν, εἶπεῖν πρὸς τὸν πατέρα τοῦ παιδὸς γελάσαντα καὶ περιχαρέα γενόμενον «Πηξάσπες, ὥς μὲν ἔγωγε οὐ μαίνομαι Πέρσαι τε παραφρονέουσι, δηλὰ τοι γέγνε· νῦν δέ μοι εἶπέ, τίνα εἶδες ἤδη πάντων ἀνθρώπων οὕτω ἐπισκοπα τοξεύοντα»; Πηξάσπεα δὲ ὀρέοντα ἄνδρα οὐ φρενῆρεα καὶ περὶ ἑωυτῷ δειμαίνοντα εἶπεῖν «δέσποτα, οὐδ' ἂν αὐτὸν ἔγωγε δοκέω τὸν θεὸν οὕτω ἂν καλῶς βαλεῖν.» τότε μὲν ταῦτα ἐξεργάσατο, ἐτέρωθι δὲ Περσέων ὁμοίους τοῖσι πρώτοισι θυώδεα ἐπ' οὐδεμιῇ αἰτίῃ ἀξιοχρέω ἐλὼν ζῶντας ἐπὶ κεφαλῇ κατώρυξε.

36 Ταῦτα δὲ μιν ποιεῦντα ἐδικαίωσε Κροῖρος ὁ Λυδὸς νοθετῆσαι τοῖσιδε τοῖσι ἔπεισι. «ὦ βασιλεῦ, μὴ πάντα ἡλικίῃ καὶ θυμῷ ἐπίτραπε, ἀλλ' ἴσχε καὶ καταλάβρανε σεωυτόν· ἀγαθόν τι πρόνοον εἶναι, σοφὸν δὲ ἢ προμηθεῖη. σὺ δὲ κτείνεις μὲν ἄνδρας σεωυτοῦ πολέμιας ἐπ' οὐδεμιῇ αἰτίῃ ἀξιοχρέω ἐλὼν, κτείνεις δὲ παῖδας. ἦν δὲ πολλὰ τοιαῦτα ποιήεις, ὅρα ὅπως μὴ σεν ἀποστήσονται Πέρσαι. ἐμοὶ δὲ πατήρ σός Κῦρος ἐνετέλλετο πολλὰ κελεύων σε νοθετέειν καὶ ὑποτίθεσθαι ὅ τι ἂν εὗρίσκω ἀγαθόν.» ὁ μὲν δὴ εὐνοίῃν φαίνων συνεβούλευε σὶ ταῦτα· ὁ δ' ἀμείβετο τοῖσιδε. «σὺ καὶ ἐμοὶ τολμᾷς συμβουλεύειν, ὅς χρηστῶς μὲν τὴν σεωυτοῦ πατρίδα ἐπετρόπευσας, εὐ δὲ τῷ πατρί τῷ ἐμῷ συνεβούλευσας, κελεύων αὐτὸν Ἀράξῃ ποταμὸν διαβάντα ἰέναι ἐπὶ Μασσαγέτας, βουλομένων ἐκείνων

rossal, összehasonlítják; azok azt felelték, hogy ő kiválóbb, mint atyja, mivel nemcsak minden birtoka az övé, hanem Egyiptomot és a tengert is hozzászerezte. Így szóltak a perzsák; de a jelenlevő Kroisosnak nem tetszett a válasz, és így szólt Kambysesthez: «Nekem bizony, óh Kyrosnak fia, nem látszol fölérni atyáddal; mert még nincs oly fiad, a milyennek ő téged hátrahagyott». Kambyses ennek hallatára megörült és Kroisosnak válaszát megdicsérte. Erről emlékezvén meg tehát, így szólt haragjában Prexaspeshez: «Ítéld meg magad, vajjon igazat szólnak-e a perzsák, avagy eszelősködni-e, mikor így beszélnek. Ha én a fiadnak, ki az előcsarnokban áll. közepén találok nyilammal a szívét, akkor világos, hogy a perzsák haszontalanul fecsegnek; ha pedig hibázok, mondd, hogy a perzsák igazat beszélnek és én nem vagyok eszemnél». E szavakkal felajzotta íjját és a fiúra lőtt. Midőn a fiú elesett, felvágatta és megnézte a sebet. Mikor pedig a nyilat a szívében találták fönnakadva, nevetve és nagy örömmel így szólt a fiúnak atyjához: «Íme kiviláglott, Prexaspes, hogy nem én vagyok boldond, hanem a perzsák vesztették el eszüket. De mondd meg most nekem, kit láttál már az összes emberek között, a ki oly biztosan találna nyilával?» Prexaspes látta, hogy örült emberrel van dolga; remegett életéért és így szólt: «Üram, azt hiszem, hogy maga az Isten sem lő ily szépen». Ezt a szörnyetettet vitte ekkor véghez; más alkalommal tizenkét előkelő perzsát minden alapos ok nélkül elfogatott és elevenen ásatott el fejjé.

E tettei miatt a lydiai Kroisos azt hitte, hogy meg kell őt inteni, ³⁶ s így szólt hozzá: «Óh király, ne bízd magad egészen ifjúságodra és haragodra, hanem tartózkodjál és uralkodjál magadon; jó dolog az óvatosság és böles az elővigyázat. Te minden alapos ok nélkül elfogatod polgáraidat és megölsz, és megölsz gyermekeiket. Ha sok ilyest fogsz tenni, vigyázz, hogy el ne pártoljanak tőled a perzsák. Nekem Kyros atyád nagyon a szívemre kötötte, hogy intselek és tanácsot adjak, ha valami jót tudok». Kroisos jóakarólag adta neki e tanácsot; mire az így felelt: «És te merészselsz nekem tanácsot osztogatni, a ki oly szépen igazgattad házádat, s olyan jó tanácsot adott atyámnak, mikor arra buzdítottad, hogy az Araxes folyón átkelvé, a massageták ellen menjen, holott ezek akartak át-

διαβαίνειν ἐς τὴν ἡμετέραν, καὶ ἀπὸ μὲν σεωυτὸν ὤλεσας τῆς σεωυτοῦ πατρίδος κακῶς προστάς, ἀπὸ δὲ ὤλεσας Κύρον πειθόμενον σοί. ἀλλ' οὔτι χαίρων, ἐπεὶ τοι καὶ πάλαι ἐς σέ προφασίς τευ ἐδεόμην ἐπιλαβέσθαι.» ταῦτα δὲ εἶπας ἐλάμβανε τὸ τόξον ὡς κατατοξεύσων αὐτόν, Κροῖσος δὲ ἀναδραμὼν ἔθεε ἔξω· ὁ δὲ ἐπεῖτε τοξεύσαι οὐκ εἶχε, ἐντεῖλατο τοῖσι θεράπουσι λαβόντας μιν ἀποκτείνειν. οἱ δὲ θεράποντες ἐπιστάμενοι τὸν τρόπον αὐτοῦ κατακρύπτουσι τὸν Κροῖσον ἐπὶ τῷδε τῷ λόγῳ ὥστε, εἰ μὲν μεταμελήσῃ τῷ Καμβύσῃ καὶ ἐπιζητέῃ τὸν Κροῖσον, οἱ δὲ ἐκφύγαντες αὐτὸν δῶρα λάμπονται ζώαγια Κροίσου, ἣν δὲ μὴ μεταμέλῃται μηδὲ ποθέῃ μιν, τότε καταχρᾶσθαι. ἐπόθησέ τε δὴ ὁ Καμβύσης τὸν Κροῖσον οὐ πολλῷ μετέπειτα χρόνῳ ὕστερον, καὶ οἱ θεράποντες μαθόντες τοῦτο ἐπηγγέλλοντο αὐτῷ ὡς περιεῖη. Καμβύσης δὲ Κροίσῳ μὲν συνήδεσθαι ἔφη περιέοντι, ἐκείνους μέντοι τοὺς περιποιήσαντας οὐ καταπροΐξεσθαι ἀλλ' ἀποκτενέειν. καὶ ἐποίησε ταῦτα.

- 37 Ὁ μὲν δὴ τοιαῦτα πολλὰ ἐς Πέρσας τε καὶ τοὺς συμμάχους ἐξεμαίνετο, μένων ἐν Μέμφι καὶ θήκας τε παλαιάς ἀνοίγων καὶ σκεπτόμενος τοὺς νεκρούς. ὥς δὲ δὴ καὶ ἐς τοῦ Ἡφαίστου τὸ ἱρόν ἦλθε καὶ πολλὰ τῷγάλματι κατεγέλασε. ἔστι γὰρ τοῦ Ἡφαίστου τὸ ἄγαλμα τοῖσι Φοινικηίοισι Παταίκοισι ἐμπερέστατον, τοὺς οἱ Φοίνικες ἐν τῇσι πρῶρχσι τῶν τριηρέων περιάγουσι. ὅς δὲ τούτους μὴ ὕπωπε, ἐγὼ δὲ σημανέω· πυγμαίου ἀνδρὸς μίμησίς ἐστι. ἐσῆλθε δὲ καὶ ἐς τῶν Καβείρων τὸ ἱρόν, ἐς τὸ οὐ θεμιτόν ἐστι εἰσιέναι ἄλλον γε ἢ τὸν ἱρέα· ταῦτα δὲ τὰ ἀγάλματα καὶ ἐνέπρησε πολλὰ κατασκώψας. ἔστι δὲ καὶ ταῦτα ὅμοια τοῖσι τοῦ Ἡφαί-
- 38 στου· τοῦτου δὲ σφεας παῖδας λέγουσι εἶναι. πανταχῇ ὧν μοι δηλὰ ἐστι ὅτι ἐμάνη μεγάλως ὁ Καμβύσης· οὐ γὰρ ἂν ἱροῖσί τε καὶ νομαίοισι ἐπεχείρησε καταγελαῖν. εἰ γάρ τις προθείη πᾶσι ἀνθρώποισι ἐκλέξασθαι κελύων νόμους τοὺς καλλίστους ἐκ τῶν πάντων νόμων, διασκεψάμενοι ἂν ἐλοῖατο ἕκαστοι τοὺς ἑωυτῶν· οὕτω νομίζουσι πολλόν τι καλλίστους τοὺς ἑωυτῶν νόμους ἕκαστοι εἶναι. οὐκὼν οἰκός ἐστι ἄλλον γε ἢ μαινόμενον ἄνδρα γέλῳτα τὰ τοιαῦτα τίθεσθαι. ὥς δὲ οὕτω νενομίκασι τὰ περὶ τοὺς νόμους πάντες ἄνθρωποι, πολλοῖσί τε καὶ ἄλλοισι τεκμηρίοισι πάρεστι σταθμώσασθαι, ἐν δὲ δὴ καὶ τῷδε. Δαρεῖος ἐπὶ τῆς ἑωυτοῦ ἀρχῆς καλέσας Ἑλλήνων τοὺς παρεόντας εἶρετο ἐπὶ κόσῳ ἂν χρήματι βουλοῖατο τοὺς πατέρας ἀποθνήσκοντας κατασιτέεσθαι· οἱ δὲ ἐπ' οὐδενὶ ἔφασαν·

jönni a mi földünkre; és a ki saját hazádat oly ügyetlenül kormányozván, magadat is, Kyrost is tönkre juttattad, mikor szavadra hallgatott? De nem viszed el szárazon, mert már régen keresek ürügyet, hogy megfogjalak». E szavakkal kezébe vette ijját, hogy lelőjje; Kroisos azonban felugrott és kifutott. Ő tehát, mivel nem bírta lelőni, megparancsolta a szolgálknak, hogy fogják meg és szúrják le. De a szolgák ismerték jellemét és Kroisost elrejtették a végből, hogy ha majd Kambyses megbánja a dolgot és kívánczoznék Kroisos után, elevenen vissza fogják hozni és jutalom üti majd markukat; de ha nem bánja meg és nem kívánczik utána, akkor megölik. Nem sokkal később azonban Kambyses visszakívánta Kroisost, a mit a szolgák észrevevén, megjelentették, hogy él. Kambyses azt felelte, hogy ő ugyan örül, ha Kroisos él, de a kik őt életben hagyták, nem maradnak büntetlenül, hanem megöletli. És így is tett.

Sokszor őrvjögött ekképen a perzsák és a szövetségesek ellen; 37 mialatt pedig Memphisben maradt, fölnyitotta a régi sírokat és a holttesteket megnézte. Elment így Hephaistos templomába is, hol az istenképpel sok gúnyt űzött. Hephaistos képe u. i. igen hasonlít a «Pataikos» nevű phoinikiai istenéhez, melyeket a phoinikiaiak háromevezőseik orrán magukkal visznek. A ki azokat még nem látta, annak meg is mondom: törpe embert ábrázolnak. Elment a kabeirusok templomába is, a hová a papon kívül senkinek sem szabad belépni; itt is sok gúnyt űzött a képekkel s elégette őket. Ezek hasonlítanak a Hephaistoséhoz, és a monda szerint azok az ő gyermekei volnának.²⁸ Mindenképen világos előttem, hogy Kambyses nagy mér- 38 tékben őrvjögött; máskülönben nem merte volna a szent dolgokat és a szokásokat kigúnyolni. Mert ha minden emberre rábiznák és meghagynák, hogy az összes szokások közül a legszebbet válaszszaák ki, akkor a kutatás után is mindenki a magáéit választaná; annyira meggyőződése kinek-kinek, hogy az ő szokásai a legjobbak. Lehetetlen tehát, hogy más, mint őrült ember, gúny tárgyává tegye azokat. Hogy pedig az összes emberek így gondolkoznak szokásaikra vonatkozólag, sok mindenféle jel bizonyítja; a többi között ez is: mikor Dareios király a nála levő görögöket összehívta és megkérdezte, hogy mennyi pénzért ennék meg apáik holttesteit, azt felel-

ἔρδειν ἂν ταῦτο. Δαρεῖος δὲ μετὰ ταῦτα καλέσας Ἰνδῶν τοὺς καλεзоμένους Καλλατίας, οἱ τοὺς γονέας κατεσθίουσι, εἶρετο, παρεόντων τῶν Ἑλλήνων καὶ δι' ἑρμηνέος μανθανόντων τὰ λεγόμενα, ἐπὶ τίνι χρήματι δεξαίαντ' ἂν τελευτέοντας τοὺς πατέρας κατακαίειν πυρί· οἱ δὲ ἀμβώσαντες μέγα εὐφημέειν μιν ἐκέλευον. οὕτω μὲν νυν ταῦτα νενομίσται, καὶ ὀρθῶς μοι δοκεῖ Πίνδαρος ποιῆσαι νόμον πάντων βασιλέα φήσας εἶναι.

- 39 Καμβύσεω δὲ ἐπ' Αἴγυπτον στρατευομένου ἐποιήσαντο καὶ Λακεδαιμόνιοι στρατηγὴν ἐπὶ Σάμον τε καὶ Πολυκράτεα τὸν Αἰάκειος, ὃς ἔσχε Σάμον ἐπαναστάς, καὶ τὰ μὲν πρῶτα τριχῇ δασάμενος τὴν πόλιν . . τοῖσι ἀδελφεοῖσι Πανταγνώτῳ καὶ Συλοσῶντι ἔνειμε, μετὰ δὲ τὸν μὲν αὐτῶν ἀποκτείνας τὸν δὲ νεώτερον Συλοσῶντα ἐξελάσας ἔσχε πᾶσαν Σάμον, σχὼν δὲ ξεινίην Ἀμάσι τῷ Αἰγύπτου βασιλείᾳ συνεθήκατο, πέμπων τε δῶρα καὶ δεκόμενος ἄλλα παρ' ἐκείνου. ἐν χρόνῳ δὲ ὀλίγῳ αὐτίκα τοῦ Πολυκράτεος τὰ πρήγματα ἠῤῥετο καὶ ἦν βεβωμένα ἀνά τε τὴν Ἰωνίην καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα· ὅκου γὰρ ἰθύσεις στρατεύεσθαι, πάντα οἱ ἐχώρει εὐτυχώς. ἔκτετο δὲ πεντηκοντέρους τε ἑκατὸν καὶ χιλίους τοξότας, ἔφερε δὲ καὶ ἦγε πάντας διακρίνων οὐδένα· τῷ γὰρ φίλῳ ἔφη χαριεῖσθαι μᾶλλον ἀποδιδούς τὰ ἔλαβε ἢ ἀρχὴν μηδὲ λαβών. συχνὰς μὲν δὴ τῶν νήσων ἀραιρῆκε, πολλὰ δὲ καὶ τῆς ἡπείρου ἄσπεα· ἐν δὲ δὴ καὶ Λεσβίους πανστρατιῇ βοηθέοντας Μιλησίοισι ναυμαχίῃ κρατήσας εἶλε, οἱ τὴν τάφρον περὶ τὸ τεῖχος τὸ ἐν Σάμῳ πᾶσαν δεδεμένοι ὥρυξαν. καὶ κως τὸν Ἀμασιν εὐτυχέων μεγάλως ὁ Πολυκράτης οὐκ ἐλάνθανε, ἀλλὰ οἱ τοῦτ' ἦν ἐπιμελής. πολλῷ δὲ ἔτι πλευνός οἱ εὐτυχίης γινομένης, γράψας ἐς βυβλίον τάδε ἐπέστειλε ἐς Σάμον. «Ἀμασις Πολυκράτεϊ ὧδε λέγει. ἡδὺ μὲν πυνθάνεσθαι ἄνδρα φίλον καὶ ξεινὸν εὖ πρήσσοντα· ἐμοὶ δὲ αἱ σαὶ μεγάλαι εὐτυχίαι οὐκ ἀρέσκουσι, τὸ θεῖον ἐπισταμένη ὥς ἔστι φθονερόν· καὶ κως βούλομαι καὶ αὐτὸς καὶ τῶν ἂν κήδωμαι τὸ μὲν τι εὐτυχεῖν τῶν πρηγμάτων το δὲ προσπταῖειν, καὶ οὕτω διαφέρειν τὸν αἰῶνα ἐναλλάξ πρήσσω ἢ εὐτυχεῖν τὰ πάντα. οἰδένα γάρ κω λόγῳ
- 40

ték, hogy ezt semmi áron sem tennék meg. Dareios azután előhívta a kallatiaiaknak nevezett indusokat,²⁹ a kik szüleiket meg szokták enni, és a görögök jelenlétében, a kiknek tolmácsok magyarázták meg szavait, kérdezte tőlük, hogy milyen árért égetnék el a tűzön elhalt apáikat; de ők hangosan felkiáltottak és kérték, hogy hallgasson el az ilyenekkel. Ilyen tehát a felfogás, s azt hiszem, hogy igaza van Pindarosnak, midőn azt mondja, hogy a szokás királya mindennek.³⁰

Mialatt Kambyzes Egyiptom ellen hadakozott, a lakedaimo-³⁹niak is háborút indítottak Samos és Aiakes fia, Polykrates ellen, a ki Samos ura lett, miután lázadást szított és kezdetben három részre osztván a várost, Pantagnotos és Syloson testvéreinek is juttatott belőle; de később az egyiket megölvén, az ifjabb Sylosont pedig elkergetvén, Samost egészen hatalmába kerítette.³¹ Erre azután vendégbarátságot kötött Egyiptom királyával, Amasis-sal, ajándékokat küldött neki és kapott is viszonzásul tőle. Rövid idő múlva Polykrates hatalma megnövekedett és híressé lett Ioniában és Görögország más vidékein is. Mert bárhová indította seregét, mindenütt szerencsével járt. Száz ötvenevezős hajót és ezer íjászt szerzett, s ezekkel dúlt és pusztított mindenütt különbség nélkül; úgy vélekedett u. i. hogy jobban kedvez barátjának, ha visszaadja, a mit elvett, mintha semmit se vett volna el. Sok szigetet elfoglalt és a szárazon is sok várost; így Lesbost is, mely összes erejével segítette a miletosiakat, de ő egy tengeri csatában legyőzte és leigázta őket, s az elfogottak voltak azok, a kik Samosnak fala körül az egész árkot ásták. De Amasisnak nem kerülte el⁴⁰ figyelmét Polykratesnek nagy szerencséje, sőt nagy gondot okozott neki. Mikor pedig szerencséje még inkább növekedett, levelet írt neki és elküldte Samosba. A levél így szólt: «Amasis ezt izeni Polykratesnek: habár kellemes hallanom, hogy kedves emberemnek és vendégbarátomnak jól megy a sora, nagy szerencséd még sem tetszik nekem; mert tudom, hogy az isten irigy.³² Azért ép úgy magamnak, mint másoknak, kiknek sorsa szívémen fekszik, kívánom, hogy vállalataik csak részben sikerüljenek, részben pedig megbukjanak, és inkább akarom ilyen változatosságban tölteni életemet, mint folytonos szerencsében. Mert még senkiről sem

- οἶδα ἀκούσας ὅστις ἐς τέλος οὐ κακῶς ἐτελεύτησε πρόρριζος, εὐτυχέων τὰ πάντα. σὺ ὦν νῦν ἐμοὶ πειθόμενος ποιήσον πρὸς τὰς εὐτυχίας τοιαύδε· φροντίσας τὸ ἂν εὖρῃς ἐόν τοι πλείστον ἄξιον καὶ ἐπ' ᾧ σὺ ἀπολομένῳ μάλιστα τὴν ψυχὴν ἀλγήσεις, τοῦτο ἀπόβαλε οὕτω ὅπως μηκέτι ἦξει ἐς ἀνθρώπους· ἦν τε μὴ ἐναλλάξ ἤδη τῷπὸ τούτου αἱ εὐτυχίαι τοι τῇσι πάθῃσι
- 41 προσπίπτωσι, τρόπῳ τῷ ἐξ ἐμεῦ ὑποκειμένῳ ἀκέο.» ταῦτα ἐπιλεξάμενος ὁ Πολυκράτης καὶ νόψ λαβὼν ὥς οἱ εὖ ὑπετίθετο Ἄμασις, ἐδιζήτο ἐπ' ᾧ ἂν μάλιστα τὴν ψυχὴν ἀσθηθεῖν ἀπολομένῳ τῶν κειμηλίων, διζήμενος δὲ εὗρισκε τόδε. ἦν οἱ σφρηγὶς τὴν ἐφόρεε χρυσόδετος, σμαράγδου μὲν λίθου ἐοῦσα, ἔργον δὲ τὴν Θεοδώρου τοῦ Τηλεκλέος Σαμίου. ἐπεὶ ὦν ταύτην οἱ ἐδόκεε ἀποβαλεῖν, ἐποίησε τοιαύδε. πεντηκόντερον πληρώσας ἀνδρῶν ἐσέβη ἐς αὐτήν, μετὰ δὲ ἀναγαγεῖν ἐκέλευε ἐς τὸ πέλαγος. ὥς δὲ ἀπὸ τῆς νήσου ἐκὰς ἐγένετο, περιελόμενος τὴν σφρηγίδα πάντων ὁρεόντων τῶν συμπλῶων ῥίπτει ἐς τὸ πέλαγος. τοῦτο δὲ ποιήσας
- 42 ἀπέπλεε, ἀπικόμενος δὲ ἐς τὰ οἰκία συμφορῇ ἐχράτο. πέμπτη δὲ ἡ ἕκτη ἡμέρῃ ἀπὸ τούτων τάδε οἱ συνήγειρε γενέσθαι. ἀνὴρ ἄλιεὺς λαβὼν ἰχθὺν μέγαν τε καὶ καλὸν ἡξίου μιν Πολυκράτεϊ δῶρον δοθῆναι· φέρων δὲ ἐπὶ τὰς θύρας Πολυκράτεϊ ἔφη ἐθέλειν ἐλθεῖν ἐς ὄψιν, χωρήσαντος δὲ οἱ τούτου ἔλεγε διδοῦς τὸν ἰχθύν «ὦ βασιλεῦ, ἐγὼ τόνδε ἐλὼν οὐκ ἐδικαίωτα φέρειν ἐς ἀγορήν, καίπερ ἐὼν ἀποχειροβίτος, ἀλλὰ μοι ἐδόκεε σεῦ τε εἶναι ἄξιος καὶ τῆς σῆς ἀρχῆς· σοὶ δὲ μιν φέρων δίδωμι.» ὁ δὲ ἡσθεὶς τοῖσι ἔπεσι ἀμείβεται τοῖσιδε. «κάρτα τε εὖ ἐποίησας καὶ χάρις διπλῇ τῶν τε λόγων καὶ τοῦ δώρου· καὶ σε ἐπὶ δειπνον καλέομεν.» ὁ μὲν δὲ ἄλιεὺς μέγα ποιούμενος ταῦτα ἦγε ἐς τὰ οἰκία, τὸν δὲ ἰχθύν τάμνοντες οἱ θεράποντες εὗρισκον· ἐν τῇ νηδίᾳ αὐτοῦ ἐνεοῦσαν τὴν Πολυκράτεος σφρηγίδα. ὥς δὲ εἰδόν τε καὶ ἔλαβον τάχιστα, ἔφερον κεχαρηκότες παρὰ τὸν Πολυκράτεα, διδόντες δὲ οἱ τὴν σφρηγίδα ἔλεγον ὅτεψ τρόπῳ εὐρέθη. τὸν δὲ ὥς ἐσῆλθε θεῖον εἶναι τὸ πρήγμα, γράφει ἐς βυβλίον πάντα τὰ ποιήσαντά μιν οἷα καταλελάβηκε, γράφας δὲ ἐς
- 43 Αἴγυπτον ἐπέσθηκε. ἐπιλεξάμενος δὲ ὁ Ἄμασις τὸ βυβλίον τὸ παρὰ τοῦ Πολυκράτεος ἦκον, ἔμαθε ὅτι ἐκκομίσαι τε ἀδύνατον εἶη ἀνθρώπῳ ἀνθρώπον ἐκ τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι πρήγματος, καὶ ὅτι οὐκ εὖ τελευτήσῃν μέλλοι Πολυκράτης εὐτυχέων τὰ πάντα, ὅς

hallottam, hogy ne lett volna teljesen rossz vége, ki mindenben szerencsével járt. Azért kövesd tanácsomat és a szerencse ellen tedd a következőt: gondolkozzál és a mit legbecesebbnek tartasz magadra nézve, bár elvesztését leginkább fájlalnád, dobd el oly módon, hogy emberek közé többet ne jusson. S ha ezentúl szerencséd nem váltakozik szenvedésekkel, az ajánlottam módon segíts magadon.» Mikor ezt Polykrates elolvasta és belátta, hogy Amasis⁴¹ neki jó tanácsot adott, utána nézett, hogy melyik kincsének elvesztése epestené leginkább lelkét, s kutatása közben a következőre talált: volt neki smaragd kőből egy pecsétgyűrűje, melyet aranyba foglalva viselt, a samosi Telekles fiának, Theodorosnak műve.³³ Mint-hogy tehát ezt látta jónak eldobni, a következőkép cselekedett: egy ötvenevezőst megtöltött emberekkel, azután maga is beszállt és a nyílt tengerre hajtatott. Mikor már távol volt a szigettől, lehúzta pecsétgyűrűjét és az összes utasok szeme láttára a tengerbe dobta. Ezután visszahajózott és palotájába érvén, nagyon szomorzkodott. Öt vagy hat nappal ezután a következő dolog történt meg⁴² vele: valamely halász ember egy szép és nagy halat fogván, méltónak tartotta arra, hogy Polykratesnek adja ajándékba. Elvitte tehát Polykrates kapujáig és azt mondta, hogy személyesen akar vele beszélni; s mikor erre engedelmet kapott, ezekkel a szavakkal adta át a halat: «Óh király, én fogtam ezt a halat és nem akartam a piacra vinni, habár a kezem munkájából élek; hanem úgy tünt fel nekem, hogy hozzád és uralmadhoz méltó; elhoztam hát neked». Polykrates e szavaknak megörülvén, így felelt: «Nagyon jól tetted és kettős hálát érdemelsz szavaidért és ajándékodért; meghivunk az ebédre is». A halász nagy tisztességnek tartotta ezt és haza ment; a halat pedig a szolgák fölhasítván, megtalálták hasában Polykratesnek pecsétgyűrűjét. Mihelyt ezt meglátták és kivették, ujjongva vitték Polykrateshez, és átadván neki a pecsétgyűrűt, elmondották, hogy mikép találták meg. Ő belátta, hogy ez isteni végzet, az egész dolgot egy levélben leírta, hogy mikép cselekedett és mi történt vele, és elküldte Egyiptomba. Mikor Amasis⁴³ a Polykratestől érkezett levelet elolvasta, belátta, hogy embernek ehetetlen embertársát megmenteni attól, a mi érni fogja, és hogy mindenben szerencsés Polykrates sem fog jó véget érni, mert

καὶ τὰ ἀποβάλλει εὐρίσκει. πέμψας δὲ οἱ κήρυκα ἐς Σάμον διαλύσθαι ἔφη τὴν ξεινίην. τοῦδε δὲ εἵνεκεν ταῦτα δὲ ἐποίησε, ἵνα μὴ συντυχίης δεινῆς τε καὶ μεγάλης Πολυκράτεα καταλαβούσης αὐτὸς ἀλγήσειε τὴν ψυχὴν ὥς περὶ ξείνου ἀνδρός.

44 Ἐπὶ τοῦτον δὴ ὦν τὸν Πολυκράτεα εὐτυχέοντα τὰ πάντα ἐστρατεύοντο Λακεδαιμόνιοι, ἐπικαλεσαμένων τῶν μετὰ ταῦτα Κυθωνίων τὴν ἐν Κρήτῃ κτισάντων Σαμίων. πέμψας δὲ κήρυκα λάθρῃ Σαμίων Πολυκράτης παρὰ Καμβύσεια τὸν Κύρου συλλέγοντα στρατὸν ἐπ' Αἴγυπτον, ἐδεήθη ὅπως ἂν καὶ παρ' ἑωυτὸν πέμψας ἐς Σάμον δέοιτο στρατοῦ. Καμβύσης δὲ ἀκούσας τούτων προθύμως ἔπεμπε ἐς Σάμον δεησόμενος Πολυκράτεος στρατὸν ναυτικὸν ἅμα πέμψαι ἑωυτῷ ἐπ' Αἴγυπτον. ὁ δὲ ἐπιλέξας τῶν ἀστῶν τοὺς ὑπώπτευσε μάλιστα ἐς ἐπανάστασιν ἀπέπεμπε τεσσαράκοντα ταίηρες, ἐντελάμενος Καμβύσῃ ὀπίσω τούτους μὴ ἀποπέμπειν.

45 οἱ μὲν δὴ λέγουσι τοὺς ἀποπεμφθέντας Σαμίων ὑπὸ Πολυκράτεος οὐκ ἀπικέσθαι ἐς Αἴγυπτον, ἀλλ' ἐπεὶ ἐγένοντο ἐν Καρπάθῳ πλέοντες, δοῦναι σφίσι λόγον, καὶ σφί' ἀδελφὸν τὸ προσωτέρω μηκέτι πλέειν· οἱ δὲ λέγουσι ἀπικομένους τε ἐς Αἴγυπτον καὶ φυλασσομένους ἐνθεῦτεν αὐτοὺς ἀποδρῆναι. καταπλέουσι δὲ ἐς τὴν Σάμον Πολυκράτης νηυσὶ ἀντιάσας ἐς μάχην κατέστη· νικήσαντες δὲ οἱ κατιόντες ἀπέβησαν ἐς τὴν νῆσον, πεζομαχίσαντες δὲ ἐν αὐτῇ ἐσωθήσαν, καὶ οὕτω δὴ ἔπλεον ἐς Λακεδαίμονα. εἰσὶ δὲ οἱ λέγουσι τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου νικήσαι Πολυκράτεα, λέγοντες ἔμοι δοκέειν οὐκ ὀρθῶς· οὐδὲν γάρ ἔδεε σφεας Λακεδαιμονίους ἐπικαλέσθαι, εἴ περ αὐτοὶ ἦσαν ἱκανοὶ Πολυκράτεα παραστήσασθαι. πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ λόγος αἰρέσει, τῷ ἐπικουροὶ μισθωτοὶ καὶ τοξόται οἰκῆμοι ἦσαν πλήθει πολλοί, τοῦτον ὑπὸ τῶν κατιόντων Σαμίων ἐόντων ὀλίγων ἐσωθήναι. τῶν δ' ὑπ' ἑωυτῷ ἐόντων πολιητέων τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας ὁ Πολυκράτης ἐς τοὺς νεωσοίκους συνειλήσας εἶχε ἐτοιμούς. ἦν ἄρα προδιδῶσι οὗτοι πρὸς τοὺς κατιόντας, ὑποπρῆσαι αὐτοῖσι τοῖσι νεωσοίκοις.

46 Ἐπεὶ δὲ οἱ ἐξελασθέντες Σαμίων ὑπὸ Πολυκράτεος ἀπίκοντο ἐς τὴν Σπάρτην, καταστάντες ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας ἔλεγον πολλὰ οἷα κάρτα δεόμενοι. οἱ δὲ σφί' τῇ πρώτῃ καταστάσει ὑπεκρίναντο τὰ μὲν πρῶτα λεχθέντα ἐπιλεῖσθαι,

még az is visszakerül hozzá, a mit eldob. Követet küldött tehát Samosba és megizente, hogy felbontja a vendégbarátságot. Ezt pedig azért tette, hogy, ha Polykratest valamely borzasztó és nagy csapás érné, ne epezsze szívét, hogy az neki vendégbarátja volt.

Tehát ezen Polykrates ellen, a ki mindenben szerencsés, vala, ⁴⁴ viseltek háborút a lakedaimoniak. Őket azon samosiak hívták segítségül, a kik később Krétában Kydoniát alapították. Polykrates u. i. az Egyiptom ellen sereget gyűjtő Kambyseshez, Kyros fiához, titokban követet küldött és megkérte, hogy hozzá is küldjön követet Samosba és kérjen hadsereget. Kambyses ezt meghallván, szívesen küldött követeket Samosba, megkérni Polykratest, hogy küldjön vele tengeri hadsereget Egyiptom ellen. Ő erre összegyűjtötte azokat a polgárokat, a kikben leginkább gyanított pártütő hajlamot és negyven háromevezős hajón elküldötte Kambyseshez azon kérelemmel, hogy ne küldje őket vissza. ⁴⁵ Némelyek azt mondják, hogy ezek a samosiak, a kiket Polykrates elküldött volt, nem jutottak Egyiptomba, hanem mikor Karpathosnál kiszálltak, ⁴⁶ megbeszélték a dolgot és elhatározták, hogy tovább nem fognak hajózni. Mások azt mondják, hogy eljutottak Egyiptomba, de innen, bár őrizet alatt állottak, megszöktek. Mikor azután Samosba visszaveztek, Polykrates hajókkal ellenük menvén megütközött, de a visszatérők arattak győzelmet, s kiszálltak a szigeten; ott azonban egy szárazföldi csatában leverettek és úgy hajóztak el Lakedaimonba. Vannak, a kik azt állítják, hogy az Egyiptomból visszatérők legyőzték Polykratest; de véleményem szerint nincs igazuk; mert akkor nem kellett volna a lakedaimoniakat segítségül hívni, ha maguk is képesek lettek volna Polykrates fölé kerekedni. Azonfelül téptelenség, hogy azt, a kinek oly sok zsoldos segédcsapata és honi jásza vala, oly kevés számú hazatérő samosi ember legyőzhette volna. Mert Polykrates alattvaló polgárainak gyermekeit és feleségeit a hajógyárakban bezárta és készen tartotta, hogy ha elárulnák őt a hazatérőknek, a hajógyárakkal együtt fölégeti.

Midőn a Polykrates által kiűzött samosiak Spártába érkeztek, ⁴⁶ kormányzók ⁴⁷ elé állván, hosszú beszédet tartottak, a mint az Iyanokhoz illik, kik nagyon esedeznek. De azok az első beszélgetés alkalmával azt felelték, hogy a beszéd elejét elfelejtették,

- τὰ δὲ ὕστατα οὐ συνιέναι. μετὰ δὲ ταῦτα δεύτερα καταστάντες ἄλλο μὲν εἶπον οὐδέν, θύλακον δὲ φέροντες ἔφασαν τὸν θύλακον ἀλφίτων δέσσειν. οἱ δὲ σφι ὑπεκρίναντο τῷ θυλάκῳ περιεργάζομαι·
- 47 βοηθέειν δ' ὧν ἔδοξε αὐτοῖσι. καὶ ἔπειτα παρασκευασάμενοι ἐστρατεύοντο Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ Σάμον, ὥς μὲν Σάμιοι λέγουσι, εὐεργεσίας ἐκτίνοντες, ὅτι σφι πρότεροι αὐτοὶ νηυσὶ ἐβοήθησαν ἐπὶ Μεσσηνίους· ὥς δὲ Λακεδαιμόνιοι λέγουσι, οὐκ οὔτω τιμωρῆσαι θεομένοισι Σαμίοισι ἐστρατεύοντο ὥς τίσασθαι βουλόμενοι τοῦ κρητήρος τῆς ἀρπαγῆς, τὸν ἦγον Κροίσῳ, καὶ τοῦ θώρηκος, τὸν αὐτοῖσι Ἄμασις ὁ Αἰγύπτου βασιλεὺς ἐπεμψε δῶρον. καὶ γὰρ θώρηκα ἐλθίσαντο τῷ προτέρῳ ἑτεῖ ἢ τὸν κρητήρα οἱ Σάμιοι, ἐόντα μὲν λίνεον καὶ ζῶων ἐνυφασμένων συγχῶν, κεκοσμημένον δὲ χρυσῷ καὶ εἰρίοισι ἀπὸ ξύλου· τῶν δὲ εἶνεκα θωυμάσαι ἄξιον, ἀρπεδόνῃ ἐκάστη τοῦ θώρηκος ποιέει· ἐοῦσα γὰρ λεπτή ἔχει ἀρπεδόνας ἐν ἐωυτῇ τριηκοσίας καὶ ἐξήκοντα, πάσας φανεράς. τοιοῦτος ἑτερός ἐστι καὶ τὸν ἐν Λίνδῳ ἀνέθηκε τῇ Ἀθηναίῃ Ἄμασις.
- 48 Συνεπελάβοντο δὲ τοῦ στρατεύματος τοῦ ἐπὶ Σάμον ὥστε γενέσθαι καὶ Κορινθιοὶ προθύμως· ὕβρισμα γὰρ καὶ ἐς τούτους εἶχε ἐκ τῶν Σαμίων γενόμενον γενεῇ πρότερον τοῦ στρατεύματος τούτου, κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον τοῦ κρητήρος τῇ ἀρπαγῇ γεγονός. Κερκυραίων γὰρ παῖδας τριηκοσίους ἀνδρῶν τῶν πρώτων Περιάνδρος ὁ Κυφέλου ἐς Σάρδις ἀπέπεμψε παρὰ Ἀλυάττεα ἐπ' ἐκτομῇ· προσσχόντων δὲ ἐς τὴν Σάμον τῶν ἀγόντων τοὺς παῖδας Κορινθίων, πυθόμενοι οἱ Σάμιοι τὸν λόγον, ἐπ' οἷσι ἀγοίατο ἐς Σάρδις, πρῶτα μὲν τοὺς παῖδας ἐδίδαξαν ἱροῦ ἄψασθαι Ἀρτέμιδος, μετὰ δὲ οὐ περιορέοντες ἀπέλκειν τοὺς ἰκέτας ἐκ τοῦ ἱεροῦ, σιτίων δὲ τοὺς παῖδας ἐργόντων Κορινθίων, ἐποίησαντο οἱ Σάμιοι ὀρτήν, τῇ καὶ νῦν ἔτι χρέωνται κατὰ ταῦτά. νυκτὸς γὰρ ἐπιγενομένης, ὅσον χρόνον ἰκέτευον οἱ παῖδες, ἵστασαν χοροὺς παρθένων τε καὶ ἡιδέων, ἱστάντες δὲ τοὺς χοροὺς τρωκτὰ σησάμου τε καὶ μέλιτος ἐποίησαντο νόμον φέρεσθαι, ἵνα ἀρπάζοντες οἱ τῶν Κερκυραίων παῖδες ἔχοιεν τροφήν. ἐς τοῦτο δὲ τόδε ἐγένετο, ἐς δὲ Κορινθιοὶ τῶν παίδων οἱ φύλακοι οἶχοντο ἀπολιπόντες· τοὺς δὲ
- 49 παῖδας ἀπήγαγον ἐς Κέρκυραν οἱ Σάμιοι. εἰ μὲν νυν Περιάνδρος

a végét pedig nem értették meg. Midőn másodszor állottak elő, semmit sem szóltak, hanem egy zsákot hoztak és azt mondták, hogy a zsáknak lisztre van szüksége; mire ők azt felelték, hogy a zsákot fölösleges volt elhozni, és elhatározták, hogy segíteni fogják őket. S azután a lakedaimoniak fölfegyverkezvén, hadat indítottak Samos 47 ellen, hogy a samosiak szavai szerint leróják hálájukat, a miért azelőtt őket hajóikkal segítették a messeneiek ellen. A lakedaimoniak viszont azt mondják, hogy nem azért indítottak hadat, hogy a kérelmező samosiakat segítsék, hanem meg akarták torolni a vegyítő edény elrablását, melyet Kroisosnak vittek,³⁷ meg a pánczélét, melyet Amasis egyiptomi király küldött volt nekik ajándékol. Ezen vászonpánczél, mely sok élő alakkal volt teleszőve és arannyal meg gyapottal ékítve, egy évvel előbb rabolták el a samosiak, mint a kelyhet; de a mi a pánczél bámulatra méltóvá teszi, azok az egyes fonalak; mert bár finomak, mégis mindegyikben háromszázhatvan fonalat lehet megkülönböztetni. Egy másik ilyen pánczél Lindosban Athenének ajánlott fel Amasis.³⁸

A Samos ellen indított hadjárat léte-üléséhez a korinthesiak 48 is szívesen hozzájárultak; mert ő ellenük is sérelmet követtek volt el a samosiak egy emberkorral ezen hadjárat előtt, ugyanakkor, midőn a vegyítő edény elrablása történt. Ugyanis Periandros, Kypselos fia, előkelő kerkyrai embereknek háromszáz fiát küldötte Sardisba Alyatteshez kiharérés végett. Mikor pedig a korinthesiak, a kik a fiúkat Sardisba vitték, Samosban kikötöttek, és a samosiak megtudták, hogy miért viszik azokat Sardisba: először is megtanították a fiúkat, hogy Artemis templomába meneküljenek; s mikor aztán nem engedték meg, hogy a könyörgőket a templomból kivonszolják, a korinthesiak pedig megvonták az élelmet a fiúktól, a samosiak egy ünnepet rendeztek, melyet még most is ugyanoly módon tartanak meg. Míg u. i. a fiúk esdekeltek, minden éj beálltával leány- és legénykartánczokat rendeztek, s ezen tánczkarokkal együtt azt a szokást hozták be, hogy zezámos- és mézes-kalácsokat készítettek, hogy a kerkyraiak fia azokat elragadják, s így élelmet szerezzenek. S ez addig tartott, míg a fiúknak korinthesi őrei ott nem hagyták őket s el nem távoztak. A samosiak azután visszavitték a fiúkat Kerkyrába. Ha már most a korinthesiak Periandros ha- 49

τελευτήσαντος τοῖσι Κορινθίοισι φίλα ἦν πρὸς τοὺς Κερκυραίους, οἱ δὲ οὐκ ἂν συνελάβοντο τοῦ στρατεύματος τοῦ ἐπὶ Σάμον ταύτης εἵνεκεν τῆς αἰτίας. νῦν δὲ αἰεὶ ἐπεῖτε ἔκτισαν τὴν νῆσον, εἰςὶ ἀλλήλοισι διάφοροι, ἐόντες ἑωυτοῖσι τούτων ὧν εἵνεκεν ἀπεμνησικάκεον τοῖσι Σαμίοισι οἱ Κορινθιοί.

- 50 Ἀπέπεμπε δὲ ἐς Σάρδις ἐπ' ἐκτομῇ Περίανδρος τῶν πρώτων Κερκυραίων ἐπιλέξας τοὺς παῖδας τιμωρεῦμενος· πρότεροι γὰρ οἱ Κερκυραῖοι ἤρξαν ἐς αὐτὸν πρῆγμα ἀτάσθαλον ποιήσαντες. ἐπεῖτε γὰρ τὴν ἑωυτοῦ γυναῖκα Μελίσσαν Περίανδρος ἀπέκτεινε, συμφορὴν τοιγύδε οἱ ἄλλην συνέβη πρὸς τῇ γεγονυίᾳ γενέσθαι. ἦσαν οἱ ἐκ Μελίσσης δύο παῖδες, ἡλικίην ὁ μὲν ἑπτακαίδεκα ὁ δὲ ὀκτωκαίδεκα ἔτεα γεγονώς. τούτους ὁ μητροπάτωρ Προκλῆς ἐὼν Ἐπιδαύρου τύραννος μεταπεμφάμενος παρ' ἑωυτὸν ἐφιλοφρονέετο, ὥς οἶκος ἦν θυγατρὸς ἐόντας τῆς ἑωυτοῦ παῖδας. ἐπεῖτε δὲ σφεας ἀπεπέμπετο, εἶπε προπέμπων αὐτοὺς «ἄρα ἴστε, ὦ παῖδες, ὅς ὑμῶν τὴν μητέρα ἀπέκτεινε;» τοῦτο τὸ ἔπος ὁ μὲν πρεσβύτερος αὐτῶν ἐν οὐδενὶ λόγῳ ἐποιήσατο· ὁ δὲ νεώτερος, τῷ οὐνομα ἦν Λυκόφρων, ἤλγησε ἀκούσας οὕτω ὥστε ἀπικόμενος ἐς τὴν Κόρινθον ἄτε φονέα τῆς μητρὸς τὸν πατέρα οὔτε προσεῖπε, διαλεγομένῳ τε οὔτε προσδιελέγετο ἱστορέοντί τε λόγον οὐδένα ἐδίδου. τέλος δὲ μιν περὶ
- 51 θυμῷ ἐχόμενος ὁ Περίανδρος ἐξελαύνει ἐκ τῶν οἰκίων. ἐξελάσας δὲ τοῦτον ἱστόρει τὸν πρεσβύτερον τά σφι ὁ μητροπάτωρ διελέχθη. ὁ δὲ οἱ ἀπηγέετο ὥς σφεας φιλοφρόνως ἐδέξατο· ἐκείνου δὲ τοῦ ἔπεος τό σφι ὁ Προκλῆς ἀποστέλλων εἶπε, ἅτε οὐ νόψ λαβὼν, οὐκ ἐρέμνητο. Περίανδρος δὲ οὐδεμίαν μηχανὴν ἔφη εἶναι μὴ οὐ σφι ἐκείνον ὑποθέσθαι τι, ἐλιπάρεε τε ἱστορέων· ὁ δὲ ἀναμνησθεὶς εἶπε καὶ τοῦτο. Περίανδρος δὲ νόψ λαβὼν [καὶ τοῦτο] καὶ μαλακὸν ἐνδιδόναι βουλόμενος οὐδέν, τῇ ὁ ἐξελασθεὶς ὑπ' αὐτοῦ παῖς δῖταν ἐποιέετο, ἐς τούτους πέμπων ἄγγελον ἀπηγόρευε μὴ μιν δέκεσθαι οἰκίοισι. ὁ δὲ ὅπως ἀπελαυνόμενος ἔλθοι ἐς ἄλλην οἰκίην, ἀπηλαύνετ' ἂν καὶ ἀπὸ ταύτης, ἀπειλούντός το τοῦ Περίανδρου τοῖσι δεξαμένοισι καὶ ἐξέργειν καλεῦοντος· ἀπελαυνόμενος δ' ἂν ἦμε ἐπ' ἐτέρην τῶν ἐταίρων· οἱ δὲ ἅτε Περίανδρου ἐόντα
- 52 παῖδα καίπερ δαιμαίνοντες ὅμως ἐδέχοντο. τέλος δὲ ὁ Περίανδρος κήρυγμα ἐποιήσατο, ὅς ἂν ἢ οἰκίοισι ὑποδέξηται μιν ἢ προσδιαλεχθῇ, ἱρὴν ζημίην τοῦτον τῷ Ἀπόλλωνι ὀφείλσειν, ὅσῃν δὴ εἶπας. πρὸς ὧν δὴ τοῦτο τὸ κήρυγμα οὔτε τίς οἱ δικλέγεσθαι οὔτε οἰκίοισι δέκεσθαι ᾗθελε· πρὸς δὲ οὐδὲ αὐτὸς ἐκεῖνος ἐδικαίειν πειράσθαι ἀπειρημένου, ἀλλὰ

lála után megbarátkoztak volna a kerkyraiakkal, akkor azok nem vettek volna részt ez okból a Samos ellen indított háborúban; most azonban mindig ellenségei egymásnak, mióta a szigetet megalapították. Ezért haragszanak tehát a korinthosiaiak a samosiakra.⁴⁰

Periandros kiherélés végett előkelő kerkyraiak fiait kiválaszt-⁵⁰ván, bosszúból küldötte Sardisba, mert a kerkyraiak előbb egy vétkes dolgot követtek el ellene. Mikor u. i. Periandros Melissa feleségét megölte, e szerencsétlenségéhez még egy másik is járult.⁴¹ Volt Mellissának két fia, az egyik tizenhét, a másik tizennyolcz éves. Ezeket nagyatyjuk, Prokles, Epidauros ura, magához vitette, s szívesen vendégelte, a mint természetes vala, mivelhogy leányának fiai voltak. Mikor pedig haza küldte s elkísérte őket, így szólt hozzájuk: «Vajjon tudjátok-e fiaim, hogy ki ölte meg anyátokat?» Az öregebbik nem is figyelt e kérdésre; a fiatalabbik azonban, kit Lykophronnak hívtak, annyira szívére vette a hallottakat, hogy visszatérván Korinthosba, atyját mint anyja gyilkosát, sem meg nem szólította, sem nem beszélt hozzá, mikor az hozzá szólt, sem kérdésére nem felelt. Végre Periandros megharagudott és elűzte palotájából. Ennek elűzése után megkérdezte az öregebbiktől, hogy mit⁵¹ mondott nekik nagyatyjuk. Ő azt mondotta, hogy szívesen fogadta őket; de arra a szóra, melyet Prokles eltávozásuk alkalmával mondott, minthogy nem jegyezte volt meg, nem emlékezett. Periandros azonban lehetetlennek tartotta, hogy az ne intette volna valamire, és tovább faggatta kérdéseivel. Erre annak eszébe jutott a dolog és megmondta. Periandros ezt megjegyezvén, nem akart kegyelmes lenni, s a hol csak száműzött fia tartózkodott, mindenüvé elküldte követeit és megtiltotta, hogy bárki is házába fogadja. Bármely házhoz jutott tehát az üldözött, elűzetett, mert Periandros megtiltotta, hogy befogadják, és meghagyta, hogy kergessék ki. Végre egyik barátjának házába tért be az üldözött; s habár itt is féltek, mégis befogadták, mivel Periandros gyermeke volt. Végre Periandros kihirdette, hogy a ki házába fogadná, vagy vele szóba állana, Apollonnak szent bánatpénzt kell fizetnie, és megmondta az összeget is. E kihirdetésre azután senkisésem akart vele beszélni, sem házába befogadni. Erre maga a fiú sem merte a tilalmat megszegni és állan-

διακαρτερέων ἐν τῇσι στοιῇσι ἐκαλινδέετο. τετάρτῃ δὲ ἡμέρῃ ἰδὼν μιν ὁ Περίανδρος ἀλουσίσῃσι τε καὶ ἀσιτίῃσι συμπεπτωκότα αἰκτεῖρε· ὑπεῖς δὲ τῆς ὀργῆς ἦτε ἄσπον καὶ ἔλεγε «ὦ παῖ, κότερα τούτων αἰρετώτερά ἐστι, ταῦτα τὰ νῦν ἔχων πρήσσεις, ἢ τὴν τυραννίδα καὶ τὰ ἀγαθὰ τὰ νῦν ἐγὼ ἔχω, ταῦτα ἔδοντα τῷ πατρὶ ἐπιτήδεον παραλαμβάνειν; ὅς ἐὼν ἐμός τε παῖς καὶ Κορίνθου τῆς εὐδαίμονος βασιλεὺς ἀλήτην βίον εἴλεω, ἀντιστατέων τε καὶ ὀργῇ χρεώμενος ἐς τὸν σε ἦκιστα ἐχρῆν. εἰ γάρ τις συμφορὴ ἐν αὐτοῖσι ἐγεγόνεε, ἐξ ἧς ὑποψίην ἐς ἐμὲ ἔχεις ἐμοὶ τε αὕτη γέγονε καὶ ἐγὼ αὐτῆς τὸ πλεον μέτοχός εἰμι, ὅσῳ αὐτός σφεα ἐξεργασάμην. σὺ δὲ μαθὼν ὅσῳ φθονέσθαι κρέσσον ἐστὶ ἢ οἰκτείρεσθαι, ἅμα τε ὁκοῖόν τι ἐς τοὺς τοκέας καὶ ἐς τοὺς κρέσσονας τεθυμῶσθαι, ἅπιθι ἐς τὰ οἰκία.» Περίανδρος μὲν τούτοισι αὐτὸν κατελάμβανε. ὁ δὲ ἄλλο μὲν οὐδὲν ἀμείβεται τὸν πατέρα, ἔφη δὲ μιν ἱρὴν ζημίην ὀφείλειν τῷ θεῷ ἑωυτῷ ἐς λόγους ἀπικόμενον. μαθὼν δὲ ὁ Περίανδρος ὡς ἄπορόν τι τὸ κακὸν εἶη τοῦ παιδὸς καὶ ἀνίκητον, ἐξ ὀφθαλμῶν μιν ἀποπέμπεται στείλας πλοῖον ἐς Κέρκυραν· ἐπεκράτεε γάρ καὶ ταύτης. ἀποστείλας δὲ τοῦτον ὁ Περίανδρος ἐστρατεύετο ἐπὶ τὸν πενθερὸν Προκλέα ὡς τῶν παρεόντων οἱ πρηγμάτων ἔδοντα αἰτιώτατον, καὶ εἴλε μὲν τὴν Ἐπίδουρον, ⁵³ εἴλε δὲ αὐτὸν Προκλέα καὶ ἐζώγρησε. ἐπεὶ δὲ τοῦ χρόνου προβαίνοντος ὃ τε Περίανδρος παρηβήκαε καὶ συνεγινώσκειτο ἑωυτῷ οὐκ ἐτι εἶναι δυνατός τὰ πρήγματα ἐπορᾶν τε καὶ διέπειν, πέμψας ἐς τὴν Κέρκυραν ἀπεκάλεε τὸν Λυκόφωνα ἐπὶ τὴν τυραννίδα· ἐν γὰρ δὴ τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν παίδων οὐκ ἔων ἐνώρα, ἀλλὰ οἱ κατεφαίνετο εἶναι νωθέστερος. ὁ δὲ Λυκόφρων οὐδὲ ἀνακρίσιος ἡξίωσε τὸν φέροντα τὴν ἀγγελίην. Περίανδρος δὲ περιεχόμενος τοῦ νεηνίεω δεύτερα ἀπέστειλε ἐπ' αὐτὸν τὴν ἀδελφεήν, ἑωυτοῦ δὲ θυγατέρα, δοκέων μιν μάλιστα ταύτῃ ἂν πείθεσθαι. ἀπικομένης δὲ ταύτης καὶ λεγούσης «ὦ παῖ, βούλειαι τὴν τε τυραννίδα ἐς ἄλλους πεσεῖν καὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς διαφορηθέντα μᾶλλον ἢ αὐτός σφεα ἀπελθὼν ἔχειν; ἅπιθι ἐς τὰ οἰκία, παῦσαι σεωυτὸν ζημιῶν. φιλοτιμίῃ κτῆμα σκαῖόν. μὴ τῷ κακῷ τὸ κακὸν ἰῶ. πολλοὶ τῶν δικαίων τὰ ἐπιεικέστερα προτιθεῖσι, πολλοὶ δὲ ἤδη τὰ μητρῶια διζήμενοι τὰ πατρῶια ἀπέβαλον. τυραννὶς χρήμα σφαλερόν, πολλοὶ δὲ αὐτῆς ἐρασταὶ εἰσι, ὁ δὲ γέρων τε ἤδη καὶ παρηβηκός· μὴ δῶς τὰ σεωυτοῦ ἀγαθὰ ἄλλοισι.» ἡ μὲν δὴ τὰ ἐπαγωγότατα διδαχθεῖσα

dóan az oszlopcsarnokok között tartózkodott. A negyedik napon megpillantotta őt Periandros, a mint mosdatlanul és éhezve összeesett; megszánta, föl hagyott haragjával, közelebb lépett és így szólt: «Óh fiam, vajjon mit tartasz kívánatosabbnak: mostani állapotodat, avagy az uralmat és vagyont, a mi most az enyém. engedelmes fiúként atyádtól örökölni? Mint fiam és a gazdag Korinthos királya mégis inkább a bújdosást választod, s daczolsz avval és haragszol arra, a kivel szemben ez legkevésebbé illik. Mert ha csapás érte házat, a miért rám gyanakodol, az engem ért, és annál inkább fájlalom, mivel magam voltam az oka. Lásd be, hogy meny nyivel jobb, ha irigyelnek, mint ha megsajnál, valamint azt is, hogy mi az, szülőkkal és hatalmasabbakkal haragot tartani; és jer haza.» Így akarta Periandros megnyerni; de ő atyjának semmi mást nem válaszolt, mint azt, hogy fizesse meg az istennek a szent bánatpénzt, mert vele szóba állott. Erre Periandros belátta, hogy fiának betegsége gyógyíthatatlan és le nem győzhető; elküldte szemei elől és hajón Kerkyrába vitette; mert itt is ő uralkodott. Ennek elküldése után pedig hadat indított ipja, Prokles ellen, minthogy ő volt a jelen viszálykodásnak legnagyobb oka; s bevette Epidaurósz, magát Prokles is elevenen elfogta. Mikor idő⁵³ multával Periandros megvénült és belátta, hogy ő nem képes az ügyeket áttekinteni és igazgatni, követet küldött Kerkyrába és meghívta az uralomra Lykophront. Öregebb fiában u. i. cseppet sem bízott, és nagyon érzéketlennek találta.⁴² Lykophron azonban még válaszra sem méltatta az izenethozó követet. De minthogy Periandros nagyon ragaszkodott az ifjúhoz, másodszer nőtestvérét, saját leányát küldötte hozzá, azon hiszemben, hogy annak inkább fog engedelmeskedni. Ez megérkezése után így szólt hozzá: «Óh fiú, azt akarod, hogy másokra szálljon az uralom, s hogy atyádnak háza inkább tönkre jusson, mintsem hogy magad visszatérve birtokodba vedd? Jer haza, hagyj fel a magad sanyargatásával. A makacskodás ügyetlen dolog. Ne gyógyítsd a bajt bajjal. Sokan többre becsülik a hasznót a jognál és sokan vesztették el már apai örökségüket, míg az anyai után jártak. A tyrannis bizonytalan dolog; sokan kíváncznak utána. Atyád pedig öreg és elaggott; ne engedd a magad jussát másnak.» A leány atyjától kitanítva

ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἔλεγε πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ὑποκρινάμενος ἔφη οὐδαμὰ ἤξειν ἐς Κόρινθον, ἔστ' ἂν πυνθάνηται περισόντα τὸν πατέρα. ἀπαγγειλάσης δὲ ταύτης ταῦτα, τὸ τρίτον Περίανδρος κήρυκα πέμπει βουλόμενος αὐτὸς μὲν ἐς Κέρκυραν ἔχειν, ἐκείνους δὲ ἐκέλευε ἐς Κόρινθον, ἀπικόμενον διάδοχον γίνεσθαι τῆς τυραννίδος. καταινέσαςτος δὲ ἐπὶ τούτοις τοῦ παιδός, ὁ μὲν Περίανδρος ἐστέλλετο ἐς τὴν Κέρκυραν, ὁ δὲ παῖς οἱ ἔς τὴν Κόρινθον. μαθόντες δὲ οἱ Κερκυραῖοι τούτων ἕκαστα, ἵνα μὴ σφί Περίανδρος ἐς τὴν χώραν ἀπίκηται, κτείνουσι τὸν νεγρίσκον. ἀντὶ τούτων μὲν Περίανδρος Κερκυραίους ἐτιμωρέετο.

- 54 Λακεδαιμόνιοι δὲ στόλῳ μεγάλῳ ὥς ἀπίκοντο, ἐπολιόρκεον Σάμον· προσβαλόντες δὲ πρὸς τὸ τεῖχος τοῦ μὲν πρὸς θαλάσση ἐστεῶτος πύργου κατὰ τὸ προάστειον τῆς πόλιος ἐπέβησαν, μετὰ δὲ αὐτοῦ βοηθήσαντος Πολυκράτεος χειρὶ πολλῇ ἀπηλάσθησαν. κατὰ δὲ τὸν ἐπάνω πύργον τὸν ἐπὶ τῆς ῥάχιος τοῦ ὄρους ἐπεόντα ἐπεξήλθον οἱ τε ἐπικούροι καὶ αὐτῶν Σαμίων συγχοί, δεξάμενοι δὲ
- 55 τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπ' ὀλίγον χρόνον ἔφευγον ὀπίσω· οἱ δὲ ἐπισπόμενοι ἔκτεινον. εἰ μὲν νυν οἱ παρεόντες Λακεδαιμονίων ὄμοιοι ἐγένοντο ταύτῃ τὴν ἡμέρην Ἀρχίη τε καὶ Λυκώπη, αἰρέθη ἂν Σάμος· Ἀρχίης γάρ καὶ Λυκώπης μοῖνοί συνεσπεσόντες φεύγουσι ἐς τὸ τεῖχος τοῖσι Σαμίοις καὶ ἀποκληισθέντες τῆς ὀπίσω ὁδοῦ, ἀπέθανον ἐν τῇ πόλει τῇ Σαμίων. τρίτῳ δὲ ἀπ' Ἀρχίεω τούτου γεγονότι ἄλλῳ Ἀρχίῃ τῷ Σαμίου τοῦ Ἀρχίεω αὐτὸς ἐν Πιτάνῃ συνεγενόμην (δήμου γάρ τούτου ἦν), ὃς ξείνων πάντων μάλιστα ζήτημα τε Σαμίους καὶ οἱ τῷ πατρὶ ἔφη Σάμιον τοῦνομα τεθῆναι, ὅτι οἱ ὁ πατὴρ Ἀρχίης ἐν Σάμῳ ἀριστεύσας ἐτελεύτησε. τιμὰν δὲ Σαμίους ἔφη, διότι ταφῆναι οἱ τὸν πάππον δημοσίῃ ὑπὸ Σαμίων. Λακεδαι-
- 56 μόνιοι δὲ, ὥς σφί τεσσαεράκοντα ἐγεγόνεσαν ἡμέραι πολιορκέουσι Σάμον ἐς τὸ πρόσω τε οὐδὲν προσκόπτετο τῶν πρηγμάτων, ἀπαλλάσσοντο ἐς Πελοπόννησον. ὥς δὲ ὁ ματαιότερος λόγος ὥρμηται, [λέγεται] Πολυκράτεια ἐπιχώριον νόμισμα κόψαντα πολλὸν μολύβδου καταχρυσώσαντα δοῦναι σφί, τοὺς δὲ δεξαμένους οὕτω δὴ ἀπαλλάσσεσθαι. ταύτῃ πρώτῃ στρατιῇ ἐς τὴν Ἀσίην Λακεδαιμόνιοι Δωριεῖς ἐποιήσαντο.
- 57 Οἱ δ' ἐπὶ τὸν Πολυκράτεια στρατευσάμενοι Σαμίων, ἐπεὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι αὐτοὺς ἀπολείπειν ἔμελλον, καὶ αὐτοὶ ἀπέπλεον ἐς Σίφνον. χρήματων γὰρ ἐδέοντο, τὰ δὲ τῶν Σιφνίων πρήγματα ἤρμαζε τοῦτον τὸν χρόνον, καὶ νησιωτέων μάλιστα ἐπλούτεον, ὅτε ἐόντων αὐτοῖσι ἐν τῇ νήσῳ χρυσέων καὶ ἀργυρέων μετάλλων, οὕτω

a legmeggyőzőbb módon intézte hozzá e szavakat; ő pedig azt felelte, hogy mindaddig nem tér vissza Korinthosba, míg atyja életben van. Mikor a leány ezt megjelentette Periandrosnak, ez harmadszor is elküldte követét, hogy inkább maga megy Kerkyrába, s fölszólította fiát, hogy térjen vissza Korinthosba és vegye át az uralmat. Miután a fiú beleegyezett, Periandros Kerkyrába készülődött, fia pedig Korinthosba. De a kerkyraiak minderről értesülvén, nehogy Periandros az ő földjükre jöjjön, megölték a fiút. Ezért akart Periandros bosszút állani a kerkyraiakon.

A lakedaimoniak nagy hadsereggel érkeztek Samosba és ostromolni kezdték. Megrohanták a falat és fölmásztak a külvárosnak tengerre néző tornyára; de maga Periandros nagy sereggel segítségre sietett és visszakergette őket. A felső toronynál, a hegy hátán igen sok samosi rontott ki a zsoldosokkal, hogy a lakedaimoniakkal összecsapjon; de rövid idő múlva visszafutottak, mialatt amazok az üldözés alatt öldöstek.⁴³ Ha már most ezek a lakedaimoniak Archias és Lykopas példáját követték volna e napon, talán beveszik Samost. Mert csak Archias és Lykopas nyomult be a menekülő samosiakkal a falak közé, s miután elzárták mögöttük az utat, a samosiak városában megölettek. Egy másik Archiassal, ki Samiosnak fia és ezen Archiasnak unokája volt, magam is találkoztam Pitanében (mert e községben lakott),⁴⁴ ki az összes idegenek közül a samosiakat tisztelte leginkább; s szavai szerint azért nevezték atyját Samiosnak, mert atyja, Archias, Samosban hősi halállal múlt ki; s azért tisztelte a samosiakat, mert azok közköltiségen temették el az ő nagyatyját. A lakodeimoniak azonban, mivel negyven 56 napi ostrom után semmivel sem haladt előre a dolog, visszatértek Peloponnesosba. Egy másik, kevésbbé alapos hír is kering, mely szerint Polykrates ólomból sok belföldi pénzt veretett, azt megaranyoztatta s nekik adta; azok pedig elfogadták, s így távoztak el. Ez az első hadjárat, melyet a lakedaimoni dórok Ázsia ellen indítottak.

A samosiak azonban, kik Polykrates ellen hadakoztak volt, 57 midőn a lakedaimoniak őket elhagyni készültek, maguk is Siphnosba hajóztak, mert pénzre volt szükségük. A siphnosiak abban az időben virágzó állapotban voltak, a szigetlakók között a leggazdagabbak, mert a szigeten arany- és ezüstbányáik valának, úgy

1 Polykrates!

ὥστε ἀπὸ τῆς δεκάτης τῶν γινομένων αὐτόθεν χρημάτων θησαυ-
 ρὸς ἐν Δελφοῖσι ἀνακέσται ὅμοια τοῖσι πλουσιωτάτοις· αὐτοὶ δὲ
 τὰ γινόμενα τῷ ἐνιαυτῷ ἐκάστῳ χρήματα διενέμοντο. ὅτε ὦν
 ἐποιεῦντο τὸν θησαυρὸν, ἐχρέωντο τῷ χρηστηρίῳ εἰ αὐτοῖσι τὰ
 παρεόντα ἀγαθὰ οἶά τε ἐστὶ πολλὸν χρόνον παραμένειν· ἡ δὲ
 Πυθίη ἔχρησέ σφι τάδε.

ἀλλ' ὅταν ἐν Σίφῳ πρυτανίῃνα λευκά γένηται
 λευκοφρὺς τ' ἀγορή, τότε δὴ δεῖ φράδμονος ἀνδρός
 φράσασθαι ξυλινὸν τε λόχον κήρυκά τ' ἐρυθρόν.

τοῖσι δὲ Σιφνίοισι ἦν τότε ἡ ἀγορή καὶ τὸ πρυτανίον Παρίφ
 58 λίθῳ ἡσκημένα. τοῦτον τὸν χρησμὸν οὐκ οἶοί τε ἦσαν γινῶναι
 οὔτε τότε εὐθὺς οὔτε τῶν Σαμίων ἀπιγμένων. ἐπεῖτε γὰρ τάχιστα
 πρὸς τὴν Σίφνον προσίσχον οἱ Σάμιοι, ἔπεμπον τῶν νεῶν μίαν
 πρέσβεας ἄγουσαν ἐς τὴν πόλιν. τὸ δὲ παλαιὸν ἅπασαι αἱ νέες
 ἦσαν μιληγλιφέςες, καὶ ἦν τοῦτο τὸ ἡ Πυθίη προηγόρευε τοῖσι
 Σιφνίοισι, φυλάξασθαι τὸν ξύλινον λόχον κελεύουσα καὶ κήρυκα
 ἐρυθρόν. ἀπικόμενοι ὦν οἱ ἄγγελοι ἐδέοντο τῶν Σιφνίων δέκα
 τάλαντά σφι χρήσαι· οὐ φασκόντων δὲ χρήσειν τῶν Σιφνίων
 αὐτοῖσι οἱ Σάμιοι τοὺς χώρους αὐτῶν ἐπόρθεον. πυθόμενοι δὲ
 εὐθὺς ἦκον οἱ Σίφνιοι βοηθέοντες καὶ συμβαλόντες αὐτοῖσι
 ἐσσωθήσαν, καὶ αὐτῶν πολλοὶ ἀπεκλήισθησαν τοῦ ἄστεος ὑπὸ
 τῶν Σαμίων· καὶ αὐτοὺς μετὰ ταῦτα ἑκατὸν τάλαντα ἔπρηξαν.
 59 παρὰ δὲ Ἑρμιονέων νῆσον ἀντὶ χρημάτων παρέλαβον Ὑδρέην
 τὴν ἐπὶ Πελοποννήσῳ καὶ αὐτὴν Τροιζηνίοισι παρακατέθεντο·
 αὐτοὶ δὲ Κυθωνίην τὴν ἐν Κρήτῃ ἔκτισαν, οὐκ ἐπὶ τοῦτο πλέοντες
 ἀλλὰ Ζακυνθίους ἐξελώντες ἐκ τῆς νήσου. ἔμειναν δ' ἐν ταύτῃ
 καὶ εὐδαιμόνησαν ἐπ' ἔτεα πέντε, ὥστε τὰ ἱρὰ τὰ ἐν Κυθωνίῃ
 ἐόντα νῦν οὗτοί εἰσι οἱ ποιήσαντες [καὶ τὸν τῆς Δικτύνης νηόν].
 ἕκτῳ δὲ ἔτει Αἰγινῆται αὐτοὺς ναυμαχίῃ νικήσαντες ἡνδραποδί-
 σαντο μετὰ Κρητῶν, καὶ τῶν νεῶν καπρίους ἐχουσέων τὰς πρῶρας
 ἡκρωτηρίασαν καὶ ἀνέθεσαν ἐς τὸ ἱρὸν τῆς Ἀθηναίης ἐν Αἰγίνῃ.
 ταῦτα δὲ ἐποίησαν ἔγκοτον ἔχοντες Σαμίοισι Αἰγινῆται· πρότεροι
 γὰρ Σάμιοι ἐπ' Ἀμφικράτεος βασιλευόντος ἐν Σάμῳ στρατευσά-
 μενοι ἐπ' Αἰγίαν μεγάλην κακὰ ἐποίησαν Αἰγινήτας καὶ ἔπαθον
 60 ὅπ' ἐκείνων. ἡ μὲν αἰτίη αὕτη. ἐμήκυνα δὲ περὶ Σαμίων

hogy az onnan nyert kincsek tizedéből olyan fogadalmi ajándékot küldtek Delphoiba, mely a leggazdagabbakéval fölér.⁴⁵ Az évenként kiaknázott kincseket különben maguk közt osztották fel. Mikor kincstárukat építették, megkérdezték a jóshelyet, vajjon jelen jólétükben sokáig megmaradhatnak-e; a Pythia pedig ezt a jóslatot adta:

Majd ha fehér színt ölt Siphnosban az ősi tanácsház,
 Úgyszintén a piac: hamar álljon elő okos ember,
 Hogy vörösés hírnök s fa-sereg ne garázdálkodjék.

A siphnosiak piacza és tanácsháza akkor párosi márvánnyal volt díszítve. Ezt a jóslatot nem tudták megérteni, sem akkor⁵⁸ mindjárt, sem pedig a samosiak megérkezése alkalmával. Mert mi-helyt a samosiak Siphnosban kikötöttek, hajóik egyikén követeket köldöttek a városba. Összes hajóik régtől fogva vörösre voltak festve; s ez vala az, a mire a Pythia a siphnosiakat figyelmeztette, hogy őrizkedjenek a fa-seregtől és a vörösés hírnöktől. Megérkez-vén tehát a követek, kérték a siphnosiakat, hogy adjanak nekik kölcsön tiz talentumot; de mivel a siphnosiak azt mondták, hogy nem kölcsönöznek, a samosiak elpusztították földjeiket. Mikor a siphnosiak ezt megtudták, rögtön elősiettek; de az ütközetben megverettek és a samosiak sokakat elváltak közülök a várostól; mire azután száz talentumot csikartak ki tőlük. E pénzen a her-⁵⁹ mionebeliectől megvásárolták Hydrea szigetét a Peloponnesos mellett és a troizeniek védelme alá helyezték; maguk pedig Kydoniát alapították Krétában, habár nem ezért hajóztak oda, hanem hogy a zakynthosiakat elűzzék a szigetről. Ott is maradtak és öt évig oly boldogul éltek, hogy a templomokat, a melyek most Kydoniában vannak, ők építették (a többi között Diktyne templomát is).⁴⁶ A hatodik évben azonban az aiginaiak a krétaiakkal együtt egy tengeri csatában legyőzték és szolgaságba verték őket; a hajó-orrokon levő vadkan-alakokat pedig levágták és Aiginában Athene templomában ajánlották fel. Ezt tették az aiginaiak haragjokban a samosiakkal; mert a samosiak ezelőtt, mikor Amphikrates volt Samos királya, megtámadta az aiginaiakat és sok bajt okoztak nekik, de sokat is szenvedtek tőlük. Ez vala tehát az ok. A samosiakról⁶⁰

μᾶλλον, ὅτι σφι τρία ἐστὶ μέγιστα ἀπάντων Ἑλλήνων ἐξέρ-
 γασμένα, ὁρεός τε ὑψηλοῦ ἐς πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ὀργυίας, τοῦ-
 του ὄρυγμα κατώθεν ἀρξάμενον, ἀμφίστομον τὸ μὲν μῆκος τοῦ
 ὀρύγματος ἑπτὰ σταδίοι εἴς, τὸ δὲ ὕψος καὶ εὖρος ὁκτώ ἑκά-
 τερον πόδες. διὰ παντὸς δὲ αὐτοῦ ἄλλο ὄρυγμα εἰκοσίπηχυ βάθος
 ὁρώρουται, τρίπουν δὲ τὸ εὖρος, δι' οὗ τὸ ὕδωρ ὀχετευόμενον
 διὰ τῶν σωλήνων παραγίνεται ἐς τὴν πόλιν ἀγόμενον ἀπὸ μεγάλης
 πηγῆς. ἀρχιτέκτων δὲ τοῦ ὀρύγματος τούτου ἐγένετο Μεγαρεὺς
 Εὐκαλίνος Ναυστρόφου. τοῦτο μὲν δὴ ἐν τῶν τριῶν ἐστὶ, δεύτερον
 δὲ περὶ λιμένα χῶμα ἐν θαλάσσῃ, βάθος καὶ εἴκοσι ὀργυιῶν·
 μῆκος δὲ τοῦ χώματος μέζον δύο σταδίων. τρίτον δὲ σφι ἐξέρ-
 γασται νηὸς μέγιστος πάντων νηῶν τῶν ἡμεῖς ἴδμεν· τοῦ ἀρχι-
 τέκτων πρῶτος ἐγένετο Ῥοϊκος Φιλέω ἐπιχώριος. τούτων εἵνεκεν
 μᾶλλον τι περὶ Σαμίων ἐμήκυνα.

- 61 Καμβύσῃ δὲ τῷ Κύρου χρονίζοντι περὶ Αἴγυπτον καὶ παρα-
 φρονήσαντι ἐπανίστάται ἄνδρες Μάγοι δύο ἀδελφεοί, τῶν τὸν
 ἕτερον καταλοίπει τῶν οἰκίων μελεδωνόν ὁ Καμβύσης. οὗτος
 δὴ ὢν οἱ ἐπανεστη μαθὼν τε τὸν Σμέρδιος θάνατον ὥς κρύ-
 πταιτο γενόμενος, καὶ ὥς ὀλίγοι εἶησαν οἱ ἐπιστάμενοι αὐτὸν
 Περσέων, οἱ δὲ πολλοὶ περιέοντα μιν εἰδείησαν. πρὸς ταῦτα βου-
 λεύσας τάδε ἐπεχείρησε τοῖσι βασιλείοισι. ἦν οἱ ἀδελφεός, τὸν
 εἶπά οἱ συνεπαναστήναι, οἰκῶς μάλιστα τὸ εἶδος Σμέρδι τῷ
 Κύρου, τὸν ὁ Καμβύσης ἔοντα ἑωυτοῦ ἀδελφεὸν ἀπέκτεινε. ἦν
 τε δὴ ὅμοιος εἶδος τῷ Σμέρδι, καὶ δὴ καὶ ὄνομα τῷ αὐτῷ εἶχε
 Σμέρδιν. τοῦτον τὸν ἄνδρα ἀναγνώσας ὁ Μάγος Πατιζεΐδης ὥς
 οἱ αὐτὸς πάντα διαπρήξει, εἶπε ἄγων ἐς τὸν βασιλῆιον θρόνον.
 ποιήσας δὲ τοῦτο κήρυκας τῇ τε ἄλλῃ διέπεμπε καὶ δὴ καὶ ἐς
 Αἴγυπτον προερέοντα τῷ στρατῷ ὥς Σμέρδιος τοῦ Κύρου ἀκου-
 62 στέα εἶη τοῦ λοιποῦ ἀλλ' οὐ Καμβύσεω. οἳ τε δὴ ὢν ἄλλοι
 κήρυκας προηγόρευον ταῦτα καὶ δὴ καὶ ὁ ἐπ' Αἴγυπτον ταχθεὶς
 (εὗρισκε γὰρ Καμβύσεα καὶ τὸν στρατὸν ἔοντα τῆς Συρίας ἐν
 Ἀγβατάνοισι), προηγόρευε στάς ἐς μέσον τὰ ἐντεταλμένα ἐκ
 τοῦ Μάγου. Καμβύσης δὲ ἀκούσας ταῦτα ἐκ τοῦ κήρυκος καὶ
 ἐλπίσας μιν λέγειν ἀληθῆα αὐτὸς τε προδεδόσθαι ἐκ Πρηξά-
 σπεος (πεμφθέντα γὰρ αὐτὸν ὥς ἀποκτενέοντα Σμέρδιν οὐ ποιῆ-
 σαι ταῦτα), βλέψας ἐς τὸν Πρηξάσπεα εἶπε «Πρηξάσπες, οὕτω
 μοι διεπρήξας τό τοι προσέθηκα πρήγμα;» ὁ δὲ εἶπε «ὦ δέ-
 σποτα, οὐκ ἐστὶ ταῦτα ἀληθῆα, ὅκως κοτὲ σοὶ Σμέρδις ἀδελφεός

valamivel tovább beszéltem, mert az összes görög művek közül ők építették a három legnagyobbat; u. i. egy százötven ölnyi magas hegy alatt egy kettősnyílású alagutat ástak, melynek hosszúsága hét stadium, magassága és szélessége pedig egyaránt nyolcz láb. Az egész alaguton át egy másik, húsz róf mélységű és három lábnyi széles árok van vezetve, a melyen át egy nagy forrásból csatorna által levezetett víz folyik a városba. Ezen alagútnak építője a megarai Eupalinos, Naustrophos fia.⁴⁷ Ez az egyik a három mű közül. A második a tengerparti töltés, melynek mélysége húsz öl; a töltésnek hosszúsága pedig több, mint két stadium. A harmadik mű az összes templomok közül a legnagyobb, a hányat csak láttam. Első építője egy belföldi volt, Rhoikos, Philasnak fia.⁴⁸ Ezek miatt beszéltem valamivel tovább a samosiakról.

Mialatt Kambyes, Kyrosnak fia, Egyiptomban időzött és eszelősködött, fellázadt ellene két mágus-testvér, a kiknek egyikére Kambyes házának ügyeit bízta.⁴⁹ Ez pedig azért lázadt föl, mert észrevette, hogy Smerdisnek halálát titkolják, s csak kevesen tudják a dolgot a perzsák közül; míg a többiek azt hiszik, hogy él. Ezért a következő terv alapján tört a királyságra. Volt neki egy testvére, a ki — mint mondtam — vele együtt lázadt föl, s nagyon hasonlított Smerdisre, Kyros fiára, a kit Kambyes, bár édes testvére volt, megöletett. De nemcsak hasonlított Smerdishez, hanem még a neve is Smerdis volt. Ezt az embert rábeszélte a mágus Patizeithes, hogy mindent keresztülvisz érdekében; fogta és ráültette a királyi trónra. E tette után másüvé, valamint Egyiptomba is követet küldött, és kihirdette a sereg előtt, hogy ezentúl Smerdisnek, Kyros fiának kell engedelmeskedni, nem pedig Kambyesnek. A többi követ tehát ezt kihirdette, valamint az Egyiptomba küldött is (a ki Kambyest és a hadsereget Syriának Agbatana nevű városában találta), a mint a középre állt és a mágusnak parancsát kijelentette. Mikor Kambyes a hírnök szavait meghallotta, azt hitte, hogy igazat beszél és hogy Prexaspes elárulta őt, mert azt küldötte el, hogy Smerdist megölje, de úgy látszott, hogy nem teljesítette parancsát; Prexaspeshez fordúlt tehát és így szólt: «Prexaspes, vajjon úgy végezted el a dolgot, a mint én meghagytam?» Ő pedig felelé: «Óh uram, az nem igaz, hogy a te Smerdis testvéred

- ὁ σὺς ἐπανεστήκει, οὐδὲ ὅπως τι ἐξ ἐκείνου τοῦ ἀνδρὸς νεῖκος τοι ἔσται ἢ μέγα ἢ σμικρόν· ἐγὼ γὰρ αὐτός, ποιήσας τὰ σὺ με ἐκέλευες, ἔθαψά μιν χερσὶ τῇσι ἐμεωτοῦ. εἰ μὲν νυν οἱ τεθνεῶτες ἀνεστᾶσι, προσδέξέ τοι καὶ Ἀστυάγεα τὴν Μῆδον ἐπαναστήσεσθαι· εἰ δ' ἔστι ὥσπερ πρὸ τοῦ, οὐ μὴ τί τοι ἔκ γε ἐκείνου νεώτερον ἀναβλάσθῃ. νῦν ὧν μοι δοκείε μεταδιώξαντας τὸν κήρυκα ἐξετάζειν εἰρωτεύοντας παρ' ὅτεν ἦκων προαγορεύει ἡμῖν Σμέρδιος βασιλέος ἀκούειν.» ταῦτα εἰπαντος Πρηξάσπερος, ἤρесе γὰρ Καμβύσης, αὐτίκα μεταδίωκτος γενόμενος ὁ κήρυξ ἦκε· ἀπιγμένον δέ μιν εἶρετο ὁ Πρηξάσπης τάδε. «ὦνθρωπε, φῆς γὰρ ἦκειν
- 63 παρὰ Σμέρδιος τοῦ Κύρου ἄγγελος· νῦν ὧν εἶπας τὴν ἀληθείην ἄπιθι χαίρων, κότερα αὐτός τοι Σμέρδις φαινόμενος ἐς ὄψιν ἐνετέλλετο ταῦτα, ἢ τῶν τις ἐκείνου ὑπηρετέων;» ὁ δὲ εἶπε «ἐγὼ Σμέρδιν μὲν τὸν Κύρου, ἐξ ὅτεν βασιλεὺς Καμβύσης ἤλασε ἐς Αἴγυπτον, οὕκω ὅπως· ὁ δέ μοι Μάγος, τὸν Καμβύσης ἐπίτροπον τῶν οἰκίων ἀπέδεξε, οὗτος ταῦτα ἐνετείλατο, φᾶς Σμέρδιν τὸν Κύρου εἶναι τὸν ταῦτα ἐπιθέμενον εἶπαι πρὸς ὑμέας.» ὁ μὲν δὴ σφι ἔλεγε οὐδὲν ἐπικατεψευσμένος, Καμβύσης δὲ εἶπε «Πρηξάσπης, σὺ μὲν οἶα ἀνὴρ ἀγαθὸς ποιήσας τὸ κελευόμενον αἰτίην ἐκπέφευγας· ἐμοὶ δὲ τίς ἂν εἴη ἀνὴρ Περσέων ὁ ἐπανεστεῶς, ἐπιβατεύων τοῦ Σμέρδιος οὐνόματος;» ὁ δὲ εἶπε «ἐγὼ μοι δοκέω συνιέναι τὸ γεγονός τοῦτο, ὦ βασιλεῦ· οἱ Μάγοι εἰσὶ τοι οἱ ἐπανεστεῶτες, τόν τε ἔλιπες μελεδωνόν τῶν οἰκίων, Πατιζείθης, καὶ
- 64 ὁ τούτου ἀδελφεὸς Σμέρδις.» ἐνθαῦτα ἀκούσαντα Καμβύσεα τὸ Σμέρδιος οὐνομα ἔτυψε ἡ ἀληθεῖη τῶν τε λόγων καὶ τοῦ ἐνυπνίου· ὃς ἐδόκει ἐν τῷ ὕπνῳ ἀγγελίαί τινα οἱ ὡς Σμέρδις ἰζόμενος ἐς τὸν βασιλῆιον θρόνον ψαύσειε τῇ κεφαλῇ τοῦ οὐρανοῦ. μαθὼν δὲ ὡς μάτην ἀπολωλεκῶς εἴη τὸν ἀδελφεόν, ἀπέκλειε Σμέρδιν. ἀποκλαύσας δὲ καὶ περιημεκτήςας τῇ ἀπάσῃ συμφορῇ ἀναθρώσκει ἐπὶ τὸν ἵππον, ἐν νόφ' ἔχων τὴν ταχίστην ἐς Σοῦσα στρατεύεσθαι ἐπὶ τὸν Μάγον. καὶ οἱ ἀναθρώσκοντι ἐπὶ τὸν ἵππον τοῦ κολεοῦ τοῦ ξίφους ὁ μύκης ἀποπίπτει, γυμνωθὲν δὲ τὸ ξίφος παίει τὸν μηρόν. τρωματισθεὶς δὲ κατὰ τοῦτο τῇ αὐτῷ πρότερον τὸν τῶν Αἰγυπτίων θεὸν Ἄπιν ἐπληξε, ὥς οἱ καιρίην ἔδοξε τετύφθαι, εἶρετο ὁ Καμβύσης ὃ τι τῇ πόλει οὐνομα εἴη. οἱ δὲ εἶπαν ὅτι Ἀγβάτανα. τῷ δὲ ἔτι πρότερον ἐκέχρηστο

valaha ellened föllázadna, nem lesz is neked azzal az emberrel sem kicsiny, sem nagy viszálykodásod; mert én magam tettem meg azt, a mit meghagytál, és a magam kezeivel temettem el. Ha már most a halottak föltámadnak, akkor elvárhatod, hogy a méd Astyages is föl fog támadni; de ha úgy lesz, mint ezelőtt, akkor ő sem fogja zavarni uralmadat. Tanácsom tehát most az, hogy vegyünk a hírnököt üldözőbe és kérdésekkel kutassuk ki, kinek a parancsára hirdeti azt, hogy Smerdis királynak engedelmeskedjünk.» Prexaspesnek e szavai megtetszettek Kambysesnek, és rögtön utána iramodtak az odajött hírnöknek. Mikor visszahozták, így kérdezte ki Prexaspes: «Ember, te azt mondod, hogy Kyros fiának, Smerdisnek követeként jössz; de most mondd meg az igazat és azután baj nélkül elmehetsz: vajjon maga Smerdis jelent meg előtted és ő parancsolta meg ezt, avagy valamelyik szolgája?» Erre ő így felelt: «Én Kyrosnak fiát, Smerdist, mióta Kambyses király Egyiptomba tört, nem láttam; hanem a mágus, a kit Kambyses házának gondozójává tett, az adta e parancsot, s azt mondta, hogy Kyros fiának, Smerdisnek rendeletéből mondja azt nekünk.» A követ e szavakkal csak a tiszta valót mondotta, mire Kambyses így szólt: «Prexaspes, te becsületes emberként teljesítetted parancsomat és nincs bűnőd. De ki lehet az a perzsa, a ki Smerdis nevére támaszkodva szítja a lázadást?» Ez azután felelé: «Azt hiszem, hogy kitalálom az egész dolgot, óh király; a mágusok a lázadók: Patizeithes, a kit házad gondozójául hagytál otthon, meg a testvére, Smerdis.» Mikor Kambyses a Smerdis nevét meghallotta, megdöbbsentette a szavak és az álomlátás igazsága; álmában úgy tűnt föl neki, azt jelentette valaki, hogy Smerdis a királyi trónon ül, s fejével az eget érinti; s belátván, hogy hiába fosztotta meg testvérét életétől, megsiratta Smerdist. Mikor kisírta magát és a szerencsétlenségen jajveszékelt, lóra ugrott, mert szándéka volt mielőbb Susába vezetni hadát a mágus ellen. Miközben a lóra ugrik, kardhüvelyének a szíja leesik, a meztelen kard czombján megüti, s ott kap sebet, a hol azelőtt Apist, az egyiptomiak istenét meg szúrta; minthogy pedig halálosnak érezte sebet, azt kérdezte Kambyses, mi a városnak a neve; mire azt a feleletet kapta, hogy Agbatana.⁵⁰ De már előbb azt a jóslatot

ἐκ Βουτούς πόλιος ἐν Ἀγβατάνοις τελευτήσῃ τὸν βίον. ὁ μὲν δὴ ἐν τοῖσι Μηδικοῖσι Ἀγβατάνοις ἐδόκει τελευτήσῃ γηραιός, ἐν τοῖσι οἱ ἦν τὰ πάντα πρήγματα· τὸ δὲ χρηστήριον ἐν τοῖσι ἐν Συρίῃ Ἀγβατάνοις ἔλεγε ἄρα. καὶ δὴ ὡς τότε ἐπειρόμενος ἐπόθετο τῆς πόλιος τὸ ὄνομα, ὑπὸ τῆς συμφορῆς τῆς τε ἐκ τοῦ Μάγου ἐκπεπληγμένος καὶ τοῦ τρώματος ἐσωφρόνησε, συλλαβὼν δὲ τὸ θεοπρόπιον εἶπε «ἐνθαῦτα Καμβύσεα τὸν Κύρου ἐστὶ πεπρωμένον τελευτᾶν.» τότε μὲν τοσαῦτα. ἡμέρησι δὲ ὅσπερ ὥς εἴκοσι μεταπεμφάμενος Πέρσων τῶν παρόντων τοὺς λογιμωτάτους ἔλεγέ σφι τάδε. «ὦ Πέρσαι, καταλελάβηκέ με, τὸ πάντων μάλιστα ἔκρυπτον πρηγμάτων, τοῦτο ἐς ὁμέας ἐκφῆναι. ἐγὼ γὰρ ἐὼν ἐκ Αἰγύπτῳ εἶδον ὄψιν ἐν τῷ ὕπνῳ, τὴν μηδαμὰ ὄφελον ἰδεῖν. ἐδόκεον δέ μοι ἄγγελον ἐλθόντα ἐξ οἴκου ἀγγέλλειν ὡς Σμέρδης ἰζόμενος ἐς τὸν βασιλῆιον θρόνον φαύσειε τῇ κεφαλῇ τοῦ οὐρανοῦ. δείσας δὲ μὴ ἀπαιρεθῶ τὴν ἀρχὴν πρὸς τοῦ ἀδελφοῦ, ἐποίησα ταχύτερα ἢ σοφώτερα· ἐν τῇ γὰρ ἀνθρωπίνῃ φύσει οὐκ ἐνῆν ἄρα τὸ μέλλον γίνεσθαι ἀποτράπειν, ἐγὼ δὲ ὁ μάλιστα Πρηξάσπεα ἀποπέμπω ἐς Σούσα ἀποκτενέοντα Σμέρδιν. ἐξεργασθέντος δὲ κακοῦ τοσούτου ἀδεῶς διαιτώμην, οὐδαμὰ ἐπιλεξάμενος μὴ κοτέ τίς μοι Σμέρδιος ὑπααιρεθῆναι ἄλλος ἐπανασταίῃ ἀνθρώπων. παντὸς δὲ τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι ἁμαρτῶν ἀδελφεοκτόνος τε οὐδὲν δέον γέγονα καὶ τῆς βασιλῆϊας οὐδὲν ἥσσον ἐστέρημαι· Σμέρδης γὰρ δὴ ἦν ὁ Μάγος τὸν μοι ὁ δαίμων προέφαινε ἐν τῇ ὄψι ἐπαναστήσεσθαι. τὸ μὲν δὴ ἔργον ἐξεργασταί μοι, καὶ Σμέρδιν τὸν Κύρου μηκέτι ὑμῖν ἐόντα λογίζεσθε· οἱ δὲ ὑμῖν· Μάγοι κρατέουσι τῶν βασιλῆϊων, τὸν τε ἔλιπον ἐπίτροπον τῶν οἰκίων καὶ ὁ ἐκείνου ἀδελφεὸς Σμέρδης. τὸν μὲν νυν μάλιστα χρὴν ἐμεῦ αἰσχρὰ πρὸς τῶν Μάγων πεπονθότος τιμωρέειν ἐμοί, οὗτος μὲν ἀνοσίφ μορφῇ τετελεύτηκε ὑπὸ τῶν ἐώντων οἰκηιοτάτων· τούτου δὲ μηκέτι ἐόντος, δεύτερα τῶν λοιπῶν ὑμῖν ὦ Πέρσαι γίνεται μοι ἀναγκαιότατον ἐντέλλεσθαι τὰ θέλω μοι γενέσθαι τελευτῶν τὸν βίον. καὶ δὴ ὑμῖν τάδε ἐπισκήπτω θεοὺς τοὺς βασιλῆϊους ἐπικαλέων καὶ πᾶσι ὑμῖν καὶ μάλιστα Ἀχαιμενιδέων τοῖσι παρῶσι, μὴ περιδεῖν τὴν ἡγεμονίην αὐτῆς ἐς Μήδους περιελθοῦσαν, ἀλλ' εἴτε δόλῳ ἔχουσι αὐτὴν κτησάμενοι, δόλῳ ἀπαιρεθῆναι ὑπὸ ὁμέων, εἴτε καὶ σθένει τῷ κατεργασάμενοι, σθένει κατὰ τὸ καρτερόν ἀνασώσασθαι. καὶ ταῦτα μὲν ποιῶσι ὑμῖν γῇ τε

kapta Buto városából, hogy Agbatanában fog meghalni. Akkor azt hitte, hogy majd öreg korában, a méd Agbatanában éri a halál, a hol összes ügyeit intézte vala; a jóslat azonban a syriai Agbatanát értette. Midőn tehát akkor kérdésére megtudta a városnak nevét, s a mágustól eredő csapástól meg a sebtől megrendülvén észére tért, felfogta a jóslat értelmét és így szólt: «A sorsnak akaratata az, hogy Kambyses, Kyrosnak fia, itt haljon meg.» Akkor csak ennyit mondott; de vagy húsz nappal később összegyűjtötte az ott levő perzsák legtekintélyesebb embereit és így szólt hozzájuk: «A sors kényszerít, óh perzsák, hogy a mit leginkább titkoltam, azt fölfedjem előttetek. Egyiptomban u. i. egy álmod láttam, melyet sohasem kellett volna látnom; úgy tűnt fel nekem, mintha egy követ jött volna hazulról megjelenteni, hogy Smerdis a királyi trónon ülve fejével az eget érinti. Félelmemben, hogy testvérem elrabolja tőlem az uralmat, inkább elhamarkodva cselekedtem, mint okosan. Mert az emberi természetnek nincs hatalmában megváltoztatni, a minek meg kell történni. Én ostoba tehát elküldöm Prexaspest Susába, hogy ölje meg Smerdist; s ezen gonosz tett végrehajtása után félelem nélkül éltem, s nem gondoltam arra, hogy ha Smerdist félretoltam, valaha egy más ember is föllázadhatna. Így a jövőben teljesen megcsalatkozva, testvérgyilkos lettem, bár nem volt rá szükség, s a királyságot mégis ép úgy elvesztettem. Mert a mágus Smerdis vala az, a kit az isten látomásomban lázadóként mutatott be. A dolgot tehát már elkövettem, s ti tudjátok meg, hogy Smerdis, a Kyros fia, már nem él, hanem a mágusok a királyság urai, az, a kit házam gondozójául hagytam ott, és testvére, Smerdis. A kinek pedig most leginkább segítségemre kellene jönnie, midőn ily gyalázatot szenvedek a mágusoktól, azt a legistentelenebb módon ölte meg legközelebbi rokona. De minthogy már nem él, a jövőre nézve nektek kötelességem meghagyni, óh perzsák, akaratomat halálom után. S a királyok isteneire intelek mindannyiatokat, de különösen a jelenlevő achai-menidákat, hogy ne engedjétek a kormányt ismét a médekre átszállani, hanem akár csellel kerítenék azt magukhoz, csellel vegyék azt vissza; akár erőszakkal csikarnák ki, erőszakkal ragadjátok azt vissza, összeszedve minden erőtöket. Ha így jártok el, hozza

καρπὸν ἐκφέρειν καὶ γυναῖκές τε καὶ ποιῆναι τίκτοιεν, ἐοῦσι ἐς τὸν ἅπαντα χρόνον ἐλευθέροισι· μὴ δὲ ἀνασωσάμενοισι τὴν ἀρχὴν μὴδ' ἐπιχειρήσασι ἀνασώζειν τὰ ἐναντία τούτοις ἀρῶμαι ὕμιν γενέσθαι, καὶ πρὸς ἔτι τούτοις τὸ τέλος Περσέων ἐκάστω ἐπιγενέσθαι οἷον ἐμοὶ ἐπιγέγονε.» ἄρα τε εἶπας ταῦτα ὁ Καμβύσης ἀπέκλαιε πᾶσαν τὴν ἐωυτοῦ πρῆξιν.

66 Πέρσαι δὲ ὡς τὸν βασιλέα εἶδον ἀνακλαύσαντα πάντες τὰ τε ἐσθλῆτος ἐχόμενα εἶχον, ταῦτα κατηρείκοντο καὶ οἰμωγῇ ἀφθόνη διεχρέωντο. μετὰ δὲ ταῦτα ὡς ἐσφακέλισε τε τὸ ὁστέον καὶ ὁ μὴρὸς τάχιστα ἐσάπη, ἀπήγεικε Καμβύσης τὸν Κύρου, βασιλεύσαντα μὲν τὰ πάντα ἑπτὰ ἔτεα καὶ πέντε μῆνας, ἅπαιδα δὲ τὸ παράπαν ἔοντα ἔρσηνος καὶ θήλεος γόνου. Περσέων δὲ ποῖσι παρεοῦσι ἀπιστίη πολλὴ ὑπεκέρυτο τοὺς Μάγους ἔχειν τὰ πρήγματα, ἀλλ' ἠπιστέατο ἐπὶ διαβολῇ εἰπεῖν Καμβύσης τὰ εἶπε περὶ τοῦ Σμέρδιος θανάτου, ἵνα οἱ ἐκπολεμωθῇ πᾶν τὸ Περσικόν. οὗτοι μὲν γὰρ ἠπιστέατο Σμέρδιν τὸν Κύρου βασιλέα ἐνέσσεσθαι δεινῶς γὰρ καὶ ὁ Πηρξάσπης ἑξάρνος ἦν μὴ μὲν ἀποκτεῖναι Σμέρδιν· οὐ γὰρ ἦν οἱ ἀσφαλὲς Καμβύσει τετελευτηκότος φάναι τὸν Κύρου οὐδὲν ἀπολωλεκέναι· αὐτοχειρίῃ.

67 Ὁ δὲ δὴ Μάγος τελευτήσαντος Καμβύσει αἰθερῶς ἐβασίλευσε, ἐπιβατεύων τοῦ ὁμωνύμου Σμέρδιος τοῦ Κύρου, μῆνας ἑπτὰ τοὺς ἐπιλοιπούς Καμβύσῃ ἐς τὰ ὀκτὼ ἔτεα τῆς πληρώσεως· ἐν τοῖσι ἀπεδέξατο ἐς τοὺς ὑπηκόους πάντας εὐεργεσίας μεγάλαις, ὥστε ἀποθανόντος αὐτοῦ πόθον ἔχειν πάντας τοὺς ἐν τῇ Ἀσίῃ πάρεξ αὐτῶν Περσέων. διαπέμψας γὰρ ὁ Μάγος ἐς πᾶν ἔθνος τῶν ἤρχε, προσέειπε ἀτελείῃν εἶναι στρατηγῆς καὶ φόρου
68 ἐπ' ἔτεα τρία. προσέειπε μὲν δὴ τούτα αὐτίκα ἐνιστάμενος ἐς τὴν ἀρχὴν, ὁγδόῃ δὲ μηνὶ ἐγένετο κατάδηλος ὅς ἦν τρῶψι τοιῷδε. Ὀτάνης ἦν Φαρνάσπεω μὲν παῖς, γένει δὲ καὶ χρήμασι ὅμοιος τῷ πρώτῳ Περσέων. οὗτος ὁ Ὀτάνης πρῶτος ὕψιπτευσεν τὸν Μάγον ὡς οὐκ εἴη ὁ Κύρου Σμέρδις ἀλλ' ὅς περ ἦν, τῇδε συμβαλλόμενος, ὅτι τε οὐκ ἐξεφοῖτα ἐκ τῆς ἀκροπόλεως καὶ ὅτι οὐκ ἐκάλεσε ἐς ὅψιν ἐωυτῷ οὐδένα τῶν λογίμων Περσέων· ὑποπτεύσας δὲ μιν ἐποίησε τάδε. ἔσχε αὐτοῦ Καμβύσης θυγατέρα, τῇ οὖνομα ἦν Φαιδύμη· τὴν αὐτὴν δὴ ταύτην εἶχε τότε ὁ Μάγος καὶ ταύτῃ τε συνοῖκε καὶ τῆσι· ἄλλῃσι· πάσῃσι· τῆσι τοῦ Καμβύσει γυναῖξιν.

meg nektek a föld termését, legyenek feleségeitek és nyájaitok termékenyek, magatok pedig örök időig szabadok. Ha azonban nem ragadjátok vissza az uralmat, és nem is kísérlitek meg visszagadni, adja az ég, hogy ellenkezőkép járjatok, s azonfelül olyan halál érjen minden perzsát, a milyen engemet ért.» E szavak után Kambyes siratta a maga sorsát.

A mint a perzsák királyukat sírni látták, mindannyian tépdés-⁶⁶ tők ruháikat, a mi rajtuk volt, és rettenetes jajkiáltásokra fakadtak. Midőn aztán a csontot a szu timadta meg és a czomb gyorsan gennyedni kezdett, Kambyes, Kyrosnak fia, összesen hét évi és öt havi uralkodás után meghalt,⁵¹ egyáltalán sem férfi- sem nőgyermeket nem hagyva maga után hátra. A jelenlevő perzsák azonban semmikép sem akarták hinni, hogy a mágusok bírják a hatalmat; úgy vélekedtek, hogy Kambyes rosszakaratból mondta, a mit Smerdis haláláról beszélt, csak hogy az egész perzsa népet összeveszítse. Azt hitték, hogy Smerdis, a Kyrosnak fia, lépett föl királlyul; mert Prexaspes is erősen tagadta, hogy ő Smerdist megölte volna. Veszedelmes lett volna rá nézve Kambyes halála után bevallani, hogy Kyrosnak fiát saját kezével ölte meg.

Kambyes halála után a mágus a Smerdis névre támaszkodva,⁶⁷ félelem nélkül uralkodott hét hónapig, a mi Kambyesnek a nyolcz év betöltéséhez hiányzott. Ez idő alatt minden alattvalóját nagy jótéteményekkel halmozta el, úgy hogy halála után a perzsák kivételével mindenki visszakívánta Ázsiában. Mert a mágus minden uralma alatt álló néphez azt a rendeletet bocsátotta ki, hogy három évre föl vannak mentve a katonáskodástól és az adótól. Ezt a ren-⁶⁸ deletét mindjárt trónraléptekor kihirdette; de a nyolczadik hónapban a következő módon ismertek rá: Otanes, Pharnaspes fia, mind származására, mind vagyonára egyik legelső embere volt a perzsáknak.⁵² Ez az Otanes vette először gyanúba a mágust, hogy nem Smerdis, Kyrosnak fia, hanem az, a ki valóban volt; s ezt ottan következtette, hogy nem járt ki a várból és senkit sem hivatott maga elé a tekintélyes perzsák közül. Gyanúja miatt tehát következőkép járt el: volt neki egy Phaidyme nevű leánya, a ki Kambyes feleségei közé tartozott; ugyanez akkor a mágusé volt, a ki úgy élt vele, mint Kambyes többi asszonyával.⁵³

πέμπων δὴ ὧν ὁ Ὀτάνης παρὰ ταύτην τὴν θυγατέρα ἐπυνθά-
νετο παρ' ὅτεφ ἀνθρώπων κοιμῶτο, εἴτε μετὰ Σμέρδιος τοῦ
Κύρου εἴτε μετὰ ἄλλου τευ. ἡ δέ οἱ ἀντέπεμπε φαιμένη οὐ
γινώσκειν· οὔτε γὰρ τὸν Κύρου Σμέρδιν ἰδέσθαι οὐδαμὰ οὔτε
ὅστις εἴη ὁ συνοικέων αὐτῇ εἰδέναι. ἔπεμπε δευτέρα ὁ Ὀτάνης
λέγων «εἰ μὴ αὐτῇ Σμέρδιν τὸν Κύρου γινώσκεις, σὺ δὲ παρὰ
Ἀτόσσης πόθου ὅτεφ τούτῳ συνοικέει αὐτῇ τε ἐκείνη καὶ σὺ·
πάντως γὰρ δὴ κου τόν γε ἑωυτῆς ἀδελφεὸν γινώσκει». ἀντιπέμ-
πει πρὸς ταῦτα ἡ θυγάτηρ «οὔτε Ἀτόσση δύναμαι ἐς λόγους
ἐλθεῖν οὔτε ἄλλην οὐδεμίαν ἰδέσθαι τῶν συγκατημενέων γυναι-
κῶν. ἐπεῖτε γὰρ τάχιστα οὗτος ὦνθρωπος, ὅστις κοτὲ ἐστί, παρέ-
69 λαβε τὴν βασιληίην. διέσπειρε ἡμέας ἄλλην ἄλλη τάξας». ἀκού-
οντι δὲ ταῦτα τῷ Ὀτάνῃ μᾶλλον κατεφαίνετο τὸ πρῆγμα. τρίτην
δὲ ἀγγελίην ἐσπέμπει παρ' αὐτὴν λέγουσαν ταῦτα. «ὦ θυγάτερ,
δεῖ σε γεγνονῖαν εὖ κίνδυνον ἀναλαβέσθαι τὸν ἂν ὁ πατήρ ὑπο-
δύνειν κελεύῃ. εἰ γὰρ δὴ μὴ ἐστί ὁ Κύρου Σμέρδης ἀλλὰ τὸν
καταδοκέω ἐγώ, οὔτοι μιν σοὶ τε συγκαίμῳμενον καὶ τὸ Περ-
σέων κράτος ἔχοντα δεῖ χαίροντα ἀπαλλάσσειν, ἀλλὰ δοῦναι
δίκην. νῦν ὧν ποίησαν τάδε ἐπεὰν σοὶ συνεύθῃ καὶ μάθῃς
αὐτὸν κατυπνωμένον ἄφασον αὐτοῦ τὰ ὦτα· καὶ ἦν μὲν φαίνη-
ται ἔχων ὦτα, νόμιζε σεωυτὴν Σμέρδι τῷ Κύρου συνοικέειν,
ἦν δὲ μὴ ἔχων, σὺ δὲ τῷ Μάγῳ Σμέρδι.» ἀντιπέμπει πρὸς
ταῦτα ἡ Φαιδύμη φαιμένη κινδυνεύσειν μεγάλως, ἦν ποιήῃ ταῦτα·
εἰ γὰρ δὴ μὴ τυγχάνει τὰ ὦτα ἔχων, ἐπιλαμπτος δὲ ἀφάσσουσα
ἔσται, εὖ εἰδέναι ὥς αἰστώσει μιν. ὅμως μέντοι ποιήσῃ ταῦτα.
ἡ μὲν δὴ ὑπεδέξατο ταῦτα τῷ πατρὶ κατεργάσεσθαι· τοῦ δὲ
Μάγου τούτου τοῦ Σμέρδιος Κῦρος ὁ Καμβύσεω ἄρχων τὰ ὦτα
ἀπέταμε ἐπ' αἰτίῃ δὴ τινι οὐ σμικρῇ. ἡ ὧν δὴ Φαιδύμη αὕτη,
ἡ τοῦ Ὀτάνεω θυγάτηρ, πάντα ἐπιτελέουσα τὰ ὑπεδέξατο τῷ
πατρὶ, ἐπεῖτε αὐτῆς μέρος ἐγίνετο τῆς ἀπίξιος παρὰ τὸν Μάγον
(ἐν περιτροπῇ γὰρ δὴ αἱ γυναῖκες φοιτέουσι τοῖσι Πέρσῃσι),
ἐλθοῦσα παρ' αὐτὸν ἡῷδε, ὑπνωμένου δὲ καρτερῶς τοῦ Μάγου
ῥῆσας τὰ ὦτα. μαθοῦσα δὲ οὐ χαλεπῶς ἀλλ' εὐπετέως οὐκ
ἔχοντα τὸν ἄνδρα ὦτα, ὥς ἡμέρη τάχιστα ἐγεγόνεε, πέμψασα
ἐσήμηνε τῷ πατρὶ τὰ γενόμενα.

70 Ὁ δὲ Ὀτάνης παραλαβὼν Ἀσπαθίνην καὶ Γοβρύην Περσέων
τε πρῶτους ἐόντας καὶ ἑωυτῷ ἐπιτηδεοτάτους ἐς πίστιν, ἀπηγγέσατο
πᾶν τὸ πρῆγμα· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ ἄρα ὑπώπτεον οὕτω τοῦτο ἔχειν

Otanes tehát elküldött ehhez a leányához megtudakolni, hogy mi-féle emberrel alszik, vajjon Kyroznak Smerdisével-e vagy mással. Ő pedig azt izente vissza, hogy nem ismeri; mert sohasem látta Kyroznak Smerdisét, és így nem tudja, hogy ki lakik vele. Otanes másodszor ezt izente követével: «Ha te magad nem ismered Kyroznak Smerdisét, kérdezd meg Atossától, hogy ki az, a kivel ő is, meg te is együtt laktok; mert ő okvetetlenül ismerni fogja testvérét.» Erre visszaizen a leány: «Sem Atossával nem jöhetek össze, 69 sem más asszonygyal, a kikkel együtt lakom; mert mihelyt ez az ember, bárki legyen is ő, a királyságot átvette, mindegyikünket elkülönített egymástól.» Otanes előtt ennek hallatára még világosabb lett a dolog; harmadszor is elküldte követét leányához e szavakkal: «Minthogy előkelő származású vagy, magadra kell vállalnod a veszedelmet, melyet atyád ró reád. Mert ha nem Kyroznak Smerdisé az, hanem a kit én gyanítok, akkor nem viszi el szárazon, hogy veled alszik és a perzsák hatalmát bitorolja, hanem meglakol érte. Tégy most tehát a következőképen: ha majd veled fekszik és észreveszed, hogy elaludt, tapintsd meg a fülét, s ha látod, hogy van füle, tudd meg, hogy Kyroznak Smerdisével lakol együtt; de ha nincs, akkor a mágus Smerdis a lakótársad.» Phaidyme viszontválaszában azt mondá, hogy nagy veszedelemnek teszi ki magát, ha engedelmeskedik; mert ha nem találna füle lenni és észreveszi, hogy megtapintotta, bizonyos, hogy megöli; mindazonáltal meg fogja tenni, s megígérte atyjának, hogy a dolgot végrehajtja. Ennek a Smerdis mágusnak Kyros, Kambyses fia, mint király nem valami kis okból vágatta le fülét. Ez a Phaidyme, Otanes leánya, tehát mindent úgy tett, a mint atyjának megígérte; s mikor ő reá került a sor, hogy a mágushoz menjen, (mert a perzsákhoz fölváltva járnak az asszonyok), odament és mellette aludott; s midőn a mágus mély álomba merült, megtapintotta a fülét. Így azután könnyű szerrel rájött, hogy a férfinak nincsenek fülei; s mihelyt nappalodott, követével megjelentette a dolgot atyjának.

Otanes magához híván Aspathinest és Gobyrast, kik előkelő 70 perzsa férfiak és hozzá igen hívek valának, elmondta nekik az egész dolgot; ők is gyanakodtak, hogy ez a való, és meghallgatván

- ἀνευρίκνυον δὲ τοῦ Ὀτάνεω τοὺς λόγους ἐδέξαντο. καὶ ἔδοξέ σφι ἕκαστον ἄνδρα Περσέων προσεταιρίσασθαι τοῦτον ὅτεφ πιστεύει μάλιστα. Ὀτάνης μὲν νυν ἐσάγεται Ἰνταφρένεα, Γοβρύης δὲ Μεγάβυζον, Ασπαθίνης δὲ Ὑδάρνεα. γεγονότων δὲ τούτων ἕξ, παραγίνεται ἐς τὰ Σοῦσα Δαρεῖος ὁ Ὑστάσπερος ἐκ Περσέων ἡκων· τούτων γὰρ δὴ ἦν οἱ ὁ πατήρ ὕπαρχος. ἐπεὶ ὦν οὗτος ἀπύκτο, τοῖσι ἕξ τῶν Περσέων ἔδοξε
- 71 καὶ Δαρεῖον προσεταιρίσασθαι. συνελθόντες δὲ οὗτοι ἐόντες ἐπτά ἐδίδοσαν σφίσι πίστις καὶ λόγους. ἐπεῖτε δὲ ἐς Δαρεῖον ἀπύκτο γνώμην ἀποφαίνεσθαι, ἔλεγέ σφι τάδε. «ἐγὼ ταῦτα ἐδόκουν μὲν αὐτὸς μόνος ἐπίστασθαι, ὅτι τε ὁ Μάγος εἶη ὁ βασιλεύων καὶ Σμέρδης ὁ Κύρου τετελεύτηκε· καὶ αὐτοῦ τούτου εἵνεκεν ἦκω σπουδῇ ὡς συστήσων ἐπὶ τῷ Μάγῳ θάνατον. ἐπεῖτε δὲ συνήνεκε ὥστε καὶ ὑμέας εἰδέναι καὶ μὴ μόνον ἐμέ, ποιέειν αὐτίκα μοι δοκέει καὶ μὴ ὑπερβάλλεσθαι· οὐ γὰρ ἄμεινον.» εἶπε πρὸς ταῦτα ὁ Ὀτάνης «ὦ παῖ Ὑστάσπερος, εἰς τε πατρός ἀγαθοῦ καὶ ἐκφαίνειν οἴκας σεωυτὸν ἐόντα τοῦ πατρὸς οὐδὲν ἦσσω· τὴν μέντοι ἐπιχειρήσιν ταύτην μὴ οὕτω συντάχονε ἀβούλως, ἀλλ' ἐπὶ τῷ σοφρονέστερον αὐτὴν λάμβανε· δεῖ γὰρ πλεῖνας γενομένους οὕτω ἐπιχειρέειν». λέγει πρὸς ταῦτα Δαρεῖος «ἄνδρες οἱ παρεόντες, τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ ἕξ Ὀτάνεω εἰ χρήσεσθε, ἐπίστασθε ὅτι ἀπολέσεσθε κἀκίστα· ἐξοίσει γὰρ τις πρὸς τὸν Μάγον, ἰδίῃ περιβαλλόμενος ἐωυτῷ κέρδεα. μάλιστα μὲν νυν ὠφείλετε ἐπ' ὑμέων αὐτῶν βαλλόμενοι ποιέειν ταῦτα· ἐπεῖτε δὲ ὑμῖν ἀναφέρειν ἐς πλεῖνας ἐδόκεε καὶ ἐμοὶ ὑπερέθεσθε, ἢ ποιέωμεν σήμερον, ἢ ἔστω ὑμῖν ὅτι, ἦν ὑπερπύστη ἢ νῦν ἡμέρη, ὡς οὐκ ἄλλος φθάς ἐμεῦ κατήγορος
- 72 ἔσται, ἀλλὰ σφεα αὐτὸς ἐγὼ κατερέω πρὸς τὸν Μάγον.» λέγει πρὸς ταῦτα Ὀτάνης ἐπειδὴ ὥρα σπερχόμενον Δαρεῖον, «ἐπεῖτε ἡμέας συνταχόνειν ἀναγκάσεις καὶ ὑπερβάλλεσθαι οὐκ ἔας, ἔθι ἐξηγέο αὐτὸς ὅτεφ τρόπῳ πάριμεν ἐς τὰ βασιλῆα καὶ ἐπιχειρήσομεν αὐτοῖσι. φυλακὰς γὰρ δὴ διεστρώσας οἰδὰς κού καὶ αὐτὸς, εἰ μὴ ἰδὼν, ἀλλ' ἀκρότας· τὰς τέφ τρόπῳ περήσομεν;» ἀμείβεται Δαρεῖος τοῖσιδε. «Ὀτάνη, ἡ πολλὰ ἐστὶ τὰ λόγῳ μὲν οὐκ οἶά τε δηλῶσαι, ἔργῳ δέ· ἄλλα δ' ἐστὶ τὰ λόγῳ μὲν οἶά τε ἔργον δὲ οὐδὲν ἀπ' αὐτῶν λαμπρὸν γίνεται. ὑμεῖς δὲ ἔστω φυλακὰς τὰς κατεστρώσας ἐούσας οὐδὲν χαλεπὰς παρελθεῖν. τοῦτο μὲν γὰρ ἡμέων ἐόντων τοίων οὐδεὶς ὅστις οὐ

Otanes tervét, elfogadták.⁵⁴ Elhatározták, hogy kiki egy perzsát vesz társul maga mellé, a kiből legjobban bízik. Otanes Intaphernest avatta be, Gobryas Megabyzost, Aspathines pedig Hydarnest. Mikor így hatan voltak,⁵⁵ véletlenül Dareios, Hystaspes fia is Susába jött Perzsiából, a hol atyja kormányzó volt. S ennek megérkeztével a hat perzsa elhatározta, hogy Dareioszt is társul fogadják. Heten így összejövén egymásnak hűséget fogadtak és megbeszélték⁷¹ a dolgot. Mikor pedig Dareiosra került a sor, hogy véleményét megmondja, így szólt hozzájuk: «Azt hittem, csak magam tudom, hogy a mágus a király és hogy Kyroznak Smerdis meg halt; s azért is jöttem sietve, hogy a mágust halálba kergessem. Mint-hogy azonban úgy esett, hogy ti is tudjátok, és nemcsak magam, véleményem szerint rögtön fogjunk a tethez, és ne halaszszuk a dolgot, mert ez nem jó.» Erre Otanes így szólt: «Hystaspes fia, neked derék atyád van, s úgy látszik, hogy te sem állsz hátrább nála; de ne kapj oly módon e vállalatához meggondolatlanul, hanem nagyobb megfontolással fogj a dologhoz. Mert csak ha többen leszünk, szabad hozzáfognunk.» Erre Dareios így szólt: «Emberek, kik itt vagytok, ha az Otanes-ajánlotta módot követitek, tudjátok meg, hogy a legrútább módon fogtok elveszni; mert valaki majd besúgja a mágusnak, hogy a maga számára hasznot húzzon belőle. Leginkább a magatok érdekében kellene végrehajtanotok a merényletet; de minthogy jónak láttátok, hogy többeket bevonjatok, és velem is közöltétek: vagy megteszszük még ma, vagy pedig tudjátok meg, hogy ha a mai nap elmulik, magam foglak följelenteni a mágusnak, nehogy más valaki engem megelőzve bevádoljon.» Erre Otanes, minthogy Dareioszt fölhevülve látta, így szólt: «Midőn bennünket mohón hozzáfogni kényszerítesz és halasztást nem tűrsz, rajta, mondd meg, hogyan hatoljunk a királyi palotába és mikép hajtsuk végre a tervet? Mert magad is tudod, vagy ha nem láttad, hát hallottad, hogy örök állnak ottan; hogyan hatoljunk be ezeken át!» Dareios erre így felelt: «Otanes! sok dolgot valóban nem lehet szóval megmagyarázni, csak tettel; míg sok másból, a mit szóval megmagyarázhatnak, sohasem fejlődhetik nemes tett. Ti tudjátok, hogy az ott álló örök mellett nem nehéz elhaladni; mert egyrészt állásunknál fogva senkisémet fog elénk

72

παρήσει, τὰ μὲν κοῦ καταιδόμενος ἡμέας, τὰ δὲ κοῦ καὶ δειμαίνων· τοῦτο δὲ ἔχω αὐτὸς σκῆψιν εὐπρεπεστάτην τῇ παρίμεν, φὰς ἄρτι τε ἦκειν ἐκ Περσέων καὶ βούλεσθαι τι ἔπος παρὰ τοῦ πατρὸς σημεῖναι τῷ βασιλεῖ. ἐνθα γάρ τι δεῖ ψευδὸς λέγεσθαι, λέγεσθω. τοῦ γὰρ αὐτοῦ γλιχόμεθα οἷ τε ψευδόμενοι καὶ οἱ τῇ ἀληθείᾳ διαχρεώμενοι· οἱ μὲν γε ψεύδονται τότε ἐπεὰν τι μέλλωσι τοῖσι ψεύδεσι πείσαντες κερδῆσεσθαι, οἱ δ’ ἀληθίζονται ἵνα τῇ ἀληθείᾳ ἐπισπάσωνται κέρδος καὶ τις μᾶλλον σφι ἐπιτράπηται. οὕτω οὐ ταῦτ’ ἀσκέοντες τῷτοῦ περιεχόμεθα. εἰ δὲ μηδὲν κερδέσεσθαι μέλλοιεν, ὁμοίως ἂν ὅ τε ἀληθιζόμενος ψευδῆς εἴη καὶ ὁ ψευδόμενος ἀληθής. ὅς ἂν μὲν νυν τῶν πολυουρῶν ἐκὼν παρίη, αὐτῷ οἱ ἄμεινον ἐς χρόνον ἔσται· ὅς δ’ ἂν ἀντιβαίνειν πειράται, δεικνύσθω ἐνθαῦτα ἐὼν πολέμιος,

73 καὶ ἔπειτα ὡσάμενοι ἔσω ἔργον ἐχόμεθα.» λέγει Γοβρύης μετὰ ταῦτα «ἄνδρες φίλοι, ἡμῖν κότε κάλλιον παρέξει ἀνασώσασθαι τὴν ἀρχήν, ἢ εἰ γε μὴ οἰοί τε ἐσόμεθα αὐτὴν ἀναλαβεῖν ἀποθανεῖν; ὅτε γε ἀρχόμεθα μὲν ἔόντες Πέρσαι ὑπὸ Μήδου ἀνδρὸς Μάγου, καὶ τοῦτου ὧτα οὐκ ἔχοντος. ὅσοι τε ὑμέων Καμβύση νοσέοντι παρεγένοντο, πάντως κοῦ μέμνησθε τὰ ἐπέσκηψε Πέρσῃσι τελευτῶν τὸν βίον μὴ πειρωμένοισι ἀνακτᾶσθαι τὴν ἀρχήν· τὰ τότε οὐκ ἐνεδεκόμεθα, ἀλλ’ ἐπὶ διαβολῇ ἐδοκόμεν εἰπεῖν Καμβύσεα. νῦν ὧν τίθεμαι ψῆφον πείθεσθαι Δαρεῖω καὶ μὴ διαλύεσθαι ἐκ τοῦ συλλόγου τοῦδε ἄλλοθι ἰόντας ἢ ἐπὶ τὸν Μάγον ἰθέως.» ταῦτα εἶπε Γοβρύης, καὶ πάντες ταύτῃ αἶνεον.

74 Ἐν ᾧ δὲ οὗτοι ταῦτα ἐβουλευόντο, ἐγένετο κατὰ συντυχίην τάδε. τοῖσι Μάγοισι ἔδοξε βουλευομένοισι Πηξάσπεα φίλον προσθέσθαι, ὅτι τε ἐπεπόνθεε πρὸς Καμβύσεω ἀνάρσια, ὅς οἱ τὸν παῖδα τοξεύσας ἀπολωλέκεε, καὶ διότι μόνος ἡπίστατο τὸν Σμέρδιος τοῦ Κόρου θάνατον αὐτοχειρή μιν ἀπολέσας, πρὸς δ’ ἔτι ἔόντα ἐν αἴνῃ μεγίστῃ τὸν Πηξάσπεα ἐν Πέρσῃσι. τοῦτων δὴ μιν εἵνεκεν καλέσαντες φίλον προσεκτῶντο πίστι τε λαβόντες καὶ ὀρκίοισι, ἢ μὲν ἔξειν παρ’ ἐωυτῷ μηδ’ ἐξοίσειν μηδενὶ ἀνθρώπων τὴν ἀπὸ σφέων ἀπάτην ἐς Πέρσας γεγνουῖαν, ὑπισχνεύμενοι τὰ πάντα οἱ μυρία δώσειν. ὑποσχομένου δὲ τοῦ Πηξάσπεος ποιήσῃν ταῦτα, ὥς ἀνέπεισάν μιν οἱ Μάγοι, δεύτερα

állani, már akár tiszteletből, akár félelemből; másrészt pedig a legalkalmasabb ürügyem van, a melylyel bemehetünk, t. i. azt mondom, hogy ép most jöttem Perzsiából és atyám izenetét akarom megjelenteni a királynak. A hol hazudnunk kell, hazudjunk; mert ugyanarra a célra törekszünk, akár hazudunk, akár az igazságot mondjuk. Némelyek akkor hazudnak, midőn hazugságukkal másokat meg akarnak győzni, úgy húznak nyereséget; mások pedig igazat szólnak, hogy az igazság útján vonják ki a hasznot és hogy még többet húzhassanak. Így különböző utakon ugyanazon cél felé törekszünk. De ha semmi nyereség sem származnék belőle, az igazmondó ép úgy hazug is lehetne, a hazug pedig igazat is mondhatna.⁵⁷ A melyik ajtónálló tehát önként átbocsát, annak jobb sorsa lesz jövőben; a ki pedig ellenállni merészelne, azt tekintsük ott ellenségünknek, s azután betörve fogjunk a munkához.» Gobryas erre így szólt: «Barátaim! mikor kínálkozik 73 majd szebb alkalom az uralom megmentésére, vagy ha azt nem ragadhatjuk magunkhoz, halálra? Mikor rajtunk perzsákon egy méd mágus uralkodik, kinek még fülei sincsenek! A ki ott volt közületek a beteg Kambyes mellett, bizonyára emlékezni fog arra, mily átkot mondott a perzsákra, ha nem kísérlik meg visszaszerezni az uralmat. Akkor nem vettük szívünkre, mert azt hittük, hogy Kambyes rosszakaratból beszél. Most tehát indítványozom, hogy fogadjuk el Dareios tanácsát, és ne oszoljunk szét e gyűlésből másfelé, hanem menjünk egyenesen a mágus ellen!» Gobryasnak e szavait mindnyájan helyeselték.

Mialatt ezek így tanácskoztak, véletlenül a következő történt:⁵⁸ 74 a tanácskozó mágusok elhatározták, hogy Prexaspest barátjukká teszik, mivelhogy oly gyalázatos dolgot szenvedett Kambyestől, midőn az fiát nyilával meglőtte; továbbá mert csak ő tudott Kyros fiának, Smerdisnek haláláról, hisz saját kezével ölte meg; azonfelül Prexaspes nagy tiszteletben állott a perzsák között. Ezen okok miatt elhívták és barátjukká akarták tenni, hűségesküjét vétén, hogy velük fog tartani s hogy senkinek sem fogja elárulni a perzsák ellen elkövetett csalást; ők pedig megígérték, hogy százszorosán meg fogják jutalmazni. Prexaspesnek ígérete után, hogy úgy fog tenni, a mint a mágusok rábeszélték, másod-

προσέφερον, αὐτοὶ μὲν φάμενοι Πέρσας πάντας συγκαλέειν ὑπὸ τὸ βασιλῆιον τεῖχος, κείνον δ' ἐκέλευον ἀναβάντα ἐπὶ πύργον ἀγορεύσαι ὡς ὑπὸ τοῦ Κύρου Σμέρδιος ἀρχονται καὶ ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου. ταῦτα δὲ οὕτω ἐνετέλλοντο ὡς πιστοτάτου δηθὲν ἐόντος αὐτοῦ ἐν Πέρσῃσι, καὶ πολλάκις ἀποδεξαμένου γνώμῃ ὡς περιεῖη ὁ Κύρου Σμέρδις, καὶ ἐξαρνησαμένου τὸν φόνον 75 αὐτοῦ. φαμένου δὲ καὶ ταῦτα ἐτοίμου εἶναι ποιέειν τοῦ Πρηξάσπεος, συγκαλέσαντες Πέρσας οἱ Μάγοι ἀνεβίβασαν αὐτὸν ἐπὶ πύργον καὶ ἀγορεύειν ἐκέλευον. ὁ δὲ τῶν μὲν δὴ ἐκείνοι προσεδέοντο αὐτοῦ, τούτων μὲν ἐκὼν ἐπελήθετο, ἀρξάμενος δὲ ἀπ' Ἀχαιμένεος ἐγενεηλόγησε τὴν πατριὴν τὴν Κύρου, μετὰ δὲ ὡς ἐς τοῦτον κατέβη τελευτῶν ἔλεγε ὅσα ἀγαθὰ Κύρος Πέρσας πεποιτήκοι, διεξελθὼν δὲ ταῦτα ἐξέφαινε τὴν ἀληθείην, φάμενος πρότερον μὲν κρύπτειν (οὐ γάρ οἱ εἶναι ἀσφαλὲς λέγειν τὰ γενόμενα), ἐν δὲ τῷ παρόντι ἀναγκαίην μιν καταλαμβάνειν φαίνειν. καὶ δὴ ἔλεγε τὸν μὲν Κύρου Σμέρδιν ὡς αὐτὸς ὑπὸ Καμβύσῳ ἀναγκαζόμενος ἀποκτείνει, τοὺς Μάγους δὲ βασιλεύειν. Πέρσῃσι δὲ πολλὰ ἐπαρησάμενος εἰ μὴ ἀνακτησαίητο ὀπίσω τὴν ἀρχὴν καὶ τοὺς Μάγους τισαίητο, ἀπῆκε ἑωυτὸν ἐπὶ κεφαλὴν φέρεσθαι ἀπὸ τοῦ πύργου κάτω. Πρηξάσπης μὲν νυν ἐὼν τὸν πάντα χρόνον ἀνὴρ δόκιμος οὕτω ἐτελεύτησε.

- 76 Οἱ δὲ δὴ ἑπτὰ τῶν Περσέων ὡς ἐβουλεύσαντο αὐτίκα ἐπιχειρεῖν τοῖσι Μάγοισι καὶ μὴ ὑπερβάλλεσθαι, ἦσαν εὐξάμενοι τοῖσι θεοῖσι, τῶν περὶ Πρηξάσπεα πρηχθέντων εἰδότες οὐδέν. ἐν τε δὴ τῇ ὁδῷ μέσῃ στείχοντες ἐγίνοντο καὶ τὰ περὶ Πρηξάσπεα γεγονότα ἐπυνθάνοντο. ἐνθαῦτα ἐκστάντες τῆς ὁδοῦ ἐδίδοσαν αὐτῖς σφίσι λόγους, οἱ μὲν ἀμφὶ τὸν Ὀτάνην πάγχυ κελεύοντες ὑπερβαλέσθαι μηδὲ οἰδεόντων τῶν πρηγμάτων ἐπιτίθεσθαι, οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Δαρεῖον αὐτίκα τε ἵεναι καὶ τὰ δεδογμένα ποιέειν μηδὲ ὑπερβάλλεσθαι. ὠθιζόμενων δ' αὐτῶν ἐφάνη ἱρήκων ἑπτὰ ζεύγεα δύο αἰγυπῶν ζεύγεα διώκοντα καὶ τίλλοντά τε καὶ ἀμύσσοντα. ἰδόντες δὲ ταῦτα 77 οἱ ἑπτὰ τὴν τε Δαρείου πάντες αἶνεον γνώμην, καὶ ἔπειτα ἦσαν ἐπὶ τὰ βασιλῆα τεθαρσηκότες τοῖσι ὄρνισι. ἐπιστάσι δὲ ἐπὶ τὰς πύλας ἐγίνετο οἶόν τι Δαρεῖω ἢ γνώμῃ ἔφερε· καταιδεύμενοι γάρ οἱ φύλακοι ἄνδρας τοὺς Περσέων πρώτους καὶ οὐδὲν τοιοῦτο ὑποπτεύοντες ἐξ αὐτῶν ἔσεσθαι, παρέσαν θείῃ πομπῇ χρεωμένους, οὐδ' ἐπειρώτα οὐδεῖς.

szor azzal jöttek elő és azt mondták, hogy ők az összes perzsákat összehívják a királyi lak elé, ő pedig menjen föl a toronyra és hirdesse ki, hogy Kyrosnak Smerdisé uralkodik fölöttük, és senki más. Ezt pedig azért hagyták meg neki, mert benne bíztak leginkább a perzsák, és ő gyakran úgy nyilatkozott, hogy Kyrosnak Smerdisé életben van, meggyilkolását pedig tagadta. Mikor Prexaspes készen nyilatkozott, hogy ezt megteszi, a mágusok⁷⁵ összehívták a perzsákat, őt pedig felküldték a toronyba, hogy beszéljen. De ő szándékosan elhagyta, a mire azok kérték, és elkezdvén Achaimenestől elszámlálta Kyrosnak családfáját, s midőn végre ő hozzá jutott, megemlékezett róla, hogy mennyi jót tett ő a perzsákkal. Mintán ezt előadta, feltárta az igazságot; megmondotta, hogy eddig titokban tartá, (mert veszedelmes lett volna rá nézve a dolgot megmondani); de a jelen körülmények között kényszerülve van feltárni. Elmondotta, hogy Kyrosnak Smerdisét Kambyses parancsára maga ölte meg, s hogy a mágusok uralkodnak. Mintán pedig sok átkot szórt a perzsákra, ha nem szereznék vissza az uralmat és nem állanának bosszút a mágusokon, ledobta magát fejjel a toronyról. Így halt meg Prexaspes, ki életében mindig tekintélyes ember volt.

A hét perzsa tehát, miután elhatározta, hogy rögtön meg-⁷⁶ támadja a mágusokat és nem halogatja a dolgot, imádságot mondván az istenekhez, elindult; de semmit sem tudtak arról, a mi Prexaspessel történt. Ép a fele útján voltak, mikor a Prexaspes dolgáról értesültek. Itt azután kiálltak az útból és ismét tanácskoztak. Otanes a maga embereivel azon volt, hogy el kell halasztani a dolgot, s hogy a forrongó zavaroknak közepette nem kell nekifogni; Dareios azonban úgy vélekedett, hogy rögtön a határozatok végrehajtásához kell fogni, nem pedig halogatni. Mialatt így vitatkoztak, hét pár ölyv tűnt fel, a mint két pár keselyűt ülőz, tépdés és szétmarczangol. Látván ezt a hét perzsa, mindnyájan Dareios véleményét helyeselték, és azután a madarakon felbátorodva, a királyi palotába mentek. Mikor a kapukhoz értek, az⁷⁷ történt, a mit Dareios mondott: az örök tiszteletből az előkelő perzsák iránt és mit sem gyanakodva rájuk, mintegy isteni rendeltetből átbocsátották őket és senkisé ismételt kérdést hozzájuk.

ἐπεῖτα δὲ καὶ παρῆλθον ἐς τὴν αὐλήν, ἐνέκυρσαν τοῖσι τὰς ἀγγελίας ἐσφένουσι εὐνούχοισι· οἳ σφεας ἰστόρεον ὃ τι θέλοντες ἤκουεν, καὶ ἅμα ἰστορέοντες τούτους τοῖσι πολυουροῖσι ἀπέλκεον ὅτι σφεας παρῆκαν, ἰσχόν τε βουλομένους τοὺς ἐπτά ἐς τὸ πρόσω παριέναι. οἱ δὲ διακελευσάμενοι καὶ σπασάμενοι τὰ ἐγχειρίδια τούτους μὲν τοὺς ἰσχοντάς αὐτοῦ ταύτῃ συγκεντέουσι, αὐτοὶ δὲ ἦσαν δρόμῳ ἐς τὸν ἀνδρεῶνα. οἱ δὲ Μάχοι ἔτυχον ἀμφοτέροι τῇνικαῦτα ἐόντες τε ἔσω καὶ τὰ ἀπὸ Πηρξάσπεος γενόμενα ἐν βουλῇ ἔχοντες. ἐπεὶ ὦν εἶδον τοὺς εὐνούχους τεθρομβημένους τε καὶ βοῶντας, ἀνά τε ἔδραμον πάλιν ἀμφοτέροι καὶ ὥς ἔμαθον τὸ ποιούμενον πρὸς ἀλκὴν ἐτράποντο. ὁ μὲν δὲ αὐτῶν φθάνει τὰ τόξα κατελόμενος, ὁ δὲ πρὸς τὴν αἰχμὴν ἐτράπετο. ἐνθαῦτα δὲ συνέμισγον ἀλλήλοισι. τῷ μὲν δὲ τὰ τόξα ἀναλαβόντι αὐτῶν, ἐόντων τε ἀγχοῦ τῶν πολεμίων καὶ προσκειμένων, ἦν χρηστὰ οὐδέν· ὁ δ' ἕτερος τῇ αἰχμῇ ἡμύνητο καὶ τοῦτο μὲν Ἀσπαθίνην παῖσι ἐς τὸν μηρόν, τοῦτο δὲ Ἰνταφρένεα ἐς τὸν ὀφθαλμόν· καὶ ἐστερήθη μὲν τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐκ τοῦ τρωματος ὁ Ἰνταφρένης, οὐ μέντοι ἀπέθανέ γε. τῶν μὲν δὲ Μάχων οὐτερος τρωματίζει τούτους· ὁ δὲ ἕτερος, ἐπεῖτα οἱ τὰ τόξα οὐδὲν χρηστὰ ἐγένετο, ἦν γὰρ δὴ θάλαμος ἐσέχων ἐς τὸν ἀνδρεῶνα, ἐς τοῦτον καταρεύγει, θέλων αὐτοῦ προσθεῖναι τὰς θύρας. καὶ οἱ συνεσπίπτουσι τῶν ἐπτά δύο, Δαρειὸς τε καὶ Γοβρύης. συμπλακέντος δὲ Γοβρύεω τῷ Μάχῳ ὁ Δαρεῖος ἐπεστεῶς ἠπόρεε οἷα ἐν σκότει, προμηθεόμενος μὴ πλήξῃ τὸν Γοβρύην. ὁρῶν δὲ μιν ἀργὸν ἐπεστεῶτα ὁ Γοβρύης εἶρετο ὃ τι οὐ χράται τῇ χειρὶ· ὁ δὲ εἶπε «προμηθεόμενος σέο, μὴ πλήξω.» Γοβρύης δὲ ἀμείβετο «ᾧθες τὸ ξίφος καὶ δι' ἀμφοτέρων.» Δαρεῖος δὲ πειθόμενος 79 ὥς τε τὸ ἐγχειρίδιον καὶ ἔτυχέ κως τοῦ Μάχου, ἀποκτείναντες δὲ τοὺς Μάχους καὶ ἀποταμόντες αὐτῶν τὰς κεφαλὰς, τοὺς μὲν τρωματίας ἐωντῶν αὐτοῦ λείπουσι καὶ ἀδυνασίης εἵνεκεν καὶ φυλακῆς τῆς ἀκροπόλιος, οἱ δὲ πέντε αὐτῶν ἔχοντες τῶν Μάχων τὰς κεφαλὰς ἔθεον βοῇ τε καὶ πατάγῳ χρωόμενοι καὶ Πέρσας τοὺς ἄλλους ἐπεκαλέοντο, ἐξηγεόμενοί τε τὸ πρῆγμα καὶ δεικνύοντες τὰς κεφαλὰς, καὶ ἅμα ἔκτεινον πάντα τινὰ τῶν Μάχων τὸν ἐν ποσὶ γινόμενον. οἱ δὲ Πέρσαι μαθόντες τὸ γεγονὸς ἐκ τῶν ἐπτά καὶ τῶν Μάχων τὴν ἀπάτην, ἐδικαίουν καὶ αὐτοὶ ἕτερα τοιαῦτα ποιεῖν, σπασάμενοι δὲ τὰ ἐγχειρίδια ἔκτεινον ὅκου τινὰ Μάχον εὕρισκον· εἰ δὲ μὴ νύξ ἐπελθοῦσα ἔσχε, ἔλιπον ἂν οὐδένα Μάχον. ταύτην τὴν ἡμέρην θεραπεύουσι Πέρσαι κοινῇ μάλιστα

Midőn az udvarba értek, az eunuchokkal találkoztak, a kik a követsegeket szokták bevezetni. Ezek tudakolták az okát, hogy miért jöttek; egyszersmind az ajtónállókat is megfenyegették, hogy áteresztették őket, és visszatartották a hét embert, hogy ne hatoljanak tovább. De ők egymást buzdítva kirántották kardjukat és a visszaszorítókat ugyanott leszúrták, azután sietve a férfilakosztályba léptek. A két mágus ép akkor benn volt és a Prexas-
 78 pessel történt dolgok miatt tanácskozott. Mikor az eunuchok lármáját és segélykiáltását hallották, mindketten fölugrottak és látva a helyzetet, védeni kezdték magukat. Egyikük sietve ijja után kapott, a másik a dárdát fogta kezébe, s rögtön megkezdődött a küzdelem. Annak, a ki az ijjat kapta magához, minthogy az ellenség közel volt és ellene tört, mitsem használt a fegyver; de a másik védte magát dárdájával és Aspathinest czombján, Intaphernest pedig szemén megsebesítette. Intaphernes el is vesztette a seb miatt egyik szemét, de nem halt meg. Az egyik mágus tehát ezeket megsebesítette; azonban a másik, minthogy az ijznak semmi hasznát sem vette, a férfilakosztályra nyíló terembe menekült és be akarta zárni az ajtót, de a hét közül kettő, Dareios és Gobryas, vele együtt berontott. Mialatt Gobryas a mágussal küzködött, Dareios a sötétség miatt zavarodottan megállott; félt, hogy Gobryast sújthatná. Gobryas azonban észrevevén, hogy tétlenül áll, kérdezte, hogy miért nem használja kezét; ő pedig így szólt: «Félek, hogy téged találalak». De Gobryas így felelt: «Csak tartsd keresztül kardodat akár mindkettőnkön». Dareios tehát szót fogadva kardjával előreszúrt és véletlenül a mágust találta. Miután 79 a mágusokat megölték és fejüket levágták, sebesülteiket részben gyöngeségük miatt, részben a vár őrizete végett ott hagyták; öten pedig a mágusok fejeivel zaj és kiáltás között kirohantak, s összehíván a többi perzsákat, elbeszélték a dolgot és megmutatták a fejeket, egyszersmind minden eléjük kerülő mágust leszúrtak. Mikor a perzsák meghallották a hét embernek tettét és a mágusok csalását, azt hitték, hogy nekik is úgy kell tenniök; kihúzták kardjukat és a hol egy mágust talál-
 tak, megölték; s ha a beálló éj vissza nem tartja őket, egy mágus sem marad életben. Ezt a napot a perzsák közösen a leg-

- τῶν ἡμερέων, καὶ ἐν αὐτῇ ὀρτὴν μεγάλην ἀνάγουσι, ἣ κέκληται ὑπὸ Περσέων μαγοφόνια· ἐν τῇ Μάγον οὐδένα ἔξεστι φανῆναι ἐς τὸ φῶς, ἀλλὰ κατ' οἴκους ἐσωτοὺς οἱ Μάγοι ἔχουσι τὴν ἡμέρην ταύτην.
- 80 Ἐπεῖτε δὲ κατέστη ὁ θόρυβος καὶ ἐκτὸς πέντε ἡμερέων ἐγένετο, ἐβουλευόντο οἱ ἐπαναστάντες τοῖσι Μάγοισι περὶ τῶν πάντων πρηγμάτων, καὶ ἐλέχθησαν λόροι ἄπιστοι μὲν ἐνίοισι Ἑλλήνων, ἐλέχθησαν δ' ὦν. Ὅτάνης μὲν ἐκέλευε ἐς μέσον Πέρσῃσι καταθεῖναι τὰ πρήγματα, λέγων τάδε. «ἐμοὶ δοκεῖ ἓνα μὲν ἡμέων μούναρχον μηκέτι γενέσθαι· οὔτε γὰρ ἡδὺ οὔτε ἀγαθόν. εἶδετε μὲν γὰρ τὴν Καμβύσειω ὕβριν ἐπ' ὅσον ἐπεξήλθε, μετῃ στήκατε δὲ καὶ τῆς τοῦ Μάγου ὕβριος. κῶς δ' ἂν εἴη χρῆμα κατηρηγμένον μουναρχίῃ, τῇ ἔξεστι ἀνευθύνῳ ποιέειν τὰ βούλεται; καὶ γὰρ ἂν τὸν ἄριστον ἀνδρῶν πάντων στάντα ἐς ταύτην τὴν ἀρχὴν ἐκτὸς τῶν ἐωθότων νοημάτων στήσεις. ἐγγίνεται μὲν γὰρ οἱ ὕβρις ὑπὸ τῶν παρεόντων ἀγαθῶν, φθόνος δὲ ἀρχή· φθὲν ἐμφύεται ἀνθρώπῳ. δύο δ' ἔχων ταῦτα ἔχει πᾶσαν κακότητα· τὰ μὲν γὰρ ὕβρι κεκορημένος ἔρδει πολλὰ καὶ ἀτάσθαλα, τὰ δὲ φθόνῳ. καίτοι ἄνδρα γε τύραννον ἀφθονον ἔδει εἶναι, ἔχοντά γε πάντα τὰ ἀγαθὰ. τὸ δὲ ὑπεναντίον τούτου ἐς τοὺς πολίτητας πέφυκε· φθονέει γὰρ τοῖσι ἀρίστοισι περιουσίαι τε καὶ ζῶουσι, χαίρει δὲ τοῖσι κακίστοισι τῶν ἀστῶν, διαβολὰς δὲ ἄριστος ἐνδέκεσθαι. ἀναρμοστότατον δὲ πάντων ἦν τε γὰρ αὐτὸν μετρίως θωυμάζης, ἄχθεται ὅτι οὐ κάρτα θεραπεύεται, ἦν τε θεραπεύῃ τις κάρτα ἄχθεται ἅτε θωπί. τὰ δὲ δὴ μέγιστα ἐρχομαι ἐρέων· νόμοιά τε κινέει πάτρια καὶ βιάται γυναῖκας κτείνει τε ἀκρίτους. πλήθος δὲ ἄρχον πρῶτα μὲν οὖνομα πάντων κάλλιστον ἔχει, ἰσονομίην, δεύτερα δὲ τούτων τῶν ὁ μούναρχος ποιέει οὐδέν· πάλῳ μὲν ἀρχὰς ἄρχει, ὑπεύθυνον δὲ ἀρχὴν ἔχει, βουλευμάτων δὲ πάντα ἐς τὸ κοινὸν ἀναφέρει. τίθεμαι ὦν γνώμην μετέντας ἡμέας μουναρχίην τὸ πλήθος ἀέξειν· ἐν γὰρ τῷ πολλῷ ἐνὶ τὰ πάντα.»
- 81 Ὅτάνης μὲν δὴ ταύτην γνώμην ἐσέφερε· Μεγάβροτος δὲ ὀλιγαρχίῃ ἐκέλευε ἐπιτράπειν, λέγων τάδε. «τὰ μὲν Ὅτάνης εἶπε τυραννίδα παύων, λελέχθω καμοὶ ταῦτα, τὰ δ' ἐς τὸ πλήθος

nagyobb tiszteletben tartják, s egy nagy ünnepet rendeznek, melyet a perzsák mágusgyilkolásnak hívnak. Egy mágusnak sem szabad ekkor mutatkozni; a mágusok otthon tartózkodnak e napon.

Midőn a zavargás lecsillapodott és már öt napja elmúlt,⁵⁹ a 80 mágusok ellen föllázadt férfiak tanácskoztak az államügyekről, s olyan beszédeket tartottak, hogy azt némely görög el sem hinné; pedig megtartották.⁶⁰ Otanes azt akarta, hogy az összes perzsákra bizzák a hatalmat, és így szólt: «Azt hiszem, nem kell már nekünk egyeduralom; mert az sem nem kellemes, sem nem jó. Hiszen tudjátok, mennyire ment Kambyzes féktelensége, és részesültetek a mágusnak gögijében is. Mikép is volna helyes az egyeduralom, mikor felelősség nélkül azt teheti, a mit akar? Hisz' még a legkiválóbb embert is kitéríti szokott eszejárásából. A rendelkezésére álló javak dolyföt keltenek benne; az irigység pedig eredetileg veleszületett az emberrel. S ha e kettő megvan, benne van minden gonoszság; mert részint dolyfével eltelve, részint irigységből sok kegyetlenséget követ el; bár a tyrannusnak nem volna szabad irigykednie, mivel minden jónak birtokában van. De ép ennek az ellenkezője ő a polgárokkal szemben: megirigyli a jóktól, hogy léteznek és élnek; kedve telik a legsilányabb polgároknak; s nagyon szeret rágalmakat hallani. A mi pedig a legkülönösebb: ha csak mértékkel csodálja az ember, haragszik, hogy nem igen tisztelik; ha pedig nagyon tiszteli valaki, megharagszik rá, mint hizelgőre. De most mondom csak a legnagyobbat: felforgatja az ősi szokásokat, erőszakoskodik az asszonyokon és kihallgatás nélkül öleti meg a vádlottakat. Míg ha a nép uralkodik, először is a legszebb neve van: a jogegyenlőség; másodszor semmi olyast nem tesz, a mit az egyeduralkodó. Sors útján osztja szét a hivatalokat, a hivatal pedig felelősséggel jár. Minden akaratát a közönség elé viszi. Indítványozom tehát, hogy hagyjunk föl a monarchiával és emeljük föl a népet; mert a népben minden megvan.»

Otanes tehát ezt az indítványt tette; Megabyzos pedig azt 81 karta, hogy kevesekre bizzák a kormányt, és így szólt: «A mit Otanes a tyrannis megszüntetése érdekében mondott, ahhoz magam is hozzájárulok; de midőn arra bízott, hogy a tömegre

ἄνωγε φέρειν τὸ κράτος, γνώμης τῆς ἀρίστης ἡμάρτηκε· ὁμίλου γὰρ ἀχρηίου οὐδὲν ἐστὶ ἀσυνετώτερον οὐδὲ ὕβριστότερον. καὶ τυράννου ὕβριν φεύγοντας ἄνδρας ἐς δῆμον ἀκολάστου ὕβριν πεσεῖν ἐστὶ οὐδαμῶς ἀνασχετόν. ὁ μὲν γὰρ εἴ τι ποιέει, γινώσκων ποιέει, τῷ δὲ οὐδὲ γινώσκειν ἔνι· κῶς γὰρ ἂν γινώσκοι δὲ οὔτ' ἐδιδάχθη οὔτε εἶδε καλὸν οὐδὲν [οὐδ'] οἰκίηον, ὠθέει τε ἐμπεσὼν τὰ πρήγματα ἄνευ νόου, χειμάρρῳ ποταμῷ εἴκελος; δῆμῳ μὲν νυν, οἱ Πέρσῃσι κακὸν νοέουσιν, οὗτοι χράσθων, ἡμεῖς δὲ ἀνδρῶν τῶν ἀρίστων ἐπιλέξαντες ὁμιλίην τούτοις περιθέωμεν τὸ κράτος· ἐν γὰρ δὴ τούτοις καὶ αὐτοὶ ἐνεσόμεθα· ἀρίστων δὲ ἀνδρῶν οἶκος ἄριστα βουλευόμενα γίνεσθαι.»

- 82 Μεγάβρυτος μὲν δὴ ταύτην γνώμην ἐσέφερε· τρίτος δὲ Δαρεῖος ἀπεδείκνυτο γνώμην, λέγων «ἐμοὶ δὲ τὰ μὲν εἶπε Μεγάβρυτος ἐς τὸ πλῆθος ἔχοντα δοκεῖ ὀρθῶς λέξει, τὰ δὲ ἐς ὀλιγαρχίην οὐκ ὀρθῶς. τριῶν γὰρ προκειμένων καὶ πάντων τῷ λόγῳ ἀρίστων ἐόντων, δῆμου τε ἀρίστου καὶ ὀλιγαρχίης καὶ μουνάρχου; πολλῷ τοῦτο προέχειν λέγω. ἀνδρὸς γὰρ ἑνὸς τοῦ ἀρίστου οὐδὲν ἄμεινον ἂν φανείη· γνώμῃ γὰρ τοιαύτῃ χρεώμενος ἐπιτροπέοι ἂν ἀμωμῆτως τοῦ πλῆθους, σιγῇτό τε ἂν βουλευόμενα ἐπὶ δυσμενέας ἄνδρας οὕτω μάλιστα. ἐν δὲ ὀλιγαρχίῃ πολλοῖσι ἀρετὴν ἐπασκέουσι ἐς τὸ κοινὸν ἔχθρα ἴδια ἰσχυρὰ φιλεῖ ἐγγίνεσθαι· αὐτὸς γὰρ ἕκαστος βουλούμενος κορυφαῖος εἶναι γνώμῃσί τε νικᾶν ἐς ἔχθρα μεγάλα ἀλλήλοισι ἀπικνέονται, ἐξ ὧν στάσεις ἐγγίνονται, ἐκ δὲ τῶν στασίων φόνος· ἐκ δὲ τοῦ φόνου ἀπέβη ἐς μουναρχίην, καὶ ἐν τούτῳ διέδεξε ὅσῳ ἐστὶ τοῦτο ἄριστον. δῆμου τε αὖ ἄρχοντος ἀδύνατα μὴ οὐ κακότητα ἐγγίνεσθαι· κακότητος τοίνυν ἐγγινομένης ἐς τὰ κοινὰ ἔχθρα μὲν οὐκ ἐγγίνεται τοῖσι κακοῖσι, φιλαίαι δὲ ἰσχυραί· οἱ γὰρ κακοῦντες τὰ κοινὰ συγκύψαντες ποιέουσι τοῦτο δὲ τοιοῦτο γίνεται ἐς ὃ ἂν προστάς τις τοῦ δῆμου τοὺς τοιούτους παύσῃ. ἐκ δὲ αὐτῶν θωρυμάζεται οὗτος δὴ ὑπὸ τοῦ δῆμου θωρυμαζόμενος δὲ ἂν ὧν ἐφάνη μουνάρχος ἐὼν. καὶ ἐν τούτῳ δηλοῖ καὶ οὗτος ὥς ἡ μουναρχίη κράτιστον. ἐνὶ δὲ ἑπεὶ πάντα συλλαβόντα εἰπεῖν, κῆθεν ἡμῖν ἡ ἐλευθερίῃ ἐγένετο καὶ τεῦ δόντος; κότερα παρὰ τοῦ δῆμου ἢ ὀλιγαρχίης ἢ μουνάρχου; ἔχω τοίνυν

bízzuk a hatalmat, elhibázta a legjobb tanácsot. Mert nincsen értelmetlenebb és féktelenebb a hitvány tömegnél. És mindenkép tűrhetetlen, hogy a zsarnoknak dölýfétől megszabadulván, a féktelen tömeg dölýfének essünk áldozatúl. Mert ha amaz tesz valamit, öntudatosan teszi; de ebben semmi öntudat sincs. Mikép is lehetne annak belátása, a ki semmit sem tanúlt, s azt sem tudja, hogy mi szép vagy mi illik, és ész nélkül neki esve az államügyeknek, rohan, mint egy áradó folyam? Válaszszák tehát a népuralmat, a kik a perzsáknak rosszat kívánnak; mi pedig válaszszunk a legjobb emberekből egy testületet, arra bízzuk a hatalmat; mert hát mi is benne leszünk; a legjobb emberek tanácsa pedig a legjobb szokott lenni.»

Megabyzos tehát ezt az indítványt tette. Harmadszor Dareios ⁸² nyilvánította véleményét és így szólt: «Véleményem szerint Megabyzos helyesen beszélt a népre vonatkozólag, de a kevesek uralmáról helytelenül. Mert a szóban forgó három közül tegyük fel, hogy mindegyik a legjobb: a legjobb népuralom, oligarchia és egyeduralom közül az utóbbi szerintem sokban kiválik. Mert nem lehet semmi jobb egy embernél, ha az a legjobb; ilyen lelkülettel u. i. hibátlanul uralkodnék a tömeg fölött, s terveit a gonosz emberek ellen leginkább tarthatná titokban. A kevesek uralmában többen gyakorolván az erényt a közjó érdekében, erős magán-gyűlölségek szoktak kifejlődni; mert mindegyik első akar lenni, véleményével győzedelmeskedni, s nagy ellenségeskedésre jutnak egymással; ebből támadnak a pártoskodások, a pártoskodásból a gyilkosság; a gyilkosságból pedig az egyeduralomra térnek át, és ebből kitűnik, hogy ez mennyire a legjobb. Viszont, ha a nép uralkodik, lehetetlen, hogy a gonoszság be ne lopózzék; ha pedig gonoszság fészkelte be magát a közügyekbe, nem gyűlölet támad a gonoszok között, hanem erős barátság. Mert a kik a közjó megfontására törnek, összetartva cselekesznek; s ez mindaddig így tart, míg valaki a nép élére állva, el nem kergeti őket. E miatt csodálja azután a nép, és e csodálat miatt szinte királynak látszik.⁶¹ S ebből is kiviláglik, hogy az egyuralom a leghatalmasabb. Mindezt pedig egy szóba foglalva: honnan eredt a mi szabadságunk és ki adta? Vajjon a nép, az oligarchia vagy az egyeduralkodó? Indít-

γνώμην ἡμέας ἐλευθερωθέντας διὰ ἓνα ἄνδρα τὸ τοιοῦτο περιστέλλειν, χωρὶς τε τούτου πατρίους νόμους μὴ λύειν ἔχοντας εὖ· οὐ γὰρ ἄμεινον.»

- 83 Γινώμαι μὲν δὴ τρεῖς αὗται προσέκατο, οἱ δὲ τέσσερες τῶν ἐπτὰ ἀνδρῶν προσέθεντο ταύτῃ. ὡς δὲ ἐσώθη τῇ γνώμῃ ὁ Ὀτάνης Πέρσῃσι ἰσονομίην σπεύδων ποιῆσαι, ἔλεξε ἐς μέσον αὐτοῖσι τάδε. «ἄνδρες στασιῶται, δηλα γὰρ δὴ ὅτι δεῖ ἓνα γε τινὰ ἡμέων βασιλέα γενέσθαι, ἥτοι κλήρω γε λαχόντα, ἢ ἐπιτρεψάντων τῷ Περσέων πλήθει· τὸν ἂν ἐκεῖνο ἔληται, ἢ ἄλλῃ τινὶ μηχανῇ. ἐγὼ μὲν νυνὶ ὑμῖν οὐκ ἐναγωνιεῖμαι· οὔτε γὰρ ἄρχειν οὔτε ἄρχεσθαι ἐθέλω· ἐπὶ τούτῳ δὲ ὑπεξίσταμαι τῆς ἀρχῆς, ἐπ' ᾧ τε ὑπ' οὐδενὸς ὑμέων ἄρξομαι, οὔτε αὐτὸς ἐγὼ οὔτε οἱ ἅπ' ἐμεῦ αἰεὶ γινόμενοι.» τούτου εἰπαντος ταῦτα ὡς συνεχώρεον οἱ ἐξ ἐπὶ τούτοις, οὗτος μὲν δὴ σφί οὐκ ἐνηγωνίζετο ἀλλ' ἐκ τοῦ μέσου κατήστο, καὶ νῦν αὕτη ἡ οἰκίη διατελέσει μούνη ἐλευθέρη ἐοῦσα Περσέων καὶ ἄρχεται τοσαῦτα ὅσα
- 84 αὐτῇ θέλει, νόμους οὐκ ὑπερβαίνουσα τοὺς Περσέων. οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἐπτὰ ἐβουλεύοντο ὡς βασιλέα δικαιοτάτα στήσονται· καὶ σφί ἔδοξε Ὀτάνῃ μὲν καὶ τοῖσι ἀπὸ Ὀτάνεω αἰεὶ γινόμενοις, ἦν ἐς ἄλλον τινὰ τῶν ἐπτὰ ἔλθῃ ἢ βασιληίῃ, ἐξαίρετα δίδοσθαι ἐσθιτήα τε Μηδικὴν ἔτεος ἐκάστου καὶ τὴν πᾶσαν δωρεὴν ἣ γίνεται ἐν Πέρσῃσι τιμωτάτῃ. τοῦδε δὲ εἵνεκεν ἐβούλευσάν οἱ δίδοσθαι ταῦτα, ὅτι ἐβούλευσέ τε πρῶτος τὸ πρῆγμα καὶ συνέστησε αὐτούς. ταῦτα μὲν δὴ Ὀτάνῃ ἐξαίρετα· τάδε δὲ ἐς τὸ κοινὸν ἐβούλευσαν, παριέναι ἐς τὰ βασιλῆα πάντα τὸν βουλόμενον τῶν ἐπτὰ ἄνευ ἐσαγγελέος, ἦν μὴ τυγχάνῃ εὐδῶν μετὰ γυναικὸς βασιλεύς, γαμέειν δὲ μὴ ἐξεῖναι ἄλλοθεν τῷ βασιλείῃ ἢ ἐκ τῶν συνεπαναστάντων. περὶ δὲ τῆς βασιληίης ἐβούλευσαντο τοιόνδε· ὅτεν ἂν ὁ ἵππος ἡλίου ἐπανατέλλοντος πρῶτος φθέγγεται, ἐν τῷ προαττεῖν αὐτῶν ἐπιβεβηκότων, τοῦτον ἔχειν τὴν βασιληίην.

- 85 Δαρεῖω δὲ ἦν ἱπποκόμος ἀνὴρ σοφός, τῷ ὀνόματι ἦν Οὐβάρης. πρὸς τοῦτον τὸν ἄνδρα, ἐπεῖτε διελύθησαν, ἔλεξε Δαρεῖος τάδε. «Οὐβάρης, ἡμῖν δέδοχται περὶ τῆς βασιληίης ποιέειν κατὰ τάδε· ὅτεν ἂν ὁ ἵππος πρῶτος φθέγγεται ἅμα τῷ ἡλίῳ ἀνιόντι αὐτῶν ἐπαναβεβηκότων, τοῦτον ἔχειν τὴν βασιληίην. νῦν ὦν εἴ τινα ἔχεις σοφίην, μηχανῶ ὡς ἂν

ványozom tehát, hogy mivel egy ember tett bennünket szabaddá, ehhez ragaszkodjunk; azonkívül ne változtassunk őseink jó szokásain; mert az nem jó.»

Ez a három vélemény volt tehát előttük; de a hét férfiú kö- 83
zül a többi négy ez utóbbihoz állott. Mikor Otanes, ki Perzsiába a jogegyenlőséget iparkodott behozni, indítványával megbukott, így szólt a gyűlésben: «Bajtársak! világos tehát, hogy egyikünknek királynak kell lennie, akár a sors jelöli ki, akár a perzsa népre bízunk, hogy válaszszon, akár más valamely módon. Én azonban nem fogok veletek versenyezni, mert sem uralkodni, sem uralni nem akarok senkit. De csak oly föltétel alatt állok el az uralomtól, ha senkinek sem leszek közületek alattvalótok, sem én, sem semmiféle utódom.» Midőn a többi hat az ő szavaira e föltételbe beleegyezett, ő nem versenyzett velük, hanem eltávozott a gyűlésből. S az ő háza még ma is szabad Perzsiában, s csak annyiban alattvaló, a mennyiben maga akarja;⁶² de a perzsák törvényeit nem szabad megszegnie. A többi hat főúr azután tovább tanácsko- 84
zott, hogy mikép válaszszon a legigazságosabb módon királyt. Elhatározták, hogy ha közülök valamelyikre jutna a királyság, Otanesnek és utódainak örök időken át minden évben tiszteletül egy méd ruhát és más minden ajándékot kell adni, a mit Perzsiában a legbecsesebbnek tartanak. Ezen adományt pedig azért szavazták meg neki, mert ő hozta először javaslatba a dolgot és ő lázította fel őket. Ezt határozták különösen Otanesre vonatkozólag; magukra nézve közösen megállapodtak, hogy a hét közül bárki bejelentés nélkül bemehet a királyi palotába, hacsak nem ép felesége mellett alszik a király; a királynak nem szabad máshonnan nősülnie, mint az együttesen fölláadtak családjából. A királyválasztásra vonatkozólag abban állapodtak meg, hogy a kinek lova napfelkeltekor először fog nyeríteni, mikor ők a külvárosban ráülnek, azé lesz a királyság.⁶³

Dareiosnak volt egy okos lovászmestere, a kit Oibaresnek 85
hívtak. Mikor már szétoszoltak, így szólt ezen emberhez Dareios: «Oibares, mi a királyságra vonatkozólag azt határoztuk el, hogy a kinek lova napfelkeltekor először fog nyeríteni, ha rájuk ültünk, azé lesz a királyság. Ha tehát van valami fogásod, nézz utána,

ἡμεῖς σχῶμεν τοῦτο τὸ γέρας καὶ μὴ ἄλλος τις.» ἀμείβεται Οἰβάρης τοῖσιδε. «εἰ μὲν δὴ ὦ δέσποτα ἐν τούτῳ τοι ἐστὶ ἢ βασιλέα εἶναι ἢ μὴ, θάρσσε τούτου εἵνεκεν καὶ θυμὸν ἔχε ἀγαθόν, ὥς βασιλεὺς οὐδεὶς ἄλλος πρὸ σεῦ ἔσται τοιαῦτα ἔχω φάρμακα.» λέγει Δαρεῖος «εἰ τοίνυν τι τοιοῦτον ἔχεις σόφσμα, ὥρῃ μηχανάσθαι καὶ μὴ ἀναβάλλεσθαι, ὥς τῆς ἐπιούσης ἡμέρης ὁ ἀγὼν ἡμῖν ἐστί.» ἀκούσας ταῦτα ὁ Οἰβάρης ποιεῖ τοιόνδε. ὥς ἐγίνετο ἡ νύξ, τῶν θηλέων ἵππων μίαν, τὴν ὁ Δαρεῖος ἵππος ἔστεργε μάλιστα, ταύτην ἀγαγὼν ἐς τὸ προάστειον κατέδρασε καὶ ἐπήγαγε τὸν Δαρείου ἵππον καὶ τὰ μὲν πολλὰ περιήγε ἀγχοῦ τῇ ἵππῳ ἐγχρίμπτων τῇ θηλέῃ, τέλος δὲ ἐπῆκε ὀχεῦσαι
86 τὸν ἵππον. ἅμ' ἡμέρῃ δὲ διαφωσκούσῃ οἱ ἐξ κατὰ συνεθήκαντο παρήσαν ἐπὶ τῶν ἵππων· διεξελαυνόντων δὲ κατὰ τὸ προάστειον, ὥς κατὰ τοῦτο τὸ χωρίον ἐγίνοντο ἵνα τῆς παροικομένης νυκτὸς κατεδέδετο ἡ θήλεια ἵππος, ἐνθαῦτα ὁ Δαρείου ἵππος προσδραμὼν ἐχρεμέτισε· ἅμα δὲ τῷ ἵππῳ τοῦτο ποιήσαντι ἀστραπὴ ἐξ αἰθρίας καὶ βροντὴ ἐγένετο. ἐπιγεγόμενα δὲ ταῦτα τῷ Δαρεῖῳ ἐτελέωσέ μιν ὥσπερ ἐκ συνθέτου τευ γενόμενα· οἱ δὲ καταθο-
87 ρόντες ἀπὸ τῶν ἵππων προσεκύνησαν τὸν Δαρεῖον. οἱ μὲν δὴ φασὶ τὸν Οἰβάρεα ταῦτα μηχανήσασθαι, οἱ δὲ τοιάδε (καὶ γὰρ ἐπ' ἀμφότερα λέγεται ὑπὸ Περσέων), ὥς τῆς ἵππου ταύτης τῶν ἄρθρων ἐπιψάσας τῇ χειρὶ ἔχοι αὐτὴν κρύφας ἐν τῇσι ἀναξυρίσι· ὥς δὲ ἅμα τῷ ἡλίῳ ἀνιόντι ἀπίσθαι μέλλειν τοὺς ἵππους, τὸν Οἰβάρεα τοῦτον ἐξεῖραντα τὴν χεῖρα πρὸς τοῦ Δαρείου ἵππου τοὺς μυκτῆρας προσενεῖκαι, τὸν δὲ αἰσθόμενον φριμάξασθαι τε καὶ χρεμετίσαι.

88 Δαρεῖος τε δὴ ὁ Ὑστάσπεος βασιλεὺς ἀπεδέδεκτο, καὶ οἱ ἦσαν ἐν τῇ Ἀσίῃ πάντες κατήκοι πλην Ἀραβίων. Κύρου τε καταστρεφάμενοι καὶ ὕστερον αὐτῷ Καμβύσῳ. Ἀράβιοι δὲ οὐδαμὰ κατήκουσαν ἐπὶ δουλοσύνῃ Πέρσῃσι, ἀλλὰ ξεῖνοι ἐγένοντο παρέντες Καμβύσῳ ἐπ' Αἴγυπτον· ἀσπόντων γὰρ Ἀραβίων οὐκ ἂν ἐσβάλοιεν Πέρσαι ἐς Αἴγυπτον. γάμους τε τοὺς πρῶτους ἐγάμαε Πέρσῃσι ὁ Δαρεῖος, Κύρου μὲν δύο θυγατέρας Ἀτοσσάν τε καὶ Ἀρτυστώνην, τὴν μὲν Ἀτοσσάν προσνοναῖκῃσαν Καμβύσῳ τε τῷ ἀδελφεῷ καὶ αὐτῷ τῷ Μάγῳ, τὴν δὲ Ἀρτυστώνην παρθένον. ἐτέρην δὲ Σμέρδιος τοῦ Κύρου θυγατέρα ἔγχε, τῇ οὐνομα ἦν Πάρμος· ἔσχε δὲ καὶ τὴν τοῦ Ὀτάνεω θυγατέρα, ἣ τὸν Μάγον κατάδηλον ἐποίησε· δυνάμιός τε πάντα

hogy engem érjen e tisztelet, és ne más valakit.» Oibares erre így felelt: «Óh uram! ha csak ettől függ, hogy király légy-e vagy ne, ne nyugtalankodjál e miatt, és legyen jó kedved. Mert senki más nem lesz király, csak te. Van énnekem erre szerem.» Mondja rá Dareios: «Ha valóban van ilyen fogásod, itt az ideje tervezni és nem halogatni, mivel holnap lesz a versenyünk.» Mikor ezt Oibares meghallotta. így cselekedett: az éj beálltával egy kanczalovat, melyet Dareios lova leginkább kedvelt, kivezetett a külvárosba; itt megkötötte, és odavezette Dareios lovát is. Először több ízben körülvezette közel a kanczához, azt hozzá is szorította; végre pedig meghágatta a lovat. Virradatkor, a mint megegyeztek, ⁸⁶ a hat férfiú megjelent a lován. Kihajtottak a külvárosba, s mikor ahhoz a helyhez értek, a hol a múlt éjjel a kanczaló meg vala kötve, Dareiosnak lova odaugrott és nyerített. Mialatt pedig a ló így cselekedett, villám és menydörgés támadt a derült égen. Ezek a jelek Dareiost végleg megerősítették, mert úgy látszott, mintha valamely végzet idézte volna őket elő.⁶⁴ A többi azután leugrott a lováról és Dareios előtt leborult. Így eszelte ki Oibares néme- ⁸⁷ lyek állítása szerint a dolgot; mások szerint pedig úgy (mert mindkét hagyományt beszélnek a perzsák), hogy annak a kanczának nemi szervéhez érintette kezét, azután nadrágzsebébe dugta; mikor pedig napkeltekor a lovak ki akartak menni, ez az Oibares kihúzta a kezét és Dareios lovának orrlíkaihoz tartotta; ez pedig beszívta a szagot és nyeríteni kezdett.

Dareios, Hystaspes fia, tehát királyul kiáltatott ki,⁶⁵ s Ázsiában ⁸⁸ az arabok kivételével mindenki alattvalója lett, miután őket Kyros és később ismét Kambyzes leigázta vala. Az arabok sohasem voltak szolgamódra alattvalói a perzsáknak, hanem vendégbarátok, a kik Kambysest át engedték vonulni Egyiptom ellen; mert az arabok beleegyezése nélkül nem törhettek volna be a perz-ák Egyiptomba.⁶⁶ Feleségeket Dareios először a perzsák közül választott, Kyrosnak két leányát, Atossát és Artystonét;⁶⁷ az előbbi már előbb testvérének, Kambysesnek, és ismét a mágusnak is felesége volt; Artystone azonban hajadon vala. Nőül vette továbbá Kyros fiának, Smerdisnek leányát, a kinek Parmys volt a neve; úgy szintén Otanesnek a leányát, a ki a mágust leleplezte.⁶⁸ Mikor mindenki alávetette ma-

οἱ ἐπιμπλέατο. πρῶτον μὲν νυν τύπον ποιησάμενος λίθινον ἔστησε·
 ζῶον δὲ οἱ ἐνὴν ἀνὴρ ἱππεύς, ἐπέγραψε δὲ γράμματα λέγοντα
 τάδε, «Δαρεῖος ὁ Ὑστάσπερος σὺν τε τοῦ ἵππου τῇ ἀρετῇ» τὸ
 οὐνομα λέγων «καὶ Οἰβάρεος τοῦ ἱπποκόμου ἐκτίσαστο τὴν Περ-
 89 σέων βασιληίην.» ποιήσας δὲ ταῦτα ἐν Πέρσῃσι ἀρχὰς κατε-
 στήσαστο εἰκοσι, τὰς αὐτοὶ καλέουσι σατραπείας· καταστήσας δὲ
 τὰς ἀρχὰς καὶ ἄρχοντας ἐπιστήσας ἐτάξατο φόρους οἱ προσιέ-
 ναι κατὰ ἔθνεά τε καὶ πρὸς τοῖσι ἔθνεσι τοὺς πλησιοχώρους
 προσταύσων, καὶ ὑπερβαίνων τοὺς προσεχέας τὰ ἑκάστερω ἄλ-
 λοις· ἄλλα ἔθνεα νέμων. ἀρχὰς δὲ καὶ φόρων πρόσδοον τὴν ἐπέ-
 τειον κατὰ τάδε διεῖλε. τοῖσι μὲν αὐτῶν ἀργύριον ἀπαγινέουσι
 εἴρητο Βαβυλώνιον σταθμὸν τάλαντον ἀπαγινέειν, τοῖσι δὲ χρυ-
 σίον ἀπαγινέουσι Εὐβοϊκόν. τὸ δὲ Βαβυλώνιον τάλαντον δύναται
 Εὐβοϊδαί· ὀκτὼ καὶ ἐβδομηκοντα μνέας. ἐπὶ γὰρ Κύρου ἄρχον-
 τος καὶ αὐτὶς Καμβύσῳ ἦν κατεστηκὸς οὐδὲν φόρου πέρι, ἀλλὰ
 δῶρα ἀγίνεον. διὰ δὲ ταύτην τὴν ἐπίταξιν τοῦ φόρου καὶ παρ-
 πλήτεια ταύτῃ ἄλλα λέγουσι Πέρσαι· ὥς Δαρεῖος μὲν ἦν κἀπη-
 λος, Καμβύσης δὲ δεσπότης, Κύρος δὲ πατήρ, ὁ μὲν ὅτι ἐκα-
 πῆλευε πάντα τὰ πρήγματα, ὁ δὲ ὅτι χαλεπὸς τε ἦν καὶ ὀλίγω-
 90 ρος, ὁ δὲ ὅτι ἡπιός· τε καὶ ἀγαθὰ σφὶ πάντα ἐμηχανήσαστο. ἀπὸ
 μὲν δὲ Ἰώνων καὶ Μαγνήτων τῶν ἐν τῇ Ἀσίῃ καὶ Αἰολέων καὶ
 Καρῶν καὶ Λυκίων καὶ Μιλήσιων καὶ Περφύλων (εἰς γὰρ ἦν οἱ
 τεταγμένος οὗτος φόρος) προστήει τετρακόσια τάλαντα ἀργυρίου.
 οὗτος μὲν δὲ πρῶτός· οἱ νομὸς κατεστήκει, ἀπὸ δὲ Μυσῶν καὶ
 Λυδῶν καὶ Λατονίων καὶ Καβαλέων καὶ Ὑτανέων πεντακόσια
 τάλαντα· δεύτερος νομὸς οὗτος. ἀπὸ δὲ Ἑλλησποντίων τῶν ἐπὶ
 δεξιὰ ἐσπλέοντι καὶ Φρυγῶν καὶ Θρηάκων τῶν ἐν τῇ Ἀσίῃ καὶ
 Παφλαγόνων καὶ Μαριανδυνῶν καὶ Συρίων ἐξήκοντα καὶ τριη-
 κόσια τάλαντα ἦν φόρος· νομὸς τρίτος οὗτος. ἀπὸ δὲ Κιλικίων
 ἵπποι τε λευκοὶ ἐξήκοντα καὶ τριηκόσιοι, ἐκάστης ἡμέρης εἰς
 γινόμενος, καὶ τάλαντα ἀργυρίου πεντακόσια· τούτων δὲ τσσα-
 ράκοντα καὶ ἑκατὸν ἐς τὴν φρουρέουσιν ἵππον τὴν Κιλικίην
 χώραν ἀνακισμοῦτο, τὰ δὲ τριηκόσια καὶ ἐξήκοντα Δαρεΐφ
 91 ἐφοίτα· νομὸς τέταρτος οὗτος. ἀπὸ δὲ Ποσιδηίου πόλι-
 ος, τὴν Ἀμφίλοχος ὁ Ἀμφιάρεω οἰκισε ἐπ' οὐροισι τοῖσι
 Κιλικίων τε καὶ Σύρων, ἀρξάμενος ἀπὸ ταύτης μέχρι Αἰ-
 γύπτου, πλὴν μοίρης τῆς Ἀραβίων (ταῦτα γὰρ ἦν ἀτελέα),
 πεντήκοντα καὶ τριηκόσια τάλαντα φόρος ἦν· ἔστι δὲ ἐν

gát hatalmának, először is egy kőszobrot készíttetett, a mely lovas embert ábrázolt, s ezt a feliratot vésette belé: «Dareios, Hystaspes fia, lovának — itt meg volt nevezve — és lovászmesterének, Oibaresnek ügyességével szerezte meg a perzsa királyságot.» Ez-⁸⁹ után Perzsiát húsz tartományra osztotta, melyeket ők satra-
piáknak neveznek.⁶⁹ Miután a tartományokat megállapította és élükre tartományfőnököket állított, meghatározta az adót, melyet a népek beszolgáltatni tartoznak; a szomszédokat egy néphez osztotta be, de sokszor az egymás mellett lakókat átugorván, némelyeket távolabbi osztályba íratott be. A tartományokat és az évi adójövedelmet következőkép osztotta be: a kiknek ezüstöt kellett beszolgáltatniok, azok a babyloni ezüsttalentumot vették mértékül, a kik pedig aranyban fizettek, azok az euboiait. A babyloni talentum annyit ér, mint hetvennyolcz euboiái mina.⁷⁰ Kyrosnak, valamint Kambysesnek uralkodása alatt semmiféle adó nem volt megállapítva; csak ajándékokat hoztak. Ezen adómegállapítás és ehhez hasonló más dolog miatt mondják a perzsák, hogy Dareios szatócs, Kambyses úr, Kyros atya vala. Mert az első mindenben alkudozott, a második kegyetlenkedett és semmivel sem törődött, míg az utóbbi kegyelmes volt és mindenféle jó dologban részesítette őket. Az iónokra, az Áz-íában lakó magnesiaiakra, aeolokra, kariaiakra, lykiaiakra, milyasiakra és pamphyliaiakra (mert ezekre 90 közös adó vala megállapítva) négyszáz talentumot vetett ki. Ez vala felosztása szerint az első járás.⁷¹ — A mysiaiakra, lydiaikra, lasoniaiakra, kabalisiakra és hytennisiekre ötszáz talentumot. Ez vala a második járás.⁷² — A hellespontosiakra, kik a bejárástól jobbra laknak, a phrygiaiakra, az ázsiai thrákokra, paphlagonokra, mariandynusokra és syriaiakra háromszázhatvan talentumot vetett ki. Ez vala a harmadik járás.⁷³ — A kilikiaiaktól háromszázhatvan fehér lovat kapott, úgy hogy minden napra egy esett, és ötszáz ezüsttalentumot. A lovak közül száznegyvenet a kilikiai földet őrző lovasság emésztett föl, háromszázhatvanat pedig Dareioshoz hajtottak. Ez a negyedik járás. — Posideion városától,⁷⁴ melyet 91 Amphilochos, Amphiaraos fia, Kilikia és Syria határán alapított, e várostól az arab rész kivételével (mely adómentes vala) Egyiptomig a terület háromszázötven talentumot fizetett. Ebben a já-

τῷ νομῷ τούτῳ Φοινίκη τε πᾶσα καὶ Συρία ἢ Παλαιστίνη καλε-
ομένη καὶ Κύπρος· νομὸς πέμπτος οὗτος. ἀπ' Αἰγύπτου δὲ καὶ Λι-
βύων τῶν προσεχέων Αἰγύπτῳ καὶ Κυρήνης τε καὶ Βάρκης (ἐς γὰρ
τὸν Αἰγύπτιον νομὸν αὗται ἐκεκοσμέατο) ἑπτακόσια προσήιε τά-
λαντα, πάρεξ τοῦ ἐκ τῆς Μοίριος λίμνης γινομένου ἀργυρίου, τὸ
ἐγένετο ἐκ τῶν ἰχθύων· τούτου τε δὴ χωρὶς τοῦ ἀργυρίου καὶ τοῦ
ἐπιμετρεομένου σίτου προσήιε ἑπτακόσια τάλαντα· σίτου γὰρ δυο-
καίδεκα μυριάδας Περσέων τε τοῖσι ἐν τῷ Λευκῷ τείχεϊ τῷ ἐν
Μέμφι κατοικημένοισι καταμετρέουσι καὶ τοῖσι τούτων ἐπικούροισι·
νομὸς ἕκτος οὗτος. Σατταγύδαι δὲ καὶ Γανδάριοι καὶ Δαδίκαι τε
καὶ Ἀπαρῦται ἐς τὸν αὐτὸν τεταγμένοι ἐβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν τάλαν-
τα προσέφερον· νομὸς δὲ οὗτος ἑβδομος. ἀπὸ Σούσων δὲ καὶ τῆς
⁹² ἄλλης Κισσίων χώρας τριηκόσια· νομὸς ὄγδοος οὗτος. ἀπὸ Βαβυ-
λώνος δὲ καὶ τῆς λοιπῆς Ἀσσυρίας χίλιά οἱ προσήιε τάλαντα ἀργυ-
ρίου καὶ παῖδες ἑκτομῖαι πεντακόσιοι· νομὸς εἵνατος οὗτος. ἀπὸ δὲ
Ἀγβατάνων καὶ τῆς λοιπῆς Μηδικῆς καὶ Παρικανίων καὶ Ὀρδοκο-
ρυσαντίων πεντήκοντά τε καὶ τετρακόσια τάλαντα· νομὸς δέκατος
οὗτος. Κάσπιοι δὲ καὶ Πανσίκαι καὶ Παντίμαθοί τε καὶ Δαρεῖται
ἐς τὸν αὐτὸν συμφέροντες διηκόσια τάλαντα ἀπαγίνεον· νομὸς ἐνδέκα-
τος οὗτος. ἀπὸ Βακτριανῶν δὲ μέχρι Αἰγλῶν ἐξήκοντα καὶ τριηκό-
⁹³ σια τάλαντα φόρος ἦν· νομὸς δωδέκατος οὗτος. ἀπὸ Πακτυϊκῆς
δὲ καὶ Ἀρμενίων καὶ τῶν προσεχέων μέχρι τοῦ πόντου τοῦ Εὐξεί-
νου τετρακόσια τάλαντα· νομὸς τρίτος καὶ δέκατος οὗτος. ἀπὸ δὲ
Σαχαρτίων καὶ Σαραγγέων καὶ Θαμαναίων καὶ Οὐτίων καὶ Μύκων
καὶ τὸν ἐν τῇσι νήσοισι οἰκεόντων τῶν ἐν τῇ Ἐρυθρῇ θαλάσῃ, ἐν
τῇσι τοὺς ἀνασπάστους καλεομένους κατοικίζει βασιλεὺς, ἀπὸ τού-
των πάντων ἐξακόσια τάλαντα ἐγένετο φόρος· νομὸς τέταρτος καὶ
δέκατος οὗτος. Σάκαι δὲ καὶ Κάσπιοι πεντήκοντα καὶ διηκόσια
ἀπαγίνεον τάλαντα· νομὸς πέμπτος καὶ δέκατος οὗτος. Πάρθοι δὲ
καὶ Χοράσμοι καὶ Σόγδοι τε καὶ Ἄρειοι τριηκόσια τάλαντα· νομὸς
⁹⁴ ἕκτος δέκατος οὗτος. Παρικάνιοι δὲ καὶ Αἰθίοπες οἱ ἐκ τῆς Ἀσίας
τετρακόσια τάλαντα ἀπαγίνεον· νομὸς ἑβδομος καὶ δέκατος οὗτος.
Ματιηνοῖσι δὲ καὶ Σάσπειρσι καὶ Ἀλαροδοίοισι διηκόσια ἐπετέ-
τακτο τάλαντα· νομὸς ὄγδοος καὶ δέκατος οὗτος. Μόσχοισι δὲ καὶ
Τιβερηνοῖσι καὶ Μάκρωσι καὶ Μοσσυνοίοισι καὶ Μαρσί τριη-
κόσια τάλαντα προεῖρητο· νομὸς εἵνατος καὶ δέκατος οὗτος.
Ἰνδῶν δὲ πλῆθός τε πολλῷ πλεῖστόν ἐστι πάντων τῶν ἡμεῖς
ἴδμεν ἀνθρώπων καὶ φόρον ἀπαγίνεον πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους
⁹⁵ ἐξήκοντα καὶ τριηκόσια τάλαντα φύγματος· νομὸς εἰκοστὸς οὗτος.
τὸ μὲν δὴ ἀργύριον τὸ Βαβυλώνιον πρὸς τὸ Εὐβοϊκὸν συμ-
βαλλόμενον τάλαντον γίνεται ὀγδώκοντα καὶ ὀκτακόσια καὶ

rásban van egész Phoinikia, az úgynevezett palaestiniai Syria és Kypros. Ez az ötödik járás. — Egyiptomra, az Egyiptommal határos Libyára, Kyrenére, Barkére (melyeket az egyiptomi járásba osztott) hétszáz talentum adót vetett ki azon pénzen kívül, melyet a Moiris tavának halászata jövedelmezett. Ezen pénzen és a kivetett gabonán kívül tehát hétszáz talentumot kapott. Mert százhuszezer mérő gabonát adnak a perzsáknak, kik Memphis városában a fehér várban laknak, és a zsoldosoknak. Ez a hatodik járás. — A sattuagydák, gandariusok, dadikák és aparyták egybefoglalva százhetven talentumot fizettek. Ez a hetedik járás.⁷⁵ — Susára és a kissiaiak egyéb területére háromszáz talentum volt kivette. Ez a nyolczadik járás.⁷⁶ — Babylon és Assyriának többi része ezer talentum ezüstöt és ötszáz kiherélt fiút fizetett. Ez a kilenczedik járás. — Agbatanára, a többi méd vidékre, a parikaniusokra és orthokorybantiusokra négyszázötven talentumot vetett ki. Ez a tizedik járás.⁷⁷ — A kaspikusok, pausikák, pantimathusok és dareiták összesen kétszáz talentumot fizettek. Ez a tizenegyedik járás.⁷⁸ — Baktriától Aigleig háromszázhatvan talentum volt az adó. Ez a tizenkettedik járás.⁷⁹ — Paktyikára, Arméniára és a szomszédos 93 népekre az Euxeinos tengerig négyszáz talentumot vetett ki. Ez a tizenharmadik járás.⁸⁰ — A sagartiusokra, sarangeusokra, thamanaiusokra, utiusokra, mykusokra és a Vörös tenger szigeteinek lakóira, a hol az úgynevezett száműzettek királya lakik, mindezekre hatszáz talentum adót vetett. Ez a tizennegyedik járás.⁸¹ — A sakák és kaspikusok négyszázötven talentumot fizettek. Ez a tizenötödik járás. — A parthusok, chorasmiusok, sogdusok és areiusok háromszáz talentumot. Ez a tizenhatodik járás.⁸² — A parikaniusok 94 és az ázsiai aithiopiaiak négyszáz talentumot. Ez a tizenhetik járás.⁸³ — A matienusok, saspeirok és alarodiusok kétszáz talentumot. Ez a tizenyolczadik járás. — A moschusokra, tibareniusokra, makronokra, mossynoikusokra és mardokra háromszáz talentumot rótt ki. Ez a tizenkilenczedik járás.⁸⁴ — Az indusok, a kik a legeslegnagyobb nép az egész emberiségben, a hányat csak ismerünk, ép úgy fizetnek adót, mint a többiek mind, és pedig háromszázhatvan talentum aranyport. Ez a huszadik járás.⁸⁵ — A babyloni 95 ezüstöt most már euboaira átszámítva kilenczezezyolczszáznyolcz-

εἰνακισχίλια τάλαντα· τὸ δὲ χρυσίον τρισκαίδεκαστάσιον λογιζόμενον, τὸ ψήγμα εὐρίσκεται ἐν Εὐβοϊκῶν τάλαντων ὀγδῶκοντα καὶ ἑξακοσίῳ καὶ τετρακισχίλιῳ. τούτων ὧν πάντων συντιθεμένων τὸ πλῆθος Εὐβοϊκὰ τάλαντα συνελέγετο ἐς τὸν ἐπέτειον φόρον Δαρεῖφ' μύρια καὶ τετρακισχίλια καὶ πεντακόσια καὶ ἑξήκοντα· τὸ δ' ἔτι τούτων ἔλασσον ἀπισεῖς οὐ λέγω.

96 Οὗτος Δαρεῖφ' προσήιε φόρος ἀπὸ τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Λιβύης ὀλιγαχόθεν. προϊόντος μέντοι τοῦ χρόνου καὶ ἀπὸ νήσων προσήιε ἄλλος φόρος καὶ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ μέχρι Θεσσαλίας οἰκημένων. τούτον τὸν φόρον θησαυρίζει βασιλεὺς τρόπῳ τοιῷδε. ἐς πύθους κεραμίνους τήξας καταχέει, πλήσας δὲ τὸ ἄγρος περιαιρέει τὸν κέραμον· ἐπεὶ δὲ δεηθῇ χρημάτων, κατακόπτει τοσοῦτο ὅσου ἂν ἐκάστοτε δέηται.

97 Αὗται μὲν ἀρχαί τε ἦσαν καὶ φόρων ἐπιτάξεις. ἡ Περσίς δὲ χώρα μούνη μοι οὐκ εἴρηται δασμοφόρος· ἀτελέα γὰρ Πέρσαι νέμονται χώραν. οἷδε δὲ φόρον μὲν οὐδένα ἐτάχθησαν φέρειν, δῶρα δὲ ἀγίνεον. Αἰθίοπες οἱ πρόσουροι Αἰγύπτῳ, τοὺς Καμβύσης ἐλαύνων ἐπὶ τοὺς μακροβίους Αἰθίοπας κατεστρέψατο, οἱ περὶ τε Νύσῃν τὴν ἱρὴν κατοίκηνται καὶ τῷ Διονύσῳ ἀνάγουσι τὰς ὀρτάς· [οὕτωι οἱ Αἰθίοπες καὶ οἱ πλησιόχωροι τούτοισι σπέρματι μὲν χρέωνται τῷ αὐτῷ τῷ καὶ οἱ Καλλαντία· Ἰνδοί, οἰκήματα δὲ ἔκتهνται κατάγαια.] οὗτοι συναμφότεροι διὰ τρίτου ἔτεος ἀγίνεον, ἀγινέουσι δὲ καὶ τὸ μέχρι ἐμεῦ, δύο χοίνικας ἀπύρου χρυσίου καὶ διηκοσίας φάλαγγας ἐβένου καὶ πέντε παιδας Αἰθίοπας καὶ ἐλέφαντος ὀδόντας μεγάλους εἵκοσι. Κόλχοι δὲ ταξάμενοι ἐς τὴν δωρεὴν καὶ οἱ προσεχέες μέχρι Καυκάσιος ὄρεος (ἐς τοῦτο γὰρ τὸ ὄρος ὑπὸ Πέρσῃσι ἄρχεται, τὰ δὲ πρὸς βορρῇν ἄνεμον τοῦ Καυκάσιος Περσέων οὐδὲν ἔτι φροντίζει), οὗτοι ὧν δῶρα τὰ ἐτάξαντο ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ διὰ πεντετηρίδος ἀγίνεον, ἑκατὸν παιδας καὶ ἑκατὸν παρθένους. Ἀράβιοι δὲ χίλια τάλαντα ἀγίνεον λιβανωτοῦ ἀνὰ πῖν ἔτος. ταῦτα μὲν οὗτοι δῶρα πάρεξ τοῦ φόρου βασιλεῖ ἐκόμιζον.

98 Τὸν δὲ χρυσὸν τούτον τὸν πολλὸν οἱ Ἰνδοί, ἀπ' οὗ τὸ ψήγμα τῷ βασιλεῖ τὸ εἰρημένον κομίζουσι, τρόπῳ τοιῷδε κτῶνται. ἔστι τῆς Ἰνδικῆς χώρας τὸ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ψάμμος· τῶν γὰρ ἡμεῖς ἴδμεν, τῶν καὶ περὶ ἀτρεκές τι λέγεται, πρῶτοι πρὸς ἡῶ καὶ ἡλίου ἀνατολὰς οἰκέουσι ἀνθρώπων τῶν ἐν τῇ Ἀσίῃ Ἰνδοί· Ἰνδῶν γὰρ τὸ πρὸς τὴν ἡῶ ἐρημὴ ἐστὶ διὰ τὴν ψάμμον. ἔστι δὲ πολλὰ ἔθνηα Ἰνδῶν καὶ οὐκ ὁμόφωνα σφίσι, καὶ οἱ μὲν αὐτῶν νομάδες εἰσὶ οἱ δὲ οὐ, οἱ δὲ ἐν τοῖσι ἔλεσι οἰκέουσι

van talentum jön ki; ha pedig az aranyat tizenháromszorosával számítjuk, akkor az aranypor négyezerhatszáznyolczvan euboiai talentumot ad. Mindezt összeadva Dareios évi adóban tizennégyezeröttszázhatvan euboiai talentumnyi összeget kapott, a kisebb jövedelmekről nem is szólva.⁸⁶

Ezt az adót kapta Dareios Ázsiából és Libyának egy kis részéből. Idő folytán a szigetekről és az Európában Thessaliáig lakó népektől is folyt be adó. Ezt az adót a következőkép őrizte a király: minden pénzt felolvasztatott és cserépedényekbe öntetett; ha az edény tele lett, a cserepet köröskörül lefejtette, s mikor pénzre volt szüksége, annyit ütött le, mikor mennyi kellett.⁸⁷

Ezek valának a tartományok és az adókivetések. Csak a perzsa földet nem említettem az adófizetők között, mert a perzsák adómentes területen laknak. A következő népekre sincs semmi adó kiróva, hanem ajándékokat küldenek: az Egyiptommal szomszédos aithiopiaiak, a kiket Kambyzes leigázott, mikor a hosszúéletű aithiopiaiak ellen indult, a kik a szent Nysa körül laknak és Dionysos tiszteletére ünnepeket ülnek.⁸⁸ (Ezen athiopiaiaknak és szomszédaiaknak ugyanoly gabonájuk van, mint a kallantiai indusoknak, és földalatti házakban laknak). Mind a kettő küldött ajándékot három évenként, és küld még ma is: két choinix tisztátlan aranyat, kétszáz ébenfát, öt aithiopiai fiút és húsz nagy elefántfogat. A kolchisiak és szomszédaiak a Kaukaszus hegységig önmagukra ajándékot róttak (mert ezen hegységig terjed a perzsák uralma; a Kaukaszustól északra már senkisék törődik a perzsákkal); ezek tehát ajándékot róttak magukra és még ma is küldik azt öt évenként: száz fiút és száz leányt. Az arabok minden évben ezer talentum tömjént küldenek. Az adón kívül e népek ezeket az ajándékokat viszik a királynak.

Az indusok azt a sok aranyat, melyből a királynak az említett aranyport viszik, következőkép nyerik. India földje napkelte felé homokos; mert az emberek közül, kiket Ázsiában ismerünk s a kikről biztosat lehet mondani, keletre és napkelte felé először az indusok laknak; az indusoktól keletre u. i. a vidék a homok miatt pusztaság. Az indusok közt sok nép van, mely nem egy nyelvet beszél; némelyek nomádok, mások nem némelyek a folyam ingo-

τοῦ ποταμοῦ καὶ ἰχθύας σιτέονται ὥμοῦς, τοὺς αἰρέουσι ἐκ πλοίων καλαμίνων ὀρμεζόμενοι· καλάμου δὲ ἐν γόνυ πλοῖον ἕκαστον ποιέεται. οὗτοι μὲν δὴ τῶν Ἰνδῶν φορέουσι ἐσθῆτα φλοῖνην· ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ ποταμοῦ φλοῖν ἀμῆσῃσι καὶ κόψῃσι, τὸ ἐνθεῦτεν φορμοῦ τρό-
 99 πον καταπλέξαντες ὡς θώρηκα ἐνδυνέουσι. ἄλλοι δὲ τῶν Ἰνδῶν πρὸς ἡῶ οἰκόντες τούτων νομάδες εἰσὶ, κρεῶν ἐδεσται ὥμων· καλέονται δὲ Παδαῖοι, νομαίοισι δὲ τοιοῖσιδε λέγονται χρᾶσθαι. ὅς ἂν κάμη τῶν ἀστῶν, ἣν τε γυνή ἣν τε ἀνήρ, τὸν μὲν ἄνδρα ἄνδρες οἱ μάλιστα οἱ ὀμιλέοντες κτείνουσι, φάμενοι αὐτὸν τηρόμενον τῇ νοῦσῳ τὰ κρέα σφίσι διαφθεῖρεσθαι· ὁ δὲ ἀπαρνεόμενός ἐστι μὴ μὲν νοσέειν· οἱ δὲ οὐ συγγινωσκόμενοι ἀποκτείναντες κατευωχέον-
 100 ται. ἡ δὲ ἂν γυνή κάμη, ὡταύτως αἱ ἐπιχρεώμεναι μάλιστα γυναῖ-
 κες ταῦτά τοις ἀνδράσι ποιεῖσι. τὸν γὰρ δὴ ἐς γῆρας ἀπικόμενον θύσαντες κατευωχέονται· ἐς δὲ τούτου λόγον οὐ πολλοὶ τινες αὐ-
 τῶν ἀπικνέονται· πρὸ γὰρ τοῦ τὸν ἐς νοῦσον πίπτοντα πάντα κτεί-
 101 νουσι. ἐτέρων δὲ ἐστὶ Ἰνδῶν ὅδε ἄλλος τρόπος. οὔτε κτεί-
 νουσι οὐδὲν ἔμφυχον οὔτε τι σπείρουσι οὔτε οἰκίας νομίζουσι ἐκτῆ-
 σθαι ποιηφαιέουσὶ τε, καὶ αὐτοῖσι ἐστὶ ὅσον κέγχρος τὸ μέγαθος ἐν κάλυκι, αὐτόματον ἐκ τῆς γῆς γινόμενον, τὸ συλλέγοντες αὐτῇ τῇ κάλυκι ἔφουσί τε καὶ σιτέονται. ὅς δ' ἂν ἐς νοῦσον αὐτῶν πέσῃ, ἐλθὼν ἐς τὴν ἔρημον κέεται. φροντίζε· δὲ οὐδεὶς οὔτε ἀποθανόντος
 101 οὔτε κείμενου. μῆτις δὲ τούτων τῶν Ἰνδῶν τῶν κατέλεξα πάντων ἐμφανής ἐστι κατὰ περ τῶν προβάτων, καὶ τὸ χρώμα φορέουσι ὅμοιον πάντες καὶ παραπλήσιον Αἰθίοφι. ἡ γονὴ δὲ αὐτῶν, τὴν ἀπίενται ἐς τὰς γυναῖκας, οὐ κατὰ περ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐστὶ λευκή, ἀλλὰ μέλαινα κατὰ περ τὸ χρώμα· τοιαύτην δὲ καὶ Αἰθίο-
 πες ἀπίενται θορήν. οὗτοι μὲν τῶν Ἰνδῶν ἕκαστέρῳ τῶν Περ-
 σέων οἰκέουσι· καὶ πρὸς νότον ἀνέμου, καὶ Δαρείου βασιλέως οὐδαμὰ ὑπήκουσαν.

2 Ἄλλοι δὲ τῶν Ἰνδῶν Κασπατύρῳ τε πόλει καὶ τῇ Πακτυκῇ χώρῃ εἰσὶ πρόσσυροι, πρὸς ἄρκτον τε καὶ βορέω ἀνέμου κατοικη-
 μένοι τῶν ἄλλων Ἰνδῶν, οἱ Βακτρίοισι παραπλησίην ἔχουσι δίαι-
 ταν· οὗτοι καὶ μαχημώτατοί εἰσι Ἰνδῶν καὶ οἱ ἐπὶ τὸν χρυσὸν στελ-
 λόμενοι εἰσὶ οὗτοι· κατὰ γὰρ τοῦτο ἐστὶ ἐρημική διὰ τὴν ψάμμον. ἐν
 δὴ ὧν τῇ ἐρημῇ ταύτῃ καὶ τῇ ψάμμῳ γίνονται μύρμηκες μεγάθεις
 ἔχοντες κινῶν μὲν ἐλάσσονα ἁλωπέκων δὲ μέζονα· εἰσὶ γὰρ αὐτῶν
 καὶ παρὰ βασιλείᾳ τῇ Περσέων ἐνθεῦτεν θηρευθέντες. οὗτοι ὧν οἱ
 μύρμηκες ποιούμενοι οἴκησιν ὑπὸ γῆν ἀναφορέουσι τὴν ψάμμον κατὰ
 περ οἱ ἐν τοῖσι· Ἕλλησι μύρμηκες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, εἰσὶ δὲ

ványai közt laknak, és nyers halakat esznek, melyeket nádsajkáikból fognak. A nádnak minden ízéből készül egy sajka. Ezek az indusok kákából készült ruhát viselnek. Mikor a folyamnak kákáját learatták és összeütötték, gyékény-módra összefonják és úgy öltik fel, mint a pánczélt. Más indusok, a kik keletre laknak, nomádok 99 és nyers húst esznek; padaiusoknak hívják és állítólag a következő szokások szerint élnek: ha valamely polgártársuk, akár asszony, akár férfi megbetegszik, akkor a férfit a legközelebbi férfirokonok megölik, mert szavaik szerint a betegség lesoványítja és húsa elromlik; akárhogy tagadja is, hogy beteg: ők kiméletlenül leölik és megeszik. Ha pedig asszony betegszik meg, ép úgy bánnak el vele a legközelebbi nőrokonok, mint férfival a férfiak. Mert a ki megöregszik, azt levágják és megeszik; de ezt kevesen érik meg közülük, 100 mivel már előbb leölnek mindenkit, a ki betegségbe esik. Más indusok pedig következő más szokás szerint élnek: nem ölnek le semmiféle élő lényt; nem vetnek semmit; nem laknak házakban, hanem füvet esznek, mely nekik hüvelyben kölesnyi nagyságban magától terem a földből; s ezt összegyűjtván, a hüvelylyel magával megfőzik és megeszik. A ki megbetegszik, az a pusztába megy és ott lefekszik; senkisé nem törődik vele, akár meghal, akár beteg. Az említett indusok mind nyilvánosan közöszlnek, mint a 101 marhák; mindannyiuknak egyforma és az aithiopiaiakéhoz hasonló bőrük van. Még magjuk is, melylyel a nőt megtermékenyítik, nem fehér, mint a többi embereké, hanem fekete, mint a bőrük.⁸⁹ Az aithiopiaiak is ilyen magot bocsátanak ki. Ezek az indusok távolabb laknak a perzsáktól, még pedig délre, és sohasem voltak Dareios alattvalói.

Más indusok Kaspatyros városa és Paktyika tartomány mellett 102 a medvecsillag felé és a többi indusoktól északra laknak; életmódjuk hasonló a baktriaiakéhoz. Ezek a legharcziasabbak az indusok közt és őket küldik az aranyért; mert az a vidék a homok miatt pusztaság. Ebben a pusztaságban és homokban olyan hangyák tanýáznak, a melyek kisebbek a kutýáknál, de a rókánál nagyobbak; néhány ilyen hangya, melyet itt elfogtak, a perzsa király birtokában van. Ezek a hangyák tehát a föld alatt lakást készítván, feltúrják a homokot, ép úgy, mint azt a hangyák a görögöknél is teszik, sőt az

- καὶ αὐτοὶ εἶδος ὁμοιότατοι· ἡ δὲ ψάμμος ἡ ἀναφερόμενη ἐστὶ χρυσίτις. ἐπὶ δὴ ταύτην τὴν ψάμμον στέλλονται ἐς τὴν ἔρημον οἱ Ἰνδοί, ζευξάμενος ἕκαστος καμήλους τρεῖς, σειρηφόρον μὲν ἐκατέρωθεν ἔρσενα παρέλκειν, θήλεαν δὲ ἐς μέσον· ἐπὶ ταύτην δὴ αὐτὸς ἀναβαίνει, ἐπιτιθεύσας ὅκως ἀπὸ τέκνων ὡς νεωτάτων ἀποσπάσας ζεύξει. αἱ γὰρ σφι καμήλοι ἵππων οὐκ ἤσسونες ἐς ταχυτήτά εἰσι, χωρὶς δὲ ἄχθεα δυνατώτερα πολλὸν φέρειν. τὸ μὲν δὴ εἶδος ὁκοῖ-
103 ὅν τι ἔχει ἡ καμήλος. ἐπισταμένοισι τοῖσι Ἑλλήσι οὐ συγγράφω· τὸ δὲ μὴ ἐπιστέαται αὐτῆς, τοῦτο φράσω. καμήλος ἐν τοῖσι ὀπισθίοισι σκέλεσι ἔχει τέσσαρας μηρούς καὶ γούνατα τέσσαρα, τὰ τε
104 αἰδοῖα διὰ τῶν ὀπισθίων σκελέων πρὸς τὴν οὐρὴν τετραμμένα. οἱ δὲ δὴ Ἰνδοὶ τρόπῳ τοιούτῳ καὶ ζεύξει τοιαύτη χρεώμενοι ἐλαύνουσι ἐπὶ τὸν χρυσὸν λελογισμένως ὅκως καυμάτων τῶν θερμοτάτων ἐόντων ἔσονται ἐν τῇ ἀρπαγῇ· ὑπὸ γὰρ τοῦ καύματος οἱ μύρμηκες ἀφανέες γίνονται ὑπὸ γῆν. θερμότατος δὲ ἐστὶ ὁ ἥλιος τούτοις τοῖσι ἀνθρώποισι τὸ ἐωθινόν, οὐ κατὰ περ τοῖσι ἄλλοις μεσαμβρίης, ἀλλ' ὑπερτεῖλας μέχρι οὗ ἀγορῆς διαλύσις. τοῦτον δὲ τὸν χρόνον καίει πολλῷ μᾶλλον ἢ τῇ μεσαμβρίῃ τὴν Ἑλλάδα, οὕτω ὥστ' ἐν ὕδατι λόγος αὐτοὺς ἐστὶ βρέχεσθαι τηνικαῦτα. μεσοῦσα δὲ ἡ ἡμέρῃ σχεδὸν παραπλησίως καίει τοὺς τε ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τοὺς Ἰνδοὺς. ἀποκλινομένης δὲ τῆς μεσαμβρίης γίνεται σφι ὁ ἥλιος κατὰ περ τοῖσι ἄλλοις ὁ ἐωθινός· καὶ τὸ ἀπὸ τούτου ἀπῶν ἐπὶ
105 μᾶλλον φύχει, ἐς ὃ ἐπὶ δυσμῆσι ἐὼν καὶ τὸ κάρτα φύχει. ἐπεὶ δὲ ἔλθωσι ἐς τὸν χώρον οἱ Ἰνδοὶ ἔχοντες θυλάκια, ἐμπλήσαντες ταῦτα τῆς ψάμμου τὴν ταχίστην ἐλαύνουσι ὀπίσω· αὐτίκα γὰρ οἱ μύρμηκες ὁδμῇ, ὡς δὲ λέγεται ὑπὸ Περσέων, μαθόντες διώκουσι. εἶναι δὲ ταχυτήτα οὐδενὶ ἐτέρῳ ὅμοιον, οὕτω ὥστε, εἰ μὴ προλαμβάνειν τοὺς Ἰνδοὺς τῆς ὁδοῦ ἐν ᾧ τοὺς μύρμηκας συλλέγεσθαι, οὐδένα ἂν σφειῶν ἀποσώζεσθαι, τοὺς μὲν νυν ἔρσενας τῶν καμήλων, εἶναι γὰρ ἤσσονας θέειν τῶν θηλέων, καὶ παραλύεσθαι ἐπελκομένους, οὐκ ὁμοῦ ἀμφοτέρους· τὰς δὲ θηλέας ἀναμιμνησκομένας τῶν ἔλιπον τέκνων ἐνδιδόναι μαλακὸν οὐδέν. τὸν μὲν δὴ πλέω τοῦ χρυσοῦ οὕτω οἱ Ἰνδοὶ κτῶνται, ὡς Πέρσαι φασί· ἄλλος δὲ σπανιώτερος ἐστὶ ἐν τῇ χώρῃ ὀρυσσόμενος.
- 106 Αἱ δ' ἐσχατιαὶ ὡς τῆς οἰκεομένης τὰ κάλλιστα ἔλαχον, κατὰ περ ἡ Ἑλλάς τὰς ὥρας πολλόν τι κάλλιστα κεκρημέναις ἔλαχε. τοῦτο μὲν γὰρ πρὸς τὴν ἡῶ ἐσχατὴ τῶν οἰκεομενέων ἡ Ἰνδική ἐστι, ὥσπερ ὀλίγῳ πρότερον εἴρηκα· ἐν ταύτῃ τοῦτο μὲν τὰ ἔμφυχα, τετράποδά τε καὶ τὰ πετεινά, πολλῷ μᾶλλον ἢ ἐν τοῖσι ἄλλοις χωρίοις ἐστὶ, πάρεξ τῶν ἵππων (οὗτοι δὲ ἐσσοῦνται ὑπὸ τῶν Μηδικῶν, Νησαίων δὲ κελευμένων ἵππων),

alakjuk is nagyon hasonló.⁹¹ Ez a feltúrt homok pedig aranytartalmú, Ezért a homokért küldik tehát a pusztába az indusokat. Mindegyik három tevét fog be; kétfelől vezetéklő-módjára csöddöröket, középtűt pedig egy kanczát.⁹² Erre száll föl maga az indus is, csak arra vigyáz, hogy olyat fogjon be, a melyet legutóbb választottak el csikójától. Tevéik gyorsaságra nem állnak a lovak mögött, azonfelül sokkal több terhet birnak czipelni. A tevének alakját, minthogy a görögök ismerik, nem írom le; de a mit nem tudnak róla, azt megmondom. A tevének hátsó lábain négy czomb és négy térd van; nemző tagja a hátsó lábak közül a fark felé konyul. Ilyetén módon és ilyen fogattal hajtanak tehát az indusok az aranyhoz, kiszámítva, hogy akkor intézzék a rablást, mikor legnagyobb a hőség; mert a hőség miatt a hangyák a föld alá bujnak. De ezen embereknel a nap reggel süt legmelegebben, nem délben, mint a többiembereknel, hanem keltétől addig, míg a piacról eloszolnak.⁹³ Ez időtájban a napsokkal jobban tűz, mint Görögországban dél felé, úgyhogy akkor, mint mondják, ők a vízben fürödnek. Délben azután körülbelül úgy tűz náluk, mint másutt; délután a nap leszállva olyan lesz, mint másoknál reggel, s azután még hűvösebb, míg lenyugtakor nagyon hűvös van. Mikor az indusok zsákjaikkal a helyhez érnek, gyorsan megtöltik azokat a homokkal és visszahajtanak. Mert a hangyák, miként a perzsák beszélnek, mindjárt megérik a szagot és üldözik őket; s oly gyorsak, mint senki más, úgyhogy, ha az indusok nem vennének egérutat, mialatt a hangyák összegyülekeznek, senkisémen menekülhetne meg közülük. A csöddörtevék most, minthogy nem tudnak úgy futni, mint a kanczák, mivel együtt szaladnak, elfáradnak, az egyik előbb, a másik később. De a kanczák megemlékezvén otthon hagyott csikóikról, nem tágitanak. Így szerzik a perzsák szavai szerint az indusok a legtöbb aranyat; ritkábban saját földjükön is ásna.

A lakott földnek szélei a legszebb dolgokat kapták osztályrésül, valamint Görögország a legeslegszebben elegyülő évszakokat. Keletre a lakott földnek széle, a mint kevésse előbb mondtam, India: benne az állatok, négylábuak és szárnyasok egyaránt, sokkal nagyobbak, mint a többi vidékeken, kivévén a lovakat (mert e tekintetben a méd lovak, melyeket nisaiaknak hívnak, kiválóbbak).

τοῦτο δὲ χρυσὸς ἅπλετος αὐτόθι ἐστί, ὁ μὲν ὀρυσσόμενος, ὁ δὲ κα-
 ταφορεύμενος ὑπὸ ποταμῶν, ὁ δὲ ὥσπερ ἐσήμενα ἀρπαζόμενος. τὰ
 δὲ δένδρεα τὰ ἄγρια αὐτόθι φέρει καρπὸν εἴρια καλλονῇ τε προ-
 φέροντα καὶ ἀρετῇ τῶν ἀπὸ τῶν δίων· καὶ ἐσθλῇ· Ἴνδοι ἀπὸ τοῦ-
 107 των τῶν δενδρέων χρέωνται. πρὸς δ' αὖ μεσαμβρίης ἐσχάτῃ Ἀρα-
 βίῃ τῶν οἰκομενέων χωρέων ἐστί, ἐν δὲ ταύτῃ λιβανωτός τε ἐστί
 μούνη χωρέων πασέων φυόμενος καὶ σμύρνη καὶ κασίη καὶ κινά-
 μωμον καὶ λήθανον. ταῦτα πάντα πλὴν τῆς σμύρνης δυσπετέως
 κτώνται οἱ Ἀράβιοι. τὸν μὲν γε λιβανωτὸν συλλέγουσι τὴν στύρακα
 θυμίωντες, τὴν ἐς Ἑλληνας Φοίνικες ἐξάγουσι· ταύτην θυμίωντες
 λαμβάνουσι· τὰ γὰρ δένδρεα ταῦτα τὰ λιβανωτοφόρα ὄφεις ὑπό-
 πτεροι, σμικροὶ τὰ μεγάλα, ποικίλοι τὰ εἶδα, φυλάσσουντι πλήθει·
 πολλοὶ περὶ δένδρεον ἕκαστον, οὗτοι οἳ περ ἐπ' Αἴγυπτον ἐπιστρα-
 τεύονται. οὐδενὶ δὲ ἄλλῳ ἀπελαύνονται ἀπὸ τῶν δενδρέων ἢ τῆς
 108 στύρακος τῷ καπνῷ. λέγουσι δὲ καὶ τότε Ἀράβιοι, ὡς πᾶσα ἂν γῆ
 ἐπιμπλατο τῶν ὀφίων τούτων, εἰ μὴ γίνεσθαι κατ' αὐτοὺς οἶόν τι
 κατὰ τὰς ἐχίδνας ἡπιστάμην γίνεσθαι. καὶ κως τοῦ θεοῦ ἢ προ-
 νοίῃ, ὥσπερ καὶ οἶκός ἐστι, ἐοῦσα σοφῇ, ὅσα μὲν [γὰρ] ψυχὴν τε
 θειλὰ καὶ ἐδώδιμα, ταῦτα μὲν πάντα πολύγονα πεποίηκε, ἵνα μὴ
 ἐπιλίπη κατεσθιόμενα, ὅσα δὲ σκέτλια καὶ ἀνιηρά, ὀλιγόγονα.
 τοῦτο μὲν, ὅτι ὁ λαγὸς ὑπὸ παντός θηρεύεται θηρίου καὶ ὄρνιθος
 καὶ ἀνθρώπου, οὕτω δὴ τι πολύγονόν ἐστι· ἐπικυύσκειται μόνον
 πάντων θηρίων, καὶ τὸ μὲν θασὺ τῶν τέκνων ἐν τῇ γαστρὶ τὸ δὲ
 φίλον, τὸ δὲ ἄρτι ἐν τῇσι μήτρησι πλάσσεται, τὸ δὲ ἀναιρέσται.
 τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτό ἐστι· ἡ δὲ δὴ λέαινα ἐὼν ἰσχυρότατον καὶ
 θρασύτατον ἀπαξ ἐν τῷ βίῳ τίκτει ἕν· τίκτουσα γὰρ συνεκβάλλει
 τῷ τέκνῳ τὰς μήτρας. τὸ δὲ αἷτιον τούτου τότε ἐστί· ἐπεὶ ὁ σκύ-
 μνος ἐν τῇ μητρὶ ἐὼν ἄρχηται διακινεόμενος, ὁ δὲ ἔχων ὄνυχας
 θηρίων πολλὸν πάντων ὀξύτατους ἀμύσσει τὰς μήτρας. ἀδρόμενός
 τὸ δὴ πολλῷ μᾶλλον ἐσικνέεται καταγράφων πέλας τε δὴ ὁ τόκος
 109 ἐστί, καὶ τὸ παράπαν λείπεται αὐτέων ὕγιες οὐδέν. ὥς δὲ καὶ αἱ
 ἐχίδναι τε καὶ οἱ ἐν Ἀραβίῳσι ὑπόπτεροι ὄφεις εἰ ἐγίνοντο ὡς ἡ
 φύσις αὐτοῖσι ὑπάρχει, οὐκ ἂν ἦν βιώσιμα ἀνθρώποισι· νῦν
 δ' ἐπεὶ ἄνθρωποι κατὰ ζεύγεα καὶ ἐν αὐτῇ ἡ ὁ ἔρσην τῇ
 ἐκποιήσι, ἀπιεμένου αὐτοῦ τὴν γονὴν ἡ θήλεα ἄπτεται τῆς
 δειρῆς, καὶ ἐμφῦσα οὐκ ἀνίει πρὶν ἂν διαφάγῃ. ὁ μὲν δὲ
 ἔρσην ἀποθνήσκει τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ, ἡ δὲ θήλεα τίσιν τοιγύδε
 ἀποτίνει τῷ ἔρσενι. τῷ γονέι τιμωρόντα ἐτι ἐν τῇ γαστρὶ
 ἐόντα τὰ τέκνα διεσθίει τὴν μητέρα, διαφαγόντα δὲ τὴν

Szintügy végtelen sok arany van itt, melyet vagy ásnak, vagy a folyamok úsztatják le, vagy pedig a jelzettem módon rabolják. A vadon tenyésző fák itt olyan gyapjút szolgáltatnak, mely szépségre és jóságra nézve kiválóbb a juhénál; s az indusok ezen gyapjúból készítik ruháikat. Délre viszont a lakott földnek széle Arábia; az egész földön csupán ennek területén terem a tömjén, myrrha, kasia, kinamonum és ledanum. Mindezeket a myrrha kivételével csak fáradsággal gyűjtik az arabok. A tömjént úgy szedik, hogy storaxot gyujtanak,⁹⁴ a minőt a phoinikiaiak hoznak Görögországba. Csak ha ezt meggyújtják, szedhetik le a tömjént; mert minden tömjéntermő fát kis termetű, tarka testű, szárnyas kigyók őriznek nagy számban, olyanok, a minők Egyiptom ellen szoktak vonulni; s ezeket semmi más nem hajtja le a fákról, mint a storaxnak füstje. Azt is mondják az arabok, hogy az egész föld rajzanék ezen kigyóktól, ha nem úgy volna velük a dolog, mint tudomásom szerint a viperákkal. Sebben is, a mint természetes, bölcsen intézkedett az isteni gondviselés, hogy a hány félnék és megehető állatot teremtett, az mind szapora, hogy az élelem ki ne fogyjon; a melyek pedig borzasztóak és kártékonyak, azoknak kevés ivadékuk van. Így a nyúl, melyet minden állat, madár, ember üldöz, nagyon szapora; az összes állatok közül csak ő termékenyül meg, mikor még kicsinyeket hord hasában melyek részben szőrősek, részben csupaszok; egyik ép az anyaméhben fejlődik, mikor a másik megfogamzik. Ennek tehát ilyen a természete; viszont az oroszlán, mely a legerősebb és legbátrabb állat, csak egyszer kölykezik életében; mert megkölykezve anyaméhét is kilöki. Ennek pedig az az oka, hogy mikor az anyában a kölyök mozogni kezd, karczolja a méhet, mert a legélesebb körmei vannak; s minél inkább fejlődik, annál jobban marczangol; végre a szülésnél egyáltalában semmiféle ép részt nem hagy hátra. Így van ez a viperákkal és a szárnyas kigyókkal Arábiában; mert ha addig élnének míg természetük megengedné, akkor az emberek meg nem élhetnének. Így azonban midőn párosodnak és a hím kibocsátja magját, a nőtény rögtön a nyakához tapad s mindaddig el nem bocsátja, míg át nem harapta. A hím tehát ilyen módon meghal, a nőtény pedig a következőkép lakol meg a hímért: a kölykök még a hasüregben boszút állnak atyjukért, mert megeszik a méhet, az anya

107

108

109

νηδὺν αὐτῆς οὕτω τὴν ἔκδυσιν ποιεῖται. οἱ δὲ ἄλλοι ὄφεις ἐόντες ἀνθρώπων οὐ δηλήμονες τίκτουσιν τε φῶα καὶ ἐκλέπουσι πολλόν τι χρήμα τῶν τέκνων. αἱ μὲν νυν ἔχιδναι κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν εἰσι, οἱ δὲ, ὑπόπτεροι ἐόντες, ἄθροοι εἰσὶ ἐν τῇ Ἀραβίῃ καὶ οὐδαμῇ ἄλλῃ· κατὰ τοῦτο δοκέουσι πολλοὶ εἶναι.

- 110 Τὸν μὲν δὲ λιβανωτὸν τοῦτον οὕτω κτώνται Ἀράβιοι, τὴν δὲ κασίην ὥδε. ἐπεὶ ἀν καταδήσονται βύρσῃσι καὶ δέρμασι ἄλλοις· πᾶν τὸ σῶμα καὶ τὸ πρόσωπον πλὴν αὐτῶν τῶν ὀφθαλμῶν, ἔρχονται ἐπὶ τὴν κασίην· ἡ δὲ ἐν λίμνῃ φύεται οὐ βαθέη, περὶ δὲ αὐτὴν καὶ ἐν αὐτῇ ἀδύλίζεται· κου θηρία πτερωτά, τῇσι νυκτερίσι προσεῖκελα μάλιστα, καὶ τέτριγε δεινόν, καὶ ἐς ἀλκὴν ἄλκιμα· τὰ δει-
- 111 ἀπαμυνομένους ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν οὕτω ὀρέπειν τὴν κασίην. τὸ δὲ δὴ κινάμωμον ἔτι τούτων θωυμαστότερον συλλέγουσι. ὅκου μὲν γὰρ γίνεται καὶ ἥτις μιν γῆ ἢ τρέφουσά ἐστι, οὐκ ἔχουσι εἰπεῖν, πλὴν ὅτι λόγῳ οἰκῶτι χρεώμενοι ἐν τοῖσιδε χωρίοις φασὶ τινες αὐτὸ φύεσθαι ἐν τοῖσι ὁ Διόνυσος ἐτρέφῃ· ὄρνιθας δὲ λέγουσι μεγάλας φορέειν ταῦτα τὰ κάρφεια τὰ ἡμεῖς ἀπὸ Φοινίκων μαθόντες κινάμωμον καλέομεν, φορέειν δὲ τὰς ὄρνιθας ἐς νεοσσιᾶς προσπεπλασμένας ἐκ πηλοῦ πρὸς ἀποκρήμνοισι ὄρεσι, ἔνθα πρόσβασιν ἀρθρώπῳ οὐδεμίαν εἶναι. πρὸς ὧν δὴ ταῦτα τοὺς Ἀραβίους σοφίζεσθαι τάδε. βοῶν τε καὶ ὄνων τῶν ἀπογινομένων καὶ τῶν ἄλλων ὑποζυγίων τὰ μέλα διαταμόντας ὥς μέγιστα κομίζειν ἐς ταῦτα τὰ χωρία, καὶ σφρα θέντας ἀγχοῦ τῶν νεοσσιῶν ἀπαλλάσσεσθαι ἐκὰς αὐτέων· τὰς δὲ ὄρνιθας καταπετομένας [αὐτῶν] τὰ μέλα τῶν ὑποζυγίων ἀναφορέειν ἐπὶ τὰς νεοσσιᾶς· τὰς δὲ οὐ δυναμένας ἴσχειν καταρρήγνυσθαι ἐπὶ γῆν· τοὺς δὲ ἐπιόντας συλλέγειν. οὕτω μὲν τὸ κινάμωμον συλλεγόμενον ἐκ τούτων ἀπικνέεσθαι ἐς τὰς ἄλλας
- 112 χώρας. τὸ δὲ δὴ λάδανον, τὸ καλέουσι Ἀράβιοι λάδανον, ἔτι τούτου θωυμασιώτερον γίνεται· ἐν γὰρ δυσσοδοματῇ γινόμενον εὐωδέστατόν ἐστι· τῶν γὰρ αἰγῶν τῶν τράγων ἐν τοῖσι πώγωσι εὐρίσκεται· ἐγγινόμενον οἷον γλοιὸς ἀπὸ τῆς ὕλης. χρήσιμον δ' ἐς πολλὰ τῶν μύρων ἐστὶ, θυμῶσί τε μάλιστα τοῦτο Ἀράβιοι.
- 113 Τοσαῦτα μὲν θυωμάτων πέρι εἰρήσθω, ἀπόξει δὲ τῆς χώρας τῆς Ἀραβίης θεσπέσιον ὥς ἡδύ. δύο δὲ γένεα οἷων σφι ἐστὶ θώυματος ἄξια, τὰ οὐδαμῶθι ἐτέρωθι ἐστὶ. τὸ μὲν αὐτῶν ἕτερον ἔχει τὰς οὐρὰς μακράς, τριῶν πηγέων οὐκ ἐλάσσονας, τὰς εἴ τις ἐπεῖη σφι ἐπέλκειν, ἔλκεα ἂν ἔχοιεν ἀνατριβομενέων πρὸς τῇ γῇ τῶν οὐρέων· νῦν δ' ἅπας τις τῶν ποιμένων ἐπίσταται ξηλοურγέειν ἐς τοσοῦτο· ἀμαξίδας

hasát pedig átharapják, úgy csinálnak kijárást maguknak. Minthogy a többi kigyók nem veszedelmesek az emberekre, tojáást raknak, és sok ivadékot költenek ki belőle. A viperák tehát az egész földön elvannak terjedve; de a szárnyasokból csak Arábiában találni sokat, másutt sehol. Ezért csak látszik, hogy sokan volnának.

A tömjént tehát így szedik az arabok; a kásiát pedig a követ- 110
kezőkép: mindenféle bőrökkel beborítják testüket és a szemük kivételével az arcukat, s úgy mennek a kásiáért. Ez egy nem mély tóban terem; körülötte és benne azonban szárnyas állatok tartózkodnak, melyek leginkább a denevérekhez hasonlítanak, borzasztóan csipognak, és nagyon erősek. Ezek ellen kell óvni a szemüket és úgy kaszálják le a kásiát. A kinamomumot még csodála- 111
tosabb módon szedik. Mert hogy hol terem és miféle vidéken, azt nem tudják megmondani, csak azt az egy valószínű dolgot, hogy azon a tájon található, a hol Dionysos nevelkedett.⁹⁵ Szavaik szerint nagy madarak hozzák ezeket a száraz ágakat, melyeket mi a phoinikaiak révén ismertünk meg s kinamonumnak nevezünk; s mondják, hogy a madarak azt meredek hegyekre épített fészkeikbe viszik, a hová emberek nem férközhetnek. Ellenük tehát a következő cselt eszelték ki az arabok: ellullott ökröknek, szamaraknak és egyéb marháknak lehetőleg nagy darabokba vágott húsát hozzák e vidékekre és teszik le a fészkekhez közel, azután eltávoznak. A leszálló madarak a marhadarabokat fölczipelik fészkeikbe, de az nem bírja meg e terhet s földre zuhan; mire ők előjönnek és össze-
szedik. Így gyűjtik a kinamonumot és viszik azután más országokba. A ledanum, melyet az arabok ladanumnak hívnak, még 112
csodálatosabb módon kerül elő; mert bár igen büzös helyen terem, mégis nagyon kellemes az illata. U. i. bakkecskék szakálláról szedik, mint a gyantát a fáról. Ez a leghasznosabb illatszer, s ezt égetik az arabok leginkább.

Ennyi legyen elég a füstölőszerekről. Arábiából különben cso- 113
dálatosan édes illat árad szét. Kétféle csodálatraméltó juh faj tenyészik ott, melyek másutt seholsem találhatók. Az egyiknek nem kisebb, mint három rőf hosszúságú farka van, mely, ha az állat maga után húzná, a földhöz dörzsölődve sebeket kapna; azonban mindegyik pásztor ért annyit a fa-faragáshoz, hogy kis szeker-

γὰρ ποιεῦντες ὑποδέουσι αὐτάς τῃσι οὐρήσι, ἐνὸς ἐκάστου κτήνεος τὴν οὐρὴν ἐπὶ ἀμαξίδα ἐκάστην καταδέοντες. τὸ δὲ ἕτερον γένος τῶν οἰῶν τὰς οὐρὰς πλατέας φορέουσι καὶ ἐπὶ πῆχυν πλάτος.

114 Ἀποκλινομένης δὲ μεσαμβρίας παρήκει πρὸς δύνοντα ἥλιον ἡ Αἰθιοπία χώρα ἐσχάτη τῶν οἰκομενέων· αὕτη δὲ χρυσὸν τε φέρει πολλὸν καὶ ἐλέφαντας ἀμφιλαφέας καὶ δένδρεα πάντα ἄγρια καὶ ἔβενον καὶ ἄνδρας μεγίστους καὶ καλλίστους καὶ μακροβιωτάτους.

115 Αὐταὶ μὲν νυν ἐν τε τῇ Ἀσίῃ ἐσχατιαὶ εἰσι καὶ ἐν τῇ Λιβύῃ. περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ τῶν πρὸς ἐσπέρην ἐσχατιέων ἔχω μὲν οὐκ ἀτρεκέως λέγειν· οὔτε γὰρ ἔγωγε ἐνδέχομαι Ἡριδανὸν καλέεσθαι πρὸς βαρβάρων ποταμὸν ἐκδιδόντα εἰς θάλασσαν τὴν πρὸς βορέην ἄνεμον, ἀπ' ὅτε τοῦ ἤλεκτρον φοιτᾷ λόγος ἐστί, οὔτε νήσους οἶδα Κασσιτερίδας εὐόσας, ἐκ τῶν ὁ κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾷ. τοῦτο μὲν γὰρ ὁ Ἡριδανὸς αὐτὸ κατηγορεῖ τὸ οὐνομα ὡς ἐστί· Ἑλληνικὸν καὶ οὐ βάρβαρον, ὑπὸ ποιητῷ δὲ τινος ποιηθέν· τοῦτο δὲ οὐδενὸς αὐτόπτεω γενομένου οὐ δύναμαι ἀκοῦσαι, τοῦτο μελετῶν, ὅπως θάλασσά ἐστί τὰ ἐπέκεινα Εὐρώπης. ἐξ ἐσχάτης δ' ὧν ὅτε κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾷ καὶ τὸ ἤλεκτρον.

116 πρὸς δὲ ἄρκτου τῆς Εὐρώπης πολλῷ τι πλεῖστος χρυσὸς φαίνεται ἐὼν· ὅπως μὲν γινόμενος, οὐκ ἔχω οὐδὲ τοῦτο ἀτρεκέως εἶπαι, λέγεται δὲ ὑπὲκ τῶν γρυπῶν ἀρπάζειν Ἀριμασποὺς ἄνδρας μουνόφθαλμους. πείθομαι δὲ οὐδὲ τοῦτο, ὅπως μουνόφθαλμοι ἄνδρες φύονται, φύσιν ἔχοντες τὴν ἄλλην ὁμοίην τῇ ἑαυτοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις. αἱ δὲ ὧν ἐσχατιαὶ οἴκασιν, περικληίουσαι τὴν ἄλλην χώραν καὶ ἐντὸς ἀπέργουσαι, τὰ κάλλιστα δοκέοντα ἡμῖν εἶναι καὶ σπανιώτατα ἔχειν αὐταί.

117 Ἔστι δὲ πεδίον ἐν τῇ Ἀσίῃ περικεκλημένον ὄρεϊ πάντοθεν, διασφάγες δὲ τοῦ ὄρεος εἰσὶ πέντε. τοῦτο τὸ πεδίον ἦν μὲν κοτε Χορασμίων, ἐν οὐροῖσι ἐὼν Χορασμίων τε αὐτῶν καὶ Τρκανίων καὶ Πάρθων καὶ Σαραγγέων καὶ Θαμαναίων, ἐπεῖτε δὲ Πέρσαι ἔχουσι τὸ κράτος, ἐστί τοῦ βασιλέως. ἐκ δὲ ὧν τοῦ περικληίουτος ὄρεος τούτου ῥέει ποταμὸς μέγας, οὐνομα δὲ οἱ ἐστί Ἀχης. οὗτος πρότερον μὲν ἄρδεσκε διαλελαμμένος πενταχοῦ τούτων τῶν εἰρημένων τὰς χώρας, διὰ διασφάγος ἀγόμενος ἐκάστης ἐκάστοις· ἐπεῖτε δὲ ὑπὸ τῇ Πέρσῃ εἰσὶ, πεπόνθασιν τοιόνδε. τὰς διασφάγας τῶν ὄρεων ἐνδείμας ὁ βασιλεὺς πύλας ἐπ' ἐκάστη διασφάγι ἐστῆσε· ἀποκεκλημένου δὲ τοῦ ὕδατος τῆς διεξόδου τὸ πεδίον τὸ ἐντὸς τῶν ὄρεων πέλαγος γίνεται, ἐκδιδόντος

kéket készítenek, s ezeket a farkak alá kötik, úgy hogy minden egyes állatnak a farkát egy ilyen szekérkéhez kötik. A másik juh-fajnak széles farka van, körülbelül egy rőfnyi széles.

Délre egészen napnyugatig Aithiopia a lakott földnek a széle. 114 Benne sok arany van, továbbá nagy elefántok, mindenféle vad fák, ébenfa, meg nagy, szép és igen hosszú életű emberek.

Ezek tehát Ázsiában és Libyában a föld szélei; Európában 115 azonban a nyugati szélekről nem tudok biztosat mondani; mert sem azt nem fogadom el, hogy léteznék egy, a barbárok által Eridanosnak nevezett folyam, mely az északi tengerbe ömölnék, s innen kerülne állítólag borostyán; sem az ón-szigetekről nem tudok semmit, a honnan az ónt szállítják mihozzánk.⁹⁶ Mert már az Eridanos név is bizonyítja, hogy az görög és nem barbár szó, valószínűleg egy költőnek a faragása; s utánjárásom daczára egy szemtanútó sem hallhattam semmit, hogy milyen a tenger Európa ama részénél. Az ón és a borostyán azonban bizonyára a földnek ezen széléről kerül hozzánk.⁹⁷ Európának északi részében van szemlátomást a leg- 116 több arany; hogy mikép szerzik, azt nem mondhatom meg pontosan. A szóbeszéd úgy tartja, hogy egyszemű arimaspus férfiak a griffmadaraktól rabolják. De én nem hiszem, hogy volnának egyszemű emberek, a kik különben a többi emberekhez hasonló alkotásnak. A földszélek tehát, melyek a többi országokat körülzárják és magukban foglalják, véleményem szerint a legszebbek, és bennük vannak a legnagyobb ritkaságok.

Van Ázsiában egy mindenfelől hegység által körülzárt síkság, 117 a hegységben pedig öt hegyszoros. Ez a síkság valamikor a chorasmiusoké volt, különben is maguknak a chorasmiusoknak, hyrkanusoknak, parthusoknak, sarangusoknak és thamanaiusoknak határai között terül el; mióta azonban a perzsák birják a hatalmat, a királynak tulajdona.⁹⁸ Ezen körülzáró hegységből ered egy nagy folyó, melynek Akes a neve. Ez azelőtt öt részre oszolva öntözte az említett népeknek országait, mindegyikhez külön hegyszoroson át jutva. Mikor azonban a perzsák alattvalói lettek, a következő történt velük: a király befalaztatta a hegyszakadékokat és minden szoroshoz egy zsilipet csináltatott. Minthogy így a víznek kiömlését elzárták, a síkság a hegységen belül tengerré vált; mert a folyó

μὲν τοῦ ποταμοῦ, ἔχοντος δὲ οὐδαμῇ ἐξήλυσιν. οὗτοι ὦν οἱ περ ἔμπροσθε ἐώθεσαν χρᾶσθαι τῷ ὕδατι, οὐκ ἔχοντες αὐτῷ χρᾶσθαι συμφορῇ μεγάλῃ διαχρέωνται. τὸν μὲν γὰρ χειμῶνα ὕει σφι ὁ θεὸς ὥσπερ καὶ τοῖσι ἄλλοις ἀνθρώποις, τοῦ δὲ θέρους σπείροντες μελίνην καὶ σήσαμον χρησικονταὶ τῷ ὕδατι. ἐπεὶ ὦν μηδὲν σφι παραδιδῶται τοῦ ὕδατος, ἐλθόντες ἐς τοὺς Πέρσας αὐτοὶ τε καὶ γυναῖκες, στάντες κατὰ τὰς θύρας τοῦ βασιλέως βοῶσι ὠρυόμενοι, ὁ δὲ βασιλεὺς τοῖσι δεομένοις αὐτῶν μάλιστα ἐντέλλεται ἀνοίγειν τὰς πύλας τὰς ἐς τοῦτο φερούσας. ἐπεὶ δὲ διάκορος ἡ γῆ σφῶν γένηται πίνουσα τὸ ὕδωρ, αὐταὶ μὲν αἱ πύλαι ἀποκληρίονται, ἄλλας δ' ἐντέλλεται ἀνοίγειν ἄλλοις τοῖσι δεομένοις μάλιστα τῶν λοιπῶν. ὥς δ' ἐγὼ οἶδα ἀκούσας, χρήματα μέγιστα πρησσύμενος ἀνοίγει πάρεξ τοῦ φόρου.

- 118 Ταῦτα μὲν δὴ ἔχει οὕτω. τῶν δὲ τῷ Μάγῳ ἐπαναστάντων ἑπτὰ ἀνδρῶν, ἓνα αὐτῶν Ἰνταφρένεα κατέλαβε ὑβρίσαντα τάδε ἀποθανεῖν αὐτίκα μετὰ τὴν ἐπανάστασιν. ἤθελε ἐς τὰ βασιλῆα ἐσελθὼν χρηματίζασθαι τῷ βασιλείῳ καὶ γὰρ δὴ καὶ ὁ νόμος οὕτω εἶχε, τοῖσι ἐπαναστάσι τῷ Μάγῳ ἔσοδον εἶναι παρὰ βασιλέα ἀνευ ἀγγέλου, ἣν μὴ γυναῖκί τυγχάνῃ μισγόμενος βασιλεὺς. οὐκ ὦν δὴ Ἰνταφρένης ἐδικαίου οὐδένα οἱ ἐταγγεῖλαι, ἀλλ' ὅτι ἦν τῶν ἑπτὰ, ἐσιέναι, ἤθελε. ὁ δὲ πολουρὸς καὶ ὁ ἀγγελιηφόρος οὐ περιώρων, φάμενοι τὸν βασιλέα γυναῖκί μίτγασθαι. ὁ δὲ Ἰνταφρένης δοκῶν σφῆας ψεύδεα λέγειν ποιεῖ τοιάδε· σπασάμενος τὸν ἀκινάκεια ἀποτάμνει αὐτῶν τὰ τε ὦτα καὶ τὰς ῥίνας, καὶ ἀνείρας περὶ τὸν χαλινὸν τοῦ ἵππου περὶ τοὺς αὐχένους σφύων
- 119 ἔδησε, καὶ ἀπῆκε. οἱ δὲ τῷ βασιλείῳ δεικνύουσι ἑωυτοὺς καὶ τὴν αἰτίην εἶπον δι' ἣν πεπονθότες εἴησαν. Δαρεῖος δὲ ἀρρωδήσας μὴ κοινῷ λόγῳ οἱ ἐξ πεποιηκότες ἔωσι ταῦτα, μεταπεμπόμενος ἓνα ἕκαστον ἀπεπειράτο γνώμης, εἰ συνέπαινοί εἰσι τῷ πεποιημένῳ. ἐπεῖτε δὲ ἐξέμαθε ὥς οὐ σὺν κείνοισι εἴη ταῦτα πεποιηκώς, ἔλαβε αὐτόν τε τὸν Ἰνταφρένεα καὶ τοὺς παῖδας αὐτοῦ καὶ τοὺς οἰκλήριους πάντας, ἐλπίδας πολλὰς ἔχων μετὰ τῶν συγγενέων μιν ἐπιβουλεύειν οἱ ἐπανάστασιν, συλλαβῶν δὲ σφῆας ἔδησε τὴν ἐπὶ θανάτῳ. ἡ δὲ γυνὴ τοῦ Ἰνταφρένεος φοιτέουσα ἐπὶ τὰς θύρας τοῦ βασιλέως κλαίεσκε ἂν καὶ ὀδυρέσκετο· ποιεῖσα δὲ αἰεὶ τὠτοῦτο τοῦτο τὸν Δαρεῖον ἔπεισε οἰκτεῖραί μιν, πέμψας δὲ ἄγγελον ἔλεγε τάδε «ὦ γυναῖ,

beleömlik és sehol sincs kifolyása. Azok tehát, a kik azelőtt használni szokták volt a vizet és most nem használják, nagy nyomorban élnek. Mert télen ad ugyan nekik esőt az isten, mint más embereknek, nyáron azonban, mikor kölest és zezamfüvet ültetnek, víz nélkül szűkölködnek. Mikor azután semmi vizet sem juttatnak nekik, maguk is meg feleségeik is Perzsiába mennek, megállnak a király kapuja előtt és jajgatva kiáltoznak. A kik a legnagyobb nyomorban vannak, azok számára a király ki-nyitattja a feléjük néző zsilipeket; és midőn a földjük elég vizet szívott már magába, ismét bezárattja a zsilipeket; azután más zsi-
lipeket nyitatt fel mások számára, a kik a többiek közül leginkább nyomorognak. A mint azonban hallom, az adón fölül csak sok pénzért nyitattja fel.

Igy van ez berendezve. A mágus ellen fellázadt hét férfiú kö- 118
zül egygyel, Intaphernessel, az történt, hogy valami bünt követett el a fölkelés után, a miért rögtön halállal lakolt. Be akart menni a királyi palotába, hogy a királylyal valamit megbeszéljen; mert úgy állapodtak meg, hogy a mágus ellen föllázadtak bejelentés nélkül mehetnek a királyhoz, ha csak a király véletlenül nem alszik feleségénél. Intaphernes tehát azt hitte, hogy neki nem kell semmi bejelentés, s mivel a hetek egyike volt, be akart menni. Az ajtónálló és a bejelentő nem akarták beengedni, azt mondván, hogy a király feleségénél alszik. De Intaphernes abban a hitben, hogy hazudnak, azt tette, hogy kihúzta kardját, levágta fülüket és orrukat, ráfűzte lo-
vának kantárszíjára, azután nyakukra kötötte és úgy bocsátotta el őket. Ezek azután megmutatták magukat a királynak, s megmondták 119
az okát, hogy miért szenvedtek így. Dareios megijedt, hogy a hat fér-
fiú talán megállapodás szerint tette ezt; elküldött külön mindegyi-
kért és kikérdezte, hogy helyesli-e a történeteket. Mikor pedig rá-
jött, hogy ez nem az ő beleegyezésükkel történt, magát Intaphernest
gyermekével és összes rokonaival együtt elfogatta; mert erős
gyanúja volt, hogy az rokonaival együtt fölkelést tervez ellene; s
összefogatván őket megkötöztette, hogy halállal lakoljanak. De
Intaphernesnek felesége sírva és jajgatva a király ajtaja elé ván-
szorgott; s mivel nem hagyta abba, kivitte, hogy Dareios meg-
könyörült rajta. Követet küldött hozzá, ki így szólt: «Asszony! Da-

βασιλεύς τοι Δαρείος διδοῖ ἓνα τῶν δεδεμένων οἰκηρίων ῥύσασθαι τὸν βούλει ἐκ πάντων.» ἡ δὲ βουλευσαμένη ὑπεκρίνετο τάδε. «εἰ μὲν δὴ μοι διδοῖ βασιλεύς ἐνός τήν ψυχήν, αἰρέσομαι ἐκ πάντων τὸν ἀδελφεόν.» πυθόμενος δὲ Δαρείος ταῦτα καὶ θουμάσας τὸν λόγον, πέμψας ἡγόρευε «ὦ γύναι, εἰρωτᾷ σε βασιλεύς, τίνα ἔχουσα γνώμην, τὸν ἄνδρα τε καὶ τὰ τέκνα ἐγκαταλιπούσα, τὸν ἀδελφεόν εἴλευ περιεῖναι τοι, ὃς καὶ ἄλλοι-τοιώτερός τοι τῶν παίδων καὶ ἦσσαν κεχαρισμένος τοῦ ἀνδρός ἐστι.» ὁ δ' ἀμείβετο τοῖσιδε. «ὦ βασιλεῦ, ἄνθρωπος μὲν μοι ἂν ἄλλος γένοιτο, εἰ δαίμων ἐθέλοι, καὶ τέκνα ἄλλα, εἰ ταῦτα ἀποβάλωμι· πατὴρ δὲ καὶ μητὴρ οὐκέτι μοι ζώντων ἀδελφεὸς ἂν ἄλλος οὐδενὶ τρόπῳ γένοιτο. ταύτῃ τῇ γνώμῃ χρεωμένη ἔλεξα ταῦτα.» εὐ τε δὴ ἔδοξε τῷ Δαρείῳ εἰπεῖν ἡ γυνή, καὶ οἱ ἀπῆκε τοῦτόν τε τὸν παραιτέτο καὶ τῶν παίδων τὸν πρεσβύτατον, ἦσθεις αὐτῇ, τοὺς δὲ ἄλλους ἀπέκτεινε πάντας. τῶν μὲν δὴ ἑπτὰ εἰς αὐτίκα τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ ἀπολώλεε.

- 120 Κατὰ δὲ κου μάλιστα τὴν Καμβύσειω νοῦσον ἐγένετο τάδε. ὑπὸ Κύρου κατασταθεὶς ἦν Σαρδίῳ ὕπαρχος Ὀροΐτης ἀνὴρ Πέρσης· οὗτος ἐπεθύμησε πρήγματος οὐκ ὀσίον· οὔτε γὰρ τι παθὼν οὔτε ἀκούσας μάταιον ἔπος πρὸς Πολυκράτεος τοῦ Σαμίου, οὐδὲ ἰδὼν πρότερον ἐπεθύμει λαβὼν αὐτὸν ἀπολέσαι, ὥς μὲν οἱ πλευνες λέγουσι, διὰ τοιγόνδε τινὰ αἰτίην. ἐπὶ τῶν βασιλέος θυρέων κατήμενον τὸν τε Ὀροΐτη καὶ ἄλλον Πέρσην τῷ οὐνομα εἶναι Μιτροβάτεια, νομοῦ ἄρχοντα τοῦ ἐν Δασκυλείῳ, τούτους ἐκ λόγων ἐς νεῖκα συμπεσεῖν, κρινομένων δὲ περὶ ἀρετῆς εἰπεῖν τὸν Μιτροβάτεια τῷ Ὀροΐτῃ προφέροντα «σὺ γὰρ ἐν ἀνδρῶν λόγῳ, ὃς βασιλείᾳ νῆσον Σάμον πρὸς τῷ σφ' νομῷ προσκειμένην οὐ προσεκτίησας, ὥδε δὴ τι ἐοῦσαν εὐπετέα χειρωθῆναι, τὴν τῶν τις ἐπιχωρίων πεντεκαίδεκα ὀπλίτησι ἐπαναστάς ἔσχε καὶ νῦν αὐτῆς τυραννεύει.» οἱ μὲν δὴ μιν φασὶ τοῦτο ἀκούσαντα καὶ ἀλγῆσαντα τῷ ὄνειδεϊ ἐπιθυμῆσαι οὐκ οὕτω τὸν εἰπαντα ταῦτα τίσασθαι ὥς Πολυκράτεια πάντως ἀπολέσαι, δι' ὅτινα κακῶς
- 121 ἤκουσε. οἱ δὲ ἐλάσσονες λέγουσι πέμψαι Ὀροΐτην ἐς Σάμον κήρυκα ὅτεν δὴ χρήματος δεησόμενον (οὐ γὰρ ὦν δὴ τοῦτό γε λέγεται), καὶ τὸν Πολυκράτεια τυχεῖν κατακείμενον ἐν ἀνδρεῶνι, παρεῖναι δὲ οἱ καὶ Ἀνακρέοντα τὸν Τήιον· καὶ κως εἴτ' ἐκ προνοίης αὐτὸν κατηλογέοντα τὰ Ὀροΐτειω πρήγματα,

reios király megengedi, hogy elfogott rokonaid közül egyet, a kit akarsz, megmenthess.» Ő pedig meggondolván a dolgot, így felelt: «Ha tehát a király egynek az életét nekem adja, valamennyi közül testvéremet választom.» Mikor ezt Dareios meghallotta, és a dolgon elcsodálkozott, követével így izent hozzá: «Asszony! azt kérdezteti a király, hogy mi bir rá téged, hogy férjedet és gyermekeidet melőzve testvéred életét választod, a ki csak távolabb áll gyermekeidnél és nem oly kedves, mint férjed?» Mire ő így felelt: «Óh király, férjet mást is kaphatok, ha isten is úgy akarja, és más gyermekeket is, ha ezeket elvesztem; de más testvérem már nem születhetik, mivel apám és anyám már nem élnek. Ez okból beszéltem így.⁹⁹» Dareios helyesnek találta az asszony szavait, s nemcsak azt bocsátotta el, a kit a nő kikért, hanem kedvét lelve a nőben, legöregebb gyermekét is; de a többit mind kivégeztette. A hetek egyike tehát az elbeszélrt módon csakhamar elpusztúlt.

Körülbelül Kambyses betegsége idejében a következő dolog tör 120 tént:¹⁰⁰ Sardisnak egy perzsa ember, Oroites volt tartományfőnöke, a kit még Kyros nevezett ki. Ennek valami istentelen tette jött kedve; mert bár a samosi Polykrates nem bántotta, sem rossz szót nem hallott tőle, sőt előbb nem is látta, mégis kedve jött azt elfogni és megölni. Többek állítása szerint a következő volt az oka: egyszer Oroites a király kapuja előtt együtt ült egy másik perzsával, a kit Mitrobatesnek hívtak és a Daskyleion járásnak volt főnöke; beszélgetés alatt azonban összevesztek. A vitéségről vitatkoztak, s Mitrobates szemrehányásokat tett Oroitesnek: «Hát te is ember-számba mégy, ki a te járásoddal határos Samos szigetét sem szerezted meg a királynak? Pedig oly könnyű lett volna kézre keríteni, mikor azt egy belföldi tizenöt emberrel föllázadván, hatalmába vette és most uralkodik rajta.» Hagyomány szerint az e szavakban kifejezett sérelem nagyon zokon esett szívének, és nem azon kívánt bosszút állani, a ki ezt mondta, hanem Polykratest akarta minden áron megölni, a ki miatt rossz hírbe jött. Némelyek azonban úgy be- 121 szélik, hogy Oroites valamely ügyben követet küldött Samos-ba (de az nincs hagyományozva, hogy miért), a ki Polykratest a férfilakosztályban heverve találta, s ott voltateiosi Anakreon is.¹⁰¹ Már most ez akár készakarva, a mennyiben nem törődött Oroites dolgával,

- εἶτε καὶ συντυχίῃ τις τοιαύτῃ ἐπεγένετο· τὸν τε γὰρ κήρυκα τὸν Ὀροίτεω παρελθόντα διαλέγεσθαι, καὶ τὸν Πολυκράτεα (τυχεῖν γὰρ ἀπεστραμμένον πρὸς τὸν τοῖχον) οὔτε τι μεταστραφῆναι οὔτε ὑποκρίνασθαι. αἰτίαι μὲν δὴ αὗται διφράσαι λέγονται· τοῦ θανάτου τοῦ Πολυκράτεος γενέσθαι, πάρεστι δὲ πείθεσθαι ὁκοτέρῃ τις βούλεται αὐτέων. ὁ δὲ ὢν Ὀροίτης ἰζόμενος ἐν Μαγνησίῃ τῇ ὑπὲρ Μαιάνδρου ποταμοῦ οἰκημένῃ ἔπεμπε Μύρσον τὸν Γύγειω ἄνδρα Λυδὸν ἐς Σάμον ἀγγελίην φέροντα, μαθὼν τοῦ Πολυκράτεος τὸν νόον. Πολυκράτης γὰρ ἐστὶ πρῶτος τῶν ἡμεῖς ἴδμεν Ἑλλήνων ὃς θαλασσοκρατέειν ἐπενοήθη, πάρεξ Μίνωός τε τοῦ Κνωσίου καὶ εἰ δὴ τις ἄλλος πρότερος τούτου ἦρξε τῆς θαλάσσης· τῆς δὲ ἀνθρωπότης λεγομένης γενεῆς Πολυκράτης πρῶτος, ἐλπίδας πολλὰς ἔχων Ἰωνίης τε καὶ νήσων ἄρξειν. μαθὼν ὢν ταῦτά μιν διανοεόμενον ὁ Ὀροίτης πέμψας ἀγγελίην ἔλεγε τάδε. «Ὀροίτης Πολυκράτει ὧδε λέγει. πυνθάνομαι ἐπιβουλεύειν σε πρήγμασι μεγάλοισι, καὶ χρήματά τοι οὐκ εἶναι κατὰ τὰ φρονήματα. σύ νυν ὧδε ποιήσας ὀρθώσεις μὲν σεαυτὸν, σώσεις δὲ καὶ ἐμέ. ἐμοὶ γὰρ βασιλεὺς Καμβύσης ἐπιβουλεύει θάνατον, καὶ μοι τοῦτο ἐξαγγέλλεται σαφηνέως, σύ νυν ἐμὲ ἐκχομίσας αὐτὸν καὶ χρήματα, τὰ μὲν αὐτῶν αὐτὸς ἔχε, τὰ δὲ ἐμὲ ἔα ἔχειν· εἵνεκέν τε χρημάτων ἄρξεις ἀπάτης τῆς Ἑλλάδος. εἰ δέ μοι ἀπιστέεις τὰ περὶ τῶν χρημάτων, πέμψον ὅστις 123 τοι πιστότατος τυγχάνει ἐὼν, τῷ ἐγὼ ἀποδέξω.» ταῦτα ἀκούσας Πολυκράτης ἦσθη τε καὶ ἐβούλετο· καὶ κως ἱμείρετο γὰρ χρημάτων μεγάλως, ἀποπέμπει πρῶτα κατοφόμενον Μαιάνδριον Μαιανδρίου ἄνδρα τῶν ἀστών, ὃς οἱ ἦν γραμματιστής· ὃς χρόνῳ οὐ πολλῷ ὕστερον τούτων τὸν κόσμον τὸν ἐκ τοῦ ἀνδρεῶνος τοῦ Πολυκράτεος ἐόντα ἀξιοθέητον ἀνέβηκε πάντα ἐς τὸ Ἡραϊον. ὁ δὲ Ὀροίτης μαθὼν τὸν κατάσκοπον ἐόντα προσδόκιμον ἐποίησε τοιαῦτα. λάρνακας ὀκτὼ πληρώσας λίθων πλὴν κάρτα βραχέος τοῦ περὶ αὐτὰ τὰ χεῖλεα, ἐπιπολῆς τῶν λίθων χρυσὸν ἐπέβαλε, καταδύσας δὲ τὰς λάρνακας εἶχε ἐτοίμας. ἐλθὼν δὲ ὁ Μαιάνδριος 124 καὶ θεησάμενος ἀπήγγελλε τῷ Πολυκράτει. ὁ δὲ πολλὰ μὲν τῶν μαντίων ἀπαγορευόντων πολλὰ δὲ τῶν φίλων ἐστέλλετο αὐτόσε, πρὸς δὲ καὶ ἰδοῦσης τῆς θυγατρὸς ὄψιν ἐνυπνίου τοιγύδα. ἐδόκει οἱ τὸν πατέρα ἐν τῷ ἡέρι μετέωρον ἐόντα λουῖσθαι μὲν ὑπὸ τοῦ Διός, κρίεσθαι δὲ ὑπὸ τοῦ ἡλίου. ταύτην ἰδοῦσα τὴν ὄψιν παντοίῃ ἐγίνετο μὴ ἀποδημῆσαι τὸν Πολυκράτεα παρὰ τὸν Ὀροίτεα, καὶ δὴ καὶ ἴοντος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πεντηκόντερον ἐπεφημίζετο. ὁ δὲ οἱ ἠπειλήσε, ἣν σῶς ἀπονουστήσῃ, πολλόν μιν

akár véletlenségből a következőkép viselkedett: Oroites követe előlép és előadja kérelmét; Polykrates pedig (a ki véletlenül a fal felé volt fordulva) sem meg nem fordúlt, sem nem felelt. Ezt a kétféle okát 122 adják Polykrates halálának; higgye el kiki, a melyiket akarja. Oroites tehát, a kinek székhelye Magnesiában a Maiandros folyamon túl volt, egy lydiai embert, Myrsost, Gygesnek fiát, Samosba küldte egy izenettel, miután Polykratesnek tervéről értesült. Mert tudomásunk szerint Polykrates az első görög ember, a ki tengeri uralomra törekedett, a knossosi Minost és talán más embert kivéve. a ki előbb a tengeren uralkodott. De az úgynevezett történeti korban Polykrates az első, és nagy reményei voltak, hogy Ioniát és a szigeteket hatalma alá hajtja. Ezt a tervét tudta meg Oroites, és ezt mondatta követével: «Oroites ezt izeni Polykratesnek. Hal-
lom, hogy nagy dolgokra vágyódsz, de tervedhez nincs pénz. Ha tehát megteszed, a mit mondok, magadat is nagyra emeled és engem is megmentesz. Kambyzes király u. i. halálatát kívánja, erről biztos tudomásom van. Vigy hát el engemet meg kincseimet; végy el belőlük, a mennyi tetszik, de nekem is juttass valamit; a kincsek révén egész Görögországon uralkodni fogsz. De ha a kincseket illetőleg nem bízol bennem, küld el legmegbízhatóbb embe- 123 redet, s én annak meg fogom mutatni.» Polykrates megörült ezen izenetnek és igent mondott; minthogy pedig nagyon kívánczozott a kincs után, először megnézte Maiandrios fia, Maiandrios polgár által. Ez neki irnoka volt, a ki nem sokkal ezután Polykrates férfitermének szemrevaló összes berendezését Hera szentélyének ajánlotta föl. Midőn Oroites megtudta, hogy a vizsgáló eljön, úgy intézkedett, hogy nyolcz ládát nagyon kis tér kivételével a szélükön kövekkel rakott tele, a kövek felszínére pedig aranyat tett; azután a ládákat becsomagolván készen tartotta. Maiandrios eljött, megnézte és megjelentette Polykratesnek. Ő pedig, mind habár a jósla- 124 tok, mind barátai óva intették, oda utazott, pedig leányának is a következő álm látása volt: atyját a levegőben függve látta, a mint Zeus mossa és a nap keni. Ezen álm látása miatt mindent elkövetett, hogy Polykrates ne hajózzék Oroiteshez; sőt mikor az már ötvenevezősére lépett, akkor is gonosz sejtelmekkel tartotta. Az atya fenyegetőzött, ha egészséggel tér vissza, sokáig nem

χρόνον παρθινεύεσθαι. ἡ δὲ ἡρώτατο ἐπιτελέα ταῦτα γενέσθαι·
 125 βούλεσθαι γὰρ παρθινεύεσθαι πλέω χρόνον ἢ τοῦ πατρὸς ἔστε-
 ρῆσθαι. Πολυκράτης δὲ πάσης συμβουλίας ἀλογήσας ἔπλεε
 παρὰ τὸν Ὀροίτηα, ἅμα ἀγόμενος ἄλλους τε πολλοὺς τῶν ἐταί-
 ρων, ἐν δὲ δὴ καὶ Δημοκῆδεα τὸν Καλλιφώντος Κροτωνιή-
 την ἄνδρα, ἱερτὸν τε ἐόντα καὶ τὴν τέχνην ἀσκέοντα ἄριστα
 τῶν κατ' ἐωυτόν. ἀπικόμενος δὲ ἐς τὴν Μαγνησίην ὁ Πολυ-
 κράτης διεφθάρη κακῶς, οὔτε ἐωυτοῦ ἀξίως οὔτε τῶν ἐωυτοῦ
 φρονημάτων· ὅτι γὰρ μὴ οἱ Συρηκοσίων γενόμενοι τύραννοι οὐδὲ
 εἰς τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν τυράννων ἀξίός ἐστι Πολυκράτης
 μεγαλοπρεπεῖην συμβληθῆναι. ἀποκτείνας δὲ μιν οὐκ ἀξίως ἀπη-
 γήσιος Ὀροίτης ἀνεσταύρωσε· τῶν δὲ οἱ ἐπομένων ὅσοι μὲν ἦσαν
 Σάμιοι, ἀπήκε, καλεῦων σφέας ἐωυτῷ χάριν εἰδέναι ἐόντας ἐλευ-
 θέρους, ὅσοι δὲ ἦσαν ξεινοὶ τε καὶ δοῦλοι τῶν ἐπομένων, ἐν
 ἀνδραπόδων λόγῳ ποιούμενος εἶχε. Πολυκράτης δὲ ἀνακρεμάμε-
 νος ἐπετέλεε πᾶσαν τὴν ὄψιν τῆς θυγατρὸς· ἐλοῦτο μὲν γὰρ ὑπὸ
 τοῦ Διὸς ὅπως ὅσοι, ἐχρίετο δὲ ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ἀνιείς αὐτὸς ἐκ τοῦ
 σώματος ἰκμάδα.

126 Πολυκράτης μὲν δὴ αἱ πολλαὶ εὐτυχίαι ἐς τοῦτο ἐτελεύτη-
 σαν [, τῇ οἱ Ἀμασις ὁ Αἰγύπτου βασιλεὺς προεμαντεύεσθαι]·
 χρόνῳ δὲ οὐ πολλῷ ὕστερον καὶ Ὀροίτηα Πολυκράτης τίσις
 μετέηλθεν. μετὰ γὰρ τὸν Καμβύσσει θάνατον καὶ τῶν Μάγων
 τὴν βασιληίην μένων ἐν τῇσι Σάρδισι Ὀροίτης ὠφέλεε μὲν οὐδὲν
 Πέρσας ὑπὸ Μήδων ἀπαραιρημένους τὴν ἀρχήν· ὁ δὲ ἐν ταύτῃ
 τῇ ταραχῇ κατὰ μὲν ἔκτεινε Μιτροβάτεια τὸν ἐκ Δασκευαίου
 ὑπαρχόν, ὃς οἱ ὠνείδισε τὰ ἐς Πολυκράτεια ἔχοντα, κατὰ δὲ τοῦ
 Μιτροβάτεια τὸν παῖδα Κρανάσπην, ἄνδρας ἐν Πέρσῃσι δοκίμους,
 ἄλλα τε ἐξέβρισε παντοῖα καὶ τινα καὶ ἀγγελιηφόρον ἐλθόντα
 Δαρείου παρ' αὐτόν, ὥς οὐ πρὸς ἡδονὴν οἱ ἦν τὰ ἀγγελλλόμενα,
 κτείνει μιν ὀπίσω κομιζόμενον, ἄνδρας οἱ ὑπέισας κατ'
 127 ὁδόν, ἀποκτείνας δὲ μιν ἡφάνισε αὐτῷ ἵππῳ. Δαρεῖος δὲ
 ὥς ἔσχε τὴν ἀρχήν, ἐπεθύμει τὸν Ὀροίτεια τίσασθαι πάν-
 των τῶν ἀδικημάτων εἵνεκεν καὶ μάλιστα Μιτροβάτεια καὶ
 τοῦ παιδός. ἐκ μὲν δὴ τῆς ἰθιῆς στρατὸν ἐπ' αὐτόν οὐκ
 ἐδόκει πέμπειν ἅτε οἰδεόντων ἔτι τῶν πρηγμάτων, καὶ νεω-
 στί ἔχων τὴν ἀρχήν, καὶ τὸν Ὀροίτεια μεγάλῃ τὴν ἰσχὺν
 πυνθανόμενος ἔχειν· τὸν γίλιοι μὲν Περσέων ἐδορυφόρεον, εἶχε
 δὲ νομὸν τὸν τε Φρύγιον καὶ Λύδιον καὶ Ἰωνικόν. πρὸς
 ταῦτα δὲ ὧν ὁ Δαρεῖος τάδε ἐμηχανήετο. συγκαλέσας Περσέων

adja még férjhez; ő azonban imádkozott, hogy csak inkább így bánjon vele; mert inkább akart tovább maradni hajadon, mint atyját elveszteni. Polykrates azonban minden tanácsot megvetvén, 125 Oroiteshez hajózott. Kiséretében sok más barátja volt, a többi között a krotóni Demokedes is, Kallipton fia, a ki orvos vala és mestersége gyakorlatában akkortájt a legkiválóbb. Polykrates Magnesiába érkezvén, csunyán vészett el, magához is, jelleméhez is méltatlanul. Mert a syrakusai tyrannusok kivételével ¹⁰² a többi görög tyrannusok közül egy sem méltó arra, hogy Polykratesseel kiválóság dolgában összehasonlítsák. Oroites őt elbeszélni is utálatos módon megölte, keresztre feszítette; a kik kísérői közül samosiak voltak, azokat elbocsátotta s azt mondta, hogy hálát adhatnak neki szabadonbocsátásukért; de a kik a kíséretben idegenek és szolgák voltak, azokat rabszolgák gyanánt magánál tartotta. A felfüggesztett Polykratesen beteljesült leányának egész álomlátása: mert Zeus mosta, mikor eső esett; a nap pedig megkente, mikor megizzasztotta testét.

Polykratesnek tehát így végződött nagy szerencséje (a mint 126 neki Amasis, Egyiptom királya, előre megjósolta). Nem sokkal később azonban Oroites is meglakolt Polykratesért. Mert Kambyses halála és a mágus uralkodása után Oroites Sardisban maradt és semmivel sem segítette a perzsákat, kiket a médek az uralomtól megfosztottak. Sőt ebben a zavarban Mitrobatest, Daskyleion tartományfőnökét is megölte, a ki őt Polykrates miatt gyalázta volt továbbá Mitrobatesnek fiát, Kranaspest, tehát két tekintélyes perzsa férfit. Más mindenféle gonoszságot is elkövetett; így Dareiosnak egyik izenethozó követét, mert nem kellemes dolgot hozott, visszatérő útjában megölette, meglesetvén embereivel az úton, a kik a gyilkosság után lovával együtt elrejtették. De 127 mikor Dareios a trónra került, bosszút akart állani Oroitesen összes gonoszágaiért, különösen pedig Mitrobatesért és fiáért. Rögön azonban nem látta jónak sereget vezetni ellene, mikor még forrongásban volt az állam, maga csak imént került a trónra, és azt is tudta, hogy Oroitesnek nagy ereje van. Mert ezer perzsa dárdása volt, azonkívül a phrygiai, lydiai és ión járásnak vala főnöke. Ezért Dareios a következő tervet gondolta ki: összehívta a legte-

τοὺς δοκιμωτάτους ἐλεγέ σφι τάδε. «ὦ Πέρσαι, τίς ἂν μοι τοῦτο ὁρέων ὑποστάς ἐπιτελέσειε σοφίῃ καὶ μὴ βίῃ τε καὶ ὀμίλῳ; ἔνθα γὰρ σοφίης δεῖ, βίης ἔργον οὐδὲν· ὑμέων δὲ ὧν τίς μοι Ὀροίτεια ἢ ζῶντα ἀγάγοι ἢ ἀποκτείνει; ὅς ὠφέλησε μὲν κῶ Πέρσας οὐδὲν, κακὰ δὲ μέγала ἔοργε. τοῦτο μὲν οὖο ἡμέων ἤιστωσε, Μιτροβάτεά τε καὶ τὸν παῖδα αὐτοῦ, τοῦτο δὲ τοὺς ἀνακαλέοντας αὐτὸν καὶ πεμπομένους ὑπ' ἐμεῦ κτείνει, ὕβριν οὐκ ἀνασχετὸν φαίνων. πρὶν τι ὧν μέζον ἐξεργάσασθαι μιν Πέρσας κακόν, καταλαμπτέος ἐστὶ ἡμῖν θανάτω.» Δαρεῖος μὲν ταῦτα ἐπειρώτα, τῷ δὲ ἄνδρες τριήκοντα ὑπέστησαν, αὐτὸς ἕκαστος ἐθέλων ποιεῖν ταῦτα. ἐρίζοντας δὲ Δαρεῖος κατελαμβάνε κελύ-
 128 ὶων πάλλεσθαι· παλλομένων δὲ λαγχάνει ἐκ πάντων Βαγαῖος ὁ Ἀρτόντεω· λαχὼν δὲ ὁ Βαγαῖος ποιεῖ τάδε. βυβλία γραψάμενος πολλὰ καὶ περὶ πολλῶν ἔχοντα πρηγμάτων σφρηγιδά σφι ἐπέβαλε τὴν Δαρείου, μετὰ δὲ ἤϊε ἔχων ταῦτα ἐς τὰς Σάρδεις. ἀπικόμε-
 νος δὲ καὶ Ὀροίτεω ἐς ὅψιν ἐλθὼν, τῶν βυβλίων ἐν ἑκάστῳ περιαιρέμενος ἐδίδου τῷ γραμματιστῇ τῷ βασιλεῖ ἐπιλέγεσθαι· γραμματιστὰς δὲ βασιλείους οἱ πάντες ὑπαρχοὶ ἔχουσι. ἀποπει-
 ρώμενος δὲ τῶν δορυφόρων ἐδίδου τὰ βυβλία ὁ Βαγαῖος, εἰ ἐνδε-
 ξίατο ἀποστάσιν ἀπὸ Ὀροίτεω. ὁρέων δὲ σφεας τὰ τε βυβλία σεβομένους μέγਾਲος καὶ τὰ λεγόμενα ἐκ τῶν βυβλίων ἔτι μεζόνως, διδοῖ ἄλλο ἐν τῷ ἐντῷ ἔπεα τάδε. «ὦ Πέρσαι, βασιλεὺς Δαρεῖος ἀπαγορεύει ὑμῖν μὴ δορυφορέειν Ὀροίτεια.» οἱ δὲ ἀκούσαντες τούτων μετήκῃν οἱ τὰς αἰχμὰς. ἰδὼν δὲ τοῦτό σφεας ὁ Βαγαῖος πειθομένους τῷ βυβλίῳ, ἐνθαῦτα δὴ θαρσύνσας τῷ τελευταίῳ τῶν βυβλίων διδοῖ τῷ γραμματιστῇ, ἐν τῷ ἐγγράπτῳ «βασιλεὺς Δα-
 ρεῖος Πέρσῃσι τοῖσι ἐν Σάρδισι ἐντέλλεται κτείνειν Ὀροίτεια.» οἱ δὲ δορυφόροι ὡς ἤκουσαν ταῦτα, σπασάμενοι τοὺς ἀκινάκας κτείνουνσι παραντίκα μιν. οὕτω δὴ Ὀροίτεια τὸν Πέρσῃν Πολυκρά-
 τεος τοῦ Σαμίου τίσις μετήλθον.

129 Ἀπικομένων δὲ καὶ ἀνακομισθέντων τῶν Ὀροίτεω χρημάτων ἐς τὰ Σούσα, συνήνεικε χρόνῳ οὐ πολλῷ ὕστερον βασιλέα Δαρεῖον ἐν ἄγρῃ θηρῶν ἀποθρῶσκοντα ἀπ' ἵππου στραφῆναι τὸν πόδα. καὶ κως ἰσχυροτέρως ἐστράφη· ὁ γὰρ οἱ ἀστράγαλος ἐξεχώρησε ἐκ τῶν ἄρθρων. νομίζων δὲ καὶ πρότερον περὶ ἑωυτοῦ ἔχειν Αἰγυπτίων τοὺς ὀυκλέοντας εἶναι πρώτους τὴν ἰητρικὴν, τοῦτοισι ἐχράτο. οἱ δὲ στρεβλοῦντες καὶ βιώμενοι τὸν πόδα κακόν μέζον ἐργάζοντο. ἐπ' ἑπτὰ μὲν δὴ ἡμέρας καὶ

kintélyesebb perzsákat és így szólt hozzájuk: «Ki vállalna el közületek egy dolgot, és hajtaná végre okossággal, nem pedig erőszakkal és sereggel? Mert a hol okosság kell, ott erőszak mitsem ér. Melyikötök hozná tehát el nekem Oroitest élve vagy halva, őt, a ki semmivel sem támogatta a perzsákat, hanem csak nagy bajokat okozott? Először is két emberünket, Mitrobatest és fiát, megölte, azután pedig az őt megidéző és általam küldött követeket elteszi láb alól, s türhetetlen dölyföt tanusít. Mielőtt azonban nagyobb bajt okozhatna a perzsáknak, halálával kell őt visszatartanunk». Dareios e kérdésére harmincz ember ajánlkozott; mindegyik meg¹²⁸ akarta ezt tenni. Dareios azonban azzal vetett véget versengésüknek, hogy sorsolást rendelt el; s a többi közül a sors Bagaiosra, Artontes fiára esett. Mikor a sors Bagaiost érte, ez így cselekedett: sok mindenféle tartalmú levelet írt, melyekre Dareios pecsétjét tette; azután elment velük Sardisba. Midőn pedig megérkezett és Oroites elé került, a leveleket egymásután elővette és átadta a királyi irnoknak fölolvadás végett. Minden tartományfőnöknél u. i. vannak királyi irnokok. Bagaios pedig azért adta oda a leveleket, hogy kifürkészsze a lándzsásokat, vajjon hajlandók-e elpártolni Oroitestől. Mikor azután látta, hogy a leveleket nagyon tisztelik, s a levelek tartalmát még inkább, átadott egy másikat, melyben e szavak álltak: «Perzsák! Dareios király megtiltja nektek, hogy Oroites lándzsásai legyenek.» Mikor ezt meghallották, letették lándzsáikat. Látván pedig Bagaios, hogy a levélnek engedelmeskednek, fölbátorodott és végre azt a levelet adta oda az irnoknak, melyben ez vala írva: «Dareios király megparancsolja a Sardisban tartózkodó perzsáknak, hogy öljék meg Oroitest». A lándzsások ennek hallatára kihúzták kardjukat és azt rögtön leszúrták. Így érte ntől a perzsa Oroitest a samosi Polykratesért a bosszú.

Miután Oroites kincseit elhozták és a kincstárban elhelyez-¹²⁹ték, nem sokkal később történt, hogy Dareios király egy vadászaton lováról leugorván, kificzamította lábát. A ficzamosítás erősebb jellegű lehetett, mert a boka kijött a csuklókból. Minthogy azelőtt is a legjobb hírben álló egyiptomi orvosokat tartotta udvarában, ezekkel gyógyíttatta magát. De ezek erővel vissza akarták csavarni a lábát, s nagy fájdalmat okoztak neki; úgy hogy Dareios a kiállott kínok

ἐπὶ νύκτας ὑπὸ τοῦ παρεόντος κακοῦ ὁ Δαρεῖος ἀγρυπνήσει εἵ-
 χετο· τῇ δὲ δὴ ὀγδόῃ ἡμέρῃ ἔχοντί οἱ φλαύρως, παρακούσας τις
 πρότερον ἔτι ἐν Σάρδισι τοῦ Κροτωνιήτεω Δημοκλήδεος τὴν τέχνην
 ἀγγέλλει τῷ Δαρείῳ· ὁ δὲ ἄγειν μιν τὴν ταχίστην παρ' ἐωυτὸν ἐκέ-
 λευσε. τὸν δὲ ὡς ἐξεῦρον ἐν τοῖσι Ὀροίτεω ἀνδραπόδοισι ὅκου δὴ
 130 κατε ἀπημελημένον, παρήγον ἐς μέσον πέδας τε ἔλκοντα καὶ βρά-
 χην εἰ ἐπίσταιτο· ὁ δὲ οὐκ ὑπεδέκετο, ἀρρωδέων μὴ ἐωυτὸν ἐκφῆ-
 νας τὸ παράπαν τῆς Ἑλλάδος ἢ ἀπεστερημένος· κατεφάνη τε τῷ
 Δαρείῳ τεχνάζειν ἐπιστάμενος, καὶ τοὺς ἀγαγόντας αὐτὸν ἐκέλευσε
 μάστιγας τε καὶ κέντρα παραφέρειν ἐς τὸ μέσον. ὁ δὲ ἐνθαῦτα
 δὴ ὦν ἐκφαίνει, φᾶς ἀτρεκέως μὲν οὐκ ἐπίστασθαι, ὁμιλήσας
 δὲ ἱητρῷ φλαύρως ἔχειν τὴν τέχνην. μετὰ δέ, ὥς οἱ ἐπέτρεψε,
 Ἑλληνικοῖσι ἱήμασι χρεώμενος καὶ ἥπια μετὰ τὰ ἰσχυρὰ προσά-
 γων ὕπνου τέ μιν λαγχάνειν ἐποίεε καὶ ἐν χρόνῳ ὀλίγῳ ὕγιέα μιν
 ἐόντα ἀπέδεξε, οὐδαμᾶ ἔτι ἐλπίζοντα ἀρτίπου ἐσσεσθαι. δωρέεται
 δὴ μιν μετὰ ταῦτα ὁ Δαρεῖος πεδέων χρυσέων δύο ζεύγεις· ὁ δὲ
 μιν ἐπείρετο εἰ οἱ διπλήσιον τὸ κακὸν ἐπίτηδες νέμει, ὅτι μιν ὕγιέα
 ἐποίησε. ἥσθεῖς δὲ τῷ ἔπει ὁ Δαρεῖος ἀποπέμπει μιν παρὰ τὰς
 ἐωυτοῦ γυναῖκας· παράγοντες δὲ οἱ εὐνοῦχοι ἔλεγον πρὸς τὰς γυναῖ-
 κας ὡς βασιλέϊ οὗτος εἴη ὃς τὴν ψυχὴν ἀπέδωκε. ὑποτύπτουσα δὲ
 αὐτέων ἐκάστη φιάλη τοῦ χρυσοῦ ἐς θήκην ἐδωρέετο Δημοκλήδεα
 οὕτω δὴ τι θαυσιλέϊ δωρεῇ ὡς τοὺς ἀποπίπτοντας ἀπὸ τῶν φιαλέων
 στατήρας ἐπόμενος ὁ οἰκέτης, τῷ οὐνομα ἦν Σκίτων, ἀνελέγετο καὶ
 οἱ χρῆμα πολλόν τι χρυσοῦ συνελέχθη.

131 Ὁ δὲ Δημοκλήδης οὗτος ὥδε ἐκ Κρότωνος ἀπιγμένος Πολυκρά-
 τεϊ ὠμίλησε. πατρὶ συνείχετο ἐν τῇ Κρότωνι ὀργὴν χαλεπῷ· τοῦτον
 ἐπεῖτε οὐκ ἐδύνατο φέρειν, ἀπολιπὼν οἶχετο ἐς Αἴγινα. καταστάς
 δὲ ἐς ταύτην πρώτῳ ἑταῖ ὑπερεβάλλετο τοὺς ἄλλους ἱητρούς,
 ἀσκευῆς περ ἐὼν καὶ ἔχων οὐδὲν τῶν ὅσα περὶ τὴν τέχνην ἐστὶ
 ἐργαλῆα. καὶ μιν δευτέρῳ ἑταῖ ταλάντου Αἰγινῆται δημοσίῃ μι-
 σθοῦνται, τρίτῳ δὲ ἑταῖ Ἀθηναῖοι ἑκατὸν μνέων, τετάρτῳ δὲ ἑταῖ
 Πολυκράτης δυὼν ταλάντων. οὕτω μὲν ἀπῆκετο ἐς τὴν Σάμον,
 καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ ἀνδρὸς οὐκ ἤκιστα Κροτωνιῆται ἱητροὶ

miatt hét napig és hét éjjel nem tudott aludni. A nyolczadik napon is rosszul érezvén magát, valaki, mivel már előbb Sardisban is hallott a krotoni Demokedes ügyességéről, figyelmébe ajánlta Dareiosnak. Ő tehát megparancsolta, hogy rögtön vezessék eléje. Mikor azután azt Oroites rabszolgái között, a hol senki sem törődött vele, megtalálták, bilincseiben, rongyokba öltözve, eléje vezették. Midőn ott előtte állott, Dareios megkérdezte, vajon ért-e 130 az orvosi tudományhoz. Azt felelte, hogy nem; mert félt, hogy ha megismerteti magát, sohasem látja többé Görögországot. Dareios azonban észrevette, hogy csak tetteti magát, és megparancsolta azoknak, kik Demokedest elővezették, hogy hozzanak ostorokat és tövispálcákat. Ekkor tehát megismertette magát, de hozzátette, hogy nem ért alaposan a dologhoz, csak orvosok társasága útján sajátított el valamit a mesterségből. De mikor azután Dareios mégis rábizta magát, görög orvosszereket használt s az erős bánásmód helyett gyöngédet alkalmazván, álmodott ráhozni, és rövid idő múlva tökéletesen meggyógyította, pedig az már azt hitte, sohasem lesz éplábú. Dareios ezután két aranylánczot ajándékozott neki; ő azonban kérdezte, vajjon készakarva ró-e reá kettős bajt, hogy egészségessé tette. Dareiosnak megtetszetek szavai és feleségeihez küldötte; az eunuchok bevezették az asszonyokhoz, s elmondották, hogy ő az, a ki a királynak visszaadta életét. Erre mindegyikük bemerítette csészéjét a kincses ládába, és oly bőséges ajándékokkal halmozták el Demokedest, hogy a követő szolgál, kinek Skiton volt a neve. a csészékből lehulló aranypénzeket fölszedvén, nagy halmaz aranyat gyűjtött össze.

Ez a Demokedes a következőkép jutott Krotonból Polykrates 131 udvarába: atyja Krotonban hirtelenharagú ember volt, s mivel nem tudott vele megférni, elhagyta és Aiginába ment. Itt letelepedvén, már az első évben kivált a többi orvosok között, bár nem volt előkészülete, sem más eszközei, melyek a tudományhoz szükségesek. A második évben az aiginai község egy talentumért szerződtette; a harmadik évben az athéniek száz mináért, a negyedik évben pedig Polykrates két talentumért. Így került Samosba, s a krotoni orvosok leginkább ennek ez embernek köszönhetik jó hi-

εὐδοκίμησαν· ἐγένετο γὰρ ὦν τοῦτο ὅτε πρῶτοι μὲν Κροτωνιῆται ἱητροὶ ἐλέγοντο ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι, δεῦτεροι δὲ Κυρηναῖοι. κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον καὶ Ἀργεῖοι ἤκουον μουσικὴν εἶναι
 132 Ἑλλήνων πρῶτοι. τότε δὴ ὁ Δημοκίδης ἐν τοῖσι Σούσοις ἐξη-
 σάμενος Δαρεῖον οἶκόν τε μέγιστον εἶχε καὶ ὁμοτράπεζος βασιλείᾳ
 ἐγεγόνεε, πλὴν τε ἐνὸς τοῦ ἐς Ἑλληνας ἀπιέναι πάντα τὰλλὰ οἱ
 παρῆν. καὶ τοῦτο μὲν τοὺς Αἰγυπτίους ἱητρούς, οἳ βασιλέα πρό-
 τερον ἴωντο, μέλλοντας ἀνασκολοπισεῖσθαι ὅτι ὑπὸ Ἑλληνος ἱητροῦ
 ἐσώθησαν, τούτους βασιλέα παραιτησάμενος ἐρρύσατο· τοῦτο δὲ
 μάντιν Ἥλειον Πολυκράτης ἐπισπόμενον καὶ ἀπημελημένον ἐν τοῖσι
 ἀνδραπόδοις ἐρρύσατο. ἦν δὲ μέγιστον πρῆγμα Δημοκίδης παρὰ
 βασιλείᾳ.

133 Ἐν χρόνῳ δὲ ὀλίγῳ μετὰ ταῦτα τάδε ἄλλα συνέβηκε
 γενέσθαι. Ἀτόσσα τῇ Κύρου μὲν θυγατρὶ Δαρεῖου δὲ γυναικὶ ἐπὶ
 τοῦ μαστοῦ ἔφυ φῦμα, μετὰ δὲ ἐκραγὲν ἐνέμετο πρόσω. ὅσον
 μὲν δὴ χρόνον ἦν ἔλασσον, ἡ δὲ κρύπτουσα καὶ αἰσχυνομένη
 ἔφραζε οὐδενί· ἐπεῖτε δὲ ἐν κακῷ ἦν, μετεπέμψατο τὸν Δημο-
 κίδεα καὶ οἱ ἐπέδεξε. ὁ δὲ φὰς ὑγίᾳ ποιήσῃν ἐξορκοῖ μιν ἡ
 μὲν οἱ ἀντιπουργήσῃν ἐκείνην τοῦτο τὸ ἂν αὐτῆς δεηθῇ· δεῖ-
 134 σθαι δὲ οὐδενὸς τῶν ὅσα ἐς αἰσχύνην ἐστὶ φέροντα. ὥς δὲ
 ἄρα μιν μετὰ ταῦτα ἰώμενος ὑγίᾳ ἀπέδεξε, ἐνθάνατα δὴ διδα-
 χθεῖσα ὑπὸ τοῦ Δημοκίδεος ἡ Ἀτόσσα προσέφερε ἐν τῇ κοίτῃ
 Δαρεῖφ λόγον τοιόνδε. «ὦ βασιλεῦ, ἔχων δύναμιν τοσαύτην κάτη-
 σαι, οὔτε τι ἔθνος προσκτώμενος οὔτε δύναμιν Πέρσῃσι. οἰκὸς
 δὲ ἐστὶ ἄνδρα καὶ νέον καὶ χρημάτων μεγάλων δεσπότην φαίνε-
 σθαί τι ἀποδεικνύμενον, ἵνα καὶ Πέρσαι ἐκμάθωσι ὅτι ὑπ' ἀνδρός
 ἄρχονται. ἐπ' ἀμφοτέρα δέ τοι φέρει ταῦτα ποιέειν, καὶ ἵνα
 σφέων Πέρσαι ἐπίστωνται ἄνδρα εἶναι τὸν προστεῶτα, καὶ ἵνα
 τρίβωνται πολέμῳ μηδὲ σχολὴν ἄγοντες ἐπιβουλεύωσί τοι. νῦν γὰρ
 ἂν τι καὶ ἀποδέξαιο ἔργον, ἕως νέος εἰς ἡλικίην· αὐξομένῳ
 γὰρ τῷ σώματι συναύξονται καὶ αἱ φρένες, γηράσκοντι δὲ συγ-
 γηράσκουσι καὶ ἐς τὰ πρῆγματα πάντα ἀπαμβλύνονται.» ἡ μὲν δὴ
 ταῦτα ἐκ διδαχῆς ἔλεγε, ὁ δὲ ἀμείβετο τοῖσιδε. «ὦ γύναι,
 πάντα ὅσα περ αὐτὸς ἐπινοῶ ποιήσῃν εἴρηκας· ἐγὼ γὰρ
 βεβούλευμαι ζεύξας γέφυραν ἐκ τῆσδε τῆς ἡπείρου ἐς τὴν ἐτέρην
 ἡπείρου ἐπὶ Σκύθας στρατεῦεσθαι· καὶ ταῦτα ὀλίγου χρόνου
 ἔσται τελεσόμενα.» λέγει Ἀτόσσα τάδε. «ὄρα νυν, ἐπὶ Σκύθας
 μὲν τὴν πρώτην ἵεναι ἕατον· οὗτοι γάρ, ἐπεὶ σὺ βούλῃ,

rüket; mert ez akkor történt, midőn a krotoni orvosokat tartották Görögországban az elsőknél; másodsorban jöttek a kyrenaibeliek. Ebben az időben voltak az argosiak az első görög zenészek. Demokedes tehát Susában Dareioszt meggyógyítván, nagy házat tartott és a királynak asztaltársa lett; mindene megvolt, csak Görögországba nem volt szabad visszatérnie. Ő mentette meg az egyiptomi orvosokat, a kik a királyt előbb gyógyították és a kiket fel kellett volna akasztani, mivel egy görög orvos túltett rajtuk; de ő kieszközölte értük a királyi kegyelmet; s ő mentett meg egy elisi jóst Polykrates kíséretéből, kivel a rabszolgák között senki sem törődött. Demokedes tehát igen nagy tekintélyben állott a király előtt.

Kevéssel ezután egy más dolog adta magát elő. Atossának, 133 Kyros leányának és Dareios feleségének a mellén egy kelés nőtt, mely kifakadt és tovább terjedt. Míg a seb kisebb volt, eltitkolta és szemérmében senkinek sem szólt róla; de midőn elfajult, elhívatta Demokedest és megmutatta neki. Ő megígérte, hogy egészségesse teszi, de esküt tétetett vele, hogy viszont ő is megteszi azt, a mire megkéri; mert semmi olyast nem kér, a mi őt szegénybe hozná. Mikor ezután gyógyító kezelésével egészségesse tette, Atossa 134 Demokedes utasítása szerint, az ágyban e szavakat intézte Dareioshoz: «Óh király, oly nagy a hatalmad és mégis nyugodtan élsz; nem hódítasz meg senkit és mivel sem gyarapítod a perzsáknak hatalmát. Pedig illenék, hogy mint fiatal ember és nagy kincseknek ura valamit fölmutatva, kitünjél, így a perzsák is belátnák, hogy férfiú uralkodik fölöttük. Két okból kellene pedig így cselekedned; egyrészt érezzék a perzsák, hogy férfiú áll az élükön; másrészt, hogy a háború foglalatosságot adjon nekik és tétlenségükben ne fondorkodjanak ellened. Mert most még fölmutathatnál tetteket, míg fiatal vagy; a test növekedésével u. i. az ész is növekszik, vénülve az is vénül, és mindenféle vállalatra eltompul.» Így szólt ő a megállapodás szerint; férje pedig felel: «A miről szóltál, annak megtevésére magam is gondolok; tervem u. i. az egyik szárazföldről a másikra hidat verni és a skythák ellen hadat vezetni; s ezt rövid idő múlva végre is hajtom.» Így szól erre Atossa: «Csak ne menj te először a skythák ellen, mert ezek a tied lesznek, bár-

ἔσονται τοι· σὺ δὲ μοι ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεύεσθαι. ἐπιθυμέω
 γὰρ λόγῳ πυνθανομένη Λακαίνας τέ μοι γενέσθαι θεραπαίνας
 καὶ Ἀργείας καὶ Ἀττικὰς καὶ Κορινθίας. ἔχεις δὲ ἄνδρα ἐπι-
 τηδεότατον ἀνδρῶν πάντων δέξαι τε ἕκαστα τῆς Ἑλλάδος καὶ
 κατηγγράσθαι, τοῦτον ὅς σευ τὸν πόδα ἐξήϊστα.» ἀμείβεται
 Δαρεῖος «ὦ γύναι, ἐπεὶ τοίνυν τοι δοκᾷ τῆς Ἑλλάδος ἡμέας
 πρῶτα ἀποπειράσθαι, κατασκόπους μοι δοκᾷ Περσέων πρῶτον
 ἄμεινον εἶναι ὁμοῦ τούτῳ τῷ συ λέγεις πέμψαι ἐς αὐτούς,
 οἳ μαθόντες καὶ ἰδόντες ἐξαγγελέουσι ἕκαστα αὐτῶν ἡμῖν· καὶ
 135 ἔπειτα ἐξεπιστάμενος ἐπ' αὐτοὺς τρέφομαι.» ταῦτα εἶπε καὶ ἅμα
 ἔπος τε καὶ ἔργον ἐποίησε. ἔπειτε γὰρ τάχιστα ἡμέρῃ ἐπέλαμψε
 καλέσας Περσέων ἄνδρας δοκίμους πεντεκαίδεκα ἐνετέλλετό σφι
 ἐπομένους Δημοκῆδεϊ διεξελθεῖν τὰ παραθαλάσσια τῆς Ἑλλάδος,
 ὅπως τε μὴ διαδρῆσεται σφεας ὁ Δημοκῆδης, ἀλλὰ μιν πάντως
 ὀπίσω ἀπάξουσιν. ἐντειλάμενος δὲ τούτοις ταῦτα, δευτέρα καλέσας
 αὐτὸν Δημοκῆδες ἐδέετο αὐτοῦ ὅπως ἐξηγησάμενος πᾶσαν καὶ
 ἐπιδέξας τὴν Ἑλλάδα τοῖσι Πέρσῃσι ὀπίσω ἕξει· δῶρα δὲ μιν
 τῷ πατρὶ καὶ τοῖσι ἀδελφοῖσι ἐκέλευε πάντα τὰ ἐκείνου ἐπιπλα-
 λαβόντα ἄγειν, φᾶς ἄλλα οἳ πολλαπλήσια ἀντιδώσειν πρὸς δὲ
 ἐς τὰ δῶρα ὀλκάδα οἳ ἔφη συμβαλέεσθαι πλήσας ἀγαθῶν
 παντοίων, τὴν ἅμα οἳ πλεύσεσθαι. Δαρεῖος μὲν δὴ, δοκᾷεν ἡμοῖ,
 ἀπ' οὐδενὸς δολεροῦ νόου ἐπαγγέλλετό οἱ ταῦτα. Δημοκῆδης δὲ
 δείσας μή εὖ ἐκπειρωτο Δαρεῖος, οὔτι ἐπιδραμῶν πάντα τὰ
 διδόμενα ἐδέκετο, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐωυτοῦ κατὰ χώραν ἔφη κατα-
 λείψειν, ἵνα ὀπίσω σφέα ἀπελθὼν ἔχοι, τὴν μέντοι ὀλκάδα, τὴν
 οἳ Δαρεῖος ἐπαγγέλλετο ἐς τὴν δωρεὴν τοῖσι ἀδελφοῖσι, δέκε-
 σθαι ἔφη. ἐντειλάμενος δὲ καὶ τούτῳ ταῦτα ὁ Δαρεῖος ἀποστέλ-
 λει αὐτοὺς ἐπὶ θάλασσαν. καταβάντες δὲ οὗτοι ἐς Φοινίκην καὶ
 Φοινίκης ἐς Σιδῶνα πόλιν αὐτίκα μὲν τριτῆρας δύο ἐπλήρωσαν,
 ἅμα δὲ αὐτῇσι καὶ γαυλὸν μέγαν παντοίων ἀγαθῶν· πα-
 ρεσκευασμένοι δὲ πάντα ἔπλεον ἐς τὴν Ἑλλάδα· προσί-
 σχοντες δὲ αὐτῆς τὰ παραθαλάσσια ἐθηεύντο καὶ ἀπεγρά-
 φοντο, ἐς ὃ τὰ πολλὰ αὐτῆς καὶ ὀνομαστὰ θεησάμενοι ἀπί-
 κοντο τῆς Ἰταλίας ἐς Τάραντα. ἐνθαῦτα δὲ ἐκ ῥηστώνης τῆς
 Δημοκῆδεος Ἀριστοφιλίδης τῶν Ταραντίνων ὁ βασιλεὺς τοῦτο
 μὲν τὰ πηδάλια παρέλυσεν τῶν Μηδικῶν νεῶν, τοῦτο δὲ
 αὐτοὺς τοὺς Πέρσας εἰρξε ὡς κατασκόπους δηθὲν ἐόντας.
 ἐν ᾧ δὲ οὗτοι ταῦτα ἔπασχον, ὁ Δημοκῆδης ἐς τὴν Κρό-
 τωνα ἀπικνέεται· ἀπικμένου δὲ ἤδη τούτου ἐς τὴν ἐωυτοῦ

mikor akarod is. Indíts inkább Görögország ellen hadat! Mert a hallottak után nagyon szeretnék lakoniai, attikai és korinthosi szolganőket. Van neked egy igen ügyes embered, a ki Görögországnak minden részét megmutathatná és kalauzolhatna, ugyanaz, ki lábadat meggyógyította». Dareios erre így felelt: «Mivel azt hiszed, asszony, hogy Görögországgal kell először megpróbálkoznunk, jobbnak látom, előbb kémeket küldeni oda azzal, a kit említesz, hogy tapasztalataikról és a látottakról jelentést tegyenek; s ha azután többet tudok majd ama népről, indítok ellene hadat.» Így szólva, szavát be is váltotta. Mert mihelyt megvirradt, tizenöt 135 előkelő perzsa embert magához hivatott és meghagyta nekik, hogy Demokedes kíséretében utazzák be Görögország tengerparti vidékeit, de vigyázzanak, hogy Demokedes meg ne szökjék tőlük, hanem mindenkép visszahozzák. Miután ezt nekik meghagyta, Demokedest magát hívatta el és föl kérte, hogy vezesse a perzsákat és mutassa meg nekik egész Görögországot, azután pedig jőjjön vissza; buzdította, hogy vigye el atyjának és testvéreinek ajándékul összes ingóságait, azokért majd többszörösen másokat fog neki adni; az ajándékokon kívül még egy teherhajót is adott, tele mindenféle jó dolgokkal, hogy az vele induljon útnak. Dareios, véleményem szerint, minden csel nélkül mondotta ezt neki. De Demokedes félt, hogy Dareios csak próbára akarja tenni, s nem fogadta el mohón mindezen ajándékokat, hanem azt mondta, hogy a mi birtoka az országban van, azt itt fogja hagyni, hogy legyen valamije, ha visszatér; de a teherhajót, melyet Dareios testvéreinek adott ajándékul, elfogadja. Miután Dareios ennek is kiadta rendeletét, elküldte őket a tengerre. Ezek azután Phoinikiába és 136 Phoinikiának Sidon városába érkezvén, rögtön fölszereltek két háromevezőst, s egyúttal egy nagy teherhajót tele mindenféle jóval. Mindent elrendezvén, Görögországba hajóztak és ennek partvidékén tartózkodva, megnézték és fölirtak mindent, míg végre a vidéknek nagy és nevezetes részeit meg szemlélvén, Tarentumba, Itáliába érkeztek. Itt Aristophilides, a tarentumiak királya Demokedes iránti szivességből elvette az evezőket a méd hajókról, magukat a perzsákat pedig mint kémeket elfogatta. Mialatt ez velük történt, Demokedes Krotonba ért; s mikor már hazájában volt,

137 ὁ Ἀριστοφιλίδης ἔλυσε τοὺς Πέρσας, καὶ τὰ παρέλαβε τῶν νεῶν ἀπέδωκέ σφι. πλείοντες δὲ ἐνθευθεν οἱ Πέρσαι καὶ διώκοντες Δημοκίδεα ἀπικνέονται ἐς τὴν Κρότωνα, εὐρόντες δὲ μιν ἀγοράζοντα ἄπτοντο αὐτοῦ. τῶν δὲ Κροτωνιητέων οἱ μὲν καταρρωδέοντες τὰ Περσικὰ πρήγματα προΐεναι ἔτοιμοι ἦσαν, οἱ δὲ ἀντάπτοντο καὶ τοῖσι σκυτάλοισι ἔπαιον τοὺς Πέρσας προὔστοι μένους ἔπεα τάδε. «ἄνδρες Κροτωνιῆται, ὁράτε τὰ ποιεέτε. ἄνδρα βασιλέος ὀρηπέτην γενόμενον ἐξαίρεσθε. κῶς ταῦτα βασιλέε· Δαρεΐῳ ἐκχρήσεται περιωβρίσθαι; κῶς δὲ ὑμῖν τὰ ποιούμενα ἔξει καλῶς, ἣν ἀπέλησθε ἡμέας; ἐπὶ τίνα δὲ τῆσδε προτέρην στρατευσόμεθα πόλιν; τίνα δὲ προτέρην ἀνδραποδίζεσθαι πειρησόμεθα;» ταῦτα λέγοντες τοὺς Κροτωνιήτας οὐκ ὄντων ἔπειθον, ἀλλ' ἐξαίρεθέντες τε τὸν Δημοκίδεα καὶ τὸν γαῦλον τὸν ἄμα ἦγοντο ἀπαιρεθέντες, ἀπέπλεον ὀπίσω ἐς τὴν Ἀσίην οὐδ' ἔτι ἐζήτησαν τὸ προσωτέρω τῆς Ἑλλάδος ἀπικόμενοι ἐκμαθεῖν, ἑσπερημένοι τοῦ ἡγεμόνος. τοσόνδε μέντοι ἐνετείλατό σφι Δημοκίδης ἀναγομένοισι, κελεύων εἰπεῖν σφας Δαρεΐῳ ὅτι ἄρμοσταί τὴν Μίλωνος θυγατέρα Δημοκίδης γυναῖκα. τοῦ γὰρ δὴ παλαιστέω Μίλωνος ἦν οὖνομα πολλὸν παρὰ βασιλείᾳ· κατὰ δὲ τοῦτό μοι δοκᾷ σπεῦσαι τὸν γάμον τοῦτον τελέσας χρήματα μεγάλα. Δημοκίδης, ἵνα φανῇ πρὸς Δαρεΐου ἐὼν καὶ ἐν τῇ ἐωυτοῦ

138 δόκιμος. ἀναχθέντες δὲ ἐκ τῆς Κρότωνος οἱ Πέρσαι ἐκπίπτουσι τῆσι νηυσὶ ἐς Ἰηπυγίην, καὶ σφας δουλεύοντας ἐνθαῦτα Γύλλος ἀνὴρ Ταραντῖνος φυγὰς ῥυσάμενος ἀπήγαγε παρὰ βασιλεῖα Δαρεΐου. ὁ δὲ ἀντὶ τούτων ἔτοιμος ἦν διδόναι τοῦτο ὃ τι βούλοιτο αὐτός. Γύλλος δὲ αἰρέεται· κάτοδόν οἱ ἐς Τάραντα γενέσθαι, προαπηγησάμενος τὴν συμφορὴν· ἵνα δὲ μὴ συνταράξῃ τὴν Ἑλλάδα, ἣν δι' αὐτὸν στόλος μέγας πλὴν ἐπὶ τὴν Ἰταλίην, Κνιδίους μούρους ἀποχρᾶν οἱ ἔφη τοὺς κατάγοντας γίνεσθαι, δοκέων ἀπὸ τούτων ἐόντων τοῖσι Ταραντῖνοισι φίλων μάλιστα τὴν κάτοδόν οἱ ἔσεσθαι. Δαρεῖος δὲ ὑποδεξάμενος ἐπετέλεσε· πέμψας γὰρ ἄγγελον ἐς Κνίδον κατάγειν σφᾶς ἐκέλευε Γύλλον ἐς Τάραντα. πειθόμενοι δὲ Δαρεΐῳ Κνιδιοὶ Ταραντῖνους οὐκ ὄντων ἔπειθον, βίην δὲ ἀδύνατοι ἦσαν προσφέρειν. ταῦτα μὲν νῦν οὕτω ἐπρήχθη. οὗτοι δὲ πρῶτοι ἐκ τῆς Ἀσίας ἐς τὴν Ἑλλάδα ἀπικόντο Πέρσαι, καὶ οὗτοι διὰ τοιόνδε πρήγμα κατὰσκοποι ἐγένοντο.

139 Μετὰ δὲ ταῦτα Σάμον βασιλεὺς Δαρεῖος αἰρέει, πολλῶν πασέων

Aristophilides¹⁰³ szabadon bocsátotta a perzsákat és mindent vissza-
adott, a mit elvett a hajókról. A perzsák most elhajóztak és Demo- 137
kedest üldözvén, Krotonba érkeztek, s ott a piacon megtalál-
ták és megragadták. Némelyek a krotóniak közül, félvén a perzsa
hatalomtól, készek voltak őt elbocsátani; de mások pártjára állot-
tak és botokkal ütötték a perzsákat, kik erre így szóltak: «Krotóni
emberek, gondoljátok meg, mit tesztek. Ti elvesztek tőlünk egy
embert, a ki a királynak szökevénye. Mikép fog e merénylet Da-
reios királynak feltűnni? Hogyan válhatik a dolog javatokra, ha
elragadjátok tőlünk? Melyik város ellen fogunk előbb hadat indí-
tani? Kit fogunk előbb leigázni akarni?» De szavaikkal nem tud-
ták rábírní a krotóniakat, mert Demokedest kiragadták, a teher-
hajót is elvették; azok pedig kifosztva visszahajóztak Ázsiába, és
nem iparkodtak többé Görögországba jönni tapasztalatok végett,
megfosztatván vezérüktől. De annyit mégis meghagyott nekik De-
mokedes elutazásuk alkalmával, mondanák meg Dareiosnak, hogy
Demokedes jegyet váltott Milonnak leányával. Mert Milonnak,
a bajnoknak nevét sokszor emlegették a király előtt. Ép azért
hiszem, hogy siettetten e házasságot és áldozott sok pénzt Demoke-
des, hogy lássa Dareios, mily nagy tekintélye van neki hazájában
is. A perzsák Krotonból elhajózván, Japygiába vetődtek hajóikkal; 138
itt szolgaságba kerültek, de Gillos, egy tarentumi menekült, meg-
szabadította őket s visszavezette Dareios királyhoz. Dareios ezért
kész volt mindent megadni, a mit kívánt, mire Gillos elbeszélte
szerencsétlenségét és a Tarentumba való hazatérést választotta.
De hogy ne okozzon zavart Görögországban, ha őt nagy hajóhad
vinné Itáliába, azt mondta, hogy a knidosiak is elégségesek arra,
hogy hazavigyék; azt hitte, hogy azok, mint a tarentumiak ba-
rátai, legkönnyebben haza vihetik. Dareios megígérte, és ígéretét
be is váltotta; mert követet küldött Knidosba és megparancsolta,
hogy Gillost vigyék Tarentumba. A knidosiak engedelmeskedtek
Dareiosnak, de a tarentumiakat nem tudták rábírní; erőszakot
pedig nem bírtak kifejteni. Így történt tehát a dolog, s ezek a per-
zsák voltak az elsők, a kik Görögországba jöttek, hogy a vidéket
kikémleljék.

Ezután Dareios király elfoglalta Samost, az összes görög és 139

πρώτην Ἑλληνίδων καὶ βαρλάρων, διὰ τοιγύδε τινὰ αἰτίην. Καμβύσῳ τοῦ Κόρου στρατευομένου ἐπ' Αἴγυπτον ἄλλοι τε συχνοὶ ἐς τὴν Αἴγυπτον ἀπίκοντο Ἑλλήνων, οἱ μὲν, ὡς οἰκός, κατ' ἐμπορίην στρατευόμενοι, οἱ δὲ τινες καὶ αὐτῆς τῆς χώρας θεηταί· τῶν ἤν καὶ Συλοσῶν ὁ Αἰάκειος, Πολυκράτης τε ἐὼν ἀδελφεὸς καὶ φεύγων ἐκ Σάμου. τοῦτον τὸν Συλοσῶντα κατέλαβε εὐτυχίῃ τις τοιγύδε. λαβὼν χλανίδα καὶ περιβαλόμενος πυρρὴν ἡγόραζε ἐν τῇ Μέμφι· ἰδὼν δὲ αὐτὸν Δαρεῖος, δορυφόρος τε ἐὼν Καμβύσῳ καὶ λόγου οὐδενὸς κω μεγάλου, ἐπεθύμησε τῆς χλανίδος καὶ αὐτὴν προσελθὼν ὤνεστο. ὁ δὲ Συλοσῶν ὁρέων τὸν Δαρεῖον μεγάλως ἐπιθυμῶντα τῆς χλανίδος, θεΐῃ τύχῃ χρεώμενος λέγει «ἐγὼ ταύτην πωλέω μὲν οὐδενὸς χρήματος, δίδωμι δὲ ἄλλως, εἴ περ οὕτω δεῖ γενέσθαι πάντως τοι.»

140 αἰνέσας ταῦτα ὁ Δαρεῖος παραλαμβάνει τὸ εἶμα. ὁ μὲν δὴ Συλοσῶν ἡπίστατο τοῦτό οἱ ἀπολωλέναι δι' εὐηθείην. ὥς δὲ τοῦ χρόνου προβαίνοντος Καμβύσης τε ἀπέθανε καὶ τῷ Μάρφῳ ἐπανέστησαν οἱ ἑπτὰ καὶ ἐκ τῶν ἑπτὰ Δαρεῖος τὴν βασιλείην ἔσχε, πυνθάνεται ὁ Συλοσῶν ὡς ἡ βασιλείῃ περιελγύθοι ἐς τοῦτον τὸν ἄνδρα τῷ κατὲ αὐτὸς ἔδωκε ἐν Αἰγύπτῳ δεηθέντι τὸ εἶμα. ἀναβάς δὲ ἐς τὰ Σοῦσα ἔζετο ἐς τὰ πρόθυρα τῶν βασιλέος οἰκίων καὶ ἔφη Δαρεῖου εὐεργέτης εἶναι. ἀγγέλλει ταῦτα ἀκούσας ὁ πολυυρὸς τῷ βασιλεί· ὁ δὲ θουμάσας λέγει πρὸς αὐτόν «καὶ τίς ἐστι Ἑλλήνων εὐεργέτης τῷ ἐγὼ προαιδεῦμαι, νεωστὶ μὲν τὴν ἀρχὴν ἔχων, ἀναβέβηκε δὲ ἢ τις ἢ οὐδεὶς κω παρ' ἡμέας αὐτῶν, ἔχω δὲ χρέος ὡς εἰπεῖν οὐδὲν ἄνδρὸς Ἑλληνος. ὅμως δὲ αὐτὸν παράγετε ἔσω, ἵνα εἰδῶ τί θέλων λέγει ταῦτα.» παρήγε ὁ πολυυρὸς τὸν Συλοσῶντα, στάντα δὲ ἐς μέσον εἰρώτευν οἱ ἐρμηνέες τίς τε εἴη καὶ τί ποιήσας εὐεργέτης φησὶ εἶναι βασιλέος. εἶπε ὦν ὁ Συλοσῶν πάντα τὰ περὶ τὴν χλανίδα γενόμενα, καὶ ὡς αὐτὸς εἴη καίνος ὁ δούς. ἀμείβεται πρὸς ταῦτα Δαρεῖος «ὦ γενναιοτάτε ἀνδρῶν, σὺ καίνος εἷς ὃς ἐμοὶ οὐδεμίαν ἔχοντί κω δύναιμι ἔδωκας εἰ καὶ σμικρά, ἀλλ' ὦν ἔστη γε ἡ χάρις ὁμοίως ὡς εἰ νῦν κοθέν τι μέγα λάβοιμι· ἀντ' ὦν τοι χρυσὸν καὶ ἄργυρον ἅπλετον δίδωμι, ὡς μὴ κοτέ τοι μεταμελήσῃ Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπεος εὐ ποιήσαντι.» λέγει πρὸς ταῦτα ὁ Συλοσῶν «ἐμοὶ μήτε χρυσὸν ὧ βασιλεῦ μήτε ἄργυρον δίδου, ἀλλ' ἀνασωσάμενός μοι δὸς τὴν

barbár városok között az elsőt, még pedig a következő okból: mikor Kyrosnak fia, Kambyses, hadat indított Egyiptom ellen, sok görög ember ment Egyiptomba; némelyek természetesen kereskedés végett álltak be katonáknak, mások pedig, hogy magát az országot lássák; köztük volt Aiakos fia, Syloson is, ki Polykratesnek testvére és samosi számüzött volt. Ezt a Sylosont a következő szerencse érte: elővette és felöltötte biborköpenyét, s kiment Memphisben a piacra. Mikor pedig Dareios, ki akkor Kambysesnek lándzsavívője volt és még semmi különös tekintélyben nem állott, meglátta, megkívánta a köpenyt; odament hozzá és meg akarta venni. Syloson látván, hogy Dareios nagyon kívánczik a köpeny után, mintha isten sugallta volna, így szólt: «A köpeny semmi áron sem eladó; de ha mindenkép tiednek kell lenni, odaadom ingyen.» Dareios ennek nagyon megörült és a köpenyt elfogadta. Syloson 140 ugyan belátta, hogy együgyűen adott túl a köpenyen; de midőn idő folytán Kambyses meghalt, a hét ember a mágus ellen fellázadt és a hét közül Dareios lett a király: Syloson megtudta, hogy a királyság arra az emberre jutott, a kinek kérelmére ő egykor Egyiptomban köpenyét odaajándékozta. Elment tehát Susába, leült a király palotájának kapuja elé és azt mondta, hogy ő Dareios jótevője.¹⁰⁴ Meghallja ezt a kapuőr és megjelenti a királynak; ő pedig elcsodálkozva így szól hozzá: «Ki lehet az a görög jótevő, a kinek én hálával tartozom, mikor csak imént ültem a trónra és még senkisem jött el tőlük hozzánk, én pedig egy görög embernek sem tartozom? De mégis ereszszétek be, hadd tudjam meg, mily alapon állítja ő ezt.» A kapuőr bevezette Sylosont, s a királylyal szemben a tolmácsok megkérdezték, hogy ki ő és minek az alapján mondja, hogy ő a király jótevője. Syloson erre elmondta a köpenyre vonatkozó egész történetet, és hogy ő volt az adományozó. Dareios erre így felelt: «Óh te legnemesebb ember! te vagy az, ki engem akkor, mikor még semmi hatalmam nem volt, megajándékoztál, s ha kevés volt is az, hálám mégis olyan, mintha valami nagyot kaptam volna. Megszámlálhatatlan aranyat és ezüstöt adok érte, hogy soha meg ne bánd, hogy Dareiossal, Hystaspes fiával, jót tettél». Syloson erre így szólt: «Ne adj nekem, óh király, se aranyat, se ezüstöt, hanem szabadíts meg és add vissza nekem ha-

πατρίδα Σάμον, τὴν νῦν ἀδελφεοῦ τοῦ ἐμοῦ Πολυκράτεος ἀποθανόντος ὑπὸ Ὀροίτῳ ἔχει δοῦλος ἡμέτερος· ταύτην μοι δὴς
 141 ἄνευ τε φόνου καὶ ἐξανδραποδίσιος.» ταῦτα ἀκούσας Δαρεῖος ἀπέστειλλε στρατιήν τε καὶ στρατηγὸν Ὀτάνεα ἀνδρῶν τῶν ἐπὶ τὰ γενόμενον, ἐντειλάμενος, ὅσων ἐδεήθη ὁ Συλοσσών, ταῦτά οἱ ποιεῖν ἐπιτελεῖα. καταβάς δὲ ἐπὶ τὴν θάλασσαν ὁ Ὀτάνης ἐστειλλε τὴν στρατιήν.

142 Τῆς δὲ Σάμου Μαιάνδριος ὁ Μαιανδρίου εἶχε τὸ κράτος, ἐπιτροπαίην παρὰ Πολυκράτεος λαβὼν τὴν ἀρχήν· τῷ δικαιοτάτῳ ἀνδρῶν βουλευμένῳ γενέσθαι οὐκ ἐξεγένετο. ἐπειδὴ γάρ οἱ ἐξαγγέλθη ὁ Πολυκράτεος θάνατος, ἐποίησε τοιαῦτα. πρῶτα μὲν Διὸς ἐλευθερίου βωμὸν ἰδρύσατο καὶ τέμενος περὶ αὐτὸν οὖρισε τοῦτο τὸ νῦν ἐν τῷ προαστείῳ ἐστί· μετὰ δέ, ὥς οἱ ἐπεποιήτο, ἐκκλησίην συναγείρας πάντων τῶν ἀστῶν ἔλεξε τάδε. «ἐμοί, ὡς ἴητε καὶ ὑμεῖς, σκῆπτρον καὶ δύναμις πᾶσα ἡ Πολυκράτεος ἐπιτέτραπται, καὶ μοι παρέχει νῦν ὑμέων ἄρχειν. ἐγὼ δὲ τὰ τῷ πέλας ἐπιπλήρσω, αὐτὸς κατὰ δύναμιν οὐ ποιήσω· οὔτε γάρ μοι Πολυκράτης ἤρεσκε δεσπόζων ἀνδρῶν ὁμοίων ἐωυτῷ οὔτε ἄλλος ὅστις τοιαῦτα ποιεῖ. Πολυκράτης μὲν νῦν ἐξέπλησε μοῖραν τὴν ἐωυτοῦ, ἐγὼ δὲ ἐς μέσον τὴν ἀρχὴν τιθεὶς ἰσονομίην ὑμῖν προαγορεύω. τσάδε μέντοι δικαίῳ γέρεα ἐμεωυτῷ γενέσθαι, ἐκ μὲν γε τῶν Πολυκράτεος χρημάτων ἐξαίρετα ἐξ τάλαντά μοι γενέσθαι, ἱρὼσύνην δὲ πρὸς τοῦτοισι αἰρεῖσθαι αὐτῷ τέ μοι καὶ τοῖσι ἀπ' ἐμεῦ αἰεὶ γινομένοισι τοῦ Διὸς τοῦ ἐλευθερίου· τῷ αὐτῷ τε ἱρὸν ἰδρυσάμεν καὶ τὴν ἐλευθερίην ὑμῖν περιτίδῃμι.» ὁ μὲν δὴ ταῦτα τοῖσι Σαμίοισι ἐπαγγέλλετο· τῶν δὲ τις ἐξαναστάς εἶπε «ἀλλ' οὐδ' ἄξιός εἰς σὺ γε ἡμέων ἄρχειν, γεγονώς τε κακῶς καὶ ἐὼν ὄλεθρος· ἀλλὰ μᾶλλον ὅπως λόγον δώσεις
 143 τῶν μετεχείρισας χρημάτων.» ταῦτα εἶπε ἐὼν ἐν τοῖσι ἀστοῖσι δόκιμος, τῷ οὐνομα ἦν Τελέσαρχος. Μαιάνδριος δὲ νόφ λαβὼν ὥς, εἰ μετήσῃ τὴν ἀρχήν, ἄλλος τις ἀντ' αὐτοῦ τύραννος καταστήσεται, οὐ δὴ τι ἐν νόφ εἶχε μετιέναι αὐτήν, ἀλλ' ὥς ἀνεχώρησε ἐς τὴν ἀκρόπολιν, μεταπεμπόμενος ἓνα ἕκαστον ὥς δὴ λόγον τῶν χρημάτων δώσων, συνέλαβέ σφεας καὶ κατέδησε. οἱ μὲν δὴ ἐδεδέατο, Μαιάνδριον δὲ μετὰ ταῦτα κατέλαβε νοῦσος. ἐλπίζων δὲ μιν ἀποθανέσθαι ὁ ἀδελφεός, τῷ οὐνομα ἦν Λυκάρητος, ἵνα

zámat, Samost, a melyet most, miután Polykrates testvéremet megölte Oroites, egy szolgálk bitorol; ezt szerezd meg nekem gyilkosság és leigázás nélkül». Dareios ezen szavakra egy hadsere- 141 get és Otanes vezért, a hét férfiú egyikét, küldötte el s meghagyta, hogy a mit Syloson kért, azt hajtsák végre; Otanes erre lement a tengerpartig és hajóra szállította a hadsereget.

Samosban a hatalom akkor Maiandrios fiának, Maiandriosnak a 142 kezében volt, a ki Polykratestől vette át gondozás végett az uralmat. Ő a legigazságosabb ember akart lenni, de törekvése nem sikerült. Mert mikor Polykrates halálát jelentették neki, a következőkép cselekedett: először a szabadító Zeusnak alapított egy oltárt és egy szentélynek való határt jelölt ki körülötte, annak, a mely most a külvárosban áll; azután pedig, mikor ezzel elkészült, az összes polgársággal gyűlést tartott, és így szólt: «A mint ti is tudjátok, Polykrates a kormánypalczát és az egész hatalmat reám bízta, s most rajtam áll, hogy uralkodjam fölöttetek. De a mit én másban megrovok, azt, a mennyire tehetségemben van, magam sem teszem; mert sem Polykrates nem tetszett nekem, hogy embertársai fölött uralkodott, sem más, a ki így tesz. Polykratesen tehát teljesült végzete, én pedig kezeitekbe teszem az uralmat és egyenlőséget hirdetek ki köztetek. Mindazonáltal jogosnak tartom, hogy a következőkkel tiszteljek meg: Polykrates kincseiből vétessék ki és adassék nekem hat talentum; magamnak és összes utódaimnak tartom fen azonkívül a szabadító Zeus papi hivatalát; ennek én szentélyt alapítottam; nektek pedig visszaadom szabadságtokat.» Ezt jelentette ő ki a samosiak előtt; de egyikük föllállva, így szólt: «Nem is vagy te méltó, hogy rajtunk uralkodjál, mert te rossz és gonosz ember vagy. Inkább számadást fogsz adni azon kincsekről, melyeket elsikkasztottál.» Így szólt ez a polgárok közt nagy tekintélyben álló ember, a kit Telesarchosnak hívtak. Maiandrios erre 143 meggondolván, hogy ha az uralomról lemond, más valaki tolja fel magát helyébe zsarnokul, nem gondolt többé a lemondásra, hanem visszavonult a várba, és mindenkit külön idézett meg, mintha be akarna számolni a kincsekkel, azután pedig elfogatta és megkötöztette. Mikor ezek így bilincsekbe verettek, Maiandrios megbetegedett; testvére pedig, a kinek Lykaretos volt a neve,¹⁰⁵ abban a

εὐπὶ τέστῃρως κατάσχῃ τὰ ἐν τῇ Σάμῳ πράγματα, κατακτείνει τοὺς δεσμώτας πάντας· οὐ γὰρ δὴ, ὡς οἴκασι, ἐβούλοντο εἶναι ἐλευθεροί.

- 144 Ἐπειδὴ ὦν ἀπίκοντο ἐς τὴν Σάμον οἱ Πέρσαι κατάγοντες Συλοσῶντα, οὔτε τίς σφι χεῖρας ἀνταεῖρεται, ὑπόσπονδοί τε ἔφασαν εἶναι ἔτοιμοι οἱ τοῦ Μαιανδρίου στασιῶται καὶ αὐτὸς Μαιανδρίος ἐκχωρῆσαι ἐκ τῆς νήσου. καταινέσαντος δὲ ἐπὶ τούτοις Ὅτάνειο καὶ σπεισαμένον, τῶν Περσέων οἱ πλείστου ἄξιοι θρό-
 145 νους θέμενοι· κατεναντίον τῆς ἀκροπόλιος κατέατο. Μαιανδρίῳ δὲ τῷ τυράννῳ ἦν ἀδελφεὸς ὑπομαργότερος, τῷ ὄνομα ἦν Χαρίλεις· οὗτος ὁ τι δὴ ἐξαμαρτῶν ἐν γοργύρῃ ἐδέδετο, καὶ δὴ τότε ἐπακούσας τε τὰ πρησόμενα καὶ διακούσας διὰ τῆς γοργύρης, ὡς εἶδε τοὺς Πέρσας εἰρηναίως κατημένους, ἐβόα τε καὶ ἔφη λέγων Μαιανδρίῳ θέλειν ἐλθεῖν ἐς λόγους. ἐπακούσας δὲ ὁ Μαιανδρίος λύσαντας αὐτὸν ἐκέλευε ἄγειν παρ' ἐωυτόν. ὡς δὲ ἄχθῃ τάχιστα, λοιδορέων τε καὶ κακίζων μιν ἀνέπειθε ἐπιθέσθαι τοῖσι Πέρσῃσι, λέγων τοιάδε. «ἐμὲ μὲν, ὦ κακίστα ἀνδρῶν, ἐόντα σεων οὐ ἀδελφεὸν καὶ ἀδικήσαντα οὐδὲν ἄξιον δεσμοῦ δῆσας γοργύρης ἡξίωσας· ὁρέων δὲ τοὺς Πέρσας ἐκβάλλοντάς τε σε καὶ ἄνοικον ποίοντας οὐ τολμᾷς τίσασθαι, οὕτω δὴ τι ἐόντας εὐπετέας χειρωθῆναι; ἀλλ' εἴ τοι σύ σφας καταρρώδηκας, ἐμοὶ δὲς τοὺς ἐπικούρους, καὶ σφας ἐγὼ τιμωρήσομαι τῆς ἐνθάδε ἀπίεως· αὐτὸν δὲ σε ἐκπέμψαι ἐκ τῆς νήσου
 146 ἔτοιμός ἐμι.» ταῦτα δὲ ἔλεξε ὁ Χαρίλεις· Μαιανδρίος δὲ ὑπέλαβε τὸν λόγον, ὡς μὲν ἐγὼ δοκέω, οὐκ ἐς τοῦτο ἀφροσύνης ἀπικόμενος ὡς δόξει τὴν ἐωυτοῦ δύναμιν περιέσσεσθαι τῆς βασιλείας, ἀλλὰ φθονήσας μᾶλλον Συλοσῶντι εἰ ἀπονητὶ ἔμελλε ἀπολύμψεσθαι ἀκέραιον τὴν πόλιν. ἐρεθίστας ὦν τοὺς Πέρσας ἤθελε ὡς ἀσθενέστατα ποιῆσαι τὰ Σάμια πράγματα καὶ οὕτω παραδιδόναι, εὐ ἐξεπιστάμενος ὡς παθόντες οἱ Πέρσαι κακῶς προσεμπικρανέσθαι ἔμελλον τοῖσι Σαμίοις, εἰδὼς τε ἐωυτῷ ἀσφαλέα ἔκδυσιν εἶδυσαν ἐκ τῆς νήσου τότε ἐπεὰν αὐτὸς βούληται· ἐπεποίητο γάρ οἱ κρυπτῇ διωρῷ ἐκ τῆς ἀκροπόλιος φέρουσα ἐπὶ θάλασσαν. αὐτὸς μὲν δὴ ὁ Μαιανδρίος ἐκπλέει ἐκ τῆς Σάμου· τοὺς δ' ἐπικούρους πάντας ὀπίστας ὁ Χαρίλεις καὶ ἀναπετάσας τὰς πύλας, ἐξῆκε ἐπὶ τοὺς Πέρσας οὔτε προσδεχομένου τοιοῦτο οὐδὲν δοκέοντάς τε δὴ πάντα συμβεβάναι. ἐμπεσόντες δὲ οἱ ἐπικούροι τῶν Περσέων τοὺς διφροφορευμένους τε καὶ λόγου πλείστου ἐόντας ἔκτεινον. καὶ οὗτοι μὲν

reményben, hogy Maiandrios meghal, megölte e foglyokat, hogy annál könnyebben magához ragadhassa Samosban a hatalmat; mert úgy látszott, hogy nem akartak szabadok lenni.

Mikor tehát a perzsák, kik Sylosont visszavitték, Samosba 144 érkeztek, senkisémet emelte föl ellenük kezét; s Maiandrios pártja, valamint Maiandrios készen nyilatkozott szerződést kötni és a szigetről eltávozni. Mikor Otanes erre ráállt és a szerződést megkötötte, a legtekintélyesebb perzsák székeket hozattak a vár elé és leültek. Maiandrios tyrannusnak volt egy eszelős testvére, a kit 145 Charilaosnak hívtak és valamely vétsége miatt földalatti börtönbe volt vetve. Mikor ez a történeteket meghallotta és a börtönből kitekintvén, a perzsákat békésen látta ülni, felkiáltott és azt mondta, hogy beszélni akar Maiandriossal. Meghallván ezt Maiandrios, levétette bilincseit és maga elé vezettette. De mihelyt odavitték, szitkok és átkok között arra akarta rábírní testvérét, támadja meg a perzsákat, s így szólt: «Engemet, óh gonosz ember, ki testvéred vagyok és semmi olyas bűnt el nem követtem, a mi bilincseket érdemelne, földalatti börtönre ítéltél; a perzsákon azonban, a kik kiűznek és hazátlanná tesznek, nem mersz bosszút állani, mikor olyan könnyű volna följük kerekedni? De ha már félsz tőlük, add át nekem segédcsapataidat és én bosszút állok rajtuk, hogy ide jöttek; téged azonban kész vagyok elküldeni a szigetről». Így szólt Charilaos; Maiandrios pedig elfogadta az ajánlatot, fel- 146 fogásom szerint nem azon esztelen okból, mivel azt hitte, hogy hatalmával leveri a királyét, hanem inkább irigységből, hogy Syloson fáradság nélkül fogja visszakapni a viruló várost. Ingerelni akarta a perzsákat, hogy Samosnak hatalmát a lehető leggyöngébbé tegye, mert jól tudta, hogy a perzsák, ha sérelmet szenvednek, annál inkább rá fognak törni a samosiakra, és biztosítva is volt, hogy akkor, a mikor neki tetszik, sértetlenül elvonulhat a szigetről; a vártól a tengerig u. i. titkos csatornát készíttetett. Maiandrios tehát elhajózott Samosból; Charilaos pedig az összes segédcsapatokat fölfegyverezte, s a kapukat föltárván, a perzsák ellen vezette, a kik ezt nem is sejtették, és azt hitték, hogy már mindenben egyezés van. De a segédcsapatok a perzsákra rontván, leölték a székeken ülőket, még a legelőkelőbbeket is. Mialatt ezt

- ταῦτα ἐποίουν, ἡ δὲ ἄλλη στρατιὴ ἡ Περσικὴ ἐπεβοήθη· πιε-
 ζεύμενοι δὲ οἱ ἐπίκουροι ὀπίσω κατειλήθησαν ἐς τὴν ἀκρόπολιν.
- 147 Ὅτάνης δὲ ὁ στρατηγὸς ἰδὼν πάθος μέγα Πέρσας πεπονθότας,
 ἐντολάς τε τὰς Δαρειῆς οἱ ἀποστέλλων ἐνετέλλετο, μήτε κτεί-
 νειν μηδένα Σαρμίων μήτε ἀνδραποδίζεσθαι ἀπαθέα τε κακῶν
 ἀποδοῦναι τὴν νῆσον Συλοσῶντι, τουτέων μὲν τῶν ἐντολέων
 μεμνημένος ἐπελανθάνετο, ὁ δὲ παρήγγειλε τῇ στρατιῇ πάντα
 τὸν ἂν λάβωσι καὶ ἄνδρα καὶ παῖδα ὁμοίως κτείνειν. ἐνθαῦτα
 τῆς στρατιῆς οἱ μὲν τὴν ἀκρόπολιν ἐπολιόρχεον, οἱ δὲ ἔκτεινον
 πάντα τὸν ἐμποδῶν γινόμενον ὁμοίως ἔν τε ἱρῶ καὶ ἔξω ἱροῦ.
- 148 Μαιάνδριος δὲ ἀποδράς ἐκ τῆς Σάμου ἐκπλέει ἐς Λακεδαιμόνα·
 ἀπικόμενος δὲ ἐς αὐτὴν καὶ ἀνενεικόμενος τὰ ἔχων ἐξεχώρησε,
 ἐποίησε τοιάδε. ὅπως ποτήρια ἀργύρεά τε καὶ χρύσεια προθεῖτο,
 οἱ μὲν θεράποντες αὐτοῦ ἐξέσμων αὐτά, ὁ δ' ἂν τὸν χρόνον
 τοῦτον τῷ Κλεομένει τῷ Ἀναξανδρίδῳ ἐν λόγοις ἐὼν, βασιλεύ-
 οντι Σπάρτης, προήγῃ μιν ἐς τὰ οἰκία· ὅπως δὲ ἴδοιτο Κλεομέ-
 νης τὰ ποτήρια, ἀπεθώμαζέ τε καὶ ἐξεπλήσσετο· ὁ δὲ ἂν ἐκέ-
 λευε αὐτὸν ἀποφέρεισθαι αὐτῶν ὅσα βούλοιτο. τοῦτο καὶ δις καὶ
 τρίς εἶπαντος Μαιανδρίου ὁ Κλεομένης δικαιότατος ἀνδρῶν
 γίνεται, ὅς λαβεῖν μὲν διδόμενα οὐκ ἐδικαίον, μαθὼν δὲ ὡς
 ἄλλοισι διδοὺς τῶν ἀστῶν εὐρήσεται τιμωρίην, βὰς ἐπὶ τοὺς ἐφό-
 ρους ἄμεινον εἶναι ἔφη τῇ Σπάρτῃ τὸν ξεῖνον τὸν Σάμιον ἀπαλ-
 λάσσεσθαι ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ἵνα μὴ ἀναπέισῃ ἢ αὐτὸν ἢ
 ἄλλον τινὰ Σπαρτιητέων κακὸν γενέσθαι. οἱ δ' ὑπακούσαντες
- 149 ἐξεκήρυξαν Μαιάνδριον. τὴν δὲ Σάμον [σαγγνεύσαντες] οἱ Πέρσαι
 παρέδωσαν Συλοσῶντι ἔρῃμον ἐοῦσαν ἀνδρῶν, ὅστέρω μέντοι
 χρόνῳ καὶ συγκατοίκισε αὐτὴν ὁ στρατηγὸς Ὅτάνης ἔκ τε ὄψιος
 ὀνείρου καὶ νούσου ἧ μιν κατέλαβε νοσήσαι τὰ αἰδοῖα.

- 150 Ἐπὶ δὲ Σάμον στρατεύματος ναυτικοῦ οἰχομένου Βαβυλώ-
 νιοι ἀπέστησαν, κάρτα εὖ παρεσκευασμένοι· ἐν ὅσῳ γὰρ ὁ
 τε Μάγος ἦρχε καὶ οἱ ἐπτὰ ἐπανεστήσαν, ἐν τούτῳ παντὶ
 τῷ χρόνῳ καὶ τῇ ταραχῇ ἐς τὴν πολιορκίην παρεσκευάζοντο.
 καὶ ὥς ταῦτα ποιεῦντες ἐλάνθανον. ἐπεῖτε δὲ ἐκ τοῦ ἐμ-
 φανέος ἀπέστησαν, ἐποίησαν τοιόνδε. τὰς μητέρας ἐξελόν-
 τες, γυναῖκα ἕκαστος μίαν προσεξαίρετο τὴν ἐβούλετο ἐκ τῶν
 ἑωυτοῦ οἰκίων, τὰς δὲ λοιπὰς ἀπάσας συναγαγόντες ἀπέπνι-
 ξαν· τὴν δὲ μίαν ἕκαστος σιτοποιὸν ἐξαίρετο· ἀπέπνιξαν

teszik vala, a többi perzsa sereg amazoknak segítségére rohan, s a segédcapokat viasszaszorítván, bekergeti a várba. Midőn azonban 147 Otanes vezér látta, mily nagy veszteséget szenvedtek a perzsák, nem emlékezett többé a parancsra, hogy a samosiak közül senki meg ne ölessék, se rabszolgává ne tétessék, és bántódás nélkül adassék át a sziget Sylosonnak; hanem megparancsolta a hadseregnek, hogy a mi keze ügyébe akad, férfi vagy gyerek, egyaránt ölje le. Ekkor a sereg egy része a várost vette ostrom alá, mások pedig mindenkit, a ki útjukba akadt, szentélyen kívül vagy szentélyen belül, egyaránt lekonzoltak. Maiandrios Samosból megszökvén, 148 Lakedaimonba hajózott; midőn pedig odaérkezve, holmiját a partra szállította, következőkép cselekedett: mialatt ezüst- és arany poharait kirakatta, melyeket szolgálú megtisztítottak, azalatt ő Anaxandrides fiával, Kleomenessel, ki Spárta királya vala, beszédbe bocsátkozott és házáig vezette. Midőn pedig Kleomenes meglátta a poharakat, megbámulta és elcsodálkozott; ő tehát felkérte, hogy válaszsza ki a maga számára azt, a melyik tetszik, s midőn ezt Maiandrios kétszer, háromszor is ismételte, Kleomenes a legigazságosabb embernek bizonyult; mert nem tartotta helyesnek, hogy elfogadja az ajándékot; s belátván, hogy az más polgárokat adományával segítő társaivá tehetne, elment az ephorokhoz s azt mondta, hogy jobb lesz a samosi idegent eltávolítani Spártából, nehogy az akár őt, akár más valamelyik spártait valami rosszra csábítsa. Ők tehát engedelmeskedtek s Maiandriost követük által kiutasították. A perzsák pedig Samost bekerítván, lakóseitől ki- 149 pusztítva adták át Sylosonnak. Később Otanes vezér mégis segédkezett a benépesítésében, még pedig egy álomlátása, meg azon betegsége miatt, mely szeméremtagján kínoztta.

Mialatt a hajóhad Samos ellen indult, a babyloniak mindent el- 150 készítettek védelmükre s elpártoltak.¹⁰⁰ Mert míg a mágus uralkodott és a hét férfiú föllázadt, az egész időt és a zavart arra használták, hogy az ostromra készülődjenek, s ezt a legnagyobb titokban tették. Midőn azután nyíltan elpártoltak, következőkép cselekedtek: az anyákon kívül mindegyik még egy kedve szerint való asszonyt választott ki házában; a többieket mind összegyűjtötték s megfojtották; azt az egyet kiki szakácsnénak választotta, a többieket pedig

- 151 δὲ αὐτάς, ἵνα μὴ σφεῶν τὸν σῖτον ἀναισιμώσωσι. πυθόμενος δὲ ταῦτα ὁ Δαρεῖος καὶ συλλέξας πᾶσαν τὴν ἐσωτοῦ δύναμιν ἐστρατεύετο ἐπ' αὐτούς, ἐπελάσας δὲ ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα ἐπολιόρκει φροντίζοντας οὐδὲν τῆς πολιορκίης. ἀναβαίνοντες γὰρ ἐπὶ τοὺς προμαχεῶνας τοῦ τείχεος οἱ Βαβυλώνιοι κατωρχέοντο καὶ κατέσκηπτον Δαρεῖον καὶ τὴν στρατιὴν αὐτοῦ, καὶ τις αὐτῶν εἶπε τοῦτο τὸ ἔπος. «τί κἀτήσθε ὦ Πέρσαι ἐνθαῦτα, ἀλλ' οὐκ ἀπαλλάσσεσθε; τότε γὰρ αἰρήσετε ἡμέας, ἐπεὶ ἡμίονοι τέκωσι.» τοῦτο εἶπε τῶν τις Βαβυλωνίων οὐδαμὰ ἐλπίζων ἂν ἡμίονον
- 152 τεκεῖν. ἑπτὰ δὲ μηνῶν καὶ ἐνιαυτοῦ διεληλυθότος ἤδη ὁ Δαρεῖός τε ἡσχαλλε καὶ ἡ στρατιὴ πᾶσα οὐ δυνατὴ ἐοῦσα ἐλεῖν τοὺς Βαβυλωνίους. καίτοι πάντα σοφίσματα καὶ πάσας μηχανὰς ἐπεποιήκει ἐς αὐτοὺς Δαρεῖος· ἀλλ' οὐδ' ὥς ἐδύνατο ἐλεῖν σφας, ἄλλοις τε σοφίσμασι πειρησάμενος, καὶ δὴ καὶ τῷ Κῦρος εἰλέσφας, καὶ τούτῳ ἐπειρήθη. ἀλλὰ γὰρ δεινῶς ἦσαν ἐν φυλα-
- 153 κῇσι οἱ Βαβυλώνιοι, οὐδέ σφας οἶός τε ἦν ἐλεῖν. ἐνθαῦτα εἰκοστῇ μηνὶ Ζωπύρῳ τῷ Μεγαβύζου τούτου ὃς τῶν ἑπτὰ ἀνδρῶν ἐγένετο τῶν τὸν Μάγον κατελόντων, τούτῳ τῷ Μεγαβύζου παιδί Ζωπύρῳ ἐγένετο τέρας τότε· τῶν οἱ σιτοφόρων ἡμίονων μία ἔτεκε. ὥς δὲ οἱ ἐξαγγέλθη καὶ ὑπὸ ἀπιστίας αὐτὸς ὁ Ζωπυρος εἶδε τὸ βρέφος, ἀπείπας τοῖσι ἰδοῦσι μηδενὶ φράζειν τὸ γεγονὸς ἐβουλεύετο. καὶ οἱ πρὸς τὰ τοῦ Βαβυλωνίου ῥήματα, ὃς κατ' ἀρχὰς ἔφησε, ἐπεὶ περ ἡμίονοι τέκωσι, τότε τὸ τεῖχος ἀλώσεσθαι, πρὸς ταύτην τὴν φήμην Ζωπύρῳ ἐδόκει εἶναι ἀλώσιμος ἡ Βαβυλὼν· σὺν γὰρ θεῷ ἐκείνόν τε εἰπεῖν καὶ ἐσωτῆ
- 154 τεκεῖν τὴν ἡμίονον. ὥς δὲ οἱ ἐδόκει μόρσιμον εἶναι ἤδη τῇ Βαβυλῶνι· ἀλίσκεσθαι, προσελθὼν Δαρεῖος ἀπεπνυθάνετο εἰ περὶ πολλοῦ κάρτα ποιέεται τὴν Βαβυλῶνα ἐλεῖν. πυθόμενος δὲ ὡς πολλοῦ τιμῶτο, ἄλλο ἐβουλεύετο, ὅπως αὐτός τε ἔσται ὁ ἐλὼν αὐτὴν καὶ ἐσωτοῦ τὸ ἔργον ἔσται· κάρτα γὰρ ἐν τοῖσι Πέρσῃσι αἱ ἀγαθοεργίαι ἐς τὸ πρόσω μεγάλτερος τιμῶνται. ἄλλῃ μὲν νυν οὐκ ἐφράζετο ἔργῳ δυνατὸς εἶναι μιν ὑποχειρίην ποιῆσαι, εἰ δ' ἐσωτὸν λωβησάμενος αὐτομολήσῃς ἐς αὐτούς. ἐνθαῦτα ἐν ἐλαφρῷ ποιησάμενος ἐσωτὸν λωβάται λώβην ἀνήκεστον· ἀποταμὼν γὰρ ἐσωτοῦ τὴν ῥίνα καὶ τὰ ὦτα καὶ τὴν κόμην κακῶς περικεῖρας καὶ μαστιγῶσας ἦλθε παρὰ Δαρεῖον.
- 155 Δαρεῖος δὲ κάρτα βαρέως ἤνεικε ἰδὼν ἄνδρα δοκιμώτατον λελωβημένον. ἔκ τε τοῦ θρόνου ἀναπηδῆσας ἀνέβωσέ τε καὶ

azért fojtották meg, hogy eleségüket föl ne egyék. Midőn Dareios ¹⁵¹ ezt megtudta, összes hatalmát összegyűjtven, ellenük indult, s Babylon alá érvén, azt ostrom alá fogta; ¹⁰⁷ ők azonban mitsem törődtek az ostrommal. Mert fölmásztak a falbástyákra, ott tánczoltak és Dareios hadával együtt gúnyolták; egyikük pedig így szólt le hozzájuk: «Mit ültök itt, oh perzsák, és miért nem mentek haza? Bizony csak akkor veszitek be a várost, ha öszvérek is ellenek.» Igy szólt egy babyloni, abban a reményben, hogy öszvér sohasem ellik. Minthogy már egy év és hét hónap telt el, Dareios és az ¹⁵² egész hadsereg bosszankodott, hogy nem tudja bevenni Babylont. Pedig Dareios minden fogást és minden cselet felhasznált ellene, de mégsem vehette be. Mikor már egyéb fogásokat megpróbált, azzal is kísérletet tett, a melylyel Kyros is bevette a várost. De a babyloniaiak nagyon óvatosak valának, s így nem bírta őket megvívni. A huszadik hónapban azután Zopyrossal, Megabysos- ¹⁵³ nak fiával, tehát azével, a ki a mágust elfogó hét férfiak egyike volt, ennek a Megabyzosnak a fiával, Zopyrossal a következő csoda történt: ¹⁰⁸ eleségszállító öszvéreinek egyike megellett. Mikor ezt neki megjelentették, és Zopyros kétségében maga is megnézte a csikót, megtiltotta a szemtanuknak, hogy azt bárkinek is elmondják, és meggondolta a dolgot, valamint a babyloni embernek szavait is, a ki kezdetben azt mondta, hogy akkor veszik majd be a falakat, ha az öszvérek elleni fognak. E nyilatkozat szerint Zopyros azt hitte, hogy Babylon már bevehető; úgy tűnt fel neki, mintha isteni végzet szerint beszélt volna az az ember és ellett volna az öszvére. Minthogy tehát hite szerint Babylonnak végzete ¹⁵⁴ vala, hogy elfoglaltassék, elment Dareioshoz és megkérdezte, vajjon nagyon a szívéen fekszik-e Babylon bevétele; s megtudván, hogy erre sokat tart, mást határozott: hogy majd ő foglalja el és az ő tette lesz az. A perzsák u. i. igen nagyra becsülik a dicső tetteket. Belátta, hogy azt másképp nem kerítheti hatalmába, ha csak magát el nem csúfítja s úgy nem megy át a babyloniakhoz. Nem törődött sokat a dologgal és magán gyógyíthatatlan csúfságot követett el: levágta u. i. orrát, füleit, lenyírta rútul a haját és korbácsütések között ment Dareioshoz. Dareios nagyon fájlalta, mikor oly tekintélyes embert elesűfítva látott; felugrott székéről, felkiáltott és

εἵρετό μιν ὅστις εἶη ὁ λωβησάμενος καὶ ὃ τι ποιήσαντα. ὁ δὲ εἶπε «οὐκ ἔστι οὗτος ἀνὴρ, ὅτι μὴ σύ, τῷ ἐστι δύναμις τοσαύτη ἐμὲ δὴ ὥδε διαθεῖναι· οὐδὲ τις ἀλλοτρίων ὧ βασιλεῦ τάδε ἔργασται, ἀλλ' αὐτὸς ἐγὼ ἐμεωυτόν, δεινόν τι ποιεύμενος Ἀσσυρίους Πέρσῃσι καταγελᾶν.» ὁ δ' ἀμείβετο «ὦ σχετλιώτατε ἀνδρῶν, ἔργῳ τῷ αἰσχίστῳ οὐνομα τὸ κάλλιστον ἔθευ, φᾶς διὰ τοὺς πολιορκουμένους σεωυτὸν ἀνηκέστως διαθεῖναι. τί δ', ὦ μάταιε, λελωβημένου σεῦ θάσσον οἱ πολέμιοι παραστήσονται; κῶς οὐκ ἐξέπλωσας τῶν φρενῶν σεωυτὸν διαφθείρας;» ὁ δὲ εἶπε «εἰ μὲν τοι ὑπερετίθεα τὰ ἐμελλον ποιήσειν, οὐκ ἂν με περιεῖδες· νῦν δ' ἐπ' ἐμεωυτοῦ βαλλόμενος ἔπρηξα. ἤδη ὦν ἦν μὴ τῶν σῶν δεήσει, αἰρέομεν Βαβυλῶνα. ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἔχω αὐτομολήσω ἐς τὸ τεῖχος καὶ φήσω πρὸς αὐτοὺς ὡς ὑπὸ σεῦ τάδε ἔπαθον· καὶ δοκέω, πείσας σφέας ταῦτα ἔχειν οὕτω, τεύξεσθαι στρατιῆς. σύ δέ, ἀπ' ἧς ἂν ἡμέρης ἐγὼ ἐσέλθω ἐς τὸ τεῖχος, ἀπὸ ταύτης ἐς δεκάτην ἡμέρην τῆς σεωυτοῦ στρατιῆς, τῆς οὐδεμίας ἔσται ὥρη ἀπολλομένης, ταύτης χιλίους τάξον κατὰ τὰς Σεμιράμιος καλεομένας πύλας· μετὰ δὲ αὐτὶς ἀπὸ τῆς δεκάτης ἐς ἐβδόμην ἄλλους μοι τάξον δισχιλίους κατὰ τὰς Νινίων καλεομένας πύλας· ἀπὸ δὲ τῆς ἐβδόμης διαλείπειν εἴκοσι ἡμέρας, καὶ ἔπειτα ἄλλους κάτισον ἀγαγὼν κατὰ τὰς Χαλδαίων καλεομένας πύλας, τετρακισχίλιους. ἐχόντων δὲ μήτε οἱ πρότεροι μηδὲν τῶν ἀμυνέντων μήτε οὗτοι, πλὴν ἐγχειριδίων· τοῦτο δὲ ἂν ἔχειν. μετὰ δὲ τὴν εἰκοστὴν ἡμέρην ἰθέως τὴν μὲν ἄλλην στρατιὴν κελεύειν περίε προσβάλλειν πρὸς τὸ τεῖχος, Πέρσας δὲ μοι τάξον κατὰ τε τὰς Βηλίδας καλεομένας καὶ Κισσίας πύλας. ὡς γὰρ ἐγὼ δοκέω, ἐμέο μέγιστα ἔργα ἀποδεξαμένου, τὰ τε ἄλλα ἐπιτρέφονται ἐμοὶ Βαβυλώνιοι καὶ δὴ καὶ τῶν πυλέων τὰς βαλανάγρας· τὸ δὲ ἐνθεῦ-
156 τεν ἐμοὶ τε καὶ Πέρσῃσι μελήσει τὰ δεῖ ποιεῖν.» Ταῦτα ἐντε-
λάμενος ἦγε ἐπὶ τὰς πύλας, ἐπιστρεφόμενος ὡς δὴ ἀληθέως αὐτόμολος. ὁρέοντος δὲ ἀπὸ τῶν πύργων οἱ κατὰ τοῦτο τεταγμένοι κατέτρεχον κάτω καὶ ὀλίγον τι παρακλίναντες τὴν ἐτέρην πύλην εἰρώτεον τίς τε εἶη καὶ ὅτευ δεόμενος ἦκοι. ὁ δὲ σφι ἠγόρευε ὡς εἶη τε Ζώπυρος καὶ αὐτομολέει ἐς ἐκείνους. ἦγον δὴ μιν οἱ πολυουροί, ταῦτα ὡς ἤκουσαν, ἐπὶ τὰ κοινὰ τῶν Βαβυλωνίων· καταστάς δὲ ἐπ' αὐτὰ κα-
τοικτιζέτο, φᾶς ὑπὸ Δαρσίου πεπονθέναι· τὰ ἐπεπόνθεε ὑπ' ἐωυτοῦ, παθεῖν δὲ ταῦτα διότι συμβουλεύσαι οἱ ἀπανιστά-

kérdezte, hogy ki csúfította el, és hogy mit cselekedett. Mire ő így szólt: «Nincs ember, hacsak te nem, a kinek akkora hatalma volna, hogy velem így elbánjék. Nem is idegen ember tette ezt velem, óh király, hanem én magam; mert nem türhetem, hogy az assyriaiak a kinevessék perzsákat». Dareios erre így válaszolt: «Óh, te borzasztó ember, a legrútább tettet a legszebb névvel illetted, midőn azt mondogod, hogy az ostromlottak miatt csúfítottad el magad gyógyíthatatlanul. Vajjon hamarabb megadja magát miattad az ellenség, óh esztelen? Nem ment el az eszed, hogy így megcsonkítottad magadat?» Ő pedig így szólt: «Ha előadtam volna, hogy mit akarok tenni, nem engedted volna meg; így tehát a magam elhatározásából tettem meg. Mert most csak rajtad áll, hogy Babylont bevegyük. Én u. i. a mint vagyok, át fogok szökni a városba és azt fogom nekik mondani, hogy tetőled szenvedtem ezt. Azt hiszem, el fogom velük hitetni és ők majd rám bíznak egy sereget. Te pedig azon naptól számítva, hogy én a városba bementem, a tizedik napon seregdednek azon részéből, melynek elvesztésén semmit sem sópáncodnál, ezer embert rendelj ki Semiramis kapujához, azután ismét a következő hetedik napon más kétezret a ninosi kapuhoz; húsz napra rá ismét vezess ki négyezret a chaldaiusi kapuhoz. De sem az előbbieknél, sem ezeknek ne legyenek más védőfegyvereik, mint kis kardjuk: ezt engedheted nekik viselni. A huszadik napon azután rendeld el, hogy a többi hadsereg körben menjen neki a falaknak, de a perzsákat rendeld a belisi és kissiai kapukhoz.¹⁰⁰ Mert azt hiszem, ha vitéz tetteket vittem véghez, nemcsak más egyebet fognak rám bízni a babyloniak, hanem a kapukulcsokat is. Azután az én gondom lesz, meg a perzsáké, hogy mit tegyünk.» Miután így tervét 156 Dareiosnak kifejtette, elment a kapukhoz, s körüljártatta szemeit, mintha valóban szőkevény volna. Megpillantván őt a toronyba kirendelt katonák, lefutottak és egy kissé kinyitva az egyik kaput, megkérdezték, hogy ki ő és miért jött. Ő pedig megmondta nekik, hogy ő Zopyros és hogy hozzájuk szökött. Mikor ezt a kapuőrök meghallották, elvitték a babyloniak tanácsa elé; s ő odaállva siránkozott; azt mondta, hogy Dareiosból szenvedte el, a mit maga követett el magán; ezt pedig azért szenvedte, mert azt tanácsolta,

- ναι τὴν στρατιήν, ἐπεῖτε δὴ οὐδεὶς πόρος ἐφαίνετο τῆς ἀλώ-
 σιος. «νῦν τε» ἔφη λέγων «ἐγὼ ὑμῖν ὦ Βαβυλώνιοι ἤκω μέγι-
 στον ἀγαθόν, Δαρείῳ δὲ καὶ τῇ στρατιῇ καὶ Πέρσῃσι μέγι-
 στον κακόν· οὐ γὰρ δὴ ἐμέ γε ὥδε λωβησάμενος καταπροΐξε-
 157 ται· ἐπίσταμαι δ' αὐτοῦ πάσας τὰς διεξόδους τῶν βουλευμά-
 των.» τοιαῦτα ἔλεγε. οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ὁρέοντες ἄνδρα τὸν ἐν
 Πέρσῃσι δοκιμώτατον ῥινόσ τε καὶ ὠτων ἐστερημένον, μάστιγι
 τε καὶ αἵματι ἀναπεφυρμένον, πάγχυ ἐλπίσαντες λέγειν μιν
 ἀληθέα καὶ σφι ἔχειν σύμμαχον, ἐπιτράπεσθαι ἔτοιμοι ἦσαν
 τῶν ἐδέετό σφρων· ἐδέετο δὲ στρατιῆς. ὁ δὲ ἐπεῖτε αὐτῶν τοῦτο
 παρέλαβε, ἐποίησε τὰ περ τῷ Δαρείῳ συνεθῆκατο. ἐξαγαγὼν γὰρ
 τῇ δεκάτῃ ἡμέρῃ τὴν στρατιήν τῶν Βαβυλωνίων καὶ κυκλωσά-
 μενος τοὺς χιλίους, τοὺς πρῶτους ἐντεῖλατο Δαρείῳ τάξει,
 τούτους κατεφόνευσε. μαθόντες δέ μιν οἱ Βαβυλώνιοι τοῖσι ἔπεσι
 τὰ ἔργα παρεχόμενον ὅμοια, πάγχυ περιχαρές ὄντες πᾶν
 δὴ ἔτοιμοι ἦσαν ὑπηρετέειν. ὁ δὲ διαλιπὼν ἡμέρας τὰς συγ-
 κειμένας, αὐτὶς ἐπιλεξάμενος τῶν Βαβυλωνίων ἐξήγαγε καὶ
 κατεφόνευσε τῶν Δαρείου στρατιωτῶν τοὺς δισχιλίους. ἰδόν-
 τες δὲ καὶ τοῦτο τὸ ἔργον οἱ Βαβυλώνιοι πάντες Ζώπυρον
 εἶχον ἐν στόμασι αἰνέοντες. ὁ δὲ αὐτὶς διαλιπὼν τὰς συγκει-
 μένας ἡμέρας ἐξήγαγε ἐς τὸ προειρημένων, καὶ κυκλωσάμε-
 νος κατεφόνευσε τοὺς τετρακισχιλίους· ὥς δὲ καὶ τοῦτο κα-
 τέργαστο, πάντα δὴ ἦν ἐν τοῖσι Βαβυλωνίοισι Ζώπυρος, καὶ
 158 στρατάρχης τε οὕτως σφι καὶ τειχοφύλαξ ἀπεδόδεκτο. προσβολὴν
 δὲ Δαρείου κατὰ τὰ συγκείμενα ποιευμένου πέριξ τὸ τεῖχος,
 ἐνθαῦτα δὴ πάντα τὸν δόλον ὁ Ζώπυρος ἐξέφαινε. οἱ μὲν γὰρ
 Βαβυλώνιοι ἀναβάντες ἐπὶ τὸ τεῖχος ἡμύνοντο τὴν Δαρείου στρα-
 τιήν προσβάλλουσαν, ὁ δὲ Ζώπυρος τὰς τε Κισσίας καὶ Βηλί-
 δας καλεομένας πύλας ἀναπετάσας ἐσῆκε τοὺς Πέρσας ἐς τὸ
 τεῖχος. τῶν δὲ Βαβυλωνίων οἱ μὲν εἶδον τὸ ποιηθέν, οὗτοι ἔφρυ-
 γον ἐς τοῦ Διὸς τοῦ Βήλου τὸ ἱρόν· οἱ δὲ οὐκ εἶδον, ἔμμενον ἐν τῇ
 ἑωυτοῦ τάξει ἕκαστος, ἐς ὃ δὴ καὶ οὗτοι ἔμαθον προεδομένοι.
 159 Βαβυλὼν μὲν νῦν οὕτω τὸ δεύτερον αἰρέθη. Δαρεῖος δὲ
 ἐπεῖτε ἐκράτησε τῶν Βαβυλωνίων, τοῦτο μὲν σφρων τὸ τεῖχος
 περιεῖλε καὶ τὰς πύλας πάσας ἀπέσπασε· τὸ γὰρ πρότερον
 ἐλὼν Κῦρος τὴν Βαβυλῶνα ἐποίησε τούτων οὐδέτερον· τοῦτο
 δὲ ὁ Δαρεῖος τῶν ἀνδρῶν τοὺς κορυφαίους μάλιστα ἐς τρισχι-
 λίους ἀνεσκολόπισε, τοῖσι δὲ λοιποῖσι Βαβυλωνίοισι ἀπέδωκε
 τὴν πόλιν οἰκέειν. ὥς δ' ἔξουσι γυναῖκας οἱ Βαβυλώνιοι

hogy vezesse vissza seregét, nem lévén semmiféle kilátás a bevételre. «Most tehát, — folytatá — óh babyloniak, legnagyobb javatokra jövök hozzátok, Dareiosnak, a hadseregnek és a perzsáknak pedig legnagyobb bajára. Mert ő bizonyára nem fogja szárazon 157 elvinni, hogy engem így elcsúfított. Ismerem én terveinek összes szálaít.» Így szólt ő; a babyloniak pedig látván, hogy a perzsáknak egyik legtekintélyesebb embere orrától és füleitől meg van fosztva, ostorcsapásoktól és vértől bemocskolva, nem kételkedtek, hogy igazat beszél és szövetségesük gyanánt jó hozzájuk; készek voltak tehát mindent megadni, a mit csak kér; ő pedig sereget kért. S mikor megkapta, úgy tett, a mint Dareiossal megbeszélte. A tizedik napon u. i. kivezette a babyloniak seregét és bekerítván azt az ezer embert, kiket Dareios először rendelt ki, lekonzolta őket. A babyloniak látván, hogy tettei igazolják szavait, nagyon megörültek és készek voltak minden kívánságát teljesíteni. De ő a meghatározott napot bevárván, ismét kivezette a babyloniaknak kiválasztott seregét és Dareiosnak kétezer katonáját kaszabolta le Midőn a babyloniak ezt a tettét is látták, minden száj Zopyrost. emlegette magasztalva. Ő azonban ismét bevárván a meghatározott napot, a babyloniakat kivezette a kijelölt helyre, a hol az ellenséget bekerítette és négyezer embert konzolt fel. Mikor pedig ezt 158 is végrehajtotta, Zopyros a babyloniaknak mindene lett; őt választották meg vezérüknek és a város őrének is. Mikor a megállapodás szerint Dareios körben megrohanta a falakat, csak akkor derült ki teljesen Zopyros csele. A babyloniak u. i. fölmásztak a falakra és vissza akarták szorítani Dareiosnak előretörő hadát; Zopyros azonban a kissiai és belisi kapukat kinyitván, a perzsákat a városba bocsátotta be. A babyloniak, kik a történeteket látták, Zeus Belosnak templomába menekültek; de a kik nem látták, azok mind- 159 egyike a helyén maradt, míg az árulást ezek is észre nem vették.

Igy foglalták el másodszor Babylont.¹¹⁰ Dareios azonban, midőn Babylonnak ura lett, lebontatta a falakat és a kapukat mind lerontatta; mert Kyros Babylonnak előbbi bevétele alkalmával egyikét sem tette meg ezeknek; — ugyszintén a vezérférfiakat, körülbelül háromezret, karóra húzatott; de a többi babyloniaknak visszaadta a várost birtokukba. Hogy pedig a babyloniaknak fele-

ἵνα σφι γενέη ὑπογίνηται, τάδε Δαρεῖος προΐδων ἐποίησε· τὰς γὰρ ἐωυτῶν, ὡς καὶ κατ' ἀρχὰς δεδήλωται, ἀπέπνιξαν οἱ Βαβυλώνιοι τοῦ σίτου προορέοντες. ἐπέταξε τοῖσι περιοίοισι ἔθνεσι γυναικας ἐς Βαβυλῶνα κατιστάναι, ὅσας δὴ ἐκάστοισι ἐπιτάσσων, ὥστε πέντε μυριάδων τὸ κεφαλαίωμα τῶν γυναικῶν συνήλθε· ἐκ τούτων δὲ τῶν γυναικῶν οἱ νῦν Βαβυλώνιοι γεγονάσι.

160 Ζωπύρου δὲ οὐδεὶς ἀγαθοεργίην Περσέων ὑπερεβάλετο παρὰ Δαρεῖφ κριτῇ οὔτε τῶν ὕστερον γενομένων οὔτε τῶν πρότερον, ὅτι μὴ Κύρος μόνος· τούτῳ γὰρ οὐδεὶς Περσέων ἡξίωσε κω ἐωυτόν συμβαλεῖν. πολλάκις δὲ Δαρεῖον λέγεται γνώμην τήνδε ἀποδέξασθαι, ὡς βούλοιο ἂν Ζώπυρον εἶναι ἀπαθέα τῆς ἀεικεΐης μᾶλλον ἢ Βαβυλώνας οἱ εἴκοσι πρὸς τῇ ἐούσῃ προσγενέσθαι. ἐτίμησε δέ μιν μεγάλως· καὶ γὰρ δῶρά οἱ ἀνὰ πᾶν ἔτος ἐδίδου ταῦτά τὰ Πέρσῃσι ἐστὶ τιμιώτατα, καὶ τὴν Βαβυλῶνά οἱ ἔδωκε ἀτελέα νέμεσθαι μέχρι τῆς ἐκείνου χάης, καὶ ἄλλα πολλὰ ἐπέδωκε. Ζωπύρου δὲ τούτου γίνεται Μεγάβυζος, ὃς ἐν Αἰγύπτῳ ἀντίᾳ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων ἐστρατήγησε· Μεγαβύζου δὲ τούτου γίνεται Ζώπυρος, ὃς ἐς Ἀθήνας ἡτομολόησε ἐκ Περσέων.

ségeik legyenek, s tőlük utódokat kapjanak, erről Dareios következőkép gondoskodott. Mint előbb említém, a babyloniak az élelemért aggódva a saját asszonyaikat megfojtották. Megparancsolta a szomszéd népeknek, hogy asszonyokat szállítsanak Babylonba, s mindegyikükre kivetette a számot, úgy hogy ötvenezer asszony került össze. Ezekből a nőktől származnak a mostani babyloniak.

Ezt a Zopyrost Dareios véleménye szerint egy perzsa sem multa felül hőstétével, sem a későbbiek, sem az előbbiek, csak az 160 egy Kyros; mert ezzel már egy perzsa sem meri magát összemérni. A hagyomány szerint Dareios sokszor mondotta, hogy jobban szeretné, ha Zopyros nem szenvedett volna ily csonkítást, mint ha a meglevő Babylonhoz még hús olyan várost szerezne meg. Nagyon megbecsülte; minden évben olyan ajándékokat adott neki, a minők a perzsák előtt a legbecsesebbek; életfogytiglan és adómentesen rábízta Babylon kormányát, és sok mással is megajándékozta. Ennek a Zopyrosnak a fia volt az a Megabyzos, a ki Egyiptomban Athén és a szövetségesek ellen hadvezérkedett;¹¹¹ s ennek a Megabyzosnak a fia volt Zopyros, a ki Perzsiából Athénbe szökött.¹¹²

JEGYZETEK AZ ELSŐ KÖNYVHÖZ.

1. Vörös tenger alatt Herodotos az Ázsia déli részén és Libya mellett elterülő tengert, tehát a perzsa öbölt és az indiai óceánt érti, míg a *mai* Vörös tenger annak csak egyik (arab) öble. A «mi tengerünk» természetesen a földközi tenger, melyet Herodotos az előbbivel szemben sokszor «északi»-nak is nevez. — A phoinikiaiak ősi lakóhelye tehát a perzsa öböl, a régi Vörös tenger, a mint nekünk jelentése is «vörös».

2. T. i. a homerosi korszakban; ezért szokta Homeros az egész görög népet argosinak is nevezni. Schliemann ásatásai Mykenaiiban szintén igazolják Herodotos ezen állítását.

3. Io neve rokon a «ya» (=menni) tövel és vándorlót jelent. Kétségtől a hold istene volt, kit Argos (a fényes ég) őrzött sok szemével, a csillagokkal. Mikor városának nevét összezavarták az égnek régi jelzőjével, Io mythosát lokalizálták és az argolisi Inachos folyónak leányává tették.

4. Szerintük Iót, Zeus kedvesét, Hera őrvongó tehénne változtatta, mely addig bolyongott, míg Egyiptomban Epaphost megszülvén, emberi alakját vissza nem kapta.

5. A perzsák hiányos adatát Herodotos itt kiegészíti, mert tudja, hogy a krétaiak tengeri kalózok voltak.

6. Az argonauták az aranygyapjúért mentek Kolchisba.

7. A syriaiak alatt Her. az északi kappadokiaiakat és assyriaikat egyaránt érti (I. VII. 63), s megkülönbözteti a syrusoktól, kik Palästina partvidékein laktak (II. 104; III. 5; VII. 89).

8. Nem a görög heros, hanem az ázsiai napisten, kit a lydiaiak Sardon-nak, az assyriaiak pedig Belos-nak hívtak.

9. Ninos, Celos fia, az assyriai birodalomnak és Ninos (Niniveh) városának megalapítója; Alkaios pedig Herakles fia, a herakleidák

őse. A két családot különös módon rokonság viszonyba hozza a hagyomány, s így az assyriai birodalom-alapító a lydiai herakleidák utóda, 10. t. i. Omphalétól.

11. Her. szerint (II. 400) három emberöltő tesz ki egy századot; a herakleida dynastiából pedig 22 király került ki, s apáról fiúra szállott a trón. E szerint 733 évig kellett volna uralkodniok, tényleg azonban 505 évig voltak a trónon. Két eset lehetséges tehát: vagy nem mindig a fiú örökölte az apa birtokát, vagy pedig a számításban van hiba. A király és elsőszülött fia között rendesen nincs 33 évnyi korkülönbség, mint a polgári osztályban; uralkodó családokban a fiúk korábban házasodnak. Ha már most Sardis bevétele Kr. e. 546-ban történt, akkor a herakleidák uralma az 1221—716. évre esik; innentől 170 éven át uralkodtak a mermnadák 546-ig, Kroisos bukásáig.

12. E mondat később betoldott jegyzetnek látszik. Archilochos korát nem tudjuk pontosan meghatározni; valószínűleg a VII. század első felében volt élte javában. Aristoteles (Rhet. III. 17) közli azt a verssort, melyre e hely vonatkozhatik: *Ὁ μοι τὰ ἴσμεν τοῦ πολυχρόου μῆλει* = nem törődöm én a gazdag Gyges kincseivel. Ő volt a iambikus (=gúnyos) versnek a feltalálója, ki gúnyának mérgével a szerelmét visszautasító Neobulét és ennek atyját, Lykambest, halálba kergette.

13. Herodotos itt lelkiismeretesen fölemlíti Gygesnek és később (c. 25. 50. 92.) a többi mermnadáknak fogadalmi ajándékait. Kettős célja volt vele: Egyrészt felsorolni történelmi forrásait, másrészt föltüntetni azt az általa kissé tulzott politikai befolyást, melylyel a delphoi jőshely volt Görögország történetére.

14. A korinthesiak kincsházában voltak Midasnak (c. 16), Kroisosnak (c. 50) és másoknak ajándékai is. Ilyen kincstár több volt Delphoiban és Olympiában, s vagy a templom előcsarnokában, vagy hátsó részében, vagy a templomon kívül állott. A különböző államok azért állították oda, hogy az általuk vagy szövetségeseik által fölajánlott fogadalmi ajándékoknak hajlékuk legyen.

15. Kypselos a bakchidák bukása után (V. 92) 670-ben Korinthus tyrannusa lett.

16. A phrygiaiak királyait felváltva Midasnak és Gorgiasnak nevezték, ép úgy, mint a kyrenaibeliek Battosnak és Arkesilaosnak. Az itt említett Midas Eusebios szerint a X. olympias 3. évében (=738 Kr. e.), tehát körülbelül 20 évvel élt Gyges előtt.

• 17. Gyges 716—678-ig uralkodott.

18. Még nincs földerítve, hogy a kimmeriusok honnan és miért jöttek Ázsiába. Herodotos itt azt a hagyományt fogadja el, melyet a kis-ázsiai görögöktől hallott, s a melynek helyességét IV. 11 bebizonyítani igyekszik. E szerint a Fekete-tenger északi partvidékétől a kimmerius Bosporosig laktak, s a VII. század közepén a rájuk törő skythák elől Kis-Ázsiába menekültek, a honnan Alyattes király űzte el őket (c. 16). Más adatok szerint betörésük a VIII., sőt a IX. században történt (Strabon VI. 20. 149).

19. Ardys 678—629-ig, Sadyattes 628—617-ig, Alyattes 617—567-ig uralkodott.

20. A lydiai «magadis»-hangszernek két oktávája volt; a mélyebb hangokat férfiasoknak, a magasabbakat nőieseknek hívták. Hasonlíthatott tehát a római *tibia sinistra* és *deatera*-hoz, ámbár kétséges, vajjon húros vagy fuvó hangszer volt-e. — Gellius (Noct. Att. I. 11) az ifjú király e harcziatlan módját mint *lascivientium delicias conviviorum* bélyegzi meg.

21. A limeniai síkság alatt bizonyára Miletos partvidékét kell értenünk, hol a városnak négy kikötője volt.

22. Periandros 625—585-ig uralkodott (l. róla bővebben III. 48 stb.; V. 92.).

23. A dithyrambos eredetileg Dionysost dicsőítő tánczdal volt, melyet a zajos ünnepek alkalmával egy 50 emberből álló kar adott elő. A hagyomány szerint Arion adott neki először művészi formát, s antistrophikus módon adatta elő. A költő Lesbos szigetén, Methymnaiban született és Periandros idejében virágzott.

24. A recitáló költő diszruhája rendszeren bikorköpeny volt.

25. Tainaron a Peloponnesosnak déli hegyfoka, a mai Cap Matapan. Poseidon templomában állott a műemlék, melyet Kr. u. a III. században Aelianus sophista látott és fölíratát is megőrizte (Hist. Var. XII. 45):

Ἀσανάτων πομπᾷσιν Ἀρίων, Κύκλονος υἱὸν
Ἐκ Σικελοῦ πελάγους σῶσεν ὄχημα τόδε.

(Az istenek segítségével Ariont, Kyklon fiát, ez a járómű mentette ki a sicíliai tengerből.)

26. Glaukos Gyges király idejében élt, s nagy művészi hírneve volt; de a neki tulajdonított vasolvasztás titkát már az egyiptomiak is ismerték.

27. Kroisos 560—546-ig uralkodott, tehát 595-ben született.

28. Pittakos a hagyomány szerint 570-ben már nem élt, s így az egész anekdota népies legendán alapul.

29. E felsorolás valószínűleg interpoláló kéznek a jegyzete; mert a chalybsok a régiek megegyező adatai szerint a Halyson túl laktak, s idáig Kroisosnak uralma soha sem terjedt.

30. Már a régiek sem tudták megoldani azt a chronologiai ellenmondást, mely Solont törvényhozása után Kroissal és Amasissal összehozza. Solon mint archon 594-ben hozta törvényeit, tehát 593—583-ig utazott. Viszont Amasis 570-ben, Kroisos pedig csak 560-ban került a trónra. Az egész történet valószínűleg a Solon személye körül képződött mythosi körnek egyik része.

31. Herodotos nem volt jó matematikus; s így nem kell csodálnunk, hogy az évben itt 375 napot számlál, habár jól tudja, hogy a solaris évnek 365 napja van (II. 4).

32. Apollonius Rhod. (IV. 693) pontosan leírja a tisztulási szertartást. E szerint a bűnös szó nélkül leül a házigazda tüzhelyéhez, kardját a földbe szúrja, arcát kezébe rejt. Ezek a jelek adják tudtára a házigazdának az idegen kérelmét; mire az malacztal áldoz, s ennek vérével más italáldozatokkal együtt a bűnösnek kezére önti s egyúttal Zeushoz fohászkodik; majd az Erinnyeket engeszteli ki süteményekkel; s csak ezután tudakozódik a bűnösnek neve és bűne után.

33. A nemezis elodázhatatlan hatalma nyilatkozik e történetben, melyet már a gyilkos Adrastos (= kikerülhetetlen) neve is jelez. Stein azt hiszi, hogy míg Adrastos e felfogásnak megszemélyesítője, addig Atys történetének régi phrygiai mythos az alapja, mely szerint a szép ifjú mint a természeti életnek ingatag jelképe hamar elpusztul.

34. Abai Phokisnak keleti részén fekvő helység, benne volt Apollonnak magában Görögországban legrégibb és leghíresebb szentélye. — A dodonai jóshelyről Herodotos bővebben szól II. 52 stb. — Amphiarao jóshelye, valamint Trophonios barlangja Boiotiában volt; az előbbi Thebai, a másik Lebadeia mellett. — Branchidai Apollon Didymeusnak ősrégi, nem is görög eredetű temploma volt Miletos mellett, melynek romjai még ma is láthatók. — Zeus Ammon jóshelyéről l. bővebben II. 32. 55; IV. 181.

35. A templom még Kroisos uralma idejében, 548-ban égett le; később az alkmaionidák az amphiktyonok rendeletére újra és sokkal diszesebben fölépítették.

36. Ez a Theodoros némelyek szerint kortársa volt a samosi Rhoikosnak (III. 60), s e két művésznak tulajdonították a görögök, bár tévesen, az érczöntés feltalálását. Theodoros még az építészetben

is nagy nevet szerzett. Mások szerint az itt említett Theodoros később élt, s ő volt az, a ki Polykrates híres gyűrűjét készítette.

37. Plutarchos szerint (Mor. 401. e.) Kroisost mostohaanyja meg akarta mérgezni; de a dologgal megbizott sütőasszony fölfedte a titkot, s midőn Kroisos trónra került, hálából ezt az emléket állította föl.

38. Amphiaraios, Oikles fia, a hagyomány szerint vitéz és jóstehetiséggel megáldott ember volt. Nejét Eriphylét megvesztegette Polyneikes, Oidipus fia, s a nő kényszerítette férjét, hogy vegyen részt a hetek küzdelmében Thebai ellen. Midőn az ostrom nem sikerült, futásában a Zeus villámától megnyitott föld elnyelte, s ezután heros gyanánt tisztelték, mint a ki az álom által jóslatot ad. Volt néki még másutt is szentélye (VIII. 134).

39. A «pelasg» szót a görög írók kétféle értelemben használják; jelöli 1. Thessalia, Thrakia és Mysia lakóit, 2. az őslakókat, vagyis inkább az első bevándorlókat, a kiknek eredete nem ismeretes. Herodotos itt az utóbbi értelmet fogadja el, mert szerinte az athéniek pelasg eredetűek (VIII. 44); és Thukydides is szembe állítja állandó tartózkodásukat a dór fajnak vándorló természetével (I. 2.).

40. Az epikus hagyomány szerint a mythikus görögök Thessaliában laktak, a hová Phthiotis is tartozott (Ilias II. 683). Az itteni királynak, Deukalionnak három fia volt: Aiolos örökölte atyja birtokát, Xuthos Attikában lett az iónok ős-atyja, Doros pedig egy Doris nevű tartományt szerzett és lett a dórok uralmának megalapítója.

41. Thebai elfoglalása után az epigonok Kadmos utódait elkergették; ők tehát az illyriai encheleusokhoz menekültek (V. 61), és utjokban kiszorították a dórokat Histiaiotisból.

42. Halikarnassosi Dionysios (és utána Niebuhr) Krestont az alsó-itáliai Krotonnal azonosítja; de ez tévedés. A város Mygdoniában volt, s pelasg lakóit Herodotos megkülönbözteti a feljebb lakó tyrrhenektől, a kik különben szintén pelasgok voltak. Lydiában is ismer Herodotos ilyen tyrrheneket (c. 94), az etruszkok őseit, de ezek alig voltak pelasgok, csak a nevük volt talán közös.

43. Plakia és Skylake Kyzikostól keletre a Propontis mellett fekvő helységek valának. Herodotos Propontist is a Hellespontoshoz veszi európai és ázsiai partjaival együtt.

44. Herodotos szerint pelasgok voltak az attikaiak, arkadiaiak és iónok; idegen eredetűek továbbá: a minyiaiak Orchomenosban és Peloponnesosban, a kaukonusok, kynuriosok, phokisiak és dryopsok.

45. E szerint tehát az idegen népfajok az eredeti görög dórokkal

összeelegyedtek, s átvették nyelvöket és szokásaikat. De Herodotos kutatásai a philologia és ethnologia terén nem igen megbízhatók. Az újabb kutatások inkább azt sejtetik, hogy a pelasgok a göröggel rokon népfaj voltak; ők építették a kyklopsi falakat Argosban, Mykenaiában, és ők tették Görögországot földművelő állammá.

46. Ez a Megakles Kleisthenesnek, a sikyoni tyrannusnak a veje, és Kleisthenesnek, az athéni törvényhozónak atyja (l. VI. 30). A három athéni párt közül a tengerpartiaknak (παράλιοι), tehát a gazdag kereskedőknek ő volt vezére, míg Lykurgos a nemes földbirtokosokat (πεῖραιοι) vezérelte; velök szemben Peisistratos a szegény néppárt (ὀλίγοι vagy δειστροι) segítségével küzdött föl magát tyrannusnak.

47. Nisaia Megarának kikötővárosa volt, mely a soloni reformok előtt, de már Salamis visszafoglalása után lett Megara birtoka (Plut. Solon 12). Peisistratos ebben a salamisi csatában még nem vehetett részt, csak a népies phantasia hozta fel e chronologiai valószínűtlenséget. Nisaiát Peisistratos 576—560 közt foglalta el.

48. Az alkmeonida Megakles családján átok súlya volt, mert Kylon társait az Eumenidák templomában megölte (l. V. 70—71); Peisistratos tehát nem akart utódot ennek leányától, inkább első házasságából származott fiaira, Hippiasra és Hipparchosra akarta hagyni trónját.

49. Thebaiban aristokrata párt uralkodott, melynek nagyon érdekében volt, hogy Athénben erős kéz tartsa féken a demokratákat.

50. Lygdamis Naxosban a néppárt segítségével tyrannus lett. Mikor az aristokrata párt elűzte, Peisistratos zsoldjába lépett, ki őt később trónjába visszahelyezte. De később Spárta újra elűzte.

51. Peisistratos mozgalmas szerepe 560 és 527 közé esik. Első tyrannisának ideje 560—555; első száműzetése 555—549; második tyrannisa 549—548; második száműzetése 548—538; harmadik tyrannisa 538—527. Fiai körülbelül 509-ig uralkodtak. — Peisistratosnak három jövedelmi forrása volt: a jövedelemre kivetett húsz százaléknyi adó, az ezüstbányák Laurionban s az itt említett bányák a Strymon folyó mellett; bár ez utóbbira más adatunk nincs.

52. Peisistratos az által, hogy a delphoibeli papok rendeletére az iónok nemzeti szentélyét megtisztította, Apollon kegyét nyerte meg, és így athéni uralmának mintegy isteni szentesítése volt. Mennyire fontos vala ez, bizonyítja később az egész szigetnek megtisztítása 426-ban, miről l. Thuk. III. 104.

53. Leon, Anaxandridas atyja és Leonidas nagyatyja, meg Hegesikles, Ariston atyja, spártai királyok voltak 600—560 között.

54. Herodotos itt, úgy látszik, nem ismeri a régi görög hagyományt, hogy Lykurgos unokaöcscsének születése után lemondott a kormányzásról és elutazott; de a spártai nép zilált viszonyainak rendezése végett visszahívta. Lykurgos ekkor követeket küldött Delphoiba (Plut. Lyk. 5.) s azt az alkotmányt állította vissza, melyet még Theopompos és Polydoros királyok kaptak a Pythiától. Herodotos szerint a törvényeket maga Lykurgos írta, s a Pythia csak a szentesítést adta hozzá.

55. Herodotos különösen három pontban tér el más szerzőktől; a) szerinte Lykurgosnak unokaöcscse az Agis családjából származó Leobotes, míg Aristoteles (Pol. II. 10.) és Plutarchos (Lyk. 1.) szerint az eurypontidáktól származó Charilaos. b) Lykurgos korát Eratosthenes 884-re teszi, Herodotos három nemzedékkel előbbre, mert Leobotes Prytanisnak volt a kortársa, ez pedig három nemzedékkel élt Charilaos előtt. c) Herodotos szerint Kykurgos saját kormányja idejében hozta meg törvényeit, míg mások szerint csak Charilaos tette őket kötelezőkké. — Krétának nem volt katonás csak szervezettű alkotmánya, de intézményei megőrizték az ősdór hagyományokat; így volt közös étkezés az állam költségén; azonban nem voltak királyai, sem magán rabszolgái.

56. Aristoteles (Pol. V. 11.) és Plutarchos szerint az ephorok intézményét csak Theopompos király hozta be. — Az enomotia eredetileg 15 tagból álló testület; minden 20 éves spártai ifjúnak kötelessége volt egy ilyenbe belépni; hajlama szerint választotta ki, hogy melyik enomotiához tartozzék, s mint a szó jelentése mutatja, a belépéskor esküt is tett. Ez a testület azután közös költségén együtt étkezett. Egy triakas (mint a szó sejteti) két ilyen enomotiából állott, később azonban a sereg szervezetében nem használták e szót, a mint a különböző időkben sokszor változott is a szervezet. Így Thukydides idejében egy spártai csapatban volt négy pentekostis (512 ember), egy pentekostisban négy enomotia (128 ember); Xenophon idejében egy csapatban csak két pentekostis, egy pentekostisban ismét csak két enomotia (50 ember) volt. — Az öregek tanácsa, a gerusia, 28 tagból állott; minden tagnak legalább 60 évesnek kellett lenni; az ő kezükben volt a főhatalom és a törvénykezés. Üléseikben a két király is részt vett, és szavazatuk is volt.

57. Az aleai Athena arkadii istennő, a kit Mantineában, Aleában és Tegeában is tiszteltek. Később Skopas vezetése alatt gyönyörű temploma épült, melyről Pausanias is szól (VIII. 47. 2.).

58. Thornax hegye Spártától északkeletre esik és meredeken ereszkedik az Eurotas völgyébe.

59. Az alakok különféle díszítmények, állatok, növények stb. voltak, melyek az edény felső részét koszorúzhatták. Herodotos maga látta ezt az edényt Samosban, Hera templomában (I. III. 47.).

60. Testhez álló bőrruhát a perzsák csak Kyros előtt viseltek, azután, különösen a katonák, kényelmes bő öltözetben jártak.

61. Az armeniai hegység alatt az Antitauros lánczolat értendő. — Kilikia Herodotos idejében nem a Taurustól délre eső partvidék csupán; északon a Halys, keleten az Euphrates volt a határa.

62. A Kypros mellett elterülő tenger és a Fekete tenger közt fekvő földet Herodotos Ázsia *nyakának* nevezi, mert földrajzi fogalmai szerint a tőle nyugatra eső földrész úgy viszonylik Ázsia zöméhez, mint az emberi fej a törzshöz. De ezt a «nyak»-at Herodotos nagyon keskenynek gondolja, mert újabb méretek szerint a két tengert 75 földrajzi mérföld távolság választja el, s ezt öt nap alatt még a legjobb gyalogló sem igen járhatja be.

63. Alyattes uralma alatt csak két napfogyatkozást láthatott e vidék, Kr. e. 610 szept. 30-án és 585 máj. 28-án. Plinius (Nat. Hist. II. 53) 583-ra teszi. — Thales ugyan járt Egyiptomban és így lehettek csillagászati ismeretei. Azonban a görögök csak sokkal később tudták a napfogyatkozásra vonatkozó számítások titkát, s így alig hihető, hogy Thales ezt a napot megjósolta volna, hanem igenis meg tudta magyarázni e physikai jelenségnek az okát. 548-ban mint nagyon öreg ember halt meg, így tehát 585-ben java-korabeli férfi volt.

64. Syennesis a kilikiai fejedelmeknek állandó neve volt, mint az egyiptomiaké a Pharao. Kilikiát Sanherib assyriai fenhatóság alá vetette, de a birodalom feloszlása után visszanyerte függetlenségét. — Labynetos (a feliratok szerint inkább Nabynetos) a híres Nebukadnezár, a ki 604-től 561-ig uralkodott.

65. Sinope Miletosnak gazdag és híres gyarmata volt a Fekete tenger mellett.

66. Telmessos nevű helység volt Pisidiában, Káriában közel Halikarnassoshoz és Lykiában; itt ez utóbbi van értve (a mai Makri), melynek alapítója, Telmessos, Apollonak volt a fia, s így kapta jóstehetségét.

67. Hermos két forrása közül a keleti a Dindymon (ma Murad-dagh) hegyén fakadt, hol a phrygiai Kybele istenanyát Dindymene név alatt tisztelték.

68. Thyrea a keleti tengerpart mellett elterülő vidék, Kynuriának északi része. Argos és Spárta sokáig hadakoztak érte egymással, míg

végre 670-ben a Hysiai mellett elterülő völgyben Argos kerekedett fölül (l. VIII. 73.).

69. Argosi hagyomány szerint Othryadest Perilaos, Alkenor fia, ölte meg. Mások szerint a csatatéren halálosan megsebesült, s éjjel az ellenség fegyvereiből egy győzelmi emléket állított össze, saját vérével irt rá feliratot, és így adta ki azután lelkét (Plut. Mor. 306.). Spártában évenként megemlékeztek e győzelemről és az elesettekről; a Karnea ünnepén kardalokkal dicsőítették.

70. A mardus nép nomád életet élt és Kyrost hadmenetében hűségesen követte.

71. Az oroszlán a napistennek, Sandonnak, és Kybelenek szent állatja volt. Ezen Meles dynastiája ismeretlen, de az oroszlán szerepe a hagyományban elárulja, hogy félig mythikus alak.

72. Sardis bevételének éve 549 és 545 között ingadozik. Eusebios szerint Kyros 559-ben lépett a trónra, s így 546-ban történt; Herodotos szerint egy évvel később. Ugyanő Kroisosnak csak tizennégy uralkodó évet ad, a tizenötödikre eső hónapokat elhagyja, de csak azért, hogy az uralkodási évek és az ostromnapok különös egybevágását mint valami fontost kiemelje.

73. Kroisos életét a lydiai néphagyomány mythikus körbe vonta; s Herodotos a lydiaiak szájhagyományát követi, habár tudja, hogy a perzsa nép vallása tiltja a máglyahalált (III. 16.). Ktesias már perzsa forrás után beszél, s szerinte más égi jelek adták tudtára Kyrosnak az elfogott király jámbor lelkületét.

74. Apollonnak «Loxias» jelzőjét mind a görögök, mind sokan ma is a λοξός melléknévvel hozzák kapcsolatba, utalva azon homályos, kétértelmű jóslatokra, melyeket az isten gyakran adott. De akkor nem használná maga a Pythia és a tragikusok mint az istennek ünnepi jelzőjét. Inkább összefügg a luc gyökkel (λαυζός, lucere), s így Apollonnak mint napistennek illő és méltó jelzője.

75. Az ismenei Apollon (a phoinikiai Esmun) temploma Thebai déli részén a város előtt elfolyó Ismenos mellett épült, s a városnak egyik nevezetessége volt. — Az ephesosi Artemist a tápláló természet istennőjének gondolták, azért ajándékozta neki Kroisos a teheneket; templomát Alyattes idejében kezdték építeni és 120 év után, a peloponnesosi háborúk idejében készült el. 356-ban, Nagy Sándor születése napján Herostratos felgyújtotta, de később még nagyobb pompával restaurálták. — Athena azért kapta a «Pronaia» jelzőt, mert kis temploma azokra nézve, kik Daulisból a szent úton jöttek Delphoiba, Apollon szentélye előtt állott, s így ennek mintegy előcsat-

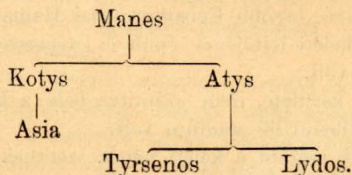
nokát (πρόνους) képezte. — A branchidák előkelő papi osztály voltak Apollon szolgálatában, kiknek jóslatai még a római császárok korában is nagy tekintélyben állottak. Templomuk Miletostól pár órányira egy magaslaton állott, honnan szép kilátás nyílt a tengerre és a síkságra; néhány oszloptöredék még ma is van belőle.

76. Pantaleon lehetett az idősebb fiú, mert Kroisos Alyattes uralkodásának csak huszonharmadik évében született.

77. A Hermos síkságának északi részén, alacsony hegyeken még most is több mint hatvan régi sírdomb látható; közöttük három messziről kilátszik, s a legnagyobbat Alyattes sírjának tartják. Ezt Spiegelthal, német consul, és Dennis kiásták, s benne érdekes leletekre akadtak.

78. A sír kerülete tehát 3800 láb, átmetszete 1300 láb volt. Még ma is 3440 láb a kerülete, alapja idők folytán lekopván.

79. Manes Zeusnak és a földanyának (= Ma) fia, a lydiai népnek ősatya, s tőle származnak a különböző törzsek. A családfát Stein így állítja össze:

Mások szerint Kotys Manesnek egyetlen fia volt, s ő Atysnak és Asiának atya.

80. A régi görögök azt hitték, hogy az itáliai tyrrhenék (etruszkok) a lydiaiaktól származnak (így Herodotos, Plutarchos, Strabon stb.); minthogy azonban a lydiai Xanthosnak töredékei ilyen kívándorlásról nem beszélnek, s Atysnak fiát nem Tyrsenosnak, hanem Torrhebosnak nevezik, a modern tudósok nyelvészeti kutatásaik alapján inkább halikarnassosi Dionysiosnak (I. 28.) adnak igazat, hogy a lydiaiak és etruszkok között annál inkább nincs rokonság, mert ez utóbbiak nyelve agglutináló, míg amazoké a hellen-phrygiai családhoz tartozik.

81. Az ombrikusok (umbriaiak) birtoka az etruszkok bevándorlása előtt egész Közép- és Észak-Itáliára kiterjedt.

82. Kyrost mint a perzsa birodalom megalapítóját és nemzeti hőst úgy a népies phantasia, mint a költők (Sahnameh) nagy mythosi kör központjává tették; úgy hogy hiteles története alig volt

megállapítható. Herodotos tehát nagyon téved, midőn a szerinte leg-hitelesebb hagyományt igaznak tartja. Az ő elbeszélésében a népies emlékek hatása mutatkozik. Más hagyományokat közölnek: Xenophon, Ktesias, damaskusi Nikolaos, Deimon stb.

83. Deiokes 709-ben lett a médek királya; az assyriaiak uralma tehát 1229-ben kezdődött. Birodalmuk Kis-Ázsia határától az Indusig terjedt, magában foglalta Babyloniát, Armeniát, Médiát, Baktriát, Syriát, Phoinikiát és Judéát. Sanherib uralma (714—693) alatt először Media vívta ki függetlenségét 712-ben.

84. E «többi népek» alatt első sorban a babyloniak értendők, kiknek királya, Nabopolassar, Kyaxaressel szövetségbe az assyriaiak utolsó királyát, Sardanapalt, legyőzték, Niniveht elpusztították, és az egész birodalom feloszlott (610?).

85. A mint Herodotos Deiokes uralomra-jutását előadja, az a méd vagy perzsa népnek phantasiája, mely csak így tudta elképzelni a monarchia megalakulását. Ismétlődik e mód később Kyros történetében, midőn őt a falubeli gyerekek játékból királylyá választják.

86. Agbatana, később Egbatana (mai Hamadán) az Orontes (ma Elvend) északkeleti lejtőjénél épült és a perzsa királyok nyári tartózkodó helye volt.

87. Athén kerülete, nem számítva bele a Peiraieust és a külső telepeket, körülbelül 60 stadium volt.

88. A hetes számot a keleti népek szentnek tartották. A Zendavesta szerint a világ hét planétából áll, s mindegyiknek más színe van. A hétnek napjait róluk nevezték el a babyloniak.

89. Deiokes 709-től 656-ig, Phraortes 656-tól 634-ig uralkodott. Azonban itt a chronologia valószínűtlen. Deiokes férfikorában jutott a trónra, s így 53 évig alig uralkodott. Lehet, hogy itt csere történt, s Phraortes uralkodott 53 évig, Deiokes csak 22 évig.

90. A saspeirusok valószínűleg a mai Georgiában, Tiflis mellett laktak. Richter az iberiaiakkal akarja őket azonosítani.

91. Ezen út a Kaspi tengertől keletre keresendő, s a nyugati parttól a mai Derbend szoroson át vezetett Perzsiába.

92. Palæstinai Syria alatt Herodotos majd csak a philistæusok és a zsidók által lakott tengerpartot érti (II. 104; III. 5; IV. 39), majd Phoinikiát is hozzá érti (VII. 89.). Eusebios szerint a skythák 630-ban jöttek Palæstinába.

93. Aphrodite Urania az égnek és földnek, tehát az egész természetnek hatalmas anyja, kit az assyriaiak Mylittának, az arabok Alilatnak, a phoinikiiaiak Astartének, Askalonban Atargatisnak vagy

Iasos és Phaselis városoknak lakói. — A Triopion hegyfoknál, Knidos mellett, Poseidon és a nymphák tisztelete egyesült Apollon tiszteletével, s itt ünnepelte a dór szövetség nemzeti és szövetségi ünnepeit.

110. Lindos, Ialisos és Kameiros három dór város volt Rhodos szigetén.

111. Az iónokról a Peloponnesosban I. VII. 94; VIII. 73. Mikor az achajaiak hazájukból kiűzték, Attikába mentek, s innen Kodros fiaival Kis-Azsiába vándorolván, alapították tizenkét városukat.

112. Az abasiak a hagyomány szerint thrákok voltak, kik Abaiból Euboiába költöztek, s innen egy részük Chios szigetére vándorolt.

113. Valahányszor a görögök gyarmatot alapítottak, az anyaváros prytaneumának tűzhelyéből tüzet vittek magukkal, jeléül annak, hogy a vérrokonságot és a közös isteneket meg fogják őrizni.

114. Neleus Pylosát Peloponnesosban nem tudjuk ugyan biztosan megállapítani, de nem szabad összetéveszteni azon kaukonok lakóhelyével, a kik Elisben Dyme városa mellett laktak. Neleus és Nestor utódai a dórok elől Athénbe menekültek, s az iónok kis-ázsiai gyarmataihoz szegődtek.

115. Az Apaturia ünnepét minden phratría évenként megülte Pyanepsion (november) havában; három napig tartott. Az első napon volt a közebéd, a második napon áldozatot mutattak be Zeus Phratriasnak, a harmadik napon bejegyezték a polgárok ujonnan szült vagy felfogadott fiait a phratríába. Ez igen fontos actus volt, mert e bejegyzésen alapult az egész polgári vagyonyjog.

116. Achajának régi ión telepén, Helikében Poseidonnak igen híres temploma volt, s tisztelete innen Attikába, majd Kis-Azsiába is átvándorolt.

117. Kyme polgárai egyideig Lokrisban laktak, s itt volt Phrikion hegye.

118. Aigiroessa városáról nincs tudomásunk, talán Elaia városának elavult neve, melyet Strabon az aél városok közt felsorol.

119. Strabon szerint Smyrnát az ephesosi iónok alapították. A szomszéd aélok elfoglalták a várost, s az iónok Kolophonba voltak kénytelenek költözni, melynek lakósaival szövetkezve később az aélokat elűzték Smyrnából; s ez az oka, hogy Herodotos Smyrnát Kolophon gyarmatának tartja.

120. Hekatonneszi (=100 sziget) Lesbos és a szárazföld közt elszórtan fekvő, körülbelül 40 kis sziget, melyek együttvéve egy községet alkottak.

121. Athenének mindenütt Poliuchos vagy Polias a jelzője, a hol temploma és szobra volt a város akropolisán (így Athénben Spártában, Priénében stb.); s így az illető város védőjeként tisztelték.

122. Tyrsenia alatt Itália, Iberia alatt Spanyolország északkeleti része, Tartessos alatt ugyane félsziget déli része értendő, a Baetis (ma Guadalquivir) folyónak melléke. Herodotos után Cadix városát is így nevezték, ő még Gadeirának (IV. 8). A phoinikiaiak korán ismerték Európa délnyugati részét, de kereskedelmi érdekekből eltitkolták, s így a phokaiaiak is úgy szerepeltek, mint e vidéknek fölfedezői.

123. Az oinussai öt sziget (ma Spalmadori) Chios és a szárazföld között fekszik.

124. A karthagóiaknak Sardinia (=Sardo) és Korsika (=Kyrnos) szigetén voltak gyarmataik (VII. 165).

125. Kadmosi győzelem az, melyből a győzőnek ép oly kára van, mint a legyőzöttnék. A kifejezés onnan ered, hogy Kadmos utódának, Oidipusnak két fia, Eteokles és Polyneikes, Thebai birtokáért küzdve egymást megölték.

126. Hyele az alsó-itáliai Velia vagy Elia, a későbbi eleai philosophia székhelye; Poseidonion = Pæstum. — Kyrnos a phoinikiai Herakles napistennek fia.

127. Abdera eredetileg a phoinikiaiak gyarmata, kik a szomszéd Thasos szigetén is laktak. Volt nekik egy Abdera nevű gyarmatuk Iberiában is.

128. Először Kroisos igázta le őket (c. 6).

129. Thales indítványa az volt, hogy az ión városok ismerjék el Teost szövetségük fejének, mondjanak le független autonómiájukról, s csak a községi autonómiákat tartva meg alkossanak egy egységes államot, mely Iónia hatalmát kifelé nagyon tekintélyessé tehetné.

130. A káriai nép rokona volt a lydiaiaknak és a mysiaiaknak. Kis-Ázsia partvidékén kívül voltak birtokai az aëol szigeteken (pl. Delos), sőt magában Görögországban is (Megara, Hermione, Epidaurus). Nagy hajós nép volt, melyet a dór és ión vándorlások Kis-Ázsiára szorítottak vissza. — Velük együtt említik mindig a lelegeket, bár nem ugyanaz a nép; nekik is voltak gyarmataik Lakoniában, Akarnaniában, Aitoliában, de már Minos megtörte hatalmukat.

131. A kauniusok a régi Kaunos lakói a káriai tengerparton, közel a lykiai határhoz.

132. Kalynda káriai város, melynek Herodotos egyik fejedelméről is beszél VIII. 87.

133. Homeros szerint (II. VI. 199) Sarpedon Bellerophonnesnek

az utóda, Minos két nemzedékkal öregebb, és csak egy testvére van, Rhadamanthys.

134. Herodotos sem geographiailag, sem ethnographiailag nem különbözteti meg Assyriát Babyloniától, mely tehát az iráni fensík, Armenia és az arab sivatag között elterülő óriási földterületből áll. A babyloniaiakat tehát assyriaiaknak is nevezi (c. 183, 189, 193, 199), és két assyriai birodalmat különböztet meg: a régibbnek északon Ninos (Niniveh) a fővárosa (102. fej.), az ifjabbnak délen Babylon (188. fej.); s két ízben (c. 106, 184) megígéri az assyriai történetek megírását.

135. Babylon kerülete e szerint 480 stadium, vagyis 12 földrajzi mérföld lett volna, majdnem hihetetlen kiterjedés, ha nem vennők hozzá az óriás tereket, szántókat, kerteket, melyek a keleti városokhoz tartoztak. Mindazonáltal így is kisebbnek kell Babylont képzelnünk. Ktesias 360. Strabon 385, Qu. Curtius 368, Kleitarchos 365 stadiumra becsüli. Herodotos a falaknak csak romjait láthatta, hosszúságukat bizonyára nem mérte meg, s általában a dragománok nagyzó közléseinek befolyása alatt áll.

136. E szerint a királyi (perzsa) és a közönséges (görög) rőf között a viszony vagy 24:27, vagy 21:24, mert egy rőfben 24 ujj volt. Ujabb méretek szerint a régi perzsa rőfben 525 millimeter, a görögben pedig 462 millimeter volt, s így a kettő közt a viszony olyan, mint 21:24.

137. Egy napi gyalogútnak Herodotos 200 stadiumot vesz föl a síkságon, hegyi vidéken 150 stadiumot.

138. Belos, Bel vagy Bal (=úr) a babyloniai vallásnak a főistene.

139. A chaldæusok az armeniai fensíkből régóta bevándorolt árja vagy sémi nép; ők voltak Babylon alapítói és első urai. Később egymásután a médek, arabok és az assyriaiak uralma alatt megtartották kiváló jellegüket, ők képezték a papi osztályt, mint a mágusok Médiában, s a többi népfajoktól szorosan elzárkóztak. Az astronomiában nagyon jártasak valának.

140. Patara lykiai város Xanthostól délre a tengerparton. A monda szerint Apollon csak a hat téli hónapon jósolt e helyen, a hat nyári hónapon át Delosban tartózkodott. Ezért éneкли Horatius (Carm. III. 4. 64): *qui Lyciae tenet dumeta natalemque silvam Delius et Patareus Apollo*. — A városnak még ma is tekintélyes romok jelölik a helyét, sirok, templomi és más épületi töredékek, egy színház 34 pad ülésel stb.

141. E szerint Semiramis csak 150 évvel élt volna Nitokris előtt, a ki a legnagyobb valószínűség szerint Nabukadnezarnak (604—561) volt a felesége (c. 188). Ha tehát 600-tól 150 évre visszamegyünk, akkor Semiramis Nabonassar idejében élt, a ki Babylonnak vagy királya, vagy csak helytartója volt. A nép phantasiája valószínűleg összekeverte a mythikus Semiramissal, a ki a trójai háború ideje körül élt és Ninos feleségének is mondják.

142. Berosos és a többi források nem ismernek Nitokris nevű királynőt, s a kiásott romok feliratai az összes építkezéseket férje, Nabukadnezár érdemének tudják be. Lehet azonban, hogy ennek halála után, Nabonidos uralma alatt Babylonban az özvegy királynő vezette azon védelmi építkezéseket, melyek a perzsa támadásokat megghiúsítani igyekeztek.

143. Diodorosszerinte hid öt stadium hosszú és 30 láb széles volt. Kőpilléreire czédrus-, cyprus- és pálmafából faragott gerendák nyugodtak.

144. Perzsa szokások szerint pusztá közellét is megsérti a holttestet. Dareios tehát azért vétette le a koporsót, hogy a kapun akadálytalanul átmelessen. Az egész különben olyan anekdota, a minőket az ión phantasia nagyon szeretett csinálni rosszul magyarázott vagy hibásan olvasott feliratok alapján. Ilyen felirati szöveg legalább nagyon elüt a szokásos perzsa stilstól.

145. E helyütt Nabonidos értendő és a babyloniai birodalom. Csakhogy Nabonidos nem a királyi családból származott, hanem Nergilissar fiának, Laborosarchodnak meggyilkoltatása után választás következtében jutott a trónra.

146. Choaspes a mai Kercha, melyet más görög írók Eulaiosnak is hívtak.

147. Gyndes a mai Diala. — A matienus hegyekre vonatkozólag I. c. 72 és 102. — A dardanus népet nem ismerjük, valószínűleg a Zagros hegység déli lejtőjénél lakott. — Opis városát Xenophon is említi (Anab. II. 4. 25.), de helyét nem tudjuk biztosan megállapítani. Némelyek azt hiszik, hogy a Tigris mellett, a Kufri folyónak betorkolásánál feküdt.

148. E legenda egyik legszebb példája annak, mikép keveri össze a naiv néphit a mythost a történeti eseménnyel. A ló a napnak szent állatja; az pedig, hogy 360 árkot ástak a folyóból, a babyloniai évnek napjaira utal; — a nép nem értvén meg Kyrosnak indítékait, hogy táborát a csatornázási munkálatokra akarta megtanítani, mi nélkül Babylon mellett nem boldogulhat az Euphratessel: e csatornázási műveletet összekeverte egy régi legendával.

149. Másodszor Dareios foglalta el (I. III. 159). Az első bevétel, t. i. a Kyrosé, 538-ban történt, mert tulajdonkép már előbb is sokszor elfoglalták, de erről Herodotos mit sem tud.

150. Itt az a «királyi csatorna» van értve, melyet Nebukadnezár ásott és délkelet felé ömlött a Tigrisbe.

151. Babyloniában nem nő olajfa. A zezámgyümölcs neve különben bőséges, jóízű olajat szolgáltatott.

152. Mylitta Belosnak a neje. Ezen erkölcstelen vallási szokás azon alapult, hogy Mylittának, a minden termékenység anyjának, mindenből felajánlandó az első termés. A hajadonok tehát az istennőnek áldozták szüzességüket, hogy ne legyenek magtalanok.

153. A massagetákat a régiek skytháknak tartották, ép úgy, mint a getákat és thiissagetákat (IV. 22), s Herodotos szerint az Araxes mellett laktak, az issedonokkal szemben, a kikiről mesés szomszédaikkal együtt Aristéas emlékezett meg *Arimaspea* című művében.

154. Herodotos nem járt e vidéken, s azért itt két folyamot téveszt össze; az egyik Erzerum mellett ered és kelet felé folyik a Kaspi tengerbe, a másik talán az Oxus vagy inkább a Jaxartes.

155. Ezt a helyes nézetet nem vallották Herodotos előtt, s utána is mindenki azt hitte, hogy a Kaspi tenger összeköttetésben áll a Maiotis tavával. Csak Kr. u. a második században Claudius Ptolemæus tudta e téves felfogást kiirtani.

156. Neko, egyiptomi király, phoinikiai hajókkal körülutaztatta Afrikát (IV. 42); azóta tudták a görögök, hogy az Atlanti és Indiai Óceán nincsenek egymástól elválasztva.

157. Herodotos számítása szerint (II. 11) kerek hajón körülbelül nyolcz mérföldet lehet egy nap alatt behajózni. E szerint a Kaspi tenger hosszúsága nyugatról keletre 120, legnagyobb szélessége 64 mérföld volna. Ujabb méretek szerint azonban hosszúsága 160, szélessége 32 mérföld.

158. Dareios családfája a következő: Achaimenes, Teispes, Ariarammes, Arsames, Hystaspes, Dareios. Kyros 529-ben halt meg, Herodotos szerint tehát Dareios 549-ben született; míg Ktesias szerint 557-ben.

159. Más írók szerint Kyros 559-től vagy 560-tól uralkodott, tehát 30 vagy 31 évig. Herodotos szerint az 559. év még Astyages uralmára esik.

160. A történetíró saját világfelfogása indította arra, hogy ezt a hagyományt tartsa legvalóbbszínné. Xenophon szerint (Kyrop. VIII 7) öreg korában, ágyban halt meg; Ktesias szerint pedig a derbiku-

sok ellen harczolt, s bár ellenségét legyőzte, kapott sebe következtében mégis meghalt a csatatéren. Herodotos hagyománya már azért is valószínűtlen, mert holttestét Pasargadaiban temették el, a hol azt Nagy Sándor vezére, Aristobulos, még látta.

JEGYZETEK A MÁSODIK KÖNYVHÖZ.

1. Kambyzes még atyja életében, 530-ban lett Babylonia királya, és 19 vagy 20 évig uralkodott. Egyiptomi hadmenete 525-ben kezdődött. — Apósa, Pharnaspes, Achaimenes családjából származott.

2. Hephaistos az egyiptomi Ptah, a világmindenség atyja, és székhelyének, Memphisnek szent neve: Hakaptah. Idevaló szentélye egyike a legrégebb és legnevezetesebb templomoknak.

3. Memphis, Heliopolis és Thebai képviselik az egyiptomi vallásos ritusnak három főformáját. Mind e három városban előkelő papi osztály volt, mely tudománya által nagy tekintélyben állott. Memphisben Ptah, Heliopolisban Atum (= a nap) és Thebaiban Ammon állt a kilencz főistenség élén.

4. A keleti népek és a görögök évszámítása azért volt oly bizonytalan, mert a holdnak a változatait tették időszámításuk alapjává. Az egyiptomiak astronomiai tudománya már Kr. e. 2000 körül annyira ki volt fejlődve, hogy a napot vették irányadóul, az évet tizenkét, 30 napból álló hónapra osztották föl, s a 360 naphoz még öt napot, sőt — a mit itt Herodotos nem tud, de az emlékek bizonyítják — minden negyedik évben 6 napot adtak hozzá, épúgy, mint a mi julianus naptárunk.

5. Menes, az első király, 3892-ben, más túlzó számítások szerint 5702-ben élt Kr. e. Ő volt Memphis alapítója.

6. Perzsiában a parasangnak megfelelő *färsach* vagy *färsang* még manapság is 18000 láb, vagyis 30 stadium. Az új-perzsa *sänk* (= kő) mérőöldkövet jelent. — A schoinosnak (= káka, kötél) Egyiptom különböző vidékein különböző volt a hossza, 30—120 stadium közt ingadozott. Herodotos mindig 60 stadiumnyi hosszúnak veszi, s a hol adatai tényleges állapotokkal ellenkeznek, a tévedés sokszor innen származik.

7. Heliopolis (= a nap városa) profán neve *Anu*, a bibliai *On* (I. Mos. 41. 45). Romjai Kairótól két órányira Matarieh falunál vannak.

8. Ezen oltárt Athénben Hippias fia, Peisistratos emelte, s úgy látszik, hogy a görögök minden távolságot innen számítottak, mint Rómában a Milliarium aureum-tól.

9. A Kasiai hegység (ma El Kas) tömege a deltától Thebaig márványszerű kemény mészkő, melyet szoborművekre és a pyramisok külső falára alkalmaztak. Thebaion túl Syeneig a hegység homokkő, azután granit és syenit. Az óriási kőbányák ma is láthatók, óriási nagy termek húzódnak bennök végig, telve történeti érdekű feliratokkal. A köveket faszánakon ökrök húzták a Nilusig, onnan tutajokon továbbították a pyramisok helyéig.

10. Ez a futóhomok ma oly mély, hogy a pyramisoknak lába mélyen van eltemetve, s az óriási sphynxnek is csak a feje látszik ki. Már Strabon korában el voltak temetve a szent Apis-állatok sírjai, a Sarapeion. A Nilus balpartján körülbelül 30 pyramis van a sivatag és a termőföld között.

11. Herodotos 540 stadiumot számít egy napra a folyamon fölfelé, tehát $13\frac{1}{2}$ mérföldet. Ma könnyű hajó $12\frac{1}{2}$ nap alatt teszi meg ezt az utat.

12. A tenger és Thebai közt a távolság valószínűleg a sebennisi főágon értendő, nem pedig Heliopolison át. Mert ez az út 6360 stadium hosszú. Maga Herodotos mondja (c. 7), hogy a tengertől a távolság Heliopolisig 1500 stadium, innen Thebai városáig ismét 4860 stadium.

13. Herodotos a Niluson Elephantine városáig hatolt föl (c. 39).

14. A libyai hegyláncz köveiben nagyon sok csiga és kagyló volt, s a belőlük készült pyramisoknak szétváló köveiből nagy tömeg hullott a földre. — A só virágzása még most is látható, mert a szikes földtalajt reggelenként vékony sóréteg födi.

15. Az egyiptomiak földjüket fekete színe miatt *Chemi*-nek vagy *Kam*-nak nevezték, épúgy, mint a phoinikiaiak a magukét vörösnek.

16. Moiris király idejéből (c. 101), ki a Nilus szabályozása végett a hasonló nevű tavat ásatta, még találni Nubiában Semneh és Kummeh szikláin jeleket, melyek a Nilusnak legmagasabb vizállását mutatják. S ilyen adatok alapján mondták ezt az egyiptomi papok Herodotosnak.

17. Az emlékek chronológiája szerint Herodotos itt több mint 1000, talán 2000 évvel tévedett; különben is lehetetlen, hogy a Nilus völgye 900 év alatt 7—8 rőffel, azaz $3\frac{1}{2}$ —4 méterrel emelkedjék. Újabb kutatások szerint az emelkedés évenként csak 4—5 hüvelyk.

18. Sertésstenyészet nagyban dívott Egyiptomban, ámde az emlé-

kek azt bizonyítják, hogy a földmívelést a gazdák főleg marhákkal végezték. Lehetséges azonban, hogy a deltának buja földjére a vetés alkalmával disznócsordákat hajtottak.

19. Perseus őrhelye a kanobosi torkolat és Alexandria között, Abukir hegyfokánál volt. A pelusioni halszáritó helyek megkülönböztetendők magától Pelusion városától, mely 20 stadiumnyira feküdt a tengertől. Kerkasoros jelentése: Osiris vágása, s a mai Saïdijeh vár közelében volt.

20. Ujabb kutatások szerint a cultura haladása ép megfordítva, a Niluson fölfelé haladt. A legrégebb emlékeket Memphis szolgáltatja, azután következik Thebai, s végül Meroë, melyet hibásan tartanak az egyiptomi műveltség bölcsőjének.

21. Katadupok alatt a kis katarakta értendő, ma Selláh a neve. Elephantine és Philai szigete közt a Nilus granitsziklák közt zuhog le, s itt kezdődik Egyiptom.

22. A saisi torkolat nem Saïs városától kapta a nevét, mert ez a nyugaton fekszik; volt talán egyszer egy keleti Saïs is. A másik torkolatot Mendes városáról nevezték el.

23. A rómaiak idejében boráról híres Morea városa a hasonnevű tó mellett perzsa őrállomás volt Libya ellen. Apis városát a tengerparton 35 mérföld választotta el Alexandriától, s öt napi út kellett tőle, hogy Ammon jóshelyéhez (Siva oázis) jusson az ember.

24. A tropikus tavaszi esőzések Aithiópiában idézték elő, valamint ma is, a Nilus áradását. Ez rendszeren június 21-én kezdődik, augusztus 10-ke körül a folyam már kilép a medréből és szeptember 20-án a legnagyobb. Októberben már apad a víz, s ez így tart egész télen át.

25. Ezen állítás csak annyiban igaz, hogy ezen a vidéken semmiféle szél nem támad; de azért a Nilus völgyében gyakran fú a szél.

26. Syriában az Orontes és a Leontes, Libyában a Kinyps és Triton (IV. 175, 178).

27. E második magyarázat a miletosi Hekataiosztól ered.

28. E harmadik magyarázatnak Anaxagoras az apja, s bármennyire czáfolja Herodotos, bizonyára a legézszerűbb. Herodotos, és utána még Diodoros sem tudta, hogy az egyenlítőhöz közel, az abyssiniái hegyeken sok hó és jég van.

29. Felső-Egyiptomban nem szokott esni, s ezért azt hitték, hogy Aithiópiában sincs eső (III. 10). De a Nilus forrásvidékén ép májustól szeptemberig tartanak a nagy esők, s velök együtt a hegyekről leolvadó hó idézi elő a Nilusnak szabályos áradását.

30. Herodotos síma lapnak képzeli a földet, a melyre merőlegesen esik az égboltozat. Ennek közepén van a napnak rendes, eredeti pályája, a melyet azonban csak a nyári napéjgyenkor közelít meg. Ezután az északi szelek a napot délre szorítják, s ezért van Európában és Egyiptomban tél, míg Aithiópiában rekkenő hőség. A tél elmulával a nap ismét régi pályája felé közeledik. — Herodotos főleg azt akarja megmagyarázni, hogy miért van a Nilusban télen kevesebb víz, mint nyáron, míg más folyamokban a nyári vízállás a rendes, nem pedig a téli.

31. Saisban *Neith* istennőnek, a nap ősanýjának volt híres szentélye, s a görögök Atheneval azonosították. — Az írnoknak a papi collegiumban igen előkelő állása volt, a ki a hieroglyph iratokban, a matematikában és földrajzban nagyon jártas szokott lenni.

32. Elephantine (egyiptomi nyelven Abu = elefántsziget) onnan kapta nevét, hogy az aithiopiai elefántcsontkereskedőknek itt voltak raktáraik. Átellenében volt Syene (ma Assuan).

33. Ma sem a szigetnek, sem a tónak semmi nyoma. Strabon Tachompsonak két népét Philai szigetén lakatja.

34. E szerint Meroë távolsága Elephantinétől tizenkét schoinos és tizenkét napi hajóút, vagyis összesen 13200 stadium, körülbelül 325 mérföld.

35. Az emlékek igazolják, hogy Aithiópiában leginkább Zeus-Ammon és Dionysos-Osiriszt tisztelték.

36. Azaz 56 napig.

37. Daphnai az ó-testamentumi Tahphanhes, közel Pelusionhoz.

38. A hagyomány szerint 240000 harczos vándorolt ekkor Aithiópiába, főleg azért, hogy Psammetichos az idegeneket, különösen a görögöket kedvelte; ők voltak tehát az egyiptomi műveltség terjesztői Aithiópiában.

39. Etearchos egyiptomi neve Taharaka.

40. A nausamonokról l. IV. 172.

41. Soloeis Mauretaniának tengerpartján a mai Cap Cantin. Soloeis phoinikiai név = magaslat, szikla.

42. A város a Niger folyónak (ma Djoliba) felső folyásánál feküdt, talán Timbaktu.

43. Herodotos nem ismerte Európa északi és nyugati részét; azt hitte, hogy nagysága és fekvése megfelel Afrikának, s mindkettőjüket egyformán egy nagy folyam szeli keresztül. Az Istros pályáját másutt (IV. 99) írja le bővebben, s szerinte Európa legnyugatibb részében ered, keletre tart, majd délre kanyarodik és délkeleti irányban ömlik

a tengerbe. Ep így a Nilus is nyugati Libyából kelet felé folyik, majd alsó folyásában északi irányban tart a tengernek. — Pyrene a tengerparton feküdt a Pyrenæusok lábánál, s az 5. századig Kr. e. jelentékeny tengeri kikötő volt.

44. Nyugat-Európáról csak azok a kereskedők tudtak beszélni, kik Herakles oszlopain hajóztak át északra. A kelták Galliában és Iberia nyugati részén, a kinesiusok (vagy kinetek IV. 79) Iberia dél-nyugati részében laktak.

45. Istria (ma Istere) a mai Küsztendzse közelében volt a tengerparton, 500 stadiumnyira a Dunának sz. György-ágától.

46. Ep így szól e szokásról Sophokles (Oed. Col. 337—341):

«Oh, mily híven követi a testvéri pár
Egyiptom népe jellemét s szokását!
A rokka mellett ülnek ott a férfiak
Ki nem mozdulva házukból, míg nejeik
Kinn járnak és az élet gondját viselik.»

(Csiky Gergely ford.)

47. E szokás manapság is dívik.

48. Ezt csak úgy lehet érteni, hogy nő nem örökölhett papí hivatalt a collegiumban; mert különben maga Herodotos is említ papnőket (c. 54) Thebaiban s az emlékek szintúgy mondják, hogy nők is szerepeltek az isteni szertartásokban.

49. Görögországban a törvény kötelességévé tette a fiúnak, hogy öreg vagy beteg szüleit eltartsa. Solon atimíával sújtotta azt, ki ez ellen vétett.

50. Papok és királyok kopašzra nyirták hajukat; de ha utczára léptek, fürtös parókát vettek magukra, minőket az emlékeken is látunk. A hosszú szakáll szintén mesterséges haj volt.

51. Ez csak a szegény néposztályra vonatkozik, mely ma is együtt él állataival.

52. A férfiak ruházata vászonból készült alsó- és gyapjúból készült felsőruha (c. 81); de az emlékeken csak az előkelőknek van két ruhájuk. A nők mellől lábíg erő, testükhöz simuló ruhát viseltek, melyet válszalagok tartottak.

53. A legrégebbi görög feliratokat, mint Phoinikiában is, jobbról balra vésték. Később dívott az úgynevezett boustrophedon írás, azaz a sor fölváltva jobbról és balról kezdődött. Herodotos korában már ez is elévült.

54. Az egyiptomi nyelvben két dialektus volt: a régebbi *szent nyelv*, melyet csak a papok ismertek és emlékszerű feliratokban hasz-

náltak, és az ifjabb népnyelv. Az elsőt hieroglyphekkel írták, mely megrövidítve hieratikus betűket adott, s így vannak írva pl. a papyrus-tekercek. Még rövidebb a demotikus írás.

55. A papi collegiumoknak nagy birtokaik voltak, s ezek összevéve Egyiptomnak egyharmadát képezték. A bérösszegeből fedezték a ritus kiadásait, a kikötött naturaliak és állatok szolgáltatták az áldozatokat és látták el a papi collegiumok szükségleteit.

56. Egy papi collegiumban öt rangfokozat volt: legalsó rangban volt az énekes, azután következtek az idő- és jelvizsgáló (c. 82), az írnok (c. 28), a ruhatáros és áldozati felügyelő, végre a főpap. Rendszeren egyes családok privilegiuma volt egy-egy ily collegium, és a családtagok a papi hivatalokat fokenként örökölték, úgy hogy erős papi kasztot képeztek.

57. Epaphos, az egyiptomi Apis, a memphisi Ptah-Osiris szent bikája, a természet teremtettségének symboluma. E bikának határozott jegyei voltak (III. 28), s tilos volt megölni.

58. A pecséten térdeplő ember volt ábrázolva, kezei összetéve, s torkára kard feszítve.

59. A fejtet csak engesztelő áldozatoknál volt szokás elkülöníteni, és Herodotos itt tévesen általánosít; mert rendes áldozatoknál a fej is az áldozati részekhez tartozott.

60. A legnagyobb istennő alatt itt Isis értendő, kinek Philai szigetén volt leghíresebb temploma. Ő a természet szülő erejének képviselője és így Osirisnak párja. Az emlékeken fejből két tehén-szarv emelkedik ki, s közöttük a holdtányér alakja látható. Ezért azonosítja Herodotos Isist Aphroditével (= Hathor), a kinek a tehén volt eleven symboluma.

61. Prosopitis szigetét a Nilusnak kanobosi és sebennysi ága, meg az őket összekötő mesterséges csatorna képezte és külön járást alkotott (c. 165).

62. Zeusnak Thebaiban Ammon (Amen, Amun = a titokzatoság) a neve; szentélye, Amun-Api (= Amenophis), a város keleti részében épült. Tisztelete lassanként Meroëig terjedt.

63. Mendes (Binebdēd vagy Binded) a delta közepén feküdt, s Osirisnak itt a kos volt symboluma, s különösen mint a nők megtermékenyítőjét tisztelték.

64. Az egyiptomi Herakles (Su) az égető, pörkölő nap. Thebaiban Ammon fiaként szerepelt és helyi neve Khonsu-Neferhotep (Ἰασηδοταίμων).

65. A tizenkét istenségről l. c. 144. — Herodotos az egyiptomi

vallás pantheonjában három csoportot különböztet meg: az első csoport nyolcz istenből áll (l. e. fejezet végét); ebből fejlődött a második csoport tizenkét istenséggel, s ebből ismét a harmadik emanálódott. Herodotos nem ismeri valamennyinek a nevét; az elsőből említi Pánt és Létót (c. 46. 145. 156), a másodikból Heraklest (c. 145), a harmadikból Dionysost (c. 42. 145). Lásd különben a 70. jegyzetet. Az emlékekből és az istenekre vonatkozó hagyományokból mindaddig nem sikerült ezen egyiptomi pantheont végleg megállapítani; csak annyi bizonyos, hogy e három fokozatban bizonyos fejlődés nyilatkozik, mely az egész természet és a csillagos ég felfogásával összefügg. Így a tizenkét istenség nagyon összefügg az olymposi istenkörrel, valamint a tizenkét állatjeggyel, melynek alapján az évet hónapokra osztották. — A «másik Herakles» a görög hős, Amphitryon és Alkmene fia; — az egyiptomiaknak nem volt heros-cultusuk.

66. Amasis Kr. e. 570-től 526-ig uralkodott.

67. Herakles itt a syriai Baal, kinek Tyrosban Melkart a neve.

68. Thasos, Agenor fia és Kadmos testvére, gyarmatot alapított Thasos szigetén, a hová a phoinikiiaiak már régóta jártak az aranybányák kihasználása végett.

69. Az argosi Herakles, Amphitryon fia, és Polyneikes a trójai háború előtt egy nemzedékkel éltek. Minthogy pedig Polyneikest öt nemzedék (Kadmos, Polydoros, Labdakos, Laios, Oidipus) választja el Kadmostól, a tyrosi Herakles kortársától, következik, hogy a két Herakles között 150 évi időköz van.

70. Nyolcz istenséget nem ismernek forrásaink. A Manetho-féle első istendynastiából csak hat nevet említhetünk, s ezek: Hephaistos, Helios, Kronos, Osiris, Typhon, Horos. Az öregebb istenségek, melyek Thebaiban és Memphisen a cultusban szerepelnek, kilenczen vannak, s ide tartoztak: Ammon, Ptah, Osiris, Isis, Typhon és Horos.

71. Az emlékszerű feliratok arról tanúskodnak, hogy az egyiptomiak más állatokat is áldoztak. Ha nem is mondhatjuk, hogy minden egyes járásnak külön, eltérő cultusa volt, mégis gyakran megtörtént, hogy az egyik járás gúnyból ép azokat az állatokat áldozta az isteneinek, melyeket a szomszédban tiszteltek és kíméltek.

72. Az emlékek ugyan nem mutatnak emberáldozati képeket, de azért mégis voltak emberáldozatok. Így a thebaibeli járásban, Eileithyia városában a Sirius napjain nyilvánosan égettek el máglyán embereket; Amasis király pedig Heliopolisban emberek helyett viasz-bábuk áldozását rendelte el.

73. Ez volt az a titkos szertartás, mikor a nők a bezárt templomban a bakkecske előtt levetköztek. A népies phantasia természetesen túlozta a dolgot, s azt mondta, hogy a nők közösültek vele; s így beszél róluk Pindaros is (Fr. 215).

74. Melampus a legrégebb és leghíresebb jósok egyike volt. Proitos, argosi király leányait kigyógyította a Dionysos által rájuk varázstolt örvöngő betegségből, s ezért a királyságnak harmadrészét kapta ajándékul (VI. 34).

75. Így Melampus családjából Amphiaraios és Theoklymenos, továbbá a orphikusok és Arion, a kardalnak feltalálója.

76. Melampus e szerint nem olyan istensugallta jós, mint Kalchas az Iliasban és Euenios az Odysseiában. Úgy látszik, hogy Herodotos ismeri azt a legendát, melyet Apollodoros (I. 9. 11) közöl: hogy Melampus fiatal kígyókat nevelt föl, s ezek hálából kinyalták álma közben a füleit, mire ő megértette a madarak énekét és tudta a jövőndöt. Majd az Alpheiosnál találkozott Apollonnal, s így lett oly kiváló jövőndömondó.

77. A bakchikus szertartások örvöngő és erkölcstelen jellege tényleg ellenkezett a görög isteni tisztelettel, s hogy a külföldről jött be, az a monda is bizonyítja, hogy Lykurgos és Pentheus nem akarták befogadni, ép úgy, mint Proitosnak leányai.

78. Herodotos szerint az istenek nevei csak appellativumok, conventionalis egyezmény termékei, melyek különböző népeknél másképp hangzanak; s e helyütt azt akarja mondani, hogy a görögök az egyiptomi isteneknek típusait, jellemüket, tiszteletüket és szertartásaikat vették át.

79. Az egyiptomiak elszigeteltségük miatt nem folytattak tengeri kereskedést, sőt utálták; és gonosz istenségük, Set (Typhon), volt az, a kinek befolyása alatt a tenger állott.

80. Az ithyphallikus Hermes, a termékenyítő földi isten, Arkadiában, Attikában, Samothrake és Lemnos szigetein tiszteltetett. Itt mindenütt a pelaszg nép volt az őslakó.

81. A kabeirusok phoinikiai eredetű istenek, kiket a pelaszgok átvettek. Számuk a különböző írók szerint kettő és nyolcz között váltakozik, s ide tartoznak: Demeter, Persephone, Hades, Hermes, némelyek szerint Zeus és Dionysos is. Samothrake és Lemnos szigeten voltak titkos szertartásaik.

82. Rendbe hoztak: $\chi\omicron\sigma\mu\omega\ \delta\epsilon\upsilon\tau\epsilon\varsigma$. Az eredeti szöveget nem lehet a magyarban találóan visszaadni, mert Herodotos e helyütt etymologizál, a mennyiben szerinte a $\delta\epsilon\omicron\varsigma$ szó (isten) a $\tau\iota\varsigma\tau\mu\iota$ igének $\delta\epsilon$ tövé-

ből származik. E purismus a görögöknél nagyon természetes, ők nem ismerték az összehasonlító nyelvtudomány eredményeit, mely szerint a görög rokon a latin *deus*, *Zeus*, szanszkrit *dyaus* szóval, s így eredeti jelentése: világos, fénylő, az ég.

83. Herodotos Kr. e. 440 körül írván e sorokat, Homeros és Hesiodos korát körülbelül a kilencedik század közepére teszi. De valaminek elődeinek és utódainak, úgy neki sem voltak bizonyítékai, a melyek alapján azt határozottan mondhatta volna. Homeros korát Krates 1100-ra, Eratosthenes 1084-re, Aristoteles és Aristarchos az ión vándorlás idejére, 1144-re, a chiosiak a kilencedik századra, Euphorion és Theopompos Gyges idejére, Kr. e. 670-re teszik.

84. Herodotos állítása, hogy a két költő állapította meg először rendszeresen az istenek származását és családját, kissé merész, mert a görögök pantheonja hosszú nemzeti culturfejlődésnek az eredménye. Némi alapja azonban mégis van: az isteni erők sejtelmes, alaktalan, durva fogalmai nemesebb, anthropomorphistikus formában legelőször a Homeros és Hesiodos műveiben jelennek meg mint egy család, s így a költők nagy befolyással voltak a későbbi görögök vallásos világfelfogására és művészetére. Természetesen Herodotos azt sem tudta, hogy Homeros eposai szintűgy egy nagy költői mozgalomnak végső gyümölcsei, valamint nem tesz különbséget Hesiodosnak tisztán didaktikus theogoniája és a homerikus eposok között.

85. Ilyenek Linos, Musaios, Olenos, Orpheus stb.

86. Minden egyiptomi járásnak és városnak régtől fogva megállapított külön ünneprendje volt. Legfőbb ünnepek voltak a rendszeren öt napig tartó ünnepi gyűlések (*heb*): voltak azután «menetek» (*sa*), midőn az istenek képeit, legtöbbször délelőtt, a templomból a szabadba vitték, és «bűcsújárások» (*hotep*) délután, midőn ismét visszavitték őket.

87. Itt azon ünnepi gyűlések vannak felsorolva, melyeket az egész országban ugyanazon a napon tartottak meg. Bubastis (egyiptomi nyelven Pibast = Bast városa) romjai a mai Tel-Bast mellett vannak, a hasonló nevű járás a pelusioni ág keleti partja mellett terült el, az arab öbölhöz vezető csatornától (c. 154. 158) északra. Bubastis istennő, kit Herodotos néha Artemisnak nevez, a memphisi Isisnek egyik változata, karcsú nő macskafejjel; szent állatját, a macskát, ott temették el.

88. Alsó-Egyiptomban Osiris nevére több várost hívtak Busirisnak (Pi-Osiri). Az itt említett város valószínűleg a delta közepén, a sebennisi ág balpartján fekvő busirisi járás székhelye volt. Osiris.

minden szentélyében tisztelték egyszersmind Isist is, a megölt istennek testvérét és nejét. Osiris az az isten, a kinek nevét Herodotos gyakran vonakodik megnevezni.

89. Saisban Neith (Athene) istennőnek ünnepe volt. Szintén Isisnek egyik változata, mert az ő templomában is megmutatták Osiris sírját (c. 170); itt is megünnepelték ennek szenvedéseit (c. 171); itt is kivítették Isis tehenét (c. 132). A mécsünnep valószínűleg Osiris symbolikus gyászünnepe volt.

90. E szent monda az egyiptomi mythológiának a magva. Plutarchos következőkép adja elő: Kronosnak (Seb) és Rheanak (Nut) öt gyermeke volt: Osiris, Arueris, Set, Isis és Nephthys. Osiris nőül vette Isist és boldogan uralkodott Egyiptomban; de Set (Typhon) 72 társával Osirist csellel elfogta és egy ládába zárva, a tengerbe dobta. Sokáig kereste Isis a holttestet, végre Phoinikia tengerpartján, Byblos városa mellett ráakadt a tenger által kivetett ládára. Visszavitte Egyiptomba, de Set egy vadászat alkalmával a holttestet ismét hatalmába kerítette, tizennégy részre szakította és szétszórta. Isis egyenként fölkutatta a testrészeket, és tizennégy Osiris-sírt emelt; csak a nemzőtagot nem találta meg, mert Set a Nilusba dobta.

91. Buto városa a sebennisi ág mellett, a delta északnyugati részén épült. Alsó-Egyiptomnak egyik legjelentékenyebb városa volt, híres szentélyvel és Buto (Leto) jóshelyével.

92. Papremis várost és járást csak Herodotos említ, Aresről is csak keveset tudunk. — Sayce azt hiszi, hogy Ares az egyiptomi Mentu-Ra, a harcziás isten, ki a nap bárkáját kormányozza és Apophis kígyót megöli. Héjja-fejjel ábrázolják.

93. Nem minden állatot tiszteltek mindenütt Egyiptomban. Minden városnak és járásnak megvolt a maga szent állatja: Memphisen a bikát, Aphroditopolisban a tehenet, Arsinoëben a krokodílt, Hermopolis parva-ban az ibiszt, Horopolisban a karvalyt tisztelték.

94. Az állatok tiszteletének többféle okát adták az egyiptomiak. A papok szerint Isis hozta be; mások azt mondták, hogy az istenek Typhon elől menekülve, állati alakba bujtak; majd, hogy Osiris minden járásnak külön állatokhoz hasonló tábori jeleket adott. Legvalóbbszínű és legtermészetesebb oka azonban a lélekvándorlás tana (c. 123.).

95. Vert pénz t. i. nem volt Egyiptomban. — A férfiak lebotrúzták fejüket, de a fiukon hagytak hajcsomókat, és az emlékeken az előkelő osztály gyermekeinek fejéről hosszan font hajcsomók csüngnek le.

96. A kutya és a sakál a sírok istenének, Anubnak volt szentelve, a kit Kynopolisban tiszteltek, s ugyanott nagy katakombákra bukkantak, melyekben kutya- és sakálmúmiákat találtak.

97. Egyiptomban két Heimopolis volt: *a)* magna, a mai Esmunen, és *b)* parva, a mai Damanhur; s itt ez utóbbi van értve, a deltában.

98. Medve sohasem élt Egyiptomban, az emlékeken sem fordul elő soha. Herodotos talán a hiénával téveszti össze.

99. Az egész ókorban így képzeltek a krokodilt, és bajos e tévedés okát megmagyarázni. A krokodil evés közben fölfelé tartja a fejét és így nehéz volt az alsó állkapocs mozgását észrevenni. Mindjárt ezután Herodotos pióczákat említ, csakhogy ez nincs a Nilus vidékén. Valószínűleg a szunyogoktól szabadítja meg a bibicz a krokodilt.

100. A krokodil *Sebek* istennek az állatja, s őt is krokodilfejjel ábrázolták. Arsinoëben, a Moiris tava mellett, volt a szentélye, s itt voltak a labyrinthushoz közel a krokodilmúmiák (c. 148). A thebai-beli járás tisztelte a krokodilt, más vidék nem, így a többi között Elephantine. Ma krokodilt nem találnak Egyiptomban, csak a Nilus felső folyásánál, a kataraktáktól északra.

101. A ritus rendszeresen megállapította, hogy mely ünnepeken kell a szent állatokat földiszíteni. A macskák aranyfüggőket és nyaklánczokat kaptak, a kigyókat legalább bíborszőnyegre fektették.

102. A vizilovat Herodotos aligha a természet után írta le, különben is ritkán látható Egyiptomban. Lábán nem két, hanem négy köröm van, patái kicsinyek; az ökörnél sokkal nagyobb, sörénye nincs, és farka is kisebb a lóénál; fogait pedig csak akkor láthatni, ha száját kinyitja.

103. A pikkelyes hal és ángolna azért volt szent, mert a monda szerint ezek ették meg Osiris nemzőtagját. A Nilust (Hapi) az emlékek kövér embernek mutatják, fején és kezében vizinövényekkel. A rókaszinű lúd az emlékeken *Seb*-nek, a földi istennek az állatja.

104. A phönix (bennu) *Ra* istennek a szent állatja, és leginkább Heliopolisban tisztelték. Némelyek különféle astronomikus változatokkal azonosították megjelenését, így a többi közt a Venus bolygóval is.

105. Ez tényleg a *vipera cerastes*, csakhogy ennek harapása feltétlenül öl. Thebaiban több múmiáját ástak ki, habár csak Herodotos említi viszonyát Zeus-Ammonhoz.

106. Brugsch azt hiszi, hogy itt arra a sáskarajra kell gondolni,

mely keletről jön Egyiptomba, s ma is nagy csapást okoz pusztítása. Vajjon mely állatok csontjait látta Herodotos, nehéz elgondolni.

107. Az ibisznak két faja volt; az egyik a gólyához hasonlított, csőre, feje, nyaka, lába, szárnya és farktolla fekete, különben fehér, s ez az *ibis religiosa*, Hermesnek (Toth) madara. A «fekete» ibisznak csak a feje fekete, teste sötétbarna, szárnya és farka sötétzöld s csak távolról látszik feketének.

108. Az Ebers-féle papyros, az egyiptomi orvosok e kézikönyve, igen sok betegséget különböztet meg; ánde tényleg ma sincs Egyiptomban sokféle baj. Leggyakoribb a typhus, dysenteria és trachoma.

109. A tényállás Herodotos ellen szól, mert az emlékek szerint Egyiptomban sokféle bor termett, habár azért a görögök és phoinikiak is sok bort szállítottak. A jómódú, előkelő osztály egyáltalán bort ivott, a szegényebb nép pedig az olcsóbb árpa-bort, vagyis sört.

110. A körülhordott kép valószínűleg Osirist ábrázolta. Egyiptomi felfogás szerint a derék ember halála után Osiris lényébe vándorol át, azért tettek a múmiákhoz oly sok Osiris-képet.

111. Syriában, Phoinikiában, Kypros szigetén és később másutt is a forró nyári napokban vagy az ős elején ülték meg a nők Aphrodite kedvesének, a vadkan által megölt Adonisnak halálát, kinek a különböző vidékeken más-más neve volt, így pl. Lydiában és Phrygiában Atys, Mysiában Hylas stb. Három—hét napig tartott az ünnep, s ezen idő alatt ábrázolták az isten eltűnését, fölkeresését és eltemetését. Mikor a holttest megkerült, egy gyászdalt (threnos) énekeltek, melynek refrainje: *aillenu* (αἰλινος) adta meg a dal nevét. A görögök a szót rosszul értelmezvén (αἰ λίνος = jaj Linos), úgy a dalt mint az elhalt ifjút Linosnak nevezték el. A Linos-dal Homerosnál (Il. XVIII. 570) már aratódal is. Az egész szertartás az ifjú természet bucsúját jelezte, a mint azt a nap heve vagy a kasza pengéje megöli. Az egyiptomi *Maneros* szintén egy dalnak a refrainje: *ma-n-hra* (= jer hozzám, azaz: térj vissza), melylyel Isis a meghalt Osirist siratta. — Az első egyiptomi király alatt itt nem Menes értendő (c. 99), hanem Ptah isten.

112. Azaz egy, rendesen szomorú népdalmotivum, mert a papi irodalom sok rituális éneket hagyott hátra.

113. A titkos szertartásoknak (orgiáknak) azért orphikus a jelzőjük, mert a görög hagyomány szerint Orpheus alapította őket, bakchikus pedig azért, mert Dionysosnak élettörténetét adták elő. E szokás Kr. e. a hetedik században terjedt el, és a cerimoniaik főleg a lélek eredetét, halhatatlanságát, vándorlását és tisztulását ábrázolták; s a

termett, innen a neve. Egyiptomban ma is sok terem belőle és ricínus communis a neve.

123. Az akanthus az arab *sont* vagy sötét akácza (mimosa nilotica), melyet ma is hajóépítésre használnak.

124. Ezek a pyramisok Gizah mellett vannak, s a 124. fejezetben vannak leírva.

125. E két városnak a Nilus kanobosi ágától nyugatra kellett feküdnie.

126. A perzsa királyok városoknak a jövedelmeit engedték át feleségeiknek tüpénz gyanánt, s midőn Egyiptom perzsa fönhatóság alá került, itt is ez a szokás kapott lábra.

127. Menes nevét a különböző források különbözőkép írják. *Manetho*, a Ptolemæusok korában egyiptomi pap Heliopolisban és több tudós munkának a szerzője, Ἀλεπταζά című történeti művében, melyből azonban csak a harmincz dynastia listája és a királyok uralkodási éve maradt fön Synkellosnál, Μήνις Θωίτης-nek (This városából) nevezi az első halandó királyt, szintúgy Eratosthenes is; Diodorosnál Μήνας a neve, Josephosnál Μινάις, Aelianusnál Μήνις. A hieroglyph MNA nem mondja meg, hogy milyen volt a hangzó az M és N között.

128. A régi Memphis vidékén (a mai Kefr el Jat mellett) a Nilus ma is erősen keletre kanyarodik, mert különben közvetlenül a libyai hegység alatt vezetne folyása. De a töltések ma teljesen eltűntek.

129. Hephaistos (Ptah) szentélye olyan nagy tiszteletben állott, hogy kiépítéséhez vagy fölszereléséhez a Herodotos által felsorolt királyok majdnem mindegyike hozzájárult (l. c. 101, 108, 110, 121, 136, 141, 147, 151, 153, 176); szintúgy mindegyiknek a nevét valamely nevezetes műemlékkel köti össze. De már ez a körülmény is elárulja, hogy nem a *tudós* papok közölték vele a királyok *nereit* és történetét, hanem alantas templomszolgák vagy görög vezetők; s innen magyarázandók a mesés vonások, a királyok közt constatálható hézag, közbeszótt görög episodok stb.

130. Királyok névsorát adja a turini papyrus is, s ilyen lehetett az a *könyv*, a melyet itt Herodotos említ. Ő minden egyes királynak uralkodását egy nemzedéknek veszi, mintha a trón mindig apáról fiúra szállt volna; ezért is tartja Egyiptom történetét oly ősréginek. De Manethóból tudjuk, hogy Psammetichosig a királyok huszonöt dynastiához tartoztak, s a régiebbek valószínűleg egyidejűleg is uralkodtak a különböző vidékeken. Különben az aithiopiaiakról mint régi dynastiáról máshol nines tudomásunk.

131. L. I. 185. — Egyiptomi fölíratokon Nitaker a neve, s

Manetho szerint a hatodik dynastia utolsó tagja. Ő is, mint Eratosthenes (ki nem fitestvért, hanem férjet) említ: Ἐρασθένους — ἀντὶ τοῦ ἀνδρός) közvetlen elődjének csak egy évi uralmat ad, s így ez bizonyára erőszakos halállal múlt ki.

132. Ez volna Menes óta a 331. király. Minthogy Moiris a tizenkettedik dynastiának a megalapítója, a huszonhatodik dynastiához tartozó Psammetichosig, tehát körülbelül 1500. év lefolyása alatt Herodotos számítása szerint még legalább 45 királynak kellett volna uralkodni; de Herodotos csak tizenegyről emlékezik meg, s közöttük van a három pyramis-építő király is, pedig ezek a negyedik dynastiához tartoztak, s így jóval Moiris előtt éltek. — Az emlékek különben nem ismernek Moiris nevű királyt, szerintük a Moiris tavának és a labyrinthusnak Amenem-hat (Manethonál Ἀμενέμης) a neve, a három egynevű király közül az első, s a Moiris név valószínűleg valamely népszerű melléknevből származott. Lepsius szerint Kr. e. 2221-ben lépett a trónra, 1673 évvel Menes után.

133. Az előcsarnokok az egyiptomi szentélyeknek lényeges alkotó elemük. Nem szabad kapuknak képzelnünk, hanem önálló bemeneti csarnokoknak, melyek a templom különböző oldalán néha különböző királyok alatt épültek. Rajtuk átmenve a belső udvarba jutott az ember, s csak azután a tulajdonképi előcsarnokokon át a templomba. A Ptah-szentélynek Memphisben négy előcsarnoka volt, s Herodotos szerint az északit Moiris, a nyugatit Rhampsinitos (c. 121), a keletit Asychis (c. 136) és a délit Psammetichos (c. 153) építette.

134. Sesostris a XIX. dynastiához tartozó II. Ramses, a kit a nép Sesturának hívott. A mit pedig Herodotos följegyez róla, az Manetho és az emlékek szerint két királynak a műve: Ramsesé és atyjáé, kinek Sethos volt a neve. Ez 1439—1388-ig, Ramses pedig 1388—1322-ig uralkodott.

135. Herodotos a zsidókat nem különbözteti meg a philisteusoktól és a phoinikiaiaktól. A philisteusok u. i. nem metszették körül a nemzőtagot, s talán a phoinikiaiak sem; legalább Ezékiel próféta így szól (XXXII. 30): «Ott vagynak az északi minden Fejedelmek, és minden Sidonbeliek, a kik alámentek a megölettekkel, az ő rettenetes voltokkal az ő erősségekben megszegyenítettván, és feküsznek körülméletlenül lévén»

136. A Thermodon valószínűleg a mai Termeh, Halystól keletre, míg a Parthenios talán a Chati vagy a Bartan, Halystól nyugatra. A makronokról nincsenek biztos adataink.

137. Sem Sardiniára nem lehet itt gondolni, mintha itt ké-

szült volna e vászon, sem Sardisra. Valószínűleg hasonló hangzása volt az idegen szónak, és a görög a maga szája íze szerint alakította át.

138. A mai Nahr-el-Kelb mellett a tengerre néző sziklákon tényleg assyr-perzsa és egyiptomi domborművek vannak hieroglyphi föliratokkal és II. Ramses jelvényeivel; de a nő jeleket csak Herodotos phantasiája láthatta.

139. Az Ephesosból Phokaiába vezető út tehát nem Smyrnán át vezetett, hanem a Kaystros völgyéből az alsó Hermosnak völgyébe; s ezen a vidéken, a Karabel hágó szikláin látható is egy alacsony dombormű, mely Herodotos leírásához hasonlít. Ujabban, 1874-ben Humann egy hasonló magas domborművet talált e sziklafal közelében, de rongált állapotban.

140. Itt nem az egyiptomi királynak hangzó szobra van értve Thebai mellett, hanem a mesés egyiptomi Memnon, a ki Homeros szerint Priamos segítségére jó és Achilleus fegyverétől elesik (Od. IV. 188, XI. 521).

141. Manetho is megemlékszik e mesés történetről, de a két testvért Sethosis és Armaïs névvel jelöli, s a mesét azonosnak tartja azzal a mythossal, mely Aigyptost és Danaost egymással ellenséges viszonyba hozza.

142. Ramses tehát az összes adózó földbirtokot (a papi és katonai kaszt adómentes volt) fölmérette és katastrális jegyzéket készíttetett; ennek az alapján vetette ki az adót. V. ö. Mózes I. 47. 24: «És a gabonából adjatok Fáraónak ötödrészt, a négy rész legyen tiétek....»

143. Núbiai emlékek is bizonyítják, hogy a tartomány ennek a királynak birodalmához tartozott, de Herodotossal szemben az is bizonyos, hogy valamint a XVIII., XIX. és XX. dynastiából származó királyok voltak Núbia fejedelmei, úgy a XII. dynastiából valók is.

144. A nagy Ramsésnek ledőlt szobra Mitrahenny mellett egy mélyedésben fekszik arcczal a föld felé, s nagysága 42 láb és nyolcz hüvelyk.

145. Pheron nevű királyt hiteles források nem ismernek s Ramses után a XIX. dynastiából még a következőkről van tudomásunk: Ammenephthes (Mineptah I.), II. Sethos (Seti), Ammenemes (Mineptah II.), Thuoris (Setnecht). Ez utolsó felel meg a Herodotos által a 112. fejezetben említett Proteusnak, s így Pheron egyike az előbbi háromnak. A név maga valószínűleg fejedelmi cím: Pheron = Pharao (per-aa = nagy palota, ad analogiam «magas porta»). A Pheronról közölt mese pedig nem egyéb, mint az ásszonyok hűségének a satírája.

146. V. ö. Xerxes viselkedését a Hellespontossal szemben VII. 35. — A Nilust jótékony isten gyanánt tisztelték (c. 74), s így a király tette annál nagyobb szentségtörés volt, mivel az istent áldásos áradásában sértette meg.

147. Ez nagyítás. A heliopolisi obeliszk 66 láb magas, s a legnagyobb egyiptomi (karnaki) obeliszk sem magasabb 122 lábnál.

148. A «memphisi ember» azt akarja mondani, hogy az új király nem a régi, hanem egy új dynastiához tartozott. Proteus Homerosnál (Od. IV. 385) tengeri isten, ki Pharos szigetén lakik; ő a főkanyáj öre, igazmondó jós, de csak kényszerből és kedvetlenül jósol; számtalan alakot vált, hogy a jóslatkérő türelmét kifárasztja, s csak lelánczolva mond jövődőt. Manetho szerint nem Proteusnak hívták a trójai háború idején Egyiptom királyát, hanem Polybosnak (Od. IV. 126), a ki Menelaosnak vendégbarátja, és Thuorissal azonosítja, a ki Kr. e. 1270 körül, tehát valóban a trójai háború idejében élt.

149. Az «idegen» Aphrodite nem más, mint a phoinikiai Astarte, a kit megkülönböztetésül a magukétól (c. 41) láttak el evvel a jelzővel. A görögök emeltek ugyan egyiptomi talajon isteneiknek templomokat, de hogy ez Helene temploma lett volna, csak görögötől mács által befolyásolt sejtélem.

150. Kanobos, nilusmelléki város, nevét a görög hagyomány szerint Menelaosnak itt meghalt evezőséről kapta.

151. Thonis egy régi, Kanobos által elnyomott városnak volt a neve, és a kanobosi torkolat mellett feküdt. Minthogy Polydamna, kitől Helene a varázsszereket kapta, Thon felesége volt, a regemagyarázók összekapcsolták a két nevet, s azt mondták, hogy Thonis, ki Menelaost és Helenét megvendégelte, egyiptomi helytartó vagy király volt, s hogy róla nevezték el a várost.

152. A versek az Ilias VI. 289 sk. sorai. «Diomedes vitézkedése» az alexandriai tudósok felosztása szerint csak az V. éneket jelölte, tényleg azonban a VI. ének egy része is hozzá tartozik. Ebből kiviláglik, hogy Herodotos még nem ismerte az eposzt 24 énekre felosztva.

153. Az idézett helyek: Odysseia IV. 227 sk., és IV. 351 sk. Vonatkoznak Menelaos bolyongásaira, s nem lehet belőlük azt következtetni, mint Herodotos teszi, hogy Alexandros Egyiptomban is lett volna.

154. A «Kypria» nevű cyklikus eposzt Homeroson kívül Stasi-nosnak és Hegesiasnak tulajdonították. Tartalma felölelte a trójai mondakörből a háború okát (Peleus lakodalma, Paris ítélete) egészen

Achilleus haragjáig. Aristoteles (Poët. XXIII.) már határozottan tagadja homerosi eredetét, szintűgy az alexandrinusok.

155. Stesichoros költő «Palinodia» című művében szintén tagadta Helenének Trójában létét; szerinte Paris csak Helene mását vitte Trójába, az igazit egy istenség Leuke szigetére hozta. Herodotos jámbor lelke tiltakozott a trójai háború ismert alacsony motivuma ellen, s valamint ő, úgy később Euripides is (Helene című drámájában) magasabb erkölcsi motivumokat tulajdonított Zeus intézkedéseinek.

156. Rhampsinitost Diodoros Remphisnek nevezi; Manetho a XX. dynastia tizenkét királyát nem jelöli meg névszerint. Az emlékeken közös nevük Ramessu (III—XIV.); s ez itt egyike az elsőeknek.

157. A mesének eleje görög színezetű, s valószínűleg görög gyarmatosok vitték Egyiptomba. A görög mese szerint u. i. Erginos, orchomenosi királynak két fia, Throphonios és Agamedes, híres építőmesterek, s Hyrieusnak, Hyria királyának kincsesházat építettek; a külső falnak egy kövét azonban úgy rakták le, hogy azt kívülről ki lehetett venni, s az alkalmat többszörös lopásra használták fel. A király ezért hálókat tett az edények köré, s Agamedes beléjök is került, Trophonios, hogy ne jöjjenek rá a tolvajokra, testvére fejét levágja; őt pedig a föld nyeli el a boiotiai Lebadeia mellett, a hol jóshelye támadt. — Különben a mestertolvaj regéje előfordul a hindu legendákban, az arab regékben (Ali Baba és a negyven tolvaj), s középkori mesékben is.

158. Keleten a szakál elvesztését *gyaláznak* tartották (I. II. Samuel X. 4); Egyiptomban azonban a férfiak nem viseltek szakált, s ez is elárulja a mese idegen eredetét.

159. Hasonló mystiko-symbolikus mythost közöl Egyiptomról Plutarchos (Moral. 355): Hermes (Toth) deszkajátékon mulat Selénével, s elnyervén tőle az év napjainak $\frac{1}{12}$ részét, nyereségéből alkotja meg az év 360 napjához szükséges 5 napot. — Demeter itt Isis, a föld, mely magot kap és fizet, s symbolikusan koczkát játszik a kincsgyűjtő királylyal; a király, ki tőle (földművelés által) nyerni igyekszik, aranytörülközőt, azaz jó termést kap ajándékba.

160. A sakálok *Anup* istent ábrázolják, a halottak őrét és a lelkek vezetőjét.

161. «Előbb», t. i. az orphikusok, továbbá a Syros szigetéről való Pherekydes és állítólagos tanítványa, Pythagoras; — «később», t. i. Empedokles, az orvos és philosophus, Herodotos kortársa. Megjegyzendő azonban, hogy a görögök a lélekvándorlást nem természetes

lelki processusnak, hanem a bűnösök tisztuló bűnhődésének tekintették.

162. A három pyramis-építő király: Cheops, Chephren és Mykerinos, a IV. dynastiához tartoztak, Lepsius szerint Kr. e. 3124—2840-ig uralkodtak, s így még Moiris előtt több századdal éltek; s Herodotos mégis a XX. dynastia után beszél róluk. A hiba valószínűleg onnan eredt, hogy Herodotosnak a vezetők előbb Memphisnek látványosságait mutatták meg, s előbb beszéltek a velök kapcsolatos királyokról; csak azután tértek át a pyramisokra, melyek Memphistől egy mért-földnyire, Gizeh falu mellett emelkednek. Herodotos tehát a hiányos közlések alapján két királycsoportot különböztet meg: az egyik Memphis emlékeinek, a másik a pyramisoknak építésével örökítette meg magát. — A mi Cheopsot illeti (Manethonál Suphis, Eratosthenesnél Saophis, az emlékeken Chufu vagy Suphu = a hosszúhajú), Herodotos rosszakaratú görög tolmácsok közlései alapján hamis képet ad róla. Elfoglalta a sinai félszigetet réz- és türkizbányái kiaknázása céljából, s nemcsak hogy nem volt vallástalan, hanem Isisnek hatalmas templomot épített.

163. A legnagyobb pyramisban a két felső sírbolton kívül egy földalatti sírboltot is találtak, 100 lábnyi mélyen a pyramis alatt; de még ez is 36 lábbal magasabb a Nilus felszínénél, s így lehetetlen, hogy a Nilusból csatorna vezetett volna ide.

164. Perring mérétei szerint a pyamis alapoldalának hossza eredetileg 756, magassága pedig 604 görög láb volt.

165. Perring szerint e kis pyamis alaphossza 169 görög láb; a nagy pyramistól keletre esik.

166. Chephren neve Diodorosnál Chabryas, a feliratokon Chafra.

167. Habár ez a pyramis magasabb helyen áll, mint a «nagy», mégis 38 lábbal alacsonyabb, tehát 566 görög láb; alapjának oldalhossza $700\frac{1}{2}$ görög láb.

168. Manetho szerint Cheops 63, Chephren pedig 66 évig uralkodott; lehetetlen tehát, hogy testvérek lettek volna. Diodoros szerint Chephren Cheopsnak fia (valószínűleg azonban csak veje) volt.

169. Valószínűleg ebben a népmondában emlékszik meg a hagyomány a syro-sémi pásztortörzsnek, az ú. n. hikszoszoknak uralmáról (körülbelül 2100—1600), a kik ép oly zsarnokok voltak, mint a pyramis-építők.

170. Manetho szerint Mencheres, Eratosthenesnél Moscheres, a feliratokon Menkara.

171. Királynőket néha tehénalakú sarkophagokban temettek el, s Isissel azonosították őket, a kinek a tehén volt symboluma.

172. Herodotos itt téved; volt u. i. a XXVI. dynastiában is egy király (II. Psammetichos, Herodotos szerint Psammis, l. c. 160), kinek egyik mellékneve Mykerinos (Menkara) volt, s ennek az ágyasairól van itt szó. Saïs u. i. csak Psammetichos alatt lett királyi székhely, s a saïsi papok közléseit Herodotos a IV. dynastiához tartozó Mykerinosra vonatkoztatta.

173. Egyiptomi nőket nem ábrázoltak meztelenül; ruházatuk azonban olyan szorosan simúlt a testhez, hogy görög ember könnyen mezteleneknek nézhette, különösen, ha a ruhák színes szegélye elhalványult.

174. A tehén Isisnek volt szent állatja és symboluma, Saïsban Neit vagy Nit volt a neve. Herodotos megjegyzései tehát nem Mykerinos leányára, hanem Isisre illenek, s csak a népies mythos érthette félre a dolgot.

175. Herodotos nem mondja meg, hogy hány évig uralkodott Mykerinos, de egész előadása azt sejteti, hogy a király leányának halála uralkodása első évére esik, s hogy ő maga csak hat évig uralkodott. Ez azonban Psammetichos-Psammisnak az uralkodására illik (c. 161), míg ez a Mykerinos 44 évig ült a trónon (Manetho szerint 63 évig). A pyramis építése is több időt kívánt, mint hat évet.

176. E hagyomány teljesen a 62. fejezetben említett mécsünnepre illik, melyet Saïsban Osiris tiszteletére tartottak; Herodotos hasonló tévedésből, mint előbb, ezt is a IV. dynastiához tartozó Mykerinosnak a történetébe szövi be.

177. E harmadik pyramis a másik kettőtől délnyugatra áll; eredeti magassága Perring méretei szerint 275, alaphossza 350 görög láb, s így Herodotos megjegyzése a magasságra vonatkozik.

178. Midőn itt Herodotos görög írók tévedését helyreigazítani akarja, ép maga téved; Manetho is Rhodopisnak tulajdonítja a harmadik pyramis építését, csak hogy ez a név a VI. dynastiához tartozó Nitokris királynő egy melléknevének (*rózsaaarcú*) görög fordítása. Úgy látszik, hogy a pyramist tényleg más fejezte be, mint a ki építtetni kezdte; Aelianus szerint (Var. Hist. XIII. 33) Rhodopist Psammetichos vette nőül, II. Psammetichosnak neje pedig egy Neitakrit nevű nő volt. Ha már most hozzáveszszük Psammetichos hajlamát a görögök iránt, s hogy Amasis görög nőt vett feleségül: felfoghatjuk, miért írtak így a görögök a harmadik pyramis építéséről.

179. Plutarchos (Mor. 557) és egy aristophanesi scholion (Dara-

zsak v. 1446) említi azt a hagyományt, hogy a delphoibeliek Aisopos meseköltőnek — akár azért, hogy Kroisos követeként hozott pénztczivódásból Sardisba küldte vissza, akár azért, hogy életmódjukat korholta — egy aranycsészét csúszattak a batyujába, s templomrablás-sal vádolván, a tengerbe dobták. Az isten azonban nyomorba taszította őket; mire a delphoibeliek a gyilkosság kiengeszteléséül pénzősszeget ajánlottak föl, de csak három nemzedékkel később jelentkezett érte a samosi Iadmon, lévén Aisopos nagyatyjának a rabszolgája, s ő oldotta fel a delphoibelieket a bűn alól.

180. T. i. Naukratisba, mely város a saisi járásban feküdt, a tenger közelében a kanobosi ág jobb partján. (L. 178. fej.) Itt annyi samosi telepedett le, hogy egy Heraiont alapítottak.

181. A többi forrás ilyen nevű királyt nem ismer. Diodoros szerint Mykerinosra Bokchoris következett; ugyanő az öt törvényhozó király közül másodiknak Sasychist említi, s Bunsen szerint ez volna Asychis, a ki így a három pyramis-építő király előtt élt.

182. Diodoros szerint ezt Bokchoris rendelte el; s görög ember ezt annál feltünőbbnek tarthatta, mert görög felfogás szerint a sírok szentek és istentől védett családi ereklyék, melyeket lefoglalni vagy elidegeníteni szentségtörés lett volna.

183. Manetho szerint a XXIV. dynastiához tartozó Bokchoris alatt törték be az aithiopiaiak Egyiptomba. Anysis nevet más író nem említ, s így sem azt nem tudjuk, melyik az a király, sem azt, hogy hol keresendő az ilyenű járás és város.

184. Manetho listájában az aithiopiai dynastia a XXV. helyen áll, s három tagja van: Sabakos, Sebichos és Tarakos (az ótestamentomi Tirhák, Királyok II. könyve XIX. 9); szintígy szólnak az emlékek is. Herodotos a XXV. dynastiát tévesen az egy Sabakosban foglalja össze.

185. Hermes az egyiptomi Thoth. Temploma a leírás után a városnak keleti részében állott.

186. A hétszáz év ellenkezik Herodotos egyéb adataival. Szerinte u. i. Psammetichostól, a mindjárt alatt (141. c.) említett Sethos utódától Kambyes koráig 145 év, Kambyestől Amyrtaiosig 75 év, tehát összesen 220 év mult el, Sethos uralmával együtt körülbelül 250 év. E chronologiai tévedésnek alig adhatjuk elfogadható magyarázatát. — Manetho különben nem említi Sethost, a pap-királyt, s a XXV. dynastia után közvetlenül a XXVI. (saisi) dynastiára tér át, s ennek első tagja Psammetichos. Így szólnak az egykorú feliratok is. De mivel Sanherib hadjárata Tirhák idejére esik, lehetséges, hogy az Alsó-

Egyiptommal keveset törődő aithiopiai király tétlensége miatt a P'tah-szentély főpapja szólitá fegyverre a népet, s a népies hagyomány a később említett szoborra támaszkodva mentő királyként tüntette föl, Tírhákáról pedig egészen megfeledezett, habár ő volt Egyiptom ura.

187. Sanherib hadmenetének főczélja Egyiptom elfoglalása volt, előbb azonban Judæát kellett elfoglalni, mint Egyiptom szövetségesét, s ezért tünteti fel az ó-testamentum e hadmenet czéljául Judæa leigázását; Királyok II. könyve XVIII. 13: «Ezékiás királynak pedig tizennegyedik esztendejében feljöve Sénakhérib, az assyriabeli király, Judának minden kerített városai ellen, és megvevé azokat.» L. még u. o. XIX. 9.

188. A mocsaraktól környezett Pelusion a Nilus keleti ága mellett kulcsa volt Egyiptomnak Syriával és Arábiával szemben; ezért őrizték mindig a leg gondosabban.

189. Az ó-testamentum szerint ez nem Pelusionnál, hanem a Jeruzsálemből Egyiptomba vezető úton, Libnah mellett történt, s Sanheribet a dögvész tette tönkre. Királyok II. könyve XIX. 45: «Lőn azért azon éjjel, kijöve az Úrnak angyala, és levága az assyriabeli táborban száznyolczvanöt ezeret; felkelének pedig jó reggel, és imé mindenütt holttestek valának. (36). Elindulván azért elméne és visszatére Sénakhérib az assyriabeli király, és lakék Ninivében».

190. Herodotos honfitársaival, különösen a miletosi Hekataiossal szemben kiemeli az egyiptomi történet ősrégiségét, meg akarván így czáfolni azt a hiedelmet, mintha az istenek még nem is nagyon sok idővel ezelőtt az emberek közt éltek volna. Azonban két dologban téved; először is a 341 király nem felel meg 341 nemzedéknek, mert az első 25 dynastia idejében sok király és dynastia egymás mellett és egyidőben uralkodott; másodsor pedig ez egyiptomi főpapi hivatal nem egy ugyanazon családnak birtoka volt, s ezt csak idegenek előtt említhették, hogy annál inkább imponáljanak.

191. Az egyiptomi csillagászat sokkal jobban ki volt fejlődve hogysen itt szószerint vehetnők a Herodotos közlését. Herodotos valószínűleg nem értette meg a papok beszédét, melynek valószínűleg a következő értelme van: az egyiptomi polgári év 365 nappól állott, de mivel jól tudták, hogy a csillagászati év hat órával tovább tart, minden negyedik évben hozzátoldtak egy napot (c. 4); csak hogy ez nem volt mindig így, s a polgári és Sirius-csillagzati (= Sothis) év között minden évben nagyobb lett a különbség; a polgári év minden négy évben egy nappal előre haladt, s a vallási ünnepek hovatovább

más-más idősakra estek. Ha tehát a csillagászati év első napja az *első* Thothra (= július 20.) esett, négy év múlva már a másodikra, 40 év múlva 10 nappal, 400 év múlva 100 nappal volt később az új év, s négyszer 365 év, azaz 1460 év alatt az évnek minden napjára esett új év. Így minden 1460 évben (= 1461 polgári év) ugyanazon a helyen kel föl a Sirius, s Herodotos mozgó csillagnak tekintvén a napot, onnan magyarázza a naptárnak ilyen előhaladását, hogy a nap mindig megváltoztatja keltének helyét, míg 1460 év múlva ismét ugyanazon a helyen kel föl. A papok állítása szerint tehát Menes korától Sethosig legalább háromszor 1460 évnek kellett lefolyni, hogy ezalatt a nap folytonos helyváltozásában kétszer keleten és kétszer nyugaton kelt legyen föl.

192. Kleomenes király, ki Hekataios kortársa volt. Heraklesnek huszadizigleni utóda (VII. 204), tehát Zeus volt 21. ösátyja, s vele szemben Hekataios törzsfája hihetetlenül előkelőbb lett volna, mint a kinek már tizenhatodik öse lett volna Zeus.

193. Piromi az egyiptomi *pi* (= articulus) *romi*, és jelentése: férfi. Herodotos tolmácsa nemes értelmet adott neki.

194. Egyiptomi hagyomány szerint Menes előtt három istendynastia uralkodott; az első nyolcz tagból, a második tizenkét tagból állott; a harmadiknak Herodotos nem adja számát. A második dynastia 1700, a harmadik 1500 évvel uralkodott előbb, mint Amasis. Manetho is két isteni és egy félisten-dynastiát vesz föl Egyiptom történetének kiindulópontjával.

195. Oros a feliratok szerint az első dynastiához tartozik, szintűgy Typhon is, kinek egyiptomi nyelven Set, Suti vagy Sutech a neve; volt azonban Menesnek közvetlenül egy *Hor* nevű elődje, a kit a feliratok eszménykép gyanánt dicsőítenek. — Typhon a rombolás szelleme, Osiris ellensége, a kit azonban Oros legyőz; s a serbonisi tóban (I. III. 5 és a jegyzetét) lelánczolja, a mint tényleg Egyiptom későbbi történetében megszűnik a tisztelete.

196. Kadmos és Herakles között öt nemzedéket számít Herodotos, s mivel Dionysos Semelének fia, s így Kadmosnak unokája, közte és Herakles közt három nemzedék, vagyis 100 év különbség van. Ha már most Herodotos szerint Herakles 900 év előtt született, Dionysost nem 700, hanem csak 100 évvel idősebbnek kellene mondania.

197. A spártai királyok listája Heraklestől Leonidasig húsz nemzedéket ölel föl (VII. 204. VIII, 131), s ez 667 évnek felel meg; innen Herodotos férfikoráig, azaz 430-ig Kr. e. hozzászámíthatunk

még 50 évet, s ez összesen 717 év. De Herodotos nem a spártai, hanem a lydiai geneológiát veszi kiindulópontul; a lydiai herakleidák őse, Agron, Kr. e. 1221-ben lépett a trónra, 791 évvel Herodotos előtt; Agron azonban Herakles ötödik utóda, ez tehát 133 évvel élt előbb, vagyis Herodotos korát 924 évvel előzte meg.

198. Herakles a trójai hősofknél egy nemzedékkel öregebb, Pan pedig egy nemzedékkel ifjabb; köztük tehát nem 100, hanem csak 67 év különbség van. E számítás szerint a trójai háború Kr. e. 1260-évre esik, szintígy számítja Thukydides is.

199. E mythos Dionysosnak nevéből eredt. Nysát rendesen Indiában keresték, de volt több hasonló nevű város Ázsiában is. Herodotos Aithiopiába teszi, s így alapot nyer arra, hogy az istent Osiris-sel azonosítsa.

200. Assyriai feliratok szerint Egyiptom az assyriai fenhatóság alatt nem tizenkét, hanem húsz satrapiára volt felosztva, s a satrapák közt egyik leghatalmasabb volt a saisi Nekos, Psammetichos atyja. Sayce szerint a tizenkettes szám a labyrinthusok tizenkét udvarával függ össze, melyet Herodotos hibásan az egyiptomi történetnek ezzel a korszakával fűz egybe.

201. A városnak, a hol a labyrinthus állott, *Sebek* volt a neve, egy hasonló nevű isten után, a kinek a krokodil volt symboluma (azért nevezi Herodotos krokodil-városnak is); Ptolemaios Philadelphos korában ennek neijéről, (ki egyúttal testvére volt) *Arsinoë*-nek hívták; az arabokról pedig mai napig is Medinet el Fayum a neve, és most is láthatók még a régi városnak romjai. Úgy látszik, hogy az épület folytonos hozzáépítés által kapta bonyolódott szerkezetét, s a feliratok szerint a XII. dynastiához tartozó III. Amen-em-hat idejében épült. Strabon szerint az udvarok száma nem 12, hanem 27 volt, s minden járás itt jött össze a maga udvarába fontosabb ügyek megbeszélése végett.

202. A régi Memphistől 10 mérföldnyi távolban nyúlik a libyai hegyekben egy sziklahasadék, mely a Nilus völgyénél mélyebb vidékhez vezet, a mai Fayumhoz (= tóvidék); itt kellett lenni Moiris tavának, fenekét azonban a beömlő Nilus iszapja folytonosan emelte, úgy hogy a hozzá vezető csatorna vize többé nem áraszhatta el. Nagysága azonban nem volt 3600 stadium; itt Herodotos vezetője nagyított.

203. Ennek csak úgy van értelme, ha a «földalatti» tó alatt a mai Birket el Kurun érthető, mely Fayumtól nyugatra hegyektől van körülvéve és a környéknek földjét ma is rendkívül megtermékenyíti.

204. Psammetichos egyiptomi neve Psametik. Manetho mitsen tud a tizenkét királyról, és Psammetichosnak három elődjét nevez meg: Stephanites, Nechepsos és Nechao, Herodotosnál Nekos, a ki — mint a 240. jegyzetből tudjuk — saisi satrapa volt assyriai fenhatóság alatt; s így Herodotos előadásának nincs történeti alapja.

205. Aischylosnak ezen tragédiája elveszett.

206. Wiedemann szerint, ki mindjárt atyja halálától számítja uralmát, 60 évig (664—604) uralkodott. Herodotos adatai szerint 671—617-ig. — Azonos az ótestamentumi Asdöd (a mai Esdud), az öt szövetséges philisteus város egyike.

207. Az emlékek tanúsága szerint már II. Ramses (Sesostris) átsatta e csatornát; perzsa emlékek, melyeket a Suez csatorna mentén találtak, szintén azt bizonyítják, hogy Dareios az arab öbölig vezette.

208. Patumos valószínűleg Pithom, melyet az arab pusztaság határán a zsidók építettek egyiptomi rabszolgaságuk alatt (Mózes II. könyve I. 11).

209. Ugyanigy IV. 41; csakhogy ott a kiinduló pont nem a kasiai hegység, hanem helyesen a földközi tenger mellett levő Pelusion városa. Ma a tenger és a suezi öböl között a legkisebb távolság Lesseps szerint 113 kilometer.

210. A syriaiak itt a zsidók, és Herodotos arra az ütközetre czélol, midőn Josiás király Nekos ellen harczolva sebet kap és meghal (Királyok II. könyve XXIII, 29). Ez azonban nem Magdolosnál (= Migdol), hanem a Megiddo völgyében történt. — Kadytis, mint később kitűnik (III. 5), a mai Gaza, az öt philisteus város közül a legdélibb fekvésű.

211. Manetho szerint csak hat évig uralkodott; de egy Mariette által feltalált Apis-oszlop Herodotos adatát igazolja, hogy t. i. egy Apis-borjú Nekosnak 16-ik, azaz uralkodása utolsó évében született. Wiedemann szerint uralkodása évei: 610—594 Kr. e. — Psammis neve a feliratokban nagyatyjával azonos: Psametik; Manetho szerint Πάμμωσις; ἑσπερος, ὁ καὶ Παμμήτιος.

212. Egyiptomi neve Uhapra; Manethonál Uaphres, az ótestamentumban Hophra. Manetho szerint 19 évig uralkodott, s az emlékek igazolják ezen állítást.

213. Ma Menuf, mely a Nilus kanobosi ágától a mareatikussá tóhoz vezető csatorna mentén feküdt, s úgy látszik, Egyiptom kulcsa volt Libya felől. Innen nyomult előre Amasis.

214. A katasirisiek, és hermotybisiek valószínűleg ruházatukról

kapták nevüket (az egyiptomi kelasir = bőrpánczélos). Egyiptom már a pyramisépítő királyok idejében járásokra volt felosztva, egy központtal, a honnan nevét kapta, külön védőistenével, szent állatjával és szertartásaival. Különböző időben e járások száma különbözött.

215. Apries (Hophra) féktelen gögijéről a szentírás is szól. Ezékiel szerint (XXIX. 3.) így szólt volna: «Enyim a folyóvíz, és én teremtettem magamnak». Herodotos azért emeli ki, hogy szerencsétlensége megérdemlett büntetésnek lássék.

216. Jeremiás XLIV. 30: Ezt mondja az Úr: Ime én adom Fárao Ofrát, Egyiptomnak királyát, az ő ellenségének kezekbe, és az ő lelkének keresőinek kezekbe...

217. Amasis nem csakhogy a saisi járásból származott, hanem Apriesnek sógora is volt; ezért temették a családi sírboltba.

218. Az egyiptomi oszlopnak feje legtöbbször lótoszt, néha papyrust vagy pálmát utánozott, tehát belföldi motivumokat.

219. Herodotos a mysteriumokba be volt avatva, s fogadalmához képest vonakodik körülményesebben szólni róluk.

220. A Thesmophoriákat kizárólag a nők ünnepelték Pyanepsion havának (október—november) 9—11. napjain. E mysteriumi ünnepnek istenei Demeter Thesmophoros és leánya, Kora, valának. Ekkor már befejezték az őszi vetést, a téli munka véget ért, s így hálát adtak az istennőnek, hogy pihenőt ad a munkásoknak; de egyszersmind jó termésért is könyörögtek. Az első napon az asszonyok lármás orgiával bevonultak Halimosba, egy Athéntől délre es őfaluba, s csak harmadnap tértek vissza.

221. Amasis neve egyiptomi nyelven Aahmes, Manethónál Amosis, Siuf-ot Brugsch Sotep-pal, Sayce Seffeh-vel azonosítja, mely utóbbi Saistól északra esett.

222. Megkülönböztetve a görög sphynxektől, melyeknek női fejük van. A legnagyobb egyiptomi sphynx a pyramisok mellett, Gizeli falunál látható, és a napistennek volt symboluma.

223. Plutarchos szerint (Solon 17) Drakon halállal büntette azokat, kik nem tudtak kereseti forrást kimutatni; Solon e törvényt feloldotta s szelidebb büntetést szabott ki.

224. Nem Rhodos városa, hanem a szigeten levő három dór város: Lindos, Ialysos és Kameiros, melyek csak Kr. e. 408-ban egyesítve alkották Rhodos városát. — Phaselis városa Lykia és Pamphilia határán feküdt.

225. A templom Kr. e. 548-ban égett le, s Herodotos kiemeli,

hogy nem gyujtották föl, a mint némelyek állították. (L. Schol. Pind. Pyth. VII. 9.) Restaurálásáról I. V. 62.

226. Battos, Apries kortársa, Kyrene megalapítójának, Battosnak unokája, ki Apries hadát keményen megverte. — Arkesilaos II. Battosnak volt a fia.

227. Ez úgy értendő, hogy mióta Kydrost görög gyarmatosok lakták. Mert azelőtt a phoinikiaiak és az assyriaiai fenhatósága alatt állott (VII. 90).

JEGYZETEK A HARMADIK KÖNYVHÖZ.

1. Perzsa királynak csak benszülött nő lehetett törvényes felesége, sőt Dareios óta csak a mágus ellen fellázadt 7 perzsa főúrnak családjából származó asszony (c. 84).

2. A chronologia nincsen összhangzásban a perzsa hagyománnyal: Apries 569-ben Kr. e. halt meg, Kambyses pedig 529-ben lépett a trónra. Mivel tehát legalább 40 év választja el őket, lehetetlen, hogy Apries fiatal leányát küldötte volna Kambyseshez. Ha van valami igaz e hagyományban, akkor valóbbszínű, hogy Kyros volt a kérő. A leigázott egyiptomiak nemzeti büszkeségüket legyezgették, midőn Kambyses egyiptomi uralmának legitimitást igyekeztek adni.

3. Psammetichos óta az iónok és káriaiak egyiptomi zsoldban állottak.

4. Janyos a mai El-Arish vidékén keresendő, s az araboknak kereskedő helye volt, az arab öböltől a földközi tengerig vezető karavánút egyik főhelye. Ide hozták az arabok czikkeiket, különösen illatszereket, s innen szállították Egyiptomba és máshová. Janyosból a partok nyugatra kanyarodnak, sós mocsarakkal tarkított homoksi-
vatagot képeznek; e sós mocsarak közös neve: Serbonis (a héber sharab = puszta).

5. Typhon a görög mythologiában Uranos és Gaia fia, egy tűz-okádó, sárkányfejű szörny, a kit Zeus iszonyú küzdelem után villámával sújt és a Tartarosba dob. Ezt a helyet a különböző vulcanikus jelenségek szerint majd Lydiában, majd Kilikiában, majd Syriában, majd Siciliában vagy Italiában keresték. — Midőn Typhont az egyiptomi Set istennel azonosították (II. 144), akkor terjedt el a monda, hogy a Serbonis tavánál van elrejtve.

6. A görögök is körben nyírták hajukat, de merta halántéknál nem nyesték úgy le, a hajkör náluk szélesebb volt, mint az araboknál, a kik alatt itt a sinai félszigeten és a syriai pusztákon lakó ismaelita törzsek (midianiták, edomiták stb.) értendők.

7. Orotalt = ôrath-él = ignis dei, a ki különféle módon, vilá-gosságban, tűzben, lángban nyilatkozik. — Alilat a fény istennője fénylő csillag (Venus).

8. Korýs nevű folyam, mely a Vörös (vagyis a mai arab) ten-gerbe folynék, nincs és nem is volt. Az egész történet tehát mese, történeti alap nélkül.

9. Manetho is azt mondja, hogy Amasis 44 évig uralkodott (570—526. Kr. e.).

10. Az egyiptomi arabok ma is *csodát* kiáltanak, ha esik, bár e jelenség felső-Egyiptomban nem olyan ritka jelenség. Ujabb utazók gyakran emlékeznek meg rövid permetezésekről.

11. Achaimenes Dareiosnak és Atossának a fia, tehát Xerxesnek édes testvére volt (l. VII. 97.); Inaros lázadásának kitöréséig, tehát Kr. e. 460-ig Egyiptom satrapája volt; ekkor azonban megöletett.

12. Inaros lázadása Kr. e. 460-tól 455-ig tartott (L. Thukyd. I. 104). Valószínűleg szövetkezett a trónra vágyó Amyrtaiossal, s vele meg a Kyprosból jövő athéniakkal együtt megverte Achaimenest Papremis városánál. Midőn azonban Megabyzos a szövetségeseket legyőzte, úgyszintén Prosopitis szigeténél az athéni hajóhadnak is föléje kerekedett, Inaros fogolyként Perzsiába került és keresztre feszítettett. Mindazonáltal Amyrtaios a Delta mocsarai közt tovább uralkodott és 449-ben újra egy athéni hajóhadat hívott segítségül. Mi már nem tudjuk, hogy végződött sora; de nem szabad összetéveszteni a XXVIII. dynastiához tartozó Amyrtaiossal, a ki Kr. e. 405—400 között sike-remen védelmezte Egyiptomot Artaxerxes Mnemon ellen.

13. Perzsa és egyiptomi felfogás szerint a holttest meggyalázása még nem volt szentségtörés; de elégetését a Zendavesta gonosztett-nek, elkövetőjét pedig tisztátlannak és bűnösnek nyilvánítja.

14. Az ammoniusokról l. IV. 181. — Herodotos nyugati és keleti vagyis libyai és ázsiai aithiopiaiakat különböztet meg. A kik Libya déli részén, úgy az egyenlítő körül laknak, azok közt sok törzs van, s közös jellegük a fekete bőr; így a nomád aithiopiaiak a Nilus felső völgyében laknak, tőlük délre az egyiptomizáltak (II. 29.), a Nilustól nyugatra a kistermermetű négerek; a félig mythikus, úgynevezett hosszúéletű aithiopiaiak lakhelye tehát a tengerpart. Viszonyaikról Herodotos nem adhatott világos fogalmat.

15. A napnak asztala a görögöknél ép úgy közmondásossá vált valamely értékes dologra, mint Kroisosnak vagy Gygesnek kincse. Már Homeros elviszi néha az isteneket a messzelakó aithiopiaiakhoz (II. I. 423; XXIII. 205; Od. I. 22) lakomára, a hol a nap jótekonny hatása leginkább nyilvánkozik. Herodotos e mythikus vonást már észszerűleg átalakítja és jámbor csalásnak tünteti föl.

16. A halevők a Vörös tenger partjain halászatból élő emberek voltak; s ha Herodotos Elephantine városából említ ilyeneket, azt úgy kell érteni, hogy közülük többen mint bevándorlók laktak itt.

17. A perzsa hagyomány szerint Phoinikiát Kambyzes hódította meg (III. 34); Xenophon (Kyr. I. 1. 4) és Polybios szerint (XVI. 40) már Kyros.

18. Bizonyára nem a mi kristályunk, hanem talán valami átlátó porcellán. Tudjuk, hogy Herodotos idejében a görögök az üveget egyenértékűnek tartották az arannyal, s így az eltemetésnek ilyen módja csodálatosnak tűnt fel.

19. Ez a Thebaitól 6—7 napnyi távolságra eső Khargeh-oázis lehetett, a hol egy Dareios által épített templomnak romjai láthatók. Különben az emlékek hét oázisról emlékeznek meg: 1. *Du-hesmen* (a natron-hegység), alsó-Egyiptomtól nyugatra; 2. *Uit*, egy^a kis oázis, az előbbtől délnyugatra; 3. *Uit-mehit*, az «északi oázis» (a mai El-Uah-El-Bahharieh); 4. *Ta-n-ah* (a tehenek vidéke), a mai Farafreh-oázis; 5. Kenem vagy Khargeh (= a külső oázis), a mai Ghannaim; 6. Testes (= a belső), a mai Dakhel, az előbbtől nyugatra, s vele együtt közös nevük *Uit-ris* (= déli oázis); 7. Sokhet-am = datolyapálma földje, a mai Sivah, a hol Zeus Ammonnak temploma volt.

20. A samosiak még gyarmataikban is mindig tengeri kereskedést űztek; érthetetlen tehát, miért telepedtek le oly messze a tengertől. A név maga mint törzsnév szintén ismeretlen; Kr. e. a negyedik században Aischrionnak hívtak egy samosi jambusköltőt.

21. Perzsa ember istenkép nélkül fohászkodott égi urához (I. 131), ép azért furcsának, sőt hihetetlennek tűnhetett föl előtte a közönséges borjunak imádása.

22. Az Apis-borjakat a papok nagy ünnepséggel szokták volt a Serapeionban, azaz Osiris-Apis szentélyében eltemetni. Ide a Psah-szentélytől nyugatra egy sphinx-sétányon át vitt az út, mely utóbbit Strabon idejében már homok takarta. A borjakat földalatti üregekben értékes koporsókban állították föl, és Mariette, ki a sphinx-sétányt és a Serapeiont fölásatta, 64 ilyen sírt talált feliratokkal III.

Amenophis király idejében (Kr. e. 1500) kezdve egészen a Ptolemæusok koráig, köztük egyet Kambyzes idejéből, melyen a király nevének fölemlítése a mellett bizonyít, hogy Herodotos perzsaelles informatiók alapján írt, s hogy Kambyzes vallásellenes őrzöngése csak az egyiptomiak phantasiájának szüleménye.

23. Tényleg Bardila, Bardes, Aischylosnál (Pers. 780) Mardos; Ktesias Tanyoxarkesnek hívja, Xenophon Tanaoxaresnek.

24. Az egész történet népies legenda lehetett, s a behistuni felirat tényleg bizonyítja, hogy Kambyzes még egyiptomi hadmenete előtt megölette testvérét; sejteti ezt különben a 32. fejezet is. — A Vörös tenger itt, mint Herodotosnál mindenütt, a mai perzsa öböl.

25. Ezen legfelső államtanács hét tagból állott. L. Esther könyve I. 14; Xenoph. Anab. I. 6.

26. T. i. Atossát, a ki egymásután Kambysesnek, ál-Smerdisnek és Dareiosnak felesége volt (c. 68. 88, 133); egy harmadik nőtestvére Artystone (c. 88).

27. Szent betegség-en az epilepsiát kell érteni, mert a népek valószínűleg isteni büntetésnek ta tották.

28. A Pataikosok az egyiptomi Ptah (phoinikiai: Patakh) istenek fiai, a kiket kis törpék alakjában ábrázoltak; valószínűleg a kabeirus istenekkel azonosították.

29. Ugyanezt a barbár szokást követték Herodotos szerint a massageták (I. 126), az issedonok (IV. 26) és az indus padaiusok (III. 99).

30. Pindaros e költeménye elveszett, de Platon (Gorgias 484. b) is utal rá, midőn a természet törvényéről beszél, s Boekh e pindarikus helyet a következőkép reconstruálta:

Νόμος ὁ πάντων βασιλεύς
 θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων
 ἄγει δικαίων τὸ βιαιότατον
 ὑπερτάτῃ χειρὶ· τεκμαίρομαι
 ἔργοισιν Ἡρακλῆος· ἐπεὶ Γηρυόνα βόας
 Κυκλωπίων ἐπὶ προσύρων Εὐρουσθεός
 ἀναιτήτας τε καὶ ἀπριάτας ἤλασεν.

Értelme: a törvény, mely emberek és istenek fölött uralkodik, hatalmas kezével igazságossá teszi az erőszakot. Tanúskodnak erről Herakles munkái; mert ő Geryon ökreit sem pénzért sem jó szóért nem hajtotta Eurystheus kyklopsi palotájához.

31. Polykrates valószínűleg előkelő családból származott, s bőke-

zúsége által szerzett párthíveket. Allamcsinyét egy Hera-ünnepen követte el, midőn az áldozás alatt a polgárok letették fegyverüket, mire Polykrates testvérei, Syloson és Pantagnotos, lekonzolták őket; maga pedig a várost szállotta meg. Ez valószínűleg Kr. e. 532-ben történt. Polykrates Samoson nagyon áldásossá tette uralmát: a tudományok és művészetek buzgó pártfogója volt; Anakreon és Ibykos költők, valamint Demokedes, a híres orvos, udvarában éltek; nyilvános könyvtárt alapított. A híres Heraion, a királyi palota, a nagy alagút egy heggyen át (c. 60), és még sok más az ő alkotásai valának.

32. Az istenek irigysége nem Amasisnak az elve, hanem Herodotosé; az egésznek görög íze van. L. I. 32, VII. 10 stb.

33. L. I. 51, és az első könyv 36. jegyzetét.

34. A földbirtokos polgári osztály volt ez (γεωργοί) s ennek a kezéből ragadta ki a hatalmat Polykrates.

35. A kis Karpathos sziget (ma Scarpanto) Rhodos és Kréta között fekszik, abban a tengerszorosban, mely a földközi tenger délkeleti medenczéjét az aigaiosi tengerrel köti össze. A szigetet környező tengerrészt karpathosi tengernek is nevezték.

36. A kormányzókon az ephorok értendők; ők vezették a küldötteket, ők fogadták tehát a külföldi követeket (l. IX. 7). Voltak azonban esetek, midőn e követek az egész spártai néphez is szóltak (L. I. 152; Thuk. I. 90), valószínűleg akkor, ha az ephorok nem merték elvállalni a felelősséget teendő intézkedéseikért.

37. L. I. 70.

38. L. II. 182.

39. «Egy emberkorral» azaz körülbelül 30 évvel előbb. A spártaiak a vegyítőedényt akkor küldték Kroisosnak, midőn a jóslat intelmére segítségüket kérte (I. 70), tehát Kr. e. az 556. év után; Polykrates ellen indított hadmenetük e szerint Kr. e. 525 körül történt; ugyanekkor foglalták el a perzsák Polykrates segedelmével Egyiptomot. De ezen chronologiai adatnak ellentmond az alant jelzett esemény, hogy ugyanekkor küldötte volna Polykrates a fiúkat Alyatteshez. Mert Alyattes már 560-ban, Periandros pedig (uralkodása évei 625—584) még előbb meghalt. Plutarchos (Mor. 860) egy emberkor helyett hármát vesz föl, de ez meg azzal az adattal ellenkezik, hogy ugyanekkor rabolták volna el a vegyítőedényt. Herodotos kútforrása a régi görög történetre nézve főleg a szájhagyomány, s ennek tulajdonítandó e chronologiai zavar.

40. Plutarchos (Mor. 860) és Plinius (Nat. Hist. IX. 25) szerint

amelyet
485
aktos
nane

nem samosiai, hanem knidosiai mentették meg a fiúkat és vitték vissza Kerkyrába.

41. Más források szerint Periandros nejének Lysidike volt a neve, anyósa pedig Eristheneia, Arkadia királyának, II. Aristokratesnek leánya.

42. Aristoteles (Pol. V. 12.) szerint nem is ő lett atyja utóda, hanem Psammetichos, Gordias fia, Periandros unokaöccse.

43. A régi városrész és a fellegrvár az Ampelos hegy hátán terült el, az újabb rész a hegy tövétől a tengerig eső síkon, míg a külváros délnyugatra a tenger mentében húzódott az Imbrasos folyóig és azon mocsaras lapályig, a hol a híres Heraion állott.

44. Pitane Spártának egy önálló városnegyede volt; Spárta t. i. négy községből alakult: Pitane, Limnai, Messa és Kynosura.

45. Pausanias (X. 11, 2) látta a kincstárt, de a bánya megszűnt, mert elborította a tenger, midőn a siphnosiai fukarságból a Delphit megillető adót nem akarták tovább fizetni. A régi bányában az ásatások réznek és vasnak a nyomára akadtak, ólmot is találtak a szigeten.

46. Kydonia Krétának a sziget északnyugati partján épült gyarmata; Diktyne Artemisnek egyik jelzője s jelentése összefügg a *δίκτυον* szóval (= vadászháló).

47. Az alagút hossza 1260 méter, 1882-ben sikerült fölfedezni. Ilyen alagutat sokat építettek Görögországban a víznek levezetésére.

48. T. i. a Heraion. L. a 43. jegyzetet és az I. könyv 36. jegyzetét.

49. A Dareios által föllállított behistuni föliirat is szól a mágus-lázadásról; ő az ál-Smerdist *Gaumatanak* nevezi, a ki Pisiyauvada vidékéről, az Arakadris hegye alól indult ki hadával. — Ktesias és Justinus is megemlékeznek e lázadásról, de előadásuk nagyon eltér a felirattól és Herodotosétól.

50. A behistuni felirat szintén öngyilkosnak mondja Kambysest. A tett színhelye valószínűleg a Phoinikiából Damaskuson át Syriába vezető úton volt; Josephos szerint Kambyses Damaskusban halt meg.

51. Manetho szerint Kambyses 10 évig uralkodott, azonban vele szemben mégis Herodotosnak van igaza; mert Kyros uralkodása évei: 558—529, Dareiosé: 521—485, Kambysesé tehát 529—522.

52. Otanes tagja volt az uralkodó achaimenida családnak, Kyrosnak sógora, Kambysesnek nagybátyja és apósa.

53. A meghalt királynak háremét mint királyi birtokot az utód örökölte, így később Dareios is (c. 88).

54. A behistuni felirat szerint az ál-Smerdist nem Otanes terve, hanem Dareios buktatta meg. — Gobryas Mardoniosnak atyja (VI. 43), Dareios sógora és apósa.

55. A behistuni felirat a következőkép nevezi meg Dareios szövetéseit: 1. Vidaframá, Vayaspára fia, 2. Utána, Thukhra fia, 3. Gaubaruva, Marduniya (Mardonios) fia, 4. Vidarna, Bagábigna fia, 5. Bagábukhsa, Dáduhya fia, és 6. Ardumanis, Vahuka fia.

56. Hystaspes az achaimenidák ifjabb ágának a feje, s úgy látszik, már Kyros Perzsia satrapájává nevezte ki (I. 209). Legidősebb fia Kr. e. 521-ben körül-belül 28 éves volt Herodotos szerint; Ktesias szerint azonban 72 évet élt, s mivel 585-ben halt meg, 521-ben már 36 éves volt. Az öregebb achaimenida ág kihaltja után Hystaspes lett volna a törvényes örökös, de ő valószínűleg fia javára leköszönt.

57. I. 138 szerint a perzsák nagy bűnnek tartották a hazugságot. A behistuni felirat is így nyilatkozik. Dareios casuistikájában tehát görög sophista szellem nyilvánul.

58. A tények csodálatos összetalálkozása Herodotos phantasiájában fogamzott meg; tényleg három hagyomány maradt a mágus leálcázásáról; az egyik szerint Dareios, a másik szerint Otanes, a harmadik szerint Prexaspes érdeme volt; Herodotos mind a három hagyományt összeolvastotta.

59. Sext. Emp. szerint (adv. Rhet. 33) a perzsa főnemések a király halála után rendszeren öt napig kormányfő nélkül voltak.

60. Úgy látszik, hogy Herodotos művének ezt a részét már előbb közzé tette, s hogy nagyon skeptikus fogadtatásra talált. Innen a nyomatékos biztosítás, hogy a tanácskozást valóban megtartották. Meg kell ugyan engednünk, hogy úgy, a miként Herodotos azt a tanácskozást leírja, az nem történhetett meg, mert egészen görög mezbe van öltöztetve. Másrészt azonban jogosulatlan Herodotos állításának igazságát, mint kétségtelenül tisztességes és értelmes forrásét, egyáltalán tagadni. Gobineau (*Histoire des Perses* I. 583 sk.) helyesen utal arra, hogy az iráni nemesek feudális aristokrátiát alkottak; voltak kiváltságaik, melyek bizonyos függetlenséget biztosítottak számukra; s egy olyan tyrannusnak halála után, a minő Kambyzes volt, nagyon valószínű, hogy a főurak a kormányformáról is tanácskoztak.

61. Dareios beszéde leginkább magán viseli a görög jelleget. Az út u. i., a mely az oligarchiából tyrannisra vezet, csakis görög viszonyoknak felel meg. Athénben és Megarában pl. Peisistratos és Theagenes csak a Dareios által előadott módon lettek tyrannusokká.

Az pedig, hogy a féktelenkedő tömeg uralma rosszaknak szövetségét idézi elő, mely mindaddig garázdálkodik, míg egy kiváló ember meg nem buktatja, a ki ezáltal csakhamar tyrannusként tűnik fel: ép azt a helyzetet festi, melyet Herodotos Athénben látott. Mert könnyű kitalálni, hogy a rosszak szövetsége alatt Kleon és a többi demagogok vannak értve; az a kiváló ember pedig, a ki ezeket meg-bukttatja és a ki ezáltal oly nagy lesz a nép szemében, nem más mint Perikles, a kit ellenségei igazán azzal vádoltak, hogy tyrannus akar lenni.

62. Otanes különleges helyzetét elősegítette az is, hogy leánya, Phaidime, Kambyesnek, majd Dáreiosnak volt felesége; családját pedig az, hogy unokája, Amestris, ismét Xerxesnek volt a neje.

63. Kétségtelen, hogy itt népies legendával van dolgunk. Mennydörgés és villám a mythosokban az ég szavát és akaratát jelöli; szintúgy a lónak, mint a napisten (Mithra) szent állatjának nyerítése augurium gyanánt szerepel.

64. Oibares perzsa nyelven Ubara, mely szót Nikol. Damask. ἀγασάγγελος-nak fordít. Cselére Dareiosnak bizonyára nem volt szükség, mert törvényes örökös volt.

65. Dareios korántsem vette át békésen a birodalmat. A behistuni feliratban maga sorolja fel, mennyi lázadást kellett levernie, melyeknek élén hatalmas emberek állottak.

66. Itt azok az arabok vannak értve, a kik mint vándor ismaeliták a Sinai félszigettől kezdve Mesopotamia déli részéig laktak.

67. Atossáról l. c. 23. Fiai voltak: Xerxes, Masistes (VII. 82), Achaimenes (VII. 97) és Hystaspes (VII. 64). Artystone fiai: Arsames és Gobryas (VII. 69, 72).

68. T. i. Phaidyme, kiről a 68. fej. szólt.

69. Dareios három feliratban kétféleképp sorolja fel birodalmának tartományait, mert mindegyik más-más időben állíttatott fel. A behistuni felirat 23-at sorol fel, szintannyit a persepolisi, míg sírirta Nakhs-i Rustamban 29-et. A Herodotos által közölt felosztásnak alapja nem annyira a közigazgatás, mint inkább az adó, bár valószínű, hogy minden adójárásnak külön satrapája volt.

70. Az euboiai ezüst talentum értéke 2500 arany forint, míg a babyloni sokkal értékesebb, körülbelül 2920 arany forint.

71. Az első adójáráshoz tartozott tehát Kis-Ázsiának nyugati és déli partvidéke, középpontja Ionia, azért ión járásnak is nevezték. A satrapa székhelye majd Magnesia a Maiandros mellett, majd az aol Kyme (l. c. 122 és VII. 194). Az ázsiai magnesiaiktól (l. I.

161) megkülönböztetendők az európaiak, a kik Thessalia keleti részén laktak.

72. A második járás központja Lydia, székhelye Sardis. A latoniákról és kabalisiakról l. VII. 77. — A hytennisiek egy pisidiai hegyi városnak lakói voltak.

73. A harmadik járás központja Phrygia, székhelye Daskyleion. A hellespontosiak itt az ázsiai parton letelepedett dórok és iónok. A syriaiakról l. I. 72.

74. Posideion városa az Orontes torkolatától délre feküdt, s valószínűleg Kilikia régi határvárosa volt (később u. i. Kilikia kisebb lett) Phoinikiával szemben. Alapítója, Amphilochos, a híres jós, ki a trójai háború után vetődött ide.

75. A hetedik járás népei közül a gandariusok a mai Kandahar vidékén laktak, a többiek velök bizonyára határosak.

76. Susa Kissiának fővárosa; maga a tartomány egykor hatalomra nézve vetekedett Médiával és Babylonnal. L. V. 49.

77. A parikaniusokról nincs biztos tudomásunk, valószínűleg Médiával határos nép volt. — Az orthokorybantiusok etymológiája nem biztos; némelyek azt hiszik, hogy a szó jelentése: azok, a kik fenn hordják a tiarát; Rawlinson összekapcsolja a szó elejét a zend *eredhwa*-val (=magas), Jaquet pedig a szó végét a zend *gerewanto*-val (=lakos), és így jelentése «hegyi lakó» volna.

78. A kaspiusok a Kyros (ma Kur) és Araxes között laktak; a pausikák valószínűleg a khorasmiusok szomszédai voltak. A pantinatusokról és dareitákról semmit sem tudunk.

79. Baktria egyik legkiválóbb tartománya volt a perzsáknak, fővárosa Baktra (ma Belch) az Oxus mellett feküdt. — Aigle népe a Jaxartes mellett lakhatott.

80. Paktyika itt nem az Indus felső folyása mellett elterülő tartomány, melyet Herodotos többször is említ (c. 102, IV. 44, VII. 85), hanem az iráni fensík keleti hegyvidéke. L. 90. jegyzet.

81. A tizennegyedik járás népei az iráni fensík belsejében élő nomád törzsek valának. Herodotos (VII. 85) említi, hogy Xerxes hadseregében 8000 sagartius lovas volt. Az utiusok és mykusok Perzsia és Karmania között laktak. Végre ehhez az adójáráshoz tartoztak a perzsa öböl szigetei is.

82. A sakák Baktriától északkeletre lakó kitünő lovas vad nép voltak; a XV. járásbeli kaspiusok megkülönböztetendők a XI. járásbeliektől. — A XVI. járásnak négy népe híres volt az ókorban. a parthusok Baktriától nyugatra, a chorasmiusok északnyugatra az

Oxus és Aral tó között (ma Khwárizm), a sogdusok északra és az areiusok délnyugatra (a mai Herát körül) laktak.

83. A parikaniusok Gedrosiában vagy Beludsisztánban laktak; a ma is itt lakó brahûi törzs sötét színe indította a görög írókat arra, hogy ázsiai aithiopiaiaknak nevezzék őket. A perzsa háborúban az utiusokkal és mykusokkal egy csoportban harczoltak (VII. 68).

84. A matienusok (I. I. 189) Media és az Araxes között laktak, a saspeirok (I. 104) Media és Kolchis között, azaz Georgia azon részében, a hol ma Tiflis terül el. Az alarodiusok talán az Araratnak voltak lakói. — A XIX. járásnak négy népe közül a moschusok a Phasis eredeténél, nyugati Kolchisban laktak, a többi három a fekete tenger mentében a Phasis és Thermodon között.

85. Indusok alatt Herodotos az Industól keletre lakó népeket érti. Hogy azonban meddig terjedt itt ki Dareios hatalma, nem mondhatja meg, mert magának sem volt biztos fogalma Indiáról, a melyen túl egy óriási homoksivatagot képzel (c. 98. 106; IV. 40).

86. Herodotos, mint tudjuk, nem volt pontos matematikus, de különben is valószínű, hogy itt a szöveg (a mint az számoknál egyáltalán nagyon lehetséges) el van rontva. Ha összefoglaljuk Herodotos számadatait: az első 19 járás 7680 babyloni talentumot, azaz 8960 euboiai talentumot, a 20-dik 4680-at, tehát összesen 13640 euboiai talentumot fizetett, nem pedig 14560-at. 13640 talentum a mi pénzértékünk szerint 34.100,000 arany forint.

87. Dareios óriási jövedelmét kincstárakban őrizte, ilyenek voltak minden satrapiában, a legnagyobbak Susában, Agbatanában és Persepolisban.

88. L. II. 146, és a második könyv 199. jegyzetét.

89. E téves felfogást már Aristoteles (de gen. anim. II. 2) kiigazítja.

90. Ez a Paktyika (megkülönböztetendő a 93. fejezetben említett hasonnevű tartománytól) Afghanistan északkeleti része, és lakosai ma is *pakhtum*-oknak hívják magukat. Kaspatyrost Hekataios (Fr. 179) helyesebben Kaspapyrosnak mondja, s ez a mai Kabul régi neve, Kaspapuras = a kaspikusok városa. Innen indult Skylax indusi útjára (IV. 44).

91. Wilson azt gyanítja, hogy e néphit abból a körülményből ered, hogy a Kis-Tibetben gyűjtött aranyat közönségesen *pipilika*-nak hívták, jelentése: «hangya-arany», s ~~azt hitték~~ ^{hiszték}, hogy a hangyák túrják fel, mikor lakásukat készítik. Arrianos szerint (Indic. 15) Nearchos, Nagy Sándor hadvezére, látta is ezen óriás-hangyáknak a bő-

rét, csakhogy ez a Tibetben előforduló mormotának a bőre lehetett, a perzsa királyok számára foghattak is ilyen állatokat; de az már a nép phantasiája, hogy ezen állatok üldözik az embereket. L. különben Lassen: Indische Altertümer I. 849—850.

92. Különös, hogy itt az indusokat e rege tevéken utaztatja, mert ez az állat itt nem fordul elő; Xerxes hadseregében csak az araboknak vannak tevéik, az indusoknak lovaik és vadszamaraik (VII. 86). A következő fejezetben a tevének hibás leírását már Aristoteles megrója (hist. anim. II. 1).

93. «A piaczról eloszolnak» görög kifejezés, jelenti pedig a déli 11—12 óra közötti időt, a midőn t. i. a görögök a hőség miatt a piaczi összejöveletekből haza mentek.

94. A storaxból nyert gummi elégetve nagyon tisztítja a levegőt, még ma is nő Syriában és a vele szomszédos vidékeken.

95. A kasia nem más mint a *Laurus cassia*, a kinamonum a Ceylon szigetén termő *Laurus cinnamonum*; a ledanum pedig a Kypros és Kreta szigetén termő *Cistus creticus* vel *ladaniferus*.

96. Eridanos tisztán mythikus folyam, melyet hiábavaló dolog a Póval, Rhoneval, Rajnával vagy a Visztulával azonosítani, s igaza van Strabonnak, midőn azt mondja, hogy az seholsem létezik.

97. A borostyánt a balti tenger partjairól a phoinikiiaiak hozták először fergalomba. Az őnt pedig bizonyára az Angolországtól délnyugatra felvő kis Skilly-szigetéről hozták.

98. Ez az Akes folyam ép oly mesés, mint az Eridanos, mert a főlemlített népek messze esnek egymástól (l. c. 93); s itt Herodotos csak a perzsa király hatalmával kérkedő tolmácsnak a befolyása alatt áll. Az említett népek által lakott vidék ép az Oxus, Hilmend, Amu Murghab és Heri-rud folyóknak csatornázásától nyeri bő termékeny ségét. Lehet azonban, hogy a Heri-rud csatornáinak használatán kivetett vízadó szolgált e mesének alapjául.

99. Ugyanily érveket hangoztat Antigone is Sophokles tragédiájában (905—912), melyek Csiky fordításában így hangzanak:

Volnék anya, ki elhúnyt magzatot sirat,
Vagy volnék hitves s látnám férjem hamvait:
A törvény ellen nem lázadtam volna fel.
S miért tevém most, mit nem tennék máskoron?
Az elhúnyt férj helyett találnék másikat,
Szülnék más gyermeket, ha egyik elveszett;
De más testvért nem kaphatok soha,
Ha már apám, anyám Hadeshez költözött.

Bizonyára a történetíró hatása ismerszik itt meg, melyet a költőre tett.

100. Sardis itt Lydia helyett áll, a székhely sokszor az egész satrapiát jelöli.

101. Anakreon Polykrates haláláig Samos szigetén tartózkodott. 522-ben Hipparchos meghívására Athénbe költözött.

102. E syrakusæi tyrannusok Gelon és Hieron (484—467), a kik rendkívül fényes udvart tartottak, művészetet és tudományt pártoltak, s udvarukban huzamosabb ideig olyan férfiak tartózkodtak, mint Aischylos, Pindaros, Simonidés, Bakchylides.

103. Aristophilides bizonyára a spártai Phalanthosnak, Tarentum megalapítójának egyik utóda. Maga a város később demokratikus alkotmányt kapott.

104. Sylosonnak Dareiossal való egyiptomi kalandja ismét csak legenda, mert Dareios aligha volt Kambyssessel Egyiptomban, legalább a behistuni felirat nem említi, azután mint achaimenida bizonyára »nagy tekintélyben» állott.

105. Később a perzsák Lykaretosra bízta Lemnos szigetének uralmát (V. 27).

106. Herodotos a Dareios uralkodása alatt történt dolgokat aligha beszéli el chronologiai rendben; így Babylon ostromát úgy tünteti fel, mintha az csak Samos elfoglalása után következne. Azonban Babylon még a Dareios trónraléptekor kitört zavarok alatt föllázadt 521-ben Kr. e., hogy függetlenségét kivívja.

107. A behistuni feliratban részletesen elbeszéli Dareios az ostromot: az ál-Smerdis megölése után egy *Atrina* nevű ember szövetkezve *Naditabira*-val, a ki magát Nabukadressarnak, Nabunita fiának mondotta, föllázította Babylont; de Dareios megölte Atrinát, Naditabirát pedig több csatában legyőzvén, bevette Babylont.

108. Ktesias szerint (Excerpt. Pers. 22.) Babylon nem Dareios, hanem Xerxes alatt lázadt föl, és nem Zopyros, hanem fia, Megabyzos, foglalta el a várost, bosszút állván rajta, hogy megölték atyját, a ki Babylon satrapája vala. Az öncsonkítás igen sok keleti legendában előfordul, s Zopyros cselét szintén ilyen mythosnak tartjuk.

109. Babylonnak Herodotos szerint (I. 179.) száz kapuja volt; itt öt van fölemlítve. A Semiramis kapuja valószínűleg a régi nyugati városrészben volt, a ninosi kapu Niniveh felé északra nézett, a chaldaïusi kapu délre, a belisi kapu délnyugatra volt, közel Belos templomához; végre a kissiai kapu keletre nézhetett, a kissiai hegyek felé.

110. Először Kyros foglalta el (I. 191). Később Babylon újra fellázadt Dareios ellen egy *Arakhu* nevű ember vezérlete alatt, a ki szintén Nabukadressarnak adta ki magát. Dareios bizonyára csak részben bontatta le a város falát, mert Herodotos (I. 179, 181) még látta és leírta.

111. L. Thuk. I. 109. Megabyzos Xerxesnek veje volt, Egyiptomnál megverte az athéni hajóhadat és elfoglalta Egyiptomot.

112. Ez Ktesias adatai szerint 425-ben történt. Zopyros egy athéni hajóhad élén a kauniusok ellen vonult, de itt megölték. Herodotos Zopyrosnek Perzsiából Athénbe szökését csak művének revisiója alkalmából szólhatta be, ha ugyan nem más kéz toldotta be az ő hála után.

TARTALOM.

	Lap
Előszó -----	v
Bevezetés -----	ix
Herodotos történeti könyvei:	
I. könyv -----	6
II. könyv -----	174
III. könyv -----	312
Jegyzetek az I. könyvhöz -----	436
" a II. " -----	454
" a III. " -----	480

RECEIVED

- Aristoteles poëtikája.** Görögből fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. GERÉB JÓZSEF. (OK. 287) 30 kr.
- Cajus Valerius Catullus Versei.** Ford. CSENGERI JÁNOS. (OK. 105) 30 kr.
- Qu. Horatius Flaccus. A költészetről.** Levél a Pisókhoz. Fordította CZUCZOR GERGELY. (OK. 37) 20 kr.
- Sophokles tragoeidiái.** Fordította CSIKY GERGELY. Kiadta a Kisfaludy-társaság. Füzve 4 frt. Félbörkötésben 5 frt.
- Finály Henrik dr. A latin nyelv szótára.** A kutfőkből a legjobb és legujabb szótáriródomra támaszkodva 10 frt.
Félbörkötésben 11 frt.
- Frary Rezső. A latin nyelv kérdése.** Francziából ford. dr. FERENCZY JÓZSEF és dr. VARGA BÁLINT. 1 frt 50 kr.
- Sárffy Aladár. A classicusok rhetorikája** 1 frt.
- Schill S. Görög régiségek és a görög művészet története** 1 frt 40 kr.
- *Görög irodalomtörténet* 1 frt 40 kr.
- Domanovszky E. A renaissancekori böcsészet története** 4 frt.
- Mill János Stuart. A deductiv és inductiv logika rendszere.**
Mint a megösmerés elveinek és a tudományos kutatás módszerének előadása. A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából fordította SZÁSZ BÉLA. Három kötet 9 frt.
- Filozófiai Irók Tára.** A Magyar Tud. Akadémia támogatásával szerkesztik ALEXANDER BERNÁT és BÁNÓCZI JÓZSEF. Eddig 9 füzet:
- I. füzet. *Descartes.* Ford. és magyarázatokkal ellátta ALEXANDER BERNÁT 1 frt 20 kr.
- II. füzet. *Schopenhauer.* Fordította és magyarázatokkal ellátta BÁNÓCZI JÓZSEF 1 frt.
- III. füzet. *Hume. Vizsgálódás az emberi értelemről.* Fordította és magyarázatokkal ellátta ALEXANDER BERNÁT 1 frt 20 kr.
- IV. füzet. *Taine. Franciaország klasszikus filozófusai a XIX. században.* Ford. PÉTERFFY JENŐ 1 frt. 40 kr.
- V. füzet. *A XIX. század pesszimizmusa (Schopenhauer és Hartmann).* Irta ALEXANDER BERNÁT 1 frt.
- VI. füzet. *Erdélyi János. A böcsészet Magyarországon* 80 kr.
- VII. füzet. *Bacon. A novum organum első része.* Ford. és magyarázatokkal ellátta BALOGH ÁRMIN 80 kr.
- VIII. füzet. *Kant Prolegomenái minden leendő metafizikához, mely tudományként fog szerepelhetni.* Fordította és bevezetéssel ellátta ALEXANDER BERNÁT 1 frt.
- IX. füzet. *Kant J. A tiszta ész kritikája* 4 frt.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestben megjelent:

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

Kiadja a m. tud. Akadémianak classica-philologiai bizottsága.

ANAKREON.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Ára füzve 1 frt 60 kr. — Görögül és magyarul. Ára füzve 2 frt.

CICERO A KÖTELESSÉGEKRŐL.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 1 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 1 frt 60 kr.

GAIUS RÓMAI JOGI INSTITUTIÓINAK NÉGY KÖNYVE.

Magyarra fordította s jegyzetekkel kísérte **Dr. Bozóky Alajos.**

Ára füzve 2 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 3 frt.

THUKYDIDES.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Zsoldos Benő.**

I. kötet. I., II. és III. könyv --- 1 frt 40 kr. Görögül és magyarul 2 frt 40 kr

II. kötet. IV. és V. könyv --- — frt 80 kr. Görögül és magyarul 1 frt 40 kr

III. kötet. VI., VII. és VIII. könyv 1 frt — kr. Görögül és magyarul 2 frt — kr

Mind a három kötet egy kötetbe füzve magyarul. Iskola kiadás 2 frt 40 kr

PUBLIUS VERGILIUS MARO AENEISE.

Fordította és jegyzetekkel kísérte

Dr. Barna Ignác.

Bevezetéssel ellátta

Dr. Némethy Géza.

Ára füzve 2 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 3 frt.

PLATON THEAITETOSA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**

Ára füzve 60 kr. — Görögül és magyarul 1 frt 20 kr.

GÖRÖG ANTHOLOGIALBELI EPIGRAMMÁK.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Ára füzve 1 frt. — Görögül és magyarul 2 frt.

CATO BÖLCS MONDÁSAI.

Szövegét megállapította, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

Dr. Némethy Géza.

Ára füzve 40 kr. — Latinul és magyarul 60 kr.